

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

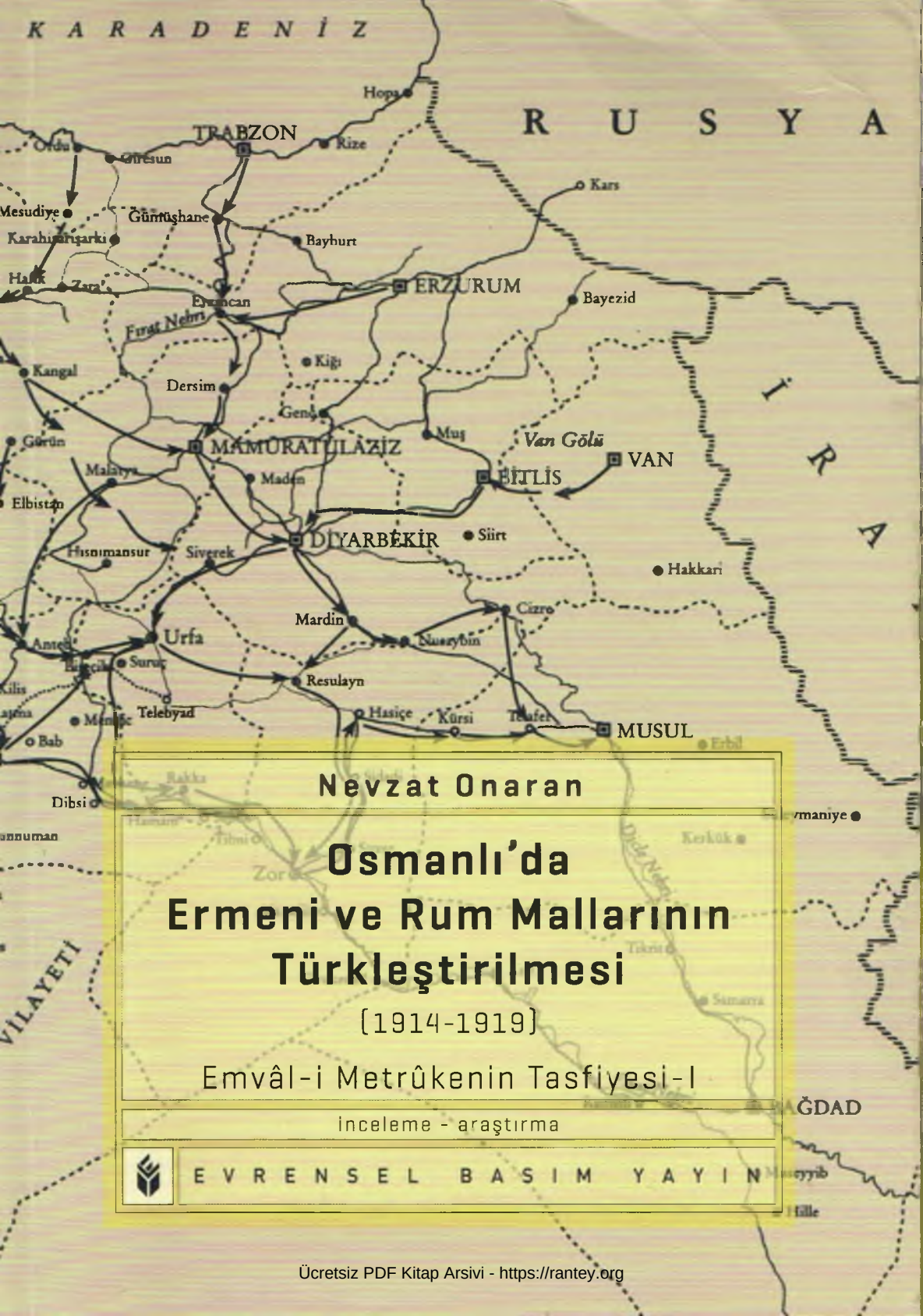
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

K A R A D E N İ Z

R U S Y A

Nevzat Onaran

Osmanlı'da Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi

[1914-1919]

Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-I

İnceleme - araştırma

EVRENSEL BASIM YAYIN

NEVZAT ONARAN • OSMANLI'DA ERMENİ VE RUM MALLARININ TÜRKLEŞTİRİLMESİ

EVRENSEL
BASIM YAYIN

Nevzat Onaran

**OSMANLI'DA
ERMENİ VE RUM MALLARININ
TÜRKLEŞTİRİLMESİ
[1914 - 1919]**

Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-I

İnceleme - Araştırma

DOĞA BASIN YAYIN

Dağıtım Ticaret Limited Şirketi

Tarlabası Blv. Kamerhatun Mah. Alhatun Sk. No: 25 Beyoğlu / İstanbul

T: 0212 255 25 46 F: 0212 255 25 87

www.evrenselbasim.com - info@evrenselbasim.com

Evrensel Basım Yayın 544

Osmanlı'da Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1914 - 1919)

Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-I: Nevzat Onaran

Kapak Tasarım: Savaş Çekiç

Kapak Uygulama: Devrim Koçlan

ISBN 978-605-4834-42-6

© Evrensel Basım Yayın 2013 - Sertifika No 11015

Birinci Basım Ekim 2013 • İstanbul

Baskı: Ezgi Matbaacılık Tekstil Pors. İnş. San. Tic. Ltd. Şti.

Sanayi Cd. Altay Sok. No: 14 Yenibosna / İstanbul • Sertifika No: 12142

T: 0212 452 23 02 - www.ezgimatbaa.net

**OSMANLI'DA
ERMENİ VE RUM MALLARININ
TÜRKLEŞTİRİLMESİ
[1914 - 1919]**

Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-I

1. Baskı: Belge Uluslararası Yayıncılık, Mayıs 2010

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	13
KISALTMALAR	15
GİRİŞ	
Osmanlı'da 'Türkçü ve Merkezîyetçi' ekonomi politik	17
1. BÖLÜM	
İttihatçı diktatörlük	21
1.1- Netleşen 'Türkçü' rota	26
1.1.1- 'Türkçü ve [Sünni] Müslüman'	31
1.1.2- Makedonya'da 'Türklüğe temsil'	34
1.1.3- İttihatçı Türk milliyetçiliği	40
1.1.4- Türkçeyi hâkimiyetten resmîleştirmeye	43
1.2- Talât ve Enver'in nazırlığı	46
1.3- İttihatçı cemiyetler hariç hepsine kilit	48
1.4- 1,5 milyon muhacir geldi	50
1.4.1- Dâhiliye'nin iskân teşkilatı	53
1.4.2- Rum ve Ermeni köylerine iskân	56
2. BÖLÜM	
Almanya güdümünde savaş	63
2.1- İttihatçılardan Almanya'ya 'evet'	65
2.1.1- Ekonomide Alman atağı	66
2.1.2- Ticarete bir yıl daha uzatma	67
2.1.3- Cavit'ten Almancı Analiz	68
2.1.4- Talât'tan Almanya'ya övgü	69
2.1.5- Teklifi yapan Enver	70
2.1.6- Almanya'ya teslimiyet	72
2.2- Bulgaristan'a toprak bağıışı	75
2.2.1- Dimetoka'yı veren Enver	76
2.2.2- Dimetoka Ermenileri de sürüldü	78

2.2.3- Bulgaristan'la mübadele	78
2.2.4- Batı Trakya Türk Hükümeti dağıtıldı	79
2.2.5- Rum mebuslar 'toprak bağışını' sordu	80
2.3- Seferberlik, Enver'in kararı	81
2.3.1- Hükümetin 'savaş kararı' da yok	85
2.3.2- 'Alman gemileri girsin'	86
2.3.2.1- 'Görünüşte' Osmanlı'nın	88
2.3.2.2- 'Rusya'yı vur' emri	89
2.4- Enver'in 'mahsus' Teşkilât-ı	92
2.4.1- 'Mahkûm çetesine' BMM affı	100
2.4.2- Fırka, teşkilat ve hükümet üçgeni	105
2.5- Sarıkamış'ta 'Enver kırımı'	110
2.5.1- Enver, Padişahı kandırdı	112
2.5.2- Mebusan gör(e)mez	113
2.5.3- Sarıkamış'a resmî yasak	114
2.5.4- Enver, askeri vurdurdu kaçtı	115
2.5.5- Nazır, Mebusan'a yalan söyledi	116
2.6- Alman patentli cihat	117
2.6.1- İşgal edilen vilayete vali ataması	122
2.6.2- Mebusan harbi tartış(a)maz	123
2.6.3- Alman işgalinde harp	123
2.6.4- 300-500 bin asker firariydi	128
2.7- 'Alman markıyla harp ettik'	129
2.7.1- Harbe şimdilik 225 milyon lira	131
2.7.2- 60 yıllık borç katlandı	134
2.7.3- 'Bütçesiz' seferberlik	136
2.7.4- Ek bütçe, aslını 4'e katladı	138
2.7.5- Mebusan ve Âyan devre dışı	139
2.7.6- Bütçeye 'teşkilât' gölgesi	140

3. BÖLÜM

'Öteki' Hristiyan	144
3.1- Sürgünle imha	147
3.1.1- 'Ermenileri sürün' talimatı	150
3.1.2- Talât'ın 'imha' teli	152
3.1.3- Stange: İstanbul'da kararlaştırıldı	158
3.1.4- Anadolu sürgün toprağı	161
3.2- Ermeniler ne istedi, ne yaşadı?	163
3.2.1- Ermenilerin 'bilinen' talepleri	164
3.2.2- İç düşman: Ermeniler	165
3.2.3- 'Suçlu suçsuz ayırmayacağız!'	167
3.2.4- Dört Yol ve Zeytin	169
3.2.4.1- 'İşyana ihtimal vermiyorum'	170

3.2.4.2- Zeytun Davası: 73 idam	171
3.2.5- 'Ermenileri takip et'	174
3.3- Van ve Bitlis	175
3.3.1- 'Ermeniler, Taşnaklar'ı lanetledi'	178
3.3.2- Mebus Papasyan, hükümete 'sığındı'	178
3.3.3- Enver, Van'ı Ruslara 'verdi'	179
3.3.4- Van'da 'sürgün olmamış' mış	182
3.4- 24 Nisan: Tüm Ermeniler hedef	183
3.4.1- Silahlı Ermeni'den 'al', Müslümandan 'alma'	186
3.4.2- Enver ve Talât'ın şifahi kararı	189
3.4.3- 'Deyr-i Zor'a sürün'	191
3.4.4- Yozgat'ta kırım	195
3.4.5- Kayseri'de 'bomba hikâyesi'	198
3.4.6- Sürmeyin, amma pardon	200
3.4.7- 'Dönersen' belki yaşarsın	202
3.4.8- Talât'ın asimilasyon planı	204
3.4.9- 'Hüdavendigâr Ermenileri sürülecek'	207
3.4.10 - Soykırım'da Hasançelebi	209
3.4.10.1- Battal Ağadın Hacı Garib'e	213
3.4.10.2- Mavi Kitap'ta Hasançelebi	216
3.4.10.3- Ohannesler 'özelinde' yaşanan ne?	218
3.5- Rumlar, harice ve dâhile sürüldü	220
3.5.1- 'Rumları dışarı sürdük'	222
3.5.2- Talât'tan 'hazırlık' teli	223
3.5.3- 'Ben Osmanlı vekiliyim'	225
3.5.4- Talât: İslamları çöle süremezdik	226
3.5.5- Talât ve Venizelos 'mübadelesi'	228
3.5.6- 'Rumlar geri dönsün' mü?	229
3.5.7- 300-400 bin Rum sürüldü	230
3.5.8- 'Türkleri kovmadık'	232
3.5.9- Rum emlâki ve muhacir iskânı	233
3.6- İttihatçı hükümet kurbanı: 3,5 milyon can	234
3.6.1- Sürgünde ölüm	237
3.6.2- '518.105 Türk öldürüldü'	239
3.6.2.1- 'Ruslar yaklaştığında isyan oldu'	243
3.6.2.2- Ruslardan sonra katliam	244

4. BÖLÜM

<i>Ekonomiye 'Türkçü' ayar</i>	245
4.1- Sermayedarm Türk'ü ve gayri Türk'ü	248
4.1.1- 'Piyasa, savaşla Türkleşti'	251
4.1.2- Hıristiyanı ekonomik tasfiye	258
4.1.3- 'Ölüye kefen bulunmaz'	262

4.1.4- Bankere vergi kıyağı	264
4.2- Metrûk hukuk	266
4.2.1- Ermeni mülküne tasfiye	271
4.2.1.1- İlk emir: Hemen satın	276
4.2.1.2- İttihatçı gasp modeli	279
4.2.1.3- 'Ermeni malı yağmalandı'	286
4.2.1.4- 'Benim' diyene tapu senedi	291
4.2.1.5- Paris ve Lozan'da tazmin konusu	293
4.2.2- Rum mülküne de tasfiye	295
4.2.2.1- Ege'de 'organize temizlik'	300
4.2.2.2- Hüdavendigâr'da Ermeni talimatı	304
4.2.2.3- Canik'te 'tasfiye' tartışması	308
4.2.2.4- Tasfiyenin talimatnamesi	310
4.2.2.5- 1918'de Rum metrûkatının tespiti ve kaydı	322
4.2.2.6- '576,2 milyonluk Rum malı kaldı'	328
4.3- Devletin tasfiye teşkilatı	329
4.3.1- Emvâl için 33 komisyon	336
4.3.2- Tasfiye için 42 komisyon	340
4.3.3- Milyonların sürgün defteri nerede?	344
4.3.4- Defterler Adalet Bakanlığı'nda	347
4.4- Mülkün transferi	353
4.4.1- Müslüman-Türk sermayedara teşvik	353
4.4.2- Müslim muhacire ve ahaliye	358
4.4.3- Askeriyeye	362
4.4.4- Memurlara	363
4.4.5- 'Kendi parasıyla sürün'	364
4.4.6- Emvâl-i metrûkeden bütçeye	366
4.4.7- 'Parasını alan' tek örnek	367
4.5- Hem tasfiye, hem de soruşturma(ma)	367
4.5.1- Vurgun vakaları	370
4.5.2- Resmen araştırılan suistimaldi	374
4.6- Sürgündekiler dönebilir	377
4.6.1- Tapu delindi	381
4.6.2- 'Malları iade edin'	387
4.6.3- Dönenler niye yaşayamadı?	389

5. BÖLÜM

<i>Kırım ve yağma Mebusan'da</i>	391
5.1- 'Ermeni kıtali'	396
5.2- 'Suçlular cezalandırılsın'	400

6. BÖLÜM

<i>İttihatçılar katliamı tertipledi</i>	406

6.1- Talât'a ve Enver'e gıyabında idam	407
6.2- İttihatçılar tehcirden bihaber(miş)	411
6.3- Teşkilât-ı Mahsusa'nın yerel milisleri	412
6.4- 'Yağmadan sorumlu değiliz'	413
6.5- 'Yozgat'ta suistimal yapıldı'	416
7. BÖLÜM	
<i>İttihatçıların evrak imhası</i>	417
7.1- 'Teli imha edin' emri	420
7.2- Arşivde belgeler yok	422
SONUÇ	
<i>1914'ten 1919'a İttihatçı kırım</i>	425
BELGELER	
Belge 1- Sürgün Kanunu	433
Belge 2- Kabineden Dâhiliye Nazırı Talât'ın Sürgün Tezkeresine Onay	434
Belge 3- Ermeniler Sürülecek Emri	437
Belge 4- 24 Nisan Ermenileri İmha Telgrafı	439
Belge 5- Asimilasyonun Resmî Belgesi	443
Belge 6- Dikkat, Hüdavendigâr'da Ermenileri Sürün	444
Belge 7- Ermenilerle İlgili İlk Sürgün Şifreleri	446
Belge 8- Ermeni Malına El Koyun Talimatı	450
Belge 9- Tasfiye Kanunu	454
Belge 10- Rum Emvâlini Tasfiye Talimatnamesi ve Zeyli	458
Belge 11- Emvâl-i Metrûke Komisyonları	473
Belge 12 - Ermeni ve Rum'un Mülkünü Tasfiyenin Komisyonları	477
Belge 13- Adalet Bakanlığı, Defterlerden Yazdı	487
Belge 14- Dönen Ermeni ve Rum Malını Geri Alacak Kararnamesi	490
EKLER	
<i>EK - 1: Âyan'da, Ahmet Rıza'nın Tasfiye Kanunu'yla İlgili Teklifinin 13 Aralık 1915 Tarihinde Görüşülmesi</i>	494
<i>EK- 2: Osmanlı Meclis-i Mebusan'da Harici ve Dâhili Harbin Tartışılması</i>	501
KAYNAKÇA	535
DİZİN	550

*Anadolu, Balkan ve Ortadoğu halklarına;
Araplara, Arnavutlara, Asurlulara, Azerilere, Boşnaklara, Bulgarlara,
Çerkeslere, Çingenelere, Ermenilere, Ezidilere, Gürcülere, Hemşinilere,
Keldanilere, Kürtlere, Lazlara, Nasturilere, Pomaklara, Pontoslulara,
Rumlara, Süryanilere, Türklere, Uhlara, Yahudilere...*

ÖNSÖZ

Kitabımla ilgili çalışmaya 2005 yılında başladım. Kitabın ilk tuğlasını oluşturan makalemi, saygıyla andığım Anadolumuzun yiğit insanı Hrant Dink 27 Mayıs 2005'te Agos'ta yayımladı.

Makalem, Büyük Millet Meclisi zabıtlarını karıştırırken bulduğum 31 Mayıs 1926 tarih ve 882 no'lu kanunla ilgiliydi. Kanunla, İttihatçı hükümetin Ermeni soykırım politikası sonrasında dışarıda öldürülen veya içeride yargılamanın ardından idam edilen İttihatçılara, Hazine idaresinde bulunan Ermeni emvâlinden 20 bin lira değerinde gayrimenkul verilmesi öngörülüyordu.

Böylece kanun, ilk kez gün yüzüne çıkmıştı. Agos'taki bu makalem, 'mülkiyetin Türkleştirilmesi'ni içeren çalışmamın ilk tuğlasıydı.

Ardından ikinci, üçüncü tuğlayı koydum...

Resmî ideolojinin çizdiği müesses nizam içinde kalındığından, iktisat tarihi açısından böylesi hiç görülmeyen ve yok sayılan bir özel alana adım atmıştım.

Tarihçi ve hukukçu da olmamanın hayli sıkıntısını yaşadım.

Osmanlıca Türkçesini öğrenmeye gayret ettim araştırmamı sürdürebilmem için...

8 Ocak 1920 tarihli kararnameyi bugünkü dile aktarmak öyle kolay bir iş değildi ve Osmanlıca Türkçesi hocamı saygıyla anıyorum.

Böylesi bir konunun ağırlığı altında çoğu kez kaldığımı hissettiğim dönemler oldu, ama çalışmaya devam ettim.

Fiilen gerçekleştirilen mülkün transferi sisteminin kanuni altyapısının nasıl oluşturulduğunu ortaya çıkarmaya çalıştım.

Bu, sadece konuyla ilgili kanunların analizi de değildi; 1915 sonrasında mülkiyet cephesinde neler yaşandığının araştırmasıydı...

Bir dönemin kanuni metinlerini bir araya getirmek ve bunun yarattığı sonuçları yorumlamak gayretinde oldum...

Çalışmamı Ragıp Ağabey'e teslim ettim ve bir süre geçtikten sonra birinci baskısı 'Emvâl-i Metrûke Olayı, Osmanlı'da ve Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi' adıyla Mayıs 2010'da Belge Yayınları'ndan çıktı.

Böylesi kapsamlı bir konunun kapağını açmıştım ve tepkiler de o yönde oldu. 1915-1930 dönemi üzerinde yeniden çalıştım.

Kitabımın birinci baskısında gördüğüm eksiklikleri giderdim ve bazı alanları derinleştirdim. Sonunda iki cilt haline getirdim.

Birinci cilt Osmanlı (1914-1919), ikinci cilt Cumhuriyet (1920-1930) dönemini kapsıyor.

Bu birinci ciltte Osmanlı dönemini inceleyeceğim.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün internet sitesinde haberleşmenin ardından İstanbul'daki Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'na gittim ve çalıştım.

Katalog taramasından bazı belgeleri aldım, matbu olanları heceleyerek okuyabilsem de, mutlaka ikinci kez teyit ettirdim.

Osmanlıca vesikası üzerinde çalışmadığım belgeleri de 'Katalog, BOA' olarak göstermek kaydıyla değerlendirdim.

Metinde, bir kelimenin anlamını (...) ve yaptığım eki [...] şeklinde gösterdim.

Dönemin Türkçesi gereği bazı kelimeler bugünkü şeklinde kullanılmadığı için alıntılarda olduğu gibi değiştirmeden aktardım.

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul Beyazıt Kütüphanesi, İstanbul Barosu Kütüphanesi, *Cumhuriyet* gazetesi arşivi ve *Agos* gazetesi arşivi çalışanlarına teşekkür ederim.

TBMM Kütüphanesi kaynağını kullanmamda, yardımcı olan Ankara'dan gazeteci arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Çalışmamı bu hale getirmemde emek veren Mustafa Çolak'a, Züleyha Yördem'e, Işıl Çakan Hacıibrahimoğlu'ya, Avukat Sebu Aslangil'e, Levent Cinemre'ye, Eyüp Urucu'ya ve Sadık Uygun'a teşekkür ederim.

Hayat yoldaşımın sabrına ve desteğine teşekkür ederim, güç verdi.

Çalışmam, mülkiyetin Türkleştirilmesi ve 'öteki'nin tasfiyesi süreciyle ilgili yeni sorulara neden olabildiyse, amacına ulaşmış olacaktır.

İstanbul/Avcılar

Ocak 2013

KISALTMALAR

- BOA Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi
BCA Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi
BEO Başbakanlık Babıâli Evrak Odası Belgeleri
MMZC Osmanlı Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
MAZC Osmanlı Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi
MV Meclis-i Vükelâ Mazbataları
ŞD Şûra-yı Devlet Belgeleri
DH Dâhiliye Nezareti Belgeleri
DH.ŞFR Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi Belgeleri
DH.HMŞ Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Belgeleri
DH.UMVM Dâhiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye-i Vilayât Müdüriyeti Belgeleri
DH.EUM Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri
DH.EUM.2.Şb. Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2. Şube
DH.EUM.3.Şb. Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 3. Şube
DH.EUM.7.Şb. Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 7. Şube
DH.SYS Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısım Belgeleri
HR Hariciye Nezareti Belgeleri
HR.HU Hariciye Nezareti Harb-i Umumi
HR.SYS Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Belgeleri
AMMU Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umumiyesi
İAMM İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti
BAŞBAKANLIK MUAMELÂT
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü Evrakı 1920-

1951 yıllarına ait (Fonun adı: 030..10.0.0)

BAKANLAR KURULU

KARARLARI-1928 ÖNCESİ Bakanlar Kurulunun 1920-1928 döneminde aldığı kararlar (Fonun adı: 030..18.1.1)

BAKANLAR KURULU

KARARLARI-1928 SONRASI Bakanlar Kurulunun 1928 ve sonrasında aldığı kararlar (Fonun adı: 030..18.1.2)

BMM Büyük Millet Meclisi

TBMM ZC Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

TBMM GCZ Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

TPT Türk Parlamento Tarihi

MGK Millî Güvenlik Kurulu

ATASE Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt

Atatürk KDTYK Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu

age adı geçen eser

BDH Birinci Dünya Harbi

E.D Eski dosya no

Y.D Yeni dosya no

F. Fihrist no

Kls. Klasör

Kr. Karton

nr. Numara

sf. Sayfa

GİRİŞ

Osmanlı'da 'Türkçü ve Merkeziyetçi' ekonomi politik

Osmanlı krizde boğuldu. Osmanlı'nın 'merkeziyetçi ve tekçi' kimlik egemenliği, krizin ateşini alevlendirdi.

Abdülhamid'i 'deviren' 1908 meşrutiyeti, krizi çözen programa dönüştürülemedi. Hatta 1908 sonrası hukuki yapılandırma, fiili kazanımlar törpülendi.

Cephelerde ölen, ağır vergi yükü altında ezilen yoksul köylülerle işçilerin derdine çare olacak ve Osmanlı'da millî meseleleri çözecek politikalar temellendirilmedi.

Yaşanılanla sabittir ki, hem Osmanlı Makedonyası hem de Osmanlı Ermenistanı özelinde, ulusal sorunu çözmek yerine, tekçi kimlik hâkimiyeti krizi derinleştirdi.

Krizin derinleştiği Abdülhamid ve II. Meşrutiyet döneminde (Haziran 1878-Ekim 1918) 40 yılda tam 32 hükümet kuruldu. Abdülhamid devrinde (Haziran 1878-Temmuz 1908) 17 hükümet, II. Meşrutiyet döneminde (Temmuz 1908-Ekim 1918) 15 hükümet görev yaptı.¹

Birinci Paylaşım Savaşı sonrası sadece iki yıldaysa (Ekim 1918-Ekim 1920) 7 hükümet kuruldu.²

Osmanlı'da krizin derinleştiği 1878-1920 döneminde yani son 42 yılında, tam 39 hükümet kuruldu ve yıkıldı.

Hükümetin biri geldi, biri gitti; böylesi iktidar olma tarzı bile, krize karşı bir çare üretilmediğinin, günü kurtarma politikası izlendiğinin en özet anlatımıdır.

1 Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. baskı, Ankara-1985, sf. 119, ve bundan sonra, Kâmuran Gürün-1985; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, cilt: 3, İletişim Yayınları, İstanbul-2000, sf. 65, ve bundan sonra, Tunaya-cilt.

2 İhsan Güneş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler, Programları ve meclisteki yankıları*, (1908-1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-2012, sf. 213-267.

Meşrutiyetin çok kültürlü ve partili hayatı da, İttihat ve Terakki'nin Ocak 1913 Babiâli askerî darbesiyle fiilen son buldu. İttihat ve Terakki, 1918'e kadar siyasal hayatın tek ve hâkim partisi olarak iktidara sahip oldu ve tek parti rejimini oluşturdu.

Politik hayatta, askeriye'nin bu 'fili durumu' devam edegeldi ve bildik asker-sivil çelişkisinin esas temeli bir anlamda bu dönemde atıldı.

1914'ten itibaren Birinci Paylaşım Savaşı yıllarında İttihatçı hükümet, parti olarak tek başına bulunduğu meclisi bile devre dışı bırakarak muvakkat (geçici) kanunlarla iktidara eyledi.

İttihat ve Terakki hükümeti, o kadar keyfi bir yönetim oluşturdu ki, Mebusan'ın tek partisi olduğu halde, 1918'e kadar 1000 tane muvakkat kanun yürürlüğe koydu.¹

İttihat ve Terakki'nin ekonomi politığının önemli iki temel kanunu, 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu ve 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu da birer geçici kanun olup, icrasında insanlık tarihinin en karanlık sayfalarından biri yaşanmıştır.

Anadolu'da İttihatçı iktidarın Ermeni soykırımı ile Lozan'dan sonra gerçekleşen Rum mübadelesinin sosyal maliyeti, insan özelinde ve ekonomik maliyeti, 'öteki'nin mülkünün tasfiyesi somutunda yaşandı.

Meclis sadece devre dışı kalmadı, halktan birileri değil, mebuslar dahi can güvenliği sorunu yaşadı. Bir Âyan üyesi idam edilirken, dört Ermeni mebus öldürüldü. Arap milliyetçisi olduğu iddiasıyla Âyan üyesi Abdülhamid Zöhravi, Divanı Harp'te yapılan yargılama sonunda 6 Kasım 1916'da idam edildi. Yine 1916'da Ermeni mebuslar Erzurum Mebusu Varteks ve İstanbul Mebusu Kirkor Zöhrap Diyarbakir Divanı Harp'te yargılamak iddiasıyla İstanbul'dan Diyarbakir'e götürülürken yolda ve Van mebusları Vahan Papasyan Muş'ta ve Onnik Vramyan Van'da öldürüldü.²

Türk Parlamento Tarihi'nde yukarıda aktardığım şekilde yazılsa da, Varteks ve Kirkor Zöhrap İstanbul'dan Halebe ve oradan da Diyarbakir'e yargılamak iddiasıyla gönderildi ve yolda Teşkilât-ı Mahsusadan Çerkez Ahmet çetesi tarafından öldürüldü.³

Mebusların bile can güvenliğinin bulunmadığı dönemin Sadrazamı Said Halim, Mebusan'da 5'inci şubedeki sorgusunda Abdülhamid Zöhravi'nin affını kendisinin sağladığı halde idamından haberinin olmadığını belirtirken, kabine arkadaşı Adliye Nazırı Halil de, Zöhrap ve Varteks'in Avrupa'ya seyahati için çalıştığını, ama hükümetin Diyarbakir'e sevki sonrasında yoldan çevirmenin mümkün olmadığını açıkladı.⁴

1 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler*, Birinci Kitap, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul-2003, 2. baskı, sf. 160-162.

2 *Türk Parlamento Tarihi*, I. ve II. Meşrutiyet, cilt: 2, TBMM Vakfı Yayınları No: 15, sf. 8, 27, 30, 38, 52, 166, 363, 410 ve 584; bundan sonra, *TPT/Meşrutiyet*-cilt. TBMM Başkanlığının yaptırdığı bu çalışmada, üyeler hakkında bilgiye yer verilerek tanıtımlarının yapıldığı ilgili sayfada, mebusların hayatı hakkında doğru bilgiye ulaşmak mümkün değil, sansürlenmiştir.

3 Ahmet Refik, *Kafkas Yollarında, İki Komite, İki Kıtıl*, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-1998, sf. 172-177.

4 *Meclis-i Mebusan, Encümen Mazbataları ve Tekalif-i Kanuniyye ile Said Halim ve Mehmet Talât Paşalar Kabineleri Âzalarının Divân-ı Âliye Sevkleri Hakkında 5. Şubece İcrâ Kılınan Tahkikat*, 3. devre, sene:

Mebusların can güvenliği sorunu yaşadığı yıllar, Osmanlı ordusunun Alman komutasında savaştığı ve Anadolu'nun kan gölüne döndüğü İttihatçı bir dönemdi.

İttihatçı hükümetin Birinci Paylaşım Savaşı'nın hemen öncesinde Marmara ve Ege kıyılarında Rumları Yunanistan'a kaçırtmaya yönelik 'ötekini imha' politikası, savaşla birlikte dış düşmanın yanı sıra 'iç düşman' tespitiyle genelinde Hristiyanlara ve özelinde Ermenilere karşı uygulandı. Birer geçici kanun olan Tehcir Kanunu ve Tasfiye Kanunu icraatıyla, Ermeniler, ana ve ata toprağında yaşatılmadı; canına ve malına kastedildi.

Ayrıca Anadolu'nun bir diğer kadim halkı Rumlar da, İttihatçı imha politikasının mağduru olmuştur.

1914'ten itibaren başlayan ilk kapitalist-emperyalist pazar paylaşımı Birinci Dünya Savaşı ile milyonlarca insan öldü ve milyonlarcası da yerinden yurdundan, toprağından kopartıldı...

Genelinde her insan, canıyla ve malıyla savaşın mağduruydu...

Özelindeyse birileri 'kaybederken', birileri 'kazanmıştı'...

Balkanlar ve Anadolu'da, bu genel ve özel durum birlikte yaşandı.

Türk milliyetçiliğinin ideolojik ve politik temelini oluşturan bu politikalar, önce Müslümandan sonra Türk'ten gayrisına karşı sistemli hale getirildi.

Cumhuriyet de bu miras üzerinde inşa edildi.

İttihat ve Terakki'nin iktidar olduğu sosyal, siyasal ve ekonomik politikaları belirleyip uyguladığı dönemde Osmanlı'yı Almanya peşinde ve komutasında Birinci Dünya Savaşı'na sokan, 'maceracı ve hayalperest' politikalarıyla Sarıkamış'tan Ortadoğu'ya Balkanlar'a milyonların ölmesine ve sürülmesine neden olan 'tüm Türkler' olmadığı gibi, dâhilde Ermeni soykırımından da 'tüm Türkler' sorumlu değildir.

1914-1918 dönemi, kapitalist emperyalizmin siyasal devlet biçimi faşizmin sosyo-ekonomik koşullarıyla 'tam' çakışmıyorsa da, İttihat ve Terakki'nin dâhilde ve hariçte milliyetçi 'düşmanlık-kan' üzerine inşa ettiği politikası, öz itibarıyla bir tür faşizm önceli modelini oluşturmaktadır.

Birinci Paylaşım Savaşı'nda Osmanlı'nın yenilgisini tescilleyen Mondros Mütarekesi'nin 30 Ekim 1918'de imzalanmasının ertesi günü, Osmanlı'yı bu hale getiren İttihat ve Terakki son kongresini yaptı ve dağıldı; İttihatçı liderler Talât, Enver ve Cemal paşalarla bir grup fırka yöneticisi Alman denizaltısı ile kaçtı.

Kalan İttihatçılardan Mustafa Kemal (Atatürk), Hüseyin Rauf (Orbay), Ali Fethi (Okyar), Kâzım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy), Mustafa İsmet (İnönü), Mahmut Celâl (Bayar) ve Mehmet Akif (Ersoy) gibi önemli bir kısmı Müdafaa-i Hukukçu olarak 'Millî Mücadeleye' katılırken, bir bölümü de muhalefet cephesini oluşturdu.

1334, içtimai sene: 5, cilt: 1, sf. 89, 163; bundan sonra, Mebusan 5. Şube Tahkikatı; ayrıca tutanaklar da kitap olarak derlenmiştir, Osman Selim Kocahanoğlu, *İttihat ve Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması*, Temel Yayınları, İstanbul-1998.

Eski İttihatçılardan muhalefet cephesinin önde gelenlerinden bazıları 1925'te başlayan bir dizi uygulamanın sonunda tasfiye edilirken, bir kısmı da 1926'da İzmir Suikastı nedeniyle, İstiklâl Mahkemesi'nce yargılanıp idam edildi.

1920'li yılların ilk yarısında bazı İttihatçılar bu şekilde tasfiye edilmiş olsa da, aslında İttihatçıların 1910'ların ilk yarısından itibaren temellendirdiği Türk milliyetçiliğinin ekonomi politikası, 1920'ler ve sonrasında yapısal programını oluşturdu.

1. BÖLÜM

İttihatçı diktatörlük

İttihat ve Terakki, 1910'lara giden Osmanlı'sında iyi başladı, ama kötü bitirdi. Osmanlı'nın maliyesinden idaresine yapısallaşan sistemin krizini aşmada gerekli ve yeterli program üretilemedi. Abdülhamid zulmüne karşı mücadeleesindeki kararlılığını, meşrutiyetin kazanımlarını temellendirmede gösteremeyen İttihat ve Terakki, silahı iktidara gelmenin ve iktidarda kalmanın aracı olarak kullandı.

Balkanlar'da özellikle ordu içinde örgütlenmeyi gerçekleştiren İttihat ve Terakki'den Kolağası Resneli Niyazi, Haziran 1908'de Abdülhamid'e karşı ilk isyan ateşini yaktı. Ne hikmetse Hürriyet Kahramanı payesini alarak öne çıkarsa, eniştesine silahlı saldırı sonrasında Tikveş'te saklanan Enver oldu. Bu dönemdeki bir dizi eylemlilik sürecinde gerek Saray'a gerekse Manastır Valiliğine gönderilen ve halka açıklanan beyannamelerde, temel talep Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe konması ve Mebusan'ın hemen toparlanmasıdır.¹

Maliyesi iflas etmiş, dışarıdan aldığı borçla varlığını sürdüren çok uluslu Osmanlı'da, sorunlar yumağına Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe konması ve Mebusan'ın açılması perspektifiyle çözüm sağlanabilmesi pek mümkün değildi, nitekim öyle de oldu.

1908-1918 döneminde hem siyasi hayatın hem de Meclis-i Mebusan'ın en güçlü partisi İttihat ve Terakki, 1908-1912 yazına kadar hükümet ortağı ve Ocak 1913 darbesi sonrasında da hükümetin tek partisidir. İttihat ve Terakki'nin Osmanlıcılık ambalajındaki Türkçülüğü özellikle Makedonya sorunu karşısında daha da netleşti ve bu dönem, Ermeni sorununa karşı yaklaşımının en temel siyasi pratiğini oluşturdu.

¹ Resneli Niyazi, *Resneli Niyazi Hatıratı*, Hazırlayan: Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, 1. Basım, İstanbul-2003, sf. 220-221, 314-315.

Makedonya, Osmanlı'nın Balkan Harbi'yle Avrupa'da kaybettiği son toprağıydı. 24 Temmuz 1908'den Birinci Balkan Harbi'ne kadar geçen dönemde İttihatçıların da ortağı olduğu Osmanlı kabinesinin politikası, Makedonya sorununu çözüme başarılı olamadı. Babıâli'nin soruna Müslüman ve gayrimüslim ikileminde yaklaşması sorunun derinleşmesinin esasını oluşturdu.

Makedonya nüfusu, değişik verilere göre 2,5-3 milyon civarındaydı. 1904'te Umumi Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'nın yaptırdığı resmi nüfus sayımına göre Makedonya'yı oluşturan Selanik, Manastır ve Üsküp'ün toplam nüfusu 2,9 milyon. Bunun 1,5 milyonu Türk, Arnavut, Pomak ve diğer Slav Müslümanlar dâhil Müslüman ve 896 bini Bulgar, 307 bini Rum, 101 bini Sırp ve 99 bini Ulah'tı.¹

Bir başka nüfus verisine göre, Makedonya nüfusu yine 3 milyon olup, bunun 1,3 milyonu Müslüman, 1,7 milyonu gayrimüslimdi. Etnik kökene göre dağılımda 434 bini Türk, 637 bini Arnavut, 1,3 milyonu Bulgar (235 bini Müslüman Bulgar yani Pomak), 230 bini Rum ve 113 bini Sırp'tı.²

Makedonya nüfus verileri ülke listelerine göre de değişiyor. Makedonya nüfusu Sırlara göre 2 milyonu Sırp olmak üzere 2,9 milyon, Bulgarlara göre 1,2 milyonu Bulgar olmak üzere 2,2 milyon ve Yunanlılara göre de, 656 bini Rum olmak üzere 1,8 milyondur. Sırlara göre 231 bin olan Türk nüfusu, Bulgar ve Yunan listelerinde 489 bin ve 576 bindi.³

Bu dönemde Makedonya dâhil tüm Osmanlı Avrupa nüfusu Selanik, Manastır, Üsküp'ü kapsayan Kosova, İşkodra, Yanya ve Edirne nüfus toplamı yaklaşık 5 milyondur. Bunun 706 bini Müslüman Türk, 897 bini Müslüman Arnavut, 350 bini Müslüman Bulgar yani Pomak, 44 bini de Müslüman Çingene olmak üzere 2 milyonu Müslümandır. 3 milyon gayrimüslimin 1,4 milyonu Bulgar ve 560 bini Rum, 281 bini Ulah, 143 bini Sırp ve 278 bini gayrimüslim Arnavut ve diğerleriydi. Elbette vilayetler ve belli bölgeler özelinde nüfus dağılımı farklılıklar gösteriyordu. Nüfusu 1 milyonu aşan Edirne'nin 250 bini Müslüman Türk, 370 bini Bulgar, 220 bini Rum, 115 bini Pomak ve 30 bini de Ermeni idi.⁴

Buna göre Osmanlı Avrupası'nda Müslüman nüfusta çoğunluğu oluşturan Arnavutlar'ın etnik farklılığı da dikkate alındığında, 5 milyonun ancak 7'de 1'i Türk ve Müslümandır.

Nüfus dağılımından da anlaşıldığı üzere Makedonya sorunu, Osmanlı Avrupası'nda bir millî mücadele geçmişi üzerine kurulan Yunanistan, Sırbistan,

1 Mehmet Hacısalihoglu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, çeviren: İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2008, sf 35-36, ve bundan sonra, Mehmet Hacısalihoglu-2008; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, cilt: I, kısım: 1, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara-1991, sf. 164, ve bundan sonra, Bayur, cilt/kısım.

2 Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, Ermenice'den çeviren: Zaven Biberyan, Aram Yayıncılık, 2. Basım, İstanbul-2002, sf.76-77, 494.

3 Aram Andonyan, age, sf. 84.

4 Aram Andonyan, age, sf.76-77, 494.

Karadağ ve Bulgaristan gibi millî devletlerin de soydaşlarının bulunmasıyla çok boyutu olan bir konuydu.

Ayrıca bu ülkeler, nüfus hesaplamalarına göre Makedonya'ya 'Büyük Sırbistan' veya 'Büyük Bulgaristan' davası olarak bakıyordu.¹

İstanbulu Ermeni gazeteci Aram Andonyan'ın Makedonya'da "Reform yapılırsa, Türk unsuru muhakkak kaybedecekti, reform yapılmazsa muhtemelen Türkiye elden gidecekti"² tezi, döneme yönelik gerçekçi bir analizdi.

Makedonya'da milliyetçiliğin kördüğümü ve Babıâli'nin ulusal sorunu çözemeyen politikası sonunda harp yaşandı. Savaşın kurbanı, Makedon Müslüman ve Hristiyan halklarıydı.³

1912 yılının Mart-Mayıs döneminde bu dört ülke kendi arasında Osmanlı'ya karşı ikili ittifak antlaşması imzaladı.

Balkan ülkeleri, kendi arasında ikili ittifak antlaşmaları imzaladığı dönemde, Osmanlı yönetiminde İttihatçı ve İtilafçı klik kavgası sonucunda Mebusan iki kez feshedilirken, iki hükümet kurulduysa da, Osmanlı'da iktidar kavgasına devam edildi.

18 Ocak 1912'de dağıtılan Mebusan, yeni seçim sonrasında 18 Mart 1912'de açıldı.⁴

Mebusan seçiminin yenilenmesine rağmen klik çatışmasında yoğunluk Haziran 1912'den itibaren arttı.

Osmanlı başkentinde 18 Haziran 1912'den beri açıklamalarıyla gündemde olan 'Halaskâr Zabitan Grubu' 24 Temmuz 1912'de gönderdiği beyanname ile 'Fındıklı Tiyatrosu' dediği Mebusan'ın dağıtılmasını istedi. 15 Temmuz 1912'de Sadrazam Said Paşa istifa etti ve 22 Temmuz 1912'de Gazi Ahmet Muhtar Paşa yeni kabinesini oluşturdu. 4-5 Ağustos 1912'de Mebusan tekrar fesh edildi.⁵

13-20 Ağustos 1912'de Arnavutlar, genel af da dâhil belli idari taleplerde bulundu Osmanlı hükümetinden.⁶

Önce 8 Ekim 1912'de Karadağ ve on gün sonra da diğer üç ülke Osmanlı'ya savaş ilan etti. Bunun öncesinde Makedonya sorunuyla yapılan görüşme nedeniyle Osmanlı hükümeti, 15 Ekim 1912 tarihi itibarıyla Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'la ilişkilerini kesti ve Sofya ile Belgrad sefirlerini İstanbul'a çağırdı, ama savaş ilan etmedi.⁷

1 Süleyman Kâni İrtem, *Osmanlı Devletinin Makedonya Meselesi*, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-1999, sf. 143.

2 Aram Andonyan, age, sf. 122.

3 Balkanlar'da ulusal sorunun Balkan Federasyonu ile çözüleceğini öneren gazeteci Troçki'nin 1912 ve 1913 yıllarında Balkan Savaşı haberleri için bakınız: Lev Troçki, *Balkan Savaşları*, Çeviren: Tansel Güney, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-2012.

4 Bayur, II/4, sf. 708-710; Tunaya-3, sf. 209-210.

5 Bayur, II/4, sf. 711-714.

6 Bayur, II/4, sf. 715-716.

7 Aram Andonyan, age, sf. 208, 234-239, 247.

Balkan Harbi'nde cephelelerde Osmanlı ordusu direnç gösteremedi, Balkan ülkeleri ilerlemesini sürdürdü.

20 Ekim 1912'den itibaren Osmanlı toprak kaybına başladı. 22 Ekim 1912'de Priştine, 26 Ekim 1912'de Üsküp kaybedildi ve bu arada 29-30 Ekim 1912'de Gazi Muhtar Paşa'nın istifası üzerine Kâmil Paşa sadrazam olarak atandı. 8 Kasım 1912'de Osmanlı ordusunun Çatalca'ya çekilmesi, kabinenin İstanbul'dan ayrılması tartışmasına neden oldu. 8 Kasım, 14 Kasım ve 21 Kasım 1912'de Selanik, Manastır ve Resne peş peşe düştü.¹

Oysa Osmanlı askeri ve ekonomik gücü bu dört ülkeye kıyasla daha iyi bir konumdaydı. Osmanlı'nın ve dört ülkenin savaşta asker sayısı 1,4 milyona 931 bin ve millî geliri 697 milyon franka karşılık 510 milyon franktı.²

Harpte sonuç Osmanlı için bir hezimetti.

Osmanlıların asker kaybı 40 bin, Bulgarların kaybıysa 15 bindi. Osmanlı ordusu dağıldı ve asker kaçağı 100 bin civarındaydı. Hatta Osmanlı ordusunda görev yapan Alman askerlerinden bazıısı öldü, bazıısı da Bulgaristan'a esir düştü.³

Balkan Harbi başladığında sadrazam olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın istifasının ardından 30 Ekim 1912'de sadrazam olarak atanan Kâmil Paşa'ya karşı 23 Ocak 1913'te Babiâli baskını yapıldı ve istifa etmesi sağlandı.

Balkan Harbi devamında Sadrazam Kâmil Paşa'nın Edirne'yi Bulgar'a vereceği iddiasıyla kabine ortağı olmayan İttihatçılar, hükümete karşı bir darbe hazırlığına girişti.⁴

Nitekim Babiâli'de baskın anında Ömer Naci halka hitabında Edirne'ye dikkat çekerek, "Vatandaşlar! Hükümet, Edirne'yi terk ediyor. Şu dakikada -Babiâli'yi işaret ederek- burada notalar imzalanıyor. Türk milleti bunu asla kabul etmeyecektir" diye konuştu.⁵

Babiâli baskını detaylı olarak birçok anıda kaleme alınmıştır.

Baskını Talât organize etti ve Enver de İzmir'deki birliğinden davet edildi. Gerekli hazırlığın ardından baskın 10 Kanunusani 1328'de (23 Ocak 1913'te) yapıldı. Yakup Cemil, Harbiye Nazırı Nâzım Paşa'yı vurdu ve İttihatçı Mustafa Necip de öldü.⁶

Talât'ın baskın planını paylaştığı ve toplantı yaptığı kişiler: Kara Kemal, Emin Beşe, Said Halim, Hacı Adil, Ziya Gökalp, Miralay İsmail Hakkı, Fethi, Mithat Şükrü, Cemal (Paşa), Dr. Nâzım, Mustafa Necip'tir.⁷

1 Bayur, II/4, sf. 722-730.

2 Aram Andonyan, age, sf. 214.

3 Aram Andonyan, age, sf. 456-457, 479.

4 Tunaya-3, sf. 512-513.

5 Celâl Bayar, *Ben De Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş*, cilt: 4, Sabah Gazetesi Kitapları, İstanbul-1997, sf. 23, 237 ve bundan sonra, Celâl Bayar-cilt.

6 Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, Anlatan: Emekli Suvari Albay Hüsametdin Ertürk, Ararat Yayınevi, 3. baskı, İstanbul-1969, sf. 101-105 ve bundan sonra, Hüsametdin Ertürk-1969; Galip Vardar, *İttihad ve Terakki İçinde Dönenler*, Yazan: Samih Nafiz Tansu, İnkılap Kitabevi, İstanbul-1960, sf. 106-110, 116, 118, 136-143 ve bundan sonra, Galip Vardar-1960; Celâl Bayar-4, sf. 22-23, 26-27.

7 Galip Vardar-1960, sf. 106-107; Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa, 1908-1914*, cilt: 2, Remzi Kitabevi,

Baskın öncesi plan gereği olarak Babiâli'nin güvenlik birimi değiştirildi, baskında ölen nazır paşa, baskını anladı ama ses çıkarmadı.¹

İkili oynadığı için baskını kolaylaştıran Nazır Nâzım'ın vurulmasını İttihatçı subay grubunun önceden kararlaştırmasının mümkün olabileceği de iddia edildi.²

Kâmil Paşa'dan zorla istifa mektubu alındı ve saraya gidildi. Yeni sadrazam planlandığı gibi Mahmut Şevket Paşa'dır.³

12 Haziran 1913'te de Mahmut Şevket Paşa'ya suikast yapıldı ve İtilafçı bir grubun komplosu sonucu Sadrazam Mahmut Şevket Paşa öldürüldü.⁴

24 Ocak 1913 tarihi itibarıyla İttihatçıların oluşturduğu kabinenin sadrazamı Mahmut Şevket Paşa, kendisine suikastın yapıldığı 11 Haziran 1913'e kadar bu görevini sürdürdü. Mahmut Şevket Paşa döneminde İkinci Balkan Harbi yaşandı ve Edirne geri alındığı gibi bir yandan da Almanya ile orduyu ıslah etmek üzere gerekli antlaşma imzalandı.

23 Ocak 1913'teki Babiâli baskınının hazırlık toplantısına katılanlardan Mithat Şükrü, 1919'da İttihat ve Terakki'nin ana davasının 5'inci duruşmasında, baskınla ilgisi olmayan havada ifade verirken, anılarında Mahmut Şevket Paşa'yı sadrazamlığa ikna görevinin kendisine verildiğini de anlatmaktan geri kalmadı.⁵

İttihatçılar Babiâli baskınıyla iktidarı ele geçirdi ve Mahmut Şevket Paşa, 24 Ocak 1913 itibarıyla sadrazam oldu, ancak bu görevi 11 Haziran 1913'e kadar sürdürebildi. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikastla öldürülmesi üzerine İttihatçı Said Halim sadrazam olarak atandı ve bu koltuğu 4 Şubat 1917'de Dâhiliye Nazırı Talât'a devretti.

Ana davanın bir diğer sanığı Ziya Gökalp de 5'inci duruşmada sorgusu yapılanlardan olup, Ocak 1913 baskınından haberi olmadığını söylese de⁶ kendisi Talât'ın yaptığı toplantıya⁷ katılanlardandır.

Baskınla 1913-1918 döneminde fiili olarak tek parti rejimini kuran İttihat ve Terakki, muhalefeti sindirmiş ve tek başına iktidar olmuştur.⁸

2. baskı, İstanbul-1976, sf. 382, ve bundan sonra, Enver-cilt; Celâl Bayar-4, sf. 18; Süleyman Kâni İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye (1908-1918)*, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2004, sf. 427, ve bundan sonra, Süleyman Kâni İrtem-2004.

1 Süleyman Kâni İrtem-2004, age, sf. 431-437.

2 Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, 3. baskı, İstanbul-2001, sf. 334-335, 340, ve bundan sonra, Sina Akşin-2001.

3 Tunaya-3, sf. 515, 517; Celâl Bayar-4, sf. 18-21.

4 Tunaya-3, sf. 517.

5 Vahakn N. Dadrian-Taner Akçam, *'Tehcir ve Taktıl', Divan-ı Harb-i Örfi, İttihad ve Terakki'nin Yargılanması, 1919-1922*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul-2008, sf. 374 ve bundan sonra, Tehcir ve Taktıl; Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, Hazırlayan: Turgut Bleda, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul-1979, sf. 74-75.

6 Tehcir ve Taktıl, sf. 382.

7 Galip Vardar-1960, sf. 106-107; Enver-2, sf. 382; Celâl Bayar-4, sf. 18; Süleyman Kâni İrtem-2004, sf. 427.

8 Tunaya-3, sf. 181, 215, 450, 486.

Muhalefet, İttihat ve Terakki'yi devletle özdeşmiş şekilde eleştirdi. Bunlara göre İttihat ve Terakki, sivil bir yönetim kurmamış ve kurmak da istememiştir. Bu rejimin adı, orduya ve sıkıyönetime dayanan askerî bir meşrutiyetti.¹

Ocak 1913'teki darbenin üç sonucu:

1- Yakup Cemil, Nazır Nâzım Paşa'yı vurdu. Yakup Cemil'in İttihatçı fedai dokunulmazlığı olduğu için hiçbir şekilde nazırı öldürmekten dolayı soruşturulmadı ve yargılanmadı ya da yargılanamadı.

2- Kâmil Paşa istifa etti ve Mahmut Şevket Paşa yeni sadrazam oldu.

3- Böylece İttihat ve Terakki, fiilen tek parti diktatörlüğünü oluşturma sürecinde birinci barikatı aştı.

Hatta 1913 sonrası İttihatçı yıllar, Abdülhamid'e kıyasla daha baskıcı bir dönem oldu.

İttihatçı kabinenin iç politikasını anılarında değerlendiren Servet-i Fünun dergisini çıkaran Ahmet İhsan (Tokgöz), Abdülhamid dönemine kıyasla daha fazla şiddetin uygulandığını ve "Abdülhamid devrindeki gazetelerle 1913 matbuatı arasında fark" kalmadığını öne sürdü.²

1913 sonrasında Osmanlı'nın kaderini yalnız İttihat ve Terakki belirleyecektir. Fırkanın en güçlü simasıysa Dâhiliye Nazırı Talât ve bir yıl sonra 1914'ün Ocak ayında Harbiye Nazırı olacak Enver'dir.

1.1- Netleşen 'Türkçü' rota

Mebusan'da çoğunluğu elde etmesine, sürekli kabinede İttihatçı nazırların bulunmasına ve güçlü teşkilatıyla terörize eylemler yapmasına rağmen İttihat ve Terakki, ancak Ocak 1913 darbesiyle iktidarın ve siyasal hayatın hâkim tek partisi oldu.

İttihat ve Terakki 1908, 1909, 1910 ve 1911 kongresini Selanik'te; 1912, 1913, 1916, 1917, 1918 kongresini de İstanbul'da yaptı. 1913 yılındaki kongrenin öncekilerden farkı, İttihat ve Terakki programında detaylandığı Türkçü kimliğidir.

Parti kimliği kazansa da İttihat ve Terakki, iktidarda olduğu dönemde dahi yarı gizli yapısını hep korudu.³

İttihat ve Terakki'nin milliyetçi çizgisi özellikle 1913 kongresinde programına net yansdı. Muhalefeti susturduğu dönemde 15-18 Ekim 1913'te kongreyi toplayan İttihat ve Terakki, cemiyetin siyasi partiye dönüştüğünü yeni program ve nizamnamenin birinci maddesinde açıkladı:

1 Tunaya-3, sf. 487-488.

2 Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım (1888-1914)*, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-2012, sf. 340-341.

3 Zafer Toprak, *Türkiye'de 'Millî İktisat' (1908-1918)*, Yurt Yayınları, 1. baskı, Ankara-1982, sf. 349, ve bundan sonra, Zafer Toprak-1982; Süleyman Kâni İrtem-2004, sf. 113-114.

“Madde 1- İttihat ve Terakki Fırkasının siyaset-i idariyesi (idari siyaseti), tevsi-i mezuniyet (yetki genişliği) ve tefrik-i vezâif (görev bölümü) esasına müsteniddir (dayanır).”¹

İttihat ve Terakki, bu maddeyle, kesin olarak Prens Sabahattinci adem-i merkeziyet prensibini reddetmiştir.²

İttihat ve Terakki, adem-i merkeziyet prensibini reddettiğini bu kongrede programın birinci maddesi olarak düzenlemişse de, aslında bu yöndeki fikriyatını II. Meşrutiyet ilanı sonrasında hemen dillendirmeye başlamıştı.

İttihat ve Terakki’nin önde gelenlerinden Dr. Nâzım, 1908 kongresi öncesinde, Prens Sabahattin’in Anadolu’da tek bir dostunun olmadığını belirterek, İttihat ve Terakki’nin pozisyonunu merkeziyetçilik prensibini kabul etmek olarak açıkladı. İttihatçıların konuya yaklaşımını Dr. Nâzım, “Aslında [Prens Sabahattin] hiçbir şey ifade etmeyen kişisel çabalar sayesinde yürütmeye ve Osmanlıların millî ideallerini reddetme manasına gelen merkezden uzaklaştırma [adem-i merkeziyet -çevirenin notu] politikasını gerçekleştirmeye çalıştığı programlarına Osmanlılardan desteğini görmediği için şimdi Elen [Rum] toplumuna yöneldi. Fakat merkezden uzaklaştırma bizim düşmanımız sayılıyor, çoğunluğu teşkil ettiğimize göre, gerçek olan da bu, her ne pahasına olursa olsun onunla savaşağız” şeklinde net olarak ifade etti.³

Dr. Nâzım, merkeziyetçi yapılanmaya yönelik düşüncesini daha da derinleştirdi ve hedefin ‘tek bir millet’ yaratmak olduğunu açıkladı (çeviride sonraki dönemin kavramı olan ‘ulus’ veya ‘ulusal’ gibi kavramlara yer veriliyor):

“Mesuliyeti bizzat yüklendiğimiz ulusal birliği sağlamayı orada aşamalı olarak gerçekleştireceğiz. Konuşmamızın başından beri, komitecilerin sabit fikirlerini saklamak niyetinde değilim. Kastettiğimiz her fedakârlığa katlanarak, yurdumuzun elemanlarının tek bir ulus ve tek bir İslam dini fikrini benimsemeleri için çalışacağız. Öyle ki çoğunluk ve azınlıklar, Elenler [Rumlar], Türkler, Ermeniler ve Yahudiler söz konusu olmasın, ‘sizler ve bizler’ diye bahsedilmesin, Hristiyanlık, Müslümanlık, Musevilik ilk planda olarak insanları gruplara ayırmasın, fakat istinasız hepimiz bağlı kalacağımız tek bir Müslüman ülke içinde birleşme idealini ön planda tutmalıyız.”⁴

Dr. Nâzım, daha başka bela yaşanmaması ve Avusturya’nın durumuna düşmek için ‘aynı dili konuşan ve tek bir vücut’ haline getirmek için, mahalleleri Müslüman, Elen [Rum], Ermeni, Yahudi diye bölerek yapılan ayrıcalıkları kökünden kazıyacaklarını ve ‘her yönden başka her milleti ezeceklerini’ ifade etti.⁵

1 Tunaya-1, sf. 62, 140, 145.

2 Tunaya-3, sf. 293.

3 Dr. Nâzım ile avukat ve şair Mikail Argiropulas görüşmesi, İzmir’de *Genç İzmir* ile 8 Eylül 1908’de Atina’da *Atinadan* (sayı: 2126) gazetelerinde yayımlandı, aktaran, Mihail Rodas, *Almanya Türkiye’deki Rumları Nasıl Mahvetti*, Türkçesi: Evdokia Veriopolu, Belge Yayınları, İstanbul-2011, sf. 71-72.

4 Mihail Rodas, age, sf. 63.

5 Mihail Rodas, age, sf. 65.

Merkeziyetçiliği bu denli vurgulayan Dr. Nâzım, ‘tek millet’ yaratma politikasını izah ederken, hem mevcut eğitim veren Rum okullarının kapatılmayacağını hem de en ufak bir baskı yapılmayacağını ifade etme titizliğini göstermekten geri kalmadı.

Nitekim Yusuf Hikmet Bayur, İttihat ve Terakki’nin Osmanlı’da Makedonya ve diğer sorunlarla ilgili 1908 öncesi yayınlarını incelediğinde, “ta baştan itibaren yersel özde veya belirli Osmanlı ulusuna ait ıslahatın ve dolayısıyla da bundan doğabilecek muhtariyetlerin aleyhinde olmuştur” değerlendirmesini yaptı ve İttihatçılar ile Prens Sabahattin arasında tartışma yaşandığını belirtti.¹

Osmanlı’da çok milletli olmaktan kaynaklanan sorunu çözme niyetinde görünen İttihat ve Terakki, idare tarzında merkeziyetçilikle çok milletli olmanın neden olduğu sorunu bastırmak ve ‘sorun’ olarak görüleni de imha etmek gayretinde olmaktadır.

1912 yazı öncesinde iktidarda kabine ortağı olduğu yıllarda, Makedonya sorununa karşı ‘iç barışı’ sağlayacak çözümü üretmeyen İttihat ve Terakki, böylece azınlıklarla ilgili ulusal sorunların çözümüyle gündeme gelen adem-i merkeziyetçi yapı tartışmalarına noktayı koydu. Bu, yeni bir dönemin net işareti olup, 1908 öncesinde ve sonrasında tartışması süren Osmanlı tabiiyetindeki Ermenilerin sorununa karşı da bir tavır anlamındadır.

‘Merkeziyetçiliği’ düzenleyen programda ardından gelen madde şöyledir:

“Madde 2- İttihat ve Terakki Fırkası, siyaset-i iktisadiye-i milliye’nin istiklâlini (millî iktisat siyasetinin bağımsızlığını) müşkülata koyan (zorlaştıran) ve ecnebi-lere taallük eden (yabancılarla ilgili olan) imtiyazat ve istisnaat-ı (ayrıcalık ve ayrı tutmayı) maliye ve iktisadiyeyi (mali ve iktisadi) ref’e (kaldırmaya) çalışacağı gibi alelûmum (bütün) kapitülasyonların dahi kaldırılması esbabını (nedenlerini) istikmal etmeği (kaldırmayı) en mukaddes gaye addeder.”²

Bu maddeyle ‘millî iktisat siyasetinin bağımsızlığı’ terimi ilk olarak programda yer aldı.³ Ayrıca, ileride hayli tartışılacak kapitülasyonların kaldırılması da bu maddede ifade edilmiş oluyordu.

İttihat ve Terakki 1916’daki kongre raporunda da ‘millî iktisat’a vurgu yapacak ve önemle üzerinde duracaktır.⁴

Ulusal soruna çare olarak tartışılan adem-i merkeziyetçi yapının rafa kaldırılmasının ardından gelen ‘millî iktisat’ yaklaşımı, bu gidişin yönü hakkında gerekli ip ucunu vermektedir: Yakın dönemde hedeflenen Türk milliyetçi ekonomi politığının gereğini yapmak.

1 Bayur, I/1, sf. 271-272.

2 Tunaya-1, sf. 140.

3 Tunaya-3, sf. 293.

4 Mete Tunçay, *Cihat ve Tehcir, 1915-1916 Yazıları*, Salyangoz Yayınları, 1. basım, İstanbul-2008, sf. 88, ve bundan sonra, Mete Tunçay, *Cihat ve Tehcir*.

1913 programının 4'üncü maddesinde, Kanun-i Esasi'nin 35'inci maddesinde değişiklik yapılması yönündeki hükmün gereği yapıldı ve değişiklik, yürütmeyi güçlendirme yönünde olup, padişaha Mebusan'ı fesih yetkisi tanındı.¹

15 Mayıs 1330 (28 Mayıs 1914) tarihinde Kanun-i Esasi'nin 35'inci maddesinde yapılan değişiklikle, Padişah'a meclisi fesih yetkisi verildi. Böylece 1914 değişikliğiyle, 1909'da yapılan düzenlemeyle Meclis-i Mebusan'ın feshini neredeyse olanaksız kılan engeller kaldırıldı.²

Yürütme öylesine güçlendirildi ki, 1914 sonrası İttihatçı hükümet dönemi, aynı zamanda muvakkat kanunlarla iktidar eyleme pratiğidir. İttihatçılar, Meclis-i Umumi'nin yasama yetkisini fiilen hükümet olarak kullanmıştır. İttihatçı hükümet, Mebusan'ın tatilde olmasından hiç rahatsız olmamıştır.

İttihatçı hükümetin bu dönemde çıkardığı muvakkat kanunlar 1000'i aştı, hatta 22 Teşrinievvel 1331 (4 Kasım 1915) tarihinde 249 parça muvakkat kanun Mebusan'a getirildi ve ertesi gün 177 tanesi kabul edildi. Kanunların özetleri okundu ve itiraz olmaması halinde kabul edildiği varsayıldı. İttihatçıların nasıl kanun yaptığıyla ilgili olarak Enver Paşa'ya atfedilen, "yok kanun, yap kanun" sloganı, İttihatçı meşruiyet yönteminin sade bir şekilde dile getirilmesi idi.³

Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, İttihatçı hükümetin yasama faaliyetini netleştir-di. 1908-1918 döneminde 1000 tanesi İttihat ve Terakki dönemine ait olmak üzere, toplam 1682 muvakkat kanun ve 1500 normal kanun yapılmıştır.⁴

1913 kongresinde, harp vergisinin sürdürülmesi (madde 16), çiftçiye kredi vermek için banka kurulması (madde 17), Sanayi Teşvik Kanunu'nun yürürlüğe konması (madde 29) ve sanayi ve ticaret odalarının yaygınlaşması ve bunlara gelir sağlanması (madde 30) gibi politikalar da, İttihat ve Terakki programında maddeleştirildi.⁵

İttihatçı hükümet, harp vergisinden Sanayi Teşvik Kanunu'na kadar programını uygulamaya yönelik bir faaliyet içinde olacaktır. Oysa harp vergileri, yarattığı yoksullukla Osmanlı halklarının önemli bir sorunu idi.

1913 kongresinde idari yönetim açısından ıslahata da dikkat çekildi, "Vatanımızın her şeyden ziyade ıslahat-ı idariyeye ihtiyacı vardır..." (madde 33) hükmüyle ilk kez 'vatan' terimi kullanıldı.⁶

1 Tunaya-3, sf. 294.

2 Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, 100. Yılında Jön Türk Devrimi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-2010, içinde Cem Eroğlu makalesi, sf. 100, 107-112.

3 Tunaya-3, sf. 267, 466, 468.

4 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, Birinci Kitap, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Mayıs 2003, 2. baskı, Kanun-ı Esasi'nin 100. Yıl Sempozyumu Tartışması, 9-11 Nisan 1976, sf. 170; Tunaya-3, sf. 466-467.

5 Tunaya-1, sf. 142-143.

6 Tunaya-1, sf. 143; Tunaya-3, sf. 293.

Islahatın gereği olarak Nahiye Kanunnamesi'nin teklif edileceği (madde 34) ve köylerin yeniden taksimatının hazırlanacağı (madde 35) ve aşiretlerin iskânıyla ilgili düzenlemenin de yapılacağı (madde 36) kaydedildi.¹

Bu maddeler, İttihatçı hükümetin Osmanlı'nın demografik yapısının değiştirilmesinin programı olarak uygulanan iskân politikasında, Ermeni ve Rum köylerinin boşaltılmasında ve aşiretlerin yerleştirilmesinde dikkate alındı.

Türkçe eğitim birliği ve ilkokulda eğitim masrafının bütçeden karşılanması üzerinde durulurken, cemaat mekteplerinin gözetim ve denetimi 41'inci maddede yer aldı.²

1913 kongresi programıyla İttihat ve Terakki, ulusal (veya azınlık) sorununun çözümünde belirgin bir politika olarak öne çıkan yereli güçlendirmeye yönelik adem-i merkezîyetçilik yerine merkezîyetçi politikayı, Türk milliyetçisi ekonomi politiğin belli unsurları olarak belirginleştirmiştir.

Harp ortamında 1914 ve 1915 yıllarında kongre toplamayan İttihat ve Terakki, muhalefetsiz bir meclisle ülkeyi yönetti.

1916 yılındaki kongre raporu, fırkanın faaliyetlerini yansıtmaktan çok, hükümetin siyasetini meşru göstermeye çalışan bir metin niteliğinde olup, hukuk ve adalet alanında laiklik ilkesi kabul edilmiş, millî iktisadî geliştirecek önlemler alınması ve kurumlar oluşturulması kararlaştırılmıştır. Rapordan çıkarılacak en önemli sonuç, İttihat ve Terakki'nin Osmanlıcı (ittihad-ı anasırı) olmaktan çıkıp, Türkçü (milliyetçi) ve devletçi bir kimliği hâkim kılmasıdır. Ayrıca 1916 programıyla da laiklik yönünde adım atıldı.³

İttihat ve Terakki'nin 8'inci kongresi 1917 yılında Talât'ın Sadrazam olduğu bir sırada yapıldı. İyimser bir hava içinde olmakla değerlendirdiği kongrede, ilk kez niçin harbi umumiye girildiğinin açıklandığını ve harp cepheleriyle ilgili raporlara yer verildiğini belirten Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, programın niteliğini laik ve milliyetçi olarak değerlendirdi:

“Ekonomik durumla ilgili uzun açıklamaların yanında, öğretim meseleleri de yer almıştır. Raporda, memlekette ilk kez bir yıllık programın tamamen gerçekleştirildiği ve belirli amaçlara ‘sessiz ve doğru’ gidildiği belirtilmiştir. Siyasal programdan, *gerçekleştirilmiş olan* (italik Tunaya'nın) konuların çıkarılması önerilmiştir. Siyasal program, lâyük, milliyetçi ve sosyoekonomik yenilikleri öngörmüştür. Ayrıca hukuk alanında, özellikle aile hukukunda (evlilik, boşanma) köklü bir lâyükleşmeye yönelinmiştir.”⁴

İttihat ve Terakki'nin bu kongrelerle bina ettiği politikasının uygulamasını, Teşkilât-ı Mahsusa'nın elemanlarından ve pratikte icra edenlerden olup anıla-

1 Tunaya-1, sf. 143-144.

2 Tunaya-1, sf. 144.

3 Tunaya-1, sf. 62-63, 153; Tunaya-3, sf. 295.

4 Tunaya-3, sf. 296-297.

rını kaleme alanlardan Galip Vardar'ın özetle (Bundan sonra, bu tarzda özetlemede, "... " tırnak içinde olan kısım, aynen alıntıdır.) değerlendirmesi şöyledir:

İttihat ve Terakki'nin programında en esaslı unsur, "onun -Türkçü ve milliyetçi- olması" ve ikinci mühim esası da, "devletin fevkinde (üstünde) fırkanın umumi merkezini bir otorite olarak kabul etmesi", hükümeti murakabe etmek (denetlemek) ve icabında direktif vermek maksadıyla bu umumi merkezin salâhiyetlerini geniş tutmaktır.¹

Kendi nazırlarına ve kabinesine güvenmeyen İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi, denetim fonksiyonunu bu kadar net ifade etmiştir. Öyle yaptığı İttihat ve Terakki'nin Ana Davası kararında da özellikle belirtilmiştir.

1.1.1- 'Türkçü ve [Sünni] Müslüman'

Dönemin tek hâkim partisi İttihat ve Terakki'nin 'ekleti' duran Osmanlı kimliği kısa sürede geride kalırken, Türkçü esas kimliği öne çıktı. İttihat ve Terakki, özellikle Osmanlılık üst kimliğinin parçası olanların sorunları karşısında, merkezîyetçilik ile Müslüman-Türk kimliğine birlikte sarıldı.

Hâkim kimlik konusunda farklı tanımlar yapıldı. Osmanlı'nın son yıllarında İttihatçı hükümet özelinde izlenen ekonomi politikanın geliştirdiği veya teşvik ettiği sermayedar ya da girişimci grup için Müslüman-Türk², Türkler ve millî tüccar³, Türk girişimci sınıfı⁴, Türk kapitalist sınıfı⁵, Müslüman burjuvazi⁶, Müslüman Türkler⁷, Türk ve gayri Türk⁸ tanımlamaları kullanıldı. Bunlar arasında hem dini hem de etnik kimliği açısından uygun olan tanımlama Müslüman-Türk'tür.⁹

1 Galip Vardar-1960, sf. 60.

2 Zafer Toprak-1982, sf. 21, 32, 57-58, 68, 191; Murat Koraltürk, *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul-2011, sf. 24, 30, 33, 43.

3 Tunaya-3, sf. 409-410.

4 Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, 4. Basım, İstanbul-1999, sf. 41, ve bundan sonra, Feroz Ahmad-1999.

5 Sina Akşin-2001, sf. 417.

6 Taner Akçam, *'Ermeni Meselesi Hallolunmuştur'*, İletişim Yayınları, 3. baskı, İstanbul-2008, sf. 227-229, ve bundan sonra, Taner Akçam-2008.

7 1915'te Osmanlı sanayi sermayesinin dağılımında yapılan tanımlama, Gabriel Bie Raundal, *Deportment of Commerce, Government Printing Office, Washington D. C. 1926*, sf. 161, aktaran *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923-1978*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul-1980, sf. 6-7; DİE, *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişimin Elli Yılı*, Ankara-1973, sf. 143, aktaran, Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul-2001, sf. 197.

8 Hakkı Nezihi, Oda Tetkikat Şubesi Müdürü, *50 Yıllık Oda Hayatı, 1882-1932*, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Neşriyatından, Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul-1932, sf. 28-33, ve bundan sonra, İTSO-50 yıl.

9 1920-1930 dönemi için yapılacak olan tanımlama 'Türk-Müslüman' sermayedar ve devamında sadece 'Türk' sermayedar kavramını tercih ettim. Mülkiyetin transferindeyse esas olan "Türkleştirme"yi kullan-

Aslında İttihat ve Terakki'nin başından beri hep Türkçü olduğuna dikkat çeken Sina Akşin, İttihatçıların ideolojik ve politik kimliğiyle ilgili şu tespitte bulundu:

“İttihatçılar, Osmanlılığı benimsemiş göründüler: İmparatorluğun, çürük de olsa, desteklerinden biri buydu. Diğer bir destek ya da birleştirici olan İslamcılığı da yedekte bulundurmaya ihmal etmediler... İttihat ve Terakki, kendisini Osmanlıcı ilan ettiği halde, gerçekte Türkçü ve merkezîyetçi...”¹

İttihatçıların siyasal programındaki ‘meşrutiyet’, Türkçülükle bağdaşmayacak gibi görünüyorsa da, “Türkçülük için başka bir çözüm yoktu”, bunun için tercih ediliyordu. Hatta İttihat ve Terakki, taşrada örgütlenirken, aradığı koşullardan biri de ‘Türk olmak’tı. Türklüğün korunması ve yükseltilmesi faaliyetinde bulunan İttihat ve Terakki, iktisadi hayatla ‘ilgilenen’ gayrimüslimlerle, ‘ilgilanmeyen’ Türkler arasındaki açığı, Türkler lehine kapatmak istedi ve bunun arayışı içinde oldu. 1908’de hürriyetin ilanından önce ve hemen sonra Türkçülüklerini saklamaya çalışan İttihatçılar açısından, Balkan Harbi’nin patlaması ve Osmanlı Rumeli’sinin hemen tümünün elden çıkması, Osmanlıcılık ideolojisinin inflasyonu ortaya koydu.²

1908 öncesi de Manastır’da İttihat ve Terakki saflarında faaliyet gösteren Kâzım Karabekir’in o günlere yönelik analizi de özetle şöyledir:

1908’de İttihat ve Terakki’nin sloganı ‘Osmanlıcılıktı’ ve ‘Türkçülük’ bayrağıysa zayıf kalıyordu. Zamanla benimsediği Türkçülüğü ve Turan edebiyatını mekteplere kadar yaydı. Balkan Harbi’ne böyle bir psikolojiyle girildi ve harp, İslam birliğiyle Turancılığı canlandırdı.³

Tanin Başyazarı ve BMM döneminde de Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürü olan Muhittin Birgen de, 1936-1937 yıllarında kaleme aldığı anılarında, Avusturya’nın Bosna-Hersek’i ilhakı, Bulgaristan’ın Şarkı Rumeli’yi ve Yunanistan’ın Girit’i işgali, Trablusgarp’a tecavüz ve nihayet Balkan Harbi, Arnavutluk’ta, Suriye’de ve Kürdistan’da isyanların İttihat ve Terakki’yi gittikçe Türkklüğe sürükleyerek inkılâbın nihayet bir Türk hareketi şekline girmesine sebep olduğunu yazdı.⁴

Birinci Paylaşım Savaşı öncesinde ‘Türkçülük ve İslamcılık’ ideolojisiyle yapılanan İttihat ve Terakki’nin fedai örgütü Teşkilât-ı Mahsusa’nın kuruluş gayesi bütün Türkleri ve İslamı bir bayrak altında toplamaktır.⁵

İttihatçıların politik kimliğinin hep Türkçü olması ve bunun 1908 sonrasında tamamen öne çıkması ve belirleyici konumda ‘tek’ kimlik haline gelmesi, çok kimlikli Osmanlı’da ulusal sorunu daha da derinleştirdi.

dım. N.O.

1 Sina Akşin-2001, sf. 234, 287.

2 Sina Akşin-2001, sf. 235, 239, 249, 374.

3 Kâzım Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Neden Girdik-2*, Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, 5. basım, İstanbul-2000, sf. 69-71, 74, ve bundan sonra, Karabekir, Harp-cilt.

4 Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki’de On Sene*, Hazırlayan: Zeki Arıkan, cilt: 1, Kitap Yayınevi, İstanbul-2006, sf. 14, 21, 155, 163 ve bundan sonra, Muhittin Birgen-cilt.

5 Tunaya-3, sf. 344; Celâl Bayar-5, sf. 102.

İttihat ve Terakki, 1908-1913 döneminde 1912'nin ikinci yarısı hariç, Osmanlı'nın siyasal hayatının yönlendirici aktörü ve 6 Mayıs 1909-22 Temmuz 1912 tarihleri arasında sadrazam olan Hüseyin Hilmi Paşa, İbrahim Hakkı Paşa ve Mehmet Sait Paşa kabinelerine ortaktır. Sadrazam ve 13 nazırın bulunduğu kabinede İttihatçılar Dâhiliye, Maliye ve Harbiye gibi önemli nazırlıklar dahil 5-6 nazırla hep yer aldı. Dâhiliye'nin değişmez nazırı Talât'tır.¹

İttihat ve Terakki, Makedonya sorunu karşısında Osmanlıcılığın ötesinde öncelikle gayri Türk'e karşı Türk ve Hristiyanlığa karşı Müslüman kimliği üzerinde ideolojik ve politik çizgisini derinleştirdi:

“İttihat ve Terakki'nin bir yüzü ne denli Türkçü-milliyetçi ise, öteki yüzü de [o] kadar İslamcıdır. Yalnız hemen belirtelim ki, çağın bir gerçeği olan milliyetçi-Türkçü akım asıl gerçek yüzüdür. En çok siyasal, en az sosyal ve ekonomik bir akım, İttihat ve Terakki'nin kişiliğini temsil ediyordu. İslamcı akım ise, bir politika meselesi olarak görünür. Milliyetçi akım, İttihat ve Terakki'nin eseridir. İslamcı akıma İttihat ve Terakki iğreti ve zoraki olarak takılmıştır.”²

İttihat ve Terakki, harp sırasında İslamın fonksiyonunu 1916 yılı kongre raporunda, “Artık, bu fırkanın [İttihat ve Terakki] gayesi aynı zamanda hem İslami, hem de asri (çağdaş) bir devlet teşkiline çalışmaktan ibarettir... İslami bir devletin aynı zamanda asri bir devlet mahiyetini alabileceğini... asri bir devletin aynı zamanda İslami bir devlet esasatına (İslami bir devlet esaslarına) istinad edebileceğini (dayanacağını) kabul etmek mecburiyetinde (zorunda) kalır” şeklinde değerlendirdi.³

Daha sonraki yıllarda İttihatçıların ‘Türk ve Müslüman’ birliği tezi, özellikle 1960 ve 1970’lerde işçi sınıfının ve halkın yükselen mücadelesi karşısında, Amerikan Yeşil Kuşak teorisine biat edenler ve sokaklara salman sivil faşistler tarafından ‘Türk-İslam sentezi’ bayrağı olarak dalgalandırıldı. 12 Eylül faşist darbesi de, ‘Türk-İslam sentezi’ bayrağını göklere çıkardı.

Osmanlı’da Yavuz’un Kızılbaş kırımından 20’inci yüzyıla gelen süreç ve geçmiş bir asırlık devlet icraatı da dikkate alındığında, Türk milliyetçiliğinin Türk-İslam sentezinde ‘İslam’ unsuru, sadece Hristiyanları değil Kızılbaşlığı-Aleviliği de öteki’leştiren Sünniliktir.

1921 Koçgiri imhası, 1936-1938 Dersim kırımı, 24 Aralık 1978 Maraş imhası, 2 Temmuz 1993 Sivas yangını, 12 Mart 1995 Gazi imhası ile Anayasal bir kurum haline getirilen, İmam Hatiplerle beslenen Diyanet İşleri Başkanlığı’nın misyonerlik faaliyeti, Alevi köylerine cami yaptırmak, Alevileri zorunlu Sünni din dersine tabi tutmak, mevcut sistemin birer resmî asimilasyon operasyonuydu.

1 Tunaya-3, sf. 65, 104, 141; TPT/Meşrutiyet-1, sf. 298, 302; TPT/Meşrutiyet-2, sf. 703-704; Halil Menteşe’nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul-1986, sf. 132, ve bundan sonra, Halil Menteşe-1986.

2 Tunaya-3, sf. 377.

3 Tanin, 29 Eylül 1332, aktaran, Mete Tunçay, Cihat ve Tehcir, sf. 124; İttihat ve Terakki’nin Son Yılları, 1916 Kongre Zabıtları, sadeleştiren: Eşref Yağcıoğlu, Nehir Yayınları, İstanbul-1992, sf. 62.

1.1.2- Makedonya'da 'Türklüğe temsil'

1908 Meşrutiyet ilanına rağmen, Osmanlı'nın Makedonya eyaletinde sorun çözümlenememiş ve derinleşmesine bağlı olarak Makedonya'da siyasi cinayetler dikkat çeken oranda artmıştır.

1908 yılında Makedonya'da 1080 siyasal cinayet işlendi. Öldürülenlerin 130'u Müslüman, 649'u Bulgar, 185'i Rum, 39'u Sırp, 40'ı askerdir. 122 cinayetin faili Müslüman, 198'inin Bulgar, 276'sının Rum, 33'ünün Sırp, 116'sının asker ve 325'inin de faili meçhuldür.¹

Böylesi yoğun bir cinayet döneminin yaşandığı Makedonya sorunu karşısında İttihat ve Terakki'nin ortağı olduğu Osmanlı kabinesinin yaptığı, mevcut askerî tedbirleri daha da artırmaktı. Bu, bir yönüyle de II. Meşrutiyetin getirdiği özgürlüğü kısıtlamaktı.²

Ne gariptir ki, Cumhuriyet döneminde Kürt'ün demokratik vatandaşlık talebine karşı yapılan ve bugüne kadar sürdürülen de Makedonya'da olana benzerdir. Siyasal bir sorunu salt askerî yönleme havale etmekten ibarettir. Bir diğeri de demografik yapıyı değiştirmek amacıyla ya ora insanını başka yere sürmek ya da başka yerden gelenleri oraya iskân etmek politikasıdır.

Makedonya'da 'Osmanlı tabiiyeti arasında mevcut eşitsizliği giderme' talebine karşı, Osmanlı iktidarının aklına getirdiği Müslüman iskânıdır.

1908 Temmuz ayında II. Meşrutiyet'in ilanı döneminde Makedonya'da Ohri'de kaymakam olan ve Çanakale Harbi sırasında İstanbul'un işgal tehlikesi üzerine Ocak 1915'te oluşturulan üçlü idareden Anadolu'daki iki bölgeden birinin sorumlusu olması düşünülen İttihatçı Süleyman Kâni İrtem'in anılarında Makedonya sorunuyla ilgili dikkat çekici değerlendirmeler vardır.

Makedonya'daki yaşananlar üzerine İttihat ve Terakki'den Dr. Nâzım, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i 5 Ekim 1908'de ilhakından sonra mebus seçim çalışmasının yapıldığı sırada, 'Müslüman ve Boşnak muhacirler celbi' politikasını ortaya attı ve böylece Müslüman Boşnak muhacirleri Makedonya'ya yerleştirmek ve "İslam-Türk kuvvetini artırmak" istedi. Dr. Nâzım bu politikasını İttihatçı arkadaşlarına da kabul ettirdi.³

Dr. Nâzım, sadece muhacir iskânı önermekle sınırlı kalmadı ve bunun devamı halinde bir sonucu gösterdi; Makedonya'da Hristiyan kalmayacak ve ahalinin hepsi Müslüman olacaktı. Hatta Vodine'deki 1908 seçim çalışması sırasında Dr. Nâzım, İttihatçıların seçimi kazanması halinde 30 ve 40 senede Makedonya'da hiç Hristiyan kalmayacağını iddia etti.⁴

1 Bayur, I/1, sf.230.

2 Mehmet Hacısalihoglu-2008, sf. 327-331.

3 Süleyman Kâni İrtem-2004, sf. 224-225.

4 Süleyman Kâni İrtem-2004, sf. 302; Bayur, II/1, sf.198-199.

Dr. Nâzım, muhacir celbi politikasını 1908 seçim çalışması öncesinde Anadolu için de gündeme getirdi.

Bugün itibariyle Anadolu'da tahminen 3 milyon Rum'un bulunduğu ve talepleriyle kargaşa yarattığını belirten Dr. Nâzım, çoğunluk Türklerin zirveye ulaşacağını ve bunu da iki yöntemle yapacağını anlattı. İlk yöntemi, sükûnet ortamında Türklerin birden fazla kadınla evlenebileceği için doğumların artacağı şeklinde açıklayan Dr. Nâzım, "İkinci şık olarak: Şimdi İmparatorluğun sınırları dışında bulunan milyonlarca Türk'ten büyük bir çoğunluk tabii veya başka yollardan bu topraklara akın edecek. Manzarayı seyredin ve bugünün şovenistlerinin kaderini tahmin etmeniz..." diye konuştu.¹

Seçim sırasında bu türden politikaların ifade edilmesi ve Makedonya'ya yönelik Müslüman nüfus harekâtı Hristiyanları telaşlandırdı.

Osmanlı hükümetinin, Bosna'dan diğer yerlerden gelen muhacirlerin bir kısmını Makedonya'daki vilayetlere yerleştirmesi, Makedonya'daki değişik grupların ve Balkan devletlerinin itirazlarına ve direnç göstermelerine neden oldu. Bununla nüfus oranının Müslümanların ve Türklerin lehine değiştirilmesinin hedeflendiği iddia edildi. Böylece Osmanlı hükümeti Makedonya'yı Türkleştirmekle eleştirildi. Hükümetse, iskânın gerekçesini, muhacirlerin iklimsel ve coğrafi nedenlerden dolayı Arap bölgelerine ve Akdeniz'e yerleştiremeyecekleri şeklinde açıkladı.²

Yine bu yıllarda Osmanlı hükümetinin Makedonya için ne kadar Müslüman iskân edilebileceği hakkında bir çalışma yaptırdığı iddia edilmiştir.

Balkan Harbi döneminin İstanbullu gazetecisi Aram Andonyan, 'Arnavut isyanı' patlak verdiğinde Osmanlı hükümetinin Makedonya'ya 2 milyon Müslüman yerleştirerek sorunu kökünden çözmeyi amaçlayan bir arayış içinde olduğunu iddia etti.³

Hatta bu dönemde hükümetin iskân politikası vasıtasıyla Müslümanların Bosna-Hersek'ten kaçışını kolaylaştırdığı da iddia edilmiştir. Bu iddia, Mebusan'daki Bulgar-Makedon sosyalist mebus Dimitar Vlahov'un anılarında da yer almaktadır.⁴

Bosna-Hersek'in ilhakı ve Müslüman göçünün yaşandığı ve Makedonya'da her tür milliyetçi dalganın kabardığı bu ortamda Dr. Nâzım, 1908 II. Meşrutiyet'in ilanının hemen ertesinde yapılan seçim çalışmasında İttihat ve Terakki'ye verilecek oylarla, Osmanlılık kimliğinin ötesinde Makedonya'da Hristiyan kalmayacağı iddiasındadır. Böyle bir konumda güçlenecek kimlikse 'Müslüman ve Türk'tür. Bu dahi, daha 1908'de İttihatçıların Osmanlılık kimliğinin ne kadar suni olduğunu göstermektedir.

1 Söyleşiden aktaran, Mihail Rodas, age, sf. 70.

2 Mehmet Hacısalıhoğlu-2008, sf. 318.

3 Aram Andonyan, age, sf. 188.

4 Mehmet Hacısalıhoğlu-2008, sf. 21, 318-319.

İttihatçıların ve Osmanlı hükümetinin Makedonya özelinde Müslümanların iskânı politikası uygulamada istenilen sonuca ulaşamamıştı. Müslümanlar Kosova'ya iskân edildi, ama Makedonya'ya yerleştirilen muhacirlerin sayısının, nüfusun demografik yapısını değiştirmesinden söz edilemeyecek kadar az olduğu¹ öne sürülmüştür.

Dr. Nâzım, zamanla Makedonya sorununa karşı önerdiği iskân politikasını Mezopotamya için de gündeme getirdi.

Yahudi sermayesinden yararlanarak Osmanlı maliyesinin düzeleceğine inanan Dr. Nâzım, Rusların zulmünden kaçan Yahudilerin Mezopotamya'ya iskânını önerdi ve böylece bölge halkının [Kürtlerin ve Arapların] kalkınacağını iddia etti.²

Osmanlı hükümeti, Makedonya özelinde Müslüman iskânının yanı sıra mevcut siyasal bir sorunu askerî tedbirlerle 'halletmeyi' hedefledi.

Anlaşılan odur ki, II. Meşrutiyet'ten itibaren Osmanlı hükümetinin ve dönemin güçlü politik aktörü ve hükümet ortağı İttihat ve Terakki'nin, Makedonya sorunu karşısında ürettikleri belirgin politika, mevcut askerî faaliyeti artırmanın yanı sıra Müslüman muhacir iskânıdır. Bu, sonraki dönemin diğer azınlık sorunlarına karşı, değişmez temel politikası olacaktır. İttihat ve Terakki'nin Makedonya sorunu özelinde netleştirdiği politika, Anadolu'da önce Rumlara ardından Ermenilere uygulanacak ve savaşla birlikte Ermenilerin soykırımına varan bir uygulamaya dönüşecektir.

İttihat ve Terakki'nin Türkçülük rotası Süleyman Kâni İrtem tarafından özetle şöyle değerlendirildi:

İttihatçılar, Osmanlıcılık, İslam Birliği ve Turancılık arasında asli milliyet cereyanının kuvvetlenmesine önem vermek ihtiyacını hissetti ve bunun sonucunda Makedonya'da muhacir iskânı 'Türklüğe temsil'³ yani asimile etme, Türkleştirme siyasetinin ilk safhası oldu. Millî cemiyetlerin siyasi adem-i merkezîyet cereyanının kuvvetlenmesini tehlike gören Osmanlı hükümeti, bunlara karşı 'sistematik bir mücadele' koyuldu ve ardından da Mebusan, bu millî cemiyetlerin kapatılmasını kanunla kabul etti. Bu sefer de gizli komitecilik baş göstermesi üzerine Çeteler Kanunu ['Rumeli vilayâtında şekavet ve mefsedetin men'i mütecâsirlerinin ta'kib ve tedbiri (çeteler) hakkında kanûn-ı muvakkat'⁴] gündeme geldi ve ardından silah toplama teşebbüsü de neticesiz kaldı.⁵

1 Mehmet Hacısalihoğlu-2008, sf. 433.

2 Andrea Mandalstam, *Le Sort De L'Empire Ottoman*, Paris 1970, sf. 132, aktaran Doç. Dr. Ahmet Eyicil, *Doktor Nâzım Bey*, Gün Yayıncılık, 1. basım, Ankara-2004, sf. 129-130.

3 Temsil (Arapça): 1- benzetme, 2- bir şeyin aynısını yapma, 3- örnek söz; söz gelişi, 4- tiyatro oyunu. Fransızca, Assimilation. (Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Anskilopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, İstanbul-2006, sf. 1074.)

4 Mehmet Hakan Sağlam, *II. Tertip Kılavuzu*, cilt: II, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2010, sf. 38, 27 Eylül 1909 tarihli kanun.

5 Süleyman Kâni İrtem-2004, sf. 226-227.

Makedonya'nın siyasal sorunu yaşanırken, 1910 ortalarına doğru Arnavutluk'ta isyan çıktı; ama kopuş iki yıl sonra oldu. Osmanlı hükümeti ise Makedonya'da polisiye-askeriye icraatına ağırlık verdi ve bir yönüyle de Makedonya halkını silahsızlandırmaya yönelik faaliyete başladı. Makedonyalı partiler bu durumu protesto etti. Makedon örgütleri, silahsızlandırmaya yönelik hükümet politikasına direnç gösterdi. Bu süreçte çok sayıda kişi ya tutuklandı ya da Bulgaristan'a kaçtı.¹

Makedon sorunu çözüm yoluna konulamayınca, hükümet bir yandan Müslüman iskânına öncelik vermeyi ve diğer yandan da çıkardığı Çeteler Kanunu ile Makedonya'daki silahlı hareketleri bastırmayı hedefledi.

İttihatçı Süleyman Kâni İrtem, Dr. Nâzım'ın gayretiyle gündeme getirilen Makedonya'ya Müslüman muhacir iskânı, bölgede İttihatçıların 'Türklüğe temsil' siyasetine yani Türkleştirmeye daha Balkan Harbi öncesinde adım attığını ortaya koymaktadır.

Bu anlamda Makedonya sorunu, İttihat ve Terakki'nin Türkçü kimliğinin netleşmesinin ateşleyicisidir. 1909'da İttihat ve Terakki'nin Makedonya'da asimilasyon politikasını ne kadar etkin uyguladığı tartışmalı olsa da, o dönem Adana vilayetine Cebel-i Bereket Mutasarrıfı olarak atandığı Ağustos 1909'a kadar Ohri'de² yaşayan Süleyman Kâni (İrtem) tarafından bu yöndeki tespit hayli önemlidir.

Makedonya sorunu karşısında, içinde İttihatçıların bulunduğu Osmanlı hükümetinin politikası, adem-i merkeziyetçiliği reddettiği oranda Osmanlı kimliğini Müslüman ve Türk olarak belirginleştirdi.

Süleyman Kâni İrtem'in ifadesiyle 'Türklüğe temsil'in yani 'Türk'e benzetmenin' ve bugünün ifadesiyle Türkleştirmenin bir adımını muhacir iskânı ve diğer adımını da merkeziyetçi politikayı askerî güçle etkin kılmak oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, Osmanlılık üst kimliğini oluşturan gayri Türklerin adem-i merkeziyetçi politikalarını bastırmak için cemiyetlerini yaşatmamak politikası da etkin kılınmıştır.

Dr. Nâzım'ın Makedonya sorununa karşı önerdiği muhacir iskânı, İttihat ve Terakki'nin özellikle Anadolu'da nüfusun demografik yapısını değiştirmek amacıyla toplum mühendisliği projesinin değişmez politikası oldu.

Bu politika, Cumhuriyete de miras kaldı.

1909-1910'da netleşen çizgi

Klasik iktidar refleksi; Makedonya sorunu derinleştikçe, II. Meşrutiyetle fiilen kazanılan mevcut demokratik hakları kısıtlamaya yönelik girişimler gündeme getirildi.

Mebusan'ın çalışmaya başlamasından sonra 1909 yılında çıkarılan kanunların karakteristik özelliği, meşrutiyetle ortaya çıkan özgürlüklerin önemli oranda

1 Mehmet Hacısalihoğlu-2008, sf. 327-331.

2 Süleyman Kâni İrtem-2004, sf. 12.

kısıtlanmasıdır. Kanunların bir gerekçesi de, 31 Mart gibi kalkışmaya karşı önlem olarak gündeme getirilmesidir. Makedonya özelinde İttihat ve Terakki'nin, hükümetin sert askerî önlemler almasıyla ilgili talepleri 1909 Haziran ayından sonra yoğunlaştı. Hükümetin ilk önlemi, serseriler ve şüpheliler hakkındaki 9 Mayıs 1909 tarihli kanundur ['Serseri ve mazanne-i (sanılan) su-i eşhas hakkında kanun'¹]. Bir yerde iş gücü sahibi olmadan iki aydan fazla kalan kişiler serseri olarak tanımlandı ve daha önce cinayet nedeniyle cezalandırılan kişiler, daima şüpheli olarak kabul edildi. Hükümet bununla, propagandacıların ve komite üyelerinin serbest hareket etmesini engellemek istedi. Ayrıca 9 Haziran 1909 tarihli gösterilere karşı hazırlanan kanunla da, toplantı hakkı ilk olarak güvence altına alındı ve bildirme yükümlülüğü getirildi; ama yasanın çiğnenmesi halinde toplantının dağıtılması ve sorumluların cezalandırılması öngörülerek, halka açık toplantılar önemli oranda zorlaştırıldı.²

7 Ağustos 1909 tarihli kanunla ['Anâsır-ı gayri müslimenin kur'aları hakkında kanun'³], Müslüman olmayanlara da mecburi askerlik hizmeti getirildi. Bu kanunla, gayrimüslimlerin 'bedel-i askeri' ödeyerek askerlikten muaf tutulmaları yürürlükten kaldırıldı. Bu kanun, Makedonya Hristiyanları tarafından hoş karşılanmadı. Rumlar dinlere ve mezheplere göre ayrı birliklerin oluşturulmasını istedi ve Müslüman olmayanın Müslümanla aynı kanun kapsamına alınması Türkleştirme operasyonu olarak değerlendirilirken, Bulgarlar da protesto etti.⁴

9 Ağustos 1909 tarihli ['Tatil-i İşgal Kanunu'⁵] ile grev hakkı ve işçilerin sendika kurma hakkı kabul edilirse de belli sınırlamalar getirildi ve devlette çalışanların sendika kurması ile savaş durumu gibi özel durumlarda grev yapılması yasaklandı.⁶

İşçi hareketlerinin zapturapta alınmasından sonra sıra millî cemiyetlere gelmişti.

20 Ağustos 1909'da Dernekler Kanunu ['Cemiyetler Kanunu'⁷] çıkarıldı. Kanunun 3'üncü maddesiyle, rejime karşı yönelmiş ve Osmanlı halk gruplarını politik yönden 'parçalamayı amaçlayan' ve 4'üncü maddeyle de, milliyet esasına göre dernekler kurulması yasaklandı. Kanun çok tartışmaya neden oldu. Dernekler yasası nedeniyle, isimlerindeki ulusal simgeleri çıkarmaya başlandı. Manastır'daki Bulgar, Rum, Arnavut ve Sırp meşrutiyet kulüpleri 1909 yılının Ekim ayı sonunda buluştu ve 4'üncü maddeyi protesto etmeyi kararlaştırdı. Yasanın yürürlüğe girmesi engellenemedi, ama İttihatçılara karşı dört parti bir araya gelmiş oldu. Kasım

1 Mehmet Hakan Sağlam, *II. Tertip Düstur Kılavuzu*, cilt: II, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2010, sf. 27, 10 Mayıs 1909 tarihli kanun.

2 Mehmet Hacısalihoğlu-2008, sf. 302-305.

3 Mehmet Hakan Sağlam, age, sf. 33.

4 Mehmet Hacısalihoğlu-2008, sf. 308.

5 Mehmet Hakan Sağlam, age, sf. 33.

6 Mehmet Hacısalihoğlu-2008, sf. 308-309.

7 Mehmet Hakan Sağlam, age, sf. 33, burada tarih 16 Ağustos 1909.

1909'da kulüpler feshedilmeye başlandı. Makedonya sorunu tarafların İttihatçı hükümete karşı tavrını arttırdı.¹

Kilise ve okullara dair kanun da, Rum ve Bulgarlar arasında tartışma yarattı.

Makedonya'da kilise ve okullara dair tartışmalı kanun 3 Temmuz 1910'da çıkarıldı. Kanun, bir bölgede halkın çoğunluğu Rum Patrikliği'ne veya Bulgar Eksarhlığı'na bağlı ise, oradaki kilise ve okulların ilgili tarafa ait olacağı (madde 2) kararlaştırıldı. İki kesimin bulunduğu köyde azınlığın hakları ihlal edileceği endişesi tartışmanın özünü oluşturdu. Böylece Patriklik ve Eksarhlık arasındaki mücadele, Mebusan'daki Bulgar ve Rum mebuslarına da yansdı. Kanunun bir kısmı Rumlar, bir kısmı da Bulgarların hoşuna gitmedi. Rum mebuslara göre, Osmanlı hükümeti, Bulgaristan'la yaşanabilecek savaştan korktuğu için bu kanunla kiliseleri Bulgarlara vermekteydi. Burada İttihatçı, Bulgar ve Ermeni mebuslar bir cepheyi, Ulah, Rum ve Sırp mebuslar da diğer cepheyi oluşturdu.²

Osmanlı meclisindeki Rum mebuslar bir araya geldi ve 12 Ağustos 1910'da Osmanlı hükümetine bir muhtıra verdi. Muhtırada, Rum milletinin istibdat dönemindeki gibi kendisini baskı altında hissetmekte olduğu ve bilakis kanun haricinde Kanun-i Esasi'de yer alan 'Osmanlı milliyeti' kavramıyla 'Türk milliyeti' aidiyetine yönelik bir zorlamanın yapıldığı hissine kapıldığı iddia edildi. Rumların bu tutumu, İttihat ve Terakki tarafından devlet içinde devlet oluşturma girişimi olarak yorumlandı.³

Böylesi bir sürecin sonunda İttihat ve Terakki teşkilatını uyarma gereğini duydu ve 'öteki'ni hedef alan kimliğini netleştirdi.

İttihat ve Terakki, Makedonya'daki yaşananlar üzerine 1910'da şubelere gönderdiği beyannamede, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ arasında olacak birlik ve Yunanistan'ın Girit'i kendisine bağlama hareketi ihtimaline dikkat çekerek, "Hariçten gelebilecek bir muhasamat (düşmanlık) seylabesi (seli) önünde demir bir set gibi müttehidane (birlikte) harekete her zamandan ziyade muhtacız" tespitini yaptı.⁴

Meşrutiyet ortamında Kanun-i Esasi'de cemiyet kurmaktan, çalışma hayatına, toplantı ve gösteri yapma haklarına kadar düzenlemeye gidilirken, aynı madde içinde 'ama' ile başlayan kısıtlayıcı ifadeler, getirilen özgürlüğü baskılandırmıştır. Demek ki, bugünkü 1982 Anayasası'nın "... özgürdür. Ama..." şeklindeki yazım taktiğinin geçmişi ta 1909'a kadar gidiyor. İşte bu, "Ama..." ile ifade edilen, "...özgürdür"ü işlevsiz kıldığı içindir ki, bireysel ve toplumsal haklar maddedeki birinci cümleye göre varmış gibi görülürken, aslında ikinci cümleyle işlevsiz kılınmaktadır.

Hükümet, Makedonya sorununu günümüz tabiriyle 'vatandaşlık' temelinde çözümlemek yerine, 'öteki'ni baskı altına alma politikalarına yöneldi ve Balkan Harbi sonunda Osmanlı, Makedonya'yı terk etti.

1 Mehmet Hacısalihoğlu-2008, sf. 309-310, 313, 315.

2 Mehmet Hacısalihoğlu-2008, sf. 323-325.

3 Mehmet Hacısalihoğlu-2008, sf. 333-337.

4 Süleyman Kâni İrtem-2004, sf. 285.

İttihat ve Terakki'nin bu süreçte netleştirdiği Türkçülük kimliği, gayrimüslim ve gayri Türklere yönelik politikada belirleyici hale geldi.

Birkaç yıl sonrasında İttihat ve Terakki'nin Müslüman muhaciri celbinde Makedonya'nın yerini Anadolu aldı ve Balkanlar'dan gelen muhacirler özellikle gayri Türklerin öncelikle Ege ve Trakya'da Rumların, ardından Ermenilerin evine, bağına, bahçesine ve tarlasına iskân edildi.

1.1.3- İttihatçı Türk milliyetçiliği

İttihat ve Terakki için 1910'ların ilk yarısı 'öteki'ne karşı ideolojik ve politik çizgisini Türk milliyetçiliği olarak netleştirdiği yıllardı. Bu süreci, Balkan Harbi öncesinde ve sonrasında yaşananlar hızlandırdı.

Bu ideolojik belirlemede Türk'ün milliyetçiliği 'ben' merkezinde, 'öteki'si önce Hristiyanlar ve ardından gayri Türkler olarak yani "benden olmayan" olarak belirginlik kazandı. İttihatçılar için 1915 sonrası, netleşen ideolojik ve politik çizgiye göre yoğun bir faaliyet dönemiydi. Harici harbin yanı sıra dâhili harp de bu yıllarda yaşandı.

İttihat ve Terakki'nin teşkilat belgeleri imha edilmiş olduğundan, tüm araştırmalar kalan birkaç kayda dışına çıkamadı. Bunlardan biri de 1908 öncesi iki defterdir. İttihat ve Terakki'nin 25 Mart 1906-Kasım 1907 ve 15 Kasım 1907-28 Mart 1908 dönemini kapsayan iki kopya defteri var. Diğer defterler kayıp. Birinci defter, İstanbul-Beyazıt'taki Belediye İnkılap Kitaplığında. Defter Ahmet Rıza'ya verilmiş ve o da ölünce satılmış, oradan da kitaplık almış 1943'te. İkinci defterse Türk Tarih Kurumu'ndadır. Hemen her mektupta iki imza var: Bahaeddin Şakir ve Dr. Nâzım.¹

Bahaeddin Şakir ve Dr. Nâzım imzalı defterde yer alan ve Bulgaristan'da teşkilat ilişkisi içindeki Hayri'ye gönderilen 2 Haziran 1906 tarihli mektupta, İslamiyet ve Türklük üzerinde durarak, "Cemiyetimiz halis bir Türk cemiyetidir. İslamlağa ve Türklüğe düşman olanların hiçbir vakit fikrine tebaiyyet etmeyecektir (tabi olmayacaktır)..." ifadesi kullanıldı.²

Benzer yorumların yapıldığı başka mektuplar da vardır.

Anlaşılan o ki, Türklük ve Türk milliyetçiliği, bu cemiyette özellikle 1908 öncesinde Osmanlılık balonunun şişirilmesinin rüzgârı oldu ve sonrasında 'balon patladı' ve rüzgârı kaldı.

Aslında prototipi milliyetçilik olarak tanımlanan kültürel Türkçülük, 1905 sonrasında belirleyici rol oynadı. 1908'e gelindiğinde Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin pek çok lideri tarafından da içselleştirilen ve siyasi bir karakter almaya başlayan bir Türkçülük ideolojisi belirgin bir netliğe kavuşmuştur. Nitekim Kahire'de Bahaeddin Şakir'in çıkardığı cemiyetin yayın organı Şûra-yı Ümmet, 1907 sonrasında proto Türkçülüğün kürsüsü oldu.³

1 Bayur, II/4, sf. 671.

2 Bayur, I/1, sf. 372.

3 Prof. Dr. Şükrü Hanioglu, AGOS Gazetesi, 9 Ocak 2009.

1908 sonrasında Makedonya sorununun karşısında İttihat ve Terakki'nin yaklaşımı ve Balkan Harbi'ne giden süreç, zaten var olan İslamcılığın yanı sıra Türkçülüğü de, İttihat ve Terakki'nin siyasal rengi olarak daha öne çıkardı.

Balkan Harbi, Osmanlı iktidarının çözemediği Makedonyalıların sorununun 'o şekilde' çözümüdür. Bunun için sadece Balkan Harbi açısından değil, 'Osmanlı tabiiyetinde'ki Makedonyalılar yönünden 'sorun'un varlığını dikkate alarak bakamayınca, birlikte yaşama politikası da geliştirilemedi. Gerek iktidarda gerekse İttihat ve Terakki'de İslamcılığın yanı sıra 'Türkçülük' veya Türk milliyetçiliği ideolojisi ve politikası hâkim olduğu için, Makedonyalılar sorunu 'Osmanlı tabiiyeti' temelinde çözümlenememiştir.

İttihat ve Terakki politik çizgisindeki bu netleşme Almanya'nın bölgesel politikasına uygunluk gösteren bir gelişme olarak yorumlandı. Rusya'ya karşı Orta Asya Türklerine uzanan Turancılık akımının Alman emperyalizmine de uygun düştüğü ve Alıncı bir 'etik' içerdığı şeklinde değerlendirildi.

"Osmanlılık ve 'vatan-ı umumi' idealini 1911 yılından itibaren terk eden İttihat ve Terakki, zamanla milliyetçi (Tunaya notu: Türkçü) bir ideolojide karar kılmış ve bu tutumunu Turancılık anlayışına kadar genişletmiştir"² yorumunu yapan Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, tezini, "İttihat ve Terakki 1911'den itibaren Osmanlıca [Osmanlıcı, olmalı] programını Türkçüleştirmiştir"³ şeklinde netleştirdi.

İttihatçıların Müslüman kimliğini de önemli bir damar olarak değerlendiren Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, "İttihat ve Terakki'nin bir yüzü ne denli Türkçü-milliyetçi ise, öteki yüzü de [o] kadar İslamcıdır" diyerek, asıl yüzününse Türk milliyetçisi olduğunu vurguladı.⁴

İttihat ve Terakki, Türk milliyetçiliğinde bir netlik yaratmış olsa da, karşı karşıya kaldığı konuya göre Müslüman ve Osmanlılık kartını kullanmaktan geri kalmayacaktır.

Arnavutluk'un kopması ve özellikle Balkan Harbi sonrasında Pantürkizm'in İttihatçı hükümetin ideolojisi olduğunu belirten İlber Ortaylı da, Türkçülükle, Alman yandaşlığının birlikte hâkimiyetine işaret etti:

"1912'den sonra İttihat ve Terakki adına Enver-Cemal-Talât paşa üçlüsü devlete hâkim oldu. Artık İstanbul'da Alman nüfuzu her zamankinden fazla hissediliyordu... Enver Paşa yeni Osmanlı İmparatorluğu'nun Alman dostu yöneticisiydi. Bu dönemde İstanbul'da olağanüstü nüfuzlu bir şahsiyet, Alman büyükelçisi Wangenheim oldu. Almanlar ve Alman hayranları ile karşı tavırdakiler İttihat ve Terakki'nin içinde bile çatışma halinde idi. Almanya'da askerlerin egemenliği giderek artıyordu. İstanbul'daki büyükelçilikte bile, büyükelçi ile deniz ataşesinin küçük çapta bir savaş içinde oldukları ve kendilerini izleyen Osmanlı yönetimini ne tarafa iteceklerine karar veremedikleri görülüyordu. İşte Wangenheim böyle bir ortamda büyükelçiliğin ve İstanbul'un

1 Niyazi Berkes'ten aktaran Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, Tunaya-3, sf. 690.

2 Tunaya-3, sf. 728.

3 Tunaya-1, sf. 43; Tunaya-3, sf. 287-289.

4 Tunaya-3, sf. 377.

despotu kesildi. Alman militarizminin tipik bir temsilcisi olarak Babiâli'nin karar ve işlemlerine karışmaya başladı. 1910'larda Alman hayranlığı Osmanlı yöneticileri ve seçkinlerinden giderek küçük memurlara kadar yayıldı. Diktacı hükümetin Almancı yandaşlığı adeta resmî bir ideoloji olarak benimseniyordu... Almanya, Avusturya-Macaristan'dan sonra Osmanlı devletini de güdümüne almıştı.”¹

Almanya'nın bölgesel politikasına uyumluluk gösteren homojenleştirme politikasının geçmişi, 1878 Rus-Osmanlı Harbi'ne kadar geriye gidiyor. Abdülhamid, Anadolu'daki etnik ve dinsel dengenin değiştirilmesi gerektiğini düşündü. Balkanlar'dan gelen muhacirler etnik olarak Türk olmamakla beraber Müslüman'dı ve Doğu Trakya, Boğazlar ve Kilikya'ya yerleştirdi. Balkanlar'dan gelenler Pomak ve Boşnak, Kafkasya'dan gelenlerse Çerkezlerdi.²

İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinden Talât'ın sadrazamlığı sırasında Adliye Nazırı olan Halil Menteşe, Talât'ın politikasını “Balkan Harbi'ndeki hıyanetleri tebarüz eden (meydana çıkan) anâsırdan memleketi temizlemeyi ön safa almak” olarak özetlemiştir.³

Abdülhamid'in 1878'lerden itibaren belirginleşen ‘tekçi’ politikası, 1890'lar-da ve sonrasında Osmanlı tabiiyetindeki Ermenilerin sorununa karşı uygulanan yegâne politikadır. İttihatçılar da Abdülhamid'ten aldığı bu ‘tekçi’ politikayı, Türk-leştirme kimliğinde daha da derinleştirdi.

İttihatçı hükümetin Dâhiliye Nazırı Talât, hükümetinin Ermenilere yönelik icraatını “Abdülhamid'in 30 yılda yapamadığını yaptım, Ermeni meselesini üç ayda hallettim” şeklinde özetledi.⁴

Talât benzer ifadeyi daha sonra da kullanacaktır. İttihat ve Terakki'nin gazetesi Tanin'de başyazarlık yapan İttihatçı Muhittin Birgen de, Almanyada Talât'la yaptığı görüşmeden şu notları yazdı:

“Hatta İttihat ve Terakki ikiye ayrılmalıdır. Türkiye'de bugün ekalliyet meseleleri kalmamış denecek derecede azalmış ve eski ehemmiyetini kaybetmiştir. Sulh bizi, Araplardan da ayıracak olduğuna göre İttihat ve Terakki'nin vatansever unsurları arasında böyle bir ayrılıştan hiçbir fenalık gelmez. Memleket, biri muhafazakâr, diğeri liberal iki unsur eliyle ve biri diğeri kontrol ederek idare edilirse, bundan çok büyük iyilikler hâsıl olur. Bizi şimdiye kadar böyle bir ihtimali korku ile telakkiye sevk eden sebeplerin mühim kısmı ortadan kalkmıştır. İyi veya fena yaptık, Türkiye'yi hiç olmazsa Anadolu'da milli bir memleket haline getirdik. Aramızda fesat ve tefrika unsuru azaldı.”⁵

- 1 Birçok kaynaktan aktaran İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Alkım Yayınevi, 9. baskı, İstanbul-Mart 2006, sf. 173-174, ve bundan sonra, İlber Ortaylı-2006.
- 2 *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma*, Derleyen: Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul-2005'te Fikret Adanır'ın *Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye Üçgeninde Ulus İnşası ve Nüfus Değişimi* makalesi, sf. 20-21, ve bundan sonra, Türkiye'de Etnik Çatışma-Yazar adı, soyadı.
- 3 Halil Menteşe-1986, sf. 165-166.
- 4 Henry Morgenthau, *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü*, Çeviren: Atilla Tuygan, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2005, sf. 251, ve bundan sonra, ABD Elçisi Morgenthau.
- 5 Muhittin Birgen-1, sf. 460.

İttihatçı hedef Anadolu'nun 'etnik homojenliğini' sağlamaktı, bu da 'hakiki Türk olmayan unsurların ortadan kaldırılması' anlamına geliyordu.¹

Böylece homojenleştirmenin Müslüman ve Türk ayağı, gayrimüslim ve gayri Türk temelinde bütünleşti; bu temelde bugüne kadar gelindi. Bu anlamda Türk-İslam birliği, Abdülhamid'ten beri egemenlerin Anadolu halklarına karşı temel 'tekçi' politika olarak uygulandı. Bir asır geçti halen insanlık ve sosyal barış 'tekçi'liğin imhasından kurtarılmadı.

1.1.4- Türkçeyi hâkimiyetten resmîleştirmeye

Ekonomik hayatın Türkleştirilmesinin, mülkiyet ve istihdam dışında bir diğer önemli alanı dildir. 1 Temmuz 1915 tarihli iradeyle şirketlerin levha ve asacağı yazıları Türkçe yapmak zorunluluğu getirildi. Bu, şirketlerin tüm işlemlerini Türkçe tutmasının ilk adımını oluşturdu; devamında, Türkçeyi sokakta hâkim kılmak vardır. Böylece resmî dilin oluşumunun temeli atıldı.

İttihat ve Terakki'nin böyle bir politik hedefinin varlığı Dr. Nâzım tarafından tereddütsüz olarak Eylül 1908'de açıklanmıştı. Dr. Nâzım, Avusturya'nın içine düştüğü durumu yaşamamak için 'ortak vatanın' selameti için dilsel sınırlamalara ve ayrıcalıklara son vereceklerini belirterek, şu değerlendirmeyi yapmıştı:

"Tabiat kanunları hükmettiğinden, şüphesiz Osmanlıların resmî dilinden başkası[nın] olması söz konusu olamaz. Hayatımız pahasına çalışmalar yaptığımız genç devletimiz bu şartlar altında varlığını sürdürecektir. Aynı ruhu taşıyan, aynı dili konuşan ve tek bir vücut halinde olacak. Başımızdaki belaları başımıza başka bir bela sarmak için atmadık. Türkiye'nin ayrı etnik ve dilsel bölgelere ayrılmış olan Avusturya'ya dönüştüğünü görmeyi hayal bile etmediğimizi ve öyle bir duruma hiçbir zaman müsaade etmeyeceğimizi [görüştüğü Rum'a] aklınıza iyice koymanız gerekiyor. Genç Türkler tek bir vücut halinde bugünden itibaren, isteklerine ters hareket edenlerin veya bu gibi düşüncelerini açığa vuranların karşısında olacaktır. Ortak bir vatanın selameti için, bu dilsel sınırlamaları, filetik ayrılıkları, en önemlisi şimdiye kadar haritalarda gösterilen ve alışıldığı gibi mahalleleri Müslüman, Elen, Ermeni, Yahudi diye bölerek yapılan ayrıcalıkları kökünden kazıyacağız ve her yönden başka her milleti ezeceğiz."²

Demek ki vakti yeni geldi, o da gündeme alındı.

18 Haziran 1331 (1 Temmuz 1915) tarihli 'Bazı emakin (yerlere) talik veya tahrir edilecek (asılacak veya yazılacak) levha ve yazılar ile ilan varakaları hakkında irade' ile Meclis-i Vükelâ'nın uygun bulduğu kararlar şunlardır:

1- Eczahane, otel, pansiyon, tiyatro, birahane, meyhaneler vs. levha taliki (asma) mecburidir.

1 Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış, Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet (1839-1938)*, Çeviren: Atilla Dirim, İletişim Yayınları, 1. basım, İstanbul-2005, sf. 712, ve bundan sonra, Hans-Lukas Kieser-2005.

2 Mihail Rodas, age, sf. 65.

2- Yazılar ve levhalar Türkçe olacaktır.

3- Yazılar Türkçe ile beraber diğer lisanların da istimali (kullanılması) caizdir (uygundur). Diğer lisanların işgal ettiği saha, Türkçe hurufatı ile yazılan yazıların işgal ettiği sahanın nısfını mütecaviz olmayacaktır (yarısını geçmeyecektir). Türkçe, en üstte veya en görünen şekilde yazılacaktır.

4- Tevzi edilen (dağıtılan) veya bir mahalle talikle (asılan) teşhir edilen (gösterilen) ilan varakası için de bu şeraite riayet lazımdır.

5- Tabela ve levhalardan başka ticarethane, mağaza ve dükkânların duvar, kapı ve camekân sahipleri ve diğer her türlü yazılar için de bu şerait geçerlidir.

6- Bu kaideler elektrikli yazılar için de geçerlidir.

7- Ağustos 1331 sonuna kadar bu kararın gereğinin yapılması ve itaat etmeyenler hakkında tatbikat icra kılınacaktır.

8- İşbu kararnamenin tarihi neşrinden itibaren mağaza, dükkân, ticarethaneler, kapı, camekân, duvara harbin bitimine kadar muhasıma (düşman) lisanı memnudur (yasaktır), ancak gerektiğinde Latin harfi kullanılabilir. İcrasından Dâhiliye Nazırı memurdur.¹

Şirketlere Türkçe kaydı

Bundan altı ay sonrasında Türkçe zorunluluğu, şirketlerin tüm faaliyetini kapsayacak şekilde yaygınlaştırıldı.

Kanunla, firmalar arasındaki haberleşmeden, firma bünyesinde kayıtlara kadar tüm işlemlerde Türkçe zorunluluğu getirildi. Ecnebi şirketlerin Türkçe kullanması zorunluluğunu öngören ‘Şirketler Muamelesinde Türkçe İstimalinin (kullanılmasının) Mecburiyetine Dair Kanun Layihası’ Mebusan gündemine 2 Şubat 1331 (15 Şubat 1916) tarihinde gelebildi² ve iki gün sonra maddelere geçildi:

“Madde 1- Demiryollarla müessesât-ı nâfia-i sairede işletmeye ait kaffe-i muamelat ve muharebat (tüm işlemler ve haberleşme) yalnız Türkçe icra edilecektir.

Madde 2- 1. maddenin hükmü elyem mevcut müessesât-ı nâfia şirketlerince her biri için Nâfia Nezareti tarafından tayin ve kendilerine tebliğ edilecek güne kadar mevki-i tatbika konulmuş bulunacaktır. Yalnız mevcut demiryolları şirketleri için bu müddet 10 Temmuz 1333 (Âyan önerisiyle yıl 1335 oldu) tarihine kadar temdit olunabilecektir (uzatılabilir).”³

İki madde hemen kabul edildi. Defterlerin ve haberleşmenin Türkçe olması zorunluluğu tasarının 4’üncü maddesinde yer aldı. Hükümet adına değerlendirmede bulunan Dâhiliye Nazırı Talât, “Hükümetin teklifi Kanun-i Esasiye mugayir (aykırı)

1 *Takvim-i Vekayi*, 24 Haziran 1331, no: 2225; II. Tertip, cilt: 7, sf. 632, aktaran, *Sicilli Kavanini*, 10 Temmuz 1324-15 Mart 1336, cilt: 16, Hazırlayan: Karakoç Sarkis, Cihan Kitaphanesi, 1936, sf. 674-675.

2 *MMZC*, devre: III, içtimai senesi: 2, cilt: 2, 1-29 Şubat 1331, inikat: 29, 2 Şubat 1331, TBMM Basımevi, Ankara-1991, sf. 51, ve bundan sonra *MMZC*, 1331-1332/cilt-inikat, tarih.

3 *MMZC*, 1331-1332/2-30, 4 Şubat 1331, sf. 66.

değildir. Memleketimizde resmî lisan Türkçedir. Şirketlerde ise Türkçe kullanılmıyor. Hâlbuki Fransa ve Almanya'da oranın diline göre kayıt tutulur, Fransa'da Fransızca, Almanya'da Almanca" diye konuştu. Nazır Talât, Arapçanın diğer dillerden farklı olduğunu belirterek, Arapça tutulmasında mahsur olmadığını açıkladı. Taktirler verildiyse de, tartışmanın ardından oylandı ve dokuz maddelik tasarı kabul edilerek kanunlaştı. Geçiş dönemiyle ilgili hüküm 6'ncı maddede yer aldı ve 10 Temmuz 1333'e (daha sonra Âyan önerisiyle 1335 oldu) kadar bir süre verildi.¹

Âyan layihayı 28 Şubat 1331 (13 Mart 1916) tarihli tezkiresiyle meclise geri gönderdi. Âyan tezkiresi ile encümen mazbatasına dikkate alınarak, 2'nci maddedeki '10 Temmuz 1333' tarihi '10 Temmuz 1335' (10 Temmuz 1919) olarak değiştirildi ve 5'inci maddedeki 'defteri esasiye'nin tayıy edilmesi (çıkartılması) önerildi ve muvafık bulunarak, 6'ncı maddedeki '10 Temmuz 1333' tarihinin de '10 Temmuz 1335' olması istendi, bu da kabul edildi.²

Âyan'da kanun hakkında tartışma Ticaret ve Ziraat Nazırı Ahmet Nesimi ile Ahmet Rıza arasında yaşandı. Ahmet Rıza, 12 Mart 1916 tarihli oturumda, Mebusan'dan gelen Türkçe kullanılması zorunluluğunun gerekçesini, "Nazır Beyefendi, güya Türkçe lisanının mecbur tutacak olursak Osmanlılara iş bulmuş olacağız diyorlar. Geçen gün de arz ettiğim gibi yine birtakım teşkilat adam kayırmak için yapıyor" şeklinde değerlendirdi.³

Haberleşmenin ve defter kaydının Türkçe olacağı zorunluluğunu getiren 4'üncü maddeyle ilgili Ahmet Rıza şu saptamada bulundu:

"Binaenaleyh hükümet istediği vakit, istediği gibi, onlardan [şirketlerden] Türkçe olarak muamelât yapmasını ve defterlerini Türkçe tutmasını talep edebilir. Bu talebi makûl ve doğru buluyorum. Ancak imtiyazsız şirketler böyle değildir... Bunlara müdahale etmek bunların hürriyetini tahdit etmektir ki, bundan ticaret dahi mutazarrır olacak ve ahalinin hukukuna dokunacaktır. Bundan başka siyasi bir mazarratı da görülecektir. Çünkü böyle nazik bir zamanda efkârı umumiyeyi tahdiş (halkın düşüncesini rahatsız) edecek bütün tüccarı hükümetten soğutacak, onların defterlerini, işlerini karıştıracak, bunu siyaseten muvafık görmüyorum. Bizde bir zamandan beri mevzu bahis olan bir Türklük çığır var ki, bunun takip etmek istediği yanlış yollar ile Türkçe mensup olmayan diğer unsurlara bir soğukluk gelmeye başladı... onları hükümetten soğutabilecek bir siyaset takibi doğru değildir... Bu sebeple bu kanunun imtiyazsız şirketler hakkında tatbik edilmemesini teklif ediyorum."⁴

Layihâ (tasarı) kabul edildi ve kanunlaştı.

1 Temmuz 1915 tarihli iradeyle şirketlerin tabela ve astığı yazıların Türkçe olması zorunluluğu, altı ay sonra 1916 Şubatı'nda şirketlerin tüm kayıtlarını kapsayacak şekilde genişletildi.

1 MMZC, 1331-1332/2-30, 4 Şubat 1331, sf. 67-73.

2 MMZC, 1331-1332/2-44, 29 Şubat 1331, sf. 480.

3 MAZC, 1331-1332/2-40, 27 Şubat 1331, sf. 341-343.

4 MAZC, 1331-1332/2-41, 28 Şubat 1331, sf. 355.

Böylece şirketlerin tüm işlemlerinde Türkçe kullanılması zorunluluğu getirildi. Bununla Türkçeyi resmî dil haline getirmenin ve Türkleştirmenin önemli bir adımı daha atılmış oldu.

‘Vatandaş Türkçe konuş’

Birkaç yıl sonrasında Türkçenin, ticari ilişkilerin dışında tüm yaşam hayatına hâkim kılınmasına yönelik politikalara öncelik verildi.

1920’li yıllarda ‘resmî dilin Türkçe olması’ politikası 1924 Anayasası’nda (madde 2) yer aldı.

1924 Anayasası’nın 2’nci maddesiyle Türkçe resmî dil oldu ve ardından anadili Türkçe olmayanların, anadilinin yasaklanmasına ve Türkçeyi kullanmasına yönelik politikalar izlendi.

Eylül 1925’te oluşturulan Şark Islahat Planı’nda Kürtlerin çarşıda pazarda Türkçe kullanılması zorunluluğu getirildi. Planın 14’üncü maddesiyle Kürtlerin yoğunlukla yaşadığı adı tek tek sayılan kazalarda Türkçeden başka dil kullanılması yasaklandı. Hatta 1930 yılı başında Dâhiliye Vekâleti tarafından valiliklere gönderilen ‘çok gizli ve kişiye özel’ bir genelgeyle, Türkçenin yaygınlaştırılması ve Kürtçenin de yasaklanması istendi.¹

1930’larda anadili Türkçe olmayanlara karşı, yoğunlukla İstanbul’da, Trakya ve Ege’de sokakta ‘Vatandaş Türkçe konuş’ resmî kampanyaları düzenlendi.²

1.2- Talât ve Enver’in nazırlığı

Osmanlı’nın 1876-1908 dönemine tek padişah hükmetti. Abdülhamid’in 33 yıl padişah olduğu yıllarda Osmanlı’da kabinelerinin yani hükümetlerinin biri geldi, biri gitti. Meclisin kapalı ve Kanun-i Esasi’nin askıda olduğu 1878-1908 yılları arasında 30 senede tam 17 hükümet kuruldu. Bu da tuhaf, 18 kabineden 7’sini Mehmet Sait, 2’sini Mehmet Kâmil kurdu.³

Padişahın hiç değişmediği ve hükümetlerin ömrünün iki yıl bile olmadığı bu dönem, Osmanlı için hayırlı olmadı: Osmanlı bütçesi iflas etmişti, Düyun-ı Umumiye kurulmuş, Osmanlı vergilerine el konmuş ve meclis kapatılmıştı. Ardı ardına birçok hükümetin kurulması Osmanlı’nın sorunlarını azaltmadığı gibi, İttihat ve Terakki’nin tek parti hükümetinin iktidarda olduğu Ocak 1913-Ekim 1918 dönemi de Osmanlı için iyi olmamış, Birinci Paylaşım Savaşı’yla insani ve iktisadi büyük bir yıkım yaşanmıştır.

1 Mehmet Bayrak, *Kürtlere Vurulan Kelepçe Şark Islahat Planı*, Öz-Ge Yayınları, Ankara-2009, sf. 38, 129-130, 150-151, 211 ve bundan sonra, Şark Planı-1925.

2 Bu konuyu, ikinci cilt, ikinci dönem birinci bölümde ‘1.1.2.6- ‘Dilini unut, Türkçe konuş’ başlığı altında inceledim. N.O.

3 Kâmuran Gürün-1985, sf. 119.

İttihatçılar, Ocak 1913 öncesi birçok hükümetin ortağıydı. 24 Temmuz 1908 iktidar değişikliği sonrasında 5 Ağustos 1908-13 Şubat 1909 dönemi Sadrazam Mehmet Kâmil Paşa kabinesinde İttihatçı Manyasizade Refik Adliye ve Abdurrahman Şeref Maarif Nazırı oldu.¹

6 Mayıs 1909'da kurulan Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde İttihatçılardan Talât Dâhiliye, Cavit Maliye ve İttihatçı sempatizanı Rıfat Hariciye Nazırı ve Necmettin Molla Adliye Nazırı olarak yer aldı.²

İttihat ve Terakki'nin ve İttihatçı hükümetin önemli şahsiyeti Talât, 1909'dan itibaren kabinede görev almaya başladı ve Şubat 1917'de Sadrazam oldu.

12 Ocak 1910-28 Eylül 1911 tarihleri arasında görev yapan İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde İttihatçılardan Talât Dâhiliye, Cavit Maliye, Emrullah Maarif, Hallacyan Ticaret ve Nâfia, Şerif Haydar Evkaf nazırı olarak görev aldı. Talât, İttihat ve Terakki Fırkası Reisi olunca, Halil Dâhiliye Nazırı oldu. Mahmut Şevket Paşa da Harbiye Nazırıdır.³

Mahmut Şevket Paşa ile İttihatçılar arasındaki ilişki zaman zaman çatışmalı olsa da, Ocak 1913 darbesi sonrası İttihatçıların sadrazam olmasını istediği kişi; sonunda Padişah tarafından sadrazam olarak da atandı.

Balkan Harbi öncesinde, 30 Eylül 1911'den 16 Temmuz 1912'ye kadar geçen sürede Said Paşa kabinesinde, İttihatçılardan Musa Kâzım Şeyhülislam, Emrullah Maarif, Nail Maliye nazırı olurken, Talât yine Dâhiliye ve Mahmut Şevket Paşa Harbiye Nazırıdır.⁴

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Sadrazam olduğunda (22 Temmuz-30 Ekim 1912), İttihatçılar Meclis'teki ezici çoğunluğuna rağmen muhalefete düştü ve Balkan Harbi yaşandı.⁵

Gazi Ahmet Muhtar'dan sonra sadrazam olan Kâmil Paşa, İttihatçıların Ocak 1913 darbesiyle iktidardan düşürüldü, artık iktidarın tek ve değişmez hâkimi İttihatçılardır. Hatta 1919 ana dava yargılamasında, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi'nin hükümet üstünde bir güç olarak etkin olduğu mahkeme kararıyla da sabit bulundu.

Balkan Harbi'nden sonra orduyu gençleştirme meselesi ortaya atıldı. Harbiye Nazırı Ahmet İzzet de orduyu gençleştirme taraftarıdır, ama nazır uygulamada tereddüt gösterdi. Talât bir gün Halil Menteşe birlikte Ahmet İzzet Paşa'ya gitmeyi önerdi ve Talât, teklifte bulunacağını ve yine tereddüt etmesi halinde çekilmesini isteyeceğini söyledi. Görüşmenin ardından Ahmet İzzet, nazırlıktan çekildi ve 3 Ocak 1914'te Enver de Harbiye Nazırı oldu.⁶

1 Tunaya-3, sf. 67.

2 Tunaya-3, sf. 87-88.

3 Tunaya-3, sf. 65, 104; Halil Menteşe-1986, sf. 132; TPT/Meşrutiyet-1, sf. 298; TPT/Meşrutiyet-2, sf. 703-704.

4 Tunaya-3, sf. 123; TPT/Meşrutiyet-1, sf. 302.

5 Tunaya-3, sf. 141.

6 Halil Menteşe-1986, sf. 180; Galip Vardar-1960, sf. 220-230.

1913 yılı Ocak Babiâli baskınında olduğu gibi İttihat ve Terakki'yi yönlendiren isimler arasında yer alan, ama 1909-1916 döneminde legalde Merkez-i Umumi ya da Meclis-i Umumi'de görev almayan¹ ama muhtemelen gayri legal İttihat ve Terakki'de yetkin ve etkin olan Enver'in nazırlığıyla, Talât'ın yanı sıra İttihatçı hükümette hedeflenen kadro tamamlanmış oldu. Artık İttihat ve Terakki'nin hâkim ekibi kabinede de etkin konumda olacaktır. Bunun sonucu olarak bir kabine kararı veya irade-i seniyye olmadan, Almanya ile ittifaka imza atma, seferberlik ilan etme ve harbe girme konularında gerekli karar hemen verilebilecektir.

1908-1913 döneminde 1912 Temmuz-1913 Ocak arasındaki altı aylık süre hariç hep kabine ortağı olan İttihat ve Terakki, Mebusan'daki çoğunluğuna rağmen bu dönemde muhalefette kalsa da Osmanlı'nın kaderinin etkin ve yönlendiren politik gücüdür. Ocak 1913-Ekim 1918 dönemindeyse İttihatçılar, Osmanlı'nın tek hâkim gücü ve kabineyi tamamen oluşturan tek partisidir.

1.3- İttihatçı cemiyetler hariç hepsine kilit

Kanun-i Esasî'de kamu hukuku açısından cemiyet kurma ve toplanma haklarından bahsedilmez ve sadece ticari şirketler var olabilmiştir. Kanun-i Esasî'de dernek kurma hakkı 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu ile tanındı. Derneklerin amacı ve üye olacaklar açısından iki tür sınırlamaya tabi tutuldu. Cemiyetler Kanunu tasarısının görüşmelerinde Türklerden gayri tüm mebuslar kavmiyet esasına göre derneklerin kurulması hakkını savunmuşlardır. Bu tür derneklerin kurulmasını yasaklayan madde Mebusan'da 69'a karşı 90 oyla kabul edilmiştir. Maddenin kabulü yönünde oy verenler arasında Hristiyan ve Arap mebuslar yoktur. Meşrutiyetin siyasal hayatının çoğulcu niteliği 12 Haziran 1913'te Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesiyle son buldu. Bundan böyle İttihatçılar 'tek' başınadır ve Osmanlılıktan Türkçülüğe kaydırıldığı ideolojisi de, tektir ve resmîleşmiştir. Muhafızların tasfiyesini sürdürecektir. 1913-1918 arası hiçbir siyasal parti kuramayacaktır.²

İttihatçı hükümet, harp ortamında kurduğu fiili rejimin gerçekten tek partili olduğunu denetlemek amacıyla tüm vilayet ve sancaklara Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü kanalıyla bir yazı gönderdi. Dâhiliye Nezareti'nin Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 6. Şubesi'nden, Nezaret Müsteşarı vekili imzasıyla gönderilen 9 Şubat 1331 (22 Şubat 1916) tarihli yazıda, cemiyetler hakkında bilgi gönderilmesi emredildi:

“Umum vilayet ve mülhakatında (bağlı yerlerinde) mevcut ve 1330 (1914) senesi evâilinde nizamnameleri gönderilen teşekkül etmiş (kurulmuş) cemiyetlerin nizamnameleriyle evvelce müteşekkil (meydana gelmiş) bulunup bilâhare infisah etmiş (dağılmış) olan cemiyetler ve fi mabaat teşekkül eden (geçmişte kurulmuş)

1 Tunaya-3, sf. 298-299.

2 Tunaya-1, sf. 395-398, 401.

cemiyetler nizamname-i esasilerinin ve heyet-i idaresi ve esamisi (isimleri) mütemennadır (istenilmektedir) efendim.

18 Rebiyülâhır [1]334 ve 9 Şubat 1331

Dâhiliye Nazırı namına
Müsteşar Vekili”

KAYNAK: BOA, *Cemiyetler Dosyası*, aktaran, Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi, 1908-1918*, cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul-1998, sf. 401.

Emirden anlaşılan, İttihatçı hükümet, durumu tam olarak denetlemek amaçındadır. 1916 yılının Mart, Nisan, Haziran ve Ağustos aylarında gelen yanıtları değerlendiren Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, çıkan sonucu şöyle özetledi:

1- Hürriyet ve İtilaf Fırkası dağıtılmıştır ya da üyelerince terk edilmiştir.

2- Gayrimüslim dernekleri de dağıtılmıştır ya da üyelerince terk edilmiştir.

Cemiyet isimleri 21 no’lu dipnotta şöyle sıralandı: Birçok Ermeni (Taşnak-sütyun, Hmçak ve Ramgavar cemiyet şubeleriyle, Ermeni Maarifperver, Ermeni Kadınlar Terakki gibi) ve Rum (Rum Maarifperver, Rum Uhuvveti İlimperverane Ağayi gibi) ve bir tane Musevi (isimi verilen bir tane: Serkl İzraelit dö Biyen Fö-zans) cemiyet adı yer aldı.

3- Kalan cemiyetler yalnız İttihatçı çizgide kurulmasına izin verilenlerdir ve bir bölümü de çalışamaz durumdadır.

4- Hilâl-i Ahmer, Donanma, Müdafaa-i Milliye, Güç, Genç türünden cemiyetler gibi kuruluşlar, İttihat ve Terakki lokallerinde çalışabilmektedir.

5- Ayrıca Yapıcılar Esnaf Dernekleri, Kalaycı Esnafı Lonca heyeti gibi ‘ticari ve iktisadi’ amaçlı bazı kuruluşlar da, yine İttihatçı destekle ortaya çıkmıştır.

6- Çeşitli meslek kuruluşları da ilk kez hukuki varlık kazanmışlardır.

7- 1330 (1914) yılından beri de yeni cemiyet kurulmadığı genellikle açıklanmıştır.

8- Kimi vilayetlerdeyse çalışır durumda hiçbir kuruluş yoktur.¹

Savaş koşullarında İttihatçı hükümetin izlediği politikanın bir sonucu, İttihat ve Terakki’nin bir biçimde teması olmayan cemiyet varlığını sürdürememiştir. Bu yönüyle de İttihat ve Terakki’nin şemsiyesi altındaki cemiyetler, sivil hayatın tek hâkim teşkilatı durumundadır.

1915 sonu itibarıyla çok uluslu Osmanlı ülkesinde İttihatçılar öylesine hâkimdir ki, 1914 yılından beri hiçbir cemiyet kurulmamıştır ve resmen faaliyet gösteriyor durumunda olanlar da İttihat ve Terakki’nin yan teşkilatı konumundadır.

1 Tunaya-1, sf. 401-402.

1.4- 1,5 milyon muhacir geldi

Osmanlı, 1876 Rus Harbi'nin ardından gerçekleşen Müslüman muhacir akının bir benzerini, miktarı o kadar olmasa da 1912'deki Balkan Harbi sonrasında yaşadı. Sırbistan, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ millî ülkeleri var olduktan sonra, topraklarının genişlemesine bağlı olarak Osmanlı'ya Müslüman muhacir gelmeye başladı. Önemli miktarda en son muhacir akını Makedonya sorununun çözülmemesinin ardından gerçekleşen Balkan Harbi'yle oldu.

1876 Osmanlı-Rus Harbi ve 1912 Balkan Harbi sonrasında Osmanlı'ya daha doğrusu Anadolu'ya akın eden muhacirlerle ilgili genelinde 3 milyon, 5 milyon gibi rakamlar ifade ediliyor.

Oysa hem Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti'nin hem de Talât Paşa'nın defterindeki bilgilere göre, muhacir toplamı 1,2 milyon veya 1,3 milyon civarındadır. Bu rakam, Osmanlı resmî verilerine göre 1,4 milyon olup, 1915-1920 döneminde gelenler de eklendiğinde 1,6 milyonu buldu.

Talât Paşa'nın defterde olan kaydında, Balkan Harbi öncesinde 926.022 (Rus Harbi nedeniyle gelenler de dâhil olmalı) Müslüman muhacir Osmanlı'ya geldi. Bunun 854.870'i (186.575 hane) Anadolu'ya, geriye kalan da Ortadoğu'daki Haleb, Beyrut ve Suriye ile Balkanlar'daki İşkodra, Manastır, Yanya, Selanik ve Kosova'ya iskân edildi.¹

Aynı deftere göre, 1912'de başlayıp 1913'te de devam eden Balkan Harbi sonrasında 339.074 (62.704 hane) muhacir geldi ve bunun 325.383'ü Anadolu'ya, kalan da Ortadoğu vilayetlerine gönderildi. 339.074'ün 177.352'si 1913'te, 120.566'sı 1914'te ve 41.156'sı 1915 yılında gelmişti.²

Talât defterindeki bu bilgiyi, Mebusan'da yaptığı bir konuşmasıyla da teyit etti.

Nazır Talât, Mebusan'da 6 Temmuz 1914'te yaptığı konuşmada, Balkan Harbi sonrasında gelen muhacir sayısını 270.000 olarak açıkladı.³

Talât'ın defteriyle Mebusan'daki konuşması karşılaştırıldığında, verilen bilgiler birbirini doğrular içeriktedir.

Yine Talât'ın defterinde yer alan, Osmanlı'nın Balkanlar'daki konsoloslarının verdiği bilgiye göre, harp sonrasında gelen muhacirlerin toplamı ise 386.644 olup, bu önceki dökümden 47.570 fazladır.⁴

Talât Paşa'nın defterine göre, Balkan Harbi'ne kadar olan dönemde ve sonrasında toplam 1.265.096 muhacir geldi ve bunun 843.605'i harpten önce olmak

1 Murat Bardakçı, *Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi*, Everest Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2008, sf. 34-35, ve bundan sonra, Murat Bardakçı-2008.

2 Murat Bardakçı-2008, sf. 38-41.

3 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, (İçtima-ı fevkalâde)*, devre: III, içtimai senesi: 1, cilt: 1, 1 Mayıs-23 Haziran 1330, inikat: 26, TBMM Basımevi, Ankara-1991, sf. 612, ve bundan sonra MMZC, 1330/cilt-inikat, tarih.

4 Hariciye Nazırının 7 Şubat 1915 tarihli evrakı, aktaran, Murat Bardakçı-2008, sf. 44-45.

üzere toplam 1.168.988'i Anadolu'daki pek çok vilayet ve sancaklara iskân edildi. En çok iskân, harp öncesinde Hüdavendigâr'a (Bursa'ya) (214.310) yapıldı ve bunu Konya (126.295), Edirne (112.119), Aydın (89.603) ve Sivas'a (61.171), harpten sonra ise Aydın (145.320), Edirne (81.542), Karesi (Balıkesir) (14.687), Sivas (10.805) izledi.¹

Nitekim Osmanlı resmî nüfus verilerine göre 1876-1920 döneminde Rusya ile Balkanlar'dan gelen muhacir toplamı da yaklaşık 1,6 milyondur.

Osmanlı-Rus Harbi sonrasında 1876-1895 döneminde Osmanlı ülkesine 1 milyon 150 bin muhacir geldi. Balkan Harbi'nin ardından da 1912-1915 yılları arasında 297 bin 918 ve 1916-1920'de ise 116 bin 4 olmak üzere toplam 413 bin 922 muhacir göç etti. Bu halde gerek Osmanlı-Rus Harbi ve Balkan Harbi sonrasında 1915'e kadar 1 milyon 447 bin ve 1920'ye kadar gelen muhacir toplamı 1 milyon 564 bindir.²

Muhacir sayısı ile ilgili Mebusan'da verilen bilgi, Talât Paşa'nın defterinde yer alan kayıt ve resmî nüfus verileri belli bir derece sapmayla birbirini teyit eder miktardadır.

Balkanlar'dan gelen muhacirler, öncelikle Türk nüfusunun azaldığı bölgelere iskân edildi. Müslüman-Türk nüfusunun arttırılmasında ilk tercih edilen bölge, Hariciye'den Dâhiliye'ye gönderilen bir tezkereyle Trakya'da İstiranca olarak belirlendi. Muhacirler, Trakya'dan sonra Ege bölgesindeki Rum köylerine veya civarına yerleştirildi. Bunun nedeni Rumların risk unsuru olarak görülmesidir.³

Muhacirlerin iskânı Trakya ve Ege'yle sınırlı kalmadı, zamanla Anadolu'nun tüm köşelerine yaygınlaştırıldı.

Mülteci ve muhacirlerin durumu, Âyan'da da tartışıldı.

24 Mart 1334 (1918) tarihinde Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyetinin 1334 (1918) senesi bütçesi görüşülürken Ahmet Rıza, ne kadar mülteci ve ne kadar muhacir olduğunun ve bugüne kadar ne kadar köy ve kasabanın meydana getirildiğinin bilinmediğini belirterek, İttihatçıların sürekli gündeminde olan muhacir celb etme (getirme) politikasını eleştirdi:

“Çünkü hükümetle daha doğrusu eski rüfeka ile aramızda ilk defa mübâyenetin (ayrılık) zuhuru bu mesele sebep olmuştur. İçlerinde bir Türklük politikası, yani netice İttihat ve Terakki Cemiyeti silkinde ve Kanun-i Esasi ahkâmına mugayir bir meslek takip etmek tasavvurunda bulunanlar oldu. O noktai nazara göre muhacir celbi ile burada yerleştirmek istediler. Ve bu suretle memlekette de bir Türklük meselesi çıkardılar ki, bunun siyaseten mahzurları görüldü.”⁴

1 Murat Bardakçı-2008, sf. 35, 39.

2 Prof. Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu, 1500-1927*, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt: 2, DİE, Ankara-1996, sf. 51, 62.

3 Yrd. Doç Dr. Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'nden Türk Göçleri (1912-1913)*, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. basım, Ankara-1995, sf. 115-117.

4 *Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi*, devre: III, içtimai senesi: 4, cilt: 2, 5 Mart-31 Mart 1334, inikat: 41, 24 Mart 1334, sf. 214, ve bundan sonra, MAZC, 1333-1334/cilt-inikat, tarih.

Aşâir ve Muhâcirin Müdürü Umumisi Hamdi, 1293'ten (1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden) sonra 854.870 ve Balkan Harbi'nden dolayı 450 bin civarında muhâcirin daha geldiğini anlattı.¹ Bu halde muhacir toplamı 1,3 milyonu aştı.

Aşâir ve Muhâcirin Müdürü Umumisi Hamdi, konuşması içerisinde yeniden bir ayırım yaparak, mülteci ve muhacir ayrımı üzerinde durarak, 825.991 mülteci ve 384.996 muhacir olmak üzere toplamın 1 milyon 210 bin olduğunu açıkladı.

Sonuç olarak muhacir ve mülteci toplamı 1,2 veya 1,3 milyondur.

Çoğunluğunun Hüdavendigâr (Bursa), Sivas, İzmir, Edirne'ye iskân edildiğini belirten Müdür Hamdi, Balkan Harbi sırasında ve sonrasında gelenleri muhacir ve diğerlerini mülteci olarak adlandırarak, bunların iskânı için 381 köy teşkil edildiğini beyan etti. Devamında Müdür Hamdi, arazinin aileye göre verildiğini, bir buçuk senede arazi verilen muhacir aile sayısının 3 bin 400 olduğunu, yardımcı olunan mülteci miktarınınsa yüzde 30-35'i bulduğunu söyledi. Ardından önerilen bütçe oylamayla kabul edildi.²

Aşâir ve Muhâcirin Müdürü Umumisi Hamdi, 24 Mart 1918 itibarıyla, müdüriyetinin elindeki bilgiye göre, Kafkasya ve Balkanlar'dan gelen muhacir toplamı 1,3 milyon civarındadır. Talât Paşa'nın defterindeki kayıtlar da 1,3 milyon rakamını teyit etmektedir. Osmanlı resmî nüfus verilerine göre muhacir toplamı, 1,4 milyonu 1876-1915 döneminde olmak üzere 1876-1920 dönemindeyse 1,6 milyondur. Bu halde Osmanlı'ya gelen muhacir sayısı ile ilgili 3 milyon ya da 5 milyondan bahsetmek en hafif ifadeyle, gerçeği çarpıtmaktır.

Verilerin ortaya koyduğu 1915'lere kadar gelen muhacir toplamının 1,5 milyon civarında olduğudur.

Osmanlı Avrupası'nda nüfusun 5 milyon ve bunun içinde Makedonya nüfusunun 3 milyon civarında olduğu³ dikkate alınacak olursa, iddia edildiği gibi 1910'lu yıllarda sırf Balkan Harbi sonrasında gelen muhacir sayısının milyonları bulması mümkün değildir.

Toprağını terk eden her bir insanın bırakıp gitmek zorunda kaldığı malı ve mülkü vardır.

Elbette 1,5 milyon civarında muhacirin geride kalan malı ve mülkü, ülkelere-rası ikili ilişkilerde çok önemli gündem maddesi olabilirdi.

1876'daki Osmanlı-Rus Harbi sonrasında Kafkaslar'dan göç edenlerin malı ve mülkü için bir girişim o günkü koşullarda yapılmamışsa da, Balkan Harbi'nden sonra 1912'lerden itibaren gelen muhacirlerin mülküyle ilgili karşılıklı ikili ilişki kurmak gerekirdi. Fakat anlaşılan o ki, Osmanlı ikili antlaşmalar imzalarken muhacirlerin malı ve mülkü gündem konusu dahi olmamıştır.

1 MAZC, 1333-1334/2-41, 24 Mart 1334, sf. 214-217.

2 MAZC, 1333-1334/2-41, 24 Mart 1334 (1918), sf. 217-219.

3 Mehmet Hacısalihoğlu-2008, sf. 35-36; Bayur, I/1, sf. 164; Aram Andonyan, age, sf. 76-77, 84, 494.

1.4.1- Dâhiliye'nin iskân teşkilatı

Makedonya'da Müslüman iskânını gündeme getiren ve bu yönde girişimlerde bulunan İttihatçılar, adem-i merkezîyetçiliğe karşı merkezîyetçi ve Osmanlı'nın çoklu kimliğine karşı 'tekçi' rota çizmenin ardından bunun pratiğini gündemine aldı.

İttihatçı hükümet, Balkan Harbi sonrası gelen muhacirleri Anadolu'da iskân etmek ve sorunlarını çözmek için önce bir talimatname ve ardından bir nizamname yürürlüğe koydu. 10 maddelik talimatnamenin sistemi yeterli bulunmamış olmalı ki, üzerinden iki ay geçmeden 45 maddelik nizamname hazırlandı.

Makedonya sorununun Balkan Harbi'yle bitirilmesinin ardından Ermeni sürgünü öncesinde, muhacirlerin iskânı için köyünden mevkisine, caddesine kadar her şeyi dikkate alan bir plan hazırlandı ve buna göre bir sistem oluşturuldu.

5 Mart 1329 (18 Mart 1913) tarihli ve 10 maddelik *Muhâcirinin Sûret-i İskânı Hakkında 5 Mart 1329 Tarihli Tahrîrât-ı Umumiye*'nin hükümleri şöyledir:

- 1- Tesis edilecek köylerin mevki seçiminin koşulları belirlendi. Bu koşullar, bataklık olmayacak, çok rüzgâr almayacak ve iskele ile istasyona yakın olacak şekilde sıralandı.
- 2- Köyler 5'er-10'ar hane değil daha büyük olacaktır.
- 3- İskân edilecek muhacir tütüncülük, dutçuluk, bağcılık gibi hangi işi yapıyorsa ona göre arazi tahsis edilecektir.
- 4- Köyler, büyük cadde, cami ve mektebi içeren plana uygun olacaktır.
- 5- Mekteplerde teneffüse müsait bir bahçe de yapılacaktır.
- 6- Köyde içecek suyuna dikkat edilecektir.
- 7- Köyün ileride büyümesi halinde mevcut yapısı bozulmayacaktır.
- 8- Köyde her hane için birer dönüm bahçe düzeni sağlanacaktır.
- 9- Köyün harman ve kabristanı ve ayrıca her haneye 1,5 dönüm bağ yeri belirlenecektir.
- 10- Her haneye 10'ar dönüm mera ve her haneye 25 küçükbaş ve 5 büyükbaş hayvan otlatma hakkının bulunmasına dikkat edilecektir.¹

Camiye, hane sayısına, harmanına ve kabristanına kadar detayın verildiği talimatnamenin üzerinden daha iki ay geçmeden yeni bir nizamname hazırlandı.

Nizamnameyle 'iskân düzeni'

İttihatçı hükümetin 16 Kasım 1912 tarihli nizamnameyi yeniden incelediği ve düzenlediği, 30 Nisan 1329 (13 Mayıs 1913) tarihli *İskân-ı Muhâcirin Nizamnamesi Muhâcirinin Sûret-i Kabûlü* ile muhacirlerin iskânına yeni bir sistem getirildi. Ni-

1 *Dâhiliye Nezareti Muharreât-ı Umumiye Mecmuası*, I, Nu: 4, sf. 6, aktaran, Yrd. Doç Dr. Ahmet Halaçoğlu, age, sf. 108-110.

zamname bütününde de muhacir ve mülteci ayrımı dikkate alındı ve ona göre düzenlemeler yapıldı. Toplam 45 maddelik nizamnamenin maddelerini özetliyorum:

- 1- Osmanlı tabiiyetini kazanan muhacir, iskân edilecek. (madde 1)
Ayrıca nizamnamenin getirdiği haklardan yararlanmak için muhacirler göçlelerinden itibaren iki yıl içinde hükümete başvuracaktır. (madde 40)
- 2- Muhacir ve mülteci tanımı yapıldı.
Hükümet izniyle terk edenler, muhacir ve Osmanlı ülkesine gelip sığındığı için hükümetçe muhacir sıfatı verilenler mülteci olarak tanımlandı. (madde 2)
- 3- Mülteciler, muhacir olmak istediğinde dilekçeyle başvuracak ve bunlardan kabul edilecekler, hükümet kararına göre iskân edilecektir. (madde 4, 5 ve 8)
- 4- Muhacir işlemleri Dâhiliye Nezareti'ne bağlı Muhâcirin Müdüriyetince idare edilecek ve görevi bir talimatla belirlenecektir. (madde 9)
Bu müdüriyet, vilayet ve sancaklarda İskân-ı Muhâcirin Komisyonu oluşturacak (madde 12) ve gerekli görülmesi halinde, liva ve kazalarda vilayet komisyonunca şubeler (madde 13) kuracaktır. .
Muhâcirin Müdüriyetinin bağlı olduğu Dâhiliye Nezareti, nizamname icrasından sorumlu olacaktır. (madde 45)
10'uncu ve 11'inci maddeler de, vilayetlerdeki teşkilatla ilgilidir.
- 5- İskân edilen aileye verilen arazi aile reisi adına kaydedilecek (madde 24) ve bedeli uzun vadeli olarak Hazine tarafından tahsil edilecek (madde 25) ve Hazine'den parasız arazi alanlar 10 yıldan önce bu haklarından vazgeçemeyecektir. (madde 37)
- 6- Muhacirlere belli bir süre askerlik ile vergi muafiyeti sağlanacaktır. (madde 28)
- 7- Muhacirlerin geldikleri yerlere ve nüfus âdetine göre durumunu belirleyen birer cetvel düzenlenecektir. (madde 31)
- 8- Toplu gelenler ayrılarak iskân edilecektir. (madde 32)
- 9- Muhacirlerle ilgili işlemler iki deftere kaydedilecektir. (madde 35)
- 10- Toplu iskân edileceklerle ilgili haritalar hazırlanacaktır. (madde 38)
- 11- Ödemeler mazeretsiz yapılmazsa her şey geri alınacaktır. (madde 39)¹

Teşkilat 1913 sonunda kuruldu

Dâhiliye Nezareti, nizamnamenin 9'uncu ve 13'üncü maddeleri arasındaki hükümlere göre muhacir iskânıyla ilgili teşkilatlanmaya gitti.

Balkan muhacirleri geldikten sonra 1913 yılı sonu ve 1914 başında Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umumiyesi kurulduğu iddia edilmektedir.²

1 BA, İrâde, Meclis-i Mahsûs, 1331/36, 6 Cemâziye'l-âhir 1331-30 Nisan 1329 (13 Mayıs 1913), aktaran, Yrd. Doç Dr. Ahmet Halaçoğlu, age, sf. 110-115.

2 *İkdâm*, 16 Kanunievvel 1329 (29 Aralık 1913), aktaran, Yrd. Doç Dr. Ahmet Halaçoğlu, age, sf. 106.

Aynı zamanda hem Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nin (AMMU) hem de İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti'nin (İAMM) kullanılmasının karışıklığı yaşanmıştır.

1914 başında kurulan Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti Umumiyesi'yle ilgili kanun tasarısı ancak 12 Şubat 1916'da Mebusan'da ve 8 Mart 1916'da Âyan'da görüşüldü. Mebusan'da bütçe görüşmesinin yapıldığı sırada Reis'in uyarısıyla Dâhiliye bütçesi öncesinde bu kanunun görüşülmesi gerektiğini belirtmesi sonrasında görüşmeye başlandı. Tasarıda herhangi bir tarih bulunmamaktadır.

İskân-ı Aşâir Muhâcirin Müdürü Umumisi Şükrü [Kaya], 1293'ten sonra gelen muhacirlerle ilgili bilgi verdi. Muhacirlerin geldiği memleketinin iklimine uygun yerlere iskânın pek mühim olduğunu belirten Müdür Şükrü [Kaya], "Bugün idaremizde mevcut görünen muhacir sayısı 278.000 kişidir" dedi. Aşiretler sorununun çözümü amacıyla bizzat kendisinin çalışmasıyla ilgili cetveller hazırlandığını belirten Şükrü, "...neticei tetkikatımda anladım ki, bizde aşiret iki kısımdır. Bir kısmı medeniyete yaklaşmış aşiret, diğer kısmı seyyar aşirettir. Seferi ve hazari (yerleşik olanlar) aşiretler. Bunların hazari olanların iskânı pek kolay olacaktır" diye konuştu ve ayrıca bunların iskânıyla ilgili ne yapılması gerektiğini de anlattı.¹

Aşiretlere yönelik temdin (medenileştirme) programı Cumhuriyete miras kaldı ve bu politikanın değişmez hedefi Kürtler olarak, bugüne kadar uygulanageldi. 'Medenileştirmenin' en büyük operasyonu 1937-1938'de Dersim kırımında yaşandı.

Medenileştirmenin planını 8 Mart 1916'da çizen Müdür Şükrü [Kaya], 1938'de Dersim'de medenileştirme programının Dâhiliye Vekili olarak bizzat uygulayıcısı olacaktır.

"Dâhiliye Nezareti'ne merbut (bağlı) olmak ve celp (getirme), sevk (gönderme, götürme), iskân (yerleştirme), tavgin-i muhacirin (muhaciri yurtlandırma) ile temdidini (medenileştirmeyi) ve tehcir-i aşâir (aşiret göçünü) ve muamelatının ifa eylemek (yerine getirmek) üzere Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umumiyesi teşkil edilmiştir" hükmünü içeren 1'inci madde okundu. Mülkiye Encümeninin tadilindeki sadece 'celp' kelimesinin kaldırılmasına yönelik mazbatası tartışıldı. Müdür Şükrü [Kaya], 'celp'te kuvvetli mana olduğu için tercih ettiklerini anlatırsa da, madde 'celp'siz düzenlendi ve öyle kabul edildi.²

Âyan'dan önce layihanın (tasarının) görüşüldüğü Mebusan'da 'celp' tartışması yapılmazken, Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti altında 'İskân Şubesi ve Aşâir Şubesi' olarak iki birim ve belirlenen kadroyla kurulması üzerinde duruldu.³

1 MAZC, 1331-1332/2-38, 23 Şubat 1331, sf. 261-268.

2 MAZC, 1331-1332/2-38, 23 ve 25 Şubat 1331, sf. 268-270 ve 284-285.

3 MMZC, 1331-1332/1-27, 30 Kanunusani 1331 (12 Şubat 1916), sf. 575-576.

Ayrıca sonraki yazışmalardan anlaşılıyor ki, Aşâir ve Muhâcirin Mûdürîyet-i Umumiyesi'nin Rum Emvâl-i Metrûke Komisyonu Şubesi gibi alt birimleri de faaliyet gösterdi.¹

İttihatçı hükümetin dışarıdan 'Müslüman celp' etme, bizzat getirtme yönündeki politikası Âyan'da kabul görmezse de hükümetin böyle bir politikasını engelleyecek herhangi bir kurum da bulunmamaktadır.

İttihat ve Terakki'nin 'Türkçü ve merkezîyetçi' rotasında, İslam muhacirini yerleştirmek ve yerli ahaliyi sürmekten oluşan iskân politikası, nüfusun demografik yapısının değiştirilmesinin temel bir projesiydi. Böylesi bir projeyi gerçekleştirmek için muhaciri iskân etme teşkilatı olarak Aşâir ve Muhâcirin Mûdürîyet-i Umumiyesi kuruldu. Bir süre sonra da, Ege ve Trakya kıyılarında harice sürülen Rum köylerine Balkan İslam muhacirleri iskân edilmeye başlandı.

1.4.2- Rum ve Ermeni köylerine iskân

1876 Kanun-i Esasî'ye göre Osmanlı devletinde yaşayan herkesin 'Osmanlı' sayılması (madde 8) ve malının mülkünün korunması (madde 21) hükmü, İttihat ve Terakki hükümetinin imha politikasıyla önce Ermeniler ve Rumlar, ardından diğer gayri Türkler açısından fiilen ilga edildi.

İttihatçı hükümet uygulamasında Türkler, yerine ve zamanına göre Müslümanlar 'tam Osmanlı' olarak kabul edilirken, Ermeni ve Rum ile diğer 'öteki'lerin Osmanlı kimliği yok hükmünde sayıldı.

Anadolu Ermenileri ile özellikle Ege ve Trakya'daki Rumlar toprağından söküldü ve bilinmeze sürüldü. Müslüman ve Türk muhacirler de, öncelikle Rum ve Ermenilerden boşaltılan köylere iskân edildi. Bu bile, İttihatçı hükümetin, 'Osmanlı tabiiyetinde' olup olmamanın ötesinde, neyi kıstas aldığıının en net ifadesidir.

10 Haziran 1915 tarihli 'Harp ve Olağanüstü Siyasi Durum Sebebiyle Başka Yerlere Gönderilen Ermenilere Ait Mülk ve Arazinin İdare Şekli Hakkında Yönetmelik'le sürülen Ermenilerin geride bıraktığı malının ve mülkünün hakkında neler yapılacağı belirlendi. Ermenilerin malının ve mülkünün dağıtımından satımına ve kiraya verilmesine kadar bir dizi hükümleri içeren talimatnamede, ayrıca muhacir iskânı da yer aldı.

Talimatnamenin 11'inci maddesi muhacir iskânını içeriyor:

"Madde 11- Boşaltılan köylere muhacir yerleştirilecek, mevcut binalar ve arazi, her ailenin ihtiyaç ve yapabileceği tarım işleri dikkate alınarak geçici belgelerle muhacirlere dağıtılacaktır."²

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 99/34; DH.İ.UM.EK, 50/11; DH.EUM.AYŞ, 3/72, belgeler Mart-Nisan 1919 tarihli. Burada 'Katalog' kelimesi, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü katalog taramasında bulunduğum belgenin asıl vesikasını incelemeyen, yer alan özet bilgiyi aynen değerlendirdiğini göstermektedir. N.O.

2 Birinci Dünya Harbi, Klasör: 361, E. Dosya No: 1030, Y. Dosya No: 1445, Fihrist No: 1-3, aktaran Genelkurmay ATASE, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918*, cilt: 1, Genelkurmay Basımevi,

Bu maddeye göre, Ermenilerin sürüldüğü köye muhacirler yerleştirilecek ve oradaki mevcut arazi ve mülkler, iskân edilenin tarımsal üretim bilgisi kapasitesine uygun olarak geçici belge verilerek dağıtılacak. Muhacirler dışında, aşiretlerin de iskân edileceği, “Muhacirlerin yerleştirilmesinden sonra geri kalan köylere o çevredeki aşiretler iskân edilecek, muhacir muamelesi yapılacaktır” şeklinde 14’üncü maddede yer aldı. Böylece ‘muhacir muamelesi yapılacak’ hükmüyle, aşiret mensubu Kürtlere ve diğerlerine mülk dağıtımını öngörölmüştür.

Ayrıca talimatnamede, Ermenilere ait köy ve kasabalardaki tüm iskân işlemlerinin detaylı olarak bir deftere kaydedileceği (madde 12 ve 17), o yerleşim yerindeki zarardan muhacirin sorumluluğu olacağı (madde 13) ve muhacirin ekonomik durumuna göre il ve ilçelere şehirli muhacirlerin yerleştirileceği (madde 15) hükümlerine de yer verildi.

Ermeni’yi sürmek ve evine, bağına, bahçesine muhacir iskân etmekten oluşan İttihatçı sürgün politikası, ‘öteki’nin köyünün, malının ve mülkünün resmen yağmalanmasıydı.

Önce Rum köylerine iskân

İttihat ve Terakki hükümetinin iskân politikasındaki rota, nüfusun demografik yapısını Müslüman-Türk lehine değiştirmek olarak çizildiği için Balkan Harbi sonrası gelenler için öncelikli bölge Trakya ve Ege oldu. Zaten Osmanlı Başkumandanlığı da önceliğin bu bölge olduğunu işaret etmişti.

Muhacirler, öncelikle Trakya ile Batı Anadolu kıyılarına, bilhassa Ege adaları karşısında bölgeye iskân edilmişlerdir.¹

Trakya ve Ege’ye dikkat çekilen Osmanlı Başkumandanlığı’nın Sadarete gönderdiği 17-19 Eylül 1913 tarihli yazısında, “Bu havalide Müslüman-Türkler her ne kadar çoğunluğu oluşturmaktaysa da, bunlar her muharebede göç ederek, gittikçe azalmaktadır. Buna karşılık ikinci derecede çoğunluğu teşkil eden Rumların nüfusları artmaktadır. Bu duruma mahal bırakmamak için Makedonya ve Trakya’nın diğer kısımlarından hicret etmekte olan ahalinin, keşif suretiyle, buralarda iskânı için her sancak dâhilinde mülkiye ve askeriyeden bir komisyon teşkil edilerek, vilayet dâhilinde nerelere ne kadar göçmen iskânının araştırılmasına çalışılması” istenmiştir.²

Ankara-2005, sf. 139-142, 433-438, ve bundan sonra, ATASE-cilt; Genelkurmay ATASE Arşivi, nu.1/2, kls.361, dos.1445, fih. 1-3, aktaran, Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü-Yayın No: 5, Van-1990, sf. 117-121; Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü, 1915-1917*, Atatürk DTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2005, sf. 57-62.

1 Birçok kaynaktan aktaran Yrd. Doç. Ahmet Halaçoğlu, age, sf. 115-117.

2 ATASE, K. 252, D.264, F. 94/94-1/94-2, 4 Eylül 1329/17-19 Eylül 1913, aktaran, Yrd. Doç. Ahmet Halaçoğlu, age, sf. 116.

Başkumandanlık yazısında da ifade edildiği gibi, Trakya ve Ege'ye bir yandan muhacirler iskân edilirken, diğer yandan buradaki Rumların yerini ve yurdunu bırakıp gitmesine yönelik plan da icra edildi.¹

Eşref Kuşçubaşı'nın anlattığı gibi Teşkilât-ı Mahsusa'nın aktif katılımıyla 1913 sonu ve 1914 baharında Rumların zorla Yunanistan'a gitmelerine yönelik politikalar uygulandı. Rumların kovulmasının gündeme gelmesi ve tartışılması üzerine Dâhiliye Nazırı Talât, Ege'de yaptığı gezi sonrasında hazırladığı 18 Haziran 1914 tarihli raporda, İslam muhacirlerin ve yerli ahalinin tazyikiyle Rumların Makedonya'ya hicret ettiği ve yerlerine muhacirlerin iskân edildiğini itiraf etti. Rumların bu yaşadığı 6 Temmuz 1914'te Mebusan gündemine getirildi. Önergeye imza atan 13 mebusan Aydın Mebusu Emanuel Emanuelidi, Osmanlı tabiiyetindeki 150.000 Rum'un geri dönmesini istedi. Dâhiliye Nazırı Talât da, bu Rumların kendilerinin gittiğini ve dönemeyeceklerini ve Rumların köylerine muhacirin iskân edildiğini söyledi. Hatta Aydın mebusu Emmanuel Emanuelidi'den, Üsküdar'dan Basra'ya kadar boş alana niye muhacirlerin iskân edilmediğini sorması üzerine Nazır Talât, "İslamları çöle süremezdik" diye yanıt verdi.²

Nazır Talât çok değil üç-beş ay sonra bu çöle Ermenileri sürmekte beis görmeyecektir.

İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, İzmir Mutasarrıflığına 11 Mayıs 1914'te gönderdiği şifrede, "Yunanistan'a gidenlerden boş kalan hane ve araziye işar-ı sabık vechile iskânına çalışılması" emrini verdi.³

Bir ay sonrasındaysa, Dâhiliye Nezareti 4 Haziran ve 2 Temmuz 1914 tarihlerinde vilayet ve mutasarrıflar ile İzmir Mutasarrıflığına, Rum köylerine şimdilik muhacir iskânı yapılmamasını⁴ isteyen telgraflar gönderdi. Benzer şifreler sonra da yollandı.

Rumların sürgünü ve köylerine muhacir iskânı Yunanistan'ın Osmanlı'daki hariciye teşkilatı kayıtlarında da yer almıştır. Yunanistan Bursa Konsolosu Benetatos'dan İstanbul'daki elçiliğe gönderilen 17 Haziran 1914 tarihli bilgi notuna göre, sürülen Rumların köyleri işgal edilmiştir.⁵

İttihatçı hükümet muhacir gönderilmesini yakından takip etti ve müdahalelerde bulundu.

Seferberlik ilan edildiği ve Alman gemilerinin İstanbul'a geldiği bir dönemde, 30 Ağustos 1914'te Karesi (Balıkesir) Mutasarrıflığına gönderilen şifrede, Burhaniye, Ayvalık kasabaları ve bağlı sahillere muhacir iskânına ve ahvali siyasiye müsait olmadıkça muhacir gönderilmemesi istendi.⁶

1 Rumların sürülmesi konusunu, bu ciltte '3.5- Rumlar, harice ve dâhile sürüldü' ve '4.2.2.1- Ege'de 'organize temizlik' başlıkları altında inceledim. N.O.

2 MMZC, 1330/1-26, 23 Haziran 1330, sf. 606-613; Celâl Bayar-5, sf. 103, 105, 110; Bayur, II/3, sf. 254-255.

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 40/187, 28 Nisan 1330 (11 Mayıs 1914).

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 41/159 ve 42/176.

5 Mihail Rodas, age, sf. 128.

6 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 439/26.

Seferberlik ilanı sonrasında Rum köylerine iskân yapıldığı şifrelerden anlaşılıyor. Yalova'da Kori'nin köyüne Batum Müslümanları iskân edildi. Buna karşı çıkan Rum ahaliden Yorgi ve Estavri durumu mahkemeye taşıdı.¹

Meclis-i Vükelâ'nın 25 Mayıs 1915 tarihli kararıyla, Trakya'da Çatalca ve Uzunköprü'de Rum ve Bulgarlardan kalan evlere Müslüman muhacir iskânına onay verildi.²

Zamanla muhacir iskân alanı genişledi. 12 Ocak 1916'da İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, Hüdavendigâr (Bursa) vilayetine ve Karesi (Balıkesir) mutasarrıflığına gönderdiği şifrede, "Sahilde Rumlardan boşalan mahallere peyderpey muhacirin sevkiyle, mezkur kasaba ve köylerin Müslümanlara iskânı lazımdır" emri verildi.³

Hatta Rumlar tam köyü boşaltmadan da muhacirler yerleştirildi.

Niğde-Aksaray'a bağlı Sivrihisar'dan Kalistenis Mustakidu, Türk muhacirlerin evlerine yerleştirildiğini ve jandarmanın da baskısıyla istemedikleri halde Yunanistan'a gitmek zorunda kaldıklarını anlattı.⁴

Ermeni köylerine iskân

Boşaltılan Rum köyleri kadar beklemeden, savaş ortamında Ermeniler sürüldükten hemen sonra köylerine muhacirler iskân edildi. Öncesinde şifrelerle fiilen gerçekleştirilen iskân politikası, 10 Haziran 1915 tarihli talimatname hükümlerine göre yapıldı. Buna göre Ermeni köylerine muhacirle birlikte aşiretler yani Kürtler ve diğerleri de yerleştirildi.

Ermenilerin kitlesel olarak ilk sürüldüğü yerleşim yeri Zeytun (Süleymanlı) ve Maraş'taki Ermeni köylerine, 4. Ordu Kumandanlığı gönderdiği 5 Mayıs 1915 tarihli şifreyle, muhacirlerin iskân edilmesini emretti.⁵

4. Ordu Kumandanlığı'nın şifresine rağmen, Maraş mutasarrıflığı önceden sormuş olmalı ki, 17 Mayıs 1915'te İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti'nden cevabı aldı. Gönderilen şifrede, "Ahalisi tahliye edilen Ermeni köylerine muhacir iskânı muamelatına memur olmak üzere Haleb Vilayeti İskân-ı [Aşâir] Muhâcirin Müdürü unvanıyla tayin edilen Ahmed Eyyüb Bey, Maraş'taki muamelatın tedvi-riyle de (işlemleri yapmakla da) mükelleftir" emri verildi.⁶

İskân için bazen bizzat yerleşim yerinin adı da yazıldı. Maraş-Göksun'da Ermenilerin yerine muhacirin iskân edileceği şifreyle bildirildi.⁷

1 Katalog, BOA, DH.EUM.5. Şb, 80/10, 19 Ağustos 1330 (1 Eylül 1914).

2 Katalog, BOA, MV, 198/18, 12 Mayıs 1331 (25 Mayıs 1915).

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 59/279, 30 Kanunuevvel 1331 (12 Ocak 1916).

4 Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Göç, *Rumlar'ın Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*, Derleyen: Herkül Milas, Çeviren: Damla Demiröz, İletişim Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2001, sf. 189-192.

5 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 469/124, 22 Nisan 1331 (5 Mayıs 1915).

6 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 53/21, 4 Mayıs 1331 (17 Mayıs 1915).

7 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 469/124, 4 Mayıs 1331 (17 Mayıs 1915) tarihli Maraş Mutasarrıflığına gönderilen şifre.

Ermeniler sürüldüğü için boşalan Ermeni köylerinin coğrafi alanı yaygınlaştıkça muhacirlerin iskân alanı genişletildi. 5 Haziran ve 17 Haziran 1915 tarihlerinde İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, Diyarbekir vilayetine gönderdiği şifrede, Ermeni köylerine sevk edilen muhacirlerin miktarının ve bölgenin bildirilmesini, ayrıca muhacir iskânına müsait Ermeni köyleri hakkında bilgi verilmesini istedi.¹

Ermenilerin sürüldüğü coğrafi alan tüm Anadolu'yu ve Suriye'yi de kapsadığı için buralardaki Ermeni köyleri de muhacir iskânına açıldı. Ermenilerin sürgün edilmesinin üzerinden ay değil, hafta dahi geçmesi beklenmeden muhacir iskân emri gönderildi.

22 Haziran 1915'te İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, muhacirlerin Haleb, Adana ve Urfâda Ermenilerden kalan hanelere yerleştirilebilecekleri ve boş araziye iskân edilebilecekleri emrini verdi.²

Muhacirler, Ermeni köylerine hem iskân edildi hem de okullarından yararlandı. Adana, Haleb ve Maraş Emvâl-i Metrûke Komisyonu Riyasetlerine, Adana, Erzurum, Bitlis, Diyarbekir, Haleb ve Hüdavendigâr (Bursa) vilayeti ile Maraş, Kayseri ve Karesi (Balıkesir) mutasarrıflarına gönderilen şifrede, Ermenilerin sürüldüğü kasaba ve köylerdeki mekteplerin, iskân edilen İslam muhacirlere tahsisinin gerekli olduğu belirtildi ve binanın kıymetiyle, mevcut âletlerin bir deftere kaydının yapılması emredildi.³

Emirler gönderilmeye devam edildi.

İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyetinin, bir gün sonra 23 Haziran 1915'te Karesi (Balıkesir) mutasarrıflığına yolladığı yine cevabi telgraf, tahliye edilen Ermeni köyleriyle ilgili mevcut talimatnamenin [10 Haziran 1915 tarihli talimatname olmalı] uygulanması, malların korunması ve muhâcirin iskânı hakkındadır.⁴

Muhacirlerin yanı sıra, bir de savaş nedeniyle ve şarkta Rusların işgali sonucu yerini yurdunu bırakıp Anadolu içlerine kaçan insanlar yani mülteciler de, Ermenilerin boşalttığı köylere iskân edildi. 27 Haziran 1915'te İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, Mamuretülaziz'de (Elazığ'da) tahliye edilen Ermeni köylerine mültecilerin iskân edileceğini bildirdi.⁵

Benzer emir, aynı tarihli bir şifreyle Erzurum vilayetine de gönderildi ve Van'dan gelenlerin iskân edilmesi istendi.⁶

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 53/242 ve 54/39, 23 Mayıs ve 4 Haziran 1331 (5 Haziran ve 17 Haziran 1915).

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 54/95, 9 Haziran 1331 (22 Haziran 1915) tarihli Suriye vilayetine gönderilen cevabi telgraf.

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 54/101, 9 Haziran 1331 (22 Haziran 1915) tarihli İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti şifresi.

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 54/121, 10 Haziran 1331 (23 Haziran 1915).

5 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 54/189, 14 Haziran 1331 (27 Haziran 1915) tarihli Mamuretülaziz vilayetine gönderdiği cevabi telgraf.

6 BOA, DH.ŞFR, 54/203, 14 Haziran 1331 (27 Haziran 1915).

Dâhiliye Nezareti, Ermeni sürgünü ve muhacir iskânı hakkında bilgi istemeyi de ihmal etmedi. 12 Temmuz 1915'te Dâhiliye Nezareti adına İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, Adana, Erzurum, Bitlis, Haleb, Diyarbekir, Sivas, Trabzon, Mamuretülaziz (Elazığ) vilayeti ile Maraş, İzmir, Canik, Kayseri mutasarrıflarına gönderdiği şifrede, hem uyardı hem de emirlerini sıraladı. Yapılması istenilenler özetle şunlardır:

- 1- Sürülen Ermenilerin miktarı, memleketindeki konumu ve isimleri hakkında istenilen bilgiyi hemen gönderiniz.
- 2- Verilen bilgi 'siyaset-i iskâniyenin' (iskân siyasetinin) belirlenmesi için yeterli değildir. Muhacirin iskânı için gerekli olan bilgiyi veriniz.
- 3- Nerelerden, ne kadar Ermeni, hangi tarihte nereye sevk edildi? Kısmen ve tamamen tahliye edilen Ermeni köy ve kasabaların isimlerini içeren bilgiyi hemen postalayınız.
- 4- Bu Ermeni köy ve kasabalarına muhacir göndermenin gerekli olup olmadığı ve ne kadar muhacir gönderileceği hakkında bilgi veriniz.
- 5- Civardan temdin edilecek (medenileştirilecek) ve iskân edilecek aşiretlerin [Kürtlerin ve diğerlerinin] mevcut olup olmadığı hakkında bilgi yollayınız.¹

Bu tarihe kadar Ermeni köylerine muhacir iskânı yönünde emir verilirken, artık bu emirlere 'medenileştirilecek aşiretler' yani Kürtler de eklenmiştir.

Trabzon vilayetine Dâhiliye Nazırı adına gönderilen 12 Temmuz 1915 tarihli şifrede, Batum'dan gelen muhacirlerin iskân edilmesi, Ermenilerin emlak ve arazilerinin bir bedel karşılığında kullanılması, menkul eşyanın satılması, mücevheratın kayıt altına alınıp bir bankada korunması, sürülen Ermenilerin vergi borçlarıyla ilgili takibatın yapılmaması, danışıklı işlemlere itibar edilmemesi istendi.²

Sürülen insanlarla ilgili vergi tahsilâtı işlemleri bile yapılmış olmalı ki, Dâhiliye Nazırı bu takibatın yapılmamasını istedi. İnsanı hem yerinden yurdundan sürmek hem de elinden malını ve mülkünü almak ve bunun üzerine bir de vergi tahsilâtı yapmak, İttihatçı zihniyetin ne olduğunun bir ifadesidir.

İttihatçı hükümet dış düşmanla savaşın dışında, iç düşman olarak nitelendirdiği Osmanlı tabiiyetindeki Ermenileri sürdükten sonra geride kalan mallarına 'el koymak' amacıyla 10 Haziran 1915 tarihli talimatname gereği kurulan Emvâl-i Metrûke Komisyonları muhacir iskânından da sorumlu tutuldu.

13 Temmuz 1915'te İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, Adana, Erzurum, Hüdavendigâr (Bursa), Trabzon, Kayseri, İzmir, Urfa ve sair vilayet ve mutasarrıflıklardaki Emvâl-i Metrûke Komisyonu Riyaseti'ne gönderdiği telgrafta, komisyon reis ve azalarının tahliye edilen mahallerde muhacir iskânıyla da sorumlu olduklarına dikkat çekti.³

1 BOA, DH.ŞFR, 54/412, 29 Haziran 1331 (12 temmuz 1915), aktaran, *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, 1878-1920*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2007, sf. 194-195, ve bundan sonra, *Osmanlı Belgeleri-2007*.

2 BOA, DH.ŞFR, 54/420, aktaran *Osmanlı Belgeleri-2007*, sf. 195-196.

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 54/442, 30 Haziran 1331 (13 Temmuz 1915).

Zamanla Ermeni köylerine muhacir ve mülteci iskânı yanı sıra, yöredeki Müslüman ahalinin yerleştirilmesi dahi gündeme getirildi. 22 Ocak 1916 tarihli Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği evrakı da, “Küçük köylerde yaşamakta olan Müslüman ahalinin Ermenilerin terk ettikleri büyük ve hane sayısı fazla köylere topluca yerleştirilmeleri ve boşalan köylere de muhacirin iskânı” hakkındadır.¹

Halkı sürülen Ermeni köylerine, muhacirden, temdin edilecek yani medenileştirilecek aşirete, yerel Müslüman ahaliye kadar geniş bir kesim iskân edildi. Evine barkına bir başkası iskân edilen Ermeni ise, bırakın iskân edilmeyi, sevk edildiği yolda ve çölde canını kurtarma derdindedir.

1 Katalog, BOA, DH.HMŞ, 12/88, 9 Ocak 1331 (22 Ocak 1916).

2. BÖLÜM

Almanya güdümünde savaş

İttihatçılar, Balkan Harbi öncesinde “Sofya’ya! Sofya’ya!” demekten¹ kaçınmayacak, ama sonuç hüsrana olacaktır.

Birinci Balkan Harbi’nin ardından Ocak 1913 darbesiyle iktidara gelen İttihatçılar, ‘merkeziyetçi ve Türkçü’ politikasıyla dışarıda yayılmacı Turan hayalini gerçekleştirmek ve içeride gayri Müslüman ve gayri Türk’ü hedef almak amacıyla, 1914 yazında Almanya’nın peşine takılmayı ve harbe girmeyi bir anlamda ‘fırsat’ olarak gördü.²

İttihatçılar, savaş için öylesine istekliydi ki, Osmanlı ordusunu Alman generaline ve maliyesini de Alman markına teslim etmekte bir beis görmedi. Aslında bu, iki ülke arasında ittifak antlaşmasının ötesinde, bir açıdan Osmanlı’nın Almanya’ya iltihakı diğer yönden de Almanya’nın Osmanlı’yı işgaliydi.

İttihatçı hükümet, o kadar harp taraftarıydı ki seferberlik ve savaş için dahi karar almadı, kimse de niye alınmadığını sormadı.

Almanya, İngiltere, Fransa ve Rusya’nın emperyalist pazar paylaşım kavgasının derinleştiği bir dönemde Avusturya prensinin bir Sırp tarafından öldürülmesi aranan bahaneyi oluşturdu ve Birinci Paylaşım Savaşı böyle başladı.

Kapitalizmin tekelleri aşamasındaki bu emperyalist ilk ciddi kamplaşmada Osmanlı’nın ibresi de, 1890’lara giden ikili ilişkisinin devamı ve zorunlu olarak Almanya’yı gösteriyordu ve öyle de oldu.

Bunu görmek için mahir olmaya gerek yoktu; gelişmeleri analiz etmek yeterliydi.

1 Ahmet İhsan Tokgöz, age, sf. 312.

2 1914’te Osmanlı’nın Birinci Paylaşım Savaşı’na katılması hakkında bakınız: Erdoğan Aydın, *Osmanlı’nın Son Savaşı Turan Hayalinden Sevr’e*, Kırmızı Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2012.

Nitekim İstanbullu gazeteci Aram Andonyan, dünya savaşı çıkmadan bir yıl önce Balkan Harbi'nin hemen ardından 1913'te İttihat ve Terakki'nin Alman nüfuzuna girmesinin Osmanlı için ne anlama geldiğini şöyle değerlendirdi:

“31 Ağustos 1907 tarihinde akdedilen İngiliz-Rus antlaşması, İngiltere ile Rusya arasında bütün kuşkulara son veriyordu. İki hükümet [İngiltere ve Rusya], Orta Asya'daki nüfuz alanlarını saptıyordu. İngiltere Afganistan'ın en iyi kısmını kendine saklıyor, Acemistan'ı [İran'ı] Rusya'ya bırakıyordu. Ve o taraftan içi rahat olan iki büyük devlet, gerek Asya'da gerek Balkanlar'da, Alman nüfuzunun alabildiğine genişlemesine karşı savaşmak için el ele veriyordu. Jön Türklerin [İttihat ve Terakki'nin] çılgınca Alman tarafı tutumu, bu İngiliz-Rus yakınlaşmasını büsbütün pekiştirdi. O zamandan beri olayların gösterdiği gibi, bu yakınlaşma Türkiye'nin başına büyük felâketler getirdi.”¹

Uluslararası kamplaşmada Almanya safında yer alan İttihatçı hükümetin Düyun-ı Umumiye'yi tasfiye etmeye gücü yetmese de, öngördüğü ekonomi kararların almak iradesine sahip olmak için kapitülasyonu kaldırması elbette önemlidir. İttihatçı hükümetin bu politikası, 'ekonomik bağımsızlık' açısından önemli bir karar olarak değerlendirildi. Bu kararın hayali olduğu, ancak dokuz yıl sonraki Lozan görüşmelerinde ortaya çıktı.

BMM'de 23 Ağustos 1923'te Lozan görüşmesi sırasında Hariciye Vekili İsmet [İnönü], kapitülasyonların ilgası kararını Almanya ve diğer müttefik devletler kabul etmediği için, ilganın gerçekte hayali olduğunu belirterek, “1916'da Almanlarca kabul edilen kapitülasyonların ilgası keyfiyeti, nazari ve hayali idi. Hakikatte ilga ettirilememiştir. Bunu bilirsiniz (doğru sesleri)” diye konuştu. Oysa yedi yıl öncesinde Padişah Mehmed Reşad, Meclis-i Umumi'nin 1916 yılındaki açılış nutkundaydı, kapitülasyonun Almanya desteğiyle kaldırıldığını söylemişti.² Demek ki yedi yıl boyunca kapitülasyon yalanı sürdürüldü.

İttihatçı hükümetin bu hayali ilga kararı gerçek dahi olsa, emperyalizme tavır noktasına vardırıran analiz yapmak ne kadar anlamlıdır? Çünkü Fransız ve İngiliz emperyalizmine karşı, Alman emperyalizminin güdümünde olmayı “benim emperyalistim iyidir” şeklinde değerlendirip benimsemek mümkün değildir.

Kapitülasyonun kaldırılmasını İttihatçı hükümetin 'bağımsızlık' yanlısı tavrına bağlayıp bunun üzerinde duranlar, nedense Osmanlı'nın Almanya'ya teslimiyetini es geçiyor. Ayrıca 1908'lerden itibaren toprak kaybeden Osmanlı'nın savaşa girerken yayılmacı emelini gerçekleştirmek amacıyla, Enver komutasında, Teşkilât-ı Mahsusa birlikleri Sudandan Hindistan'a, Afganistan'a kadar geniş bir coğrafyaya gönderilmesini unutmadan, “Almanya güdümünde benim işgalcim iyidir” diyen de, fiilen olmasa dahi 'kültürel' olarak işbirlikçidir. Nitekim bu tavrın kendisini İkinci Dünya Savaşı'nda da Alman işbirlikçisi olarak göstermesi tesadüf değildir.

1 Aram Andonyan, age, sf. 38.

2 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, devre: II, içtimai senesi: 1, cilt: 1, 23 Ağustos 1339 tarihi, TBMM Matbaası, Ankara-1961, sf. 269, ve bundan sonra, *TBMM ZC*, devre/cilt-tarih; *TPT/Meşrutiyet-1*, sf. 664.

2.1- İttihatçılardan Almanya'ya 'evet'

Almanya ile ittifak antlaşması imzalanmadan önceki gelişmeler, Osmanlı'nın o günkü uluslararası konjonktürde kesin olarak seçeceği ittifak gücünün Almanya olduğunu ortaya koymaktadır. İttihatçı hükümetin uluslararası ilişkilerde hep ittifak aradığı yönündeki tezlerin zayıf bir iddia olmanın ötesinde bir anlamı da yoktur. 19'uncu yüzyılın sonundan beri, gerek ekonomik gerekse askerî ve siyasi antlaşmalarda Osmanlı'nın imza attığı öncelikli dostu Almanya olmuş ve bunun sonunda birlikte, ama Almanya'nın komutasında harbe girilmiştir. O kadar ki, Osmanlı ordusunun komutanlıkları hatta Erkan-ı Harbiye Reisi (Genelkurmay Başkanlığı) dâhil birçok önemli askerî mevkilere Alman general ve subaylar atandı ve bu ilişki, güvenin ötesinde bir teslimiyettir ve Almanya açısından da bir askerî işgaldir.

Almanya ile ittifak öncesindeki Osmanlı'nın payitahtında Babıâli'deki atmosfer Almancıdır ve Haziran 1914'teki gelişmelerin ortaya koyduğu net göstergeler şunlardır:

1- 26 Ağustos 1890 tarihli Ticaret Antlaşmasının süresi uzatıldı.

2- Maliye Nazırı Cavit, Almanya'nın, İngiltere, Fransa ve Rusya gibi Osmanlı'ya "mali menfaat temin eylemekte" sorun yaratmadığına dikkat çekti.

3- Dâhiliye Nazırı Talât, Ekim 1913'ten beri İstanbul'da faaliyet gösteren Alman Askerî Heyeti çalışmalarını övgüye değer buldu.

İttihatçı hükümet, Almanya'ya askerî heyet için başvuruyu 22 Mayıs 1913'te yaptı. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın 24 Nisan 1913'te söylediği gibi Alman subaylara fiili komuta mevkisi verildi. Almanya ile yapılan müzakerenin sonrasında Alman Askerî Heyeti'yle ilgili mukavele İstanbul'da yazıldı ve Alman makamların incelemesine sunuldu. Kayzer, General Liman von Sanders'i seçti ve bununla ilgili Osmanlı hükümetine bildirim 17 Temmuz 1913'te yapıldı. Sadrazam Said Halim Paşa, 24 Temmuz 1913'te karşılık verip teşekkür etti. Harbiye Nazırı vekili Mahmud Paşa (Çürüksulu) ile General Liman von Sanders arasındaki 27 Ekim 1913 tarihli mukavenenin sureti Babıâli arşivinde bulunmaktadır.¹

Bu, beş yıllık sözleşme gereğince Liman von Sanders, İstanbul'daki 1. Kolordu Komutanı, Askerî Şûra üyesi, her türlü askerî okul ve eğitim yerinin âmiri, terfi imtihanlarının düzenleyicisi, kurmay subayların nazari tahsillerini üstlenen bir kimse olacaktı.²

Böylesi önemli görevi üstlenen Liman Paşa, İstanbul'a geleli birkaç ay olmuşken kızının nişanlısı Alman subayın intihar etmesine neden olan trajik bir olayı yaşasa da, Kayzer emriyle görevine devam etti.³

1 Bayur, II/3, sf. 282-286.

2 Sina Akşin-2001, sf. 402.

3 1914'ün Ocak ayında Alman generali Liman von Sanders'in kızı ve nişanlısı Alman subay ile iki kız arkadaşı Beykoz'da geziye çıktı ve burada Türk askerleriyle karşılaştılar. Türk askerler, Alman subayın

Böylece 1913-1918 dönemi Osmanlı ordusu Alman heyetinin komutasında olacağına göre, geriye, ikili ilişkiyi ittifakla taçlandırmak kalmış oluyor ve bu da, 1914 Temmuz sonunda gerçekleşti.

1908 sonrasında Osmanlı'nın dışarıdan borçlanma isteğini karşılamada İngiltere ve Fransa isteksiz davranınca, Almanya bu fırsatı kaçırmadı. Deutsche Bank Genel Müdürü Helfferich, Osmanlı devletinin istediği parayı kendi İmparatorunun emriyle verdikten sonra, "Türkiye, Sultan Abdülhamid devrinde bile bu derecede Almanya'nın nüfuzu altına girmemiştir" diyerek¹ sevincini belirtmekten kaçınmayacaktır.

Yeni paylaşım kavgasında Almanya'nın bölgesel planında 'aracı' İttihatçı hükümdardır.

2.1.1- Ekonomide Alman atağı

1914 itibariyle geçmiş 20 yıllık süreç, ekonomik, siyasi ve askerî ilişkiler, neyin ne olduğunu veya ne olacağının bir feneri olarak gereğince ortalığı aydınlatmaktadır. Osmanlı'nın dış ticaret ve yabancı sermaye yatırımlarında ülkelerin payındaki gelişme, ittifak arayışındaki adresinin Almanya olduğunun ifadesidir. Askerî ilişkiler de bunu zorunlu kıldı.

Osmanlı'daki yabancı sermaye yatırımları 1880-1889 ve 1900-1913 dönemi itibariyle karşılaştırıldığında Almanya'nın payı diğer ülkelere kıyasla hızlı artış kaydetti. Dönemsel olarak Osmanlı'daki toplam yabancı sermayede Almanya'nın yüzde 0,3 olan payı, sonrasında hızla artarak yüzde 20,6'ya yükseldi. Oysa dönemler itibariyle İngiltere'nin yatırım payı yüzde 48,1'den yüzde 22,2'ye inerken, Fransa'nın payı 10 puanlık artışla yüzde 48,3'e çıktı.²

Anadolu ve Mezopotamya'yı bir uçtan bir uca geçip giden Bağdat Demiryolu Projesi, Almanya-Osmanlı ilişkisinde bir dönüm noktası olup, yalnız bu bile Osmanlı'nın ittifak arayışında ibrenin Almanya olduğunu yeterince göstermektedir. Ortadoğu'yu hep çekici kılan, bugün de olduğu gibi enerji kaynaklarının varlığıdır. Bu anlamda Almanya, Bağdat Demiryolu Projesiyle İngiltere'ye karşı önemli bir hamle yapmıştır.

Ülkeler itibariyle Osmanlı'nın dış ticaretinde Almanya'nın payı da hızlı yükseliş kaydetti. 1887'de Osmanlı dış ticaretinde, Almanya (yüzde 6) ve Avusturya-Macaristan (yüzde 12) ticaret payı birlikte yüzde 18 iken, 1910'da ise yüzde 42'ye ulaştı ve her iki ülkenin payı aynı orana yüzde 21'e çıktı. Bu yıllarda İngiltere'nin

elini bağladıktan sonra, Liman Paşa'nın kızına ve diğer iki Alman kıza saldırdı. Bu trajik olaydan sonra Liman Paşa İstanbul'u terk etmek istediysse de Kayzer'in emriyle kaldı. Kızın nişanlısı Alman subay Pera Palas otelinin odasında intihar etti. Bu durumda [Harbiye Nazırı] Enver'in Liman Paşa'ya yüklü bir tazminat verdiği iddia edilmiştir. (Mihail Rodas, age, sf. 47-48.)

1 İlber Ortaylı-2006, sf. 171.

2 İlber Ortaylı-2006, sf. 61-62.

payı yüzde 61'den yüzde 35'e ve Fransa'nın payı da yüzde 18'den yüzde 11'e indi. Böylece İngiltere ile Fransa'nın toplam ticaret payı yüzde 79'dan yüzde 46'ya geriledi.¹

Görüldüğü gibi dış ticarete İngiltere ve Fransa aleyhine, Avusturya ve Almanya lehine önemli bir gelişme yaşanmıştır. Fransa, İngiltere ve Almanya'nın Osmanlı ile ilişkisinin İttihatçılara yansımaları İlber Ortaylı tarafından şöyle değerlendirildi:

“Üstelik Fransa ve İngiltere'nin her hareketi, Rusya'nın her sözü Osmanlı yöneticileri tarafından kuşkuyla, hatta nefretle karşılanırken, Almanya bu gibi kolonyalist faaliyetlerini Saray'ın ve Babıâli'nin hoşgörüsü ile gerçekleştirmiştir.”²

1910'lar itibarıyla Almanya'nın hem yabancı sermayedeki hem de dış ticaretteki payı hızla artış kaydederken, İngiltere ve Fransa'nın payının gerilemesi bile, Osmanlı'nın Almanya dışında ittifak yapacak güç aradığı iddiasını temelsiz kılmaktadır.

2.1.2- Ticarete bir yıl daha uzatma

Harp öncesinde Haziran 1914'ün en önemli gelişmesi, Almanya ile Osmanlı'nın ticaret antlaşmasının süresini bir yıl daha uzatmak için imzaların 5 Haziran 1330 (18 Haziran 1914) tarihinde atılmasıdır. 26 Ağustos 1890 tarihli Ticaret Muahedesi'nin 25 Haziran 1914'te son bulacak süresini 25 Haziran 1915'e kadar uzatmak için imza atmaya yönelik tasarı, Mebusan'da 5 Haziran 1330 (18 Haziran 1914) tarihinde kısa görüşmenin ardından kabul edildi ve kanunlaştı. Ayan'dan da, 20 Haziran 1914'te aynen geçti.³

Antlaşmanın uzatılması beklenen sonuçtu; çünkü, “1909-1914 arasında hızla gelişen olaylar, imparatorluğun aydınları arasındaki Alman muhalifliğine rağmen, iktidarı Almanya'nın güdümüne daha fazla soktu.”⁴

Almanya sadece mal ticaretinde değil, Osmanlı'nın silah ticaretinde de 1913 yılı geldiğinde milyonluk silah siparişiyle mutlak üstünlük sağladı. Osmanlı ordusunu eğiten Alman subayları, kısa zamanda Alman sistemiyle eğitilmiş ve Alman silahlarıyla teçhiz edilmiş bir ordu vücuda getirdi ve böylece bir müttefik kazandırdılar.⁵

Hatta bu ticaret antlaşmasının süresini bir yıl uzatmaya imkân veren antlaşmayı imzalamadan birkaç gün öncesinde, savaş durumunda Osmanlı ordusunun planını da bir Alman general hazırladı.

1 İlber Ortaylı-2006, sf. 51.

2 İlber Ortaylı-2006, sf. 149.

3 MMZC, 1330/1-17, 5 Haziran 1330, sf. 361; MAZC, 1330/1-11, 7 Haziran 1330 (20 Haziran 1914), sf. 118, 131-133.

4 İlber Ortaylı-2006, sf. 169-170.

5 Doç. Dr. Rifat Önsay, *Türk-Alman Münasebetleri (1871-1914)*, Enderun Yayınları, İstanbul-1982, sf. 98, 103.

Harbiye Nazırı ve Erkan-ı Harbiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Enver'in isteği üzerine, bir harp halinde Osmanlı ordusunun nasıl kullanılacağı suali karşısında, Alman Askerî Heyeti Kurmay Başkanı Bronzart von Chellendrafte 7 Haziran 1914'te bir plan hazırladı.

Harbiye Nazırı Enver, Bronzart'ın layihasının altına, "fikre tamamiyle iştirak ederim" diye yazdı. Bu suretle plan seferberlik ve yığınak hazırlıklarında esas alındı. Ordulara, kolordulara ve müstakil birliklere buna göre talimatlar verildi.¹

Bilindiği kadarıyla Almanya ile ittifak konusu gündemde yokken bile Osmanlı ordusunun Rusya'ya taarruzuna ağırlık veren Bronzart'ın 7 Haziran 1914 tarihli planı şöyledir:

1- Savaş ilan etmeksizin Rus donanmasına baskın yapılacak ve deniz üstünlüğü sağlanacak.

[Böyle oldu, Rusya 27 Ekim 1914'te Karadeniz'de vuruldu²].

2- Rusya'nın harp ilan etmesi halinde İtilaf devletlerine karşı mukaddes cihad ilan edilecek.

3- Altı hafta önce 8'inci ve 12'nci kolordularla Mısır'a taarruz yapılacak.

4- Bulgarların Türklerle hareket etmesi halinde Türk ordusuyla Sırbistan üzerinden Rusya'nın yan ve gerilerine taarruz edilecek.

5- Türk donanmasının Odesa'ya yapacağı çıkarma ile Rusya'nın yan ve gerilerine saldırılacak.³

Bu Bronzart planı demek ki o kadar beğenilmiş olmalı ki, İttihatçı hükümet, Osmanlı Ordusu Genelkurmay Başkanlığı görevini de Bronzart'a verdi.

İttihatçı Türk milliyetçiliği bu kadar 'millî'!

2.1.3- Cavit'ten Almancı analiz

Ticaret antlaşmasının bir yıl uzatılmasından sonra Almanya ile ilişkiler üzerine dikkat çekici konuşmayı 1330 (1914) senesi bütçesinin Meclis-i Mebusan'da görüşülmesi sırasında 21 Haziran 1330 (4 Temmuz 1914) tarihinde Maliye Nazırı Cavit yaptı.

Cavit, Osmanlı'nın mali durumu hakkında bilgi vermenin yanı sıra Avrupa'da Fransa, Almanya, İngiltere ve Rusya ilişkileri üzerinde de durdu ve bu ülkelerin

1 General Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1964, sf. 55-56, ve bundan sonra, Genelkurmay-1914 Yılı; T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, cilt: X, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1985, sf. 82-83, ve bundan sonra, Genelkurmay-Osmanlı Lojistik; T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı*, cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1993, sf. 39, ve bundan sonra, Kafkas Cephesi-cilt; Karabekir, Harp-2, sf. 374-377.

2 Kafkas Cephesi-1, sf. 8-9.

3 Genelkurmay-Osmanlı Lojistik, sf. 107-108.

Osmanlı'daki yatırımları hakkında da değerlendirmelerde bulundu. Fransa'nın elindeki Suriye ve Almanya'nın elindeki Bağdat Demiryolu hattı arasındaki ihtilafli konuların Fransa-Almanya özelindeki yansımalarıyla ilgili detaylı bilgi veren Nazır Cavit, Bağdat hattının Basra'ya kadar inmesinin önünde hiçbir engel kalmadığını söyledi. Yine o bölgedeki El Cezire irva ve iska (sulama) meselesinin Alman, İngiliz ve Fransız hülâsa bütün talipleri arasında ihale edileceğini anlatan Cavit'in Almanya hakkında dikkat çeken değerlendirmesi özetle şöyledir:

Almanlar, 'menfaai maliyeyi bize temin eylemekte' İngilizler ve Fransızlar gibi müşkülât çıkarmıyor. Aradaki ihtilaf sırf şekle ait farklardan ibarettir. Almanlarla en önemli mevzubahis Bağdat Şirketi'ne aittir. Bağdat Demiryolu beher kilometresi 270.000 frank ve yüzde 4 faizli olarak inşa edilmektedir.¹

Nazır Cavit, maliyesi iflas etmiş Osmanlı'nın istediği borcu Almanya'nın Fransa ve İngiltere'nin aksine kolaylıkla karşılayacak bir pozisyonunda olduğuna ve yatırımların da öngörülen çerçevede yapıldığına dikkat çekti.

2.1.4- Talât'tan Almanya'ya övgü

Nazır Cavit'in bu denli övgüler dizdiği Almanya için benzer iltifatları yapma sırası Dâhiliye Nazırı Talât'a gelmiştir.

Bütçe görüşmelerinden iki hafta sonra 6 Temmuz 1330 (19 Temmuz 1914) tarihinde İttihatçı hükümetin beyannamesini Sadrazam Said Halim Paşa değil, Dâhiliye Nazırı Talât açıkladı ve oylamada 198 mebustan 197'sinin güvenoyunu aldı. Balkan Harbi ve Mahmut Şevket Paşa kabinesinden bahseden Talât, bizzat kendisinin yöneticisi olduğu 23 Ocak 1913 Babiâli baskınına değindi ve "...10 Kanunusani vakasını müteakip Fırkamız mesuliyeti hükümeti eline aldı" diye konuştu.²

Nazır Talât, Almanya ile Osmanlı'nın ikili ilişkisi üzerinde durarak ve 1913'te gelen Alman Askerî Heyeti'nin yaptıklarına değinerek, özetle şöyle devam etti:

Mahmut Şevket Paşa'nın dediği gibi 30 sene yerinde sayan ordunun talim ve terbiyesini bir an evvel ikmal eylemek için Almanya'dan oldukça büyük ve mühim bir heyeti askeriye celbettik (getirttik). "Bu heyeti teşkil eden zevatın büyük bir aşkı vazife ile sarfı gayret etmekte olduklarını takdiren beyan eylemeyi vecaibi kadirşinasiden (değerli görev) addeyleriz."³

Yine aynı gün Âyan'da kürsüye çıkan Maliye Nazırı Cavit de, bizzat kendi alanı dışında askerî konulara girdi ve 1913 yılında gelen Alman Askerî Heyeti'nin işini büyük bir aşkla yerine getirdiği beyanatı, zabıtlarda aynen yer aldı.⁴

1 MMZC, 1330/1-25, 21 Haziran 1330 (4 Temmuz 1914), sf. 572-575.

2 MMZC, 1330/2-38, 6 Temmuz 1330, sf. 413.

3 MMZC, 1330/2-38, 6 Temmuz 1330, sf. 417.

4 MAZC, 1330/1-23, 6 Temmuz 1330, sf. 392-398.

İttihat ve Terakki ile hükümetinin önemli iki şahsiyeti Talât ve Cavit'in Almanya'ya övgü yarışı bu düzeydedir.

2.1.5- Teklifi yapan Enver

Bir başka İttihatçı Harbiye Nazırı Enver, Talât ve Cavit gibi Almancı atmosferi dışı vurumun ötesinde bizzat doğrudan inisiyatif alan konumundadır. Nazır Enver, Talât'ın Almanya'yı öven konuşmasından üç gün sonra 9 Temmuz 1330 (22 Temmuz 1914) tarihinde, Alman Büyükelçisi Wangenheim'e, doğrudan Almanya'ya ittifak teklifini yaptı¹ ve Enver'in eli havada kalmadı, bundan 11 gün sonra 20 Temmuz 1330 (2 Ağustos 1914) gerekli imza atıldı.

Teşkilât-ı Mahsusa'nın önde gelenlerinden Eşref Kuşçubaşı ile diğerlerinin iddiasına göre, Harbiye Nazırı Enver, Almanya'ya ittifak teklifini 9 Temmuz 1330 (22 Temmuz 1914) tarihinde değil, birkaç hafta öncesinde haziran ayında yapmıştır.²

Nitekim Almanya ile ittifak antlaşmasını imzalayan Sadrazam Said Halim Paşa, Kasım 1918'de yapılan Mebusan'da 5. Şubedeki sorgusunda, Almanya'nın İstanbul elçisi tarafından ittifak teklifinin yapıldığını ve görüşmelere de seferberlikten [2 Ağustos 1914'ten] 10 veya 15 gün önce başladığını söyledi.³

Bu, Almanya ile ittifak görüşmelerine haziran sonu veya temmuz ayı başında başladığını gösteriyor.

Zaten Yusuf Hikmet Bayur'a göre, Almanya ile ittifak görüşmesinin geçmiş Haziran ayına kadar geriye gidiyor. Alman elçinin, Enver'in ittifak teklifi önerisini Berlin'e bildirdiği tarih, 9 Temmuz 1330'dur (22 Temmuz 1914'tür). Elçinin o nottaki anlatımları, görüşmelerin bir süredir yapıldığı yönündedir.⁴

Harbiye Nazırı Enver'in Almanya'ya ittifak teklifini yaptıktan bir gün sonra 10 Temmuz 1330 (23 Temmuz 1914) tarihinde Sadrazam Said Halim Paşa da, Avusturya elçisi Pallavicini'ye ittifak teklifinde⁵ bulundu. 10 Temmuz 1330'da Kayzer, Osmanlı ile ittifak yapılmasına karar verdi. Görüşmeler Sadrazam Said Halim, Dâhiliye Nazırı Talât, Harbiye Nazırı Enver ve Mebusan Reisi Halil tarafından yürütüldü.

Kabinenin diğer üyelerinin yansıyan anlatımlarına göre, hiçbir şekilde Almanya ile yapılan görüşmelerden haberi yoktu. Almanya ile ittifak antlaşması imzalandığı tarihteki Nâfia Nazırı Çürüksulu Mahmut, Adliye Nazırı İbrahim,

1 Kafkas Cephesi-1, sf. 6-7; Sina Akşin-2001, sf. 405; İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1993, sf. 49, ve bundan sonra İsmet Görgülü-1993; Alptekin Müderrisoğlu, *Sarıkamış Dramı*, cilt: 1, 2. baskı, Kastaş Yayınları, İstanbul, sf. 16, ve bundan sonra, Alptekin Müderrisoğlu-cilt.

2 Philip H. Stoddard, *Teşkilât-ı Mahsusa*, çeviren: Tansel Demirel, Arma Yayınları, 3. baskı, İstanbul-2003, sf. 172, ve bundan sonra, Philip H. Stoddard-2003.

3 Mebusan-5. Şube Tahkikatı, sf. 78, 81.

4 Bayur, II/4, sf. 632-636.

5 Sina Akşin-2001, sf. 405.

Maarif Nazırı Ahmet Şükrü ve Maliye Nazırı Cavit, 20 Temmuz 1330 tarihine kadar kabinede ne resmî ne de gayriresmî Almanya ile ittifak yapılacağına hiç konuşulmadığını iddia etti. Nazırlar bunu, ancak Kasım 1918'deki Mebusan'daki soruşturma sırasında açıkladı.¹

Osmanlı ve Almanya görüşmeleri gizli yapıldı. 19 Temmuz 1330 (1 Ağustos 1914) tarihinde Rusya'ya harp ilan eden Almanya ile Osmanlı'nın Askerî İttifak Antlaşması, bir gün sonra 20 Temmuz 1330'da (2 Ağustos 1914) imzalandı ve hemen aynı gün seferberlik ilân edildi.

İttifak antlaşmasının imzalanmasında ve harp sırasında Harbiye Nazırı Enver, "Alman isteklerinin sadık bir uygulamacısı" durumundadır.²

Enver'in Almancı ekolden olduğu Almanya'daki kayıtlarda da yer aldı. 1916'da Falkenhayn yerine Alman Başkomutanı olan Hindenburg, Enver Paşa'nın sadakatinin sonsuz olduğunu belirtirken, Hindenburg'un yardımcısı Lüdendorf'un hatıratına göre Enver, "Almanya'nın sadık bir dostu idi"³ diye yazdı.

Nazır Talât, yıllar sonrası bu gelişmeleri tersten hatırlayıp yazdı. Talât, Alman elçinin eşit şartlarda ittifak antlaşması teklifini Said Halim'e ilettiğini ve Said Halim'in, kendisiyle Enver'e ve Halil'e bilgi verdiğini yazdı anılarında. Talât'ın yanlış aktarımı bununla sınırlı kalmadı, antlaşma imzalandıktan sonra, Almanya ile Rusya arasında savaşın patladığını da yazdı.⁴

Talât, resmen tarihi çarpıtıyor:

1 Ağustos 1914: Almanya, Rusya'ya harp ilan etti.

2 Ağustos 1914: Osmanlı-Almanya İttifak Antlaşması imzalandı.

Osmanlı-Almanya ittifak antlaşması imzalanırken, Almanya, Rusya'ya harp ilan etmişti.

Meclis-i Mebusan Reisi Halil, o günleri anılarında, Said Halim'in Almanya ile ittifak görüşmeleri yaptığını belirterek, fikrini sorduğunda, "büyük hizmet olacağını" söylediğini ve antlaşmanın imzalandığı gün Enver ve Talât'la Said Halim'in yalisında birlikte olduklarını yazdı.⁵

İttihatçı hükümetin Bahriye Nazırı Cemal Paşa da, anlattığına göre yalıda Halil'den sonra giden kişidir ve orada da, Said Halim'in antlaşmanın imzalandığını söylediğini aktardı.⁶

Harbiye Nazırı Enver'in ittifak antlaşmasından sonra ikinci adımı, Goben ve Breslav Alman gemilerinin oldu-bittiyile Çanakkale'den girmesine ve Rusya'yı vurmasına onay vermesidir.

1 Mebusan-5. Şube Tahkikat, sf. 105, 113, 125, 174.

2 Sina Akşin-2001, sf. 413; Erdoğan Aydın, age, sf. 13-33.

3 Bayur, III/1, sf. 298-299.

4 *Talât Paşa'nın Anıları*, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2003, sf. 31-32, ve bundan sonra, Talât Paşa.

5 Halil Menteşe-1986, sf. 187.

6 Cemal Paşa, *Hâtırat (1913-1922)*, Hazırlayan: Dr. Ahmet Zeki İzgoer, Nehir Yayınları, İstanbul-2006, sf. 128, ve bundan sonra, Cemal Paşa.

2.1.6- Almanya'ya teslimiyet

İttifak antlaşmasının orijinal metni T.C. Dışişleri Bakanlığı arşivinde olmayıp, Bonn'dadır.¹

Ayrıca bu Osmanlı-Alman antlaşmasını öğrenip onayladığına dair Avusturya elçisiyle bir kâğıt daha imzalandığı, ama bunun belgesinin Osmanlı arşivinde olmadığı da iddia edilmiştir.²

2 Ağustos 1914 tarihli Osmanlı-Almanya İttifak Antlaşması sekiz maddedir:

Osmanlı-Almanya İttifak Antlaşması

“1- Tarafeyni akideyn (akit tarafları), Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında tahaddüs eden ihtilafı hazıra (ortaya çıkan soruna) karşı kati bitarafılık muhafazasını deruhte eder (üstlenir).

2- Rusya, Avusturya-Macaristan aleyhine fiili tedabiri askeriye (askerî tedbir) ve müdahale ederek böylece Almanya'nın da harbe duhulünü (girmesini) mecburi kıllarsa bu husus Türkiye'nin de harbe iştiraki için sebep teşkil edecektir.

3- Hali harpte Almanya, Heyeti İslâhiye'sini Türkiye emrinde ipka edecektir (bırakacaktır). Buna mukabil Türkiye dahi bu Heyeti İslâhiye'ye, Harbiye Nazırı hazretleriyle Heyeti İslâhiye reisi hazretleri arasında doğruca takarrür edecek (karar verilecek) esasta tevfikân (uygun olarak) ordunun sevki idaresi hususunda fiili bir nüfuz itasmı temin eder.

4- Tehdide maruz olacak Osmanlı topraklarını Almanya lüzumunda (gerektiğinde) silahla müdafaa eylemeyi taahhüt eder (savunmayı üstlenir).

5- Her iki imparatorluğu ihtilafatı hazıradan tevellüt edebilecek (sorun ortaya çıktığında) ihtilafa (bu soruna) karşı siyanet maksadıyle (korumak amacıyla) akdedilmiş olan itilaf zirde (anlaşan tarafların aşağıdaki) isimleri muharrer murahhaslar tarafından imzası akabinde meri olacak ve mütekabil taahhüdatı mümasile ile (karşılıklı benzer yükümlülükleri) 31 Kanunuevvel 1918 tarihine kadar hükmü devam edecektir.

6- Balâda (yukarıda) tespit edilmiş olan tarihten [31 Kanunuevvel 1918] altı ay evvel tarafeyni âliyeyni akideyn tarafından bir ihbar vaki olmadığı takdirde muahe-denin ahkamı yeniden beş sene daha meri olacaktır.

7- Bu muahede haşmetlû Almanya İmparatorluğu ve Prusya Kralı hazretleriyle Osmanlı İmparatoru hazretleri tarafından tasdik edilecek ve müsaddak nüshalar tarihli imzadan bir ay zarfında teati olunacaktır.

8- Bu muahede gizli tutulacak ve ancak tarafeyni âliyeyni akideynin arasında bilitifak neşredilecektir... tasdiken

[Alman] Elçi

Von Wangenheim

[Sadrazam]

Said Halim”

KAYNAK: Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa (1908-1914)*, cilt: 2, Remzi Kitabevi, 2. baskı, İstanbul-1976, sf. 518.

1 Enver-2, sf. 519; Bayur, II/4, sf. 632.

2 Bayur, II/4, sf. 646.

Almanya'nın İstanbul elçisi Baron von Wangenheim ile Osmanlı Sadrazamı Said Halim'in imzaladığı bu ittifak antlaşması kabine gündemine ancak 4 Teşrinievvel 1330 (17 Ekim 1914) tarihinde¹ yani imzalandıktan tam iki buçuk ay sonra getirildi.

Almanya, Rusya ile bir gün önce 1 Ağustos 1914'te harp ilan etti ve Osmanlı da, Almanya'nın bu savaşında taraf olduğunu bu antlaşmaya göre kabul etmiştir. (madde 2)

2'nci maddeyle Osmanlı, Almanya safında harbe girerken, bunun karşılığında 4'üncü maddede ise Almanya'nın Osmanlı'yı 'müdafaa etmesi, gerektiği' halde kuralına bağlanmış olması, manidardır.

Bu da, yeterince kimin ne aldığını ve verdiğini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Ayrıca bu antlaşmanın imzalandığı 2 Ağustos 1914'te, 3 Ağustos'ta başlamak üzere seferberlik ilan edildi.² Bu anlamda İttihatçı hükümet daha doğrusu Harbiye Nazırı Enver, savaşa giden süreci fiilen başlatmıştır.

Osmanlı'nın Almanya ile yaptığı ittifak antlaşmasına sonradan yapılan yorumlarda ek gerekçeler yaratıldı ve bunların boyutu abartıldı. Bunlardan biri, Osmanlı'nın o günkü konjonktürde bir büyük ülkeyle ittifak yapmak zorunda kalması, diğeri de İngiltere, Fransa ve hatta Rusya'nın Osmanlı'nın ittifak arayışına olumlu yanıt vermediği tezleridir.

Almanya dışındaki diğer ülkelerle ittifak arayışı aslında öylesine bir girişimdi³; İttihatçı hükümetin yaptığı İngiltere ile sınırlı temasın, Fransa ve Rusya'yla bir sohbetin ötesinde anlamı yoktur. Çünkü bu tür temas ve sohbet, milyonları canından ve malından eden İttihatçıları aklamamanın ve paklamamanın gerekçesi olarak sonradan abartıldı.

Osmanlı hükümetinin İngiltere ile iki kez ittifak teması oldu; ilki Trablusgarp Savaşı sırasında 31 Ekim 1911'de ve ikincisi de, 12 Haziran 1913'te Mahmut Şevket'in sağlığında alınmış bir karar sonucunda yapıldı. İngilizler iki teklifi de geçiştirdi.⁴

İttihatçıların ittifak selamı verdiği bir diğer ülke de Fransa'dır. Cemal Paşa, 24 Ocak ve 28 Ocak 1914 tarihlerinde Adalar meselesi kızıştığı sırada Fransız maslahatgüzarıyla yakınlık kurmak amacıyla temasa geçti. Yine aynı yıl Cemal Paşa, ayrıca 13 Temmuz 1914'te Saraybosna suikastından sonra Paris'te iken yeniden girişimde bulundu. Fransa'dan da olumlu yanıt alınmadı.⁵

1 Enver-2, sf. 519.

2 Bayur, II/4, sf. 655.

3 Erdoğan Aydın, age, sf. 331-350.

4 Sina Akşin-2001, sf. 400-401; Cemal Paşa, sf. 115-116; Enver-2, sf. 505; Celâl Bayar-4, sf. 188; M. Cemil Bilsel, *Lozan*, cilt: 1, Sosyal Yayınlar, İstanbul-1998, sf. 138, ve bundan sonra, Cemil Bilsel-cilt.

5 Sina Akşin-2001, sf. 401; Cemil Bilsel-1, sf. 140; Celâl Bayar-4, sf. 193-194.

Fransa ile görüşmeyi gerçekleştiren Cemal Paşa anılarında Bahriye Nazırı olarak Fransa'ya yaptığı gezide, Fransa-Dostluk Cemiyeti'nin kurulmasında başarılı olduğunu; Fransa'ya "Adalar meselesi için Yunanlılarla aramızda bir anlaşma yolu bulmak ve Osmanlı ile ittifak ederek, Almanya'ya doğu yolunu büsbütün kapatmak" teklifini yaptığını, Mösyö'nün de gerekli yerlere ileteceğini söylediğini yazdı. Teklifin yapıldığı tarih Cemal Paşa'nın anılarında 14 Temmuz 1914'tür. Teklif anındaki sohbetten kendisinin hayal kırıklığı yaşadığını belirten Cemal Paşa, 18 Temmuz 1914'te İstanbul'a döndüğünü kaydetti.¹

Buna göre Cemal Paşa'nın, Enver Paşa'nın Almanya'ya resmi ittifak teklifi yaptığı bilinen 20 Temmuz 1914'ten altı gün önce 14 Temmuz 1914'te Fransa ile temasta bulunması, İttihatçı hükümetin ittifak arayışında ne kadar ciddi olduğunun bir göstergesidir.

Rusya ile ittifak teması ise yemek masasında yapıldı. Mayıs 1914'te Rus çarı Kırım-Yalta'ya tatile geldiğinde, Talât başkanlığında bir heyet oraya gitti. Yemekte Talât, Rusya Hariciye Nazırı Sazanof'a, "Rus hükümeti bizimle ittifak yapabilir mi?" diye sordu ve öyle kaldı.²

Hatta bir başka iddiaya göre, Almanya ve Osmanlı ittifak antlaşmasının mimarlarından Enver, Rusya ile de benzer girişiminde bulundu. Nazır Enver, Rus elçinin antlaşmanın imzalanmasından üç gün sonraki 5 Ağustos 1914 tarihli telgrafına göre Rusya ile ittifak yapma ortamı³ aramış(mış).

Fransa, İngiltere ve Rusya ile ittifak temas muhabbeti bundan ibaret olup, Almanya ile ittifak antlaşması öncesinde, İttihatçıların yayılma emeline uygun olarak Rusya'ya Karadeniz'de ve Sarıkamış'ta saldırı planı hazırlandı. Harbiye Nazırı ve Erkan-ı Harbiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Enver'in isteği üzerine Alman Askerî Heyeti Kurmay Başkanı Bronzart von Chellendrafte'in 7 Haziran 1914'te hazırladığı askerî sefer planı, ittifak antlaşmasından sonra 6 Eylül 1914'te şöyle revize edildi:

1- Rusya'nın taarruz etmemesi halinde, ordu Kafkaslar üzerinden Ardahan-Batum doğrultusunda ilerleyecek.

2- Karadeniz'de Rusya'ya baskın hareketiyle deniz üstünlüğü elde edilecek.

[Böyle oldu, Rusya 27 Ekim 1914'te vuruldu.⁴]

3- Suriye'deki 8'inci ve 12'nci kolordulardan oluşan 4'üncü Ordu Mısır'a taarruz edecek.

[Ve öyle de oldu, taarruz edildi.]

4- Şarktaki 3'üncü Ordu, Rusların taarruzu halinde, birbirinden ayrılmış Rus kuvvetlerine saldırılacak.⁵

1 Cemal Paşa, sf. 118-124.

2 Sina Akşin-2001, sf. 401; Cemil Bilsel-1, sf. 142.

3 Cemil Bilsel-1, sf. 145; Celâl Bayar-4, sf. 184-185.

4 Kafkas Cephesi-1, sf. 8-9.

5 Genelkurmay-Osmanlı Lojistik, sf. 107-108.

Harbiye Nazırı Enver, plan gereği Goben ve Breslav'a saldırı emrini 22 Ekim 1914'te verdi ve ardından da Osmanlı ile Rusya birbirine savaş ilan etti.

Almanya ile ittifak antlaşması imzalandıktan sonra 6 Eylül 1914'te revize edilen askerî plan, Rusya ile harp halinde olan Almanya'nın durumuna göre Osmanlı ordusunun Rusya ve İngiltere ile cephe açması esasına göre hazırlanmıştı.

2.2- Bulgaristan'a toprak bağıışı

İttihatçı hükümet öylesine savaş taraftarı ki, Osmanlı toprağını pazarlık konusu etmekten dahi çekinmeyecektir.

İki yıl öncesinde Balkan Harbi sonrasında Garbi Trakya'yı görüşmelerle Bulgaristan'a bırakan İttihatçı hükümet, yine Meriç'in batısındaki Osmanlı toprağı olarak kalan Dimetoka için de pazarlık halindedir. 1914 yılından beri yapılan sürekli görüşmelere rağmen Almanya-Avusturya-Osmanlı blokuna katılmayan Bulgaristan'ın son talebi Dimetoka'dır. Almanya gereğinin yapılması tavrındadır.

İttihatçı hükümet heyeti, Sofya hükümetine istediğı toprağı vermeyi kabul etti ve ardından ne kadar toprak verileceğı pazarlığı gündeme geldi. İttihatçı Türk milletçileri, 'vatan toprağını' pazarlamaktan bile çekinmedi!

Antlaşma, 6 Eylül 1915'te Sofya'da Osmanlı elçisi [Ali] Fethi [Okyar] ile Bulgar başbakanı arasında imzalandı. Buna göre, Meriç'in batısında 65 bin nüfusun yaşadığı 2600 kilometre karelik Dimetoka kenti Bulgaristan'a verildi. (madde 1) Altı maddelik antlaşmaya göre bu alan, 1 Ekim 1915 tarihinde İttihatçı hükümetin onayıyla Bulgaristan'a bağıışlandı.¹

Resmî ideolojinin askerî kurumu Genelkurmay yayınlarında ise Bulgaristan'ın ittifaka katılmasının kaydı var da, toprak vermekten bahis yoktur. Padişah Mehmet Reşad da, aynı şekilde Meclis-i Umumi'yi 1915 yılı açış nutkunda bağııştan tek satır etmeyecektir.²

Ne tesadüf ki, Almanya ve Bulgaristan dostluk antlaşması da, Dimetoka'nın verildiğı gün 6 Eylül 1915'te imzalandı.³

Almanya, istediğini almış ve Bulgaristan'la antlaşmaya imza atmıştır, ama toprak bağıışı yapansa İttihatçı hükümet, yani Osmanlı. Bu alışverişte Osmanlı'nın çıkarı ne oldu?

1 Bayur, III/2, sf. 476-480; Enver-3, sf. 368; Halil Menteşe, sf. 220-221; Celâl Bayar-4, sf. 162-166; ABD Elçisi Morgenthau, sf. 203-204; *Komitacı Fuat Balkan'ın Anıları*, Hazırlayan: Turgut Güner, Güner Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2008, sf. 24, ve bundan sonra, Fuat Balkan; *Lozan Barış Konferansı, tutanaklar-belgeler*, Çeviren: Seha. L. Meray, cilt: 1, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2001, 22 ve 23 Kasım 1922 tarihli oturum, sf. 29, 33, 43, 46, ve bundan sonra, Lozan-cilt. Sofya elçisi Ali Fethi (Okyar). (*Türk Parlamento Tarihi, TBMM I. Dönem (1919-1923)*, cilt: 3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, sf. 502-504, ve bundan sonra, *TPT/dönem-cilt.*)

2 Genelkurmay-Osmanlı Lojistik, sf. 194; Kafkas Cephesi-1, sf. 875; *TPT/Mişrutiyet-1*, sf. 661-662.

3 Bayur, III/2, sf. 483.

Şevket Süreyya Aydemir'e göre Bulgaristan'a Meriç'in batısında 2500 kilometrekare ve Karadeniz kıyısında da 1500 kilometrekare olmak üzere toplam 4000 kilometrekare Osmanlı toprağı bağışlanmıştır.¹

Yusuf Hikmet Bayur, verilen toprağın alanını 2600 kilometrekare yazdığına göre² Karadeniz kıyısında verilen toprağı dikkate almadığı anlaşıyor.

İttihatçılara göre Bulgaristan'a toprak bağışının adı 'sınır düzeltmesi'dir. Bu durum, İttihat ve Terakki'nin 1332 (1916) senesi kongre raporunda şöyle yazıldı:

"Yine bu sırada Bulgaristan devletini daire-i ittifakımıza (ittifak dairemize) almak için bazı hudut tashihatına (sınır düzeltmesine) muvafakat edilmiştir (onaylanmıştır) ki, bu fedakârlığımız merkezi müttefiklerimizle hudut-u muvasalamızın (ulaşım yollarımızın) açılmasını temin ettiği gibi, Fransız ve İngilizlerin Selaniğe tasallutu (saldırması) ve Romanya'nın aleyhimize harbe girmesi, fedakârlığımızın derece-i isabetini isabata kâfi (ne dereceli (denli) isabetli olduğu) görülmüştür."³

İttihatçıların bu tavrını hiç gündeme getirmeyen ve yok sayan, görmezden gelen Türk milliyetçileri, 'memleketin taşını vermeyiz' türünden 'çakıl taşı' edebiyatı yapmaktan de geri kalmıyor.

Dünyada, İttihatçılar gibi toprak bağışlayan bir başka milliyetçi hükümet var mıdır?

2.2.1- Dimetoka'yı veren Enver

İttihatçı hükümetin Dimetoka'yı Bulgarlara verdiği sırada Osmanlı Genelkurmay'ında Harekât Şubesi Müdürü olduğunu belirten İsmet (İnönü), anılarında o günleri şöyle yazdı:

"Bulgarlarla yapılan yeni hudut anlaşmasını bana bir emrivaki olarak gösterdiler. Çok müteessir olmuştum. Teessürümü Enver Paşa'ya da söyledim. Enver Paşa bana bir gün Alman Generali von Falkenhayn'dan alman bir telgrafı gösterdi... Falkenhayn, Enver Paşa'ya çektiği telgrafta, 'Merak etmeyin dünyanın istikbalde ne şekilde olacağını muzaffer olanlar tayin edeceklerdir' diyor. Enver Paşa teselli etmek için bana bu telgrafı göstermişti. Falkenhayn, telgrafta, harbi bizim taraf kazanırsa Bulgarlara verilen toprağın geri alınacağı ümidinin muhafaza edildiğini söylüyordu. Halbuki Bulgarlar çok hassastır ve nitekim aldıklarını da geri vermeyeceklerdir."⁴

Bu konu Lozan görüşmelerinde de gündeme geldi.

1 Enver-3, sf. 395.

2 Bayur, III/2, sf. 480.

3 Mete Tunçay, Cihat ve Tehcir, sf. 77.

4 *İsmet İnönü Hatıraları*, Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, 1. Basım, Ankara-2006, sf. 337, ve bundan sonra, İnönü Hatıraları.

Lozan'da Ankara Heyeti Başkanı İsmet İnönü, görüşmelerde Garbi Trakya tartışılırken Venizelos'un "Garbi Trakya'yı Osmanlı'dan almadık, Bulgarlardan aldık" dediğini hatırlattığı anılarında, devamında şunları yazdı:

"Bulgarların bizim tarafta harbe iştiraki için Bulgar hududu meselesi ortaya çıktı ve Edirne'nin batısındaki Garbi Trakya topraklarımız Bulgarlarla pazarlığın temeli oldu ve neticede Dimetoka'yı Bulgarlara bıraktık ve Meriç sınır olarak kabul edildi."¹

Aynı durum Lozan'a giden heyette danışman olarak bulunan Şükrü [Kaya] tarafından ifade edilmiştir. İttihatçı hükümetin İskân-ı Aşâyir ve Muhâcirin Müddürü Menteşe Mebusu Şükrü [Kaya], Büyük Millet Meclisi'nde 21 Ağustos 1339 (1923) tarihinde Lozan görüşmeleri sırasında, Lozan Antlaşması'nın İkinci Balkan Harbi sonucundaki 1913 hududunu temin edemediğini ve bu durumun Edirne'yi ölüme mahkûm ettiğini beyan etti. Tekirdağ Mebusu Faik de, toprak verme konusunu Garbi Trakya'da kurulan hükümeti hatırlatarak, daha sonra bölgenin düşmana teslim edildiğini anlattı.²

Mebus Şükrü, Bulgaristan'a toprak verilmesi kararını bildiği için konuyu biraz kapalı bir şekilde gündeme getirdi ve üzüntüsünü açıklarken, 'vatan toprağını' veren hakkında tek kelime etmedi.

İsmet İnönü'nün yazdığını Yunanistan delegesi Venizelos, Lozan görüşmelerinde 23 Kasım 1922 tarihli oturumda, 1915'te Osmanlı'nın Batı Trakya'daki toprağını gönül hoşluğu ile Bulgaristan'a bıraktığını ifade etti.³

Venizelos, aslında bir anlamda alay etti. Zaten bu zayıf durum, daha sonra Ankara'nın resmî mektubunda da dile getirildi.

Lozan'da birçok delege tarafından bunun gündeme getirilmesi sonrasında BMM Hükümeti Dışişleri Bakanı imzalı, Türk heyetinin İngiliz, Fransız ve İtalyan heyetleri başkanlarına gönderdiği 4 Şubat 1923 tarihli mektupta durum, "Müttefik devletlerin... Dimetoka'yı -özet olarak- 1913 sınırlarımızı elde etmek için direnmiyoruz"⁴ şeklinde nazikçe ifade edildi.

1915'te İttihatçı hükümetin aslında Harbiye Nazırı Enver'in Dimetoka'yı verme kararı, 1923'te Lozan'da Ankara heyeti konumunu zayıflatmıştır.

25 Kasım 1922 tarihli oturumda İsmet [İnönü], Bulgaristan'a toprak bırakan antlaşmanın BMM'de onaylanmadığı için geçerli olamayacağını ileri sürmesinden sonra söz alan Sırp-Hırvat temsilcisi M. Mintchitch, Osmanlı'nın toprak vermesinin asıl sebebinin Bulgaristan'ın savaşa katılmasını sağlamak olduğunu ve hükümetin isteğiyle yaptığını söyledi.⁵

1 İnönü Hatıraları, sf. 336-337.

2 TBMM ZC, II/1-21.8.1339, sf. 236, 240.

3 Lozan-1, sf. 43.

4 Lozan-5, sf. 9.

5 Lozan-1, sf. 87-88, 92.

Lozan'da Ankara Heyeti Reisi İsmet'e göre toprak hibesinde sorumluluğu olan Harbiye Nazırı Enver, daha sonra barış görüşmeleri sırasında, Bulgaristan'a bağışlanan toprağı almak amacıyla, 28 Mart 1918'de Bükreş'te bulunan Talât'a gönderdiği telgrafta, 31 Mart 1918'de protokol kurallarını aşarak Bulgar kralına da yazdığı mektupta konuyu gündeme getirirse de sonuç değişmedi.¹

İttihatçı hükümetin daha doğrusu Enver'in Bulgaristan'a hibe ettiği Dimetoka, Birinci Paylaşım Savaşı sonunda Yunanistan'ındır.

2.2.2- Dimetoka Ermenileri de sürüldü

İttihatçı hükümet Harbiye Nazırı Enver'in girişimiyle, Dimetoka toprağını 6 Eylül 1915 tarihli antlaşmayla Bulgaristan'a bağışlar bağışlamasına da, ilgilendiği konu başkadır. Dâhiliye Nazırı namına 16 Ekim 1915 tarihinde Edirne vilayetine gönderilen şifrede, Dimetoka ve civarından sürülen ve zor durumda olan ahalinin iâşe ve iskânıyla ilgili sorunlarının çözümü istendi.²

Sürülenlerin kimliği belirtilmemiş, ama bunlar büyük olasılıkla Rum ve Ermeni'dir. Lozan'da Türk Heyetinin sunduğu bilgide 1914'te Dimetoka'nın nüfus dağılımı şöyledir: 20.110'u Türk, 24.447'si Rum, 174'ü Ermeni, geriye kalan 1.212'si diğer.³

Düşmanlık bu boyutta, Dimetoka'nın 174 Ermenisi bile İttihatçı hükümetin zulüm politikasından kurtulamadı.

İttihatçı hükümet, Bulgaristan'la antlaşmayı 6 Eylül'de imzaladı, ama bunun öncesinde aylarca süren bir faaliyet olduğu dikkate alınırsa, Dimetoka Rum ve Ermenileri sürülmekten kurtulamamış ve böylece 'temizlenen' Dimetoka, Türkler ve kalan diğer ahaliyle birlikte Bulgaristan'a hibe edilmiştir.

2.2.3- Bulgaristan'la mübadele

Oysa iki yıl önce Dimetoka, yine Bulgaristan'la yapılan antlaşmaya göre Osmanlı'da kalmıştı.

Osmanlı ile Bulgaristan 29 Eylül 1913'te ilk mübadele antlaşmasını imzaladı. Antlaşmayla yeni sınır belirlenirken Dimetoka Osmanlı'da kaldı (madde 1) ve imzadan iki hafta sonra Garbi Trakya'daki muvakkat hükümete son verildi. (madde 6)

Antlaşmaya ek, 1 sayılı protokolün c fıkrasında mübadele hükmü şöyle yer aldı:

1 Enver-3, sf. 384-385, 394.

2 BOA. DH. ŞFR, 57/32, 3 Teşrinievvel 1331, aktaran, *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, 1915-1920*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2. Baskı, Ankara-1995, sf. 106, ve bundan sonra, *Osmanlı Belgeleri-1995*.

3 Lozan-1, sf. 42-43, 54-61.

“Her iki taraftaki Bulgar ve Müslüman ahalinin ve bir de onların bütünü hududu müştereke boyunca nihayet 15 kilometrelik bir mıntuka dâhilindeki emlâkinin ihtiyari olarak mütekabilen (karşılıklı) mübadelesini teshil (kolaylaştırma) hususunda iki hükümet beyninde ittifak hâsıl olmuştur. Mübadele köylerin tamamıyla mübadelesi suretinde vuku bulacaktır.

Nefsi kur’a ile etrafındaki emvâlin mübadelesi iki hükümetin himayesi tahtında ve mübadele olacak köyler heyeti ihtiyariyesinin iştirakiyle icra olunacaktır.

İki hükümet canibinden tayin olunacak muhtelif komisyonlar mebhush (sözü geçen) an kariyeler (köyler) ile efradı ahali beyninde müdadelei emvâle ve icabederse bu mübadelattan mümbais farkları tevzie iptidar edeceklerdir (başlangıçta dağıtılacaktır).”¹

Nüfus değişimi için Türk ve Bulgar üyelerden Ahali Mübadelesi Muhtelit Komisyonu adında bir komisyon oluşturuldu. Komisyon 15 Kasım 1913’te Edirne’de toplandı ve nüfus değişimiyle ilgili antlaşma imzalandı. Osmanlı Heyeti Başkanı Şükrü [Kaya], daha sonra 1914’te İzmir’deki Rum tehciri için de teftişe gönderilecektir.²

Osmanlı-Bulgar Komisyonu 23 Mayıs 1914’te yeniden toplandı ve çalışmasını Ekim 1914’e kadar sürdürdü. Komisyon 9714’ü Müslüman (48.570 kişi), 9472’ü Bulgar (46.764 kişi) ailenin değişimini ve geride kalan malların değerlendirilmesi esaslarını karara bağladı.³

Talât Paşa’nın defter kayıtlarına göre 68.159 Bulgar, Bulgaristan’a gönderilmiştir.⁴

29 Eylül 1913’te imzalanan antlaşmayla, Batı Trakya Bulgaristan’a bırakıldı ve Edirne ile Kırklareli Osmanlı toprakları içinde kaldı. Yeni sınır Edirne ve Kırklareli’nin 30 kilometre kadar kuzeyinden geçti. Böylece Meriç’in batısında 25-30 kilometre kadar genişlikte bir toprak parçası Dimetoka havalisi Osmanlı’da kaldı, Sofilo’dan Meriç boyunca Ege’ye kadar gitmektedir.⁵

Sonradan İttihatçı Harbiye Nazırı Enver tarafından Bulgaristan’a hibe edilen Osmanlı toprağı burasıdır. Ayrıca Şevket Süreyya Aydemir’e göre, Karadeniz’de bir miktar Osmanlı toprağı da Bulgaristan’a bağışlandı.⁶

2.2.4- Batı Trakya Türk Hükümeti dağıtıldı

Bulgaristan’la imzalanan İstanbul Antlaşması sonrasında merkezi Gümölcine olmak üzere Batı Trakya’da oluşturulan Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi’nin varlığına da son verildi.⁷

1 Bayur, II/2, sf. 482, 485-486.

2 TPT/II-3, sf. 617.

3 Taner Akçam-2008, sf. 80; İlhan Tekeli, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2008, sf. 156.

4 Murat Bardakçı-2008, sf. 78-79.

5 Celâl Bayar-4, sf. 168; Enver-2, sf. 402.

6 Enver-3, sf. 395.

7 Cemal Paşa, sf. 54.

Osmanlı ordusunun Edirne'yi kurtarmasının ardından Batı Trakya'da Bulgaristan'ın artan saldırılarına karşı Harbiye Nazırı Enver'in emriyle 16'sı subay, 100'ü er olmak üzere 116 kişilik bir kuvvet Eşref Kuşçubaşı komutasında Edirne'den Batı Trakya'ya gönderildi. Harekâta daha başka subaylar da katıldı ve tüm Batı Trakya toprağı kurtarıldı.¹

Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, Garbi Trakya'da Türk Hükümetinin kurulması sürecindeki gelişmeleri şöyle özetledi:

Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi, Koşukavak, Mestanlı, Kırcaali, Gümülcine, İskeçe, Eğridere, Darıdere, Sofulu, Ferecik ve Dedeağaç'ı kapsar. Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi, 8 Eylül 1913'te ilan edildi. Hükümetin ilanı ile ilgili bildirinin altında Süleyman Askeri, Hacı Sami ve Eşref imzaları vardır. Paris ve Viyana kabineleri, Osmanlı hükümetinden vaadine sadık kalarak Batı Trakya'dan orduyu geri çekmesini, Ruslar aracılığıyla istemişlerdir. Ayrıca Batı Trakya işi bitirilmedikçe, batılı devletlerin Osmanlı'ya borç vermeyeceklerini bildirmeleri, Babıâli üzerinde ayrı bir baskı olmuştur. Osmanlı-Bulgar barışını düzenleyen ve 29 Eylül 1913'te imzalanan İstanbul Antlaşması, Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi'nin sonunu getirdi.

Oysa Yunanistan'dan Venizelos, Batı Trakya'daki bu küçük devletin daha da genişlemesine rıza göstermiştir. Nitekim Balkan Harbi'nin ikinci dönemi sonunda 400.000 kişilik bir Osmanlı Ordusu, Batı Trakya sınırlarında yürüyüşe hazır halde idi. Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi ile Babıâli arasındaki gerilimi azaltmak için İstanbul Muhafızı Miralay Cemal (Paşa), Batı Trakya'ya gönderildi ve bu bölge Bulgaristan'a bırakıldı. Hareketin başındaki Süleyman Askeri, Eşref ve Hacı Sami Kuşçubaşı kardeşler, Çerkes Reşit olmak üzere ekip İstanbul'a döndü. Batı Trakya'nın terk edilmesiyle, Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi iki buçuk aylık sürenin sonunda dağıtıldı.²

İttihatçı hükümet, Bulgaristan'a toprak bağıışı öncesinde, yine Bulgaristan'la yaptığı anlaşmanın sonucunda, Yunanistan'ın Osmanlı'ya desteğine rağmen, bir biçimde var olan Garbi Trakya Hükümeti'ne son verdi. İttihatçıların Balkanlar'daki sicili, Türk milliyetçiliğinin niteliğini yeterince ortaya koymaktadır.

2.2.5- Rum mebuslar 'toprak bağıışını' sordu

Batı Trakya'nın Gümülcine'ye kadar olan kısmı, geçmişte Osmanlı'nın harpteki müttefiki Almanya'nın isteğı ve geçici olduğı ifade edilen teminata uyarak İttihatçı hükümetin rızasıyla, 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Antlaşmasıyla Bulgaristan'dan alındığı halde, 1915'te Almanya safında savaşa girmesi karşılığında tekrar Bulgaristan'a rüşvet olarak verildi.³

1 Tunaya-3, sf. 569; Celâl Bayar-4, sf. 149; İsmet Görgülü-1993, sf. 43-44.

2 Tunaya-3, sf. 570-572.

3 Enver-2, 402; Enver-3, sf. 368; Mete Tunçay, Cihat ve Tehcir, sf. 77; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal, 1881-1919*, Remzi Kitabevi, İstanbul-1969, cilt 1, 4. baskı, sf. 179, ve bundan sonra, Tek Adam-cilt.

Savaşın sonunda konuyu Osmanlı Meclis-i Mebusan'da gündeme getiren Rum mebuslardır. 2 Kasım 1918 tarihli Emanuel Emanuelidi (Aydın), Tokinidis (Çatalca) ile 23 Kasım 1918 tarihli Dimistokli Efkalidis (Tekfurdağı) ve Tokididis (Çatalca) önergelerinde Rumların İttihatçı hükümet idaresinde neler yaşadığının yanı sıra, 'Dimetoka ve havalisinin' Bulgaristan'a teslim edilmesini de gündeme getirdi.¹

Müslüman ve Türk mebuslarsa, İttihatçı hükümetin yaptıklarını esas olarak savunma tavrında olduklarından bu gibi durumları görmezden geldi. Rum mebusların önergesinde konu gündeme getirilmiş olsa da, Müslüman ve Türk mebuslar görmezden gelmeye devam etti.

Brest Litovsk ve sonrası Bükreş Konferansı'nda (Mart-Nisan 1918) İttihatçı iktidarın delegesi vasıtasıyla İstanbul-Berlin-Bükreş yazışmaları olursa da sonuç alınamadı.

Batı Trakya'da Bulgaristan'ın egemenliği 1920'ye kadar sürecektir; bundan sonra bölgeye, harbin galibi İtilaf Devletlerinin kararıyla Yunanistan egemen olacaktır.

Yunanistan'ın harp sonrasında egemen olmasına rağmen Batı Trakya'nın konumu, Misakı Milli'nin 3'üncü maddesinde hukuki durumunun halkın oyuyla belirlenmesi şeklinde düzenlendi ve bu, Lozan'a giden heyete verilen 14 maddelik talimatın 6'ncı maddesinde plebisit yapılması şeklinde ve genel olarak Trakya sınırı 1914'teki gibi olsun biçiminde 5'inci maddede yer aldı.²

Ama Lozan görüşmelerinde de sonuç değişmedi.

Bugün özellikle faşizan çevreler dış Türkler kapsamında Batı Trakya'nın geçmişini tartışırken, Bulgaristan'ın egemenliği dönemini çok da gündeme getirmemelerinin arka planında, demek ki İttihatçı Türk Milliyetçiliği zihniyetine olan bağlılıkları yatıyor. 'Çakıl taşı vermeyiz' muhabbeti yapan bu çevrelerin gerçek zihniyeti bu işte!

O gün Meclis'te, Rum mebuslar Aydın Mebusu Emanuelidi, Çatalca Mebusu Tokinidis ve Tekfurdağı Mebusu Dimistokli Efkalidis'in önergesiyle ilgili gerekli tartışma yapılabilseydi, şeffaflık yaratılabilseydi, İttihatçı iktidarın niteliği daha iyi anlaşılmış olacaktı; ama öyle olmadı!

2.3- Seferberlik, Enver'in kararı

Seferberliğin 2 Ağustos 1914'te ilan edildiğiyle ilgili fikir birliği var. Fikir birliği olan bir diğer konu ise, seferberlik ilanıyla ilgili alınmış ne hükümet kararı ne de

1 MMZC, 1334/1-11 ve 24, 4 Teşrinisani 1334 ve 11 Kanunuevvel 1334 (4 Kasım ve 11 Aralık 1918), sf. 109, 285-286.

2 MMZC, 1336/1-11, 17 Şubat 1336, sf. 145-146; Dışişleri Bakanlığı Arşivi, aktaran Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları (1922-1923)*, cilt: I, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1990, sf. XIV; Tek Adam-3, sf. 107.

yayınlanmış irâde-i seniyye (padişah emri, buyruğu) vardır. Osmanlı'nın savaşta taraf olduğuna yönelik bir adım atılmış, ama onunla ilgili karar alınmamıştır!

Bir günde 177 muvakkat kanun çıkaran İttihatçı hükümet¹, seferberlik ve savaşla ilgili karar dahi alma gereği duymaz.

Peki, seferberlik kararını alan kim?

Seferberlikle ilgili bir hükümet kararı olmadığı, ama plan hazırlıklarının yapıldığı Genelkurmay yayınında da ifade edildi.²

– Almanya ile ittifak antlaşması tarihi: 20 Temmuz 1330 yani 2 Ağustos 1914.

– Seferberlik ilan tarihi: 20 Temmuz 1330 yani 2 Ağustos 1914.

– Meclis-i Mebusan'ın tatile çıktığı tarihi: 20 Temmuz 1330 yani 2 Ağustos 1914.

– Mebusan son toplantısını yaptığı tarih: 20 Temmuz 1330 yani 2 Ağustos 1914.

– Almanya'nın Rusya'ya savaş ilan ettiği tarihten 1 Ağustos 1914.

Almanya ile ittifak antlaşmanın imzalandığı, seferberliğin ilan edildiği gün 2 Ağustos 1914'te Mebusan ve Âyan'ın çalışması irâde-i seniyye okunmasıyla son buldu.

Seferberlik için bir irâde-i seniyye hazırlanmazken, Mebusan'ın tatile girmesi için hazırlandı.

Ülke savaşa girmeye adım attığı bir anda, Mebusan da tatil nedeniyle kapandı.

İrâde-i seniyye ile Mebusan'ın çalışmasının teşrinisani [1330] iptidasına (1914 yılı Kasım ayı başına) kadar tatil edildiği açıklandı.³

Seferberlik ilan edildiğinde Maliye Nazırı Cavit, Maarif Nazırı Ahmet Şükrü ve Nâfia Nazırı Çürüksulu Mahmut, dört yıl sonra Mebusan 5. Şube'deki soruşturma da verdikleri ifadelerinde, seferberliğin Meclis-i Vükelâda müzakere edilmediğini, yalnız bir gün Harbiye Nazırı Enver'in seferberlik ilan etmek gerektiğini söylediğini, ama kendilerinin buna itiraz ettiklerini söyledi. Ayrıca Nazır Cavit, seferberlik ilan edildikten sonra Enver'in getirdiği irâde-i seniyyeyi nazırlara imzalattığını ve *Takvim-i Vekayi*'de seferberliğin neşir ve ilan edilmediğini anlattı. Nazır Çürüksulu Mahmut da, Meclis kararı olması gerektiğini söylediğinde Dâhiliye Nazırı Talât'ın "Seferberlik ilanı hakkında irâde-i seniyyeyi şifahen aldım" dediğini aktardı. Padişah Mehmed Reşad ise, Talât'ı yalanlarcasına 1 Kanunuevvel 1330 (1 Aralık 1914) tarihinde Meclis-i Umumi açış nutkundaydı, ordunun "seferber hale vaazını irade ettim" dedi.⁴ Padişah dedi, ama hiç bir yerde "irade" belgesi ortaya konamadı.

1 *Tunaya-3*, sf. 267.

2 *Genelkurmay-Osmanlı Lojistik*, sf. 109-110.

3 *MMZC*, 1330/2-47, 20 Temmuz 1330, sf. 662-663; *MMAC*, 1330/1-23, 20 Temmuz 1330, sf. 514.

4 *Mebusan-5. Şube Tâhkiatı*, sf. 99-101, 125, 188-189; *TPT/Meşrutiyet-1*, sf. 660.

Oysa Harbiye Nazırı Enver, 'Erzurum'da 9'uncu Kolordu Komutanlığı'na 20 Temmuz 1330 (2 Ağustos 1914) tarihinde gönderdiği şifrede, seferberliğin birinci günü olarak 21 Temmuz 1330 (3 Ağustos 1914) tarihiyle ilgili Padişah "emri çıkmıştır" diye yazdı.¹

Padişahın seferberlik emrinin Talât sözlü, Enver yazılı olduğunu iddia etti. Aslında ikisi de mevcudu kurtarmak için yalana başvurdu. Hatta Padişahın meclisin açış nutkunda durumu kurtaran ifadesi bile dikkate alınmadı. Osmanlı işte böylesi bir İttihatçı idare tarzıyla Almanya ile anlaştı ve harbe girdi.

Bunun için dönemin Sadrazamı Said Halim de, aynı soruşturmada seferberlik kararının olduğunu anlatamaz ve sadece ilan edildiğini söylemekle yetinir.²

Nazır Cavit, seferberliğin ilanından 23 Teşrinievvel 1330 (5 Kasım 1914) tarihine kadar, seferberlik bütçesi olmadığı için 'idâre-i maslahat' siyasetini izlediklerini belirterek, seferberlik için gerekli tahsisat ve bütçe için İttihatçı hükümetin ortak kararı olmadığına dikkat çeker.³

Seferberlik harcamaları yapılmaz mı, yapıldı, ama bütçesi ancak daha sonra 20 Ocak 1915 tarihinde Mebusan'da kabul edilecektir.⁴

İrâde-i seniyye olmadığı nazırlar tarafından açıklansa da, o gün 2 Ağustos 1914'te ilgili makamlara gönderilen şifreli telgrafın var olduğu yalanı da yazıldı:

"Yedinci Kolordu (Yemen), 21. Tümen (Asir), 22. Tümen (Hicaz) müstesna olarak Berri ve Bahri (kara ve deniz) Orduyu Şahanenin seferberliği ve bilcümle müstahkem mevkillerin teslihi (silahlandırılması) için irâde-i seniyye (Padişah emri) şerefsadır (şerefle) çıkarılan olmuştur (çıkarılmıştır). Seferberliğin birinci günü temmuzun 21'inci pazartesi günüdür. Bu emir hemen büyük bir süratle maiyet makamlara tebliğ edilecektir."⁵

Metin altında imza yok, ama büyük olasılıkla Harbiye Nazırı Enver yazıyor olmalı. Seferberlik ilanı ve yukarıdaki gibi metinler dikkate alındığında, Sina Akşin tarafından İttihatçı hükümetin icraatı şöyle özetlendi:

"Seferberlik emri hükümetin kararı ve padişahın iradesi olmadan (Sina Akşin, notu: güya sözlü irade alınmış), Enver tarafından verildi. Burada Enver'i, Alman isteklerinin sadık bir uygulamacısı durumda görüyoruz."⁶

İttihat ve Terakki'nin bir diğer etkin ismi Dâhiliye Nazırı Talât'ın seferberlik kararından haberinin olmaması mümkün mü?

1 Emekli Kurmay Yarbay Şerif (Köprülü), *Birinci Dünya Harbi Başlangıcında 3. Ordu Sarıkamış*, Hazırlayan: Dr. Mustafa Görürılmaz, Işık Eğitim Kültür Hizmetleri, Ankara-2007, sf. 35, ve bundan sonra, Şerif Köprülü.

2 Mebusan-5. Şube Tahkikatı, sf. 79.

3 Mebusan-5. Şube Tahkikatı, sf. 192.

4 MMZC, 1330-1331/1-15, 7 Kanunusani 1330 (20 Ocak 1915), sf. 214.

5 Genelkurmay-1914 Yılı, sf. 47.

6 Sina Akşin-2001, sf. 412.

Genelkurmay yayınında ortada bir irâde-i seniyyenin varlığı iddia edildi, Enver'in birliklere gönderdiği telgrafı dikkate alınarak. 31 Temmuz 1330 (13 Ağustos 1914) tarihli padişahın seferberlik iradesinin, Enver'in bir beyannamesi ile birlikte yayımlandı deniyor¹ ama, irâde-i seniyyenin belgesine yer verilmiyor.

Cumhuriyetli yıllarda Genelkurmay Başkanı olan Fevzi Çakmak, seferberliğin ilan edildiği 2 Ağustos 1914'te Davutpaşa Kışlası'nda görevlidir ve günlük defterine, "...seferberliğine irâde-i seniyye şeref sâdır oldu (Padişahın şerefli yüce emri ortaya çıktı). Emirname badzzeval (öğleden sonra), saat 2,49'da fırkaya geldi" notunu düştü.²

Fevzi Çakmak, seferberlikle ilgili gelmiş olan bir emri günlüğüne bu şekilde kaydetmiş olmalı; çünkü resmî olarak böyle bir karar yok, ama Harbiye Nazırı Enver'in orduya verdiği emirde Padişah iradesine bir atıf yapmanın dışında belgesi bulunmamaktadır.

Kararı alınmayan seferberliğin ilanı birliklere bu şekilde ulaştırılsa da, Enver durumdan vazife çıkardı ve bir mevki daha kazandı.

Seferberliğin ilanından sonra 6 Ağustos 1914'te İstanbul'da 'Karargâhı Umumi ve Başkumandanlık Vekâleti' kuruldu ve Enver de Başkumandan Vekili oldu.³

Bu tarihle ilgili de bir karışıklık var.

Çünkü 4 Ağustos 1914 tarihli ATASE vesikası, Enver'in 'Başkumandan Vekili' olarak imza attığının belgesidir.⁴

Savaşa giden Osmanlı'nın Karargâhı Umumi'de Erkan-ı Harbiye (Genelkurmay) Birinci Reisi: General Bronzart Von Chellendraffe, olup, Başkumandan Vekili de Enver'dir.⁵

Dönemin ABD elçisi Morgenthau, seferberlik ilanı kararında Enver'in arkasındaki gücü açıkladı: Berlin'deki Erkan-ı Harp. Yönetenin de Liman von Sanders [1. Kolordu Komutanı] ve Bronzart [Genelkurmay Birinci Başkanı] olduğunu kaydeden elçi Morgenthau, Alman subayların Türkler kadar faal olduğuna ve Almanların yönettiği iddiasının sadece bir düşünce olmayıp, Almanların bazı malzemelere sırf kendi kullanımları için el koyduklarının kanıtının da elinde bulunduğunu kaydetti.⁶

Enver, Osmanlı'nın tarafsızlık ilan ettiği bir ortamda, hükümet onayı olmadan, savaşa hazırlık için seferberlik kararını verdi!

1 Genelkurmay-1914 Yılı, sf. 47.

2 *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, Yayına Hazırlayan: Nilüfer Hatemi, cilt: 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2002, sf. 281, ve bundan sonra, Fevzi Çakmak-cilt.

3 Kafkas Cephesi-1, sf. 75.

4 Yrd. Doç. Dr. Mustafa Balcıoğlu, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Haziran 1993, sayı: 114, sf. 21.

5 Genelkurmay-1914 Yılı, sf. 47-48.

6 ABD Elçisi Morgenthau, sf. 58-59, 61.

2.3.1- Hükümetin ‘savaş kararı’ da yok

Karadeniz’de Alman gemilerin Rusya’ya saldırmasının ardından harbe girme durumunu, dönemin Sadrazamı Said Halim, Maliye Nazırı Cavit ve Maarif Nazırı Ahmet Şükrü, Mebusan’da 5. Şube’de yapılan sorgusunda, “sebepsiz ve vakitsiz harbe girmek” olarak özetledi.¹

Bu gerçek, İttihatçıların yargılanması sürecinde de ifade edilecektir.

İttihat ve Terakki’yle ilgili ana davada mahkeme kararım 5 Temmuz 1335 (1919) tarihinde verdi.

Talât, Enver, Cemal ve Dr. Nâzım birinci derecede suçlu bulunarak aleyhlerinde idam cezası verilen kararda, herkesten gizlenen bir gerçek daha açıklandı.

İttihat ve Terakki’nin Merkez-i Umumisi, hükümetin de üstünde bir güç olduğunun vakaları olarak, Sadrazam Said Halim’in tarafsızlık politikasının etkisiz hale getirilmesi, Trabzon’da bulunan Teşkilât-ı Mahsusadan Rıza’nın çetesiyle harp ilan etmeden Rusya dâhiline girmesi ve hükümet kararı olmadan Osmanlı’nın harbe sokulması olarak sıralandı. Savaşa girişle ilgili kararda aynen şu değerlendirme yapıldı:

“...harbin Meclis-i Vükelâca (hükümet tarafından) taht-ı karara alınmaksızın (karara bağlanmaksızın) ilan ettirilmesi üzerine ol zaman Maliye Nezareti’nde bulunan Cavid Beyi’le Nâfia Nazırı Çürüksulu Mahmud Paşa ve Posta ve Telgraf Nazırı Oksan ve Ticaret Nazırı Süleyman El-Bustani efendilerin istifaları yoluyla harbin hey’et-i mes’ule-yi vükelânın (hükümetin) kararlarıyla ilan edilmeyüb İttihad ve Terakki’ce mültezem ve musammem (gerekli ve kesin) olması hasebiyle ihtiyâr (bu yolun seçilmesi) olunmuş idüğü.”²

Böylece Osmanlı’nın savaşa Talât’ın ve Enver’in nazırı olduğu İttihatçı hükümetin değil, İttihat ve Terakki’nin Merkez-i Umumisi’nin bir kararıyla girildiği mahkeme kararıyla ilân edilmiştir. İttihat ve Terakki, Osmanlı’yı bu şekilde yönetmiştir; ne seferberlik için, ne de harp için Meclis-i Vükelâ kararı olmadığı gibi, irade beyanı da bulunmamaktadır.

İşte böylesi bir idare sistemiyle, İttihatçıların ‘ben’ merkezci tarzıyla Anadolu kan gölüne döndü.

İttihat ve Terakki Fırkası Kâtibi Umûmisi Midhat Şükrü, ana dava yargılamasının 12 Mayıs 1335 (1919) tarihinde yapılan 5’inci duruşmasında harbe girildiğinden bihaber olduğunu, kendisinin Bulgaristan’a tatile gitme hazırlığı yaptığı sırada Karadeniz’de hadise yaşandığını öğrenince gitmekten vazgeçtiğini belirterek, “Seferberlik ilânı ani oldu. Enver Paşa’nın, Merkez-i Umumiye geldiği yoktu... Bir defa Merkez-i Umumi’den böyle şeyleri, öyle ‘seferberlik ilân edeceğim falan’ diye sormağa tenezzül etmezdi... Hatta beklenmiyordu, birdenbire ilân edildi” diye konuştu.

1 Mebusan-5. Şube Tahkikatı, sf. 76, 78, 124, 172.

2 *Takvim-i Vekayi*, no: 3604, aktaran, Tehcir ve Taktik, sf. 593.

Midhat Şükrü, iki gün sonra yapılan 6'ncı duruşmadaysa sadrazamın yalısındaki toplantıdan bahisle Sadrazam Said Halim'in harp taraftarı olmadığını da söyledi.¹

5'inci duruşmada İttihat ve Terakki Fırkası Merkezi Umûmî azası Ziya Gökalp de, Karadeniz vakası sonrası Sadrazam Said Halim Paşa'nın yalısındaki toplantıya Merkez-i Umumi azalarını çağırdıklarını ve vükelânın davet edilmediğini beyan ederken, bir diğer aza Küçük Talât da, benzer ifadeyle yalıda Merkez-i Umumi azalarının bir araya geldiğini söyledi. Gerek Ziya Gökalp gerekse Küçük Talât, Karadeniz'de Rusların saldırdığını ve bunun üzerine bir araya geldiklerini anlattı.²

Böylesi bir idare tarzıyla Osmanlı savaşa girdi ve sonu da malum!

2.3.2- 'Alman gemileri girsin'

Alman gemilerinin Karadeniz'e çıkmadan önce İstanbul'a gelişi de hayli sancılı bir süreçti.

Savaş tamtamlarının çaldığı bir sırada, Osmanlı'nın tarafsızlığını ilân ettiği ortamda, Harbiye Nazırı Enver, hükümet kararı olmaksızın ve hükümete dahi danışmadan iki Alman savaş gemisinin Çanakkale Boğazı'ndan girişine izin verdi. Enver'in bu emri vermede, hükümete danışmasa da, hükümet içinde özel konuma sahip ve geçmişte (ve gelecekte) sürekli yakın ilişki içinde bulunduğu bir diğer partidaşı İttihatçı Talât'la bilgi alışverişinde bulunmadığını düşünmek saflık olacaktır.

Osmanlı-Alman ittifak antlaşmasının imzalandığı 20 Temmuz 1330 (2 Ağustos 1914) tarihinden iki gün sonra 22 Temmuz 1330 (4 Ağustos 1914) tarihinde Enver, hükümet üyelerine danışmadan, Bahr-i Sefid Boğazı Kumandanlığı'na gönderdiği şifrede iki Alman gemisi Goeben ve Breslau'nun (Goben ve Breslav'ın) girişine izin verilmesini emretti:

"Bahr-i Sefid Boğazı Kumandanlığına

Gayet mahrem (gizli) ve müstaceldir (ivedidir)

Alman ve Avusturya murakib-i Harbiyelerinin (savaş gemilerinin) boğazdan dühülüne (girişine) müsaade edilecektir ve derhal buraya malûmat verilecektir.

22 Temmuz 1330 (4 Ağustos 1914)

Başkumandan Vekili ve
Harbiye Nazırı Enver"

KAYNAK: ATASE Arş., Dolap 204, Göz. 3, Kls. 6611, Ds. 10, aktaran, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Balcıoğlu, *Birinci Dünya Savaşı'na Girişimizle İlgili Tartışmalar ve Yeni Belgeler, Tarih ve Toplum*, Haziran 1993, sayı: 114, sf. 21.

1 Tehcir ve Taktıl, sf. 372-373, 415.

2 Tehcir ve Taktıl, sf. 378-379, 399, 443.

Aynı gün İstanbul'daki Alman elçi, 4 Ağustos 1914'te gemilerle ilgili, "Enver, Çanakkale askeri makamlarının Alman ve Avusturya savaş gemilerini hiçbir mani çıkarmadan boğazlardan içeri girmekte serbest bırakmak emrini almış olduklarını bana bildirdi" bilgisini Berlin'e gönderdi.¹

Oysa Alman Deniz Bakanlığı, gemilere Çanakkale'ye gitme emrini bir gün önce 3 Ağustos 1914'te vermiştir.²

Gemilere, Almanya Deniz Bakanlığı 3 Ağustos 1914'te "Çanakkale'ye git" ve Harbiye Nazırı Enver de 4 Ağustos 1914'te "Çanakkale'den girsin" emrini verdi.

Gemiler Çanakkale'ye geldiğinde Boğaz Komutanı ise Alman subay Weber'dir!

Goben ve Breslav gemileri 4 Ağustos 1914'te Sicilya Adası açıklarında olup, Osmanlı'nın tarafsızlığını ilan ettiği bu günlerde Enver'in bu yönde emir vermesi, Almanya'nın yanında olduğunun en önemli göstergesidir. Ayrıca bu gemilerin Osmanlı'ya doğru gelmeleri, İngiliz gemisinin kovalamasından kaynaklanmamıştır. Gemilerin gelişini Almanlarla Enver birlikte kararlaştırmıştır. Gemiler altı gün sonra yani 10 Ağustos 1914'te Çanakkale Boğazı'na gelmiş ve yine Enver'in emriyle Marmara'ya girmiştir.³

Genelkurmay yayınında ise, Harbiye Nazırı Enver'in iki Alman gemisine verdiği giriş izin tarihi 8/9 Ağustos 1914'tür. Boğaz Komutanlığı da 10 Ağustos 1914'te saat 06.50'de Goben ve Breslav harp gemilerinin boğazdan Marmara'ya girdiğini bildirdi.⁴ Yukarıdaki komutanlığa gönderilen belgedeyse tarih 4 Ağustos 1914'tür.

Dönemin Dâhiliye Nazırı Talât, Almanya'da kaleme aldığı anılarında, Sadrazam Said Halim'in yalısında bir araya geldiklerinde, sonradan gelen Harbiye Nazırı Enver'in gülererek bir çocuğumuzun dünyaya geldiğini, yani Alman gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan içeri girdiğini söylediğini belirterek, "Gemilerin geleceğinden haberimiz yoktu" diye yazdı.⁵

Dönemin Bahriye Nazırı Cemal de, anılarında vakayı benzer şekilde hatırladı.⁶

Talât ve Cemal'in bu anılarını, Teşkilât-ı Mahsusadan dava arkadaşı Galip Vardar inandırıcı bulmamıştır. Galip Vardar'a göre, gemilerin gelmesinden Enver, Talât ve Cemal haberdardı ve üçü de Sadrazam Said Halim'i ikna etmiştir.⁷

İttihat ve Terakki'nin hâkim kliği hükümetin üstünde kararlarını alıp icrasını sürdürdü; sonuç da malum hezimet!

1 Bayur, II/4, sf. 648.

2 Bayur, III/1, sf. 76.

3 Yrd. Doç. Dr. Mustafa Balcıoğlu, *Birinci Dünya Savaşı'na Girişimizle İlgili Tartışmalar ve Yeni Belgeler, Tarih ve Toplum*, Haziran 1993, sayı: 114, sf. 21.

4 Kafkas Cephesi-1, sf. 8.

5 Talât Paşa, sf. 33.

6 Cemal Paşa, sf. 140.

7 Galip Vardar-1960, sf. 281.

2.3.2.1- ‘Görünüşte’ Osmanlı’nın

Gemiler hikâyesinin geçmişi üç yıl öncesine gider. Osmanlı İngiltere’ye Reşadiye adında bir gemi siparişi verdi, 1911 yılında. Ve daha sonra Brezilya’nın almaktan vazgeçtiği gemi de Sultan Osman adıyla alındı. İki geminin 1914 ortalarında bitmesi gerekiyordu. Londra elçisi Tevfik Paşa, gemilerin 24 Haziran’da teslim edilemeyeceğini, denetimlerin bitmediğini bildirdi Babıâli’ye. 28 Haziran 1914’te Avusturya velihati öldürüldü Saraybosna’da. Elçi Tevfik Paşa’ya bitmiş olan Sultan Osman Gemisi’nin parası gönderildi ve Osmanlı bayrağının çekilmesi koşuluyla ödemenin yapılması emri verildi. 1 Ağustos 1914’te Tevfik Paşa, paranın bankaya yatırıldığı halde, İngiltere’nin gemiye el koyduğunu ve parayı da çekemediğini hükümete bildirdi.¹

İngiltere’nin bu tavrına karşı Almanya’nın Goben ve Breslav gemilerini verdiği propagandası halk arasında tutacaktır.²

Alman gemileriyle ilgili uzun görüşmelerin sonunda Meclis-i Mebusan Reisi Halil’in aklına gemileri satın almak geldi ve bu plan elçi Wangenheim’e önerildi ve bazı tereddütlerden sonra elçi kabul etti.³

Gemiler 80 milyon marka (5 Milyon altın liraya) satın alındı.⁴

Gemiler, Dâhiliye Nazırı Talât’a göre gerçekten⁵ ve Bahriye Nazırı Cemal’e göre gösteriş icabı⁶ satın alınmıştı!

Goben’e Yavuz, Breslav’a da Midilli adı verilirse de, bunlar savaş sonuna kadar Almanların denetiminde kaldı.⁷

Nitekim Almanya’nın İstanbul’daki elçisi, Sadrazam Said Halim’e 26 Eylül 1914’te gönderdiği mektupta, gemilerin komutanı Şuşon’un (Souchon) durumunu netliğe kavuşturdu. Bayur, mektubu şöyle özetledi:

- 1- Bay Şuşon, Kayzer’den emir alabilir.
- 2- Bu iki gemi Osmanlı bayrağı çekse de halen Almanya’nındır.
- 3- Amiral, Osmanlı gemilerinin de komutanıdır.
- 4- Amiral, Osmanlı gemilerini kullanırken anlaşmaya göre hareket edecektir.
- 5- Amiral, daima ‘benim’ (yani Alman elçinin) onayımı alacaktır.⁸

Bahriye Nazırı Cemal’in gemilerin alınışının bir gösteriş olduğu yönündeki tespiti, Alman elçinin mektubuyla kesinlik kazandı. Osmanlı bayrağı olsa da geminin ana kumandası Berlin’de ve idaresi de Amiral Şuşon’dadır.

1 Bayur, III/1, sf. 71-72.

2 Bayur, III/1, sf. 73.

3 Talât Paşa, sf. 34; Halil Menteşe, sf. 190.

4 Bayur, III/1, sf. 82.

5 Talât Paşa, sf. 35.

6 Cemal Paşa, sf. 141.

7 Bayur, III/1, sf. 84.

8 Bayur, III/1, sf. 89.

Almanya için gemilerin Osmanlı sularına girmesi birinci adımdı, ikincisi ise Rusya'nın Karadeniz'de vurulmasıydı. Nitekim 7 Haziran 1914'teki planı revize eden 6 Eylül 1914 tarihli askeri plan da bunu emretmektedir.¹ Plana göre Karadeniz'de Rusya'ya saldırılacaktır; öyle de yapıldı ve Osmanlı da böylece savaşa girmiş oldu.

2.3.2.2- 'Rusya'yı vur' emri

İki Alman gemisine Çanakkale Boğazı'ndan giriş izni verildikten sonra, ikinci aşama gemileri aktif hale getirmektir. Bunu belirleyen de, Almanya'nın yaptığı plandır. Plan da çok nettir; 1 Ağustos 1914'te Almanya Rusya'ya savaş ilan etmiş ve devamında yapılacak olan da Osmanlı'nın 'hemen' savaşa sokulmasıdır. Yürürlükteki plan budur. Düğmeye 9 Teşrinievvel 1330 (22 Ekim 1914) tarihinde basıldı.

Gemilerin Karadeniz'e çıkmasına Sadrazam Said Halim karşıdır. Gemilerin komutanı Şuşon, bir gün Sadrazama, "Almanya İmparatorundan harbe girmek için emir aldım. Arkadaşlarımız harp ederken biz burada boş duramayız" diye konuştu. Sadrazam da, "Sizin imparatorunuz başka, benim de padişahım başkadır. Harp etmek istiyorsanız memleketinize dönünüz" yanıtını verdi.²

Sonradan anlaşılan o ki, Said Halim böyle dese de kabine arkadaşı Harbiye Nazırı Enver gerekli onayı vermiştir.

Karadeniz'e çıkma emrinin Almanca ve Türkçesi aşağıdadır:

Grosses Hauptquartier Constantinopel'den 22.10.14

"An den Kommandanten der Flotte Herrn Admiral Souchon

Die Türkische Flotte soll die Herrschaft aim sehwarzes Meer erringen. Suchen sie die Russische Flotte auf und greifen sie sie an, ohne Krieg zu erklären, wo sie sie finden!

Enver"

Almanca telgrafın Türkçesi şöyledir:

"Donanma Kumandanı Amiral Şuşon Paşa'ya

Donanmay-ı Hümayun, Karadeniz'de hâkimiyet-i bahriyeyi kazanacaktır. Bunun için Rus donanmasını, nerede bulursanız, ilân-ı harp etmeden ona hücum ediniz.

9.10.1330 (22 Ekim 1914)

Enver"

KAYNAK: ATASE Arş., Dolap 137, Göz. 1, Kls. 1646, Ds. 30, aktaran Yrd. Doç. Dr. Mustafa Balcıoğlu, *Birinci Dünya Savaşı'na Girişimizle İlgili Tartışmalar ve Yeni Belgeler, Tarih ve Toplum*, Haziran 1993, sayı: 114, sf. 21.

1 Plan detayını, bu ciltte '2.1.6- Almanya'ya teslimiyet' başlığı altında inceledim. N.O.

2 ATASE Arş., Dolap 133, Göz. 4, Kls. 1488, Ds. 32'den aktaran Yrd. Doç. Dr. Mustafa Balcıoğlu, a.g.m., *Tarih ve Toplum*, Haziran 1993, sayı: 114, sf. 21.

Ahmet İhsan Tokgöz de, anılarının 1931’de yayımlanan ikinci cildinde, Harbiye Nazırı Enver’in emriyle Karadeniz’e çıkan Goben ve Breslav’ın Rusya’ya saldırdığını belgesine yer verdi. Emrin sureti aşağıdadır:

“Büyük Erkân-ı Harbiye

İstanbul, 22.10.1914/Mahrem

Donanma Kumandanı Amiral Souchon cenaplarına,

Türk donanması Karadeniz’in bahri hâkimiyetine (deniz egemenliğine) sahip olmalıdır.

Rus donanmasını arayıp onu nerede bulursanız ilan-ı harp beklemeden zapt ediniz.

Enver”

KAYNAK: Alman mecmuası, *Poltische Wissenschaft*, sayı: 7, yıl: 1929, aktaran, Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım (1888-1914)*, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-2012, sf. 360-361.

Ahmet İhsan Tokgöz’ün anılarında aktarılan bu belge, M. Cemil Bilsel’in 1933’te yayımlanan Lozan kitabında ‘Ahmet İhsan’ın basın anıları’ kaynağı gösterilerek aynen yer aldı.¹

‘Rusya’ya saldırı’ emrini veren Harbiye Nazırı Enver, resmî tebliği ise ‘Ruslar saldırdı’ şeklinde kaleme alma becerisini gösterdi. Padişah Mehmed Reşad da, 1 Aralık 1914’te meclisi açış nutkunda Enver’in ifadesini aynen tekrar etti.²

Churchill’in hayatının kaleme alındığı kitapta da, 10 Ağustos 1914’te Çanakkale’den içeri giren Goben ve Breslav’ın 29 Ekim 1914’te Rusya’nın Odessa, Nikolayev ve Sivastopol limanını bombaladığı belirtildi. Churchill, o sıra Deniz Kuvvetleri Bakanındır.³

Zaten 6 Eylül 1914 tarihli askerî plan böyle bir saldırıyı öngörmektedir.

Rusya’ya saldırıdan iki yıl sonra toplanan İttihat ve Terakki’nin 1916 yılı kongresi raporunda bile, hâlâ resmî tebliğ geçerlidir. Eğer rapora bakılırsa, Almanya ile ittifak da imzalanmamıştır.⁴

Gemiler 27 Ekim 1914’te Karadeniz’e çıktı ve Rusya’nın liman kenti Sivastopol vuruldu. Başkomutan Vekili Enver de, Rusların saldırdığını belirterek, Osmanlı kıyılarının Rus gemilerine karşı korunması emrini verdi.⁵

1 Cemil Bilsel-1, sf. 180.

2 Cemil Bilsel-1, sf. 177; *TPT/Meşrutiyet*-1, sf. 660.

3 Martin Gilbert, *Churchill Bir Yaşam*, Çeviren: Süha Sertabiboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul-2011, sf. 326, 338, 736.

4 Mete Tunçay, Cihat ve Tehcir, sf. 76.

5 Kafkas Cephesi-1, sf. 8-9.

Dönemin Dâhiliye Nazırı Talât, İttihat ve Terakki'nin 1 Kasım 1918'deki son kongresinde, Rusya'ya Şuşon'un saldırdığını belirterek, kendisinin bildiği sanılan bu olaydan aslında haberdar olmadığını, harp nedeniyle bugüne kadar bunu tekzip etmediğini anlattı.¹

Talât anılarında, sadece olayı bilmediğini hatırlatmakla yetindi ve Enver'in de yemin billâh ederek haberinin olmadığını söylediğini yazdı.²

Talât'ın Enver için yaptığı şahitliğe inanacaksak, kendisinin savaş nedeniyle tekzip etmediği Alman amirali Şuşon'un Rusya'ya saldırısından haberinin olmadığını beyanına da inanmak gerekir.

Dönemin Bahriye Nazırı Cemal ise anılarında, 11 Ekim 1914'te Alman elçiliğinin yemeğine Talât, Halil ve Enver ile birlikte katıldığını ve ertesi gün 12 Ekim 1914'te yapılan kabine toplantısında, "savaşa girmek ya da tarafsızlığımızı korumak" kararına vurgu yapıldığını yazdı. Devamında Cemal, tarafsızlık yanlısı Cavit'in dışında diğerlerinin savaşa girmek taraftarı olduğunu belirterek, o sırada Enver'in Alman gemilerinin Karadeniz'e çıkmasının engellenemeyeceğini söylediğini de aktardı.³

Oysa Şuşon'a Rusya'ya saldırı emri kararını Enver ve Cemal'in birlikte verdiği de iddia edilmektedir.⁴

Dönemin Sadrazamı Said Halim, Malta'da İngilizlere tutsak iken İngiltere Başbakanı Mr. Loyd George'e gönderdiği 12 Ağustos 1919 tarihli mektubunda, Karadeniz'de Rusya'ya saldırının bir Almanya komplosu olduğunu, bunun üzerine istifa ettiğini, daha sonra kabine arkadaşlarının iknasıyla görevinde kaldığını itiraf etti.⁵

Said Halim, Malta'ya götürülmeden önce, Mebusan'da 5. Şube'de savaş dönemi kabinelerle ilgili yapılan soruşturmadaki sorgusunda da, Goben ve Breslav'ın Çanakkale'den girişinin ve Karadeniz'de Rus filosunun ve limanlarının vurulmasının birer emrivaki olduğuna dikkat çekerek, "Ben gemilerin Karadeniz'e çıkmasını istemiyordum. İstifa etti de niye çekilmedi diyenler var! Memleketi bir felâket içinde bırakıp çekilmeyi vicdanen muvafık görmedim" diye konuştu. Devamında Goben ve Breslav'la ilgili herhangi görüşme olmadığını belirten Said Halim, amiral Şuşon'un birkaç kez geldiğini ve bundan sonra Şuşon'un Karadeniz hadisesini 'ihzar ettiğini' yani hazırladığını anlattı.⁶

Dönemin Adliye Nazırı İbrahim ve Maliye Nazırı Cavit de, bu sorgulama sırasında, gemilerin Karadeniz'e çıkmasıyla ilgili kabine kararı olmadığına dikkat çekti. Hatta Cavit, gemilere Osmanlı bayrağı çekilmesinin bir süsten öte anla-

1 Bayur, III/1, sf. 288-291.

2 Talât Paşa, sf. 36.

3 Cemal Paşa, sf. 153-155.

4 Bayur, III/1, sf. 295.

5 FO, 371/4174/127728'den aktaran Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Milliyet Yayınları, 1. baskı, İstanbul-1976, sf. 290-291, ve bundan sonra, Bilâl N. Şimşir-1976.

6 Mebusan 5. Şube Tahkikatı, sf. 77, 80, 82.

Bilindiği kadarıyla belgeler Genelkurmay ATASE kasalarındadır.

Bir asırdır kasaların kilitleri açılmadı; peki ne bekleniyor ya da neden korkuluyor?

Bu tür soruları sıralamak mümkündür. Teşkilat elemanlarından birkaçının hatıratı ve 1919 Divanı Harbi Örfî'deki İttihat ve Terakki yöneticilerinin ifadeleri dışında pek bilgi bulunmamaktadır.

1913 yılında Teşkilât-ı Mahsusa'nın bir irâde-i seniyye ile kurulduğu ileri sürülmüşse de, bu iddia kanıtlanamamıştır, ama "Harbiye Nezareti'ne bağlı resmi" daire olarak faaliyetini sürdürmüştür.¹

İttihat ve Terakki'nin ana davasında yargılanan İttihat ve Terakki Kâtib-i Umûmisi Midhat Şükrü, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi azâsı Ziya Gökalp ve Küçük Talât ile İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi azâsı ve Teşkilât-ı Mahsûsa elemanlarından Âtîf, Rıza ve Cevâd da Teşkilât-ı Mahsusa'nın Harbiye Nezareti'ne bağlı resmi bir kuruluş olduğunu ifade etti.² Ayrıca dava vekili Celâleddin Ârif de, savunmasında benzer ifadeyi kullandı.³

Teşkilât-ı Mahsusa elamanlarından anılarını yazan Galip Vardar, Hüsametdin Ertürk, Eşref Kuşçubaşı, Arif Cemil ve Fuat Balkan'ın ortak kanısı, zaten var olan bir teşkilat Birinci Paylaşım Savaşı'ndan evvel resmîleştirilmiştir.

Arif Cemil, kuruluş tarihini seferberliğin ilan edildiği gece olarak netleştirdi.⁴

Merkezin adresi de bellidir: Cağaloğlu (Nuruosmaniye), Şeref Sokağı, Tasvir-i Efkâr Matbaası karşısında No'su ise 32⁵ ve 39⁶ olduğu iddia edilmektedir. İttihat ve Terakki Fırkası Ana Davasında yargılanan Merkez-i Umumi Azası ve Teşkilât-ı Mahsusadan Âtîf'a⁷ göre ise No'su 23'tür.

Adres, no'su hariç tamam.

Teşkilat, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver'in idaresinde ve yönlendirmesi altındadır.

Teşkilât-ı Mahsusa'nın görev alanı olarak Balkanlar'dan Afrika'ya, Hindistan'a kadar geniş coğrafya çizilse ve bazı birlikleri gönderme girişimleri olsa da, faaliyeti içeride Anadolu'nun Şarkı ile İran ve Arap vilayetlerinde yoğunlaşmıştır.

1 Tunaya-3, sf. 340.

2 Tehcir ve Taktik, sf. 282, 290-291, 301, 306, 318, 338, 341, 349, 383, 397, 444.

3 Tehcir ve Taktik, sf. 249.

4 Galip Vardar-1960, sf. 274; Arif Cemil, *Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsusa*, Hazırlayan: Metin Martı, Arma Yayınları, 2. baskı, İstanbul, sf. 9-10, ve bundan sonra, Arif Cemil; Fuat Balkan, sf. 27; Philip H. Stoddard-2003, sf. 54; Hüsametdin Ertürk-1969, sf. 115; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, 13. baskı, Ankara-2002, sf. 162, ve bundan sonra, Erik Jan Zürcher-2002.

5 Fuat Balkan, sf. 27.

6 Tunaya-3, sf. 341.

7 Tehcir ve Taktik, sf. 390.

Amaç: İslamcılık ve Türkçülük

Teşkilât-ı Mahsusa'nın kuruluş gayesi, öz olarak bütün Türkleri ve İslamı bir bayrak altında toplamak, yani Pantürkizm ve Panislamizm için mücadele etmektir.¹

Teşkilatın “İdeolojisi, İslamcılık ve Türkçülüktür.”²

Böylesi bir ideolojik bakışla “dış ve iç düşmana” karşı İslam birliği propagandası temelinde çete savaşına girildi ve artık gayri Türkler de hedefti.³

Kuruluşu şifahen bildirildi

İttihat ve Terakki Fırkası Ana Davası'nda, Merkez-i Umumi Azası Âtîf'in sorgusunda Teşkilât-ı Mahsusa'nın kuruluşu ve gayesi de soruldu. Teşkilatın kuruluş emrinin ‘şifahen’ (sözlü) verildiğini belirten Âtîf'in sorusu özet olarak şöyle devam etti:

Teşkilât-ı Mahsusa hakkında irâde-i seniyye yoktu.

Reis: “Padişah emri olmadan resmî dairenin şubesi olur mu?”

Âtîf: Muvakkat bir komisyon olduğu için Harbiye Nezareti teşkil etmiş (kurmuş). Fakat Dâhiliye Nazırı'nın ve sadrazamın falan malumatı vardı galiba.

Reis: “Teşkilât-ı Mahsusa kurulmaya başlandığında orada değil miydiniz?”

Âtîf: Orada idim efendim. Bendenize Harbiye Nazırı söyledi. Teşkilat emri şifahen bildirildi, yazılı değil, Süleyman Askeri Bey söyledi. Bendeniz de kabul ettim. Aziz Bey'e, Dâhiliye Nazırı emretmişler. Süleyman Askeri, komisyonun reisi idi. Adresi, Nûr-u Osmaniye'de bir özel daire tutuldu. Orada Tasvir-i Efkâr Matbaasının karşısında 23 numaralı hâneydi.⁴

Teşkilât-ı Mahsusa'nın adresini ve reisini hatırlayan Âtîf, İttihat ve Terakki ile teşkilat arasındaki önemli sorulara ‘hatırlamıyorum’ yanıtını verdi.

Reis Bahaeddin Şakir Erzurum'da

1914 güzünde Teşkilât-ı Mahsusa elemanları görev bölgelerine dağıtıldı:

Karadeniz'e (Galip Vardar'ın ifadesiyle, Rum faaliyetlerine karşı) Hüsrev Sami; Trabzon'a (orada) vali Cemal Azmi, Kara Kemal, Yenibahçeli Nail, binbaşı Trabzonlu Rıza; Kafkasya'ya Ömer Naci ve Erzurum'a (orada) vali Tahsin, İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumi azası Dr. Bahaeddin Şakir, Dr. Sabit ve Ruşeni; Arnavutluk'a Eyüp Sabri gönderildi.⁵

1 Hüsametdin Ertürk-1969, sf. 116; Arif Cemil, sf. 11; Philip H. Stoddard-2003, sf. 56; Celâl Bayar-5, sf. 102.

2 Tunaya-3, sf. 344.

3 Philip H. Stoddard-2003, sf. 10; Celâl Bayar-5, sf. 103.

4 Tehcir ve Taktik, sf. 389-390.

5 Galip Vardar-1960, sf. 277; Hüsametdin Ertürk-1969, sf. 117; Arif Cemil, sf. 20.

Dâhiliye Nezareti Erzincan Mutasarrıflığı ile Bayburt, Tercan ve Kiğı kaymakamlıklarına gönderdiği telgraflarda, 3. Ordu Kumandanı paşanın onayıyla Dr. Bahaeddin Şakir'in başkanlığında askerlik çağına dâhil olmayan ve askerlik çağım aşan gençlerden ve zinde ihtiyarlardan bir 'İslam milis fırkası' teşkil etmesine yardımcı olunması istendi.¹

Bu, Teşkilât-ı Mahsusa Reisi Dr. Bahaeddin Şakir'in şarttaki konumunu ve görevini ortaya koyması bakımından önemlidir; zaten sonrası da gelir.

Genelkurmay'ın Kafkas cephesi yayınında, teşkilatla ordu arasındaki ilişki değerlendirilirken teşkilat reisinin ismine özel yer verildi:

Köprüköy ve Birinci Azap muharebeleri (1 Kasım-19 Aralık 1914) sonrasında, vali ve parti [İttihat ve Terakki] adamları da ordu işlerine karışmaya başladı. "Erzurum Valisi Tahsin Bey, Teşkilât-ı Mahsusa Reisi ve İttihat ve Terakki Sorumlu Delegesi Bahaeddin Şakir Bey" ordu komutanını [3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşayı] istemiyorlardı. Van Valisi Cevdet, bölgenin güvenliği yönünden Van'daki kuvvetlerin ve Trabzon Valisi Cemal Azmi de, Teşkilât-ı Mahsusa kuvvetlerinin artırılmasını istiyordu.²

Nitekim ordu ile teşkilat arasında sorunların yaşandığı dönemde Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver, Sarıkamış'ta komutayı ele aldı ve Ruslar karşısında bundan sonra esas olarak yıkım yaşandı.

Teşkilât-ı Mahsusa birlikleri komutanlarından Rıza, emrindeki 4000 kişiyi bulan gönüllü birliklerle Trabzon'dan Hopa'ya ilerledi.³

Rıza'nın bölgedeki faaliyeti İttihat ve Terakki ana davasında da soruşturma konusu oldu.

Müfreze Komutanı Rıza, mahkemesindeki sorgusunda, seferberlik öncesinde Trabzon'a gittiğini ve gelen Gürcü heyetiyle görüşüğünü ve harbin yaklaştığı sıra teşkilatı oluşturmaya başladığını ve onları Kafkasya dâhiline sevk ettiğini, topladığı gücün 1000 kişiyi bulduğunu ve o sıra kendisinin de karadan Rusya hududunu geçtiğini beyan etti.⁴

Rusya'ya ilk çetelerin geçiş tarihi Ağustos 1914'tür.⁵

Teşkilat birliklerinin Rusya'ya sızması, harp ilan etmeden öncedir.

Nitekim Teşkilât-ı Mahsusa elemanı Rıza'nın yukarıda anlattığı ifadeler, İttihat ve Terakki'nin ana davası kararında, harp ilan edilmeden önce Rusya sınırının geçilmesi, hükümet üstündeki İttihat ve Terakki Merkez-i Umuminin bir tasarrufu olarak değerlendirildi.⁶

1 Arif Cemil, sf. 44-45.

2 Kafkas Cephesi-1, sf. 347.

3 Kafkas Cephesi-1, sf. 606, 609.

4 Tehcir ve Taktik, sf. 326-327, 341, 430.

5 Arif Cemil, sf. 45.

6 Tehcir ve Taktik, sf. 593.

Teşkilât-ı Mahsusa gerekli parayı, birkaç kez İttihat ve Terakki'nin paramiliter kuruluşu Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nden alır ve ondan sonra Harbiye Nezareti bütçesi ve örtülü ödeneğinden sağlayacaktır.¹

Ayrıca Harbiye Nezareti'nin gizli ödeneğinden başka Teşkilât-ı Mahsusa'nın bütçesinin bir önemli kaynağı da dışarıdan yani Almanyadan sağladığı altınlardır. Alman Askerî Heyeti tarafından düzenli olarak teşkilata para aktarıldı. Teşkilatın eline geçen kaynak toplamı 4 milyon altın lira civarında olup, 1918 fiyatıyla toplam bütçe 18 milyon dolardır.²

Teşkilat ve faaliyeti, hem Mebusan'da 5. Şubede yapılan soruşturmada hem de İttihat ve Terakki Fırkası ana davasında gündeme geldi. Mebusan'daki soruşturmada dönemin Sadrazamı Said Halim, askeriye'nin gördüğü lüzum üzerine Teşkilât-ı Mahsusa'yı oluşturduğunu anlatırken, kabine arkadaşları Adliye Nazırı İbrahim ve Maarif Nazırı Ahmet Şükrü de, Said Halim'i doğrular bir tavırla teşkilatla ilgili Meclis-i Vükelâ'nın herhangi bir kararının olmadığını ifade etti.³

Teşkilattan Alman Stange

Alman ajanları, genellikle Teşkilât-ı Mahsusa ile aynı tür faaliyetlerde bulundu ve belirli projeleri de birlikte gerçekleştirdi.⁴

Hatta takviye edilmesi sonrasında Stange Müfrezesinin kapasitesi 33 tabura yükseltildi. Şavşat'taki müferezede 58 subay, 2896 er ve 1000-1500 gönüllü ve Teşkilât-ı Mahsusa elemanı vardı.⁵

Şarkta 1 Kasım-19 Aralık 1914'teki Köprüköy-Azap Muharebeleri sırasında Dr. Bahaeddin Şakir, İttihat Terakki Murahhası Mesulü olarak 3. Ordu Komutanlığı Komuta kademesinde yer aldı.⁶

Hasan İzzet Paşa'nın ardından Tümgeneral Enver'in 3. Ordu Komutanı olmasından sonra 22 Aralık 1914-18 Ocak 1915 döneminde yapılan Sarıkamış Muharebesi sırasında Teşkilât-ı Mahsusa birlikleri de yer aldı. Bunlar 'Kuzey ve Güney Kanatlarındaki Birlikler' olarak sıralandı: Bahaeddin Şakir Müfrezesi (komutanlığı, rütbe ve adı soyadı yazılmamış), Teşkilât-ı Mahsusa çetelerinden oluşan Yakup Cemil Müfrezesi komutanı Yüzbaşı Yakup Cemil, komutanı halka İbrahim Bey olarak tanıtılan Alman Yüzbaşı Stange, Fethi Bey Müfrezesi (93. Alay) komutanı binbaşı Fethi'dir. Ayrıca 14 Nisan 1915 tarihi itibarıyla

1 Tunaya-3, sf. 343, 360; Tehcir ve Taktik, sf. 291, 444.

2 Eşref Kuşçubaşı'nın 9 Şubat 1962 tarihli mektubu, aktaran, Philip H. Stoddard-2003, sf. 60.

3 Mebusan 5. Şube Tahkikatı, sf. 86, 122, 139.

4 Philip H. Stoddard-2003, sf. 58-59.

5 Kafkas Cephesi-1, sf. 383, 603-606.

6 İsmet Görgülü-1993, sf. 104-105.

5978 erin yarısı Teşkilât-ı Mahsusa birliği olmak üzere Lazistan Müfrezesi de cephededir.¹

Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan'da çeşitli sabotajlara memur edilen Yakup Cemil'in maiyetine '2000 kişilik çete' verildi ve Kafkasya'ya gönderildi. Çete efradı arasında göze çarpanlar: Binbaşı Asım, yüzbaşı Halit, Lazistan mebusu Sudi, Şakir (Kesebir, 1937'deki İktisat Vekili), yüzbaşı Ethem (Çerkes) ve Abdülhamid'tir.²

Kuzey ve Güney Kanatları Birlikleri altında seferiye birlikleri de vardır, Enver'in amcası Teşkilât-ı Mahsusa'dan Yüzbaşı Halil (Kut) 5'inci Kuvvei Seferiye Komutanı olarak oradadır. Ayrıca Yüzbaşı Kâzım (Karabekir) 1'inci Kuvvei Seferiye ve yüzbaşı Kâzım (Özalp) Van Seyyar Jandarma Tümen komutanıdır. Ardından Nisan 1915-Şubat 1916 dönemindeki Erzurum muharebeleri sırasında Yakup Cemil, Van Güney Müfrezesi komutanıdır ve Teşkilât-ı Mahsusa Alay Komutanı (rütbesi yok) Alpaslan ve yüzbaşı Kâzım (Özalp) Van Seyyar Jandarma Tümen Komutanı olarak bölgededir.³

Sarıkamış'ta 16 Şubat 1915'teki çarpışmada Teşkilât-ı Mahsusa alayı dağılmış olarak geri çekildi. Teşkilât-ı Mahsusa Reisi Dr. Bahaeddin Şakir Erzurum'a gittiğinden 23 Şubat 1915'ten itibaren Artvin'deki bütün gönüllüler Halil'in (Enver'in amcası) emrine verildi.⁴

'Çeteler zarar verdi'

Teşkilât-ı Mahsusa birliklerinin faaliyette bulunduğu bu sırada, 3. Ordu'ya bağlı 9. Kolordu Komutanlığı Kurmay Başkanı olan Şerif (Köprülü), Dr. Bahaeddin Şakir'in Çeteler Başkomutanı olduğunu belirterek, teşkilatla ilgili yaptığı değerlendirmeyi özetliyorum:

Trabzon'da Ziya, Çoruh havzasında Yakup Cemil kumandasındaki çeteler, aralık başlangıcında orduya bağlı değildir. Bu sebeple Rus arazisine girerek birçok fedakârlık gösterdilerse de ferdi olarak ezilip perişan oldular. Erzurum'da Bahaeddin Şakir'in teşkil ettiği çetelere, 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet'in emriyle 9. Kolordu kıtalarında en güzide subaylar ve Erzurum'un en babayiğit erleri verilmişti. Daha sonra bu çeteleri bizim ilerimizde değil, gerimizde köyleri yağmalarken gördüm. Çete teşkilatı, 9. Kolordu'ya Sarıkamış ileri harekâtında telafisi mümkün olmayan zararlar vermiştir.⁵

1 İsmet Görgülü-1993, sf. 107-111; Kafkas Cephesi-1, sf. 358-359, 374-375, 382, 601, 616; Kafkas Cephesi-2, sf. 251.

2 Galip Vardar-1960, sf. 283, 299, 301, 307; Arif Cemil, sf. 136; Hüsamettin Ertürk-1969, sf. 137-138.

3 İsmet Görgülü-1993, sf. 109, 111-113.

4 Kafkas Cephesi-1, sf. 609.

5 Şerif Köprülü, sf. 126, 158.

Liste Londra'da

Teşkilât-ı Mahsusa personeli 1916'da en yüksek sayıya ulaşmıştı. Yaklaşık 30.000 kişi pek çok görev kuvvetine, şubelere ve daha küçük birimlere ayrılmıştı.¹

Bu 30.000 kişilik bir örgütten ismi bilinen 30 bilemedin 40 veya 50, ama daha fazla değil; ama ilgili dosyalar Genelkurmay-ATASE kasalarında kilitli.

Vaktinde İngiliz istihbaratı, Teşkilât-ı Mahsusa'nın tüm üyelerinin adlarını ve ren Türkçe el yazılı bir belgeyi ele geçirdi ve İngiliz İstihbaratına mensup Binbaşı Vivian, örgüt hakkında ayrıntılı bir raporu kaleme alıp Londra'ya gönderdi.²

Bugüne kadar bu raporun detayları nedense hiç gündeme gelmedi, gelemedi!

Mebuslar teşkilatta

Lazistan Mebusu Sudi ve Erzurum mebusu Seyfullah, Teşkilât-ı Mahsusa elemanı olarak cephededir ve bu gerekçeyle de Mebusan çalışmalarına katılamadıkları için izinli sayılmaları talebiyle başkanlığa başvuruda bulundu.

Lazistan Mebusu Sofuoğlu Sudi, Meclis-i Mebusan Riyasetine gönderdiği 23 Teşrinisani 1330 (6 Aralık 1914) tarihli telgrafıyla, "Vatani bir hizmet hasebiyle" meclis çalışmalarına katılamayacağını belirterek, izinli sayılması talebinde bulundu.³

Lazistan Mebusu Sudi'nin daha sonra Ardahan'dan selam ve hürmetlerini arzını mübeyyin (açıklayan) telgrafi 2 Ocak 1915'te Mebusan'da okundu ve şiddetli alkışlandı.⁴

Mebus Sudi ile Celâl Bayar'm 25 Ekim 1937'de kurulan hükümetinde İktisat Vekili olan Şakir [Kesebir] de, o yıllarda 'vatani görevi'ni Şark'taki Yakup Cemil Müferezesinde ifa ediyormuş.⁵

Ayrıca Erzurum Mebusu Seyfullah da teşkilattadır. Mahalli komutan tarafından Meclis-i Mebusan Riyasetine gönderilen telgrafta, mebus Seyfullah'ın görevi Lazistan Mebusu Sudi gibi kapalı ifade edilmeyip net yazıldı ve 'Teşkilât-ı Mahsusa müfrezinde' hizmet ettiği için mezun (izinli) sayılması istendi.⁶

İzin başvurusunda bulunan Erzurum Mebusu Seyfullah'ın ordunun her ta-rafta birbirini takip eden muvaffakiyeti (başarısı) hakkında meclise gönderdiği 15-16 Kanunuevvel 1330 (28-29 Aralık 1914) tarihli telgrafi okundu ve şiddetli alkışlandı.⁷

1 Philip H. Stoddard, sf. 59.

2 FO, 371/4234/118407, aktaran Prof. Dr. Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1995, sf. 35.

3 MMZC, 1330-1331/1-4, 10 Kanunuevvel 1330, sf. 31; Tunaya-3, sf. 341.

4 MMZC, 1330-1331/1-8, 20 Kanunuevvel 1330, sf. 90.

5 Arif Cemil, sf. 136; Galip Vardar-1960, sf. 283.

6 MMZC, 1330-1331/1-1, 1 Kanunuevvel 1330, sf. 8; Tunaya-3, sf. 341.

7 MMZC, 1330-1331/1-8, 20 Kanunuevvel 1330, sf. 90.

Almanya'nın Erzurum Konsolos vekilinin gönderdiği rapora göre de mebus Seyfullah, Erzurum komitesinde görevlidir. Almanya'nın Erzurum Konsolos Vekili Scheubner-Richter, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim'e gönderdiği 9 Temmuz 1915 tarihli gizli raporda, Türk kaynaklarından Erzurum'da polis şefi Hulusi, Erzurum Mebusu Seyfullah, çete reisi Bahaeddin Şakir, Mühürzade Ahmet ve Yunus Şinasî'den bir komite oluşturulduğu bilgisini aldığı yazdı. Komiteye İttihat ve Terakki'nin şube başkanı Hilmi'nin de eklenebileceğini belirtti.¹

Benzer isimler Teşkilât-ı Mahsusa'da İbrahim kod adıyla görev yapan Alman Yarbay Stange'nin² raporunda da yer aldı.

Stange'nin Erzurum'dan İstanbul'daki Alman Askerî Misyonu'na gönderdiği 23 Ağustos 1915 tarihli raporda, Ermenilerin sürgünü kararını İstanbul'daki Jön Türk komitesinin aldığını ve bu kararların da Erzurum'da Hilmi, [Bahaeddin] Şakir, Erzurum Mebusu Seyfullah, vali Tahsin, Emniyet Müdürü Hulusi ve [3. Ordu Komutanı] Mahmut Kâmil Paşa tarafından uygulandığını bildirdi.³

Ermeni mebusların katledilmesi

Mebusların görev aldığı Teşkilât-ı Mahsusa'nın çetecilerinden Çerkez Ahmet, Diyarbakır'da Ermeni mebuslar Kırkor Zöhrap (İstanbul) ve Varteks'i (Erzurum) öldürdüğünü şöyle anlattı:

“Ben bu vatana hizmet ettim. Gidin görün Van ve çevresini Kâbe toprağına çevirdim. Bugün orada tek bir Ermeni'ye tesadüf edemezsiniz. Vatan'a bu kadar hizmet ettim, sonra o Talât gibi hergeleler İstanbul'da buzlu bira içsinler, beni de böyle muhafaza altında getirsinler, yok, bu haysiyetime dokunuyor! Zöhrap'a ne mi yaptım, duymadınız mı? Hepsini geberttim. Haleb'ten çıkmışlardı. Yolda rast geldik. Derhal arabalarını kuşattım. Gebereceklerini anladılar. Varteks'in bir mavzer kurşunuyla beynini patlattım. Sonra Zöhrap'ı yakaladım, ayağımanın altına aldım kafasını ezdim.”⁴

15 Kasım 1916 tarihinde Diyarbakır Divanı Harbî'ne sevk edilen ve yolda Çerkez Ahmet'in çetesi tarafından öldürülen İstanbul Mebusu Kırkor Zöhrap ve Erzurum Mebusu Ohannes Varteks, Osmanlı Meclis-i Mebusan'da ikinci ve üçüncü dönem mebuslarıdır. Ayrıca ikinci ve üçüncü dönemde Van mebusları Vahan Papasyan Muş'ta ve Vramyan Onnik Van'da, 1916 yılı sonunda öldürülmüştür.⁵

Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın 4. Ordu Komutanı olduğu dönemde Harekât Şube Müdürü ve Erkan-ı Harbiye Reisi Kurmay Başkanı görevlerinde bulunan Ali

1 PA-AA/BoKon/169; A53a, 4354; p. 23.7.1915, aktaran Wolfgang Gust, *Alman Belgeleri Ermeni Soykırımı 1915-1916*, Çeviren: Zekiye Hasançebi&A. Takcan, Belge Yayınları, İstanbul-2012, sf. 305, ve bundan sonra, Alman Belgeleri.

2 İsmet Görgülü-1993, sf. 109, 111.

3 PA-AA/BoKon/170; A53a, aktaran Alman Belgeleri, sf. 412.

4 Ahmet Refik, age, sf. 175-176.

5 TPT/Meşrutiyet-2, sf. 27, 30, 38, 52, 363, 410, 584.

Fuad (Erden) anılarında, Çerkez Ahmet'le ilgili olanları da yazdı. Özetleyerek aktarıyorum:

Haleb Valisinin Çeteci Halil ve Çerkez Ahmet'in kendisini ziyaretinde Diyarbakır mıntıkasındaki 'taktıl (katletme) işlerinin bittiğini', aynı işleri yapmak üzere Suriye'ye geldiklerini söylemeleri nedeniyle tutukladığını bildiren telgrafı üzerine Cemal Paşa "Bunları tahliye ediniz" emrini verdi. Daha sonra bunların tutuklanmaları konusunda ısrarcı olmamız üzerine Cemal Paşa kabul etti, ama Halil ve Ahmet ordu bölgesini trenle terk etmişlerdi. Bunun üzerine Adana, Konya ve Eskişehir valilerine tutuklanmaları talebiyle telgraflar yazıldı. Cemal Paşa, iki çeteciyle ilgili İstanbul'a kadar telgraf gönderdi. İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi de, Çerkez Ahmet ve Halil'den kurtulmayı düşündü ki, tutuklayıp Şam'a gönderdi ve Şam Divanı Harbi Örfide yargılanıp idam edildiler.¹

1918'deki Reis Ertürk

Mondros Mütarekesinin gündemde olduğu bir dönemde Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver, yanında Sadrazam Talât, Bahriye Nazırı Cemal ve İaşe Nazırı Kara Kemal bulunduğu bir sırada Hüsametdin Ertürk'ü yalısına çağırdı ve şöyle konuştu:

"Hüsametdin, şimdiye kadar vekâleten bakmakta olduğum Teşkilât-ı Mahsusa'ya bundan sonra riyaset edeceksin, emrini yazdırdım. Senden ve senin hizmetlerinden memnunuz!.. Biz yakında memleketi terk ediyoruz... Teşkilât-ı Mahsusa'yı resmen lağvedeceksiniz, fakat hakikatte bu teşkilat asla ortadan kalkmayacaktır... Size çok itimadım var. Teşkilât-ı Mahsusa'nın bundan sonraki ismi 'Umum Âlemi İslâm İhtilal Teşkilâtı' olacaktır... bu teşkilatın heyeti merkeziyesi Berlin'de toplanacaktır. Bu heyetin isimlerini size veriyorum. Bunlar Talât Paşa, doktor Bahaeddin Şakir ve Nâzım beylerdir. Allah yardımcımız olsun!"²

Hüsametdin Ertürk, Mustafa Kemal'le kurduğu ilişki üzerine İstanbul'da kalıp çalışmaları sürdürdü; İstanbul'dan Anadolu'ya cephe sevkıyatını organize etti.³

2.4.1- 'Mahkûm çetesine' BMM affı

İttihatçıların mahkûmlardan 1911-1912 Tarblusgarp Savaşı sırasında yararlandığı saptanmış olup, Balkan Harbi'nde cephelere sayısı 5000'e ulaşan Teşkilât-ı Mahsusa kıtaları sürülmüştür. Hatta Teşkilât-ı Mahsusa mahkûmlardan da taburlar kurdu ve gönüllü toplama çalışmalarına çeşitli valiler de yardımcı olmuştur.

1 Ali Fuad Erden, *Suriye Hatıraları*, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. basım, İstanbul-2003, sf. 266-269.

2 Hüsametdin Ertürk-1969, sf. 180-184.

3 Hüsametdin Ertürk-1969, sf. 123-125, 206, 233, 336, 439.

Teşkilatın Harbiye Nezareti ile teması reisi üstlenmiştir. Teşkilatın tüm millî müesseselerle ilişki kurma yetkisi vardı. Asker olmayanların ailelerine İstanbul'da maaş verildi.¹

Bizzat bölgede Teşkilât-ı Mahsusa elemanı olarak bulunan ve faaliyet gösteren Arif Cemil de, Trabzon hapishanesinden çıkarılan mahpusların cepheye sürüldüğünü yazdı anılarında.²

İttihatçıların önde gelenlerinden Dr. Nâzım ise, cephedeki mahkûmların yaptıklarından kendisini sukutu hayale uğrattığını itiraf etti. Ama bir diğer partidaşı Talât ise mahkûmlardan hayli memnundur.

Dr. Nâzım, Falih Rıfkı'ya (Atay), bir gün cepheye gönderilen mahkûmlarla ilgili kendisine, "Biz çetelere hapishaneden adam alıyoruz. Senin gibi genç arkadaşların yeri orası değildir. Bu katiller ordusundan bir şey anlamadım. Kafamdaki harp şiiri söndü" diye konuştuğunu yazdı.³

Mahkûmlardan yararlanma Yozgat Tehcir Davasında soruşturma konusu oldu. 11 Şubat 1919'da yapılan 4'üncü duruşmada Yozgat Mebusu Şakir, avukat Leon Remzi'nin sorusu üzerine, tehcirde katliam yapılmasıyla ilgili emirden haberdar olmadığını, ama mahpuslardan bırakılan kişilerden çeteler oluşturulduğunu işittiğini anlattı.⁴

İttihatçı hükümetin mahkûmları cepheye göndermesinin yanı sıra, özellikle Ermeni sürgününde kullandığı da biliniyor. Mahkûmların oluşturduğu Teşkilât-ı Mahsusa birlikleri, özellikle Ermenilerin yoğunlukla yaşadığı ve sürgün edildikleri 3. Ordu bölgesinde aktiftir:

"3'üncü Ordu sayısal muharip gücünü arttırmak için aşiretlerden teşkil edilen 'aşiret süvari alayları' ile... Aynı maksatla hapishanelerden toplanan ve İttihat-Terakki militanlarının kumandasında 'Teşkilât-ı Mahsusa Birlikleri' adı ile kurulan birlikler, 3'üncü Ordu'da Van Gölü civarları ile Tortum bölgesinde ve Lazistan Cephesi'nde kullanıldılar."⁵

Mahkûmlardan yararlanmayı sağlayan, 19 Şubat 1330 (4 Mart 1915) tarihli 'Maznun ve Mahkûm Olup Darülharbe Sevk ve Nizamları Talep Edilenler Hakkında Talimatı Kanuniye İcrasının Hükümlerinin İnfazının Teciline Dair Kanunu Muvakkat' 7 Kanunuevvel 1331 (20 Aralık 1915) tarihinde Mebusan gündeminde dir. Muvakkat kanunun birinci maddesi okundu:

"Madde 1- Sinn-i mükellefiyyete (mükellefiyet yaşı) dâhil olup da bir sene veya daha ziyade hapis veya nefy-i muvakkat (geçici sürgün) cezasıyla veya mücazat-ı

1 Tunaya-3, sf. 340, 343.

2 Arif Cemil, sf. 195.

3 Falih Rıfkı Atay, *Zeytindağı*, Pozitif Yayınları, İstanbul-2004, sf. 38.

4 *Memleket Gazetesi*, 12 Şubat 1335 (1919), aktaran *Yozgat Ermeni Tehciri Davası*, Hazırlayan: Nejdet Bilgi, Kitabevi, İstanbul-Nisan 2006, sf. 132, ve bundan sonra, Yozgat Davası.

5 ATASE Başkanı Korgeneral Erdoğan Öznal'ın Önsözü, *Kafkas Cephesi-1*, sf. XXIV.

mının olmadığını belirterek, “Bana göre, Amiral Şuşon’a emir verildiğini sanıyorum” dedi.¹

O dönemde Osmanlı Genelkurmay’ında İstihbarat Şubesinde Türk şeflerden olan Kâzım Karabekir, neler yaşandığını anılarında yazdı. Kâzım Karabekir, Osmanlı Ordusu Genelkurmay Birinci Başkanı Bronzart’ın 7 Ekim 1330 (20 Ekim 1914) tarihinde savaşa girme hakkında Enver’e bir rapor verdiğini kaleme aldı. 8 Ekim’de [1330] Enver’in Osmanlı subaylarını değil Alman Bronzart’ın raporuyla ilgili Alman Merkez karargâhına yazarak onların da onayını aldığını vurgulayan Kâzım Karabekir, amiral Şuşon’a Rusya’ya savaş açması için tam yetki verildiğini açıkladı.²

Bahriye Nazırı Cemal’in hatıratına göre, Meclis-i Vükelâ 12 Ekim 1914’te savaşa “evet” veya “hayır”ı tartıştı.

Karadeniz’e çıkma emri, Almanca belgeye göre de 22 Ekim 1914’te verildi.

Peki, bu sürede konuyu nazırlar, örneğin Talât ile Enver veya Cemal ya da Said Halim hiç konuşmamış olabilir mi?

Almanya’nın bastırmasıyla, Osmanlı’nın harbe girişine neden olan ‘Rusya’ya saldırı’ kararı, böylesi bir ilişki içinde alındı!

Bu, milliyetçilik mi yoksa yurtseverlik mi?

Asla ikisi birlikte olamaz; ya yurtseversin, ya milliyetçi!

2.4- Enver’in ‘mahsus’ Teşkilât-ı

İttihatçıların ‘komitacı ve fedai’ teşkilatı zihniyeti temelinde oluşturulan Teşkilât-ı Mahsusa, iç ve dış düşman belirlemesine göre eylem planı çizdi. Kabaca ifade etmek gerekirse Teşkilât-ı Mahsusa, dış düşmana göre İslam ve iç düşmana göre Türk birliği temelinde faaliyet içindedir. Teşkilatın dışarıdaki birliklerinin dikkate değer bir eylemi olmazken, içerideki faaliyeti de Teşkilât-ı Mahsusa Reisi Baha [Bahaeddin] Şakir’in³ yönlendirmesiyle özellikle şarkta yoğunlaştı.

Alman subaylar ile mahkûmların da gönüllüler olarak görevlendirildiği Teşkilât-ı Mahsusa birlikleri, resmen harp ilan etmeden evvel Rus sınırını geçerek Kafkas cephesinde yer aldı. Sarıkamış’ta Enver komutasındaki Osmanlı ordusu yenildi. Devamında Teşkilât-ı Mahsusa birlikleri, Sarıkamış yenilgisinden bir süre sonra İttihatçı hükümetin yaptığı Ermeni sürgününde görevlendirildiği ‘yerli’ katilimcilerle beraber imha gücünü oluşturdu.

İfade edildiğine göre 30.000 civarında üyesi olan böylesi bir teşkilat üzerinde sis perdesi aralanmış değildir. Çünkü bugüne kadar Teşkilât-ı Mahsusa ile ilgili resmî belgeler açıklanmadı.⁴

1 Mebusan 5. Şube Tahkikatı, sf. 110, 112, 176, 185.

2 Karabekir, Harp-1, sf. 96; Karabekir, Harp-2, sf. 373-374.

3 BOA, DH.ŞFR, 455/12, 10 Kanunuevvel 1330 (23 Aralık 1914).

4 Tunaya-3, sf. 339; Philip H. Stoddard-2003, sf. 53.

terhibiyyeye (öldürme, sürgün, medeni haklardan uzaklaştırma gibi ağır cezalar) ve keza sinn-i mükellefiyyet (mükellefiyet yaşı) haricinde bulunup, gerek cünha (kabahatten ağır ve cinayetden hafif suç) ve gerek cinayetden dolayı mahkûm bulunanlardan ve sinn-i mükellefiyet dâhilinde olsun olmasın alelittlak (genel olarak) cünha (kabahatten ağır ve cinayetden hafif suç) ve cinayet nevinden bir cürüm ile maznunulayeh (sanık) olanlardan darülharbe sevk ve izamlarını (yollamalarını) talep ve istida (arzuhal) edenler ahlakan ve cismen (cisim olarak) evsaf-ı lazimeyi (gerekli niteliklere) haiz oldukları halde, kıtaat-ı askeriyyeyi sevk ve haklarında takibat-ı avdetlerine (soruşturma geri dönene) kadar tecil edilebilir (ertelenebilir), ancak hetk-i ırz (ırzına saldıranlar) ve fiil şeniiden (utanç verici fiillerden) dolayı mahkûm maznunulayeh (mahkum ve sanık) olanlar bundan müstefid olamazlar (yararlanamazlar).”¹

Mahkûmlardan birlikler oluşturmayı öngören ve 19 Şubat 1330 (4 Mart 1915) tarihinden beri yürürlükte olup, 7 Kanunuevvel 1331 (20 Aralık 1915) tarihinde Meclis-i Mebusan’da görüşülen geçici kanunun birinci maddesini özetliyorum:

1- Cezai ehliyeti olanlardan bir sene ve daha fazla hapis ve geçici sürgün cezası alanlar,

2- Cezai ehliyeti olmayanlardan kabahatten ağır ve cinayetden hafif suçtan ve cinayetden mahkûm olanlar,

3- Cezai ehliyeti olsun olmasın, kabahatten ağır ve cinayetden hafif suçtan ve öldürme, medeni haklardan mahrum bırakma gibi ağır ceza alanlar,

4- Genel olarak cinayetden dolayı sanık olanlar, darülharbe sevkini ve gönderilmesini arzuhal edebilirler.

İki ek madde daha:

1- Sanıklar hakkındaki soruşturma, geri dönene kadar ertelenecek.

2- Ancak ırza saldıranlar, utanç verici fiillerden mahkûm olanlar yararlanamaz.

Resmen katillere ve katil adaylarına yapılan bir tür davetiyedir.

Maddeyle ilgili söz alan Divaniye Mebusu Fuat, “... vatanın hukuk-u umumiyesinden mahrum ettiğimiz kimselere vatanımızı müdafaa ettiriyoruz. Binaenaleyh bendeniz bu kanunun kabulüne kat’iyyen muvafakat etmiyorum”² diyerek, kanunun yanlışlığı üzerinde durdu.

Fuat’a cevap veren Dâhiliye Nazırı Talât’tır. Muvakkat kanunun yayımından bugüne (yani 19 Şubat 1330 (4 Mart 1915) tarihinden 7 Kanunuevvel 1331 (20 Aralık 1915) tarihine) uygulamasının yararlı olduğuna dikkat çeken Talât, şöyle devam etti:

“Efendim vatanın müdafaası... Bir kısmı muntazam ordu tarafından yapılır, bir kısmı da gayri muntazam kuvvetlerden istifade etmek suretiyle olur. Gayri muntazam

1 MMZC, 1331-1332/1-10, 7 Kanunuevvel 1331, sf. 185-186.

2 MMZC, 1331-1332/1-10, 7 Kanunuevvel 1331, sf. 185.

kuvvetlerden gönüllüler teşkiline dair bazı teşkilat vücuda getirilmiştir, bunların içerisinde pek büyük fedakârlıklar edenler de görüldü... Şu zamanda ordu için her kuvvetten istifade etmek lazımdır... Bendenizin, bunun binnetice (sonuç olarak) memlekete büyük hayır (faydalı) olduğuna kaniim, çünkü gidenlerin pek çokları hem günahlarını affettirmek suretiyle şehit oldular yani geri gelmediler, hem de bu suretle memleket istifade etti. Zannederim bunda tereddüt edecek bir şey yoktur.”¹

Diğer maddelerde tartışma olmadan, sekiz madde kabul edildi.²

Kabul edilen 9 maddelik layihanın 6'ncı maddesi önemlidir; çünkü mahkûmların af edileceği ve sanıkların takibatının yapılmayacağına yönelik düzenlemedir:

“Madde 6- Eşhas-ı merkume (adı geçen şahıs) esna-yı harpte (harp anında) amirlerinin ve kolordu veya müstakil fırka kumandanlarının tasdiki tahtında (makamından onaylı) olarak hüsn-ü hizmet (iyi iş gördüğü) ve yararlık ibraz eyledikleri (gösterdikleri) halde, hukuk-u şahsiyyeye (şahsi hukuka) halel getirilmemek üzere maznun (sanık) olanlar hakkında takibat-ı kanuniye (kanunu takibatın) icrasında sarf-ı nazar olunmasına (vazgeçilmesine) ve mahkûm bulunanların müddet-i mahkûmelerinin (mahkûmluk süresinin) affına veya cezalarının tahfif (hafifletme) ve tenziline (düşürülmesine) teşebbüs (girişim) olunacaktır.”³

Mahkûmlara af ve sanıklara soruşturulmama garantisi, komutanlarından ‘iyi iş gördüklerine’ dair bir belgedir. Madde içerisinde ‘müstakil fırka’dan kasıtsa Teşkilât-ı Mahsusa’dır.

Daha sonra kanunun Âyan’da görüşülmesi sırasında Ahmet Rıza sert eleştirilerde bulundu, mahkûmlardan yararlanılmamasım ifade etti. Harbiye Nezareti Ordu Dairesi Reisi Vekili Behiç (Erkin) ise, mahkûmlardan büyük bir kısmının orduya değil de Teşkilât-ı Mahsusa emrine verildiklerini ve bu kuruluşta mahkûmlardan yararlanıldığını anlattı.⁴

Dâhiliye Nazırı Talât’ın mahkûmların cephelere gönderilmesinin hayırlı olduğunu konuşmasından iki yıl sonrasında Âyan’da harp dönemindeki kabine üyelerinin yargılanmasıyla ilgili yapılan tartışmada, Talât yine gündemdedir.

Meclisi Âyan’da 2 Aralık 1918’de Divan-ı Ali’de yargılanmalarıyla ilgili Divanı Harp Mahakimi Nizamiye Faaliyetlerinin Taciline (acele edilmesine) dair tahrir görüşmeleri sırasında söz alan Mahmut Paşa, Teşkilât-ı Mahsusa’nın mezalim ve cinayeti tasarladığını ve önerenin de Talât ve diğer komite üyeleri olduğuna dikkat çekti:

“Vükelânın ceraim-i siyasiyyesi yalnızca harbe girmekten ibaret değildir. Harbin ve memleketin sureti idaresine ait birçok ceraim vardır ki, bu cihetten dahi Vükilay-ı sabıkanın Divan-ı Alice icra-yı muhakemeleri lazım gelir. Gerek Ermeni, Rum gibi

1 MMZC, 1331-1332/1-10, 7 Kanunuevvel 1331, sf. 185.

2 MMZC, 1331-1332/1-10, 7 Kanunuevvel 1331, sf. 186.

3 MMZC, 1331-1332/1-10, 7 Kanunuevvel 1331, sf. 186.

4 Tunaya-3, sf. 350-352.

gayrimüslim ve gerek Müslim unsurlar hakkında irtikap olunan (kötülük) mezalim ve cinayet ekseriyetle o zaman iktidarda bulunan kabinenin bazı aza-yı faalesi tarafından tasdim (tasarlama) ve tanzim ve aledderecat (sırasıyla) birtakım âlet ve çeteler denilen Teşkilât-ı Mahsusa aracılığıyla icra edilmiştir... Trabzon vilayetinde yapılan cinayet ve fecayii mahallince asıl mürettebi, o esnada Trabzon Valisi bulunan kimsedir. Ordu kazasından ahali-yi İslamiyye ve muteberan-ı mahalliye Ermeniler hakkında; biz bunlara mütekeffiliz, yerlerinde kalmalarını istirham ederiz dediler. İcap eden makamata da telgraflar çektiler. Fakat buna mukabil vali, bunlara sizi kahr ve tenkil ederim (sürerim) diye tehdit ve muaevenetten menetti. Bu vilayetdeki bütün taaddiyatı (saldırıları, adaletsizlikleri) mürettip ve nazımı (düzenleyen ve tertip eden) vali ile İttihat ve Terakki murahhasıdır. Bu mezalim, işte bu şekilde merkezden alman evamire tevfikân birkaç vali ile alat ve vesait-i icraiyyeleri olan memurin ile çeteciler tarafından icra edildi. Merkezden işi tasdim ve tavsiye eden (tasarlayan ve öneren) Talât Paşa ile Komitenin diğer azalarıdır. Adı ve siyasi bu silsile-i cinayattı (seri cinayetin) bir taraftan Divan-ı Alice tahkik ve tetkiki ve müsebbiblerinin ızharı (sorumluların ortaya çıkarılması), diğer taraftan da mahakim-i iadesinin lazım gelen teşebbüsât-ı adliyyeye serian tevessül eylemesi (başlanması) lazım gelir. Bunun için bendenize kalırsa, Meclis-i Mebusan'ca yapılmakta olan tetkikatın devamını ve bir an evvel hitamını temenni etmeliyiz ('pek doğru' sesleri)."¹

Konuyla ilgili tartışma sürer ve söz alan Abdurrahman Şeref de, kabinenin icraatı üzerinde dururken cinayetler için adres olarak Teşkilât-ı Mahsusa'yı gösterdi:

“...Vükelâ-yı sabıkaya (geçmiş kabineye) ait bir ceraim-i siyasiyye mevzubahisdir. Bir diğer bir takım ceraim ve vakayı vardır ki, bunların fiilen mesuliyet-i fiiliyyesi Teşkilât-ı Mahsusa'ya, bazı valilere, mutasarrıflara, kaza kaymakamlarına aittir. Divan-ı Âli vükelânın mahkemesiyle meşgul olacak... Diğer faciayı irtikap eden memurinden ki bunlar bilfiil yapanlar veya yaptıranlar, yani valiler, mutasarrıflar, jandarma kumandanlarıdır. Bunların muhakemesi Mahakim-i Adiyeye aittir.”²

Harp sırasında İttihatçı hükümetin emriyle Teşkilât-ı Mahsusa ve çeteleri tarafından, Osmanlı tabiiyetine yönelik cinayet işlendiği Âyan zabıtlarında bu şekilde yer aldı.

Birinci Paylaşım Savaşı'nda cepheye giden mahkûm ve sanıkların durumu Temmuz 1921'de Büyük Millet Meclisi (BMM) gündemindedir.

Mondros Mütarekesi sonunda, umumi harpte cepheye sürülen mahkûm ve sanıkların affedilmesini sağlayan 19 Şubat 1330 (4 Mart 1915) tarihli kanunun icrasında sorunlar yaşandığı ve cepheden dönen mahkûm ve sanıkların tekrar hapisaneye konulduğu gerekçesiyle hazırlanan layiha BMM'de 14 Temmuz 1921'de görüşüldü. Meclisin kabul ettiği üç maddelik 135 no'lu 'Darülharbde Hüsnühizmet ve Yararlık İbraz Eden Mahkûminin Müddeti Mahkûmelerinin

1 MAZC, 1334/1-13, 2 Kanunuevvel 1334, sf. 148.

2 MAZC, 1334/1-13, 2 Kanunuevvel 1334, sf. 149.

Affına Dair Kanun'la, İttihatçı hükümetin cepheye yolladığı 'mahkûmların' affedilmesi sağlandı.¹

Böylece İttihatçı hükümetin cepheye sürdüğü mahkûmların affı BMM'de kabul edilip yürürlüğe konulan bir kanunla sağlandı.

2.4.2- Fırka, teşkilat ve hükümet üçgeni

Ermeni sürgünü öncesinde Teşkilât-ı Mahsusa, Ege ve Marmara'da Rumları Yunanistan'a kaçırtmada aktif rol aldı. İttihatçıların 'temizlik' operasyonu olarak tanımladığı bu faaliyet, İttihat ve Terakki'nin, Teşkilât-ı Mahsusa'nın ve hükümetin birlikte yaptığı ortak bir icraattır.

Teşkilât-ı Mahsusa'dan Eşref Kuşçubaşı, 1914 yazındaki bu 'temizlik' operasyonunun, hükümetten Dâhiliye Nazırı Talât ve Harbiye Nazırı Enver'in de yer aldığı daha başka kişilerin de katılımıyla toplantılar yapmanın ardından gerçekleştirildiğini anlattı. Kuşçubaşı, bu operasyonun bizzat kendisinin ve İttihat ve Terakki'nin İzmir Kâtibi Mesulü Celâl'in (Bayar) ve vali Rahmi ile 4. Kolordu Komutanı Pertev'in görev aldığı Teşkilât-ı Mahsusa'nın bir faaliyeti olduğunu anlattı.²

Rumlara karşı faaliyette olduğu gibi Ermenilere karşı faaliyet de, kabine, İttihat ve Terakki Fırkası ile Teşkilât-ı Mahsusa arasında organik bir ilişkinin ürünüdür. Teşkilât-ı Mahsusa Reisi Bahaeddin Şakir'in³ gönderdiği ve aldığı telgraflar, Erzurum'da bulunduğu faaliyet döneminde hem kabine hem de İttihat ve Terakki Fırkası ile organik bir ilişki içinde olduğunun belgesidir.

Bahaeddin Şakir, İttihatçı hükümetin Dâhiliye Nazırı Talât'a gönderdiği pek çok şifrede, teşkilatın yaptığı çalışmalar hakkında bilgi vererek, bazı taleplerde bulundu. Bu, hem Teşkilât-ı Mahsusa ve hükümet arasındaki resmî ilişkinin hem de bir üst olarak hükümetin gerekli direktifleri verdiğinin ifadesidir.

Teşkilât-ı Mahsusa Reisi Dr. Bahaeddin Şakir'in, Dâhiliye Nazırı Talât'a Osmanlı harbe katılmadan önce 5 Ekim 1914'te gönderdiği şifre, Erzurum'da yaptığı çalışmalar hakkındadır.⁴

Bundan 14 gün sonra da Bahaeddin Şakir, Talât'a Erzurum'da yapılan çalışmanın yeterli bir düzeye geldiğini bildirdi.⁵

Çalışmaları hakkında sürekli bilgi veren Bahaeddin Şakir, kendisine bölgesel düzeyde bilgi verilmemesinden de şikâyetçidir. Bahaeddin Şakir telgrafında, Van bölgesindeki çalışmalar hakkında yeterli bilgi alamadığına ve [Trabzon'da Teşkilât-ı Mahsusa Müfreze lideri] Rıza'nın hangi merkeze atandığının bildirilme-

1 TBMM ZC, 1/11-14.7.1337, sf. 261-273.

2 Eşref Kuşçubaşı'dan aktaran, Celâl Bayar-5, sf. 103, 105, 110.

3 BOA, DH.ŞFR, 455/12, 10 Ke 1330 (23 Aralık 1914).

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 443/44, 22.Ey.1330 (5 Ekim 1914).

5 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 480/94, 6.Te.1330 (19 Ekim 1914).

diğine yönelik şikâyetinden sonra, Ermenilerin cephaneye sevk ettiğinin anlaşıldığını belirterek, barut ve saire gönderilmesini istedi.¹

Van'dan Trabzon'a bölgesel düzeyde bilgi talep eden ve şikâyetini de bizzat Talât'a yazan Bahaeddin Şakir, Erzurum'da muhacirin iskânıyla da yakından ilgilidir. [Dâhiliye Nazırı] Kalemi Mahsusa'dan Erzurum valiliğine gönderilen şifrede, Bahaeddin Şakir'e muhacir iskânıyla ilgili Dâhiliye Nezareti'nden tahsisat gönderileceği belirtilirken, satın almalarla ilgili gerekli parayı da Harbiye Nezareti'nden talep etmesi emredildi. Hatta Celâl beyin muhacirin memuru olarak atanmasının da uygun bulunduğu bildirildi.²

Yukarıdaki şifreler, Teşkilât-ı Mahsusa Reisi Bahaeddin Şakir'in hükümetle organik ilişkide ve faaliyet birliğinde olduğunu ortaya koyuyor. Benzer ilişki hükümetin partisi İttihat ve Terakki Fırkası'yla da kurulmuştur.

Bahaeddin Şakir, İttihat ve Terakki Fırkası Kâtibi Umumisinden hem talimat hem de cephaneye aldı. Bahaeddin Şakir'in, fırkanın Kâtibi Umumisi Midhat Şükrü'ye gönderdiği şifreli telgraflardaki ifadeler, karşılıklı ilişkinin boyutunu ortaya koymaktadır. Bahaeddin Şakir, Erzurum'dan 22 Ağustos 1915 tarihli Midhat Şükrü'ye gönderdiği telgrafında, Erzurum'a geldiği haberini vererek ilgili talimatı beklediğini yazdı.³

İlişki bu boyutta, Bahaeddin Şakir fırkanın genel sekreterinden talimat bekliyor.

Yazmaya devam etti Bahaeddin Şakir, yine Erzurum'dan gönderdiği şifrede, beklediği cephanenin ne zaman Erzurum'a ulaştırılacağını da sordu.⁴ Bahaeddin Şakir, fırkanın Kâtibi Umumisi Midhat Şükrü'ye yazmayı sürdürdü.⁵

İki teşkilatın öncesinde karşılıklı olarak konuyla ilgili yazıştıkları, fikir birliğine vardıkları ve İttihat ve Terakki'nin isteyene de cephaneye gönderdiği anlaşıyor.

'Ast-üst' ilişkisi

Divanı Harbi Örfi yargılamalarında fırkanın Kâtibi Umumisi Midhat Şükrü, Merkez-i Umumu azaları Ziya Gökalp, Küçük Talât, Âtîf ve Rıza, duruşmalarda fırkanın Merkez-i Umumi ile Teşkilât-ı Mahsusa arasında bir bağın olmadığını iddia etti.⁶ Mahkemede okunan delillerle ilgili verdikleri yanıt da 'hatırlamıyorum'un ötesine geçmedi.

Bunlardan birkaç tanesini incelediğimizde dahi ilişkinin mevcudiyetini anlamak için yeterlidir. Fırka Merkez-i Umumi ile Teşkilât-ı Mahsusa arasındaki sıkı

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 445/58, 10.Tş.1330 (23 Kasım 1914) tarihli şifre.

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 66/8, 22 Mart 1331 (4 Nisan 1915).

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 438/32, 9.Ağ.1330 (22 Ağustos 1914).

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 439/67, 20 Ağ.1330 (2 Eylül 1914).

5 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 438/94, 13.Ağ.1330 (26 Ağustos 1914).

6 Tehcir ve Taktik, sf. 301, 306, 318, 337, 396, 416.

bağın delili telgraflar Divanı Harbi Örfi dosyalarındadır. 12 Mayıs 1919'daki 5'inci duruşmada okunan telgraf:

“İttihâd ve Terakki Merkez-i Umumisi'ne

Beşinci çete olmak üzere Artvinli Tufan Ağa kumandasıyla 55 kişilik bir çetenin motorla şimdi yola çıkarıldığı ma'a'l-ihirâm arz olunur (saygıyla bildiririm).

Samsun Kâtib-i Mes'ûlü Rüşdî

Doktor Nâzım Beyefendi kardeşimize
16 Kanûn-ı Evvel 330
Midhat Şükrü”¹

Midhat Şükrü, telgrafi ilişkinin bir delili olmayıp, fırkanın geniş teşkilatının savaşta yardımcı olması şeklinde anlatmaya çalıştı.²

14 Mayıs 1919'daki 6'ncı duruşmada İttihat ve Terakki Fırkası'nın Balıkesir Müfettişi Musa'nın fırka kâtibi mesulü Midhat Şükrü'ye gönderdiği 3 Aralık 1914 tarihli cevabi telgraf da, Dâhiliye Nezareti aracılığıyla ulaştırılan emir gereği, mahkûmlar, Çerkezler ve diğer ahaliden Teşkilât-ı Mahsusa için toplanan insanlar hakkındadır. Midhat Şükrü de telgrafi yine Teşkilât-ı Mahsusa'dan Dr. Nâzım'a havale etti:

“Midhat Şükrü Bey Efendiye

Muhterem Kardeşim,

Dün aldığım 15 Teşrin-i Sâni 330 tarihli iş'ârât-ı âlîlerine (haberlerine) cevâbdır:

Bundan bir hafta mukaddem (önce) Dâhiliye Nezareti makamı mutasarrıfıye varid olan (ulaşan) bir tebligatda (bildiride) livâ'm dahilinde Çerkeslerden, mahkûmünden (hükümlülere) ve saireden Kafkasya'da çetecilik yapabilecek 200 nefer istenildiğinden bu yolda teşebbüs olunmuş ve adamların tedariğine (sağlanmasına) başlanmıştı... Çerkesler mevcuddur. Lezgi, Çeçen, Gürcü ve saire yoktur. Mevcud Çerkeslerden dahi Rusca bilen, Kafkas arazisini tanıyan, gezmiş olan heman yok gibidir. Ancak askerliği olmayan, bünyesi, cesareti, ahlakı, arzusu matlub (istenilen) derecede bulunabilir... bu gibilerden 300-400 Çerkes tedariği (sağlanması) heman mümkündür... Emir buyurulursa kendilerini birkaç gün zarfında sevk edebilirim. Ancak Dâhiliye Nezareti'nin adamları ile heyeti celilerinin (yüce kurullarının) emr ettiği ayrı ayrı ise ona göre hareket edilmek üzere... talimatınıza (emirlerinizi) intizar eylerim (beklerim). Baki (daimi) hürmetlerle emirlerinizin bir an evvel itasını (verilmesini) ehemmiyetle (önemle) istirham (rica) ederim kardeşim efendim.

20 Teşrin-i Sâni 330/3 Aralık 1914
Balıkesir Müfettişiniz
Mûsâ

1 Tehcir ve Taktıl, sf. 368.

2 Tehcir ve Taktıl, sf. 368-369.

Telgraf mahkemede okunduktan sonra, Midhat Şükrü, ilişkiyi yine sadece yardımcı olmak şeklinde aktarmaya çalıştı. Bunun üzerine Reis dosyadaki bir başka mektubu okuttu:

“Merkez-i Umumi Hey’et-i Muhteremesine
(Saygı değer genel merkez kuruluna)

Mu’azzez (kıymetli) Kardaşlar,

15.9.330 (yani Rumi takvimde 9. ay kasım) tarihli mahrem (gizli) emirnamelerin cevabıdır:

Mukaddema (öncelikle) heyet-i umumiyeleriyle (genel kuruluyla) Süleyman Askeri Bey’e müteaddid (birçok) mektublarla hududlara gönderilecek çeteye lüzum olup olmadığı yazılmışdı. Tabii şimdi lüzum görülmüş olacak ki, serian tahkiki ile inba’sı (haber verilmesi) emir buyuruluyor. İki gün evvel de Dâhiliye Nezareti’nden makam-ı vilayete şifre ile bir hafta zarfında 200 kişinin tedarîği emr olunuyor. Müfid Beyle görüşdüktan sonra hazırlıklara başlanmış... Henüz tahtı silaha (silah altına) alınmayan efrad ile gayr-ı Müslim ve isnân erbabından (erişkinlerden) olup henüz celb edilmeyen gençler arasında pek çok fedakâr efrad bulunduğundan hükümetin nokta-yı nazarına (görüşüne) göre mahkûmin (hükümlüler) ve şekavetle me’luf (eşkıyalığa alışkanlık halinde) olanlarla beraber taht-ı silaha (silah altına) alınmayan efraddan 500-1000’e kadar çete efradı yalnız Bursa livası dahilinde cem ve tedarîği kabil (toplanması ve sağlanması mümkün) olacağından kabûl buyurulduğu takdirde mümkün ise telgrafla (evet, hayır) tarzında cevap inayet (lütuf) buyurulmasına..

19.9.330/2 Kasım 1914

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti

Bursa Vilayeti Hey’et-i

Merkeziyesinin Mührü

İbrahim”²

Midhat Şükrü, neredeyse mektubun yanlışlıkla oraya gönderildiğini söylemeye gayret etti ve sonunda sıkıştığında da meşhur “Hatırlamıyorum” cevabını verdi.³

Oysa bunlar, sadece bilgi vermenin belgeleri değil, aynı zamanda ast-üst ilişkisi içinde organik bir bağın varlığını ortaya koymaktadır:

1- İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi veya İttihat ve Terakki Fırkası Kâtibi Mesulü, ast teşkilat tarafından cepheye gönderilen çete hakkında bilgilendirildi.

1 Tehcir ve Taktıl, sf. 415-416.

2 Tehcir ve Taktıl, sf. 416-417.

3 Tehcir ve Taktıl, sf. 418.

2- Dâhiliye Nezareti, fırkanın alt teşkilatından talepte bulundu ve çete elemanı toplamasını emretti.

3- Fırkanın Merkez-i Umumisine ya da Kâtibi Mesulü'ne gelen telgraf, bizzat fırkanın Kâtibi Mesulü tarafından Merkez-i Umumi azası ve Teşkilât-ı Mahsusa'dan Dr. Nâzım'a havale edildi.

4- Teşkilât-ı Mahsusa Reisi Süleyman Askeri ile fırkanın alt teşkilatı arasında 'al-ver' ilişkisi mevcuttur.

5- İttihat ve Terakki Fırkası'nın alt teşkilatı, çete elemanı olarak mahkûmlardan da yararlanıldığını yazdı.

6- İttihat ve Terakki Fırkası, Teşkilât-ı Mahsusa ve Dâhiliye Nezareti üçgeninde emir komuta ilişkisi vardır.

Hükümette, amma 'hafi'

İttihat ve Terakki Fırkası'nın bu tür ilişki ve faaliyeti için olsa gerek, Merkez-i Umumisinin bir kısmının hafi kalmasının kararı 1909'daki kongrede almıştır. İttihat ve Terakki'nin teşkilat tüzüğü gereği iktidar süreci tartışılırken gizliliği hep tartışılmıştır.

II. Meşrutiyet zamanında Temmuz 1908'de Ohri'de kaymakam ve Talât, Cemal ve Enver yurtdışına kaçtığında İstanbul Valisi olan Süleyman Kâni, İttihat ve Terakki'nin belli kadrosunu gizli tutmasıyla ilgili kararın 1909 kongresinde alındığını yazdı.

18 Eylül 1909'da Selanik, Manastır, Kosova, İzmir ve Yanya ile askerî kulüpten gelen murahhaslarla toplanan kongre, Hacı Adil'in riyasetinde yapıldı.¹

İttihat ve Terakki'nin kongrede aldığı gizli karar Albay Tunçay nezdindeki ve-sikalardan 'Mevadd-ı hafiye (gizli maddeler)' başlığı altında iki maddeyi, alıntı tırnak içinde olmak kaydıyla, özetliyorum:

1- Cemiyetler Nizamnamesi gereği, İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumiyesi ile vilayet merkez azasını aleni bulundurmaya ve hükümet tarafından bir takibat esnasında bu kişilerin sorumlu olduğuna karar verilmiştir. Merkez-i Umumiyenin 'kısmı zahiri (açık kısmı) hükümet ve ecanib (yabancılar) nazarında temsil edecek ve faaliyet gösterecek. "Merkez-i Umumiyenin kısmı hafi teşkilatı merakizi vilayetçe malum olacaksa da (vilayetçe bilinecekse de) bunlar harice karşı mestur (gizli) olacak ve işbu teşkilat ve eşhas efradı cemiyetçe dahi katiyen bilinmeyecektir. Vilayat merakizi daha aynı suretle teşkil olunacaktır."

2- Kongrenin toplanmasına kadar acil tedbir olarak İstanbul gibi vilayet merkezinde heyeti merkeziyenin eksikleri de tamamlanacaktır.²

İttihat ve Terakki'nin geride belge bırakmaması ya da bıraktıklarının imhası, Merkez-i Umumi'nin hükümet üzerinde yönlendirici konumda olması ve 1913'e ka-

1 Süleyman Kâni İrtem-2004, sf. 111.

2 Süleyman Kâni İrtem-2004, sf. 113-114.

dar hükümette nazırları olduğu halde kongrelerini gizli yapması¹, Süleyman Kâni'nin belgesinde yazdığı gibi gizlilik kararı gereğidir. Bunun için, İttihat ve Terakki'nin kaderini çizen üçlüden Talât dışındaki Enver ve Cemal paşaların, 1908 sonrasında ancak 1917'deki kongrede Merkez-i Umumiye seçildikleri² açıklanmıştır.

İttihat ve Terakki, iktidarda bulunduğu yıllarda yarı gizli yapısını hep korumuştur.³

İttihatçılarla ilgili ana dava yargılamasındaki ifadelerde de gizlilik havası hâkimdir; çünkü Ziya Gökalp'inden Mihdat Şükrü'ye hepsi ağız birliği etmiş, ya 'hatırlamıyorum' ya da 'bilmiyorum' demeyi tercih etmişlerdir.

İttihat ve Terakki, hükümet ve Teşkilât-ı Mahsusa üçgeninin merkezindeki İttihatçılar, 1914-1918 sonuna kadar Osmanlı'nın tek hâkimi olarak, dönemin de sorumlusudur.

2.5- Sarıkamış'ta 'Enver kırımı'

Kafkaslarda cephe savaşı iki bölümdür. 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'nın komutasında, 1 Kasım-19 Aralık 1914 tarihleri arasındaki Köprüköy ve Azap muharebeleri, diğeri de 3. Ordu Komutanlığını Enver'in üstlendiği 22 Aralık 1914-4 Ocak 1915 Sarıkamış muharebesidir. Esas yenilgi de Enver komutasında Sarıkamış'ta yaşandı.

12 Aralık 1914'te Erzurum'a gelen Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver, taarruzun bahara kalmasını öneren 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet'i görevden aldı ve komutanlığı kendisi üstlenerek, ordu kumandanı Hasan İzzet'e "Eğer Hocam olmasaydınız, sizi idam ettirirdim" dedi.⁴

Bu durumda Enver, hem Harbiye Nazırı'dır hem Başkumandan Vekili'dir hem de 3. Ordu Kumandanı'dır. Bu üç makam sahibi Enver, 22 Aralık 1914'te harekât emrini verdi, 4 Ocak 1915'te 3. Ordu geri çekildi ve sonuç ağır yenilgidir.

Bu yenilginin ve 3. Ordu er mevcudunun can kaybının sorumlusu: Üç makam sahibi Enver'dir. Diğer bir deyişle, Rusya'nın zaferinin bir nedeni de, Enver'in plansız ve isabetsiz kararlarının sonucudur.

Sarıkamış'ta 83. Alay komutanı olarak savaşan 2 Ocak 1915'te Ruslara esir düşen ve 21 Ağustos 1920'de esaretten kurtulan Ziya (Yergök), 90.000 mevcuttan 12.000'in kurtulduğu felâketinin nedenlerini şöyle sıraladı:

- 1- Ordu kıştan dolayı felç olmuştur.
- 2- Enver ile Hafız Hakkı paşaların tecrübesizliği ve çılgınca hareketleri vardı.
- 3- Tüm subaylarda görev aşkı yoktu.

1 Tunaya-3, sf. 292-293.

2 Tunaya-3, sf. 298-299.

3 Zafer Toprak-1982, sf. 349.

4 Enver-3, sf. 121-122.

4- Erlerin komutanlara güveni kalmamış, maneviyatı kırılmıştı.

5- Bölgenin ormanlık olması harekâtı zorlaştırıyordu.¹

Bir diğer komutan, 3. Ordu'ya bağlı 9. Kolordu Komutanlığı Kurmay Başkanı Şerif (Köprülü) de, Sarıkamış muharebesinde esir düştü ve beş yıl kaldığı Sibirya'dan kaçtı ve Türkiye'ye geldi.²

Şerif (Köprülü), 3. Ordu'nun iase ihtiyacı 88 milyon kilogramken, ambarda sadece 1,2 milyon kilogram bulunduğunu ve 4 Ocak 1915'te her şeyin bittiğini ve 9. Kolordunun kalan bütün kuvvetinin teslim olduğunu belirterek yaptığı genel değerlendirme özetle şöyledir:

Sarıkamış felâketi, Başkomutan Vekili Enver ile Genelkurmay 2. Başkanı iken 10. Kolordu Komutanlığını üstlenen Hafız Hakkı'nın yanlış tedbirlerinin eseridir. Enver ve Hafız Hakkı, orduyu gençleştirme gayesiyle iktidar mevkiine geçmişlerdir.³

9. Kolordu Komutanlığı Kurmay Başkanı Şerif (Köprülü) ve 83. Alay Komutanı Ziya'nın (Yergök) Sarıkamış'taki hezimetle ilgili çakışan ortak değerlendirmesi, 3. Ordu Komutanlığını üstlenen Enver ile Genelkurmay 2. Başkanı iken 10. Kolordu Komutanlığına atanan Hafız Hakkı'nın yanlış kararlarıdır.

Sarıkamış'taki yıkımla ilgili Alman subayların da değerlendirmesi vardır. Liman von Sanders, anılarında Sarıkamış'la ilgili şu tespitlerde bulundu:

“Söz konusu harekât Enver Paşa'nın Başkomutanlığı altında ve 3. Ordu tarafından yapıldı ve bu ordunun imhası ile sonuçlandı. Dünya harbinde ilk imha edilen Türk ordusu bu oldu... Bir süre sonra arazideki güçlükler ve şiddetli kış kendini göstermeye başladı. Türk birlikleri Enver Paşa'nın zoruyla ilerliyordu... Başlangıçtaki ufak başarılarla karşılık, 4 Ocak'ta yenilgiye uğradılar, geri çekilmek zorunda kaldılar. Düşman ise onları takip etti.”⁴

Liman von Sanders, dünya tarihinde imha edilen ilk Türk ordusu, derken sanki biraz da alay eder gibi.

Harbiye Nazırı Enver, Kafkaslarda Sarıkamış muharebesini, Ruslara karşı zorlanan Almanya'ya yardım etmek amacıyla talep üzerine yaptı. Teçhizat eksik ve cephaneye ikmal hizmeti ve nakil vasıtaları işlemez haldeydi. Sonunda yaşanan hezimetti.⁵

O dönem Osmanlı ordusunda görev yapan Alman subayların bir kısmı da Sarıkamış muharebesine katıldı: Bronzart Paşa, Yüzbaşı Guze, Binbaşı Fischer, Binbaşı Lange, Binbaşı Kirsten, Yüzbaşı Stange [Teşkilât-ı Mahsusa elemanı, İbrahim kod adlı], Yüzbaşı Feldman, İstihbarat Binbaşı Staseiski gibi.⁶

1 Tuğgeneral Ziya Yergök, *Sarıkamış'tan Esarete (1915-1920)*, Hazırlayan: Sami Önal, Remzi Kitabevi, 8. Baskı, İstanbul-2007, sf. 123-126, ve bundan sonra, Ziya Yergök.

2 Şerif Köprülü, sf. 5, 216.

3 Şerif Köprülü, sf. 24, 56, 252.

4 Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, Hazırlayan: Resul Bozyel, Kesit Yayınları, İstanbul-2006, sf. 51, ve bundan sonra, Liman von Sanders.

5 Hüsamettin Ertürk-1969, sf. 118; Enver-3, sf. 126; İnönü Hatıraları, sf. 99.

6 İsmet Görgülü-1993, sf. 107-111.

Bu muharebenin sonunda, Osmanlı ordusunun can kaybı tam tespit edilmiş değildir. Genelkurmay yayınında, Sarıkamış harekâtı başladığında 22 Aralık 1914'te 3. Ordunun 75.000'i muharip olmak üzere genel mevcudu 112.000'di. Sonradan Erzurum'dan alınan erlerle 118.000'e çıktı. Kayıpların toplamı 60.000'dir ve bunun 20.000'i donma ve hastalık nedeniyle olmuştur.¹

9. Kolordu Ruslara esir düştü. 10. Kolordu da mevcudunun yüzde 80'ini kaybetti. 9. ve 10. kolordular Sarıkamış önlerine geldiğinde 50.000 mevcuttan 10.000 kişi kalmıştı.²

Yerli halktan hayatını kaybedenler hakkında ise pek bilgi bulunmamaktadır.

Sarıkamış'ta binlerce asker ve subay öldü, ama Enver canını kurtardı ve İstanbul'a gitmek üzere Sarıkamış'tan ayrıldı, daha doğrusu kaçtı.

2.5.1- Enver, Padişahı kandırdı

Sarıkamış'ta 4 Ocak 1915'teki hezimetin ardından Enver, başta Padişah olmak üzere herkesi kandırdı ve gazetelerin yenilgiden bahsetmesini yasakladı. Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver, 7 Ocak 1914'te Başkomutana (Padişah'a) çektiği telgrafta 'yenilgiyi' gizledi:

"Ruslara karşı başlamış olan harekât, Rus ordusunun kesin surette yenilgisiyle sonuçlanmadıysa da, düşmanın sınır dışına çıkarılmaya ve düşman arazisinin bir kısmını ele geçirmeye ve düşman ordularının iyiden iyiye sarsılmasına imkân verdi. 15 gün devam eden taarruz muharebeleri sonucunda, yorulmuş olan orduyu dinlendirmek ve hem de ileri harekât için hazırlanmakla uğraşılacaktır. Ben de ordunun komutasını Hafız Hakkı Paşa'ya bırakarak İstanbul'a hareket ediyorum. Bununla beraber bütün bu bilgilerin ve hareketimin gizli tutulmasını istirham ederim."³

Enver'in padişaha gönderdiği telgrafta, Ruslara karşı yapılan taarruz düşman ordusunun kesin yenilgisiyle sonuçlanmadıysa da sınır dışına çıkartıldığını ve bir kısım düşman toprağının ele geçirmeye imkân yaratıldığını yazması, yalandır; çünkü komutasındaki ordu büyük kayıp vererek yenilmiştir. Padişaha bunu yapan Enver, komutanı olduğu ve yenilmesine neden olduğu 3. Ordu'ya gönderdiği bildiriyile, benzer yalanı tekrarladı.

Enver, 8 Ocak 1915 tarihinde başında bulunduğu sırada 4 Ocak 1915'te yenilen 3. Ordu'ya yayımladığı bildirideyse, "Arkadaşlar, ... Düşmandan yerler aldınız... Padişahımız başta olduğu halde bütün millet tebrik ediyor... Sizi Allah'ın birliğine emanet ediyorum..."⁴ ifadesini kullanmaktan da çekinmedi.

1 Kafkas Cephesi-1, sf. 535.

2 Kafkas Cephesi-1, sf. 528.

3 Kafkas Cephesi-1, sf. 522-523.

4 Kafkas Cephesi-1, sf. 524.

Başkumandan Vekili Enver, Başkumandan Padişah'tan ve komutanı olduğu 3. Ordu'dan Sarıkamış hezimetini sadece perdelemiyor, zafer diye de servis etme gayretinde!

2.5.2- Mebusan gör(e)mez

Meclis-i Mebusan, 1 Mayıs 1330 (14 Mayıs 1914) tarihinde açıldı, Almanya-Osmanlı ittifak antlaşmasının imzalandığı ve seferberliğin ilân edildiği 20 Temmuz 1330'da (2 Ağustos 1914) tatil edildi ve 1 Kanunuevvel 1330'da (14 Aralık 1914) yeniden açıldı.

Mebusan böylece Kafkas cephesinde savaşın kızıştığı bir dönemde açılıyordu; ama şark cephesinde neler oluyor sorusu gündeme dahi alınmadı.

Tam da Sarıkamış hezimetinin üç-beş gün sonrasında, 29 Kanunuevvel 1330 (11 Ocak 1915) tarihinde Meclis'te 1331 Harbiye Nezareti bütçesi görüşüldü, ama Sarıkamış'tan bahsedilmedi.¹

Kanun-i Esasi tadilatı 5 Kanunusani 1330'da (18 Ocak 1915'te) ve 1330 bütçesi 21 Kanunusani 1330'da (4 Şubat 1915'te) Mebusan gündemindedir, ama yine Sarıkamış'la ilgili tek kelime konuşulmadı.²

Sarıkamış adı ilk kez 16 Şubat 1330 (1 Mart 1915) tarihinde Meclis-i Mebusan Reisi Halil'in Mebusan'ın tatile girmesi sebebiyle yaptığı konuşma sırasında geçti.

Dâhiliye Nazırı ve Maliye Nazırı Vekili Talât, irade-i seniyye'yi okudu. İradeyle, Mebusan çalışmaları 15 Eylül 1331'de (28 Eylül 1915) yeniden başlamak üzere 16 Şubat 1330 tarihi itibarıyla tatile girdi.³

Meclisi tatil eden irade-i seniyye okunduktan sonra Reis Halil'in (Menteşe), genel bir değerlendirme yaptığı konuşmasını özetliyorum:

Hükümet harbi umumiyeye iştirak etmek zorunda kaldı. Ordularımız kahramanlıklar gösterdi. Harbin ilk günlerinde hududu geçerek Köprüköy civarına yerleşmiş olan düşman, 40 günlük taarruzla Sarıkamış'a kadar sürüldü ve düşman kuvvetleri "ordumuz karşısında eridi". Mısır'da ve Basra'da düşmanla ordumuz çarpışıyor. Çanakkale'den düşman gemileri geçemedi. Osmanlı-Alman-Macar ve Avusturya silahlı güçleri Moskofları kahredecek. Ruslar her yerde cezalarını bulacaktır.⁴

Sarıkamış'tan neredeyse iki yıl sonra İttihat ve Terakki Fırkası'nın 28 Eylül-3 Ekim 1916 tarihinde İstanbul'da yapılan kongre raporunda da Sarıkamış hezimetini görmezden gelindi. Raporda isim olarak Kafkasya var, Çanakkale var, Irak, Mısır, Galicya cepheleri var⁵, ama Sarıkamış'ın adı dahi yok.

1 MMZC, 1330-1331/1-11, 29 Kanunuevvel 1330, sf. 159.

2 MMZC, 1330-1331/1-14, 5 Kanunusani 1330, sf. 192-199; MMZC, 1330-1331/1-20, 21 Kanunusani 1330, sf. 286-293.

3 MMZC, 1330-1331/1-33, 16 Şubat 1330, sf. 480.

4 MMZC, 1330-1331/1-33, 16 Şubat 1330, sf. 481-482.

5 Mete Tunçay, Cihat ve Tehcir, sf. 76-77.

İttihatçılar, hiç mi hiç Sarıkamış'ı hatırlamak ve konuşmak istemiyor.

Bu bakışın sonucu olarak uzun bir aradan sonra 1 Mart 1915'te ilk kez de-
ğinen Mebusan Reisi Halil, binlerce insanın öldüğü ve Osmanlı'nın yenildiği
Sarıkamış imhasını, Rusların eridiği iddiasına dönüştürecek kadar yetenekli-
dir!

Sarıkamış'ı görmeme ve hatırlamama tavrı, nedense Cumhuriyet döneminde
de devam edecektir!

2.5.3- Sarıkamış'a resmî yasak

İstanbul gazetelerinin haberlerine göre Sarıkamış'ta zaferi kazanan Enver'in
komuta ettiği Osmanlı ordusudur, kaçan da Ruslardır. Çünkü Enver'in hazırladığı
resmî bildiri böyledir.

İstanbul'da Osmanlı Genel Karargâhının yolladığı bildirileri haber yapan 2
Ocak 1915 tarihli gazeteler, "Rusları hızla kovalıyoruz" ya da "Binlerce tutsak al-
dık" veya "Sayısız cephane ve silah ele geçirdik" gibi başlıklar attı. Gazeteleri böy-
lesine coşturan resmî bildiri şöyledir:

"Erzurum'dan bildirilmiştir:

Savuçbulak'm 50 kilometre kuzeyindeki Miyandü-Ab dolaylarında Ruslar kesin
yenilgiye uğratılmıştır. Ordumuzun asıl cephesinden Erzurum'a doğru büyük öl-
çüde Rus tutsağı gönderilmeye başlanmıştır. Şimdilik 600 tutsak Erzurum'a varmış
bulunmaktadır."¹

İstanbul gazetelerine göre 2 Ocak 1915'te kovalanan Ruslar, nasıl olduysa iki
gün sonra 4 Ocak 1915'te Osmanlı ordusunu hezimete uğrattı. Ama resmî bildiri
sayesinde hezimet, zafere dönüştürüldü.

Osmanlı ordusunun kesin yenildiği 4 Ocak 1915 tarihli İstanbul gazetelerinde
yer alan resmî bildiri de şöyledir:

"Genel Karargâhtan bildirilmiştir:

Kafkasya'daki ordumuz komutanlığından bugün gelen bilgilere göre birliklerimiz
zaferlerle dolu ilerleyişini sürdürmektedir. Ordumuzdan bir bölüm Sarıkamış'a dek
ilerleyerek buradaki çetin çarpışmalarda kesin başarı kazanmıştır!

25 Aralık'tan bu yana birliklerimiz Ruslardan... Düşman taburu 200 ölü ve 400
yaralı vermiş ve geri kalanı darmadağınık kaçırmıştır!"²

1 Alptekin Müderrisoğlu-2, sf. 530.

2 Alptekin Müderrisoğlu-2, sf. 562.

Ertesi gün 5 Ocak 1915'te İstanbul gazetelerinin manşetinde resmî bildiriye göre zafer haberleri.

Sarıkamış'tan 'kaçan' Enver, İstanbul'a vardığında bu tür zafer haberleriyle de olsa Sarıkamış'tan bahsedilmesini yasakladı.¹

Liman von Sanders de anılarında, Sarıkamış yenilgisinin 'konuşulmasının yasaklandığını' yazdı.²

Liman von Sanders'e göre, gazetelerde yazmanın ötesinde Sarıkamış'la ilgili konuşmak da yasaklandı. Çünkü İttihatçı hükümetin Harbiye Nazırı Enver, resmî bildiriler yalanıyla sahte zaferler inşa etmektedir.

Bu yasak, yakın döneme kadar resmî olarak sürdürüldü; Enver'in hatasıyla iki haftada on binlerce insanın öldüğü Sarıkamış hiç hatırlanmazken, sadece Çanakkale'den bahsedildi.

2.5.4- Enver, askeri vurdurdu kaçtı

Şark Cephesinde Ruslara esir düşen Kolordu Komutanlığı Kurmay Başkanı Şerif (Köprülü) anılarında, o 'büyük komutan' Enver'in bir Anadolu gencini nasıl kurşuna dizdirdiğini anlatır anılarında. Gencin kurşuna dizdirilmesi kısmını özetliyorum:

27 Aralık 1914 akşamı Enver, boynu bükük bir çocukla bizim yanımıza geldi, "Kaçarken tuttum, kurşuna dizilecek!" dedi. Tümen Komutanı Albay Arif, firari denilen çocuğu tanıdı: Harbiye Mektebinin son sınıfını tamamlamadan çıkmış. Harp başladığı günden beri bilmem hangi bölükte takım komutanlığı ile güzel hizmetler etmiş. Çerkes köyüne hücum esnasında 5-10 kişilik takımı tamamen yok olmuş. Kendisi alay komutanını ararken, yine avcı hattında biraz nefes almak için bir ağacın dibine oturmuş ve o sırada Enver de gelmiş kendisini yakalamış. 17-18 yaşında zayıf, sarı benizli ve fakir halli bir gençti. Anlattığı doğru veya yanlış da olabilirdi, lakin bu çocuktu. Biz emri icra etmemeye karar verdik. Enver, ertesi gün yine sordu, "Efendimiz Divanı Harp edilmesini emir buyurmuştunuz" dedik. Enver, birinci emrini tekrar etti ve çocuk muhafız bölüğüne teslim edildi. Hepimizin çocukları vardı; şımarık ve beceriksiz Enver.³

Nazır Enver'in bu gibi tavırlarından dolayı orduda sevilmediği Almanya diplomatik raporlarına da yansdı. Almanyanın Erzurum Konsolusu F. W. Shulenburg, İstanbul Büyükelçisi Müşaviri Neurath'a gönderdiği 16 Nisan 1916 tarihli raporda, Erzurum'a gelmesi beklenen Harbiye Nazırı Enver'in son kış seferi ve subayları kendi eliyle kurşuna dizdirmesinden dolayı, orduda hiç sevilmediğini, hatta bu tavrın kendisine bile hissettirildiğini yazdı.⁴

1 Alptekin Müderrisoğlu-2, sf. 581, 586.

2 Liman von Sanders, sf. 51.

3 Şerif Köprülü, sf. 224-225.

4 PA-AA/BoKon/100, 10/12, 4828, aktaran, Alman Belgeleri, sf. 687-688.

Demek ki Sarıkamış'ta ölen on binlerce Anadolu gencinin hepsini Ruslar öldürmemiş, bir kısmını da Enver kurşuna dizdirmişti. Enver, Sarıkamış'ta felâketi yaşattığı Ruslara yenilmesinin ardından, cepheyi terk etti ve soluğu İstanbul'da aldı. Osmanlı'nın Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver, Birinci Dünya Savaşı sonunda da İstanbul kesmediği için Berlin'e kaçtı.

Türk milliyetçilerin kahramanı Enver, işte bu!

Kaçan mı, yoksa toprağında ölen mi kahraman?

Zaten Enver'in Harbiye Nazırı olması sürecindeki rütbe yükseltme operasyonu da tam bir hikâye.

Enver'in rütbesi 13 Aralık 1913'te albaylığa, 18 gün sonra 1 Ocak 1914'te de tuğgeneralliğe yükseltildi ve hemen nazır, ardından da Başkomandan Vekili oldu.

Dünya askerî tarihinde belki de böylesi ilk vakanın kahramanı 18 günde paşa olan Enver'i, Almanya öylesine pohpohlar ki, Liman von Sanders, Berlin'den İstanbul'a giden tren vagonları üzerinde 'Enverland' yazılarını gördüğünü yazar anılarında.¹

Hatta Enver, kendisinin Napolyon'a benzetilmesini ve ona olan hayranlığını gizlemez.

Napolyon'a benzediğini düşündüğü için Enver, Beşiktaş'taki evinin her tarafını Napolyon heykelleri ve resimleriyle doldurmuştu.²

Avantür (maceracı) Enver, Napolyon gibi şöhretli olmak istemiştir.³

23 Ocak 1913'te Babıâli Baskını öncesinde beklediği sırada, Enver'in Napolyon resimleri çizdiği de iddia edilmiştir.⁴

Almanya'nın Osmanlı'ya Enverland diyecek kadar pohpohladığı Napolyon hayranı Enver'in (ve fırkasının) hayalperest ve maceracı politikası sonucunda, milyonlarca insan canından (ve malından) olacaktır!

2.5.5- Nazır, Mebusan'a yalan söyledi

Harp ve Osmanlı ordusunun durumu, Mebusan gündemine bir yıl boyunca gelmedi. Bir yıl sonrasında Başkomandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver, Meclis-i Mebusan'a ilk kez 22 Eylül 1331 (5 Ekim 1915) tarihinde harp ve askerî durum hakkında bilgi verdi:

“...Nihayet Şevketmeap (padişah) efendimiz umumi seferberliği irade buyurdular...

Karadeniz'de Rusların suikastı neticesi patlayan bombalar bizi harbe soktu... Her ta-

1 Liman von Sanders, sf. 51.

2 Karabekir, Harp-2, sf. 234-235.

3 *Biz İttihatçılar*, kitabı içinde, *Ahmet Rıza Hatıralar*, Hazırlayan: Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul-2009, sf. 378.

4 Süleyman Kâni İrtem-2004, sf. 434.

raftan hücumla maruz kaldık... Kafkasya'da Ruslar evvela ilerler gibi oldu, onlara karşı taarruza geçerek onları hırpaladık... Rus Ordusunu artık bizim için tehlike arzetteyecek bir hale soktuk. Çanakkale, Mısır'da düşmanla şiddetli çatışmalarımız oldu... Bugün Alman ve Avusturya kılıcı ne tarafa döndüyse orada maksadına nail oldu.”¹

Enver'in tüm konuşmasının zaptı sadece bir buçuk sayfadır. Alman hayranlığını tutanaklara yazdıran Enver konuşmasında az değil, üç tane yalan söylemiştir:

- 1- Seferberlikle ilgili herhangi bir karar alınmamış ve irade beyanı olmamıştır.
- 2- Karadeniz'de Rusya saldırmamış, Almanya'nın isteği ve Enver'in onayıyla Osmanlı bayrağı taşıyan ve 'görünüşte' Osmanlı'ya satılan Alman gemileri Goben ve Breslav Rus donanmasına saldırmıştır.
- 3- Enver, komutasında Sarıkamış'ta yaşanan imhayı hiç hatırlatmamıştır ve hırpalandığı söylenen Rus ordusu şarkta birçok kenti işgal etmiştir.

Mebusan'da bu yalanları hiçbir mebusun gündeme getirmemesi de hükümet ile Mebusan ilişkisi ve Mebusan'ın ne halde olduğu açısından hayli dikkat çekicidir. Harbiye Nazırı Enver, 7 Aralık 1916'da 1332 senesi Harbiye Nezareti Bütçesine 1,5 milyar kuruş ek ödenek verilmesiyle ilgili layihanın Âyan'da görüşülmesi üzerine kürsüye çıktığında da, Çanakkale, Irak, İran'daki cepheler hakkında bilgi verdi. Çanakkale zaferi direnişi üzerinde durmayı ihmal etmeyen Enver, şarkta Rusya'nın Erzincan'a kadar ilerlediğini belirterek, Bulgaristan'ın da ittifak cephesine katıldığını anlattı.²

Bulgaristan'ın ittifaka katılması bir yılı aşmıştı, ama olsun Enver yine de konuşma gereğini duymuştu. Enver, Mebusan'da olduğu gibi Âyan'a yalan değil, ama eksik konuştu ve kendi girişimiyle Bulgaristan'a toprak hibe edildiğine hiç değinmedi. Enver'den sonra sadece Ahmet Rıza söz aldı ve aynen, “İstiklâl-i siyasimizi istihsal edelim derken, iflas ederek, istiklal-i mali ve iktisadimizi mahv ve kaybedecek olursak, Dimyat'a pirince gider iken evdeki bulgurdan olmuş oluruz” diye konuştu. Enver'in cevabı, kısadır, “Rıza Beyefendinin söylediği sözler cevaba değmez” oldu.³

Mebusan'da Enver'e karşı hiçbir mebusun sesi çıkmazken, Âyan'da tek konuşan Ahmet Rıza'dır. Bu, harp gerçeğinin Mebusan'a ve Âyan'a nasıl yansıdığının düşünmeye değer fotoğrafıdır.

2.6- Alman patentli cihat

7 Aralık 1916'da Âyan'da Ahmet Rıza'nın, Harbiye Nazırı Enver'in yanıt vermeye değer bulmadığı konuşmasında söylediği⁴ gibi, Osmanlı için harbin sonu hüsrandı.

1 MMZC, 1330-1331/1-35, 22 Eylül 1331, sf. 490-491.

2 MAZC, 1332-1333/1-10, 24 Teşrinisani 1332, sf. 119-121.

3 MAZC, 1332-1333/1-10, 24 Teşrinisani 1332, sf. 121-122.

4 MAZC, 1332-1333/1-10, 24 Teşrinisani 1332, sf. 121-122.

1910'ların emperyal güçleri İngiltere, Almanya, Fransa ve Rusya'nın dünyayı paylaşım kavgasında politikanın en son yöntemi silah da kullanılmıştır. Bu paylaşım kavgasında Osmanlı, gerçekte Alman gemisi olan Goben ve Breslav'ın Rusya'ya vurmasıyla başlayan ve Mondros'a kadar giden süreçte Almanya komutasında ve safında savaşmıştır.

Hayatın her alanını savaşın belirlediği bir durumda İttihatçı hükümetin, Almanya'nın yönlendirmesi dışına çıktığını düşünmek aşırı 'tarafgirlik' olacaktır. Dünyada böylesi de ilk kez görülmüştür; hangi ülke, ordusunun Genelkurmay Başkanım bir başka ülke generaline teslim etmiştir. İttihatçı hükümet, Genelkurmay Başkanlığı ve orduda komutanlığı Alman subaylarına vermekten çekinmedi.

Almanya'nın belirlediği savaş planına göre Almanya-Osmanlı ittifak antlaşmasının imzalanmasından, seferberlik ilanına, Goben ve Breslav'ın Çanakkale'den girmesinden Rusya'ya vurmasına, Sarıkamış muharebesine, 4000 kilometrekare Osmanlı toprağını Bulgaristan'a vermesine kadarki zaman diliminde İttihatçı hükümet, Dâhiliye Nazırı Talât ve Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver'in uygulaması gölgesinde kalmıştır.

Karadeniz'de ve Sarıkamış'ta Rusya'ya saldırı, 2 Ağustos 1914'teki Almanya ile ittifak antlaşması sonrasında yapılan 7 Haziran 1914 tarihli askerî planı revize eden 6 Eylül 1914 tarihli plana göre yapılmıştır.¹

İttihatçıların bu tarz hükümet eylemesinin sonucu, 'genç' ve 'tecrübesiz' ve 'yetersiz' ve 'beceriksiz' ve 'maceracı' gibi ifadelerle geçirilemeyecek kadar ciddi olmuştur.

Bu süreçteki İttihatçı hükümet politikası bir nevi karikatürize edilecek olursa, görev alanı paylaşımında Dâhiliye Nazırı Talât 'iç düşman'a ve Harbiye Nazırı Enver de 'dış düşman'a karşı belirleyici konumda olmuştur.

İttihat ve Terakki, Meclisin tek ve hâkim partisi olduğu için, Mebusan ve Âyan'ın hükümet üzerinde etkisi hayli önemsiz kalmıştır. Sarıkamış'ta Enver'in sorumluluğunda yüz binlerin canına mal olan bir kırım yaşanmış, ama Meclis gündemine dahi alınmamıştır. İttihatçıların "Sarıkamış'ı hatırlama" politikası, bugün dahi kırılmış değildir. Resmî yaklaşım bütünü yok sayarak, sadece Çanakkale'de 1915 Mart ayında yoğunlaşan ve 1916 yılı başına kadar süren mücadeleyi hatırlatma eğilimindedir.

Almanya 'dünya pazar paylaşımında' olacaklara hazırlık yapıp, Osmanlı'yı da planına çekti. 1914'ün ikinci yarısında uluslararası düzeyde hayli sıcak gelişmeler yaşanmıştı. 1914 yılının Haziran ayından itibaren savaşın tam tam sesi duyulmaya başlamıştı:

– 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan veliahtı Franz Ferdinand ve eşi Saraybosna'da öldürüldü.²

1 Genelkurmay-Osmanlı Lojistik, sf. 107-108.

2 Bayur, II/4, sf. 558.

– 28 Temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a savaş ve bunun üzerine Rusya da hemen seferberlik ilân etti.¹

– 1 Ağustos 1914'te Almanya Başbakanı, Rusya'ya savaş ilanı emrini içeren teli Petersburg'taki elçiye gönderdi.²

– 2 Ağustos 1914'te Osmanlı-Almanya ittifak antlaşması imzalandı.

– 3 Ağustos 1914'te Almanya Fransa'ya savaş ilan etti.³

– 5 Ağustos 1914'te de İngiltere Almanya'ya savaş ilan etti.⁴

Cephelerde Almanya ve Avusturya, başarısız durumda olması üzerine Osmanlı'ya 'savaşa gir' kartını öne sürdü.

Hatta Almanya Genel Karargâhı, 22 Ekim 1914'te Osmanlı'nın harbe girmesi ni sağlayacak bir plan hazırladı. Buna göre, Osmanlı donanmasıyla Rus donanması basılacak, cihat ilan edilecek, Kafkasya ile kanal seferleri ve Odesa'ya çıkartma yapılacaktır.⁵

Almanya planladığı emeline ulaştı; Osmanlı da, Rusya ile savaşa girdi.

'Yardımcılar Türk'tü'

Osmanlı'nın savaşa girdiği dönemde Osmanlı Genelkurmay İstihbarat Şubesi subaylarından Kâzım Karabekir, karargâhta müdürlerin Alman yardımcılarının Türk olduğunu belirterek, yaşadığını anılarında şöyle ifade etti:

"Kayıtsız şartsız Erkânı Harbiye Umumiyesimize kadar her şeyimizi Almanlara nasıl oluyor da teslim ediyoruz... Bütün seferberlik ve toplanma planlarımızı Almanlar yaptı. Bizler sadece onlara malzeme hazırladık. Şu halde harp çıkarsa durumumuz ne olacak?"⁶

Zaten Alman Genel Karargâhı, savaşa girmek şartıyla Osmanlı'ya yılda 5 milyon lira borç vermeyi kabul etmiş bulunuyordu.⁷

Osmanlı bu süreçte, fiili olarak Almanya'nın yönlendirmesi ve Enver'in Almanya tavrına uymasıyla girdi. Enver, 'Rusya'ya saldır' emrinin arkasından 'Rusya saldırdı' demekten de çekinmeyecektir.

Amiral Suşon komutasında 27 Ekim 1914'te Karadeniz'e çıkan Goben ve Breslav 29 Ekim 1914 sabahı Sivastopol, Odesa, Novarosiski ve Kofe deniz üslerine taarruz etmesiyle Rusya ile Osmanlı devleti arasında harp fiilen başlamıştı. Baş-

1 Bayur, II/4, sf. 600.

2 Bayur, II/4, sf. 614.

3 Bayur, II/4, sf. 616.

4 Bayur, II/4, sf. 617.

5 Sina Akşin-2001, sf. 414.

6 Karabekir, Harp-1, sf. 69.

7 Sina Akşin-2001, sf. 415.

komutanlık Vekâleti, olayı “Eğitim maksadıyla Karadeniz’e çıkan filomuza Ruslar taarruz ettiler” şeklinde komutanlıklara duyurdu. Bu ifade, Sultan Mehmed Reşad’ın, 1 Aralık 1914’teki Meclis açılış nutkunda da aynen yer aldı.¹

Gemilerin Karadeniz’e çıkmasına ‘evet’ diyen Enver şahsındaki İttihat ve Terakki’nin oligarşik kanadı, aynı zamanda Rusya ile savaşa da ‘evet’ demiş oluyordu. 25 Ekim 1914’te Osmanlı, Almanya safında savaşa fiilen girmiş olacaktır.

İttihatçı hükümetin Almanya’nın böyleleri yönlendirmesi altında Osmanlı’yı savaşa sokmasında, çözüm üretilmediği sosyal ve ekonomik krizin rolü de olmuştur. 1915’ten sonra olanlar hatırlandığında, savaş, 1914 yılı başında İttihatçı hükümet Sadrazamı Said Halim’in imzaladığı Ermenilerle ilgili şark vilayetlerinde ıslahı ön-gören planı tamamen ilga etmenin aracı haline getirildi.

İttihatçı hükümetin savaş dönemindeki iç politikası, 1915-1916’da Ermeni varlığını “sistematiik bir şekilde yok etti ve başka halk grupları arasında da etnik temizlik politikası” olarak özetlendi.²

Rusya’ya harp ilanı sonrasında İttihatçı hükümetin Posta ve Telgraf Nazırı Oksan, Ziraat ve Ticaret Nazırı Süleyman el-Bostani ile Nâfia Nazırı Çürüksulu Mahmut ve Maliye Nazırı Cavit istifa etti. İstifalar 5 Kasım 1914’te kabul edildi. Maliye’ye Dâhiliye Nazırı Talât, Posta ve Telgraf’a Maarif Nazırı Ahmet Şükrü, Ticaret ve Ziraat’e İstanbul Mebusu Ahmet Nesimi atandı.³

23 Kasım 1914’te de Padişahın cihat fetvasıyla, Hristiyan Almanya ve Avusturya ile Müslüman Osmanlı, Hristiyan dünyasına karşı savaş ilan etti.

Bu cihat planı da Alman patentlidir.

Teşkilât-ı Mahsusadan Eşref Kuşçubaşı’ya göre, cihat ilan etme ve Panislamizm’i İtilaf Devletlerine karşı kullanma fikri, bir Alman planıydı ve General Von der Goltz tarafından, 1914 yılının ilk yarısında Enver Paşa’yı ikna edici bir şekilde önerilmişti.

Eski komutanlardan Ali İhsan (Sabis) de, bu fikrin Almanlardan çıktığını ve özellikle Alman Askerî Misyonu üyelerinin ve Bronzart Paşa’nın bu konuda etkili olduğuna dikkat çekti.⁴

Ali İhsan Sabis’in bu gözlemi, geçmişteki konumu dikkate alındığında daha çok önem kazanıyor.

Cihat ilan edildiğinde Ali İhsan (Sabis), 1914 Ağustosundan itibaren Osmanlı Ordusu Genel Karargâhı Harekât Şubesi Müdür Yardımcısıdır ve sonrasında da hep cephelerde olacaktır, en son 1918 Ekim ayında Musul’da 6. Ordu Komutanı olup, daha sonra İngiltere’nin Malta’ya sürdüğü subaylardandır.⁵

1 Kafkas Cephesi-1, sf. 100; TPT/Meşrutiyet-1, sf. 660.

2 Hans-Lukas Kieser-2005, sf. 26.

3 Bayur, III/1, sf. 259.

4 İsmet Görgülü-1993, sf. 53, 174; Eşref Kuşçubaşı’nın 24 Aralık 1961 tarihli mektubundan ve Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, cilt: II, Ankara-1951, sf. 23-43’ten aktaran, Philip H. Stoddard-2003, sf. 171.

5 İsmet Görgülü-1993, sf. 53, 174, 192.

Almanya'dan kapitülasyon ilgasına ret

İttihat ve Terakki'nin 1913'teki kongresinde hazırlanan programın 2'nci maddesinde kapitülasyonların kaldırılması 'en mukaddes gaye' olarak kabul edildi.¹

İttihatçı hükümet, harp ortamını kapitülasyonların kaldırılması için fırsat olarak değerlendirdi, ama müttefiki Almanya'dan gerekli desteği alamadı.

Oysa Alman elçi Wagenhaym 6 Ağustos 1914 tarihli mektubunda, Osmanlı devletinin müttefik anlaşmasındaki görevlerini yerine getirdiği takdirde neler 'kazanacağını' şöyle sıralamıştı:

- “1- Almanya, kapitülasyonların kalkması için ona yardım edecektir.
- 2- Balkan devletleriyle girişilecek görüşmelerde ve Balkanlar'da fethedilecek yerlerin Bulgaristan'la paylaşılması işinde Almanya, Osmanlı hükümetini destekleyecektir.
- 3- Almanya, Osmanlı hükümetinin de savaş tazminatı almasına çalışacaktır.
- 4- Düşman Osmanlı topraklarına girerse o oradan çıkarılmadan Almanya barış yapmayacaktır.
- 5- Yunanistan savaşa katılıp yenilirse Almanya Ege adalarını Osmanlı'ya geri verecektir.
- 6- Osmanlı doğu sınırları, bu devletle Rusya Müslümanları arasında doğrudan doğruya teması sağlayacak biçimde düzeltilecektir.”²

Buna göre, kapitülasyonların kaldırılması ve savaştan Almanya'nın galip çıkması halinde Ege'de adalar, Balkanlar'da Bulgaristan'a karşı daha fazla toprak, tazminat, Rusya Müslümanları ile temas Osmanlı'nın payına düşen 'kazançlar' olarak sıralandı.

Almanya'nın Osmanlı lehine verdiği taahhütlerin, sadece Alman elçinin bir mektubuna dayandırılması hayli gariptir; bir Alman-Osmanlı belgesinin Osmanlı arşivinde bulunması gerekmektedir. Olsaydı, Yusuf Hikmet Bayur, Alman elçinin mektubu yerine o belgeyi tercih ederdi.

İttihatçı hükümetin millî politika izlemesi açısından özellikle dikkat çekilen kapitülasyonların kaldırılmasıyla ilgili 1 Ekim 1914 tarihli karara, Almanya elçisinin mektubunda verdiği sözü tutmadığı, ancak 1923'te ortaya çıkacaktır.

Gerçeğin ne olduğu dokuz yıl sonra Büyük Millet Meclisi'nde yapılan Lozan görüşmeleri sırasında anlaşıldı. Hariciye Vekili İsmet, 23 Ağustos 1923'te Meclis'te Lozan'da kapitülasyon görüşmeleriyle ilgili bilgi verirken tarihi gerçeği açıkladı:

“1916'da Almanlarca kabul edilen kapitülasyonlar ilgası keyfiyeti, nazari ve hayali idi. Hakikatte ilga ettirilememiştir. Kabul ettirilememiştir. Bunu bilirsiniz (doğru sesleri). Muahede imza edildi. Ondan sonra ellerine mektup verildi. Eğer diğer herhangi bir millete kapitülasyonların ilgası kabul ettirilirse kendiliğinden o müttefik-

1 Tunaya-1, sf. 140.

2 Bayur, III/1, sf. 98-99.

lere de kapitülasyonların ilgası şâmil olacaktır. Bu ne demektir? İlgayı dünyadaki bütün devletlerin her birine ayrı ayrı kabul ve imza ettireceksiniz. Herhangi bir millet için bütün dünyaya ayrı ayrı dikte edecek kuvvei maddiye kabili tasavvur mudur? Demek ki, Harbi Umuminin gayesi olarak yapılan ilk ilan müttefiklere de kabul ettirilemedi. Harbin neticesi meşkûk olduğu zamanlarda ancak nazarı ve hayalî kuru bir teselli elde edildi.”¹

Anlıyoruz ki, Almanya ile ittifak sürecinde gündeme gelen ve Alman elçinin mektubuna da bir madde olan ‘kapitülasyonların ilgası’, Almanya tarafından ve diğer Osmanlı müttefik devletleri tarafından resmen kabul edilmemişti. İttihatçıların nasıl iktidar eylediklerinin bitmeyen örneklerinden bir tanesi de budur. 1 Ekim 1914’te kapitülasyonların kaldırılmasında Almanya, müttefik Osmanlı hükümeti safında yer almadığı halde, İttihatçı hükümet Almanya safında savaşa girmekte hiçbir beis görmeyecektir.

2.6.1- İşgal edilen vilayete vali ataması

Bazı Osmanlı vilayet ve sancaklarının işgali, sadece halktan değil, sadrazam ve nazırdan bile gizlenmiştir. Erzurum’un Rusya tarafından işgal edilmesi o kadar gizli tutulmuştur ki, Sadrazam Said Halim bile geç öğrenmiştir.

Erzurum’un ve Bağdat’ın 11 Mart 1917’de işgali aylarca halktan gizlenmiş ve açıklanmamıştır.²

Vilayetlerin işgali sadece gizlenmemiş, öylesine bir skandal yaşanmış ki bu tür vilayetlere vali ataması dahi yapılmıştır.

Kasım 1918’de Mebusan’da 5. Şubedeki sorgusunda dönemin sadrazamı Said Halim, Erzurum’un Rus işgaline girmesinin ilan edilmemesiyle ilgili soruya, durumu Harbiye Nazırı Enver’e sorduğunu ve onun da ordu üzerinde kötü tesir edeceği için böyle hareket edildiğini söylediğini anlattı. Said Halim devamında, Bağdat veya sair bir vilayetin düşmesinin o vilayet memurundan en azından iki ayda öğrenilebileceğini de ifade etti. Basra Mebusu Hilmi’nin, hükümetin Sarıkamış veya Erzurum hakkında ve resmen tebligatta bulunmadığını, hatta Basra’nın da düştüğünü duydukları halde Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver’in hiç tebligat yapmadığını hatırlatması üzerine Said Halim, o meselenin Harbiye Nezareti’ne sorulmasını istedi. Bunun üzerine Basra Mebusu Hilmi, hatta Erzurum ve Bağdat gibi düşen vilayetlere vali tayin edildiğini de gazetelerden okuduklarını ve bu durumun nasıl yapıldığı sorusu, Said Halim tarafından yanıtlanmadı.³

Memleketin hali bu; İttihatçı hükümetin Sadrazamı nerelerin işgal edildiğinden bihaber ve bunu yapan da kabinesinden Harbiye Nazırı Enver!

1 TBMM ZC, II/1-23.8.1339, sf. 269.

2 Tunaya-3, sf. 625; Liman von Sanders, sf. 127.

3 Mebusan 5. Şube Tahkikatı, sf. 89-90.

2.6.2- Mebusan harbi tartış[a]maz

Haleb Mebusu Artin Boşgezenyan, Kanun-i Esasi'nin 7'nci maddesinin tadili hakkında takrir (önerge) verdi. 6 Kanunuevvel 1330 (20 Aralık 1914) tarihli Boşgezenyan'ın takriri, "Kanun-i Esasimizin 7'nci maddesinde 'Harp ilanı' ibaresinin makabline (öncesine) 'Meclis-i Umuminin tasvibine binaen' ibaresinin ilavesi hakkında"dır. Reis okuttuktan sonra takrir havale edildi.¹

1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin 7. maddesinin, "... harb ve sulh ilanı... Padişahın cümlesindendir" hükmü, takrire göre, "...Meclis-i Umuminin tasvibine (uygun bulmasında) bianen harb ve sulh ilanı... Padişahın cümlesindendir" olması istendi.

Önergeyle savaşın veya barışın Mebusan'da uygun bulunmasından sonra Padişah tarafından ilan edilmesi şeklindeki değişiklik yapılması istendi.

Takrirle ilgili Encümen'in 20 Kanunuevvel 1330 tarihli mazbatası, 23 Kanunuevvel 1330 (5 Ocak 1915) tarihinde Mebusan'da okundu, "...bu babdaki takririn nazarı itibara almaya şayan (gerek) olmadığıнын Heyeti Umumiyyeye arzına..." ve çok münasip sadaların ardından oylandı. Takririn görüşülmemesi yönündeki mazbata kabul edildiği için Haleb Mebusu Artin Boşgezenyan'ın takriri Mebusan'm 5 Ocak 1915 tarihli oturumunda gündeme alınmadı.²

Mebusan harbe girilmesinde kendisinin oyuna başvurma ve olurunı alma imkânı yaratacak değişiklik hükmünü yine kendi oyuyla reddetti. Böylece İttihatçı hükümetin harbe girmesiyle ilgili görüşme fırsatı da, belirsiz bir tarihe ertelendi.

2.6.3- Alman işgalinde harp

Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, 1913 yılında Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın ordunun ıslah edilmesiyle ilgili düşüncelerini kendisine anlattığını ve "Biz artık Alman savaş usulünden kendimizi kurtaramayız. 30 seneyi aşkın bir zamandan beri Alman eğitimciler bulundu" dediğini kaydederek, bundan sonra general Liman von Sanders ıslahat heyetinin İstanbul'a geldiğini yazdı anılarında.³

İstanbul'a gelen General Liman von Sanders Başkanlığındaki Alman heyeti 42 kişidir.⁴ Bu, Osmanlı ordusunun sevk ve idaresinin fiilen Almanlara teslim edilmesinin kararıdır.⁵

1 MMZC, 13301-1331/1-4, 10 Kanunuevvel 1330 (23 Aralık 1914), sf. 31.

2 MMZC, 13301-1331/1-8, 23 Kanunuevvel 1330, sf. 123.

3 Cemal Paşa, sf. 74-76.

4 Genelkurmay-1914 Yılı, sf. 34.

5 Karabekir, Harp-2, sf. 281-82; Süleyman Kâni İrtem-2004, sf. 566.

Alman Askerî Heyeti'nin 42 olan subay sayısı, harbin sonlarında 800'ü¹ buldu ve Osmanlı ordusunda 32.000 Alman askeri² görev yaptı.

Rakamlar halen muhtelif!

Dönemin ABD elçisi Morgenthau, bir Alman generalin Genelkurmay Başkanı ve diğerinin Umum Müfettişi olmasını, Osmanlı ordusunun 'fiilen Almanya'nın kontrolüne girdiği'³ şeklinde değerlendirdi.

Gelen Alman heyeti o kadar güven vermiş olmalı ki, Harbiye Nazırı Enver, 1914'te 1100 subayı birden emekli etti. Bunun gerekçesi de, Balkan Harbi'nde görevlerini tam yapmamaları olarak açıklandı.⁴

Osmanlı ordusu Birinci Paylaşım Savaşı'na, Osmanlı Genelkurmay başkanlığından, ordu komutanlığına kadar pek çok kademede görev alan ve sayısı sürekli artan Alman askeri personelle girdi. Almanya kendince, bu durumun doğrudan her türlü faydasını da görmüş olmalı!

Alman askeri personelin Osmanlı ordusunun askeri sırlarını kendi Alman harbiye ve hariciye nazırlarına raporladığım kaydeden İlber Ortaylı'nın, Alman Askerî Heyeti'yle ilgili yaptığı analiz şöyledir:

"İktisadi-siyasi olaylar kadar ordunun ana bölümünde Alman etkisinin egemen olması, Birinci Büyük Savaş'ta Osmanlı ordularının Almanya yanında ve onun çıkarları uğruna, Galiciya'dan Bağdat'a, Kafkaslar'dan Süveyş'e kadar muhtelif cephe-lerde telef olmasının nedenidir. Savaş öncesi dönemde ve savaş içinde Alman askeri uzmanları artık fiili komutanlar olmuşlardı. Kendilerine hayran olan Osmanlı komuta kademelerine karşı, son derece amirane bir tutum içindeydiler. Alman subay ve askerlerinin çılgınlıkları hoş görülüyor, daha doğrusu görmezlikten geliniyordu. Alman subaylarının uygunsuz hareketleri, hatta Türk neferlerin Alman subaylar tarafından dövülmesi gibi olaylar örtbas ediliyordu. 1910'larda Osmanlı Türkiye'si'nde orduda olduğu gibi sivil hayatta da yeni bir moda vardı: Alman hayranlığı."⁵

Almanlar fiilen Osmanlı ordusu karargâhını yöneten konumdadır:

Başkomutanlık karargâhı şöyledir:

1– Başkomutan: Padişah

2– Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı: Tuğgeneral Enver

– Başkomutan Vekili Yaveri: Yüzbaşı Kâzım (Orbay)

3– Erkan-ı Harbiye Birinci Reisi (Genelkurmay 1. Başkanı): Tuğgeneral Bronzart von Chellendrafte

– Erkan-ı Harbiye Reisi Sani (Genelkurmay 1. Başkan Yardımcısı): Albay Hafız Hakkı

1 Liman von Sanders, sf. 32.

2 Philip H. Stoddard-2003, sf. 170.

3 ABD Elçisi Morgenthau, sf. 43, 46.

4 Genelkurmay-1914 Yılı, sf. 36; Liman von Sanders, sf. 19-20.

5 İlber Ortaylı-2006, sf. 96, 107-108.

- Erkan-ı Harbiye Reisi Sani (Genelkurmay 1. Başkan Yardımcısı): Bahattin 1'inci Harekât Şubesi Müdürü: Yüzbaşı von Kress
- 1'inci Harekât Şubesi Müdür Yardımcısı: Binbaşı İsmet (İnönü)
- 1'inci Harekât Şubesi Müdür Yardımcısı: Binbaşı Ali İhsan (Sabis)
- 2'nci İstihbarat Şubesi Müdürü: Binbaşı Kâzım (Karabekir)
- 2'nci İstihbarat Şubesi Müdürü: Binbaşı Seyfi (Düzgören)
- 2'nci İstihbarat Şubesi Müdür Yardımcısı: Binbaşı Ömer Lütfi
- 3'üncü Demiryolu ve Muvasala Şubesi Müdürü: Binbaşı Patrich
- 3'üncü Demiryolu ve Muvasala Şubesi Müdür Yardımcısı: Binbaşı Refik
- 3'üncü Demiryolu ve Muvasala Şubesi Müdür Yardımcısı: Yüzbaşı Mümtaz (Aktay)

4'üncü Menzil Umum Müfettişliği: Yüzbaşı Nihat

5'inci Sıhhiye Umum Müfettişliği: Albay Dr. Süleyman Numan

6'ncı Karargâhı Umumi Kumandanlığı

7'nci Evrak Umumi Kumandanlığı¹

Kanun-i Esasi'nin 7'nci maddesinde, "...kuvvei berriye ve bahriyenin kumandası" yani Kara Kuvvetleri ve Deniz Kuvvetleri'nin Kumandanlığı Padişah'ta olduğu ifade edilmiştir.²

Buna göre Osmanlı karargâhında 1 numara Padişahsa, 2 numara Enver ve 3 numara da Genelkurmay Başkanı Alman Tuğgeneral Bronzart'tır.

Almanya, Osmanlı ordusu kumandasını fiilen eline almakla, kontrolünü de tamamlamış olmaktadır.³

Seferberliğin ilan edilmesi, Karadeniz'de Rusya'nın vurulması, harbe katılma kararının alınması ve Bulgaristan'a toprak verilmesi konusunda hükümet kararının olmadığı gibi, Osmanlı Erkan-ı Harbiye Birinci Reisi'nin (Genelkurmay 1. Başkanı'nın) bir Alman generali olmasında da herhangi bir karardan bahsedilmiyor.

Anlaşılan o ki, seferberliğin ilan edilmesi, Karadeniz'de Rusya'nın vurulması, harbe katılma kararının alınması ve Bulgaristan'a toprak verilmesi gibi Osmanlı Erkan-ı Harbiye Birinci Reisi'nin Alman generale teslim edilmesi de, Harbiye Nazırı Enver'in Dâhiliye Nazırı Talât'la ortak verdiği kararlardan biridir.

Osmanlı ordusu karargâhının bu fotoğrafı, Almanya askerî işgalinin tescilidir.

İşgal sadece askerî mi?

Bir o kadar da Osmanlı'nın kredi ve dış ticaret açısından Almanya'ya ekonomik bağımlılığı vardır.

1 Genelkurmay-1914 Yılı, sf. 47-48; İsmet Görgülü-1993, sf. 53.

2 Prof. Dr. Suna Kili, Prof. Dr. A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, sf. 31-32.

3 Erdoğan Aydın, age, sf. 97-110, 137-151.

İttihatçı Türk milliyetçiliği, böyle bir askeri ve mali ortamda beslendi ve güçlendi!

Osmanlı Genelkurmay Başkanının bizzat Alman bir general olduğu bu sırada, Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver, Almancı olarak anıldı.

Çanakkale Harbi'nde 5. Ordu Komutanı olan Liman von Sanders anılarında, Karadeniz'de Alman gemilerinin Rusya'yı bombalamasından sonra Enver için, "Enver Paşa'nın tamamen Alman taraftarı olduğu, Talât Paşa'nın da bu tarafa meylettği biliniyordu" tespiti yaptı.¹

Almanyâ'nın eğitimi ve teçhizatının yanı sıra komuta kademesinde de etkin olduğu 1910'lu yıllar, Osmanlı ordusunun siyasallaştığı bir dönemdi.

Siyasal sistemin tek ve etkin partisi İttihat ve Terakki'nin orduyla ilişkisini Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, "Ordunun siyasallaşması, aslında 'İttihatçılaşması' olmuştur. Buna karşılık, İttihatçılar da askerileşmişlerdir" şeklinde özetlemiştir.²

İttihat ve Terakki, 'İttihatçılaşan ordunun' yanı sıra, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Türk Gücü Cemiyeti, Osmanlı Güç Dernekleri ve Osmanlı Genç Dernekleri gibi paramiliter yan kuruluşları³ sayesinde iktidarını sürdürmüştür.

'İğneden ipliğe her şey eksikti'

Alman Askeri Heyeti'yle gelen Liman von Sanders, Osmanlı askeri birliklerine yaptığı denetimi sırasında gördüklerini anılarında yazdı:

1- Subaylar 6-8 aydır maaş alamıyordu.

2- Çorlu'da karşılayan erlerin pabuçları yırtık ve ayakları tamamen çıplaktı.

3- Askerlerin elbiseleri de yırtık ve kötüydü.

4- Sorunları anlatan tümen komutanı Ali Rıza, Harbiye Nazırı Enver tarafından emekli edildi. Bunun üzerine Enver'le görüşüm ve çalışamayacağımı söyledim; Ali Rıza 1918'de kolordu komutanıydı.

5- Osmanlı askeri hastaneleri korkunçtu, pislik ve akla gelebilecek bütün kokular vardı, bir yatakta iki hasta yatıyordu.

6- 300 hastanın ateşini ölçmek için bir tek termometre varsa, bunu memnuniyetle karşılamak gerekirdi.⁴

Şarkta da ordunun durumu aynıdır.

Şarkta 3. Ordu'ya bağlı 9. Kolordu Komutanlığı Kurmay Başkanı Şerif (Köprülü), 1922'de yazdığı anılarında, seferberlik ilan edildiğinde orduda iğneden ipliğe pek çok eşyanın eksik olduğuna dikkat çekti.⁵

1 İsmet GÖRGÜLÜ-1993, sf. 64; Liman von Sanders, sf. 45.

2 Tunaya-3, sf. 313.

3 Tunaya-3, sf. 360-366.

4 Liman von Sanders, sf. 21-23.

5 Şerif Köprülü, sf. 37.

İttihatçılar, teçhizatın dışında insani ihtiyaçları bile karşılanamamış bir orduyu harbe sürmüştü. Nitekim Sarıkamış'taki hezimette, bu insani ihtiyaçların karşılanmamasının bedeli de çok ağır ödenmiştir.

Asker sayısı tam bilinmiyor

Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'nda cephedeki ordusunun mevcudu tam bilinmiyor. Resmi veya bazı çalışmalarda değişik rakamlar veriliyor, bu sayı 3 milyona kadar çıkıyor.

Genelkurmay yayınında Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusuna alınanların toplamı 2.608.000 olarak verildikten sonra, ordudaki 1285 öncesi doğumlu-
ların sayısının tam bilinmediğine ve 3. Ordu'ya bağlı bazı kolordu askerlik şubesinden gerekli bilgi alınamadığına dikkat çekiliyor.¹

Genelkurmay'ın 2,6 milyon olarak belirlediği Osmanlı ordusu mevcudu, İttihat ve Terakki Fırkası'nın 1916 yılı raporunda 3 milyondur.²

Genelkurmay yayınında kayıplarla ilgili verilen bilgiyse şöyledir: 400 bin yaralı, 240 bin hastalık nedeniyle ölen, 35 bin yaralandığı için ölen, 50 bin savaş alanlarında ölen, 1 milyon 560 bin hasta, firar, esir ve kayıp olarak toplamı 2 milyon 285 bindir.³

Askerî mevcudunu tam bilmeyen, ne kadar kaybının olduğunu bilir mi?

Avrupa'da savaşan Anadolulular

Avrupa harp sahalarında da Osmanlı birlikleri savaştı. Osmanlı Başkomutanlık Vekâleti, 19. ve 20. tümenlerden oluşan 15. Kolordu'yu 32.017 mevcutla 13-22 Ağustos 1916'da Galiçya'ya gönderdi. Bunu 1916 yılının Eylül ve Ekim aylarında Romanya cephesine 15. ve 25. tümenlerden oluşan 27.000 mevcutlu 6. Kolordunun ve ardından yine Romanya'ya 26. Tümenin gönderilmesi izledi. Ayrıca Makedonya'ya da birlikler gönderildi. Sonuç olarak Galiçya, Romanya ve Makedonya gibi Osmanlı dışındaki cephelerde üç Osmanlı kolordusu (115.000 kişilik bir kuvvet) savaştı, en azından 40.000'i buralarda yaşamını yitirdi.⁴

Bulgarlar da, 24 Ekim 1916-1 Ocak 1917 tarihleri arasında 10.544 Müslüman er gönderdi Osmanlı cephelerine.⁵

Osmanlı'nın, kendi cephelerinde önemli sorunlar yaşanırken, 115 bin askerî mevcudunu Almanlara destek amacıyla Avrupa'ya göndermesi, Sarıkamış harekâtında da olduğu gibi hiç de isabetli bir karar olmamıştır!

1 Genelkurmay-Osmanlı Lojistik, sf. 509.

2 Mete Tunçay, Cihat ve Tehcir, sf. 85.

3 Genelkurmay-Osmanlı Lojistik, sf. 510.

4 Genelkurmay-Osmanlı Lojistik, sf. 318-319; Liman von Sanders,, sf. 122-123.

5 Genelkurmay-Osmanlı Lojistik, sf. 675.

2.6.4- 300-500 bin asker firariydi

İttihatçı hükümetin Ermeni soykırımına varan politikalarını savunmanın gerekçelerinden biri de Ermeni askerlerin firar ettiği iddiasıdır. Bununla ilgili rakam da verilmez, ama sürekli olarak gündeme getirilir.

Böylece bir yandan hep Ermeni (ve genel olarak Hristiyan) askerler firar etti ve kaçtı denirken, diğer yandan gizli olarak Müslüman veya Türk, Kürt, Arap askerlerden hiçbirinin firar etmediği veya kaçmadığı iddiası da söylenmek istenmektedir.

Osmanlı cephelerinde bütün Ermeni (ve Hristiyan) askerler firar etti ve kaçtı demek ne kadar doğruysa, bütün Müslüman ve Türk, Kürt ve Arap askerler firar etmedi ve kaçmadı demek o kadar doğrudur.

Osmanlı ordusunun bir sorunu iğneden ipliğe altyapı sisteminin yetersizliğiyse, diğer bir sorunu da askerlerin firar etmesi ve kaçmasıdır.

Osmanlı ordusundan firar eden asker toplamının 300 bin¹ ile 500 bin² olduğu iddia edilmiştir.

Nitekim İnönü, Türk Kurtuluş Savaşı'nın ilk zamanlarında da askerlikten firarların büyük sorun olduğuna dikkat çekti.³

Osmanlı askerî mevcudunun belirtildiği gibi 2,6 milyon veya 3 milyon olduğu dikkate alınırsa, 300 bin veya 500 bin askerın firar etmesi, yaşanan sorunun boyutunu tartışılmayacak kadar net ortaya koymaktadır. Buna göre, her Osmanlı 10 askerinden 1'i veya 2'si firar etmiştir.

Osmanlı ordusunun Enver komutasında ilk önemli cephe savaşının yapıldığı ve hüsrana uğradığı Sarıkamış'ta, Genelkurmay kayıtlarına göre asker firarileri önemli bir sorundur.

Sarıkamış'ta 6 Kasım-21 Kasım 1914 tarihleri arasında Köprüköy ve Birinci Azap muharebelerinde 3. Ordu'da erlerden 2792 tanesi firar etti. Buna karşın 3069 er esir düşerken, 6012 er yaralandı ve 1914 er de hayatını kaybetti. 10.000 İhtiyat Süvari Birliği eri de dağlararak köylerine döndü.⁴

Şubat 1915'te Hasankale'ye yerleşen 5. Kuvve-i Seferiye'nin 10.920 erinden 102'si hayatını kaybederken, 1041 tanesi firar etti.⁵ Sarıkamış'ta canını kaybeden dışında, esir düşen askerden fazlasının firar etmiş olması, yalın gerçeğin ifadesidir.

Osmanlı ordusunun 6. Kolordu bölgesinde yani Adana ve Haleb'te bakaya ve firar eden erler toplamı 23.558'dir. Bunun 17.413'ünün 'İslam' geri kalan 6.145'inin de 'İslam olmayan' şeklinde kaydı tutulmuştur.⁶

1 Liman von Sanders, sf. 179-182; İnönü Hatıraları, sf. 123.

2 Erik Jan Zürcher-2002, sf. 217.

3 İnönü Hatıraları, sf. 123.

4 Genelkurmay-1914 Yılı, sf. 135.

5 ATASE, No. 6/4629, Kls. 5241, H-3, F. 1-977, aktaran, Kafkas Cephesi-1, sf. 575.

6 Genelkurmay-Osmanlı Lojistik, sf. 617, 647.

Bu Adana ve Haleb'te, nüfus yoğunluğuna göre tartışılması saklı kalmak kaydıyla, ordudan bakaya ve firar edenlerin çoğunluğunun da Hıristiyanlar olmadığını ortaya koymaktadır.

'Türk' ve 'Türk olmayan' kaydı

Askeriyede kayıtlar 'Türk' ya da 'Türk olmayan' veyahut 'İslam' ve 'İslam olmayan' olarak tutulmuştur.

Kolordu asker alma şubeleri, askere çağırılacakların kayıtlarını 'Türk' ve 'Türk olmayan' ayırımına göre yapmıştır.

İstanbul'daki 1. Ordu 1'inci, 2'nci, 3'üncü, 4'üncü ve 5'inci Kolordu ile Şam'daki 2. Ordu 6. Kolordu'nun bölgelerinde, 1306-1309 doğumlulardan 1 Nisan 1331 (14 Nisan 1915) tarihi itibarıyla henüz askere çağırılmamış olanların dökümünü aynen şöyle yaptı: 27.068'i Türk ve 4.568'i Türk olmayan.¹

6. Kolordu Askeralma Kurulu'nun, 6. Kolordu Bölgesinde (Haleb ve Adana) henüz askere alınmayan 1285-1309 doğumlu erlere ait dökümde piyade, bakaya ve firar ile tecil edilenlere ait bütün bilgiler 'İslam' ve 'İslam olmayan' ayırımına göre yapılmıştır. Piyade toplamı 88.762 ve bunun 73.391'i İslam ve 15.371'i İslam olmayan, bakaya ve firar edenler toplamı 23.558 olup, bunun 17.413'ü İslam geriye kalan 6.145'i de İslam olmayan olarak belirlenmiştir.²

Bu, Osmanlı tabiiyetindeki insanların 'Türk olan ve olmayan' ya da 'İslam olan ve olmayan' şeklinde ayırma tabi tutulduğunun resmî bilgisidir.

Bu kayıt düzeninde, askerî mevcudun veya firar edenlerin bu ayırma göre bilinmesi mümkündür; ama böyle bir bilgilenme sağlanmış değildir.

2.7- 'Alman markıyla harp ettik'

Said Halim Paşa'dan sonra 22 Kanunusani 1332 (4 Şubat 1917) tarihinde Talât Paşa'nın oluşturduğu kabinede yeniden Maliye Nazırı olan Cavit, Osmanlı'nın harbe girmesiyle 1914 Ekim ayında ayrıldığı nazırlık görevine iki buçuk yıl sonra geri dönmüştür. Cavit yerine görevi vekâleten üstlenen Dâhiliye Nazırı Talât, 1330-1333 dönemi bütçesiyle ilgili detaylı bilgi vermekten kaçınmıştır. Cavit'in yeniden nazır olmasıyla harbin maliyeti hakkında bilgilenme imkânı doğmuştur.

Nazır Cavit'in, gerek 1333 gerekse 1334 senesi bütçesi hakkında Mebusan'a ve Âyan'a yaptığı açıklamaları, harbin maliyeti, Almanya'dan alınan borçlar ve bütçeler hakkında da hayli bilgilendiricidir. Nazır Cavit, Meclis kürsüsünde, harbin Almanya'nın parasıyla yapıldığını da söylemekten çekinmeyecektir.

1 ATASE, No: 1/1, Kls. 65, Dos. 325, Fih. 17 ve ATASE, No: 1/66, Kls. 2002, Dlp. 458, Fih. 1/40, aktaran Genelkurmay-Osmanlı Lojistik, sf. 617, 207.

2 Genelkurmay-Osmanlı Lojistik, Ek-12 ve Ek-20, sf. 617, 647.

Maliye Nazırı Cavit, hazırlanan 1334 bütçesi hakkında 9 Aralık 1917'de Âyan'a verdiği bilgide, geçmiş harp senesi 1331, 1332 ve 1333 yıllarının bugüne kadar kesin hesabının yapılmadığını söyledi.¹

Gündemde 1334 bütçesi var, ama 1331 yılı bütçesi hesabı halen kesin olarak bilinmiyor; bu, harbin finansmanının nasıl karşılandığının da bir tür anlatımıdır.

2 Mart 1918'de Mebusan'da konuşan Maliye Nazırı Cavit, hesapların tutmadığını ve 1333 senesinin 53 milyon lira olarak kabul edilen masrafının ek bütçelerle birlikte 128 milyon liraya çıktığını ve varidatınsa (gelirinse) 23 milyon lirada kaldığını hatırlatarak, 1334 (1918) sarfiyat bütçesinin 115 milyon ve varidatın da 37 milyon lira olarak öngörüldüğünü ifade etti.²

Bu halde 1334 için sunulan bütçenin daha baştan açığı 78 milyon lira ve buna göre açığın gidere oranı yüzde 68'dir; yani her 100 liralık giderin 32 lirası bütçe kaynağından, 68 lirası da borçtan karşılanacak demektir.

1333 bütçesinin Mebusan'da görüşülmesi sırasında önergelerle değiştiği anlaşıyor; çünkü gider bütçesi 46 milyon lira olarak sunulmuştur.

Talât'ın kabinesinde görev aldıktan sonra Nazır Cavit, 1333 yılı bütçesi hakkında 3 Mart 1917'de Mebusan'a bilgi verirken, "...ne 23 milyon lira varidata ve ne de 46 milyon lira masrafa inanıyorum" diyerek, net düşüncesini ifade etmiştir.³

Nazır Cavit, 1333 bütçesi için söylediğini 1334 için de bir anlamda tekrar edecektir:

"Harpten mütevellit masarifi fevkalâdeyi ne surette tesviye ettiğimiz heyetinizce malumdur. İhtiyacımızı her 6 ayda bir kere Almanya Hükümetinden akd ettiğimiz muntazam istikrazlarla (sözleşme gereği düzenli aldığımız borçlarla) temin ve tesviye ediyoruz (karşılıyor ve öduyoruz). Tekâlif-i Harbiyye istisna edilecek olursa, memleketin bugüne kadar harp masraflarını kâmilten (tamamen) Almanya'nın mukaavelât-ı mahsusa (özel sözleşme) mucibince muhtelif şekillerde verdiği istikrazlarla (borçlarla) temin ettik (karşıladık) ve Almanya'dan aldığımız paralar da hemen hemen ihtiyacat-ı harbiyye (harbin ihtiyacı) haricinde bir şeye sarfedilmemiştir."⁴

Maliye Nazırı Cavit'in verdiği bilgiye göre, 1330-1333 döneminde gider bütçesi 352 milyon lira ve bunun 124,6 milyon lirası da harbe gitti. Harp yıllarında bütçe geliri öngörülenin altında kalırken, giderleri ise öngörülen miktarı aştı ve bunun sonucunda bütçe açığı hızla artarak, 1333 bütçe açığı 80 milyon liranın üzerine çıktı. Açığın biricik finansman kaynağı da dışarıdan yani Almanya'dan sağlanan kredidir.

1 MAZC, 1333-1334/1-9, 3 Kanunuevvel 1333, sf. 112-113.

2 MAZC, 1333-1334/1-32, 2 Mart 1334, sf. 527, 529, 531.

3 MMZC, 1332-1333/2-47, 3 Mart 1333, sf. 411.

4 MAZC, 1333-1334/1-32, 2 Mart 1334, sf. 532.

Harp Yıllarının Bütçesi (Mart 1918 -Lira)

Yıl	Genel Bütçe	Harbiye Bütçe
1330-1914	59 milyon	19 milyon 142 bin
1331-1915	68,5 milyon	17 milyon
1332-1916	97 milyon	32 milyon 500 bin
1333-1917	128 milyon	56 milyon
Yekûn	352,5 milyon	124 milyon 642 bin

KAYNAK: Maliye Nazırı Cavit'in açıklaması, *MMZC*, devre: 3, içtimai sene: 4, cilt: 2, inikat: 54, 21 Şubat 1334 (1918) tarihli oturum, TBMM Basımevi, Ankara-1991, sf. 424 ve *MAZC*, devre: 3, sene, 4, cilt: 1, 2 Mart 1334 (1918) tarihli oturum, TBMM Basımevi, Ankara-1990, sf. 527-531.

2.7.1- Harbe şimdilik 225 milyon lira

Harp için paranın en önemli kaynağının Almanya kredisi olduğunu bizzat Maliye Nazırı Cavit söyledi.

Nazır Cavit, Mebusan'a 21 Şubat 1334 (1918) ve Âyan'a 2 Mart 1334 (1918) tarihlerinde 1334 bütçesini sunarken, o güne kadar yapılan harbin maliyeti hakkında bilgi verdi.¹

Nazır Cavit, 1914'ten bugüne kadar yapılan harbin parasal maliyetini 21 Şubat 1918'de 220-230 milyon lira ve 2 Mart 1918'de 225 milyon lira olarak açıkladı. Anadolu ve Ortadoğu, bir 'kan ve yoksulluk' denizine döndüğü bir sırada, İttihatçı hükümetin harbe harcadığı para, tabii ki tespit edildiği kadarıyla 2 Mart 1918 itibarıyla 225 milyon lira civarındadır.

Nazır Cavit, 21 Şubat 1918'de Mebusan'daki anlatımında 220-230 milyon liranın dağılımını şöyle yaptı:

Bütçeden aktarılan 124,6 milyon lira, Tekâlif-i Harbiye 20-25 milyon lira, harp zamları 15-20 milyon lira, Almanya'dan alman mühimmat bedeli hariç geriye kalan mühimmat 30 milyon lira, mülteciler masrafı 7-8 milyon lira ve muinsizler yani askere alındığında ailesine bakacak kimsesi olmayanların masrafı 21 milyon liradır.

2 Mart 1918'deki konuşmasında Nazır Cavit, 21 Şubat'taki konuşmasında ek-sik bıraktığı harbin ek maliyeti yani sonraki yıllarda hastalıklar, yetimler, dullar için yapılacak harcamayı 100 milyon lira olarak tahmin etti.

1 *MMZC*, 1333-1334/2-54, 21 Şubat 1334, sf. 424-426; *MAZC*, 1333-1334/1-32, 2 Mart 1334, sf. 532-533, 540.

Böylece harbin toplam maliyetinin 320-330 milyon lira olacağı öngörüldü.

Yukarıda 1330-1333 dönemi dört yıllık gider bütçesi toplamının 352 milyon lira olduğunu ve bunun 124,6 milyonu bütçe kaynağı olarak harbe harcandığını açıklayan Nazır Cavit'in, harbin toplam maliyetiyle ilgili hesabı ve yıllar itibariyle verdiği bütçe gelir gider bilgileri de dikkate alınacak olursa, yıllık bütçe açığının gidere oranının yüzde 60-70 olduğu bu dönemde, dört yıllık toplam maliyet 320-330 milyon ya da 325 milyon lira, İttihatçı hükümetin Osmanlı halkına fatura ettiği parasal maliyetidir.

Buna, sosyal ve toplumsal maliyeti de dikkate alınarak, insan kaybı yani 'can' ve insanların malının mülkünün yağmalanması ve heba edilmesinin yanı sıra Osmanlı'nın toprak kaybı yani 'maddi' maliyetinin eklenmesi halinde, İttihatçı hükümetin halka kestiği faturanın 325 milyon lirayı kaç katladığını tahmin etmek mümkün değildir.

Harbin Masrafı (Mart 1918)

Bütçeden aktarılan	124,6 milyon lira
Muinsizler masrafı	21 milyon lira
Mülteciler masrafı	7-8 milyon lira
1- Yekûn	155 milyon lira
Harp zamları	15-20 milyon lira
2- Yekûn	175 milyon lira
Mühimmat	30 milyon lira
Tekâlif-i Harbiye	20-25 milyon lira
3- Yekûn*	220-230 milyon lira
Sosyal maliyet**	100 milyon lira
4- Yekûn	320-330 milyon lira

AÇIKLAMA: Maliye Nazırı Cavit'in açıklamalarını tabloştırdım, bütün rakamlar nazıra aittir.

(*) Nazır Cavit, 2 Mart 1918'de harbin toplam masrafını 220-230 milyon lira olarak açıkladı.

(**) Nazır Cavit: Muharebe dolayısıyla teaküt ve eytam ve eramil (dullar) maaşatı için her sene bütçeye konacak meblağ, yüzde 6 faiziyle toplamı 100 milyon lirayı bulur.

Muinsiz: Askere alındığında ailesine bakacak kimsesi olmayan.

Harp zamları: Harp nedeniyle yapılan zamlar.

Mühimmat: Bugüne kadar Almanyadan alman mühimmat bedeli hariç, mühimmatı harbiye bedeli.

KAYNAK: Maliye Nazırı Cavit'in açıklaması, MMZC, devre: 3, içtimai sene: 4, cilt:2, inikat: 54, 21 Şubat 1334 (1918) tarihli oturum, TBMM Basımevi, Ankara-1991, sf. 424-425 ve MAZC, devre: 3, sene, 4, cilt: 1, 2 Mart 1334 (1918) tarihli oturum, TBMM Basımevi, Ankara-1990, sf. 532.

İttihatçı hükümetin, Almanya'nın peşinde girdiği harbin Anadolu ve Ortadoğu'nun Türk, Kürt, Ermeni, Rum, Pontos, Süryani, Arap, Yahudi ve diğer halklarına ödettiği faturanın boyutunun rakamsal olarak ifade edilemeyecek kadar büyük olduğunu öngörmek için vicdanlı olmak yeterlidir.

5 milyonluk vurguna dava

Maliye Nazırı Cavit, Tekâlif-i Harbiye'den harbe aktarılanı 20-25 milyon lira olarak tahmin etse de, çok önemli bir miktarının da suistimal edildiği 1930'lu yıllardaki yargulamada gündeme geldi. Tekâlif-i Harbiye'yle ilgili 5 milyon liralık vurgun davasına 1933'te bakıldı. Ayrıca 1934 ve 1936 yıllarında da başka suistimal davaları görüldü.

Birinci Dünya Savaşı'na ait Tekâlif-i Harbiye mazbatalarından çıkan 5 milyon liralık sahtekârlık davasına dün [5 Ağustos 1933] 2. Ceza Mahkemesi'nde başlandı. Davacı Defterdarlığın iddiasına göre, mülga Tekâlif-i Harbiye Komisyonu kâtiplerinden dört kişi, Tekâlif-i Harbiye'ye ait defterlere sahte kayıtlar geçirmek suretiyle uydurma deyn (borç) mazbataları tanzim etmişlerdir. Bu sahte mazbatalar devlete borcu olan birtakım zevat tarafından asıl kıymetinden çok noksan olarak tedarik edilmiş ve hükümete ibraz edilerek borçları itfa ettirilmiştir (ödetirilmiştir). Yalnız defterdarlığın bu mesele dolayısıyla istediği tazminat 700.000 lirayı bulmaktadır. Suistimale meydan veren 10 memurla, mazbataları ucuza satın alan 11 zat maznun (sanık) olarak mahkemeye sevk edilmişlerdir. Maznunlar adedi 25'e balığ oldu.¹

Ayrıca bir yıl sonra da benzer bir suistimal davası daha görüldü.

Tekâlif-i Harbiye mazbatalarında tahrifat yapmak suretiyle vazifelerini suistimal etmekle suçlanan Ahmet Hamdi, Ali Galip, Raşit, Nevzat, İsmail Hakkı, Karabet, Onnik, Nuri, Arif, İhsan, Halim, Salih'in muhakemelerine dün [14 Ekim 1934] ağır cezada devam edildi. Suçluların vekilleri iddia edilen tahrifatın 1331 (1915) yılında yapıldığını, halbuki tahkikata 1934 senesinde başladığını, aradan 10 senenin geçtiğini, hadisenin müruru zamana uğradığını ve davanın budan dolayı sukutunu istemişlerdir.²

1936 yılında görülen bir başka Tekâlif-i Harbiye suistimal davasında Hazine 270 bin lira istiyor.

Hazine müteahhit Hacı Ömerzade Mustafa, merhum madenci Arif ve arkadaşları aleyhine açılmış olan bir davaya dün [24 Nisan 1936] Ağır Ceza Mahkemesinde bakıldı. Çünkü celsede suçlulardan bir kısmı ile Hazine vekili hazır bulundu. İddia edildiğine göre suçlular harbi umumi senelerinde, askeriye mallar verdikleri iddiasıyla sahte mazbatalar tanzim etmişler ve sonradan bu mazbataların bir kısmını satmışlardır. Hazine bu yüzden uğradığı 270 bin lira zararını istemektedir.

1 Cumhuriyet, 6.8.1933, sf. 3.

2 Cumhuriyet, 15.10.1934, sf. 2.

Davanın evrakının bir kısmı da İstanbul Adliye yangınında yanmış olduğundan, yenileme muamelesi yapılmıştır. Dünkü celsede bu işin tahkikatını yapan Maliye Müfettişlerinden Lütfi'nin çağrılmasına ve önceki müfettişler Celadet ve Ömer'in nerede olduklarıyla ilgili Emniyet'e tezkere yazılmasına karar verildi.¹

Kararla ilgili haberler olmasa da, 1915'lerdeki vurgunla ilgili tespitler yapılmış olması ve bunun dava konusu edilmesi elbette önemlidir.

2.7.2- 60 yıllık borç katlandı

Borç, Osmanlı mali sisteminin önemli bir finansman kaynağıydı. Öyle ki Osmanlı'nın Abdülhamid döneminde dış borç tarihinde bir ilk yaşandı; Osmanlı hükümeti, 1875'te Abdülaziz'in tahttan indirilmesi sırasında Fransız vatandaşları Lorando ve Tubini'den bile borç aldı. Borç, Sultan Abdülhamid'e söylenemedi ve her yıl artarak birikti. 1901'de faiziyle birlikte 750.000 altın lirayı bulduğu iddia edildi; fakat alacaklılar 512.000 altın liraya da razı. Fransız Lorando ve Tubini borcun ödenmesini istedi ve hatta Rusya elçisi bile devreye girdi ve 6 Kasım 1901'de talepleri kabul edildi.²

Osmanlı'nın borcu kartopu gibi sürekli büyüdü.

Maliyenin iflası, 1881 Muharrem Kararnamesi ile tescillendi ve Düyun-ı Umumiye kuruldu. Memleketin belirli vergi gelirine ve alacağına yabancı ülkeler el koydu. "Ülkede belirli altyapısal yatırımlar yabancı kontrolünde gerçekleşiyordu ve iktisadi hayat onların yönetimindeydi." Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçları 2 milyar frank civarındaydı. Bu borca karşılık, bazı vergileri toplama yetkisi yabancıları temsilen Düyun-ı Umumiye'ye bırakıldı. Düyun-ı Umumiye yönetiminde İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Bankası temsilcileri yer alıyordu.³

Osmanlı'nın dış borç arayışı 1850'lere kadar geriye gider. İlk borçlanma 1854 yılında yapıldı ve Osmanlı'nın 1914'te harbe girdiği tarihe kadarki borç toplamı 155 milyon liraydı. Bu 155 milyon lira harbin bitmediği 1918 başında 358 milyon liraya çıktı. Buna göre, Kasım 1914-21 Şubat 1918 döneminde iki buçuk yılda borç toplamı tam 203 milyon lira arttı. İttihatçı hükümetin iktidar olduğu bu iki buçuk yıl, Osmanlı'nın borçlanma tarihindeki 60 yılına bedeldi.

İttihatçı hükümetin harp için Almanya'dan aldığı borç, Lozan görüşmesi kapsamında ödenmesi planlanan borca dâhil edilmediği için, gündem konusu edilen harp öncesi borçtur. Buna göre, Osmanlı'nın harp öncesi döneme ait yani 1 Kasım 1914 itibarıyla borç toplamı, faiz hariç anapara toplamı 159 milyon 888 bin 213 altın Osmanlı lirası⁴ olup, 1 Kasım 1914 sonrası Osmanlı borcu dikkate alınmamıştır.

1 *Cumhuriyet*, 25.4.1936, sf. 6.

2 Bayur, I/1, sf. 155-156.

3 İlber Ortaylı-2006, sf. 39.

4 Lozan-4, sf. 145.

Bu halde, harp sırasında Almanya'dan alman borçla ilgili ne yapıldı?

Nazır Cavit'in verdiği bilgiye göre, 388 milyonluk borcun, sadece 30 milyon liranın altında kalan kısmı Tekâlif-i Harbiye yani harp dönemi alınan iç borç niteliğinde olup, geriye kalan dış borçtur.

Nazır Cavit, Almanya'dan alman avansla ilgili olarak altın, gümüş, tahvilat ihracına göre detayının ardından harbin başlangıcından bugüne kadar yapılan toplam borçlanmanın 201 milyon 255 bin lira olduğunu ve bunun 2 milyon 167 lirasının Avusturya'ya ve kalanın Almanya'ya ait olduğunu açıkladı. Cavit, Tekâlif-i Harbiye'nin de 20-25 milyon lirayı bulduğunu ifade etti.¹

Nazır Cavit'in anlattığına göre, İttihatçı hükümet, harbin finansmanını içeriden çok Almanya'dan aldığı parayla sağlamıştır.

Bu, Osmanlı maliyesinin Alman markına tesliminin ifadesidir.

Harp Dönemi Borçlanması (Mart 1918)

Almanya'dan altın olmak üzere	12.612.000 lira
Avusturya'dan altın olmak üzere	2.167.000 lira
Almanya'dan gümüş olmak üzere	2,6 milyon lira
Osmanlı lirası ve mark olmak üzere	24,5 milyon lira
Hazine tahvilatı olarak	128 milyon lira*
600 milyon mark askerî mühimmat	30 milyon lira
1- Yekûn	201.255.000 lira**
Tekâlif-i Harbiye ve diğerleri	30-32 milyon lira
2- Yekûn harp dönemi borç (1)	233 milyon lira
Eski borçlar (2)	155 milyon lira
3- Yekûn borçlar (1+2)	388 milyon lira

AÇIKLAMA: (*) 1964'te yapılan bir çalışmada Osmanlı'nın Almanya'dan Hazine tahvili olarak yapılan borç toplamı 150 milyon lira olarak dikkate alındı. (İ. Hakkı Yeniyay, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No: 1074, İstanbul-1964, sf. 109.)

(**) 201,2 milyonun 2,2 milyonu Avusturya'ya ve kalanı Almanya'ya aittir.

Tekâlif-i Harbiye ve diğerleri: 20-25 milyon Tekâlif-i Harbiye (yani iç borç), müteahhitlere olan borç ve Avusturya bankalarından yapılan borçlanma.

Kalemler toplamı 200 milyon liranın altında kalsa da, Maliye Nazırı Cavit'in verdiği rakam 201 milyon 255 bin liradır.

Eski borçlar: Harbin başlangıcı öncesi Osmanlı borçları toplamı.

1 MMZC, 1333-1334/2-54, 21 Şubat 1334, sf. 424, 426.

KAYNAK: Maliye Nazırı Cavit'in açıklaması, *MMZC*, devre: 3, içtimai sene: 4, cilt: 2, inikat: 54, 21 Şubat 1334 (1918) tarihli oturum, TBMM Basımevi, Ankara-1991, sf. 424, 426 ve *MAZC*, devre: 3, sene, 4, cilt: 1, 2 Mart 1334 (1918) tarihli oturum TBMM Basımevi, Ankara-1990, sf. 532-533, 540.

2.7.3- 'Bütçesiz' seferberlik

Seferberlik 2 Ağustos 1914'te ilan edildi, ama bütçesinin olmadığını bizzat dönemin Maliye Nazırı Cavit açıkladı. 1914'te seferberlik ilan edildiğinde Osmanlı'nın Maliye Nazırı Cavit, 24 Teşrinisani 1334 (1918) tarihinde Meclis-i Mebusan'da harp dönemi kabinelerinin soruşturulmasıyla ilgili komisyonda sorulara verdiği yanıtta, hem seferberlikle ilgili kararın olmadığını, hem de 23 Teşrinievvel 1330 (5 Kasım 1914) tarihine kadar seferberlik bütçesi bulunmadan öyle idare edildiğini beyan etti.¹

Seferberliğin bütçesi olmadan da gerekli harcama yapıldı; ancak 'seferberlik bütçesi' yaklaşık beş ay sonra 7 Kanunusani 1330 (20 Ocak 1915) tarihinde Mebusan'da görüşüldü ve kabul edildi:

"Madde 1- Seferberlik münasebetiyle Harbiye bütçesi faslı mahsus olarak 315.241.364 kuruş zam olunmuştur."²

Maddeyle ilgili tartışma olmayınca, birinci madde oylandı. İkinci madde, tarihi neşrinde muteber olup, üçüncü madde de, kanunu Maliye ve Harbiye nazırlarının yürüteceği hükmünde olup, bu maddeler de kabul edildi.³

Seferberlik nedeniyle 1330 Harbiye bütçesine 315.242.265 kuruş ilavenin yapılmasına dair üç maddelik kanun layihası, Mebusan'dan sonra da Âyan'da 4 Şubat 1915'te görüşüldü ve kabul edildi.⁴

Tam ismi '1330 Harbiyye Bütçesi'ne Zamimaten 315.241.364 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanûn', *Takvim-i Vekayi'de* 2 Şubat 1330 (15 Şubat 1915) tarihinde yayımlandı ve yürürlüğe kondu.⁵

Harp nedeniyle bu bütçe yetmez ve hemen haftasında harbiye tahsisatına 1.000.000.000 kuruş ek bütçe, Mebusan'da ve Âyan'da kabul edildi.⁶

Harbiye bütçesine 1 milyar kuruşluk ek bütçe kanunuyla ilgili Âyan tezkiresi kısaca değerlendirildi.⁷

1 Mebusan 5. Şube Tahkikatı, sf. 188-189, 192.

2 *MMZC*, 1330-1331/1-15, 7 Kanunusani 1330, sf. 214.

3 *MMZC*, 1330-1331/1-15, 7 Kanunusani 1330, sf. 214.

4 *MAZC*, 1330-1331/1-12, 10 Kanunusani 1330, sf. 137; *MAZC*, 1330-1331/1-15, 22 Kanunusani 1330, sf. 194-195.

5 Mehmet Hakan Sağlam, *II. Tertip Düstur Kılavuzu*, cilt: II, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2010, sf. 235.

6 *MMZC*, 1330-1331/1-17, 17 Kanunusani 1330, sf. 248; *MAZC*, 1330-1331/1-15, 22 Kanunusani 1330, sf. 190; *MAZC*, 1330-1331/1-17, 28 Kanunusani 1330, sf. 241-242.

7 *MMZC*, 1330-1331/1-28, 4 Şubat 1330, sf. 399-400.

Bunu diğer nezaretlerin ek bütçesi izledi.¹

Bu yıllar, özellikle Harbiye Nezareti'nin ek bütçelerle icraat eylediği bir dönemdi.

Harp yıllarında Harbiye Nezareti'nin finansman kaynaklarından biri de Tekâlif-i Harbiye'dir. Tekâlif-i Harbiye, halkın elindeki taşıtların, erzakın ve savaşta askerin kullanabileceği maddelerin ilgili komisyonlar tarafından kullanılması ya da bedeli karşılığı satın alınması veya kiralanmasıdır. Kullanılması, kiralanması ve satın alınması karşılığında mal sahibine mazbata verilir ve bu, devletin mazbata sahibine olan bir nevi iç borcudur.

Harp öncesinde Mebusan'da 2 Haziran 1330 (15 Haziran 1914) tarihinde askeriye'nin ihtiyacını karşılamak amacıyla altı maddelik 'Tekâlif-i Harbiyye Kanun Layihası' görüşüldü.

Tekâlif-i Harbiye'nin seferberlik ilanıyla icra edileceği (madde 1), o mntıkada oluşturulacak Tekâlif-i Harbiye Komisyonu tarafından vaziyet edileceği ve sahibine mazbata da verileceği (madde 2), İdare Meclisi ile belediye ve Ticaret Odası azalarının bir fiyat cetveli oluşturacağı (madde 3) ve fiyat cetveline göre bedelin mazbataya yazılacağı (madde 4) hükümleri kabul edildi. İkinci müzakere 21 Haziran 1330'da yapıldı.²

Âyan'da da, Mebusan'dan gelen Tekâlif-i Harbiye Kanunu maddeleri okunarak oylandı ve geldiği gibi geçti.³

Harp devam ettiği için Tekâlif-i Harbiye iki yıl sonrasında da yine Mebusan gündemindedir. Tekâlif-i Harbiye icrasında yaşanan yolsuzluklar gündeme getirildi.

17 Nisan 1332 (30 Nisan 1916) tarihli 'Tekâlif-i Harbiyye'nin suret-i tarhına mütedair kanuna müzeyyel kanun layihası' Mebusan'a sunuldu. Layihanın görüşülmesi sırasında Konya Mebusu Ali Haydar, Harbiye'nin 9 kuruşa aldığı yünü 25 kuruşa sattığını ve hükümetin bu durumu önlemesini isterken, İzmir mebusu Nisim Mazelyah da, Tekâlif-i Harbiye mazbatalarının ne zaman ödeneceğini sordu. Benzer tartışmalar olsa da dört maddelik tasarı kabul edildi ve ikinci görüşmede de değişiklik olmadı.⁴

Maliye Nazırı Cavit'in açıklamasına göre, Tekâlif-i Harbiye gerekçesiyle 1918 Şubatına kadar devletin vatandaşına borcunun toplamı 20-25 milyon liradır.⁵

Bu Tekâlif-i Harbiye mazbatasının ne kadarının ödendiği veya ödenmediği tartışması bitmiş değildir.

Fakat 1920'li yıllarda Türk Kurtuluş Savaşı sırasında alman mazbataların ödenmesi⁶ bir ayrımcılığa tabi tutularak, 1920'nin ikinci yarısında yapılacaktır.

1 MMZC, 1330-1331/1-17 ve 20, 17 ve 21 Kanunusani 1330, sf. 249-251 ve 288.

2 MMZC, 1330/1-15, 2 Haziran 1330, sf. 311-316; MMZC, 1330/1-25, 21 Haziran 1330, sf. 580-584.

3 MAZC, 1330/1-20, 2 Temmuz 1330, sf. 330-331.

4 MMZC, 1332-1333/3-57, 20 Mart 1333, sf. 273-276; MMZC, 1332-1333/3-60, 26 Mart 1333, sf. 341.

5 MMZC, 1333-1334/2-54, 21 Şubat 1334, sf. 424-425.

6 Konuyu 2'nci cilt 1'inci dönem 2'nci bölümde '2.4- Ordu el koydu, mazbata 'ödenmedi' başlığı altında

2.7.4- Ek bütçe, aslını 4'e katladı

1330 (1914) harbiye bütçesi, 1329 (1913) yılına kıyasla artmadı azaldı. Bunun bilgisini Harbiye Nazırı Enver, 5 Temmuz 1330 (18 Temmuz 1914) tarihinde Âyan'da nazırlığının 1330 bütçesiyle ilgili yaptığı konuşmasında verdi. Enver'in konuşmasını özetliyorum:

Geçen yıl 9 milyon lira olan bütçemizi 6 milyon liraya tenzil ettik (indirdik). Nezarete deruhte ettiğimde ordumuz felâketli harpten yeni çıkmıştı. Alman Askeri Heyeti'nden fevkalâde surette istifade ediyoruz. Bu gayret iki taraf açısından da devam edecektir.¹

Harbiye Nazırı Enver, Âyan öncesinde Mebusan'da da konuştu ve Balkan Harbi sonrasında görevi üstlendiğini ve istemeyerek de olsa bazı insanları ordudan çıkarıldığını belirterek, sunulan bütçeyle ordunun teçhizatının ikmal edileceğini anlattı.²

Harbiye Nezareti bütçesi, 1330 (1914) yılında 1329'a (1913'e) göre gerilemiş olsa da, savaşa girmekle ek bütçeler peş peşe Mebusan gündemine geldi.

1 Kanunuevvel 1333 (1 Aralık 1917) tarihinde Mebusan'da Maliye Nazırı Cavit, Harbiye Nezareti'nin 2 milyar kuruş ek bütçe istemesi üzerine yaptığı sunumda, seferberliğin ilanından beri Harbiye'nin 'tahsisat-ı adiyе' ve 'tahsisat-ı fevkalâde' olarak iki kısım halinde bütçe aldığını anlattı. Nazır Cavit, 1 Aralık 1917'de Mebusan'da yaptığı değerlendirmede, 1331, 1332 ve 1333 seneleri için Harbiye Nezareti'ne adi bütçeyle 1.8 milyar kuruş ve tahsisat-ı fevkalâdenin yani olağanüstü tahsisatla da 7,3 milyar kuruş verildiğini ifade etti. Tahsisatı fevkalâdenin bu tarihe kadar yedi kez alındığını belirten Nazır Cavit, seferberliğin ilanından itibaren Harbiye Nezareti'ne adi ve fevkalâde bütçe toplamının 91 milyon lirayı bulduğunu ve yeni istenen 20 milyon lira da eklendiğinde yekûnu 111 milyon lira olduğunu söyledi. Harbiye'ye 2 milyar kuruş yani 20 milyon liralık ek bütçe verilmesini öngören layiha kabul edildi.³

Nazır Cavit'in verdiği bilgiye göre, Harbiye Nezareti'nin ek bütçeleri, hükümetin her yıl hazırladığı bütçeden aldığı ödenekten dört misli daha fazladır. 1917 yılı sonuna kadar geçen dönemde, senelik bütçeden Harbiye Nezareti'ne 'normal' ayrılan para 18,1 milyon lira, 'olağanüstü' olarak ek bütçesi ise 73,1 milyon liradır. Bu halde ek bütçe, başlangıçta verilenin 4 katıdır.

Böylece Harbiye Nezareti'ne aktarılan toplam bütçe 92,1 milyon liradır.

73,1 milyon liralık ek bütçeye, 1 Kanunuevvel 1333 (1 Aralık 1917) tarihinde Mebusan'da kabul edilen 20 milyon lira da eklendiğinde, Harbiye'nin ek bütçesi 93 milyon lirayı aştı. Buna göre Aralık 1917 itibarıyla 93 milyon liralık ek bütçe toplamı, 18,1 milyon liralık başlangıç bütçesinin 5 katıdır.

inceledim. N.O.

1 MAZC, 1330/1-22, 5 Temmuz 1330, sf. 376-380.

2 MMZC, 1330/2-35, 30 Haziran 1330, sf. 294-295.

3 MMZC, 1333-1334/1-12, 1 Kanunuevvel 1333, sf. 167-168.

Ek bütçenin bu denli fazla olması, İttihatçı hükümetin harbi ne kadar planlayarak ve öngörerek yaptığının da tartışmasız ifadesidir.

Harbiyenin Ek Bütçeleri (Aralık 1917)

1- 23 Temmuz 1330	315.241.394 kuruş
2- 19 Şubat 1330	1 milyar kuruş
3- 21 Kanunuevvel 1331	1 milyar kuruş
4- 8 Teşrinisani 1332	1 milyar kuruş
5- 1332'de kezalik	1 milyar kuruş
6- 29 Mart 1333	1,5 milyar kuruş
7- 3 Ağustos 1333	1,5 milyar kuruş
Ek bütçe toplamı	7.315.241.364 kuruş
Adi bütçeyle verilen	1.813.232.394 kuruş
1- Yekûn	9.128.473.758 kuruş
8- 1 Kanunuevvel 1333	2.000.000.000 kuruş
2- Yekûn	11.128.473.758 kuruş

KAYNAK: Maliye Nazırı Cavit açıklaması, MMZC, devre: 3, içtimai sene: 4, cilt: 1, inikat: 12, 1 Kanunuevvel 1333 (1917), TBMM Basımevi, Ankara-1992, sf. 167-168.

2.7.5- Mebusan ve Âyan devre dışı

Maliye Nazırı Cavit'in 1 Aralık 1917'de Mebusan'da Harbiye'ye 2 milyar kuruşluk (20 milyon liralık) ek bütçe verilmesiyle ilgili konuşmasından beş gün evvel Harbiye Nazırı Enver de ek bütçe için kürsüye çıktı.

Nazırlığının bütçesi ya da harp hakkında Mebusan'a ve Âyan'a gidip pek bilgi vermeyen Nazır Enver, 26 Teşrinisani 1333 (26 Kasım 1917) tarihinde Mebusan'da Harbiye'nin 1333 yılı için 1,5 milyar kuruşluk ek bütçeyle ilgili 30 Ağustos 1333 (30 Ağustos 1917) tarihli layiha hakkında yaptığı konuşmayı özetleyerek aktarıyorum:

Harp devam ediyor, ordu donanmasının masrafı için istenilen bu tahsisati engellemeyeceğinizden eminim. Şarttaki düşman memleketi dâhilinde cereyan eden ahval ile meşgul olduğundan hududun bu kısmında her türlü ahvale karşı hazır bulunuyoruz. Romanya ve Galiçya'da bulunan kıtaatımız hazır bulunmaktadır, görevinin başında. Müttefiklerimizle beraberiz. Üç senedir devam eden harp, maddeden ve manen bizim tefevvukumuzu (üstünlüğümüzü) temin edecek ve daima büyük tefevvuku (üstünlüğü) lehimize arttıracak bir surette yol almıştır.¹

1 MMZC, 1333-1334/1-10, 26 Teşrinisani 1333, sf. 119-121.

Aslında Maliye Nazırı Cavit'in verdiği ve yukarıda tablolastırdığım bilgiye göre 1,5 milyar kuruşluk ek bütçe, 1333 yılı 29 Mart ve 3 Ağustos tarihli. Ek bütçe layihası 30 Ağustos 1333 tarihli ve 334 no'ludur.

Yine Mebusan'da 7 Şubat 1334 (1918) tarihinde görüşülen Harbiye'ye 1,5 milyar kuruşluk ek bütçe layihası da 437 no'ludur.¹

Böylece Harbiye Nezareti'nin 29 Mart 1333 (1917) tarihli 1,5 milyar ve 3 Ağustos 1333 (1917) tarihli 1,5 milyar ek bütçeleriyle ilgili layiha Mebusan'da 334 no'lu 26 Teşrinisani 1333'te (26 Kasım 1917) ve 437 no'lu 7 Şubat 1334'te (7 Şubat 1918) görüşülerek kabul edildi.

Demek ki, istenen ödenek Harbiye Nezareti'ne aktarıldıktan ve harcadıktan sonra Harbiye Nezareti bütçesine kaydıyla ilgili yasal düzenleme yapılmıştır.

İttihatçı hükümet, harbi bu şekilde finanse etmekle, esasında Mebusan'ı ve Âyan'ı devre dışı bırakmış olmaktadır.

2.7.6- Bütçeye 'teşkilât' gölgesi

1332 (1916) senesi bütçesinin Âyan'da görüşülmesi sırasında, her konuda olduğu gibi bununla ilgili de Ahmet Rıza ile Dâhiliye Nazırı ve Maliye Nazırı Vekili Talât arasında tartışma yaşandı. Ahmet Rıza, hükümetin bütçe yapma tavrı üzerinde durarak, hükümete Mebusan'ı küçümsediği yönünde eleştirilerde bulundu. Hükümetin bütçe parasını "gayesi meçhul birtakım na makul teşkilata" harcamasının yanlış olduğuna dikkat çeken Ahmet Rıza, bütçedeki varidatın (gelirin) sadece borçların faizine yettiğini ve bu gidişin sonunun iflas olduğunu öne sürdü.

Dâhiliye Nazırı ve Maliye Nazırı Vekili Talât, zaman zaman sinirlenerek söz kesen konuşmalarının dışında, teşkilatla ilgili, "Teşkilatın vatan ve memleket için nafi (yararlı) olduğuna kaniyiz" diyerek, teşkilatı savundu.

Ahmet Rıza'nın isim vermeden faaliyetini eleştirdiği teşkilatı, Nazır Talât yine ismini vermeden müdafaa etti. Tartışmanın bütününe bakıldığında Ahmet Rıza ve Nazır Talât arasında isim vermeden tartışılan bahse konu teşkilatın Teşkilât-ı Mahsusa olduğu anlaşılıyor.

Teşkilât-ı Mahsusa'nın finansman kaynağını, bilindiği kadarıyla Harbiye Nezareti bütçesi ve örtülü ödenek² ile Alman Askeri Heyeti'nden düzenli verilen altınlar³ oluşturuyor.

1332 (1916) yılı bütçesi görüşülürken, bütçenin bütününden ziyade hem isim vermeden beş-altı daire bütçesine ve örtülü ödenek gibi fasıllardaki harcamaya dikkat çekilmesi hem de 'teşkilat' adıyla ortaya çıkan bu tartışma tarzı, teşkilatın Teşkilât-ı Mahsusa olduğunun göstergesidir.

1 MMZC, 1333-1334/2-46, 7 Şubat 1334, sf. 238-242.

2 Tunaya-3, sf. 343.

3 Eşref Kuşçubaşı'nın 9 Şubat 1962 tarihli mektubu, aktaran, Philip H. Stoddard-2003, sf. 60.

Ahmet Rıza ve Nazır Talât'ın bu önemli tartışmasını özetleyerek, tam ifadeleri de tırnak içinde alıntı olarak aktarıyorum:

AHMET RIZA- Milletin paralarının nasıl harcandığının tetkiki Meclis-i Umumi'nin en mühim vazifesidir. Meclis-i Mebusan'dan beş-altı daire bütçelerinin hemen bilamüzakere (müzakeresiz) kabul edildiğini gördük. Tabii müteessir oluyorum. Bu sebep, acaba ahval-i harp mi, yoksa elde bütçe denmeye layık ciddi bir hesap bulunmuyor mu? Ahval-i harp buna sebep olmasa gerek. Maliye Encümeni mazbatasındaki harb-i umuminin lehimize neticelenmesi için tasarruf edilecek meblağın sarf edilmesinden teessür ettiklerini belirten ifadesinde de belirtildiği gibi, hükümet, eline geçirdiği paraları sarfı caiz olmayan yerlere, "gayesi meçhul birtakım na makul teşkilata kullanmış ve kullanıyor." Esasen çürük olan bu teşkilatın şayet ileride para bulamazsa nasıl müsmir (faydalı) olacağını, ne ile idare olunabileceğini anlamak mümkün olmuyor.¹

REİS: Biraz idare-i lisan buyrulursa...

DÂHİLİYE NAZIRI VE MALİYE NAZIRI VEKİLİ TALÂT: Söylesinler, cevap vereceğim.²

AHMET RIZA: Karşılığı bulunmayacaksa "bu teşkilat için para da heba olur." Hükümetin atiyi düşünmeden vücuda getirdiği müessesattan maksadı nedir? Adam kayırmak mı? Hükümetin hatasından millet zarar görür. "Hükümeti iki cihetten mesul addediyorum: Biri, netice itibariyle, yani milleti izrar (zarar) etmiş olmakla, diğeri, sarfına mezuniyet verilen paranın Meclis-i Umumi tarafından tayin edilen hudud-u kanuni dâhilinde sarf edilmiş olmasıyladır." Yolsuz idare yüzünden devleti iflasa doğru götürürse, bu zannederim; hükümet için hem ayıptır ve hem mucib-i şeyn ve töhmettir (leke ve suçtur). Devleti ve milleti iflasa sevk eder dedim. Vakıa, henüz oraya gelmedik, ancak bu yol takip edilecek olursa, netice iflas olacağı muhakkaktır.³

DAHİLİYE NAZIRI VE MALİYE NAZIRI VEKİLİ TALÂT: Reis Bey, ayıptır ve şeydir (lekedir), kelimeleri iade etmeniz lazım gelir. Hükümetin hukukunun muhafaza edilmediğini görüyorum.

AHMET RIZA: Adi bütçenin açığı 1,5 milyar kuruş gösteriliyor. Bu hesap hem yanlış hem de nakıstır (eksiktir). Yanlıştır, çünkü tahsisat 4 milyar kuruş ve varidat da 2,5 milyar kuruş gösteriliyor. Encümen mazbatasında da gösterildiği gibi varidat sırf hayali ve tahminidir. Demek ki varidat tam hesap edilse açık daha da büyük olacaktır. Nakıstır diyorum; hem düyunu gayri müntazama (borçlar gayri müntazamdır), fevkalâde tahsisat olarak verilen askeriye masrafı da bütçeye it-hal edilmemiştir (eklenmemiştir). Ayrıca harp nedeniyle alman emvâl ve eşyanın, seferberlikten beri işgal edilen yerlerin bedelatı buraya dâhil değildir. Son yapılan istikrazlar da buraya dâhil değildir. Şimdi varidatımız borçlarımızın sadece faizini

1 MAZC, 1331-1332/2-33, 15 Şubat 1331, sf. 151-152.

2 MAZC, 1331-1332/2-33, 15 Şubat 1331, sf. 152.

3 MAZC, 1331-1332/2-33, 15 Şubat 1331, sf. 152-153.

ödemeye yetiyor. Sadece kapitülasyonları kaldıralım demekle milletin istiklali temin olmaz. Milletin düyundan (borçtan) da kurtulması lazımdır.¹

DAHİLİYE NAZIRI VE MALİYE NAZIRI VEKİLİ TALÂT: Ahmet Rıza Bey, bütçenin varidatının tahmini olduğu söyledi. Bu beyanat doğrudur. Ahmet Rıza Bey, bütçenin Mebusan'dan bilatetkik (incelemeden) geçtiğini buyurdular, bunu kabul edemiyorum.

AHMET RIZA: Bilamüzakere dedim.²

DAHİLİYE NAZIRI VE MALİYE NAZIRI VEKİLİ TALÂT: Bilamüzakere demek, bilatetkik demektir. Mebusan'a teşekkür ediyorum. Mebusan zamanın nezaketini takdir etmiş ve o suretle vazifei fedakarısını ifa etmiştir. Âyan muaheze ederse (kınarsa) büyük insafsızlık etmiş olur. Hükümet gider Mebusan'a istifasını verir, ama bunu Âyan'a karşı yapmak doğru olmaz, hükümet Âyan'a karşı mesul değil. "Teşkilat meselesine ve bütçenin açığı meselesine gelince: Maatteessüf (maalesef) bu babta size izahat veremeyeceğim. Çünkü hali harp ve devletin menfaati onu icap ettiriyor. İhtimal ki, hükümet büsbütün ve başka türlü düşünüyor ve belki hükümet teşkilat yapmak zamanını bugün addediyor. Fakat size bu babta izahat veremem." Masarifatin karşılığı nasıl bulunacak, para nereden tedarik olunacak? Harpten sonra bu kadar düyunat (borcun) ne suretle eda ve tesviye olunacağı (ödeneceği) sualleri kalır ki, maatteessüf bu babta izahat veremeyeceğim. Bendeniz diyorum ki, kâfi miktarda para bulunup sarfolunacaktır.³

AHMET RIZA: Memleket için nafi (yararlı) icraat yapıldığını görsem şüphesiz ki memnun olurum.

DAHİLİYE NAZIRI VE MALİYE NAZIRI VEKİLİ TALÂT: Ahmet Rıza Beyefendinin hükümeti esnayı tenkitte kullandıkları kelimatı kendilerine yakıştıramadım. Bütçe hakkında vereceğim izahat bundan ibarettir. "Teşkilatımızı vakit ve zamaniyle yaptığımıza kani olduğumuz gibi, yapılan teşkilatın vatan ve memleket için nafi (yararlı) olduğuna kaniyiz." Masraf için gerekli parayı temin ettik, düyunatımızın da tamamiyle ödeneceğine kani olabilirsiniz.⁴

Âyan'da Ahmet Rıza, İttihatçı hükümetin bütçe yapma anlayışını eleştirdi ve yapılan harcamayı sorguladı. Buna karşılık Dâhiliye Nazırı ve Maliye Nazırı Vekili Talât ise, Ahmet Rıza'nın söylediklerine yanıt vermedi.

Nazır Talât, partisi İttihat ve Terakki, Meclise, hükümete, orduya ve Osmanlı'nın her kurumuna hâkim, ama yine de bütçesi tartışılan teşkilatın ismini söylemedi.

Nazır Talât, tartışmada ismi gizlenen, adı hiç belirtilmeden imayla konuşulan teşkilatın, "yapılan teşkilatın vatan ve memleket için nafi (yararlı) olduğuna kaniyiz" cümlesiyle Teşkilât-ı Mahsusa olduğunu ifade etmiş olmaktadır. Bildiğini

1 MAZC, 1331-1332/2-33, 15 Şubat 1331, sf. 153-154.

2 MAZC, 1331-1332/2-33, 15 Şubat 1331, sf. 154-155.

3 MAZC, 1331-1332/2-33, 15 Şubat 1331, sf. 155.

4 MAZC, 1331-1332/2-33, 15 Şubat 1331, sf. 155.

söylemekten çekinmeyen Ahmet Rıza'nın bile, teşkilat ismi vermeme titizliği de, ayrıca adresin Teşkilât-ı Mahsusa olduğunu düşündürmektedir.

Ahmet Rıza, dahi böyle teşkilat ismini söylememe titizliğini neden gösterdi?

Dâhiliye Nazırı ve Maliye Nazırı Vekili Talât, İttihat ve Terakki'nin her şeye hâkim olduğu bir atmosferde bütçe aldığı kurumun ismini neden sakladı?

3. BÖLÜM

‘Öteki’ Hıristiyan

İttihat ve Terakki'nin ekonomi politiğinin programı, 1910'larda çok uluslu ve çok dinli Osmanlı'da 'İslamcılık ve Türkçülük' ideolojisine¹ göre, 'ben' Türk ve [Sünni] Müslüman ile 'öteki' ayrımı esasına göre yapıldı. 'Merkeziyetçi ve Türkçü' rotayı esas alan İttihatçı hükümet, Osmanlı tabiiyetindeki (bugünkü tanımıyla vatan-daşı) Osmanlıların bir kesimini tümüyle 'öteki' nitelendirdi.

Böylesi bir politik ayrımcılık, Birinci Paylaşım Savaşı'nda Osmanlıların bir kesimini imha edilecek 'iç düşman' tespitine kadar vardırıldı. Bunun sonucunda 1915 Osmanlısı'nda Anadolu toprağı kanla sulandı.

'İç düşmanı imha' politikası, genelinde Hıristiyanlar ile gayri Türklere ve öze-linde Ermenilere karşı icra edildi. İnsanı toprağından kopartmak amacıyla sürgün, dönemin en temel imha politikası oldu.

Mevcut Osmanlı kanunlarına göre 'suçlu ve suçsuz' ayrım yapılmadan tüm Er-meniler suçlanıp hedef haline getirildi. Tüm Ermeniler resmî olarak iddia edildiğı gibi silahlı olsaydı, 1,2 veya 1,5 milyon Ermeni'yi sürmek hiç de o kadar kolay ola-mazdı. Zaten Ermeniler sürülürken, Ermenilerden kaynaklanan asayiş sorunun-dan resmî olarak bahsetmiyor olması, tüm Ermenilerin silahlı ayaklanma yanlısı politik örgütlülük içinde olmadığını ortaya koymaktadır.

Anadolu'da ve genel olarak Osmanlı ülkesinde Türk'e ve Müslümana göre tüm-den 'öteki', İttihatçı hükümetin zulüm ve asimilasyon politikasını bir biçimde yaşamıştır. Rumların Ege'de ve Trakya'da 1914'ten, harp öncesinden itibaren Osmanlı dışına git-mek zorunda kalmaları için icra edilen yıldırma politikasına, harpte dâhile sürgün de eklendi ve Rumları tasfiye politikası 1920'lerdeki mübadeleyle tamamlandı.

1 Tunaya-3, sf. 344; Hüsamettin Ertürk-1969, sf. 116; Arif Cemil, sf. 11; Philip H. Stoddard-2003, sf. 56; Celâl Bayar-5, sf. 102.

‘Ermenileri sürün’ politikası Süryanileri de vurdu. 5 Mayıs 1918’de Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’nden, Haleb, Diyarbekir, Musul, Mamuretülaziz (Elazığ) ve Bitlis vilayetiyle, Urfa Mutasarrıflığına gönderilen şifrede, Süryanilerin nüfusunun ve bunların ne kadarının Ermenilerle birlikte sevk edildiğinin bildirilmesi istendi.¹

İttihatçı hükümet, Ermenileri Suriye çölüne ve Suriye Araplarını da Anadolu’ya sürdü. Talât Paşa’nın özel kaydında, ‘Suriye’den teb’id olunan Arap aileleri mikdarını irâe eden cedveldir’ başlığı altında Suriye’den sürülen Araplara ait bilgi verildi ve buna göre toplam 1379 Arap ailesi başta Ankara (254 aile), Eskişehir (256 aile), Hüdavendigâr (316 aile), Sivas (340 aile) ve Canik’e olmak üzere birçok Anadolu kentine² sürüldü.

Bunun için Dâhiliye Nezareti, zamanla Ermeni ve Rumların durumuyla ilgili gönderdiği şifreye Arapları da ekledi. Nezaretten 22 Mart 1917’de vilayet ve sancaklara, 21 Aralık 1917’de Niğde Mutasarrıflığına Ermeni, Rum ve Arap ailelerin iaşelerinin temini için iki şifre gönderildi.³

‘Öteki’ni tasfiyenin en önemli politikası sürgün olup, bununla amaçlanan mülkünün yağmalanması ve imhadır.

Nitekim Dâhiliye Nazırı Talât’ın emriyle imha amacıyla sürgünün yapıldığı ifadesi, İttihat ve Terakki’nin ana davası iddianamesinde şöyle yer aldı:

Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsûs Müdürü İhsan, Kilis’te kaymakamken, Dersaadet’ten Haleb’e gönderilen ‘Abdul-ahad Nuri Bey’in tehcirin imha’ maksadına dayandığı ve ‘Ben Talât Bey ile temas etdim, imha emirlerini bizzat aldım. Memleketin selâmeti bundadır’ diyerek kendisini de iknaya çalıştığını söylemiştir.⁴

Yunus Nadi’den ‘temizlik’ itirafı

İttihatçı hükümetin Ermenilere bir anlamda tümünden ‘öteki’ne yönelik politikası, İttihatçı Yunus Nadi’nin 7 Ekim 1916 tarihli *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde kaleme aldığı makalesinde ‘temizlik’ olarak nitelendirilmiştir. ‘İflas ve Temizlik’ başlıklı makalesinde Yunus Nadi, İstanbul ve İzmir dışında Ermeni tehciri yapılmayan yer kalmadığını belirterek, tehcirdeki uygulamalarla ilgili söylentinin huzursuz ettiğini ‘itiraf etmeyi’ birinci gerçek olarak yazdı. Ama kısa süre önce kapanış toplantısını gerçekleştiren İttihat ve Terakki Fırkası’nın kongresinde (28 Eylül-3 Ekim 1916 tarihleri arasında İstanbul’da yapıldı), Ermeni tehcirinin sorun olarak ortaya konduğunu ve açıklandığını vurgulayan Yunus Nadi, “...Hükümete, Ermenilere karşı uygulamalarında başka hiçbir seçenek kalmadığından ve bu tavrı mantıklı ve yerinde bulduğumuzdan başka bir şey söyleyemeyiz. Bu da ikinci gerçek, bu

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 87/40, 5 Mayıs 1918 (1334).

2 Murat Bardakçı-2008, sf. 64-65; BOA, DH.ŞFR, 95/32, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 446.

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 74/234 ve 82/148.

4 Tehcir ve Taktik, sf. 237.

ilk gerçeği bertaraf ediyor” diye yazdı. Yunus Nadi, makalesinin devamında şu değerlendirmede bulundu:

“1324 yılında meşrutiyet tekrar ilan edildiğinde, Türkler halk öğelerinin birliği politikasını gerçekten istiyorlardı. Onların çabaları gayrimüslimlerin ayrılıkçı girişimleri sonucu boşa gitti. Bu politika kanlı mücadelelerle yıkıldı ve son olarak Ermeni olayları ile tamamen bitti.

Aramızda hiç kimse, ‘birleştirme ve bir potada kaynaştırma’ politikasında bizim en iyi Ermenilerle anlaşabileceğimize güvenmiş olduğumuzdan şüphe duymuyor. Bu zor zamanlarda en tehlikeli düşmanımızın aracı olmaktan kendilerini alıkoyamamakla Ermeni komiteleri bize yanlış yolda olduğumuzu kanıtlamış oldular.

Bu yüzden biz, gerçeklerin baskısı altında mecburen yeni bir hedefe yönelmek zorundayız; bu zorunluluk, malum halk öğelerinin birliği politikasının iflas ettiğinin ve vatanımız için ‘temizlik’ döneminin başladığının idrak edilmesine dayanıyor.”¹

Yunus Nadi, 1916 Osmanlısı’nda İttihatçı hükümetin Ermenilere yönelik politikasını yalın ifade ediyor: Temizlik.

İttihat ve Terakki’nin kongre raporunda tüm Ermenilerin harp muntıkasından ve demiryolu hattından uzağa tehciri², muhtemelen kendisi de kongre delegesi olan İttihatçı Yunus Nadi’nin ifadesiyle mecbur kalman bir temizlik faaliyetiymiş.

‘Hallolunacaktır’ şifreleri

İmhayı emreden telgraflar, Dâhiliye Nezareti tarafından çeşitli vilayet ve livalara, “Bizzat hallolunacaktır” gibi birkaç kelimelik not eklenerek gönderildi. Böylece emrin verildiği makam sahibi şahsen doğrudan muhatap alındı. Bunun pek çok örneği bulunmaktadır.

Dâhiliye Nezareti, 30 Aralık 1914’te Van Valisi Cevdet’e “Mahrem ve müsta’celdir, bizzat Cevdet bey tarafından hallolunacaktır”³ ve 24 Nisan 1915’te umum vilayet ve livaya “Müsta’cel, mahrem, bizzat halli”⁴ ve 9 Mayıs 1915’te Van Valisi Cevdet ile Bitlis Valisi Mustafa Abdülhalik’e, “Bizzat hallolunacaktır”⁵ ve 18 Ağustos 1915’te Niğde Mutasarrıflığına “Bizzat hallolunacaktır”⁶ ve 6 Ekim 1915’te Diyarbakir vilayetine “Bizzat hallolunacaktır”⁷ ve 25 Kasım 1915’te Mamuretülaziz (Elazığ) Valisi Sabit’e “Bizzat halli”⁸ şifresi gönderdi.

1 Almanya’nın İstanbul Büyükelçiliğindeki Maslahatgüzarı Radowitz’dan Almanya Başbakanı Bethmann Hollweg’e gönderilen 9 Ekim 1916 tarihli yazı ekinde Yunus Nadi’nin makalesi, DE/PA-AA/R14093, aktaran Alman Belgeleri, sf. 771-773.

2 Mete Tunçay, Cihat ve Tehcir, sf. 79-83.

3 BOA, DH.ŞFR, 48/220, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 103-104.

4 BOA, DH.ŞFR, 52/96, 97, 98; ayrıca, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 125-126.

5 BOA, DH.ŞFR, 52/282, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 134-135.

6 BOA, DH.ŞFR, 55/92, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 221.

7 BOA, DH.ŞFR, 56/315, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 277.

8 BOA, DH.ŞFR, 58/124, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 321-322.

Şifrenin içerdiği görevlendirme dışında, makam sahibi şahsen, özel olarak da notla uyarılarak, resmî kurusal görevlendirmenin dışında özel bir ilişkiyle hem yetkilendirildi hem de görevlendirildi.

3.1- Sürgünle imha

Ermeni soykırımına giden sürecin ilk resmî kanuni adımı, bilinen adıyla muvakkat Tehcir Kanunu yani geçici Sürgün Kanunu'dur. Tüm Anadolu'da sürgün politikasının kanunu,¹³ Receb 1333 yani 14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) tarihli 'Vakt-ı Seferde İcraat-ı Hükûmete Karşı Gelenler İçün Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedabir Hakkında Kanun-ı Muvakkat', 19 Mayıs 1331 (1 Haziran 1915) tarihli *Takvim-i Vekayi*'de yayımlandı ve yürürlüğe girdi.¹

Bu halde kanunun yürürlük tarihi 1 Haziran 1915'tir. Bu geçici kanun, 4 Kasım 1918'e kadar yürürlükte kaldı² ve uygulandı. (Bakınız, *Belge 1- Sürgün Kanunu*)

Kabinede 'Harbiye Nazırı' olarak görev aldığı halde, kanunun yürütmesinden kimin sorumlu olduğuyla ilgili 4'üncü maddedeki "İşbu kanunun mer'iyet-i ahkâmına (hükümlerini yürütmeye) Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı me-murdur" hükmüyle Enver'in kabine üyeliği dışında Başkumandan Vekili olmasının, hem kanuna hem de nazırlıktan önce yazılması dikkat çekicidir. Çünkü Enver kabinesinin nazırı olarak üyesidir.

Kanunu yürütmekle memur edilen Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver'in bu sırada müttefiki Almanya'nın desteğini alma gayreti içinde olduğunu elçinin raporundan öğreniyoruz.

Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 31 Mayıs 1915 tarihli telgraf raporunda, Enver Paşa'nın yeni kitlesel Ermeni ihtilalini önlemek amacıyla Ermeni okullarının kapatılmasında, Ermeni gazetelerinin baskı altına alınmasında, güvenilmez Ermenilerin Mezopotamya'ya sürülmesinde Almanya'nın engel olmamasını rica ettiğini yazdı.³ Ortaya çıkan belgeler gösteriyor ki, Ermeni sürgününde Almanya-Osmanlı ilişkisi sadece böyle bir görüşme düzeyinde kalmamış, Almanya'nın dahli ve onayı vardır.

Dört maddelik kanunda etnik olarak Ermeni adı veya bir etnik kimlik adı geçmiyor, ama kanunun uygulamasına yönelik hemen yayımlanan yönetmeliklerde yazılana göre öncelikle sürgün edilecekler Ermenilerdir.

Dâhiliye Nazırı Talât İttihatçı hükûmete gönderdiği tezkeresinde Ermenilerin zaten fiili olarak sürgün edildiğini bizzat yazdı.

1 19 Mayıs 1331 tarih ve 2189 no'lu *Takvim-i Vekayi*'den aktaran Doç. Dr. Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayın No: 5, 1. Baskı, Van-1990, sf. 111, 181; Bayur, III/3, sf. 40.

2 MMZC, 1334/1-11, 4 Teşrinisani 1334 (1918), sf. 116.

3 PA-AA/R 14086; A 17493, pr. 1.6.1915, a.m, aktaran, Alman Belgeleri, sf. 243.

İttihatçı kabine, 27 Mayıs 1915 tarihli Sürgün Kanunu 1 Haziran 1915'te yürürlüğe girmeden iki gün öncesinde aldığı bir kararla, Dâhiliye Nazırı Talât'ın başlattığı Ermeni sürgününe resmen onay verdi. Anlaşılan o ki, başlangıçta kanun çıkarma gereği duyulmadı, sonradan düşünülmüş olmalı.

Sürgün Kanunu'nu geçici olarak çıkaran ve yürürlüğe koyan İttihatçı hükümet, Dâhiliye Nazırı Talât'ın 26 Mayıs 1915 tarihli tezkeresine göre, başlatılan Ermeni sürgününün devamı yönünde kararını 30 Mayıs 1915'te¹ verdi. Meclis-i Vükelâ'nın yani İttihatçı hükümetin kararında (Bakınız, *Belge 2- Kabineden Dâhiliye Nazırı Talât'ın Sürgün Tezkeresine Onay*) belirtildiği gibi Ermeni sürgünü resmen başlatılmıştır.²

İttihatçı hükümetin kararı, devam eden Ermeni sürgünü onayının belgesidir.

Talât planına onay

26 Nisan 1331 (9 Mayıs 1915) tarihinde Dâhiliye Nazırı Talât, Maraş Mutasarrıfı'na, Van Valisi Cevdet'e ve Bitlis Valisi Mustafa Abdülhalik'e 'bizzat hal-lolunacaktır' notuyla gönderdiği şifrede, Van'da yoğun olarak yaşayan Ermenilerin güneye "tard ve ihracının (sürülmesi ve gönderilmesinin)" kararlaştırıldığı, kararın derhal tatbiki için ilgili birimlere tebliğ edildiği ve ayrıca Erzurum'un güneyi ile Bitlis'teki Ermenilerin de sevke dâhil edileceği belirtilmiştir.³

Bu şifreden 17 gün sonra Nazır Talât'ın 13 Mayıs 1331 (26 Mayıs 1915) tarihli ve 270 no'lu tezkiresi Meclis-i Vükelâ'da okundu. Talât, harp bölgesindeki civar mahallerde Ermenilerin bir kısmının devletin düşmanıya işbirliği ve memleket dâhilinde de Osmanlı şehir ve kasabalarında silahlı saldırı ve yağmalama yaptığı tespitinin ardından uygulanan ve uygulanacak politikalar şöyle sıralandı:

1- İhtilal unsurlarının harekât sahasından uzaklaştırılması ve düşmana harekât üssü olabilecek yerlerin tahliyesi icap ettiğinden bunun uygulamasına başlanılmıştır.

2- Van, Bitlis, Erzurum vilayetleriyle Adana, Maraş, Sis (Kozan) ile Mersin'in merkezi hariç olmak üzere, Adana, Mersin, Kozan, Cebel-i Bereket livâları ve Maraş merkezi müstesna olmak üzere, Haleb vilâyetinin merkez kazaları hariç İskenderun, Bilan [Belen, Haleb'e bağlı] ve Cisir-i Şugûr [Haleb'e bağlı] ve Antakya kazaları kurâ ve kasabatında oturan Ermenilerin, güney vilayetlere sevkine hemen başlanacaktır.

3- Ermeniler, Musul, Zor, Urfa merkezi hariç Urfa'nın güneyine ve Haleb'in

1 ATASE'de ise tarih: 31 Mayıs 1915. (ATASE-1, sf. 429.)

2 BOA, MV, 198/24, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 155-157; BOA, MV, 198/163, Osmanlı Belgeleri-1995, sf. 30-32; BDH, Kİs: 361, E.D: 1030, Y.D: 1445, F: 1-4, aktaran, ATASE-1, sf. 131-132, tıpkı basım sf. 429-430 ve Osmanlıcası, sf. 427.

3 BOA, DH.ŞFR, 52/282, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf.134-135, 689-690. Karardaki vilayet ve liva adları için, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara-2006.

doğusuna ve güney doğusuna ve Suriye'nin doğusunda "tayin ve tahsis edilen mahallere nakil ve iskânına mübâşeret ve devam edilmekde"dir (belirlenen ve ayrılan yerlere Ermenilerin sevkine ve yerleştirilmesine başlanmış ve sürmektedir).

İkinci maddedeki 'başlanacaktır' ifadesi, o güne kadar uygulananndan daha büyük kitlesel Ermeni sürgününe başlanacağını şifresidir.

Birinci ve üçüncü maddelerde sürgünün başladığı net olarak vurgulanmıştır. Talât'ın bu üç maddelik planının özeti:

Ermenilerin Zor ve Suriye çölüne sürülmesine başlanılmıştır ve devam etmektedir.

Bir de, üçüncü maddedeki 'tayin ve tahsis' edilen ifadesi, önceden alman karara atıf yapılarak, Ermenilerin sürüldüğü bölgelerle ilgili yer tespitinin hükümet veya yetkili kılınan bir nazırla birlikte yapıldığını belirtmektedir.

Nazır Talât'ın, kabinenin tezkeresini ve geçici kanunu beklemeden fiilen Ermenileri yerinden yurdundan sürgün etme emrini vermiş ve bunu da bizzat tezkeresine yazmış olması, Yusuf Hikmet Bayur tarafından "... bu ağır sorumluluğu tek başına almaktan kaçınmamıştır" şeklinde yorumlamıştır.¹

Talât'ın tezkeresini görüşen Meclis-i Vükelâ'nın yani İttihatçı kabinenin değerlendirmesi ve kararı, sürgünü onaylamak olmuştur:

- 1- Devletin korunması ve mevcudiyeti için sürüp giden icraat üzerinde kötü etki yapacak bu zararlı hareketler yok edilmelidir.
- 2- Dâhiliye Nezareti'nin hemen başladığı Ermenileri sürgün icraatı isabetlidir.
- 3- Sürülen Ermenilerin iâşesi Muhacirin Tahsisatı'ndan karşılanacaktır.
- 4- İskân yerlerinde Ermenilere geçmiş iktisadi durumlarına göre emlâk ve arazi dağıtılacaktır.
- 5- Hükümet, muhtaç olanlara mesken inşa edecek ve çiftçilere tohumluk, meslek sahiplerine ihtiyacı olan âleti verecektir.
- 6- Terk ettikleri memlekette kalan emvâl ve eşyaları veyahut bunların kıymeti karşılığı kendilerine aynı şekilde iade edilecektir.
- 7- Boşaltılan Ermeni köylerine muhacir ve aşiretler iskân edilecek ve bunlara, emlâkle arazinin değerleri tespit edilerek dağıtılacaktır.
- 8- Zeytinlik, dutluk, dükkân, han, fabrika gibi gelir getiren mallar açık artırma ile satılarak veya kiralanarak, toplam bedelleri mal sahibine verilmek üzere Mal Sandıklarına yatırılacaktır.
- 9- İşlemlerin ve gizli uygulamanın sarfiyatı Muhacirin Tahsisatı'ndan gizli ödemesi için Dâhiliye Nezareti talimatnamesi hükümleri geçerlidir.
- 10- Emvâl-i metrûkenin korunması ve idaresi, genel iskân işlemlerinin hızla düzenlenmesi ve incelenmesi hususunda talimatname hükümleri uygulanması için tali komisyonlar teşkili doğrudan doğruya Dâhiliye Nezareti'ne bağlı kal-

1 Bayur, III/3, sf. 38.

mak suretiyle teşkil edilecektir. Komisyon, bir başkan ile biri Dâhiliye, diğeri Maliye'den seçilerek tayin edilen iki üyeden oluşacaktır. Komisyonların yol-
lanması ve komisyon gönderilmeyen mahallerde talimata göre valiler tarafın-
dan uygulanması uygun bulunmuştur.

11- Dâhiliye Nezaretî'ne tebliği ve ilgili dairelere bilgi verilmesi görüşülmüştür.

Kararda öncelik tasfiye

Daha ortada Tehcir Kanunu yokken İttihatçı hükümet, yukarıda maddeleştiri-
diğim Dâhiliye Nazırı tezkeresi üzerine aldığı karardan çıkan sonuç:

1- *Ermeniler sürülecek*: Dâhiliye Nezaretî'nin başlattığı sürgün icraatı isabetli-
dir. (madde 2)

2- *Ermeni malları elden çıkarılacak*: Ermenilerin terk ettiği emvâlin kıymeti
kendilerine iade edilecektir. (madde 6)

3- *Muhacir iskân edilecek*: Boşaltılan köylere muhacir ve aşiretler iskân edile-
cek ve emlâkle arazi dağıtılacaktır. (madde 7)

4- *Ermeni mülkü tasfiye edilecek*: Ermenilerin zeytinlik, dutluk, fabrika gibi
malları açık artırma ile satılarak veya kiralanarak, bedeli mal sahibi adına Mal
Sandıklarına yatırılacaktır. (madde 8)

5- *Komisyonlar kurulacak*: Ermenilerin geride bırakmak zorunda kaldığı
emvâl-i metrûkenin korunması, idaresi ve iskân işlerinin düzenlenmesi için ko-
misyonlar oluşturulacaktır. Dâhiliye Nezaretî'ne bağlı, üç kişilik komisyonun reisi
ve bir azası Dâhiliye, bir azası Maliye'den seçilecektir. (madde 10)

İttihatçı kabine, Ermenilerin sürülmesine, malının tasfiye edilmesine,
köy ve kasabalarına Müslüman muhacir veya aşiret yerleştirilmesine Sürgün
Kanunu'ndan önce 'evet' demiştir. Bu da, İttihatçı hükümetin Ermenilerin asırlar-
dır yaşadığı köyünden, yurdundan, toprağından kopartılmasının kararıdır.

3.1.1- 'Ermenileri sürün' talimatı

19 Mayıs 1331 (1 Haziran 1915) tarihinde yürürlüğe giren 14 Mayıs 1331 (27
Mayıs 1915) tarihli Tehcir Kanunu'nun ilk iki maddesi çok önemlidir. Birinci mad-
desi savaşta, hükümete ve askerî güçlerine karşı silahlı direnenlerin imhasını ve ikin-
ci maddesi de, ordu komutanlarının casusluk veya ihanetini hissettikleri bir köyün
ya da kasabanın halkını tek tek ya da toplu olarak sürebilmesi hükmündedir.

"Madde 2- Ordu ve müstakil kolordu ve fırka kumandanları, icabat-ı askeriyyeye
(askerliğin gerektirdiği kurallara) mebnî (dayanarak) veya casusluk ve hiyanet-
lerini hissettikleri kurâ (köyler) ve kasabat (kasabalar) ahâlisini münferiden
(tek olarak) veya müctemi'an (toplu olarak) diğer mahallere sevk ve iskân etti-
rebilirler."

İttihatçı iktidar tüm sürgünleri bu maddeye göre yaptı. Anlıyoruz ki, bir köy-deki ya da kasabadaki çocuk-çocuk, yaşlı-genç, kadın-erkek demeden tüm insanın yerinden yurdundan sürülmesine, bir çavuşun ya da resmî bir zevatın iki dudağı arasından çıkacak, “Bunların hain ya da casus olduğunu hissediyorum, sürülecek” mealinde iki kelime yetiyor. Bir komutana casusluk faaliyetinin bulunduğunu veya ihanetini hissettiği bir köyü, kasabayı tümünden sürgün etmesine imkân veren bu geçici kanunun kabinede kabulünün ardından, yine aynı gün itibariyle Ermenilerin sürgünüyle ilgili ayrı bir talimatnameyle de nelerin yapılması gerektiği ayrıca belirlenmiştir. (Bakınız, *Belge 3- Ermeniler Sürülecek Emri*)

Toplam 15 maddelik, 28 Mayıs 1331 (10 Haziran 1915) tarihli ‘Ahval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkalâde-i Siyasiye Dolayisiyle Mahall-i Ahire Nakilleri İcra Edilen Ermenilerin İskân ve İaşesiyle Hususat-i Saireleri Hakkında Talimatname’de (Harp ve Olağanüstü Siyasi Zorluklar Dolayısıyla Nakilleri İcra edilen Ermenilerin Yerleşmesi, Beslenmesi ve Sair İhtiyaçlarıyla İlgili Yönetmelik’le), sürgün edilecek Ermenilerle ilgili neler yapılacağı maddeler halinde tek tek sıralandı.

Talimatname, adında belirtildiği gibi, İttihatçı hükümetin Ermenileri sürmek için hazırlamıştır.¹

Yönetmeliğin 2, 3, 4, 6, 7 ve 9’uncu maddelerinde sürülecek ahalinin Ermeniler olduğu net ifade edilmiştir.

Nitekim sürgün kararını oradaki devlet memurunun vereceğinin belirtildiği 1’inci maddenin devamında, 2’nci maddede, sürgün edileceklerin Ermeni olduğu ifade edildi. Maddeye göre, bütün kıymetli taşınabilir eşyasını ve hayvanını yanında götürerek Ermenilerin sevk haliyle ilgili hüküm 3’üncü maddede yer aldı:

“Madde 3- İskân bölgelerine sevk edilen Ermenilerin yolculukları sırasında, can ve mallarının korunması, yiyeceklerinin temini ve istirahatlarının sağlanması, yolları üzerinde bulunan vilâyet görevlilerine aittir. Bu konudaki herhangi bir gecikme ve ihmalden her kademedeki devlet görevlileri sorumludur.”

Buna göre, sürülen Ermenilerin yol boyu canının ve malının korunmasının sorumlusu vilayet görevlisi.

Madde hükmü böyle olsa da, Ermenilerin sevkiyatta yaşadığı gerçek, 3’üncü maddedeki ‘Ermenilerin canının ve malının korunması’ şifreyle sanki ‘korunması’ haline getirildiğinin pratiğidir. Ermeniler yol boyunca, vicdansızlığın ve ah-laksızlığın her türünü yaşadı.

Talimatnamenin diğе hükümleri şöyledir:

1- İskân bölgesine varan Ermeniler, hükümet tarafından belirlenecek köylere veya devlet arazisine yerleştirilecektir. (madde 4 ve 5)

1 Birinci Dünya Harbi, Klasör: 361, E. Dosya No: 1030, Y. Dosya No: 1445, Fihrist No: 1-4, aktaran, ATA-SE-1, sf. 132-133, 428, 430-431.

- 2- Ermenileri iskân için yeni kurulacak köyler, Bağdat demiryoluna 25 kilometre uzakta bulunması şarttır. (madde 6)
- 3- İskân edilen Ermeni ailelerin ismi, lakapları, hangi sanata sahip olduklarıyla ilgili kayıtlar defter haline getirilecektir. (madde 7)
- 4- İskân bölgesindeki ahalinin, güvenlik kuvvetinden özel belge almaksızın başka yere gitmesi yasaktır. (madde 8)
- 5- İskân bölgesindeki masraf Muhacirin Tahsisatından karşılanacaktır. (madde 9)
- 6- İskân bölgesinde ahalinin sağlının ve refahının korunması mahallerinin en büyük mülkiye memurları başta olmak üzere Muhacirin Komisyonlarına aittir. (madde 10)
- 7- Sevk, iâşe ve iskân memurlarının tayını Dâhiliye Nezareti'nden izin almak şartıyla mutasarrıf ve valilere aittir. (madde 11)
- 8- İskân edilen ahaliye, geçmiş ekonomik durumu ve şimdiki ihtiyacı dikkate alınarak yeterli miktarda arazi verilecektir. Arazi dağıtımını Muhacirin Komisyonu yapacaktır. (madde 12 ve 13)
- 9- Dağıtılan arazi için sahibine geçici tahsis belgesi verilecek ve deftere kaydedilecektir. (madde 14)
- 10- Çiftçilik yapan ve sanatkâr olan ihtiyaç sahiplerine, belli miktarda sermaye veyahut âlet ve edevat verilecektir. (madde 15)

Talimatnameden eksik kalan bir hüküm de telgrafla emir olarak iletildi. Ermenilerin yerleştikleri mahallede nüfus payının Müslüman nüfusunun yüzde 10'unu geçmeyeceğine özel dikkat çekildi.

Dâhiliye Nazırı nâmına Ali Müfit imzalı 5 Temmuz 1915'te birçok vilayete, mutasarrıflığa ve Adana ile Haleb Emvâl-i Metrûke Komisyonu Riyaseti'ne gönderilen telgrafta Ermenilerin iskân edildiği Kerkük, Diyarbakir ve Haleb'te Ermenilerin nüfusunun, Müslüman nüfusunun yüzde 10'unu geçmeyeceği uyarısı yapıldı.¹

Sürgün Kanunu ile 'sürgün edileceklerin' öznesi, resmî olarak önce İttihatçı hükümetin kararında ve ardından bu yönetmelikle belirlendi:

Ermeniler.

Sürgün politikası Ermenilerle sınırlı kalmadı.

İttihat ve Terakki'nin 'merkeziyetçi ve Türkçü' politikası gereği, Ermenilerden sonra en çok sürülen Rumlardı; ayrıca, 'öteki'nin her unsuru da 'az ya da çok' top-
rağından sürüldü.

3.1.2- Talât'ın 'imha' teli

Dâhiliye Nazırı Talât, Osmanlı'nın Hristiyan ve gayri Türk unsurlarına karşı ne tür politika izleyeceğini, 4 Şubat 1917'de kurduğu kabinede Adliye Nazırı

1 BOA. DH. ŞFR, 54/315, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 190.

olan Halil'e (Menteşe) yıllar önce açıklamıştır. Nazır Talât, 22 Temmuz 1913'te Edirne geri alındıktan sonra, Osmanlı'nın dâhiliye politikasının özünü, "Balkan Harbi'ndeki hıyanetleri tebarüz eden (meydana çıkan) anâsırdan (unsurlardan) memleketi temizlemeyi ön safa almak" olarak ifade etmiştir.¹

Temizleme operasyonu, 1914 baharında Rumlara yönelik başlatıldı ve ardından Ermeniler ile diğer gayrimüslim ve gayri Türklere yaygınlaştırıldı.

1913'ten 1915'e gelindiğinde Dâhiliye Nazırı Talât, artık planın gereğini yapma gayretindedir. Nazır Talât, Diyarbekir vilayetine gönderdiği 12 Temmuz 1915 tarihli telgrafta, önceden gönderilen 'Ermeniler hakkındaki siyasi ve askerî plan'a göre hareket edilmesine dikkat çekti.

Talât'ın telgrafı aynen aşağıdadır:

"DH.ŞFR, 54/406

Bâb-ı Âli

Dâhiliye Nezareti

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti

Şifre

Diyarbekir Vilâyeti'ne

Son zamanlarda vilâyet dahilinde Ermeniler ile bilâ-tefrik-i mezheb (mezhep ayırmadan) Hristiyanlar hakkında katliâmlar tertib olunduğu (yapıldığı) ve ez-cümle ahîren (bu arada geçenlerde) Diyarbekir'den sevk olunan eşhâs (gönderilen kişi) vasıtasıyla Mardin'de murahhasa (Ermeni piskoposu) ile Ermenilerden ve diğer Hristiyan ahaliden yedi yüz (700) kişinin geceleri şehirden harice çıkarılarak koyun gibi boğazlatıldığı ve şimdiye kadar bu katliâmlarda maktûl olanların (öldürülenlerin) iki bin (2000) kişi tahmin olunduğu ve buna seri ve kat'î bir netice (hemen ve kesin bir sonuç) verilmezse civar vilâyâtındaki ahali-i İslamiye'nin de kıyâm ederek (ayaklanarak) bilumum (bütün) Hristiyanları katletmelerinden korkulduğu istihbâr edilmiştir (bilgisi alınmıştır). Ermeniler hakkında ittihâz (kabul) edilen tedâbir-i inzibâtiye ve siyasiyenin (siyasi ve askerî tedbirlerin) diğer Hristiyanlara teşmili (yaygınlaştırılması) kat'iyyen gayr-ı caiz (kesinlikle kabul edilemez) olduğundan efkâr-ı umumiye (halkın) üzerinde pek fena te'sir bırakacak ve bilhassa ale'l-ıtlâk (genel olarak) Hristiyanların hayatını tehdit edecek (tehlikeye atacak) bu kabil vekâyi'e (tür olaylara) derhal hitâm (son) verilmesi ve hakikat-ı hâlin iş'ârı (gerçek durumun bildirilmesi).

29 Haziran 1331 (12 Temmuz 1915)

Nazır [Talât]"

KAYNAK: BOA, DH.ŞFR, 54/406, 29 Haziran 1331 (12 temmuz 1915) tarihli Diyarbekir Vilâyeti'ne gönderilen şifre, aktaran, *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, 1878-1920*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2007, sf. 197-198, 748.

1 Halil Menteşe-1986, sf. 165-166.

Dâhiliye Nazırı Talât, Diyarbekir vilayetine gönderdiği 12 Temmuz 1915 tarihli telgrafta, aldığı istihbaratı aktarırken, kırımını şöyle kaleme aldı:

- 1- Son zamanlarda Diyarbekir’de Ermeniler ile mezhep ayrımı yapılmadan diğer Hıristiyanlar birlikte katledildi.
- 2- Geçenlerde Diyarbekir’den gönderilen kişi aracılığıyla, Mardin’de Ermeni piskoposu ile Ermenilerden ve diğer Hıristiyan ahaliden 700 kişi geceleyin şehir dışına çıkarılarak koyun gibi boğazı kesildi.
- 3- Boğazı kesilerek ölenlerin toplamı 2000 kişiyi buldu.

Nazır Talât’ın bu üç maddeden çıkardığı sonuç:

Eğer, bu yaptığınız tarzdaki katliama hemen ve kesin olarak son verilmezse, civar vilayetlerdeki İslam ahalisinin bütün Hıristiyanları katletmesinden korkuyoruz.

Üç maddelik istihbarat bilgisinin ardından Nazır Talât, çıkardığı sonuca göre Diyarbekir Valisini üç noktada uyardı:

- 1- Bildiğiniz gibi Ermeniler hakkında hazırlanan bir siyasi ve askerî plan vardır. Bu planın gereği yapılacaktır.
- 2- Ermeniler hakkındaki bu planın diğer Hıristiyanlara uygulanması halinde, halkın üzerinde kötü etki bırakacağı ve tüm Hıristiyanların hayatını tehlikeye atacağı için kesinlikle bu tür olaylara son verilmelidir.
- 3- Planın icrası hakkında nazırlık bilgilendirilmelidir.

Nazır Talât, Ermeniler hakkında hazırlanan siyasi ve askerî planın varlığına dikkat çekerek, bununla ilgili önceden gönderilen şifre hakkında valiyi uyardı. Belki de, Talât o şifreye valinin yeniden bakmasını istedi.

Ermenilerle ilgili planı ve icrasını valiye hatırlatan Nazır Talât, elbette ki Diyarbekir Valisine şu üç emri vermedi:

- 1- Nazır Talât, valiye “Kesinlikle Ermenileri ya da Hıristiyanları katletme” demedi.
- 2- Nazır Talât, valiye “Katliamla ilgili gerekli kanuni soruşturmayı yap” demedi.
- 3- Nazır Talât, valiye “Katliamı yapanları bul ve cezalandır” demedi.

Sonuç olarak Talât, önceden bildirilen Ermenilerle ilgili imha planını Diyarbekir Valisine hatırlattıktan sonra, plana uygun hareket edilmesini ve planın icraatı hakkında sürekli bilgi vermesini emretti.

‘Emirler vilayetlere gönderildi’

Talât’ın Diyarbekir vilayetine gönderdiği plan Âyan’da zabıtlara geçti. Âyan’da harp dönemindeki uygulamaları nedeniyle İttihatçı hükümet hakkında verilen takrirler görüşülürken, Âyan üyesi Reşit Akif Paşa tehcirle ilgili gizlenen bir gerçeği or-

taya çıkardı. Reşit Akif Paşa'nın gördüğünü açıkladığı belge, büyük olasılıkla Talât'ın Diyarbekir Valisine hatırlattığı Ermenilerle ilgili siyasi ve askerî plan olmalıdır.

Talât Paşa kabinesinden sonra 14 Ekim 1918'de kurulan Ahmet İzzet Paşa kabinesinde Şûra-yı Devlet Reisi olan Reşit Akif Paşa, tehcir emrini Dâhiliye Nazırı Talât'ın verdiğini ve vilayetlere de tebliğ ettiğine dair belgeyi gördüğünü 21 Kasım 1918'deki oturumda açıkladı. Reşit Akif Paşa'nın konuşması üzerinden 93 yıl geçti, ama hâlâ onun gördüğü belge gün yüzüne çıkartılamadı.

Talât'ın kararından sonra İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi'nin çetelerin her tarafa gönderildiğini belirten Reşit Akif Paşa'nın beyanatı şöyledir:

“...25-30 güne vasil olamayan [Ahmet İzzet Paşa] kabinedeki hizmet-i ahire-i aciznamede (son hizmetimde) muttali olduğum (öğrendiğim) bazı serair (gizli şeyler) vardır. Bu cümleden olmak üzere tuhaf bir şeye tesadüf ettim (rastladım). Bu tehcir emri suret-i resmiyyede (resmî yolla emir) Dâhiliye Nazırı [Talât] mahudu (adı geçen) tarafından verilmiş, vilayata (vilayetlere) tebliğ edilmiş (bildirilmiş). Bu emr-i resmiyi takiben (resmî emrin ardından) ise çetelerin ifayı vazife-i mel'uneyye şıtap etmesi (lanetli görevi acele yerine getirmesi) için [İttihat ve Terakki Fırkası] merkez-i umumi tarafından her cihete (yöne) evamir-i menhuse (uğursuz emirler) tamim olunmuştur (gönderilmiştir). Binaenaleyh, çeteler meydan almış ve mukatele-i (birbirini öldürme) zalime yüz göstermiştir. İşte [İttihat ve Terakki Fırkası] merkez-i umumi denilen darünnedve (danışma evi) o zümre-i zalime (zalim zümre) bu devlet ve bu millet-i masumenin (masum milletin) başına duçar (çatmış) olduğumuz bipâyân (sonucuyla) belalara sebep münferit (kendi başına belalara sebep) ve bu kıt'alin masdar-ı hususi (katliamın özel kaynağı), resmisinden (resmî olanından) daha ziyade müessir (fazla etkili) olmuştur. Reyimce (bence) tahkikat ve tetkikat-ı lazime (araştırma ve gerekli inceleme) icra olunduğu (yapıldığı) bir sırada asıl bu ruhu meydana çıkarmak lazımdır. Yalnız dört sene değil, on senedir âlem-i İslamiyyeti (İslam âlemini), cihan-ı insaniyyeti (insanlık dünyasını) tarumar (perişan) eden bir hain kitle var. Bu tezahür ve tahakkuk etsin (ortaya çıksın ve yerine gelsin), bu cihet (yön) tahakkuk ettiği (yerine geldiği) takdirde hakikat de olanca üryanlığı ile (çıplaklığıyla) meydana çıkar ve bizi istihlâf edecek (yerimize gelecek) evlât ve ensal-i vatana (çocuklarımıza ve vatan evlatlarımıza) bilahara (sonra) bir ders-i ibret (uyarıcı ders) olur.”¹

Reşit Akif Paşa'nın gördüm dediği belge, büyük olasılıkla Dâhiliye Nazırı Talât'ın Diyarbekir Valisine gönderdiği 12 Temmuz 1915 tarihli telgrafta hatırlattığı Ermenilerle ilgili siyasi ve askerî plan olmalıdır.

Talât'ın 'sürün' emrinin İttihat ve Terakki tarafından vilayet ve livalara gönderilen benzer bir suretini Yozgat'ta gören bir şahit daha vardır. O da, Yozgat eski mutasarrıfı Cemal'dır. Yozgat Tehcir Davasının 11'inci duruşmasında şahit olarak dinlenen mutasarrıf Cemal, bir gün İttihat ve Terakki Murahhası Necati'nin geldiğini, “size validen mektup var” dedikten sonra cebinden bir kâğıt çıkardığını ve Necati'nin tuttuğu kâğıtta, “Oraya İttihat ve Terakki Murahhası Necati Bey gönderildi ve onun

1 MAZÇ, devre: 3, ictimai sene: 5, cilt: 1, 21 Teşrinisani 1334 (21 Kasım 1918), TBMM Basımevi, Ankara-1990, sf. 123.

söyleyeceği sözler üzerine hareket edilsin” yazdığını anlattı. Necati’nin kâğıdı tekrar cebine koyduğunu belirten Cemal, bu adamın oradan Çorum’a gittiğini ve kendisinin de 5 Ağustos’ta görevden alındığını belirterek, bir gün Yakup Cemil’in de geldiğini ve çete oluşturup Erzurum’a gittiğini de sözlerine ekledi.¹

Reşit Akif Paşa’nın verdiği bilgilerin benzerini Vehip Paşa 5 Aralık 1918’de Emniyet Umumiye dairesinde Tahkik-i Seyyiat Komisyonu Riyaseti’ne verdiği yazılı ifadesinde de aktardı. Resmî emirlerin valiler kanalıyla dağıtıldığını ve imha emrinin ise [Teşkilât-ı Mahsusa Reisi] Bahaeddin Şakir tarafından organize edildiğini, kendi sorulduğu sanık ifadelerine dayanarak aktaran Vehip Paşa ifadesine, şöyle devam etti:

“Mukarrer bir program ve mutlak bir kasd tahtinde yapılan işbu mezalim evvelen İttihat ve Terakki murahhaslarıyla (müfettişleriyle) heyet-i merkeziyelerinin ve saniyen kanun ve vicdanı bir tarafa atarak cemiyetin arzu ve meramına âlet olan rüesa-yi hükümetin (hükümet görevlilerinin) emr ve tensib (onaylama) ve takibi ile yapılmıştır.”²

Nitekim Teşkilât-ı Mahsusa’da İbrahim kod adıyla görev yapan Alman Yarbay Stange de, bu ifadelerden yıllar önce 1915’te yazmıştır. Stange, Erzurum’dan İstanbul’daki Alman Askerî Misyonu’na gönderdiği 23 Ağustos 1915 tarihli raporunda, “Ermenilerin tehirci ve imhası, Konstantinopol’de [İstanbul’da] bulunan Jön Türk Komitesi tarafından kararlaştırılmış” tespiti yaptı.³

Stange, Teşkilât-ı Mahsusa’nın içinde görev yapan biri olarak üç tespitte bulundu:

1- Ermeni imha kararı alındı.

2- Bu kararı, Stange’nin yazdığına göre İstanbul’daki İttihatçı hükümet bile değil, komite yani İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi’si aldı.

3- Bu kararı, ordu mensupları ve gönüllü çeteler uyguladı.

Reşit Akif Paşa, Yozgat eski mutasarrıfı Cemal, Vehip Paşa ve Alman Yarbay Stange’nin beyanatı veya raporu, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi’nin etkinliğinde sürgün politikasının özünde imha olduğunda birleşiyor.

‘Elimizi çabuk tatalım’ şifresi

Talât’ın yukarıda bahsedilen vilayetlere gönderilen ‘tehcir emrini’ göremedik, ama aşağıdaki şifre de, ‘tehcir emri’nin devamı niteliğindeki belgelerden biridir. 16 Şubat 1916’da Dâhiliye Nazırı Talât’ın Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver’e gönderdiği şifre şöyledir:

1 Memleket Gazetesi, 6 ve 7 Mart 1335 (1919), 11’inci duruşma-5 Mart 1355 (1919), aktaran, Yozgat Davası, sf. 238-240.

2 Kudüs Ermeni Patrikhanesi arşivi, karton: 7, dosya H, no: 171-182’den aktaran Taner Akçam-2008, sf. 160-161.

3 PA-AA/BoKon/170, A53a, aktaran, Alman Belgeleri, sf. 308, 412.

“Ermenilerle ilgili yapılanlara ve bunların sonuçlarına karşı, Almanlar tarafından şimdye kadar bir itiraz olmadığı ve hükümetin kanuni ve mecburi olan bu hareketinden doğan son duruma, Alman hükümetinin onay verdiği anlaşılmaktadır. Ancak son olarak gelen bazı Alman milletvekillerin ifadelerinden, Almanların barış yapılmadan önce, memleketlerinden çıkarılan Ermenilerin tekrar yerlerine iadelerini teklif ve girişiminde bulunacaklarını hissettim. Çıkarılan Ermenilerden yollarda bulunanların önemli bir kısmının trenle belirlenen bölgelere sevklerine başlanmışken daha sonra hattın tamamen askerî nakliyata ayrılması nedeniyle... Adana yoluyla Haleb'e sevkıyat yapılamamıştır. Haleb-Deyr-i Zor arasında askerî sevkıyat nedeniyle Ermeni kafilelerinden büyük bir kısmı ile Adana, Maraş ve civarı gibi Ermeni nüfusun yoğun yaşadığı yerlerdeki Ermenilerin sevkı gecikmiştir. İlerde de bir teklifle karşılaştığımız zaman zor durumda kalmamak, başlanılan ve artık geri dönülemeyecek bir şekilde açıkça alınan tedbirleri sonuçsuz bırakmamak için şimdiki durumdan faydalanarak kalan Ermenilerden sevk edilmesi gerekenlerin bir an önce sevkıyla, bu işe bir son verilmesini uygun buluyorum... Cemal Paşa ile de görüştükten sonra ona göre tedbir alınması için gerekli emrin bildirilmesini arz ederim.”¹

Talât'ın bu şifresindeki beyanı:

1- Ermeni sevkıyatına Alman hükümeti itiraz etmedi, onay verdi.

2- Son gelen Alman milletvekillerinin ifadesinden hissettiğim, Almanlar, barış öncesinde Ermenilerin tekrar yerlerine iadesini teklif edebilirler.

3- Böyle bir teklif karşısında zor durumda kalmamak ve alınan tedbirleri sonuçsuz bırakmamak için, yollarda kalan Ermeniler de sürülmelidir.

4- Böylece bu işe bir son verilmelidir.

Nazır Talât, Harbiye Nazırı Enver'e “Ermenilerin Anadolu'dan atılması” hakkındaki ortak kararlarına dikkat çekerek, 1916 Şubat ayında hâlâ yollarda da olsa Anadolu toprağında kalan Ermenilerin bir an önce sürülmesi ve Ermeni varlığına son verilmesi gereği üzerinde durmuştur.

Talât ve Cemal 'ihbarı'

1915 Mayısında muvakkat Sürgün Kanunu'nun çıkmasında ve uygulanmasında vilayet ve livalara Dâhiliye Nazırı olarak bizzat emir veren Talât, beş yıl sonrasında Almanya şemsiyesi altında Berlin'de yaşarken, bu icrasını kulak arkası edip, “Ben bu kanunun tamamıyla uygulanmasına karşıydım. Jandarmalar tamamen, polisler ise kısmen ordu hizmetine alınmış ve yerlerine milisler konulmuştu. Göçün bu yollarla yapılması durumunda çok çirkin sonuçlar elde edileceğini biliyordum. Dolayısıyla, geleceği düşünerek, bu kanunun uygulanmamasında ısrar ettim ve yürürlüğe girmesini geciktirmeyi de başardım” ifadeleriyle², 1920 model ‘yeni bir Talât’ profili çizdi.

1 ATASE-8, sf. 104.

2 Talât Paşa, sf. 67.

Sürgünde milisler yani Teşkilât-ı Mahsusa çetelerinin etkin olduğu itirafı dışında Talât'ın, yok kanuna yok uygulamasına karşı çıktığı yönündeki ifadesi, yaptığı'nın ne denli kötü olduğunu bilen insandan çok, 'itirafçılık' yani 'ben yapmadım, o yaptı' şeklinde kendisini 'aklama' gayretidir.

Talât'ın işaret ettiği Teşkilât-ı Mahsusa çetelerinin teşekkülünde, 1890'larda Abdülhamid'in Ermenilere karşı Kürtlerden oluşturduğu Hamidiye Alayları'nın artıklarının hayli aktif olduğunu bilmemesi de mümkün değildir!

Nitekim devamı sayfada Talât, Ermeni sürgününü ordunun yaptığını ve sivil yönetimin de askerî yönetim elinde olduğunu¹ belirterek, 24 Nisan 1915 imha telgrafını danışarak hazırladığını² ve sonrasında Ermenilerin imhasında birlikte olduğu Harbiye Nazırı Enver'i bir anlamda 'ihbar' etmiştir.

Cemal Paşa da benzer tavır içinde olup, o da Talât'ı ihbar etmektedir.

Ermeni sürgününü uygulayan kurumun, Talât'ın başında bulunduğu Dâhiliye'nin mülkiye teşkilatı olduğunu, 'tehcir ve taktill'e' ilgisinin olmadığını yazan harp dönemi Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Komutanı olan Cemal de, askeri daha doğrusu kendisini kurtarma gayretindedir.³

İttihat ve Terakki'nin Talât, Enver ve Cemal'den sonraki etkin simalarından Halil de, anılarında Talât'ın özel rolü üzerinde durdu. Halil, bir gün sabahleyin evine ziyarete gittiği Talât'ın Erzurum Valisi Tahsin'den, sürülen Ermenilerle ilgili aldığı telgraftan dolayı sabaha kadar uyuyamadığını belirterek, "insan yüreğinin dayanacağı bir şey değil..." dediğini yazdı.⁴

Anadolu'yu kan gölüne çevirip soluğu Almanyada alan İttihatçıları 'ne çarptı' da, birbirleri üzerine 'ifade' verir 'ihbar' eder oldular!

3.1.3- Stange: İstanbul'da kararlaştırıldı

Alman subaylardan Yarbay Stange birliğiyle Sarıkamış cephesinde yer aldı. Stange sadece bir Alman subayı değildi, aynı zamanda Teşkilât-ı Mahsusa'da İbrahim koduyla⁵ görev aldı ve müfrezesi 33 tabura kadar yükseldi.⁶

Teşkilât-ı Mahsusa'nın İbrahim'i yani Alman Yarbay Stange müfrezesinin başındayken, Erzurum'dan İstanbul'daki 'Alman Askerî Misyonu'na 23 Ağustos 1915 tarihli 'Ermeni Tehciri Hakkında' gizli bir rapor gönderdi. Sürgün kararının İstanbul'da alındığını belirtilen raporu özetleyerek ve alıntıları tırnak içinde aktarıyorum:

1 Talât Paşa, sf. 68.

2 BOA, DHŞFR, 52/96, 97 ve 98, 11 Nisan 1331 (24 Nisan 1915) tarihli, nazırlıktan vilayet ve sancaklara gönderildi.

3 Cemal Paşa, sf. 382-385.

4 Halil Menteşe-1986, sf. 216.

5 İsmet Görgülü-1993, sf. 109, 111.

6 Stange'nin faaliyetini, bu ciltte '2.4- Enver'in 'mahsus' Teşkilât-ı' kısmında inceledim. N.O.

Erzurum Ermenileri sürgünü

Ermeni tehciri yaklaşık Mayıs 1915'te başladı. O tarihe kadar durum sakindi. 10 Şubat 1915'te Osmanlı Bankası İkinci Müdürü olan bir Ermeni, sokak ortasında öldürüldü [Bu kişi, Almanya'nın Erzurum Konsolos Vekili Scheubner-Richter'in, elçiliğe gönderdiği 15 Mayıs 1915 tarihli rapora göre, Osmanlı Bankası Erzurum Şubesi Müdürü Pastırmacıyan'dır.¹], katili bulunamadı. Bunun bir siyasi cinayet olduğu konusunda kuşku yoktu. Aynı tarihlerde Erzincan Ermeni piskoposu da öldürüldü.

"20 Mayıs 1915'e doğru [3.] Ordu Komutanı Kâmil Paşa, Erzurum'un kuzeyinde yer alan Ermeni köylerinin boşaltılması emrini verdi." İnsanlar çok kısa bir sürede bir araya toplandı, jandarmalar çoğuna en gerekli eşyalarını bir çantaya koyarak yanlarına bile almalarına izin vermedi. Jandarma ve askerler tarafından eşyalar ya ellerinden alındı ya da evlerden çalındı. "Tecavüz olayları meydana geldi. Çaresiz anneler besleyemeyeceği çocuklarını Fırat'a attı."²

Yol güvenliği sağlanamamıştır

Ermenilerin tamamının Mamahatun (Tercan) civarlarında çeteler, aşiretler ya da benzeri gruplar tarafından öldürüldüğü kesindir. Bu cinayete askerî refakat göz yummuş, hatta yardımcı olmuştur. [Erzurum] Valisi [Tahsin] de konsolosa bu yönde itirafta bulunmuştur. Konsolos, yaralı olan yaşlı bir Ermeni'den de bilgi aldı. Konsolosluk hizmetlisi, gönüllü asker Schlimme, cesetlerin birçoğunu kendi gözleriyle görmüştür.

Ermeniler Haziran ayı başlarında Erzurum şehrinde çıkarılmaya başlandı. Bu işlemin hükümet ve polis güçleri ile onlara bağlı kurumlar tarafından yerine getiriliş biçimi, her türlü düzenden yoksundu. Hükümet tehcir edilenlere herhangi bir yardımda bulunmamıştır. Hükümet sürgün edileceklerin nereye gideceklerini söylemez. Yol güvenliği pek sağlanamamış, ama tehcire de devam edilmiştir. Zaten onların ölmeleri gerekiyordu.³

Trabzon'da sürgün

Hatta Trabzon'dan sürgün edilen Ermenilerin mallarını satmaları ya da yanlarına almaları yasaklanmıştır. Konsolosluk hizmetlilerinden gönüllü asker Schlimme, konsolosun talimatıyla Bayburt, Erzincan üzerinden Trabzon'a görevli olarak bir yolculuk yapmıştır. Trabzon'da polis karakolu yanında geçmekte olan insanların ellerindeki bohçaların polisler tarafından toplandığına kendi gözleriyle şahit olmuştur.⁴

1 PA-AA/BoKon/168; A53a, 3224; p. 27.5.1915, aktaran, Alman Belgeleri, sf. 227.

2 PA-AA/BoKon/170; A53a, aktaran, Alman Belgeleri, sf. 408-409.

3 PA-AA/BoKon/170; A53a, aktaran, Alman Belgeleri, sf. 409-410.

4 PA-AA/BoKon/170; A53a, aktaran, Alman Belgeleri, sf. 410.

Bayburt ve Erzincan hattı

16 Haziran'da Harput'a doğru oldukça büyük bir bagajla yola çıkan Ermeni önde gelenlerinden oluşan ilk gruptaki erkeklerin bazı istisnaları hariç hepsi öldürülmüştür. Vali 13 Ermeni'nin öldüğünü itiraf etti. Kadınlar ve çocuklar Harput'a varmış görünüyor, yetişkin kızların durumu belli değil. Bayburt ve Erzincan üzerinden Kemah'a yönlendirilenler, söylendiğine göre sağ salım Fırat'ı geçmişler. Ama Harput ve Urfa civarında tehlikeli bir bölgeden daha geçecekler.

Trabzonlu Ermenilerden erkekler dağlara götürülerek askerlerin yardımıyla katledilirken, içler acısı durumundaki kadınlar Erzincan'a sürülmüştür.

Trabzon'da Ermeniler açık denize götürülerek denize atılmıştır. Trabzon Piskoposu Erzurum Divanı Harbi'ne çağrıldı ve bütün kavaslarıyla birlikte yolda boğduruldu. Bir Ermeni doktor da, Trabzon ile Bayburt arasında öldürüldü. "Erzincanlı Ermeniler, toplu halde Kemah'a (Fırat vadisi) götürülerek, orada katledilmiştir." Güvenilir kaynakların bildirdiğine göre, Fırat'a atılmıştır. Erzurum'da çok az Ermeni kalmıştır. Devlet memuru olanların yanı sıra askerî doktorlar bile sürülmüştür.¹

Eli silah tutan Ermeni askere alındı

Ermenilerin Erzurum'daki savaş bölgesinden uzaklaştırılması yasal olarak kabul edilebilirdi ve gerekçesi, askerî zorunluluktur. Van, Bitlis ve Muş'ta Rusların desteğiyle ayaklanan Ermeniler, Müslüman halka karşı şiddet eylemlerinde bulunmuştur. Bazen telgraf tellerini kesmişler, çoğu kez ajanlık yapmışlardır. Ama Erzurum Ermenileri o ana dek sakin kalmıştı. Rusların Erzurum'a yaklaşmaları halinde bu sükûnetlerini koruyup korumayacakları hakkında herhangi bir şey söylemek mümkün değildir.

"Eli silah tutan Ermenilerin göreceli olarak çok azı dışında hepsi askere alınmıştı. Bu nedenle, ciddi bir ayaklanma girişiminden korkmak için herhangi bir neden yoktu." Buna rağmen hükümet, buradaki Ermenilerin o anda içinde bulundukları aciz durumla hiçbir şekilde kıyaslanmayacak kadar büyük bir korkuya kapılmış olsa gerek. Suçları bulunmayan kişilerin canı ve malı korunmalıydı. Bu, tek tek suçlu kişilerin yargılanması hakkını ve görevini ortadan kaldırmazdı.²

Askerî gerekçeler bahaneydi

Yüzlerce ve binlerce kişinin katledilmesiyle, resmî makamlar tarafından geride kalan malların hepsine evlere, dükkânlara ve eşyalara keyfi bir şekilde el konul-

1 PA-AA/BoKon/170; A53a, aktaran, Alman Belgeleri, sf. 410.

2 PA-AA/BoKon/170; A53a, aktaran, Alman Belgeleri, sf. 411.

du, sadece Ermeni kilisesinde aşağı yukarı 150.000 liralık erzak bulunmaktaydı.

Tehcir insanlık dışı bir şekilde uygulandı, aile ve kadınların erkekleri olmadan sürüldü ve Müslümanlığı kabul eden Ermeni'ye şüpheli gözüyle bakılmadı ve bunlara dokunulmadı.

Tüm bunlar Ermeni tehciri konusunda askerî gerekçelerin ikincil derecede önemli olduğunu düşündürmektedir. Aslında yapılan şey, Ermeniler tamamen yok edilmese de zayıflatılması amacıyla uzun zamandır tasarlanan bir planın uygulamaya konulmasıdır. Askerî gerekçeler bahaneydi.¹

Komitenin onayı

Tehciri yapan Erzurum Valisi, bir seferinde ordu kumandanının kararını uyguladığını söylerken, bir başka seferinde de İstanbul'un kararını uyguladığını belirtti. Ordu kumandanı tehciri bir an önce yapması için valiye baskı yaparken, valiye araç ve gereç sunma olanağına sahip değildi. Yolların güvenli olmadığı bilindiği halde, sürgün için emirler verilmeye devam edildi. Ordu kumandanının bu davranışı, konsolosumuza söylediği, savaştan sonra Ermeni sorunu kalmayacak şeklindeki sözüne de uygundur.

“Ermenilerin tehciri ve imhası, Konstatinopol'de [İstanbul'da] bulunan Jön Türk Komitesi tarafından kararlaştırılmıştır; pekâlâ organize edilmiş ve ordu mensupları ve gönüllü çeteler uygulanmıştır.” Bu iş için komitenin üyeleri de burada da [Erzurum'da] bulunmuşlardır. Alınan kararları Hilmi, [Bahaeddin] Şakir, Erzurum Mebusu Seyfullah, vali Tahsin, Emniyet Müdürü Hulusi, [3. Ordu Kumandanı] Mahmut Kâmil Paşa uygulama gayreti içindedir.²

Teşkilât-ı Mahsusa'nın Alman elemanı Stange, kırımında kendi icraatı ve rolü ve Almanya'nın bölge faaliyeti hakkında detay vermeden, böyle bir rapora imza attı.

Stange'nin şahitliğine göre, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi'nin aldığı kararının amacı, ordu ve gönüllü çetelerle, sürülen Ermenilerin imhasıdır.

3.1.4- Anadolu sürgün toprağı

1915 yılının bahar aylarında başlayan Ermeni sürgünü, yazın yoğunlaştı ve yıl boyu devam etti. 1916 Mart ayında sürgünün durdurulması emri verilirse de, sürgün politikası savaş boyu aralıklarla hep icra edildi.

15 Mart 1916'da Dâhiliye Nazırı Talât, Edirne, Adana, Ankara, Hüdavendigâr, Sivas, Kastamonu, Konya vilayetlerine, İzmid, Bolu, Canik, Karesi, Kayseri, Kütahya, Niğde, Eskişehir, Maraş mutasarrıflıklarına gönderdiği şifrede, görülen askerî ve idari lüzum üzerine bundan sonra Ermeni sevkiyatının durdurulmasının ka-

1 PA-AA/BoKon/170; A53a, aktaran, Alman Belgeleri, sf. 411.

2 PA-AA/BoKon/170; A53a, aktaran, Alman Belgeleri, sf. 412.

rarlaştırıldığını ve bugüne kadar gönderilenler dışında hiçbir Ermeni'nin sürgün edilmemesini emretti.¹

Artık sürün emri verilmedi mi?

10 Temmuz 1916'da Konya'daki Ermenilerin Zor'a sürülmesi emrinin verilmesi² gibi şifreler gönderilmeye devam edildi.

Bu tür kararlar Birinci Paylaşım Savaşı boyunca sürdü ve savaşın sonuna gelindiğinde, sürgün edilenlerin dönmesi kararı alındı.

Sürgün edilen Ermenilerin geri dönmesiyle ilgili alınan resmî karar, 21 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanmadan 9 gün, İttihat ve Terakki Fırkası'nın kapanmasını sağlayan kongreden ve Talât, Enver ve Cemal paşalarla ekibinin Almanya'ya kaçmasından 10-12 gün önce yerel yönetimlere gönderildi.³

Burada sayılan iller, aslında tüm Anadolu kentleridir. Gerek sürgünün başlangıcı gerekse bittiğinin resmen açıklandığı belgede Van'dan Edirne'ye, Canik'ten Adana'ya tüm Anadolu illeri sayılmaktadır.

Bu illerin o günkü koşullarda yüzölçümünün büyüklüğü dikkate alındığında, Ermenilerin sadece 'ordunun güvenliği' açısından belli bir bölgeden sürüldüğü resmî tezinin, aslında iddiadan öte bir anlamının olmadığını ortaya koymaktadır.

Ayrıca Ermeniler dışında Karadeniz, Şarki Trakya, Marmara ve Ege'de pek çok vilayet ve sancakta Rumlar ve daha sonra da Rumların Karadeniz'de yaşayanı Pontoslular da aynı akıbeti yaşadı.⁴

Pontoslular ve Rumların bu durumu 1918 yılının Kasım ve Aralık aylarında Osmanlı Meclis-i Mebusan'da ve Ekim 1921 ile Haziran 1922'de Büyük Millet Meclisi'nde tartışıldı.

Said Halim Paşa da, sadrazam olarak görev yapması nedeniyle Osmanlı Meclis-i Mebusan'da yapılan soruşturma sırasında verdiği ifadesinde, Ermeni tehcirinin yanı sıra Marmara, Ege ve Karadeniz'de Rumların tehcir edildiğini de anlattı.

Ayrıca bu dönemde Türk olmayan Müslümanlar da sürgün politikasından nasibini almıştır.⁵

İttihatçı iktidarın, harici harple, dâhili harbi birleştirip tüm Anadolu'yu 'Türkleştirme'⁶ politikasının tanımlaması olan İttihatçı Türk Milliyetçiliği, böylesi bir savaş ortamında rengini bulmuştur.

1 BOA, DH.ŞFR, 62/21, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 356-357.

2 BOA. DH. ŞFR, 65/176, aktaran, Osmanlı Belgeleri-1995, sf. 149-150.

3 BOA. HR. MÜ, 43/34, aktaran, Osmanlı Belgeleri-1995, sf. 175-176.

4 Karadeniz'de insanların toprağından sürülmesinin, öldürülmesinin, çocukların ailesinden koparılmasının, Müslüman olmasının, Yunanistan'a gitmesinin, aile fertlerinin birbirini bulmasının ve savaşın vahşetine rağmen yüreğinde sevgiyi yaşatmasının gerçek hikâyesi, Tamama. (Yorgo Andreadis, *Tamama Pontus'un Yitik Kızı*, Türkçesi: Ragıp Zarakolu, Belge Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul-1997.)

5 Müslümanların iskânı için bakınız: Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası, 1913-1918*, İletişim Yayınları, İstanbul-2001.

6 Hüseyin Cahit Yalçın, *Talât Paşa*, Yedigün Neşriyatı, 1943, sf. 43-44.

Anadolu illeri dışında İstanbul'da Ermeni sürgününün 'düşük düzeyde' olduğu iddiasını ise Alman elçiliği ve dönemin Konya Valisi Celal yalanladı.

7 Aralık 1915'te Almanya Büyükelçisi Wolff-Metternich, Alman İmparatorluğu Başbakanı Bethmann Hollweg'e gönderdiği raporunda, İstanbul'daki bir polis müdüründen aldığı bilgiye göre, son olarak 4000 Ermeni'nin İstanbul'dan sürüldüğünü ve yaz aylarındaysa sürülen Ermeni toplamının 30.000'i bulunduğunu ve geri kalan 80.000 Ermeni'nin de peyderpey sürülmesinin düşünüldüğünü yazdı.⁷

Alman elçisi dört ay sonraki raporunda da, Ermeni sürgününün tüm vilayetlerde yapıldığını bildirdi. Elçi Wolff-Metternich'ten, Almanya Başbakanı Bethmann Hollweg'e gönderilen 3 Nisan 1916 tarihli bir başka raporda da, "[İttihatçı] Türk hükümeti sürgün tedbirinin, bizim de kabul ettiğimiz gibi sadece doğu vilayetlerinde değil, askerî nedenlerle tüm ülkede gerekli olduğu görüşünde" olduğunu yazdı.⁸

Sürgünde Konya Valisi olan Celal de, anılarında İstanbul'dan binlerce Ermeni'nin sürüldüğünü ifade etti.⁹

Osmanlı'nın 'ben' Türk ve Müslümana göre, diğer unsurları savaşın sürgün kurbanı oldu. Ermeni ve Rumlar, bu politikanın en yoğununu yaşadı.

Mevcut kayıtlar ortaya koyuyor ki, Anadolu Ermenileri toprağından kopartıldı ve sürüldü.

Rumlar da, yoğunlukla önce Trakya ve Ege'de harice ve sonraki yıllarda kıyılardan dâhile sürgün edildi ve 1923 mübadeleyle Rumlar da Anadolu'dan kopartıldı.

3.2- Ermeniler ne istedi, ne yaşadı?

Ermenilerin sadece Osmanlı ile Rusya sınırında, savaş bölgesinden sürüldüğü devlet tezinin, aslında bir yalandan öte anlamının olmadığını resmî ideoloji savunucuları da bilmiyor olamaz. Seçici oldukları belgelerde bile bunun böyle olmadığını görmek için okuduğunu anlama kapasitesi yeterlidir.

Nazır Talât, Anadolu'nun doğudan batıya, güneyden kuzeye pek çok Osmanlı vilayetine ve mutasarrıflığına gönderdiği telgrafta Ermeniler ile ilgili ne yapılması gerektiğinin tek tek direktifini verdi.

Osmanlı, İttihatçı hükümet idaresinde harbe katıldığı Kasım 1914'e hatta 1915'in aylarına kadar Ermenilerin Hınçak ve Taşnak partileriyle, diğer cemiyetleri legal olarak faaliyet gösterdiği için, Ermeni teşkilatları, yazar ve çizirlerinden kimin kim olduğu biliniyordu. Bunlar bilindiği halde, tüm tanımlama ve analizlerde tümünden Ermeniler hedef alındı ve İttihatçı kabinenin icraatı da bu yönde oldu.

7 PA-AA/R 14089; A 36184, pr.15.12.1915 p. m., aktaran, Alman Belgeleri, sf. 590-591.

8 PA-AA/R 14091, A9024 pr. 4.7.1916 a.m.; BoKon/100; 10/12 3749 ve 1/477 (1915), aktaran, Alman Belgeleri sf. 679.

9 Haleb Valisi Celal'in Anıları, Vakıf, 12 Aralık 1918, aktaran, Taner Akçam-2008, sf. 255.

Resmî söylem, Türkler ve Ermeniler cepheleşmesi üzerinedir.

Ayrıca mademki Ermeniler isyan edecek kadar örgütlü ve teçhizatlıydı da, Ermenilere “hadi yarın gidiyorsunuz” dediklerinde niye direnemediler?

3.2.1- Ermenilerin ‘bilinen’ talepleri

İttihatçı hükümet, Ermenilerin taleplerinin ne olduğunu bilmediğini iddia edemez. Ermeni sorunu, 1870 yılından beri Babiâli’nin yani Osmanlı Sarayı’nın ve hükümetinin gündemindedir. Bu sürede karşılıklı bazı temasların dışında 1895 ve 1914 yılında Osmanlı hükümeti, Ermeni sorununu çözmek üzere iki plana imza atmıştır. İçinde ‘şu var, bu yok’ tespit ve tartışması bir yana, bu iki plan sonuç olarak Osmanlı iktidarının taraf olarak imza attığı birer projedir.

Osmanlı padişahı Abdülhamid’in 20 Ekim 1895 tarihli Islahat Projesi¹, uygulanmadan rafa kaldırılmış ve Hamidiye Alaylarıyla Ermeniler imha politikasına tabi tutulmuştur. Ermenilerin hakkıyla ve hukukuyla ‘Osmanlı tabiiyetinde’ olma talebi karşılanmadığı için sorun çözümlenemediği ve mücadele ettiği sırada İttihatçılar devreye girdi. İttihat ve Terakki, Ermeni teşkilatı Taşnak ve Hınçak ile yakın temasta oldu ve 1908’de Abdülhamid’i ‘haletme’ eylemliliğinin ardından da II. Meşrutiyet’te ilişkiyi sürdürdü. Hatta 1908 ve 1912 yıllarında İttihatçılar, Taşnaklarla birlikte seçime girdi. Bu birliktelik, 1914 seçiminde biraz sarsılsa da yine Ermeniler, İttihat listesinden Mebusan’a seçildi. Ermeni sorunu Babiâli düzeyinde hep gündemde kaldı. Sonuçta 1914’e gelindi; geçmişi bir yıl kadar geriye uzanan görüşmelerin ardından 8 Şubat 1914’te İttihatçı hükümetin Sadrazamı ve Hariciye Nazırı Said Halim, Rus maslahatgüzarı Goulkevitch ile anlaşmayı imzaladı.²

Seçime birlikte girdiği ve Mebusan’da bir arada çalıştığı Ermeni mebusları görmezden gelen ve sesini duymayan hükümet gücünü elinde bulunduran İttihatçı zihniyet, sorunu çözmayip yılları geçirdi ve sonunda Rus maslahatgüzarla imzayı attı.

İmzanın bu şekilde atılmasının sorumlusu Ermeni mebus ve önderleri mi, yoksa İttihat ve Terakki zihniyeti mi?

Böylesi konularda eğer sorunu çözmezsen, masaya oturacakların kalabalıklasacağını bilmek için müneccim olmaya hiç gerek yoktu ki!

İttihatçı hükümet anlaşmayla ilgili ayak sürtsen de Hollandalı M. Westenek ve Norveçli Albay Nicolas Hoff’un müfettiş olarak tayinine imza attı ve karar, 14 Temmuz 1914 tarihli *Takvim-i Vekayi*’de yayımlandı. Fakat 8 Şubat 1914 tarihli proje de rafa kaldırıldı.

Ermeni vilayetlerindeki reform çalışmaları 1914 mebus seçimleri zamanına denk geldi; partiler Patriklik etrafında birleşti ve Ermeni patrikliği 18 mebusluk talebinde bulundu. Patriklik-İttihatçılar görüşmesi sonunda 16 mebuslukta anlaşıldı

1 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul-1976, sf. 334, 340-356.

2 Esat Uras, age, sf. 390-400.

ve İttihat ve Terakki'nin adayların yarısını seçmesi koşuluyla kabul edildi. Seçimle ilgili bu uğraşlar sırasında, 8 Şubat 1914'te Rusya ile Osmanlı arasında Ermeni vilayetlerinde reform konusunda anlaşma bile işlerin kötüye gidişini durduramadı.¹

Ermenilerin talepleri üzerinde yapılan görüşmelerin sonunda 1895'te Abdülhamid, 1914'te İttihatçıların Sadrazamı Said Halim tarafından imzalandığı için 'ne istendiğini Osmanlı'nın Padişahı da Sadrazamı da bilir, ama Osmanlı iktidarı imzasına sahip çıkmaz.

3.2.2- İç düşman: Ermeniler

Birinci Paylaşım Savaşı'nda İttihatçı hükümetin, Osmanlı tabiiyetindeki Ermenileri ayrıma tâbi tutarak 'iç düşman' olarak ilan ettiği Dâhiliye Nazırı Talât'ın şifresiyle sabittir.

Nazır Talât, 28 Şubat 1915'te Edirne, Erzurum, Adana, Ankara, Aydın, Bitlis, Halep, Hüdavendigâr (Bursa), Diyarbekir, Sivas, Trabzon, Mamuretülaziz (Elazığ) ve Van vilayetleriyle, Urfa, İzmid, Bolu, Canik (Samsun), Karesi (Balıkesir), Kayseri ve Karahisar-ı Sabih (Afyonkarahisar) mutasarrıflıklarına gönderdiği şifrede, tüm Ermenileri hedef göstererek, "memlekette düşmanlarımız tarafından bir ihtilâl teşebbüsü hazırlanmakta" olduğunu öne sürmüştür.²

Nazır Talât, Bitlis'te, Dört Yol'da ve Kayseri'de söylediği teşkilat çalışmasını yapanların, belli kişilerin ötesinde tüm Ermeniler olduğu iddiasıyla, bu faaliyetinden dolayı tüm Ermenileri düşman olarak nitelendirdi. Elbette bu söylem, devlet katında kabul gördü ve sürgünden imhaya politikalar bir bir yürürlüğe kondu.

Nazırdan sonra ordu komutanlarına göre de iç düşman Ermenilerdir. Şark vilayetlerindeki 3. Ordu Komutanı Mahmut Kâmil, Talât'tan geri kalmaz ve 19 Haziran 1915'te Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, Ermenileri iç düşman olarak nitelendirir ve sürgün politikasının yaygınlaştırılmasına dikkat çeker.

"Harbiye Nezareti Kalem-i Mahsusa'ya

Mahrem

Şark'ta Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Mamuretülaziz (Elazığ), Diyarbekir ve Sivas vilayetleri harp alanıdır. Harp harekâtı bu alanda yapılmakta olduğu gibi, ordunun muhtaç olduğu yiyecek maddeleri de bu vilayetlerden sağlanmaktadır. Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinde Ermeniler, düşman tarafına firar ederek çeteler halinde yolları kesip halkı katlederek, depoları yağmalayarak gerçek yüzlerini gösterdiler. Sivas, Diyarbekir ve Mamuretülaziz vilayetlerinde oturan Ermenilerin de aynı gayeyi güttükleri, ele geçirilen silah, bomba, patlayıcı maddeler, bu nedenle gelecekte daha vahim ve açığa çıkan teşkilatlarıyla meydana çıkmaktadır. Bu durum, sonradan Karahisar'da

1 Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya*, Çeviren: Mutlucan Şahan, Aras Yayıncılık, I. Baskı, İstanbul-2005, sf. 129.

2 BOA, DH. ŞFR, 50/127, 15 Şubat 1330 (28 Şubat 1915), aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 110-111.

ortaya çıkan olay ile de tescil edilmiştir. Bunun üzerine orduyu besleyecek bölgenin ve menzil sınırımızın geçtiği yerlerin düşmanca emeller taşıyan bu unsurlarla dolu olmasını, ordunun yiyecek ihtiyacı ve emniyeti bakımından tehlikeli görüyorum. Ordu dış düşmana zorlukla karşı koyduğu anda, ikmal erlerinin ve yeni kuvvetlerinin bir kısmını, iç düşmanlara ayırarak, büyük bir tehlikeye maruz kalıyoruz. Bu nedenle gelecekte daha vahim bir durum karşısında kalmamak için, şimdiden yukarıda arz edilen illerdeki Ermenilerin de Halep ve Musul bölgesine sevk edilerek iskân edilmesini ve valilere bu konuda ordu tarafından yapılacak tebliğlerin geciktirilmemesi için yardım edilmesini ve bu konudaki onaylarının bildirilmesini arz ederim.

6 Haziran [1]331 (19 Haziran 1915)

3. Ordu Komutanı
Mahmut Kâmil”

KAYNAK: Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Klasör: 401, E. Dosya no: 50, Y. Dosya no: 1580, Fihrist no: 1-22, aktaran, Genelkurmay ATASE, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918, cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2005, sf. 187, 475-476.

Hatta Dâhiliye Nazırı Talât, Ermenileri düşman olarak gördüğünü, İttihatçı hükümetin sadık dostu Almanya’nın elçilik görevlilerine söylemekte hiçbir sorun görmez.

İstanbul Büyükelçisi Wangenheim, Almanya Başbakanı Bethmann Hollweg’e gönderdiği 17 Haziran 1915 tarihli raporunda, Ermeni tehcirinin sadece askeri gerekçelerle yapılmadığının çok açık olduğunu ve Nazır Talât’ın bunu Kraliyet [İmparatorluk] Büyükelçiliğinde görevli Dr. Mordtmann’a “Babiâli, Dünya Savaşını bahane ederek, dış ülkelerin diplomatik müdahalelerine aldırmaksızın, ülkeyi iç düşmanlardan –Hıristiyanlardan– tamamen temizlemek istiyor; bu, Türkiye’nin müttefiki olan Almanya’nın da çıkarlarına, çünkü Türkiye böylece güçlenecek” dediğini yazdı.¹

Daha sonrasında Talât’ın bu yöndeki beyanları yine Alman diplomatları tarafından rapor edildi. Osmanlı’da 1915’te Eylül ve Ekim aylarında çeşitli incelemelerde bulunan Ernst Jackh, gözlemlerini 22 sayfalık bir rapor halinde Kayzer II. Wilhelm’e ve Alman Meclisi’ne sundu. Ernst Jackh raporunda, “Gerçekten de Talât, Ermeni halkının ortadan kaldırılmasını açıkça politik bir kurtuluş olarak değerlendirdi” diye aktardı.²

Nazır Talât’ın ve 3. Ordu Komutanı Mahmut Kâmil’in Ermenileri bu denli hedef göstererek, düşman görmesi sonrası İttihatçı hükümetin izlediği politika, üç yıl sonrasında Mebusan’da tartışıldı. Aydın Mebusu Emanuel Emanuelidi, sadece Ermenilere karşı değil, Rumlara karşı da İttihatçı hükümetin politikasını, “Harb

1 PA-AA/R 14086; A 19744, pr. 24.6.195 p.m., aktaran, Alman Belgeleri, sf. 266-267.

2 AA Türkei 158/14, 17, 18 Ekim 1915’ten aktaran, Prof. Dr. Vahakn N. Dadrian, *Ermeni Soykırımı Tarihi, Balkanlar’dan Anadolu ve Kafkasya’da Etnik Çatışma*, çeviren: Ali Çakıroğlu, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2008, sf. 308’de 19 no’lu dipnot, ve bundan sonra, Dadrian-3.

arzusunda bulunmayanlar aleyhine bu memleket içinde harbi dâhili ilân olundu” şeklinde değerlendirmiştir.¹

İttihatçı hükümetin 1916 yılında hazırladığı raporda, Osmanlı tebaası tüm Ermenilerin açıktan hedef olduğu, “Ermeniler hıyânet etdiler. Bu pek bedihidir (besbellidir)... Bunlar esâsen ma’lum (bilinen) şeylerdir. Tey’id (doğrulamaya) ve tevsike (belgeye) ihtiyaç yokdur” şeklinde ifade edilmiştir. Resmî ideolojinin bu temel başvuru ve propaganda kitabından yıllar sonra 1943’te ‘*Talât Paşa*’ broşüründe Tanin’in başyazarı İttihatçı Hüseyin Cahit Yalçın da, geçmiş politikayı değerlendiren Ermenilerin iç düşman olarak nitelendirildiğini yazdı.²

Resmen sürgünün başlatılmasından üç ay öncesinde Talât’ın Ermenileri iç düşman olarak nitelendirmesi, Ermenilerin yoğun yaşadığı şark vilayetlerindeki 3. Ordu Komutanı Mahmut Kâmil’in Ermenileri sürelim şifresi, Ermenilerin tümünden hedef haline getirildiğinin resmî ilânıdır. Bu resmî söylem, bir yıl sonra hazırlanan hükümet raporuyla da tescillenmiştir.

3.2.3- ‘Suçlu suçsuz ayırmayacağız!’

Ahmet Rıza dışında hiçbir kimsenin sesinin çıkmadığı Âyan’da, Talât, Enver, Cemal’in dâhil olduğu birçok İttihatçı’nın Alman denizaltısıyla soluğu Almanyâda aldığının ertesinde harp dönemi kabinelerinin yargılanmasına yönelik takrirler (önergeler) bir bir gündeme geldi.

Âyan’da Mahmut Paşa’nın Osmanlı’nın iştirakiyle ilgili önergesi 4 Kasım 1918’de gündeme alındı. Osmanlı’nın harbe girdiği sırada sadrazamı olan Said Halim’in takririnde, kendi döneminin siyasi hesabını vermek amacıyla bir an önce Divan-ı Âli’nin oluşturulmasını ve gerekli kararın bir an önce verilmesini istedi.³

Mahmut Paşa, İttihatçıları hedef alan takriiriyle ilgili Encümene verdiği izahnamesinde, vakitsiz harbe girildiğini, insanların açıktan öldüğünü, Sarıkamış’ta 150.000 askerin mahvedildiğini, Almanyâ’nın yükünü hafifletme gayretinde olduğunu, Erzurum, Van, Trabzon, Erzincan ile Bağdat’ın düşmesine ve Suriye ile Haleb’in istilasına ortam yaratıldığını belirterek, orduda mahkemesiz sürmekten idama kadar birçok icraatta bulunan ve “Suriye ve Irak ve Anadolu’da ahaliye karşı hak ve adle ve hukuk-u esasiyye-i beşere münafi (hak ve adalet ve insanlık hukukuna aykırı) ef’al-i fecia irtikap (feci işler yapan)” kumandanların sorumluluğunun belirlenmesini istedi.⁴

1 MMZC, 1334/1-14, 18 Teşrinisani 1334 (1918), sf. 145.

2 *Ermeni Komitelerinin Aîmâl ve Harekât-ı İhlâlîyyesi, İ’lân-ı Meşrutîyyet’den Evvel ve Sonra*, Matbaa-i Orhahiyye, İstanbul-1332 (1916), Hazırlayan: H. Erdoğan Cengiz, Başbakanlık Basımevi, Ankara-1983, sf. 12, ve bundan sonra, İttihat ve Terakki-1916; Hüseyin Cahit Yalçın, *Talât Paşa*, Yedigün Neşriyat, İstanbul-1943, sf. 43.

3 MAZC, 1334/1-7, 4 Teşrinisani 1334, sf. 64, 68.

4 MAZC, 1334/1-9, 14 Teşrinisani 1334 (1918), sf. 88-90.

Ahmet Rıza'nın 'Bil-cümle anâsır-ı Osmaniyye'de icra kılanan mezalim ve cinayat-ı şahsiyyeden dolayı müdde-i umûmilik, hukuk-u umumiye namına icrayı tahkikata tevessül olunmasına' dair 21 Teşrinisani 1334 tarihli taktirini özetliyorum:

Harbi umumiye iştirakinden Talât Paşa Kabinesinin sukutu (düşmesi) tarihine kadar hükümet tarafından irtikap edilen hatiat ve ceraimin (yapılan suçların ve cinayetlerin) tetkiki ile, mücrimlerin (suçluların) Divan-ı Âli'ye sevki hakkında Mebusan ve Âyan meclislerine verilen taktirlerde, yalnız genel olarak mezalimden bahsedilmiştir. Divan-ı Âli, harbi umumide devletin uğradığı tehlikeye sebebiyet veren siyasilerin sorumluluğunu ve "tehcir namı altında yapılan mezalimin servet ve selameti memlekete sui te'siratım tetkik ve muhakeme eyleyecektir." Halbuki siyasiler, suç ve mezalimle beraber, katliam, masum insanlar ve mallar ve meskene tecavüz gibi bilcümle Osmanlılar hakkında cinayetler yapmış ve "bilhassa Arap, Ermeni, Rum vatandaşlarıma şimdiye kadar tarih-i Osmani'de emsali görülmedik mezalim icra olunmuştur ki" bunlar Divan-ı Âli'ye kabul olursa dahi, Meclis-i Umumi huzurunda verilen teminatla, hayli zamanda yapılan fiillerden ve şahsi cinayetlerden dolayı dava edilmeleri için adalete teslimini hükümet-i seniyyeden talep eylerim. Bilocümle Osmanlılara Kürtler de dâhil edilmelidir.¹

Tartışmalarda, memleketi tarumar eden ve yüz binlerce insanın ölmesine neden olan suçlunun hükümetteki İttihatçılar olduğunda fikir birliği vardır.²

Osman Paşa, bizzat sorumlular üzerinde durarak, "Zulmedenler kimlerdir?.. Bizim İttihat ve Terakki komitecileridir, Türk milleti değil, Osmanlı milleti de değil, İttihat komitecileri ile diğer milletlerin komitecileri mütekabilen milletlere bir takım mezalim icra etmişlerdir" ifadesini kullanmıştır.³

Azaryan, o devrin polis müdürü olan Bedri'nin bir gün kendisini çağırdığını ve Âyan'dan Dilber'in de orada bulunduğunu hatırlatarak, "Siz Ermeniler, kabahatsizi kabahatliden biz mi ayıracağız zannediyorsunuz. Hepsini bir suda yıkadık" dediğini Âyan zaptına yazdırdı.⁴

Âyan'dan Azaryan ve Dilber'i tehdit eden Polis Müdürü Bedri, sokakta Ermeni'ye ne yapmamıştır ki!

Âyan'dan Azaryan ve Dilber'in polis müdürünün tehdidini dinledikten sonra bir şey yapamaması ve bunun yıllar sonra ifade edilmesi ayrıca üzerinde durmayı gerektirmektedir. Polis Müdürü Bedri'nin şikâyet edileceği kişi Dâhiliye Nazırı Talât; ama sonuçsuz kalınacağı için gündeme getirilmemesi, yeterince düşündürücüdür!

1 MAZC, 1334/1-11, 21 Teşrinisani 1334, sf. 117-118.

2 MAZC, 1334/1-11, 21 Teşrinisani 1334, sf. 118-119.

3 MAZC, 1334/1-11, 21 Teşrinisani 1334, sf. 118.

4 MAZC, 1334/1-11, 21 Teşrinisani 1334, sf. 123.

3.2.4- Dörtöl ve Zeytun

İttihatçı hükümet, Sürgün Kanunu'nu yürürlüğe koymadan önce Ermenileri sürgün etmeye başladı. Geçmişte zaman zaman belli sınırlı sayıda insana uygulanan sürgün kitlesel yapıdır oldu.

Dâhiliye Nezareti, Adana valiliğinden aldığı 26 Şubat 1915 tarihli şifreyi, bir gün sonra Başkomutanlık Vekâleti'ne gönderdi ve Dörtöl'daki tutuklularla ilgili gerekli tedbirin alınmasını önerdi. Adana valiliği o şifresinde, Dörtöl'da neler yaşandığını özetledikten sonra, Jandarma Alay Komutanı Avni'ye, "O bölgede hiçbir Ermeni kalmamak üzere Dörtöl'daki Ermenilerin tümünü" Adana'ya sevk etmesini emrettiğini bildirdi.¹

Dâhiliye Nazırı Talât, sürgün emrini vermekten çekinmedi ve Adana vilayeti-ne 2 Mart 1915'te gönderdiği şifrede, Dörtöl Ermenilerinin belirlenen yere sevk-nin uygun olduğunu belirterek, isyan çıkaranların imha edilmesini emretti.²

Devamında Ermenilerin sürülmesiyle ilgili kontrol telgrafı da gönderen Talât, Adana vilayetine yolladığı şifrede, denetim amacıyla, Haçin (Saimbeyli) ve Dörtöl ile çeşitli bölgelerden 12 Mayıs 1915'e kadar ne kadar Ermeni'nin nerelere sürüldüğünü sordu.³

Bundan sekiz ay sonra Dörtöl'un Ermenilerden tamamen temizlendiği resmen açıklandı. Cebel-i Bereket (Osmaniye) Mutasarrıfı Fethi, 11 Ekim 1915 tarihi itibarıyla Dörtöl'daki 9000 Ermeni'nin tamamının sürüldüğünü bildirdi.⁴

Dörtöl'dan sonra hedefte Zeytun (Süleymanlı) vardır. Zeytun Ermeni soykırımına giden sürecin hep ilk sırada tartışılan bir mekânı olmuştur ve zamanla da Van öne geçmiştir. Askerî firarilerle anılan Zeytun vakası şöyle yaşandı:

Maraş Mutasarrıfı Mümtaz, Dâhiliye Nezareti'ne yolladığı 8 Mart 1915 tarihli şifrede, Zeytun'da 10 Şubat 1915'te bazı mahallelerde jandarmalara taş atıldığını ve bir jandarmanın silahının alındığını, 1 Mart 1915'te 70-80 asker firarisinin hükümet binasını basma teşebbüsünde bulunduğunu ve 130 silaha el konduğunu ve memurlarla, Müslüman bir ailenin katledildiğini belirterek, 250'şer mevcutlu iki, hiç olmazsa bir bölüğün gönderilmesi için 4. Ordu Kumandanlığı'na yazdığı haberini gönderdi.⁵

Olaylar hakkında bilgi vermeye devam eden Mutasarrıf Mümtaz, 9 Mart ve 13 Mart 1915 tarihlerinde Dâhiliye Nezareti'ne yine yazdı. Çatışmaların devam ettiğinin, iki jandarmanın, biri ahaliden, iki eşkıyanın öldüğünün ve durumu 4. Ordu'ya yazdığının bilgisini aktardı.⁶

1 BDH, Kls: 13, E.D: 1049, Y.D: 63, F: 2 (1-3), aktaran ATASE-1, sf. 55-56.

2 BOA, DH.ŞFR, 50/141, 17 Şubat 1330 (2 Mart 1915), aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 111.

3 BOA, DH.ŞFR, 52/338, 29 Nisan 1330, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 136.

4 BOA, DH.EUM. 2. Şb, 68/89, 28 Eylül 1331, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 286-287.

5 BOA, DH. EUM.2. Şb, 5/32, 23 Şubat 1330, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 112.

6 BOA, DH. EUM.2.Şb, 68/30_1 ve 68/31, 24 Şubat ve 28 Şubat 1330, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 114-116.

Zeytun'da silahlı eylem yapanlar yakalandı, Maraş'ta yargılandılar ve pek çoğuna idam cezası verildiği halde, yine de tüm Zeytunlu Ermeniler sürüldü.

Eylemi yapan belirlendiğine, yakalandığına ve cezalandırıldığına göre, diğer Zeytunlu Ermeniler neden sürgün edildi?

3.2.4.1- 'İsyana ihtimal vermiyorum'

Zeytun'da yaşananlar, 4. Ordu Komutanlığı'na 'cevap' olarak gönderilen 14 Mart 1915 tarihli imzasız yazıda şöyle değerlendirildi:

"C. 14 Mart 1915 tarihli telgrafınızı bu sabah aldığım... buradaki Ermeni delegesiyle bazı ileri gelenlerinin ifadelerinden anladığıma göre, Ermeniler pek telaş içindedirler. Bu olayın yalnız birkaç uygunsuz şahıs tarafından işlendiğini ve bütün Ermeni halkının hükümete karşı sadık ve bağlı olduğunu söylüyorlar. Bunların verdikleri sözün samimiyetine inanmış gibi görünerek, yalnız katillerin, tecavüz edenlerin cezalandırılmasıyla yetinilmesinin durum gereği daha uygun olacağı görüşündeyim... Ermenilerden akıllı olanların anlamaları gerekeceğinden, genel bir Ermeni isyanına ihtimal vermiyorum. Ancak şu ifade edilen fikirler şahsi değerlendirmelerden ibarettir..."¹

4. Ordu, bir nevi istihbarat raporu olan bu bilgiyi alsa da sürgün emrini vermekten çekinmedi. Mutasarrıf Mümtaz, Zeytun'dan Dâhiliye Nezareti'ne yolladığı 30 Mart 1915 tarihli cevabi şifrede, Zeytun'da firari pek çok kişinin bulunduğunu, bazı ailelerin başka yerlere sürülmesi hakkında 4. Ordu Kumandanlığı'nca alınan kararı uygun görmekle birlikte istenen sonucun alınamayacağını ve Zeytun olaylarına son vermek için daha etkili tedbirlere başvurulması gerektiğini yazdı.²

Etkili tedbirin emri Nazır Talât'tan geldi: "Ermenileri sürün."

Dâhiliye Nazırı Talât, Maraş Mutasarrıflığı'na 9 Mayıs 1915 tarihli şifrede, Zeytun'da bulunan Ermenilerin tamamının sürülmesi konusunda Başkumandanlığa durumun yazıldığı bilgisini verdi.³

Ardından Ermenilerden boşalan Zeytun'a, Ayıntap'taki muhacirler yerleştirilmeye başlandı.⁴

Bu Zeytun'daki önce 'boşaltma' ve ardından 'doldurma' süreci yıllarca böyle devam edecektir.

Nazır Talât, 4. Ordu Kumandanı Cemal'e 24 Nisan 1915'te gönderdiği şifrede, Zeytun ve Maraş'tan bugüne kadar gönderilenlerden Konya'ya Ermeni sevk edilmemesini, bundan sonra İskenderun, Dört Yol, Adana, Haçin, Zeytun, Sis gibi

1 BDH, KIs: 1768, E.D: 192, Y.D: 206, F. 2-1 (2-5), aktaran, ATASE-1, sf. 71.

2 BOA, DH. EUM.2. Şb, 68/35, 17 Mart 1331, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 121-122.

3 BOA, DH.ŞFR, 52/286, 26 Nisan 1331 (9 Mayıs 1915), aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 133-134.

4 BOA, DH.ŞFR, nr. 52/51, 7 Nisan 1331 (20 Nisan 1915), aktaran, Osmanlı Belgeleri-1995, sf. 23.

bölgelerden gönderilecek Ermenilerin Haleb'in güneydoğusu ile Zor ve Urfa'ya sürgün edilmesini bildirdi.¹

Önce Konya'ya olan Ermeni sürgünü, kitlesel halde devam ettirilince, Suriye ve Zor çölleri yeni sürgün bölgesi olarak seçildi. Anadolu'dan Zor'a sürgün, sevk halinde ölmeyeni, 'çölde öldürmenin' bir tür devlet operasyonuydu!

3.2.4.2- Zeytun Davası: 73 idam

Zeytundaki olayların ardından yargılama Maraş Divanı Harbi Örfi'de yapıldı.

Maraş Divanı Harbi Örfi Soruşturma Kurulu 224/167 no'lu dava dosyasını hazırladı. Davayla ilgili 106, 119 ve 133 no'lu üç evrak var.²

Davada teşkilat adı verilmeden yapılan yargılamada, genel olarak faillerden Ermeniler olarak bahsedildi.³

224/167 nolu dosyayla ilgili karar 24 Temmuz 1915'te verildi.⁴

Kararda ve dosyanın diğer bölümlerinde, özet ifadelerde, sanıklarla ilgili yeterli özel bilgi yer almadığından, firari ifadesi hem aranan sanık hem de asker kaçağı için kullanıldığından, asker firarilerinin ne kadar olduğunu belirlemek pek mümkün olmadı. Asker kaçağı durumunda olanların bir kısmı da, askerlik çağı geldiği halde gitmemiş veya çağırılmamış kişilerdir. Firari sanıklarla ilgili özel bilgi hemen hemen hiç yoktur.

130 sanık ve 1'i teşkilatlı

24 Temmuz 1915'te verilen kararda⁵ sanık isimlerinin yanında birer numara vardır: 491'inci sayfada, "Begam oğlu Kazor veled Ağyo (1) ve Begam oğlu Serkis veled Hırabet (2)..." ve 494'üncü sayfada "Ohannes veled Nazret Mihail oğlunun (130) dahi Tekke'de..." gibi. Buna göre yargılanan 130 sanık vardır; zaten karardaki ceza alan ve beraat edenler toplamı da 130 kişidir.

Sadece firari sanık olarak ismi sıralanan 66 kişiden 1 kişi için teşkilattan bahsedildi. O da 'Hmçakyan Cemiyeti Kâtibi Nazret oğlu Kalost'tur.⁶

Bu ifade de karışık, yani Hınçak Cemiyetinden olan Nazret mi, yoksa oğlu Kalost mu?

Eylemler

Dosyalarda belirtilen altı eylem vardır. Bu eylemler şunlardır:

1 BOA, DH.ŞFR, 52/93, 11 Nisan 1331 (24 Nisan 1915), aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 124.

2 ATASE-8, sf. 38, 70, 549.

3 ATASE-8, sf. 38 ve diğer sayfalar; İttihat ve Terakki-1916, sf. 217-221, 361.

4 ATASE-8, sf. 38-46, 99, 549.

5 ATASE-8, sf. 38-42, 491-549.

6 ATASE-8, sf. 49-50, 497-498.

1'inci eylem: 9 Mart 1915'te 20'si firari 30 kişi (firari jandarma eri Yozgatlı Minas dâhil) pusu kurdu, 17 jandarmanın 6'sı öldü.¹

2'nci eylem: Hükümet konağı basıldı ve jandarmaların silahı alındı.²

3'üncü eylem: Telgraf telleri kesildi.³

4'üncü eylem: Halktan Topalak Mehmet öldürüldü.⁴

5'inci eylem: 3 kişi esir alındı ve hapsedildiler.⁵

6'ncı eylem: Manastırdaki çatışmada 11 jandarma öldü ve 27'si yaralandı.⁶

4'ü Ermeni 6 ihbarcı

Maraş Divanı Harbi Örfi'nin Zeytun Davası kararında deliller şöyle sıralandı:

– Çakıroğlu Bedros'un Mısırlı Nubar Paşa'nın kendilerini koruyup kolladığından bahseden mektubu.⁷

– Zeytun Kaymakamı Hasan Hüsnü'nün ayrıntılı açıklaması.⁸

– 4'ü Ermeni 6 kişi (Belediye Başkanı Hayk, Okul Müdürü Ohannes, Mübaşir Emanuel, Hoseb Akrebyan, Haleb Jandarma Alayı Süvari Bölüğü askerlerinden Maraşlı Ali oğlu Memli ve Cellat oğlu Arap'ın) ihbarda bulundu.⁹

– Gökçe oğlu Ali ise tanıktır. Soruşturma Kurulu'nun ortaya çıkardığı diğer deliller ve sanıkların kabulleridir.¹⁰

44 kişinin kabulü yok

119 no'lu evrakta özet ifadesi verilen 44 kişinin suçlarla ilgili açık kabulü olmadığı gibi 'inkâr etti' ifadelerine yer verildi. Mahkeme safhasında yüzleştirmelerde birbirleri üzerine ifadeler vardır. Bu 44 kişiden askerlik durumu hakkında özel bilgisi yer alan kişiler: 6 kişi firar etmiş, 3 kişi askere gitmemiş, 4 kişi askere çağrılmamış, 1 kişi askerliğini yapmamış olup, bu halde 14 kişidir.¹¹

133 no'lu evrakta ise, 26 kişinin ismi sıralanarak, "suçları açıkça kabul etmişlerdir" denilmektedir.¹²

1 ATASE-8, sf. 38.

2 ATASE-8, sf. 39.

3 ATASE-8, sf. 39.

4 ATASE-8, sf. 39.

5 ATASE-8, sf. 39.

6 ATASE-8, sf. 40.

7 ATASE-8, sf. 40.

8 ATASE-8, sf. 40, 68-69.

9 ATASE-8, sf. 40.

10 ATASE-8, sf. 40.

11 ATASE-8, sf. 50-61.

12 ATASE-8, sf. 83, 97.

73 idam ve 19 beraat

Maraş Divanı Harbi Örfi'nin verdiği karara göre, 39 tanesi firari olan 73 kişiye idam cezası verilirken¹, 19 kişi beraat etti.²

33 sanıkla ilgili verilen cezalar şöyledir:

- 17 kişiye ömür boyu kalebent,
- 5 kişiye 7'şer yıl kalebent,
- 8 kişiye 10 yıl küreğe mahkûm,
- 1 kişiye 10 yıl kürek ve 50 lira para,
- 2 kişiye 5 yıl kalebentlik cezası verildi.³

Diğer sanıklardan 2 kişinin dosyası ayrıldı, 1 kişinin idam cezası 4. Ordu Komutanlığı'nın bazı kanuni sebeplerle bozması nedeniyle iade edilmiş olup, 2 kişinin de yeniden yargılanması öngörüldü.⁴

Bir grubun silahlı eylemi

Asker firarileri dâhil 30 silahlı kişinin, jandarma ve sivil insanları öldürdüğü ve hükümet konağını bastığı Zeytun'daki vaka, silahlı bir grubun eylemidir. Davadaki 6 ihbarcının Zeytun Belediye Başkam Hayk dâhil 4 tanesi Ermeni'dir. Davada 130 kişi yargılandı ve hiçbiri için şu-bu teşkilat elemanı denilmedi. Sadece bir kişinin teşkilatı var gibi ifade edildi.

20 Nisan-24 Temmuz 1915 tarihleri arasında görülen davanın sonunda 19 kişi beraat ederken, 73'ü idam olmak üzere diğerlerine de çeşitli cezalar verildi.

Adı sanı belli 130 kişinin sanık olduğu, Ermeni cemaati içinden bilgiler alındığı ve teşkilat bağlantısı ortaya konulamayan bir davada Osmanlı vatandaşı tüm Zeytunlu Ermenileri sorumlu tutmak ancak 'İttihatçı zihniyetle' mümkündür.

Zeytun'da bir grup silahlı eylem yaptı ve yakalanıp yargılandılar, cezalandırıldılar, o halde tüm Zeytunlu Ermeniler niye sürgün edildi?

1909 Adana yargılaması

Osmanlı tabiiyetindeki Ermenilerin durumu tartışılırken Zeytun'la birlikte tekrarlanan 1909 Adana olaylarıyla ilgili İttihatçı milliyetçi ağız hemen bildik tekrarını döktürür, "Ermeniler Adana'da isyan etti, Müslümanlara silahla saldırdı..." gibi. 24 Temmuz 1908'de iktidar değişikliği sonrası olmasının üzerinde de özellikle durulur.

Olayların ertesinde hemen Adana'ya vali olarak atanan İttihatçıların meşhur Cemal Paşası, anılarında Adana üzerinde durdu, ayrıntılı bilgi verdi:

1 ATASE-8, sf. 43-44, 492.

2 ATASE-8, sf. 45-46, 494.

3 ATASE-8, sf. 44-45, 492-494.

4 ATASE-8, sf. 46, 494.

“Adana’nın nüfusu 550 bini aşar. Bunun 60 bin kadarı Ermeni, 20-25 bini Arap, 10-15 bini Rum olup geriye kalanın tamamı Türk’tür...”

1909 yılı başlarında Adana’da herkesin ağızındaki söylenti, yakında Ermenilerin ihtilal çıkararak Türkleri öldürecekleri... ardından Ermenistan’ın kurulmasının gerçekleştirileceğine dairdi... Adana katliamında 17.000 Ermeni ve 1850 Müslüman ölmüştür. Bu rakamlar gösteriyor ki, Adana’da Ermenilerin nüfusu Türklerden daha azdır. Çünkü Ermeniler sayı itibariyle Türklerden daha üstün olsalardı, bu durum tersine döner, Ermeniler Türkleri katletmiş olurlardı... Adana Divanı Harpte mahkûmlardan 30 Müslümanı idam ettirdim, ondan iki gün sonra da Erzin’de 17 Müslümanı daha idam ettirdim. Buna karşılık yalnız 1 Ermeni idam edilmiştir. İdam edilen Müslümanlar arasında Adana’nın köklü ailelerinden gençler de vardı.”¹

İttihatçı Cemal Paşa, valisi olduğu Adana’da olanları, “Ermeniler sayı itibariyle Türklerden daha üstün olsalardı, Ermeniler katletmiş olurlardı” diye özetledi.

Yine Cemal Paşa’nın yazdığına göre, 17.000 Ermeni ve 1850 Müslüman ölürken, yapılan yargılama sonunda, 47 Müslüman ve 1 Ermeni idam edildi.

Cemal Paşa, 1909’da Adana’da ne yaşandığını bu kadar net yazdı!

3.2.5- ‘Ermenileri takip et’

Almanya ile ittifak antlaşması ve seferberliğin ilanı sonrasında İttihatçı hükümet, dostu Almanya’yla, dış düşmana karşı Goben ile Breslav Alman gemilerinin Çanakkale Boğazından girmesi ve Karadeniz’e çıkıp Rusya’yı vurması planlarını yaptığı bir sırada, ‘iç düşman’ olarak gördüğü Ermenilere karşı aldığı kararları da bir bir uygulamaya koydu.

İttihatçı hükümetin ilk kararı, Ermeni parti başkanları ve ileri gelenlerinin hepsinin izlenmesidir.

6 Eylül 1914’te Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti vilayetlere gönderdiği şifrede, Ermeni siyasi parti başkanlarıyla önder konumda olanların gözetlenmesi ve gönderilecek emirlere göre hareket edilmesi yönünde uyardı:

“Öteden beri amal-i siyasiyye (siyasi emelleri) arkasında koşan ve Osmanlılık aleyhinde neş-i mefsedet (bozguncu yayından) ve melanetten (kötülükten) geri durmayan Ermeni firak-ı siyasiyyesi (ayrılık siyaseti) rüesasıyla komite (güden komite başkanlarıyla) sergerdelerinden (ele başlarından) orada bulunan eşhasın hal ve hareketleri takib ve tarassud ettirilerek (izleyerek ve gözetlenerek) icabında vuku bulacak (gerektiğinde gönderilecek) tebligata tevfikân (uygun) hareket olunması.”²

1 Cemal Paşa, sf. 350, 353, 355-357.

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 44/200, 28 Ağustos 1330 (6 Eylül 1914); ayrıca, Dâhiliye Nezareti Emniyet Umum Müdürlüğü, Dosya 44, 844/51, aktaran, Kâmuran Gürün-1985, sf. 212.

Dâhiliye Nezareti, Ermeni parti başkanları ve ileri gelenlerini ‘izlemek ve gözetlemek’ amacıyla tüm vilayetlere gönderdiği talimattan sonra, vilayet düzeyinde emirler vermeye de başladı.

İlk sırada Erzurum vardır.

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’nden 11 Ekim 1914’te Erzurum vilayetine gönderilen şifreyle, “Şimdilik bununla iktifa edilerek (yetinerek) fazla tazyikat (sıkıştırma) ve taharriyattan (araştırmadan) sarf-ı nazar olunması (vazgeçilmesi) ve mamafih Ermeniliğe ait tahrikat (kışkırtma) ve telkinata (öğretmeye) meydan verilmeyerek, müteyakkız (uyanık) bulunulması” emri verildi.¹

Bir ay sonrasında da Erzurum vilayeti, ‘gerekli tedbirin alınması’ amacıyla yeniden uyarıldı. Düşmanın takibi için 10’uncu Kolordu’nun Samsun ve Trabzon’dan hareket ettiğini ve Ermeniler hakkında kesin bir talimat verilinceye kadar gerekli tedbirlerin alınması gereği ile sair hususlara dair Erzurum vilayetine bir şifre daha gönderildi.²

Van da, Erzurum gibi Dâhiliye Nezareti tarafından uyarılan kentlerdendir. Van’dan gönderilen telgrafa cevaben, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’nden Van vilayeti, “Ermeniler hakkında kati talimat (kesin emir) verilinceye kadar muhitin icabatı fakat hakimane bir surette tatbik ve icra olunmalıdır” şeklindeki şifreyle uyarıldı ve vilayetin hazırlıklı olması istendi.³

Mevcut Ermeni gazetelerinin hedef seçilen bölgedeki vilayetlere girmesi yasaklandı. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis, Mamuretülaziz (Elazığ), Diyarbakır, Sivas, Adana ve Halep vilayetlerine gönderdiği şifreli telgraf, gazetelerin yasaklaması hakkındadır.⁴

İttihatçı hükümetin, Osmanlı’nın savaşa girmeden önce ve seferberlik ilanından sonra, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’nin 6 Eylül 1914’te Ermeni önderleri ve eşraf kişileri izleme amaçlı olan emirleri, özellikle 24 Nisan 1915’ten sonra zamanla ‘tutuklayın’ ve ‘Ermenileri kitle halinde sürüne dönecektir.

3.3- Van ve Bitlis

Sarıkamış’ta Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver komutasında yaşanan askerî fiyasko sonrasında bölge, Rus işgaline açık bir hale gelmişti. Nazır Enver’in kötü komutanlık örneği sadece Sarıkamış’la sınırlı değildir. Van Valisi Cevdet’in askerî güç gönderilmesiyle ilgili şifreleri dikkate alınmayıp, Enver’in Irak’tan İran üzerinden Teşkilât-ı Mahsusa birlikleriyle Rusya’nın vurulması planı da yine tutmayacak ve Van, Ruslar tarafından işgal edilecektir.

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 45/237, 28 Eylül 1330 (11 Ekim 1914).

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 46/303-1, 5 Teşrinisani 1330 (18 Kasım 1914).

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 47/236, 17 Teşrinisani 1330 (30 Kasım 1914).

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 45/237-1, 19 Eylül 1330 (12 Ekim 1914).

Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver'in askerî başarısızlığını görmezden gelip, sadece Ermenilerin neler yaptığı üzerinde durulması manidardır.

Dâhiliye Nazırı Talât'ın Meclis-i Vükelâ'ya gönderdiği tezkerede belirtildiği gibi, bölgede Ermeni sürgünü başlatıldı. Ermenilerin de Van'da toplandığı atmosferde, Ermeni mebuslar Mebusan'dan izinli olarak Van'da, sorunu çözmek amacıyla vali ile girişimlerde bulunmuşlardır.

Sürgünler ve çatışmalar, Van'ın işgali, geri alınması ve tekrar işgali sürecinde bölgede sıkıntılı günler yaşandı. Sonunda Van'da Ermeni kalmadı; hatta ne tesadüf ki Dâhiliye Nezaret'i'nde Van Ermenileri'yle ilgili hiçbir evrak da kalmamıştır.

'Van'da ayaklanma belirtisi yok'

Sarıkamış'ta Osmanlı'nın Ruslara yenilmesinden bir buçuk ay sonra Van Valisi Cevdet, 24 Şubat 1915'te 3. Ordu Komutanlığı'na gönderdiği yazıda, kentteki Ermenilerin durumu için, "Şu sıralarda Ermeni azınlığında bir ayaklanma belirtisi görülüyorsa..." da bölgedeki seyyar jandarma taburunun mevcudunun 500-600'a çıkarılarak Van'a gönderilmesini istedi.¹

Vali Cevdet, Ermeniler ile ilgili bu değerlendirmesinin yanı sıra, ayrıca askerî gücünü artırmaya yönelik hükümetle yazılı girişimlerde bulundu, fakat sonuçsuz kaldı. Ama mayısa kadar geçen sürede Van, Anadolu'da Ermenilerin silahlı direniş gösterdiği bir kent haline gelecektir.

Van Valisi Cevdet, yukarıdaki 'ayaklanma yok' tespitinden birkaç hafta sonra, askerî güç toparlama faaliyeti içinde olarak mart ayında [Kürt] aşiret reislerinden Ermenilere karşı kuvvet toparlanmasını istedi. Zaten 3. Orduya göre, Ruslar hudut dışındayken Van'daki mevcut kuvvet Ermenileri bastırmak ve asayiş sağlamak açısından yeterli görülmüştür. Çatak ve Van'da çatışmalar başladığında, çoğu asker kaçağı Van'daki Ermenilerin mevcudu 2000 ve Van Valisi Cevdet'in denetimindeki kuvvetlerse 3500 civarındadır.²

Van'da çatışmalar yoğunlaştı. Ruslar da Sarıkamış'ta Osmanlı ordusunun hezimetini sonrasında sınırı geçip ilerlediği sırada Van Valisi Cevdet, 16-17 Mayıs 1915'te kentten ayrıldı. Rus müfrezesi de 19 Mayıs 1915'te Başkale'ye girdi.³

3. Ordu Komutanlığı'nın belirttiği gibi, Van'da vali komutasında yeterli askerî güç vardı. Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver'in komutasında Osmanlı ordusunun Sarıkamış'ta Rusya'ya yenilmesi ve bölgedeki askerî güçleri isabetsiz yönlendirmesi sonunda Ruslar, Van'a kadar ilerledi ve işgal etti. Yoksa Van'ın düşmesini Ermeni güçlerin sağladığını söylemek, 3. Ordu'yu yalanlamak olacaktır.

1 Kafkas Cephesi-1, sf. 565.

2 Kafkas Cephesi-1, sf. 588, 591-592.

3 Kafkas Cephesi-1, sf. 682.

Vilayette olanlar hakkında bilgi veren Bitlis Valisi Mustafa Abdülhalik, 26 Şubat 1915'te gönderdiği şifrede, Hizan'da Ermenilerin jandarmaya karşı koymasının hemen bastırıldığını belirterek, Ermeni azınlığın bazı Kürt aşiretlerle yakın ilişki içerisinde olmasıyla birlikte, dışarıdan kışkırtıldığına dikkat çekti.¹

Bu bilgiyi alan Nazır Talât, 9 Mart 1915'te Van, Bitlis ve Erzurum vilayetlerini şifreyle uyardı; bazı yerlerde Ermenilerin, Kürtlerle birleşerek hükümete karşı hareket etmek ihtimalinin bulunduğu Van, Bitlis ve Erzurum'da bu tür faaliyetlerin olup olmadığının bildirilmesini istedi.²

Anlaşılan o ki, doğrudan Ermenilerin Hizan'da ve çevresinde bastırıldığından hareketle yeni risk unsuru, Ermenilerin Kürtlerle sağlayacağı işbirliğidir.

Aşağıda detayını vereceğim 'Osmanlı Ordusu Başkomutanlığı'na gönderilen nisan başında yazıldığı anlaşılan Şükrü imzalı raporda, 9 Şubat 1915'te Hizan'da başlayan ve bazı köylerde ay boyunca süren çatışmaların ardından Bitlis'teki ayaklanmanın bastırıldığına dikkat çekildi. Raporda, Taşnak militanı Ermeni'den teşkilatsız halktan Ermeni'ye kadar Bitlis ve Muş özelinde geniş bir değerlendirme yapıldı.³

Van'da Fika isminde yakalanan kişinin üzerinden Ermenice Taşnak Komitesi'ne yazılmış, Mart 1915 şifreli mektubun aynen yer aldığı Şükrü'nün raporunda, Bitlis'le ilgili bölümü özetliyorum:

Nihayet Ermenilerin ilk ihtilal hareketi Bitlis'te baş gösterdi. Bitlis'te komitelerin muntazam ve kuvvetli teşkilatı, Muş ve Van'a sınır olan Hizan'a bağlı köylerinde 9 Şubat 1915'te jandarmalara saldırdı. 15 günde birçok yerde ayaklanmaya, asker ve jandarmaların öldürülmesine başlandı. Bitlis ile Van'dan gönderilen müfrezelerle, Hizan Ermeni çetelerin kuşatmasından kurtarıldı ve Ermeniler kaçtı. Bölgede çatışmalar devam etti. Van civarının tanınmış Komite Reisi Vahan ile Kalon'un cesetleri bulundu. Viris'te Vanlı Komite Reisi İşhan'ın damgalı kısırağı elde edildi. Muş Taşnak delegesi Rupen ile Taşnak Komite Reisi Esro'nun komuta ettiği çatışmalarda 25 Şubat 1915'te teğmen Ahmet ve dört er öldürüldü, komite üyeleri firar etti. Jandarmaya yönelik saldırılar sürdü.⁴

Hizan'da ve çevresinde, Zeytun'da olduğu gibi Ermenilerden eyleme katılanların bir kısmı yakalandı ve öldürüldü, bir kısmı da kaçtı. Bu sonuç, Osmanlı devlet güçlerinin duruma hâkim olduğunu ortaya koymaktadır.

1 Kafkas Cephesi-1, sf. 566.

2 BOA, DH. ŞFR, 50/210, 24 Şubat 1330 (9 Mart 1915), aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 114.

3 BDH, Kls: 528, E.D: 1029, Y.D: 2061, F: 21 (1-18) ve Osmanlıcası, aktaran, ATASE-1, sf. 97-108 ve 389-418.

4 BDH, Kls: 528, E.D: 1029, Y.D: 2061, F: 21 (1-18), aktaran, ATASE-1, sf. 104-106.

3.3.1- ‘Ermeniler, Taşnakları lanetledi’

‘Osmanlı Ordusu Başkomutanlığı’na gönderilen Şükrü imzalı rapor, Ermenilerin hepsinin devlete karşı silah kullanmadığının belgesidir. Hatta rapora göre, Bitlis ve Muş’ta Ermeniler, Taşnak’ı lanetlemiştir.

Osmanlı Ordusu Başkomutanlığı’na yazılan raporun devamında Ermenilerle ilgili, “Devletin, meydana gelen isyanı hemen ve yerinde şiddetle bastırması komiteleri şaşırtmış ve Bitlis’in her tarafında Ermenileri nispeten sessizliğe itmiş, devletin nüfuzunun komitenin nüfuzundan daha etkili olduğunu Bitlis Ermenileri’ne tanıtmıştı. Devlete karşı silah kullanmayan Ermenilerin mal ve canlarının korunması daha çok etkisini göstermiş, gerek Muş’ta gerekse Bitlis’te Taşnak olmayan Ermeni ileri gelenleri olayları açıkça lanetlemişlerdi” bilgisine yer verdi.¹

Nisan başında yazıldığı anlaşılan bu rapora göre, Bitlis ve Muş’ta Taşnak olmayan ve silahlı kalkışmaya katılmayan Ermenilerin derdi, canının ve malının güvenliğidir.

Bir süre sonra Taşnak’a lanet okuyan Ermeniler dâhil hiçbirini canını ve malını koruyamayacaktır!

3.3.2- Mebus Papasyan, hükümete ‘sığındı’

Mebusan’da birinci ve üçüncü devre Van mebusu Vahan Papasyan’ın faaliyeti hakkında bilgi verilen Osmanlı Ordusu Başkomutanlığı’na gönderilen Şükrü imzalı raporda, Papasyan’ın Muş’ta Ermeni harekâtını idare ettiği, ama olayların kendi arzusu yönünde gelişmemesi üzerine derhal hükümete gelerek harekâta katılanlar hakkında bilgi vermeye başladığına dikkat çekildi. Devamında Hizan, Kümes, Sironk ve Manastır olaylarını meydana getirenlerin birtakım asker firarisi cahil kimseler olduğunu ve manastıra sığınan asker firarilerinin müfrezeyi gördüğünde korktuğu için silah kullandığını belirten Papasyan, rapora göre, Taşnak Komitesinin meydana gelen bu olaylara kesinlikle karışmadığını ve komitenin, gerekirse devlete yardım edeceğini teklif ettiğini iddia etmiştir. Raporun Papasyan kısmı, “Bu suretle bazı Ermeni firarilerin ihanetlerini bahane ederek, komitenin bu olaylara karışmadığını ve durumu Muş devlet yetkililerine arz eden mebus Papasyan Efendi, hükümetin ani ve şiddetli uygulamaları karşısında bozuk düzenlerinin meydana çıkacağından korkuyordu” şeklinde bitti.²

Raporun Papasyan’la ilgili kısmı, Ermeni hareketinin bastırıldığını, Papasyan’ın da hükümet güçlerine bilgi verdiğini ve hükümet güçlerinin duruma hâkim olduğunu ortaya koyması bakımından çok önemlidir.

Mebus Papasyan, Muş’ta kaldığı bu dönemde Mebusan Riyaseti’nden iki kere çalışmalara katılamayacağı için izin talebinde bulundu.

1 BDH, Kls: 528, E.D: 1029, Y.D: 2061, F: 21 (1-18), aktaran, ATASE-1, sf. 106-107.

2 BDH, Kls: 528, E.D: 1029, Y.D: 2061, F: 21 (1-18), aktaran, ATASE-1, sf. 107.

Papasyan, Mebusan Riyasetine gönderdiği iki telgrafla, 28 Aralık 1914'te yollar kapalı olduğu ve 20 Ocak 1915'te de Ermeni milleti için Muş'ta bulunmasının gerektiği için izin istedi ve Mebusan da kabul etti.¹

4 Ermeni mebus öldürüldü

Papasyan dışında Van Mebusu Onnik Viramyan² bölgede ve Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Muş'ta, hükümetle Ermeni halkı arasında görüşmelerde hizmet etmek amacıyla Mebusan çalışmalarına katılamayacaklarını belirten 20 Ocak 1915 tarihli telgrafla izinli sayılmayı talep ettiler ve kabul edildi.³

Mebuslar izinli olarak faaliyet gösterebilirler de canlarını kurtaramazlar; Vahan Papasyan Muş'ta ve Onnik Vramyan Van'da öldürüldü. Ayrıca İstanbul Mebusu Kırkor Zöhrap, Erzurum Mebusu Varteks ile birlikte Teşkilât-ı Mahsusa'dan Çerkez Ahmet'in çetesi tarafından öldürüldü. Bu ölümler Mebusan'da 15 Kasım 1916 tarihli Sadaret yazısıyla bildirilmiştir.⁴

Mebusan'da 18 Kasım 1918 tarihli oturumda Halep Mebusu Artin Boşgezenyan, bu iki mebusun katledilmesine değindi ve İstanbul'da ikamet eden Çerkez Ahmet'in Urfa ve Diyarbakir arasında bulunması ve Zöhrap ve Varteks'i öldürmesi için bir yerden sevk edilmiş olması lazım diyerek, daha önce adını verdiği Teşkilât-ı Mahsusa'ya dikkat çekti.⁵

Vramyan, Papasyan ve Zöhrap Mebusan'da ikinci ve üçüncü dönem, Varteks de üç dönem İttihatçılarla birlikte mebus seçilmiştir. Ermeni mebuslar, değil hal-kının, kendi canını dahi kurtaramazlar.

3.3.3- Enver, Van'ı Ruslara 'verdi'

3. Ordu Komutanlığı'nın Van özelindeki analizine göre, Ruslar hudut dışındayken, Van'daki mevcut askerî kuvvet Ermenileri bastırmak ve asayiş sağlamaya açısından yeterli görülmüştür.⁶

Ama Sarıkamış'ta Osmanlı ordusunun Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver komutasında yenilmesi, bölgeyi Rusların işgaline açık hale getirdiği için, 3. Ordu Komutanlığı da Van valiliği de ek askerî güç takviyesinde bulunulmasını isteyecektir.

1 MMZC, 1330-1331/1-7, 15 Kanunuevvel 1330, sf. 80; MMZC, 1330-1331/1-15, 7 Kanunusani 1330, sf. 210.

2 *Türk Parlamento Tarihi*'nde mebusun ismi, Vramyan Onnik Dersakyan'dır. (TPT/Meşrutiyet-2, sf. 52.)

3 MMZC, 1330-1331/1-15, 7 Kanunusani 1330, sf. 209-210.

4 TPT/Meşrutiyet-2, sf. 27, 30, 38, 52, 363, 410, 584; Ahmet Refik, age, sf. 175-176.

5 MMZC, 1334/1-14, 18 Teşrinisani 1334, sf. 142-143.

6 Kafkas Cephesi-1, sf. 588.

Rusların konumundan hareketle 9 Mart 1915'te Başkomutanlık Vekâleti, "Rusların Van'ı işgali ve Ermenileri isyana teşvik etmeyi istediği" tespitini yaparak, 3. Ordu Komutanlığı'nın kuvvet dağılımı açısından durumunu değerlendirmesini istedi. 3. Ordu Komutanlığı, yetersizliğe işaret ederek, 1. Kuvve-i Seferiye'nin 3. Ordu emrine verilmesini gerekli gördü. 3. Ordu'nun bu isteği yerine getirilmedi. 3. Ordu emrine verilmeyen ve Başkomutanlık Vekâleti [Enver] emrinde olan 1. Kuvve-i Seferiye, İran'da Rumiye gölünün batısına yöneldi.¹

İran'dan Rusya'ya saldırmak amacıyla ilerleyen 1. Kuvve-i Seferiye Komutanı ise Enver'in amcası Halil'dir.²

Kuvve-i Seferiye denilen birlikler, aslında Teşkilât-ı Mahsusa'nın bölgedeki gücü olup, doğrudan Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver'in komutasındadır.

Başkomutanlığın 3. Ordu ile yazışmasından bir ay sonra [ve bir grup Ermeni'nin silahlı direnişe başlamasından 10 gün önce] 10 Nisan 1915'te Van Valisi Cevdet, 1. Kuvve-i Seferiye Komutanı Halil'e gönderdiği telgrafta, Rusların Van'a doğru ilerlediğini ve aşiret kuvvetinin [yani Kürtlerin] dağıldığını belirtti. Devamında vali Cevdet, 1. Kuvve-i Seferiye'nin acele Van'a gelmesi veya ne pahasına olursa olsun kendi karşısındaki Rus kuvvetlerine taarruzla onları mağlup etmesi gerektiğini yazdı. Ayrıca vali Cevdet, Başkomutanlığa gönderdiği telgrafta da, Halil komutasındaki 1. Kuvve-i Seferiye'nin İran'da kalmasının Van'ın düşman istilasına neden olacağına dikkat çekti.³

15 ve 20 Nisan tarihleri arasında Bitlis ve Van'da çatışmalar yaşanırken, 1. Kuvve-i Seferiye Van'a gidip yardım etmek yerine İran'da ilerlemesine devam etti ve Dilman Ovasında, Van'daki Jandarma Tümeninin birkaç taburunun yardımıyla 1 Mayıs'ta Ruslara saldırırsa da başarı elde edemedi. 1. Kuvve-i Seferiye Komutanı Halil, 5 ve 6 Mayıs'ta Başkomutanlık Vekiline gönderdiği telgrafta, Van ayaklanmasını bastırmayı ve sonra Van'daki kuvvetleri alarak doğuya yürümeyi önerdi. Başkomutan Vekili Enver, 8/9 Mayıs'ta 1. Kuvve-i Seferiye Komutanı'na verdiği cevapta, Erzurum'dan Van'a birlikler gönderildiğini ve kendisinden kuvvetini parçalamamasını istedi.⁴

Oysa Nisan 1915 tarihi itibarıyla 3. Ordu'nun 860 subay 24.469 er ve 1. Kuvve-i Seferiye'nin de 271 subay ve 13.515 er mevcudu vardı.⁵

Güç dağılımı, 1. Kuvve-i Seferiye'nin bölgeye niye istendiğinin net ifadesidir; çünkü yaklaşık 14.000 askeri güç İran'dadır.

Ayrıca Van'da vali, Rusların ilerlemesi karşısında merkeze hâkim olacak güce sahip olmadığını düşünerek, ek takviye güç talebinde bulundu. Aslında Van merkezinde valinin denetimindeki askeri güç, Ermenilerin bilinen gücünden fazlaydı.

1 Kafkas Cephesi-1, sf. 585.

2 Bayur, III/3, sf. 2.

3 Bayur, III/3, sf. 4.

4 Bayur, III/3, sf. 2-4.

5 Kafkas Cephesi-1, sf. 567, 597.

Ermeni silahlı direnişini sürdürenler 2000 civarında olup, Van Valisi Cevdet'in aşiret kuvveti de dâhil 3500 kişilik askerî gücü vardır.¹

Zaten Van nüfusu dağılımında Ermeniler azınlıktadır: Osmanlı'nın nüfus sayımına göre 1914 yılı itibarıyla 259.141 toplam nüfusun 179.380'i Müslüman (Kürt ve Türk ayrımı yok) olup, 67.792'si Ermenidir.²

Çatışmaların yoğunlaştığı sırada, bir yandan da bölgedeki Ermeniler sürgün edilmeye başlandı. Dâhiliye Nazırı Talât, Van Valisi Cevdet'e ve Bitlis Valisi Mustafa Abdülhalik'e gönderdiği 9 Mayıs 1915 tarihli şifrede, Van'da belli bölgelerde yoğun yaşayan Ermenilerin güneye sevkini kararlaştırıldığını ve bunun için Başkomutanlık Vekâleti'ne, 3. ve 4. Ordu komutanlarına gerekli tebligatın yapıldığını bildirdi. Devamında Talât, Van ve Bitlis valilerine, Erzurum'un güneyi ile Bitlis'e bağlı kazalar, bilhassa Muş ve Sason ile Talori civarındaki Ermenilerin sevk edileceği emrini verdi.³

Daha sonra Nazır Talât, 23 Mayıs 1915 tarihli şifresiyle de, Erzurum, Van ve Bitlis'ten yola çıkarılan Ermenilerin Zor ve Urfâda belirtilen yere sürüleceğini bildirdi.⁴

11 Mayıs 1915'te 1. Kuvve-i Seferiye Komutanı Halil, Başkomutanlık Vekili Enver'e, Van'ı kurtarmaya gideceğini yazdı. Enver, aynı gün gönderdiği cevabi telgrafta, Ermeni isyanını bastırmanın önemine değindi ve 1. Kuvve-i Seferiye'yi de 3. Ordu emrine verdiğini belirtti.⁵

Ruslar, 1. Kuvve-i Seferiye'den önce Başkale ve Çuh'u ele geçirdiği için Van yolunu kesti. 19 Mayıs 1915'te 1. Kuvve-i Seferiye Komutanı Halil, Başkale'yi alıp yolu açmaya çalışmadı ve Bitlis'e doğru geri çekilmeyi uygun gördü ve büyük kayıp vererek ancak 20 Haziran'da Bitlis'e vardı. 16-17 Mayıs gecesi de Van Valisi Cevdet geri çekildi ve Van, Rusların eline geçti.⁶

3. Ordu Van'a kuvvetler yığdı ve 22 Temmuz 1915'te saldırdı, 12 günlük çarpışma sonunda Van geri alındı. Ağustos'ta Ruslar saldırdı ve bu sefer de Ruslar Van'ı tekrar işgal etti.⁷

Yukarıda yorumsuz aktarılan bilgi sıralaması, beş ay önce Sarıkamış'ta Ruslara yenilen Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver'in, Kuvve-i Seferiye birliklerini, 3. Ordu Komutanlığı, vali Cevdet ve komutan Halil'in 'zamanında istediği' gibi sevk etmek yerine yanlış yönlendirmesiyle Van'ı da Rusların işgaline terk ettiği ortaya çıktı. Daha Van'da Ermeni silahlı direnişi başlamadan 10 gün önce 10 Nisan

1 Kafkas Cephesi-1, sf. 592.

2 *Memalik-i Osmaniyyenin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki*, İstanbul-1919, aktaran, Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Çeviri: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2003, sf. 226-227.

3 BOA, DH.ŞFR, 52/282, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 134-135.

4 BOA, DH.ŞFR, 53/93, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 151.

5 Ali İhsan Sabi'ten aktaran, Bayur, III/3, sf. 4.

6 Bayur, III/3, sf. 5.

7 Bayur, III/3, sf. 5-6.

1915'te vali Cevdet'in, Rusların ilerlediğini ve aşiretlerin dağıtıldığını belirtmesi de, yeterince dikkat çekmedi.

Van'ı düşüren merkezdeki Ermeni silahlı direnişi değildir; Rusların yukarıdan aşağı basıp gelmesini kolaylaştıran ve o anlamda teşvik de eden, Başkomutan Vekili Enver'in Osmanlı askerî gücünü yanlış yönlendirmesidir. Diğer bir deyişle Enver, ittifak antlaşması gereği hazırlanan plana göre Almanya'ya destek olmak amacıyla Rusya'ya saldırmaya öncelik verirken, Van da düşmüş ve Ruslar tarafından işgal edilmiştir.

3.3.4- Van'da 'sürgün olmamış' mış

1919 yılı başında Dâhiliye Nezareti, bağlı kuruluşlardan tehcirle ilgili evrakı toplarlama gayretindedir.

23 Şubat 1919'da Dâhiliye Nezareti, ilgili birimlerden ellerindeki Ermenilerin sürülmesiyle ilgili evrakı istedi.¹

Bir ay sonra, Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa, vilayet ve livalara gönderdiği bir başka yazıda, ellerindeki "tehcir meselesi hakkında" bulunan şifrelerin ve telgrafhanelerde bulunan asıllarının nezarete gönderilmesi emrini tekrarladı.²

Van'dan ve Muş'tan nezarete gelen yanıtı göre buralarda tehcir olmamış ki, belgesi de yokmuş. 24 Mayıs 1919'da Van'dan gönderilen şifrede, vilayetin 1331 (1915) Mayıs ayında düştüğünde bütün hükümet kayıtları ile beraber telgraf muharebatı kayıtlarının da zayi olduğu ve esasen vilayetin ahalisinin tehcir edilmediği belirtilmiştir.³

Muş tehcir belgeleri de gönderilemez. Bitlis vilayetinden gönderilen 30 Mayıs 1919 tarihli telgrafta, Muş mutasarrıflığında tehcire ait şifre kopyalarının bulunmadığı bildirilmiştir.⁴

Daha öncesinde de Diyarbakir belgelerinin halledildiği için olmadığı ifade edilmiştir. Diyarbakir'den gönderilen şifreyse hayli ilginç:

"1331 senesi Ermeni komiteleri ve Ermeni tehciri hakkında Babıâli ve diğer yerlerle yapılmış muhaberata aid bir hayli halledilmiş şifre muhaberati için yapılacak muameleyi havi (kapsayan) Diyarbakir vilayeti telgrafı."⁵

1918 Ocak ayında böyle bir belgenin istenmesi çelişkili gibi. Diyarbakir tehcir belgeleri halledildiği için, ne yapılacağına yanıt aranır.

1 Katalog, BOA, DH.İ.UM.EK, 112/89, 23 Şubat 1335 (1919).

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 97/208, 20 Mart 1335 (1919).

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 622/64, 24 Mayıs 1335 (1919).

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 623/84, 30 Mayıs 1335 (1919).

5 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 601/142, 9 Kanunusani 1334 (9 Ocak 1918).

İttihatçı hükümet döneminde Van ve Diyarbakir gibi iki önemli vilayetin, Ermenilerin sürgünüyle ilgili muharebat kayıtlarının zayi olmasını ya da halledilemesini, düşünmeye değer bulmak gerekir.

Peki, evrak niye imha edildi?

3.4- 24 Nisan: Tüm Ermeniler hedef

Dâhiliye Nazırı Talât, 28 Şubat 1915 tarihinde Edirne, Erzurum, Adana, Ankara, Aydın, Bitlis, Haleb, Hüdavendigâr (Bursa), Diyarbakir, Sivas, Trabzon, Mamuretülaziz (Elazığ) ve Van vilayetlerine, Urfa, İzmid, Bolu, Canik, Karesi, Kayseri ve Karahisar-ı Sabih (Afyonkarahisar) mutasarrıflıklarına bir telgraf gönderdi. Bu şifrede, Bitlis'te Ermeni eşkıyasına, Haleb ve Dört Yol'da Ermenilerin askerlere saldırdığına, Kayseri'de Ermenilere yönelik baskınlarda bombalarla, Rusça, Fransızca ve Ermenice şifreli haberleşme metinleri bulunduğu dikkat çekti. "Memlekete düşmanlarımız tarafından bir ihtilâl teşebbüsü hazırlanmakta" olduğu sözleriyle Talât, Ermenileri 'iç düşman' olarak hedef gösterdi ve devam etti:

"... her türlü ihtimale karşı bu gibi vekâyi tahaddüs eden (meydana çıkan) menâtikde (bölgelerde) tatbik olunacak muamele ile taht-ı silahda (askerde) bulunan Ermeni efrâd hakkında Ordu-yı Hümayûn Başkumandanlığı Vekâleti'nden ordu-lara tebligât-ı mahsusa ve umumiye ifa kılınmıştır (ordulara genel bir tebliğ gönderilmiştir). Mülkiyeye ta'alluk eden hususâtta (ilgilendiren konularda) bilâ-ifâte-i zaman (zaman kaybetmeden) cihet-i askeriye ile (askerî taraflarla) bi'l-müzâkere (müzakere ederek, konuşarak) icab eden tedâbirin tamamî-i tatbikine fevkalâde itina olunması ehemmiyetle tavsiye olunur."¹

Sarıkamış yenilgisinin ardından bu şifreyle Ermenileri 'iç düşman' olarak nitelendiren Nazır Talât, Başkumandan Vekili Enver'in ordu birliklerini, Ermeni askerler konusunda uyardığını belirterek, zaman kaybetmeden mülki idareciler olarak, askerî taraflarla müzakere ederek, gerekli tedbirin alınmasını ve uygulanmasını emretti.

Ermenilere karşı harekât bizzat hükümet emrinde sürdürüldü. İttihatçı hükümet 1915'in Şubat ayından itibaren, Ermenileri sürgün etmek politikasını uygulamaya koydu. Nazır Talât soykırıma giden sürecin başlangıcı olacak emri 24 Nisan 1915'te gönderdi.²

Edirne, Erzurum, Adana, Ankara, Aydın, Bitlis, Haleb, Hüdavendigâr, Diyarbakir, Sivas, Trabzon, Konya, Mamuretülaziz (Elazığ) ve Van vilayetleri ile Urfa, İzmid, Bolu, Canik, Karesi, Kayseri, Niğde, Eskişehir, Karahisar-ı Sabih (Afyonkarahisar) ve Maraş mutasarrıflıklarına, 'müstâcel, mahrem, bizzat halli' notuyla gönderilen telgrafta, tüm Ermeniler hedef haline getirilerek imhasının emri verildi. (Bakınız, *Belge 4- 24 Nisan Ermenileri İmha Telgrafı*)

1 BOA, DH. ŞFR, 50/127, 15 Şubat 1330 (28 Şubat 1915), aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 110-111.

2 BOA, DH.ŞFR, 52/96, 97 ve 98, 11 Nisan 1331 (24 Nisan 1915).

“Ermeni komiteleri, geçmişten beri ihtilal hazırlığı yaptı” tespiti ardından hükümetin bu duruma göz yummayacağına dikkat çekilen telgrafta, kararın Dâhiliye Nazırı ve Başkumandanlık Vekilinin yani Talât ve Enver’in görüşmesi sonucunda verildiğine işaret edildi.

Telgraf ilgili vilayete ve sancaklara üç şifre halinde gönderildi. Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalemî’nin matbu telgraf sayfasında ne gariptir ki, Niğde, Eskişehir, Karahisar-ı Sabih (Afyonkarahisar), Maraş, Kütahya, İçil (Silifke)¹ gibi sancaklar yer almadığı için sonradan elle yazılarak eklenmiştir. Telgrafın gönderileceği vilayet ve sancak sıralamasında 22 vilayetin, 19 sancağın ve Medine-i Münevvere Muhafızlığın adı yer aldı. Bunlardan 8 vilayet ile 9 sancak ve Medine-i Münevvere Muhafızlığı’nın isminin üzeri çizilmiş olup, telgraf 14 vilayete ve 10 sancağa gönderilmiştir.

Üç şifreli telgrafta gönderilecek kısımda yer alan Basra, Bağdad, Beyrut, Hicaz, Suriye, Kastamonu, Musul, Yemen vilayet ve Çatalca, Zor, Asir, Kudüs-i Şerif, Kal’a-i Sultaniye (Çanakkale), Menteşe (Muğla), Teke (Antalya), Kütahya ve İçil (Silifke) mutasarrıflığı ile Medine-i Münevvere Muhafızlığı’nın üzeri çizilidir. 24 Nisan 1915 tarihli telgrafta ismi çizilse de, kısa bir zaman içinde Çatalca’dan Kütahya’ya, Çanakkale’ye kadar tüm Anadolu Ermenileri sürülmüştür.

İlk darbe Ermeni önderlerine

Ermeni komitelerinin geçmişten beri ihtilal hazırlığı yaptığı Zeytun, Bitlis, Sivas ve Van’da isyan ettiği ve Osmanlı ordusunu arkadan tehdit eden bir konumda olduğu iddiasıyla, bu durumu hükümetin görmezden gelemeyeceği belirtilen telgrafta, hükümetin, acilen kaynağı bozgunculuk olan komiteleri imhaya karar verdiğine dikkat çekildi.

Dâhiliye Nazırı Talât ile Harbiye Nazırı ve Başkumandanlık Vekili Enver’in ortaklaşa aldığı belirtilen kararlar şöyle sıralandı (maddeleştirdim):

- 1- Hınçak, Taşnak ve diğer komitelerin bütün şubeleri derhal kapatılacak.
- 2- Hınçak, Taşnak ve diğer komitelerin şubelerdeki bütün evrak ve vesikalar toparlanacak.
- 3- Komite reisleri, Ermenilerin önde gelen kişileri, hükümetçe bilinen önemli ve zararlı Ermeniler hemen tutuklanacak.
- 4- İkametlerinde oturmaları sakıncalı görülenler belli bir yerde toplatılacak ve firarlarına imkân verilmeyecek.
- 5- Gereken mahallerde silah aramasına başlanılacak.
- 6- Her türlü ihtimale karşı ilgili kumandanlarla görüşerek, derhal uygulamaya geçilecek.

¹ *Osmanlı Devleti’nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, Tarihî İstatistikler Dizisi cilt: 5, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara-1997, sf. 3.

- 7- Evrak ve belgeleri inceleme ve araştırma sonucunda tutuklanan şahıslar Divanı Harplere sevkedilecek.
- 8- Bu tedbirlerin uygulanmasında kaç kişinin tutuklandığıyla ilgi bilgi verilecek. Bu emri alan vali ve mutasarrıf, hemen gereğini yapma gayretinde oldu. Talât'ın 24 Nisan telgrafının ikili karakteri vardır:

- 1- Her ne kadar Ermeni parti adı verilirse de, imhanın hedefinde olan mevcut mevzuata göre 'suçlu' şu veya bu Ermeni değil, ifade edilen ve hedef gösterilen bütün olarak Ermenilerdir.
- 2- Suçlu ve suçsuz' ayrımı yapılmadığı içindir ki, Osmanlı'nın tüm vilayet ve livasındaki mülki idareciler, Ermeniler hakkında yapılacaklarla ilgili tek tek uyarılmıştır. Telgrafın bu ikili özelliği, ırk ayrımcılığı yapıldığını ortaya koymaktadır.

İttihatçı hükümet, bu telgrafla, o güne kadar yasal olarak faaliyet gösteren Hınçak ile Taşnak gibi Ermeni partilerinin kapatılması, yöneticilerinin ve Ermenilerin önde gelenlerinin tutuklanması, sürülmesi ve oluşturulacak Divanı Harplerde yargılanması için düğmeye basmıştır.

Zaten Ermenilerin fikri ve toplumsal ve siyasal önderleri daha Osmanlı harbe girmeden önce 6 Eylül 1914'ten beri Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin tüm vilayetlere gönderdiği şifreyle¹ izlendiği için, 24 Nisan 1915 tarihli telgraf emriyle bunların hemen belirlenmesi ve tutuklanması kolay olmuştur.

Operasyona İstanbul'da başlandı.

Nazır Talât'ın 24 Nisan 1915 tarihli emri üzerine İstanbul'da yüzlerce Ermeni tutuklandı ve Çankırı, Ayaş, Kastamonu'ya sürüldü.²

Böylece Ermenilerin toplumsal önderi olan yazarı, gazetecisi, doktoru, mimarı, mühendisi, müzisyeni her ne varsa tutuklanmış ve sürülmüştür ve birçoğundan bir daha haber alınamamıştır.

Tutuklanıp sürülen Ermeni önderlerinin toplamı 2345 kişi³ ya da 1800 kişi⁴ olarak belirtilmiştir.

24 Nisan 1915 tutuklama rakamlarında farklılık olsa da bir gerçek var ki, tüm Ermenileri hedef alan genel operasyona başlanılmıştır.

Kitlesel Ermeni sürgünü

Sürgün Ermeni önderleriyle sınırlı kalmadı, cemaatin 'fikri' önderinin imhası sonrasında hemen devamında tüm Ermeniler kitlesel olarak sürüldü.

- 1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 44/200, 28 Ağustos 1330 (6 Eylül 1914).
- 2 BOA, DH.ŞFR, 52/102; DH.ŞFR, 52/255; DH.EUM.2. Şb, 10/73, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 127-132, 232-238.
- 3 Kamuran Gürün-1985, sf. 213.
- 4 Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917)*, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2005, sf. 35.

Zeytun'da başlayan Ermeni sürgünü, 24 Nisan 1915 tarihli telgraftan sonra Anadolu'da yaygınlaştırılmıştır.

24 Nisan 1915 tarihli telgraftan 13 gün sonra 9 Mayıs 1915'te Dâhiliye Nazırı Talât, Van Valisi Cevdet'e ve Bitlis Valisi Mustafa Abdülhalik'e, vilayetlerindeki Ermenilerin sürülmesinin kararlaştırıldığını bildirmiştir.¹

Nazır Talât, kabinenin Ermeni sürgününe karar vermesi için gönderdiği 26 Mayıs 1915 tarihli tezkerede de, başlatılan Ermeni sürgününün Van'dan Adana'ya ve Siş'e (Kozan'a) bölgesel olarak tüm köy ve kasabalarını kapsamasına ve bunların Suriye çölüne gönderilmesine karar verilmesini istemiştir. Hükümet de gereğinin yapılması kararını 30 Mayıs 1915'te vermiştir. Hükümet, Ermenileri sürgün kararının gerekçesini orduyu tehdit etmeyecek ve asayışı bozmayacak bölgelere göndermek şeklinde sıralamıştır.²

Ermeni sürgünü kitlesel olarak başlatıldıktan sonra, ancak kanuni hazırlığın 1 Haziran 1915'te yürürlüğe giren geçici Tehcir Kanunu ile yapılmış olması, 24 Nisan 1915 tarihli telgrafın gerçek fonksiyonunu ortaya koymaktadır.

Düne kadar toprağında, yurdunda yaşayan Ermeniler, hemen bir günde yaşamaz hale getirildi.

3.4.1- Silahlı Ermeni'den 'al', Müslümandan 'alma'

'Osmanlı Ordusu Başkomutanlığı'na hitaben yazılan Şükrü imzalı rapor³, 1915 Nisan ayı başı itibariyle bölgedeki Bitlis, Muş ve Van'daki durumun, iddia edildiğinden çok farklı olduğunu gösterdiği gibi, eski mebus Papasyan'la ve Ermeni Patriği ile olan diyalog düzeyi, Taşnaklar'la veya genel olarak Ermenilerle devlet ilişkisinin kopmadığını ortaya koyuyordu.

Buna rağmen, 1 Mart 1915'te asker firarileri gerekçesiyle Osmanlı ordusundaki Ermeni askerlerinin silahları ellerinden alındı.

Dâhiliye Nazırı Talât'ın yukarıdaki 28 Şubat 1915 tarihli şifresinde, Başkumandan Vekili Enver'in orduyu Ermeni askerler konusunda uyardığını belirttikten bir gün sonra yeni bir kararla Ermeni askerler tekrar ayrımcı bir uygulamaya tabi tutuldu.

Başkomutan Vekili Enver, 1 Mart 1915'te Ermenilerin silahlı hizmetlerde, karargâhlarda ve komutan maiyetlerinde kullanılmamasını, emirlere uymayan ve silahlı saldırılarda bulunanlara çekinmeden silah kullanılmasını ve gerekli görülen yerlerde ordu komutanlarınca sıkıyönetimin ilan edilmesini ve olay yaşanmayan bölge halkına da şiddet gösterilmemesini emretti.⁴

1 BOA, DH.ŞFR, 52/282, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf.134-135. 24 Nisan 1915'te İstanbul'da başlayan sürgün için bakınız: Aram Andonyan, *Gomidas Vartabed ile Çankırı Yollarında*, Çeviren: Ali Çakıroğlu-Armand Baron, Belge Yayınları, İstanbul-2012.

2 BOA, MV, 198/24, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 155-157; İttihat ve Terakki-1916, sf. 361-365.

3 BDH, Kls: 528, E.D: 1029, Y.D: 2061, F: 21 (1-18), aktaran, ATASE-1, sf. 97-108 ve 389-418.

4 Kafkas Cephesi-1, sf. 583.

Başkomutanlık, Ermeni askerlerin silahsızlandırılması öncesinde 25 Şubat 1915'te birliklere gönderdiği altı maddelik emirde de, ordunun Ermeni isyanına karşı hazırlıklı olması talimatını vermişti.¹

Silahsız Ermeni askerleri, Amele Taburu olarak yol inşaatı gibi altyapı yatırımlarının yapılmasında çalıştırıldı.

Ayrıca Ermeni halkının elindeki silahlar da toplatıldı.

2 Mayıs 1915'te Dâhiliye Nazırı Talât, Edirne, Erzurum, Adana, Ankara, Aydın, Bitlis, Haleb, Hüdavendigâr (Bursa), Diyarbekir, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Konya, Mamuretülaziz (Elazığ) ve Van vilayetleriyle Urfa, İzmir, Bolu, Canik, Karesi (Balıkesir), Maraş, Niğde ve Eskişehir mutasarrıflarına gönderdiği telgrafta özel bir emir verdi. Bu şifrede, 24 Nisan 1915'te alınan geniş çaplı silah araması kararına uygun olarak 26 Nisan 1915 tarihli özel geçici bir kanun çıkarıldığına dikkat çekildi. 26 Nisan tarihli kanunun gayrimüslimlerin ve özellikle Ermenilerin ellerindeki silah ve bombaların alınmasıyla ilgili olduğuna ve bu kanunun asla İslam ahalisinden silah toplama manasına gelmediğine dikkat çekildi ve buna uygun davranılması emredildi.²

Talât'ın 'özel emrinde' bahsettiği 13 Nisan 1331 (26 Nisan 1915) tarihli 'Seferberlikte ahali nezdinde bulunan silah, cephan ve mevaddı müsteilenin ciheti askeriye teslimi hakkında kanunu muvakkat' toplam beş maddedir.³

Silah toplamayı amaçlayan geçici bu kanun 13 Nisan 1331 (26 Nisan 1915) tarihinde çıkarıldı. Fakat 13 gün sonra yani 26 Nisan 1331 (9 Mayıs 1915) tarihinde çıkarılan bir başka geçici kanunla⁴ bu 26 Nisan 1915 tarihli geçici kanunun 1'inci ve 2'nci maddeleri değiştirildi.

Bu halde, 'seferberlikte silah toplama' kanunun 1'inci ve 2'nci maddelerinin değiştirilmesiyle ilgili kanunun yürürlük tarihi, *Takvim-i Vekayi*'de yayımlandığı 29 Nisan 1331 yani 12 Mayıs 1915'tir.

Bu halde silah toplamayla ilgili iki geçici kanunun yürürlük tarihi 4 Mayıs 1915 ve 12 Mayıs 1915'tir.

Nazır Talât, elbette azası olduğu İttihatçı hükümetin çıkardığı bu iki geçici kanunun yürürlük tarihinin 4 Mayıs ve 12 Mayıs 1915 olduğunu bildiği halde, 2 Mayıs 1915 tarihli şifresinde silah toplama kanununa atıf yapması, nasıl hükümet icrası yapıldığının bir örneğidir.

Hatta Talât'ın 2 Mayıs 1915 tarihli şifresinde emrettiği, sadece gayrimüslimden silahın toplanması hükmü de, yürürlük tarihi 12 Mayıs 1915 olan geçici kanunda yer almaktadır.

1 Genelkurmay, No: 1/131, Kls: 2287, Dosya 12, F: 9, aktaran, Kâmuran Gürün-1985, sf. 212.

2 BOA, DH.ŞFR, 52/188, aktaran, Taner Akçam-2008, sf. 154-155.

3 *Takvim-i Vekayi*, 21 Nisan 1331, no: 2161 ve *DÜSTUR*, 2. Tertip, cilt: 7, sf. 588, aktaran, *Sicilli Kavanini*, 16'ncı cilt, Karakoç Sarkis, Cihan Kitaphanesi, 1936, sf. 669-670.

4 *Takvim-i Vekayi*, 29 Nisan 1331, no: 2169, ve *DÜSTUR*, 2. Tertip, cilt: 7, sf. 594, aktaran, *Sicilli Kavanini*, 16'ncı cilt, Karakoç Sarkis, Cihan Kitaphanesi, 1936, sf. 669-670.

Diğer bir deyişle, geçici kanunun İttihatçı hükümet tarafından çıkarıldığı ve *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanıp yürürlüğe girmediği halde, Nazır Talât şifresinde sanki yürürlükteymiş gibi işleme tabi tutmuştur.

Benzer İttihatçı pratik birkaç hafta sonra da yaşandı.

27 Mayıs 1915 tarihli Techir Kanunu'nun yürürlük tarihi 1 Haziran 1915 olduğu halde, İttihatçı kabine Nazır Talât'ın 26 Mayıs 1915 tarihli tezkeresini değerlendirerek 30 Mayıs 1915'te Ermenilerin sürülmesi kararını alması da, bir başka örnektir.

Talât, kanun yürürlükteymiş gibi tüm vali ve mutasarrıfları görevlendiriyor: İslam ahali istisna olmak kaydıyla, genelinde gayrimüslimin ve özelinde Ermenilerin silahını toplayın!

13 Nisan 1331 (26 Nisan 1915) tarihli geçici kanunun 1'inci ve 2'nci maddeleri, 13 gün sonra 26 Nisan 1331 (9 Mayıs 1915) tarihli geçici kanunla değiştirildi. Yapılan değişiklik, neyin eksik bırakılmış olduğunu ortaya koyuyor. Değişiklikle, "Komutan yetkisinde, genelinde gayrimüslimden ve özelinde Ermeni'den silahının alınması, İslamın silahının toplanmaması" hükmü netleştirildi.

Kanunun 1'inci maddesine göre, seferberlikte, ordu ve müstakil kolordu komutanları ve doğrudan Başkumandanlık Vekâletine bağlı komutanlar, gerekli görmeleri halinde bir bölgede veya belli bir kısmında, tayin edecekleri zamanda ahalinin elindeki silah ve diğer patlayıcı maddeleri toplama yetkisine sahiptir.

Böylece Sürgün Kanunu'yla insanları sürme yetkisi verilen komutanlar, ayrıca silah toplamakla da yetkilendirildi. Kimlerden silah toplanacağı ya da toplanmayacağı devamı maddelerde açık olarak belirtildi.

Yine bu 1'inci maddedeki Başkumandanlık Vekâletine bağlı sair müstakil kumandanlar ifadesinden Teşkilât-ı Mahsusa'nın da bizzat devrede olduğu ifade edilmiş olduğu gibi, ayrıca Dersaadet (İstanbul) Merkez Kumandanlığı'na da özel bir vurgu yapıldı.

Devamında 2'nci maddenin 1'inci fıkrasında, silahını ve bunların imalâtını sağlayan âlet ve edavatını zamanında teslim etmemiş olanların, ordu aleyhine hareket etmiş olarak değerlendirilip idam edileceği hükmüne yer verilirken, bu maddenin 2'nci fıkrasında bir istisna getirildi:

"Ancak kumandanlar tarafından düşmana karşı müdafaai memlekete davet ve teşrik (ortak) edilen efradı ahali nezdinde silah bulundurabilirler."

2'nci maddenin bu fıkrasında silah bulunduracak olanlar şöyle belirlendi: 1'inci maddede belirtildiği gibi silah toplamakla yetkili olan komutanla birlikte, 'dış ve iç' düşmana karşı memleketi savunmaya katılanlar silah bulundurabilecek.

İşte bu fıkra, Nazır Talât'ın Anadolu'nun tüm vilayet ve mutasarrıflarına gönderilen şifrede, "Gayrimüslimlerden ve Ermenilerden silah toplanacak, İslamın elindeki silaha dokunulmayacak" şeklinde netleştirildi.

Diğer bir deyişle kanun lafzı bu kadar açık ve net olarak ifade edildi: İslam ahalisinden hem silah toplanmayacak hem de silah bulundurmasına karışılmayacaktır.

Toplanan silahlar kaydedilecek (madde 3), neşrinde yürürlüğe girecek (madde 4) ve kanun icrasından Harbiye Nazırı sorumlu (madde 5) olacaktır.

Tüm Ermenilerin hedef alındığı 24 Nisan 1915 tarihli telgraftan hemen birkaç gün sonra çıkarılan geçici kanuna göre, vilayette, köyde, sokakta ve kırsalda ismi bilinen veya tespit edilen genelinde tümünden öteki'nin özelinde Ermenilerin silahı toplanacakken, hiçbir Müslümanın da silahı toplanmayacaktır.

Kısaca kanunun emri net şudur:

Tüm Hristiyanlardan ve özellikle Ermeni'den silah al ve Müslimden sakın ha alma!

Silahsızlandırılan Ermeniler, hemen kitlesel olarak sürülmeye başlandı!

Ondan birkaç ay sonraki kanunla, tüm sürülen Ermenilerin malına ve mülküne el kondu!

24 Nisan 1915 tarihli telgrafla Ermenilerin tümü hasım ilan edildikten sonra ilgili kanunlarla, Ermenileri silahsızlandırmak, Ermenileri sürmek ve ailesini parçalamak, Ermenilerin malına ve mülküne el koymak, aslında ırkı olarak Anadolu'da tüm Ermenilerin 'can ve mal güvenliğini' yok etmek ve soyunu kırmak politikasının birer unsurudur!

3.4.2- Enver ve Talât'ın şifahi kararı

Silah toplamakla ilgili Nazır Talât'ın şifresinin birimlere gönderildiği gün 2 Mayıs 1915'te Başkomutan Vekili Enver de, Nazır Talât'a bir şifre gönderdi. Van'da olanlara dikkat çeken Enver, Van'daki Ermenilerin Osmanlı sınırları dışına gönderilmesini ve bunların yerlerine de Müslüman muhacirlerin yerleştirilmesini önerdi.¹

Bu çok önemlidir.

Rumlar da 1914 baharında Osmanlı sınırı dışına sürülmüştü!

Başkomutanlık Vekili Enver ile Nazır Talât arasında sadece bir fikir alışverişi olmadığını, yine Nazır Talât'ın bir başka şifresinden öğreniyoruz.

Dâhiliye Nazırı Talât, 9 Mayıs 1915 tarihli şifresiyle Van Valisi Cevdet'e ve Bitlis Valisi Mustafa Abdülhalik'e, vilayetlerindeki Ermenilerin sürülmesinin kararlaştırıldığını bildirirken², Enver'le sağladığı bu fikir birliğinden bahsetmiş olmalıdır.

Harbiye Nazırı Enver, 26 Mayıs 1915 tarihli şifrede bir nevi itirafta bulundu ve görüşmelerinde şifahen (sözlü) aldıkları kararı hatırlattı. Bu karar da, Ermenilerin çöle sürülmesidir. İttihatçı hükümet, muvakkat kanunu bile yazmadan önce Talât ve Enver, Ermenilerin sürüleceği bölgeyi belirlemiştir:

“Ermenilerin şark vilayetlerinden, Zeytun'dan ve buna benzer yoğun bulundukları yerlerden Diyarbekir vilayeti güneyine, Fırat nehri vadisine, Urfa, Süleymaniye yakınlarına gönderilmeleri şifahen (sözlü olarak) kararlaştırılmıştı[r]. Yeniden fesat yuvaları meydana getirmemek için...”³

1 Genelkurmay, No 1/1: Kls: 44, F: 2-1, aktaran, Kâmuran Gürün-1985, sf. 206.

2 BOA, DH.ŞFR, 52/282, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf.134-135.

3 Genelkurmay, No: 1/1, Kls: 44, Dosya: 207, F: 2-3, aktara, Kâmuran Gürün-1985, sf. 213.

Talât'la 'Ermenilerin Suriye çölüne sürülmesi' kararını şifahi olarak aldığını belirten Enver, devamında bölgede İslam nüfusunun yüzde 10'unu geçmeyecek şekilde Ermenilerin sürülmesini teklif etti.

Sürülen Ermenilerin yollarda neler yaşadığı şifreli yazışmalarda 'şifresiz' de olarak yer aldı. Ermenilerin sürüldüğü Deyr-i Zor çöl bölgesinin 4. Ordu Komutanı ve Bahriye Nazırı Cemal, Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver'i uyardı. Nazır Cemal, 4 Temmuz 1915'te Enver'e gönderdiği şifrede, "4. Ordu bölgesinden sürgün edilen Ermenilerin can ve mal güvenliğini sağlanmak için tarafımdan ilgililere kesin emirler verilmiştir. Diğer bölgeler için de tarafınızdan sert emirler verilmelidir" ifadesini kullandı.¹

Nazır Enver, cevaben Nazır Cemal'e gönderdiği 29 Temmuz 1915 tarihli şifrede ise, 3. Ordu, 5. Kolordu, 4. Kolordu, 10. Kolordu ve Doğu Karadeniz komutanlıklarına gönderilen şifreyle "sürgün edilenlerin" mal ve canlarının korunmasının bildirildiğini aktardı.²

3. Ordu Komutanı Mahmut Kâmil de, Başkomutanlığa gönderdiği 30-31 Temmuz 1915 tarihli şifrede, iç bölgelere 'sevk edilmekte' olan Ermenilerin ve mallarının korunması hakkında kesin emir verilmiş olduğunu bildirdi.³

Sürülen Ermenilerin 'malını ve mülkünü koruyun' emirleri verilmesine verilir, ama sanki 'koruyun' derken 'sakın ha' denmiş gibi!

Çünkü dokuz ay sonra yine 4. Ordu Komutanı ve Bahriye Nazırı Cemal'in bir başka telgrafında 'Ermeniler ölmeyecektir' şifresi de ek olarak yer aldı.

Cemal, 13 Nisan 1916'da Maraş Mutasarrıflığına gönderdiği şifrede, Maraş'ta halen 30.000 Ermeni'nin kaldığını öğrendiğini ve bu duruma üzüldüğünü belirterek, Ermenilerin sevkine hemen başlanması emrini vererek, "Açlıktan ve saldırıdan Ermeniler ölmeyecektir" uyarısını⁴ da ekleme gereğini duydu.

Sanki 'öldürmeyin' derken, 'sakın ha...' der gibi.

Nitekim Cemal'in Bahriye Nazırı olduğu kabinenin Sadrazamı Said Halim de, 9 Kasım 1918'deki Mebusan'da 5. Şubede yapılan sorgusunda, tehcirle ilgili soruya, "Başkumandan Vekili, ordu kumandanları, Ermenilerin bulunduğu muntıkada ordu için bir tehlike mevcut olacağını söylediler ve bunları başka yerlere nakl edelim dediler. Fakat 'nakl ediniz' demekle 'öldürünüz' manası çıkmaz ki... Bunun tatbikatı fena olmuş" yanıtını verdi.⁵

Tüm bu şifre alıp göndermeler, imhanın planlandığının birer itirafıdır.

1 ATASE-8, sf. 6.

2 ATASE-8, sf. 7.

3 ATASE-8, sf. 9.

4 ATASE-8, sf. 107.

5 Mebusan 5. Şube Tahkikatı, sf. 87.

3.4.3- ‘Deyr-i Zor’a sürün’

Muvakkat Sürgün Kanunu 27 Mayıs 1915 tarihli ise de, bu tarihten önce 1915 yılının başından beri Ermeniler yer yer sürüldü. Zaten Dâhiliye Nazırı Talât, kabineye gönderdiği tezkerede sürgünün fiilen başladığını yazmıştır. Dört Yol ve Zeytun (Süleymanlı) bölgesinden Ermeniler Konya civarına sürüldü; sürgün edilen Ermeni sayısının hızla artması üzerine sürgün bölgesi olarak Deyr-i Zor seçildi.

Sürgünle birlikte geride kalan malın ve mülkün ne olacağı da sorulmaya başlandı. 18 Mayıs 1915’te Adana’dan gönderilen şifrede Adana, Tarsus, Mersin ve Dört Yol’dan Halep ve Konya taraflarına sürülen Ermenilerin emlak ve arazileri ile alacakları hakkında ne yapılacağı bildirilmesi istendi.¹

Ermeniler hakkında sürekli bilgi talep edilen şifrelerin gönderildiği 1915 yılının Mayıs ve Haziran aylarında, Ermenilerin yoğunlukla sürüleceği bölge olarak Deyr-i Zor seçildi. Oysa bölgenin çöl olması nedeniyle 1914’te buraya Müslüman muhacir gönderilmez ve bunu da bizzat Dâhiliye Nazırı Talât, “Müslüman muhacirleri gönderemezdik ölürlerdi” diye açıklamıştı.²

İttihatçı hükümet tarafından Müslümanlar için uygun bulunmayan bölge, Ermeni sürgünü için tercih edilmiştir.

Dâhiliye Nazırı Talât, Ermenilerin nerelere yerleştirileceğiyle de yakından ilgilendi. Talât, 21 Haziran 1915’te Musul vilayeti ve Urfa ile Zor mutasarrıflarına peş peşe gönderdiği iki ayrı şifrede, sürülen Ermenilerin Bağdat’ın batısına ve güneyine yerleştirilmesi emrini verdi.³

Bu yönde şifre gönderilmeye devam edildi. İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, Ermenilerin Kerkük, Halep ve Musul havalisinde dağıtılmasını istedi.⁴

15 gün sonra denetim amacıyla Musul ve Deyr-i Zor’a gönderilen şifreyle, bu güne kadar bölgeye gelen Ermeni nüfusu ve bunların iskânları hakkında hemen bilgi verilmesi talep edildi.⁵

İttihatçı hükümet, yollarda ölmeyen Ermeni’nin varacağı yer olarak adı gibi Zor çölünü seçti.

Operasyonda denetim

Dâhiliye Nezareti, sürgünün başladığı tarihten itibaren vilayet ve sancaklardan detaylı bilgi gönderilmesini emretti. Sürgün operasyonunun bir denetim aracı olarak, nereye, ne kadar Ermeni gönderildiğinin bilgisi hep istendi.

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 471/104, 5 Mayıs 1331 (18 Mayıs 1915).

2 MMZC, 1330/1-26, 23 Haziran 1330 (6 Temmuz 1914), sf. 611-612.

3 BOA, DH. ŞFR, 54/83 ve 54/84, 8 Haziran 1331 (21 Haziran 1915), aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 170-171.

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 54/308, 22 Haziran 1331 (5 Temmuz 1915) tarihli, Zor mutasarrıflığına gönderilen şifre.

5 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 54-A/58, 7 Temmuz 1331 (20 Temmuz 1915) tarihli İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti telgrafı.

Belirlenen bölgelere ne kadar Ermeni'nin sürüldüğü ve bundan sonra ne kadar sürüleceği, Ermenilerin hangi yolla sevk edileceği ve Ermenilerin boşalttığı köylere muhacir iskânı hakkında sürekli bilgi talep edildi.

Daha Tehcir Kanunu bile yürürlüğe konmadan önce İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, Adana, Haleb, Erzurum, Van, Bitlis vilayetlerine gönderdiği şifrede, 25 Mayıs 1915'e kadar sürülen Ermenilerin miktarı ve sevk mahalleri hakkında bilgi verilmesini istedi.¹

Devamında bu tür şifreler bir bir gönderildi.

Bir ay sonrasında 24 Haziran 1915'te yine İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, Sivas, Trabzon ve Mamuretülaziz (Elazığ), Adana, Erzurum, Van, Bitlis ve Diyarbekir vilayetiyle Canik mutasarrıflığına peş peşe gönderdiği iki şifrede, sürülen ve sürülmesine karar verilen Ermenilerin köyleri ve ahalisi miktarı hakkında ve ne tarikle (yolla) sevk edileceğine dair serian (hemen) bilgi verilmesini talep etti.²

Bu şifreden dört gün sonra 28 Haziran 1915'te Diyarbekir, Mamuretülaziz, Trabzon, Sivas vilayetine ve Canik mutasarrıflığına gönderilen şifrede de, Ermenilerin nereye sürüldükleri hakkında hemen bilgi istendi.³

12 Temmuz 1915'te de 8 vilayet ve 4 sancaktan sürülen Ermenilerin miktarı, sürüldükleri mahallenin ismi ve bu mahallelere muhacir ile 'medenileştirilecek aşiret' (yani Kürtler ve diğerleri) iskânı hakkında gerekli malumatın gönderilmesi emredildi.⁴

Dâhiliye Nezareti bilgi talep etmeyi sürdürdü.

Nezaretten Ermeni sürgününün yoğun gerçekleştirildiği Erzurum, Adana ve Bitlis gibi vilayetlerle, Canik, Urfa ve Maraş mutasarrıflarına 24 Temmuz 1915'te gönderilen şifrede, Ermenilerin sevk edilen ve kalan miktarının hemen bildirilmesi istendi.⁵

21 Ağustos 1915 tarihli iki şifresiyle de, birçok vilayet ve sancaktan gelen Ermeni nüfusu hakkında bilgi verilmesi talep edildi.⁶

Anlaşılan o ki, Dâhiliye Nezareti, sürün emrinin yanı sıra Ermenilerin ne kadarının sürüldüğü ve ne kadarının kaldığını ve hangi yolla gönderildiğini öğrenmek için bilgi talebinde bulundu.

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 53/113, 12 Mayıs 1331 (25 Mayıs 1915).

2 BOA, DH.ŞFR, 54/136, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 174; Katalog, BOA, DH.ŞFR, 54/137, 11 Haziran 1331 (24 Haziran 1915).

3 BOA, DH.ŞFR, 54/222, 15 Haziran 1331 (28 Haziran 1915) tarihli Nazır Talât'ın telgrafı, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 179-180.

4 BOA, DH.ŞFR, 54/412, 29 Haziran 1331 (12 Temmuz 1915) tarihli İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti'nin şifresi, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 194-195.

5 Katalog, DH.ŞFR, 54-A/100, 12.N.1333 (24 Temmuz 1915).

6 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 55/139 ve 8 Ağustos 1331 (21 Ağustos 1915) tarihli, İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti şifresi.

'Yüzde 10' kriteri

Başkomutanlık Vekili ve Harbiye Nazırı Enver, İttihatçı hükümetin Ermenilerin sürülmesiyle ilgili geçici kanunu dahi açıklamadan Dâhiliye Nazırı Talât'la fikir alışverişinde bulunmaya devam etti. Daha önce Talât'la konuyu etraflıca şifahen görüştüklerini hatırlatan Enver, sürülecek Ermenilerin 'can bütünlüğünü' yok etmeyi hedefleyen iskân politikasının detaylarını yazılı olarak gönderdi. Enver, Talât'a gönderdiği 26 Mayıs 1915 tarihli şifrede, kararlaştırdıkları önerileri şöyle sıraladı:

- “1- Ermeni nüfusu gönderildiği yerlerdeki aşiret ve İslam sayısının yüzde 10 oranını geçmemelidir.
- 2- Göç ettirilecek Ermenilerin kuracakları köylerin her biri 50 evden çok olmamalıdır.
- 3- Ermeni göçmen aileleri seyahat ve nakil suretiyle de olsa yakın yerlere ev değiştirmemeli[dir].”¹

Ermenilerin iskânı, 26 Mayıs 1915'te Talât ve Enver'in şifahen aldığı bu kararlara göre yapıldı ve bunlar daha sonrasında vilayet ve livalara gönderilen şifrelerle hatırlatıldı. Dâhiliye Nazırı Talât, gönderdiği üç şifrede Ermenilerin iskân edileceği koşulları bir bir sıraladı:

- 1- Ermeni köyleri arasında beş saat mesafe olacak.
- 2- İskân bölgesinde Ermeni mektebi açılmayacak ve Ermeni çocukları devlet okullarına gönderilecek.
- 3- Ermeniler, Müslüman nüfusun yüzde 10 oranına göre dağıtılacak.
- 4- Ermeniler, Kerkük, Musul, Diyarbakır ve Zor'da şimendifer güzergâhlarından 25 kilometre dâhilindeki kasaba ve köylere iskân edilecek.²

Nazır Talât, Başkomutanlıktan tebliğ edilen telgrafı Suriye, Haleb, Musul vilayetleriyle, Urfa ve Zor mutasarrıflarına 1 Temmuz 1915'te gönderdi. Talimatname-de, Ermeniler arasındaki haberleşmenin Türkçe olmasını, yeni Ermeni mektebinin açılmamasını ve İstanbul dışındaki Ermenice gazetelerin kapatılmasını emretti.³

“Cevabı verilmeyen veya dolaylı olarak verilmiş olan soru: Bir milyonun üzerindeki Ermeni'nin, [Deyr-i Zor'da] 1.680.721 Müslümanın yüzde 10'u haline nasıl sokulacağıdır?”⁴

İktisadi boşluk doğdu

Ermeniler, Anadolu'nun zanaatçı halkı olarak bilindi. Anadolu'yu gezip de bununla ilgili öykü duymamak mümkün değildir. Ermenilerin sürülmeye başlan-

1 Genelkurmay, No: 1/1, Kls: 44, dosya: 207, F: 2-3, aktaran, Kâmuran Gürün-1985, sf. 213.

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 54/122, 10 Haziran 1331 (23 Haziran 1915); BOA, DH.ŞFR, 54/308 ve 54/315, 22 Haziran 1331 (5 Temmuz 1915), aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 189-190.

3 BOA, DH.ŞFR, 54/261, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 182.

4 Taner Akçam-2008, sf. 67.

masından beş ay sonrasında, bizzat Dâhiliye Nezareti tarafından Anadolu'nun pek çok kentindeki iktisadi boşluğa dikkat çekildi.

İskan-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti Adana, Haleb, İzmid, Niğde, Kütahya ve sair vilayet ve mutasarrıflıkların Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonları riyasetine gönderdiği 2 Kasım 1915 tarihli şifrede, sanatkâr Ermenilerin sürülmesi nedeniyle oluşan iktisadi boşluğun celb edilecek (getirilecek) Müslüman esirlerle doldurulacağından, bunların tüm ihtiyaçlarının karşılanması ve vilayetlerin ihtiyacı olan sanat ve sanatkâr sayısının bildirilmesi istendi.¹

Birbirini tutmayan resmî/gayriresmî rakamlar

Osmanlı ve Genelkurmay ATASE kayıtlarına göre yapılan araştırmalarda, İttihatçı hükümetin sürdüğü Ermeni nüfusun toplamı 924.158 ile 413.067 arasında değişiyor.

İttihatçı hükümet ne kadar Ermeni'yi sürdürdü?

Soru, hâlâ resmen ve kesin olarak yanıtlanabilmiş değil ya da kayıtlara göre resmî diye sunulan bilginin tartışması da bitmiyor.

Ne kadar Ermeni sürüldüğüyle ilgili resmî tartışma bitmeyince, sürgün sırasında ve sonrasında ne kadar Ermeni'nin öldüğü ve öldürüldüğü tartışması da bitmiyor.

Ermeni özelindeki bu durum, diğer gayri Türk ve gayrimüslimler için de geçerlidir. Yakın dönem 1930'lara gelecekseniz, Dersim'de ne kadar T.C. vatandaşı Kürt'ün öldürüldüğü resmen açıklanabildi mi?

Açıklanmadı; çünkü T.C. Dâhiliye Vekili'nin arşivi üzerindeki perde kaldırılmadı.

İttihatçı hükümetin sürdüğü Ermeniler hakkında verilen bilgiler şöyle:

– Genelkurmay verilerine göre 413.067 Ermeni sürüldü.²

– İttihatçı hükümetin Dâhiliye Nazırı Talât'ın özel defter kayıtlarına göre 924.158 Ermeni sürüldü.³

– Mayıs 1915-Şubat 1916 döneminde dokuz ayda 500.000 Ermeni sürgün edildi.⁴

– Valilik raporlarına göre sürgün edilen Ermeni nüfusu toplamı 422.758'dir.⁵

– 17 Aralık 1916'da Sadrazama sunulan belgeye göre 702.900 Ermeni sürüldü.⁶

Bir şahidin kaleminden: Bahriye Nazırı Cemal'in 4. Ordu Komutanı olduğu üç yıl boyunca önce Harekât Şube Müdürü, sonra Erkânı Harbiye Reis vekili, daha son-

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 57/261, 20 Teşrinievvel 1331 (2 Kasım 1915).

2 BDH, Kls: 361, E.D: 1030, Y.D: 1445, F: 1-6 (7-8), aktaran, ATASE-1, sf. 147.

3 Murat Bardakçı-2008, sf. 76-77.

4 Kemal Çiçek, age, sf. 100-101.

5 Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, Babıalı Kültür Yayıncılığı, İstanbul-2004, sf. 95-96.

6 Genelkurmay ATASE Arşivi. Nu: 1/2, Kls: 361, Dos: 1445, Fih. 15-23, aktaran, Azmi Süslü, age, sf. 125-131; Kamuran Gürün'de belge tarihi 7 Aralık 1916, Kâmuran Gürün-1985, sf. 223.

ra Erkân-ı Harbiye Reisi Kurmay Başkanı olan Ali Fuad, yüz binlerce insanın bin kilometre uzağa hazırlıksız ve teşkilatsız sürüldüğüne şahitliğini anılarında yazdı.¹

Kayıtlara dayanan ‘resmî’ rakamlar farklı olsa da bir gerçek var ki, yüz binlerce Ermeni ailesinin asırlardır yaşadığı toprağında ateşi söndürüldü.

3.4.4- Yozgat’ta kırım

İttihatçı hükümetin seferberlikle başlayan ve muvakkat tehcir ile tasfiye kanunlarıyla devam eden Ermenilere yönelik imha politikasının vardığı sonuç, Ermenileri binlerce yıl yaşadığı toprağından kopartmak ve hayat damarlarını kurutmak olmuştur.

Yozgat Tehcir ve Taktili Muhakemesi, İttihatçı kırım politikasının Yozgat özelini ortaya çıkardı; Yozgat Mebusu Şakir’in şahitliği ve mahkemede okunan telgraflar kırımı belgelendirdi.

Resmî ideolojinin en önemli gerekçesi Ermenilerin isyan ettiği ve bunun için sürüldüğü yönündedir. Bu resmî genellemenin Yozgat özeline inildiğinde gerçekçi olmadığını görme imkânı doğdu. Nitekim Yozgat eski Mutasarrıfı Cemal, Ermenilerin böyle bir isyan halinde bulunmadığına şahitlik etti. Yozgat özelinde anlıyoruz ki, belli bir teşkilatlanma içinde olmayan çoğunluk Ermeniler de sürülmüştür.

İsyan etmediler

5 Mart 1919’da yapılan 11’inci duruşmada şahit eski Mutasarrıf Cemal dinlendi. Bir soru üzerine şahit Cemal, Yozgat’ta Ermenilerin isyan etmediğini söyledi.²

Cemal’in bu söyledikleri 8 Nisan 1335 (1919) tarihli mahkeme kararında da aynen yer aldı.³

Duruşmalarda şahitler görüp işittiklerini bir bir anlattı. 11 Şubat 1919’da yapılan 4’üncü duruşmada Yozgat Mebusu Şakir⁴ şahit olarak dinlendi. Alıntı tırnak içinde olmak kaydıyla konuşmasını özetliyorum:

Tehcir emri verildiğini ben Yozgat’ta iken işittim. Önce sevk olan erkeklerdi. Eli silah tutan ve komitacılıkta bulunabileceklerin sevkı isteniyordu. [Mutasarrıf] Cemal Bey bir kafilé daha sevk etti. Bunlar aileleriyle beraberdi. Daha sonra Cemal Bey infisal etdi (ayrıldı). Kemal Bey vekâleten geldi. Kemal Beyin tehcir esnasında katl yaptığına dair şayialar işittim. “Bütün ahali bundan müteessir, müteheyyic (heyecanlanmış, coşmuştu), hatta mütehayyir olmuştu (hayret etmişti).”

1 Ali Fuad Erden, age, sf. 151.

2 *Memleket ve İkdâm gazeteleri*, 6-7 Mart 1335 (1919), aktaran, Yozgat Davası, sf. 240, 256.

3 BOA, DÜİT, 79-4/176-1-12 lef 2, ayrıca *Sabah* ve *Hadisat* gazeteleri 14 Nisan 1335 (1919) tarihli, aktaran, Yozgat Davası, sf. 361.

4 Şakir, Osmanlı Meclis-i Mebusan, ikinci ve üçüncü dönem Yozgat mebusudur. (*TPT/Meşrutiyet-2*, sf. 43.)

Öne geçmek kabil değildi. Daha çok durmadan Ankara'ya geldim ve Vali Atıf Bey'e fecaiyyi anlattım. İstanbul'a gelince de ilgili makama da söyledim. Bendeniz bu katl vukuna şahit olmadım. Kemal Beyle görüşmedim. Şahit değilim, fakat işittim. Birtakım ailelerin mallarının da alınmış olduğunu söylediler. İsteselerdi mutasarrıf ve Tevfik Bey önleyebilirdi sanırım. Bu iki kişi men etmediler.¹

Reisin sorusu üzerine Ankara İttihat ve Terakki Murahhası Mesulü Necati'nin daha önce geldiğini, Kemal'in orada olmadığını ve Tevfik'in orada olduğunu anlatan mebus Şakir, reisin Mutasarrıf Cemal'in niye görevden ayrıldığıyla ilgili sorusunu, "Bunu Talât Paşa'ya sordum. Talât Paşa fena mukabelede bulundu, aramız açıldı. Bana sen aceze hamisi misin? dedi. Anlaşılan Cemal Bey aciz imiş, nazarınca aczi sabit olmuş... Ben, aceze hamisi olmak fena değildir, dedim" diye yanıtladı.²

Sevk sırasında katliam

Kolordu komutanı Manastırlı Miralay Halil Recai, Yozgat davasında 18 Şubat 1919'da 7'nci duruşmada yaptığı şahitlik sırasında, Mebus Şakir'in duydum dediğini kendisine gelen bir telgraftan okuduğunu anlattı. Miralay Halil Recai, Kayseri'den gelen şifreli telgrafta 200-300 Ermeni'nin imha edildiğini yazdığını belirterek, soru üzerine telgrafi Başkumandanlığa bildirdiklerini ve Başkumandanlıktan da "askeriyenin böyle işlere müdahale etmemesi" emrinin verildiğini söyledi.³

Aynı duruşmada Müddei-i Umûmi (savcı), Yozgat Müftüsünün tahkikat evrakını okuttu. Buna göre, Yozgat'ta vukuat 4-5 Temmuz [1331] (17-18 Temmuz 1915) günü başladı. Köylerden toplanan adamlar vasıtasıyla birçok Ermeni'nin sevk sırasında katledildiğini ve ahalinin Ermenileri kurtarmaya çalıştığını işittiğini belirten müftü, bazı jandarmaların da emvâli ve nukudu topladığını beyan ediyordu evrakta. Kemal'in itirazı üzerine, Reis cevaben, "Demek ki 70 yaşındaki müftü yalan söylüyor" diye konuştu.⁴

Bir diğer şahit asker Miralay Şahab, 20 Şubat 1919'daki 8'inci duruşmada, tehcir sırasında Kayseri'de bulunduğunu belirterek, önceki duruşmada şahitlik yapan Recai Bey'e yazmadığını söylemesi üzerine, telgraf okunduğunda da, unutmuş olabileceğini ifade etti.⁵

22 Şubat 1919'daki 9'uncu duruşmada Kaymakam Kemal, haberinin olmadığını söylemesinden sonra Reis, 360 Ermeni'nin katledildiğine dair 207 no'lu ve 17 Temmuz [1331] (30 Temmuz 1915) tarihli telgrafi okuttu:

"Tehcir olunurken muzır Ermeniler jandarma çavuşu Hüseyin tarafından katl olundukları (öldürüldükleri) ma'rûzdur (arz edilir).

Boğazlıyan Şube Reisi"

1 *Memleket gazetesi*, 12 Şubat 1335 (1919), aktaran, Yozgat Davası, sf. 130.
2 *Memleket gazetesi*, 12 Şubat 1335 (1919), aktaran, Yozgat Davası, sf. 130-131.
3 *İkdam ve Yeni Gazete gazeteleri*, 19 Şubat 1335 (1919), aktaran, Yozgat Davası, sf. 185-186, 195-196.
4 *İkdam ve Vakıf gazeteleri*, 19 Şubat 1335 (1919), aktaran, Yozgat Davası, sf. 190.
5 *Memleket, Vakıf ve Yeni Gazete gazeteleri*, 21 Şubat 1335 (1919), aktaran, Yozgat Davası, 201-203.

Ardından şahit miralay Şahab'ın yazdığı 263 no'lu ve 11 Ağustos [1331] (24 Ağustos 1915) tarihli telgrafi okuttu:

“Telgraf: Akdağmadeni'nden alman telgraf Yozgat Mutasarrıflığından hiçbir Ermeni bırakılmadığı yolundadır icra-yı icabı”

Telgrafların okunmasından sonra Kaymakam Kemal, aldığı emirleri tebliğ ettiğini beyan etti. Reis, 292 no'lu şifre ile Boğazlıyan'da Ermeni kadın ve erkek kimse kalmadığını bildiren miralay Şahab'm telgrafını okuttu:

“Telgraf:

Boğazlıyan'da 130 Ermeni'nin imha edildiğine dair”

Şahab ise hatırlamadığını söyledi.¹

207 no'lu telgrafla ilgili *Memleket* ve *Yeni Gazete*'nin 360 Ermeni'nin katledildiğini yazarken, *Vakit* gazetesi ise bu rakamı 3660 olarak verdi haberinde.²

Yozgat'ta ne yaşandığı, mebusu ve müftüsünün şahitliği ve zamanında yazılan telgraflarla ortaya kondu.

Katl ve nehb ve gârât suçu

Yozgat Mutasarrıf Vekili ve Boğazlıyan Kaymakamı Kemal ve Yozgat Jandarma Kumandanı Binbaşı Tevfik'in yargılandığı Yozgat Tehcir ve Taktili Muhakemesi'nin 8 Nisan 1919 tarihli kararının özeti:

Yozgat Mutasarrıf Vekili ve Boğazlıyan Kaymakamı Kemal ve Yozgat Jandarma Kumandanı Binbaşı Tevfik, resmî emirde bildirilen istisnaları bile dikkate almayarak kadın, yaşlı, çocuk demeden Ermenilerin hepsini sürgün eyledi. Kıtala ve nehb (öldürmeye ve çapulculuğa) ve garata (yağmalara) sebebiyet verdikleri, kasten ve kesin olarak tedbir almadığı, şahitlerin anlatımlarında da beyan edildi. Ermenilerin bir kısmının bozgunculuk yaptığı, geriye kalanın da sadakatini göstermiş olup, Erzurum ve Van'da Ermenilerin yaptıkları mezalimin sorumluluğunu, Ermeni ihtilâline katılmayan Yozgat'taki Ermenilere yüklemeye kanuni ve vicdani bir neden bulunmadığı halde, adı geçenlerin idaresi altında “taktil fikr-i sakim (hastalıklı katliam fikri)” faaliyetinde bulunduğu eldeki evraktan anlaşıldı. Kemal'in adı geçen sancakta en büyük mülki amir olduğu halde katl ve nehb (öldürme ve çapulculuk) ve gârât (yağmalama) suç fiillerini düzenlediğinden suçlu bulunarak idamına, ikinci dereceden suçlu Tevfik'e 15 sene kürek cezası verildi.³

Bu karardan sonra kaymakam Kemal, 10 Nisan 1919'da idam edildi.

1 *Memleket* gazetesi, 23 Şubat (1335) 1919, aktaran, Yozgat Davası, 212, 214, 215.

2 Yozgat Davası, sf. 212, 218, 222.

3 *Takvim-i Vekayi*, no: 3617, sf. 1-2, aktaran, Tehcir ve Taktil, sf. 712-714.

Mebustan eski mutasarrıfa kadar herkesin şahitliğinde ihtilal hareketine katılanayan ve isyan etmeyen Yozgat Ermenileri, İttihat ve Terakki'nin ve hükümetinin mir ve yönlendirmesiyle katledilmiştir.

3.4.5- Kayseri'de 'bomba hikâyesi'

Resmî ideolojinin Ermenilerle ilgili ileri sürdüğü temel iddia, Anadolu'nun her bölgesinde ve kentinde isyan ettiği'dir. Adı sayılan kentlerden biri de Kayseri'dir. isyanı ortaya koyan unsurlar hakkında yakalandığı belirtilen silah ve bomba dışınla bunları kullanacak kişiler hakkında verilen bilgi sınırlıdır.

Bugün resmî ideolojinin temel başvuru kitabı olan İttihatçı hükümetin 1916 yılında hazırladığı rapordan Kayseri değerlendirmesini özetliyorum:

Kayseri'de komiteyi oluşturanların bir kısmı Amerika'da senelerce kalmış kimşelerdi. Bütün Ermeni evleri silah saklamak, duvarlar arasında gizli bölmeler yapmak şeklinde inşa edilmişti.¹

1908 Eylülünde Hınçak köylere kadar teşkilat kurdu. Amerika'da bulunan Kayserililer teavün (yardımlaşma) cemiyetleri vasıtasıyla Kayseri'ye mühim paralar aktarıyordu. Everek'teki komite yüzlerce bomba imal etti. Everek Su Mahallesinden Elekçıyan Kigork, bombacılık tahsili için Amerika'ya gönderildi. Bilgileri Fransızca, Rusça ve Ermenice olarak parçalar halinde şifreleyerek mektuplarla ailesine gönderdi. Aralık 1913'te damatlarıyla birlikte bomba imalâtına başladılar. Çeşitli etkide 400 bomba imal edildi.²

Taşnaksutyun Komite şubesi de bomba imal etti. Nubar Paşa'nın Avrupa'daki faaliyeti nedeniyle Nubar Cemiyeti isminde 4 şube kuruldu, bir muallim tarafından.³

Seferberlik sonrasında Hınçak ve Taşnaksutyun, Kayseri ve Everek'te birlikte faaliyet göstermeye başladı ve bombalar iki komite arasında taksim edildi. Gençlerin askerliğe gitmemesi istendi, bir kısım genç de çağrıldığı halde askerliğe gitmedi ve gidenler de silahlarıyla kaçtı.⁴

11 Şubat 1915'te Amerika'da bomba eğitimi alan Kigork'un Everek'teki imalâtı sırasında patlama oldu ve eli koptu. Ortalık temizlendi, ama patlama yerine giden küçük bir İslam çocuğu sayesinde hükümet, meseleyi anlamıştır. Tahkikat neticesinde Şubat 1915'te Everek'te 30, Mart 1915'te 21, Mayıs'ta 11, ayrıca Kayseri'de 90 değişik çapta bombalar ve silahlar bulundu.⁵

1 İttihat ve Terakki-1916, sf. 221-227; ayrıca, *Osmanlı Devleti Raporu Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi 1916*, rapor kitap içinde, *Talât Paşa, Ermeni Vahşeti*, Hazırlayan: Nurer Uğurlu Örgün Yayınevi, 1. baskı, İstanbul-2005, sf. 467-469.

2 İttihat ve Terakki-1916, sf. 221-223.

3 İttihat ve Terakki-1916, sf. 224-225.

4 İttihat ve Terakki-1916, sf. 223-224.

5 İttihat ve Terakki-1916, sf. 226-227.

Develi'de Ermeni mezarlığında bomba imalinde kullanılan araç gereç, ayrıca bir bahçe ve kilisede 45 bomba ve birçok mermi ele geçirildi.¹

İttihâla karar verince seyyar çeteler oluşturuldu ve 20-30 kişilik gruplar halinde Devrevnek, Efkere, Ekrek vs. mahallerde faaliyete başladılar.²

Ayrıca İttihat ve Terakki Fırkası'nın 1916 yılı kongre raporunda Kayseri'deki durum özetle şöyle raporlaştırıldı:

Şubat 1915'te Kayseri'nin Develi kasabasında Amerika'dan yeni dönmüş Kegork (İttihat ve Terakki raporunda ismi Elekçıyan Kigork) Hamparsumyan'ın evinde bir bomba patladı. Patlamadan sonra evde yapılan araştırmada Ermeni mezarlığında ve okullarda 90'ı aşkın memeli ve fitilli bombalar, yüzlerce silah ve barut, Fransızca, Rusça ve Ermenice şifre anahtarları, ihtilal vesikaları, 70 maddelik talimname, birçok haberleşme evrakı bulundu. Tutuklanan "maznunlar" (sanıklar), bu savaş vasıtalarını Ermeni ihtilâli için hazırladıklarını biperva (çekinmeden) itiraf ettiler.³

Genelkurmay-ATASE'de Kayseri değerlendirmesi özetle şöyle:

Ankara 5. Kolordu Komutan Vekili Halil Recai, 25 Şubat 1915'te Osmanlı Harbiye Nezareti'ne; Kayseri-Develi'de bir Ermeni'nin bomba imal ederken patlaması sonucu bir kişi öldüğü ve bunun üzerine yapılan aramada mezarlıkta gömülü silah ve barut çıktığı bilgisini verdi. Yine Ankara 5. Kolordu Komutan Vekili Halil Recai, 28 Mart 1915'te Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta Develi Ermeni kilisesi ve okulunda 21 bombanın bulunduğunu yazdı.⁴

İttihatçı hükümet bombacılar ve bombalar hakkında döküm yapıyor da, bu bombaların kullanıldığı bilgisini netleştiremiyor. Ayrıca bombanın patlaması sonrasında Şubat 1915'te birçok kişi de tutuklandı. Elbette yargılanmış olmaları.

Tüm bunlar, Kayseri'de Ermeni kalmayacak şekilde tüm Ermenilerin sürülmesinin gerekçesini oluşturdu.

Kayseri Mutasarrıfı Zekâi'nin 5 Eylül 1331 (18 Eylül 1915) tarihli şifresine göre, yaklaşık 50 bin Ermeni'den Kayseri'den 1.517'si Katolik ve 1.967'si Proteston olmak üzere merkezden 44.271 Ermeni sürüldü ve kalan Ermeniler de yüzde 5 oranında köylere dağıtıldı. Daha önce sürülen 765 Ermeni de eklendiğinde sürülen Ermeni toplam 45 bini aştı.⁵

Bombayı yapan belli, isim isim sıralandı, zaten Taşnak ile Hınçak partileri legal bir faaliyet içinde olduğu için kimin ne olduğu da biliniyor, hatta bomba veya silahlı olan da yakalanmış, tüm bunlara rağmen İttihatçı hükümete göre, 'bazı Ermeniler değil, tüm Kayserili Ermeniler suçlandı ve sürüldü.

1 İttihat ve Terakki-1916, sf. 227.

2 İttihat ve Terakki-1916, sf. 227.

3 Mete Tunçay, Cihat ve Tehcir, sf. 80; İttihat ve Terakki-1916, sf. 221-223.

4 BDH, Kls: 385, E.D: 1021, Y.D: 1530, F: 5 (1), aktaran, ATASE-1, sf. 53-54.

5 BOA, DH.EUM. 2. Şb, 68/75, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 260.

İttihatçı hükümet, kimin ne yaptığının istihbaratını almış ve tespit edilen kişiler yakalanmış, ama yine de tüm Kayserili Ermeniler toprağından kopartıldı.

Bu, ırkçılık değilse, ne?

3.4.6- Sürmeyin, amma pardon

Dâhiliye Nazırı Talât, birçok vilayet ve sancağı gönderdiği şifrede Ermenilerden Katolik, Protestan olanların ve şimendiferde, Düyun-ı Umumiye'de, Osmanlı Bankası'nda çalışanların, asker ve subay ile mebus ailelerinin sürülmeyeceğı emrini verdi. Ama bundan 'sürmeyin' dediğı anlaşılmamalı; çünkü bu şifrelerin gönderildiğı tarih, o vilayet ve livada Ermeni sürgününün başladığından iki-üç ay sonrasına aittir.

Dâhiliye Nazırı Talât,

- 8 Haziran 1915'te Maraş'ta ticaret ve benzeri işleri yapan Ermenilerin¹,
- 8 Haziran 1915'te Erzurum'da Ermenilerden askerî imalâthanede çalışanlarla, güçsüz kadınların²,
- 17 Haziran 1915'te Erzurum'da Ermeni Katoliklerin³,
- 28 Haziran 1915'te Trabzon'da Düyun-ı Umumiye'de çalışan Ermeni memurların⁴,
- 29 Haziran 1915'te Mamuretülaziz'de (Elazığ) Alman Protestan misyonunda bulunan Ermenilerin⁵,
- 4 Temmuz 1915'te Trabzon, Sivas, Diyarbekir, Mamuretülaziz ve Canik'te esnaf ve tüccar Ermenilerin⁶,
- 3 Ağustos 1915'te Erzurum, Adana, Ankara, Bitlis, Haleb, Diyarbekir, Sivas, Trabzon, Mamuretülaziz, Van, Urfa, Maraş ve Canik'te (Samsun) kalan Katolik Ermenilerin⁷,
- 15 Ağustos 1915'te Erzurum, Adana, Ankara, Bitlis, Haleb, Hüdavendigâr (Bursa), Diyarbekir, Sivas, Trabzon, Konya, Mamuretülaziz (Elazığ), Van, Urfa, İzmir, Maraş Canik, Karesi (Balıkesir), Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar), Kayseri, Niğde ve Eskişehir'de Ermeni asker ve subay ailesinin⁸,
- 15 Ağustos 1915'te Erzurum, Adana, Ankara, Bitlis, Haleb, Hüdavendigâr (Bursa), Diyarbekir, Sivas, Trabzon, Konya, Mamuretülaziz, Van, Urfa, İzmir, Maraş

1 BOA, DH.ŞFR, 53/295, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 160.

2 BOA, DH.ŞFR, 53/303, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 161-162.

3 BOA, DH.ŞFR, 54/55, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 168.

4 BOA, DH.ŞFR, 54/221, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 178.

5 BOA, DH.ŞFR, 54/170, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 180.

6 BOA, DH.ŞFR, 54/287, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 186.

7 BOA, DH.ŞFR, 54-A/252, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 205.

8 BOA, DH.ŞFR, 55/18, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 215.

Canik, Karesi, Karahisar-ı Sahib, Kayseri, Niğde ve Eskişehir'de Ermeni mebus ve ailelerin¹,

– 15 Ağustos 1915'te Erzurum, Adana, Ankara, Bitlis, Haleb, Hüdavendigâr, Diyarbakir, Sivas, Trabzon, Konya, Mamuretülaziz, Van, Urfa, İzmid, Maraş Canik, Karesi, Karahisar-ı Sahib, Kayseri, Niğde ve Eskişehir'de Protestan Ermenilerin²,

– 17 Ağustos 1915'te Adana, Ankara, Aydın, Beyrud, Haleb, Hüdavendigâr, Suriye, Konya, Urfa, İzmid, Zor, Karesi, Karahisar-ı Sahib, Kudüs-i Şerif, Niğde, Eskişehir ve Kütahya'da şimendiferde çalışan ve vesikası olan Ermeni memur ve amele ailelerinin³,

– 18 Ağustos 1915'te Mamuretülaziz'de Amerika'nın Harput Konsolosluğunda bulunan Ermenilerin⁴,

– 8 Eylül 1915'te Haleb, Musul, Hüdavendigâr, Ankara, Konya, Maraş, Karesi, Kütahya, Eskişehir'de Osmanlı Bankası'nda çalışan Ermeni ailelerinin⁵,

– 18-19 Eylül 1915'te Konya, Ankara, Hüdavendigâr, Adana, İzmid, Karahisar-ı Sahib, Kütanya, Eskişehir, Niğde'de Anadolu demiryolu kumpanyasında ve şimendiferlerde hizmetli çalışan Ermenilerin⁶ sürülmemesi emrini verdi.

Ermenileri sürmeyin şifresi gidene kadar, zaten orada Ermeni kaldığı da şüphelidir. Sürgünün 1915'in Mayıs sonu Haziran başında yoğunlaştığı bir kentte, 15 Ağustos'ta veya 18-19 Eylül'de gönderilen ikinci bir şifreyle 'şunları sürmeyin' emrinin ne kadar anlamı olabilir? Nitekim Maraş somutunda bu yaşanmıştır ve Haleb'ten Katolik Ermenilerin geri gönderilmesi emri de verilmiştir, eğer bu gönderin emri de uygulandıysa!

Bazı vilayetlere de 'şimdilik sürmeyin' emri, 'daha sonra' olabilir de içermiyor mu?

İttihatçı taktik, ikinci emir esas, birinci geçersizdir. Maraş ve Yozgat'ta birinci telgraf 'Katolikleri ya da asker ailesini ya da Protestanı sürmeyin' derken, ikinci telgraf 'sürün' denmiş olabileceğinin örneğidir.

Maraş, Dâhiliye Nazırı Talât'ın 3 Ağustos 1915'te Katolik Ermenilerin sürülmesinin emrini verdiği vilayet ve livalar arasındadır.⁷

Bu emri veren Nazır Talât, 2 Mayıs 1916 tarihinde Haleb vilayetine gönderdiği şifrede, Maraş Katoliklerinin geri gönderilmesini istedi.⁸

15 Ağustos 1915'te birçok vilayet ve livaya gönderilen şifrede Ermeni asker ailesinin ve Protestanların sürgün edilmeyeceği yönünde Dâhiliye Nazırının emri

1 BOA, DH.ŞFR, 55/19, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 214.

2 BOA, DH.ŞFR, 55/20, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 213-214.

3 BOA, DH.ŞFR, 55/48, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 217.

4 BOA, DH.ŞFR, 55/97, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 221.

5 BOA, DH.ŞFR, 55-A/152, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 244.

6 BOA, DH.ŞFR, 56/77, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 264-265.

7 BOA, DH.ŞFR, 54-A/252, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 205.

8 BOA, DH.ŞFR, 63/157, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 365-366.

olsa da, oğlu Çanakkale’de asker olan ve ölen Yozgatlı Protestan Surenyan’ın sürül-
düğü ‘Yozgat Tehcir Davası’nda anlatıldı.¹

İkinci şifrenin geçerli olduğunun benzer örnekleri:

Dâhiliye Nezareti’nden, 11 Ağustos 1915’te Ankara, Adana ve Haleb vilayeti
le Adana, Haleb ve Maraş Emvâl-i Metrûke Komisyonları Riyaseti’ne gönderdiği
ki şifrede, Ermeni Katoliklerin diğer Ermenilerle birlikte sürülmesi emri verildi.²

Sivas vilayetinden 4 Ağustos 1915’te gönderilen şifrede de, Katolik Ermenile-
rin ne kadarının sürüldüğü hakkında bilgi istendi.³

Dâhiliye Nezareti, 16 Ekim 1915’te Haleb Emvâl-i Metrûke Komisyonu Riya-
seti Vekâletine gönderdiği cevabi telgrafta, “Ermeni emvâli, milliyet kaydıyla mu-
cayyedir (yazılıdır). Mezheb, kanundan istisnayı icab ettirmez” denildi.⁴

Anlaşıyor ki, Ermeni’nin mezhebinin farklı olmasının, onun sürülmesine
engel olmadığı da özel olarak bildirilmiştir.

Ankara vilayetinden gönderilen 27 Temmuz 1919 tarihli şifrede, Ankara’ya
lönen Katolik Ermeniler hakkında bilgi verildi.⁵

Bunlar, bazı zamanlarda sürülmeyin emri verilse de, Ermeni olup da İttihatçı
sürgün’ kılıcından ya hiç kimsenin kurtulmadığının ya da çok azının istisna kal-
lığının birkaç örneğidir.

Gerçi sürülmeyip kalanların da sonradan Kayseri’de olduğu gibi Müslüman köy-
lerine yüzde 5 oranına göre dağıtıldığı hatırlanırsa⁶, evinden ve toprağından sürülme-
yenlerin toplam nüfusun çok ama çok az bir kısmını oluşturduğu anlaşılmaktadır.

3.4.7- ‘Dönersen’ belki yaşarsın

1915 yazında İttihatçı hükümetin sürgün politikasının öncelikli hedefi, Ermeni-
erdi. Bazen bunun tek istisnası olmuştur; o da, Ermeni’nin din değiştirmesidir. Za-
nanla bu da yeterli bulunmamış ve tüm Ermenilerin sürülmesi emri bildirilmiştir.

Ermenilerin yoğunlukla sürüldüğü sırada din değiştirip Müslüman olmasına
güvenmeyen Nazır Talât, 15 vilayet ve livaya gönderdiği 1 Temmuz 1915 tarihli
şifrede, bazı Ermenilerin memleketlerinde kalmak için ihtidâ ettikleri (Müslüman
oldukları) anlaşıldığı için, bunlara güvenmeyip bu kişilerin sürgün edilmesi em-
rini verdi.⁷

Vakit (Muvakkat) Gazetesi, 9 Şubat 1335 (1919), aktaran, Yozgat Davası, sf. 106-107.

Katalog, BOA, DH.ŞFR, 54-A/373 ve BOA, DH.ŞFR, 54-A/384.

Katalog, BOA, DH.ŞFR, 482/89.

Katalog, BOA, DH.ŞFR, 57/37.

Katalog, BOA, DH.ŞFR, 632/32.

BOA, DH.EUM. 2. Şb, 68/75, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 260.

BOA, DH.ŞFR, 54/254, 18 Haziran 1331 (1 Temmuz 1915), aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 184-
185.

İhtidâ etmeye zamanla bazı ek unsurlar da eklendi. İhtidâ eden Ermeni kızlarının Müslümanlarla evlendirilmesinin uygun olduğu emrini Nazır Talât, Niğde mutasarrıflığına “Bizzat hallolunacaktır” notuyla gönderdi.¹

Bir ara ihtidâ etmek, emvâlin iadesinin tek gerekçesi olarak dikkate alındı.

Ermeni Maroka ihtidâ ettikten (Müslüman olduktan) sonra Ahmed Sırrı adını aldı ve sahibi olduğu Abranosyon müesseseleri de dâhil mevcut malları kendisine teslim edildi. Bu örnek vaka Dâhiliye Nezareti Erzurum, Sivas, Adana, İzmir, Karesi ve sair Emvâl-i Metrûke Komisyonları Riyaseti’ne 6 Aralık 1915’te gönderdiği şifrede, özel olarak aktarıldı.²

Dâhiliye Nezareti devamında iki şifreyle de Abranosyanlar’ın el konulan ve satılan eşya bedelinin ödenmesini³ ve Abranosyanlar’ın mallarının tasfiyeden istisna⁴ tutulmasını istedi.

Ermenilerin yoğunlukla sürüldüğü 1915 yılı Ağustos ayında Dâhiliye Nezareti, Adana, Erzurum, Bitlis’in bulunduğu birçok vilayete ve Emvâl-i Metrûke Komisyonu Riyasetlerine yolladığı şifrede, “ihtidâ eden veyahut izdivaç edenlerle” (Müslüman olan ve evlenenlerle) bırakılan çocukların emlâkinin bırakılmasını ve vefat halinde de mirasçılarının hisselerin verilmesini bildirdi.⁵

İttihatçı düzene göre, sürgün olmak istemeyen Ermeni’nin malını almasının tek koşulu: Hristiyan kimliğini Müslüman olarak değiştirmesidir!

Bir insan dinini değiştirebilir, ama etnik kökenini değiştiremez ki!

Nezaret, Trabzon Emvâl-i Metrûke Komisyonu Riyaseti’ni uyardı, ihtidâ edenlerin emvâlinin ‘itası lazımdır’ yani verilmelidir diye.⁶

Bu emrin geçici olduğunu Dâhiliye Nezareti kayıtları ortaya koyuyor. Din değiştirip Müslüman olmak da, malını kurtarmaya yetmez.

Kayseri Tasfiye Komisyonu Riyaseti’ne gönderilen şifrede, sürülenlerin mühtedi (Müslüman olan) olup olmadığı dikkate alınmadan emvâlinin tasfiye edilmesi istendi.⁷

Hatta öyle ki Müslüman olan Ermeni’nin, nüfus kâğıtlarına Ermeni olduğunun belli olmasını sağlayacak özel işaretler kondu. Böylece Müslümanlar arasında belli olması amaçlandı.

1 Şubat 1916’da Dâhiliye Nazırı Talât, Adana, Ankara, Bitlis, Haleb, Hüdavendigâr, Diyarbekir, Sivas, Trabzon, Konya, Mamuretülaziz (Elazığ), Musul, Van vilayetlerini ve Urfa, İzmir, Canik, Zor, Karesi, Kayseri, Eskişehir

1 BOA, DH.ŞFR, 55/92, 5 Ağustos 1331 (18 Ağustos 1915), aktaran Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 221.

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 58/201, 23 Teşrinisani 1331 (6 Aralık 1915).

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 59/12, 2 Kanunuevvel 1331 (15 Aralık 1915).

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 63/35, 4 Mayıs 1332 (17 Mayıs 1916).

5 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 54-A/382, 29 Temmuz 1331 (11 Ağustos 1915).

6 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 59/5, 1 Kanunuevvel 1331 (14 Aralık 1915).

7 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 61/224, 24 Şubat 1331 (8 Mart 1916).

hir, Kütahya, Niğde mutasarrıflarını uyardı. Gönderilen şifrede, din değiştiren Ermenilerin nüfus sicillerine kayıt yapılırken, verilen nüfus cüzdanında din değiştirmiş olduğunu ve aile isminin açıkça belirtilip belirtilmediğinin bildirilmesi istendi.¹

1915'te Ermenilerin Müslüman olması halinde, sürülmeyeceğinin emrini veren Dâhiliye Nezareti, ancak Talât ve Enver'in Almanya'ya kaçmasından üç hafta sonrasında 28 Kasım 1918'deki şifresinde değişikliğe gitti. Edirne, Adana, Ankara vilayetleriyle, Maraş, Menteşe ve Niğde mutasarrıflarına gönderilen telgrafta, Müslümanlarla evlenen Ermeni kadın ve kızların eski dinlerine ve ebeveynlerinin yanlarına dönmek isteyenlerin serbest bırakılmasına onay verildi.²

İttihatçı hükümetin sürgün icraatı, kimliği yok etmenin ırkçı pratiğidir.

3.4.8- Talât'ın asimilasyon planı

Her kırımın en çok mağduru çocuklardır. Sürgünle, aileler parçalandı. Yakın dönemde Ermeni'den Dersimli Kürt'e tüm Anadolu halklarında çocuklar ailelerinden kopartıldı.

Sürgünün yoğunlaştığı 1915 yılı Haziran ayında Diyarbekir, Adana, Haleb, Trabzon, Erzurum, Sivas, Bitlis, Mamuretülaziz (Elazığ), Van ve Maraş'a gönderilen şifrede, ne kadar 10 yaşından küçük Ermeni çocuğunun olduğu ve bunların yerleştirilebileceği eytamhane (yetimhane) binalarının yeterli olup olmadığının bildirilmesi istendi.³

Ermeni çocukları ailesinden öylesine kopartılmış ki, Dâhiliye Nazırı Talât, Mamuretülaziz vilayetine gönderdiği şifrede, 'sahipsiz Ermeni çocukları'nın bulundukları yerde kalmasını emretti.⁴

Çocuktan bir maldan bahseder gibi 'sahipsiz' demek, ne yaşandığının da ifadesidir.

Ermeni çocukları konusu, temmuzda artık İttihatçı hükümet idaresindeki Osmanlı'nın genel sorunudur. 12 Temmuz 1915'te İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, içinde Adana, Erzurum, Van, Trabzon, Sivas, Edirne, Canik, İzmid, Kayseri ve Zor'un bulunduğu daha birçok vilayet ve livaya gönderdiği şifrede, Ermeni çocukların bakımlarının yanı sıra, terbiyelerinin sağlanmasını istedi.⁵

Terbiye, âdâb-ı muâşeretin değil, asimilasyonun bir şifresi olsa gerek.

1 BOA, DH.ŞFR, 60/27, aktaran, Taner Akçam-2008, sf. 303.

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 93/300, 28 Teşrinisani 1334 (28 Kasım 1918).

3 BOA, DH.ŞFR, 54/150, 13 Haziran 1331 (26 Haziran 1915), aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 175.

4 BOA, DH.ŞFR, 54/163, 13 Haziran 1331 (26 Haziran 1915) tarihli, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 176.

5 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 54/411, 29 Haziran 1331 (12 Temmuz 1915).

Nitekim terbiyenin şifresi, sonraki telgrafla çözüldü. Nazır Talât, Haleb Valisine 9 Ağustos 1915 tarihli emrinde, küçük yaşta kimsesiz kız ve erkek Ermeni çocukların İslam köylerine dağıtılması emrini verdi.¹

Çocukların dağıtılması emrine kadınlar da eklenerek, daha sonra yine Talât'ın Mamuretülaziz vilayetine 'bizzat halli' notuyla gönderdiği şifreyle tekrar edildi.²

Dâhiliye Nazır Talât, yukarıda çocukların 'tebriyesi' düzeyinde denilecek benzetme aynileştirme politikası, daha sonrasında asimilasyon programı olarak netleştirildi.

Talât'ın, 11 vali ve 9 mutasarrıf ile Başkumandan Vekili Enver'e 30 Nisan 1916 tarihli şifrede, Ermeni kadın ve çocuklarla ilgili beş maddelik gönderdiği programda önerdiği resmen asimilasyondur. Asimilasyonun Osmanlıcası olan 'temsîl' dördüncü maddede yazıldı ve birinci maddedeki 'istînâs' yani alıştırma da benzer içeriktedir. Böylece Talât, asimilasyon programını resmen açıklamıştır; hedef, kitle halinde kadınlar ve çocuklardır. (Bakınız, *Belge 5- Asimilasyonun Resmî Belgesi*)

1925'te kabul edilen ve Kürtleri Türkleştirmenin ana metni olarak bugüne kadar varlığını sürdüren Şark Islahat Planı'nda da 'temsîl' aynen yer aldı.³

Birinci maddede hem 'erkekleri sürülen' hem de 'Ermeni bulunmayan köy ve kasabalar' tanımlarıyla Ermeniler ifade edilse de, o sırada benzer durumda olan diğer gayrimüslim ve gayri Türklerin de bu program kapsamında olduğu belirtilmiştir. Dâhiliye Nezareti'nin umum vilayet ve livalara gönderdiği 1 Şubat 1919 tarihli şifrede⁴, açık olarak, çocuklar ve mühtediyenlerden (Müslüman olanlardan) bahsederken, Ermeniler dışındaki cemaatleri de vurguladı.

Talât'ın 30 Nisan 1916 tarihli şifrede yazdığı işte asimilasyon programı:

- 1- Kimsesiz kalanlar, Ermeni bulunmayan [Müslüman] köy ve kasabalara dağıtılacak ve o köyün âdetlerine alıştırılacak, yetiştirilecek.
- 2- Genç ve dul kadınlar [Müslümanlarla] evlendirilecek.
- 3- 12 yaşma kadar Ermeni çocuklar darüleytamlara ve öksüzler yurtlarına yerleştirilecek.
- 4- Dârüleytamların yetmediği zaman Ermeni çocuklar Müslümanların yanlarına verilerek, mahalli âdetlere göre 'terbiye ve temsillerine' yani 'terbiye edilecek ve benzetilecek' yani asimile edilecek.
- 5- Çocukları verecek Müslüman bulunmadığı zaman Muhacirin Ödeneğinden tahsisat verilerek köylere dağıtımı sağlanacak.⁵

1 BOA, DH.ŞFR, 54-A/325, 27 Temmuz 1331 (9 Ağustos 1915) tarihli, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 208-209.

2 BOA, DH.ŞFR, 58/124, 12 Teşrinisani 1331 (25 Kasım 1915), aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 321-322.

3 Konuyu ikinci cilt, 2. bölümde '1.3.2- 1925 asimilasyon programı' başlığı altında inceledim. N.O. (Mehmet Bayrak, *Kürtlere Vurulan Kelepçe Şark Islahat Planı*, Öz-Ge Yayınları, Ankara-2009.)

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 96/15.

5 BOA, DH.ŞFR, 63/142, 17 Nisan 1333 (30 Nisan 1916), aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, 364-365.

Talât, ayrıca o güne kadar yapılan çalışmalarla ilgili sayılarla bilgi verilmesini de istedi.

Telgraf metni gönderilen vilayetler arasında bulunmayan Ankara'ya asimilasyon programı özel olarak yollandı.¹

Sadece programı göndermekle sınırlı kalınmadı, birçok vilayet ve livaya gönderilen şifreyle de bizzat uygulamanın ne düzeyde olduğuyla ilgili bilgi talebiyle denetim de yapıldı.²

'Yüzde 5' kriteri

Eğer herhangi bir gerekçeyle sürülmeyen kadın ve çocuklar kaldıysa bunlar da Müslüman köylerine dağıtılırken, yüzde 5 kriteri dikkate alınması emredildi.

Yozgat Tehcir Davasında 10 Şubat 1919'da yapılan 3'üncü duruşmada, Eski Yozgat Jandarma Tabur Kumandanı Tevfik, mahkeme reisinin sorusunu, "Kasabada kalan kadınlar yüzde 5 hesabiyle İslam köylerine yerleştirilsin, deniliyordu" şeklinde yanıtladı.³

Adana'da sürgün edilmemiş köyünde kalan Ermenilerin dağıtılması emredildi.

Dâhiliye Nezareti'den Adana Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonu Riyaseti'ne gönderilen 14 Kasım 1915 tarihli cevabi şifrede, kalan Ermenilerin toplu halde bulundurulmayıp, İslam kasaba ve köylerine dağıtılması istendi.⁴

İttihatçı hükümetin asimilasyoncu imha politikası, sürgünden çocukları alıkoymaya kadar bir dizi pratiğin bütününden ibarettir.

'Teslim edin' şifreleri

İttihatçı hükümet döneminde bu politikaların etkin kılınmasının kurumu olan Dâhiliye Nezareti teşkilatı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti Umumiyesi, İttihatçılar Almanya'ya kaçtıktan ve hükümet değiştikten sonra, çocukların cemaatlerine teslim edilmesi emredildi.

21 Aralık 1918'de Canik Mutasarrıflığına gönderdiği şifrede, bu Ermeni çocukların mensup oldukları cemaat vekili veya papazın huzurunda tutulacak zabıta koleji müdürüne teslim edilmesini istedi.⁵

1 Şubat 1919'da umum vilayet ve mutasarrıflara gönderilen bir başka şifreyle de, Müslümanlara dağıtılan çocuklarla mühtediyenleri (Müslüman olanları), aileleri ve mensubu oldukları cemaatin ruhani reislerine 'teslim edin' emri verildi.⁶

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 64/162, 17 Mayıs 1332 (30 Mayıs 1916).

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 59/111, 14 Kanunuevvel 1331 (27 Aralık 1916).

3 *Vakit ve Yeni Gazete* gazeteleri, 11 Şubat 1335 (1919), aktaran Yozgat Davası, sf. 122, 126.

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 58/1, 6.M.1334 (1 Teşrinisani 1331).

5 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 94/182, 21 Kanunuevvel 1334 (21 Aralık 1918).

6 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 96/15, 1 Şubat 1335 (1919).

Çocukları cemaatlerine teslim edin şifreleri göndermiş olsa da, ‘yetimler nesli’ Anadolu’nun hem bir sırrıdır hem de bir gerçeğidir!

3.4.9- ‘Hüdavendigâr Ermenileri sürülecek’

Ermenilerin sürüldüğü vilayetlerden biri de Hüdavendigâr yani bugünkü Bursa. Bu bile, Ermenilerin güvenlik ve harp bölgesinden tahliyesi gibi resmî ideolojinin iddialarının ne kadar asılsız olduğunun yeterli kanıtıdır.

Dâhiliye Nezareti Hüdavendigâr vilayetindeki Ermenilerin sürüleceği şifresini gönderdikten sonra, Hüdavendigâr Valiliği 14 Ağustos 1915’te sürgünün nasıl yapılacağını ve halkın uyması gereken kaideleri bir beyanname ile halka duyurdu. (Bakınız, *Belge 6- Dikkat, Hüdavendigâr’da Ermenileri Sürün*)

Beyannamedeki imza: Valilik namına Komisyon Reisi Ali Raif.

Burada kastedilen Komisyon, Emvâl-i Metrûke Komisyonu olmalı; bunun reisi o kadar yetkili konumdadır ki, vali adına beyannameye imza atabiliyor.

Sürülen Ermenilerin geride kalan mallarını ‘satmak, dağıtmak ve idare etmekle’ görevli olan bu komisyonlar, muvakkat Tehcir Kanunu’ndan sonra yürürlüğe giren 10 Haziran 1915 tarihli Talimatname’ye göre kuruldu. Anlıyoruz ki, Hüdavendigâr’da sürgün olmadan Emvâl-i Metrûke Komisyonu göreve başlamış ve hatta de vali adına imza atmıştır.

Ermeni sürgünü olmadan Emvâl-i Metrûke Komisyonu varlığı, buradan sürülen Rumlar nedeniyle açıklanabilir. Böylece öncesinde sürülen Rumların emvâliyle ilgili iş başında olan Emvâl-i Metrûke Komisyonu’nun, Ermeni sürgünü sırasında ve sonrasında yine görevi başında olacağı bildirilmiş olmaktadır.

14 Ağustos 1915 tarihli ‘Hüdavendigâr vilayetindeki Ermenilerin sürgünü sırasında valilik tarafından dağıtılan beyannamede kurallar sekiz madde halinde sıralandı¹:

Ermenilerin kalması için teşebbüste bulunanlar, saklayanlar ve haberdar olup da bilgi vermeyenler Hüdavendigâr Divanı Harbi Örfi’de yargılanacaklardır. (madde 1)

İfade çok net, bugünün Türkçesiyle, “Ermeni’ye selam veren” Divanı Harbe gider ve kellesini de kurtaramaz.

Bu dönemde Ermenilerin mal, can, ırz ve namusuna saldıranlar Divanı Harbi Örfi’de şiddetle cezalandırılacaktır. (madde 2)

Acaba bu maddenin icrası oldu mu? Çünkü yaşananların hukuki ve vicdani izahı yoktur.

Sürülen Ermeni, ev eşyasından nakliye ücretini kendisinin ödemesi şartıyla istediğini yanına alıp götürmekte veya eşyasını evinde bırakıp hükümetin idaresine terk etmekte serbesttir. (madde 3)

1 BOA, DH.EUM.2.Şb, 10/6, 1 Ağustos 1331 (14 Ağustos 1915).

Sürüleceklerin Ermeni olduğu bu maddede ifade edildi. Hüdavendigâr'dan Zor'a kadar yol parasını ödersen istediğin eşyayı yanma alabilirsinin anlamı, aslında 'tüm eşyanı bırak' demektir.

Eşyasını yanında götürmeyen de satabilir. (madde 4)

Eşyanı 'terk et' denmiyor, ama 'yarın gidiyorsun' denilen bir insan, eşyasını hangi ortamda, nasıl satabilir ki!

Menkul emvâli dışındaki emlâki, gayrimenkulü kiralamak, rehin bırakmak, geri almak hakkıyla satmak, terk etmek yasak olup, bunlardan sadece kesin olarak terk etmeye yani satışa izin verilecektir. (madde 5)

Ermeni'nin gayrimenkulü var, ama üzerinde satmanın dışında başka bir hakkı yoktur; sistem bu!

Ürünlerden un, buğday, tuz ve gaz gibi maddeleri alan belediye, sonradan alış fiyatından satacak (madde 6) ve üzüm ve zeytin gibi ürünler hakkında da özel talimata göre hareket (madde 7) edilecektir.

Alacakların tahsili ve borçları ödemek üzere verilen süre 16 Ağustos 1915'te bitecek ve ertesi gün Ermenilerin sevkياتına başlanacaktır. (madde 8)

Valilik beyannameyle 14 Ağustos 1915'te Ermenilere 'hazırlanın' ve üç gün sonra 17 Ağustos'ta 'hadi gidiyorsun' diyor. Böylece Hüdavendigâr'ın 'can ve mal pazarı' üç gün içinde kuruldu.

Hüdavendigâr'da Rus riski olmadığı halde, Hüdavendigârlı Ermeniler niye sürüldü?

Hüdavendigâr'da Ermenilerin sürülmesi için verilen üç günlük süre, Erzurum'da 14 gün olarak belirlendi.

Almanya'nın Erzurum Konsolos Vekili Scheubner-Richter, olağanüstü misyonla İstanbul Büyükelçiliği'ne 5 Ağustos 1915'te gönderdiği gizli raporda, Erzurum özelinde sürgün hakkında bilgi verdi:

- 1- Sürülecek olanlara hazırlanması için 14 gün süre verildi.
- 2- Bu insanlara eşyalarını beraberinde götürmelerine ya da satmalarına müsaade edildi.
- 3- Tüccar ve eşrafın bir kısmı, mallarını, eşyalarını ve değerli şeylerini Ermeni Kilisesinde koruması için Osmanlı Bankası'na emanet etme olanağı buldu.
- 4- Hükümet, aracısız olarak birçok aileye karşılıksız olarak kağını verdi.
- 5- Ailelerinde erkek olmayanlar için Amele Taburlarındaki erkek aile üyelerine izin verilip ailelerine eşlik etmeleri sağlandı.¹

Benzeri uygulamalar diğer vilayetlerde de yaşandı ve malını bırakan Ermeniler sürüldü, bunun sonucunda Anadolu'nun her köşesinde 'can ve mal pazarı' kuruldu!

1 PA-AA/R14088; A 28584, pr. 2.10.1915, aktaran, Alman Belgeleri, sf. 345.

3.4.10 - Soykırımda Hasançelebi

Köyüm Malatya-Hasançelebi, 1915 yazında Sivas'tan Malatya'ya götürölen Ermeni sürgün kafilesinin geçtiğı yol güzergâhı üzerinde olan yerleşim birimidir. Anadolu'nun her karış toprağı gibi Hasançelebi de, İttihatçı hükümetin Ermeni soykırım politika-sıyla neler yaşandığının şahididir. Bu topraklarda nefes alan herkes, Ermenilerin neler yaşadığı hakkında büyüklerinden bir kelime duymadığını iddia edemez.

Yüz binlerin süröldüğü ve imha edildiğı topraklar sessiz tanıktır.

Bu konudaki çalışmamın birinci baskısında yer alan 'Ohannesler'in tarlası kimin?' tebliğimi, 2011 yılında Dersim Ermenileri Sosyal İnanç ve Yardımlaşma Derneğı der-gisinin ikinci sayısında yayımlanan 'Hasançelebili Ohannesler' makalemi, araştırma-larda Hasançelebi'yle ilgili yer alan bilgileri ve Hekimhanlı Müslüman M. Ananın an-lattıklarını birlikte toparlayarak, 1915 özelinde Hasançelebi'de yaşananları özetliyorum.

Yıllar sonra, okuduğum ve yine köyde büyüklerimden dinlediklerimle¹ dede-min anlattıklarını birleştirdim.

Anadolu'da bir asır öncesinde yaşanan tarihsel gerçeğı Hasançelebi özelinde topladım:

Dedemden dinledim

Babadan dedem 1319, yani 1903 doğumlu. Ortaokulda okuduğum 1970'li yıl-ların başında, Ağdere'deki tarlamızda orakla buğday biçerken dedemin anlattıkla-rını yıllar sonra yeniden hatırladım.

Hiç kardeşi olmayan ve babasını görmeden çocukluğunu yaşayan dedem, ana-sıyla birlikte küçük yaştan beri hep yaşam kavgası vermişti.

Dedem, Ağdere'de tarlada bir gün yine çocukluk yıllarına dönmüş ve 12-13 yaşındayken yaz aylarında neler gördüğünü anlatmıştı.

Ben de dinlerken, dedemin görüp de unutamadığı yaşlarındaydım.

Ben de dinledim ve unutamadım.

Dedem, 55 yıl öncesinde 1915'lerde yaşının da etkisiyle otlar arasında ve ağaç-ların dibinde gördüklerinden korkmuş ve unutmamıştı.

Dedem gördüğüyle, Sivas'tan Malatya'ya götürölen sürgün kafilesinden Erme-ni cesetlerinin bizzat şahidiydi.

Komşumuz Ohannesler

Evliya elebi'nin 1640'lı yıllarda yazdığı gibi 'Türkmen ve Şahseven' olan kö-yümüz² Hasançelebi'de, hiç Ermeni-Türk çelişkisi veya herhangi bir etnik sorun nedeniyle yıkım yaşanmamıştır.

1 2002 ve 2003 yılı yaz aylarında en yaşlılardan biri kadın beş Hasançelebili büyüğümlle görüştüm. N.O.
2 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, cilt: 4, Hazırlayanlar: Yücel Ağlı-Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2001, sf. 10.

Köyümüzde komşumuz Ohannesler, 1915'e kadar alın teri ve emeğiyle hayli varlık sahibi olmuş ve yaşamışlar. Ohannesler'in geçmişinin ne kadar olduğunu öğrenemedim, ama anlatıldığına göre yıllarca kuyumculuk ve demircilik yapmışlar.

Ta ki, İttihatçı hükümetin, Osmanlı tabiiyetindeki tüm Ermenileri, resmen hasım ilan ettiği 1915 yılına kadar.

1915, komşumuz Ohannesler için soydaşı Ermeniler gibi bir imha yılı olmuştur.

Arapgir ve Hasançelebi'de yaşam mücadelesi veren Demirci Gavuroğlu Süleyman, Hasançelebi'de demircilik mesleğini sürdürmüş¹ ve atası Ohannesler'in gaspedilen mülkünü geri alma mücadelesi mahkeme salonlarında sonuçsuz kalmıştır.

Hekimhanlı Müslüman M. Ana

O tarihe kadar Hasançelebi'de olmayan Ermeni-Türk çelişkisi, Malatya'nın kazası Hekimhan'da yaşanmıştır.

Hekimhan ahalisi, Türkmen ve Sünni Müslümandır.

Hekimhanlı Müslüman M. Ana ailesinin geçmişine yönelik anlattıklarına göre, 1915 yılı ve sonrasında olanlar dâhil Hekimhanlı Ermeniler 'üç kez vurgun' yemiştir.

Hekimhan'da kalan Ermenilerse 'Müslüman' olmuştur.

Hekimhanlı Müslüman M. Ana ile görüştüm. Dileklerinden biri de "Hac'a gitmek" olan M. Ana, konuşurken zaman zaman tedirginliğini, "Sende yaramazlık var yavru" diyerek dışarı vurdu. Konuşmasının şivesini değiştirmedim. Kendisini Müslüman olarak tanımlayan M. Ananın Ermeni dedesinin hikâyesini kısaca aktarıyorum²:

"Dedemi bilmeyim, babamı bileyim...311'de [1895 yılı] dedem Ermanıdan dönmüş yavru... Babadan dedem 18 yaşındaymış, bir gardaşı da 12 yaşındaymış... Yavru, üç sefer savaş olmuş... Birinci sefer, bir vurgun... İkinci savaşta, Ermanılar toplanacak diye bir hal olmuş. Babamdan eşittiğimi söyleydim... Arada böyle çalhanı varmış, toplanacak filan demişler. Dedemlerin yeri de Han'da Ermanı mahallesindeymiş, yanı evleri felan varmış. Han bir avucdu, oranın yarısı Ermanı, yarısı da Sünniymiş yavru. İkinci vurgun, işte o... Dedemler Han'ın karşısında Tahta var, oraya pürçekli toplamaya getmişler. Oradan Han'a bahmışlar ki mahalleleri yanıy, babamın dedesiyle, anneannesini yahmışlar evin içinde... Dedem ve gardaşı ordan kaçmışlar, yahındaki bir köye... Gettikleri yerde orda sünnet etmişler. Orda altı sene galmışlar... Bir çoban varmış o garısını boşanmış, gadın dulmuş, hemen onu da dedeme almışlar. Orada babam, bir emmim, üç bibim olmuş, biz babanın bacısma bibi derih.. Öte gardaşını da evermişler... Han'ı yahmışlar zaten... Beni malamat edersin, güzel oğlum, aman ha... 3'üncü sürgünde yavru, her yeri toparlamışlar... (Soru: Hekimhan'da kalan Ermeni var mı?) Yavru, Müslüman oldular yavru... Ben de görmedim, babam anlatırdı... Ananın anası Ermanı, babamın da babası Ermanı... Hacı Haliller Ermanı sevkياتundan sonra ağa olmuşlar..."

1 Hüseyin Çelik, *Gavuroğlu Süleyman*, HON, Hasançelebi ve Çevre Köyleri Yardımlaşma Derneği'nin aylık gazetesi, Mart 1999, sayı: 15, sf. 8-7.

2 M. Ana ile 28 Ocak 2007 tarihinde görüştüm. N.O.

Çetelerin imhası

Anlatılan ve okuduğum kadarıyla Kangal-Malatya arası, Sivas'tan Malatya'ya götürülen Ermeni kafilesinin Teşkilât-ı Mahsusa'nın yönlendirdiği çetelerin saldırısına uğradığı ve uğratıldığı pek çok bölgelerden biridir.

Teşkilatla ilişkide olanların veya ilişki kuranların yönlendirilmesiyle, alt birlikler oluşturuldu ve bir insanın canileştiği, vicdansızlaştığı anlar yaşandı.

'Kanuni' kılıfı da hazırlandı!..

27 Mayıs 1915 tarihli kısaca bilinen adıyla 'Tehcir Kanunu'yla, bilinmeze sürülen Ermenilerin 'canına kast edildi'!

26 Eylül 1915 tarihli bilinen adıyla 'Tasfiye Kanunu'yla da, yurdundan ve toprağından koparılan Ermenilerin 'malına kast edildi'!

Anadolu'nun her Ermeni'si gibi komşumuz Ohannesler de, İttihat ve Terakki'nin bu iki kanunla temellendirilen soykırım politikasının kurbanı oldu.

Günlük hayatını yaşayan Hasançelebili Ohannesler, herhalde 'o gün' evinde tandırın ateşi dahi köz halindeyken bırakıp gitmek zorunda kalmıştır.

Geride kalan ocaktaki ateşle birlikte, yaşam ve var olma kimliği ve kültürüdür. Bir süre sonra ocaktaki ateşle beraber, var olma kimliği ve kültürü de söndü.

Üç Ermeni kız çocuğı

1915 yılında 350 haneden biri olan Ermeni Ohannesler ailesinin yaşadığı Hasançelebi'yi Ruslar işgal etmediğı veya sınır bölgesi olarak 'güvenlik sorunu yaşanmadığı' ya da 'Ermeni ayaklanması' olmadığı halde, Ohannesler ailesi de, Sivas-Kangal'dan gelen Ermeni sürgün kafilesiyle birlikte Malatya'ya doğru 'bilinmeze' savruldu.

Komşumuz Ohannesler'e ne oldu, nereye götürüldü?

Ohannesler'in götürüldüğü sürgün kafilesinden, köyümüzde üç Ermeni kız çocuğı kaldı.

Anadolu'nun yetim neslinden üç Ermeni kız çocuğı, bir Hasançelebili olarak yaşadı ve öldü.

Ne yaşadığıymısa bir kendileri bir de sesini duyurabildikleri biliyor!..

Ohannesler'in tarlasının gaspı

Önce 1915'li ve ardından 1920'li ve daha sonra 1930'lu yıllarda emvâl-i metrukenin tasfiyesi ya da transferiyle ilgili hazırlanan mevzuata göre fiili uygulamanın sonucundadır ki, köyümüzden sürülen Ohannesler'in tarlası, İttihatçı politikayla oldu 'Ağanın Tarlası'.

Köyde yıllarca ‘Ağanın Tarlası’ diye bildim ve bölgesi de böyle tanımlandı, ora-Ağanındı. Büyüklerime kulak verdiğimde öğrendim ki, “Hökümetin gararıyla el andu” ve Ohannesler’in tarlası oldu Ağanın.

Ohannesler’in diğer bir deyişle Demirci Gavuroğlu Süleyman’ın tarlasına el yayan ağa, Malta belgelerinde adı geçen Battal Ağa’dır.

Battal Ağa, İttihatçı hükümetin kendisine verdiği güçle Ohannesler’in tarlasını işp etmiştir!

Büyüklerim, Ohannesler’in daha birçok emlakından bahsetti, ama onlara da konmuştur.

Bunun gerçeğini ancak özgürlük ve adalet ikliminde vicdanlardaki ve dillerdeki kilidin açılmasıyla öğreneceğiz.

Ayrıca ilgili mevzuata göre Ohannesler hakkındaki devletin ilgili biriminin tuttuğu kayıt da, ne olduğunu öğrenme imkânı verecektir.

Nitekim bunun önemli kaynağı, 26 Eylül 1915 ve 15 Nisan 1923 tarihli (33 no’lu) kanun gereği, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde kurulan Tasfiye omisyonu’nun Ohannesler’in malı ve mülküyle ilgili kaydını tuttuğu ‘esas ve cari’ ırgün defterleridir.

Mevzuatta ifade edildiğine göre bu defterlerde, Ohannesler ailesi hakkında ve hanneslerle ilgili tüm satış ve parasal işlemleri görmek mümkün olacaktır.

Bunun için defterlerden sadece bir tanesi değil, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki tüm Tasfiye Komisyonlarının defterleri açılmalıdır!

Tapu ve nüfusta yangın

Bugün itibarıyla Ohannesler’in nüfusunun ve malının dökümünü çıkarmak hiç de kolay değil. Çünkü nüfus ve tapu kayıtları sanıyorum ki belli merkezlerde koruyor olsa da, yerelde imha edildi. Daha öncesinde ve özellikle Amerikan Yeşil Kuşak zorisi gereği sivil faşistlerin sokağa salındığı 1960 ve 1970’li yıllarda, Anadolu’nun pek çok kasabasında tapu ve nüfus kayıtlarının bulunduğu binalarda yangınlar çıktı. Ohannesler’le ilgili kayıtların bulunması gereken Hekimhan’da da böyle bir yangın yaşandı 1960’larda. Sonradan hazırlanan resmî kayıtlara göre yanlışlıkların sadece do-um tarihiyle sınırlı olmadığı, bir süre sonra özellikle veraset işlemi sırasında görül-meye başlandı. Bir ailede var olan bir kişi ‘yok’ ya da yok olan bir kişi ‘var’ gibi kayıtlar taya çıktı; sorunlar yaşanmaya devam ediliyor. Yanlış düzeltmek hiç de kolay değil.

Öyle uğraşanlar var ki, kişi filanın çocuğu yani babasının kim olduğunu ispat etmek için dava açmak zorunda kalıyor.

Malatyalı Mustafa Ağa

1915’te Malatya Belediye Başkanı Mustafa Ağa, Ermenilerin canını kurtarmak için gayret eden Malatyalı vicdanlı insanlardan.

Alman Evangelist Misyonu-Doğu ve İslam Komisyonu Kurulu Müdürü Karl Axenfeld, Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 18 Ekim 1918 tarihli raporda, yıllardır Malatya'nın belediye başkanı olan Mustafa Ağa'nın birçok Ermeni'nin hayatını bizzat kurtardığım ve yerli halkın asla fanatik olmadığı belirterek, şu değerlendirmede bulundu:

“Benim, yazılı veya telgraf yoluyla değil, aksine özel görevli ulaklar aracılığıyla sözlü olarak İstanbul'dan bir emir geldiğine dair kuşku yok. Örneğin Malatya'dan Mustafa Ağa, bana İstanbul'dan gizli bir ulağın, sürgün edilenlerin saf dışı edilmele-ri emrini getirdiği o mahut (bilinen) toplantıda kendisinin de bulunduğunu anlattı. Tehcir askeri bir önlemdi. Bu önlemin nedenini herkes biliyor ve elbette haklıdır. Ama sürülenlerin imhası ki haddinden fazla iyi ve köklü başarılmıştır. Bu, benim için her zamankinden daha sabittir.”¹

Malatyalı Mustafa Ağa'nın şahitliğinden öğreniyoruz ki, Osmanlı'nın başkenti İstanbul'dan gelen biri, Malatya'da yaptığı toplantıda 'sürgün edilen Ermenilerin imhasını' içeren özel direktifleri verdi.

Malatya'daki toplantıya Hekimhan veya Hasançelebi'den birilerinin de çağrılmış ve katılmış olması mümkündür. Emirlerin gereğini yapmak ve teşkilatlanmak üzere toplantıya katılanlar, Malatya'dan görevli olarak ayrıldı.

Ayrıca sürgün kafilesinden hayatta kalan Ermenilerin şahitliğinden de anlıyoruz ki, zaman zaman bazı kimseler belli yerlerde kabile memurlarıyla ilişki kurmuştur.

İşte dedemin Ağdere'de gördüğü cesetler de, böylesi teşkilatlanma ve ilişki kurma sonucu öldürülmüş Ermenilerdi!

3.4.10.1- Battal Ağa'dan Hacı Garib'e

Sivas Valisi Muammer 28 Eylül 1915 tarihli cevabi telgrafında, Sivas'tan Cizre'ye 136.084 Ermeni'nin sürüldüğünü ve Sivas'ta 6055 Ermeni'nin kaldığını, yollarda 40 Ermeni'nin olduğunu ve Ermeni sürgününün Malatya yoluyla Cizre'ye doğru yapıldığını bildirdi.²

Sivas'tan Malatya'ya sürülen Ermenilerin geçtiği yerlerden birinin de Hasançelebi adı olduğu birçok belgede yer aldı. Hasançelebi'den önce Kangal, Alacahan ve sonra da Hekimhan, Hasan Badırık vardır.

Samsunlu Arakel Kaptanyan'ın dul eşi Paylatzu Kaptanyan, 15 Ocak, 22 Ocak ve 2 Şubat 1920 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği önünde ifade verdi. Paylatzu Kaptanyan, 20 Haziran 1915 tarihli İstanbul'dan alınan ve Ermeni halkına duvar ilanlarıyla duyurulan emirler gereğince sürgün edildiklerini ve Samsun'dan çıktıklarından beri bir aydır yolda olduklarını belirtti. Paylatzu Kaptanyan, Sivas üzerin-

1 PA-AA-R 14104; A44066; pr. 19.10.1918 p.m., aktaran, Alman Belgeleri, sf. 862, 866-867.

2 BOA, DH.EUM. 2. Şb, 68/84, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 275.

len Malatya'ya kaçının vardığını söylemenin imkânsız olduğunu, çünkü katledilenler, açlık ve çeşitli nedenlerle bu sayının sürekli değiştiğini ifade etti.¹

Samsunlu Paylatzu Kaptanyan, Sivas üzerinden Malatya'ya olan sürgün edilme hikâyesini anlatmaya devam etti:

“Kangal’ı (Sivas’a bağlı) geçtik ve Sivas’la Malatya arasındaki ana yol üzerinde, Harput vilayeti içinde küçük bir köy olan Hasançelebi’ye vardık. Burada gene erkekleri kadınlardan ayırıp kapattılar, sonra köyün dışına çıkarıp katlettiler. O sırada köydeydim ve erkeklerin köyden derin bir vadiye doğru çıkarıldıklarını gördüm. Kendilerine jandarmalar ve hepsi kılıçlar, bıçaklar ve sopalarla silahlanmış köyün Türkleri eşlik ediyordu. Öğle sonrasının ilk saatleriydi. Gece inmeden Türk kasaplar kestikleri Ermeni erkeklerinin giysilerini taşıyarak geri döndüler. Öldürülenlerin sayısını 400 civarında tahmin ediyorum; çoğunluğu Amasyalıydı. Tunus’da öldürülmeyen Samsunlu çocukların bazıları burada katledildi. Hagop Meguryan isminde Samsunlu bir çocuk son anda kurtuldu, çünkü eczacıydı ve bir eczacıya ihtiyaçları vardı. Şu anda buradadır ve ifade verebilir. Bu katliam temmuz ayıydı. Sonradan yaptığım soruşturmalara göre bu katliamı yapanlar şunlardı: Malatyalı Ali Çavuş, Neşet Bey Hasançelebi’nin Müdürü (Neşet Bey ismini büyüklerimden hep duydum N.O.), çete reisi Hekimhanlı Hacı Galip Ağa³ ve Hasançelebili Battal⁴. Bir hafta sonra Malatya’ya ulaştım. Şehrin içine girmedik. Grubumu geceleyin terk ederek ve yeni gelenlerden birinin yanına sığınarak Malatya yakınlarında birkaç gün açık havada kalmaya muvaffak oldum. Sonra soruşturmalarında o zamanki Malatya Mutasarrıfı Reşit Bey olduğunu öğrendim. Reşit’in yerini 1915 Kasımında Sırrı Bey almıştı. Sırrı da katliamcıdır ve şu anda Türk Meclisinde Milletvekili’dir⁵. Nihayet Malatya’dan çıktım ve güneye doğru ilerledim; nehre ulaşmamız (100 km) yaklaşık 6 haftamızı aldı... Malatya’dan birlikte ayrıldığım grubun kesinlikle yarıdan fazlası Fırat’a ulaştığımızda can vermişti. Yolculuğun bu bölümünde kafilâ Malatya Mutasarrıfı tarafından görevlendirilmiş iki Kürt kardeşin, Zenal Bey ile Hacı Bedir Ağanın⁶ sorumluluğundaydı... Hacı Bedir Ağa’yla iki kez karşılaştım; bir seferinde yanında bir Alman vardı... Suruç bir dağıtım merkeziydi. Bir trene binmeyi başardım ve Haleb’e gittim. Orada bir Türk evinde hizmetçi oldum ve üç ay kaldım.”⁷

Sivas Valisi Sabit’e suçlama

Malta No: 2686-Sabit (Sağıroğlu), 17 Ağustos 1909-10 Temmuz 1914 dönemi Dersim Mutasarrıfı ve ardından Elazığ (Osmanlı döneminde Mamuretülaziz,

1 Varteks Yeghayan, *Malta Belgeleri, İngiltere Dışişleri Bakanlığı ‘Türk Savaş Suçluları’ Dosyası*, çeviren: Julide Değirmenciler, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2007, sf. 80-81; belge kaydı C.10. içinde suret, ve bundan sonra, Malta Belgeleri.

2 Metinde Tunus yazıyor, aslında Tonus yani bugünkü Şarkışla. (*Osmanlı Devleti’nin İlk İstatistik Yılığ 1897*, Tarihi İstatistikler Dizisi cilt: 5, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara-1997, sf. 6.)

3 Garib olmalı; Hacı Garib, BMM’nin birinci dönem Malatya mebusu. (*TBMM ZC*, 1/20-12.6.1338, sf. 381; *TPT/1-3*, sf. 727.)

4 Ohannesler’in tarlasını gasp eden Battal Ağa. N.O.

5 Yayıncı notu: Eski Darende Kaymakamı, Bozok (Yozgat) Milletvekili Süleyman Sırrı İçöz olabilir.

5 Yayıncı notu: Kemalist dönemde Malatya Milletvekili, AKP’li Milletvekili Mir Dengir Fırat’ın dedesi.

7 Malta Belgeleri, sf. 81-82.

1920'lerden önce Elaziz, sonra 10 Aralık 1937'de Elazığ oldu.) Valisi oldu, 1916 Şubat-1917 Şubat memuriyet dışı kaldı, 1917 Şubatında Erzurum ve 1918 Nisan'ında da Sivas valiliğine atandı. Vali Sabit'e isnat edilen suçlardan bir tanesi:

"Sabit Bey vilayet valisi, Reşit bey Malatya Mutasarrıfı iken, Elazığ vilayeti Malatya sancağı, Arka (Arga, bugünkü Akçadağ) kazasında, Sivas-Malatya anayolu üzerinde Hasançelebi katliamlarını anlatan Hagop Meguryan'ın ifadesi."¹

Ayrıca Teşkilât-ı Mahsusa Reisi Bahaeddin Şakir'den Elazığ Valisi Sabit'e 5 no'lu, 21 Haziran 1331 (4 Temmuz 1915) tarihli "Nâzım Beye, bölgenizin sürülen Ermenileri ortadan kaldırıldı mı?..." şifreli telgraf da bir diğer suçlama belgesidir.²

Dâhiliye Nazırı Talât'tan tüm valilere 19 Aralık 1331 (1 Ocak 1916) tarihinde yapılan bildirimde, cesetlerin meydanda bırakılmamasına dikkat edilmesi istendi. Bunun üzerine Mamuretülaziz Valisi Sabit, Malatya Mutasarrıfına 25 Aralık 1331 (7 Ocak 1916) tarihinde gönderdiği şifrede, meydanda ceset bırakan kaymakam, jandarma kumandanı ve müdürlerin mahkemeye verileceğini bildirdi.³

Malatya'dan 6738 Ermeni sürüldü

Malatya Mutasarrıfı Hüseyin Sırrı'dan Elazığ Valiliğine gönderilen 3 Ekim 1331 (16 Ekim 1915) tarihli telgraf:

"...Malatya'da 1582 ev, 3341 erkek ve 3594 kadın kayda geçirilmiştir. 1550 evden 3246 erkek ve 3492 kadın [toplam 6738 Ermeni] sevk edilmiştir. Kalan 32 evden 95 erkek ve 102 kadın 'esnaf' kategorisine girdikleri için bırakılmışlardır... kafileden ayrılan 30 erkek ve 60 kadın aranmaktadır. Nihayet dışarıdan gelen, içlerinde geçim imkânı olmayanlar ve çocuklar da olmak üzere yaklaşık 600 erkek ve 400 kadın ya yetimhaneye konmuş ya da halk arasında dağıtılmıştır. Hâlâ Katolik olan 130 erkek ve 185 kadın, Protestan olan 50 erkek ve 80 kadın ve her iki cinsiyetten 30 kişi daha kafilayı kaçırmışlar... Birkaç gün önce 3000 kişiden fazla olan bir kafele sevk edilmiş olup, haliha-zırda Hekimhan'dan Malatya'ya doğru gelmekte olan önemli bir kafele de yoldadır."⁴

Müslüman olan kadınlar

Malatya Mutasarrıfından Elazığ Valisi Sabit'e gönderilen 5 Kasım 1331 (18 Kasım 1915) tarihli J.180 koduyla kayıtlı telgrafta, Besni, Kahta ve Akçadağ'da hiç Ermeni'nin kalmadığı ve başka bölgeden gelen kadınların Müslüman olup evlendirildiği, küçük çocukların emin kişilere emanet edilmesi ve genç bakirelerin evlendirilmesi işlemlerinin tamamlanması aşamasında oldukları belirtildi.⁵

1 Malta Belgeleri, sf. 18-20; belge C.9.69 koduyla kayıtlı.

2 Malta Belgeleri, sf. 20; belge J.32 koduyla kayıtlıdır.

3 Malta Belgeleri, sf. 20; bu iki belge J.183 ve J.184 koduyla kayıtlıdır.

4 Malta Belgeleri, sf. 30.

5 Malta Belgeleri, sf. 31.

3.4.10.2- Mavi Kitap'ta Hasançelebi

Sivas'taki Kız Yüksek Okulu Müdürü Miss Mary L. Graffam'ın Malatya'dan İstanbul'daki Mr. Peet'e yazdığı (dipnot: ABD elçiliğinin 13 Eylül 1915 tarihli yazışmaları arasında bulunan, 7 Aralık 1915 tarihli orijinal) mektup, Aralık 1915'te Boston 'Missionary Herald' gazetesinden alınmıştır. Miss Mary L. Graffam, gördüklerini ve doğru olduğuna inandıklarını yazmaya çalıştığı notunu da ekliyor mektubuna.¹

Mektubu özetliyorum:

'Devrim katılmayana' ayrıcalık

Sivas'ı terke hazır olduğumuzda hükümet kentin Protestanlarına 45 öküz arabası verdi, ancak öğrenci ve öğretmenler için hiçbir şey verilmedi. Biz de 10 öküz arabası, iki at arabası, 5-6 eşek satın aldık ve yola çıktık. Topluluğumuz kolejin tüm öğretmenleri, 20 erkek ve 30 kız öğrenciden oluşuyordu. Valiliğın, hapsedilmemiş erkeklerin aileleriyle birlikte gitmesine izin vermesi, devrimle ilgili hiçbir şey yapmamış olan Sivas halkına tanınan özel bir ayrıcalıktı. İlk gece öylesine yorgunduk ki, sadece birer parça ekmek yedik ve nerede yorgan serebileceğimiz bir yer bulduksa orada uyuduk. Zaten hava karardıktan sonra durmuştuk.²

Kangal'da Müslüman olan kaldı

İkinci gece bizi nelerin beklediğini görmeye başladık. Jandarma önden gidiyor ve köylülerle uzun uzun konuşuyordu. Sonra jandarma geride kalıp biz bağtırmaya başlayınca kadar köylülerin insanları soyup rahatsız etmesine izin veriyor, ardından gelip onları uzaklaştırıyordu. Bütün eşyalar yok olmaya başladı. Üçüncü gün bizi bir korku sardı ve bu da Kangal'da erkeklerin bizden ayrılacak olmasıydı. Kaymakama giderek onların da bizimle gelmeleri için bir emir çıkarttım. Kangal'da bazı Ermeniler Müslüman oldu ve kaldı. Kangal'da Tokat'tan gelen sürgünleri de gördük. Tokat'ta erkekler önce hapsedilmiş ve ardından sürülmüştü. Erkekler gittikten sonra yaşlı kadınları ve 30-35 yaşlarındaki gelinleri tutuklamışlar. Onlarla birlikte birkaç genç kadın ve çocuk da varmış.³

Hasançelebi'ye kaymakam gelmiş

Ertesi gün erkekleri ayırmak için Hasançelebi'ye özel bir kaymakamın geldiğini duyduk. Yreklerimizde bir korkuyla bu köyü geçtik. Ancak bir yerde kamp

1 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele, 1915-1916*, eviren: Atilla Tuygan-Jlilde Değirmenciler, cilt: 2, Pencere Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2006, sf. 21, 25, ve bundan sonra, Mavi Kitap-cilt.

2 Mavi Kitap-2, sf. 21.

3 Mavi Kitap-2, sf. 21-22.

kurduk, yemeklerimizi yedik. Müdür jandarmayla geldi ve kaymakamın onların ismini alacağını, kısa sürede geri döneceklerini söyleyerek erkekleri toplamaya başladı. Gece geçti ve sadece bir erkek geriye döndü. Anlattığına göre erkeklerin üzerindeki paralarını almışlar ve hepsi hapse gönderilmişti.¹

Tüm erkekler öldürüldü

Bir grup 1000-3000 kişiden oluşuyordu ve bizim grup 2000 kişiydi. Sadece 5-6 tane de jandarma vardı. Ayrıca bir Kürt köylüsünün koluna kırmızı bez parçası dikerek, eline de bir silah verdiler ve bu kişinin, bizi istediği gibi soymaya ve zulüm yapmaya hakkı vardı. Kadınlar tamamen umutlarını yitirmiş olarak yolculuklarına devam etti. Gördüğümüz köylüler, erkeklerin tümünün öldürüldüğünü söylediler. Hapishane ve kafileden alınan erkeklere ne olduğu sorusu tam bir sırdır. Birçok Türk'le konuştum ve neye inanacağımıza karar veremedim. Erkekler gittikten sonra Türk sürücüler, "Hepiniz Tohma Suyu'na atılacaksınız, bu yüzden eşyalarınızı bize vermelisiniz, biz de yanınızda kalır sizi korumaya çalışırız" diyerek kadınları soymaya başladı. Öğrenci kızlarımızdan biri iki kez Kürtler tarafından kaçırıldı ve sonra geri getirildi.²

'Yolda gücü tükenen ölüyordu'

Tohma Suyu'na yaklaştığımızda görüntü korkunçtu. [Yazıhan] Ova boyunca öküz arabaları alabildiğine uzanıyordu. Saatler boyunca yolda bir damla su bile yoktu. İlerledikçe gücü tükenenler yolda düşüp ölmeye başladı. Ben 49 ölü saydım, aslında daha fazla olmalıydı. Tarlalarda çalışan Kürtler sürekli saldırıyordu. Bizden önce Samsun ve Amasya ve diğer yerlerden gelenleri nehir kıyısında bekler bulduk.³

'Hükümeti eleştirmiyorum'

Malatya'da komutana gittim. Bu yüzbaşının sürgünlerden servet edindiği söyleniyordu. Derdimi anlattım ve beni mutasarrıfa gönderdi. Kürt mutasarrıf görünürde doğru şeyler yapmaya istekliydi. Mutasarrıfla diğer görevliler, İstanbul'dan gelen ve sürgünlerin yaşamlarının korunmasına ilişkin emirleri okudular, ama her kentte pek çok insanın öldürüldüğü kuşkusuzdur. Buranın belediye reisi 10 yaşından büyük erkeklerin ve 15 yaşından büyük kadınların hepsinin öldürüldüğünü, bir kişinin bile bırakılmadığını söylüyordu. Benim bu sürgünlerle gitmekteki amacım, gittikleri yerde yaşamlarını kurmalarına yardımcı olmamdı. "Hükümeti eleştirmiyorum. Yüksek rütbeli görevlilerin çoğu bu tacizleri sona erdirmek ve

1 Mavi Kitap-2, sf. 22-23.

2 Mavi Kitap-2, sf. 23.

3 Mavi Kitap-2, sf. 24.

aldıkları emirleri yerine getirmek için ne yapacaklarını şaşırmış haldeler; ancak bu bir sel ve önüne gelen her şeyi sürükleyip götürüyor.” Gördüklerimi ve doğru olduğuna inandıklarımı yazmaya çalıştım.¹

3.4.10.3- Ohannesler ‘özelinde’ yaşanan ne?

Komşumuz Ohannesler, İttihatçı hükümetin Ermeni sürgün politikası gereği, yereldeki bir veya birkaç ‘zevat’ın 24 saatte veya üç günde ‘Hasançelebi’yi terk et’ emrini iletmesi sonucu, Sivas’tan Malatya’ya gönderilen sürgün kafilesiyle gitmek zorunda kaldı.

Ohannesler ailesinden can kaybının olup olmadığı bilinmiyor, ama sağ kalanlar nar tanesi gibi dağıldı.

Ohannesler’in Hasançelebi’deki mallarına, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu ile tasfiye etmek amacıyla Hazine tarafından el kondu, hepsi tamamen resmen gasp edildi.

Kadastro Hasançelebi’ye ancak 1980’lerde geldi.

1915’lerde Hasançelebi’de gayrimenkullerin tapu kaydı büyük olasılıkla yoktu.

Nitekim Başvekil İsmet, 1926 yılı ortasında “Türkiye’de senetsiz tasarrufatın yüzde 70-80 raddesine...” yani gayrimenkulün yüzde 70-80’inin tapu kaydının olmadığı² kanun gerekçesinde yazdığı dikkate alınacak olursa, Hasançelebi’deki gayrimenkullerin de büyük olasılıkla tapu kaydı yoktu.

Bu halde Battal Ağa, 1930’lu yıllarda 4 Nisan 1926 tarih ve 743 no’lu Medeni Kanun’un 639’uncu maddesine³ göre tarlayı 20 yıldır ekip-biçtiği iddiasıyla kaydını adına yaptırmış olmalı.

Zaten Hasançelebi’de gayrimenkullerin tapu kaydı olsaydı Battal Ağa, bu sefer 2 Haziran 1929 tarih ve 1515 no’lu kanunun 1’inci maddesine⁴ göre tarlayı 10 yıldır kullandığı iddiasıyla tapu kaydını yine adına yaptırmış olacaktı.

Zaten dağıtmayı ve yağmayı öngören mevzuatın, Battal Ağa’ya adına kayıt yaptırmaya imkân vermemesi de olamazdı.

Emvâl-i metrûkeyle ilgili Tasfiye Kanunu ve diğer kanun ve talimatnamelere göre:

- 1- Tarla Ohannesler adına kayıtlı olsa da olmasa da el koyan Hazine’dir.
- 2- Tarlanın ve diğer malların yağmalanması, dağıtım ve satımı ile alacak ve borç işlemi sonucunda kalan para, Ohannesler adına Mal Sandığı’na yatırıldı.
- 3- Ohannesler, o günkü koşullarda bu parayı ya hiç almadı ya da bir kısmını veya tamamını aldı.

1 Mavi Kitap-2, sf. 24-25.

2 TBMM ZC, devre: II, cilt: 26, 1 Haziran 1926, sf. 13, zaptın sonunda 208 no’lu mazbata sf. 50-52.

3 Prof. Dr. Kemal Oğuzman-Doç Dr. Şener Akyol, *Medenî Kanun-Borçlar Kanunu, Tatbikat Kanunu*, Fakülteler Matbaası, İstanbul-1978, sf. 213.

4 DÜSTUR, 3. Tertip, cilt: 10, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 896.

Ohannesler'in can kaybı...

Hiç kuşkusuz komşumuz Ohannesler'in gasp edilen 'emeğinin birikimi' malının ve mülkünün tazmini hakkıdır!

Maldaki kayıp karşılsa da, kaybolan canın ve kültürel ve var olma hakkındaki imhanın tazmini asla mümkün değildir.

Zamanla tüm bu işlemlerin kanuni gerekçesi olan emvâl-i metrûke mevzuatı olarak da bilinen 15 Nisan 1923 tarih ve 333 no'lu kanun ve diğer ilgili kanun ve nizamname ve talimatnameler yürürlükten kaldırıldı.

Bu halde, komşumuz Ohannesler'in bir ferdi alacağını ya da malını, dönemin mevzuatına göre talep edebilir mi?..

Mevcut kanunlara ve ilgili mevzuata rağmen keyfi uygulamanın ya da aran-
dığında 'bilmem ne maddesinin' bulunması bir nevi klasikleşmiş devlet icraatı olduğunu unutmadan, Ohannesler'in bir ferdinin 'hakkının tazmin talebinde' dönemin mevzuatının tıkanma yaratması mümkündür.

Bu tür olasılıklar dikkate alındığında, varsa mevcut kayıtlarla birlikte muhatap doğrudan Hazine'dir.

150-200 bin Ohannes ailesi

Soruyorum:

- 1- Malatya-Hasançelebi, Rusya ile sınır bölgesinde bulunmadığı halde, komşumuz Ohannesler hangi gerekçeyle sürüldü?
- 2- Komşumuz Ohannesler, resmî olarak öne sürüldüğü gibi ihtilalci bir faaliyet içinde ve teşkilatlı olduklarıyla ilgili hiçbir şey köyümüzde anlatılmadığı ve resmen de iddia edilemeyeceği halde, niye sürüldü?
- 3- Komşumuz Ohannesler sürgün yolunda neler yaşadı?
- 4- Komşumuz Ohannesler sürüldükten ve malları Hazine adına gasp edilip tasfiye edildikten yani yağmalandıktan sonra, Tasfiye Kanunu ve talimatnameler gereği Ohannesler'e mallarının bedeli verildi mi, verilmedi mi?

Ohannesler'in canına ve malına kastedilmesinin sorumlusu kim?

Osmanlı tabiiyetindeki Ohannes ailesini kim, niye sürdü?

Ohannesler'in yaşadığı Hasançelebi'den sürülmesinin tek gerekçesi Ermeni olmasıdır.

Bu, ırkçılık değilse nedir?

Osmanlı tabiiyetindeki Ohannes ailesinin malının ve mülkünün gaspından sorumlu kimdir?

Osmanlı tabiiyetindeki Ohannes ailesinden ölenin, yetim kalanın, yeryüzüne dağılmasının sorumlusu kimdir?

Tek cevabı vardır:

İktidardaki İttihat ve Terakki zihniyeti ve onun hükümetidir!

İttihatçı hükümetin Ermenileri sürün ve mallarına el koyun politikasını uygulayan idari ve yerel yöneticiler de suçludur!

Vicdani olarak, yaşadığı zulme karşı Ohannesler ailesini koruyamayan her Hasançelebili de 'suçlu'dur!

Ohannesler ailesinin 'nar taneleri' Hasançelebi'ye gelmeli ve 1915'teki o meşum tarihin bir gün öncesine dönmek için yüreğimizi masanın üzerine koymalıyız!

Hasançelebili Ohannesler'in hiçbir ferdinin, malı ve mülkünün olduğu Hasançelebi toprağında yaşayamaz olmasına ne denir?

İttihatçı hükümetin politikasıyla, komşumuz Ohannesler'in Hasançelebi'de var olmasına son verilmiş, soyu tüketilmiştir.

Ohannes ailesinin başına geleni, tüm Anadolu'da üç-beş değil, 100.000 veya 150.000 ya da 200.000 Ermeni ailesi genelinde tüm Ermeniler yaşadı...

Bu İttihatçı eylemle Ermeniler toprağından söküldü, ocağı söndürüldü, kültürü ve var olma hakkı imha edildi...

İsteyen Dâhiliye Nazırı Talât'ın ya da Harbiye Nazırı Enver'in şu belgesini veya telgrafını bulsun ya da bulmasın, komşumuz Ohannesler'in ve Ohannesler gibi 100.000 veya 150.000 ya da 200.000 Ermeni ailesinin yani tüm Anadolu Ermenilerinin bu yaşadığına ne nedir?

İttihatçı hükümetin yaptığı yüz binlerce Ermeni ailesini canından, malından, kültüründen ve yerinden, yurdundan 'yok etme' politikasıdır.

Peki, bu fiil, Ermeni soyunu kırma değilse nedir?

3.5- Rumlar, harice ve dâhile sürüldü

İttihatçı hükümet, Bulgaristan'la Trakya'da sınır bölgesinde yaptığı mübadele sonrasında, 1914 yılı başında Trakya ve Ege kıyılarını Rumlardan 'temizleme' operasyonu yaptı.

Osmanlı tabiiyetindeki Rumların öncelikle bir kısmı harice Yunanistan'a ve daha sonra harp döneminde bir kısmı da Anadolu ve Ortadoğu topraklarına sürüldü.¹

Trakya ve Ege'deki Rumların, Eylül 1913'te hedef haline getirildiği anlaşıyor.

Başkumandanlıktan Babiâli'ye gönderilen 17 Eylül 1913 tarihli yazıda, Rumların nüfusuna dikkat çekilerek, Balkanlar'dan gelen muhacirin bu bölgede iskânı için mülkiye ve askeriye'den birer komisyon teşkil ederek gerekli araştırmanın yapılması istendi.²

¹ Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi, İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İletişim Yayınları, 3. baskı, İstanbul-2008, sf. 225-245, ve bundan sonra, Fuat Dündar-2008.

² ATASE, K. 252, D.264, F. 94/94-1/94-2, 4 Eylül 1329, aktaran, Yrd. Doç Dr. Ahmet Halaçoğlu, age, sf. 116.

Başkumandanlık, bununla Osmanlı tabiiyetindeki Rumları hedef göstermiştir. Bu, daha sonra yaşanacak olanların ilk işaretidir.

İttihatçı hükümet, bu komisyonla ilgili gerekli çalışmayı yapmış olmalı ki, Rumları dâhile bile değil Yunanistan'a sürecektir planı devreye soktu. Zaten bunun bir temizlik operasyonu olduğu bizzat uygulayıcıları tarafından da açıklandı.

Yürürlükteki politikanın ikili bir yönü vardı; buralardan hem Rumlar sürüldü, hem de Rumlardan boşalan yerlere muhacirler iskân edildi.

Harple birlikte sürgün, Anadolu halklarına karşı bir devlet politikası olarak uygulandı.

İttihatçı hükümet böylesi bir icraatı planlamış ve yapmıştır.

İttihatçıların bu zulüm politikasını, Hristiyanlar ve gayri Türkler bir biçimde yaşamıştır, ama önemli bir kesimi de mağdur olmuştur.

1914 sonu ve 1915 başından itibaren Ege ve Marmara'dan başlayan dâhile Rum sürgünü, daha sonra Karadeniz'de de uygulandı. 15 Temmuz 1915 tarihi itibarıyla dâhile sürülen Rum nüfusu, Patrikliğin hazırladığı listeye göre 75.629'dur.¹

9 Ekim 1917'de Urfa, Ankara, Hüdavendigâr (Bursa), Aydın, Mamuretülaziz (Elazığ), Zor, Halep, Kayseri, Adana, Niğde, Edirne, Karesi (Balıkesir), Suriye, Musul, Canik (Samsun), Bolu, Sivas, Eskişehir, Konya, Maraş ve Ertuğrul'a (Bilecik) gönderilen 22 telgraf² ile 24 Mart 1918'de Halep, Adana, İçel, Maraş, Urfa, Musul, Sivas, Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar), Mamuretülaziz (Elazığ), Suriye, Diyarbakir, Kütahya, Niğde, Konya, Ankara ve Kastamonu'ya gönderilen 17 şifre³ Rumlar, Ermeniler ve Araplar için Anadolu'nun bir sürgün yurdu olduğunu göstermektedir.

Kıyıları boşaltmak için Rumların sürgünü 1916 yılı Aralık ayında bile devam etti. Giresun'un Rum ahalisi Sivas'a sürüldü.⁴

İttihat ve Terakkî'nin yereldeki birimleri sıkı sıkıya yönlendirmesi ve Rumlar sürülürken ne yapılacağını planı, Yunanistan hariciye teşkilatının raporlarında da yer aldı.

1914 yılı Mart ayından itibaren Rumların sürülmesiyle ilgili planın icrasında İzmir'de komitecilerin bölge kulüplerine gönderdiği, içinde 'yok etme planının' bulunduğu gizli zarf, 1914 yılının Mayıs ayında Yunanistan elçiliğinin eline geçti. Hatta Yunanistan'ın Amissos (Samsun) Konsolosu Apostolopoulos'tan ve Yunanistan'ın Ayvalık Konsolosu Çerebis'ten elçiliğe gönderilen bilgi notunun içeriği de bu gizli zarftı. Yeni bir emir alındığında mühürlü zarf açılacaktı; plana göre, "Her yönetici veya polisin tereddüt etmeden Rumları kovması ve Ege kıyılarına kadar sürmesi gerekiyordu. Orada onları Midilli ve Sakız adasına götürecek olan gemiler bekleyecekti."

1 Fuat Dündar-2008, sf. 230-240; ayrıca, Taner Akçam-2008, sf. 122-124.

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 80/73 ve 80/75-96.

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 85/204-220.

4 Katalog, BOA, DH.EUM.3.Şb, 17/56, 17.10.332 (30.12.1916).

Haziran ayına doğru emir çıktı ve vahşet içinde sürgünler ve yıkım başladı. Birkaç günde Aydın dışında, Çeşme'den Çanakkale'ye kadar bütün köy ve şehirlerde Rumlar evlerinden kovuldu ve muhacirler yerleştirildi.¹

Sürgün politikasının bir amacı insanları yurdunu terke zorlamaksa, diğeri de, sürülenin malının ve mülkünün yağmalanmasıdır; Rumlar da bunu yaşamıştır.

3.5.1- 'Rumları dışarı sürdük'

Dâhiliye Nazırı Talât, Ayvalık'tan İzmir'e kadar gitti ve konu hemen ısıcağıyla Temmuz 1914'te Mebusan gündemine getirildi. Önergeye imza atan 13 mebus-tan Aydın Mebusu Emauel Emanuelidi, Osmanlı tabiiyetindeki 150.000 Rum'un geri dönmesini istedi. Dâhiliye Nazırı Talât da, bu Rumların kendilerinin git-tiğini ve dönemeyeceklerini ve Rumların köylerine muhacirin iskân edildiğini söyledi.²

Nazır Talât, aynı zamanda Sadrazam olduğu ve iki koltuğa birden sahip bu-lunduğu Ocak 1918'de, Ege sahilindeki Rumları İttihatçı hükümetin kovduğunun resmî itiraf telgrafı Trakya'dan geldi. 25 Ocak 1918 tarihinde Çatalca'dan gönderi-len telgrafta, İstiranca karyesi halkının [Rumların] tamamen Yunanistan'a gönde-rildiği belirtildi.³

Zaten yıllar öncesinde Talât, raporunda da benzer ifadelerle yer vermişti.

Nazır Talât'ın elçiliklerle birlikte yaptığı Ege gezisi sonrasında hazırladığı ve Meclis-i Vükelâda ele alman 18 Haziran 1330 (1 Temmuz 1914) tarihli raporda, şu ifadelerle yer verildi:

"Henüz Yunanistan'a gitmemiş Rumlar evlerine dönmüş, âsâyiş iade olunmuştur. Rum-ların muhacereti sebepleri şunlardır: Trakya'daki Rumların hicret etmekte olduklarını gören veya haber alan muhacirini İslamiyye ile ahali-asliyyeden bazıları tarafından vu-kua getirilen tazyikat (zorlamayla) Makedonya'ya hicret etmiş (göçmüş) olan Rumlarla miktarı mühim bir yekûna balığ olan asker firarilerinin (Bayur notu: Askerden kaçan Osmanlı Rumları) teşvik-amiz (kuşkırtıcı) mektuplarla aile ve akrabalarını oraya davet ve Makedonya vesair yerlerden...

Hicret, ekser yerde, müctemian (toplu bir halde) ve ani oluyor ve Rumlar kabil-i nakl (sürülen Rumlar) yatak ve eşyadan maada (başka) pek çok şeyi yerinde bırakıyorlar, bazı yağmalar da oluyor, bazı vuruşma ve katiller de olmuş.

Gidenlerin malları mazbut tutulmaya (korunmaya) çalışılıyor, zamanla bozulabilecek-leri satılıp esmanî sahiplerine verilecektir; avdet eden muhacirler kabul olunuyor..."⁴

1 Sayı: 16797, A/21, 2/15 Haziran 1914 ve protokol no: 16458 A/21, 30 Mayıs 1914, aktaran, Mihail Rodas, age, sf. 125-127 ve 98-101.

2 MMZC, 1330/1-26, 23 Haziran 1330 (6 Temmuz 1915), sf. 606-613.

3 BOA, DH.ŞFR, 603/83, 25 Kanunusani 1334 (25 Ocak 1918).

4 Bayur, II/3, sf. 254-255.

Talât raporunda, Rumların harice gönderilmesinde İslamın zorlaması ve muhacirlerin iskânı resmen itiraf edildi.

Çatalca'dan gönderilen telgraftan dokuz ay sonra Mebusan'da harp kabinele-riyle ilgili yapılan soruşturma kapsamında 9 Kasım 1918'de ifadesine başvurul-
dönemin sadrazamı Said Halim, Rumların sürülmesi konusunda şu bilgiyi verdi:

“Rumların nakilleri hakkında gösterilen esbab-ı mucibede düşmana muavenetle-
rinden bahs edilmiştir. Hatırımda kaldığına göre Rumların esbabı nakilleri düşma-
na yataklık etmeleri ve onlar ile muhaberatta bulunmalarıdır.”¹

Said Halim de, sadrazam olduğu yıllarda Rumların ‘nakledildiğini’ resmen
açıklamıştır. Daha önce de Talât benzer itirafta bulunmuştu. Dâhiliye Nezareti
veya diğer Osmanlı belgelerinde Rumlar hem firari yani kaçan, hem dâhile sürü-
len hem de hicret eden olarak nitelendirildi.

Yunanistan hariciyesi de Rumların harice gitmeye zorlandığını rapor etti.
Yunanistan İstanbul elçisi Panas, gönderdiği 3/16 Mayıs 1914 tarihli telgrafta,
Trakya'da Türk hükümetinin Rumları köylerinden küçük limanlara sürdüğünü,
İstanbul'a gelmelerinin yasaklandığını, Selanik'e giden gemilere zorla bindirildiği-
ni, gemileri de Türk hükümetinin gönderdiğini bildirdi.²

Rumlar hicret eden³ ve Yunanistan'a firar eden yani kaçan⁴ ve dâhile sürülen⁵
olarak tanımlandı.

Bunlar Rumların hem harice kovulduğunun hem de dâhile sürüldüğünün şif-
releridir.

3.5.2- Talât'tan 'hazırlık' teli

Ege ve Marmara sahil hattında Rumların İttihatçı hükümetin 'göç ettirme' zul-
münün tartışılması üzerine Dâhiliye Nazırı Talât, İzmir'e kadar gitti ve inceleme-
lerde bulundu. Nazır Talât, Ege'deki gezisi sırasında İzmir'den gönderdiği telgrafta
bölgedeki durum hakkında bilgi verdi.

Nazır Talât'ın 14 Haziran 1914'te İzmir'den gönderdiği telgraf olduğu gibi aşı-
ğıdadır, hatta olduğu gibi şifre rakamlarıyla birlikte aynen aşağıdadır:

1 Mebusan 5. Şube Tahkikatı, sf. 88.

2 Mihail Rodas, age, sf. 122.

3 Miladi tarihiyle, Katalog, BOA, DH.SYS, 123-12/39, 4 Nisan 1915; Katalog, BOA, DH.İ.UM, 52/3, 15 Mayıs 1915.

4 Miladi tarihiyle, Katalog, BOA, MV, 199/71, 24 Ekim 1915; Katalog, BOA, MV, 199/105, 10 Kasım 1915; Katalog, BEO, 4409/330662, 20 Nisan 1916; Katalog, BOA, DH.ŞFR, 69/12, 13 Ekim 1916.

5 Miladi tarihiyle, Katalog, BOA, DH.ŞFR, 67/201, 6 Eylül 1916; Katalog, BOA, DH.İ.UM, 7-1/45, 13 Eylül 1916; Katalog, BOA, DH.ŞFR, 555/67, 28 Mayıs 1917; Katalog, BOA, DH.ŞFR, 77/182, 21 Haziran 1917; Katalog, BOA, DH.EUM.3.Şb, 27/32, 17 Kasım 1918; Katalog, BOA, DH.ŞFR, 79-A/122, 29 Eylül 1916 ve 534/33, 3 Ekim 1916 ve 79-A/193, 9 Ekim 1916 ve 542/116, 11 Ocak 1917 ve 83/123, 20 Ocak 1918.

Mahreci: İzmir

Numero: 6801

Kelimât: 51

Grup: 79

Dâhiliye Müsteşarlığı'na

Bugün saat birde Manisa'dan hareket edilerek Menemen'e muvâsalat edildi (ulaşıldı). İstasyon'da çokluk çocuk (12285 91335) iki bine (93428 54982) karib (yakın) Rum ahâlisinin İzmir'e gelmek (19322 89828 78873 83952 54982 38849) için trenlere hücum (96872 78668 54532) etmekte oldukları görülmesiyle, vali beyle birlikte aralarına (82843 78713) girilerek teskinlerine (97623 78713) çalışılmış ve ısrarları üzerine birlikte Menemen'e gidilerek orada tedâbir-i lâzime ittihaz (gerekli tedbir alınmıştır) ve kasabaya gelen civar devletlerden* (12429 38922 78671) bir takımları hatta bizzat derdest edilmiştir (yakalanmıştır). İki saat sonra İzmir'e gelinerek şimdi vali ve kumandan (53975 36416) ile birleşdik (92891 79292). O havâlîde asâyişin (83542 36526) sûret-i katiyyede tesîsi (95179 55577) için Manisa'daki süvârî alayıyla (23547 78648) iki bölüğün (91335 93548 36526) Menemen'e ve iki bölüğün (91335 93548 36526) Foça'ya sevki (23562 55577) kararlaştırılarak (34732 77333), çapulcuların (12464 77244 78669) derdesti ve icâb ederse itâat etmeyenlere (85351 89861) karşı silah istimâli (22484 84414 55577) emri (87672 55577) (kullanılması emri) verilmiştir. Foça ve Çeşme Rumları'nın (19322 78714) heman kısm-ı küllisinin muvâsalat-i âciziden (fakirlerin tamamının ulaşmasından) [evvel] hicret (göç) ettikleri (54531 89861) oldukları anlaşılmış ve yarın henüz hicret etmeyen (78889 54531 89861) olmayan Ural'ya ve vakit kalırsa Foça'ya gidilerek onların tatmini mukarrer bulunmuştur (kararlaştırılmıştır) efendim.

1 Haziran 1330 [14 Haziran 1914]

Dâhiliye Nazırı
Talât

AÇIKLAMA: Şifrede ne varsa aynen aktarıyorum.

* Vilayetlerden, olmalı.

KAYNAK: BOA, DH.ŞFR, 430/46, 1 Haziran 1330 (14 Haziran 1914) tarihli şifre.

Dâhiliye Nazırı Talât bu telgrafında diyor ki:

- 1- Bugün 14 Haziran 1914'te saat birde Manisa'dan hareket ettik, Menemen'e ulaştık.
- 2- İstasyonda Rum ahâlisinden 2000'e yakın çokluk çocuğun İzmir'e gitmek için trenlere hücum etiklerini gördük ve vali beyle yanlarına gittik, onları teskin ettik (sakinleştirdik).
- 3- Menemen'de gerekli tedbirler alınmıştır ve kasabaya çevre vilayetlerden gelen birtakım insanlar da yakalanmıştır.
- 4- İki saatte Menemen'den İzmir'e geldik, vali ve kumandanla buluştuk.
- 5- Asâyişin sağlanması için Manisa'daki süvârî alayıyla, iki bölüğün Menemen'e ve iki bölüğün Foça'ya sevkini kararlaştırdık, emre itaat etmeyenlere karşı silah kullanılması kararını aldık.

- 6- Foça ve Çeşme Rumlarının tamamının göç ettikleri anlaşılmıştır.
- 7- Yarın Rumların göç etmediği Urla'ya ve vakit kalırsa Foça'ya (Yukarıda Foça'daki tüm Rumların göç ettiği ifade edildiği halde, sonrasında Foça'da Rum kalmış ifadesi karışıklık yaratıyor) gidilerek Rumların 'tatmin' edilmesi kararlaştırılmıştır.

Dâhiliye Nazırı Talât, Menemen istasyonundaki "2000 çoluk çocuğu sakinleştirdik" derken, onların evlerine dönmesinin sağlandığını veya sağlanacağını söylememesine karşın, bazı insanların yakalandığından bahseder. Devamında Talât, gerekli askerî tedbirin alındığına ve gerektiğinde silah kullanılacağı emrinin verildiğine dikkat çekiyor, ama kime ne için silah kullanılacağı sorusu tam yanıtlanmıyor. Urla'ya ve Rum halkının tamamen göç ettiği belirtilen Foça'ya yine gidileceğini bildiren Talât, Rumların niye göç ettiği hakkında tek kelam etmeden, İstanbul'daki hükümete Rumların tatmin edileceğini bildirdi.

Türkçesi, aslında Urla özelinde buradaki (ve bölgedeki) Rumların göç ettirilmesinin de kararlaştırıldığıdır.

Bu, Rumların resmî olarak fiili baskıyla sürüldüğünün şifreyle yapılan itirafıdır.

3.5.3- 'Ben Osmanlı vekiliyim'

Rumların sürülmesi mebuslar Viktor (İstanbul), Simonaki Simonoğlu (İzmir), Vangel (İzmir), Dimitraki Fitu (Gelibolu), Yorgi (Trabzon), Emanuelidi (Aydın), Haralambidi (İstanbul), Savapulos (Karesi), Kofidi (Trabzon), Temistokli (Tekfurdağı), Yanko (Karahisarı Şarki), Ananyas (Niğde), Orfanidis (İstanbul), Todoraki (Canik) imzalı 18 Haziran 1330 (1 Temmuz 1914) tarihli önergeyle Mebusan gündemine geldi. 25 Haziran 1330 (6 Temmuz 1914) tarihli oturumda önerge görüldü. Mebusan kürsüsüne ilk çıkan ve önergesi hakkında konuşan Aydın mebusu Emnauel Emanuelidi. Mebus Emanuelidi'nin konuşmasını alıntı tırnak içinde olmak kaydıyla, özetleyerek aktarıyorum:

İzmir havalisinde ve özellikle Foça'da 100 binlerce Rum terk-i vatan etmeye mecbur kaldı. Rum davası için buraya çıkmadım, zaten bu mesleğime muhaliftir. Meclisi Millî bikayd (kayıtsız) davranıyor. Bu dava sadece Rum unsuruna ait değildir, umum Osmanlılara ait bir davadır (Zabıtta zaman zaman mebuslardan lafatmaları vs notu). Denildi ki, evet, Türklerin terakki etmesi, yalnız aralarında alışveriş etmeleriyle temin edilecektir. İşte iş burada çığırından çıktı (Kengiri Mebusu Fazıl Beriki, "yok öyle bir şey diye bağırır" ve Emanuel'e laf atmalar). Bugün 150.000 Rum terk-i vatana etmiştir. (Gürültüler) Yarım saatlik sözü dinlemeyiz olmaz, ben Osmanlı vekiliyim. Ben gürültü içinde söz söyleyemem (Emanuel'in sözü sık sık kesilir). Fakat iş propagandaya binerse olmaz. Buna karşı çıkan ve alışveriş yapacağız diyen İslamlar oldu. Böyle diyen İslamlara karşı da bazı sopacılar çıktı. O zaman Rumlarla birlikte bazı İslamlar aleyhinde de zulüm icra edildi. Acaba mahallinde hükümet bunlardan kaçını divanı harbe gönderdi? Çünkü sopacıların işi bir fiili darptan, dayaktan ibaret değildir. Bunlar memleketin içinde bir harbi iktisadi açmak

için istihdam edilmiş olan vesaiti icraiyyedir. Bunların fiillerinin başkaca ehemmiyeti vardır. Evvela iktisadi olarak başlayan iş, sonra siyasi rengini aldı. Balkanlar'da bazı tecavüzat olduğu iddiasıyla hükümetin 600 senelik tebaasına böyle davranması abestir. Muhaciri iskân etmek hükümetin vazifesi, ama bunların Rum karyelerine yerleştirmesine mahal yoktur. "Üsküdar'dan taaa Basra Körfezi'ne kadar hali arazi pek çoktur ve iskân edilmiş arazi pek azdır. Hali araziyi böyle boş bırakıp da, muhacirin Rum karyelerine ve binaenaleyh, birtakım uygunsuzluklara sebep olmak muvafık değildir. Bu emri iskân kasten olmasa bile, bunun sebebi ne idi?" Muhacirin iskânına başlanıldığından itibaren Rumların da toptan muhaceret etmeye mecbur olduklarını gördünüz. Bir buçuk ayda Trakya'dan Aydın vilayetine kadar sirayet etti ve 150.000 Rum memleketlerini terk ederek diyarı ecnebiyyeye gittiler.¹

Aydın Mebusu Emanuelidi, konuşmasında sıraladığı dört soru:

- 1- Bu gidenlerin tekrar avdetlerine müsaade edilecek mi, edilmeyecek mi? Tebaa-i Osmaniyyenin, Osmaniyyeden ıskat edilmesine mucip olacak bir kanun var mıdır?
- 2- Dâhilde bulunan Rumlar da sahile inmişlerdir, ama başka bir ülkeye gitmemişlerdir. Bugün İzmir'de 35.000 Rum muhaciri vardır. Bunların ihtiyacı için hükümet gerekli şefkati göstermiş midir?
- 3- Dâhiliye Nazırı o bölgede seyahat ettikten sonra muhacirin iskânı veya silahla hücumlar menedilmiştir zannediyorum. Rumların bağına bahçesine ve tarlasına gitmesi için hükümet ne gibi tedabir ittihaz etmiştir?
- 4- Hicret etmiş veya etmemiş İzmir ve sair mahallerde olanların mallarının muhafazası için ne gibi tedbir ittihaz olundu? Sahilde bulunanların envâli satılacakmış ve bununla ilgili bir komisyon kurulacakmış. İnşallah bu istihbaratım doğru değildir.²

Talât'ın yanıtı, Rumları harice sürmenin bir devlet politikası olduğunun açıklamasıdır.

3.5.4- Talât: İslamları çöle süremezdik

6 Temmuz 1914'te Mebusan'da Aydın mebusu Emnauel Emanuelidi'den sonra Dâhiliye Nazırı ve Edirne Mebusu Mehmet Talât söz aldı ve yaptığı konuşmasını alıntı tırnak içinde olmak kaydıyla, özetleyerek aktarıyorum:

Balkan muharebesi anında öyle elim, öyle feci vakayı zuhur etmiştir ki, tarihi beşeriyet için hakikaten bir lekedir. Birçok aileler diri diri yakıldı. Hicret için sebep olarak, gelen muhacirlerin Rum evlerine yerleştirilmesi gösteriliyor. İptidaen bu sebebiyet vermiştir deniliyor. Bendeniz bunu pek tasdik edemeyeceğiz. Çünkü evvela, gelen muhacirleri Rum köylerine değil, İslam köylerine tevzi ve taksim et-

1 MMZC, 1330/1-26, 23 Haziran 1330 (6 Temmuz 1914), sf. 606-610.

2 MMZC, 1330/1-26, 23 Haziran 1330, sf. 610-611.

tik ve başka türlü de yapamazdık. “Gerçi hali arazi pek çoktur, fakat Emanuelidi Efendinin dediği gibi Üsküdar’dan Basra’ya kadar olan arazi-i haliyye bu İslamların yerleştirmek için evvela 15-20 milyon liraya ihtiyaç vardı. Bizde de o yoktu. Bu muhacirleri, dedikleri gibi, oralara gönderip çöllere serpecek olsaydık oralarda cümlesi açlıktan öleceklerdi” ve Emanuelidi Efendi de bundan memnun olmazdı. Biz muhacirleri evvela İslam köylerine gönderdik. Bazı Rum köylerine de İslam muhacirleri göndermeye mecbur olduk.¹

Talât, İslam muhacirlerini süremeyeceği çöle, çok değil sekiz-dokuz ay sonra Ermenileri sürme emrini verdi.

‘270 bin muhacir geldi’

Nazır Talât, konuşmasında muhacirlerin iskânına ve gelen muhacir toplamına değindi:

Binaenaleyh biz bunları evvela İslam köylerine gönderdik, İslam kardeşlerini kabul etmeleri için rica ettik ve birçok yerlerde kabul ettiler. Bazı Rum köylerine de İslam muhacirlerini vermeye mecbur olduk ve teşekkür olunur ki bazı yerlerde Rum köyleri, kendileri talip oldular; fakat bundan birçok şikâyetler tevellüt etti. Şikâyet ve mahzuru görünce hükümet de, bittabi, bu tedbirden feragat etmek lüzumunu hissetti, devam etmedi. Şimdiye kadar Rum köylerine verilmiş beş bini (5000) tecavüz etmez. Gelen muhacirin 270 bini mütecavizdir. Bu istatistiğimizle müspettir.²

Talât, 1912 güzünde yaşanan Balkan Harbi sonrasında 1914 Haziran ayma kadar Balkanlar’dan gelen muhacir toplamının 270.000 olduğunu açıkladı. Ama bugünün milliyetçileri ne hikmetse milyonlar demekten geri kalmıyor.

‘Boykot taraftarı değiliz’ amma

Nazır Talât konuşmasında Rum mallarının boykot edilmesi hakkında da konuştu:

Muhacerete sebep olarak ikinci derecede boykotajı gösterdiler. Yani İslamların, Rumlardan alışveriş etmemesi meselesi. Efendiler, bu da şimdiye kadar görülmüş, işitilmiş şey değildi; memleketimizde bir unsurun diğer unsurla alışverişi [boykotajı] vaki değildir. Hakikaten İslamlar, diğer anasıra karşı bu hususta diyebilirim ki son derece müsaadekârdır. Muhacirlerin vürudundan (gelişinden) sonra bu da başladı ve aynı propagandayı muhacirler yaptı. Rumlar evvela Edirne vilayetinden hicret etmeye başladılar. Edirne, uzun müddet Bulgar istilasında kaldı. Bulgar istilası sırasında Rumlardan bazıları, komşularına feci tecavüzatta bulundular. Hatta bunlardan birtakımları derdest edildi, muhakeme edildi, cezalarını gördüler. Bir kısmı firar etti. İşte onlar da utandıklarından, korktuklarından hicret ettiler. Sonra gelen muhacirler de Rumların hicretinden müteessir değildi, bilakis memnun

1 MMZC, 1330/1-26, 23 Haziran 1330, sf. 611.

2 MMZC, 1330/1-26, 23 Haziran 1330, sf. 611-612.

dılar. Foça'da bazı evler tahrip edilmiş ve bazı kimseler katledilmişti. Foça'ya tim ve kaymakamın hakkıyla vazifesini yapmadığını gördüm ve derhal azletti. İzmir'de oluşturulan bir heyet tahkikatını sürdürüyor. Boykotajdan hükümet bir surette memnun olmaz. Hükümet boykotajın menine tevessül edilmiştir (aşlanmıştır). Emanuelidi Efendi bu vakaiyeden kimsenin ceza görmediğini söyler, doğru değildir. Memur olmayanlar Divanı harbe sevk edildi. Hicret edenlerin ıvâli yağ, peynir vesaire mahvolacaktı ve o sıra komisyon oluşturuldu ve 24 saat ı bir süre verilmiş değildir, müddet perşembe günü hitam bulacaktır ve geçen perşembe günü ilan edilmiştir.¹

Talât, boykot taraftarı olmadığını söylemekle yetindi ve iskân edilen İslam muhacirlerin tekrar sokağa atılmayacağını ifade etti, ama resmen sürgüne devam edildi.

5.5- Talât ve Venizelos 'mübadelesi'

Dâhiliye Nazırı Talât, 6 Temmuz 1914'te Mebusan'da yaptığı konuşmasının sonunda harice sürülen Rumların dönemeyeceklerini ifade etti. Talât'ın bu konuşmasını özetliyorum:

Avdetleri meselesine gelince, Rumlar Yunanistan'a hicret edince yerlerine oranın gelen muhacirler iskân edilmiştir. Şimdi girdikleri yerden sokağa atıp, gidenleri getirip tekrar yerlerine iskân etmek müstahil (imkânsız) olduğunu itiraf etmek zım gelir. Rumların ve gelen muhacirlerin emlakı gayrimenkullerini mübadele etmek üzere iki hükümet, murahhaslar tayin ederek bir komisyon teşekkül etmiştir. Hükümet bu meseleyi takip edecektir.²

Talât'ın bu konuşması öncesinde Osmanlı ve Yunanistan arasında mübadeleyle ilgili görüşmeler bitirilmeden savaş başladı.

Atina'daki elçi Galip Kemali, 27 Nisan 1914'te Trakya Rumları ile Makedonya müslümanları durumunu Venizelos'la görüşmek istediğini Sadrazam Said Halim'e bildirdi. Said Halim, 30 Nisan tarihli elçiye gönderdiği yanıtında, Trakya'da Rumların kalmasını ve Anadolu'daki (Aydın vilayeti, bugünkü İzmir, Manisa, Aydın, Denizli, Muğla) köylü Rumlarla Makedonya Türkleri'nin mübadelesini teklif ettiğini istedi. Venizelos rızasını, elçi Galip Kemali'ye söyledi ve o da 12 Mayıs 1914'te İstanbul'a bildirdi. Bununla ilgili Osmanlı-Yunan Komisyonu kuruluşu 1914 yaz ve sonbaharında İzmir ve İstanbul'da çalışırsa da sonuç alınmadı.³

Venizelos, Lozan görüşmeleri sırasında 1914 yılında Osmanlı hükümetinin sınırları dışı etmesinden sonra, mübadeleye ilişkin şöyle konuştu:

"Zorunlu nüfus mübadelesi ilkesini kabul ettiğim doğrudur, ancak bu kabul, Rumların zorla yurtdışı edilmesi eylemlerinin tümüyle durdurulmasına ve nüfus mübadelesinin, yalnız yurtlarını daha önce bırakıp gitmiş olanlarla, ileride her iki tarafın

MMZC, 1330/1-26, 23 Haziran 1330, sf. 612-613.

MMZC, 1330/1-26, 23 Haziran 1330, sf. 613.

Bayur, II/3, sf. 260-262.

da, gönüllü olarak göç etmek isteyenlere uygulanma şartına bağlıydı. Oysa, bu konuda kesin bir anlaşma gerçekleştirilememiş ve Rumların zorla yurtdışı edilmeleri, daha da geniş oranlar içinde süregitmiştir.”¹

Türk Heyeti Reisi İsmet de, cevabi konuşmasında Venizelos’un Rumların zorla sınır dışı edilmesi ve mübadele konularındaki iddialarından çok 1922’de Yunanistan’ın işgali sırasında yaptığı yakıp yıkma olayları üzerinde durdu.²

Harbin öncesinde mübadele konusunda önemli bir aşamaya gelindi. Yunanistan’a giden Rumlarla Yunanistan’dan gelen Müslümanların terk ettikleri emlak ve araziye ortaya koyacak ve mübadeleye esas olacak cetveller ilgili vilayet ve diplomatlara gönderildi.³

1914’te Osmanlı-Yunanistan antlaşması imzalanmadığı için yapılmayan mübadele, 1923’te Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleştirildi.

Mübadeleye imza atan ne Türkiye ne de Yunanistan, toprağından kopartılan Hristiyan Ortodoks Rum’a ve Müslüman-Türke sormadı.

İttihatçıların Anadolu’yu Rumlardan temizlenme projesi, 1923’te mübadeleyle tamamlandı. Yunanistan açısından da mübadele, Batı Trakya hariç Yunanistan’ın Müslüman ve Türklerden temizlenmesidir.

3.5.6- ‘Rumlar geri dönsün’ mü?

Ege ve Trakya’da Rumların sürülmesi, iki yıl sonrasında bütçe görüşmesinde yine gündeme geldi. İttihatçı hükümetin sürgün ve muhacir iskânı politikasının teşkilatı Dâhiliye Nezareti bünyesindeki Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti Umumiyesi’nin 1332 yılına ait 50 milyon kuruş ek bütçe verilmesine dair layiha Mebusan’da 10 Kanunuevvel 1332’de (23 Aralık 1916’de) görüşüldü. Ermenilerden hiç söz edilmeden Rumların durumu gündeme geldi ve o kadarla da sınırlı kaldı ve Talât, hiç söyleneni duymadı.

İzmir Mebusu Simonaki Simonoglu, şu değerlendirmede bulundu:

“Encümen pusulasından anlaşılıyor ki, bu müdüriyetin bütçesi 156.169.950 kuruş. Hükümetin bu müdürlüğe bu kadar bütçe ayırması şayan-ı tebriktir. Bu bütçeyle, hükümetimiz bazı ahaliyi tebdil-i hava ettirmeye ‘mecbur oldu’ ve şimdi artık bunların memleketlerine gelmeleri mümkün olabilir. Çanakkale’ye düşman bütün gücüyle hücum ettiği zaman Hükümet-i Askeriyye Edirne vilayetinden, Marmara Havzasından ve Bursa vilayetinin bazı kısımlarından bir miktar Rum ahali içerilere gönderilmişti. Bu ahalinin memleketinden uzak durması doğru değildir, hem evleri hem bağları harap oluyor ve kendileri de sefalet içinde yaşıyorlar. Artık bu ahalinin memleketinden uzak durmasının bir sebebi yoktur. Çünkü Çanakkale’de düşman kahraman askerimiz sayesinde def edildi.”⁴

1 Lozan-4, sf. 16.

2 Lozan-4, sf. 14-15.

3 Katalog, BOA, DH.EUM.3.Şb, 1/34, 8.L.1332-17.6.1330 (30.8.1914).

4 MMZC, 1332-1333/1-16, 10 Kanunuevvel 1332 (23 Aralık 1916), sf. 211.

23 Aralık 1916'da Simonoglu, Çanakkale'de düşman askerinin def edildiğini belirterek, Çanakkale, Bursa ve Edirne'den dâhile sürülen Rumların geri dönebileceğini söyledi.

Söz alan Dâhiliye Nazırı Talât, Simonoglu'nun konuşması içindeki "Hükümeti... şayan-ı tebriktir" ifadesi üzerinde durarak, evvela bir mebusun hükümet hakkında kullanacağı lisana dikkat etmesi gerektiğini ifade etti.

Simonoglu, yanlış anlaşıldığını söylese de Talât, çatmaya devam etti ve Simonoglu'nun konuşmasında bir nevi istihza (ince alay) olduğunu da söyledi. Talât, bu tarzıyla Rumlarla ilgili tek satır konuşmadı. Maddelerle ilgili söz alınmadan okundu ve sonunda 50 milyon kuruşluk ek bütçe kabul edildi.¹

1919'da gelen Rum yerleştirilecek

İzmir Mebusu Simonaki Simonoglu, Mebusan'da konuştuğundan üç yıl sonra, sürülen Rumların geri dönmesine izin verilmesi, ancak İttihatçı hükümetin istifa etmesinden ve Talât, Enver dâhil tüm İttihatçı önder kadrosunun Almanya'ya kaçmasından sonra mümkün oldu.

Dâhiliye Nazırı vekili Ahmed İzzet, Kala-i Sultaniyye Mutasarrıflığı'na gönderdiği 1 Şubat 1919 tarihli şifrede, Biga'ya bağlı köylerden "teb'id edilmiş... Rum ahalisinin" köylerine yerleştirilmesi için gittiklerinde, oraya iskân edilmiş muhacirlerin Rum ahalisinin köye girmesine engel olduğu haberinin verildiğini belirterek, Rumların köylerine yerleştirilmesi için gereğinin yapılmasını istedi.²

Rumlar bu şifreyle köylerine yerleşmiş olsa da, birkaç yıl sonraki mübadeleyle bir daha hiç dönmek üzere toprağını terk etmek zorunda kaldı.

3.5.7- 300-400 bin Rum sürüldü

İttihatçıların, Talât, Enver ve Cemal'den sonra gelen ünlülerinden Halil'e (Menteşe) göre, Dâhiliye Nazırı Talât, Balkan Harbi'nden sonra memleketi 'temizlemeyi ön safhaya' aldı ve Trakya'da Bulgarlar mübadele antlaşmasıyla terk ettikten sonra sıra Rumlara gelmişti ve İttihat ve Terakki'nin belirlediği politika da uygulandı:

"Valiler ve diğer memurin resmen işe müdahale eder görünmeyecek, Cemiyet'in teşkilatı [Teşkilât-ı Mahsusa veya önceli teşkilat] işi idare edecek. Bir vaka ihdas edilmeyerek (meydana getirmeden), yalnız Rumlar ürkütülecek, bu talimat dâhilinde hareket başladı. Balkan Harbi'ndeki hıyanetlerinin tepkisiyle maneviyatı bozulmuş olan Rum halkı gitmek üzere ayaklandı. 100.000'e yakın Rum, kimsenin burnu kanamaksızın Yunanistan'a çekip gittiler."³

1 MMZC, 1332-1333/1-16, 10 Kanunuevvel 1332 (23 Aralık 1916), sf. 211-212.

2 BOA, DH. ŞFR, 96/7, 1 Şubat 1335 (1919) tarihli, aktaran, Osmanlı Belgeleri-1995, sf. 214-215.

3 Halil Mentеше-1986, sf. 165-166.

Ayrıca Trakya'dan sonra İzmir civarında benzer faaliyette bulunuldu ve özellikle İzmir Valisi Rahmi'nin de etkin girişimiyle 200.000'e yakın Rum daha Yunanistan'a gitti.¹

Böylece Halil Menteşe'ye göre, İttihatçı hükümetin 'el altından' yaptığı baskıyla Yunanistan'a 300.000 Rum kovuldu.

Yunanistanlı Mihail Rodas'a göre de 300.000 Rum Yunanistan'a sığındı.²

Talât: 163.975 Rum firar etti

Makedonya sorununun Balkan Harbi'yle sonuçlanmasının ardından İttihatçı hükümetin belirlediği homojenleştirme politikasının ilk hedefi Rumlar oldu. Ege ve Trakya'da Rumlar önce harice ve sonra da dâhile sürüldü.

Talât Paşa'nın defterdeki kayıtlarına göre, 163.975 Rum Yunanistan'a 'firar' etti ve 93.088 Rum da dâhile sürüldü. Böylece toplam 257.063 Rum toprağından kopartıldı. Aydın'dan 80.766, Edirne'den 50.004 ve Karesi'den 15.506 Rum harice, Edirne'den 58.955 ve Kal'a-i Sultaniye'den 15.423 Rum dâhile sürüldü.³

Talât Paşa'nın defterinde ve Halil Menteşe'nin anılarında yazdığına göre, anlaşılan o ki, 300.000 civarında Rum'un önemli bir kısmı Yunanistan'a giderken, geriye kalan dâhile sürüldü.

Celâl Bayar: 130.000 Rum göç etti

İttihat ve Terakki'nin İzmir Kâtibi Mesulü Celâl (Bayar) anılarında, İzmir ve civarında gerçekleştirilen Rum sürgününe değindi. Balkan Harbi sonrasında İzmir ve çevresinde 'millî hareketin' oluşturulduğunu ifade eden Celâl, bunun sonucunda 130.000 Rum'un Yunanistan'a göç ettiğini ve İzmir'e gelen Dâhiliye Nazırı Talât'ın talimatıyla bu sürgün hareketinin durdurulduğunu yazdı.⁴

Dönemin Dâhiliye Nazırı Talât ile Halil (Menteşe) çoğunluğu harice olmak üzere 300.000 civarında Rum'un sürüldüğünü aktarırken, Celâl (Bayar) bu sayıyı 130.000 olarak yazdı.⁵

Mebusan'da 300-400 bin

Talât, Enver gibi İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinin Almanya'ya kaçmasının ardından Mebusan'da, harp döneminde yaşanan mezalimle ilgili önergeler tartı-

1 Halil Menteşe-1986, sf. 166, 235.

2 Mihail Rodas, age, sf. 110.

3 Murat Bardakçı-2008, sf. 78-79.

4 Celâl Bayar-5, sf. 100-101.

5 Nazır Talât kaydı güncel tutarken, Celâl anılarını 1965'te bastırıldığı ve sonradan kaleme aldığı (Celâl Bayar-1, sf. xiv.) için farklılık bundan kaynaklanıyor olmalı. N.O.

şıldı. Öldürülen ve sürülen Ermeni ile Rumlar hakkında birçok rakam ifade edildi. Aydın Mebusu Emanuelidi, Çatalca Mebusu Tokinidis ve İzmir Mebusu Vangel'in soru önergesinde 1 milyon Ermeni'nin ve 550.000 Rum'un katledildiği, 250.000 Rum'un sınır dışı edildiği, bu insanların mallarının gasp edildiği ifade edildi.¹

Tekfurdağı Mebusu Dimistokli Efkalidis ve Çatalca Mebusu Tokididis'in soru önergesindeyse, çetelerin tazyikiyle 300.000 Rum'un malı yağma edildikten sonra Yunanistan'a göç ettiği belirtildi. Dimistokli Efkalidis, önerge hakkında konuşurken de 500.000 Rum'un 'memaliki ecnebiyyeye ihraç' edildiğini söyledi.²

Trabzon Mebusu Yorgi Yuvanidis de, konuşmasında hem 150.000 hem de 200.000 Rum'un Memaliki Osmaniye'den kovulduğunu ve malının yağmalandığını açıkladı.³

Bu halde ifade edilen rakamların bir ortalaması alınacak olursa, Rumların Yunanistan'a kovulan nüfusu 200-250 bin ve dâhile sürülen nüfusu da 100-150 bin civarındadır.

Bu harice sürülen nüfus ve mübadeleyle birlikte dikkate alındığında 1,5 milyon civarında Rum Anadolu'dan kopartıldı.

Osmanlı nüfus sayımına göre 1,7 milyon olan Rum nüfusu, Fener Rum Patrikliğine göre 2 milyon ve bir başka çalışmaya göreyse 2,2 milyondur.⁴

Bu nüfus, on yılda savaş ve sürgün politikasıyla demografik yapıyı değiştirecek şekilde eritildi.

Mübadele antlaşması gereği 18 Ekim 1912'den itibaren giden-gelen nüfusun dâhil olacağı kuralına⁵ göre, 1923'teki mübadelede 1,1-1,2 milyon Rum'un⁶ Yunanistan'a gittiği dikkate alındığında, 1920'li yılların ilk yarısı itibariyle 1,5 milyon civarında Rum Anadolu'dan kopartıldı.

3.5.8- 'Türkleri kovmadık'

Lozan'da Osmanlı hükümetinin, 1914'ün ilk aylarında Anadolu kıyılarından ve Doğu Trakya'dan 450.000 Rum'u zorla sınır dışı ettiğini belirten Venizelos, daha sonra bu rakamı 430.000 ve 400.000 olarak açıkladı.⁷

1 MMZC, 1334/1-11, 4 Teşrinisani 1334 (4 Kasım 1918), sf. 109.

2 MMZC, 1334/1-24, 11 Kanunuevvel 1334 (11 Aralık 1918), sf. 285-287.

3 MMZC, 1334/1-24, 11 Kanunuevvel 1334, sf. 294, 297.

4 Kemal H. Karpat, age, sf. 226; Fuat Dündar-2008, sf. 448-449; Kevork Aslan, *Ermenistan ve Ermeniler*, İstanbul-1914, sf. 119, aktaran, Esat Uras, age, sf. 137.

5 Lozan-2, sf. 17.

6 Lozan-1, sf. 52, 183; Lozan-4, 12; Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları*, İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul-2001, sf. 17; Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. baskı, İstanbul-2003, sf. 92; Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. baskı Ankara-1994, sf. 214.

7 Lozan-1, sf. 22; Lozan-4, sf. 12, 37.

Venizelos, hatta karşı bir iddiada bulundu ve Yunanistan'ın Türkleri kovmadığına ve 350.000 Türk'ün yaşadığına dikkat çekti. Osmanlı hükümetinin Balkanlar'da Müslüman halkı göçe kışkırttığını da öne süren Venizelos, şöyle devam etti:

“Türkler Yunanistan'dan hiçbir zaman kovulmadı. Balkan savaşlarından sonra, Türk hükümeti, geleneksel taktiği uyarınca, Müslüman halkları göçe kışkırtmak gizli göreviyle, ayrılmış illere adamlar göndermiştir. Böylece 25-30.000 kişi kendiliklerinden, Yunan ülkesini bırakıp gitmişlerdir. Bugün Yunanistan'da 350.000'den çok Türk bulunmaktadır.”¹

Venizelos'tan sonra söz alan Ankara heyetinden Hasan, Rumlardan Yunanistan'a isteyenlerin gittiğini ve isteyeninin de kaldığını belirtirken, gelen Müslüman veya Türkler hakkında herhangi bir şey söylememiştir.²

3.5.9- Rum emlâki ve muhacir iskânı

Rumların geride bıraktığı gayrimenkuller iskân için değerlendirilmeye daha savaş başlamadan önce 1914 yılı Mayıs ayında başlandı. İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, İzmir Mutasarrıflığına 11 Mayıs 1914'te gönderdiği şifrede, “Yunanistan'a gidenlerden boş kalan hane ve araziye işar-ı sabık vechile iskânına çalışılması” emrini verdi.³

Bundan bir ay sonra Dâhiliye Nezareti'nin bir diğer kurumu Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti de, muhacirlerin iskân edilmesi yönündeki karardan ‘şimdilik’ vazgeçtiğini bildirdi. 4 Haziran 1914'te Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti umum vilayet ve mutasarrıflara, “Rum köylerine şimdilik muhacir iskânına sarf-ı nazar edilmesi tavsiye-i hususiye-i Sadaret-i penahi üzerine tebliğ olunur” şifresini gönderdi.⁴

Bu tür şifreler olsa da, Rum köylerine muhacir iskânı yapılmıştır.

6 Temmuz 1914'te Rum mebusların önergesi üzerine konuşan Aydın mebusu Emmanuel Emanuelidi, Rumların harice sürüldüğünü ve bunların yerlerine muhacirin iskân edildiğini belirtmesi üzerine tartışma yaşanırca da, Nazır Talât iskân edilen muhacir nüfusunun abartılacak miktarda olmadığını iddia etti.⁵

İttihatçı hükümetin bir yıl sonrası kararında ise muhacirlerin iskân edileceğine dikkat çekildi. Meclis-i Vükelâ'nın 25 Mayıs 1915 tarihli kararında, Çatalca ve Uzunköprü'den ‘hicret eden Rum ve Bulgarlardan kalan evlere Rumeli'den gelen Müslüman muhacirlerin iskân edilmesi istendi.⁶

1 Lozan-4, sf. 210.

2 Lozan-4, sf. 210.

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 40/187, 28 Nisan 1330 (11 Mayıs 1914) tarihli.

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 41/159, 22 Mayıs 1330 (4 Haziran 1914).

5 MMZC, 1330/1-26, 23 Haziran 1330 (6 Temmuz 1914), sf. 606-612.

6 Katalog, BOA, MV, 198/18, 12 Mayıs 1331 (25 Mayıs 1915).

Bundan sonra iskân politikasına yönelik şifreler gönderilmiş olmalı ki, 0 Ağustos 1917'de sorunu çözmek için telgraflar yollandı. Aşâir ve Muhâcirin Mûdûriyeti'nin Adana, Aydın, Bitlis ve sair yerlere gönderdiği telgrafta, Rum ve Ermenilerin terk ettiği evlere yerleştirilen mülteci ve muhacirlerden icar (kira) alınmaması ve gerekli kolaylığın gösterilmesi emredildi.¹

Rumların geride bıraktığı mal ve mülk muhacir iskânında kullanılmasının yanı sıra tasfiyeye de tabi tutulmuştur.

Ermeni malları için icra edilen Tasfiye Kanunu hükümleri, Rum malları için de uygulanmasının ardından özel bir talimatname yayımlansa da, esas olarak Rum mallarının tasfiyesine devam edilmiştir.²

3.6- İttihatçı hükümet kurbanı: 3,5 milyon can

Osmanlı iktidarının Makedonya sorununu çözememesinin ardından gelen Balkan Harbi, Ermeni sorunu için bir dönüm noktasıdır. İttihatçılar, Müslüman muhacirleri iskân politikasını, Makedonya kaybedilmesinden sonra Anadolu özetinde etnik dokuyu bozacak şekilde temel bir politika haline getirmiştir.

Trakya ve Ege'de Osmanlı tabiiyetindeki Rumlar, sınır bölgesinde yaşamının bedelini ağır ödedi. Rumlar, canını kurtarmak için 'arkasına bakmadan' kaçmak zorunda kaldı; sonraki aylarda da Rumlar kıyılardan dâhile sürüldü.

Çünkü İttihatçı hükümet, Bulgaristan'la Trakya özelinde yaptığı mübadelenin ardından, Trakya ve Ege sahilinde Rumların Osmanlı'yı terk etmesi için çetelerini eferber etmişti. Bu, Ermenilerin neler yaşayacağını ilk ve ciddi provasıydı.

İttihatçı hükümetin, 'ben' Türk ve [Sünni] Müslümana göre, 'öteki' Hristiyan ve gayri Türk olan herkesi toprağından kopartma politikası, Birinci Paylaşım Antlaşması'nın de etkisiyle Anadolu'muzu bir 'kan gölüne' çevirdi.

Türk'ten Ermeni'ye, Rum'a, Pontoslu'ya, Arap'a, Laz'a, Kürt'e, Yahudi'ye ve Müslümandan Hristiyan, Museviye milyonlarca insan kanı aktı.

Osmanlı'da insan kaybının bir nedeni cepheelerdeki harpse, bir diğeri de sürgün sırasında katliamla, yerelde yaşanan çatışma ve baskınlardır.

Osmanlı ordusu 6'sı (Kafkas, Çanakkale, Irak, Sina, Filistin, Hicaz-Yemen) kendi toprağında ve 3'ü (Romanya, Galicya, Makedonya) Avrupada olmak üzere toplam 9 cephe de savaştı.³

Osmanlı ordusunun 9 cephe de savaşması dışında, İttihatçı hükümetin, Anadolu genelinde sürgün politikası ve özelinde Ermenileri sürmesi sırasında yüz binlerce insan hayatını kaybetti. Yine Anadolu'da yerelde 'milliyetçi eylemlilikten' kaynaklanan katliam ve baskınlar da yaşandı.

Katalog, BOA, DH.ŞFR, 79/172, 20 Ağustos 1333 (1917).

Konuyu bu ciltte, '4.2.2-Rum mülküne de tasfiye' başlığı altında inceledim. N.O.

Tunaya-3, sf. 613.

Her ‘hayat’ değerli ve saygın olduğu için, hayatını kaybedenlerden birer basit rakam şeklinde tartışmak hem ahlaki hem de vicdani değildir.

Sarıkamış’ta Enver komutasında Osmanlı ordusunun imha edilmesinin ardından Rusların Van’ın kuzeyinde ilerlemesinin koşulları yaratılmış ve bu da Rusya tarafından değerlendirilmiştir.

Van’da Rusya’nın Osmanlı topraklarını işgal sürecine paralel gelişen Ermenilerin ‘silahlı direnişi’ dışında, Erzurum, Erzincan ve Trabzon gibi yörelerde Müslüman ahalinin öldürülmesi, Rusların fiili işgalinde ya da geri çekilme döneminde yaşanmıştır.

Ermenilerin sürgünü sırasında ve öncesinde belli yerlerde bazı olayların dışında genel bir Müslüman katliamından bahsedilemez. Hatta milyonu aşkın Ermeni sürgün edilirken dahi bir nevi sessizliğe gömülmüştür.

Eğer, iddia edildiği kadar Ermeniler silahlı olsaydı, 1,2 ya da 1,5 milyon Ermeni’nin sürülmesi hiç de o kadar kolay olamazdı.

Ermeni kabileleri direnseydi, Erzurum’dan, Sivas’tan, Yozgat’tan Deyr-i Zor’a günlerce aylarca nasıl gidilirdi?

Erik Jan Zürcher’e göre Birinci Paylaşım Savaşı’nda Osmanlı toprağında 2,5 milyon Müslüman, 600 bin-800 bin Ermeni ve 300 bin Rum yaşamını yitirmiş ve Anadolu nüfusu ölümler nedeniyle yüzde 20 azalmıştır.¹

Justin McCarthy’e göre de, Osmanlı nüfusu ölümlerle yüzde 20 ve zorunlu göçle yüzde 10 oranında azalmıştır. Birinci Paylaşım Savaşı’nda Osmanlı toprağında 2,5 milyon Türk-Müslüman, 580 bin Ermeni ve 310 bin Rum ölmüştür.²

Âyan’da konuşan Damat Ferit’e göre de, Birinci Paylaşım Savaşı’nda 3,3 milyon insan hayatını kaybetti. 4 Mart 1919’da Sadrazam olmadan evvel 21 Ekim 1918’de Âyan’da konuşan Damat Ferit, Müslim ve gayrimüslim ahalinin mağdur olduğunu belirterek, “Son zamanda felâket-i fedaya duçar olanlardan Ermeni vatandaşlarımızın adedi 800.000, Rum vatandaşlarımızın 550.000 kişiye baliğ olup, bunlara iki milyon (2.000.000) derecesinde Müslüman mağdurlar ilâve edilirse, yekûnu üç milyon (3.000.000) tecavüz eden insanlar aklıktan, sefaletten, zulümden, sûiidareden (kötü yönetimden) telef oldukları rivayet ediliyor... Bu üç milyona karip Müslüman, Rum ve Ermeni’nin tağrip edildikleri muhtelif eyâlatta zaptedilen emvâl ve emlâkinin muntazam bir defterini tanzim etmek ve zayî emvâli tazmin eylemek gayet müşkül” değerlendirmesini yaptı.³

Gerek Osmanlı hükümetinin resmî rakamları gerekse araştırmacıların çalışmasına göre, İttihatçı hükümetin harici ve dâhili harp politikası sonucunda Osmanlı halklarından toplam 3,5 milyon civarında insan hayatını kaybetmiştir.

1 Erik Jan Zürcher-2002, sf. 239.

2 İlhan Tekeli, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2008, sf. 155.

3 MAZC, 1334/1-3, 21 Teşrinievvel 1334 (21 Ekim 1918), sf. 33.

Osmanlı'nın 1914 sayımına göre toplam nüfusu 18,5 milyon¹ olup, bunun 3,5 milyonu savaşta yaşamını yitirmiştir. Buna göre Osmanlı nüfusunun yaklaşık yüzde 20'si, 1915-1918 harici ve dahili harpte kurban edilmiştir. Osmanlı'da yüzde 20 olan savaştaki kaybın nüfusa oranı, Almanya ve Fransa'da yüzde 1 ve 2'de kalmış² olması, İttihatçıların Osmanlı halklarına yaşattığı vahşeti yeterince izah etmektedir.

Osmanlı halklarından 3,5 milyon insanın ölümünden, genelinde paylaşım savaşının kapitalist ittifak güçleri ve Osmanlı özelinde ise İttihatçı hükümet ve zihniyeti sorumludur!

Harp ve katliam Mebusan'da

İttihatçı hükümetin harici ve dâhili harbinin muhasebesi, ancak Talât ve Enver lâhil bir grup İttihatçı Almanya'ya kaçtıktan sonra, Mebusan'da gündeme geldi.

Görüşler harbin insani kaybı üzerinde yoğunlaştı:

– Aydın Mebusu Emanuel Emanuelidi, Çatalca Mebusu Tokinidis ve İzmir Mebusu Vangel'in 8 maddelik sual takririnde (soru önergesinde), 1 milyon Ermeni ve 550 bin Rum'un katledildiği belirtildi.³

– Muş Mebusu Keygam ve Sivas Mebusu Dikran Barsamyan'ın önergesinde yapılan, “Şu cihan harbinde umum memleketimizde ika edilen (yapılan) tahribat ve bilhassa mazlum Ermeni milletine karşı icra olunan (yapılan) mezalim... bilumum Ermenilerin sevk ve imhası esasında ilan edilen cihad neticesinde 1,5 milyonu müecaviz nüfuslar katl, darmadağın ve itlaf edilmişlerdir” şeklinde aktarıldı.⁴

– Tekfurdağı Mebusu Dimistokli Efkalidis, “Enver Paşa, üç milyon evladı vatanı seferber etmek sureti ile düşmanı mağlub edemedi ise, 5-10 çete ile vatandaşlarından bir buçuk milyon ahaliyi öldürdüğünden dolayı şu dakika ihtifa eylediği gizlendiği yerden iftihar edebilir. Şimdi bu fecayı olmuş” dedi.⁵

– Aydın Mebusu Emanuel Emanuelidi, ‘dâhili harp’ olarak nitelendirdiği İttihatçı hükümetin icraatıyla ilgili, “Harp etmeyenler ceza gördüler, harp etmeyenler nahv edildiler. Harp arzusunda bulunmayanlar aleyhine bu memleket içinde harbi dâhili ilan olundu” değerlendirmesini yaptı.⁶

– 11 Haziran 1913-4 Şubat 1917 dönemi Sadrazamı Said Halim, 9 Kasım 1918'de Mebusan'da 5. Şube'de yapılan soruşturmasında, “Başkumandan vekili [ve Harbiye Nazırı Enver], ordu kumandanları, Ermenilerin bulunduğu mıntıkada ordu için ehlike mevcut olacağını söylediler ve bunları başka yere nakl edelim dediler. Fakat

Memalik-i Osmaniyyenin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki, İstanbul-1919, aktaran, Kemal H. Karpat, age, sf. 226-227.

1. Erik Jan Zürcher-2002, sf. 239; İlhan Tekeli, age, sf. 155.

2. MMZC, 1334/1-11, 4 Teşrinisani 1334 (4 Kasım 1918), sf. 109.

3. MMZC, 1334/1-23, 9 Kanunuevvel 1334 (9 Aralık 1918), sf. 257-258.

4. MMZC, 1334/1-24, 11 Kanunuevvel 1334 (11 Aralık 1918), sf. 289.

5. MMZC, 1334/1-14, 18 Teşrinisani 1334 (18 Kasım 1918), sf. 145.

‘nakl ediniz’ demekle ‘öldürünüz’ manası çıkmaz ki... Bunun tatbikatı fena olmuş... Her şeyde olduğu gibi fecay’i olup bittikten sonra işittim...” diye konuştu.¹

– Sadrazam Said Halim kabinesinin Adliye Nazırı İbrahim, 10 Kasım 1918’de Mebusan 5. Şubedeki soruşturmasında, Harbiye Nazırı Enver Paşa’nın her şeyi kendilerinden gizlediğini, askeriye’nin harekâtının devamı olarak Tehcir Kanunu çıkarıldığını ve tehcirde yaşananların bir fecayie olduğunu ve Teşkilât-ı Mahsusa’nın maksadının ne olduğunu bilmediğini ifade etti.²

– Halep Mebusu Artin Boşgezenyan, Ermeni mebusları Zöhrap ve Varteks’in öldürüldüğünü hatırlatarak, “Yerleri gökleri titreten bu cinayeti azime, malumdur ki Ermeni kıtalidir, Ermeni faciasıdır” dedikten sonra, asıl suçlunun Türk hükümeti olduğunu söyledi.³

– Muş Mebusu İlyas Sami, Ermeni milliyetçilerin eylemlerini hatırlatarak, yaşananlarla ilgili “Efendiler; bu mesele bir katl mi idi, yoksa bir mukatele (birbirini öldürme) mi idi?.. Bu ahval mebeinde (başlangıcında) bir mukatele idi” diye konuştu.⁴

– Trabzon Mebusu Hafız Mehmet, “Hükümet, bu vazifesini ifa eylerken biraz tecavüzkârane ifayı vazife etti... bir Ermeni vakasını gördüm: Ordu kazasında bir kaymakam vardı. Ermenileri kayığa doldurarak Samsun’a göndermek bahanesi ile denize döktürdü. Vali Cemal Azmi’nin aynı muameleyi yaptığını işittim” dedi.⁵

– Ahmet Rıza, harpte yaşananlardan esas sorumlunun İttihatçı hükümet olduğunu, “Yalnız, Kuvve-i İcraiyyeyi tanırım. Kuvve-i İcraiyyeyide İttihat ve Terakki yoktur. Harpten, cinayattan Hükümet-i İcraiyye mesuldür. Bir cemiyeti hafiye [Teşkilât-ı Mahsusa] veya başkaları bu gibi ef’al-ı cinaïyyeyi teşvik eylemişse, ona müsaade ettiğinden dolayı kabahat yine hükümetindir. Vazifesini ifa etmeyen hükümettir... O hükümet Türk’e de acıamıştır” şeklinde ifade etti.⁶

Mebusan ve Âyan zabıtlarında farklı rakamlar ifade edilse de, hükümetin icraatıyla yüz binlerce insanın katledildiği konusunda fikir birliği vardır.

3.6.1- Sürgünde ölüm

Ermeni sorunu tartışmasını, esas olarak sürgünde ‘ölen veya öldürülen’ Osmanlı tabiiyetindeki Ermeni sayısı üzerinde yoğunlaştırmamanın, yaşananları perdelemenin ötesinde bir anlamı yoktur. Bunu bilerek sadece hayatını kaybeden Ermenilerle ilgili belirtilen rakamlar üzerinde duracağım. Resmî ideolojinin söylemi en sonunda 10 binin de altına indi.

1 Mebusan 5. Şube Tahkikatı, sf. 87.

2 Mebusan 5. Şube Tahkikatı, sf. 116-117, 121-122.

3 MMZC, 1334/1-14, 18 Teşrinisani 1334 (18 Kasım 1918), sf. 141.

4 MMZC, 1334/1-14, 18 Teşrinisani 1334 (18 Kasım 1918), sf. 157.

5 MMZC, 1334/1-24, 11 Kanunuevvel 1334 (11 Aralık 1918), sf. 299-300.

6 MAZC, 1334/1-11, 21 Teşrinisani 1334 (21 Kasım 1918), sf. 119.

Dışarıdan kimi araştırmacılar 580 bin¹, 600 bin-800 bin² ve 1 milyon³ Ermeni'nin öldüğünü tahmin ederken, Türkiye'de bununla ilgili öngörüyse 6 bin 300'le, 800 bin arasında değişiyor.

Almanya'nın İstanbul elçisi de, Alman Başbakanına gönderdiği 4 Ekim 1916 tarihli raporda, 800 bin-1 milyon Ermeni'nin öldüğünü yazdı.⁴

Bu konudaki bazı ifadeler de şöyledir:

– Osmanlı Dâhiliye Nazırı Cemal, 13 Mart 1919 günkü Moniteur Oriental gazetesindeki açıklamasında, “İttihat ve Terakki Fırkası, 800 bin Ermeni'yi öldürttü. 400 bin Rum'u da sürdürü” dedi.⁵

– Mustafa Kemal ile Anadolu'da kurtuluş hareketine önderlik eden Hüseyin Rauf (Orbay) anılarında, Sivas'ta ABD Tahkik Heyeti ile yapılan görüşmeyle ilgili olarak ABD heyetinin hazırladığı rapora da yer veriyor. Rauf (Orbay), rapordan Mustafa Kemal'le ilgili kısmı, “[Mustafa Kemal'in] Türklerin, kendi ahalisinden 800 bin kişiyi [Ermeni'yi] katletmekten sorumlu tutulduğunun iddia edildiğini” söyledi...

Ermeni kıtâlini o [Mustafa Kemal] da takbih ediyordu (kınıyordu)... Ermenilerin katledilip sürülmelerinin ise hükümeti ele geçiren küçük bir komitenin eseri olduğunu söyledi...” şeklinde aktardı.⁶

– 1928'de Genelkurmay Yayını: Anadolu, bu maada, Vilâyat-ı Şarkiye Müsâlimanlarından savaş yüzünden veya mülteci olarak 500 bin kişi hayatını kaybetmiştir. 800 bin Ermeni ve 200 bin Rum da katl ve tehcir yüzünden veya amele aburlarında ölmüştür.⁷

– Emekli elçi Kamuran Gürün: Binaenaleyh hangi hesabı yaparsak yapalım Türkiye Ermenilerinin Birinci Cihan Harbi içinde her türlü sebepten zaiyat (yazar notu: Harp halinde bir toplum olduğu için bu tabiri kullanıyoruz) miktarı 800 bini geçmez.⁸

– Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu: Tabii ki belirttiğimiz gibi, nakil sırasında, Ermeni çetelerinin katliamına uğrayan halktan bazı grupların kafilelere bir tepki olmak üzere saldırdıkları vuku bulmuş ve yaklaşık 10-15 bin kişi katledilmiştir.⁹

Justin McCarthy'den aktaran, İlhan Tekeli, age, sf. 155.

Erik Jan Zürcher-2002, sf. 239.

Hans-Lukas Kieser-2005, sf. 712.

DE/PA-AA/R14093, aktaran, Alman Belgeleri sf. 767.

Celâl Bayar-7, sf. 25.

Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni*, cilt 1, Emre Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2000, sf. 276, ve bundan sonra, Rauf Orbay-cilt.

Fransız Larcher'in, Yarbay Nihad tarafından Türkçeye tercüme edilen ve Genelkurmay Yayınları tarafından 1928'de yayınlanan kitap, aktaran, Bayur, III/4, sf. 787.

Kamuran Gürün-1985, sf. 226-227.

Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, Babiâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul-2004, sf. 112.

– Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu: Soykırımı Ermeniler yaptı... 6.500 ve 8.500 kişi bu şekilde fiilen katledilmiş bir rakam var. Belgelerde bu görülüyor... Ermeniler 519 bin Türkü öldürdü.¹

– Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu: Tehcir edilenlerin sayısı 438 bin 700 civarındadır. Hastalıktan veya bazı eşkıya gruplarının saldırılarından ölenlerin sayısı 60 bindir. Tehcirle ilgisi olmadan Kafkasya'ya göçler sırasında açlık ve hastalık nedeniyle 230 bin civarında Ermeni ölmüştür.²

– Türk Tarih Kurumu kitabı: Ancak bu kayıp, hiçbir zaman 1,5 milyon Ermeni'nin ölümüyle neticelenmediği gibi 100 binlere de varmamıştır.³

Taner Akçam, beş yazarın ortak kaleme aldığı Türk Tarih Kurumu'nun kitabındaki bazı belgelerin yanlış tercüme edildiğine dikkat çekti.⁴

Kitap yazarlarından Prof. Dr. Kemal Çiçek de mevcut yanlışların çok önemli olmadığını ifade etti.⁵

Osmanlı Dâhiliye Nazırı'nın 800 bin olan sürgünde ölen Ermeni sayısı, 1980 sonrasında resmî ideoloji taraftarlarınca yapılan çalışmada öyle maharetçe bir gayret gösterildi ki 300 binlerden 6.500-8.500'e kadar indirildi.

3.6.2- '518.105 Türk öldürüldü'

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *'Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi'* başlığında dört cilt halinde yaptığı çalışmayı daha sonra, *'Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri'* olarak iki cilt halinde yeniden yayımladı.

İlk dört ciltte 153 olan belge sayısı, ikinci çalışmada 89'a indirildi. Her iki çalışmada belge başlıklarında onlarca kez 'soykırım' kelimesine yer verildi; buna göre Van ve Bitlis'te birden fazla soykırım yaşanmıştır. *'Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri'*nin birinci cildinde 6, 9, 14 ve 16 no'lu belgelerde Van ve Bitlis'te soykırımın faili hem yalnız 'Ermeniler' olarak yazıldığı gibi 'Ruslarla Ermeni çeteleri' de yazılmıştır. Soykırımla ilgili böylesi bir değerlendirmenin olduğu bu iki çalışmada, soykırım yapılan ahaliden Müslüman olarak bahsedildiği gibi, şu-bu yerde (örneğin Kars'ta, Van'da) 'yapılan soykırım' şeklinde de ifade edilmiştir. Çalışmaların içinde soykırıma uğrayanların Türkler olduğu yönünde 'etnik' bir belirleme yapılmazken, *'Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri'*nin birinci

1 Milliyet, 21 Mart 2005 ve ntvmsnbc haberi, 27 Mart 2006, haber siteleri, <http://www.milliyet.com.tr/2005/03/21/siyaset/asiy.html> ve <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/321123.asp?cp1=1>

2 CNN-Türk sitesi, 7 Haziran 2005, <http://www.cnnturk.com/2005/turkiye/06/07/halacoglundan.ermeniiiddialarina.yanit/101808.0/index.html>

3 *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu, AKRTYK-TTK Yayınları, 2004, sf. 177, ve bundan sonra, Hikmet Özdemir ve 4 yazar.

4 AGOS, 9 Temmuz, 16 Temmuz ve 23 Temmuz 2004; 17 Eylül ve 24 Eylül 2004; 26 Kasım 2004.

5 AGOS, 3 Eylül ve 29 Ekim 2004.

e ikinci cildinin sonunda hazırlanan 'Ermeniler Tarafından Türklere Uygulanan Katliama Ait Cetvel'e göre Ermenilerin öldürdüğü iddia edilen 518.105 kişinin tamamı Türk'tür; Kürt veya bir başka Müslüman millettten bahsedilmez.

Cetveldeki bilgiler, bazı resmî belgelerin yanı sıra katliamı yaşayan insanların anlatımlarına dayanıyor. İfadeler, 1916 yılı Mayıs-Ağustos aylarında alınmış olup, enel olarak bir yıl öncesi yaşananın veya duyulanın anlatımından ibarettir.

- Mart 1915-Ağustos 1919 dönemi

1919 Ağustos ayına kadar 363.141 Müslüman öldürülmüştür.¹

O dönemde Osmanlı sınırı dışında olan Kars-Ardahan'da 6 Mart 1915 tarihi itibarıyla öldürülenler Müslüman esirleri (Sarıkamış'taki esirler mi kastediliyor?) toplamı 30.000 kişidir.²

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün çalışmasına göre Mart 1915-Ağustos 1919 dönemi analizi:

Mart 1915-Ocak 1917 dönemi

Ermeni saldırıları nedeniyle ölen Müslümanlar³:

- Cetvelde yer alan ölen insanlar hakkında binler hatta 10.000'ler rakamı tek ümlede söylenip geçiliyor.⁴

- En çok Van, Bitlis, Erzurum ve Muş kaza ve köylerine ait bilgiler yer alıyor.

- Mart 1915-Ocak 1917 döneminde, bu tabloya göre Ardahan hariç öldürülen Müslüman sayısı: 333.109 kişidir.

- Vanda 217.326 kişi öldürülmüştür.⁵

Van'da Ermeni katliamı nedeniyle öldürülenler hakkında ifade ve kayıtlarda ortaya çıkardığım rakamsa, 180 bin civarındadır.

30 bin küsuratlı fark, tabloda yazdığı halde, metinde bulamadığım ve mükerrer yazım olduğunu belirlediğim rakamlardan kaynaklanıyor.

217.326 kişinin öldüğü belirtilen Van'ın 1914'teki nüfusu 179.380'i Müslüman e 67.792'si Ermeni olmak üzere toplamı 259.141'dir.⁶

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri, 1914-1919*, cilt: 1, Ankara-2001, sf. 375-377, ve bundan sonra, Katliam-cilt; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi, 1906-1918*, cilt: 1, Ankara-1995, ve bundan sonra, Mezalim-cilt.

BOA, HR.SYS. 2878/1, belge no: 2, aktaran, Katliam-1, sf. 1, 2.

Katliam-1, sf. 375-376.

Katliam-1, sf. 1, 4, 30, 85.

Katliam-1, sf. 3-5, 8-14, 17-25, 54-79, 82-84, 86-87, 109-110, 137-140.

Kemal H. Karpat, age, sf. 226-227.

- Van'da öldürülenlerden 300'ü Musevi.¹
 - Bitlis'te 66.588 kişi öldürülmüştür.²
 - 20.000'i Malazgird'de olmak üzere Muş'ta toplam 21.329 kişi öldürülmüştür.³
- Muş Akçan eski Müdürü Ahmed Nureddin, Muş Mutasarrıfı Servet'in Ermenilerin verdiği kahveyle zehirlendiğini ve bunun sonucunda öldüğünü açıkladı.⁴
- Beyazid'de 14.000 kişi öldürülmüştür.⁵

Ocak-Ağustos 1919 dönemi

1918 yılıyla ilgili bilgi bulunmamaktadır.

- Kilis (1 kere; Ocak 1919, 2 kişi), Adana (1 kere; Şubat 1919, 4 kişi), Osmaniye (1 kere; Mayıs 1919, 1 kişi) ve Pasinler, Iğdır, Kars, Kağızman, Erzurum, Sarıkamış, Van, Nahçıvan, Bayburt'ta 1919 yılı Ocak-Ağustos döneminde 9.032 Müslüman öldürülmüştür.⁶

Çıldır'da öldürülen 9 mebus (mu?)

Ermenilerin bölgede öldürdüğü iddia edilen insanlar arasında ismi tek tek sıralanan dokuz mebus vardır. Nitekim hazırlanan tabloda da 'Katledilen milletvekili sayısı 9' olarak ismi yazılı. Erzurum Ordu Kumandanlığı'na gönderilen 25 Ocak 1919 tarihli yazıya imza atan 22 kişinin ismi, Madde 13'te tek tek sıralandı.

Madde 14'te ise milletvekiliyle ilgili bilgi cümlesi biraz karışık, aynen şöyle yer aldı:

"Madde 14: Kars vilâyetinde Ermeni komitesi tarafından milletvekillerinin katlolu-nan milletvekillerimizin künyeleridir:

Çıldır kazasının

- Hacı Hasanzâde Doktor Esed [Metne imza atan 22 kişiden biri, Doktor Hacızâde Esed, acaba isim benzerliği mi?]

- Hacı Nebizâde Kâmil [Metne imza atan 22 kişiden biri, Çıldır Şûrayı Millî Cemiyeti Reisi Hacı Nebizâde, acaba isim benzerliği mi?]

- Hamdizâde Ağadede [Metne imza atan 22 kişiden biri, aza Hamidzâde Ağadede, acaba isim benzerliği mi?]

- Kâsımzâde Hasan [Metne imza atan 22 kişiden biri, aza Kâsımzâde Hasan, acaba isim benzerliği mi?]

1 Katliam-1, sf. 24.

2 Katliam-1, sf. 4-6, 55-58, 61-69, 127-128.

3 Katliam-1, sf. 30, 98, 102-105.

4 Katliam-1, sf. 117-118.

5 Katliam-1, sf. 84-85, 93.

6 Katliam-1, Sf. 205-208, 212-217, 348-353, 376-377.

- Molla Mustafazâde Kâmil [Metne imza atan 22 kişiden biri, aza Molla Mustafazâde Kâmil, acaba isim benzerliği mi?]
- Alizâde Mansur [Metne imza atan 22 kişiden biri, aza Alizâde Mansur, acaba isim benzerliği mi?]
- Ahacânzâde Gökçe [Metne imza atan 22 kişiden biri, aza Ahacânzâde Gökçe, acaba isim benzerliği mi?]
- Ahacânzâde Ellez (?) [soru işareti isim sonunda var; Metne imza atan 22 kişiden biri, aza Gökçezâde Ellez (?), acaba isim benzerliği mi?]
- Yusufzâde Visal [Metne imza atan 22 kişiden biri, aza Yusufzâde Visal, acaba isim benzerliği mi?].”¹

Mebuslar hakkında başka bilgi yoktur. I. ve II. Meşrutiyet mebuslar listesinde bu isimler yer almıyor.²

Kars, Ardahan ve Oltu’da Kars İslam Şûrası 5 Kasım 1918’de kuruldu ve daha sonra Cenubi Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkatesi’ne dönüştü ve 12 Nisan 1919’da İngiliz işgaliyle yıkıldı.³

Acaba bu şûranın mebusları olabilir mi?

İsmi yazılan mebuslar hakkında başka bilgi yer almıyor.

Said-i Kürdî öldü biliniyor

Hacı Ahmed oğlu Yunus Çavuş, 5 Haziran 1916 tarihli ve Mehmed oğlu Abdurrahman ve Mehmed oğlu Yusuf’un 1 Temmuz 1916 tarihli ifadesinde, Said-i Kürdî’nin 20 talebesiyle birlikte öldüğü, “...Bedi’ü’z-zaman Said-i Kürdî ve rüfeka-yı muhteremesi birer suretle gayet feci’ani bir tarzda şehid edilmişler...” şeklinde ifade edilmiştir.⁴

1916 yılında öldüğü sanılan Said-i Kürdî, 1960’lı yıllarda vefat etti. Savaşın o can havli ortamında insanlar gördüklerinin veya yaşadıklarının yanı sıra duyduklarını da ifadelendirdiği için böylesi çelişkili durumların yaşanması mümkündür.

II- Eylül 1919-1921 dönemi

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü arşivine göre, Eylül 1919-1921 döneminde Ermeni saldırılarıyla 154.964 Müslüman ölmüştür.⁵

Ermeniler tarafından Türklere uygulanan katliama ait cetvel:

1 BOA, HR.SYS. 2877/2, aktaran, Katliam-1, sf. 189-192, 376; Mezalim-2, sf. 4-8.

2 *Türk Parlamento Tarihi, I. ve II Meşrutiyet*, cilt: 2, TBMM Vakfı Yayınları No: 15, Ankara.

3 Bülent Tanör, *Türkiye’de Kongre İktidarları, 1918-1920*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2002, sf. 117-118.

4 Katliam-1, sf. 32, 43, 128.

5 Katliam-2, sf. 1053-1054.

Maraş [2 kere; Kasım 1919, 2 kişi ve Mart 1338 (yani Mart 1922, ama sf. 776'ya göre doğru tarih 18 Mart 1920), 4 kişi], Adana [3 kere; Kasım 1919, 4 kişi ve Aralık 1919, 4 kişi ve 7 Aralık 1919, 4 kişi ve Pozantı, 28 Şubat 1920, 40 kişi], Ulukışla [1 kere; 6 Kasım 1919, 7 kişi], Antep [1 kere; 22 Ocak 1920, 1 kişi], Ünye [1 kere; Eylül 1919, 12 kişi], Sarıkamış, Kars, Kağızman, Erzurum, Bayburt, Oltu, Göle, Tercan ile Nahçıvan, Zaruşat, Gümrü, Erivan'da [1 kere; Aralık 1920, 192 kişi] toplam 154.964 Müslüman öldürülmüştür.

Van, Bitlis ve Muş isminin hiç geçmediği bu dönemde Nahçıvan'daki öldürülen Müslüman toplamı 69.727'dir.¹

Öldürülen Müslümanlarla ilgili, anlatımda yer alan 10.000 veya 20.000 gibi ifadeler dışında ilk kez 2.469 kişinin yer aldığı bir liste yayımlandı.²

Bundan sonra da öldürülen 8.439 kişinin listesi yer alıyor.³

3.6.2.1- 'Ruslar yaklaştığında isyan oldu'

Van'da Ermenilerin eylemliliğiyle ilgili şahitlik yapanlardan biri de polis. Diyarbekir vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazı, Bitlis'ten ve Van'dan gelip Mardin'de çalışan polis ve iskân edilenlerin ifadelerini içeriyor. İfadeler Mardin Liva'sı Komiseri Ahmed Nazif tarafından alınmıştır. Van'ın işgali üzerine Bitlis'te daha sonra da Mardin'de görevli polis Salim'in 2 Haziran 1916 tarihli anlatımı şöyledir:

“..Van'a düşman kuvvetinin takarrübünden (yaklaşmasından) haberdar olan Van Ermenileri fırsattan bil-istifade kasaba ve kuralarda müttetikan reviş-i isyan göstererek ihtilale teşebbüs etdiler. Şöyle ki, hükümete ita'at etmemek ve tekâlif harbiyeyi vermemek ve hizmet-i askeriyelerini ifa etmeyerek düşmana iltihak etmek ve eli silah tutan bütün Ermeniler silah be-dest (elinde silahlı) olarak kuralardan kasabaya ve kasabadan kuraya mürur u ubur (gelip geçme) eden ahali-i İslamiyyeyi ta'arruzla katlediyorlar idi... Van Ermenileri kıyam edip hükümet-i mahalliyyeye asker ve jandarma ve polisler silah istî'maliyle sokak ve cadde ve mahallat arasında tesadüf eyledikleri her ferd-i İslamı pencere ve kapıdan ateş ederek telef etmekte idiler.”⁴

Bitlis muhacirlerinden Mardin'de iskân edilen Ali bin Süleyman'ın 10 Haziran 1916 tarihli anlatımı da şöyledir:

“Bitlis'in esna-yı istilasında ale's-sabah düşmanın takarrübünden (yaklaşmasından) vaktiyle haberdar olan gerek Van Ermenileri ve gerekse Bitlis Ermenileri Ruslarla beraber memleketimiz üzerine hücum ederek katliâm gibi vahşiyane suretde ahali-i İslamiyye sabi ve sıbyanlarını kesmeye başladılar.”⁵

Bunlar Van'ın, Ruslar Sarıkamış'ta Enver komutasındaki orduyu yenmesi ve ilerlemesi sonunda düştüğünün ve Rus askerince işgal edildiğinin şahitliğidir.

1 Katliam-2, sf. 901-902, 937-976.

2 Katliam-1, sf. 254-348.

3 Katliam-2, sf. 811-900.

4 BOA, HR.SYS, 2872/2, belge no: 92-98 ve tarih 17 Haziran 1916, aktaran, Katliam-1, sf. 43-44.

5 BOA, HR.SYS, 2872/2, belge no: 92-98 ve tarih 17 Haziran 1916, aktaran, Katliam-1, sf. 47-48.

3.6.2.2- Ruslardan sonra katliam

Resmî tezin sunumunda, soykırıma giden politikayı perdelemek için Ermeni grupların ne zaman katliam yaptığı muğlaklaştırılır. Öylesine sunulur ki, Ermeni sürgünü başlamadan önce ve sürgün sırasında katliamların yapıldığı ifade edilir. Oysa esas olarak Müslümanların katliamı, Rusların işgali ve geri çekildikten sonra yaşanır. Ahmet Refik de bizzat tanıktır.

1902'de Harbiye Mektebine Fransızca hocası olarak tayin edilen ve 1915'te Eskişehir'de Sevk Komisyonu Başkanı olan Ahmet Refik (Altınay), 1918 yılı Nisan ayında Talât Paşa kabinesi zamanında Alman yazar Vays ve Avusturyalı Dr. İştayn'dan oluşan yabancı gazetecilerin heyet başkanı olarak şark vilayetlerinde tetkik gezisinde bulundu. Bu sırada gördüklerini kaleme alan Ahmet Refik'in yazdığını özetliyorum:

Trabzon- 17 Nisan 1918

Halk Rus idaresinden hiçbir kötülük görmemiş. Fakat Bolşeviklik ortaya çıkınca iş değişmiş. Rus askerleri zabitlerini dinlememeye başlamışlar. İşte o zaman Ermeniler serbest kalmışlar. Bolşevikliğe meyleden Rus neferleriyle birlikte Ermeniler yağmaya ve bilhassa Türklere zulüm etmeye, ortalığı tahrip etmeye koyulmuşlar. Osmanlı ordusu yetişinceye kadar her tarafı yakmış, yıkmışlar. Ordunun yaklaştığını anlar anlamaz ellerine geçen Müslümanları feci bir şekilde öldürmüşler, en güzel beldeleri harabeye çevirmişler. Bu tahribatın Karadeniz sahilindeki en kötü örneği Trabzon'da yaşanır.¹

Erzincan- 2 Mayıs 1918

Rusların çekilmesini müteakip, Ermenilerin en çok zulüm ettikleri yerlerden biri de Erzincan. Vaktiyle 20 bin nüfusu olan kasabada şimdi 3000-4000 kişi bile yok. Rusların istilasından sonra kasabada kalanlar ise fakir ve aciz halk. Bunların 700 kişisi Ermeniler tarafından kesilmiş, öldürülmüş.²

Erzurum- 9 Mayıs 1918

Erzurum harabe gibiydi. Rusların çekilmesi üzerine şehir tamamen Ermenilerin eline geçmiş. İşte bütün yangınlar, zulüm ve facialar da o zaman başlamış. Yalnız Erzurum sokaklarından toplanan insan cesedi 4000'i geçti. Evlere doldurularak yakılanlar, yol yaptırılmak bahanesiyle uzaklara götürülüp öldürülenler bu hesaba dâhil değil. Erzurum'da yakılan binalar hesapsız. 9 Mart'ta [1918] çekilen Ermeniler, hemen her tarafı yakmışlar, yıkmışlar.³

1 Ahmet Refik, age, sf. 27.

2 Ahmet Refik, age, sf. 54.

3 Ahmet Refik, age, sf. 70-71.

4. BÖLÜM

Ekonomiye ‘Türkçü’ ayar

İttihat ve Terakki ‘millî’ ekonomi politliğini, öncelikle ‘öteki’nin ekonomik varlığını tasfiye temelinde inşa etti. İttihat ve Terakki’nin ve hükümetinin 1910’lu yıllardaki temel hedefi, Osmanlı tabiiyetindeki ‘ben’ Türk ve Müslümana göre ‘öteki’nin ekonomideki ‘etkin’ konumunu tasfiyedir.

‘Öteki’nin de tasfiye olmamak için mücadelesine ya da direnişine pek fırsat verilmeyecektir; çünkü harp ortamı şiddetin her türünün kullanımına müsaittir.

Osmanlı ekonomisine devletin iktisadi kuruluşlarının yanı sıra, egemen olan komprador yani işbirlikçi sermayedarın çoğu Hıristiyan ve Musevi, azı da Müslümandı. İttihat ve Terakki’nin hedefi, işbirlikçi sermayedardaki işte bu ayrımında, Türk ve Müslümanın çoğunluk hatta tek hâkimi olmasıydı.

Birinci Paylaşım Savaşı, bu yöndeki Türkçü politikaların uygulanmasında aranan gerekçeyi ve ortamı yaratmıştır; çünkü ‘öteki’ zaten ‘güvenilmezdir’.

İttihatçıların harp yıllarında Osmanlı işbirlikçi sermayedarının ‘Türk ve Müslümanını’ teşvik ve ‘öteki’ni imha politikası, ‘iktisadi Türkçülük’ ve ‘piyasanın milileştirilmesi’ olarak tanımlandı.

İttihat ve Terakki, işbirlikçi sermayedarın ekonomi politğine değil, ‘bazı’ gayrimüslim veya gayri Türk’ün işbirlikçi sermayedar ve ekonomide etkin olmasına karşıydı.

Bunun politikasını ‘biz’ ve ‘öteki’ tündengelimci temelle yapmak başka bir sorun kaynağıydı.

Ne Osmanlı’nın ekonomik hayatının hâkimi tüm Hıristiyanlardı, ne de Hıristiyanları tasfiye eden ‘tüm’ Müslümanlar veya Türklerdi.

Payda din ya da etnik temel olduğu sürece benzer politik bakış kaçınılmaz olarak üretildi.

Milliyetçiliğin 19'uncu yüz yılda başlayıp günümüzde devam eden insani boğazlaşma sürecinin maliyeti işte orada, Anadolu'da, Balkanlar'da, Ortadoğu'da ve her yerde. Birinci, ikinci dünya ve bütün bölgesel savaşların temelinde, burjuvazinin ekonomi politığının milliyetçi zihniyeti vardır.

Temel payda, 'din ve etnik' yani 'dindaşlık ve milliyetçilik' dışında toplumsal üretim ve paylaşma sürecindeki konumuna göre oluşturulmalıdır. Bu da, işçi sınıfının ekonomi politığı temelinde yurtseverliktir.

Aslında Osmanlı ekonomik hayatının egemeni, o günkü işbirlikçi sermaye dardı. Bu da, 'bazı' Hristiyan ve Musevi veya gayri Türkler ile 'bazı' Müslümanlar ya da Türklerden oluşuyordu. Ama 'bazı' Hristiyanın ya da Musevinin sayısı ve üretim ya da ticari sermaye payı, 'bazı' Müslümanlardan daha fazlaydı. Bu anlamda yaşanan sermayenin iç çelişkisiydi.

Bu çelişkide, İttihat ve Terakki ve hükümeti, iktidarında olduğu Osmanlı ülkesinin tabiiyetindeki Hristiyanlar ve gayri Türklere karşı, Türk ve Müslümanlar safındaydı ve beraberdi. Bu tercihten dolayı, İttihatçı hükümetin yürürlüğe koyduğu politikalarla, sermayedar 'bazı' Hristiyanların ve gayri Türklerin yerini 'bazı' Müslümanlar ve Türkler aldı. Genel tanımlamayla bu değişimle ilgili İttihatçı hükümetin kararları, tasfiyenin ekonomi politığıydı.

Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, ekonomide servet kaynaklarını ele geçiren [bazı] Hristiyanların egemenliğine karşı İttihatçı hükümetin ekonomi politikasını içeren kanunları şöyle sıraladı:

- 7 Eylül 1914'te Gümrük Resminin Tadili Hakkında Kanun-ı Muvakkat
- 10 Temmuz 1916'da İaşe Kanun-ı Muvakkat
- 2 Nisan 1917'de Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu
- 26 Nisan 1917'de İhtikarın Men'i Hakkında Kanun-ı Muvakkat
- 18 Haziran 1917'de İhtikarın Men'i Hakkında Kanun-ı Muvakkata Zeyl Kanunu Muvakkat
- 31 Ağustos 1917'de İaşe-i Umumiye Kararnamesi
- 4 Nisan 1918'de İaşe-i Umumiye Kanunu
- 24 Temmuz 1918'de İaşe Nezareti Hakkında Kararname.¹

Bu yasal önlemleri yararlı, ama yetersiz bulan İttihatçı Kara Kemal'in grubu, daha radikal girişimde bulunarak, Anadolu Millî Mahsulat Şirketi, Millî Kantariye Şirketi ve Ekmekçiler Şirketi'ni kurdu. Hamallara kadar yayılan bu esnaf teşkilatlanmasına sadece Türkler alınırken, Hristiyanlar dışlandı ve İttihat ve Terakki'yle daha organik bağlar kuruldu. Bu girişim, devlet eliyle millî tüccar yaratmanın büyük bir adımıydı.²

İstanbul'dan Almanya'ya kaçtıktan sonra anılarını kaleme alan eski Sadrazam ve Dâhiliye Nazırı Talât da, Kara Kemal'in çalışmasını, "Esnaf dernekleri yüce gövüllülükle ve millî amaçlarla kurulmuştu"³ diyerek övdü.

Tunaya-3, sf. 409.

: Tunaya-3, sf. 409-410.

• Talât Paşa, sf. 41.

Bu ve benzer iktisadi politikalar, kapitülasyonların ilgası ve şirketleşmenin teşviki politikaları bütün olarak 'millî iktisat'ın ve 'iktisadi bağımsızlığın' unsurları olarak kabul edildi.¹

Oysa yaşanan Osmanlı tebaasının yabancılar karşısında ekonomik avantajlar elde etmesi anlamında 'millî iktisat' değil, Osmanlı tebaası arasında 'Türk ve Müslümanın diğerlerine karşı kayırılması anlamında ekonominin Türkleştirilmesi'dir.²

Harp ortamında Osmanlı'nın gümrük politikasını belirleme ya da ihtikârın (vurgunculuğun, karaborsanın) yasaklanması politikası ve kanunu, vurgunculuk yapanlara yani bizzat bu işle iştigal eden 'bazı' Müslüman veya 'bazı' Hristiyanlara karşı bir duruştur.

Çünkü vurgunculuğu yasaklamanın toplumsal bir faydası olacaksa, bundan Osmanlı tebaasındaki Müslümanlar kadar Hristiyanlar da yararlanacaktır.

Harp ortamında rota Türk milliyetçiliği olunca, sermayedarın [Müslüman olanı değil] sadece Hristiyan olanı ve hatta Osmanlı tabiiyetindeki tüm Hristiyanlar vurguncuymuş gibi toptancı bir tanımlamaya gidilmesi sonucunu doğurdu ki, daha baştan itibaren sakatlığın olması da 'öteki'siz bir sonuca varmayı engelledi.

İttihatçı hükümetin Kara Kemal'in girişimiyle şirketleşmeye yönelik faaliyetinin aslında belli bir kesime nasıl kaynak aktarmanın aracı olduğu, İttihat ve Terakki'nin ana davasında da gündeme gelmiş ve bu faaliyet, mahkeme kararında özel olarak yer almıştır.³

İttihatçı hükümetin 'millî' veya 'iktisadi bağımsızlık' politikaları izleme sürecinde kapitülasyonları kaldırma kararı üzerinde önemle durmak gerekir. Ama sadece İngiltere ve Fransa'ya karşı olup kapitülasyonları kaldırmak ne kadar millî politikaysa, bunu harpte sırtını dayadığı Almanya'ya güvenerek yapmak da o kadar millî politikadır.

Yabancılar mali, iktisadi, adli ve idari işlemde ayrıcalıklar sağlayan kapitülasyonlar 1 Ekim 1914'ten itibaren geçerli olmak üzere 9 Eylül 1914 günü bir iradeyle kaldırıldı. Notayla durum ilgili devletlere bildirildi. Kararı ilgili devletler protesto etse de, savaş ortamı İttihatçıların fiili durum yaratmasını kolaylaştırdı. 9 Eylül 1914'te kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılmış ve o sıra gümrük rüsumu (vergesi) da yüzde 15'e çıkarılmıştı. Haziran 1915'te ithal gümrükleri savaş süresince yüzde 30'a yükseltilmiştir.⁴

İttihatçı hükümetin, yabancılar mal ticaretinde, vergi ve resimde, kişisel haklarda Osmanlı padişah ve hükümetlerinin tanıdığı özel ayrıcalıkları içeren kapitülasyonları 'tek taraflı' kaldırmakla, ekonomi politikaya etkin olma gayreti önemli bir adım.

1 Zafer Toprak-1982, sf. 55-60, 70-71, 79-81, 99-101, 129-131, 188-193, 267-271, 349, 393-394, 401-402; Sina Akşin-2001, sf. 416-425.

2 Murat Koraltürk, age, sf. 21.

3 *Takvim-i Vekayi*, no: 3604, sf. 217-220, aktaran, Tehcir ve Taktik, sf. 589-594.

4 Zafer Toprak-1982, sf. 70-71, 114.

Fakat yıllar sonra ortaya çıktı ki, Osmanlı'nın aynı safta harp ettiği Almanya, söz vermesine karşın kapitülasyonların kaldırılmasında Osmanlı devletini desteklememiştir.

Lozan Antlaşmasının TBMM'de görüşülmesi sırasında ortaya çıkacaktır ki, sadece İngiltere ve Fransa değil, Almanya da kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmemiştir; aslında kapitülasyonlar kaldırılamamıştır.¹

Almanya'nın kapitülasyonların kaldırılmasına destek verdiğini varsaysak lahi, yine de tartışmak gereklidir. Çünkü aynı İttihatçı hükümetin, Almanya ile mızaladığı ittifak antlaşması ekonomi politığının hükümleri, kapitülasyondan ne kadar farklıydı?

Maliye Nazırı Cavit, Mebusan kürsüsünden açıkladı ki, Osmanlı'nın harp yılları, maliyesini Almanya'ya teslim ettiği bir dönemdi.²

Kapitülasyonların kaldırılması üzerinde önemle dururken, Almanya'nın Osmanlı üzerindeki 'benzer' ekonomik ve politik etkinliğinin görülmemesi de, 'milletçi Türkçü' bakışın ne denli çarpık olduğunu daha net ortaya koymaktadır.

4.1- Sermayedarın Türk'ü ve gayri Türk'ü

Osmanlı sistemi 'millet=din' temelinde oluşturuldu, ta ki 19. yüzyılın son çeyreğine kadar; bundan sonra 'dini ve etnik' unsuru esas alan bir tanımlamaya geçildi. Çok uluslu Osmanlı'da tek yönlü değil, karşılıklı bir etkileşme oldu; burjuvazinin ekonomi politığı, dini ve etnik kökene dayalı 'ben' kimliğini besledi.

'Müslüman ve Türk' yani bilinen tanımlamasıyla 'Türk-İslam' sentezinin temelinde, 1890'lar Osmanlısı'nda Abdülhamid'in, genelinde 'öteki'lere ve özelinde Ermenilere karşı geliştirilen zihniyeti vardır. Bu zihniyetin şarkta oluşturduğu Hamidiye Alayları, sadece bir asayiş sağlamanın aracı olmayıp üçlü bir fonksiyonu olan bir projedir:

- Sadece Ermenileri ezme ve bastırma teşkilatını oluşturma projesi değildir.
- Kürtleri, Ermenilere karşı Müslümanlık paydasında kışkırtma ve 'yedekleme' projesidir.
- Aynı zamanda Kürtlerin 'etnik' kimliğini de bastırma projesidir.

İttihatçılar, Abdülhamid'in bu zihniyeti temelinde bir adım daha ileri gitti ve sürgüne gelen zihniyetin temelini oluşturdu.

Dini ya da etnik temeldeki 'biz ve öteki' ikilemi penceresinden bakıldığında, Osmanlı ekonomisine 'gayrimüslimler hâkim' düsturu, sermaye bloğunda Türk burjuvazisinin kendi sermaye birikimini güçlendirme ve 'öteki'ni zayıflatma kavasıdır.

TBMM ZC, II/1-23 Ağustos 1339, sf. 269.

MAZC, 1333-1334/1-32, 2 Mart 1334, sf. 532.

Aslında Türk burjuvazisinden birileri 'gemisini yürütmek' için, ekonomik birikimi bulunan gayrimüslim birilerinin omzuna bastı ve bunu da 'gayrimüslimler hâkim' düsturuyla ambalajladı.

1880'ler Osmanlısı'nda 'biz ve öteki' genel nitelendirmesiyle, sektörlerde hep gayri Türkler hâkim düşüncesini vermek amacıyla "kâmilten gayri Türk" şeklinde yazmaktan kaçınılmamıştır. Oysa gerçek şudur: Gayri Türklerden 'bazı'sı 5, 10 ya da 20 kişi veya şirket, o sektörde faaliyet gösteriyordur, ama hedeflenense tüm gayri Türklerdir.

Sermayedarı 'Türk ve gayri Türk' olarak nitelendirilen 30 sektöre hangi sermaye grubunun hâkim olduğuna bakıldığı zaman ortaya çıkan şudur:

30 sektörden sadece 4 tanesinde 'bazı' Türklerin çoğunluğu vardır. Geriye kalan 26 sektörde 'bazı' Hristiyan ve Musevi yani Ermeni, Rum, Yahudi bir başka ifadeyle gayri Türkler egemen konumdadır. Matbuat da eklendiğinde 'bazı' gayri Türklerin egemen olduğu sektör toplamı 31'de 27'ye çıkmaktadır.

30 sektörde dağılım şöyledir:

- 1- Vapur acenteleri arasında tek Türk ismi vardı, bu da Ali Hilmi.
- 2- Sigorta kumpanya acentelerinin hepsi gayri Türk.
- 3- Banka ve borsalarda, sayılan 7 kurumum hepsi de yabancı sermayeli banka.
- 4- Sarraflar, hepsi de gayri Türk.
- 5- Limon tacirleri (herhalde Liman olmalı, kitap sonundaki doğru-yanlış cetvelinde de yok) arasında Vantas gibi 8 isim sıralanıyor.
- 6- Koza ve ipek, sayılan iki isim: Kasapyan ve Sabuncian.
- 7- Şekerciler arasında üç Türk (Hacı Bekir, Kaynaroglu Ahmet ve Hüseyin Ağa) ve 8 gayri Türk.
- 8- Pamuk tüccarı olarak Arsenyan, Küpelioğlu gibi bazı isimler sıralanıyor.
- 9- Simsarlar, kâmilten gayri Türk.
- 10- Kantariye eşyası, kâmilten gayri Türk.
- 11- Sigara imalâthanelerinde İzmitli Ahmet'ten başkası gayri Türk.
- 12- Kumaş tacirleri, kâmilten gayri Türk.
- 13- Ecza ve baharat, Mısır Çarşısı'nda Türk ticaret evleri vardır.
- 14- Şark itriyatı, mühim müesseselerin hepsi Türk.
- 15- Un tacirleri, mühimleri kâmilten gayri Türk.
- 16- Yağ ve sabun tacirleri, tanınmışları kâmilten gayri Türk.
- 17- Manifaturacılar arasında mühim iki Türk müessesesi.
- 18- Levazımı inşaiye, gayri Türklerin elinde.
- 19- Hasır imalâtçıları, ekserisi Türk.
- 20- Ham deri, tanınmışların hepsi gayri Türk.

- 1- Kürkçüler, hepsi gayri Türk.
- 2- Çubuk imalâtçıları, ekserisi Türk.
- 3- Sarık tacirleri, bunlar arasında Ermenilerden mühim mevkide olanlar var.
- 4- Kılıç imalâtçıları, meşhurları gayri Türk.
- 5- İpekliler, gayri Türk.
- 6- Hırdavat tacirleri arasında Türkler de var, mühim müesseseler gayri Türk.
- 7- Yaprak tütün tacirleri, ekserisi gayri Türk.
- 8- Halı tacirleri, mühimleri arasında İranlılar ve Türk müesseseleri de var.
- 9- Çadır ticareti Türklerin elinde.
- 10- Çay, en fazla gayri Türklerin elinde.¹

Buna matbuat da eklenebilir. Gazete ve mecmualarda gayri Türkler egemendir.²

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın 1880'lere giden geçmişinin değerlendirilmesinde, sermayenin 1880'lerdeki bu dağılımı için aynen şu analiz yapıldı:

"1880 senesindeki mühim erbab ticaret ve sanayin[in] başlıcaları hakkında yukarıda kısaca arzettiğim malûmat ve izahattan [Yukarıda aktarılan 30 sektördeki sermaye yapısına dikkat çekiliyor.] kolaylıkla anlaşılacağı üzere, bundan yarım asır ve daha fazla [sene] evvel gerek ithalat ve gerekse ihracat, mali sigorta, bahriye ve şubâtî işlerindeki mevkiimiz tali derece idi. Bütün sanayi, iktisadi ve mail faaliyet şubeleri, [bazı] gayri Türklerin inhisarı altına girmiştir... Bunlarda da gayri Türklerin piyasayı ve işi ellerinde tuttukları meşhûr oluyordu (görülüyordu)."³

Odada Müslim azınlıkta

Ekonomide sektörel dağılım bu şekilde olunca, oda teşkilatı da benzer kumdadır.

Dersaadet Ticaret Odası 21 Nisan 1880 tarihli zabıtnamesinde belirlenen 12 kişilik komiteyi oluşturanların isimlerine göre 4'ü Müslüman, 8'i de gayrimüslim. Vizamnamenin hazırlanması gibi gerekli çalışmaların ardından Dersaadet Ticaret Odası 14 Ocak 1882'de resmen açıldı. Odanın 1'inci reisi Azaryan ve 2'nci reisi Süleyman efendilerdir.⁴

24 Kanunuevvel 1300 (6 Ocak 1884) tarihli, *Dersaadet Ticaret Odası Gazetes'i*'nin ilk sayısında yayımlanan 22 kişilik oda yönetiminin (Bankı Osmanî ve Serupe Şerbetcıyan da müessese olarak azadır) 5 tanesi Müslüman, oda başkanı Azaryan'dır.⁵

¹ İTSO-50 yıl, sf. 28-33.

² İTSO-50 yıl, sf. 34-35.

³ İTSO-50 yıl, sf. 34.

⁴ İTSO-50 yıl, sf. 22, 44-54, 62-63.

⁵ İTSO-50 yıl, sf. 91.

Ticaret ve Ziraat Nezaretî'nin, bütün odalara gönderdiği 14 Aralık 1913 tarihli tamime, Dersaadet Ticaret Odası 5 Şubat 1914'te cevap verdi. Dersaadet Ticaret Odası'nın yönetimi 24 kişiden oluştu ve bunların 6'sı Müslüman, 18'i gayrimüslimdir. Tabiiyet itibariyle 24 kişinin 21'i Osmanlı tebaasından olup, diğer üç kişi Fransız, İtalyan ve Rus'tur.¹

Elbette oda yönetimini böyle şekillendiren ekonomik altyapıydı.

1912 yılı itibariyle iç ticaretle ilgili 18.063 işyerinin yüzde 85'i ve 6.507 imalâthanenin yüzde 89'u gayrimüslimlere aitti. 5264 serbest meslek sahibinin yüzde 86'sı gayrimüslimdi.²

19'uncu yüzyılın sonunda ve 20'inci yüzyılın başında Osmanlı ekonomi hayatına genelinde işbirlikçi sermaye, özelindeyse çok sayıda 'bazı' gayrimüslim ve az sayıda 'bazı' Müslim sermayedar hâkimdir.

4.1.1- 'Piyasa, savaşla Türkleşti'

İşbirlikçi sermayedarın Türk ve gayri Türk çelişkisinde taraf olan İttihat ve Terakki ile hükümeti, Birinci Paylaşım Savaşı boyunca bunun ekonomi politiği-ni uyguladı. Toplumsal olarak Müslim ve gayrimüslim çelişkisi temelinde, 'öteki' gayrimüslimlerin toprağında yaşama hakkı, Ermeniler özelinde olduğu gibi 'tamen' ve diğerlerinde de 'kısmen' yok edildi.

Gayrimüslim Rumlarla başlayıp Ermenilerle devam eden 'öteki'ne yönelik sürgün politikası, bir süre sonra gayri Türk'lere de yöneldi; Müslümanlar, Araplar, Arnavutlar da³ sürüldü.

İttihatçı sürgün politikası, Anadolu halklarını binlerce yıl yaşadığı toprağın-dan koparttı. Böyle bir politik tercihin sonucu olarak, gayrimüslim ya da gayri Türk'ün ekonomik gücü tasfiyeye tabi tutuldu.

1908 İkinci Meşrutiyet, bir süre sonra böylesi bir politikaya direksiyon kır-manın temelini güçlendirdi; direksiyonda İttihat ve Terakki vardı. 1908 öyle bir burjuva devrimiydi ki, burjuvazinin bir kesimi yani Türk burjuvazisi, diğerini 'im-haya' yöneldi.

Bütün burjuva devrimlerinde iktidara hâkim olanın 'öteki'nin ekonomik varlı-ğın transfer etmesi ekonomik hayatın reel gerçeği-ydi. Fakat İttihat ve Terakki'nin pratiği farklıydı.

Osmanlı'da İttihat ve Terakki'nin ekonomi politiği, 'biz' ve 'öteki' çelişkisi teme-linde, 'öteki'nin sadece işbirlikçi sermayedarına değil, işçisi ve köylüsü de dâhil, bü-tünlüklü olarak karşı bir icraat içinde olmuştur. Böylesine bir cephesel duruşun so-

1 İTSO-50 yıl, sf. 183.

2 Charles Issawi, The Economic..., aktaran, Murat Koraltürk, age, sf. 60.

3 Müslümanların iskânı için bakınız: Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları, 1. basım, İstanbul-2001.

nucundadır ki, 'öteki' değil malını ve mülkünü, canını kurtarmak derdine düşmüştür. Çünkü İttihat ve Terakki pratiği, sürgünle tasfiye etmenin ekonomi politikasıydı.

Osmanlı ekonomik yapısında etkin bir konuma sahip [bazı] Rum ve Ermeni işbirlikçi sermayedarının yanı sıra, Rum ve Ermeni köylüsü ile işçisi de yerinden yurdundan sürüldü. Sürgün nedeni, mevcut mevzuata göre 'suçlu' ya da 'öteki' işbirlikçi sermayedar olması değil, dinsel ve etnik kimliği idi.

İttihat ve Terakki'nin bu sürgün politikası, Ermenileri Anadolu'nun tümünde ve Rumları da, önce Ege ile Trakya ve sonra Anadolu kıyılarında vurdu. Ancak Rumların İstanbul hariç Anadolu'dan tamamen tasfiyesi 1923'ten itibaren uygulanan mübadeleyle gerçekleşecekti.

Bu anlamda İttihat ve Terakki'nin ekonomi politikası, sadece Müslüman ve Türk işbirlikçi sermayedarı teşvikin ötesinde Rum ve Ermeni varlığına yönelikti. Elbette bu politik şiddet, 'öteki'nin Ermeni ve Rum dışında kalan diğer unsurlarını da vurmuştur.

1908 sonrasında çok uluslu Osmanlı'da yapısal sorunları çözmek için gerekli politikayı üretmekte yetersiz kalmanın ilk ciddi sorunu Makedonya'da yaşandı; sonuç hüsrandı.

İttihat ve Terakki, Makedonya sorununun yoğunlaştığı dönemde seçimlerde dahi ittifak yaptığı Taşnaklar'la 'Ermeni sorununu' 1914 yılına kadar geçen süreçte birlikte çözmek gayretinde olmadı. İttihatçılar sorunu çözmekten çok geçiştirmeye yönelik politikayı tercih etti. Rusya ile İngiltere'nin müdahaleci konumuyla imzalanan 8 Şubat 1914 planı da 1895'te Abdülhamid'in yaptığı gibi¹ imzada kaldı.

1915 yılında Osmanlı Sanayisinde Sermayenin ve Emeğin dağılımı

Gruplar	Sermayenin Payı	Emeğin Payı
Müslüman Türkler	yüzde 15	yüzde 15
Rum Ortodokslar	yüzde 50	yüzde 60*
Ermeniler	yüzde 20	yüzde 15
Yahudiler	yüzde 5	yüzde 10
Yabancılar	yüzde 10	yüzde 0

AÇIKLAMA: (*) Akbank'ın yayımladığı kitabında, tablodaki bütün bilgiler DİE verilerini tutuyor, çalışanlar yani emeğin payında 'Rumların oram yüzde 6' yazıyor; büyük olasılıkla tashih hatasıdır.

KAYNAK: Gabriel Bie Raundal, Department of Commerce, Government Printing Office, Washington D. C. 1926, sf. 161, aktaran *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923-1978*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul-1980, sf. 6-7; Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin Elli*

1 Esat Uras, age, sf. 334, 340-356, 390-400.

Yılı, Ankara-1973, sf. 143, aktaran, Rifat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul-2001, sf. 197.

İmza sonrasında İttihat ve Terakki, İttihatçı hükümetin sadrazamı Said Halim Paşa'nın imzaladığı bu planı geçersiz kılmanın arayışı içinde oldu. İttihat ve Terakki'nin hâkim kanadı Enver-Talât klığı, Osmanlı ordusunun komutasını teslim ettikleri Almanya'nın vereceği parayla harbe girmeyi, 'öteki'ne yönelik politikayı derinleştirmenin fırsatı bildi. 1914 baharında Şarki Trakya ve Ege'de Rumları hedefleyen İslam muhacirini yerleştirme ve 'öteki'ni sürmekten oluşan iskân politikası, Ermenileri kapsayacak şekilde Anadolu'ya yaygınlaştırıldı.

Böylece Talât-Enver klığı, Almanya'nın maddi ve askerî desteğiyle, özelinde Ermenilere ve genelinde 'öteki'ne karşı politik icraatı yoğunlaştırdı. Almanya'nın İstanbul'daki fiili işgal durumu dikkate alındığında, Almanya'nın rolü sadece destekle sınırlandırılmaz, mutlaka yönlendirmesi de olmuştur.

Osmanlı'nın o güne kadar izlediği politikanın sonucu olarak, 1915 sanayisinde sermayenin ve emeğin dağılımında Osmanlı tabiiyetindeki 'Müslüman Türklerin payının yüzde 15'te kalmasını Rum'un, Ermeni'nin ve Yahudi'nin kusuruymuş hatta ihanetiymiş gibi değerlendiren İttihat ve Terakki, içeride de paylaşım harbinin cephesini açtı.

Elbette Rumların Osmanlı sanayi sermayesinde payının yüzde 50 olmasında şaşılacak herhangi bir şey yoktur. Çünkü Osmanlı Rumları iktisadi hayatta o kadar etkin ki 1831 yılında Halki'de Elen Ticaret Akademisi'ni (Heybeliada'da Rum Ticaret Mektebini) kurdu ve genç girişimcilerini yetiştirdi.

Osmanlı merkezi iktidarı, 'Osmanlı' girişimcisini yetiştirme eğitimine ancak Rumlardan 50-60 yıl sonra başlayabildi.

İstanbul'da iktisadi alanla ilgili yüksek okul olarak 1873 ve 1883 salnamelerine göre Mekteb-i Sanayi ve 1894'te ise Ticaret-i Hamidi Mektebi var. Bu ve benzer mektepler 1903 ve 1905-1908 verilerinde ise yok. Ancak 1913-1914'ün Ticaret Mektebi-İ Âlisi 38'i müslim olmak üzere toplam 57 öğrenciye eğitim vermektedir. 'Heybeliada Rum Ticaret Mektebi' 1913-1914 yılına ait istatistikte yer alabildi. 'Patrikhane'ye-Rum'a ait mektebin 'kuruluş veya açılış' tarihi 1308 (1892) olarak verilmiş.¹

Böyle bir eğitim sistemi, sonucun ne olacağının baştan izahıdır.

Sonuçtan hareketle İttihat ve Terakki'nin savaş dönemi ekonomik politikasını, sermayenin etnik dağılımında [bazı] Türk'ün payını büyütme ve [bazı] gayri Türk'ün payını küçültme ve tasfiye etmek olarak özetlemek mümkündür.

İttihatçı hükümetin harp ve azınlıklar hakkındaki ekonomi politikasıyla Hristiyanlardan boşalan yerleri peyderpey Türkler doldurmaya başladı.²

1 Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ö. Alkan, *Tazminat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri, 1839-1924*, Tarihi İstatistikler Dizisi, cilt: 6, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara-2000, sf. 21, 35, 50, 246, 269.

2 Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Atatürk KDTYK

İttihat ve Terakki'nin icraatı, 'iktisadi Türkçülük' ve 'piyasanın millileştirilmesi' yani Türkleştirilmesi' olarak nitelendirildi. İttihatçıların politikası Sina Akşin tarafından şöyle değerlendirildi:

"Savaş dönemi, bir Türk kapitalist sınıf geliştirmek, Türkleri iktisadi faaliyetlere sokmak, şirketler, bankalar, kooperatifler örgütlemek demek olan, 'iktisadi Türkçülüğün' yerleşip serptiği bir dönem oldu. Şirketleşmenin, İttihat ve Terakki'nin denetleme iktidarı döneminde nasıl geliştiğini gördük. İktisadi Türkçülüğün gerisinde iktisadi bağımsızlık gibi aslında siyasal bir amacın yattığı ve bu amacın siyasal olaylardan geniş çapta etkileneyeceği ortadadır."¹

İttihatçıların sermayedarlar arasındaki çelişkide Türk'ün lehine yönelik ekonomi politikasıyla ilgili Zafer Toprak'ın yorumu daha nettir. Türkçü iktisat politikasının savaş yıllarında uygulandığını belirten Zafer Toprak, şu analizi yaptı:

"Savaş yıllarında piyasanın 'millileştirilmesi' amaçlanmış, kooperatifler aracılığıyla ticaretin yabancı ve gayrimüslim ellerden alınarak, Müslüman-Türk unsuruna devri öngörülmüştü. İttihat ve Terakki'nin taşra örgütleri kredi ve satış kooperatifleri kurarak üretici ve Müslüman tüccarı örgütlemiş, piyasayı denetimleri altında bulunduran alıcı sendikaların karşısına tek satıcı olarak çıkmalarını sağlamışlardı. Bu arada İttihat ve Terakki ulusal bankacılığa yönelmiş... Müslüman-Türk eşrafı 'millî' banka kurmaya özendirmişti... 1908 Devrimi'nin gündeme getirdiği sermaye birikimini gerçekleştirecek bir düzeni kurma özlemi içerisinde olan İttihat ve Terakki, savaş yıllarında 'orta sınıf' dediği Müslüman-Türk eşrafı oluştururken sorunun etnik boyutunu sürekli vurgulamış, Müslüman gayrimüslime karşı kayırmıştı."²

İttihat ve Terakki hakkındaki çalışmalarıyla bilinen Feroz Ahmad da, İttihat ve Terakki'nin ekonomi politikasını, son derece cömert teşvik önlemleriyle bürokratlar ve serbest meslek sahipleri arasından Türk girişimci sınıfı yaratmanın ve geliştirilmenin faaliyeti olarak yorumladı.³

Değerlendirmenin ortak noktası: İttihat ve Terakki'nin harp yıllarındaki ekonomi politikasının özü, Osmanlı işbirlikçi sermayedarından 'gayri millî'ye yani 'öteki'ne köstek ve 'millî'ye yani 'Türke destek ve teşviktir.

Rumlara özel talimatname

İttihatçı hükümet, 'iktisadi Türkçülük' ve 'piyasanın Türkleştirilmesi' politikasını yoğunlaştırma öncesinde Rum ve Ermenilerin ekonomik gücünü tespiti yöneldi. Ermenilerden önce sadece dâhile değil, harice sürülen Rumların kalan mevcut mallarını tespit çalışmasına daha 1914 yılının Temmuz ayında başlandı.

Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. baskı Ankara-1994, sf. 72.

1 Sina Akşin-2001, sf. 417.

2 Zafer Toprak-1982, sf. 21.

3 Feroz Ahmad-1999, sf. 43, 41.

7 Temmuz 1914 tarihi itibariyle, Saray kazasından hicret eden Rumların sayısı ve terk ettikleri ev ve arazilerin miktarı hakkında cetvel hazırlanması istendi.¹

Ege kıyılarında Rumların sürüldüğü sırada gündeme getirilen bu talep, Ermeni sürgününün yoğunlaştırıldığı bir dönemde 1915 Haziranında yönetmelik maddesi olarak da hazırlandı.

1914 baharında ve Haziran'da Osmanlı Rumlarının kovulduğu dönemde Osmanlı-Yunanistan mübadelesi gündeme geldi ve görüşmeler yapıldı, ama anlaşma imzalanmadı. 1914 Ağustos ayının ikinci yarısında Bükreş'te sınır ve diğer sorunları görüşmek üzere Bulgaristan ve Yunanistan'la yapılan ikili görüşmelerden de sonuç alınamadı.²

Mübadelelenin kadük kaldığı ve Almanya ile Rusya'nın savaştığı bir sırada, Osmanlı'nın harbe girmesinden iki hafta önce 18 Ekim 1914'te Rum nüfus ve ekonomik varlığını tespiti yönelik bir talimatname hazırlandı.

Zaten Yunanistan'la ilişki de, bir anlamda kesilmiş gibidir.

İttihatçı hükümet, Yunanistan'la ilişki böyleyken mübadele gerekçesiyle Rum nüfus ve malların tespitine yönelik girişimde bulundu.

Rumların ekonomik durumunu ortaya çıkarmak açısından liva ve vilayetlere gönderilen 18 Ekim 1914 tarihli 'Mübadele-i Muhacirine Ait Cetvellerin Suret-i İmlası Hakkında Talimat' 16 maddedir. Talimatnamede Rumların nüfusundan vergi borcuna, teminatına ve kefil olduğu borcuna kadar tüm ekonomik varlığının tespit edilmesi ve bunun bir cetvel halinde yazılması istendi:

- 1- Cetvellerdeki Rumların oturduğu köy ile kasaba isminin hizasına bağlı olduğu nahiye, kaza, sancakla vilayetin adı ve karşılığındaki hanelere nüfusu yazılacak ve cetveller resmen mühürlenip imzalanacaktır.
- 2- Halkı tamamen Rum olup da göçmüş köy ve kasabanın nüfusu yazılacaktır.
- 3- Rum ahalisi kısmen göçmüş olan köy ve kasabaları ikiye ayırarak, göç eden ve etmemiş olanın emlak ve arazisi ayrı ayrı yazılacaktır.
- 4-5- Ahalisi Rum ve İslam karışık olan köy ve kasabalarda, tamamen ve kısmen göçmüş olan Rumların emlak ve arazisi kayıt edilecektir.
- 6- Ahalisi karışık olup köy ve kasabada göç etmeyen Rum ahalisinin kaç kişi olduğu yazılacaktır.
- 7- Vergi hanesine göç edip etmediği şartıyla yalnızca Rumların vergisi kayıt edilecektir.
- 8- Aşar hanesine yalnız ekinen alınan onda bir verginin beş senelik ortalama miktarı yazılacaktır.
- 9- Aşarın cetvele yazılmasındaki maksat, yalnızca göç etmiş ve etmemiş Rumların ayrım şartına göre ekininden alınan verginin miktarını tahmin etmektir.

1 Katalog, BOA, DH.EUM.3.Şb, 1/3, 24 Haziran 1330 (7 Temmuz 1914) tarihli şifre.

2 Bayur, II/3, sf. 260-262; Bayur, III/1, sf. 121-133.

- 10- Her köy ve kasabada göç eden ve etmeyen ayrımına göre Rumların teminatlı ve kefaleten sorumlu oldukları Ziraat Bankası'na borçları toplamı kaydedilecektir.
- 11- Rumlara ait hacizli, hükümete kalan ve rehin bulunan emlak ve arazinin kıymeti genel hesaba eklenmeyecektir.
- 12- Her köy ve kasabada göç eden ve etmeyen ayrımına göre Rumların maliyeye olan borçları yazılacaktır.
- 13- Her köy ve kasabada göç eden ve etmeyen ayrımına göre Rumların adi borçlarının toplamı özel haneye kaydedilecektir.
- 14- Rum köylerinde yaşayan İslamlara ait emlak ve arazinin kıymeti genel hesaba eklenmeyecektir.
- 15- Her kazaya gönderilmiş olan cetveller sorumlu memurlar tarafından hemen doldurulup, kazada kaymakama ve livada mutasarrıflara verilecektir.
- 16- Kaymakam ve mutasarrıflar da cetvelleri denetledikten ve eksikleri tamamladıktan sonra, gelen bilgiyi özel hanelere kaydedecek ve hemen Aydın vilayeti vasıtasıyla İzmir'de bulunan Mübadele-i Muhacirin Muhtelit Komisyonu'na göndereceklerdir.¹

Böylece harp öncesinde İttihatçı hükümet talimatnameyle Osmanlı'da Rumların nüfus dağılımı ve ekonomik varlığını belirlemeyi amaçladı.

Talimatnamede, Rum mallarını şöyle koruyun, şunu veya bunu yapın denmemiş, sadece tespitin bir cetvele yazılması istenmiştir. Onun için bu talimatname, Rum mallarını yönetmenin hükümleri olarak değerlendirilemez.

Bu talimat o günkü koşullarda İttihatçı hükümet açısından önceliğin Rumlarda olduğunu ortaya koymaktadır.

Ermenilere de özel talimatname

1914 yılı sonunda ve 1915 başında Sarıkamış'ta Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver komutasında Osmanlı ordusunun Ruslara yenilmesinin ardından, Ermenilerin varlığını hedefleyen politikalara öncelik verilmiştir.

Sürülen Ermenilerin ekonomik gücünü tespit etmek amacıyla da talimatname hazırlanmıştır.

10 Haziran 1915 tarihli 'Harp ve Olağanüstü Siyasi Durum Sebebiyle Başka Yerlere Gönderilen Ermenilere Ait Mülk ve Arazinin İdare Şekli Hakkında Yönetmelik'te sürgün edilenin geride bıraktığı malını ve mülkünü idare etmek, dağıtmak ve satmak için oluşturulan Emvâl-i Metrûke Komisyonu, kalan mülklerin birer cetvelinin hazırlanmasıyla da görevlendirildi.

Bu hüküm, yönetmeliğin 7'nci maddesinde şöyle yer aldı:

¹ BOA, DH.EUM.3.Şb, 2/26-A içinde, 5 Teşrinievvel 1330 (18 Ekim 1914).

“Madde 7- Nakledilen ahaliden her birine ait bırakılan mülk ve arazinin cinsi, çeşitleri, adet ve kıymetleri isimleriyle belirtilerek deftere geçirilerek ve her köy ve ilçeye ait bırakılmış mülk ve arazi cetvelleri düzenlenerek İdare Komisyonu’na verilecektir.”¹

Talimatnamenin adında yer aldığı ve maddelerde belirtildiği gibi, Ermeniler sürüldü ve onların malı ile mülkü hakkında neler yapılacağı belirlendi. 7’nci maddeye göre, sürgün edilen Ermenilerin her birinin bıraktığı mülk, arazinin cinsi, çeşidi, adedi ve kıymeti, o kişi adına bir deftere kaydedilmesi ve bu kişiler adına hazırlanan kayıtlara göre ‘her köy ve ilçeye’ ait cetveller hazırlanması istendi.

Mallar listelendi

Cetveller yeterli bulunmamış olmalı ki, Dâhiliye Nezareti gönderdiği şifrelerde Ermeni ve Rumların emvâliyle ilgili yeniden cetveller hazırlanmasını gündeme getirdi.

15 Eylül 1915’te Dâhiliye Nezareti’nden, Rumların yoğunlukla yaşadığı Hüdavendigâr (Bursa), Adana, Kastamonu, Aydın, Trabzon, Edirne vilayetleriyle İzmid, Bolu, Canik, Karesi (Balıkesir), Antalya, Menteşe (Muğla) mutasarrıflarına gönderilen şifrede, vilayet ve sancak dâhilinde Rumlara ait ne kadar çiftliğin mevcut olduğunun ve bunların kıymetinin acilen bildirilmesi istendi. Hatta bir yıl öncesinde 6 Ekim 1914 tarihli şifreyle de, İzmir ve Trabzon vilayetleriyle, Canik mutasarrıflığının Rum emlâki ve cinsi ve miktarıyla birlikte hazırlanan bir defterin gönderilmesi emredilmişti. Aydın’dan 26 Eylül 1915’te yollanan cevabi şifredeyse, vilayette bulunan 169 Rum çiftliğinin 542.978 dönüm ve kıymetinin de 36 milyon 535 bin 700 kuruş olduğu belirtildi.²

Daha sonrasında da benzer yönde şifreler gönderildi.

İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, İzmid Mutasarrıflığı ve İzmid Emvâl-i Metrûke Komisyonu Riyaseti’ne gönderdiği 16 Ekim 1915 tarihli şifrede, livada mevcut çiftliklerin isimleri ve arazi miktarı ve bunlardan emvâl-i metrûkeye ait bulunanların açık olarak bildirilmesini istedi.³

Benzer gayrimenkul listeleri Ermeniler için de hazırlanacaktır.

Dâhiliye Nezareti’nden Halep, Adana, Ankara, İzmid ve Niğde vesair vilayet ve sancakların Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonu Riyaseti ile Vekâletine gönderilen iki şifrede, Ermeni malları listesinin gönderilmesi istendi. Hatta Sivas, Tokad ve Amasya’ya ait emvâl-i metrûke cetvelleri hazırlandı.⁴

1 BDH, Klasör: 361, E. Dosya No: 1030, Y. Dosya No: 1445, Fihrist No: 1-3, aktaran Genelkurmay ATA-SE, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918*, cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2005, sf. 139-142, 433-438; Genelkurmay ATASE Arşivi, nu.1/2, kls.361, dos.1445, fih. 1-3, aktaran Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü-Yayın No: 5, Van-1990, sf. 117-121; Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü, 1915-1917*, Atatürk DTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2005, sf. 57-62.

2 BOA, DH. EUM. 3. Şb, 2/24 ve 2/31, aktaran, Taner Akçam-2008, sf. 45.

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 57/34, 7.Z.1333/3 Teşrinievvel 1331 (16 Ekim 1915).

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 57/37 ve 57/241 ve 492/20, 3.8.1331 (16.10.1915) ve 19.8.1331 (1.11.1915) ve

Dâhiliye Nezareti'nin sürülen Rum ve Ermeni'nin geride bıraktığı malının ve mülkünün listesini istemesi, bunların bir yönüyle tasfiyesine ve diğer yönüyle transferine yönelik bir hazırlıktır.

Bu da, İttihat ve Terakki'nin ve hükümetinin 'öteki'ni imhada ne denli planlı ve organize hareket ettiğini göstermektedir.

1919 tespiti ve sonrası

1919 yılında bile benzer şifrelerin gönderilmiş olması dikkat çekicidir.

Savaşın sonunda, 1919'da, sermayenin etnik kökeni itibarıyla dağılımının durumunu belirlemek amacıyla İstanbul'dan gerekli bilgi alınmış olmalı ki, sırada Ege'nin iki önemli merkezi İzmir ve Hüdavendigâr (Bursa) vardır.

Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti'nden Aydın vilayetine 29 Mart 1919'da gönderilen telgrafta, İzmir Ticaret Odası'nda kayıtlı Müslüman ve Rum tüccarın adedi, Türk şirket ve ticarethanelerinin toplam sermayesi ve Hüdavendigâr'da mukim Müslim ve Rum azalar hakkında bilgi verilmesi talep edildi. Hatta Türk ve Rumlara ait vapur, gemi ile mavnaların tonaj yekûnları, mektep, medrese, cami, mescit ve kiliselerin sayısı ile ilgili Müslim ve Rum talebenin miktarı, Müslüman ve Rum maden ve imtiyaz sahiplerinin adetleri hakkında bilgi verilmesi talep edildi.¹

Bu, mütareke sonrasında, 1919'da Osmanlı hükümetinin, İzmir ve Hüdavendigâr'a yönelik ne tür bir arayışta olduğunu ya da belirlediği politikanın gereğini yapmanın bir adımı olmalı.

Fakat 15 Mayıs 1919'da Yunanistan askerinin İzmir işgali, şifrenin gönderilmesine neden olan planı değiştirmiş olsa da, üç buçuk yıl sonra imzalanan mübadeleyle Rumlar Anadolu'dan kopartıldı.

Artık Anadolu toprağı sadece Ermenisiz değil, Rumsuz da kalmıştı.

4.1.2- Hristiyanlara ekonomik tasfiye

İttihat ve Terakki'nin ekonomi politikası, 'ben' Türk ve Müslümana göre 'öteki'nin tasfiyesi temelinde belirlenmiş ve dünya savaşı da bunu uygulamanın ortamını yaratmıştı.

Harp yıllarında serbest piyasa mekanizmasının savaş nedeniyle altüst olduğunu ve devletin doğrudan iktisadi ortama müdahale etme gereği duyduğunu belirten Zafer Toprak, 'millî iktisat' ve 'iktisadi uyanış' adı altında Müslüman-Türk unsurun girişimciliğe özendirildiğini ve sermaye birikimini hızlandıran spekülasyon kazançlarına göz yumulduğunu vurguladı. Bunun sonucunda Türk sermayedarın

20.E.1331 (3 Ekim 1915).

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 97/329, 29 Mart 1335 (1919).

şirketleşmesinde ciddi artış sağlandı. 1908'e kadar 86 kurulan şirket sayısı toplamı, sonraki on yılda 236'ya çıktı.¹

İttihatçı hükümetin Anadolu'dan sürdüğü Rumlar ve Ermenilerden doğan beşeri ve iktisadi boşluk, Müslümanların ekonomik gücünün artırmasını yani burjuvalaşmasını hızlandıran² bir etki yaratmıştır.

İttihatçılar ne yaptığının farkında. 1917 baharında harp koşullarında işbirlikçi Türk sermayedarına yaratılan fırsat, İttihatçı *Tanin*'de şöyle değerlendirildi:

"Bu harbin... bizim için birçok fena tarafları olduğu gibi birçok da iyilikleri olmuştur. ...muharebe ile beraber bizi tazyike başlamış olan ihtiyacât ve bilhassa harbin millî gayeleri hakkında uyanan yeni bir idrak, aramızda teşebbüs fikirlerinin birdenbire uyanmasına ve müsait bir saha üzerinde sür'atle feyz ve inkişaf bulmasına sebep olmuştur. Birkaç sene evveline gelinceye kadar memleketin bütün iktisadi faaliyeti gayrı millî eller içinde olduğu halde şu bir iki seneden beri doğrudan doğruya millî [Türk] olan teşebbüsât büyük bir vüs'at kesbetmiş (meydan yaratmış) bulunuyor... Harbin millî ticaret ve millî tüccarlar nokta-i nazarından icra ettiği bu faideli tesirlerden dolayı ne kadar memnun olsak azdır."³

Çok milletli Osmanlı'da İttihatçı hükümetin tabiiyetindeki Türk'ün lehine ve gayrimüslimin aleyhine olanı 'millî iktisat' olarak tanımlama ve meşrulaştırma zihniyeti, bugün de çözüme kavuşturulamamış toplumsal sorunun kaynağıdır.

İttihatçı hükümetin, Osmanlı tabiiyetindeki insanları 'Türk' ve 'öteki' diye ayırması ve bunu derinleştirmesi sonucundadır ki, sadece ayrımcılıkla sınırlı kalmayan ırkçılığa varan bir temel oluşturdu.

Bu politikanın baş mimarlarından Talât, sadrazamı olduğu Osmanlı toprağından kaçıp nefesi Almanyada aldığı ortamda, 'iç düşmana' karşı yapılanları bir savaş olarak görüp, Osmanlı tabiiyetinde olan gayri Türklere ne zulümler yaptığını bizzat itiraf etti:

"Amaç haklı ve zorunluydu ancak ilkeleri gerçeği gizlemek olan kimseler tarafından yapılan yayınlar, öteki milliyetler (azınlıklar) üzerinde zararlı etkiler bıraktı. Aynı etki ticaret alanında da görünüyordu. Her savaşta Türk olmayan unsurlar servet sahibi oluyor, vatandaşlar ise insanca kayıp verdikten başka yoksulluğa da düşüyorlardı. Bu bakımdan vatandaşları ticarete teşvik etmek ve kendilerine kolaylık göstermek gerekli görüldü. Anadolu'da millî şirketler tarafından yönetildiği için millî bir servet oluşturan, servet birikmesine rağmen gerektiği gibi gelişmeyen ve normal bir şekilde uygulanmayan bu teşebbüsler, çeşitli itiraz ve eleştirilere yol açmıştır."⁴

İktisadi Türkçülüğü güçlendirmek amacıyla, İttihatçı hükümetin desteğiyle 1915 güzünde 'millî iktisada doğru' düsturuyla yayımlanan *İktisadiyyat Mecmuası* da bir nevi 'Türkçü iktisat' öğretisinin kurumsal yayın organı oldu. Dergiye göre,

1 Zafer Toprak-1982, sf. 57.

2 Sina Akşin-2001, sf. 422.

3 *Tanin* gazetesi, 7 Mayıs 1917, sf. 1, aktaran, Zafer Toprak-1982, sf. 36.

4 Talât Paşa, sf. 41.

Almanya'da ilerlemenin ve yükselmenin kaynağı 'milliyet' ilkesiydi. 'Millî iktisat' Alman malıydı, 'Madde in Germany' markasını taşıyordu.¹

Oysa 'millî iktisat'la Almanya'da ülke dışında yani dünya piyasasında maliyla var olunması, Osmanlı'daysa ülke içinde yani iç piyasada Müslüman-Türk'ün etkin kılınması hedefledi. Bu anlamda 'millî iktisat'tan anlaşılan Almanya ile Osmanlı'da temelden farklıdır.

Harbin yarattığı iktisadi vurgun, İttihat ve Terakki'nin önderlerinden Dr. Nâzım tarafından, "Şüphesiz harb memleketimizin hemen her tarafını zengin etmiş, fakat ahvâl-i fevkalâdenin bahşettiği servetin en büyük hissesi İzmir'e nasib olmuştur. Harb-ı Umumi'den sonra bizde başlayan iktisadi uyanıklığın asârını (eserlerini) İzmir'in hemen her tarafında görebiliriz" şeklinde yorumlandı.²

Harbin tahribatına, yarattığı zenginlik fırsatı gözüyle bakmak mevcut çürümenin boyutunu vermesi bakımından hayli dikkat çekicidir.

Gayrimüslimin tasfiyesi Ermeni veya Rumlarla sınırlı kalmamıştır. Diyarbakır'den gönderilen soruya, Dâhiliye Nezareti verdiği yanıtta, Rum ve Ermeni dışındaki 'öteki'nin de tasfiyesine "evet" dedi.

18 Ekim 1916'da Diyarbakır'den gönderilen şifrede, vilayette Rum, Katolik, Protestan, Süryani ve Keldani milletine mensup sürülen ve sürülmeyen eşhastan bazılarının bulunduğu, emlâkine de el konulması hasebiyle, bunların kendileri veya mirasçıları tarafından vuku bulan müracaatlar için Ermeniler hakkında tatbik edilen hükümlere uygun işlem yapılmasının uygun olup olmayacağı hakkında yetki istendi.³

Beklenen yanıt bir ay sonra geldi.

Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umumiyesi, 23 Kasım 1916 tarihinde Diyarbakır vilayetine gönderdiği telgrafta, sürülen gayrimüslimlerin emvâl-i menkûle ve gayrimenkulesini tasarruf edebileceği ve sürülen Ermenilerle o sıra onlarla birlikte gönderilmiş olan diğer gayrimüslimlerin emvâlinin tasfiyeye tabi⁴ olacağına dikkat çekildi.

23 Kasım 1916'da Diyarbakır'de gayrimüslimin emvâlinin tasfiyesinin uygun olduğunu bildiren Dâhiliye Nezareti Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umumiyesi, bir yıl sonra tersi yönde bildirimde bulundu. 17 Kasım 1917'de yine Diyarbakır vilayetine gönderilen şifrede, sürülen Rum Katolik, Protestan Süryani ve Keldani cemaatlerine mensup eşhasa ait emvâlin tasfiyeye tabi tutulmayarak mahallerinde filan ailelerine teslimi tecviz edilmiş (uygun) bulunmasına nazaran mevzu-ı bahs emvâlin eşhas-ı mezkurun (adı geçen kişinin) ihtida eden (Müslüman olan) ailelerine itası (verilmesi) gerektiği bildirildi.⁵

1 *İktisadiyyat Mecmuası*'nın birçok sayısından aktaran, Zafer Toprak-1982, sf. 26-27.

2 *Tanin*, 8 Kanunuevvel 1333 (8 Aralık 1917), sf. 2, aktaran, Zafer Toprak-1982, sf. 411.

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 537/94, 5.Tn.1332 (18 Ekim 1916).

4 BOA, DH.ŞFR, 70/79, 10 Teşrinisani 1332 (23 Kasım 1916) tarihli şifre.

5 BOA, DH.ŞFR, 81/154, 17 Teşrinisani 1333 (17 Kasım 1917).

Bazen bu gibi şifreler gönderilmiş olsa da, bir biçimde ya sürüldüğü ya da kaçtığı için malının başında olmayan 'ötekî'ne ait gayrimenkule yönelik işlem esasında tasfiye olarak uygulanmıştır.

Başvekil İsmet'ten 1924 itirafı

Başvekil İsmet, Mart 1924'te Rumeli muhacirlerinden 'mütemevvilânma' (varlıklı olana) Ermeni ve Rumların geride kalan mallarının verilmesiyle ilgili 21 Eylül 1916'da bir kanun çıkarıldığını, ama uygulamadaysa Ermeni ve Rum mallarıyla ilgili ayrı işlem yapılmadığından bahsetti. Esas olarak Ermeni ve Rum mallarının tabi olduğu uygulama, sınırlı bir bölgede gerekli olanın sadece dağıtılması veya satılmasının ötesinde, ilgili kanun ve talimat gereği tasfiyesidir. Başvekil İsmet bunu bir kez daha hatırlatmıştır.

Zonguldak Mebusu Halil, 28.1.1340 ve 8.3.1340 tarihli soru önergesinde, Rumeli'nden hicret eden Türk ailelere 1332 yılında yayımlanan kanun gereği verilen memaliki metrûkedeki emvâl ve arazilerin Mübadale ve İmar Vekâletince geri alındığı konusunu gündeme getirdi. Başvekil İsmet, 13 Mart 1924 tarihli cevabında, sorunun geçmişi hakkında bilgi vererek, meselenin halledileceğini açıkladı:

"Gerek Ermenilerin dâhile naklinden ve gerekse kendi rızalarıyla Yunanistan'a giden veya kısmen dâhile naklolunan Rumlardan metrûk kalan emvâli gayrimenkûlenin 8 Eylül 1332 (21 Eylül 1916) tarihinde neşrolunan Mütemevvilân Kanunu mucibince Balkan Harbi'nden sonra memleketimize mecburi hicret olan Rumeli ahali İslamiyesi mütemevvilânına (Rumeli İslam halkının varlıklı olanına) bazı şerait dairesinde muvakkaten (geçici) tevzi ve tefviz kılındığı (dağıtıldığı ve satıldığı) ve Harbi Umuminin hitamını müteakip olbaptaki mütareke şeraitine tevfikân dâhile menkul Ermeni ve Rumların memleketlerine avdet etmeleriyle işbu emvâle tekrar tesahûbe (sahip çıkmaya) başladıkları ve bilhassa Yunanistan'ın Anadolu'ya tecavüz ve istilası üzerine hemen umumiyetle emvâli mensube istirdat kılındığı (geri alındığı) ve işbu istirdat karşısında..."¹

Tarih sorunlu olsa da Başvekil İsmet cevabında, 8 yıl öncesi kanuna atıf yaparken, bir anlamda Rumlar mübadele edilmeden önce İttihatçı hükümetin sürgün ve kaçırma politikalarına maruz kalan Rum ile Ermeni mallarının 'dağıtıldığı ve satıldığı' yani tasfiye edildiği gerçeğini Cumhuriyet döneminde açıklamış olması önemlidir.

1915'lerin İttihatçısı Başvekil İsmet de belirtiyor ki, İttihatçı hükümetin ekonomi politığının hedefi, gayrimüslimin ekonomik kaynağının tasfiye edilmesidir.

10,5 milyon nakit

Tasfiye işlemi sadece emvâlle sınırlı kalmadı.

1 TBMM ZC, II/7-3 Mart 1340/1924, sf. 69-70. Zabıt tarihinde sorun var. 3 Mart 1924 tarihli Meclis tutanağında, hem Zonguldak Mebusu Halil'in 8 Mart 1924 tarihli soru önergesi hem de Başvekil İsmet'in 13 Mart 1924 tarihli cevabı yer alıyor.

Mevcut nakitler de bir biçimde bu politikadan payına düşeni aldı. 1913 yılı sonu itibariyle 8 milyon 60 bin lirası Osmanlı ve Selanik bankalarında, 730 bin lirası millî bankalarda ve 3 milyon 520 bin lirası yabancı bankalarda olmak üzere toplam mevduat 12 milyon 310 bin liraydı.¹

1915 yılında sermayenin ve emeğin dağılımında Müslümanların yüzde 15 olan payının parasal birikimde de bu kadar olduğu dikkate alındığında, toplam mevduatın 1 milyon 846 bin 500 lirası Müslümanların ve geriye kalan 10 milyon 463 bin 500 lirası da gayrimüslimlerin mevduatıdır.

Bu halde, gayrimenkulün yanı sıra 10,5 milyonluk mevduat da tasfiye edilen ekonomik kaynağın nakit kısmını oluşturmaktadır.

4.1.3- ‘Ölüye kefen bulunmaz’

Her kaosta ve harp döneminde vurgunculuğun zirve yapması gibi Birinci Paylaşım Savaşı’nda da, ‘gayri meşru kazanç’ sistemin zorunlu kaçınılmaz bir ekonomik ‘millî’ faaliyeti olarak değerlendirildi.

Türk ve Müslüman girişimcinin yetiştirilmesini hedefleyen İttihatçı hükümetin Maliye Nazırı Cavit, ‘millî iktisat’ döneminde ‘gayri meşru’ işlemin yani vurgunculuğun kaçınılmazlığına inanıyor, elde edilen sonucun yöntemi meşrulaştırdığını savunuyordu.²

1910’ların ikinci yarısının moda tarifiyle ‘milliyetçi vurgunculuk’ daha doğrusu ‘bal tutan parmağını yalar milliyetçi vurgunculuğu’, Türkçü iktisadın kaçınılmaz faaliyeti idi.

Talât’ın da itiraf ettiği gibi ‘Türkçülük’le Osmanlı tabiiyetindeki gayri Türk’ün sosyal ve ekonomik hayatı imha edilirken, Müslüman-Türk adına vurgunculuk da en yoğun dönemini yaşadı. ‘Milliyetçi vurgunculuk’ öylesine azmıştır ki, kefen bulunmadığı bilgisini bizzat İttihatçı Hüseyin Cahit verdi.

İhtikârın Men’i Hakkında Kanun-ı Muvakkat 26 Nisan 1917’den ve İhtikârın Men’i Hakkında Kanun-ı Muvakkata Zeyl Kanunu Muvakkat 18 Haziran 1917’den beri yürürlükte³ olmasına karşın, ‘İhtikârın Menine Dair Kanun Layihası’ 14 Şubat 1918’de Mebusan’da görüşüldü. İhtikârın Meni Komisyonu’nun çalışmaları hakkında İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit, Mebusan’ı bilgilendirdi. Fiyatı hızla artan ve sıkıntısı çekilen ürünler hakkında yapılan çalışmaları anlatan Hüseyin Cahit, patiska sıkıntısı nedeniyle kefen bulunamadığı için ölülerin toprağa verilemeyip bekletildiğini ve denetimler sonucunda 400-500 kuruş olan kefenlik patiskanın 40 kuruşa indiğini anlattı. Tartışmalar, artan fiyatlar ve piyasada bulunamayan ürünler üzerinde yoğunlaştı ve layiha (tasarı) encümene geri gönderildi. Ardından 23

1 Vedat Eldem, age, sf. 125.

2 Maliye Nazırı Cavit’ten aktaran, Zafer Toprak-1982, sf. 67-68.

3 Tunaya-3, sf. 409.

Şubat 1918'de yine Mebusan gündemine geldi; hükümet İaşe ve Men'i İhtâr kanunlarının birleştirilmesine karşı olup ayrı olmasını istemesi üzerine Reis, tasarıyı encümene geri gönderdi.¹

Ekme bulmak da sorundur İstanbul'da; sorunun geçmişi 1914 yılına kadar geriye gider. 1914 güzünde İstanbul Şehremini (Belediye Başkanı) Cemil (Topuzlu), çuvalını 29 franka aldığı unu, Dâhiliye Nazırı Talât'ın girişimiyle 32 franka almak zorunda kaldı. Talât, "Ekmeğin okkasına 10 para zam ediver" önerisiyle farkın kapatılabileceğini söyledi. Undaki bu vurgunla başlayan süreçte Cemil, Belediye Başkanlığından oldu.²

Talât'ın bu girişimi, İttihatçıların millî iktisadının temelidir!

Anadolu'ya mal göndermek için vagon lazım, bunun için de İttihatçı ayrıcalığına sahip olmak gerekir. Bazıları istediği kadar vagonu hemen kiralamasına karşın, bazıları, vagon bulmakta zorlanması nedeniyle konu Mebusan gündemine getirildi. Diyarbekir Mebusu Fevzi, Avrupadaki 80 vagonun iki yıldan beri İstanbul Belediyesi'ne niye getirilemediğini sordu.³

Vagon konusunun doğrudan muhatabı Sadrazam ve Dâhiliye Nazırı Talât konuşmasında hiç değinmediği vagon meselesine⁴, ancak anılarında yer verdi. Talât, vagon sayısının yeterli olmadığı için tüccarlara hiç tahsis edilemediğini, bütün tedbirlere rağmen büyük suistimallere yol açtığını itiraf etti, Almanya'da.⁵

Talât'ın suistimallerin yaşandığını söylediği dönemin genç tüccarı Vehbi Koç da anılarında, vagonla mal getirip götürmenin ne denli zor olduğuna şahitlik ettiğini yazdı.⁶

Dönemin millî iktisat politikasında vagon meselesiyle ilgili Dersaadet Ticaret Odası Reisi Mehmet Abut'un 16 Ocak 1916 tarihli toplantıdaki konuşmasını özetleyerek aktarıyorum:

Kendilerine resmî komisyon süsü veren Almanya'dan gelmiş bazı tüccarlar, Galata Rıhtım Hanı'nda bir dairede açtıkları şirketle yerli tüccarla rekabet ettiler. Yerli tüccara nakil için vagon verilmezken, bu Almanların kurduğu şirket daima vagon buldu. Bunun sonucunda Osmanlı tüccarı malını bu Alman şirketine satmak zorunda kaldı. Buna bir çare aranması istendi. Ayrıca bu Alman şirket tarafından gönderilmemiş olan emtianın Avusturya hududunda vaziyet edildiği de anlaşılmıştır.⁷

Müzakere neticesinde, durumun Harbiye ve Ticaret nezaretlerine yazılması uygun bulundu. Yazılacak içerik özetle şöyle belirlendi:

- 1 MMZC, 1333-1334/2-50, 14 Şubat 1334, sf. 317, 321-358; MMZC, 1333-1334/2-54, 23 Şubat 1334 (1918), sf. 458.
- 2 Cemil Topuzlu, *Hatıralar*, sf. 91 ve devamı, aktaran, Bayur, III/4, sf. 523-525.
- 3 MMZC, 1333-1334/2-57, 26 Şubat 1334 (1918), sf. 523.
- 4 MMZC, 1333-1334/2-57, 26 Şubat 1334, sf. 524-525.
- 5 Talât Paşa, sf. 39-40.
- 6 Vehbi Koç, *Hayat Hikâyesi*, Çeltüt Matbaacılık San. Ve Tic. A.Ş., 4. basım, İstanbul-1983, sf. 13-14, 21.
- 7 İTSO-50 yıl, sf. 228.

Avusturya hududunda vaziyet durumunun üzerinde durarak, ihracatın serbestisi için Avusturya ve Almanya arasındaki transit hakkı Osmanlı'ya da tanınmalı ya da vaziyet durumunun izalesine kadar Avusturya ve Almanya eşyasının ithalâtının meni veyahut oda ve nezaret delegelerinden oluşacak bir komisyon, sevk edilecek eşyaya azami fiyat belirlemelidir.¹

Dersaadet Ticaret Odası reisi, İttihatçı hükümetin ve idaresindekilerin, kendilerine yani [bir kısım] Müslüman-Türk tüccara karşın Alman'ın tercih edildiğini bu şekilde zapta geçirdi.

İttihatçıların vagon vermede tercihi girişimci ve işbirlikçi Türk değil, sermayedar Alman'dır; demek ki, bazı işbirlikçi Türkler de tercih edilmeyebiliyordu. Hiç kuş-kumuz yok ki, vagonun Alman'a verilmesinde, İttihatçıların önde gelenleri de dâhil bir kısım Müslüman-Türk'ün çıkarı vardır. Bir dönem İttihatçı, *Tanin* Başyazarı olan Muhittin Birgen de, anılarında, askeriye'nin elinde olan vagon alım satımı yapanların zengin olduğunu ve büyük oranda suistimaller ve yolsuzluklar yaşandığını yazdı.²

Ayrıca Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'e vekâleten Men-i İhtikâr Komisyonu (Kaçakçılığı Yasaklama Komisyonu) Reisliği yaptığını belirten Muhittin Birgen, halkın, hem yoksulluğun hem de fiyatların birlikte artmasından dolayı komisyona 'Menba-ı İhtikâr Komisyonu' (Kaçakçılığın Kaynağı Komisyonu) adını taktığını belirtti.³

Elbette harp koşulları, İstanbul'da küçük İttihatçı klişe, karaborsadan yani vurgunculuktan olağanüstü kârlar sağlama fırsatı verdi.⁴

Bu anlamda vurgunculuk, karaborsa bir yönüyle de 'kaynak transferinin' politikasıdır; İktisadi Türkçülük fırtınasında halkın ölüsüne kefen ve işbirlikçi Müslüman-Türk tüccarın bir kısmına da vagon bulunmaz.

4.1.4- Bankere vergi kıyağı

Millî bankacılığın gelişmesi olarak nitelendirilen Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, bir yönüyle de vergi politikalarıyla kimlerin teşvik edildiğini ortaya koydu. Mebusan'da Anadolu halkının çarığının alındığı bir dönemde, sermaye birikimi gerekçesiyle banka hissedarının Türk ve Müslüman olanı korundu.

Anadolu halkının canını ve çarığım alan İttihatçı hükümet, bankere vergi kıyağı geçti.

Mebusan'da Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası imtiyazına dair kanun layihası 25 Ocak 1917'de görüşüldü. Birinci maddesinde, bankaya, kâr dağıtımından ihtiyat akçesine neredeyse tüm işlemlerinin bugün ve gelecekte meydana getirilecek 'her türlü rüsum ve tekâlif ve harçtan muaftır' teklifi, bir anlamda harp vergisi

1 İTSO-50 yıl, sf. 228.

2 Muhittin Birgen-1, sf. 307, 340.

3 Muhittin Birgen-1, sf. 309-310.

4 Feroz Ahmad-1999, sf. 44.

olan ‘tekâlif’ çıkarılarak metin düzenlendi ve böylece kabul edildi. Madde görüşülürken söz alan Karesi Mebusu Ali Galip, “Bu bankalara verilen imtiyazat pekiyi bir şey ve bu bankalara para vazeden zevattan dahi tekâlif namına bir şey almayacak mıyız? Fukaranın elinden alıyoruz, fukara hakkında bu yolda vergiler var da, nukuddan vergi almak için böyle bir kanun yok mu?” dedi. Dâhiliye Nazırı ve Maliye Nazır vekili Talât, “Bendeniz zannediyorum ki, Galip Efendinin fikri başkadır; yani harp dolayısıyla birkaç misli fazla kazananlardan ve o suretle sahibi servet olanlardan vergi alınmayacak mı demek istiyorlar. (‘Evet doğru’ sedaları) Bu ciheti tetkik ediyoruz” ifadesiyle, Türk ve Müslümanm [bir kısım] banka sermayedarından harp vergisi dâhil bir şey alınmayacağını, ama konuyu da incelediklerini anlattı.¹

Vurgunculuğun ‘milliyetçisi’ olursa, böyle olur; milli bankacılığı geliştirme gerekçesiyle, harpte hiçbir şeyi olmayan Anadolu halkının canının ve ayağındaki çarığının alındığı bir dönemde, Türk ve Müslümanm banka sermayedarı olan bir kısmı vergiden muaf tutuldu; bu da bizzat Talât’ın ağırlığını koymasıyla kabul gördü. Bu aslında ‘kim ve kimler’ için milliyetçilik yapıldığının yalın ifadesidir.

Vergi kıyağı tartışması 1333 bütçesi görüşmelerinde de gündemdedir. 1333 senesi bütçesi 5,3 milyar kuruş olarak (madde 1) sunuldu ve kabul edildi. İlk yedi maddeyle ilgili teklifler hükümetten geldiği biçimde Mebusan’dan geçti. Sırada 8’inci madde vardı; bu maddeyle hükümet, 30 Teşrinisani 1330 (13 Aralık 1914) tarihli kararnameyle 25 Şubat 1330 (10 Mart 1915) tarihli zeyli (eki) mucibince içinde bankerlerin yer aldığı belli bir kesimin (B cetvelinin ikinci kısmı ve C cetveli) vergisini yüzde 50 oranında azaltılmasını teklif etti. Muvazene Encümeni hükümetin bu teklifini layihadan tayyetmiştir (tasarıdan çıkarmıştır). Bu nedenle tartışma başladı. Encümen adına Haleb Mebusu Hamit konuştu ve verginin tamamının alınması kararının gerekçesini anlattı.²

İstanbul mebusu Şefik, korunan kesimin [bir grup Müslüman-Türk] tüccar ile bankerler olduğunu ve bunların en az temeddü vergisi verdiğini belirterek, kira üzerinden vergi almanın yanlışlığını beyan etti. 10.000 lira kazanan bir bankerin tuttuğu bir odanın kirası 60 lira, vergisi 60 lira üzerinde hesaplanıyor. Ama sabah-tan akşama sürekli çalışan, kirası 500 lira olan hamamcının, banker kadar kazanamadığı halde vergisinin hesabında dikkate alman paraysa 500 liradır. Mebus Şefik, konuşmasında kiraya göre vergi almanın yanlışlığını böylesi bir örnekle izah etti. Ve Antalya Mebusu Mehmet Fuat Hulusi de, harple bazı sınıfın çok kazanırken bir kısmının da geçinmek derdinde olduğunu anlattı.³

Mebusan’da Müslüman-Türk bankerin kanunda yazan vergisinin yüzde 50 oranında azaltılmasına karşı çıkılır, ama İttihatçı Talât hükümeti layihasının arkasındadır; hikâyenin aslını Nazır Cavit açıkladı.

1 MMZC, 1332-1333/2-29, 13 Kanunusani 1332 (26 Ocak 1917), sf. 9, 11-16.

2 MMZC, 1332-1333/3-54, 12 Mart 1333 (1917), sf. 201-202.

3 MMZC, 1332-1333/3-54, 12 Mart 1333 (1917), sf. 202-203.

3 yıldır vergi yüzde 50 az alınıyor

Maliye Nazırı Cavit, Muvakkat Vergi Kanunu yürürlüğe konulduğunda harbin başladığını ve hükümetin teklifiyle, diğer kesimler vergiyi tam olarak ödediği halde, üç yıldır bu kesimden [bankerlerden vs] vergi oranının nısıf olarak (yarısı kadar) tahsiline karar verildiğini ve bunun uygulandığını, 1333 (1917) yılında da devamının önerildiğini izah etti. Vergiyi tam olarak maaşlı kesimin verdiğini, tüccar, banker, banka işleri yapanlar, komisyoncu gibi kesimleri, kazanç sahiplerini beyan etmeye mecbur etmenin ve bunu uygulamanın çok zor olduğunu anlatan Nazır Cavit, sonunda encümenin önerisi doğrultusunda değişiklik yapılarak, verginin azaltılmadan tam alınmasını ve böylece Hazine'ye 300.000-400.000 lira gelir sağlanacağını beyan etti. Aşarın en adaletsiz vergi olduğunu belirten Nazır Cavit, Mebus Şefik'in anlattığı konunun bir sorun olduğunu ve bunun halledileceğini söyledi.¹

Tartışmanın ardından bu 8'inci maddenin değiştirilmesiyle ilgili teklifi Reis oyladı ve sonunda kabul edilmedi. Madde İttihatçı Talât hükümetinin Mebusan'a gönderdiği gibi geçti.²

Böylece Nazır Cavit'in açıkladığı gibi üç yıldır bankerler vs. gibi kesimden, verginin tam değil yüzde 50'si oranında yani yarısı kadar alınmasına 1333 (1917) yılında da devam edilmesi teklifi kabul edilmiş oldu.

İttihatçılar böyle hükümet eyledi, Almanyadan aldığı borçla savaşı finanse ettiği koşullarda, banker gibi serbest meslek erbabı kesimden vergiyi kanunda yazıldığı gibi tam değil, yazılan oranın yarısı yani yüzde 50'si kadar alınmasında beis görmedi.

Bu İttihatçı milli-Türkçü politika, harpte bazı işbirlikçi Türk'ün sermaye birikimi için, yoksul Anadolu halklarının fakirliğini artırma faaliyetidir.

4.2- Metrûk hukuk

Zeytun'da gündeme gelen Ermenilerin geride kalan mallarının ne olacağı sorusu aslında günümüze kadar gelen bir mülkiyet sorununun ilk ciddi işaretidir.

15 Mayıs 1915 tarihli Dâhiliye Nezareti evrakı, Ermeni ahalisinden sürgün edilen Zeytun ve çevresindeki 4-5 köyün emvâl-i metrûkesinin (sürülenin bıraktığı malının) heyet tarafından idare edilmesi hakkındadır.³

Adana Valisinin Dâhiliye Nezareti'nden yanıt beklediği sorusu da Ermeni mülküyle ilgilidir; telgrafta Adana, Tarsus, Mersin ve Dörtyol'dan Haleb ve Konya'ya sürülen Ermenilerin malıyla ve mülküyle ilişkisini kesmek için ne yapılacağı sorulmaktadır.⁴

1 MMZC, 1332-1333/3-54, 12 Mart 1333 (1917), sf. 204, 206-208, 213.

2 MMZC, 1332-1333/3-54, 12 Mart 1333 (1917), sf. 217.

3 Katalog, BOA, DH.İ.UM, 5-1/3, 2 Mayıs 1331 (15 Mayıs 1915) tarihli şifre.

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 471/104, 5 Mayıs 1331 (18 Mayıs 1915) tarihli şifre.

Hedef netleşmiş, mülkün sahibiyle ilişkisi 'kesilecektir'. Sorunsa bu işlemin nasıl yapılacağıdır?

Artık nerede Ermeni sürgünü varsa ya oranın mülki amiri ya da alttan üste, üstten alta gönderilen şifrelerin yanıt aradığı soru, 'Ermenilerin malları nasıl hal- ledilecek?' olmasıdır.

Nezarete sürgün edilenlerin geride kalan mallarının ne olacağı sorulurken, nezaret de kalan mallar hakkında bilgi alma derdindedir.

Ermenilerin yoğunlukla sürüldüğü Adana, Haleb, Erzurum, Bitlis, Van ve Di- yarbekir gibi vilayetlere nezareten gönderilen şifrede, malumat istenilen konular- dan biri de Ermenilerin geride kalan mallarıdır.¹

Ermeniler Anadolu'nun her yerinden birdenbire sürüldüğü için, 'bu insanların malları ne olacak?' sorusuna kanuni yanıt Eylül 1915'te verilirse de, fiili uygulama "sen sürüldün, artık mülküne bir daha sahip olamayacaksın" tarzında el koymaktır.

Ermenilerin tümünden sürülmesi ve daha öncesinde 1914 baharından itibaren yaşanan Rum sürgünü sonucu olarak Anadolu'nun neredeyse 'her karışı' emvâl-i metrûke haline getirilen evdir, tarladır, bağdır ve bahçedir.

İttihatçı hükümetin ekonomi politikasının özü de, bu mülkün transferidir.

Anadolu'nun her köşesinde metrûkeden emvâl olunca, kapanın da elinde kaldı.

İttihatçılar da vurgun yarışına katıldı. Eskişehir'de 1915'te Sevk Komisyonu Başkanı olarak görev yaptığı sırada bizzat gördüğünü kaleme alan Ahmet Refik, Padişah Sultan Reşat'tan Talât'a kadar pek çok İttihatçı zevatin Eskişehir'deki Er- meni köşk ve konaklarına el koyduğunu yazdı.²

Bizzat şahidin gözünden Eskişehir'de mallardaki bu yağmanın Anadolu'nun diğer köşelerinde yaşanmadığı iddia edilebilir mi?

Metrûk emvâlin yağması

İttihat ve Terakki hükümeti, 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli geçici ka- nundan önce, Mayıs-Eylül döneminde bizzat Ermeni diye yazarak, Ermeni mülk- leriyle ilgili, muhacire ve Müslümanlara dağıtmadan satmaya, gerektiğinde muha- fazasına ve komisyonlarla idare edilmesine kadar bir dizi emri ve talimatnameyi yerel yöneticilere ulaştırdı ve gereğinin yapılmasını istedi.

İttihatçı hükümetin sürülen Ermeni'nin malına getirdiği kanuni tanımlama 'emvâl-i metrûke'dir. Sanki sürgün edilen Ermeni (veya sürülen bir başkası), kendi iradesiyle malını terk edip, bırakıp gitmiş gibi, bu mallar 'terk edilmiş mallar' ola- rak tanımlandı. Bu, Ermeni mallarını bir yönden 'tasfiye' veya bir başka yönden 'transfer' etmenin yani Türkleştirilmesinin köklü ilk adımıdır.

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 54/15, 1 Haziran 1331 (14 Haziran 1915) tarihli İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti'nin şifresi.

2 Ahmet Refik, age, sf. 136, 162-166.

Bu sürecin işleyişi 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli '14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) Tarihli Kanunu Muvakkat Mucibince Âher (başka) Mahallere Nak-edilen Eşhasın (sürülen kişinin) Emvâl (malları), Düyun (borçları) ve Matlubatı (alacağı) Metrûkesi Hakkında Kanunu Muvakkat'la sağlandı.¹

Bilinen adıyla 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu, mülkiyetin Türkleştirilmesinin köklü sistemini oluşturdu. Öncelikle Ermenilerden kalan mallara uygulandıysa da, sonrasında mülkiyetin transferinin kanunu olarak uygulanageldi; Nisan 1923'teki değişiklik sonrasında ta ki 8 Kasım 1988'e kadar.

1914'te yoğunlukla harice ve daha sonrasında dâhile sürülen Rumların mülkiyetiyle ilgili özel bir kanun hazırlanmadı. Fakat Yunanistan'la anlaşması imzalanmayan mübadele görüşmesinin kesildiği bir ortamda 18 Ekim 1914'te Rum nüfus ve ekonomik varlığını tespitiye yönelik bir talimatname hazırlandı.² Talimatname, Rum mallarının tespitin ötesinde koruma veya idare ya da tasfiye etme hükümlerini çermemektedir.

Tasfiye Kanunu temel alınmakla birlikte Rum malıyla ilgili 21 Şubat 1916 tarihli 'Rum Emvâl-i Metrûkesinin Suret-i İdar-i ve Mufazasına Dair 8 Şubat [1]331 Tarihli Talimatname' hükümleri icra edildi.³

İttihatçı hükümetin genel tavrı, sürülen Hristiyanın mülkünün tasfiyeye tabi tutulmasıdır. Bu talimat, Diyakbekir'e gönderilen bir şifreyle⁴ bildirilmiş olup, yine bir yıl sonra 17 Kasım 1917 tarihli bir başka şifreyle de sürülen Hristiyan mallarının ismi verilen ve Müslüman olan ailelere verilmesi uygun bulunduğu⁵ ifade edilmiştir.

Fiilen birkaç yıl süren yağmalamanın ardından gündemde tapulandırma vardır.

Anadolu'da 1914'ten itibaren harice ve dâhile Rum'un ve 1915'ten itibaren Ermeni'nin sürgünüyle Osmanlı tabiiyetindeki bir kısım gayrimüslim ve gayri Türk yerinden edildikten sonra, yani Osmanlı nüfusunun önemli bir kesiminin bir biçimde malının başında olmadığı 1917 yılı başında, zayi olan tapu senetlerinin narçsız olarak yenilenmesini sağlayan kanun yürürlüğe kondu.⁶

Bu 'Balkan Harbi ile Harb-i Umuminin saha-i cereyandaki emvâl-i gayri-nenküleye ait senedat-ı hakaniyyeden zayi olanlarının yerine meccanen yenilerinin itasına dair kanun'la, gerek muhacir iskânıyla gerekse fiilen mülkiyete sahip olanlara tapu senedi verilerek, mülkiyetin transferi sürecinin tamamlanması amaçlandı.

¹ *Takvim-i Vekayi*, 14 Eylül 1331, No: 2303, aktaran, *DÜSTUR*, Tertib-i Sanî (2. tertip), cilt: 7, sf. 737-740.

² BOA, DH.EUM.3.Şb, 2/26-A içinde, 5 Teşrinievvel 1330 (18 Ekim 1914).

³ BOA, DH.HMS, 12/82.

⁴ BOA, DH.ŞFR, 70/79, 10 Teşrinisani 1332 (23 Kasım 1916).

⁵ BOA, DH.ŞFR, 81/154, 17 Teşrinisani 1333 (17 Kasım 1917) tarihli.

⁶ *MMZC*, 1332-1333/1-11, 28 Teşrinisani 1332 (11 Aralık 1916), sf. 112; *MMZC*, 1332-1333/1-14, 5 Kanunuevvel 1332 (18 Aralık 1916), sf. 163-164.

Tasfiye Kanunu ile öncesinde telgraf emriyle yapılan uygulamaya gerekli 'hukukî' temel de atılmış oldu. Tasfiye Kanunu'nun yanı sıra, Rum mallarıyla ilgili talimatname ve tapu senetlerinin yenilenmesini düzenleyen kanun, Osmanlı döneminde mülkiyetin Türkleştirilmesi politikasının üçlü sacayağını oluşturdu.

Bu, ekonomideki Türkleştirmeyi kayıtlı hale getirmenin bir politikasıydı.

Mülkiyetin Türkleştirilmesinin ilk kararını, Ermeni sürgünü kararını onaylayan Meclis-i Vükelâ yani hükümet almıştı. Mallarla ilgili geçici kanun dahi çıkarılmadan önce, 17 Mayıs 1331 (30 Mayıs 1915) tarihli Meclis-i Vükelâ'nın, 13 Mayıs 1331 (26 Mayıs 1915) tarihli Dâhiliye Nezaretî'nin 270 no'lu tezkeresinin okunmasının ardından aldığı kararda, Ermeni mallarıyla ilgili özel bir kısım vardır:

"... Ermenilerden nakli icâb edenlerin... terk ettikleri memlekette kalan emvâl ve eşyalarının ve yahud kıymetlerinin kendilerine süver-i münasibe ile (uygun biçimlerde) iadesi ve tahliye edilen köylere muhacir ve aşâ'ir (aşiret) iskâniyle emlâk ve arazinin kıymeti takdir edilerek kendilerine tevzii (dağıtma) ve tahliye edilen şuhûr (kentler) ve kasabatda kain (mevcut bulunan) olup nakledilen ahaliye ait emvâli gayrimenkule tahrir (gayrimenkulleri yazılır) ve tesbiti cins ve kıymet ve mikdarından sonra muhâcirine tevzi' (dağıtma) ve muhâcirin ihtisas ve iştigâlleri haricinde kalacak zeytunluk, dutluk, bağ ve portakallarla dükkân, han, fabrika ve depo gibi âkâratın bi'l-müzâyede bey' (açık artırmayla satılması) veyahud icârî ile (kiralanmasıyla)... emvâl-i metrûkenin te'min-i muhâfaza ve idaresi ve mu'âmelat-ı umûmiyye-i iskâniyenin tesrî ve tanzimi ve tedkik ve teftîşi ve bu husûsda talimatname... tatbiki ve tali komisyonlar teşkil ile maaşlı memur istihdamı vazife ve salahiyetlerini haiz olmak ve doğrudan doğruya Dâhiliye Nezaretî'ne merbut bulunmak (bağlı olmak) ve bir reis ile biri memurun-i dâhiliyeden ve diğeri memurun-i maliyeden intihap ve tayin edilecek iki azadan terekkep etmek üzere komisyonlar teşkil edilerek (kurularak) mahallerde mezkûr talimatnamenin valiler tarafından icra-yı ahkam tensib edilmiş olduğunun cevaben nezaret-i müşarûn-ileyhaya (işaret edilene) tebliği..."¹

İttihatçı hükümetin bu kararında, bizzat adı verilerek Ermeni mallarının hem Müslüman muhacirlere verilmesi ve satılması hem de belirlenecek komisyonlar tarafından idare edilmesi öngörülmüştür. Tehcir Kanunu dahi yürürlüğe girmeden iki gün öncesinde kanun da değil, bir hükümet kararıyla Ermeni mallarının ne yapılacağına yönelik bu karar, sürgündeki imha gerçeğinin ilk resmî açıklamasıdır.

Hükümet kararıyla mallara neler yapıldığının bilgisi Emvâl-i Metrûke Komisyonu ve Tasfiye Komisyonu kayıtlarında, ama defterlerin tek sayfası bile gün yüzüne çıkmadı veya çıkarılmadı.

İmhanın ilk şifreleri

Sürgünün başlangıcından bir süre sonra Dâhiliye Nezaretî, Ermenilerle ilgili şifreleri Haleb vilayetine toplu olarak gönderdi.

1 BOA, MV, 198/24, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 155-157.

25 Ağustos 1915 tarihli şifrede, 25 Mayıs-13 Ağustos 1915 arasında Ermenilerin sürülmesi ve malıyla ilgili tedbirleri kapsayan yazışmalar şöyle özetlendi (Bakınız, *Belge 7- Ermenilerle İlgili İlk Sürgün Şifreleri*):

- 1- 25 Mayıs 1915 tarihli şifre: Sürülen Ermenilerin listesi hazırlanacak.
- 2- 5 Haziran 1915 tarihli şifre: Ödenek muhacirin tahsisatından karşılanacak.
- 3- 13 Haziran 1915: Sürülen Ermeni'nin hayvanlarını ordu alabilecek.
- 4- 13 Haziran 1915: Ermenilere yeni belgeler verilecek.
- 5- 21 Haziran 1915 tarihli şifre: Emvâl-i metrûke işlerine yerli halk karıştırılmayacak.
- 6- 22 Haziran 1915 tarihli şifre: Ermenilerden boşalan köylere Müslümanlar iskân edilecek.
- 7- 23 Haziran 1915 tarihli şifre: Sürülen Ermeni halkı ayrı ayrı bölgelere iskân edilecek.
- 8- 11 Temmuz 1915 tarihli telgraf: Muhacirlerin iskân edildiği bölgelerde tarım yapmaları sağlanacak.
- 9- 12 Temmuz 1915 tarihli şifre: Ermeniler yine Zor'a sürülecek.
- 10- 12 Temmuz 1915 tarihli şifre: Ermeni yetim çocukları Ermeni ve yabancı bulunmayan köylere dağıtılacak.
- 11- 23 Temmuz 1915 tarihli telgraf: Emvâl-i Metrûke Komisyonları, boşaltılan Ermeni köylerine muhacirin ve aşiret iskânıyla da görevli olacak.
- 12- 28 Temmuz 1915 tarihli yazı: Ermeni köylerine yerli Müslüman iskânı yapılacak.
- 13- 3 Ağustos 1915 tarihli telgraf: Ermeni kabilelerine saldırı ve yağma önlenecek.
- 14- 4 Ağustos 1915 tarihli şifre: Memurlar, Ermenilerin menkul ve gayrimenkul müzayedelerine katılamayacak.
- 15- 7 Ağustos 1915 tarihli yazı: Sürülen Ermenilerin sayısı, terk ettikleri emlâk ve arazisinin kaydı yapılacak.
- 16- 10 Ağustos 1915 tarihli şifre: Sürülen Ermenilerden resmî kurum ve diğer alacaklıların kaydı yapılacak.
- 17- 11 Ağustos 1915 tarihli telgraf: Muhacirler belli vilayet merkezinde toplandıktan sonra Ermeni köylerine iskân edilecek.
- 18- 11 Ağustos 1915 tarihli şifre: Müslümanlığı kabul edenin, Müslümanla evlenenin şahsi mülkleri verilecek.
- 19- 13 Ağustos 1915 tarihli genelge: Sürülen Ermenilerin kabilelerinde yaşanan sorunları çözümlemekle görevli özel görevliler bulanacak.
- 20- 13 Ağustos 1915 tarihli telgraf: Sürülen Ermeni'nin geride kalan mallarının, vurguncular tarafından ucuza alınması ve satılması engellenecek.¹

Bu şifreler, bir ayırım yapmayıp canıyla ve malıyla hedef alınan tüm Ermeniler için İttihat ve Terakki tarafından imha kararlarıdır.

1 ATASE-8, sf. 11-14.

4.2.1- Ermeni mülküne tasfiye

27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu, *Takvim-i Vekayi*'de 1 Haziran 1915'te yayımlanarak (Azmi Süslü, age, sf. 111, 181) yürürlüğe girdi. Her ne kadar Sürgün Kanunu'nun yürürlük tarihi 1 Haziran 1915 olsa da, Ermenilerin sürülmesine 1915 yılı başında Dörttyol ve Zeytun'da başlandı ve Mayıs ayında yoğunlaştı ve ilgili geçici kanunla birlikte de artık kitlesel sürgün dönemi başladı.

Sürgün edilen Ermenilerin malları hakkında alınan ilk karar, daha baştan sahibi ile emvâli yani malı ve mülkü arasında 'sahiplik' ilişkisini kopartmaya yöneliktir. İttihatçı mevzuatta Ermenilerin geride kalan bu mal ve mülkü, sanki sahibi kendi isteğiyle bırakıp gitmiş yani 'terk etmiş' gibi nitelendirilerek 'emvâl-i metrûke' olarak adlandırıldı. Bu tanımlama, 10 Haziran 1915 tarihli 'Harp ve Olağanüstü Siyasi Durum Sebebiyle Başka Yerlere Gönderilen Ermenilere Ait Mülk ve Arazinin İdare Şekli Hakkında Yönetmelik'in 24'üncü maddesinde yer aldı. Zaten yönetmeliğin adında mülkü 'satılacak, dağıtılacak ve idare edilecek' olanların Ermeniler olduğu belirtilirken, 1'inci maddesinde de sürgün edilenlerin Ermeniler olduğu ifade edilmiştir.

10 Haziran 1915 tarihli bu yönetmelik, sürgün edilenin memleketine ve köyüne dönüp mülkünün başına oturmaması ve tasfiye edilmesini sağlayacak hükümler açısından yetersiz bulunmuş olmalı ki, birkaç ay sonrasında 26 Eylül 1915 tarihli geçici Tasfiye Kanunu'nu yürürlüğe kondu.

Mebusan'da hiç görüşülmeyen bu geçici kanun Ahmet Rıza'nın girişimi sonucunda Âyan'da biraz tartışıldı.

Âyan'da 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun yürürlük maddesinin değiştirilmesi amacıyla önerge veren Ahmet Rıza, görüşmenin yapıldığı 13 Aralık 1915'te mülkiyetle sahiplik ilişkisine değindi. Ahmet Rıza, İttihatçı hükümetin yaptığı'nın 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin "herkesin malının ve mülkünün korunacağı ve değeri peşin ödenmedikçe kimsenin malının alınamayacağı" hükmünü içeren 21'inci maddesine de aykırı olduğuna dikkat çekti.¹

Ama sözünü dinletemez Ahmet Rıza!

Mülkiyetin kutsal olduğu burjuva sisteminde kabul gören 'mal ve mülkle, sahiplik doğal ilişkisi', bir başkasının çıkarına göre 'öteki' aleyhine kopartıldı ve rızası olmadan zorla 'sahibi adına' işlem yapıldı.

İktisaden birinin malını zorla almanın adı gasptır. 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa Ermenilerin mallarıyla ilgili yaşadıklarını özetle şöyle aktardı:

"Ermenilerin katliam ve imhası ile mallarının yağma ve gaspı İttihat ve Terakki Fırkası Merkez-i Umumiyesi'nin aldığı kararların sonucudur... Bütün bu mezalim ve suçlar bölge savcılarının teşvikiyle yapılmıştır. Yasal görevlerini yapmayıp, lakayt kalmak onları da suç ortakları haline getirir."²

1 MAZC, 1331-1332/1-10, 30 Teşrinisani 1331, sf. 134.

2 Dadrian-3, sf. 472.

Sürgün edilen Ermenilerin kalan mallarının dağıtılması ve satılmasıyla ilgili kanundan önce satılması emri telgrafla bildirildi. İttihatçı Said Halim Paşa kabinenin sürgün kararının ardından 9 Haziran 1915'te Dâhiliye Nazırı Namına Ali Müfit, Erzurum vilayetine gönderdiği şifreli telgrafta, Ermeni mallarının sahipleri adına satılmasını emretti:

“Göç eden Ermenilerin geride bıraktıkları eşyaların değeri hükümetçe sahiplerine ödeneceğinden emvâl-i metrûkenin korunarak sahibleri adına satılması ve güçsüz kadınlarla askerî imalâthanede çalışanların sevklerinin tehiri caizdir.”¹

Bu, Ermenilerin artık toprağından kökten kopartıldığıının ilk resmî emridir.

Bir gün sonra 10 Haziran 1915'te yayımlanan yönetmelikle de Ermeni mallarının iskân edilen muhacire dağıtımından satımına kadar bir dizi kararın öncelikle Dâhiliye Nezareti izniyle kurulacak Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonları tarafından yerine getirilmesi istendi.

28 Mayıs 1331 (10 Haziran 1915) tarihli ‘Ahvâl-i Harbiyye ve Zarûret-i Siyâsiyye Dolayısıyla Mahâll-i Âhere Nakilleri İcrâ Edilen Ermenilere Âid Emvâl ve Emlâk ve Arâzinin Keyfiyet-i İdâresi Hakkında Talimâtnamedir’, toplam 34 maddedir.²

Aslında bu maddeler, Ermenilerin kalan mallarının ‘hiç’ edilmesinin kararlarıdır. (Bakınız, *Belge 8- Ermeni Malına El Koyun Talimatı*)

Buna göre sürülen Ermeni'nin geride kalan bina, bağ, bahçe ve arazisini muhacire vermekten kiralamaya, satmaya ve idare etmeye kadar bir dizi işlemi Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonu yapacak olup, bu işlemlerden sağlanan para da sahibine verilmek üzere Mal Sandığı'na yatırılacak. Yönetmeliğin öngördüğü bu sisteme göre iki teşkilat var:

1- Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonu veya Emvâl-i Metrûke Komisyonu.

2- Kiralama ve satma işlemlerinin parasını, malın ve mülkün sahibi adına emaneten toplayan Mal Sandıkları.

Bunların işlemlerinin kaydı gün yüzüne çıkmadı veya çıkarılmadı!

Talimatname hükümlerini yerine getirmekle görevlendirilen komisyon adı, Emvâl-i Metrûke Komisyonu (3, 32 ve 33'üncü maddeler) ve Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonu (5, 23, 25, 26, 28, 29 ve 30 maddeleri) olarak yazıldı. Ayrıca talimatnamede teşkilat adı olarak ‘komisyon’ (1, 7, 27 ve 34 maddeleri) ve ‘idari komisyon’ (8, 16 ve 24 maddeleri) da kullanıldı. Komisyon görevi, sürülen Ermenilerin geride kalan mülkün idaresi ve muhacir iskânı ve gerekli yazışmaları yapmak olarak belirlendi. Osmanlı yazışmalarında genel olarak kullanılan Emvâl-i Metrûke Komisyonu'dur.

1 BOA, DH.ŞFR, 53/303, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 161-162.

2 Birinci Dünya Harbi, Klasör: 361, E. Dosya No: 1030, Y. Dosya No: 1445, Fihrist No: 1-3, aktaran Genelkurmay ATASE, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918*, cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2005, sf. 139-142, 433-438.

Yönetmeliğin yani talimatnamenin kapsamı 1'inci maddede düzenlendi.

Buna göre Ermenilere ait mülkün idaresi bu yönetmenliğe göre yapılacak olup, yetkili Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonu'dur.

“Madde 1- Başka yerlere nakli yapılan (sürülen) Ermenilere ait olup terk edilmiş olan emlâk ve arazi ile diğer konuların bu yönetmelik uyarınca idare ve yürütülmesi bu işle ilgili görevliler ve yetkilerinin dereceleri aşağıda maddelerde yazılı olan ve özel olarak teşkil edilen komisyonlara aittir.”

Maddede belirtildiği gibi sürülen ve malına el konulan Ermenilerdir. Genel olarak yönetmelik hükümleri, doğrudan doğruya adında da belirtildiği gibi sürülen ‘Ermeniler’ için geçerlidir.

Paralar emaneten sandıklarda

Talimatnameye göre, Emvâl-i Metrûke Komisyonu'nun sürülen Ermenilerin malı ve mülküyle yaptığı işlerden elde edilen para, ‘mal sahibi adına emaneten’ aktarılacak teşkilat Mal Sandıklarıdır. Bununla ilgili hükümler şunlardır:

1- Sahibi belli olmayan eşya ve hayvanlar açık arttırmayla satılacak ve bedeli de ilgili köy veya ilçe adına emaneten Mal Sandıklarına teslim edilecek. Tüm işlemler komisyon defterine işlenecek. (madde 5)

2- Komisyonun belirlediği kurul, sürgün edilenden geride kalan mülk ve araziden sağlanan ürünü açık arttırmayla satacak ve bedeli, mal sahibi adına emaneten Mal Sandığı'na teslim edecek. Hazırlanan tutanağın asli yerel idareye ve onaylı sureti komisyona verilecek. (madde 8)

3- Mevcut ürünlere alıcı çıkmadığı takdirde, anlaşarak yarıcı usulle isteyene verilecek, kiralama ve satış parası sahibi adına Mal Sandıklarına teslim edilecek. (madde 9)

4- Tüm satış ve kira işleminden elde edilen para, mal sahibi adına emaneten Mal Sandıklarına verilecek ve yapılacak duyuruya göre sahiplerine ödenecek. (madde 22)

22'nci maddeyle, malına el konulan kişi, o malın sahibi olarak tanınıyor ve bunun için parasal ödemenin yapılması öngörülüyor.

Sürgün edilen ve malı elinden alman Ermenilerden kaç tanesi, bu Mal Sandıklarından kendi adına emaneten yatırılan parayı alabildi?

Mal Sandıklarını bünyesinde bulunduran Maliye Nezareti, elinde emaneten tuttuğu paradan sahiplerine kaç kuruş ödedi?

Bu tür kayıtları bulmak mümkün olabilir, ama resmî perde kaldırılmadı!

Bu sorular yanıtsız kalmış olsa da, 1915'lerden itibaren Mal Sandıklarında biriken para daha sonra 1928'de çıkarılan 24 Mayıs 1928 tarih ve 1349 no'lu kanunla bütçeye aktarıldı.¹

1 TBMM ZC, III/4-24.5.1928, s.353, 386; DÜSTUR, 3. Tertip, cilt: 9, 2. basılış, ciltte kanun sıra no'su

Muhacir ve aşiret iskânı

10 Haziran 1915 tarihli talimatnamenin diğer hükümleri şöyledir:

- 1- Ermenilerin boşalttığı binalar komisyon tarafından emniyet altına alınacak. (madde 2)
 - 2- Binalarda bırakılan eşyalar tek tek kayıt edilecek ve hazırlanan tutanak komisyona verilecek. (madde 3)
 - 3- Kiliselerde bulunan tüm eşyalar kaydedilip korunmasına özen gösterilecek ve bu eşyalar, köy ahalisinin iskân edildiği yere gönderilecek. (madde 6)
 - 4- Sürülen kişilere ait mülk ve arazinin cinsi, çeşidi, adedi ve kıymeti deftere yazılıp, her köy ve ilçeye ait kalan mülk ve arazi cetvelleri düzenlenecek ve bu komisyona verilecek. (madde 7)
 - 5- Sürülen kişinin malı ve mülkü üzerinde vekâletnamelerle işlem yapılmasına izin verilmeyecek. (madde 10)
 - 5- Boşaltılan köylere muhacir yerleştirilecek, mevcut binalar ve arazinin her ailenin istek ve yapabileceği tarım işleri göz önüne alınarak geçici belgelerle muhacirlere dağıtılacak (madde 11) ve muhacirlerle ilgili tüm işlemlerin kaydedildiği bir defter (madde 17) tutulacak. Ayrıca yerel idarenin veya Dâhiliye Nezareti'nin emriyle diğer illerden gönderilen muhacirlerin kendileriyle ilgili resmi belge göstermeleri şartıyla iskân edilecek. (madde 19)
 - 7- İskân edilen muhacirle ilgili tarihi, ismi, nüfusu, verilen arazinin miktarı ve kıymeti gibi tüm işlemin kaydı bir deftere yazılacak ve muhacire de bununla ilgili bir belge verilecek. (madde 12)
 - 3- Köydeki binayla, ağaçların bakımından muhacir sorumlu olup, zarar verenler göçmenlik hakkından yararlanamayacak. (madde 13)
 - 3- Muhacirlerin yerleştirilmesinden sonra geri kalan köylere o çevredeki aşiretler iskân edilecek ve bunlara muhacir muamelesi yapılacaktır. (madde 14)
- Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde gündeme getirilen aşiretler politikasında hedeflenense Kürtlerdir. Talimatnamenin bu 14'üncü maddesinde, Ermenilerin sürüldüğü köye ve kasabaya Kürtlerin, oradaki arazi ve mülklerin dağıtılacak şekilde iskânı öngörüldü. Böylece yağmaya bölge halkının da katılımı hedeflenmiş olmaktadır.
- 10- İl ve ilçelere şehirli muhacirlerin yerleştirilmesine özen gösterilecek ve mali durumu dikkate alınarak ona göre arazi verilecek. (madde 15)
 - 11- Dükkân, han, fabrika ve depo gibi gayrimenkuller ve muhacire dağıtılan dışında kalan binalar ve madde 18'de belirtilen haricindeki mülkler, komisyonlar veya oluşturulacak heyetler aracılığıyla açık artırmayla satılacaktır. (madde 16)

- 12- Bağ, bahçe gibi mülkler bakımını yapacak muhacire dağıtılacak ve deftere kaydedilecek ve bununla ilgili bir belge de muhacire verilip, dağıtımı yapılmayan mülkler madde 16'da belirtildiği gibi açık artırmayla satılacak. (madde 18)
- 13- Arazi ve emlâk almak istemeyene arazi ve emlâkin bakımını üstlenmek kaydıyla en fazla iki yıl süreyle kiralanabilecek. (madde 20)
- 14- Gerek satılan gerekse eksiltme yani ucuza satmayı sağlamak amacıyla ihaleyi en az bedeli teklif edenin alması suretiyle kiraya verilen emlâk ve arazi için kiralayanı ve satın alanı bildirir cetveller düzenlenecek. (madde 21)

Dâhiliye Nezareti'nin kaleme aldığı 10 Haziran 1915 tarihli talimatname, Ermenilerin yerinin ve yurdunun, malının ve mülkünün yağmasının resmî maddeleri olarak hazırlandı.

Dağıtmaktan satmaya

Bu talimatname sonrasında vilayet ve sancaklar, gereğini yapmak üzere şifrelerle uyarıldı.

Dâhiliye Nazırı adına, 5 Temmuz 1915'te birçok vilayet ve mutasarrıfla, Adana ile Haleb Emvâl-i Metrûke Komisyonu Riyaseti'ne ve 7 Temmuz 1915'te Dörtyol-Adana Emvâl-i Metrûke Komisyonu Riyaseti'ne gönderdiği telgraflarda, Ermeni nüfusu ve malıyla ilgili yapılacakları bir bir sıraladı.¹

Böylece yayımlanmış resmî belgelerde, 10 Haziran 1915 tarihli talimatnamede oluşturulması öngörülen Emvâl-i Metrûke Komisyonu'ndan ilk kez bahsedildi.

Ermeni mallarının bu komisyonlar aracılığıyla idare edilmesine imkân veren hükümler ve emirler sıralanırsa da, alacakların durumuyla ilgili yeterli açıklık olmaması üzerine Ermenilerden alacaklı Almanlar konuyu elçiliğe iletti.

Ermeni borçluların kaybolduğunu ve yatırımların heba edildiğini belirten yabancı şirket ve bankalardan Alman alacaklılar, 8 Ağustos ve 13 Eylül 1915'te İstanbul'daki Almanya Elçiliği'ne şikâyetle bulunarak gerekli önlemin alınmasını istedi. Almanya elçiliği de, Alman alacaklıların zararından Osmanlı hükümetini sorumlu tutacağını ve malların satımını öngören bir kanunun bulunmadığını belirtmesi sonrasında gerginlik yaşandı.²

26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu uygulamaya konduktan sonra da, Ermeni hanelerinin Müslümanlara dağıtılmasına devam edilmesi yönünde kararlar artık 'kanuni' olarak alınmaya devam edildi. Kanun sonrasında tasfiyenin ilk adımı olarak mallar dağıtıldı.

Ermeni hanelerinin Müslümanlara dağılmasına Urfâ'dan başlandı. Belgelere göre, bunun ilk resmî emri 27 Ekim 1915'te verildi. Urfâda evleri yanan Müslümanlara gerekli paranın 'asilerin emvâl-i metrûkesinden ödenmesi veya boşalan

1 BOA, DH. ŞFR, 54/315 ve 54/346, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 190, 192.

2 Türkiye'de Etnik Çatışma-Hilmar Kaiser, sf. 137-138.

Ermeni hanelerine yerleştirilmesi' yönündeki Dâhiliye Nazırı emri, mutasarrıflığa ulaştırıldı.¹

Ermeni gayrimenkullerin kullanımı ve denetimi dışında çalışma hayatından Müslüman olmayan ahalinin tasfiyesi de gündeme geldi. Osmanlı'nın İsviçre-Bern elçiliğinin Hariciye Nezareti'ne verdiği bilgi üzerine, Hariciye'den Dâhiliye Nazırlığı'na 8 Şubat 1916'da gönderilen tezkere, İstanbul Ermenileri'nin İsviçre bankalarına büyük miktarda para kaçırdığı ve bunun kontrolü için Rum ve Ermeni demiryolu çalışanlarının sıkı gözetim altında tutulması ve bunların yerine güvenilir Müslüman memurların alınması istendi.²

Fiilen 1915 yılının Nisan ayında başlayan Ermeni sürgününün bir yıl sonrasında artık Erzurum, Van ve Diyarbakır illeri hariç birçok ilde resmen devam etmemesi istenirse de Dâhiliye Nazırı Talât, Edirne, Adana, Ankara, Aydın, Hüdâvendigar (Bursa), Sivas, Kastamonu ile Konya vilayetlerine ve İzmit, Bolu, Canik, Karesi (Balıkesir), Kayseri, Kütahya, Niğde, Eskişehir ile Maraş mutasarrıflarına gönderdiği 15 Mart 1916 tarihli telgraf³ ve daha sonraki 13 Kasım ve 14 Kasım 1916 tarihli şifreli telgraflarla da hem Ermeni sürgününe devam edilmesi⁴ hem de 12 Kasım 1916 tarihli şifreyle Ermeni mallarının dağıtılması⁵ emri verildi. Ayrıca Ermenilerin devlet kurumlarına olan borçlarının ödenmesi de gündeme getirildi.

İttihatçı hükümetin 14 Mart 1917'de Dâhiliye, Ticaret ve Ziraat nezaretlerine bildirdiği kararında, sürgün edilen Ermenilerle, Yunanistan'a giden Rumların ve Bulgaristan'a giden Bulgarların emvâl-i metrûkesinden Ziraat Bankası'na olan borçların ödenerek⁶ tasfiyenin hızlandırılması istendi.

İttihatçı hükümetin Tehcir Kanunu ve 10 Haziran 1915 tarihli her iki yönetmelikle, sürgün edilen Ermenilerin malının ve mülkünün dağıtılması, satılması ve borçların ödenmesi işlemlerinin, mülk sahibinin gıyabında yapılması, boşaltılan köy ve kasabaya Müslüman muhacir yerleştirilmesi, yapılanın hem hukuki hem de siyasi niteliğinin imha olduğunu ortaya koyan eylemlerdir.

Aslında devletin yaptığı fiil, sürgün edilen Ermeni'nin malının gaspıdır ve ilgili Tasfiye Kanunu da 27 Eylül 1915'te yürürlüğe konacaktır.

4.2.1.1- İlk emir: Hemen satın

Ermenilerden metrûk emvâlle ilgili ne yapılacağına yönelik Haziran ayından itibaren uygulamaya konan 'satın' politikası Ağustos'ta netleşti. Dâhiliye Nazırı

1 BOA, DH.ŞFR, 57/140, aktaran, Osmanlı Belgeleri-1995, sf. 117-118.

2 BOA, HR. HU, Kr.178/20, aktaran, Osmanlı Belgeleri-1995, sf. 131-133.

3 BOA, DH. ŞFR, 62/21, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 357.

4 BOA. DH. ŞFR, 69/260 ve 69/262 ve 70/6, aktaran, Osmanlı Belgeleri-1995, sf. 157-158.

5 BOA, DH. ŞFR, 69/252, aktaran, Osmanlı Belgeleri-1995, sf. 156.

6 BOA, Meclisi Vükelâ Mazbatası, 207/73, aktaran, Osmanlı Belgeleri-1995, sf. 171-172.

Talât, Erzurum vilayetine gönderdiği 8 Haziran 1915 tarihli şifrede, sürülen Ermenilerin emvâlinin sahibi adına satılmasıyla ilgili hazırlanan talimatın postayla gönderildiğini yazdı.¹

İzmid'e gönderilen cevabi şifrede de, Ermenilerin menkul emvâlinin satılmasının uygun olduğu bildirildi.²

Mamuretülaziz (Elazığ) vilayetine de benzer bir şifre gönderildi. "Ermenilere ait matlubat (alacak) ve düyunatın (borçların) ifasıyla (ödenmesiyle) ilgili" talimatın gelişine kadar, durmakla bozulacak emvâlın ve hayvanatın müzayedede satışı emredildi.³

Vilayetlere bir bir gönderilen 'emvâl-i metrûkeyi satın' emri, bizzat Dâhiliye Nazırı Talât imzasıyla 11 vilayet, 10 sancak ve 8 Emvâl-i Metrûke Komisyonu Riyaseti'ne yollanan 24 Ağustos 1915 tarihli şifrede, hükümete intikal eden mallarda Hazine hukukunun korunmasına, Ermenilerin menkul ve gayrimenkul mallarının satılarak, borçlarının ödenmesine, kalan meblağın sahibine verilmesine ve emvâl-i metrûkeyle ilgili kanunun hazırlandığına dikkat çekildi.⁴

Belirtilen hazırlık bir ay sonra 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu olarak yürürlüğe kondu.

Kanunu yürürlüğe koyana kadar da sürülen Ermenilerin mallarının satışıyla ilgili telgraflar yollanmaya devam edildi. Dâhiliye Nezareti emvâlın satışı konusunda vilayet ve sancakları uyarmayı sürdürdü. 7 Ağustos 1915'te, Adana Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonu Riyaseti'ne gönderilen şifrede, sürülen Ermenilerin mallarının ve eşyalarının müzayedeye satılması emredildi.⁵ Hatta satış fiyatının düşüklüğüne dikkat çekilen uyarılar da yapıldı. İzmid Emvâl-i Metrûke Komisyonu Riyaseti 21 Ağustos 1915 tarihli şifreyle, satışın ucuz fiyata yapılmaması istendi.⁶

Ermenilerin geride kalan mallarının satılması yeniden hükümet gündemine gelmiş olmalı ki, aynı şifrede bütün vilayet ve sancakların dikkati çekildi. Dâhiliye Nazırı adına 29 Ağustos 1915'te gönderilen şifreyle, 12 vali, 8 mutasarrıf ve 8 Emvâl-i Metrûke Komisyonu Riyaseti uyarıldı. Sürülen Ermenilerin malının hükümet adına idare ve korumasının bazı yerlerde temel ihtiyaçların sağlanmasına engel teşkil ettiği, zaruri ihtiyaçların giderilmesi için dışarıdan tedarik imkânı bulunmayan eşyaların, talimatnamede yazılı madde ve açıklamalar çerçevesinde açık artırmayla satışının uygun olduğu bildirildi.⁷

1 BOA, DH.ŞFR, 53/303, 26 Mayıs 1331 (8 Haziran 1915) tarihli şifre, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 161-162.

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 54-A/307, 25 Temmuz 1331 (7 Ağustos 1915) tarihli, İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti telgrafı.

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 55/104, 6 Ağustos 1331 (19 Ağustos 1915) tarihli İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti şifresi.

4 BOA, DH.ŞFR, 55/184, 11 Ağustos 1331 (24 Ağustos 1915), aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 223-224.

5 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 482/126, 25 Temmuz 1331 (7 Ağustos 1915) tarihli telgraf.

6 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 55/140, 8 Ağustos 1331 (21 Ağustos 1915).

7 BOA, DH.ŞFR, 55/330, 16 Ağustos 1331 (29 Ağustos 1915) tarihli, İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin

'Sahibisin satamazsın'

Eskişehir'de Ermeni mülklerini aralarında paylaşan İttihatçılardan Nazır Talât, gönderdiği şifrelerle, sürgün edilenin malını mülkünü satmasını engellemek için 'danışıklı satış işlemi' olabileceği iddiasıyla iptal edilmesi emrini verdi. Sürülmek yetmiyor, bir de malını satmasına izin dâhi verilmedi.

Dâhiliye Nazırlığı vilayet ve sancakları Ermenilerin geride kalan mülkünün satılması için emir yağdırırken, sürülenin kendi mülkünü satmasına yasak getirdi.

Dâhiliye Nazırı Talât, 13 vilayet ve 11 sancağa, 9 Emvâl-i Metrûke Komisyonu Riyasetlerine gönderdiği 11 Ağustos 1915 tarihli şifrede, gayrimenkullerde danışıklı işlemlerin iptal edilmesi ve mülkü başkasına bırakma işlemlerine müsaade edilmemesine dikkat çekti.¹

Sahibi olan malını satmak istiyor, ama resmen 'danışıklı işlem' denilerek yasaklanıyor.

Ne denir ki?

Bununla kalınmadı benzer şifreler gönderilmeye devam edildi.

Neredeyse Anadolu'nun tüm valî ve mutasarrıflarıyla Haleb, Adana, Sivas ve Trabzon Emvâl-i Metrûke Komisyonu Riyaseti uyarıldı. Vilayet dâhilinde Ermenilerin sevkine başlamadan 8 gün öncesine kadar veya sevkîyat esnasında adı geçen kişinin ecnebiye satmış ve ferağ etmiş emlâk ve arazi olup olmadığının araştırılması, varsa miktar ve mevkilerinin üç gün içinde hemen bildirilmesi istendi.²

Hatta Adana vilayetinde Ermenilerin sürülmesinden sonra emvâl ile ilgili vuku bulan tüm işlemlerin geçersiz olduğu da bildirildi.³

Dâhiliye Nezareti'nden her vilayet ve livada mülki idarecilere gönderilen şifrelerle, sürülen Ermenilerin mallarının yönetmelik gereği kurulacak komisyonlar tarafından satılması emri verilirken, komisyon dışında yapılmış işlemlerin iptali istendi.

Sürülen Ermeni'nin kendi malıyla ilgili tek kelime etmesini yasaklayan böylesi bir sistemle, el konulan malların resmi 'dağıtın, satın' emirleriyle yağmalanması teşvik edildi.

Müdüriyeti'nin Adana, Erzurum, Ankara, Bitlis, Haleb, Hüdavendigâr, Sivas, Trabzon, Diyarbekir, Konya ve Mamuretülaziz vilayetiyle, Canik, Urfa, Eskişehir, İzmid, Karesi, Kale-i Sultaniye, Maraş, Niğde ve Karahisar-ı Sahib mutasarrıflarıyla, Hüdavendigâr, Adana, Haleb, Sivas, Canik, Diyarbekir, Erzurum, Mamuretülaziz, Karesi Emvâl-i Metrûke Komisyonu Riyaseti'ne gönderdiği telgrafi, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 226-227.

1 BOA, DH.ŞFR, 54-A/388, 29 Temmuz 1331 (11 Ağustos 1915), aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 210-211.

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 55/280, 15 Ağustos 1331-28 Ağustos 1915 tarihli İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti'nin şifresi.

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 55-A/171, 26 Ağustos 1331 (8 Eylül 1915) tarihli şifre.

4.2.1.2- İttihatçı gasp modeli

İttihatçı hükümet 1914 Eylülünde çıkardığı kanunla, o tarihe kadar sürülen Ermenilerin malı ve mülkünün fiilen gaspını resmileştirdi. Artık sürülenin malına ve mülküne doğrudan devlet el koyacaktır.

Kanun hakkında vilayet ve sancaklar hemen uyarıldı. İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti'nden Canik Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonu Riyaseti'ne gönderilen 2 Ekim 1915 tarihli cevabi telgrafta, Emvâl-i Metrûke Komisyonu'nun yetkisiyle ilgili maddenin, yeni tebliğ edilecek kanununla halledileceği sebebiyle, tebligat haricinde herhangi bir işlem yapılmaması istendi.¹

Sürgün edilen Ermenilerin mallarının tasfiyesini amaçlayan hüküm, 17 Zilkâde 1333 ve 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli '14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) Tarihli Kanunu Muvakkat Mucibince Âher Mahallere Nakledilen Eşhasın Emvâl, Düyun ve Matlubatı Metrûkesi Hakkında Kanunu Muvakkat' olarak düzenlendi. 14 Eylül 1331 (27 Eylül 1915) tarihinde *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanarak yürürlüğe giren kanunla yapılan tasfiyeye ve yağmaya rağmen, Ermenilerin emvâl-i metrûkesini korumak resmî söylemi hep tekrar edildi.²

Kanun, Mebusan'da kısaca Tasfiye Kanunu olarak adlandırıldı.

Bu ifade on yıl sonra yürürlüğe konulacak bir kanun maddesinde de aynen kullanıldı.

29 Mayıs 1926 tarih ve 862 no'lu 'Memleketin İmarı Maksadıyla 1330 Senesinden İtibaren Yeni Yol ve Meydan Açılması veya Genişletilmesi Alelûmum Memleket İmarı Maksadıyla Hükûmetçe ve Belediyelerce Hedmettirilen Mebanı Hakkında Kanun'un 1'inci maddesinde, 26 Eylül 1915 tarihli kanun adından 'Tasfiye Kanunu' olarak bahsedildi.³

Ermenilerin mülkünü tasfiye amacıyla yürürlüğe konulan bu kanun, esasında tüm sürgün edilenlerin malının tasfiyesi kanunu oldu; 15 Nisan 1923 değişikliği sonrasında 8 Kasım 1988'e kadar yürürlükte kaldı. (Bakınız, *Belge 9- Tasfiye Kanunu*)

Tasfiye Kanunu, 14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) tarihli sürgün kanunu ve Eylül ayına kadar çıkarılan talimatname pratiği dikkate alınarak hazırlandı.

Kanun, sürülen Ermeni'nin gayrimenkullerini tasfiye amacıyla çıkarıldığı için Büyük Millet Meclisi'nde (BMM'de) konu gündeme geldiğinde tartışmalarda hep Tasfiye Kanunu olarak tanımlandı. Bu kanun, bir ara 8 Kanunusani 1336 (8 Ocak 1920) tarihli kararnamesiyle yürürlükten kaldırıldıysa da, BMM hükûmetinin gayretiyle yeniden yürürlüğe konuldu.

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 56/251, 19 Eylül 1331 (2 Ekim 1915) tarihli.

2 *Takvim-i Vekayi*, 14 Eylül 1331, No: 2303, aktaran, *DÜSTUR*, Tertib-i Sanî (2. Tertip), cilt: 7, Dersaadet-1336, sf. 737-740; İttihat ve Terakki-1916, sf. 364-365.

3 *TBMM ZC*, II/25-29.5.1926, s. 582; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 1201; *Resmî Ceride*, 19 Haziran 1926 ve no: 402.

Bilinen adıyla Tehcir Kanunu ile Tasfiye Kanunu ve 8 Ocak 1920 tarihli Kararname, tam bir metin olarak konuyla ilgili gerek Türk Tarih Kurumu gerekse Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yayınlarında yer almadı. Kanunların ya bir iki maddesine atıf yapıldı ya da değinilip geçilmesine karşın, ifade edilen çalışmalarda 8 Ocak 1920 tarihli Kararname'nin adı dahi geçmedi.

Bu iki geçici kanunun yanı sıra çıkarılan başka kanun ve yönetmeliklerin hepsine belgeleriyle birlikte bizzat resmî yayınlarda yer verilmedi. Bu kanunlar yer verilmeyecek kadar önemsiz değildir; çünkü 1915 yılından itibaren 'ben' Türk ve [Sünni] Müslümana göre 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu gereği sürülen 'öteki'nin mülkiyetinin Müslime transferinin yani mülkiyetin Türkleştirilmesi'nin kanuni temelini oluşturdu.

Sürülenin mallarının gaspını 'kanunlaştıran' 11 maddelik İttihatçı Tasfiye Kanunu'nu özetliyorum:

Sürülenin malına tasfiye

Kanunun adı: 17 Zilkâde 1333 ve 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli '14 Mayıs 1331 Tarihli Kanunu Muvakkat Mucibince Âher Mahallere Nakledilen Eşhasın Emvâl, Düyun ve Matlubatı Metrûkesi Hakkında Kanunu Muvakkat'tır.

Diğer bir deyişle 14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) tarihli muvakkat Tehcir Kanunu gereği sürülen insanların 'emvâl, düyun ve matlubatı metrûkesi (terk ettiği malı, borcu ve alacağı) hakkında' geçici kanundur.

Adında da belirtildiği gibi kanun, Tehcir Kanunu ile sürülen insanın geride kalan malı, alacağı, borcu hakkındadır.

Kanun adında Tehcir Kanunu'na bizzat yapılan atıf, amacın ifade edildiği 1'inci maddesinde de aynen yer aldı:

"Madde 1- 14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) tarihli kanunu muvakkat hükmünce âher (başka) mahallere nakledilen (sürülen) eşhası hakikiye ve hükmiyyenin (gerçek ve tüzel kişilerin) terk etmiş oldukları emvâl (malları) ve matlubat (alacağı) ve düyun (borcu), bu husus için müteşekkil (meydana getirilen) komisyonların her şahıs için ayrı ayrı tanzim edecekleri mazbatalar üzerine mahkemelerce tasfiye edilir."

Kanunun 1'inci maddesini özetliyorum:

- 1- Gerçek ve tüzel kişiler, 27 Mayıs 1915 tarihli geçici Tehcir Kanunu'na göre sürüldü ve sürülecek.
- 2- Oluşturulacak [Tasfiye] Komisyon[u], sürülen her bir kişi için mazbata hazırlayacak.
- 3- Mazbatalar sürülen kişilerin geride kalan malı, alacağı ve borcu hakkında olacak.
- 4- Mahkemeler bu mazbataya göre o kişinin malı ve mülkünü, alacağı ve borcunu tasfiye edecek.

Kanunun 1'inci maddesinde sadece 'komisyon' olarak ifade edilen teşkilatın adı, Tasfiye Komisyonu (madde 6) olarak belirtilmiştir.

Tasfiye Kanunu 1'inci maddesi, 27 Mayıs 1915 tarihli kanuna göre sürülen her bir kişinin hakkında Tasfiye Komisyonu'nun hazırlayacağı mazbataya göre mahkeme gerekli tasfiye işlemini yapacaktır.

Kanun maddesi bu kadar açıktır.

Bunun için tasfiye işlemini sınırlamaya yönelik değerlendirmeler, 1'inci maddeyle çelişmektedir.

Zaten Tasfiye Kanunu'nu ve nizamnamesini ilga eden 8 Ocak 1336 (1920) tarihli kararnamede¹ kimlik belirtilmeden yapılan tanımlama da 'nakledilen eşhas' yani sürülen kişidir. (Kararname madde 1, 5-7, 9, 15-19, 21, 23, 26 ve 30)

Bu halde sürülen insanların mülküne el konmadığı veya tasfiye edilmediği iddiasının, aslında İttihatçı hükümetin mülkiyeti Türkleştirme operasyonunu perdellemenin ötesinde bir anlamı yoktur.

El koyma ve kaydın değiştirilmesi

2'nci maddenin 1'inci fıkrasına göre 27 Mayıs 1915 tarihli kanunla sürülen gerçek kişilerin geride bıraktığı mallar Hazinei Maliye ve vakıf malları ise Hazinei Evkaf namına kayıt edilecek ve 'Hazineler tarafından verilecek malların bedellerinden' gerekli ödemelerin tasfiyesinden sonra kalan miktar sahiplerine verilecektir.

Buna göre Hazine öncelikle mallara el koyacak ve ardından tasfiye işlemini gerçekleştirerek namına kayıt ettirecektir; bu, tapudaki kaydın değiştirilmesidir.

Bir kişinin zorla sürülüp malına el konması, o malın gaspıdır; malın zorla alınmasıdır.

Vakıf malları icâreteynli musakkafat ve müstağalatt-ı yani parası peşin alınan, ama aynı zamanda az miktarda yıllık bir kira ödenen binalarla, gelir getiren bağ, bahçe ve hamam olarak sınıflandırıldı.²

1 *Takvim-i Vekayi*, 19 Rebi ul Âhır 1338-12 Kânun-u Sani 1336, no: 3747, aktaran, *DÜSTUR*, Tertib-i Sani (2. Tertip), cilt: 11, İstanbul-1928, sf. 553-561.

2 Avukat Diran Bakar'ın icareteyn ve vakıf mallarının kiralanmasıyla ilgili geçmiş uygulaması hakkında yaptığı değerlendirmeyi özetliyorum:
Vakıf mallarının satılmazlığı nedeniyle, birtakım hile-i şeriye yoluna gidildi ve 'icareteyn' müessesesi yaratıldı. İcareteyn, çift kira anlamına gelmektedir. Vakıf taşınmazı görünüşte satılmıyor, kiralanıyordu. Bu kiralamada önce taşınmazın değerine yakın bir meblağ alınıyor, sonra her yıl düşük sembolik miktarda kira ödeniyordu. Böylece vakıf malları el değiştirmeye başladı. Ermeni cemaatinin hukuki statüsü 1863 tarihli Nizamname'ye göre belirlenmiştir. Bu dönemde cemaat müesseselerinin hukuki statüsü yoktu, ama hayırsever kişilerin bağışlarıyla mal varlığı artıyordu. Tüzel kişilik olmadığı için yine hile-i şeriye yoluna gidilmiş ve bu taşınmazlar, bazen Hz. İsa, bazen Meryem Ana ya da değişik azizler adına, bazen de güvenilir kişiler adına kaydedilmiştir. Bu durum hicri takvim 1328 yılına kadar devam etmiştir. 1328'de 'Eşhas-ı Hükmiyenin Emvâli Gayrimenkuleye Tasarrufu Hakkında Kanunu Muvakkat' yürürlüğe girmiştir. Böylece müesseselerimiz tüzel kişilik kazanmış ve böylece taşınmazlara resmen sahip olabileme imkânı yaratılmıştır. (AGOS, 13 Aralık 1996.)

Kanunun 2'nci maddesinin 1'inci fıkrasına, malına ve mülküne el konulan sürülen gerçek kişilere, ancak bir yıl sonra 5 Ekim 1916'da yapılan değişiklikle, iskân edildikleri yerlerde 'Hazine arazisinden bedelsiz mesken ve arazi' verilmesi ibaresi eklendi.

Bu hükmün etkisinin ne olduğu sorusuna yanıt bulmak hiç de zor değil; çünkü sürülen Ermenilerin yolda ve ulaştıkları yerde neler yaşadığı bilinmiyor değil!

2'nci maddenin 2'nci fıkrasına göre, bu mallarla ilgili davalarda Osmanlı devletinin mal, mülk ve arazi işleriyle uğraşan dairesinin yani Tapu Sicil Memurlarının taraf olacağı ve danışıklı işlemlerden arındırılmış olması kaydıyla tapu senetlerinden başka belgelerin geçerli sayılacağı belirtildi.

2'nci maddenin 3'üncü fıkrasına göre, mülkiyetle ilgili 'danışıklı' ve sürgünden 15 gün önce yapılan işlemlerin ve tüm aldatma faaliyetinin mahkeme kararıyla sabit olması halinde geçersiz olacağına dikkat çekildi.

Tasfiye Kanunu'nun 2'nci maddesindeki Hazine adına kayıt işlemi sadece hüküm olarak kalmamış, icra edilmiştir.

Bu kanun ve diğer nizamname hükümlerinin uygulanmasından üç yıl ve dört yılın sonunda ortaya çıktı ki, Hazine namına kayıt işlemi gerçekleştirilmesi anlamında el koymayla fiilen tapunun delinmesi anlamında resmiyet kazandırılmıştır.

Sürülen Ermeni ve Rumların dönüşüyle ilgili 19 Aralık 1918 tarihli 'Sevk Edilen Ermeni ve Rumların Geri Dönüşlerinde Mal ve Emlâkinin İadesi Kanunnamesi'nin¹ 10'uncu maddesinde, Ermenilerin malının durumu, kaydı değiştirilmiş ve değiştirilmemiş olarak yer aldı.

Ayrıca yine bu, kanunnameden bir yıl sonra yayımlanan 8 Ocak 1920 tarihli kararnamede² de, sürülen kişiye ait malın kaydının değiştirildiği (madde 1, 4, 5, 6, 10 ve 26) ifade edildi.

Buna göre 1915'lerde el konulan sürülen 'bazı' kişilerin malının tapu kaydı 1920'lere kadar geçen dönemde değiştirilmiştir.

Başvekil İsmet'in 1926'da bir kanun gerekçesinde Türkiye'deki gayrimenkulün yüzde 70-80'inin senetsiz olduğunu açıkladığı³ dikkate alındığında, 1915'lerde tapu senedinin dahi bulunmadığı ortamda kaydının değiştirilmesi 'kolayca' yapılmış olmalıdır.

Böylece malların tapu kaydının değiştirilmesiyle tasfiye operasyonu resmen tamamlanmış olmaktadır.

Tapu kaydının değiştirilmesiyle, Tasfiye Kanunu'nun 2'nci maddesi 1'inci fıkrasındaki sahibine ödeme yapılacağı ifadesiyle, sürülen kişi malın sahibiyymiş gibi gösterilmesi de, bir anlamda fiilen ilga edilmiş olmaktadır.

1 BOE, 341055, 18 Kanunuevvel 1334 (1918), aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 412-417, 1027-1030.

2 *Takvim-i Vekayi*, 19 Rebi ul Âhır 1338-12 Kânun-u Sani 1336 (12 Ocak 1920), no: 3747'den aktaran, *DÜSTUR*, Tertib-i Sanî (2. Tertip), cilt: 11, 10 Teşrinievvel 1334-15 Mart 1336, İstanbul-1928, sf. 553-561.

3 *TBMM ZC*, II/26-1.6.1926, sf. 13, zaptın sonunda 208 no'lu mazbata sf. 50-52.

Bu halde ilga edilmediğini iddia edip ‘malın sahibi sürülen kişi’ demenin esasta, Ermenilerin nakilleri sırasında can güvenliğinin sağlanacağı hükmünü hatırlatmaktan pek de farkı bulunmamaktadır.

Devlet, sürdüğü Ermenilerin can güvenliğini nasıl sağlayamadığıysa, tapuda resmi kaydı daha sonradan 1919-1920’lerde dönen sahibi lehine değiştirmemiş icraatı resmileştirerek, kalıcılaştırmıştır.

Mal Sandığı’ndaki paraya ne oldu?

3’üncü madde, sürülen kişi adına toplanan paranın hangi kuruma yatırılacağı hakkındadır. Sürgün edilen kişilerin nakit parası, malları, mevduatı ve alacağı 1’inci maddede belirtilen [Tasfiye] Komisyon Reisi veya vekili tarafından toplanacak, tahsilatı yapılacak, dava edilecek ve geride kalan mallarından davalı olmayanlar açık artırmayla satıldıktan sonra kalan miktar malın sahibi adına emaneten Mal Sandığı’na yatırılacaktır. (madde 3)

Emaneten Mal Sandığı’na yatırılan paralar malın sahibine verildi mi?

Mevcut incelemeye açılan evraklar arasında bu soruya yanıt bulmak mümkün değildir.

Hatta bu sandıkta toplanan para, 1928’de çıkarılan 1349 no’lu ‘Emvâl-i Metrûke Hesabı Carilerinin Bütçeye İrat Kaydine Dair Kanunla’ bütçeye aktarılmaya başlandı.

Tasfiye edilen emvâl ‘verilmez’

Kanunun 4’üncü maddesinin 1’inci fıkrasına göre, sürgün edilen kişiden alacağı olanların, Tasfiye Kanunu’nun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren iki ay ve yabancı ülkede bulunanın dört ay içinde [Tasfiye] Komisyo[nu]na asaleten veya vekâleten müracaat ederek, alacağını kabul ettirmekle ilgili belgeleri göstermeye mecburdurlar. Bu süre dışında müracaatlar kabul edilmeyecektir. (madde 4/1)

4’üncü maddenin 2’nci fıkrasında, “Bu müddetin mürurundan (sürenin geçmesinden) sonra ikame olunacak (açılacak) davâlar hakkında ahkâm-ı umumiye câri (genel hükümler geçerli) olacağı gibi deâvi-i mezkûrede (söz konusu davalarda) haklı çıkanlar işbu kanuna tevfikân (gereğince) tasfiye edilmiş olan emvâl-i metrûkeye müracaat edemezler” denildi.

Buna göre, belirtilen süre dışında müracaatlarda genel hükümler geçerli olacak, ama tasfiye işlemi gerçekleştirilmiş emvâl-i metrûke için müracaat edilemeyecektir. (madde 4/2)

Fıkrayla tasfiye işlemi gerçekleştirilmiş mülk için müracaat edilmesi yasaklanmıştır.

Yani 4'üncü maddenin 2'nci fırfkası gereği, sürülen kişi emvâlinin tasfiye işle-mi yapılması halinde dava açamayacaktır ve bu halde emvâlle ilgili talepte bulu-namayacaktır.

Bu, mülkiyetin sahibinin resmen kaydı itibariyle değışmesinin de hükmüdür.

Tasfiye yöntemi

Sürülen kişiden kalan emvâlin tasfiyesinin nasıl yapılacağı yöntemi kanunun 5'inci maddesinde belirlenmiştir. Tasfiye Komisyonu'nun sürgün edilen her bir kişinin 'terk ettiği' alacağı, borcu ve malının durumuyla ilgili hazırlayacağı ve müddei-i umumiye (savcıya) vereceği mazbataya göre işlem yapılacaktır.

5'inci maddeyi özetliyorum:

- 1- [Tasfiye] Komisyonlar[ı], bütün alacağın ve borcun gerekçesini inceleyip, ge-ride bırakılmış bütün mallarla ilgili istihkak davalarının sahiplerini yazıyla mahkemeye bildirdikten sonra, sürgün edilen her bir kimseyle ilgili tutanak hazırlayıp bütün evraki müddei-i umûmiye (savcıya) verecektir.
 - 2- Ayrıca [Tasfiye] Komisyon[unun] müddei-i umûmiye (savcıya) gönderdiği mazbata ilan edilecektir.
 - 3- Müddei-i umûmiye (savcı) mazbataları inceleyip, sürgün edilenin ikametgâhının bulunduğu bölgedeki Bidayet (Asliye) Hukuk Mahkemesine gönderecektir.
 - 4- Mazbata ilanından itibaren alacak sahipleri 15 gün içinde itiraz için mahke-meye başvurabilecektir.
 - 5- Müddei-i umûmiye (savcı), itirazları inceleyip gereğini yaptıktan sonra tutanağı mazbatayı işleminin yapılması istemiyle [Tasfiye] Komisyo[nu]'na verecektir.
 - 6- [Tasfiye] Komisyonun[un] verdiği karara itiraz edilemeyecektir. (madde 5)
- Bundan sonra Hazine adına kaydedilen emvâlin dağıtılması ve satılması sürecine geçildi ve devamında da mülkün kaydının yapılması yani tapu senedinin dü-zenlenmesi vardır.

Görev Tasfiye Komisyonu'nda

6'ncı maddede komisyon adı, Tasfiye Komisyonu olarak aynen yer aldı. Kesin-leşen ilamata göre imtiyazlı ve imtiyazsız borçluların alacağı karşılanmadığı tak-dirde imtiyazlı borçlular tercih edilecek ve ona göre ödemeyi Tasfiye Komisyonu yapacaktır. Ödeme halinde paranın alacakları karşılayamaması halinde, para, ala-caklılara oran dâhilinde verilecektir. Tasfiye Komisyonu görev süresi sonundaysa ödeme muamelesi, icra dairelerine aittir. (madde 6)

[Tasfiye] Komisyonların[m] çalışma esasları bir nizamname ile belirlenecek-tir. (madde 8)

8'inci madde gereği 26 Teşrinievvel 1331 (8 Kasım 1915) tarihli '13 Eylül 1331 Tarihli Kanunu Muvakkatın Suveri İcraiyesi Hakkında Nizamname' hazırlandı.¹

Nizamnamede Tasfiye Komisyonlarının kuruluşu, görevi ve kayıt düzeni hükümlerine yer verildi.²

7'nci madde mülkün haczi durumunda ne yapılacağının hükmüdür. Bu kanunun yürürlüğe girmesinden önce sürülen kişinin malına konulan ihtiyati ve icra hacizleri yok sayılacak. Haciz koyanlar bu kanun hükümlerine tabi olacak. Davası görülenler mahkemeye başvurmakta veya davayı takip etmekte serbesttirler. [Tasfiye] Komisyo[nu]na başvurmayan için 4'üncü maddenin son fıkrasındaki zamanı aşanın müracaatı kabul edilemeyecek hükmüne göre işlem yapılacaktır. (madde 7)

Muhacire parasız verilecek

Kanun gereği Hazinei Maliye ve Hazinei Evkaf namına kayıtları yapılan taşınmaz mallar, Muhacirin Nizamnamesi gereği parasız olarak muhacirlere dağıtılacaktır. (madde 9)

Kanunun icrasından Evkaf ve Dâhiliye ve Adliye ve Maliye nazırları yetkilidir (madde 10).

11'inci madde, kanunun yayımlanmasından sonra yürürlüğe girmesi hakkındadır.

'Mallar gasp edildi'

26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'yla ilgili değerlendirmede bulunan Anadolu Demiryolu Şirketi İdare Kurulu Başkanı Arthur Gwinner, Almanya Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 7 Ekim 1915 tarihli özel yazısında, 'Sürgün Edilen Kişilerin Mal, Borç ve Alacaklarına İlişkin Geçici Yasa'da' 11 madde halinde yazılanların iki madde halinde özetlenebileceğine dikkat çekti:

"1- Ermenilerin bütün mallarına el konulmuştur.

2- Hükümet sürgündekilerin alacaklarını tahsil edecek ve borçlarını ödeyecektir (metinde var: ya da ödenmeyecektir)."³

Anadolu Demiryolu Şirketi İdare Kurulu Başkanı Arthur Gwinner'in 11 maddelik Tasfiye Kanunu'yla ilgili yaptığı "Ermeni mallarına el konulmuştur" yani gasp edilmiştir özetlemesi, çok özlü bir değerlendirme olmuştur.

1 *Takvim-i Vekayi*, 28 Teşrinievvel 1331, sayı: 2343 ve tashih sayı: 2345'ten aktaran, hazırlayan Karakoç Sarkis, *Sicilli Kavanini*, cilt: 16, Cihan Kitaphanesi-1936, sayfa 687-691.

2 Nizamnameyi bu ciltte '4.3- Tasfiyenin devlet teşkilatı' başlığı altında inceledim. N.O.

3 PA-AA/R 14088; A 29127, pr. 8.10.1915 p.m., aktaran, Alman Belgeleri, sf. 496-501.

4.2.1.3- ‘Ermeni malı yağmalandı’

Amacı, 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu gereği sürülen kişinin malının tasfiye edilmesi olduğu 1’inci maddesinde açık olarak yazılan 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli ‘Ahar Mahallere Naklolunan Eşhasın Emvâl, Düyun ve Matlubat-ı Metrûkesi Hakkında Kanun-u Muvakkat’, Mebusan’da değil Âyan’da tartışıldı. Teklif sahibi İttihat ve Terakki’nin ilk kurucu önderlerinden Ahmet Rıza’dır.

Ahmet Rıza’nın, Ermeni mallarının tasfiye edilmesi amacıyla yürürlüğe konulan kanunun 11’inci maddesinin değiştirilmesiyle ilgili 21 Eylül 1331 tarihli teklifi, 28 Eylül 1331’de (11 Ekim 1915) Âyan gündemindedir. Teklif kanunun yürürlüğe girmesi hükmünün, ‘savaşın bitimine kadar ertelenmesi’ şeklinde değiştirilmesi istendi:

“Lâyiha-i Kanuniye

Ahar mahallere nakledilen eşhasın emvâl (mallar) ve düyûn (borçlar) ve matlubat-ı (alacakları) metrûkesi hakkında, 13 Eylül 1331 tarihli muvakkat kanunun 11. maddesinin şu veçhile tadilini teklif eyleriz. İşbu kanun harb-i umuminin hitamından ve sulh ilanından bir ay sonra mevki-i icraya vaz’ edilecektir.

21 Eylül 1331 (4 Ekim 1915)

Ahmet Rıza”

Ahmet Rıza teklifin esbab-ı mucibesinde, mevcut savaşın yarattığı yıkım ve imha ile Kanun-i Esasi’nin ilgili maddelerine atıf yaptı. Teklif, encümene havale edildi.¹

İlgili encümen raporu 30 Teşrinisani 1331 (13 Aralık 1915) tarihinde Âyan’da okundu. Abdülhamit Zehravi², Faik, Salih, Bohor, Aristidi’den oluşan encümenin hazırladığı rapor, havale edildikten neredeyse iki ay sonrası 21 Teşrinisani 1331 (4 Aralık 1915) tarihli olup, muvakkat kanun Mebusan’a gönderildiği için, Âyan’a geldiğinde teklifin o zaman görüşülmesini önerdi.³

Ahmet Rıza söz alıp, ilgili muvakkat kanunun Âyan’a gelene kadar teklifin ertelenmesinin yanlışlığı üzerinde durdu ve “Kanun buraya gelip müzakere olununcaya kadar ne mal kalacak ne mülk, Bâd-e harab-ıl Basra (Basra yıkıldıktan sonra, iş işten geçtikten sonra) biz, ne müzakere edeceğiz?” diye sordu. Kanunun bahsettiği bir emvâlden, emvâl-i metrûke diye nitelendirilmesinin de kanuni bir şey olmadığını belirten Ahmet Rıza, şöyle devam etti:

“Çünkü, bu emvâlin sahibi olan Ermeniler, mallarını isteyerek terk etmemişler, onlar yerlerinden teb’id edilmiş (kovulmuş), zorla, cebir ile çıkarılmış. Hükümet, onların mallarını, memurları vasıtasıyla sattırıyor. Bendenizin verdiğim takrirden

1 MAZC, 1330-1331/1-28, 28 Eylül 1331 (11 Ekim 1915), sf. 441.

2 Abdülhamit Zöhravi, olacak. (TPT/Meşrutiyet-2, sf. 8.)

3 MAZC, 1331-1332/1-10, 30 Teşrinisani 1331 (13 Aralık 1915), sf. 133.

maksadım, bu kanunun mevki-i icraya konmamasını temin idi. Esbabını da arz etmiştim. Bu kanun, mevki-i icraya vaz olunursa bu adamlara bir kat daha gad-redilmiş olacak, çünkü mallarına talip bulunmayacak veyahut mal değer fiyatına satılmayacaktır. 100 liralık bir mal belki 10 liraya satılacaktır.”¹

Hüsnü Paşa, isim vermiyor ama anlaşılan Tasfiye Kanunu gereği kurulacak Tasfiye Komisyonu’ndan bahsederek, bunların defterler tanzim edeceğini, emvâlin korunması için gerekli tedbirleri alacağını belirterek, teklifin kanunun Âyan’a geldiğinde görüşülmesini önerdi.²

Ahmet Rıza, muvakkat kanunun Mebusan’a gelmesiyle meclisin malı olduğuna dikkat çekerek, emvâlin tasfiyesinin yanlışlığı üzerinde durdu:

“Ben, malımı satmağa razı olmazsam kimse cebren bana sattıramaz. Kanun-i Esasinin 21’inci maddesi buna manidir. Eğer bu memlekette Kanun-i Esasi ve meşrutiyet varsa bu olamaz, bu bir zulümdür. Beni kolumdan tut, köyümden dışarı at, malımı ve mülkümü de sonra sat; bu hiçbir vakit de caiz değildir. Bunu ne Osmanlıların vicdanı kabul eder, ne de kanun.”³

Ahmet Rıza’ya cevaben, kanunu muvakkatın Kanun-i Esasi gereği Meclis tarafından red edilmediği sürece yürürlükte kalacağını belirten Reis’e karşı itiraz eden Ahmet Rıza konuşmasını şöyle sürdürdü:

“Ermenilerin malı, kısmen yağma edildi; Kuvve-i Teşriyye Kanunu red edinceye kadar elde bir şey kalmayacak, yapılacak şeylerin hepsi yapılmış olacak.”⁴

Ahmet Rıza, mevcut durumun kanuna uygun yönündeki değerlendirmelerin yanlışlığını yineledi ve Ermenilerin Osmanlı tabiiyetinde olduğunu, mağdur olmamaları gerektiğini beyan etti. Osman Paşa’ya, Aristidi Paşa’ya, Reis’e, Abdurrahman Yusuf Bey’e, Hüsnü Paşa’ya, Abdurrahman Şeref Bey’e karşı Ahmet Rıza mütalaasında ısrar etti. Sonunda encümen teklifi oylandı ve kabul edildi.⁵

Âyan’da Ahmet Rıza’nın teklifiyle ilgili yapılan görüşme, İttihatçı hükümetin gerçek niyetini ortaya koyması bakımından önemlidir. (Bakınız, *Ek 1- Âyan’da, Ahmet Rıza’nın Tasfiye Kanunu’yla İlgili Teklifinin 13 Aralık 1915 Tarihinde Görüşülmesi.*)

13 Aralık 1915’te Âyan’da Ermeni malının ve mülkünün yağmalandığını belirten Ahmet Rıza, üç yıl sonra 21 Kasım 1918’de de, geçmiş harp yıllarında yaşananın tartışmasıyla ilgili olarak, “Harpten, cinayâtтан, hükümet-i icraiyye mesuldür” diye değerlendirmede bulundu.⁶

1 MAZC, 1331-1332/1-10, 30 Teşrinisani 1331 (13 Aralık 1915), sf. 133.

2 MAZC, 1331-1332/1-10, 30 Teşrinisani 1331 (13 Aralık 1915), sf. 134.

3 MAZC, 1331-1332/1-10, 30 Teşrinisani 1331 (13 Aralık 1915), sf. 134.

4 MAZC, 1331-1332/1-10, 30 Teşrinisani 1331 (13 Aralık 1915), sf. 134.

5 MAZC, 1331-1332/1-10, 30 Teşrinisani 1331 (13 Aralık 1915), sf. 134-136.

6 MAZC, 1334/1-11, 21 Teşrinisani 1334 (1918), sf. 119.

Ahmet Rıza, harp dâhil bütün cinayetten İttihatçı hükümetin sorumlu olduğuna dikkat çekti.

Ahmet Rıza'nın teklifi, Tasfiye Kanunu Âyan'a geldiğinde görüşülmek üzere rafa kaldırıldı ve daha sonra da hiç indirilmedi. Kanun Mebusan'da hiç görüşülmeyecektir, ta ki 15 Nisan 1923'e kadar.

Ahmet Rıza'nın 13 Aralık 1915'te söylediğini Mebusan'da Trabzon Mebusu Hafız Mehmet, ancak Kasım 1918'de itiraf etti. İttihatçı Hafız Mehmet, 4 Kasım 1918'de Mebusan'da Ermeni ve Rum halkına yapılanların tartışılması sırasında söz aldı, "Evet efendim bizim memurlarımız birçok Ermeni çoluk ve çocuklarım kestiklerini ben de söylüyorum. Ve malları da yağma edildi. Fakat bunun bir ibtidası (başlangıcı) var. Şurada bulunan bütün Ermeni rüfeka ile bendeniz Muş'ta bulunduğum esnada da müdde-i umumiliğim esnasında vakıf olduğum birçok hakayık (gerçekler) dolayısı ile sizi biraz taciz etmek istemiyorum" diye konuştu.¹

Trabzon Mebusu İttihatçı Hafız Mehmet, Muş'taki olanları da hatırlatarak iki itirafta bulundu:

- 1- Bizim memurlar, çoluk çocuk demeden herkesi kesti.
- 2- Ermeni malları yağmalandı.

Bir ay sonraki oturumda da İttihatçı hükümetin icraatı tartışılmaya devam edildi. Mebusan'da 11 Aralık 1918 tarihli oturumda, Tekfurdağı'nda İttihatçı hükümetin politikasıyla 500 bin Rum'un Yunanistan'a kovulduğunu anlatan Tekfurdağı Mebusu Dimistokli Efkalidis, Balkan Harbi sonrasında hükümetin dâhili siyasetinin İslami zenginleştirmek maksadıyla Hristiyanların emvâlini yağma ettirmek olduğunu ve hatta kendi servetinin de yağma edildiğini anlattı.²

Aralık 1915'te Ahmet Rıza'nın tespitiyle Ermeni mallarında 'kısmen' olan yağmalama, sonrasında tümünü kapsadı. Kime ait olduğunun kaydı tutulan ve deftere yazılan mallar, 'sahipsiz'miş gibi tanımlamayla işleme tabi tutuldu. Sahibinin hiçbir şekilde 'onay' olmadan, gıyabında malının ve mülkünün 'hangi fiyata satılacağına veya kiraya verileceğine ya da muhacirlerin yerleştirilmesine, kullanmasına' karar verilebildi.

ABD'nin 1913-1916 yılları arasında Osmanlı'daki büyükelçisi Henry Morgenthau da, 1918'de kaleme aldığı anılarındaki gözlemi Ahmet Rıza'nın bu tespiti ni doğrular yöndedir. Elçi, Ermenilerin özel ve ev eşyalarının birkaç saat (istisnai hallerde de birkaç gün) içinde elden çıkartılması ve yalnızca Müslümanlara satılması zorunluluğu nedeniyle gerçek fiyatının çok altında satıldığını yazdı.³

Elçi, bir görüşmesinde Nazır Talât'ın Ermenilerin sigortalı mallarıyla ilgili olarak kendisine şu öneride bulunduğunu aktardı:

1 MMZC, 1334/1-11, 4 Teşrinisani 1334 (1918), sf. 114-115.

2 MMZC, 1334/1-24, 11 Kanunuevvel 1334, sf. 287-288.

3 ABD Elçisi Morgenthau, sf. 229-230.

“Amerikan sigorta kumpanyalarının bize Ermeni polİçe sahiplerinin tam bir listesini vermesine yardımcı olsan, hepsi şimdi ölü sayılır ve arkalarında parayı alacak varisleri yok. Tabii ki hepsinin devlete mahlul olması (kalması) lazım, zira hak sahibi şimdi Hükümettir. Öyle değil mi?”¹

Elçi, Talât’a o listeyi alamayacağını söylediğini yazıyor anılarında.

Nazır Talât, mevcut uygulamaya göre malların sahibinin artık Osmanlı Hükümeti olduğunu açıkladı, hem de ABD elçisine. Zaten Ahmet Rıza’nın konuşması bu yöndedir.

Osmanlı’nın müttefiki Almanya’nın İstanbul elçiliği de, Ermeni mallarının yağmalandığı yönünde rapor yazmak durumunda kalmıştır. Almanya Başbakanına hitaben kaleme alınan Ocak 1916 tarihli elçilik raporunda, Osmanlı polisi, jandarması ve askerinin sürgünlerin evlerinin yağmalanmasına ve yıkılmasına katıldığı ve “sürgünlerin gayrimenkullerinin sadece Türk vatandaşlarına, tam olarak sadece Müslümanlara” devredildiği ve hükümet tarafından belirlenen arazi fiyatlarının da çok düşük olduğu iddia edildi.²

Emvâl-i metrûke konusu Büyük Millet Meclisi’nde gündeme geldiğinde zamanın Maliye Vekili Hasan Fehmi de, 15 Nisan 1923’te yapılan oturumda, kanunla tasfiyenin amaçlandığına dikkat çekmiştir.³

Ermeni mülklerinin yağmasını öngören bu 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli geçici kanun, 8 Ocak 1920’deki kararnameyle yürürlükten kaldırıldıysa da 15 Nisan 1923’te bazı maddeleri değiştirildi ve 8 Kasım 1988’e kadar yürürlükte kaldı. Anayasa Mahkemesi de 1963’teki bir kararında, bu değişiklik kanunun 1961 Anayasası’na aykırı olmadığı, emvâl-i metrûkenin Hazine’ye geçtiği yönünde karar verdi.

Yasanın öz itibariyle 1961 Anayasası’na uygunluğu kararı da, İttihatçı iktidarın ne denli geçerli temel bir kanun yaptığını göstermektedir.

Yağmayı meşrulaştıran Tasfiye Kanunu 1876, 1921, 1924, 1961 ve 1982 anayasaları dönemine uyum sağlayan nadir İttihatçı kanunlardandır.

Mebus Nalbatyan’ın 15.000 dönüm arazisi

Dört Ermeni mebusun öldürüldüğünü bilen Kozan Mebusu Matyos Nalbatyan’ın, valinin kardeşine mülkünün hâsılatını vererek, canını nasıl kurtardığının hikâyesi Alman Başbakanına rapor edildi.

Almanya’nın Adana Konsolosu Büge’dan Alman İmparatorluğu Başbakanı Bethmann Hollweg’e gönderilen 1 Ekim 1915 tarihli raporun 10 no’lu ekini özetliyorum:

1 ABD Elçisi Morgenthau, sf. 249.

2 PA-AA/BOKon/99; 10/12 [gönderilmedi], aktaran, Alman Belgeleri, sf. 648, 652.

3 TBMM ZC, I/29-14 Nisan 1339, sf. 163.

Rüşvet ve vurgun eylemlerinin en açık örneği Kozanlı Mebus Matyos Nalbatyan'ın durumudur. İkisi de sürgünde katledilmiş olan milletvekilleri Zöhrab ve Varteks'in korkunç akıbetiyle sarsılmış olan bu kişi, sürgün çilesinden ve ölüm tehlikesinden kendini kurtarmak için her şeyini vermeye hazırdı. Buranın valisinin kardeşi Hamdi'yle iki yıllık bir sözleşme yaptı. Buna göre valinin kardeşi onun bu yılki ürününün yarısını alıyor, buna karşılık Nalbatyan da tamamen özgür oluyordu. Nalbatyan'ın aşağı yukarı 15.000 dönümlük arazisinin olduğu ve Kozan'daki tek Ermeni büyük toprak sahibi olduğu söyleniyor. Bu halde valinin kardeşinin bu yılki kazancı en az 1500-2000 liradır. Ayrıca Adana'daki Ermeni ticaret firmaları ve zanaatkârları ve işyeri sahipleri polis şefi Cemal ve vali Hakkı tarafından sömürülüyor.¹

Almanya'nın zararı 5 milyon mark

Ermeni mallarının tasfiye konusu, alacaklarıyla ilgili olarak harici ilişkilerde de gündeme geldi. Osmanlı'nın aynı cephede müttefik olarak harp ettiği Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın, ticari kuruluş ve bankaların alacağıyla ilgili olarak Osmanlı hükümetine 1915-1917'de verdiği nota nedeniyle gerginlikler yaşandı. Notanın konusu Ermeni malları nedeniyle doğan zararın tazmin edilmesi talebidir.

Almanya ilk notayı 13 Eylül 1915'te verdi. Almanya'nın İstanbul elçisi, İttihatçı hükümete verdiği sözlü notada, Ermenilerin sürülmesinden dolayı Alman vatandaşların maruz kaldığı zararın tazmini talebinde bulundu. Almanya benzer içerikte ikinci sözlü notasını 5 Ekim 1915'te verdi. İttihatçı hükümet notasında ise, Alman vatandaşlarının zararı konusunda her türlü sorumluluğu reddetti.²

Ermenilerden alacağıyla ilgili tazminat talebinde bulunup nota veren sadece Almanya değildir. Avusturya-Macaristan elçiliği Eylül 1915-Mart 1917 döneminde dört nota, Almanya elçiliği 1915 yaz ortası-Kasım 1916'da üç nota verdi. Notanın konusu Ermenilere verilen kredi ve diğer alacakların tazminidir.³

Almanya talepte bulunduğu toplam zararı belirlemiştir. Alman elçi Wolff-Metternich, Başbakan Bethmann Hollwege gönderdiği 3 Nisan 1916 tarihli raporda, yine tazminat konusu üzerinde durarak, Ermenilerin ödeme kabiliyetinin tüm servetini yitirmiş olmasından kaynaklandığı ve zararın 5 milyon mark olduğu belirtildi:

“Deutsche Bank'da 1,5 milyon mark, Orient Bank'da 2 milyon mark, Alman Levanten Pamuk Şirketi'nde 500.000 mark, Anadolu Ticaret Şirketi'nde 20.000 mark. Tek tek firmaların zararlarını tahmin etmek zordur. Ama bütünü için 5 milyon marktan

1 PA-AA/R 14088; A30012, pr.16.10.1915, p.m., aktaran, Alman Belgeleri, sf. 483, 491. Alman raporunda Mateos Nalbadyan yazıyor, ama Meclis-i Mebusan'da adı: Matyos Nalbatyan'dır. (*TPT/Müşrutiyet-2*, sf. 54; *MMZC*, 1334/1-11, 4 Teşrinisani 1334, sf. 112-113.)

2 13 Eylül 1915 tarihli ve 6358 no'lu; 5 Ekim 1915 tarihli ve 8102 no'lu; 23 Aralık 1915 tarihli ve 729 no'lu, aktaran, Alman Belgeleri, sf. 648, 679.

3 Önder Duman, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Müttefikleri Arasında Bir Diplomatik Kriz: Ermeni Emvâl-i Metrûkesi ve Borçlar*, ASAM, Ermeni Araştırmaları, yaz 2006, sayı: 22, sf. 117-161.

daha fazlası gerekmeyecek. Ama diğer yanda düşmanlarımızın Ermeni zulümle-
rinde ortak sorumlu saydıkları bizi, Ermenilerin acılarının azaltılması için hiçbir
devlet parası ayırmazken, bir de ganimetin bir bölümünü kapmakla suçlamala-
rına hazır olmamız gerekir. Fakat bu bizim taliplerimizden vazgeçmemize sebep
olmamalıdır.”¹

Sürgün edilen Ermenilerle ilgili İttihatçı hükümetin 26 Eylül 1915 tarihli Tas-
fiye Kanunu icraatında, Âyan'da Ahmet Rıza'dan, Mebusan'da Trabzon Mebusu
Hafız Mehmet'e ve Alman elçiliği raporlarına kadar hepsinin ortak noktası, Erme-
ni mallarının yağmalandığıdır.

Gaspla ve el koymayla başlayan yağmalama, asırlık bir gerçektir!

4.2.1.4- ‘Benim’ diyene tapu senedi

11 Aralık 1916 tarihinde Mebusan'da görüşülen kanun teklifi, gayrimenkulle-
rin dağıtılması veya satılması sonrasında sıranın senetle ilgili değişiklik işlemini
düzenlemeye geldiğini gösteriyor. Böylece bir yönüyle mülkün tasfiye diğer bir
yönüyle transfer sürecinin tamamlanması hedeflenmiş olmaktadır.

İttihatçı hükümet, ‘Balkan Harbi ile Harb-i Umuminin saha-i cereyandaki
emvâl-i gayr-i menkûleye ait senedat-ı hakaniyyeden zayi olanlarının yerine mec-
canen yenilerinin itasına dair kanun layihası’nı 11 Aralık 1916’da Mebusan gün-
demine getirdi. Dört maddelik layihanın (tasarının) birinci maddesi aynen şöyle:

“Madde 1- Balkan Harbi’yle Harbi Umuminin saha-i cereyanında ve iğtişâş vâki
(karışıklık) olan mahallerdeki emvâl-i gayrimenkûleye Senedati Hâkaniyyeden
(tapu senedi) zâyî (kayıp) olanların yerine verilecek her nevi vesaiki tasarrufiyye
ve varaka baha (kıymeti) ve kâtibiyye (noterlik) ve Hicaz Demiryolu İlanesinden
müstesnadır (hariçtir).”²

Buna göre, Balkan Harbi ve Birinci Paylaşım Savaşı’nın sebep olduğu karı-
şıklıkla yaşayan mahallerde, tapu senedi kaybolanların yerine verilecek her nevi
vesika, o gün itibariyle mevzuat gereği alınan bütün harçlardan istisna tutulacak,
yani herhangi bir masraf alınmayacaktır.

Birinci Paylaşım Savaşı sırasında, tapu senedini yenilemede geriye gidip Bal-
kan Harbi’ne yapılan vurguyla, Trakya’da ve Ege’de Rum köylerine iskân edilen
muhacirlerin de kapsama alındığı ifade edilmiş olmaktadır.

Nitekim kanunun esbabı mucibesinde bunun da ifade edildiği İzmir Mebusu
Simonaki Simanoğlu³ tarafından açıklandı:

- 1 PA-AA/R 14091, A9024 pr. 4.7.1916 a.m.; BoKon/100; 10/12 3749 ve 1/477 (1915), aktaran, Alman Belgeleri sf. 679-680.
- 2 MMZC, 1332-1333/1-11, 28 Teşrinisani 1332, sf. 112.
- 3 Oysa 23 Haziran 1330 (6 Temmuz 1914) tarihli MMCZ ise Simonaki Simanoğlu yazıyor. (MMZC, 1330/1-26, 23 Haziran 1330 (6 Temmuz 1914), sf. 606.)

“Bu kanunun esbabı mucibesinde görüldüğü gibi Edirne vilayeti ve huduttaki Rum ahaliden, hudud-u Osmani'den harice gidenlerin emvâl-i gayrimenkule senedatının kaybolmasından dolayı, bu emvâl-i gayrimenkûlenin muhacirine tahsis olunacağına dair bir kanun teklif ediyor. Binaenaleyh, zannederim ki, bu kanun harpten sonra müzakere edilirse daha iyi olur... Şimdi biz bu ahalinin emvâl-i gayrimenkûlesini burada nasıl müzakere edeceğiz? Esasen hükümet bunu, esbab-ı mucibesinde açıktan söylüyor. Onun için bendeniz bu kanunun harpten sonra müzakere edilmesini talep ediyorum.”

Reis, Simanoğlu'yu, “mesele o mesele değildir” şeklinde yanıtladı ve hemen oylamaya geçildi ve sonunda layiha kabul edildi.¹

O günkü harp ortamında tapu senedini yenilemenin harç alınmadan yapılacağı kararını almak öyle kolay değil; çünkü bütçesinde kuruşu olmayan İttihatçı hükümet, Almanya'dan aldığı borçla ordusuna lojistik malzeme götürdüğü bir sırada, ‘neyin karşılığı olarak’ ya da ‘neyi teşvik etmek için’ bazı harçları almaktan vazgeçebildi?

2'nci maddede, bu hükümden kimlerin yararlanacağı işlem tarihi verilerek, şöyle belirtildi:

Bu hükümden 21 Temmuz 1330'da (3 Ağustos 1914) ilan edilen seferberliğin son bulunduğu mali takip eden iki mali senenin sona ermesine kadar müracaat edenler yararlanacaktır.

Balkan Harbi'nde gelenler de yararlanacaklar arasına katılırken, başlangıç tarihi olarak daha sonraki bir tarih, seferberliğin fiilen ilan edildiği 3 Ağustos 1914 dikkate alındı.

3 Ağustos 1914 başlangıç tarihi olup, bitiş tarihi hayli geleceğe, bir anlamda belirsizliğe bırakıldı; seferberliğin bitişinden iki yıl sonrasına kadar ileriye gidiyor. Devamı 3'üncü madde, neşrinden itibaren meriyyülicradır ve 4'üncü madde icrasından Maliye Nazırı sorumludur, hükmündedir.²

Mebusan'da ikinci müzakere 18 Aralık 1916'da yapıldı ve layiha tartışmasız aynen kabul edildi.³

İttihatçı hükümetin teklifiyle 3 Ağustos 1914'ten itibaren seferberliğin bittiğinden iki yıl sonrasına kadar geçen sürede, Balkan Harbi ve Birinci Paylaşım Savaşı'nın yaşandığı sahalarda kaybolan tapu senetlerinin yenileneceği ve bunun da her türlü harçtan muaf olduğu hükmü kanunlaştı. Tapu senedinin zayi olmasının yani kaybolmasının, aslında işlemi tamamlamanın 1'inci maddeye yazılmasının ötesinde bir anlamı yoktur. Esas olan, tapu senedinin yeniden düzenlenmesidir.

Bu süreçte sadece İzmir Mebusu Simonaki Simanoğlu, 1914'te Trakya'da ve Ege'de İttihatçı hükümetin baskı politikalarını yaşayan Rumların durumunu gündeme getirmesinin dışında, hiçbir mebus konuşmadı.

Tapu senesinde hangi gerekçeyle yeniden düzenlemeye gidildi sorusu tartışılmadı.

1 MMZC, 1332-1333/1-11, 28 Teşrinisani 1332, sf. 112.

2 MMZC, 1332-1333/1-11, 28 Teşrinisani 1332, sf. 112.

3 MMZC, 1332-1333/1-14, 5 Kanunuevvel 1332, sf. 163-164.

1916 yılının sonu ve 1917 yılının başı, Osmanlı'da gayrimüslim ve gayri Türk nüfusun iktidarın baskı politikalarına maruz kaldığı bir dönem: Ermeniler kitlesel olarak sürüldü, Rumlar harice gitmek zorunda kaldı ve dâhile sürüldü ve Araplar-
dan diğer Müslüman ahaliye pek çok halktan insanlar İttihatçı baskı politikaları-
nın hedefi haline geldi.

Osmanlı nüfusunun demografik yapısını değiştirecek kadar İttihatçı mühen-
dislik projesinin uygulanmasının sonunda, bu insanların geride bıraktığı malın
ve mülkün tapu senedinin yenilenmesi gündemdedir. Malının başında olamayan,
sürülen insanların tapuyu yenilemesi mümkün olamadığı için, fiilen kullanan ve
sahibi durumda olanlar adına tapu senedinin düzenlenmesi imkânı yaratıldı. Böy-
lece, 'burası benim' diyenin tapu senedi almasının kanuni ortamı hazırlandı. Tapu
senedi düzenlemesiyle, malın mülkün fiilen tasfiyesinin yani Türkleştirilmesinin
süreci de tamamlanmış oluyordu.

4.2.1.5- Paris ve Lozan'da tazmin konusu

Paris ve Lozan görüşmeleri sırasında Ermeni mallarının tazmini konusu gün-
deme geldi. Toplam zararın hem 19,1 milyar hem de 10 milyar Fransız Frangı
olduğu iddia edildi.

Mondros Mütarekesi'nden sonra toplanan Paris Konferansı 19 Ocak 1919'da
başladı. İki Ermeni heyeti katıldı. Birisi Bogos Nubar Paşa'nın başkanlığını yaptı-
ğı Ermeni Millî Birliği, diğeri de Ermeni Millî Meclis Başkanı Avedis Aharonian
başkanlığındaki Erivan Heyetidir. Nubar Paşa'nın talepleri doğrultusunda heyetler
anlaştı ve 26 Şubat 1919'da konferansa bir muhtıra verdiler. Heyetin belirlediği
talepler:

- “1- Büyük Ermenistan için Van, Bitlis, Diyarbekir, Harput, Sivas, Erzurum ve
Trabzon'dan oluşan doğuda yedi Osmanlı vilayeti;
- 2- Maraş, Kozan, Cebel-i Bereket, Adana ve Antakya (Kilikya bölgesi);
- 3- Erivan, Gümrü ve Kars'ın dahil edildiği Kafkasya'daki Ermeni Cumhuriyeti top-
rakları;
- 4-Türklerden tazminat olarak toplam 19,1 milyar frank alınması (Osmanlı Er-
menileri 14.598.510.000 frank, Rusya Ermenileri'yse 4.532.472.000 frank talep
ediyorlardı).”¹

Tazminat konusu Lozan'da da gündeme getirildi. Lozan'daki Ermeni
Heyeti'nden A. Aharonian, Bogos Nubar ve eski Osmanlı Nâfia ve Hariciye na-
zırlıkları yapmış olan Noradungyan'ın isteklerini tekrar eden Baghdjian (Bağcı-
yan) da, Türkiye Ermenistanı için 14.598.460.00, Kafkas Ermeni Cumhuriyeti için
4.532.472.000 olmak üzere toplam 19.130.932.000 Fransız Frangı talep etti.²

1 Bülent Bakar, *Ermeni Tehciri*, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2009, sf. 233-234.

2 Kevork K. Baghdjian, *Le Probleme Armenien...*, sf. 108-111'den ve la confisvation..., sf. 122-124, 261-269,
aktaran, Azmi Süslü, age, sf. 156.

Ermeni Heyeti, Lozan Konferansı'nda verdiği muhtıradan, son zamanlarda Anadolu hükümetinin kararıyla İzmir, Bursa ve Anadolu'nun diğer yerlerindeki İstanbul lışındaki yaklaşık 130.000 Ermeni'nin tekrar göç etmek zorunda kaldığını belirterek, Osmanlı Ermenistanı'ndaki Ermenilerin zararının 10 milyar Fransız Frank olduğunu ve kiliseler, okullarla her türlü hayır kurumunun harap edildiğini öne sürdü.¹

1920 yılı öncesi 1 Osmanlı Lirası'nın 22,8 Fransız Frankı olduğu² dikkate alırsa, 19,1 milyar frank, 837,7 milyon Osmanlı Lirası'dır ve 10 milyar frank için bu miktar, 438,6 milyon Osmanlı Lirası'dır.

Sarkis Çerkezian: 37.230 altın lira

Sürgünle başlayıp Ermeni soykırımına giden anılarını kaleme alanlardan Sarkis Çerkezian'ın kitabı, ailesinin çöle sürülmesini, Halep'de doğmasını, mallarının yağmalanmasını ve 1970'lere gelen mücadele sürecini kapsıyor.

Çerkezian, Adana ve Karaman'da el konulan mağaza, bağ, bahçe gibi mülklerinin geri verilmemek üzere nasıl gasp edildiğini ve ailesinin avukat tutup geri alma girişimlerinin nasıl sonuçsuz kaldığını ve kendisinin bir komünist olarak mücadelesini anlattı. Kitabın sonunda o gün Patrikhane formu kayıtlarına (no'su vs gibi kayıt görünmüyor, sayfa üzerinde) göre, Çerkezian ailesinin toplam zararı 37.230 altın lira.³

Çerkezian, ailesinin bu kaybının yaşamlarına getirdiği sorunlara da değinir malarında.

Pastırmacıyan: 144.000 dolar

Karakin Pastırmacıyan, Osmanlı Meclis-i Mebusan'da birinci ve ikinci dönem mebusudur.⁴

Taşnaklar, bu yıllarda İttihat ve Terakki ile birlikte seçime girdi. Pastırmacıyan, İttihatçılarla ilişkisi koptuktan sonra ve Osmanlı'nın Almanya ile birlikte harp azırlığı yaptığı Eylül 1914'te İstanbul'dan ayrıldı ve Tiflis'te oluşturulan Kafkas Ermeni Gönülleri'ne katıldı.

Armen Garo olarak da bilinen Pastırmacıyan, ailesinin toplam zararının 144 bin dolar olduğunu belirterek, anılarında bunun hikâyesini kaleme aldı. Özetliyorum:

Babam Harutyun Pastırmacıyan, bir gün karakola çağrılır. Babam durumu anlar, o sıra orada bulunan kirvemiz Daldan Bey hemen ayağa kalkar ve subayın önüne çıkar. Subay emri Daldan Bey'e gösterir ve babam Rus ordusuna casusluk yapmakla suçlanmaktadır. Daldan Bey'in adamları evimizi silahlarıyla korumaya alır. Muhasara boyunca babamın teslim edilmesi için çeşitli tekliflerde bulunulmuş, ama

Esat Uras, age, sf. 719-720.

Vedat Eldem, age, sf. 121.

Sarkis Çerkezian, *Dünya Hepimize Yeter*, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2003, belge kitabının sonunda.

Türk Parlamento Tarihi, I. ve II. Meşrutiyet, cilt: 2, TBMM Vakfı Yayını:15, Ankara, sf. 361.

Daldan Bey babamı teslim etmiyordu. Karındaki [Erzurum] Ermeni başrahip, İstanbul'da Patrikhane'ye başvurmuş ve o da Britanya elçiliği vasıtasıyla durumu İstanbul'da bildirmişti. "Nihayet bir gün Harbiye Nezareti'nden gelen fermana göre, babama yöneltilen casusluk suçlaması geri al[ın]arak, ondan bütün ambar erzakımızı askerî komutanlığa teslim etmesini emrediyordu. Parası savaştan sonra ödenmek üzere makbuz karşılığında, hükümete teslim edilen un ve buğday için makbuz verildi kendisine... Bugün itibariyle Türkiye Millî Hazinesi ailemize 36.000 lira (144.000 dolar) borçludur."¹

Eski mebus Pastırmacıyan, 1914 Haziran ayının sonlarında A. Vramyan'la birlikte Mebusan Reisi Halil'in (Menteşe) evinde Dâhiliye Nazırı Talât'la Ermeni reformları hakkında son bir siyasi görüşme yaptığını ve iplerin koptuğunu anlatır anılarında.²

Pastırmacıyan, bunun İttihatçılarla yapılan son görüşme olduğunu da belirtti.

4.2.2- Rum mülküne de tasfiye

İttihatçı hükümetin Bulgar mübadelesinden sonra Trakya ve Ege sahilini Osmanlı tabiiyetindeki Rumları sürgün politikası, aslında bir 'temizleme' operasyonuydu.

Yunanistan'a kovulan Rumların durumu, 13 mebusun imzaladığı 18 Haziran 1330 tarihli önergeyle Mebusan'da 23 Haziran 1330 (6 Temmuz 1914) tarihinde görüşüldü. İmzacılardan Aydın Mebusu Emanuel Emanuelidi, 150.000 Rum'un Osmanlı ülkesini terk etmek zorunda kaldığını belirterek, bunların geride kalan malları hakkında şöyle konuştu:

"Hicret etmiş veya etmemiş İzmir ve sair mahallerde olanların mallarının muhafazası için ne gibi tedbir ittihaz olundu? Bendeniz gazetelerde gördüm, Bergama'dan da haber aldım. Ayvalık'ta bunların mallarının hükümet namına satılacağına ve eğer 24 saat zarfında ashabı müracaat etmeyecek olurlarsa Mal Sandığı'na irad kaydolunacağına dair gazetelerde bir ilan gördüm ve hayret ettim. Kaybolan adam eğer 24 saat zarfında hükümete müracaat etmeyecek olursa malının hükümet hesabına satılacağı hakkında yeni Mecelle, eğer bu doğru ise hayret edilecek bir haldir. Hükümete soruyorum, bundan haberi var mıdır? Varsa ne yapmıştır? Bergama'dan haber aldım. Sahilde bulunanların emvâli satılacakmış ve bunların satılması için bir komisyon teşkil edilmiş. Bu komisyon azasından ikisi Müslim, ikisi de gayrimüslim imiş. İkisi Rum olmayacak demektir. Bunların o kaybolanların borçlarını tesviye edeceklermiş, mütebakisi bilmem ne olacakmış. Şu hale ne dersiniz, benim hükümetten sual etmeye hakkım var mıdır, yok mudur? İnşallah istihbaratım doğru değildir. Bendeniz burada Rumlara haksızlık ediliyor, müteessir oluyorum diyorum."³

1 *Armen Garo'nun Anıları, Osmanlı Bankası*, çeviren: Atilla Tuygan, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2009, sf. 57-58.

2 *Armen Garo'nun Anıları*, age, sf. 200, 209.

3 *MMZC*, 1330/1-26, 23 Haziran 1330, sf. 610-611.

Dâhiliye Nazırı Talât, Emanuelidi'nin konuşmasına verdiği cevapta, malların heba olmaması için bir komisyon oluşturulduğunu ifade etmekle yetindi.¹

Emanuelidi, Yunanistan'a kovulanların mallarına hükümet adına el konduğu, komisyon tarafından satılacağını ve paranın da Mal Sandıklarına aktarılacağını öğrendiğini beyan etti. Nazır Talât ise, komisyonun 'heba olmasını' önlemek için kurulduğunu söylemekle yetindi. Ama Nazır Talât, Rum mallarının satılmayacağını söylemedi.

Resmen ifade edildiği ve birçok kişi tarafından yazıldığı gibi, Ermeni mallarını tasfiye etmek amacıyla çıkarılan Tasfiye Kanunu, Rumlar için uygulanmadığı, mallarının 'muhafaza' edildiği kimi resmî şifre ve bazı dokümanlarda yazılmış olsa da, gerçek sürgünün geride kalan malıyla ilgili kiraya verme, ekip biçme gibi işlemlerin ardından dağıtılması ve satılmasıdır.

Rumların durumu şöyleydi: İttihatçı hükümetin yönlendirmesi ve Teşkilât-ı Mahsusa'nın faaliyeti sonucunda Rumların bir kısmı Yunanistan'a gitmek zorunda kaldı, zamanla bir kısmı da dâhile sürüldü ve sürülmeyen Rumlar da Anadolu'nun çeşitli şehir ve kasabasında yaşamını sürdürdü.

Yunanistan'a 'gönderilen' ve dâhile sürülen nüfus bütünlüğünde, bunların maddi yönelik İttihatçı hükümetin temel politikası tasfiyedir. Zaten resmî olarak fiir ettiği öne sürülen yani Yunanistan'a kovulan Rumların malları, 8 Şubat 133 (21 Şubat 1916) tarihli Talimatname² gereği doğrudan tasfiye edilmiştir.

Buna rağmen ne gariptir ki, tasfiye edilmeyeceği gibi şifreler de gönderilmeye devam edildi.

2 Aralık 1918'de Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyetinden Konya vilayetine gönderilen şifrede, Rum emvâl-i metrûkesinin Tasfiye Kanunu'na tâbi olmayarak idare edildiği için malların [dönen] sahiplerine teslim edilmesi bildirildi.³

Şifrede böyle yazılmış olsa da, gerçekte hayatın ne olduğunu 15 Nisan 1923'te Maliye Vekili Hasan Fehmi'nin ve 13 Mart 1924'te Başvekil İsmet'in resmî açıklamasından öğrenmek mümkündür.

Sürülenin malı tasfiye edilecek

26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nu yeni koşullara göre değiştirmeyi amaçlayan 15 Nisan 1923 tarih ve 333 no'lu kanunun layihasının (tasarısının) görüşülmesi sırasında tartışmalar üzerine Maliye Vekili Hasan Fehmi şu değerlendirmeyi yaptı:

“Elde iki hüküm vardır. Biri [26 Eylül 1915 tarihli] Tasfiye Kanunu ki, tehcir edilen eşhasa (sürülen kişiye) aittir. Biri de [20 Nisan 1922 tarihli] Emvâl-i Metrûke Kanunu ki, firar ve tagayyübeden eşhasa (kaçan ve kaybolan kişiye) aittir. Bunlardan her

MMZC, 1330/1-26, 23 Haziran 1330, sf. 612-613.

BOA, DH.HMŞ, 12/82.

Katalog, BOA, DH.ŞFR, 94/24, 27.S.1337 (2 Kanunuevvel 1334-2 Aralık 1918) tarihli şifre.

ikisi de yekdiğeriyle tearuz teşkil ettiği (birbiriyle çeliştiği) gibi bunlar memlekette eşhasa göre, eşhasın vaziyetine göre hüküm veriyor. İşte bu kanun onların ikisini tevhid ederek (birleştirerek) Tasfiye Kanunu'nun meriyetini temadi ettiriyor (uzatıyor), Emvâl-i Metrûke Kanunu kaldırıyor.”¹

Maliye Vekili bu analizinde, tehcir edilen eşhasın yani sürülen her bir kişinin emvâlinin Tasfiye Kanunu'na tabi olduğunu net ifade etmiştir.

Bir yıl sonrasında Başvekil İsmet, Büyük Millet Meclisi'nde bir soru önergesi-ne verdiği 13 Mart 1924 tarihli yazılı cevabı aynen şöyledir:

“Gerek Ermenilerin dâhile naklinden ve gerekse kendi rızalarıyla Yunanistan'a giden veya kısmen dâhile naklolunan Rumlardan metrûk kalan emvâli gayrimenkûlenin 8 Eylül 1332 (21 Eylül 1916) tarihinde neşrolunan Mütamevvilân Kanunu mucibince Balkan Harbi'nden sonra memleketimize mecburi hicret olan Rumeli ahali İslamiyesi mütamevvilânma (Rumeli İslam halkının varlıklı olanına) bazı şerait dairesinde muvakkaten (geçici) tevzi ve tefviz kılındığı (dağıtıldığı ve satıldığı)...”²

Yıllar sonra 15 Nisan 1923'te Maliye Vekili Hasan Fehmi ve 13 Mart 1924'te Başvekil İsmet, geçmiş uygulamaya şahitlik ederek, sürülen Ermeni ile harice gönderilen ve dâhile sürülen Rum mallarının fiilen tasfiyeye tabi tutulduğunda ifade birliği etti.

Demek ki, Rum mallarıyla ilgili 'tasfiye edilmediği' veya 'tasfiye edilmeyeceği' boş bir söylemdir.

Hatta Rumlardan kalan malların tasfiye edilmesinin yanı sıra bu malların hâsılatı dahi doğrudan hükümet bütçesine aktarıldı. Aydın'dan 'fırar' eden Rumların emvâl-i metrûke hâsılatının bütçeye aktarılması istendi.³

Tasfiye Kanunu olarak bilinen kanunun tam adı, '13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli 14 Mayıs 1331 Tarihli Kanunu Muvakkat Mucibince Âher Mahallere Nakledilen Eşhasın Emvâl, Düyun ve Matlubatı Metrûkesi Hakkında Kanunu Muvakkat'tır.

Hem kanun adında belirtildiği hem de 1'inci maddesinde açıklandığı gibi, sürülen her bir kişinin malı ve mülkü tasfiye edilecektir.⁴

Tasfiye Kanunu'nun 1'inci maddesine göre, Tasfiye Komisyonu'nun 27 Mayıs 1915 tarihli kanun gereği sürülen her bir kişinin malı, borcu ve alacağı hakkında hazırlayacağı mazbataya göre mahkemeler tasfiye işlemini yapacaktır.

Kanun tartışma yapılmayacak kadar açıktır.

1 TBMM ZC, I/29-15.4.1339, sf. 163.

2 TBMM ZC, II/7-3 Mart 1340/1924, sf. 69-70; zabıta tarih karışıklığı var.

3 Katalog, BOA, DH.UMVM, 17/45, 27 Nisan 1332 (10 Mayıs 1916).

4 Takvim-i Vekayi, 14 Eylül 1331, No: 2303, aktaran DÜSTUR, Tertib-i Sanî (2. Tertip), cilt: 7, Dersaadet-1336, sf. 737-740.

Aksine Rum malının ‘idare edildiği’ iddiası, Tasfiye Komisyonu’nun esas ve cari defterleri kaydıyla doğrulanmadığı sürece, sadece bir iddia olarak kalmaya mahkûmdur.

Rumlar fert halinde değil tüm aile olarak, 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu ile sürüldü mü?

Kayıtlarda ve analizlerde sürülmedi denmiyor.

Bu halde Tehcir Kanunu’yla sürülenin malı, alacağı ve borcu, ‘13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli 14 Mayıs 1331 Tarihli Kanunu Muvakkat Mucibince Âher Mahallere Nakledilen Eşhasın Emvâl, Düyun ve Matlubatı Metrûkesi Hakkında Kanunu Muvakkat’a göre tasfiye işlemine tâbi midir?

Tasfiye işlemine, yani malın ve mülkün aidiyet bağını koparma operasyonuna tabidir.

Nitekim bu durum, Tasfiye Kanunu ve nizamnameyi ilga eden 8 Kanunusani 1336 (8 Ocak 1920) tarihli kararnamenin 15’inci maddesinde, “Naklolunan eşhasa ait olup hükümetçe vaz-ı yed edildiği (hükümet adına el konduğu) halde henüz satılmamış bulunan emvâl-i menkûle aynen sahiplerine iade olunur”¹ şeklinde ifade edilmiştir. Sadece bu maddede değil, kararnamede pek çok maddede de (madde 1, 5-7, 9, 15-19, 21, 23, 26 ve 30) kimlik tanımı yapılmadan ‘nakledilen eşhas’ ifadesi kullanılmıştır.

Kararnamenin 15’inci maddesiyle, Osmanlı Hazinesi’nin el koyduğu sürülen insanların mallarından satılmamış olanların hemen iadesi öngörülmüştür.

Maliye Vekili Hasan Fehmi 15 Nisan 1923’te ve Başvekil İsmet’in 13 Mart 1924’teki açıklaması, Rumların sürüldüğünün ve malının da tasfiye edildiğinin resmi beyanatıdır.

Nitekim Aydın Mebusu Emanuel Emanuelidi de, 6 Temmuz 1914’te Meclis-i Mebusan’da, daha Rumlar Yunanistan’a varır varmaz malının satılmaya başlandığını açıkladı. Dâhiliye Nazırı Talât, duymazlıktan geldi.²

Bu halde, bazı resmi şifre ve dokümanlardaki ‘Rum malının idaresi’ ifadesi hükümsüzdür!

‘Muhafaza’ veya ‘idare edilecek’ aslında sadece bir resmi ifadedir. Ermenilerin sürülmesiyle ilgili talimatnamenin³ (10 Haziran 1915 Tarihli Savaş ve Olağanüstü Siyasi Zorluklar Dolayısıyla Nakilleri İcra Edilen Ermenilerin Yerleşmesi, Beslenmesi Ve Sair İhtiyaçlarıyla İlgili Yönetmeliğin) 3’üncü maddesindeki “gerekli güvenliğin alınması ve iâşesinin sağlanması” ifadesi neyse, Rum mallarına yönelik ‘muhafaza veya idare etmek’ hükmü de odur.

1 *Takvim-i Vekayi* ile neşir ve ilanı: 19 Rebi ul Âhır 1338-12 Kânun-u Sani 1336, no: 3747, aktaran, *DÜŞ-TUR*, Tertib-i Sani (2. Tertip), cilt: 11, İstanbul-1928, sf. 553-561.

2 *MMZC*, 1330/1-26, 23 Haziran 1330, sf. 610-611.

3 Birinci Dünya Harbi, Klasör: 361, E. Dosya No: 1030, Y. Dosya No: 1445, Fihrist No: 1-4, aktaran Genelkurmay ATASE, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918*, cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2005, sf. 132-133, 428, 430-431.

Bir ailenin sadece belli fertlerinin sürülmüş olması başka bir şey, tüm ailenin ve bir köy ve bir kasabanın tamamen sürülmesi başka bir şeydir. Fertlerin sürüldüğü aileden kalanlar malla ve mülkle ilgilenebilir, ama bir ailenin ve bir köyün ve bir kasabanın tamamının sürülmesi halinde mal ve mülkle ilgilenecek kimse kalmayacağı için 'idare' adıyla yapılanın yağmadan farkı olmayacaktır.

Bir de malın sahibi belliyse onun adına işlemler yapılması ve parasının korunmasının yanı sıra, malın sahibinin bilinmemesi durumunda eşyanın bulunduğu mahalle veya köy adına ya da 'sahibi belli değil' kaydı düşülmesi, uygulamanın gerçek niteliğini ortaya koyan bir diğer unsurdur.

Talimatname ve tarifname

Rum mallarıyla ilgili özel bir talimatname ve kanun çıkarılmaz uzun bir süre. Anıldığı biçimiyle Ermeni mallarıyla ilgili tasfiye mevzuatı uygulandı, ta ki talimatnamenin yayımlandığı 1916 yılının Şubat ayına kadar.

Gerçi Rum mallarıyla ilgili Osmanlı harbe girmeden önce hazırlanan 18 Ekim 1914 tarihli 16 maddelik talimatnameyle¹ amaçlanan, Rumlardan kalan malların nasıl yönetilmesi değil, listesinin ortaya çıkarılmasıdır.

Talimatname sonrasında Rum mallarıyla ilgili fiilen el koyma süreci yaşandı. Çanakkale'de komutanlığı üzerine alan ve Gelibolu'da 26 Mart 1915'te karargâhı kurduklarını anılarında kaleme alan Liman von Sanders, iki ay öncesinde 29-30 Ocak 1915'te Ayvalık'ta yaptığı geziyi anlatırken, Osmanlı hükümetinin sert tedbirleriyle Rumların zamanla sahil bölgesini terk ettiğini ve bunların servetlerinin bir kısmının da ellerinden alındığını yazdı.²

Alman general Liman von Sanders, sanki konudan bihabermiş gibi kaleme aldı!

Zaten Ege ve Trakya'da boşaltılan Rum köylerine muhacir iskân edilmesi, malların nasıl idare edildiğinin de özet anlatımıdır.

8 Şubat 1331 (21 Şubat 1916) tarihli Talimatname'de haricen ve dâhile sürülen Rumların ayrımı yapılarak, harice kovulan Rum malı için antlaşması imzalanmayan 'mübadele' gerekçesiyle tasfiye ve dâhile gönderilen Rumların malı da esas görevi kontrolüne aldığı mülkü tasfiye etmek olan Tasfiye Komisyonu idaresine verildi ve iskân edilen İslam muhacirlerine dağıtıldı. (madde 1, 2, 5, 10 ve 12)

Rum mallarına uygulanan tasfiye, Talimatname'nin eki 20 Mart 1918 tarihli beş kısım ve 40 maddeden oluşan Tarifname'nin³ 1918 yılı itibarıyla Rumların menkul ve gayrimenkul malının mevcut durumunu tespit etme ve ilgili defter kaydını yenileme faaliyetinin gerekçesini oluşturmaktadır.

1 BOA, DH.EUM.3.Şb, 2/26-A içinde, 5 Teşrinievvel 1330 (18 Ekim 1914).

2 Liman von Sanders, sf. 60-61, 67-68.

3 BOA, DH.HMŞ, 12/82.

Rumların 1914 baharından itibaren sürüldüğü dikkate alınacak olursa, Tarifname'nin öngördüğü 1918'de mallarıyla ilgili böylesine bir tespit yapılması ve defterlerin yazılması, aslında o tarihe kadar yapılan fiilen tasfiyenin yani yağmanın da kayıdır.

Talimatname'ye göre tasfiye edilecek Rumların taşınmaz mallarından Mart 1918'de ne kaldıysa, Tarifname'ye göre halen 'muhafaza' edileceği iddia edilmekten geri kalınmadı.

Mevcut Tarifname beş kısımdan ibarettir:

1'inci kısım: Metrûkatın suret-i idaresi

2'nci kısım: Metrûkatın tarz-ı tesellüm (teslim alma), tahrir ve muhafazası

3'üncü kısım: Metrûkata ait varidatın suret-i tahakkuk ve tahsili

4'üncü kısım: Metrûkata ait sarfiyatın şekl-i icrası

5'inci kısım: Metrûkata müteallik hesabat ve merkeze verilecek malumat

Birinci kısım hariç diğer dört kısım altında yapılacaklar 40 madde halinde sıralandı.¹

4.2.2.1- Ege'de 'organize temizlik'

Rumların mülküyle ilgili işlemlerden önce fiilen kendi varlıklarına yönelik bir dizi devlet operasyonu yaşandı. Buna İttihat ve Terakki literatüründe doğrudan 'temizlik' denmektedir.

İttihat ve Terakki'nin İzmir teşkilatı Kâtibi Mesulü olan Celâl'in (Bayar) anılarında aktardığı 'temizlik' politikasının, yürürlüğe konmasından üç yıl sonra 11 Aralık 1918'de Tekfurdağı Mebusu Dimistokli Efkalidis tarafından, sadece İzmir'de değil Trakya'da da izlendiğine dikkat çekildi. Dimistokli Efkalidis, Rumlar özelinde İttihatçı hükümetin dâhili siyasetini, İslamları zenginleştirmek maksadıyla Hıristiyanların emvâlini yağma ettirmek ve Rumlara karşı 'izalei kesafet siyaseti' yani 'yoğunlukla yok etme siyaseti' olarak özetledi.²

1914 yazında Osmanlı tabiiyetindeki Rumlara karşı bu 'temizlik' operasyonunu İttihat ve Terakki ile hükümetin ve Teşkilât-ı Mahsûsa'nın ortak icraatı olduğunu belirten Teşkilât-ı Mahsûsadan Eşref Kuşçubaşı, bizzat kendisinin ve İttihat ve Terakki'nin İzmir Kâtibi Mesulü Celâl'in (Bayar) koordine ettiği faaliyet olarak anlattı.³

İttihatçı Celâl (Bayar), Eşref Kuşçubaşı'nın hatıratını Cemal Kutay'm kaleme aldığı 'Tarihe Benden Haberler'den İzmir'in nasıl temizlendiğinin öyküsünü aktardı anılarında; alıntılarını tırnak içinde aktararak özetliyorum:

1 7 Ekim 1918 tarihli 'Rum emvâl-i metrûke talimatnamesi zeylinin bazı mevaddını tadilen kaleme alınan zeylname ve emvâl-i mezkûre hakkında bazı izahat itasını havi iki adet belge' (BOA, DH.UMVM, 124/192, 7 Teşrinievvel 1334-7 Ekim 1918) daha vardı. Ama bu iki belgeyle ilgili "malzeme restorasyona muhtaç konumda" bilgisi verildiği için bu iki vesikayı inceleme imkânı bulamadım. N.O.

2 MMZC, 1334/1-24, 11 Kanunuevvel 1334, sf. 287.

3 Eşref Kuşçubaşı'dan aktaran, Celâl Bayar-5, sf. 103, 105, 110.

Harbiye Nazırı Enver'in çağrısı üzerine kolordu genç kurmayı ve İttihat ve Terakki'nin önemli unsurları 1914 yılının Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında bir dizi toplantı yaptı. Kolordu kurmayları görev yerlerine döndükten sonra toplantıya Talât Paşa'nın evinde devam edildi. Rumların durumu değerlendirildi. Ayvalık'ta 35 bin, Edremit'ten Karşıyaka'ya kadar 100.000 ve Urla'da 75.000 Rum vardı. Talât Paşa'nın evindeki toplantıda müzakerelerin ardından şu neticelere vardık:

Hain ve hayâsız ihtiraslar, memleketin istiklâlini tehdit etmektedir. Bugün için en ağır tehlike Ege bölgesindedir. Bölgenin kalbi de İzmir'dir. Tedbirler üçe ayrıldı:

- a- Hükümet olarak alınacak tedbirler.
- b- Ordunun alacağı özel tedbirler.
- c- İttihat ve Terakki'nin alacağı tedbirler.”¹

Askerî hazırlık

İttihat ve Terakki'nin kararı üzerine Ege'yi araştıran Eşref Kuşçubaşı'nın gezi sonrasında hazırladığı raporda hedef kitle olarak gösterilen bölgedeki Rumlardı. Celâl Bayar, Eşref Kuşçubaşı'dan aktarmaya devam etti:

- 1- İstanbul'dan itibaren Milas'a kadar bütün sahil, teksif (yoğunlukla) Rum ekseriyetiyle dolu idi.
- 2- Bunlar, kadroları Midilli, Sakız ve Sisam'da olan üç Yunan kolordusunun bölgelerine taksim edilmişlerdi. Askerlik çağına gelen Rum delikanlıları bu adalara gidiyor, askerî eğitim ve terbiye görüyor, kendilerini dâhili isyan veya harici harp vukuunda ifade edecekleri hizmetler talim ve tebliğ edildikten sonra yerlerine dönüyorlardı.
- 3- İzmir, kasaba ve temdidi ile (devamı) Aydın demiryolları tamamen Rum kadrosunun elindeydi. Her istasyonda bulunan bir Rum bakkalı, sureti katiyette muhitin casusu idi. Büyük Türk çiftliklerini satın alıyorlar ve Rum halka dağıtıyorlardı. Bütün iktisadi hayatın mutlak hâkimi idiler.
- 4- Bu şartlarda demiryolu şebekesinden beklenen hizmeti almaktan mahrumduk. Demiryolu, bir mücadele anında tamamen aleyhimize vaziyet alacak unsurlar elindeydi.
- 5- Ayvalık Körfezinde 120.000, Çanakkale mıntıkasında 90.000, İzmir'de 190.000, Urla-Çeşme'de 130.000, Aydın havalisinde 80.000, Akhisar ve Manisa ve Uşak havalisinde 150.000 Rum yoğunlaşmıştı.
- “6- İzmir'de bir millileştirme hareketi çok güçlü ve tatbiki İstanbul'dan daha çetin şartlar arz ediyordu. Çünkü burada hemen hemen bütün dost düşman memleketlerin konsolosları, geniş kadroları vardı...”²

Kuşçubaşı'nın anlatımına göre, millî dikkat İzmir'e çevrildi ve alınan tedbirler üçe ayrıldı:

1 Eşref Kuşçubaşı'dan aktaran, Celâl Bayar-5, sf. 103-105, 204.

2 Eşref Kuşçubaşı'dan aktaran, Celâl Bayar-5, sf. 105-107.

“1- Askerî tedbirler.

2- Siyasi tedbirler.

3- İdari ve iktisadi tedbirler.”

Askerî tedbirler, esas olarak ordunun İzmir’e yönelik planları olarak sıralandı.¹

‘Gâvur İzmir’

Celâl Bayar, Eşref Kuşçubaşı’nın anlatımından, askerî, siyasi, idari ve iktisadi tedbirlerin belirlenmesiyle ilgili çalışmaları ve kendisinin İzmir’de Kâtibi Mesul yapılmasının hikâyesini şöyle aktardı:

“İzmir’in millileştirilmesi, daha açık tabiriyle gâvur İzmir’in Türk İzmir olabilme fetih hareketi, bütün memleketi şamil bir hayat davası mahiyetini alınca, [İttihat ve Terakki] Merkez-i Umumi, buraya İzmir’in hususiyetlerine göre bir kâtibi mesul aradı... O sırada İzmir’de vali, Rahmi Bey’di. Rahmi, Merkez-i Umuminin mutemedi bir zattı. [İttihat ve Terakki] Kâtibi Umumi olan Mithat Şükrü’nün kayınbiraderi idi... Mahmut Celâl Bey’in getirilmesine karar verildi... Celâl Bey, teklif edilen ve muvaffakiyeti büyük himmet ve azme bağlı güç vazifeyi kabul etti, Bursadan gelerek İzmir’e yerleşti...

İşte İzmir’de, Aydın’da, Marmara kıyılarında başlanan himmet, bu kangren olmuş, pusuda bekleyen düşmanlığı tasfiyedir... ‘Teşkilât-ı Mahsûsa namına takip ettiğim bu faaliyeti, üç ayrı mekanizmanın, üç ayrı rüknü tahakkuk ettirmişlerdir (üç temel direği olarak gerçekleştirmişlerdir). Ordu namına 4. Kolordu Kumandanı Pertev Paşa ve Erkânı Harbiye Reisi Cafer Tayyar Bey, iktidarda bulunan İttihat ve Terakki namına Kâtibi Mesul Celâl Bey (Bayar), hükümet namına vali Rahmi Bey’... Rum, Ermeni ve Yahudilerden mürekkep gayri Türk unsurlar... Gâvur İzmir’in Türkleştirilmesinde bu hareket, idari hâkimiyete rağmen, bir toprağa tesahübün (sahip çıkmanın) manasını bizlere ancak bugün anlatabiliyor...”²

‘Celâl, Rum bakkalları sildi’

İzmir’e gelen Harbiye Nazırı Enver, İzmir Valisi Rahmi’nin İttihat ve Terakki’nin İzmir’deki Kâtibi Mesulü Celâl’in her şeye müdahale ettiğini, tüccara tazyik ettiği yönündeki şikâyetlerini Eşref Kuşçubaşı’ya anlattı. Bunun üzerine Kuşçubaşı, Celâl’i savundu ve Celâl’in ‘onları’ (yani Rumları) siyaseten tasfiye etmek için değil, iktisaden hâkimiyetlerini ellerinden almaya çalıştığını, demiryollarındaki şer yuvalarını yok ederek bu hatlardaki her biri casus olan Rum bakkalların yerine Türk unsuru sokmaya hizmet ettiğini, ama buna karşılık Vali Rahmi’ninse bunu anlamadığını ifade etti.³

1 Eşref Kuşçubaşı’dan aktaran, Celâl Bayar-5, sf. 108.

2 Eşref Kuşçubaşı’dan aktaran, Celâl Bayar-5, sf. 109, 111.

3 Celâl Bayar-5, sf. 116-121.

Ayrıca Kuşçubaşı, Vali Rahmi'ye karşı, Celâl'in haklı konumda olduğu yönünde kaleme aldığı tartışma konularıyla ilgili altı madde halinde raporu Harbiye Nazırı Enver'e gönderdi. Raporla, Celâl'in himaye ettiği kişilerle ilgili tek tek bilgi verildi ve Gureba Hastanesi Eczaçıbaşı Ferit'ten İttihat ve Terakki'nin İzmir'de tecrübe olunmuş şahsiyeti olarak bahsedildi.¹

1914'ün Mayıs ve Haziran aylarında Çeşme, Edremit, İzmir, Bergama, Ayvalık, Foça, Menemen ve Karaburnu'nda Rum köylerinde 125.960 Rum saldırıya uğradı.²

Özet olarak, Trakya ve Ege sahilinde Rumları Yunanistan'a kaçırtma, yani İttihatçıların ifadesiyle 'temizlik' harekâtı, İttihat ve Terakki'nin ve Teşkilât-ı Mahsûsa'nın ve İttihatçı hükümetin organik ilişki içinde ortak bir faaliyetidir. Teşkilât-ı Mahsûsa'dan Eşref Kuşçubaşı, İttihat ve Terakki'nin İzmir Kâtibi Mesulü Celâl Bayar, İzmir Valisi Rahmi'nin birlikte gerçekleştirdiği bir operasyondur.

Hitler de Yahudileri boykot ettirdi

İttihat ve Terakki'nin, 'Gâvur İzmir'i Türk İzmir' yapmanın eylemi olarak Osmanlı tabiiyetindeki Rumlara karşı organize ettiği boykot, Osmanlı'daki Yunanistan elçisi ve konsolosları arasında yazışma konusu oldu:

– Yunanistan İzmir Başkonsolosu Kapsanbelis'ten Yunanistan'ın İstanbul'daki elçiliğine gönderilen telgrafta, kasaba demiryolu hattı boyunca yapılan ticari boykota ve durumun kötüleştiğine dikkat çekti.³

– Yunanistan İstanbul Büyükelçi Panas'tan gönderilen raporda, İstanbul'da ticari boykotun yoğunlaştığı, Rumların zulüm ve baskı altında olduğu, polisin kitabevi sahiplerini İstanbul dışına sürdüğü ve Rumların yardım talebiyle elçiliğe geldiği ifade edildi.⁴

– Yunanistan Antalya Konsolosu Chalkipoulos'tan Fransız Konsolosu İzmir Başkonsolosluğuna gönderilen bilgi notunda, Komiteden [İttihat ve Terakki] gelen emirlerin camiler ve Jön Türk Kulüplerinde okunduğu ve Hristiyanlara karşı boykotun örgütlendiği bildirildi.⁵

– Dardanelles (Çanakkale) Yunanistan Konsolosu Kapsambelis'ten İstanbul'daki elçiliğe gönderilen bilgi notunda, Rumlara karşı boykotun başlatıldığı ve kasaba, liman ve köylerde kitlesel soygunların yapıldığı belirtildi.⁶

– Midilli Valisi Petihakis'ten, Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen şifreli telgrafta, Ayvalık Konsolos Muavininin mühürlü zarf haberini doğruladığı-

1 Celâl Bayar-5, sf. 122-124.

2 FO, 195/2458, aktaran, Fuat Dündar -2008, sf. 210-215.

3 Sayı: 4578, 18/31 Şubat 1914 -tarih sorunlu, Şubat 31 çekmez ki, diğer vesikalar da sorunlu-, aktaran, Mihail Rodas, age, sf. 119.

4 Sayı: 4722, 20 Şubat/2 Mart 1914, aktaran, Mihail Rodas, age, sf. 119.

5 Sayı: 6704, 11/26 Mart 1914, aktaran, Mihail Rodas, age, sf. 120.

6 Sayı: 12973, 5/18 Mayıs 1914 ve no: 15736, 24 Mayıs/6 Haziran 1914, aktaran, Mihail Rodas, age, sf. 124.

na, Bergama'da boykotun yaygınlaştığına, Rumlara yönelik saldırının arttığına ve Rumların iç kesimlere sürüldüğüne dikkat çekildi.¹

Hariciye raporlarına konu olan boykot 15 yıl sonra yine gündemdedir. Bu sefer uygulandığı ülke Almanya'dır.

Boykot, Osmanlı'nın Birinci Paylaşım Savaşı'nda müttefiki Almanya'da Yahudilere fiili saldırıların ardından gündeme getirildi.

'Bütün Almanya Yahudilere Boykot Yapıyor' başlığıyla verilen manşet haberin spotu:

"Almanlar Yahudilerle alışveriş etmeyecek, Yahudilere iş yaptırmayacak."²

İki gün sonraki *Cumhuriyet*'in manşeti yine Almanya'dır.

Yazıldığı biçimiyle 'Alman'larla Yahudiler Arasında Harp!' manşetiyle 'Almanya'da Yahudilere boykot bugün başlıyor' ikinci başlıkla verilen haberin spotu şöyle: "İstanbul'daki Museviler ve Hitlerci Almanlar da nümayiş yapmak isterlerse de zabıta bırakmadı." Boykot kararı, dünyanın her tarafındaki Hitlerci Almanlara beyannamelerle bildirilmiş ve bu Almanların da boykota iştiraki takarrür etmiştir (kararlaştırılmıştır). Haberde Einstein'ın fotoğrafı da kullanılmıştır.³

Faşist Hitler, devamında komünistleri ve Yahudileri imha etme faaliyetini yoğunlaştırdı ve ardından bildik, İkinci Paylaşım Savaşı ve insanlık kıyımı yaşandı.

1914'lerdeki dünya savaşıyla da aynen böyle olmuştu!

4.2.2.2- Hüdavendigâr'da Ermeni talimatı

İttihatçı hükümetin Ermeni sürgünüyle birlikte malların tasfiye edilmesine yönelik yönetmelik ve kanuni hazırlık öncesinde, Aydın'dan Edirne'ye vilayetlere gönderilen şifrelerde, Rumlardan kalan emvâl-i metrûkenin hem satışı hem de listesinin hazırlanması emri verildi. Zaten Rum menkul malların satışına hemen başlanmıştı.

Dâhiliye Nezareti'nden Aydın vilayetine gönderilen 5 Temmuz 1914 tarihli şifrede, Bergama'da metrûk Rum mağazalarının ticari eşya ve emtiası müzayede-sinde Avusturyalı ve Macar tüccarların zarar görmemesi için, ilgili memurların hazır bulunması istendi.⁴

Bu şifreden bir gün sonra Rum mallarının satışı Mebusan'da da gündeme geldi. 6 Temmuz 1914'te Mebusan'da Aydın Mebusu Emanuel Emanuelidi, Yunanistan'a kovulanların mallarına hükümet adına el konduğunu, komisyon tarafından satılacağını ve paranın da Mal Sandıklarına aktarılacağını öğrendiğini ifade etmesine karşın, Dâhiliye Nazırı Talât Rum mallarının satılmayacağını söylemedi.⁵

1 Protokol no: 11681, 23 Nisan 1914, aktaran, Mihail Rodas, age, sf. 120.

2 *Cumhuriyet*, 30 Mart 1933, sf. 1.

3 *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1933, sf. 1.

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 42/189, 22 Haziran 1330 (5 Temmuz 1914).

5 MMZC, 1330/1-26, 23 Haziran 1330 (6 Temmuz 1914), sf. 610-613.

Menkul malların satış emri gönderilmesinden üç gün sonra İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti'nden Aydın vilayetine gönderilen 8 Temmuz 1914 tarihli telgraftaysa, 'hicret' eden Rum ve Bulgarların miktarı ve 'geride bıraktığı' hane ve araziler hakkında acele bilgi gönderilmesi talep edildi.¹

Bu tür bilginin ne için toplandığı, on ay sonraki bir başka şifrede açıklandı.

Dâhiliye Nezareti'nin 15 Mayıs 1915 tarihli evrakına göre, Aydın'da 'hicret' eden Rumların emvâl-i metrûkesinin satışı gerçekleştirilmek ve sorunları çözmek üzere Aydın'a bir heyet gönderildi.²

Bu tür şifrelerin yollanmasının ardından ve Rum'un toprağından kopartılmasından bir yıl sonrasında yoğun olarak Ermeni sürgünü resmen başlayıp devam ettiği bir dönemde, Ermeni emvâline ne yapılıyorsa, Rum emvâline de aynı işlemin yapılması emredildi.

Ermeni emvâliyle ilgili neler yapılacağına yönelik ilk talimatname³ 10 Haziran 1915 tarihlidir.

Bu talimatnameye göre, Emvâl-i Metrûke Komisyonları, Ermenilerden kalan bağ, bahçe, bina, arazi gibi emvâl-i metrûkeyi muhacire dağıtmaktan icara vermeye (kiralamaya), satmaya kadar birçok görevi yerine getirmek amacıyla oluşturuldu. Hüdavendigâr vilayetine gönderilen şifreden anlıyoruz ki, Rum emvâli de Emvâl-i Metrûke Komisyonlarının görev alanındadır. Artık Rum mallarının da anılan komisyon idaresinde benzer işleme tabi tutulması emredildi demektir.

Nitekim Dâhiliye Nezareti İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, Hüdavendigâr (Bursa) vilayetine gönderdiği 4 Temmuz 1915 tarihli şifrede, "Nakledilecek Rumlar için ayrıca bir talimatname mevcut olmadığından, Ermenilerin emvâl-i metrûkelerinin muhafazası hakkında daha önce gönderilen [28 Mayıs 1331 (10 Haziran 1915) tarihli] talimatnamenin Rumlar için de tatbik olunması" istendi.⁴

Talimatname 4 Temmuz 1915'te gönderildikten bir ay sonra Hüdavendigâr'da Ermenilerin sürülmesine başlandı.

Hüdavendigâr Valiliği, 14 Ağustos 1915'te Ermenilerin nasıl sürüleceğini ve halkın uyması gereken kaideleri sekiz maddelik bir beyannameyle⁵ açıkladı.

Beyannameyi valilik namına 'Komisyon Reisi Ali Raif' imzaladı. Burada kastedilen komisyon, 10 Haziran 1915 tarihli talimatnameye göre oluşturulan Emvâl-i Metrûke Komisyonu olmalı; bunun reisi o kadar yetkili konumdadır ki, vali adına beyannameye imza atabildi.

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 42/189, 25 Haziran 1330 (8 Temmuz 1914).

2 Katalog, BOA, DH.İUM, 52/3, 2 Mayıs 1331 (15 Mayıs 1915).

3 Birinci Dünya Harbi, Klasör: 361, E. Dosya No: 1030, Y. Dosya No: 1445, Fihrist No: 1-3, aktaran Genelkurmay ATASE, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918*, cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2005, sf. 139-142, 433-438.

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 54/296, 21 Haziran 1331 (4 Temmuz 1915) tarihli telgraf.

5 BOA, DH.EUM.2.Şb, 10/6, 1 Ağustos 1331 (14 Ağustos 1915).

Nitekim Osmanlı'da faaliyet gösteren bu komisyonlardan biri de, Hüdavendigâr Emvâl-i Metrûke Komisyonu'dur.

Hüdavendigâr'da Ermeni sürgünü olmadan ilgili talimatnameyi gönderip Emvâl-i Metrûke Komisyonu'nun göreve başlamış olması, ancak buradan sürülen Rumların malları nedeniyle açıklanabilir.

Sürülen Rumların mallarıyla ilgili 21 Şubat 1916 tarihli talimatname öncesinde, Ermeni malları hakkında yapılanın Rum malları için geçerli olduğu yönündeki şifreler de dikkate alındığında, Emvâl-i Metrûke Komisyonu'nun görevlendirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

4 Temmuz 1915 tarihli şifreyle Hüdavendigâr Emvâl-i Metrûke Komisyonu, Ermeni mallarıyla ilgili 10 Haziran 1915 tarihli talimatname hükümlerini Rum mallarına tatbik etmek için görevlendirilmiş olmaktadır. Bu, Hüdavendigâr Emvâl-i Metrûke Komisyonu özelinde 1915 yazında Ermeni ve Rum malına aynı işlemin yapıldığını göstermektedir.

Böyle bir şifre sadece Hüdavendigâr'a gönderilmiş olamaz; birçok vilayet komisyonu benzer bir şekilde görevlendirilmiş olmalı.

Nitekim bir ay öncesinde de Dâhiliye Nazırı Talât, Karesi (Balıkesir) Mutasarrıflığına gönderdiği 9 Haziran 1915 tarihli şifrede, Rum köylerinin boşaltılmasını ve geride bıraktığı malların usulüne uygun satılmasını emretmişti.¹

İki ay sonra yine aynı vilayet Hüdavendigâr'dan, Rum emvâline Ermeni emvâliyle ilgili talimatın uygulamasının sonuçları aktarıldı.

Hüdavendigâr'da oluşturulan Emvâl-i Metrûke Komisyonu Riyaseti, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 26 Eylül 1915 tarihli şifrede, Gemlik, Mudanya ve Karacabey sahillerinden dâhile nakledilmiş Rumların emvâli hakkındaki emir gereği tali komisyonlarca Ermenilere dair olan talimatnamenin aynen tatbik edildiği belirtilerek, Rumlara ait muamelat hakkında bilgi verildi.²

Rum emvâl-i metrûkesiyle ilgili özel bir talimatnamenin olmadığı ve Ermeni malının tasfiyesine yönelik 26 Eylül 1915 tarihli kanun ve ilgili yönetmeliğin yürürlüğe girdiği bir dönemde Edirne'den gönderilen şifre, yeni bir soruya cevap arandığını göstermektedir. 2 Aralık 1915 tarihli Edirne'den gönderilen şifrede, Tasfiye Kanunu'nun Rum emvâl-i metrûkesini kapsayıp kapsamadığı soruldu.³

Ne cevap verildiğini bilemiyoruz, ama iki ay sonrasında 21 Şubat 1916 tarihli Talimatnamenin 12'nci maddesi, 26 Eylül 1915 tarihli kanuna göre kurulan ve Ermeni mallarını tasfiye etmekle görevli Tasfiye Komisyonlarının aynı zamanda Rum mallarını kapsama aldığıının resmî hükmüdür.⁴

1 BOA, DH.ŞFR, 41/208, aktaran, Taner Akçam-2008, sf. 92.

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 490/116, 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli şifre.

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 499/81, 19 Teşrinisani 1331 (2 Aralık 1915).

4 BOA, DH.HMŞ, 12/82.

Hatta birkaç ay sonra da bu Emvâl-i Metrûke Komisyonlar, Tasfiye Komisyonu'na dönüştürüldü.

26 Eylül 1916 tarihli Tasfiye Kanunu ve 8 Kasım 1915 tarihli nizamname gereği sürülenin malını tasfiye etmek amacıyla kurulan Tasfiye Komisyonları, Emvâl-i Metrûke Komisyonlarının dönüştürülmesinden oluşturulduğu¹ için Trabzon'daki Emvâl-i Metrûke Komisyonu'nun Tasfiye Komisyonu'na devri² emri verildi.

Hüdavendigâr'da benzer dönüşüm 1916 başında oldu.

15 Ocak 1916'da Hüdavendigâr vilayetine gönderilen şifrede, Hüdavendigâr'daki Rumlara ait metrûk emvâl ve eşyanın da Tasfiye Komisyonu'na idare edileceği emredildi.³

Anlaşılan o ki, 15 Ocak 1916 tarihinden itibaren Hüdavendigâr Emvâl-i Metrûke Komisyonu, Hüdavendigâr Tasfiye Komisyonu olarak görev yapmaya başladı.

Böylece komisyonun asıl görevi olan tasfiye işlemine devam etmesi istenmiştir.

Osmanlı'da sürülenin emvâlinin tasfiye edilmesi amacıyla faaliyet gösteren komisyonlardan biri de Hüdavendigâr Tasfiye Komisyonu'dur.

Harp ortamında bölgede Rum emvâliyle ilgili uygulamanın boyutu uyarı yapılmasını zorunlu kılmış olmalı ki, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Mutasarrıflığı'na gönderilen 10 Ocak 1916 tarihli telgrafta, "Rumların Gelibolu'daki emvâline yumuşak bir siyaset dâhilinde muamele edilmesi, Ermenilere ait mallar hakkında da ayrıca talimatta bulunulacağı" ifade edildi.⁴

Sonuç olarak İttihatçı hükümet, Ermeni malına tabi tuttuğu mevzuatın Rum mallarına da uygulanması emrini ilgili birimlere vermiştir. Rum mallarıyla ilgili özel olarak hazırlanan 21 Şubat 1916 tarihli talimatname, tasfiyenin hükümlerinden ibarettir.

İttihatçı hükümet, Rumlarla başlattığı sürgün siyasetini, Ermenilerle sürdürdü. Ermeni mülkünü tasfiye etme politikası, Rumlar hakkında Dünya Savaşı öncesi imzalanmayan mübadele görüşmesi nedeniyle kimi şifrelerde 'idare edileceği' veya 'muhafazası' gibi yazılsa da, fiiliyatta emvâlin tasfiye işlemi Tasfiye Komisyonu tarafından sürülen Rumlar için de uygulanmıştır.

Rum mallarıyla ilgili 20 Mart 1918 tarihli tarifnamenin, sürülen Rumların mallarının ne kadarının dağıtıldığını veya satıldığını ya da ne kadarının kaldığını tespit etmeyle ilgili hükümleri içeriyor olması bile, yapılanın tasfiye olduğunun ifadesidir.

1 Katalog, BOA, DH.HMŞ, 12/31, 28 Z 1333 (24 Teşrinievvel 1331-6 Kasım 1915).

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 501/98 3 Kanunuevvel 1331 (16 Aralık 1915).

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 667/34, 2 Kanunusani 1331 (15 Ocak 1916).

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 59/260, 28 Kanunuevvel 1331 (10 Ocak 1916).

4.2.2.3- Canik'te 'tasfiye' tartışması

1914 sonu ve 1915 başından itibaren Ege ve Marmara'dan başlayan dâhile Rum sürgünü, daha sonra Karadeniz'de de sürdürüldü.¹

1917 yılı başında Canik özelinde Rum emvâliyle ilgili ne yapılacağı sorulması bile halen bir kafa karışıklığının olduğunu gösteriyor, ama Ege'de sorun yok, çünkü ne yapılacağı daha öncesinde 1914'lerde planlanmıştır.

Rum emvâliyle ilgili Canik (Samsun) Mutasarrıflığı 11 Ocak 1917'de gönderdiği şifrede, 'dâhile sevk edilen' Rumlardan kalan birtakım menkul ve gayrimenkulün Tasfiye Komisyonu'na tevdi edilip edilmeyeceğini (verilip, verilmeyeceğini) sordu.²

Canik Mutasarrıflığı'nın bir ay sonrasındaki şifresindeyse, Rumların emvâline ait muamelatta Tasfiye Komisyonu'nun yetkili kılındığını, ama bu konuda Maliye Nezareti'nden bir emir verilmediğini yazdı.³

Canik Mutasarrıflığı'nın gönderdiği şifrede dikkat çekildiği gibi, Rum emvâliyle ilgili işlemde Tasfiye Komisyonu sorumludur. Nitekim bu hüküm, Rum emvâliyle ilgili 21 Şubat 1916 tarihli Talimatname'nin 12'nci maddesinde yer almaktadır. Tasfiye Komisyonu'nun yegâne görevi faaliyet alanı kapsamına giren emvâli tasfiyenin gereğini yapmaktır.

Canik özelinde bu tür belirsizlikler yaşansa da ve Dâhiliye Nezareti kimi şifrelerinde emvâl-i metrûkede Ermeni ve Rum ayrımının varlığı yazılsa da, tasfiye gerçeği ifade edilmekten geri kalınmadı.

13 Şubat 1917'de Dâhiliye Nezareti'nden Canik Mutasarrıflığı'na gönderilen şifrede, Rum emvâl-i metrûkesinin mülkiyeye ait olduğu ve Tasfiye Komisyonu'nun muamelata nezaret etmekle vazifelendirildiği ifade edildi.⁴

13 Şubat 1917 itibarıyla Canik'teki "Rum emvâli mülkiyenin" ifadesi, bu mal-lara Hazine adına vaziyet edildi, el kondu 'bugünün tabiriyle gasp edildi' demektir. Bu süreçte yetkili olan da Tasfiye Komisyonu'dur. Bu komisyonun asıl görev kapsamında olan emvâlin tasfiyesidir.

Fakat Dâhiliye Nezareti, 12 gün sonraki 24 Şubat 1917 tarihli cevabi telgraf-taysa, Rum emvâlinin Ermeni emvâli gibi tasfiyeye tabi olmadığını belirterek, menkul ve gayrimenkul emvâlin korunması ve bozulabilir olanların muhacirlere ve askerlere verilmesi istendi.⁵

Dâhiliye Nezareti'nce 13 Şubat 1917'de Hazine adına vaziyet edilen Rum emvâliyle ilgili, 24 Şubat 1917 itibarıyla, Canik'te Tasfiye Komisyonu idaresindeki Rum emvâlinin tasfiye edilmeyeceğinin belirtilmesi, yazışmalarda bir çelişkinin varlığını göstermektedir.

1 Fuat Dündar-2008, sf. 230-240; Taner Akçam-2008, sf. 122-124.

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 542/116, 29 Kanunuevvel 1332 (11 Ocak 1917).

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 545/56, 29 Kanunusani 1332 (11 Şubat 1917).

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 72/229, 31 Kanunusani 1332 (13 Şubat 1917).

5 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 73/69, 11 Şubat 1332 (24 Şubat 1917).

Dâhiliye'nin, esas işlevi tasfiye olan komisyonun, Rum emvâlini tasfiye etmeyeceği emri, aslında kafa karışıklığının ifadesidir.

Rum emvâli idaresi, Ermeni emvâlini tasfiye işlemini yapmakla görevli Tasfiye Komisyonu elinde, ama Rumların malı Ermenilerin malı gibi tasfiye edilmeyeceğinin, hem de 21 Şubat 1916 tarihli Talimatnameden bir yıl sonra ifade edilmesi, Dâhiliye Nezareti'nin garip bir çelişkisi olsa gerek.

Nitekim Dâhiliye Nezareti, benzer çelişkisini iki hafta sonrasında da sürdürdü. Nezaretten, Canik Tasfiye Komisyonu Riyaseti'ne gönderilen 7 Mart 1917 tarihli şifrede, Ermeni emvâli gibi tasfiyeye tabi olmayan Rum mallarının sevk edilen Rumların ailelerine veya ortaklarına bırakılması istendi.¹

Ermenilerde olduğu aile sürülmediği hallerde, aileden birilerin emvâlle ilgilenmesi uygun bulunmuştur.

Tüm Rum ailesinin sürülmesi hallerinde böyle ayırım yapma imkânı bulunmamaktadır.

Bunun için Canik Mutasarrıflığı da sormaya devam etti. 11 Şubat 1917'deki şifresinde belirttiği gibi Maliye Nezareti'nden beklenen emirle ilgili herhangi bir gelişme olamamış ki, mutasarrıflık 9 Nisan 1917 tarihli şifresinde, tekrardan Canik Tasfiye Komisyonu'nun Rum emvâl-i metrûkesiyle muamelatında yetkili olup olmadığını sordu.²

Bir gün sonra verilen cevapta, 10 Nisan 1917'de de Canik Tasfiye Komisyonu'na gönderilen şifrede, "Rum emvâl-i metrûkesinin sevk ve idaresinin [Canik] Tasfiye Komisyonu'nca yapılacağı"nın³ vurgulanmasıyla, tasfiyenin esas işlem olduğuna tekrar dikkat çekildi.

Fakat Dâhiliye Nezareti, 21 Haziran 1917 tarihinde Trabzon vilayetine gönderdiği şifrede de, yine Karadeniz'deki Giresun'dan dâhile sürülen Rumların emvâl-i menkûle ve gayrimenkûlesinin muhafaza edilmesini emretti.⁴

Oysa Dâhiliye Nezareti, Rum emvâliyle ilgili kendi yürürlüğe koyduğu talimatnamede⁵ Tasfiye Komisyonu'nu yetkili kılmıştı. (madde 12)

Bu komisyonun görevi de, idaresindeki emvâlin tasfiye işlemini yapmaktır.

Canik özelinde Dâhiliye Nezareti ile mutasarrıflık arasındaki yazışmada, Rum emvâliyle ilgili tasfiyenin geçerli olduğu ya da olmadığı konusunda bir karışıklık var.

Savaş ortamında talimatnamede Tasfiye Komisyonu'nu 12'nci maddesinde yetkili kılmasına ve Rum emvâlinin Hazine adına vaziyet edilmesi emrine rağmen,

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 74/69, 7 Mart 1333 (7 Mart 1917).

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 551/1, 9 Nisan 1333 (9 Nisan 1917).

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 75/107, 10 Nisan 1333 (1917).

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 77/182, 21 Haziran 1333 (1917).

5 BOA, DH.HMŞ, 12/82.

‘Rum emvâli tasfiye olacak’ hükmünün Canik özelinde olduğu gibi bir sonraki emirle ‘olmayacak’a veya tekrar ‘olacak’a dönüştürülmesi, bir karışıklığın varlığını göstermekle birlikte, o günkü koşullarda Rum emvâlinin yağmasının önlenmesi mümkün değildir.

Rumların dâhile sürülmesi sonucunda mallarıyla ilgili yapılan bu tartışmada birkaç aylık sürenin olması halinde, o mülkten ne kaldığını tartışmalı kılmaktadır.

Canik özelinde Rum mallarıyla ilgili bu tartışma, birçok şifrede Protestan ve Katolik Ermeniler sürüldükten sonra, ‘sürmeyin’ şifresi¹ gönderilmesine benzetilmektedir.

Böylesi bir karışıklılık dikkate alınacak olsa bile, ‘emvâli muhafaza edin’ emrinin de, ne denli ‘muhafazalı’ olduğunu tartışmalı kılacaktır.

Bu sorunun net cevabı, Canik Tasfiye Komisyonu’nun işlemlerini kaydettiği sürgün defterlerinin incelenmesiyle ortaya çıkacaktır. Bu da ancak defterler üzerindeki resmî perdenin kaldırılmasıyla anlaşılabilir.

4.2.2.4- Tasfiyenin talimatnamesi

Birinci Paylaşım Savaşı başlamadan önce 1914’ün bahar ve yaz aylarında İttihat ve Terakki ile hükümeti ve Teşkilât-ı Mahsusa’nın organize harekâtıyla Ege ve Marmara kıyıları Rumlardan ‘temizlendi’. Bölgedeki Rumların önce önemli bir kısmı Yunanistan’a gitmek zorunda kalırken, sonra bir kısmı da harp gerekçesiyle Anadolu’nun dâhiline sürüldü.

Rumların 1914 baharında ve Haziran’da harice kovulduğu dönemde Osmanlı ve Yunanistan arasında mübadele gündeme geldi ve ikili görüşmeler de oldu, ama anlaşma imzalanmadı. Hatta 1914 Ağustos ayının ikinci yarısında Bükreş’te sınır ve diğer sorunları görüşmek üzere Bulgaristan ve Yunanistan ikili görüşmelerinden de sonuç alınmadı.²

İttihatçı hükümet, mübadelenin kadük kaldığı ve Almanya ile Rusya’nın savdığı sırada, Osmanlı’nın harbe girmesinden iki hafta önce 18 Ekim 1914’te Rum nüfus ve ekonomik varlığını tespite yönelik bir talimatname hazırladı.

Rumların göç eden etmeyen ayrımına göre nüfusunu ve ekonomik durumunu ortaya çıkarmak açısından liva ve vilayetlere gönderilen 18 Ekim 1914 tarihli ‘Mübadele-i Muhacirine Ait Cetvellerin Suret-i İmlası Hakkında Talimat’ 16 maddedir.

Cetvellerin hemen doldurulup kaymakam ve mutasarrıflar aracılığıyla Aydın vilayetine ve oradan da İzmir’de bulunan Mübadele-i Muhacirin Muhtelit Komisyonuna gönderilmesine (madde 15 ve 16) işaret edilen talimatnamenin diğer maddeleri özetle şöyledir:

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 54-A/373 ve BOA, DH.ŞFR, 54-A/384; BOA, DH.ŞFR, 54-A/252 ve 55/20 ve 63/157, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 205, 213-214, 365-366.

2 Bayur, II/3, sf. 260-262; Bayur, III/1, sf. 121-133.

- 1- Cetvellere Rumların oturduğu köy ve kasaba adı, nüfusu yazılacak ve resmen imzalanacaktır. (madde 1)
- 2- Halkı Rum olup da tamamen ve kısmen göçmüş köy ve kasabasının nüfusu ile bunların emlak ile arazisi yazılacak. (madde 2 ve 3)
- 3- Ahalisi Rum ve İslam karışık olan köy ve kasabalarda, tamamen ve kısmen göçmüş olan Rumların nüfusuyla, emlak ve arazisi yazılacaktır. (madde 4 ve 5)
- 4- Ahalisi karışık olup köy ve kasabada göç etmeyen Rum ahalisinin kaç kişi olduğu kaydedilecektir. (madde 6)
- 5- Vergi hanesine göç edip etmediği şartıyla yalnızca Rumların vergisi yazılacaktır. Aşar verginin beş senelik ortalama miktarı kayıt edilecektir. (madde 7, 8 ve 9)
- 6- Göç eden ve etmeyen ayrımına göre Rumların Ziraat Bankası ile Maliye'ye olan borçları toplamı yazılacaktır. Ayrıca göç eden etmeyen ayrımına göre Rumların teminatlı borçları da kaydedilecektir. (madde 10, 12 ve 13)
- 7- Rum köylerinde yaşayan İslamlara ait ve Rumların hacizli emlak ve arazi kıymeti eklenmeyecektir. (madde 11 ve 14)¹

Bu talimatnamede Rumların harice ve dâhile sürülen ayrımı yapılmadan göç eden ve etmeyen ayrımına göre cetvellerin doldurulup ilgili komisyona gönderilmesi istenmiştir.

Talimatnamede sürülenin Rum'un malının yönetimiyle ilgili tek kelime bulunmamaktadır.

Bu halde devlet, 1914 baharından 1916 Şubat ayına kadar harice kovulan ve dâhile sürülen Rumların malı ve mülküyle ilgili ne yaptı?

Yaklaşık iki yılda sürülen Rumlardan boşaltılan köy ve kasabalara muhacir iskânıyla malları dağıtmaktan satmaya politikanın icrası, Ermeni malları için çıkarılan mevzuata göre gerçekleştirildi.

Dâhile Rum sürgününün yoğunlaştığı bir dönemde İttihatçı hükümet, Osmanlı tabiiyetinden sürülen Rumların mallarına devletin ne yapacağını 21 Şubat 1916 tarihli özel bir talimatname ile belirledi.²

Talimatname hükümleri, bir anlamda talimatname tarihine kadar yapılanları da resmi kapsama alma ya da resmiyet kazandırma icraatını hedeflemektedir.

Talimatname 21 Şubat 1916 tarihlidir, ama 16 Ocak 1917'de Dâhiliye Nezareti'nden Trabzon vilayeti ve Canik Mutasarrıflığına gönderilen şifrede, sahildeki boş Rum mallarına mültecilerin iskân edileceği emrinin yanı sıra, "Rum emvâli hakkındaki mufassal (ayrıntılı) talimatname postadadır" da denilmiştir.³

Rum emvâline iskân kapısını açan Dâhiliye Nezareti, 21 Şubat 1916 tarihli talimatnameden bir yıl sonrasında bile yine talimatnamenin postada olduğunu yazmıştır; belki de kastedilen bir başka talimatnamedir.

1 BOA, DH.EUM.3.Şb, 2/26-A içinde, 28 Za 1332-5 Teşrinievvel 1330 (18 Ekim 1914).

2 BOA, DH.HMŞ, 12/82, Rum Emvâl-i Metrûkesinin Suret-i İdar-i ve Mufazasına Dair 8 Şubat [1]331 Tarihli Talimatname ve Zeyli, İstanbul Bab-ı Âli Caddesinde Garoyan Matbaası, 1334.

3 BOA, DH.ŞFR, 72/28, aktaran, Taner Akçam-2008, sf. 127-128.

‘Rumlardan Metrûk Emvâlin İdare ve Muhafazasına dair 8 Şubat 1331 (21 Şubat 1916) Tarihli Talimatname’, toplam 13 madde ve 20 Mart 1918 tarihli zeyli Tarifname de beş kısım ve 40 maddedir. (Bakınız, *Belge 10- Rum Emvâlini Tasfiye Talimatnamesi ve Zeyli.*)

Talimatnamenin adında, sürülen Rum malına ‘emvâl-i metrûke’ denmesi bile, unutulmamalıdır ki Rum malının tasfiye sistemine tabi tutulduğunun daha baştan ifade edilmiş olmasıdır. Çünkü emvâl-i metrûke, sürülenin geride kalan tasfiye edilecek malları için yapılan bir tanımlamadır.

Harice sürülene ‘resmî’ tasfiye

Sürülen Rumların durumu ve mallarıyla ilgili ayırım 1’inci maddede yapıldı:

“1- Rumlardan metrûk emvâl iki kısımdır. Birincisi kablê’l-harp (harpten önce) suret-i katiyede Yunanistan’a firar ve hicret etmiş (kaçmış ve göçmüş) ve ikincisi de lüzum-ı zaruret-i askeriye ve siyasiyeye mebni (askerî ve siyasi gereklerden dolayı) muvakkaten ahir mahalle (geçici olarak başka mahallere) nakledilmiş eşhasa (sürülmüş kişiye) aid menkul ve gayr-i menkul emvâlidir.”

Buna göre Rumlar ve mallarıyla ilgili yapılan sınıflandırma şöyledir (madde 1):

- 1- Harpten önce, Yunanistan’a ‘hicret ve firar’ etmiş yani kovulan Rumların malı.
- 2- Harp sırasında askerî ve siyasi nedenlerle geçici olarak dâhile sürülmüş Rumların malı.

Menkul ve gayrimenkul malını geride bırakan Rumlar, resmen ‘firar’ ve ‘nakil’ edilen yani ‘kaçan’ ve ‘sürülen’ olarak ayırma tabi tutuldu ve bunların malı ve mülkü de buna göre sınıflandırıldı.

Devamı maddelerde birkaç tanesi hariç, 1’inci maddedeki gibi böylesi bir ayırım yapılmadan Rumların malı ve mülkü hakkında neler yapılacağının hükümlerine yer verildi.

Talimatnamenin dikkate aldığı Rumlardan ‘hicret ve firar’ etmiş olanların menkul ve gayrimenkulüne ne yapılacağının esas yöntemi 2’nci maddede, “Yunanistan’dan hicret eden İslamların emlâkiyle mübadelesi hususu devleteyn beyninde (devletlerarasında) mün’akid (iki tarafça resmen kabul edilmiş)...” olarak belirlendi.

2’nci maddedeki bu hüküm, resmî ifadeyle Yunanistan’a ‘hicret ve firar etmiş’ Rumlara ait emvâl ve emlâkinin, Yunanistan’dan Osmanlı’ya ‘göç etmiş’ İslam ahalisinin emvâl ve emlâkiyle mübadelesinin, Yunanistan ve Osmanlı devleti arasında konuşulup resmen kabul edildiği esasına dayanmaktadır. Buna göre, Yunanistan’a kovulan Rumların mülkü fiilen devletin tasarrufundadır, yani Hazine’nin el koyduğu mal ve mülktür.

Aslında Osmanlı ve Yunanistan’ın 1914’te imza atmadığı mübadelenin 2’nci maddede bu şekilde güçlü bir şekilde vurgulanmasıyla, Rumların menkul ve gayrimenkul malına Hazine adına el konmasının resmî gerekçesi de yaratılmış oluyordu.

2'nci maddede bu şekilde dikkate alman mübadelenin, 13'üncü maddede kesinleşmediği de yani imzalanmadığı da ifade edilmiştir.

Nitekim Osmanlı'nın Birinci Paylaşım Savaşı'na katılmadan önce 1914'lerde Yunanistan ile arasında mübadele konusu gündeme gelmiş ve görüşmeler de yapılmıştır, ama imzalanan bir antlaşma yoktur.

1914 bahar ve yazında mübadele dâhil diğer sorunlarla birlikte Yunanistan'la yapılan iki görüşmeler bir anlamda Ağustos sonu itibariyle bitmiştir.¹

İttihatçı hükümetin, 1914 Ağustosundan 1916 Şubatına kadar geçen dönemde muhtemelen hiç görüşmediği Yunanistan'la mübadele olacak gibi dikkate alması-nın ve maddeye de öyle yazmasının, harp ortamında mülkiyetin gaspının ötesinde bir anlamı yoktur.

Fakat mübadele görüşmelerinden neredeyse iki buçuk yıl sonra hazırlanan 21 Şubat 1916 tarihli talimatnamenin 2'nci maddesinde imzalanmayan mübadele antlaşmasına atıf yapılmaktan geri kalınmamıştır.

Böylesine imzaya varmayan bir görüşmeyi, Rum'un mülküne el koymanın gerekçesi gibi göstermek, en hafifinden imhayı küçümsemek olacaktır.

1914'teki bu görüşmeler Lozan'da da gündeme geldi.

Lozan'da Yunanistan delegesi Venizelos, Osmanlı'da Rumlar zorla sınır dışı edildiği için mübadelenin kabul edildiğini ve bunu, Rumların zorla sınır dışı edilmesinin tümüyle durdurulmasına ve mübadelesinin yalnız, yurtlarını bırakmış olanlarla, ileride her iki taraftan gönüllü göç etmek isteyeceklerine uygulanması şartına bağlandığını belirterek, antlaşmanın imzalanmadığını ifade etti.²

Ancak mübadeleye imza, Ocak 1923'te Lozan'da atıldı ve böylece, Anadolu'yu Rumlardan temizleme İttihatçı projesi de gerçekleşmiş oldu. Yunanistan'daysa mübadele, Batı Trakya haricinde Yunanistan'ın Müslüman ve Türklerden temizlenmesi projesiydi. Mübadele, Türk ve Yunan milliyetçiliğinin kesiştiği bir antlaşma olup, milyonları toprağından koparttı.

Hani resmen ifade edilene göre dâhile sürülen Rum'un malı idare edilmiş gibi kabul edilmiş olsa dahi, sürülen Rum nüfusun toplamı harice kovulan nüfustan fazla olduğu dikkate alındığında da hâkim devlet tavrı Rum mülkünün tasfiyesidir.

1918'de ve sonrasında Karadeniz'de Pontoslular özelinde yoğunlaşan göç ettirme dönemi hariç, Yunanistan'a 'fırar eden ve dâhile nakil' edilen Rumların nüfus miktarıyla ilgili bilgilerin dağılımı dikkate alındığında, 'fırar'ın yani harice sürülenin dâhile sürülenden daha fazla bir yekûn tuttuğu ortadadır.

Harice ve dâhile sürülen Rum nüfusunun ne kadar olduğu da tartışmalıdır.

Talât Paşa'nın defterindeki kayıtlara göre, 163.975 Rum Yunanistan'a ve 93.088 Rum da dâhile sürüldü.³

1 Bayur, II/3, sf. 260-262; Bayur, III/1, sf. 121-133.

2 Lozan-4, sf. 16.

3 Murat Bardakçı-2008, sf. 78-81.

Bilginin Hüdavendigâr'dan (Bursa) Yunanistan'a hiç Rum sürülmemiş gibi düşünülmesi tartışmalı bir durum yaratsa da, bu Rumların Osmanlı sınırının ötesine kovulduğunun kayıdır.

Talât Paşa'nın defterindeki kayıtlar dikkate alındığında, Talimatnamenin 1'inci maddesinde yazılan resmî hükme göre, 164 bin Rum'un malı doğrudan tasfiye edilecek, 93 bin Rum'un malı da 'muhafaza' edilecek. En basit ifadeyle bu harice ve dâhile sürülen Rum nüfusu dağılımı dahi, Rumlara yönelik hâkim tavrın tasfiye olduğunu göstermektedir.

Yunanistan'a göç etmek zorunda kalan Rum nüfusu, Osmanlı Meclis-i Mebusan'da verilen önerelerde ise 250-300 bin olarak ifade edildi. Aydın Mebusu Emanuelidi, Çatalca Mebusu Tokinidis ve İzmir Mebusu Vangel'in 2 Kasım 1918 tarihli verdiği 8 maddelik soru önergesinde 1 milyon Ermeni'nin ve 550.000 Rum'un katledildiği, 250.000 Rum'un sınır dışı edildiği, bu insanların mallarının gasp edildiği ifade edildi.¹

Ayrıca Dimistokli Efkalidis (Tekfurdağı) ve Tokididis'in (Çatalca) 23 Kasım 1918 tarihli Dâhiliye Nazırının yanıtlamasıyla ilgili verdiği soru önergesinde, çetelerin tazyikiyle 300.000 Rum'un malı yağma edildikten sonra Yunanistan'a göç ettiği belirtildi.²

Trabzon Mebusu Yorgi Yuvanidis de, konuşmasında hem 150.000 hem de 200.000 Rum'un Memaliki Osmaniye'den kovulduğunu ve malının yağmalandığını söyledi.³

İttihatçı Halil (Menteşe) ve Yunanistanlı Mihail Rodas'a göre de Yunanistan'a 300.000 Rum kovuldu.⁴

Bu halde, öngörülen rakamların belli bir derecede ortalaması dikkate alınacak olursa, Osmanlı tabiiyetindeki Rumlardan 200-250 bini Yunanistan'a kovuldu yani harice ve 100-150 bini de dâhile sürüldü.

Gerek Talât Paşa'nın defterinde yazılan, gerekse Rum mebusların Mebusan zabıtlarında bildirdiği ve diğer verilen bilgiler dikkate alınacak olursa, harice sürülen Rum nüfusun, dâhile sürülenden fazla olması, talimatnamenin 1'inci maddesindeki resmî ayrıma göre, Rum mallarına yönelik İttihatçı hükümetin hâkim politikasının tasfiye olduğunun ifadesidir.

Aslında 1'inci maddede resmî olarak böyle bir ayırım yapılmış olsa da, talimatnamenin diğer maddelerinde sürülen Rum'un malının satılıp dağıtılarak tasfiye edildiği hükmüne yer verilmiştir.

Talimatnamenin 1'inci ve 2'nci maddesine göre, Yunanistan'a kovulan 200-250 bin Rum'un malı ve mülkünün kullanım hakkı İttihatçı hükümet elinde olarak, İslam muhacirine dağıtılacak ve bu anlamda tasfiye edilecektir.

1 MMZC, 1334/1-11, 4 Teşrinisani 1334 (1918), sf. 109.

2 MMZC, 1334/1-24, 11 Kanunuevvel 1334 (1918), sf. 285-286.

3 MMZC, 1334/1-24, 11 Kanunuevvel 1334, sf. 294, 297.

4 Halil Menteşe-1986, 165-166, 235; Mihail Rodas, age, sf. 110.

Fakat resmî söylem, Ermeni malı tasfiye edilirken, Rumların malının böyle işleme tabi tutulmadığı iddiası resmen ifade edilmiştir.

‘18 Aralık 1918 tarihli Sevk Edilen Ermeni ve Rumların Geri Dönüşlerinde Mal ve Emlâkinin İadesi Kanunnamesi’nde¹ Rumların malı ve mülkü ‘idari işleme tabi olduğu ve sahiplerinin üzerine kayıtlı bulunduğu’ (10’uncu maddesi 1’inci fıkrası) hükmünün, mevcut imha politikasını maskeleyen ötesinde bir anlamı yoktur.

28 Mayıs 1331 (10 Haziran 1915) tarihli ‘Ahval-i harbiye ve zaruret-i fevkalâde-i siyasiye dolayisiyle mahall-i ahire nakilleri icra edilen Ermenilerin iskân ve iaşe-iye hususat-i saireleri hakkında talimatname’nin² 3’üncü maddesinde, ‘Ermenilerin can ve mal güvenliği sağlanarak sürülmesi’ hükmü gereği Ermenilerin canı ve malı ne kadar korunduysa, bu 10’uncu maddenin 1’inci fıkrasındaki hüküm gereği Rumların malı da o kadar idare edilmiştir.

Zaten Tasfiye Kanununu ilga eden 8 Ocak 1920 tarihli kararnamede de, kişiler ‘sürülen’ ve mallarıyla ilgili işlem de ‘Hazine’nin el koyması ve tasfiye’ olarak tanımlanmıştır.³

8 Ocak 1920 tarihli kararnamede, Rum malıyla ilgili özel bir hüküm bulunmamaktadır; Ermenilerle ilgili de yoktur.

Ayrıca 21 Şubat 1916 tarihli talimatnamenin 1’inci ve 2’nci maddesindeki hüküm, esas olarak 1914’lerde kovulan Rumların malının ve mülkünün, bir daha sahibinin kullanımında olmayacak şekilde yapılan fiili hükümet icraatını resmîleştirmiştir.

1914’lerden talimatnamenin yürürlüğe konulduğu 1916 kışına kadar geçen dönemde, İttihatçı hükümetin iç düşman sıralamasında önceliği olan Ermenilerin malına ve mülküne yönelik tasfiyenin hâkim kılındığı politik atmosferde sürülmüş veya ‘fırar’ etmiş hangi Rum’un emvâlinin ne kadar korunduğunu da düşünmek gerekir.

Bugünün Türkiye’sinde dahi yaşandığı gibi, ‘işkence yasak’ diye kanun maddesi yazsa da, işkence devletin bir soruşturma yöntemi değil mi?

Böylesi ‘keyfi’ uygulamaların varlığı hatırlanırsa, o dönemde savaştaki Osmanlı’da benzer keyfi uygulamanın pek çok gerekçesini bulmanın mümkün olduğu ortamda, şu Rum’un emvâlini ‘muhafaza et’, şu Rum’un emvâlini ‘tasfiye et’ ayrımının yapıldığını sanmak ne kadar gerçekçi olur?

Osmanlı [ve Ankara] devlet geleneğinde, mevzuatın yanı sıra askerî ve sivil bürokrasinin gelenekselleşmiş ‘keyfi’ uygulaması bir o kadar resmî bir yönetim tarzıdır.

1 BOE, 341055, 18 Kanunuevvel 1334, aktaran, *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, 1878-1920*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2007, sf. 412-417, 1027-1030.

2 Birinci Dünya Harbi, Klasör: 361, E. Dosya No: 1030, Y. Dosya No: 1445, Fihrist No: 1-4, aktaran Genelkurmay ATASE, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918*, cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2005, sf. 132-133, 428, 430-431.

3 *Takvim-i Vekayi*, 19 Rebi ul Âhır 1338-12 Kânun-u Sani 1336 (12 Ocak 1920), no: 3747’den aktaran, *DÜSTUR*, Tertib-i Sani (2. Tertip), cilt: 11, İstanbul-1928, sf. 553-561.

O kadar ki, devlet, birey ilişkisinde, hep haklı olan devlettir. Devletin kurumunda 'görevli' birey, kurumsallaşan devlet şaliyla maskelenir ve devletin 'asla yanlış yapmayacağı' anlayışına biat istenir; bir nevi devletin kendisi kutsanır. Kötü icraatınsa istisnai ve kişisel olduğu iddiasıyla kurumu bağlamayacağı teziyle yine devletin haklılığına işaret edilir.

Devletin hele ki harp ortamında 'keyfi' uygulamaları da dikkate alındığında, Rumların gayrimenkulüne yönelik esas politika muhafaza değil, tasfiyedir; nitekim uygulamanın bu yönünde olduğu talimatname maddeleri ve İttihatçı hükümet icraatıyla da sabittir.

Dâhile sürülene 'fiili' tasfiye

Talimatnamede, harp döneminde askeri ve siyasi nedenlerle dâhile sürülen Rumların menkul ve gayrimenkul malının 'muhafaza' edilmesi önerildi. Talimatnamede muhafaza edilecek menkul ve gayrimenkul emvâlle ilgili hükümler aynen şöyle yer aldı:

1- 4'üncü maddenin 2'nci cümlesinde, "İkinci kısma dâhil eşhasa aid emvâl-i menkûle, mütebakiye (geri kalan) ise aynıyla kiliselerde ve depolarda muhafaza olunacaktır" denildi.

Buna göre 21 Şubat 1916 tarihi itibarıyla dâhile sürülen Rumların menkul, taşınabilir eşyalardan kalanlar kilise ve depolarda muhafaza edilecektir.

2- 10'uncu maddenin 1'inci cümlesinde, "İkinci kısma dâhil olan eşhasa ait emvâl-i gayrimenkule tevzii edilmeyerek (dağıtılmayarak) muhafaza olunacaktır" denildi.

Diğer bir deyişle 10'uncu madde gereği, 2'nci kısımdaki yani dâhile sürülen Rumların gayrimenkulleri dağıtılmayacak ve korunacaktır.

Bu iki cümleye göre, talimatnamedeki ifadesiyle 2'nci kısımdaki, yani dâhile sürülen Rumların taşınabilir eşyalarından kalanlar, kilise ile depolarda (4'üncü maddenin 2. cümlesi) ve gayrimenkulleri de dağıtılmayarak (10'uncu maddenin 1. cümlesi) muhafaza edilecektir.

Gayrimenkullerle ilgili hükmün yer aldığı 10'uncu maddenin 2'nci cümlesi, 1'inci cümlesini geçersiz kılmaktadır.

10'uncu maddenin 2'nci cümlesiyle, sahilin İslamlaştırılması hedeflenmiştir:

"Ancak sahilde boş kalan köylerin metrûk bir halde bırakılması gayr-i caiz (bırakılmaz) ve sevahil-i Osmaniyede (Osmanlı kıyılarında) anasır İslamın teksir ve teksifi (İslam öğesinin çoğaltılması ve yoğunlaştırılması) siyaset-i hazıra icabından (yerleştirme siyaseti gereği) olduğu cihetle (sebebiyle) buralara şimdiden muhacirin-i İslamiye yerleştirilecektir."

Dâhile sürülen Rumların gayrimenkulüyle ilgili 10'uncu maddenin 1'inci cümlesinde getirilen koruma, 2'nci cümlesindeki 'sahildeki köyler boş bırakılmaz' hükmüyle boşa çıkarıldı.

Maddede kıyıları İslamlaştırma hedefi, “anasır İslamın teksir ve teksifi (İslam ögesinin çoğaltılması ve yoğunlaştırılması) siyaset-i hazıra icabından (iskân siyaseti gereği) olduğu cihetle (sebebiyle) buralara şimdiden muhacirin-i İslamiye yerleştirilecektir” şeklinde ifade edildi.

Kıyılardan dâhile sürülen Rumların köylerine iskân edilen İslam muhacirleriyle, Rumların geride kalan malı ve mülkü nasıl ‘muhafaza’ edilmiş (korunmuş) olabilir?

İskânla malın ve mülkün sadece kullanım hakkı değil, aynı zamanda ‘mülkiyet hakkı’ da devredildi. Bu halde, devredilen mülkiyet hakkına rağmen, ‘muhafaza’ nasıl sağlanmış olacaktır?

Talimatnamenin 11’inci maddesiyle, uygulamada mevcut bulunan Rumlarla ilgili yasak bölge politikasına o anlamda meşruiyet getirildi.

Buna göre harice ve dâhile sürülen Rumlar kategorisi dışında, ‘köyü veya mahallesi’ yasaklanan Rumlar tanımı yapıldı.

“Ademi avdetleri takarrür eden (dönmesi yasaklanan) mahaller ahalisinden” Rumların, menkul ve gayrimenkulüne, dâhile sürülen Rumlarınkine benzer işlem yapılacak (madde 11), yani ‘muhafaza’ edilecek.

Nitekim 11’inci maddedeki hükümden anlıyoruz ki, en azından 10’uncu maddede ifade edildiği üzere İslam nüfusunun çoğaltılması ve yoğunlaştırılması açısından bazı bölgeler, İttihatçı hükümet tarafından Rumların geri dönmeleri yasaklanan yani öncelikle Rumlardan net ‘temizlenecek’ mahalleler olarak belirlenmiştir. Bu bölgelerdeki Rumlardan Yunanistan’a ‘fırar’ etmeyenlerin gayrimenkullerine, ‘nakil’ edilen yani sürgün edilen Rumların gayrimenkullerinkine benzer işlem yapılacağı yani korunacağı ifade edildi, 11’inci maddede.

‘Memleketine dönmesi yasaklanan’ bölgeye ait Rumlar, Yunanistan’a gitmemiş olması ve Osmanlı ülkesinde kalması halinde dahi gayrimenkulü, dâhile sürülen Rum’un’ emvâline olduğu gibi ‘muhafaza’ altına alınacak(mış). Bu maddede İttihatçı hükümetin çelişki gibi görünen uygulaması, aslında net ‘el koyma’ politikasıdır.

Harpte Rum’un asırlardır yaşadığı mahallesi yasaklı bölge, ama malı ve mülkü korunacak(mış)!

Rum’un köyü ‘geri dönülemez’ bölge, ama dönemeyen Rum’un malı da korunacakmış. Rum köyüne dönemeyecekse, gayrimenkulü nasıl ‘muhafaza’ edilecek ki?

Rum mallarının idare edildiği resmî bir yalandır.

Rum malları da dâhil diğer sürülenlerin malını tasarruf edenlerin tapulandırmasıyla ilgili kanun, talimatnameden sekiz ay sonra 1916 yılı sonunda kabul edildi.

İttihatçı hükümet, ‘Balkan Harbi ile Harb-i Umuminin saha-i cereyandaki emvâl-i gayr-i menkûleye ait senedat-ı hakaniyyeden zayi olanlarının yerine meccanen yenilerinin itasına dair kanun layihası’nı 11 Aralık 1916’da Mebusan gündemine getirdi ve bir mebusun konuşmasının ardından olduğu gibi kabul edildi.¹

1 MMZC, 1332-1333/1-11, 28 Teşrinisani 1332, sf. 112; MMZC, 1332-1333/1-14, 5 Kanunuevvel 1332, sf. 163-164.

Buna göre, Balkan Harbi ve Birinci Paylaşım Savaşı'nın sebep olduğu karışıklığı yaşayan mahallerde kaybolan tapu senedi yerine verilecek her nevi vesika, o gün itibariyle mevzuat gereği alman bütün harçlardan istisna tutulacak yani herhangi bir masraf alınmayacaktır. (madde 1)

İzmir Mebusu Simonaki Simanoğlu, Edirne vilayeti ve huduttaki Rum ahali-den Osmanlı ülkesini terk edenlerin gayrimenkulünün senedinin kaybolmasından ve bu gayrimenkulün muhacire tahsis olunacağından dolayı böyle bir kanun teklifi yapıldığını iddia etti. Başka konuşan mebus da olmadı.

Bu hükümden, 21 Temmuz 1330'da (3 Ağustos 1914) ilan edilen seferberliğin son bulduğu mali yılı takip eden iki mali senenin sona ermesine kadar geçen süreçte müracaat edenler yararlanacaktır. (madde 2)

Diğer iki madde yürürlük ve sorumlu nazırlık hakkındadır.

Sürgün politikasının yoğunlukla uygulandığı bir dönemde tapu senedinde böyle bir değişikliğin gündeme getirilmesinde esas amaç, gayrimenkulleri yeni sullanlar adına yapılmasına imkân yaratmaktır. Nitekim bu, mebus Simanoğlu tarafından da ifade edilmiştir.

Tapu kaydında yenileme gerekçesiyle değişikliğe ortam yaratılması, Rum mallarıyla ilgili işlemin gerçekte 'idare' olmadığının bir başka açıdan önemli ifadesidir.

Gayrimenkuller dağıtılacak

Talimatname içinde Rumların konumu ile malı ve mülküyle ilgili 1'inci kısımda 'Yunanistan'a kovulan' ve 2'nci kısımda 'dâhile sürülen' ayrımı yapılmış. Ama bu ayrımın yapılmadığı maddeler de var. Rumlarla ilgili ayrım yapılmadan genelde gayrimenkullerin satılması değil, dağıtılması öngörüldü:

- Menkul emvâller (taşınır mallar) arasında bulunan âlet ve zirai edevat ve hayvanlar, özel idare dairesinde senet karşılığında muhacire ve dikiş makinesi, dokuma ve buna benzeyen iş âleti tercihen muhacirlerden dul kadınlar ile kimsesiz kızlara dağıtılacaktır. (madde 3)
- Talimatname maddelerinde açıktan belirtilmemiş olsa da kovulan Rumların kalan emlâki ve bağ, bahçe gibi gayrimenkulü 5'inci ve 9'uncu madde gereği, buralara iskân edilecek İslam muhacirine dağıtılacaktır.

Kasaba ve köylerdeki mevcut mebanî (binalar, yapılar) önceden tebliğ edilen Kanunusani 1330 (Ocak 1915) tarih ve 14498 no'lu genelge hükmü gereği muhacire dağıtılacaktır. (madde 5)

Her ne kadar 5'inci maddede muhacire dağıtılacak bina ve yapılardan başka gayrimenkulden bahsedilmemiş olsa da, 9'uncu maddeye göre, bağ, bahçe ve zeytinliğin de dağıtılması öngörülmüştür.

Hatta muhacirin, dağıtılan bağ bahçeyi değerlendirememesi halinde, gerekli eğitimi vermek üzere ücretli kişi istihdam edilecek ve bütçesi Muhacirin Tahsisatından karşılanacaktır. (madde 9)

Talimatnamenin 5'inci ve 9'uncu maddelerine göre, taşınmaz mallar dağıtılacaktır; satılması bile önerilmedi.

Mülkiyet literatüründe 'dağıtmak' ne zamandan beri 'muhafaza' etmek oldu?

- 3- 12'nci maddeye göre de, metrûk bina ve yapılar muhacirine dağıtılacaktır.
- 4- Gayrimenkulün muhacire dağıtılmasında, muhacirin çalışma kabiliyeti, sosyal ve iktisadi durumu dikkate alınacaktır. (madde 7)
- 5- Muhacirine dağıtılmayan bina ve yapılarla fabrika, dükkân, değirmen, depo gibi akaret kısa vadelerle kiraya verilecektir. (madde 6)

Maddeden anlaşılan o gün itibariyle, bazı binalar ve yapılarla, fabrika, değirmen ve dükkân gibi mevcut geliri bulunan gayrimenkuller de kiraya verilecektir. Belki böylesi bir ayırımın gerekçesi, ekonomik getirisi olan taşınmazların özel olarak dağıtım politikasına tabi tutulması olabilir.

20 Mart 1918 tarihli Tarifnamenin 2'nci kısmında da, Rumlara ait taşınmaz malların ne kadarının satıldığı tespitine yönelik bir belirlemeye gidilmiştir.

Bu halde Rumların taşınmaz malları hem satılmış hem de dağıtılmıştır.

Rumlardan metrûk gayrimenkulleri sadece dağıtılmamış, satılmıştır da.

20 Mart 1918 tarihli Talimatname zeyli Tarifname'de '2'nci kısım: Metrûkatın Tarz-ı Tesellüm, Tahrir ve Muhafazası'nın 2'nci maddesinde satılan metrûk menkul ve gayrimenkulün belgesinin ilgili deftere eklenmesi hükmünden anlaşıldığı gibi, aynı zamanda Rum metrûk gayrimenkulleri de satılmıştır.

Paralar Ziraat Bankası'nda

Talimatnamede sadece menkul emvâlin yani taşınır malların satışıyla ilgili hüküm vardır. Satışı öngörülen taşınır mallar olup, talimatnamenin 4'üncü ve 12'nci maddelerinde yer aldı.

Gayrimenkulün yani taşınmaz malların durumu, Rumların harice ve dâhile sürülmesi konumuna göre farklılık gösterdi, ama genel kaide İslam muhacirine dağıtılmasıdır.

Satışı öngörülen menkul yani taşınır mallarla ilgili 4'üncü maddenin 1'inci cümlesinde ifade edilen şudur:

- 1- Kovulan ve dâhile sürülen Rumların taşınır malları arasında, gönderilen listede bulunanlar, askeriye tarafından talep edilecek ve özel senet karşılığında verilecektir.

Demek ki, 4'üncü maddenin 2'nci cümlesinde belirtilen, dâhile sürülen Rumların taşınır mallarından kalanın kilise ve depoda korunacak hükmü, satıştan geride kalanlar için geçerlidir.

- 2- Harice Yunanistan'a sürülen Rumların taşınır malları açık artırmayla satılacak. Satılan eşyanın bedeli, sahibi namına ve sahibi bilinmiyorsa eşyanın bulun-

duğu köy namına emaneten Dâhiliye Nezareti emrine Ziraat Bankası'na yatırılacaktır.

Maddede, Yunanistan'a kovulan Rum'un taşınır mal satışından sağlanan ve Dâhiliye Nezareti adına emaneten Ziraat Bankası'na yatırılan parayı, o Rum'a veya sahibi bilinmiyorsa o köye verileceği hakkında tek kelime yok.

Taşınmaz mallarla ilgili para yatırılmıyor; çünkü 5'inci ve 9'uncu maddeye göre taşınmaz malların satışı değil, dağıtılması öngörülmüştür.

Faili belli, ama meçhul sorulardan ikisi:

Sahibine parası ödenmeyecek bu kalemde ne kadar para birikti?

Biriken paralar ne oldu?

Tasfiye Komisyonu'yla tasfiye

Talimatname maddelerindeki hükümlerin nasıl yürürlüğe konulacağı sorusunun cevabı, 12'nci maddede verildi:

“12- Mevadı salifenin (yukarıdaki maddelerin) hüsn-i tatbik ve icrası (iyi uygulanması ve yerine getirilmesi) ve mebani ve arazi-i metrûkenin (binalar ve bırakılmış arazinin) muhacirine tefrik ve tevziyle (ayrılması ve dağıtılmasıyla) beraber emvâl-i menkûlenin bey'i muamelatı (menkul eşyanın satılması işlemi) tasfiye komisyonu mevcut olan mahallerde Tasfiye Komisyonları ve Tasfiye Komisyonları bulunmayan mahallerde mahallin en büyük mülkiye memuru riyasetinde müteşekkil (meydana getirilen) Muhacirin Komisyonları tarafından takib ve icarî kılınacak ve muhacirine ait âlet ve edevat-ı ziraiyenin tedarik ve arazinin tevzii muamela-tında muhacirin müdür ve memurları dahi bulundurulacaktır.”

Rum metrûk emvâliyle ilgili talimatname hükümlerinin gereğini yapmakla görevlendirilen teşkilat, Tasfiye Komisyonu'dur. Eğer o mahallede Tasfiye Komisyonu yoksa gereğini yapma görevi Muhacirin Komisyonu'nundur.

Esas olan Tasfiye Komisyonu'dur; o yıllarda Anadolu'nun her vilayet ve sancağında görev yapmıştır.

13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli muvakkat Tasfiye Kanunu'na¹ göre görevlendirilen ve kurulmasıyla çalışması bir nizamnameyle² belirlenen Tasfiye Komisyonu'nun asıl görevi, 'sürülenin mallarını tasfiye etmek' (Tasfiye Kanunu madde 1, 5 ve 6) için bir dizi icraatı yerine getirmektir.

Kanun ve nizamname, Ermeniler ve Rumlar dâhil 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu'yla sürülen her bireyi kapsamaktadır. Ermeniler özelinde soykırıma varan İttihatçı politika, diğer sürülenleri de vurmuştur.

1 *Takvim-i Vekayi*, 14 Eylül 1331, No: 2303'ten aktaran, *DÜSTUR*, Tertib-i Sanî (2. Tertip), cilt: 7, Dersaadet-1336, sf. 737-740.

2 *Takvim-i Vekayi*, 28 Teşrinievvel 1331, sayı: 2343 ve tashih sayı: 2345'ten aktaran, hazırlayan Karakoç Sarkis, *Sicilli Kavanini*, cilt: 16, Cihan Kitaphanesi-1936, sayfa 687-691.

Tasfiye işleminin en kapsamlısı tüm Anadolu'da Ermenilere uygulandı.

İttihatçı hükümetin sürgün ve malına el koyma politikaları açısından Ermenilerden sonra Rumlar da, ikinci büyük mağdur halkı oluşturmaktadır.

Böyle bir görevi icra edecek Tasfiye Komisyonu'nun, 'nakil' edilenin mallarını 'muhafaza etmekle', korumakla ilgili hükmü nasıl yerine getirmiş olduğunu düşünmek gerekiyor. Eğer o mahallede veya bölgede Tasfiye Komisyonu yoksa bu sefer görevi Muhacirin Komisyonu devralacak. Tasfiye Komisyonu'nun örgütlü olduğu vilayet ve sancaklar dikkate alındığında, görev yapmadığı bölgenin olmadığını ifade edebiliriz; bu komisyonlar Anadolu'nun her üçürasında aktif olarak çalışmasını sürdürmüştür.

Tasfiye Komisyonu'nun, talimatnameden doğan özel görevi, yine maddede bir kez daha vurgulanıyor, ilgili kısmı alıntılanarak aktarıyorum (madde 12):

- 1- “..mebani ve arazi-i metrûkenin (binalar ve bırakılmış arazinin) muhacirine tefrik ve tezzii (ayrılması ve dağıtılması)...”
- 2- “..emvâl-i menkûlenin bey'i muamelatı (menkul eşyanın satılması işlemi)...”

12'nci maddeye göre Tasfiye Komisyonu, menkul ve gayrimenkul malları muhacirler için hem ayıracak, hem dağıtacak hem de menkul malları satacak.

Ayrıca, muhacire zirai âlet ve edevatın sağlanması ve arazinin dağıtılması sırasında muhacirin müdür ve memurları da bulunacaktır.

Maddedeki 'arazi-i metrûkenin' şeklindeki tanımlama da, araziye genel olarak 'terk edilmiş' ya da 'bırakılmış' olarak bakıldığını gösteriyor ki bu da, bir anlamda sürülen Rum'un mülkünün tasfiyeye tabi olduğunu ifade etmektedir.

Bunu, Tasfiye Kanunu'nun (madde 5 ve diğer maddeleri) öngördüğü tasfiye işleminden farklıymış gibi algılamak, yanıltıcı olmanın ötesinde bir anlamı olmayacaktır. Çünkü mülkün sahibinin, mülkü üzerinde tasarruf yetkisi ilga edilmektedir.

Mübadeleye kadar erteleyin

Hükümetin, 'fırar' ve 'nakil' esnasında Rumların yok olan veya zarar gören mallarının tazmininden hiçbir şekilde mali sorumluluk yüklenmeyeceği hükmü, talimatnamenin son maddesinde yer aldı. (madde 13)

Buna göre, eşyaya yönelik maddi zarar talebi, hemen reddedilecek ve gayrimenkulle ilgili iddialar da mübadelenin gerçekleştirileceği zamana kadar geciktirilecektir.

Aslında bu madde hükmü bile, 'muhafaza'nın aslında ne denli maskeli bir işlem olduğunu yeterince anlatmaktadır.

Oysa talimatnamenin 2'nci maddesinde mübadele imzalanmış gibi ifade edilmişse de, 13'üncü maddede böyle olmadığı net olarak belirtilmiştir.

Nitekim bahsedilen mübadele 1920'nin ilk yarısında gerçekleşti ve emvâlin 'değiş tokuş' işlemi de o zaman yapıldı. Bu anlamda 1915'lerden 1920'lere bir politika bütünlüğü vardır.

Talimatname gereği yapılan işlemler kayıt altına alınacak.

Rumların geride bıraktığı taşınır ve taşınmaz mallarıyla ilgili dağıtılması, satılması ve kiraya verilmesi yönündeki işlemlerin kayda alınacağı ve muhacir adına vesika düzenlemesi hükmü de 8'inci maddede yer aldı. Buna göre:

1- Muhacirine dağıtılacak ve askeriye verilecek eşyanın cinsi ve miktarı ile yine muhacirine dağıtılacak gayrimenkulün kaydı yapılacak ve deftere yazılacaktır.

2- Ayrıca menkul ve gayrimenkul alan muhacirin adına da bir vesika düzenlenecek ve bu kişiye verilecektir.

Talimatname Mart 1918'e kadar uygulandı, ama o tarihli Talimatname eki Tarifnameyle yeni bir düzenleme yapıldı.

4.2.2.5- 1918'de Rum metrûkatının tespiti ve kaydı

Yunanistan'a 'fırar etmiş' ve 'askerî gerekçeyle' sürülmüş Rumların "metrûk emvâl-i menkûle ve gayr-i menkûlesinin idare ve muhafazasına" ilişkin 21 Şubat 1916 tarihli Talimatname'nin uygulamasında bazı eksikler görülmüş ve sorunlar yaşanmış olmalı ki, iki yıl sonrasında 20 Mart 1918 tarihli 40 maddelik yeni Tarifname hazırlandı. (Bakınız, *Belge 10- Rum Emvâlini Tasfiye Talimatnamesi ve Zeyli*)

1914-1918'e gelindiğinde Rum metrûkatım idare edecek Tasfiye Komisyonu, mevcut metrûk gayrimenkullerin kaydını yenileyeceği ve teslim alacağı hükmüyle, kalan ve satılmış ya da verilmiş emvâlin tespit edilmesi hedeflenmiştir.

İki yıldır yürürlükte olan talimatnamenin uygulama sorunlarının yeni fark edilmiş gibi, yeni hususlar belirlemeye çalışmak da garip. Tarifname, Talât'ın hem Dâhiliye Nazırı hem de sadrazam olduğu dönemde hazırlandı.

Sadrazamı Talât olan İttihatçı hükûmet, Birinci Paylaşım Savaşı'nın sonucunun az çok görüldüğü ve Rusya'da Bolşevikler'in Çarlığı devirdiği, uluslararası konjonktürde Rum malına yönelik böylesi bir girişimin arka planını düşünmek gerekir. Çünkü yapılan bizzat Rum mallarının ne kadar 'hiç' edilip edilmediğinin ortaya çıkarılmasıdır.

Beş kısımdan oluşan 20 Mart 1918 tarihli 'Rum Emvâl-i Metrûkesinin Suret-i İdare ve Muhafazasına Dair 8 Şubat 331 Tarihli Talimatname Zeyli' olan Tarifname'nin içeriğini şöyle özetlemek mümkündür:

- 1- 20 Mart 1918 tarihi itibarıyla harice ve dâhile sürülen Rumlardan metrûk menkul ve gayrimenkulden ne kadarının kaldığını tespit etmek.
- 2- Rumlardan kalan bu menkul ve gayrimenkulü, yeniden vergi ve tapu defterine yazmak.
- 3- Gelir ve harcamaya ait evrakı düzenlenmek.
- 4- Menkul ve gayrimenkul emvâlin satışına ve kiralanmasına devam etmek.
- 5- Hâsılât ve geliri Ziraat Bankası'na yatırmak ve sarfiyat için gerektiğinde bankadan para çekmek.¹

1 BOA, DH.HMŞ, 12/82.

Buna göre öngörüldüğü gibi yenilenen kayıtların incelenmesi halinde, 1918 yılı itibariyle ilk kayıtlarla mukayese edildiğinde ya da fiilen belirlendiği kadarıyla Rum mallarından ne kadarının yağmalandığını ve ne kadarının kaldığını bilmek mümkün olacaktır.

Bir yönüyle de ne kaldığının dökümüdür.

Rumlar 1914 baharından itibaren sürüldü, ama 20 Mart 1918 tarihi itibariyle Rumlardan kalan taşınır ve taşınmaz malın tespiti yeniden yapılması ve tapu defterine işlenmesi, o tarihe kadar sürdürülen kayıt işleminin ne olduğunu da göstermektedir. Böyle olmasa İttihatçı hükümet ve nazırı Talât, kolay kolay bu bir işlemin yapılmasını onaylamazdı.

Tarifnameyle yapılmak istenilen, bir yönüyle, İttihatçı hükümetin resmen öne sürdüğü, ‘Ermeni mallarına yapılan Rum mallarına yapılmadı, idare edildi’ tezini güçlendirme arayışı da olabilir. Çünkü bundan dokuz ay sonra yürürlüğe konulan 18 Aralık 1918 tarihli ‘Sevk Edilen Ermeni ve Rumların Geri Dönüşlerinde Mal ve Emlâkinin İadesi Kanunnamesi’nin¹ 10’uncu maddesinin 1’inci fıkrasında, “Rumlara aid emvâl ve hâne hakkındaki muamelât idari olduğu...” resmî tezi tekrarlandı.

1914’lerden 20 Mart 1918’e kadar yapılan, her sürülenin yaşadığı gibi ‘yağmanın idaresi’nden başka bir şey değildir.

Tarifname ne getiriyor?

Rum mallarıyla ilgili tüm işlemin Tasfiye Komisyonu idaresinde olacağı bir kez daha belirtilen Tarifname’nin 1’inci kısım hariç diğer dört kısmın 40 maddesini de şöyle özetlemek mümkündür:

- 1- Mart 1918’de Rumlardan metrûk gayrimenkulün tapu ve vergi defterleri heyet huzurunda yeniden yazılacak. (madde 1)

Mevcutlarda ne sorun vardı ki, böyle bir düzenlemeye gidildi?

- 2- Rumların tamamen sürüldüğü köy ve kasabada vergi ve tapu defterinin yazımında, vergi defteri ile ‘esas defterdeki’ sıra, düzen, tahsilât, emlâki kullanan ile müfredat defterindeki açıklamalar dikkate alınacak ve ayrıca civar köylerden yaşlı insan ile sözüne güvenilir kişiye müracaat edilecek. (madde 1)

Hani dâhile sürülen Rum’u bulup, ona sormak yerine civar köylerden hem de yaşlı bilirkişi niye arıyor?

- 3- Tasfiye Komisyonu’nun kiraya verdiği gayrimenkulün kira geliri, kiralayan, tahsilât ve hâsılat, sarfiyat 1 ve 2 no’lu defterlere kayıt edilecek. (madde 1)

Bu zamana kadar ne kadar kira geliri sağlandı?

Kiraya verilen gayrimenkuller hangileriydi?

1 BOE, 341055, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 412-417.

- 4- Satılan gayrimenkul ve menkulün bedeli ile mazbata karşılığı askeriye'nin, diğer devlet dairelerinin aldığı emlak cinsi ve kıymetini gösteren cetvel 2 no'lu deftere eklenecek. (madde 2)

Satılan gayrimenkulle ilgili kaydın, harice ve dâhile sürülen Rum'a göre ayırım yapılmadan ortak yazılacak olması, icraatın birliğini göstermiyor mu?

- 5- Teslim alınan gayrimenkul ve menkul emvâl kaydedilecek ve iyi korunacak. Bozulacak menkul eşya hemen satılacak. (madde 3-5)

1918 Martında bile bozulacak menkul eşya kalmış olabilir mi?

- 6- Kiralama işlemine ait evrak tek tek incelenecek. Kiraya verilen binalarda demirbaşlar yeniden yazılacak. Artık kiralama süresi bir yıl olacak ve gayrimenkuller açık artırmayla kiraya verilecek. Gerekli tamirat fen raporuna göre yapılacak. (madde 6-7)

- 7- Rum metrûkatının geliri cari deftere işlenecek. Toplanan para, gayrimenkul sahibi adına veya sahibi belli değilse köyü adına Ziraat Bankası'na yatırılacak. (madde 8-9)

- 8- Bütün harcamalar gelirden düşülecek. Giderlerle ilgili gerekli belgeler hazırlanacak. Gider için gerekli para, Ziraat Bankası hesabından alınacak. (madde 10-12)

- 9- Rum metrûkatına ait tahsilât ve sarfiyatı kapsayan 'Emvâl-i Metrûke Hesabı Cari Defteri' ve kira ile anbar defterleri ve icmal defteri ve aylık işlemlerin kaydedildiği cetveller hazırlanacak. Makbuz karşılığında para Ziraat Bankası'na yatırılacak ve gerektiğinde çekilecek. (madde 13-40)

Bunlar, Rum metrûk emvâl satışından kiraya vermeye, alacak ve borç işlemlerini yerine getirmeye kadar Tasfiye Kanunu'nun (madde 5 ve diğerleri) öngördüğü tasfiye işlemini yapmaktır.

Tarifname, Canik'e (Samsun) gönderilen Rum emvâl-i metrûkesinin bazen tasfiye edilecek' veya 'bazen de edilmeyecek' şifrelerinin neden olduğu tartışmaya son verecek ve Hüdavendigâr'da (Bursa) Rum emvâlinin tasfiye edileceğiyle ilgili net durumun geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Metin içinde atıf yapılan kayıt sistemine yönelik sayfa örnekleri Tarifname ekinde, "Numune (1) İdare Komisyonu'nun Teşkilinden Evvel Rum Metrûkatından Vaki Olan Tahsilâtı Mübin Cetvelidir, Numune (2) İdare Komisyonu'nun Tekilinden Evvel Rum Metrûkatından Vaki Olan Sarfiyatı Mübin Cetvelidir, Numune (3) Eşyai Menküle Mazbatası, Numune (4) Emlâk ve Arazi Mukavele ve Takibat Defteri... Numune (9) İcmal Defteri, Numune (10) Emvâl-i Metrûke Hesab-ı Cari Defteri, Numune (11) Anbar Defteri, Numune (12) Kıymetli Eşya Defteri, Numune (13) Rum Emvâl-i Metrûke İdare Heyetinin Şehr-i" başlıklarıyla yer aldı.

Tarifnamede yapılacak beş kısım halinde sıralandı.

Tasfiye Komisyonu iş başında

20 Mart 1918 tarihli Talimatname Zeyli Tarifname'de '1'inci kısım: Metrûkatın Suret-i İdaresi' Rumların metrûk menkul ve gayrimenkulünün idaresi hakkındadır.

Rum metrûk emvâliyle ilgili Talimatname hükümlerinin gereğini yapmakla görevlendirilen Tasfiye Komisyonu (madde 12), Tarifnamenin 1'inci kısmında idaresinden sorumlu teşkilattır. Bu kısımda, hemen girişte 'Tasfiye Heyeti' denilse, metin içinde sadece 'komisyon' olarak bahsedilen teşkilat adı, son paragrafta yine 'Tasfiye Komisyonu' olarak net ifade edildi. Tasfiye Komisyonu, Rumlardan kalan emvâl-i metrûkeyi idareden ve hesabından sorumlu teşkilattır. Talimatnamede olduğu gibi komisyon olmayan mahallerde Muhacirin Komisyonu idare görevini yerine getirmekle sorumlu.

Tarifnamenin 1'inci kısmının son paragrafında, dikkat çeken bir uyarıya yer verildi. Tasfiye Komisyonu'nun Dâhiliye Nezareti'ne karşı sorumlu olduğu hiçbir şekilde Maliye Nezareti'ne başvurmayaacağı ifadesine yer verildi. Dönemin Dâhiliye Nazırı Talât ve Maliye Nazırı da Cavit'tir.

Gayrimenkulün satışı ve kiralanması

Tarifname'de '2'nci kısım: Metrûkatın Tarz-ı Tesellüm, Tahrir ve Muhafazası' 7 maddeden ibarettir. Bu kısımdaki hükümler, 1914'ten 20 Mart 1918'e aradan geçen dört yıla rağmen, Rum emvâl-i metrûkesinin yeniden teslim alınması, kaydının yapılması ve güya 'muhafazası' hakkındadır. Aslında bu, Birinci Paylaşım Savaşı'nın 20 Mart 1918'deki durumu ve atmosferinde Ermenilerden başka harice ve dâhile sürülen Rumların mülkiyetinin ne halde olduğunun kaydını ortaya çıkarma faaliyetidir. Yağmanın boyutu, İttihatçı hükûmeti dört yılın sonunda böyle bir görevlendirilme yapmayı zorunlu kıldığı anlaşılıyor.

1- Metrûkatın kaydı: Rum metrûkatını idare edecek Tasfiye Komisyonu, vergi ve tapu dairelerinden aldığı tasdikli deftere, Rumlardan metrûk gayrimenkulün sokağı, mahallesi, no'su, kıymeti, hisseli ise miktarını heyet huzurunda yazacak.

Rumların tamamen boşaltıldığı köy ve kasabada bu defterler yazılırken, vergi defteri ile 'esas defterdeki' (Bu 'esas defteri', 8 Kasım 1915 tarihli nizamname gereği Tasfiye Komisyonu'nun zorunlu olarak tutacağı iki defterden biridir; diğeri de cari defterdir.) sıra, düzen, tahsilât, emlâki gerçekten kullananlar hakkındaki özet, müfredat (ayrıntılı) defterindeki kayıt ve açıklamalar dikkate alınacak ve civar köy halkından yaşlı ile sözlerine güvenilir kişinin bilgisine de müracaat edilecek.

Ayrıca Tarifnamenin tebliğine kadar maliye ve mülkiye memuru ile Tasfiye Komisyonları tarafından kiraya verilmiş gayrimenkulün aylık, senelik kira miktarı, kiralamaya ilişkin vesikalar ve metrûkata ait tahsilât, tarih, teslim almalar ve kimlere ait olduğu, kiracıların ismi 1 no'lu numune deftere yazılacak. Bugüne ka-

dar sürülen Rum'un malının hâsılatı olarak Ziraat Bankası'na ödenmiş meblağ ve yapılan sarfiyat 2 no'lu deftere kaydedilecek.

2- *Satılan gayrimenkul*: Satılan gayrimenkul ve menkul emvâlin bedeli, kira tutarından başka, mazbata karşılığında askeriye, muhacir idarelerine, iâşe komisyonlarına, belediyelere ve sair devlet dairelerine, hükûmete verilmiş emlâkin, eşyanın cinsini ve kıymetini gösteren bir cetvel 2 no'lu deftere eklenecek, ayrıca dairelerden alacak da tahsil edilecektir.

Bu maddeye göre, harice ve dâhile sürülen Rum'dan metrûk gayrimenkulden ne kadarının satıldığı, kiraya verildiği veya devletin mazbata karşılığında el koyduğunun belgesi 2 no'lu deftere eklenecek. Bu ek, Rum emvâline ne yapıldığının resmî belgesidir.

Bunlar ortaya koymaktadır ki, 21 Şubat 1916 tarihli Talimatnamenin 5'inci ve 9'uncu maddelerine göre taşınmaz malların dağıtıldığı da dikkate alındığında, Rum malları hem dağıtıldı hem de satıldı.

3- *Menkul emvâl*: Menkul emvâl 3 no'lu deftere kayıt edilecek ve eşyayı teslim alana hazırlanacak mazbatanın bir nüshası verilecek, diğer nüshası da Tasfiye Komisyonu'nda kalacak.

4- *Teslimat*: Teslim alınan menkul eşya iyi saklanacak, bunun için uygun bir bina seçilecek. Mevcut zeytinlikler, bağların harap olmamasına itina edilecek. Rum metrûkatından azami menfaat sağlamak idare edenin öncelikli vazifesi olacaktır.

5- *Satış*: İyi korunamayan ve bozulacak eşya, açık artırmayla satılacak. Satış işlemi ilanen herkese duyurulacak. Tasfiye Komisyonu satış mazbatasını saklayacak.

Tarifnamenin 2'nci kısmı 5'inci maddesinde, 1914'ten 1918'e korunamayan ve bozulacak eşyanın kaldığını düşünüp maddeleştirilmesi garip, ama aynen böyle.

6- *Kiraya verme*: Komisyon teşekkülünden evvel kiralama işlemleriyle ilgili evrak tek tek incelenecek ve ilgili deftere kaydedilecek. Kiralanmamış ve kiralama süresi biten gayrimenkuller müzayede ile kiraya verilecek. Kiralama süresi bir yıldır. Gerektiğinde fesh etmek şartıyla bu süre üç yıl da olabilir. Kiraya verilen binalarda, yapılarda bulunan demirbaş eşyanın cinsi ve miktarı mukaveleye yazılacak ve hasarın olması halinde de bu, kiracıdan tazmin edilecektir.

7- *Tamirat*: Gerektiğinde binalarda fen raporuna göre eşyalar tamir edilecek. Tamirat miktarı 5000 guruşu geçmesi halinde, [Dâhiliye] Nezaret'inden izin alınması gerekecektir.

Sahibi namına bankaya yatırılacak

Tarifname'de '3'üncü kısım: Metrûkata Ait Varidatın Suret-i Tahakkuk ve Tahsili' iki maddeden ibaret.

8- *Metrûkat varidatı*: Rum metrûkatına ilişkin varidat, bina, arazi ve sairenin

kira vadesinin gelmesinde, zeytinlik, bağ ve emsali mahallerde mahsulün toplanmasıyla gerçekleşir. Kira bedeli 5'inci kısımdaki cari deftere kaydedilecek.

9- Ziraat Bankası'na yatırılacak: Deftere kayıt edilen kira bedelinin alındığı zat veya idareye karşılığında makbuz verilecek ve alman meblağ hesap memuru nezinde saklanacak. Gayrimenkul sahibi namına veya sahibi belli değilse bulunduğu köy namına emaneten Dâhiliye Nezareti emrine tanzim edilecek ve müzekkereyle Ziraat Bankası'na yatırılacak.

Sarfiyat nasıl yapılacak?

Rum metrûkatıyla ilgili sarfiyatın nasıl yapılacağına yönelik düzenleme Tarifname'nin '4'üncü kısım: Metrûkata Ait Sarfiyatın Suret-i İcrası'nda üç madde olarak hazırlandı.

Sarfiyat, metrûk hâsıllattan düşülecek, inşaat ve tamirat rapora göre yapılacak, sarfiyatla ilgili varaka düzenlenecek ve Ziraat Bankası'na verilmiş para, cari hesaba mahsuben 7 numaralı numuneye göre alınacak ve kaydedilecek. (madde 10-12)

28 maddelik yeni kayıt düzeni

Rum metrûkatına ilişkin hesap ve merkeze verilecek bilgiye yönelik düzenleme, Tarifname'nin '5'inci kısım: Metrûkata Mûteallik Hesabat ve Merkeze Verilecek Malumat'a göre yapılacak; toplam 28 maddeden oluşuyor.

Bunlar arasında en önemlisi 'Emvâl-i Metrûke Hesab-ı Cari Defteri'ne kaydın nasıl yapılacağına anlatıldığı, 22'nci maddedir. Bilindiği kadarıyla bugüne kadar bu defterlerin tek bir satırı gün yüzüne çıkmadı veya çıkartılmadı. Öyle bir kayıt düzeni vardır ki (madde 30), ticari senet ve tahviller bile 'sahibi meçhul olanlar' olarak bile sınıflandırılıyor ve böyle de kayıt edilebiliyor.

Ziraat Bankası: Rum emvâl-i metrûkesi hasılâtının Ziraat Bankası'na yatırılması ve para çekilmesi makbuz karşılığında yapılacak ve kaydı cari deftere işlenecek. (madde 13-17)

İcmal defteri: Dört kısımdan oluşun İcmal Defteri (özetleme defteri): 1. kısım, Rum metrûkatından yapılan tahsilât ve 2. kısım, tahsilâtın, Ziraat Bankası'na yatırılan para ve 3. kısım, bankaya yatırılan paradan harcamak üzere alınan miktar ve 4. kısım, sarfiyata ilişkin ödemedir. 9 numaralı numuneye göre 1'inci kısımda, makbuz mukabilinde ödeme tarih ve sırasıyla kaydedilecektir. (madde 18-21)

Cari defter: Rum'a ait tüm tahsilât ve sarfiyatı gösteren Emvâl-i Metrûke Hesab-ı Cari Defteridir. 10 numaralı numuneden anlaşılacağı gibi sağ ve sol sayfasında sütunlara belirtilen işlemin kaydı yapılacak. (madde 22-24)

Kira ve anbar defteri: Emlâk ve arazi kiralalarının kaydıyla ilgili kira ve anbar (belgedeki kayıt böyle, ambar değil) defterleri kaydı hakkında bilgi veriliyor. (madde 25-28)

Kıymetli eşya: Mücevherat, senetler, kıymetli eşya, tahvil kaydına yönelik düzenlemeler de yer aldı. (madde 29-32)

Aylık cetvel: Hazırlanacak aylık cetveller, icmal defteri ve idari işlemlere yönelik düzenlemelere de yer verildi. Aylık cetvel, aylık işlemin kaydedildiği cetvel olup, nezarete gönderilecek. (madde 33-40)

Yukarıda aktardığım beş kısım ve 40 maddeden ibaret olan Tarifnameyle, Mart 1918 itibariyle Rum emvâli hakkındaki resmî olarak ne tür işlem yapıldığını ve ne kadarının transfer edildiğini ortaya çıkarmak hedeflenmiştir.

4.2.2.6- ‘576,2 milyonluk Rum malı kaldı’

Talât Paşa’nın defterinde yer alan bilgiye göre 163.975 Rum Yunanistan’a ve 93.088 Rum da dâhile sürüldü. Defterde Hüdavendigâr’dan Yunanistan’a hiç Rum’un sürülmemiş olması ya da ‘Fırar eden Rumlar’ başlığı altında Edirne, Çatalca ve Kal’a-i Sultaniye’nin arazi kıymetinin verilmemesi veya mülkle ilgili döküm yapılan tablonun ‘dâhili’ olup olmadığının bilgisinin bulunmaması gibi soru işaretlerine rağmen, nüfus ve geride kalan mülkleriyle ilgili bir döküm de yapıldı. Bu gibi tüm tartışmalı durumlar saklı kalmak kaydıyla, Talât Paşa kayıtlarına göre, harice ve dâhile sürülen Rumların geride bıraktıkları arazi, emlak ve menkul eşyanın toplam kıymeti 576 milyon 176 bin 907 kuruştur.¹

‘Yunanistan’a fırar ve hicret eden Rumların miktarı’ başlığı altında Edirne, Aydın, Çatalca, Karesi ve Kal’a-i Sultaniye’ye ait 32.172 tane emlak, 981.696 dönüm arazi (bağ ve bahçe ayrımı yok) dökümü yapıldı.

Bu gayrimenkulün toplam kıymeti 320 milyon 776 bin 416 kuruştur (burada arazi ve kıymet birimi yazmıyor, sf. 81’deki birim kuruş). 320,8 milyon kuruşluk toplamda, Edirne’nin 429.724 dönüm ve Çatalca’nın 20.507 dönüm arazi kıymeti yok.

‘Rumlardan metrûk emlak ve arazi miktarına aid cedveldir’ başlığı altında herhangi bir bilgi verilme de dâhile sürülen Rumların mallarına yönelik bir döküm yapıldığı ve ayrıca Edirne’ye, Çatalca’ya, Kal’a-i Sultaniye’ye ait tüm arazi kıymet bilgilerine de bu tabloda yer verildiği anlaşıyor.

Rumlardan kalan metrûk arazi, hane, dükkân ve emlak toplamı 255 milyon 400 bin 491 kuruştur. Rumlardan kalan metrûk arazi dökümü şöyledir:

794.756 dönüm tarla, 40.130 dönüm bağ, 15.521 dönüm bahçe ve 26.596 dönüm zeytinlik olup, bunun toplam kıymeti 161 milyon 572 bin 249 kuruştur. Metrûk emlak ise 20.302 tane hane, 2526 tane dükkân, 229 tane değirmen ve 25 tane diğeri olup, bunların kıymeti ise 86 milyon 614 bin 102 kuruştur. 7 milyon 214 bin 140 kuruşluk menkul eşyanın varlığı dikkate alındığında, toplamı 255 milyon 400 bin 491 kuruşa yükseliyor.

1 Murat Bardakçı -2008, sf. 78-81.

Bunun iller bazında dağılımında, Edirne 138.314.176 kuruşla en büyük paya sahiptir ve bunu 80.677.65 kuruşla Hüdavendigâr, 31.272.869 kuruşla Kal'a-i Sultaniye, 4.960.381 kuruşla İstanbul izledi.

Kalan mallarla ilgili kaydın bulunduğu Talât Paşa defterine göre, Rumlardan Yunanistan'a 'fırar' edenlerden 320,8 milyon kuruş ve dâhile sürülenlerden 255,4 milyon kuruş ve toplam 576,2 milyon kuruş değerinde emlak ve arazi kalmıştır.

4.3- Devletin tasfiye teşkilatı

Âyan'da İttihatçıların Paris dönemi önderlerinden Ahmet Rıza'nın Tasfiye Kanunu'yla ilgili "Ermeni malı yağmalanacak" tespiti yaptıktan beş yıl sonrasında, bu kanunu yürürlükten kaldıran 8 Kanunusani 1336 (8 Ocak 1920) tarihli kararnamende, o güne kadar yapılanlar, 15'inci maddede şöyle ifade edildi:

"Madde 15- Naklolunan eşhasa (sürülen kişiye) ait olup Hükümetçe vaz-ı yed edildiği (Hükümet adına el konduğu) halde henüz satılmamış bulunan emvâl-i menkûle aynen sahiplerine iade olunur."¹

Dikkate alınan 'naklolunan eşhas' yani 'sürülen kişi' İttihatçı hükümet döneminde sürülme zulmünü yaşamayan yok, burada vurgulanan genelinde Hristiyanlar ve özelinde Ermenilerdir. Ermenilerden sonra toplumsal olarak hedeflenen bir diğer Anadolu halkı da Rumlardır.

Sürülenin malı, Tasfiye Kanunu gereği tasfiyeye tabi olduğundan gasp edilmiştir. 15'inci maddeyle sürülen ve devletin gasp ettiği, ama satılmayan malın iadesi öngörüldü.

26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu öncesinde Dâhiliye Nazırlığı, Anadolu'nun hemen hemen tüm vilayet ve mutasarrıfları ile birçok Emvâl-i Metrûke Komisyonları Riyasetlerine gönderdiği şifrelerde, mevcut 10 Haziran 1915 tarihli talimatname² gereği yapılacakları, Ermeni malların muhafazası³, alacağın ve borcun takip edilmesi⁴ ve malların ucuza satılan anlaşmaların fesh edilmesi⁵ emirlerini sıraladı.

Eylül ayına kadar talimatnamenin uygulanması sonrasında geçici bir kanun hazırlandı. Bu kanuna göre, gündemde Ermeni mallarının tasfiye işlemini gerçekleştirecek Tasfiye Komisyonları vardır.

1 *Takvim-i Vekayi* ile neşir ve ilanı: 19 Rebi ul Âhır 1338-12 Kânun-u Sani 1336, no: 3747, aktaran, *DÜŞ-TUR*, Tertib-i Sani (2. Tertip), cilt: 11, İstanbul-1928, sf. 553-561.

2 Birinci Dünya Harbi, Klasör: 361, E. Dosya No: 1030, Y. Dosya No: 1445, Fihrist No: 1-3, aktaran Genelkurmay ATASE, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918*, cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2005, sf. 139-142, 433-438.

3 BOA, DH.ŞFR, 54/202 ve 54/226, aktaran, *Osmanlı Belgeleri-1995*, sf. 53, 55.

4 BOA, DH.ŞFR, 54-A/368, aktaran, *Osmanlı Belgeleri-1995*, sf. 75.

5 BOA, DH.ŞFR, 54/381, aktaran, *Osmanlı Belgeleri-1995*, sf. 75-76.

Sürülen Ermeni'nin ve zamanla diğer sürülenlerin de malının tasfiyesini amaçlayan, 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli Tasfiye Kanunu'nun 8'inci maddesi gereği çıkartılan 26 Teşrinievvel 1331 (8 Kasım 1915) tarihli '13 Eylül 1331 Tarihli Kanunu Muvakkatın Suverî İcraiyesi Hakkında Nizamname'de¹ Tasfiye Komisyonu'nun kurulması öngörüldü.²

Nizamname, *Takvim-i Vekayi*'de 28 Teşrinievvel 1331 (10 Kasım 1915) tarihinde yayımlandı ve yürürlüğe girdi.

Nizamnameyle, tek görevi sürülen Ermeni'nin mallarını tasfiye etmek olan teşkilat Tasfiye Komisyonu fiilen faaliyete başladı. Komisyon benzer görevi, zamanla diğer sürülenlerin mallarıyla ilgili de yerine getirdi.

Heyet ve Tasfiye Komisyonu

Malların tasfiye edilmesi, alacaklı-borçlu taraflar arasındaki ilişkiler, mahkemenin yetkilendirilmesi ve Tasfiye Komisyonlarının kurulması gibi hükümler içeren ve toplam 25 maddeden oluşan nizamnamenin 1'inci maddesinde heyet ve komisyon hakkında düzenlemeye yer verildi:

"Madde 1- Naklolunan eşhasa ait emvâli gayrimenkulenin bulunduğu her kazada işbu nizamnamenin resmen tebliğ edildiğinin ertesi günü o mahallin en büyük mülkiye memuru tarafından yine o mahallin en büyük mal memurunun tahtı riyasetinde vergi ve tapu ve nüfus idarelerinden ve mevcut ise evkaf dairesinden alınacak birer memurdan mürekkep bir heyet teşkil olunur. Bu heyet evveleminde (öncelikle) eşhası mezkûrenin tarihi nakillerinden on beş (15) gün evvelki müddet dâhilinde veya nakil emrinin tebliğinden sonra icra etmiş oldukları bilcümle muamelâtı ferağiyenin Defteri Hakanî zabıt defterlerinden üç (3) gün zarfında bir cetvelini çıkarak zirini (altını) bittahitim (mühürleyerek) Tasfiye Komisyonu'na tevdi eyler (verir).

Tarihi nakil ilk nakil emrinin verildiği gündür ki, mahallinin en büyük mülkiye memuru tarafından tahriren vuku bulacak tasdik ile (onayla) taayyün (belirlenir) ve tahakkuk eder (gerçekleşir)."

Nizamnamenin 1'inci maddesine göre, her kazada teşekkül edecek Heyet, Mal Müdürlüğü başkanlığında, maliye, tapu, nüfus ve mevcutsa vakıf idarelerinden birer kişinin katılımıyla oluşturulacak.

Bu nizamnamede (madde 1, 2, 5 ve 11) hem Heyet hem de Tasfiye Komisyonu'nun kurulması gibi ve 10 Haziran 1915 tarihli yönetmelikte de (mad-

Takvim-i Vekayi, 28 Teşrinievvel 1331, sayı: 2343 ve tashih sayı: 2345'ten aktaran, hazırlayan: Karakoç Sarkis, *Sicilli Kavanini*, cilt: 16, Cihan Kitaphanesi-1936, sayfa 687-691; 28.10.1331 tarih ve 2343 no'lu *Takvim-i Vekayi*'den aktaran Salâhaddin Kardeş'in 11 Haziran 2007'deki *Tehcir ve Uygulamaları Sunumu*, www.maliye.gov.tr/Mayem/new/sx/Etkinlikler/konferans/tehcir/Slaytlar.pps-

Karakoç Sarkis'in hazırladığı *Sicilli Kavanini*'nde nizamname ismindeki tarih, 14 Mayıs 1331 olarak yazılmıştır, bu yanlış. Çünkü Tasfiye Kanunu, 13 Eylül 1331 tarihlidir; zaten bu nizamname de o kanunun 8'inci maddesi gereği hazırlanmıştır. 14 Mayıs 1331 tarihli kanun, Tehcir Kanunu'dur. N.O.

de 1, 2, 5, 16, 23 ve 25) iki teşkilattan bahsedildi, bunlar; Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonu ve Heyet'tir.

İlgili maddelerde komisyon, hem sadece komisyon hem de Tasfiye Komisyonu ve Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonu olarak yazıldı.

Anlaşıyor ki, Heyet'in faaliyet alanı her kaza birimi özeliyle yani yerelle sınırlıyken, bir üstü Emvâl-i Metrûke Komisyonu ve Tasfiye Komisyonu olduğudur.

Talimatname ve nizamnamedeki bu Heyet, sürgün edilenlerin mallarıyla ilgili uygulama birliği yaratmanın da ortak teşkilatıdır. Bu amaç, 1'inci maddenin son fıkrasıyla daha da netleşmektedir.

1'inci maddede, Heyetin nakil emrinin tebliğinden itibaren yaptıkları tüm işlemle ilgili bir dökümü üç gün içinde Tasfiye Komisyonu'na vereceği belirtilirken, komisyonun tarihi nakille yani sürgünün başlangıç tarihinden itibaren tüm işlemlerin görev kapsamında olduğuna dikkat çekildi. Böylece komisyonun faaliyeti, düne yönelik işlemleri de kapsama aldı.

Zaten 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli kanununun hem adında hem de 1'inci maddesinde, 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu'na atıf yapılarak sürülen kişi dikkate alınmaktadır. Bu anlamda sürülen kişinin, nizamname yürürlük tarihi öncesi işlemleri de kapsamdadır.

Komisyon devir

Heyetin o tarihe kadarki faaliyetinin kayıtlarının komisyon devri öngörülürdü:

“Madde 11- İşbu nizamnamenin mevkii mer'iyete vaz'ından (yürürlüğe koymadan) mukaddem (önce) hükümetçe teşkil edilmiş olan heyetler tarafından tanzim ve ifa kılınan (düzenlenen ve yapılan) bilûmum (bütün) evrak ve muamelât (takip ettiği işleri) Tasfiye Komisyonlarına devrûtevdi (devir) edilecektir.”

Bu maddeyle, tüzüğün yürürlüğe girmesi öncesinde 10 Haziran 1915 tarihli yönetmeliğe göre oluşturulan Heyet'in (hatta Emvâl-i Metrûke Komisyonlarının da) hazırladığı tüm evrakı ve takip ettiği işleri Tasfiye Komisyonu'na devir edeceğine dikkat çekilmesiyle, bir kez daha işlem ve uygulama birliğine işaret edildi.

Böylece 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu'na atıf yapan nizamnamede, hem ortak teşkilat Heyet hem de sürgün tarihine yapılan bu tarihi belirlemeyle, 26 Eylül 1915 tarihli Ermeni mallarını Tasfiye Kanunu'nun 27 Eylül 1915 olan yürürlüğe girme tarihinin, Tehcir Kanunu'nunki olan 1 Haziran 1915 olarak değiştirildiği sonucu çıkmaktadır. Böylece nizamnameyle kanunun yürürlük tarihi geçmişe doğru değiştirilmiş olmaktadır ki, bu da İttihat ve Terakki'nin ne denli 'iş bilir' olduğunu gösteriyor.

Böylece malların tasfiyesiyle ilgili geçmişe yönelik işlemler de komisyonun görev kapsamına alınmış olmaktadır.

İkişer nüsha defter

Komisyon faaliyeti üzerinde dururken, gerçek ve tüzel kişilerin geride kalan mallarıyla ilgili ikişer nüsha defter tutulması zorunluluğu getirildi:

“Madde 2- Heyet, birinci maddede beyan edilen muameleyi ikmal ettikten sonra vergi ve Defteri Hakanî (Osmanlı devletinin mal, mülk ve arazi işleriyle uğraşan da-iresi) kuyuduna bilmüracaa (müracaatla) mahalle veya kariye itibariyle naklolunan eşhası hakikiyeye (gerçek kişiler) ve 6 Şubat 1328 tarihli kanunu muvakkate tev-fikan hakkı tasarrufu haiz olan cem’iyat ve cemaat ve müessesatı hayriye müsüllü eşhası hükmiyeye ait icaretelenli müsakkafat (vakfa ait kiralık gayrimenkuller) ve müstağillatı vakfiye (vakıf geliri olan gayrimenkuller) ile sair emvâli gayrimenkule-nin ayrı ayrı olarak müstacelen ikişer nüsha defterini tanzim eder.”

Mülklerle ilgili ikişer nüsha defterin tutulması öngörüldü.

Maddenin devamında, emvâli gayrimenkulenin detaylı olarak kaydına yöne-lik düzenlemeye yer verildi.

Nizamnamenin 19’uncu maddesine göre defterlerin biri ‘carî’, diğeri de ‘esas’ olarak belirtilen kaydı tutmak için kullanılacak.

Komisyonun kuruluşu

Bilindiği adıyla Tasfiye Kanunu’nun 6’ncı maddesinde tasfiye işlemini gerçek-leştirecek teşkilat, Tasfiye Komisyonu’dur. Bu Tasfiye Komisyonu’nun kurulması da, nizamnamenin 5’inci maddesine göre yapıldı:

“Madde 5- Dâhiliye ve Adalet nezaretlerinin müşterek tayin ve ilan edecekleri ma-hallerde, 13 Eylül 1331 [26 Eylül 1915] tarihli kanunda belirtilen vazifeleri yapmak üzere komisyonlar teşkil olunacaktır. Her komisyon, Dâhiliye Nezareti’nin tayin edeceği bir başkan ile Adalet ve Maliye nezaretleri tarafından seçilmiş birer üye-den oluşur. İşleri mühim ve çok olan yerlerde gerektiğinde komisyona, Maliye ve Dâhiliye nezaretlerinden birer üyenin ilâveten tayini caizdir (olabilir).”

Tasfiye Komisyonu başkanı vasıtasıyla Dâhiliye Nezareti’ne bağlı olup, Adalet ve Maliye’den birer üyenin çalışmalara katılması öngörüldü.

Komisyona geniş yetki

13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli geçici Tasfiye Kanunu’nu yürürlükten kaldıran 8 Kanunusani 1336 (8 Ocak 1920) tarihli kararnamede de ifade edilen Tasfiye Komisyonları, sürülen insanların mallarını tasfiye etmek amacıyla faali-yete başladı. Sürgünü yoğunlukla genelinde Hristiyanlar ve özelinde Ermeni ile Rum halkları yaşadığı için bunların mallarıyla ilgili kanun ve nizamnamede be-lirtilen işlemleri yapmak için oluşturulan komisyonun görev sahası hayli geniştir:

“Madde 13- Hususatı atıye komisyonların teşekküllerini müteakıp ifa edecekleri vezaif cümlesindendir:

A- Birinci madde mucibince tevdi olunacak (verilecek) cetvelde munderiç (yer alan) muamelâtı ferağıye (vazgeçme işlemi) hakkında tahkikat icra ve ledelhace (ihtiyaç görüldüğü zaman) evrakı müsbitesini (doğruluğunu) celp ve tetkik ederek bunlardan muvazaa (danışıklı) veya gabn fahiş (hileli alışveriş) vukuu mahsus olanların feshi ü (ve) iptali için mahkemeye müracaat etmek.

B- Nakledilen eşhasa ait olup hükümetçe tahtı muhafazaya (koruma altına) alınmış olan nukut ve eşya ile eşhası mezkûreye ait sair bilcümle emvâle vazıyet eylemek (el koymak).

C- Bankalara ve sair müessesata (diğer kurumlara) ve efrada müracaatla nakledilen eşhas tarafından bırakılmış olan nukut ve emvâlin hesabatını talep ve bunlardan merhun (rehin edilmiş) olanların gayrısını (dışındakileri) istirdat (geri alma) ve merhunat (rehinler) hakkında ahkâmı umumiyeye tevfikân teşebbüsât icra etmek.

D- Mehakim (mahkeme) ve devairi aidesine (ait olduğu dairelere) bilmüracaa (müracaatla) nakledilen eşhasın mallarına evvelce vazêdilmiş (el konulmuş) olan hacizlerin 13 Eylül 1331 tarihli kanunun yedinci maddesine birinci fıkrası hükmüne tevfikân (uygun) fekkini (feshini, bozulmasını) talep eylemek.

E- Vesaiti mümkün (mümkün olan) ve suveri münasibe ile (uygun yollarla) tahariyat ve tahikat icra (yazışmalar ve soruşturmalar yapmak) ve ele geçmiş evrak ve senedatı ve defatiri ticariyeyi tetkik ederek (inceleyerek) neticeî tahkikat ve tetkikatta (soruşturma ve araştırma sonucunda) nakledilen eşhasın sair kimse-lerde matlupları (alacağı) olduğu anlaşılan hukuk ve mebalîği istifa ve tahsile ve ledelhace (gerektiğinde) ikameî davaya teşebbüs etmek (dava açmak) ve naklolan eşhas lehine derdesti rüyet (sürmekte) olduğu haber alınan devaiyi (dava) 13 Eylül 1331 tarihli kanunun yedinci maddesinin son fıkrası veçhile takip ve intaç eylemek.”

Ayrıca nizamnamenin 10’uncu maddesinde komisyonun bir başka görevine dikkat çekildi. Buna göre, sürülen kişinin parasının, terk ettiği taşınır malının, mevduatı ve alacağının toplanması, varsa alacağın tahsili ve gerektiğinde dava açması, geride kalan malların açık artırmayla satılması konusunda komisyon gerekli kararı almakla yükümlü kılındı.

Özetle Nizamnamede 13’üncü ve diğer maddelerde ve kanunda Tasfiye Komisyonlarının görevi şöyle belirlenmiştir:

- 1- Her evrakla ilgili inceleme ve araştırma yapmak ve gerektiğinde işlemlerin iptali için mahkemeye başvurmak. (madde 13/A fıkrası)
- 2- Sürülen kişiye ait olup koruma altına alınan nakit para ve eşya ile bütün mala devlet adına el koymak. (madde 13/B fıkrası)
- 3- Sürülen kişinin banka ve sair kuruluşlarda bıraktığı para ve emvâlin hesabını talep edip rehin olanlar dışındakileri geri almak ve rehin olanlar hakkında mevzuatın gereğini yapmak. (madde 13/C fıkrası)

- 4- Mahkeme ve ilgili devlet dairesine müracaat ederek önceden konulmuş hacizleri 13 Eylül 1331 tarihli kanunun 7'nci maddesi gereği feshini talep etmek. (madde 13/D fıkrası)
- 5- Yazışmalar ve soruşturmalar yaparak, sürülen kişinin gerektiğinde alacağı için dava açmak ve lehine görülmekte olan davayı sonuçlandırmak. (madde 13/E fıkrası)
- 6- Sürülen kişinin parasını, mevduatını ve alacağını toplamak, alacağını tahsil etmek, gerektiğinde dava açmak ve malları açık artırmayla satmakla ilgili kararı almak. (madde 10; Tasfiye Kanunu, madde 3)
- 7- Sürülen kişiden alacağı olduğunu iddia edenlerin evrakını incelemek. (madde 15; Tasfiye Kanunu, madde 4)
- 8- Menkul malların satışını açık artırmayla yapmak ve mümkün olduğu kıymetinden satışını gerçekleştirmek. (madde 18)
- 9- Sürülen her bir kişi hakkında terk ettiği, malı, borcu ve alacağı hakkında mazbata hazırlamak. (Tasfiye Kanunu, madde 1)
- 10- Mazbatayı savcıya vermek ve savcının işlemi bittikten sonra gerekli kararı almak. (Tasfiye Kanunu, madde 5)

Böylesi geniş bir yetkiyle görevlendirilen Tasfiye Komisyonlarının işlemleri vergilerden istisna tutuldu:

“Madde 4- 13 Eylül 1331 tarihli kanuna tevfikân (uygun olarak) Maliye ve Evkaf hazineleri namına doğrudan doğruya veya hükmen icra edilecek kayıtlardan harç ve resim alınmaz.”

Maddeyle, Tasfiye Komisyonu, sürülen kişinin malının ve mülkünün tasfiyesinde doğrudan doğruya Hazine adına yetki kullandığından, tüm işlemlerinden harç ve vergi alınmaması öngörüldü.

Açık artırma ile satış

Komisyonların önemli bir görevi de, bu 18'inci maddeye göre, taşınabilir malların açık artırmayla satılmasıdır:

“Madde 18- Komisyonlar emvâli menkûlenin (taşınır malların) bilmüzayede fûruhtunda (açık artırmayla satışında) münasip olan zaman ve mekânı nazara alan suretile emvâli mezkûrenin (adı geçen malların) mümkün olduğu merteye kıymeti hakikiyeleriyle satılmasına gayret edeceklerdir.”

18'inci maddeye benzer hüküm, 29 Nisan 1339 (1923) tarih ve 2455 no'lu yönetmeliğin 21'inci maddesinde de aynen yer aldı. 20 Nisan 1338 (1922) tarih ve 224 no'lu kanun 1'inci maddesinde de, hükümetin taşınır malları satması ve taşınmaz malları da idare etmesi hükmü vardır.

Nizamnamenin diğer maddeleri şu hükümleri içeriyor:

- 1- Tasfiye Komisyonu reisine 1,5 ve azalara 1'er lira ücret ödenecek. (madde 8)
- 2- Alacağı olduğunu iddia edenler komisyona başvuracak. (madde 12)
- 3- Kiliselerdeki mevcut eşya ve ilgili evrak korunacak ve mekteple manastırlar maarif idarelerine devrolacak. (madde 16)
- 4- Gerekliğinde güvenlik için kâfi miktarda polis ile jandarma sağlanacak. (madde 21)
- 5- Kasten veya ihmal nedeniyle doğacak zarardan komisyon reisi ve azaları sorumlu tutulacak. (madde 23)

Nizamnameyle, ayrıca kanunda yetkili kılınan Tasfiye Komisyonu'nun neler yapacağı ve tasfiye işlemi kaydının nasıl yazılacağı hükümleri de belirlendi.

Sahibi belli olmayan emvâl

Malın veya mülkün kime ait olduğu belli değilse o köy veya kasaba adına kaydının yapılması, satımı halinde parasının da o köy ve kasaba ahalisine verilmesi ya da Mal Sandığı'na emaneten bırakılması öngörüldü.

10 Haziran 1915 tarihli 'Harp ve Olağanüstü Siyasi Durum Sebebiyle Başka Yerlere Gönderilen Ermenilere Ait Mülk ve Arazinin İdare Şekli Hakkında Yönetmelik'in¹ 4'üncü maddesi, "Sahipleri belli olmayan taşınabilir eşya, bulunduğu köy adına kaydedilerek saklanacaktır" hükmünü içeriyor.

Devamı 5'inci maddesine göre, sahibi belli olmayan taşınabilir mal, bozulabilecek eşya ile hayvanlar satılacak, bedeli köy veya ilçe adına emanet alınması için Mal Sandıklarına teslim edilecek ve bununla ilgili kaydın sureti Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonu'na verilecek.

Yönetmelikten beş ay sonrasında yürürlüğe konulan nizamnamede de sahibi belli olmayan emvâlle ilgili yeni hüküm getirildi.

26 Teşrinievvel 1331 (8 Kasım 1915) tarihli '13 Eylül 1331 Tarihli Kanunu Muvakkatın Suveri İcraiyesi Hakkında Nizamname'nin 17'nci maddesinde, "Eshabı malûm olmayan (sahibi bilinmeyen) emvâl esmanî eşyanın (malın ve eşyanın bedeli) bulunduğu köy veya mahalle namına (adına) kaydedilecek bilâhare (daha sonra) hükümet marifetile (tarafından) mezkûr köy veya mahalle ahalisinin (halkının) iskân edildiği mahale gönderilecektir" denildi.

17'nci maddeye göre, sahibi bilinmeyen taşınır ve taşınmaz malın bedeli, köy veya mahalle adına kaydedilecek ve hükümet, bu parayı ahalinin iskân edildiği yere gönderecek.

Aslında köy veya mahalle adına kaydedilen mülkün sahibi bulunmak istense, o köy ya da mahalle halkına sorulsa bulunamaz mıydı?

1 Birinci Dünya Harbi, Klasör: 361, E. Dosya No: 1030, Y. Dosya No: 1445, Fihrist No: 1-3, aktaran Genelkurmay ATASE, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918*, cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2005, sf. 139-142, 433-438.

Elbette bulunurdu, ama sorarak mülkün sahibini bulmak yönteminin tercih edilmediği anlaşıyor.

Özel olarak sahibi bilinmeyen mülkün kaydının, o köy veya mahalle adına yapılması belirtildi. Bu anlamda mülkün sahibiyle ilgili belirsizlik ortadan kaldırılmış olmaktadır. Anlaşıldığı gibi her mülkün sahibi vardır.

1920'lerde de komisyon

Yine bu kanundan altı yıl sonra yürürlüğe konan ve 26 Teşrinievvel 1331 (8 Kasım 1915) tarihli nizamnamenin bazı maddelerini değiştiren 31 Teşrinievvel 1338 (31 Ekim 1922) tarih ve 1954 no'lu kararnamenin 4'üncü maddesinde (nizamnameye eklenen bir maddedir), sürgün edilenlerden geri dönmemiş olanların taşınır ve taşınmaz mallarının hükümet tarafından idaresi öngörüldü. 1915'ten 1922'ye satılmamış taşınır mal kalmış olabilecek ki böyle bir düzenleme yapıldı.¹

İki yıl öncesinde de, Tasfiye Komisyonu'yla ilgili bir düzenleme daha yapılmıştı. Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin 8 Kanunusani 1336 (8 Ocak 1920) tarihli 'Âher mahallere nakledilmiş olan eşhasın 17 Zilkade 1333 tarihli kanunu muvakkat mucibince tasfiyeye tabi tutulan emvâlî hakkında kararnamede' de tasfiye yapacak komisyonla ilgili yapılan tanımlama şuydu:

"Madde 17- Nakledilen eşhas namına Tasfiye Komisyonlarınca tahsil edilen para kendilerine verilir. Ödeme faizli yapılır."

Ayrıca kararnamenin 20'nci, 23'üncü maddelerinde Tasfiye Komisyonu'yla ilgili hükümler sıralandı. Hükümlerde ifade edilen işlem boyutu dikkate alındığında Tasfiye Komisyonu'nun tüm Anadolu'da görev yaptığı anlaşıyor.²

4.3.1- Emvâl için 33 komisyon

Sürgün edilen Ermenilerin geride bıraktığı metrûk menkul ve gayrimenkul mallarını satmak, kiraya vermek ve korumak ve muhacirleri iskân etmek amacıyla çıkarılan 10 Haziran 1915 tarihli talimatnameyle³ Emvâl-i Metrûke Komisyonları kuruldu ve faaliyete başladı. Çünkü talimatname hükümlerini yerine getirmekle

1 31 Ekim 1922'de yapılan değişiklik için, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 3, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 100-101.

2 Dâhiliye Nazırı'nın aynen Tasfiye Komisyonu diye yazmasına ve bu kadar Osmanlı dönemine ait mevzuatta belirtilmesine karşın, makaleyi kaleme aldığı anda Türk Tarih Kurumu Başkanı olan Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonu dışında Tasfiye Komisyonu'ndan bihaber. (*Radikal*, 27 Eylül 2007). Halaçoğlu, makalesini Doç. Dr. Levent Yılmaz'a (*Radikal*, 1 Eylül 2007) cevaben kaleme almıştı.

3 Birinci Dünya Harbi, Klasör: 361, E. Dosya No: 1030, Y. Dosya No: 1445, Fihrist No: 1-3, aktaran Genelkurmay ATASE, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918*, cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2005, sf. 139-142, 433-438.

görevlendirilen komisyonun adı (3, 32 ve 33'üncü maddeler), Emvâl-i Metrûke Komisyonu olarak yer aldı.

Ayrıca talimatnamenin birçok maddesinde (5, 23, 25, 26, 28, 29 ve 30) ise Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonu olarak yazıldı. Bunların dışında talimatnamenin bazı maddelerindeyse teşkilat adı, sadece 'komisyon' (1, 7, 27 ve 34) ve 'idari komisyon' (8, 16 ve 24) olarak ifade edildi.

23'üncü maddede teşkilat konumu şöyle belirtildi:

"Madde 23- Tahliye edilen köyler ve ilçelerdeki bütün metruk emlâkin bu yönetmelik hükümlerince idare ve yürütülmesi, Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonlarınca yapılacaktır."

Talimatname hükümlerinden sorumlu teşkilat adında böylesi bir karışıklık olsa da, ileriki aylarda resmî yazışmalarda komisyondan genel olarak Emvâl-i Metrûke Komisyonu olarak bahsedilecektir. Bu kullanımı dikkate alarak, Emvâl-i Metrûke Komisyonu'nu tercih etmek uygun olacaktır.

Talimatnameyle kurulan Emvâl-i Metrûke Komisyonu, daha sonraki zamanda sürgün edilen her kesimi görev kapsamına almıştır; ta ki, Kasım 1915'ten itibaren Tasfiye Komisyonları kuruluna kadar.

Özel olarak atanmış başkan ile biri mülki ve diğeri de maliyeden olmak üzere iki üyeden meydana gelen Emvâl-i Metrûke Komisyonu'nun (madde 30) görev ve yetkisi ilgili talimatnamede şöyle belirlenmiştir:

- 1- Bütün taşınır ve taşınmaz malların bilgisi komisyonda toplanacaktır:
 - Koruma altına alınan eşyanın nerede korunduğuyla ilgili tutanağın (madde 3),
 - Satılan eşya hakkında düzenlenen tutanağın (madde 5),
 - Geride kalan mülk ve araziden sağlanan ürün satıldıktan sonra paranın Mal Sandığı'na teslim edilmesiyle ilgili hazırlanan tutanağın onaylı (madde 8) suretiyle,
 - Sürülen insanlardan kalan mülk ve araziyle ilgili düzenlenen cetvel (madde 7) komisyona verilecektir.
- 2- Dükkân, han, fabrika ve depo gibi gelir sağlayan gayrimenkuller muhacirlere dağıtıldıktan sonra kalan komisyon denetimi altında açık artırmayla satılacaktır. (madde 16)
- 3- Komisyonlar, sürgün edilenin geride kalan malının ve mülkünün idaresinde doğrudan Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olacak ve alacağı emirlerle görevini yerine getirecek ve yapacağı işleri yerel idareye bildirecektir. (madde 24)
- 4- Komisyonun ve belirtilen heyetin oluşturulması Dâhiliye Nezareti'nin iznine bağlı olup, gerektiğinde işiyle ilgili direktifler verebilecek ve bu konuda vilayet makamı bilgilendirilecektir. (madde 25)
- 5- Komisyon, muhacir iskânı ve denetimi için yerel idareyle birlikte çalışacaktır. (madde 26)

- 6- Komisyon, görüş ve araştırmasını ayrıntılı düzenleyeceği raporları 15 günde bir Dâhiliye Nezareti'ne ve vilayet makamına gönderecektir. (madde 27)
- 7- Komisyon, emvâlin yönetimini bu talimatnameye göre yapacak ve yerel memurlar, yazıları ilgili yerlere ulaştıracaktır. (madde 28)
- 8- Komisyon üyeleri, o bölgede emlâk ve arazinin idaresinde ve korunmasında ve hesap işlerinde ortaklaşa sorumlu tutulacaktır. (madde 29)
- 9- Komisyonun haberleşmesi ve yazışması başkan tarafından yerine getirilecek veya başkanın yerine seçtiği üye tarafından başkan namına yapılacaktır. (madde 31)
- 10- Komisyon başkanın uygun görmesi halinde komisyon üyesini, talimatnamede belirlenen bir görevi yerine getirmek üzere yetkili kılabilir. (madde 32)
- 11- Komisyon başkanına, Muhacir Tahsisatından günlük 1,5 lira, üyelerine de 1'er lira verilecek ve görev için bir yerlere gittiklerinde ayrıca yolluk ücreti ödenecektir. (madde 33)
- 12- Komisyon oluşturulmayan ve gönderilmeyen illerde bu yönetmelik hükümlerinin uygulanması yerel idareye aittir olacaktır. (madde 34)

Ermenilerden kalan malın idare edilmesi için bir heyet oluşturulacağı hükmü, 25'inci maddede düzenlendi. Buna göre komisyon ve heyetin oluşturulmasında yetkili kurum Dâhiliye Nazırlığıdır.

Yaklaşık üç ay sonra yürürlüğe girecek 26 Eylül 1915 tarihli geçici Tasfiye Kanunu ile kurulan Tasfiye Komisyonu'nun, Emvâl-i Metrûke Komisyonu üstünde görev icra ettiği anlaşıyor.

İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, Diyarbekir vilayetine gönderdiği ek telgrafta, Diyarbekir'de Ermenilerin tahliye edildiği karye ve kasabalara muhacir iskânı ve Ermenilerden metrûk emvâli ve emlâki icra ve idare etmek üzere teşkil olunan Emvâl-i Metrûke Komisyonu Riyaseti'ne vali emeklilerinden Nâzım, azalığına da eski defterdar çalışanı Reşid beylerin tayin edildiği bildirildi.¹

Sivas vilayetine ve Canik mutasarrıflığına da benzer bir telgraf gönderildi ve yine vali emeklisi Mahzar, Emvâl-i Metrûke Komisyonu Riyaseti'ne, eski defterdar çalışanı Hüsnü de komisyon azalığına tayin edildi.²

Diyarbekir ve Sivas'ta vali emeklisi komisyon başkanı olurken, İzmid'te Hapishane-i Umumi Müdürü, İzmid Emvâl-i Metrûke Komisyonu Riyaseti'ne atandı.³

Anadolu'nun daha başka vilayetlerine Mamuretülaziz'e (Elazığ)⁴, Konya'ya⁵ ve Ankara'ya⁶ komisyonların kurulması amacıyla Dâhiliye Nezareti'nden şifreli telgraflar gönderildi.

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 54/331, 24 Haziran 1331 (7 Temmuz 1915).

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 54/332, 24 Haziran 1331 (7 Temmuz 1915).

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 479/51, 26 Haziran 1331 (9 Temmuz 1915).

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 481/43, 14 Temmuz 1331 (27 Temmuz 1915).

5 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 486/137, 20 Ağustos 1331 (2 Eylül 1915).

6 BOA, DH.ŞFR, 488/79, 28 Ağustos 1331 (10 Eylül 1915).

İşkânda yaşanan sorunlar üzerine Emvâl-i Metrûke Komisyonlarına, iskân işlerinin önemi de hatırlatıldı.¹

Ayrıca bu komisyonlar kayıtlar konusunda da uyarıldı.

İşkân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, Adana, Haleb ve Maraş Emvâl-i Metrûke Komisyonu Riyasetlerine ve 5 vilayet ve 3 sancağa gönderdiği 22 Haziran 1915 tarihli şifrede, Ermenilerin tahliye edildiği kasaba ve karyelerdeki mekteplerin, oralara yerleştirilecek İslam muhacirlere mektep olarak tahsis edilmesi ve binanın mevcut âletlerinin de bir deftere kaydının yapılması istendi.²

Mamuretülaziz, Diyarbekir ve Sivas vilayetlerine gönderilen 5 Temmuz 1915 tarihli Dâhiliye Nezareti şifresinde de, Emvâl-i Metrûke Komisyonları, bizzat Ermenilerin sürüldüğü yerlerde hasat işlemini yönetmekle görevlendirildi.³

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Katalog taramasından birçok vilayet ve livada 33 Emvâl-i Metrûke Komisyonu'nun faaliyet gösterdiğini belirledim. Listede Van ve Muş'la ilgili komisyon ismi yer almadı, bu halde Van ve Muş'ta ya Ermeni yoktu ki komisyona gerek görülmedi ya da Ermeni vardı ama öylesine sürüldüler ki komisyon kurulmasına bile gerek kalmamış olmalı.

Bu komisyonlar Edirne'den Sivas'a, Giresun'a, Erzurum'a, Bitlis'e ve Urfa'ya kadar 33 vilayet ile livada kurulmuş ve faaliyet göstermiştir (Bakınız, *Belge 11-Emvâl-i Metrûke Komisyonları*):

- 1- Sivas Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 2- Adana Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 3- Haleb Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 4- Diyarbekir Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 5- Mamuretülaziz (Elazığ) Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 6- Bitlis Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 7- Erzurum Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 8- Ankara Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 9- Hüdavendigâr (Bursa) Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 10- Canik (Samsun) Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 11- İzmid Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 12- Maraş Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 13- Trabzon Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 14- Eskişehir Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 15- Tokat Emvâl-i Metrûke Komisyonu

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 54/442, 30 Haziran 1331 (13 Temmuz 1915) tarihli şifre.

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 54/101, 9 Haziran 1331 (22 Haziran 1915).

3 BOA, DH.ŞFR, 54/301, 22 Haziran 1331 (5 Temmuz 1915) tarihli şifre, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 188.

- 16- Konya Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 17- Dersaadet (İstanbul) Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 18- Beyoğlu Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 19- Sungurlu Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 20- Malkara Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 21- Keskin Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 22- Edremid Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 23- Kayseri Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 24- Develi Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 25- Adapazarı Emvâl-i Metrûke Komisyonu..
- 26- Niğde Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 27- Kastamonu Emvâl-i Metrûke Komisyonu..
- 28- Karesi (Balıkesir) Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 29- Edirne Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 30- Urfa Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 31- Erzincan Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 32- Giresun Emvâl-i Metrûke Komisyonu
- 33- Ordu Emvâl-i Metrûke Komisyonu

4.3.2- Tasfiye için 42 komisyon

Tasfiye Kanunu ve bununla ilgili nizamnamede öngörülen Tasfiye Komisyonları 1915 yılı sonunda oluşturuldu ve faaliyete başladı. Çeşitli vilayet ve livada faaliyet gösteren Tasfiye Komisyonlarıyla ilgili belirlenen sayı 30'un üzerindedir.

1916'nın başında İstanbul dâhil 33 Tasfiye Komisyonu¹ belirtilirken, bunun bir eksiğiyle 32 komisyon² olduğu da ifade edildi.

Yerinden yurdundan başta Ermeniler olmak üzere tüm sürülenlerin mallarını tasfiye etmek amacıyla bizzat İttihatçı hükümetin görevlendirdiği komisyonlar tüm Anadolu illerinde faaliyet gösterdi. Komisyonların asıl görevinin, adı üstünde sürülenlerin mallarını tasfiye etmek olduğu da zaten kanun ve tüzükle belirtilmiştir. Bu da, Ermenilerle ilgili güvenlik gerekçeli resmî tezin anlamsızlığını ortaya koymaktadır.

1 *İkdam*, 19 Kanunuevvel 1331 (1 Ocak 1915) ve *Sabah*, 21 Kanunuevvel 1331 (3 Ocak 1915) (Her iki gazetenin tarihinde miladi yıl 1916 olacak. N.O.), aktaran, Önder Duman, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Müttefikleri Arasında Bir Diplomatik Kriz: Ermeni Emvâl-i Metrûkesi ve Borçları*, ASAM, Ermeni Araştırmaları, yaz 2006, sayı: 22, sf. 124.

2 BOA, DH. ŞFR, 59/239, aktaran, Doç. Dr. Levent Yılmaz, Türk Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Halaçoğlu'ya açık mektup, *Radikal*, 1 Eylül 2007; Alman Büyükelçiliği kayıtlarından aktaran, Türkiye'de Etnik Çatışma-Hilmar Kaiser, sf. 143.

26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu¹ ve ardından bununla ilgili çıkarılan 8 Kasım 1915 tarihli nizamname² ile Tasfiye Komisyonları faaliyete başladı. Nizamnamenin yürürlük tarihinin 10 Kasım 1915 olduğu dikkate alınacak olursa, Dâhiliye Nezareti'nin daha öncesinde komisyonlar için harekete geçtiği anlaşılıyor.

Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği'nin 6 Kasım 1915 tarihli evrakına göre "Emvâl-i Metrûke Komisyonları, Tasfiye Komisyonları şekline dönüştürülmesinden sonra, bu komisyonlarda görevlendirilecek kişilerin bildirilmesi" istendi.³

Bu yöndeki faaliyet devam etmiş olacak ki, Dâhiliye Nezareti'nden Trabzon vilayetine gönderilen 16 Aralık 1915 tarihli şifrede, Trabzon'daki Emvâl-i Metrûke Komisyonu'nun Tasfiye Komisyonu'na devri emri verildi.⁴ Ayrıca Tasfiye Komisyonu'nun çalışmaya başlamadığı vilayet ve sancaklarda, Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonlarının benzer faaliyeti yerine getirmekle görevli olduğuna dikkat çekildi.⁵

Tasfiye Komisyonu'na gerekli üye bulunmasında ve kurulmasında o denli 'titiz' çalışılıyor olacak ki, resmî dairelerden memur gönderilmesi uygun bulundu.⁶ Komisyonlarda çalışacakların günlük ücreti en fazla 40 kuruş olarak belirlendi.⁷

Özel şifre

Tasfiye Komisyonu ile Dâhiliye Nezareti arasındaki ilişkinin öneminden dolayı, özel işaret, muamelat ve tebligat hususları belirlendi.⁸

Anlaşıyor ki, Tasfiye Komisyonu faaliyetiyle ilgili özel şifre belirlenmiş. Böylesi açık kurumda bile özel şifrenin belirlenmiş olması, neyi gizlemenin gerekçesi olabilir?

Acaba bugüne kadar bu defterlerden tek satır bile açıklanmamasının nedeni, özel şifreli kayıt düzeni olabilir mi?

Maliye'ye ilhaki

8 Kasım 1915 tarihli Nizamnameye göre, komisyon oluşumunda Dâhiliye, Adliye ve Maliye nezaretleri etkin olmuştur ki komisyon başkanı Dâhiliye Nezareti'nin tayin ettiği üyedir. (Nizamname, madde 5)

1 *Takvim-i Vekayi*, 14 Eylül 1331, No: 2303, aktaran, *DÜSTUR*, Tertib-i Sanî (2. Tertip), cilt: 7, Dersaadet-1336, sf. 737-740.

2 *Takvim-i Vekayi*, 28 Teşrinievvel 1331, sayı: 2343 ve tashih sayı: 2345'ten aktaran, hazırlayan Karakoç Sarkis, *Sicilli Kavanini*, cilt: 16, Cihan Kitaphanesi-1936, sayfa 687-691.

3 Katalog, BOA, DH.HMŞ, 12/31, 28 Z 1333 (24 Teşrinievvel 1331-6 Kasım 1915).

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 501/98 3 Kanunuevvel 1331 (16 Aralık 1915) tarihli.

5 Katalog, BOA, DH.HMŞ, 12/40, 15 Kanunuevvel 1331 (28 Aralık 1915).

6 Katalog, BOA, DH.HMŞ, 12/59, 10 Kanunusani 1331 (23 Ocak 1916).

7 Katalog, BOA, DH.HMŞ, 12/60, 12 Kanunusani 1331 (25 Ocak 1916).

8 Katalog, BOA, DH.HMŞ, 12/65, 13 Kanunusani 1331 (26 Ocak 1916).

Fakat daha sonra 13 Mayıs 1916 tarihli Dâhiliye Nezareti evrakına göre, Tasfiye Komisyonları Maliye Nezareti'ne ilhak edildi.¹

Bu tarihten sonra Tasfiye Komisyonlarının faaliyetini Maliye'ye bağlı olarak sürdürdüğü anlaşıyor. (Maliye Nazırı Cavit, Karadeniz'de Rusya'ya saldırı sonrası istifa ettiği için 23 Teşrinievvel 1330 (5 Kasım 1914) tarihi itibarıyla Dâhiliye Nazırı Talât, Maliye Nazırlığını vekâleten üstlendi ve 22 Kanunusani 1332 (4 Şubat 1917) tarihine kadar sürdürdü.²

42 komisyon

Tasfiye Komisyonu'nun hangi vilayet veya sancakta görev yaptığıyla ilgili peş peşe üç liste hazırlandı.³

1'inci liste: Tasfiye Komisyonu listesinin bulunduğu şifre Dâhiliye Nazırı Talât imzasıyla 6 Ocak 1916 tarihlidir. Bu şifre, 11 vilayet ve 10 sancak ile isimleri tek tek sıralanan 32 Tasfiye Komisyonu Riyaseti'ne gönderildi.⁴

2'nci liste: Tasfiye Komisyonlarıyla ilgili bir diğer önemli belge 18 Şubat 1916 tarihli olup, tam 35 tane Tasfiye Komisyonu ismi sıralandı.⁵

3'üncü liste: Gerek listeyi içeren belge ile gerek Nazır Talât'ın telgraf tarihi, 1916 yılı Ocak ve Şubat ayıdır. Bundan sonraki süreçte yeni komisyon kurulmuş ve bazılarının da kapatılmış olabileceğinden hareketle, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Kataloğu taramasından 37 komisyonun faaliyet gösterdiğini belirledim.

Bunların her birinin belgesi incelenmeden, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Kataloğu'ndaki bilgiler esas alındı. Fakat kimi belgelerde Adana Tasfiye Komisyonu ve Adana-Mersin Tasfiye Komisyonu, Sivas Tasfiye Komisyonu ve Sivas Karahisar-ı Şarki Tasfiye Komisyonu, Merzifon Tasfiye Komisyonu ve Merzifon-Havza Tasfiye Komisyonu yazılmış olsa da, bunları tek komisyon olarak dikkate aldım.

Ayrıca bir vilayet veya sancakta hem tasfiye komisyonu hem de emvâl-i metruk ve tasfiye komisyonu olarak iki farklı adlandırma var. Erzurum Tasfiye Komisyonu ile Erzurum Emvâl-i Metruk Tasfiye Komisyonu ya da Maraş Tasfiye Komisyonu ile Maraş Emvâl-i Metruk Tasfiye Komisyonu gibi.

1915 yılı sonu, Emvâl-i Metruk Komisyonlarının, Tasfiye Komisyonu olarak dönüştürülmesi süreci olduğu hatırlanırsa, tarihi 1915 yılı sonuna denk gelenlerin

1 BOA, HR. SYS, 2873/3_35, 30 Nisan 1332 (13 Mayıs 1916) tarihli, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 367-368. Fakat, yine Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün aynı kitabı Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, 1995 baskısında sf. 146'da bu belgenin referansı şöyle: BOA. HU. Kr. 109/3.

2 İhsan Güneş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-2012, sf. 155, 179.

3 BOA, DH.MB.HPS, 156/89, 26.Ra.1334 (19 Kanunusani 1331-1 Şubat 1916); BOA, DH.HMŞ, 12/81, 28.Ra.1334 (21 Kanunusani 1331-3 Şubat 1916); BOA, DH.EUM.MEM, 73/43, 14.R.1334 (5 Şubat 1331-18 Şubat 1916).

4 BOA, DH.ŞFR, 59/239, 24 Kanunuevvel 1331 (6 Ocak 1916).

5 BOA, DH.EUM.MEM, 73/43, 5 Şubat 1331 (18 Şubat 1916).

durumunu böyle değerlendirmek mümkündür. Ama belge tarihi 1916 yılı içerisinde olanlar da var, eğer bunlar yazım hatası değilse, bu şekilde yani 'Emvâl Metrûke Tasfiye Komisyonu' şeklinde adlandırma yapıldığı anlaşılıyor.

Diğer iki listede yer alıp, katalog taramasından belirlediğim 37 komisyon arasında ismi bulunmayan Cebel-i Bereket (Osmaniye), Bilecik, Konya, Adapazarı ve Sivrihisar (toplam 5) komisyonları da eklendiğinde Tasfiye Komisyonu liste toplamı 42'ye çıktı.

Bu halde Ermeni ile Rum ve genel olarak sürülen 'öteki'nin mülkünü tasfiye etmek amacıyla 42 Tasfiye Komisyonu faaliyet göstermiştir. (Bakınız, *Belge 12- Ermeni ve Rum'un Mülkünü Tasfiyenin Komisyonları*.)

Tasfiye Komisyonu'nun bulunduğu vilayet ve sancaklar listesinde de Van ve Muş'u bulmak mümkün değil, Emvâl-i Metrûke Komisyonu'nun olmaması gibi.

42 Tasfiye Komisyonu listesi şöyledir:

- 1- Adana Tasfiye Komisyonu
- 2- Edirne Tasfiye Komisyonu
- 3- Erzurum Tasfiye Komisyonu
- 4- İzmir Tasfiye Komisyonu
- 5- Trabzon Tasfiye Komisyonu
- 6- Canik (Samsun) Tasfiye Komisyonu
- 7- Yozgat Tasfiye Komisyonu
- 8- Sivas Tasfiye Komisyonu
- 9- Tokat Tasfiye Komisyonu
- 10- Kayseri Tasfiye Komisyonu
- 11- Develi Tasfiye Komisyonu
- 12- Halep Tasfiye Komisyonu
- 13- Diyarbakır Tasfiye Komisyonu
- 14- Urfa Tasfiye Komisyonu
- 15- Ankara Tasfiye Komisyonu
- 16- Dersaadet (İstanbul) Tasfiye Komisyonu
- 17- Mamuretülaziz (Elazığ) Tasfiye Komisyonu
- 18- Hüdavendigâr (Bursa) Tasfiye Komisyonu
- 19- Orhangazi Tasfiye Komisyonu
- 20- Gemlik Tasfiye Komisyonu
- 21- Karesi (Balıkesir) Tasfiye Komisyonu
- 22- Ordu Tasfiye Komisyonu
- 23- Ayıntab (Gaziantep) Tasfiye Komisyonu

- 24- Bitlis Tasfiye Komisyonu
- 25- Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Tasfiye Komisyonu
- 26- Kastamonu Tasfiye Komisyonu
- 27- Burdur Tasfiye Komisyonu
- 28- Niğde Tasfiye Komisyonu
- 29- Giresun Tasfiye Komisyonu
- 30- Menteşe (Muğla) Tasfiye Komisyonu
- 31- Merzifon Tasfiye Komisyonu
- 32- Amasya Tasfiye Komisyonu
- 33- Antakya Tasfiye Komisyonu
- 34- Erdek Tasfiye Komisyonu
- 35- Kozan Tasfiye Komisyonu
- 36- Maraş Tasfiye Komisyonu
- 37- Eskişehir Tasfiye Komisyonu
- EK: 1'inci ve 2'nci listede bulunan komisyonlar
- 38- Cebel-i Bereket (Osmaniye) Tasfiye Komisyonu
- 39- Bilecik Tasfiye Komisyonu
- 40- Konya Tasfiye Komisyonu
- 41- Adapazarı Tasfiye Komisyonu
- 42- Sivrihisar Tasfiye Komisyonu

4.3.3- Milyonların sürgün defteri nerede?

Sürgün edilenlerin alacağı, borcu ve malıyla ilgili kaydın nasıl tutulacağı yön-temine, Tasfiye Komisyonu oluşturulmasını öngören nizamnamenin ekinde açıklık getirildi.

Emvâl-i metrûke kayıt sistemi, '13 Eylül 1331 Tarihli Kanunu Muvakkatın Su-veri İcraiyesi Hakkında Nizamname'nin Zeyilinde, Emvâl-i Metrûke Tasfiye Ko-misyonlarının Esas [ve Cari] Defteri'nde düzenlendi.¹

Nizamname, Tasfiye Komisyonu'nu yeniden yapılandırmak amacıyla 1922'de değiştirildi. 31 Teşrinievvel 1338 (1922) tarihli 1954 no'lu kararnameyle² nizam-namenin 5'inci ve 8'inci maddeleri değiştirken, 7'nci maddesi kaldırıldı ve nizam-nameye de bir madde eklendi.

26 Teşrinievvel 1331 tarihli nizamnamenin ardından hazırlanan zeyliyle 'esas ve cari deftere' yönelik özel bir düzenleme yapıldı.

1 Hazırlayan Karakoç Sarkis, *Sicilli Kavanini*, cilt: 16, Cihan Kitaphanesi-1936, sf. 691-697.

2 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 3, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 100-101.

Sürülen Ermenilerin malları kaydının yapılması konusu, ilk kez 28 Mayıs 1331 (10 Haziran 1915) tarihli 'Harp ve Olağanüstü Siyasi Durum Sebebiyle Başka Yerlere Gönderilen Ermenilere Ait Mülk ve Arazinin İdare Şekli Hakkında Talimatname'de yer aldı:

"Madde 3- Koruma altına alman eşyanın cinsi, miktarı, değerleri sahiplerinin isimleri uzun uzadıya belirtilerek deftere yazıldıktan sonra lise, okul, ev gibi depoya elverişli olabilecek yerlere gönderilecek, sahipleri ayırt edilebilecek şekilde ayrı ayrı konularak korunmasına özen gösterilecek ve eşyanın özelliği, miktarı ile sahibinin ismi, alındığı yer ve korunduğu yeri bildirir bir tutanak düzenlenerek asli yerel idareye ve onaylı bir sureti Emvâl-i Metrûke Komisyonu'na verilecektir."¹

Haziran'daki yönetmelikte, iki defter tutulacağı ve aslının mülki amire ve suretinin de Emvâl-i Metrûke Komisyonu'na verileceği belirtildi.

Ayrıca bu yönetmelikte üç yerde daha kayıtla ilgili sisteme dikkat çekildi; boşaltılan köylere yerleştirilen muhacirlere verilen eve, tarihe, arazinin cinsine kadar tüm detayın (madde 12) yanı sıra ne kadar arazi ve mülk verildiğinin (madde 18) ve bu göçmenlerin il, ilçe bazında nüfusunun da (madde 17) özel deftere yazılması istendi.

10 Haziran 1915 tarihli yönetmelikte öngörülen bu kayıt sistemi, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun 8'inci maddesi gereği hazırlanan ve 10 Kasım 1915'te yürürlüğe giren nizamnamenin zeyline göre yeniden belirlendi.

26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nda özel olarak ismi verilen Tasfiye Komisyonu'nun (kanunun 6'ncı maddesi), kuruluşu ve görevinin ne olacağı nizamnameyle (1, 2, 5, 10, 11 ve 13'üncü maddeleri) belirlendi. Nizamname zeyliyle de Tasfiye Komisyonu'nun kayıt sistemi düzenlendi. Aslında bu, sürgün edileni tasfiye etme işleminin kayıdıdır.

Nizamnamede sürülen kişiyle ilgili kayıtların 'esas ve cari' olmak üzere iki defterde tutulacağı (madde 2) ve yolsuzluktan doğrudan Tasfiye Komisyonu Reisinin sorumlu olacağı belirtildi:

"Madde 19- Tasfiye Komisyonlarınca tutulacak defatiri hesabiyle (hesap defterleri) bir esas defterile bir de emvâl metrûke hesabı cari defatirinden ibaret olmak üzere iki defterin nümuneleri ve sureti istimallerini mübeyyin (açıklayan) tarifname işbu nizamnameye raptedilmiştir (eklenmiştir). Komisyonlar lüzum ve ihtiyaç görebilecekleri defatiri muavineyi de istimal ederler (kullanabilirler).

Hesabatin muntazaman ve tarifnamede munderiç kavait (belirtilen kurallar) da-iresinde tutulmasını teminen komisyon reisi kuyudu defatiri (kayıt defterlerinin) mütemadiyen tahtı teftiş ve murakebede bulunduracak ve hesabın adem-i intizamından (düzensizlikten) tevellüt edebilecek nevakıs (doğacak eksiklikler) ve suüstimalâtın mes'uliyeti reise raci olacaktır (geri dönecektir)."

1 BDH, Klasör: 361, E. Dosya No: 1030, Y. Dosya No: 1445, Fihrist No: 1-3, aktaran Genelkurmay ATA-SE, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918*, cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2005, sf. 139-142, 433-438.

Öncesinde aslı ve sureti şeklinde olan kayıtlara yönelik sınıflandırma, nizam-namede ‘esas ve cari’ defter olarak yapıldı.

Diğer bir deyişle, bu ‘esas ve cari’ defterler sürgün edilenin beşeri ve ekonomik tüm kaydının yapıldığı defterlerdir.

14 hesap kaydı

Nizamname ekinde, ana hatları çizilen kayıt sistemiyle ilgili olarak, 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli kanunu muvakkat gereğince Tasfiye Komisyonlarının tutacağı ‘esas’ defterde 14 hesap şöyle belirlendi:

- 1- Metrûkatı umumiye (genel terk edilmişler)
- 2- Nukutu metrûke (terk edilen para)
- 3- Mevduatı metrûke (terk edilen mevduat)
- 4- Matlubatı metrûke (terk edilen alacak)
- 5- Satılan emvâlin menkûle bedelatı (karşılığı)
- 6- Hazinei evkafa verilen emvâli gayrimenkûle bedelâtı
- 7- Hazinei Maliyeye verilen emvâli gayrimenkûle bedelâtı
- 8- Düyunu metrûke (terk edilen borç)
- 9- Düyunu tediyatı (borç ödemesi)
- 10- Metrûk emvâli menkûle masarifi
- 11- Sarfiyatı muvakkate (geçici harcama)
- 12- Eşhası zimemi (zeylde var: Yolsuzluklardan mütevellit) (Yolsuzluktan doğan kişisel zimmetler, borçlar)
- 13- Nakledilen eşhas hesabı carisi
- 14- Mal sandıkları hesabı carisi

Tasfiye Komisyonu’nun ‘esas’ defterindeki bu hesapların her birinin kapsamı tek tek açıklandı.

Yolsuzluk kalemi olarak ‘Eşhası zimemi’ belirlenmiş. Buna göre, terk edilmiş taşınır malların idaresinde ve satışından dolayı birinin zimmetine geçtiği belirlenen paraların kaydı bu kaleme yapılacaktır.

Demek ki, emvâl-i metrûkedeki kişisel yolsuzluğu bu kalemde görmek imkânı olacaktır.

Esas defterinin dışında, ayrıca ‘Emvâl-i metrûke hesabı cari defterinin sureti kayıt ve istimali’ ile cari işlemlerin kaydının nasıl yapılacağına detayları açıklandı. Bu defter, sürülen kişinin terk ettiği para, mevduat ve alacağıyla, menkul ve gayrimenkul malları bedellerinden tahakkuk eden ve bunlara mahsuben Tasfiye Komisyonlarınca toplanan, geri alman ve tahsil edilip emaneten Mal Sandıklarına ve-

rilan paralarla, mallarla ilgili yapılan masrafları gösteren biçimde düzenlenmiştir.

Esas ve cari defter kayıt sistemiyle, sürülen kişi hakkında neler yapıldığının bilgisini bir araya getirmek hedeflendi.

Yüzlerce sürgün defteri

Bu halde 26 Teşrinievvel 1331 tarihli nizamname ekine göre her bir Tasfiye Komisyonu'nun 'esas ve cari' olmak üzere ikişer tane defter kaydını tutmuş olması gerekiyor.

Milyonlarca insan sürüldüğü ve Tasfiye Komisyonları tüm Anadolu kentlerinde faaliyet gösterdiği için, yüzlerce sürgün defteri kaydının bulunması lazımdır.

Rum mallarıyla ilgili 21 Şubat 1916 tarihli Talimatname'nin eki 20 Mart 1918 tarihli Tarifname'nin '2'nci kısım: Metrûkatın Tarz-ı Tesellüm, Tahrir ve Muhafazası'nın 1'inci maddesinde, Rumlardan kalan mallarının yeniden tespiti ve tapuya kaydına yönelik düzenlemenin içeriğinde, dikkate alman belgelerinden biri de 'esas defter' olarak sunuldu.¹

Böylece esas defter bir başka resmî evrakta da belirtilmiş oldu.

Hadi yüzlerce değilse bile, en azından 42 komisyon bölgesinde nizamname gereği bir 'esas' ve bir de 'cari' olmak üzere kaydedilen 42'şer tane esas ve cari defterin yani toplam 84 defterin bulunması lazımdır.

Kitabın birinci baskısında 33 Tasfiye Komisyonu'nun varlığı dikkate alınarak 66 defter olabileceğine dikkat çekilmişti. Fakat komisyon sayısında artış olduğu için öngörülen defter sayısı da 66'dan 84'e çıktı.

Peki, bu defterler nerede?

Bu nizamnameye rağmen kaydı tutulmadı da, onun için mi hiçbir defter hakkında bilgiye ulaşmak mümkün olmadı.

Tasfiyesi Komisyonu'nun icrasının, daha doğrusu sürgün edilen hakkında neler yapıldığının kaydının yer aldığı defterlerin tek bir sayfası gün yüzüne çıkmadı veya çıkartılmadı.

Milyonlarca insan sürüldü, bunların hiç mi kaydı tutulmadı?

Kaydı tutulduysa bu sürgün defterleri nerede?

4.3.4- Defterler Adalet Bakanlığı'nda

Sürgün edilenin malının ve mülkünün tasfiye işlemi kaydının tutulduğu Tasfiye Komisyonu 'esas ve cari' defterler resmen yasaklı. 1915'lerden bugüne, bu defterlerin tek satırı açıklanmadı.

1 BOA, DH.HMŞ, 12/82.

Adalet Bakanlığı ilgili biriminin mahkemeye gönderdiği yazıda, üstü kapalı bir şekilde bu defterlerden bahsedilmektedir.

Adalet Bakanlığı Uluslararası ve Dış İlişkiler Genel Müdürü Hâkim Abdülkadir Kaya, Hafik Sulh Hukuk Mahkemesi'ne Ermeni Köşker Agop¹ ve Hafik Cumhuriyet Başsavcılığı'na Ermeni Tomarsa Marziye² hakkında birer değerlendirme yazısı gönderdi. (Bakınız, *Belge 13- Adalet Bakanlığı, Defterlerden Yazdı*)

Hafikli Ermeni Köşker Agop ve Tomarsa Marziye'nin 1915'te öldüğü belirtilen iki yazının çoğu yerinde, aynı hukuki metinler ve aynı cümleler yer aldı. Evraka göre Köşker Agop'un mirasçısı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı K.A., Tomarsa Marziye'nin mirasçısının isim yoktur.

Hafikli Ermeni Köşker Agop'un durumunun incelendiği 25 Haziran 2003 tarihli yazının dikkat çeken dört önemli sonucu vardır:

- 1- Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı K.A., mahkemenin gönderdiği nüfus ve tapu belgelerine göre, Hafikli Ermeni Köşker Agop büyük dedendir.
 - 2- T.C. vatandaşı K.A., büyük deden Köşker Agop'un malını 'alamazsın'.
 - 3- Tasfiye Komisyonu kayıtlarının yazıldığı esas ve cari defterlerdeki şerhe göre, Köşker Agop'un malı ve mülkü Hazine'ye intikal etmiştir.
 - 4- Ayrıca K.A.'ya bahsettiğin mal, büyük deden Köşker Agop'un değil de denmemiştir.
- Bu dört sonuç, Tomarsa Marziye mirasçısı için de geçerlidir.

T.C. vatandaşı K.A., Sivas Hafik ilçesi Çınarlı [Çınarlı köyünün resmî adı 1940'da Oğnevit, 1968'de Öğnevit olarak kaydedilmiş. 1940 nüfus sayımı kaydına göre, Hafik Merkez nahiyesi Oğnevit köyü nüfusu 581 erkek, 726 kadın ve toplam 1.307'dir.³ İçişleri Bakanlığı'nın 1968 köylerle ilgili çalışmasında Çınarlı köyünün eski adı: Öğnevit'tir.⁴] köyünde 1915'te vefat eden dedesinin babası Ermeni Köşker Agop'tan 'kalan malın mirasçısıyım' diyerek Hafik Sulh Hukuk Mahkemesine başvurdu.

Hafik Sulh Hukuk Mahkemesi, 27.12.2003 (yıl 2002 olmalı) tarih ve 2002/... sayılı⁵ yazısıyla, "Türk vatandaşı mirasçılarının, mirasçı olabilmeleri yönünden" Ermeni olan ve nüfusta kaydı bulunmayan muris (miras bırakan) Köşker Agop'un durumunu Adalet Bakanlığı'na sordu.

Adalet Bakanlığı Uluslararası Hukuk ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, 26.2.2003 tarih ve 3.11.77.2003 sayılı yazısıyla, mahkemeden davacılara ait nüfus kayıt örneği ve tapu kayıtları dâhil tüm belgelerin örneğinin gönderilmesini istedi.

1 Adalet Bakanlığı Uluslararası ve Dış İlişkiler Genel Müdürü Hâkim Abdülkadir Kaya'nın Hafik Sulh Hukuk Mahkemesi'ne gönderdiği 25 Haziran 2003 tarih ve B.03.0.UİG.0.00.00.0.3.11.77.2003 sayılı yazısı.

2 Adalet Bakanlığı Uluslararası ve Dış İlişkiler Genel Müdürü Hâkim Abdülkadir Kaya'nın Hafik Cumhuriyet Başsavcılığı'na gönderdiği 18 Ağustos 2004 tarih ve B.03.0.UİG.0.00.00.00.0.3.11.588.2004 sayılı yazısı.

3 Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *1940 Genel Nüfus Sayımı*, cilt: 2, 1944, sf. 582.

4 İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, *Köylerimiz*, Ankara-1968, sf. 147.

5 Belge hakkında bilgilenmemi sağlayanın isteği üzerine, bu ve diğer sayı no'sunu yazmadım. N.O.

Mahkeme 19.3.2003 tarih ve 2002/... sayılı yazısıyla dosyada istenen evrakın birer kopyası ile 27.5.2003 tarih ve 2002/... sayılı yazısıyla da, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı'ndan alınan tapu kaydının onaylı örneğini gönderdi.

Genel Müdür Hâkim Abdülkadir Kaya, nüfus ve tapu kayıtları hakkında tek kelime etmeden, muris Köşker Agop'un ölüm tarihi itibarıyla o dönemde yürürlükte bulunan 'Emvâl-i Metrûke Kanunları göz önüne alınması gerekmekte' olduğunu belirtti. Müdür Kaya, Lozan Antlaşması'nın 6 Ağustos 1924 olan yürürlük tarihinden önce 'fırar ve tegayyüp' olanların mallarına el konulacağına ve aksine el konulmayacağına yönelik ilgili maddeyi aktardıktan sonra, "Emvâli Metrûke Kanunlarının Lozan Antlaşması ile yürürlükten kalkmış olması..." şeklinde bir yorum yaptı.

Genel Müdürü Hâkim Abdülkadir Kaya, Hafikli Ermeni Tomarsa Marziye hakkında Hafik Sulh Hukuk Mahkemesi'nin yazısına cevaben Hafik Cumhuriyet Başsavcılığı'na gönderdiği yazısında da, Anayasa Mahkemesi'nin 22.4.1963 tarihli 1963/64 no'lu (Bu, 1963/94 no'lu olacaktır. N.O.) kararının gerekçesini dört sayfa aktardıktan sonra, "Emvâl-i Metrûke Kanunları ve kararnameleri bundan sonra da uygulanacaktır" diye ifade etti. Kaya, yine üç sayfalık Lozan Antlaşması'nın yürürlük tarihi ve 'fırar ve tegayyüp' haliyle ilgili resmî metinleri alıntıladi ve ardından, "Buna göre, Emvâli Metrûke Kanunlarının Lozan Antlaşması ile yürürlükten kalkmış olması, bu kanunlar yürürlükte iken doğmuş olan hukukî durumu değiştirmeyecektir..." gibi, Köşker Agop'la ilgili yazısındaki değerlendirmeyi aynen tekrar etti.

Hatta Genel Müdür Kaya, Tomarsa Marziye ile ilgili gönderdiği yazısında kanunun tümünü değil, bazı maddelerinin kaldırıldığı tespitinde bulundu. İlgili talimatnameyi ve Maliye Bakanlığı'nın 29 Kasım 1949 tarihli ve 714 sayılı genelgesini değerlendiren Genel Müdür Kaya yazısında "Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 6 Ağustos 1924 tarihinden sonra, 13 Eylül 1331 tarihli Muvakkat Kanunun 1. ve 2. maddeleriyle 15 Nisan 1339 tarih ve 333 sayılı Kanunun 6. maddeleri yürürlükten kalkmıştır. Türk Devleti Lozan Antlaşmasıyla sonradan öğrendiği olayları araştırmamayı ve Emvâl-i Metrûke Kanunlarını uygulamamayı kabul etmiştir" denildi.

Buna göre 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli Tasfiye Kanunu'nun 'Tasfiye Komisyonu ile sürülen kişinin malının tasfiye edilmesi' (madde 1; madde hükümlerini ben ekledim.), 'Hazine'nin sürülen kişinin geride kalan malına el koyması' (madde 2) ve 15 Nisan 1339 (1923) tarihli kanunun 'Sahibinin başında olmadığı mala el konması' (madde 6) gibi maddelerinin kaldırıldığı da iddia edildi.

Önce 'kanun tamamen ilga edildi' dendi, devamında kanun değil "bazı maddeleri kaldırıldı" gibi yoruma devam edildi.

'Emvâli Metrûke Kanunları' denilen bilinen adıyla Tasfiye Kanunu, hem yürürlükte, hem yürürlükte değil!

Yok, bu kanunun sadece bazı maddeleri ilga edildi!

Hukuken, Lozan Antlaşması'nın yürürlük tarihini belirleyen talimatname veya genelge, bir kanunu veya kanunun bazı maddelerini nasıl yürürlükten kaldırabilir?

'Kanunların kalktığı' yorumu ilgili talimatnamenin Lozan Antlaşması'nın yürürlük tarihi 6 Ağustos 1924'ten sonra 'kanun hükmünün' uygulanmayacağı şeklindeki ifadeye dayandırılıyor, ama bu yanlıştır; çünkü bu Emvâl- Metrûke Kanunları denilen kanunlar, 27 Ekim 1988 tarihli ve 3488 no'lu kanunla yürürlükten kaldırıldı.¹

Hafikli Ermeni Köşker Agop ve Tomarsa Marziye

Genel Müdür Hâkim Abdülkadir Kaya, 25 Haziran 2003 tarihli Köşker Agop'la ve 18 Ağustos 2004 tarihli Tomarsa Marziye ile ilgili değerlendirme yazısında aynı ifadelere yer verdi:

"Emvâl-i Metrûke Kanunlarının uygulanabilmesinin en önemli koşulu, ilgili kimsenin o tarihte, 6 Ağustos 1924 tarihine kadar –Lozan Antlaşması– firari (kaçmış), mütegayyip (kaybolmuş) veya başka yere naklolunmuş (sürülmüş) kimselerden olması gerekir. Bu durumun tespiti idari bir işlemdir. İdarenin yaptığı soruşturma sonucunda verdiği karar, uygulamada 'vaziyet kararı' (metinde var: el koyma) olarak ifade edilmektedir.

Emvâl-i Metrûke defterleri ile tapu ve vergi kayıtlarının uygulandığı yıllarda, kasaba ve şehirlerde; firar (kaçan), tegayyüp (kaybolan), müfarakat (uzaklaşan) veya nakledilen (sürülen) kimselerin isimleri listeler halinde tesbit edilmiş, bu listelerde isimleri yazılı kimselere vergide ve tapuda adları yazılı taşınmaz mallarının Hazine'ye intikal ettiğine dair şerhler verilmiştir.

Herhangi bir kayda rastlanılmadığı takdirde, nakledildiği (sürüldüğü), mütegayyip veya firari olduğu (kaybolduğu veya kaçtığı) iddia edilen kimsenin taşınmaz mallarının Hazine tarafından idaresi (metinde var: tahsis, kiraya verme veya ecrimisil alma gibi), tasfiyesi (metinde var: göçmenlere iskânen verilmesi), muhtaç kimselelere dağıtılması veya ekilip ekilmediği konularının araştırılması gerekmektedir."

Genel Müdür Hâkim Abdülkadir Kaya, "Emvâl-i Metrûke defterleri..." ifadesiyle bugüne kadar tek satırı gün yüzüne çıkmayan Tasfiye Komisyonu defterlerinin hem varlığı hem de içeriği hakkında da bilgi vermektedir:

1- Tasfiye Komisyonu'nun 'esas ve cari' defterleri mevcuttur.

2- Kişilerin 'firar, tegayyüp, müfarakat veya nakledilen' (kaçan, kaybolan uzaklaşan veya sürülen) konumu tespit edilmiştir; bunun listesi vardır.

3- Kişilerin tapuda ve vergide adları yazılı mallarının Hazine'ye intikali için gerekli şerhler yazılmıştır.

4- Herhangi bir kaydı olmayan 'nakledildiği, mütegayyip veya firari' (sürüldüğü, kaybolduğu veya kaçtığı) iddia edilen kişinin malına da Hazine el koydu.

1 Resmi Gazete, 8.11.1988 ve sayı: 19983.

Kişinin durumuyla ilgili, Tasfiye Komisyonu Defterindeki listede bulunması halinde ‘fırar, tegayyüp, müfarakat veya nakledilen’ ve bulunmaması halinde de ‘fırası, mütegayyip, nakledildiği’ gibi ince ayar yapılmıştır.

Aslında talimatnamelerde, malın veya mülkün kime ait olduğu belli değilse o köy veya kasaba adına kaydının yapılması, satımı halinde parasının da o köy ve kasaba ahalisine verilmesi ya da Mal Sandığı’na emanaten bırakılması yönünde bir dizi maddeye¹ ve 26 Teşrinievvel 1331 (8 Kasım 1915) tarihli ‘13 Eylül 1331 Tarihli Kanunu Muvakkatın Suveri İcraiyesi Hakkında Nizamname’nin 17’nci maddesi-ne² rağmen, böylesi belirsiz bir yoruma kapı açılmıştır.

Buna göre malın sahibi olan kişi ‘nakledildiği (sürüldüğü), mütegayyip veya fırası’ durumundan dolayı bilinmiyorsa, köyü veya mahallesi bilinmek durumundadır. Fırası denilip geçirilemez.

İdari tasarrufa göre, kişinin ‘nakledilen veya nakledildiği’ yani ‘sürülen veya sürüldüğü’ kararı verilmesi halinde sonuç değişmiyor: Hazine mallara el koydu.

Hafikli Ermeni Köşker Agop ve Tomarsa Marziye’nin durumu, ‘fırar, tegayyüp, müfarakat veya nakledilen’ ya da ‘fırası, mütegayyip, nakledildiği’ konumunun hangisine uyduğunun net cevabı bile verilmedi, neden?

Hafikli Ermeni Köşker Agop ve Tomarsa Marziye, ‘nakledilen (sürülen)’ mi yoksa ‘nakledildiği (sürüldüğü)’ iddia edilen mi?

Hangisi?

Oysa liste ve şerhlere dikkat çeken Genel Müdür Hâkim Abdülkadir Kaya, yaptığı yorumuyla Tasfiye Komisyonu defterlerinden Hafikli Ermeni Köşker Agop ve Tomarsa Marziye hakkında bilgilendiğini beyan etmiş olmaktadır.

Soru ortada, ama cevap yok!

Dikkat çekildiği halde Hafikli Ermeni Köşker Agop ve Tomarsa Marziye’nin durumu, ‘fırar veya tegayyüp’ mü ya da ‘fırası yahut mütegayyip’ mi olduğu tespiti yapılmadan, kanun maddesi dahi belirtilmeden genel yorumla yapılan değerlendirme, esası olabildiğince belirsiz hale getirmekten öteye geçmiyor.

‘Devletim el koydum’

Genel Müdür Kaya’nın her iki yazısında, aynı ifadeyle denilmektedir ki, ‘fırası veya mütegayyip’ bir kişinin tapu kaydının iptaline ve taşınmazın adına tes-ciline karar verilmesi ve açtığı davaya adli yargıda bakılabilmesi için, öncelikle

1 10 Haziran 1915 tarihli Harp ve Olağanüstü Siyasi Durum Sebebiyle Başka Yerlere Gönderilen Ermenilere Ait Mülk ve Arazinin İdare Şekli Hakkında Yönetmelik’in 4’üncü ile 5’inci maddeler. Birinci Dünya Harbi, Klasör: 361, E. Dosya No: 1030, Y. Dosya No: 1445, Fihrist No: 1-3, aktaran Genelkurmay ATASE, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918*, cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2005, sf. 139-142, 433-438.

2 *Takvim-i Vekayi*, 28 Teşrinievvel 1331, sayı: 2343 ve tashih sayı: 2345’ten aktaran, hazırlayan Karakoç Sarkis, *Sicilli Kavanini*, cilt: 16, Cihan Kitaphanesi-1936, sayfa 687-691.

Hazine'nin 'firari ve mütegayyib' bir kişinin malına el koyması kararını idari yargının iptal etmesi gerektiği iddia edildi.

Kişinin 'firari ve mütegayyib' olduğu iddiasıyla malına el koyan idare yani devlet.

Yine devletin kayıtlarına göre, o kişinin mirasçısı T.C. vatandaşı.

Devlet, ama mirasçı T.C. vatandaşına, "önce benim şu kararımı iptal ettir", eğer ettirebilirsen, "ondan sonra benden malı iste" demeye getirmiyor, tam da bunu öneriyor.

Bu işlemde hukuk nerede?

Genel Müdür Abdülkadir Kaya, Tomarsa Marziye'nin mirasçısının açtığı davayla ilgili gönderdiği yazısında Anayasa Mahkemesi'nin 22.4.1963 tarihli kararının gerekçesini dört sayfa alıntıladıktan sonra çıkardığı dört maddelik sonuç şudur:

- “1- Emvâl-i Metrûke Kanunları ve Kararnameleri bundan sonra da uygulanacaktır.
- 2- Türk Hükümeti ile Yunanistan arasında Rum Ortodokslarla ilgili anlaşmalar yapıldığı için, Emvâl-i Metrûke Kanunları ve Kararnameleri Rum Ortodokslar hakkında uygulanmayacaktır.
- 3- Söz konusu Kanun ve Kararnamelerin uygulama kapsamına giren kişiler Lozan Antlaşmasının yürürlüğe girdiği 6 Ağustos 1924 tarihinde malları başında olmadıkları takdirde bu kanun ve kararnamelerin hükümleri uygulanır.
- 4- Dosyasında el koyma kararının mevcut olması veya olmaması sonuca etkili değildir.”

2'nci maddede belirtilen, 'Emvâli Metrûke Kanunları' ya da bilinen adıyla Tasfiye Kanunu "Rum Ortodokslar için uygulanmadığı" ifadesi yanlıştır. Çünkü Genel Müdür Kaya'nın dört sayfa aktardığı Anayasa Mahkemesi'nin 22.4.1963 tarihli kararı, aslında Rum Ortodoks olan bir kimsenin durumuyla ilgili olup, bunların da malına el konulmasına imkân veren kanunun 1961 Anayasası'na aykırı olmadığı yönündedir.

4'üncü maddeden çıkarılan sonuç şu: "Ben devletim, bunu böyle yaptım..."

Devlet bir 'el koyma' kararı mevcut olmadan, işlem yapabilir mi?

Elbette yapar.

Peki, böylesi bir işlem hukuki mi, fiili mi?

Karar olmadan mala ve mülke el konulduğuna göre, fiili bir işgal durumu vardır, ortada idari yargılık ne var ki?

Adalet Bakanlığı Uluslararası ve Dış İlişkiler Genel Müdürü Hâkim Abdülkadir Kaya, 25 Haziran 2003 tarihli Köşker Agop ve 18 Ağustos 2004 tarihli Tomarsa Marziye ile ilgili değerlendirme yazısında, Tasfiye Komisyonu defterlerinin kaydına göre Ermeni Köşker Agop ve Tomarsa Marziye hakkındaki bilginin ve listelerin varlığına dikkat çekti.

Mirasçılara bahsedilen mülkle doğrudan hakkınız yok da denmedi!

Mirasçılara bahsedilen mülklerin bir başkası adına kaydının yapıldığı da söylenmedi!

Genel Müdür Abdülkadir Kaya'nın elinin altında olan bu defterlerden, Müdür Kaya kadar herkesin de bilgilenme hakkı vardır.

Sürgün defterlerinin muhafaza edildiği kasanın kilidi açılmalıdır!

4.4- Mülkün transferi

İttihat ve Terakki'nin ekonomi politiğin Türkçü hedefi, emvâl-i metrûke haline getirilen Anadolu'nun her köşesindeki bağın, tarlanın, bahçenin, damın, konağın ve fabrikanın Müslüman-Türk'e transferidir.

Anadolu'nun her tarafında metrûkeden emvâl olunca, kapanın da elinde kaldı. Bunun yöntemi bazen dağıtmak ve satmak bazen de el koymak veya hibe etmek olmuştur. Öylesine bir vurgun yarışıdır ki, İttihatçı hükümetin Enver'le birlikte güçlü adamı Talât bile bu yağmaya katıldı.

Eskişehir'de 1915'te Sevk Komisyonu Başkanı olarak görev yaptığı sırada biz-zat yaşadığı ve gördüğünü kaleme alan Ahmet Refik'in *İkdam* gazetesinin 17 Aralık 1918-18 Ocak 1919 arasındaki sayılarında yayımlanan anılarında, Eskişehir istasyonunda sürülen Ermenilerin acı dolu hayatlarına ve çöle ölüme gönderilmelerine ve İttihatçıların yaptığı rezalete şahitlik etti ve gördüklerini yazdı.

Ahmet Refik, Eskişehir'in en güzel evlerinin istasyon civarında bulunduğunu ve bu Ermeni konaklarından en büyük olanı Sultan Mehmet Reşad'ın, Sarısu Köprüsü civarındaki iki Ermeni evini Talât'la dostu İsmail Canbolat'ın, bir başka Ermeni köşkünü Topal İsmail Hakkı'nın ve istasyona yakın bütün evlerin İttihatçıların en mühim ricaline ayrıldığını yazdı. Eskişehir'den sürülen Ermenilerin evlerindeki eşyaları polisin korumasına rağmen, geceleyin hepsinin çalındığını, benzer durumun İzmir ve Adapazarı'nda da yaşandığını yazdı Ahmet Refik.¹

Eskişehir'deki yağmanın benzerinin, Adana'da, Erzurum'da, Ankara'da, Kayseri'de, Trabzon'da, Van'da kısaca tüm Anadolu'da yaşanmadığını söylemek mümkün mü?

4.4.1- Müslüman-Türk sermayedara teşvik

İttihatçı hükümetin ekonomi politiği, Müslüman-Türk sermaye birikimini güçlendirme ve teşvik etme temelinde, bir yönüyle metrûk menkul ve gayrimenkul emvâlin tasfiyesi ve diğer yönüyle de bunların Müslüman-Türk'e transferi politikalarının bütünüdür. Dinen İslami kimlik ifade edilse de hedef Türk sermayedara-rın güçlendirilmesi, emvâlin satımı ve dağıtımıyla teşvik edilmesidir.

1 Ahmet Refik, sf. 136, 162-166.

Bugün de zaman zaman tartışılmakta olan devlet eliyle sermaye birikiminin temeli bu yıllarda atıldı. Devlet, Müslüman-Türk girişimcisine, o zaman el koyduğu fabrikayı, bağı, bahçeyi, hanı, apartmanı dağıtmak ya da ucuza satmak ve bugünse, yine bir türlü halktan toplanan kaynağı aktarmak şeklinde teşvik politikasını sürdürmektedir.

Hatta sermaye birikiminde rantı yönelik güçlü eğilimin geçmişi de bu yıllara kadar geriye gitmektedir. Bunun içindir ki, sanayi sermayesine evrilmesinin maliyeti de beklenenden fazla olmuştur; çünkü üretimin bilgi birikimi emvâl gibi kolayca transfer edilememiştir.

1910'un ikinci yarısında sürgün politikasıyla Hazine'nin el koyduğu emvâl-i metrûke Müslüman-Türk girişimciyi teşvik etmenin aracı olarak kullanıldı.

1915 yılı sonundan itibaren Ermenilerden kalan emvâlin tasfiyesi amacıyla, İslam ahalisinin kuracağı şirketlere transferi hedeflendi. 5 Ocak 1916 tarihli Dâhiliye Nezareti evrakında, Ermenilerden kalan emvâl-i menkûlenin İslam ahalisi arasında kurulacak şirketlere dağıtılması ve sermayenin yabancıların ellerine geçmesinin önlenmesine dikkat çekildi.¹

Nazır Talât, hemen bir gün sonrasında tüm vilayet ve sancaklarla Tasfiye Komisyonlarına Müslüman sermaye birikiminin desteklenmesi emrini verdi.

Dâhiliye Nazırı Talât, 6 Ocak 1916 tarihinde 12 vilayet, 10 mutasarrıflığa ve 32 Tasfiye Komisyonu Riyaseti'ne gönderdiği şifrede, yapılan çalışmalar hakkında nezarete sürekli bilgi verilmesini hatırlatarak, yapılacakları şöyle sıraladı:

- 1- Ermenilerden kalan menkul mallar uzun bir süre korunmalı ve kayıplar önlenmelidir.
- 2- Memleketimizde İslam müesseselerini çoğaltmak için Müslümanlardan mürekkep şirketler oluşturulmalıdır.
- 3- Menkul mallar uygun şartlarla Müslüman şirketlere verilmelidir.
- 4- Sermaye yabancı ellere geçmemelidir.
- 5- Müslüman ahali arasında ticari hayatını devam ettirilmesine özen gösterilmelidir.²

Talât şahsında İttihatçı hükümet, böylece Müslümanların şirket kurmasından, emvâl-i metrûkenin Müslüman-Türk şirketlere uygun şartlarla verilmesine kadar bir dizi 'yağma' politikasıyla şirketleşmeyi teşvik ediyordu. Hükümetin merkezi olarak bu tarz yönlendirmesiyle bazı yerlerde İslam şirketleri kuruldu, bazı yerlerde de mevcut emvâl ve gayrimenkuller uygun fiyata satıldı.

Hatta Müslüman-Türk sermayesinin güçlendirilmesi için Dâhiliye Nezareti'nin girişimleri öyle bir boyuta vardı ki, bizzat devlet memurlarının ve özellikle Ermenilerin malını tasfiye etmek amacıyla kurulan Tasfiye Komisyonu çalışanlarının şirket kurması yönünde vilayetler uyarıldı.

1 Katalog, BOA, DH.HMŞ, 12/45, 23 Kanunuevvel 1331 (5 Ocak 1916).

2 BOA, DH.ŞFR, 59/239, 24 Kanunuevvel 1331 (6 Ocak 1916) tarihli şifre.

Maruretülaziz (Elazığ) vilayetinden 16 Ocak 1916'da çekilen telgrafta, Malatya ile Mamuretülaziz vilayet merkezinde bir şirket-i İslamiye teşkil ettiği bildirildi. 10 gün sonra Mamuretülaziz vilayetinden gönderilen 26 Ocak 1916 tarihli şifrede de, "Emvâl-i menkûlenin devredileceği şirket, kurulma aşamasında olup Mamuretülaziz Tasfiye Komisyonu'nda çalışan memurların ne suretle işlerine son verileceğinin bildirilmesi" istendi.¹

Canik'te (Samsun) Mamuretülaziz'deki gibi şirket kuruldu. 10 Şubat 1916'da Canik mutasarrıflığından gönderilen telgraf, Canik'te teşkil edilen şirket-i İslamiye (İslam şirketi) hakkında şifredir.²

Ayrıca bu aylar Ermeni ve Rumlardan kalan fabrika ve gayrimenkulün ve emvâlin, Müslüman-Türk sermaye birikimini teşvik etmek amacıyla aktarıldığı bir dönem olarak da yaşandığı anlaşıyor.

İşkân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, Adana Tasfiye Komisyonu Riyaseti'ne 9 Mayıs 1916'da gönderdiği şifre, sürgün edilen kişilere ait bankalara rehin olarak bırakılmış veya Tasfiye Komisyonu'nca el konulmuş mağazalarda mevcut emvâl ve eşyanın bedelinin taksitle ödenmek üzere şirketi İslamiye'ye (İslam şirketlerine) satılmasını emretti. Aynı gün benzer bir telgraf da, bilgilendirmek amacıyla Adana vilayetine gönderildi.³

Niğde'den 20 Mayıs 1916'da gönderilen şifre de, Niğde livasında teşekkül eden komandit şirketi için emvâl-i metrûkeden olan mağazanın itası (verilmesi) hususunda Tasfiye Komisyonu Riyaseti'ne emir verilmesi hakkındadır.⁴

Nazır Talât'taki liste

Ermeni şirketlerin doğrudan transferiyle merkezi düzeyde bizzat Dâhiliye Nezareti ilgilendi. Telgrafın kısa özetinden şirketlere nasıl pay edileceğinin listesinin ya da bilgisinin gönderiliği anlaşıyor.

Kayseri Tasfiye Komisyonu Riyaseti'ne gönderilen 23 Ocak 1916 tarihli cevabi şifrede, "Müslüman tüccarların istifadelerinin temini ve hükmi nizamın muhafazası (faydalanması ve mevcut düzenin korunması) için derhal müzayedeye vaz olunarak mezkur (belirtilen) şirketlere devrinin tesrüi muktezidir (gereklidir)" diye emredildi.⁵

Bundan iki hafta sonra da benzer bir uygulama için Ordu Tasfiye Komisyonu Riyaseti uyarıldı. 7 Şubat 1916'da İşkân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, Ordu Tasfiye Komisyonu Riyaseti'ne Ermenilerden kalan sanat ve ticaret müesseseleri-

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 505/78 ve 507/1, 3 Kanunisani ve 13 Kanunusani 1331 (16 Ocak ve 26 Ocak 1916).

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 508/103, 28 Kanunisani 1331 (10 Şubat 1916).

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 63/260 ve 262, 6.B.1334 (26 Nisan 1332-9 Mayıs 1916).

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 520/58, 7 My 1332 (20 Mayıs 1916).

5 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 60/95, 10 Kanunusani 1331 (23 Ocak 1916) tarihli, İşkân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti telgrafi.

nin Müslümanlara intikalinin kimlere hangi şartlarda yapılacağıyla ilgili bir telgraf gönderdi.¹

Dâhiliye Nezareti, Kayseri ve Ordu özelinde emvâl-i metrûkeyi tasfiye etmekle görevli Tasfiye Komisyonu'na Ermenilerin ve Rumların kalan malları ve müesseseleri, 'belirtilen Müslümanlara intikaliyle doğrudan ilgilenmektedir. Bu, Nazır Talât'ın yerel düzeyde hem kalan emvâl hem de alacak Müslüman hakkındaki doğrudan bilgilendirildiğini ve elinin altında bir nevi liste olduğunu göstermektedir.

Anadolu Pamuk Şirketi

Öyle vakalar yaşandı ki, Dâhiliye Nezareti, bizzat Ermeni emvâlinin verileceği şirketin adını bile yazdı. Bu şirkete Adana'da Ermenilerden ve Aydın'da Rumlardan kalan emlâkin ve arazinin verilmesi tavsiye edildi.

16 Eylül 1915'te Dâhiliye Nazırı Talât'ın Adana vilayetine gönderdiği telgrafta, Adana'da Ermenilerin terk ettiği bazı arazi ve emlâkin Anadolu Pamuk Şirketi'ne devrinin onaylandığı bildirildi.²

Anadolu Pamuk Şirketi ismi, bir yıl öncesinde de gündemdedir. 14 Kasım 1914'te Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa, Aydın vilayetini, Anadolu Pamuk Şirketi'ne borçlu olan Rumların mutasarrıf oldukları arazinin borçlarına karşılık şirket adına ifrağ edilmesine (alınmasına) engel olunmaması amacıyla uyarıldı. Beş gün sonra 19 Kasım 1914'te yine Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa, Aydın vilayetine benzer içerikte bir telgraf daha gönderdi. Bu şifrede, "Anadolu Pamuk Şirketi'nin Rumlardan teferruğ edeceği (kalan) arazinin istisnaen ferağ (devredilmesi) muamelesinin ifası (işleminin yapılması) münasib (uygun) görülmüştür" denilerek, bu şirkete Rumlardan kalan arazinin devredilmesi işleminin uygun bulunduğu bildirilmiştir.³

Adana'da benzer uygulama daha sonra yaşandı. Adana Tasfiye Komisyonu'na gönderilen 9 Mayıs 1916 tarihli şifrede, sürülen insanlar tarafından bankalara rehin olarak bırakılmış veya komisyonca el konulmuş mağazalarda mevcut emvâl ve eşyanın bedelinin taksitle ödenmek üzere şirket-i İslamiye'ye (İslam şirketlerine) verilmesi istendi. Aynı gün benzer telgraf Adana vilayetine de gönderildi.⁴

Kaynak transferi bu denli merkezi bir ilgiyle izlenmiş ve gerçekleştirilmiştir.

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 60/277, 25 Kanunusani 1331 (7 Şubat 1916) tarihli şifre.

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 56/50, 7 Za 1333 (3 Eylül 1331-18 Eylül 1915).

3 BOA, DH.ŞFR, 47/11 ve 47/87, 25.Z.1332 (1 Teşrinisani 1330-14 Kasım 1914) ve 1.M.1333 (6 Teşrinisani 1330-19 Kasım 1914) tarihli şifreler.

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 63/260 ve 63/262, 26 Nisan 1332 (9 Mayıs 1916) tarihli, İskanı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti'nin telgrafı.

Ermeni fabrika, mağaza ve imalâthanenin tasfiyesindeki gelişmeler yakından izleniyor olmalı ki, Dâhiliye Nezareti neredeyse tüm Anadolu vilayet ve sancakları uyardı ve bu gayrimenkullerin ucuza kiralınmasını istedi. Kaç fabrika ve müessese vardı ve bunların ne kadarı kiraya verildiğinin cevabını Tasfiye Komisyonu'nun sürgün defterlerinde bulmak mümkün, ama hiçbir gün yüzüne çıkmadı. Bundan dolayı, emvâlin transfer hareketini tam görmek mümkün olmamaktadır.

16 Mayıs 1916 tarihinde Edirne, Erzurum, Adana, Ankara, Bitlis, Halep, Hüdavendigâr (Bursa), Diyarbekir, Sivas, Trabzon, Mamuretülaziz (Elazığ) ve Konya vilayetleriyle, Urfa, İzmîd, Canik, Karesi, Kayseri, Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar), Eskişehir, Niğde ve Maraş mutasarrıflarına ve Tasfiye Komisyonları riyasetine gönderilen şifre, girişimci Ermenilerden kalan işyerleri hakkındadır. Fabrika, mağaza ve imalâthane gibi kurumların öyle bırakılmaması için uygun şartlarla İslam şirketlerine devir edilmesi gerektiği daha önce bildirildiği hatırlatıldı ve bunların ucuz fiyatlarla Müslüman taliplere kiralınması ve gerekli yardımın yapılması tavsiye olundu.¹

Sanat ve ticaret müesseselerinin uygun fiyata Müslümanlara satılması da bizzat Dâhiliye Nezareti'nin faaliyet alanı kapsamındadır.

26 Ocak 1916'da İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti'nden Trabzon Tasfiye Komisyonu Riyaseti'ne gönderilen şifrede, "Sanat ve ticaret müesseselerinin Müslümanlara geçmesi için, emvâl-i metrukeden olan dükkân ve mağaza muhteviyatının namuslu ve genç insanlara taksitle satılması" emri verildi. Yine aynı gün Trabzon vilayetine gönderilen bir başka şifredeyse, Trabzon Tasfiye Komisyonu Riyaseti'ne verilen emir hatırlatıldı.²

Ermeni mallarının Müslüman şirketlerine transferinde, vurgunlar yaşandığını bir başka şifreden öğreniyoruz.

Kayseri Mutasarrıfı ve Kayseri Tasfiye Komisyonu Riyaseti'ne gönderilen 7 Şubat 1916 tarihli şifrede, Kayseri'de bir İslam şirketinin Ermenilerden kalan bir mağazayı ucuza alıp, iki gün sonra daha fazla paraya satması olayıyla ilgili bilgi verilmesini ve bu şekildeki satışların da usulüne uygun yapılması istendi.³

'Boşluk' değil, transfer

Bu dönemde bizzat Dâhiliye Nezareti'nin yönlendirmesiyle Müslüman-Türk sermaye birikimini desteklemeye yönelik İttihatçı hükümetin politikaları, Zafer Toprak tarafından şöyle değerlendirildi:

1 BOA, DH.ŞFR, 64/39, 13.B.1334 (16 Mayıs 1916) tarihli, İskânı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti'nin zeyl şifresi.

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 60/129 ve 60/130, 13 Kanunusani 1331 (26 Ocak 1916) tarihli telgraf.

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 60/275, 25 Kanunusani 1331 (7 Şubat 1916) tarihli, İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti'nin telgrafı.

“1914 ortalarında patlak veren Birinci Dünya Savaşı İttihat ve Terakki’ye özlemini duyduğu Müslüman-Türk ‘iş adamı’nın oluşması için gerekli ortamı sağlayacaktır... Savaş yıllarında, bazı iş sahalarının Türk-İslam eşrafın eline geçmesinde siyasal etmenler de rol oynamış, ‘Ermeni tehciri’ ile doğan boşlukları Müslüman-Türk girişimciler doldurmuştu. Öte yandan Men-i İhtikâr Hey’eti’nin spekülasyonla mücadele sırasında özellikle gayr-i müslimlere yönelmesi, Müslüman-Türk tüccara rakiplerini tasfiyede büyük kolaylık sağlamıştı. 1914-1918 dönemi savaş yılları olmasına karşın, anonim şirketçilik açısından Osmanlı toplumu, o güne değin görülmedik bir canlılık göstermişti.”¹

Bunun sonucunda 1908-1913 döneminde 113 olan faaliyete geçen anonim şirket sayısı, 1914-1918 döneminde 123’e yükseldi.²

Şirketleşmedeki bu artışta, Ermeni ve Rum sermaye birikiminin devlet eliyle transferinin önemli katkısı olduğuna işaret eden Zafer Toprak, “Tehcirle doğan boşluğu, Türk-Müslüman girişimciler doldurmuştur” yorumuyla, Müslüman-Türk girişimcinin bir başarısı gibi göstermektedir. Aslında bununla, İttihatçıların ekonomi politığının zulmü fiilen perdelenmektedir.

Zafer Toprak’ın ifadesiyle ‘boşluk’, toplumsal sürecin normal kendi akışı içinde doğmamıştır; İttihatçı ekonomi politığın imhasının bir sonucudur. Bunun ikili boyutu vardır; bir yönü sürgün veya bir biçimde ‘öteki’ şahsın mülkiyetiyle ilişkini kopartmak, diğeri de bunların ekonomik varlığı transferinin kanallarını geliştirmektir.

Emvâl-i metrûke haline getirilen ‘öteki’nin mülkü Hazine adına vaziyet edilecek, çeşitli kanallar vasıtasıyla ‘bazı’ Müslüman-Türk’e aktarılmıştır. Maddi olarak mülkiyetin yanı sıra, ‘öteki’nin piyasadaki üretim birikimi de transfer edilmiştir.

Zaten mülkiyetin Türkleştirilmesi de böylesi bir operasyondur!

4.4.2- Müslim muhacire ve ahaliye

Dâhiliye Nezareti Canik’ten Adana’ya, Diyarbakır’a, Trabzon’a, Erzurum’a, Halebe, Hüdavendigâr’a, Aydın’a ve Bitlis’e sürgün edilenlerin geride bıraktığı emvâl-in kullanımıyla ilgili şifreli telgraflar gönderdi.

Buna göre, emvâl-i metrûke olarak tanımlanan emvâl-in gerçek sahibi sü-rülen Ermeni ve Rum ile diğer ‘öteki’ Osmanlı tabiiyetindeki insanlardı. Bu emvâl-i metrûke ya satılacak ya dağıtılacak veya kiraya verilecekti. Satış işleminin açık müzayedeye yapılması öngörüldü. Harp koşullarında Osmanlı tabiiyetindeki Ermenilerin ‘iç düşman’ olarak tanımlandığı ve buna yönelik politikaların izlendiği bir süreçte, satışın nasıl yapılmış olabileceğini de düşünmek gerekmektedir.

1 Zafer Toprak-1982, sf. 57.

2 Zafer Toprak-1982, sf. 57.

Emvâlin dağıtılacağı ya da satılacağı veya kiraya verileceği kesim askeri ve sivil memurlar da dâhil Müslüman muhacir ve yerli ahali olarak belirlendi. Emvâl-i metrûke denilen her şey, Müslüman-Türk transferin aracı olarak değerlendirildi.

Müslüman yerli ahaliye emvâl-i metrûke dağıtılıp ve satılırken, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun 9'uncu maddesi, "İşbu kanuna tevfikân Evkaf ve Maliye Hazinele namlarına kayıtları icrâ kılınan icâreteynli musakkafat ve müstagalât-ı vakfiye ile emvâl-i gayri menkûle-i sâire (diğer taşınmaz mallar) muhacirin ni-zamnamesine (Muhacirler Tüzüğüne) tevfikân muhacirine meccânen (parasız olarak, bedava) tefviz ve tevzi olunabilir (dağıtılır ve bölüştürülür)" hükmüne göre, bu emvâl muhacire parasız olarak dağıtıldı. Bu hükme rağmen, emvâlin ve gayrimenkulün muhacire satılması yönünde şifreler de gönderildi.

Sürgün edilen Ermenilerin hanelerine muhacirin iskân edildiği İttihat ve Terakki'nin yargılandığı dava duruşmasında gündeme geldi. İttihat ve Terakki Kâtibi Mesuller Hakkında Açılan Davası'nın 28 Haziran 1919'da yapılan 3'üncü duruşmasında İttihat ve Terakki Cemiyeti Bursa Kâtibi Mesulü Dr. Ahmed Midhat ve İttihat ve Terakki Cemiyeti Eskişehir Kâtibi Mesulü Dr. Besim Zühdî, Bursa ve Eskişehir'de Ermenilere ait hanelere muhacirin iskân edildiğini söyledi.¹

Dâhiliye Nezareti'nden Müslüman ve Türk emvâl-i metrûkenin transferiyle ilgili gönderilen şifreler aşağıdadır:

– Adana Emvâl-i Metrûke Komisyonu Riyaseti, sorusuna cevabı 7 Temmuz 1915'te aldı. İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, Adana Emvâl-i Metrûke Komisyonu Riyaseti'ne gönderdiği telgrafta, Ermenilerin menkul emvâlinin müslim ahaliye satılabileceği ifade edildi. Tam bir ay sonra da Adana Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonu Riyaseti gönderdiği 7 Ağustos 1915 tarihli şifrede, sürülen Ermenilerin mallarının müzayedeye satıldığının bilgisini verdi.²

– Ermeni sürgününün yoğunlaştığı Temmuz 1915'te Dâhiliye Nezareti, Trabzon vilayetine gönderdiği şifrede, Batum'dan gelecek muhacirin iskân edilmesini, bozulabilecek eşyayla hayvanların satılmasını, hanelerdeki eşyanın ve emvâlin korunmasını ve Ermenilerin vergilerinin tahsilinin tehirini istedi.³

İttihatçı iktidar, sürdüğü Ermeni'nin geride kalan mülkünü, vergi borcunun tahsili aracı haline getiren Trabzon'daki idareciyi, nazırlık tarafından vergiyi 'al-mayın' değil, şimdilik 'tehir edin' şeklinde uyardı. Hem insanı bir emirle sürmek, hem de normal varlığını sürdürüyormuş gibi verginin tahsili gayretinde olmak, imhanın ekonomi politığıdır!

– İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, sorulması üzerine Urfa Mutasarrıflığı'na gönderdiği 17 Ekim 1915 tarihli cevabi telgrafında, evleri yanan

1 *Takvim-i Vekayi*, no: 3596, sf. 205-125, aktaran, Tehcir ve Taktik, sf. 641-642, 648.

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 54/346 ve 482/126, 24 Haziran 1331 (7 Temmuz 1915) ve 25 Temmuz 1331 (7 Ağustos 1915).

3 BOA, DH.ŞFR, 54/420, 29 Haziran 1331 (12 Temmuz 1915), aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 195-196.

Müslümanlara tamir için gereken paranın “asilerin emvâl-i metrûkesinden” ödenileceğini veya boşalan Ermeni hanelerin verilebileceğini ifade etti.¹

– İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyetinin, Tokat’ta Sivas Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonu Riyaseti Vekâletine gönderilen cevabi telgrafında, belediyece dükkân ve hanesi yıkılan Müslümanlara bedeli uzun vadeli taksitlerle olmak üzere emvâl-i metrûke binaların tahsis edilmesi istendi.²

– İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti’nin Kale-i Sultaniye Muhâcirin Memurluğu’na 24 Ekim 1915’te çekilen cevabi şifresinde, “Emvâl-i metrûkeye yalnız muhâcirin-i İslamiye iskân edilebilir” dendi.³

– İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti’nden Edirne, Erzurum, Adana ve sair vilayetlerle Urfa, İzmir, Canik (Samsun), Karesi (Balıkesir) ve sair mutasarrıflıklara gönderilen 9 Şubat 1916 tarihli zeyl şifrede, emvâl-i metrûkenin kısım kısım müzayedeye konularak yerli ahalinin katılımıyla satılması önerildi.⁴

– Adana, Erzurum, Halep, Hüdavendigâr (Bursa) ve sair Tasfiye Komisyonu Riyaseti’ne gönderilen 15 Şubat 1916 tarihli zeyl telgrafla, “Emvâl-i metrûkenin yalnızca Müslümanlara satışı ihtikara (vurgunculuğa) sebebiyet verdiği için, mezkûr malların müzayedesine sair ahalinin de iştiraklerinin temini...” ifadesiyle vurgunculuğun önlenmesi gereğine dikkat çekildi.⁵

– Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği’nin 20 Şubat 1916 tarihli evrakı, mezarlarda yaşamakta olan Müslüman ahalinin Ermenilerin ‘terk ettikleri’ büyük ve hane sayısı fazla olan köylere yerleştirilmesi ve boşalan köylere de muhâcirin iskân edilmesi hakkındadır.⁶

– İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti’nden, Trabzon Tasfiye Komisyonu Riyaseti’ne gönderilen 3 Mart 1916 tarihli telgrafında, vilayetdeki mültecilerin giyim ihtiyaçlarının “emvâl-i metrûke depo ve mağazalarından” karşılanması emredildi.⁷

– Diyarbakir vilayetine ve Tasfiye Komisyonu Riyaseti’ne gönderilen 3 Nisan 1916 tarihli telgrafta, Bitlis’ten Diyarbakir’e getirilen emvâl-i metrûkenin Diyarbakir’de müzayedeye satılacağı belirtildi.⁸

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 57/140, 8.Z.1333 (4 Teşrinievvel 1331-17 Ekim 1915).

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 57/60, 9.Z.1333/5.8.1331 (18.10.1915) tarihli şifre. İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti’nin Urfa ve Sivas’a gönderdiği bu iki şifrenin tarihi sorunlu gibi. Dosya/Gömlek sıralamasında 57/60, 57/140’dan önceyken, tarihiyse bir gün sonrası 57/60’ınki 9.Zilhicce.1333, 57/140’mki 8.Zilhicce.1333’tür.

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 57/104, 15.Z.1333 (11 Teşrinievvel 1331-24 Ekim 1915).

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 60/290, 27 Kanunusani 1331 (9 Şubat 1916).

5 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 61/31, 2 Şubat 1331 (15 Şubat 1916) tarihli, İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti şifresi.

6 Katalog, BOA, DH.HMŞ, 12/88, 7 Şubat 1331 (20 Şubat 1916).

7 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 61/247, 19 Şubat 1331 (3 Mart 1916).

8 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 62/213, 21 Mart 1916 (3 Nisan 1916) tarihli, İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti şifresi.

– Trabzon Tasfiye Komisyonu Riyaseti'ne gönderilen şifrede, Trabzon ve sair istila edilmiş beldelerden gelen Müslüman tacirlere emvâl-i metrûkeden eşya talep ettiğinde bu eşyanın deftere kayıttan sonra verilmesi mazbatalarla mahsuplarının icrasının yapılması istendi.¹

– Ankara, Adana, Haleb ve sair vilayetlerle, Urfa, İzmid, Maraş ve sair mutasarrıflıklara gönderilen 3 Ekim 1916 tarihli şifrede, emvâl-i metrûkeden olan evlerin bazı yerli ahali, eşraf ve memurlar tarafından az bir ücretle kiralama adı altında işgal edildiği anlaşıldığından, bu evlerin hemen tahliye edilerek mülteci ve muhacirlere verilmesi emredildi.²

– Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti'nin 14 Kasım 1916 tarihli Kale-i Sultaniye mutasarrıflığına gönderdiği telgrafta, Ermenilerden kalan emvâlin Müslüman muhacirlere dağıtılması önerildi.³

– Rumların sürüldüğü Karadeniz'de Trabzon vilayeti ve Canik (Samsun) mutasarrıflığına, 1917 yılı başında gönderilen iki telgrafta, boş kalan Rum hanelerine muhacirin iskân edilmesi ve emvâlin satılmasının yanı sıra muhacirle askere verilmesi istendi. Hatta malların satılması ve hâsılâtın mal sahiplerine iade edilmesiyle ilgili talimatnamenin de gönderildiği belirtildi.⁴

– Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, Adana, Aydın, Bitlis ve sair yerlere gönderdiği 20 Ağustos 1917 tarihli telgrafta, Rum ve Ermenilerin terk ettiği evlere yerleştirilen mülteci ve muhacirlerden icar alınmaması ve gerekli kolaylığın gösterilmesi emredildi.⁵

Satış ve kira parası

Dâhiliye Nezareti'nden gönderilen şifrelerde, Ermeni ve Rumlardan kalan emvâlin dağıtılmasının yanı sıra, bazısının satılması, bazısının da kiraya verilmesi emredildi.

Tasfiye Kanunu gereği, o malın gerçek sahibi Ermeni ve Rum adına Mal Sandığı'nda emaneten bırakılması zorunluluğu vardı. Bu halde, alınan kira gelirinden veya satılan malın parasından o malın gerçek sahibine kaç kuruş verildi?

Emvâlin gerçek sahibi Ermeni ve Rum'un kaç kuruş aldığı bilgisi, ancak olsa olsa Tasfiye Komisyonu defterlerinde olabilir; o defterlerin de hiçbiri ortada yok!

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 64/13, 1 Mayıs 1332 (14 Mayıs 1916) tarihli, İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti telgrafı.

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 68/155, 20 Teşrinisani 1332 (3 Ekim 1916) tarihli, Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti telgrafı.

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 69/252, 1 Teşrinisani 1332 (14 Kasım 1916).

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 72/28 ve 73/69, 3 Kanunusani 1332 (16 Ocak 1917) ve 11 Şubat 1332 (24 Şubat 1917).

5 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 79/172, 20 Ağustos 1333 (1917).

4.4.3- Askeriyeye

Ermeni ve Rumlardan kalan menkul ve gayrimenkul emvâl, askerî ihtiyaçların karşılanması için de kullanıldı. Bu süreç 1915 yazından itibaren başladı ve sonrasında devam etti.

Yılın sonuna gelindiğinde Dâhiliye Nezareti, askeriye verilen metrûk emvâlın belirlenmesi amacıyla İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti'ne şifre gönderdi.

Dâhiliye Nezareti'nden İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti'ne gönderilen 28 Kasım 1915 tarihli şifrede, Ermenilere ait emvâlî metrûkeden askeriye, cinsleri ayırmaksızın ve miktarı tayin edilmeksizin teslim edilen eşya ve zahirenin yeniden ve açık olarak tespit edilmesi istendi.¹

1915 yazında sürülen Ermenilerin ve Rumların geride bıraktığı buğdayın ve benzeri mahsulâtın da askeriye verilmesi istendi.

Urfa mutasarrıflığına gönderilen telgrafta, Ermenilerin tahliye edildiği bölgelerdeki metrûk mezruatın (ekinlerin) biçilerek, harman edilmesi ve mahsulâtın da askere verilmesi talep edildi.²

Benzeri uygulama Rumlardan kalan bağ, bahçe ürünleri için de geçerlidir.

Aydın ile Hüdavendigâr (Bursa) vilayetlerine ve Karesi mutasarrıflığına ve Hüdavendigâr ile Karesi'nin Emvâl-i Metrûke Komisyonları Riyasetlerine gönderilen 5 Ekim 1916 tarihli telgrafla, Rum emvâl-i metrûkesi arasında bulunan üzüm ve incirlerin askeriye verilmesi istendi.³

Adana ve Ankara vilayetleriyle, İzmid, Eskişehir, Karesi ve Karahisar-ı Sahib mutasarrıflarına gönderilen 13 Ağustos 1915 tarihli şifrede, Ermenilerin beraberinde götüremeyeceği eşyalardan ordu için gerekli olanların satın alınabileceği vurgulandı.⁴

Aynı gün yine benzer içerikte bir şifre de, Erzurum, Bitlis, Trabzon, Sivas, Haleb, Diyarbakir ve Mamuretülaziz vilayetleriyle, Maraş ve Urfa mutasarrıflarına gönderildi.⁵

Erzurum, Adana, Ankara, Bitlis ve sair vilayetlerle Urfa, İzmid, Canik (Samsun), Karesi (Balıkesir) ve sair mutasarrıflara 25 Ağustos 1915'te 'tebid olunan Ermenilerden' metrûk menkul emvâl arasında bulunan ve askeriye ihtiyacına elverişli olanın senet veya mazbata mukabilinde kayıt altına alınarak askeriye verilmesini emreden telgraf gönderildi.⁶

1 Katalog, BOA, DH.İ.UM, 89-05/1-30, 15 Teşrinisani 1331 (28 Kasım 1915).

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 54/382, 27 Haziran 1331 (10 Temmuz 1915) tarihli, İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti şifresi.

3 Katalog, BOA, DH. ŞFR, 68/178, 22 Eylül 1331 (5 Ekim 1916) tarihli, Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti şifresi.

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 54-A/390, 31 Temmuz 1331 (13 Ağustos 1915) tarihli, İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti telgrafı.

5 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 54-A/390-1, 31 Temmuz 1331 (13 Ağustos 1915) tarihli, İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti telgrafı.

6 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 55/210, 12 Ağustos 1331 (25 Ağustos 1915) tarihli, İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin

Sivas'ta da Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonu'na çekilen cevabi 10 Ekim 1915 tarihli telgrafta da, emvâl-i metrûkeden bozulacak olanların satılması ve askeriye için gerekli olanların gönderilmesi ve kalanların deftere yazılması emredildi.¹

Sivas Emvâl-i Metrûke Komisyonu Riyaseti gönderdiği 5 Ocak 1916 tarihli şifrede de, askeriyenin uygun metrûk binalara yerleştirileceği ve muhacirin iaşesinin de eldeki emvâl-i metrûkeden karşılanacağı bildirildi.²

Menteşe (Muğla) mutasarrıflığına gönderilen 20 Ocak 1917 tarihli telgraftaysa, Rumlardan metrûk emvâlin talimatname mucibince muhacirlere ve askeriye tevdi edilebileceği ve yalnız hayvanların yerli ahaliye satılabileceği kaydedildi.³

Harp ortamında askeriye her kesimin ekonomik varlığından yararlanır, ama Ermeni ve Rum'un veya 'öteki'lerin durumu farklıdır; çünkü sürülmüşler ya da malı, mülkü emvâl-i metrûke olarak nitelendirilen varlığı askeriyenin kullanımına sunulmuştur.

Mutlaka Türk ve Müslümanın emvâli de harpte kullanılmıştır. Müesses nizamın her politikasında ortaya konulduğu gibi asıl kitleleriyle, 'iç düşman' görülenin konumu ve varlığı aynı değerlendirilemeyeceği bir o kadar gerçektir.

4.4.4- Memurlara

Osmanlı memurları, Ermenilerin ve Rumların geride bırakmak zorunda kaldığı menkul ve gayrimenkule bazen el koydu bazen de satın aldı. Hatta bir dönem memurların bu tür malları almasının uygun olmadığı yönünde emirler de gönderilmiştir.

Adana, Edirne, Erzurum, İzmid, Canik, Çatalca ve sair vilayet ve mutasarrıflıklara, Adana, Erzurum, Halep ve sair Emvâl-i Metrûke Komisyonu Riyaseti'ne gönderilen 4 Ağustos 1915 tarihli şifrede, memurların "emvâl ve eşya-yı metrûke"yi satın alması uygun bulunmaz. Beş gün sonra Sivas vilayetine de benzer bir şifre gönderildi.⁴

Birçok vilayette memurların 'emvâl ve eşya-yı metrûke'yi satın almasına onay verilmezse de, sonradan karar değişikliği olduğu anlaşıyor.

Emvâl-i metrûkenin memura satılmamasını belirten şifreden 10 gün sonra, 19 Ağustos 1915'te İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, Hüdavendigâr vilayetine

Müdüriyeti şifresi.

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 56/347, 7 Eylül 1331 (20 Eylül 1915).

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 504/41, 23 Kanunuevvel 1331 (5 Ocak 1916).

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 73/51, 7 Kanunusani 1332 (20 Ocak 1917) tarihli, Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti şifresi.

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 54-A/259 ve 54-A/99, 22 Temmuz ve 27 Temmuz 1331 (4 Ağustos ve 9 Ağustos 1915) tarihli, İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti telgrafi.

gönderdiği cevabi telgrafta, memurların peşin parayla Ermenilerden hane satın alabileceğini açıkladı.¹

Yüzbaşının dilekçesi, bir yönüyle, memurların ödüllendirmeye tâbi tutulduğunun da ifadesi. Bu tarz teşvik sadece askerî memur kadrosuyla sınırlı kalmamış olmalı.

Süvari Yüzbaşı Nebih, 6 Ocak 1916 tarihli istidasında, Kayseri'nin Develi kazasında Harmancık adlı çiftlikte müstecir (kiracı) olan Ermenilerin başka yere nakli üzerine bunların emvâl-i metrûkelerinden kendisine ödenmesi gereken kısmın, Emvâl-i Metrûke Komisyonu memurlarınca ödenmediği ve bunların yerine ikame olunacak Müslüman müstecirlerin de çiftliğe girmesine izin verilmediğini belirtti.²

Memurların, metrûk emvâli satın almasında suistimallerin yaşanmış olabileceği ihtimaliyle soruşturmalar da yapıldı.

Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti Umumiyesi, Kastamonu vilayetine gönderdiği 8 Aralık 1918 tarihli telgrafta, Kastamonu-Akkaya nahiyesi Karabük karyesindeki sürgün sırasında Ermeni emvâlinin bazı idari memurlar tarafından ahz u kabza (kendine mal edildiği) ve ucuz fiyata satın aldığı iddiasının araştırılmasını istedi.³

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Edirne vilayetine gönderilen 8 Nisan 1919 tarihli şifrede, Edirne Ermeni ahalisinin mallarının yağmasına sebebiyet verdiği için Edirne Valisi Zekeriya Zihni'nin Dersaadet Divanı Harbi Örfî'ye gönderilmesi emredildi.⁴

Sürgün sırasında ve emvâlle ilgili yaşanan suistimaller, İttihatçı hükümetin kurduğu komisyonlar vasıtasıyla araştırıldı ve yargılama sonunda askerî ve sivil bürokrasinden birçok insan cezalara çarptırıldı.⁵

4.4.5- 'Kendi parasıyla sürün'

Toprağından kopartılmak yetmedi, bir de kendi paralarıyla sürgün edildiler. Bu bir anlamda, sürgün edilen kişinin malından sağlanan paranın İttihatçı hükümet bütçesine aktarılıp kullanılmasıdır. Çünkü hükümet kendi mali kaynağıyla ya da imkânıyla değil, kişiyi 'kendi parasıyla' sürmüştür.

Ermenilerin metrûk menkul ve gayrimenkulünden yerli ve muhacir İslam ahalisine dağıtmadan satmaya, askeriye'nin ihtiyacını karşılamaya kadar pek çok politikayı uygulayan İttihatçı hükümet, bunun yanı sıra, sürgün edilen Ermenilerin ihtiyacını karşılamada Muhacirin Tahsisatı yetersiz kalmış olacak ki, Ermeni mallarının satışından elde edilen parayı da kullandı.

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 55/107, 6 Ağustos 1331 (19 Ağustos 1915).

2 Katalog, BOA, DH.İ.UM, 84-2/30, 24 Kanunuevvel 1331 (6 Ocak 1916).

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 94/20, 8 Kanunuevvel 1334 (1918).

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 98/95, 8 Nisan 1335 (1919).

5 Konuyu bu ciltte '4.5.1- Vurgun vakaları', başlığı altında inceledim. N.O.

Araplar da kendi parasıyla sürüldü. Suriye Valiliği'nin 4 Haziran 1917 tarihli Hat Komiserliğine gönderdiği yazısı üzerine 6. Kolordu Asker Alma Levazım Başkanlığı Levazım 2. Şubesi Müdürü'nden Edirne ve Konya'ya sürgün edileceklerle ilgili 8-9 Haziran 1917 tarihli yazısında, komutanlık emri gereği iâşe ve sevk parasının servet sahibi olanların kendisi, diğerlerinin masrafının da Muhacirin Komisyonu tarafından seferberlik bütçesinden ödeneceği belirtildi.¹

Bizzat Dâhiliye Nazırı Talât, nazırlığı kararıyla belli bir yerde toplatılan Ermenilerden parası olanların gidebileceğini, diğerlerinin bekletileceğini yazdı. Nazır Talât, Haleb'de bulunan Muhacirin Müdürü Şükrü'ye [Kaya] gönderdiği 18 Ekim 1915 tarihli şifrede, Ermenilerden yol masrafını ödeyecek olanların Hama, Humus ve Şam'a gidebileceklerini [ama parası olmayanların orada kalaçağını] bildirdi.²

8 Kasım 1915 tarihinde İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, Haleb Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonu Riyaseti'ne ve Haleb'te bulunan Muhacirin Müdürü Şükrü'ye ve Haleb Vali Vekiline üç ayrı telgraf gönderdi. Telgraflarda, emvâl-i metrûkeden satılan hayvanat bedelinin bir kısmının, Haleb'te bulunan emvâl-i metrûke hasılâtıyla, Eskişehir'den gönderilecek meblağın ve emvâl-i metrûke hâsılâtından gönderilen meblağın Ermenilerin sevk ve iâşe masrafları için kullanılması istendi. Eskişehir Mutasarrıflığına da, aynı günkü telgrafla, paranın banka kanalıyla Haleb Defterdarlığına gönderilmesi emri verildi.³

Haleb'e aynı günde üç şifre gönderildikten bir hafta sonra, 16 Kasım 1915'te İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, Hüdavendigâr Emvâl-i Metrûke Komisyonu Riyaseti'ne yolladığı şifrede, emvâl-i metrûke hâsılâtından 8000 liranın Ziraat ve Osmanlı bankaları aracılığıyla Haleb vilayetine gönderilmesini istedi.⁴

Haleb vilayetine niye paranın gönderildiği yine aynı günkü telgraftan anlaşılıyor.

İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti Haleb vilayetine gönderdiği telgrafta, Hüdavendigâr vilayetinden emvâl-i metrûke hasılâtından 8000 liranın gönderildiğini ve emaneten Mal Sandığı'na verildiğini ve Ermenilerin sevkle, iâşesi için harcanmasını emretti.⁵

Bu uygulama tarzı, yeni değilmiş; İttihatçı hükümet benzer icraatı Mayıs 1915'te de yapmış. 9 Mayıs 1915'te Dâhiliye Nezareti Konya vilayetine gönderdiği şifrede, Zeytun'dan sürülen Ermenilerin iâşesini hükümetin karşılamasının mümkün olmadığını belirterek, Ermenilerin kendilerinin tedarik etmesi istendi. Yine 12 Mayıs 1915'te Haleb vilayetine gönderilen telgrafta da, Ermenilerin iâşelerinin kendileri tarafından temin edilmesi emri verildi.⁶

1 Sıra Numarası: 74, aktaran, ATASE-7, sf. 155.

2 BOA, DH.ŞFR, 57/54, 5 Teşrinievvel 1331 (18 Ekim 1915), aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 289.

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 57/342 ve 57/348 ve 57/349 ve 57/350, 30.Z.1333 (26.8.1331-9.10.1915) tarihli şifreler.

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 58/37, 3 Teşrinisani 1331 (16 Kasım 1915).

5 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 58/24, 3 Teşrinisani 1331 (16 Kasım 1915).

6 BOA, DH.ŞFR, 52/292 ve 52/335, aktaran, Taner Akçam-2008, sf. 233.

İttihatçı hükümet, sürdüğü Ermenilerin yol masrafının karşılanması-nda Osmanlı devlet bütçesinin değil, yine sürdüğü Ermenilerin kendi emvâlinin hâsılatından sağlanan paranın kullanılmasını emretti.

Sürülen Ermenilerden bir kısmı, toprağından kopartılması yetmezmiş gibi, üstüne bir de para vermek zorunda kaldı; ne yaşatıldığım anlamaya yetmez mi?

4.4.6- Emvâl-i metrûkeden bütçeye

1928 yılında Türkiye Cumhuriyeti hükümetince, 1929 krizine giden süreçte emvâl-i metrûkenin satışından ve kirasından oluşan 'sahibi' adına emanete yatırılan, ama o tarihe kadar hak sahibine ödenmemiş olan paranın bir kısmı, 25 Mayıs 1928 tarih ve 1349 no'lu kanunla bütçeye kaynak olarak aktarılmaya başlandı. Kanunla 1928 yılı gelir bütçesi 207 milyon lira olup, bunun 300.000 lirasının bu emanetteki paradan aktarılmasıyla finansmanı öngörüldü.¹

Bu bütçeye kaynak transferi sonraki yıllarda da devam etti.

Anlıyoruz ki, halef T.C. hükümeti, selef Osmanlı hükümetine bakmış. İttihatçı hükümet, Ankara gibi bu transferi kanunla değil, Dâhiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti evrakı gösteriyor ki, nezaret kararıyla yapıyormuş.

İttihatçı hükümet, Aralık 1916'da bazı harçları almaktan vazgeçse de, beş ay öncesinde bütçesine kaynak olarak, emvâl-i metrûkenin satışından ve kira gelirinden oluşan birikimi dikkate aldı.

Talimatnamede yazıldığı gibi malın sahibi adına ve sahibi bilinmiyorsa köyü adına toplanan ve bankaya yatırılan para, bütçenin finansmanında kullanıldı. Aydın'dan 'fırar' eden Rumların emvâl-i metrûkeleri hâsılatı bütçeye aktarıldı.²

Benzer transferin sonrasında da yaşandığı anlaşıyor. Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, 2 Temmuz 1916 tarihinde Sivas Valisi Muammer Bey'e gönderdiği şifrede, emvâl-i metrûke hâsılatından harcanmasına izin verilen paradan istifade edilemediğine dikkat çekti.³

Emvâl-i metrûkenin satışında, belediyeye de bir miktar kaynak aktarımı yapılmıştır. Ankara Emvâl-i Metrûke Tasfiye Komisyonu Riyaseti'ne gönderilen Dâhiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti evrakı, müzayede ile satılan emvâl-i metrûkeden belediye tarafından 'dellaliye resmi' alınmasıyla ilgilidir.⁴

Sürülen insanın geride kalan emvâlinin olabilecek satışından 'dellaliye resmi' alınması, İttihatçıların emvâl-i metrûkeye bir yönüyle de devlet bütçesine kaynak aktarmanın aracı olarak baktığının ifadesidir. Sürülen insanın malına el koyan ve satan devlet, vergisini de alan devlet... Ne kadar iş bilir bir satış muamelesi!

1 TBMM ZC, III/4-24.5.1928, sf. 353, 386; DÜSTUR, 3. Tertip, cilt: 9, kayıt no: 228.

2 Katalog, BOA, DH.UMVM, 17/45, 27 Nisan 1332 (10 Mayıs 1916).

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 65/142, 19 Haziran 1332 (2 Temmuz 1916).

4 Katalog, BOA, DH.UMVM, 109/11, 29 Nisan 1332 (11 Nisan 1916).

4.4.7- ‘Parasını alan’ tek örnek

Araştırmadan anlaşılan o ki, emvâl-i metrûke yani emanet hesabından sadece bir kişiye, kendi adına Tasfiye Kanunu 3’üncü maddede ve kimi bazı talimatnamelerde geçen Mal Sandığı’nda toplanan ve bir de banka hesabındaki paradan ödeme yapıldı.

Maliye Nazırı adına İrfân Rızâ, Dâhiliye Nezaretî’ne gönderdiği 15 Teşrinisani 1336 (15 Kasım 1920) tarihli tezkeresiyle, Dâhiliye Nezaretî’nin 2 Teşrinisani 1336 tarihli yazısını cevapladı. Dâhiliye Nezaretî’nin Maliye Nezaretî’ne gönderdiği yazıda, Ardaşes (Bezzazyan) Ailesinin Erzurum’dan sürüldüğü sırada Bank-ı Osmanî (Osmanlı Bankası) şubesindeki 900 lirasının 539 lirasının yakında ödenildiğini ve kalan 360 lirasının ödenmesi hususunda İngiltere Mümessil-i Siyasiliğin de arka çıkmasıyla 7 Haziran 1336 (1920) tarihli tezkereye henüz cevap verilmediğini belirterek, bir an önce gerekli bilginin verilmesi istendi.

Maliye Nazırı adına İrfân Rızâ da cevabında, tezkerede ismi yazılan Haçador Bezzazyan’ın emvâl-i metrûkesi bedeli olan 89.900 kuruştan, 53.990 kuruşun 8 Kanunisani 1336 (8 Ocak 1920) ve mütebakisinin de yani kalanın da 8 Temmuz 1336 (1920) tarihinde ödendiğini belirtti.¹

Bankadaki hesapla emvâl-i metrûke hâsılâtının Mal Sandığı’nda emaneten toplanması farklı; çünkü biri mevduat, diğeri hâsılat.

Haçador Bezzazyan’a yapılan bu ödeme, emvâl-i metrûkenin hangi fiyata nasıl satıldığı bir yana, mevzuatta emvâlin sahibi adına Mal Sandığı’nda emaneten bırakıldığı iddia edilen paradan yapılan tek ödeme örneğidir.

İttihatçı hükümetin nazırlar arası komisyonun hazırladığı 28 Şubat 1918 tarihli raporda, emvâli tasfiyeye tabi tutulanlara parasal karşılığının ödenmediği de itiraf edildi.²

Sahibine ‘emanet hesabında’ ödenmeyen parayı devlet bütçe finansmanında ya da herhangi bir icraatının masrafını karşılamak için kullanmaktan çekinmedi.

Devlet, tebaası veya vatandaşı olan bir kişi adına emanet hesabında toplanan parayı hangi hakla istediği gibi kullanabildi?

4.5- Hem tasfiye, hem de soruşturma[ma]

1915 yılının Eylül ayına gelindiğinde sürgünde ‘cana ve mala kast’ edenlerin Divanı Harp’te yargılanması üzerine failerle ilgili soruşturma yapmak üzere üç komisyon oluşturuldu.

Sürgün sırasında İttihatçı hükümetin kurduğu soruşturma komisyonlarının görev alanı esas olarak, ‘Ermenilerin sevki sırasında suistimal yapanlar ve kanuna aykırı hareket’ edenlerle ilgili araştırma yapmak olarak belirlenmiştir.³

1 BOA, DH. Komisyon-ı Mahsûs, 3/18, aktaran, Osmanlı Belgelerinde Ermeniler-1995, sf. 187.

2 BEO, 4505/337831, aktaran, Taner Akçam-Ümit Kurt, *Emvâl-i Metrûke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek*, İletişim Yayınları, İstanbul-2012, sf. 23, ve bundan sonra, T. Akçam-Ü. Kurt.

3 BOA, DH. ŞFR, 58/38, 3 Teşrinisani 1331 (16 Kasım 1915), aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 320.

Dâhiliye Nazırı Talât'ın 26 Eylül 1915'te sürgünde 'ihmalî ve suistimalî' görülenlerin yargılanacaklarıyla ilgili şifreyi gönderdiği Bitlis eski Valisi Mazhar¹, İttihatçı hükümetin 29 Eylül 1915 tarihli kararıyla² kurulacak üç komisyondan birinin başkanıdır.

Bu tarih bir diğer yünden de önemlidir; çünkü sürgün edilen Ermenilerin (ve sonradan diğerlerini de kapsayacak olan) emvâlinin tasfiyesini sağlayacak olan Tasfiye Kanunu da 27 Eylül 1915'te yürürlüğe girdi.

Emvâlle ilgili suistimalleri araştırmak için Hey'et-i Tahkikiye'nin (Soruşturma Kurulu) oluşturulduğu bir sırada, bu emvâllerle ilgili tasfiyeyi gerçekleştirecek Tasfiye Komisyonu kurulması ve yetkilendirilmesi de garip değil mi?

Emvâllerle ilgili hem suistimalî araştıracak hem de tasfiyesini yapacak iki ayrı komisyonun aynı dönemde görevlendirilmesi, İttihatçı hükümetin derdinin kalan mallar olduğunun bir ifadesidir.

Meclis-i Vükelâ'nın 29 Eylül 1915 tarihli oturumunda, Dâhiliye Nezareti'nin bir gün önceki 28 Eylül 1915 (15 Eylül 1331) tarihli tezkeresi okundu ve alman kararda, Ermenilerin sürgünleri anında kanuna karşı gelenlerle, suistimal edenlerin hakkında tahkikat yapmak üzere üç komisyonun oluşturulması onaylandı:

- 1- Hüdavendigâr (Bursa), Ankara vilayeti ile İzmir, Karesi (Balıkesir), Eskişehir, Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar), Kayseri, Niğde livalarına Mahkeme-i Temyiz Reisi Hulusi riyasetinde, Şûrâ-yı Devlet azasından Seyyid Haşim, jandarma binbaşı Galibden mürekkep bir heyet oluşturuldu.
- 2- Adana, Halep ve Suriye vilayetiyle Maraş, Urfa, Zor livalarına Mahkeme-i İstinâf Reis-i Evveli Asım riyasetinde İzmir Jandarma Mıntıka Müfettişi Kaymakam Hüseyin Muhyiddin ve Ankara Vilayeti Mülkiye Müfettişi Muhtar'dan mürekkep bir heyet meydana getirildi.
- 3- Erzurum, Trabzon, Sivas, Mamuretülaziz (Elazığ), Diyarbekir ve Bitlis vilayeti ile Canik (Samsun) livasına Bitlis Vali-i Sabıkı Mahzar riyasetinde İstanbul Bidâyet Müdde-i Umûmisi Nihad ile jandarma binbaşı Ali Naki'den mürekkep bir heyet oluşturuldu.

Heyetlerin ücretlerinin belirlenmesinde önceden Rum meselesini araştırmaya giden heyete verilen ücret dikkate alındı. Konu hakkında Maliye ve Dâhiliye nezaretlerine bilgi verilmesi kararlaştırıldı.³

Hatta Dâhiliye Nazırı Talât, komisyonlarla ilişki içinde olarak, bazı vakalarda bildirimlerde de bulundu.

Sivas vilayetine gönderdiği şifrede Talât, Aziziye Kaymakamı Hamid'in, Ermeni sürgünü sırasındaki usulsüz hareketlerinden dolayı Divanı Harp'e verilmesi-

1 BOA, DH.ŞFR, 56/179.

2 MV, 199/35.

3 BOA, MV, 199/35, 16 Eylül 1331 (29 Eylül 1915) tarihli, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 276-277; BDH, Kls: 401, E.D: 50, Y.D: 1580, F: 1-47, aktaran, ATASE-1, sf. 233, ve ATASE'de tarih 30 Eylül 1915.

ni de Hey'et-i Tahkikiye Reisi Mahzar'a bildirdi.¹

Nazır Talât, yine Sivas vilayetine gönderdiği şifrede, Suşehri Kaymakam vekili Fahrî'nin Ermeni sevkıyatı sırasında gerekli tedbiri almadığı için Divanı Harp'e sevki için Hey'et-i Tahkikiye Riyaseti'ne bildirildiğini yazdı.²

Birçok vilayet ve sancakta sürgün edilenin geride kalan mallarının talanının araştırılması istendi.

Dâhiliye Nazırı Talât, Hüdavendigâr, Ankara vilayetiyle, İzmid, Karesi, Kütahya, Eskişehir, Kayseri, Karahisar-ı Sahib, Niğde mutasarrıflarına gönderdiği şifrede, Ermenilerin sevki sırasında suistimal yapanlarla ve kanuna aykırı hareket edenlerle ilgili araştırma yapmak üzere Temyiz Mahkemesi Reisi Hulusi riyasetindeki heyette bulunan Seyyid Haşim'in hastalığı nedeniyle Şûrâ-yı Devlet azalarmadan İsmail Hakkı'nın tayin edildiğini bildirdi.³

Bu komisyonların çalışması, dönemin Sadrazamı Said Halim tarafından şöyle değerlendirildi:

"...Ermeni kıtalini müteakib Tahkik Komisyonları tertib edildi. Bunlar vazifelerini ifa ederek avdet ettiler. Lakin Dâhiliye Nezareti netice-i tahkikatı bildirmek istemedi. Her türlü ısrar ve ibramlarına (zorlamama) rağmen hakikatı ketm eylemekte (gizlemekte) taannüd etti (direndi). Artık Talât Paşa Dâhiliye Nezareti'nde bulunduğu müddetçe tahkikattan bir semere hâsıl olamayacağı taayyün etti (ortaya çıktı). Böyle olmakla beraber, Ermeni kıtalini irtikap edenlerin (yapanların) kanuna çarpılmaları, aynı zamanda da İslam[']dan], kıtalinin müsebbib (öldürmeye sebep olanların) ve faillerinin (işleyenlerin) cezayı sezalarını (uygun cezayı) bulmalarını icap ettiriyor idi. Meselenin bir cihetini takib, diğer ciheti ihmal eylemek olamazdı... Bundan başka bu cinayetlerle az çok alakadar bulunanlar vasıtasıyla icra edilecek olan adaletin pek de adilane olmayacağı aşîkâr idi."⁴

Bu Soruşturma Kurullarının oluşturulduğu dönemin Sadrazamı Said Halim, Dâhiliye Nazırı Talât'ın komisyonların çalışmasını bizzat engellediğini belirterek, hedeflenen çalışmanın ve sürgün sırasındaki cinayetlerle ilgili yargılamanın yapılamadığına dikkat çekti.

Talât öldürmeleri biliyor

Erzurum Valiliği, sürülen Ermenilerden 500'ünün Kürtler tarafından öldürüldüğünü Dâhiliye Nezareti'ne bildirdi. Bunun üzerine Nazır Talât, Diyarbekir, Mamuretülaziz ve Bitlis vilayetlerine gönderdiği şifrede, Ermenilerin öldürüldüğünü

1 BOA, DH. ŞFR, 57/116, 12 Teşrinievvel 1331 (25 Ekim 1915), aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 308-309.

2 BOA, DH. ŞFR, 58/47, 4 Teşrinisani 1331 (17 Kasım 1915), aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 320-321.

3 BOA, DH. ŞFR, 58/38, 3 Teşrinisani 1331 (16 Kasım 1915), aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 320.

4 Mebusan 5. Şube Tahkikatı, sf. 88.

hatırlatarak, sürülen Ermenilerin yollarda güvenliğinin sağlanmasını ve aykırı hareket edenlerin cezalandırılmasını istedi.¹

Cezalandırma emrinden üç ay sonra Dâhiliye Nazırı Talât'ın 26 Eylül 1915 tarihli şifresi, Sivas, Trabzon, Erzurum, Mamuretülaziz, Diyarbekir, Bitlis vilayetleriyle Canik livası dâhilinde Ermenilerin sürülmesi sırasında 'ihmal ve suistimal'in yaygın olarak yaşandığını ortaya koymaktadır. Ayrıca şifreyle, eski Bitlis Valisi Mazhar'dan Ermenilerin sürülmesi sırasında 'ihmal ve suistimali' görülen memurların Divanı Harp'e gönderilmesi için bir komisyon kurulması önerildi.²

Talât, İttihatçı hükümetin Dâhiliye Nazırı olarak, sürgünün yoğunlaştığı 1915'in Haziran-Eylül döneminde Ermenilerin yollarda öldürüldüğünden ve mallarının gasp edildiğinden haberdar. Nitekim Diyarbekir vilayetine gönderilen şifre³ Talât'ın haberdar olmanın ötesinde verdiği emir de, rolünü netleştiriyor.

Mevcut durumla ilgili bilgi verilmesini isteyen Talât, 2000 kişinin öldürüldüğünün haberini aldığını bildirdiği Diyarbekir vilayetine, "öldürmeye son verin" demiyor, Ermeniler için kabul edilen 'askerî ve siyasi tedbirleri' sadece diğer Hristiyanlar için uygulamayın diye uyarıyor.

Talât'ın ölümleri bilmiş olmasından dolayı, Said Halim'in Mebusan'ın 5. Şube tahkikatında ifade ettiği gibi, oluşturulan Tahkikat Komisyonları cinayetleri soruşturamadı.

4.5.1- Vurgun vakaları

Bu dönemdeki kurulların Eskişehir ve Karahisar-ı Sahib'te (Afyonkarahisar) yaptığı araştırmanın notları aşağıdadır. Yargılamaya da konu olan vakalar, sürgünde cana yönelik fiiller olmayıp, emvâl-i metrûkeyle ilgili yapılan suistimallerdir. Ayrıca İzmir özelindeki mahkemenin de sonuçlandırdığı bir tazminat davası vardır, belirlenen miktar 400.000 lira gibi hayli büyüktür o günkü ekonomik koşullara göre.

Eskişehir-Mihaliççık'ta yağma

Eskişehir-Mihaliççık'ta (Kuyucak) Ermeni emvâlinde suistimal yapıldığı iddiasıyla kaymakam, belediye reisi dâhil 29 kişi mahkemeye sevk edildi.

Eskişehir Mutasarrıflığı, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 9 Ocak 1916 tarihli yazısında, Eskişehir-Mihaliççık'ta Ermeni emvâliyle ilgili yapılan yolsuzluk hakkında bilgi verdi. Soruşturmanın derinleştirilmesinin uygun olacağı bildirilen mutasarrıflık yazısında, Eskişehir-Mihaliççık Kaymakamı Yevanaki'nin Ermeni'ye ait 20-25 hanenin işlemlerini iyi yapamadığı, taşınır malları yok pahasına elden

1 BOA, DH.ŞFR, 54/9, 1 Haziran 1331 (14 Haziran 1915), aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 166.

2 BOA, DH.ŞFR, 56/179, 13 Eylül 1331-(26 Eylül 1915), aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 274-275.

3 BOA, DH.ŞFR, 54/406, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 197-198.

çıkardığı ve taşınmaz malları da bedelsiz olarak kazanın ileri gelen kişilerine dağıttığı, Kaymakam Yevanaki'nin görevden alındığı, mal müdürünün de görevden azledilmesinin uygun olduğu ve kaymakamın, kadı ile mal müdürü ve kaza ileri gelenleriyle birlikte hareket ettiği vurgulandı.¹

Heyet-i Tahkikiyye (Soruşturma Kurulu) de, bu konuda yaptığı araştırma raporunu Dâhiliye Nezareti'ne gönderdi.

Heyet-i Tahkikiyye Başkanı, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 29 Ocak 1916 tarihli yazısıyla, nazırlığın 11 Kasım 1915 tarihli yazısını cevaplandırdı. Yazıyı özetliyorum:

Evrak, Emvâl-i Metrûke Komisyonu Riyaseti'nden incenlemek üzere kurula getirildi. İncelemede Mihaliççık Belediye Başkanı Şükrü, İdare Meclisi üyesi Emin ve diğer bazı kişilerin birlikte hareket ederek Ermenilere ait taşınır ve taşınmaz malların büyük kısmını zorla ellerinden aldıkları anlaşılmıştır. Kaymakam Yevanaki de, serbestçe icra edilen bu adaletsizliği engellememiştir. Mesela, gece vakti Takrir Komisyonu'nu toplayarak mülklerin tasarruf haklarından vazgeçildiğini zorla kabul ettikleri meydana çıkmıştır. Kaymakam Yevanaki'nin mülklerin tasarruf hakkını terk ettirip, gaspçılara kolaylıklar göstererek yardımında bulunduğu ve suistimallerde onlarla birlikte hareket ettiği anlaşılmıştır. Kaymakam, Takrir Komisyonu'nu oluşturan Kadı Mehmet Nuri, Mal Müdürü Suat ve Tapu Memuru Onnik Raci ile ismi belirtilen Emin ve arkadaşlarının birbirine yardım ettikleri ve ortak oldukları anlaşılmıştır. Soruşturma evrakı Konya Divanı Harbi Örfi'ye gönderilmiştir.²

Konya Divanı Harbi Örfi'ye, tespit edilen suistimallerle ilgili olarak kaymakam, belediye başkanı ve 5'i jandarmadan, 5'i tüccardan toplam 29 kişi sevk edildi.³

Dâhiliye Nezareti, Yevanaki'nin Divanı Harp'e gönderilmesini uygun bulunmuş ve evrak da ilgili kurula bildirilmiştir.⁴

Eskişehir-Mihaliççık'ta sürgündeki hak ihlalleri değil, Ermeni mallarıyla ilgili suistimaller yargı aşamasına getirilmiştir.

Yargılamanın sonucu hakkında bilgiye yer verilmemiştir.

Karahisar-ı Sahib'te (Afyonkarahisar) yolsuzluk

Heyet-i Tahkikiyye (Soruşturma Kurulu) Başkanı Hulusi'nin, Balıkesir'den 9 Şubat 1916'da Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıyı özetliyorum:

Karahisar-ı Sahib'te (Afyonkarahisar) yargılanmayı gerektiren hareket ve yolsuzlukla ilgili Divanı Harbi Örfi'ye gönderilenlerin listesi ekte sunuluyor. Aslında sayıları çok olmayan Afyon Ermenileri'nin sevki ve geride bıraktığı mallarının

1 ATASE-5, sf. 3.

2 ATASE-5, sf. 5.

3 ATASE-5, sf. 4.

4 ATASE-5, sf. 5-6.

muhafazası ve idaresi hususları amaca uygun olarak gerçekleşmiştir. Fakat gönderilmek üzere başka yerlerden gelip, burada bir süre kalan yabancıların kaldıkları süre esnasında ve sevklerinde yolsuzluklar meydana gelmiş ve sonradan göreve başlayan Emvâl-i Metrûke Komisyonu yetkililerinin özenli çalıştığı görülmüştür.¹

Divanı Harp'e sevk edilen altı kişinin isimleri tek tek sıralandı: 100 hayvanı saklamaktan 3 kişi (Maliye 4. Süvari Dairesi tahsildarı Osman vs.), 2 Ermeni kıza tecavüzden 2 kişi, Ermeni asker ailesini korkutup elindeki malını az bedelle almaktan 1 kişi.²

Divanı Harp'in yargılaması sonucunun ne olduğu hakkında bilgi verilmemiştir.

İzmir'de 400.000 lira tazminatı

Suriye'ye sürülen Ermeni Madiros Sarıyan'ın Manisa ve Sarayköy'de mensucat fabrikaları gasp edildiği ve dört yıldır kullanıldığı için açtığı tazminat davasının İzmir'de görülmesiyle ilgili 14 Aralık 1919'da Meclis-i Vükelâ karar almışsa da³ mahkeme sürecinin yaşanmadığı Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi yazısında belirtildi.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi yazısına göre, Ermeni Mordros (isim böyle yazılı) Sarıyan'ın emvalinin iadesi ve zararın tazmini talebiyle İzmir ve Çine Divanı Harplerinde yazışmalara rağmen davanın açılmaması üzerine, İngiliz Siyasi Mümessilligince oluşturulan İhtilat Komisyonu konuyu karara bağladı ve İzmir tüccarlarından Zeki ve Ali Fikri'nin, Madiros Sarıyan'a 400.000 lira ödemesine karar verdi.⁴

5 milyonluk yağma

İşkân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, Sivas vilayeti ve Sivas Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonu Riyaseti'ne gönderdiği telgrafta, Malatya-Akçadağ memurlarıyla jandarmaların 5 milyon liralık⁵ emvâl-i metrûkeyi yağma ettikleri haberiyle ilgili olarak gerekli tahkikatın yapılmasını istedi.⁶

Ayrıca bu vurgunla ilgili olarak İşkân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, Mamuretülaziz (Elazığ) vilayeti ve Emvâl-i Metrûke Komisyonu Riyaseti'ne peş peşe gönderdiği iki şifre de, bu 5 milyon liralık vurgun haberiyle ilgili tahkikatın yapılması hakkındadır.⁷

1 ATASE-5, sf. 6-7.

2 ATASE-5, sf. 7.

3 Katalog, BOA, MV, 217/167, 14 Kanunuevvel 1335 (1919) tarihli karar.

4 Katalog, BOA, DH.EUM.AYŞ, 38/62, 15 Nisan 1336 (1920).

5 O günkü ekonomik koşullara göre 5 milyon lira gibi hayli büyük bir vurgundan bahsediliyor. Yanlış yazılmış olabilir mi diye düşünmek mümkün, belgede yazan doğrudan 5 milyon lira; kuruş olması daha anlşırdı, ama yazılan 5 milyon lira. N.O.

6 BOA, DH.ŞFR, 55/225, 12 Ağustos 1331 (25 Ağustos 1915).

7 BOA, DH.ŞFR, 55/255 ve 55-A/44, 13 Ağustos 1331 (26 Ağustos 1915) ve 22 Ağustos 1332 (4 Eylül 1916) tarihli şifreler.

Memurin ve Sicil-i Ahval Müdüriyeti'nden Sivas vilayetine gönderilen şifrede, Reşadiye Kaymakamı Rasım Bey ile arkadaşlarının, Ermeni katlinde ve emvâl ve paralarının gaspında dâhilleri olduğunu ayrıca 'komita teşkili ve silah tevzii' ile Müslüman ahaliyi Rumlar aleyhine kıyama teşvik ettiklerinin haberinin verildiğini bildirdi.¹

Edirne'den Kayseri'ye, Urfa'ya vurgun

Bolu'dan Kayseri'ye, Mamuretülaziz'e, İzmid'e, Canik'e ve Edirne'ye kadar bir çok yerde emvâl-i metrûkeyle ilgili suistimaller yaşandı. Bunlarla ilgili ne gibi işlemlerin yapıldığını bilemiyoruz, ama bilgileri aşağıda:

– Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Mamuretülaziz vilayetine gönderilen telgrafta, kaymakam Edhem Kadri Bey'in sürülen Ermenilerin emvâl-i metrûkesine verdiği zayıat ve bazı suistimalleri nedeniyle Divanı Harp'e verilmesi istendi.²

– Kayseri Mutasarrıflığı'ndan gönderilen şifrede, Ermenilerin sürülmesi sırasında suistimali görülen Kayseri Bünyan kadısı Hulusi'nin azli veya tebdili önerildi.³

Kayseri'deki suistimal vakası, sadece bununla sınırlı olmayıp, bir yıl sonrasında Kayseri Tasfiye Komisyonu azaları da zanlıdır.

Kayseri'de mutasarrıflığın şifresinde, Kayseri Tasfiye Komisyonu azası Yusuf ve Şevki'nin hanesinde bulunan emvâl-i metrûkeden dolayı tahkikat yapıldığı ve hanesindeki eşyalardan başka suistimalinin olmadığı bildirildi.⁴

– 14 Mayıs 1916 tarihli Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği evrakına göre, Merzifon Tasfiye Komisyonu azaları suistimal yapmıştır.⁵

– 4 Haziran 1916'da Urfa Tasfiye Komisyonu Reisi Nabi ve azadan Talât'ın emvâl-i metrûkeden pek çok eşya ve nukud ihtilas ettiğinin (çaldığıının) bildirilmesinden sonra, 12 Haziran 1916 tarihli şifreyle de bu suistimalle ilgili müfettiş gönderilmesi istendi.⁶

– Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği evrakı, Danyel Ancel ve mahdumları (erkek çocukları) tarafından İzmid Tasfiye Komisyonu'na izafeten Dâhiliye ve Maliye nezaretleri aleyhine açtığı gasp davası hakkındadır.⁷

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 98/114, 8 Nisan 1335 (1919).

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 60/61, 7 Kanunusani 1331 (20 Ocak 1916).

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 490/102, 25 Ağustos 1331 (7 Eylül 1915).

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 531/74 ve 532/87, 28 Ağustos 1332 (10 Eylül 1916) ve 6 Eylül 1332 (19 Eylül 1916) tarihli şifreler.

5 Katalog, BOA, DH.HMŞ, 3/1-014, 1 Mayıs 1332 (14 Mayıs 1916).

6 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 552/6 ve 552/113, 22 Mayıs 1332 (4 Haziran 1916) ve 30 Mayıs 1332 (12 Haziran 1916) tarihli şifreler.

7 Katalog, BOA, DH.HMŞ, 6-2/12-12, 18 Temmuz 1332 (31 Temmuz 1916).

– Giresun Emvâl-i Metrûke Tasfiye Komisyonu reisi Rüşdü ile rüfekasının 1300 kûsur lirayı çaldığından Rüşdü'nün Ordu'ya iadesine müsaade edilmesi istendi.¹

– Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti belgesine göre, sürülen Ermenileri dolandırmaktan mahkûm olan Canik Belediyesi eski reisi Hasan Efendi'ye ait mahkeme evrakı Harbiye Nezareti'ne iade edildi.²

– Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Edirne vilayetine gönderilen şifrede de, Edirne Ermenilerinin mallarını yağmaya sebebiyet verdiği için Edirne Valisi Zekeriya Zihni'nin Dersaadet Divanı Harbi Örfî'ye gönderilmesi emredildi.³

– Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti evrakına göre, Ermeni sürgünü esnasındaki suistimalinden dolayı Bolu Sabık Mutasarrıfı Abdülkadir'in tutuklanması istendi.⁴

– Kastamonu'da da, muhacirin memuru Mahzar'ın yevmiye almakta olan Rum ve Ermeni ailelere karşı müşkülât çıkardığı gibi emvâl-i metrûkeyi gasp ettiği yolunda şikâyetler olduğu öne sürüldü.⁵

4.5.2- Resmen araştırılan suistimaldi

Soruşturma kurullarının oluşturulmasına yönelik kararın ardından Harbiye Nazırı adına gönderilen 8 Kasım 1915 tarihli yazıyla, ordular, kolordular, İstanbul Merkez Komutanlığı, Çanakkale Boğazı Müstahkem Mevki Komutanlığı, Irak Çevresi Komutanlığı ve İzmir Çevre Komutanlığı uyarıldı:

“Görülen askeri ve asayiş ihtiyacı üzerine, belirlenen yerlere gönderilen Ermenilerin sevkleri esnasında, mahallerinde meydana geldiği anlaşılan suistimaller ve kanuna aykırı muameleler hakkında gerekli incelemeleri yapmak ve suçluları Divanı Harplere göndermek üzere, Bakanlar Kurulunca alınan karar gereği (Meclis-i Vükelâ'nın üç komisyon kurma kararı), bazı vilayet ve sancaklara soruşturma heyetleri gönderilerek, bu yerlerdeki ve memur, jandarma ile halktan bazı kişilerin suça ortak oldukları görülmüştür. Bunlar hakkında yapılan soruşturmanın ayrılarak görevlilerin Divanı Harplere, halktan kişilerin Nizamiye Mahkemelerine gönderilmesi ve bu gibi suçlara çeşitli dairelerde bakılması, istenilen sonucu veremeyeceğinden sivil olanların da Divanı Harplere gönderilmesi zorunludur. Yukarıda belirtilen suçu işleyen sivillerin de bu suçlarından dolayı Divanı Harplere gönderilmelerinin, ilgililere tebliğ edildiği Dâhiliye Nezareti'nden bildirilmiştir. Belirtildiği gibi işlem yapılması beyan olunur.”⁶

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 530/39, 16 Ağustos 1332 (29 Ağustos 1916).

2 Katalog, BOA, DH.UMVM, 89/67, 5 Teşrinievvel 1332 (18 Ekim 1916).

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 98/95, 8 Nisan 1335 (1919).

4 Katalog, BOA, DH.KMS, 49-1/53, 25 Kanunuevvel 1334 (25 Aralık 1918).

5 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 610/65, 13 Mayıs 1335 (1919).

6 ATASE-8, sf. 25.

Harbiye Nezareti'nin yazısıyla, fiilen 1915 yılı başlarında ve resmen Mayıs 1915'te başlayan kitlesel Ermeni sürgününde, devletin görevlisi ve halktan kişilerin Ermenileri öldürdüğü ve mallarıyla ilgili suistimaller yaptığı tespit edildi. Bu gibi fiillerin Mayıs'tan Kasım ayına kadar yapılmasının ardından, konunun kurulardan tarafından araştırılacağı ve sivillerin de Divanı Harplerde yargılanacağı ifade edildi. Oluşturulan komisyonların yaptığı incelemelerin 'mala kast'ta yoğunlaştığı için yargılamaların da esas olarak bu yönde olduğu anlaşıldı.

Urfa özelinde Tasfiye Komisyonu reisi ve azası suistimallerle suçlandı. Urfadan 4 Haziran 1916'da gönderilen şifrede, Urfa Tasfiye Komisyonu Reisi Nabi ve azadan Talât'ın emvâl-i metrûkeden pek çok eşya ve nukud ihtilas ettikleri (çalıkları) bildirildi ve ardından 12 Haziran 1916'daki şifreyle de bu durumla ilgili müfettiş gönderilmesi istendi.¹

'Yozgat Tehcir ve Taktili Muhakemesi'nde yani bilinen adıyla 'Yozgat Ermeni Tehciri Davası'nın iddianamesinde, bugün resmî ideolojinin sürgün sırasında cinayet gibi suçlardan dolayı yargılamanın yapıldığıyla ilgili iddiayı, geçersiz kılan şu bilgiye yer verildi:

Hükümetin heyetler aracılığıyla yaptığı tahkikatta, tehcirde suistimalleri görülen Mamuretülaziz'de (Elazığ) 28 memur, 11 jandarma subayı, 69 jandarma eri ile 111'i halktan olmak üzere toplam 224 kişi (oysa 219) cezalandırıldı. Ayrıca Sivas'ta memurla halktan 19 kişiye, Diyarbakir'de 69 kişiye, Bitlis'te 25 kişiye, İzmir'de 16 kişiye ve Nallıhan'da 29 kişiye (toplam 377 kişiye) muhtelif ceza verildi. Cezalandırmanın "vazife-i memuriyetini sû-i isti'mâl ve mal sirkatı (çalma) gibi cerâim-i âdiyeye (adi suçlarla) münhasır kaldığı" belirtildi.²

İddianamede Yozgat'taki durumu soruşturmak üzere gönderilen müfettişlerin yaptığı çalışma da, "müfettişlerin fecayı-i saire failleri hakkında bir güne (çeşitli) muamele-i kanuniyeye lüzum göstermemiş olmaları" şeklinde özetlendi.³

Savcının hazırladığı iddianamede, müfettişlerin Yozgat faciasının failleri hakkında kanuni işlem yapmadığı ve soruşturmadığı tespiti yapıldı.

Bu halde Yozgat Davası İddianamesine göre, soruşturma komisyonlarının çalışması sonrasında yapılan yargılamada memur, asker ve halktan 377 kişi sadece Ermeni malı çalmaktan ve suistimallerden cezalandırılmıştır.

Müfettiş Nedim'in verdiği cevap, iddianamede "Mahmud Nedim Bey, bu varaka-i cevabiyesinde kendilerinin yalnız emvâl-i metrûke sû-i isti'mâlatını tedkike memur edildiklerini beyan ediyor" şeklinde yer aldı.⁴

Sanık avukatlarının Boğazlıyan Kaymakamı Kemal'in daha önce yargılanıp beraat ettikleri yönündeki açıklamaları üzerine Müdde-i Umûmi (savcı) Sâmî de,

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 522/6 ve 522/113, 22 Mayıs ve 30 Mayıs 1332 (4 Haziran ve 12 Haziran 1916) tarihli şifreler.

2 *Zaman* gazetesi, 6 Şubat 1335 (1919), aktaran, Yozgat Davası, sf. 83.

3 Yozgat Davası, sf. 83.

4 *Sabah* gazetesi, 6 Şubat 1335 (1919), aktaran, Yozgat Davası, sf. 65.

Yozgat'taki yargılamanın cinayet ve katliamdan değil, diğer konulardan olduğunu hatırlatıp Müfettiş Nedim'in tezkeresinin okunmasını istedi. Tezkerede, Kemal'in katliam ve imhadan yargılanmadığı belirtiliyordu.¹

5 Mart 1919'da yapılan 11'inci duruşmada Mülkiye Müfettişi Nedim'in şahit olarak verdiği ifadeyi özetliyorum:

Kemal, Tevfik ve Feyyaz'ı tanırım. 1332 (1916) yılı Mayıs ayında mülkiye müfettişiyken aldığım bir emirle Boğazlıyan'a gittim. Halbuki tehcir 1331'de icra edilmişti. 140 kişilik bir Ermeni kafilesi sevk edilmiş, geceleyin ağıla kapamışlar ve sopalarla itlâf etmişler. Yaptığım tahkikatta kaymakam Kemal müsamaha etmiş ve bazı kumaş ve kilimleri de evine götürmüş ve bedelini de yatırmamış. "Boğazlıyan yağmasına iştirak edenlerden de bazı istikrazlarda (ödünç para alma) bulunmuşlar. Bendenizin kanaatine ve tetkikatına göre bu parayı iade de etmemiş. Tevfik ve Feyyaz beylerin de buna iştirak ettikleri tahkikatım neticesidir... Yozgat'a ait malumatım yoktur; çünkü Boğazlıyan tahkikatına memur idim."²

Müfettiş Nedim, bu teftişi sırasında hazırladığı Boğazlıyan emvâl-i metrûkedeki suistimaline dair raporunun okunmasından sonra söz aldı ve net olarak, "Bendeniz yalnız emvâl-i metrûkedeki suistimali tetkike memur edilmişdim" diye konuştu.³

Yozgat davası iddianamesinde yer alan bilgiler ve Müfettiş Nedim'in raporu ile şahit olarak yaptığı konuşma, 1916 yılındaki yargulamaların dikkate aldığı fiil, malların yağması ve suistimalidir.

Nitekim gerçeğin bu olduğu İttihatçı hükümetin propaganda amacıyla 1916 yılında hazırladığı '*Ermeni Komitelerinin A'mâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi*' raporunda, heyetin asli görevinin suistimali tetkik etmek olduğu şöyle ifade edildi:

"Mervi olan (rivayet olunan, bilinmeyen) sû-i isti'mâlâtın (kötüye kullanma) mahallerinde tahkiki ve mücrimiyyetleri (suçlulukları) sâbit olanların tecziye olunmak (cezalandırmak) üzere divân-ı harplere tevdi' (vermek) için de şâyân-ı itimat (itimat edilmeye değer, güvenilir) zevâtdan mürekkeb müteaddit (birçok kişilerden birleşik) heyet-i teftişiyye tertibiyle ta'yin olunan menâtika (bölgelere) i'zâm etdi (gönderildi). Bu heyetler tarafından ind-el tahkik (araştırma sonunda) sû-i isti'mâli (kötü kullanma) görülen eşhâs divân-ı harplere tevdi' ve şiddetle tedib olundular (verildiler ve şiddetle hadleri bildirildi)."⁴

Kamuran Gürün, sürgün sırasında yaşanan suçlarla ilgili olarak toplam 1397 kişinin yargılandığını ve bunların çeşitli cezalara çarptırıldığını ve bazılarının idam edildiğini yazdı.⁵

1 Yozgat Davası, sf. 69.

2 *Memleket* gazetesi, 6-7 Mart 1335 (1919), aktaran, Yozgat Davası, sf. 242-243.

3 *İkdam* gazetesi, 6 Mart 1335 (1919), aktaran, Yozgat Davası, sf. 258.

4 İttihat ve Terakki-1916, sf. 364.

5 H. E. Karton 178, Dosya 23, Dâhiliye Nezareti 42746/146 sayılı yazı, aktaran, Kamuran Gürün-1985, sf. 221-222.

Belgenin içeriği hakkında bilgi vermedi Kamuran Gürün.

Oysa bir başka çalışmaya göre yargılanan 1667 kişi olup, bunlardan 67 kişi idam cezasına çarptırıldı.¹

Muhtemel ki, yargılanan bu kişilerden biri de Ankara Emniyet Müdürüdür.

24 Nisan 1915'ten itibaren polis ve jandarma kontrolünde İstanbul'dan Çankırı'ya sürülen ve bunu da kaleme alan Ermeni gazeteci Aram Andonyan, Ankara Emniyet Müdürü Bahaeddin'in Ermenilere kötü davranmaktan değil, mallarını yağmalaktan yargılandığını yazdı.²

İttihatçı hükümetin sadrazamı Said Halim'in ve Yozgat davası şahidi müfettiş Nedim'in beyanatı ile Yozgat davası iddianamesinde tespit edilen, katliamların araştırılmadığıdır. Bu halde yapılan yargılama konusu suçlar da, katliamlar dışındakiler de kalan mala yönelik olanlardır.

4.6- Sürgündekiler dönebilir

Osmanlı'nın Almanya ile savaşın yenilen tarafı olması ve Osmanlı'yı savaşa sokan İttihat ve Terakki hükümetinin düşmesinin ardından kurulan yeni kabine, Mondros Mütarekesi'ni imzaladı. Ertesinde İttihatçı nazırlardan Talât, Enver ve Cemal ile birçok İttihatçı, 1918 yılı Kasım ayı başında Almanya denizaltısı ile kaçtı.

Bu arada iç politikayla ilgili de önemli bir değişikliğe gidildi. Bugüne kadar İttihatçı hükümetin icra ettiği sürgün politikasının yerini, artık 'dönsünler' aldı ve vilayetlerle sancaklara, bu yönde şifreler gönderildi. Böylece fiilen 1915 başında başlayan Ermeni sürgünü de, Ekim 1918'de resmen bitirilmiş oldu.

Vilayet ve sancaklara gönderilen telgraflarda dönecekler listesinde kimlik olarak ifade edilen Ermeni ve Rumlar'dı; buna zamanla Araplar da eklendi.

Dâhiliye Nezareti Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti Umumiyesi, 21 Teşrinievvel 1334 (21 Ekim 1918) tarihinde birçok vilayet ve livaya gönderdiği şifrede, bu tarihe kadar 'sevk edilmiş olan bilumum ahalinin' dönmelerine izin verildi ve gereğinin yapılması emredildi:

HR. SYS, 2569/1_2

“Bâb-ı Âlî

Dahiliye Nezâreti

Aşâyir ve Muhacirin

Müdüriyet-i Umumiyesi

İşkân Şubesi

1 Yusuf Sarıncay, *Ermeni Tehciri ve Yargılamalar, 1915-1916*, Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişim ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Ankara-2006, sf. 263-264, aktaran, Bülent Bakar, age, sf. 132-133.

2 Aram Andonyan, *Gomidas Vartabed ile Çankırı Yollarında*, Çeviren: Ali Çakıroğlu-Armand Baron, Belge Yayınları, İstanbul-2012, sf. 179.

İstanbul, Adana, Hüdavendigâr, Konya, Ankara, Kastamonu, Haleb, Mamuretülaziz, Diyarbakir, Sivas, Edirne, Aydın vilayetlerine, İzmir, Bolu, Kütahya, Karesi, Kayseri, Niğde, Menteşe, Antalya, Urfa, Canik, Eskişehir, İçel, Maraş livalarına

1- Ahvâl-i harbiye dolayısıyla karar-ı askerî ile bir mahalden çıkarılarak diğer mahalle sevk edilmiş olan bilumum ahalinin çıkarıldıkları mahallere avdetlerine (dönmelerine) müsaade edilmesi Meclisi Vükelâca takarrür etmiş (karar verilmiş) olduğundan avdete tâlib olanlara müsaade edilecektir.

2- Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Diyarbakir, Mamuretülaziz vilayetleriyle Erzincan Mutasarrıflığı dâhilinde vesâit-i iâşenin (iaşe vasıtalarının) adem-i kifâyesine (yetmezliğine) binâen (dayanarak) işbu mahaller ahalisinden avdet etmek (dönmek) isteyenler için evvel emirde mahalleriyle bi'l-muhabere (görüşerek) selâmet-i seyr ü seyahatleri ve iâşe ve iskânları esbâbı (beslenme ve iskân vasıtaları) te'min edildikçe peyderpey azimetlerine (gitmelerine) müsaade edilmesi muktezidir (gereklidir).

3- Bu karar menâfi-i âliye-i (yüce faydayı) memleket nazar-ı itibara alınarak ittihâz (kabul) edilmiş olduğundan emr-i tatbikatında kat'iyen ta'allül ve teehhura (baha-neye ve gecikmeye) meydan verilmeyecektir.

21 Teşrinievvel [1]334 (21 Ekim 1918)

Dahiliye Nezâreti

Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi"

KAYNAK: HR. SYS, 2569/1_2, aktaran, *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2007, sf. 395-396.

Sevk edilmiş tanımı, 21 Ekim 1918 tarihine kadar İttihatçı hükümet tarafından sürülen herkesi kapsıyor.

Şifrenin 1'inci maddesinde sürülen herkesin dönebileceği belirtilirken, 2'nci maddede ise, ayrımcılık yapıldı. Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Diyarbakir, Mamuretülaziz (Elazığ) ve Erzincan'dan sürülenler için özel bir düzenlemeye gidildi. Buralardan sürülenler yani Ermeniler, 'iaşe ve iskân' sorunlarının çözümüne bağlı olarak dönebileceklerdir. İaşe ve iskân, o dönemin genel sorunu iken, Ermenilerin yoğunlukla yaşadığı ve sürüldüğü vilayet ve livalarda özel ayrımcılığa gidilmiştir. 3'üncü maddede ise, bu emrin aksatılmaması ve gereğinin yapılmasına dikkat çekildi.

Bir gün sonra 22 Ekim 1918'de Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umumiyesi İskân Şubesi telgrafında sürülenlerin dönmesi emri yinelandı. İstanbul, Diyarbakir, Haleb dâhil 12 vilayete ve Canik, Urfa dâhil 13 mutasarrıflığa gönderilen şifrede, sürgün edilen Ermeni ve Rumların iaşe ve iskânlarının temin edilerek emniyet içinde geri dönmelerine müsaade edildiği emri tekrar edildi.¹

1 BOA, HR. MÜ, 43/34, aktaran Osmanlı Belgeleri-1995, sayfa 175-176.

Ayrıca Aşâir ve Muhâcirin Mûdûriyet-i Umumiyesi, 23 Ekim 1918'de umum vilayet ile livalara, 28 Ekim 1918'de Diyarbekir vilayetine, 5 Kasım 1918'de yine umum vilayet ile livalara gönderdiği üç şifrede, sürülen insanların dönüşüne yönelik hükümleri tekrar etti.¹

28 Ekim ve 5 Kasım 1918 tarihli şifreler özel olarak Ermenilerle ilgilidir. Buna göre, Bitlis ve Diyarbekirli Ermenilerin dönüşü belirsizliğe bırakılırken, bu iki vilayet dışındakiler döndükçe emvâl-i metrûkesinin boşaltılması uygun bulundu, ama 'iadesi' net olarak ifade edilmezken, dönenlere gerekli vesikaların hazırlanması ve kolaylığın gösterilmesi emredildi.

Sürülenlerin dönmesine yönelik bu tür telgrafların gönderildiği sırada Mebusan, 4 Kasım 1918 tarihinde önemli bir karara imza attı. Anadolu halklarının sürülmesine temel oluşturan 14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) tarihli Tehcir Kanunu, Mebusan'da 4 Kasım 1918'de hiç tartışılmadan yürürlükten kaldırıldı.²

Ermeniler ve Rumlar

Sürülen herkesin dönebileceğiyle ilgili 21 Ekim 1918 tarihli şifrenin ardından vilayet ve livalara özel emirler verildi. Dönecek olanların kimliği Rum ve Ermeni olarak bazen birlikte bazen de ayrı ayrı belirtildi.

Dâhiliye Nezareti 28 Ekim 1918'de Eskişehir ve Kütahya'ya³ ve 28 Ekim 1918'de umum vilayet ve mutasarrıflara⁴ ve 4 Kasım 1918'de Van ve Bitlis'e⁵ ve 4 Kasım 1918'de Edirne, Adana, Ankara vilayetleriyle, Zor, Canik, Niğde ve diğer mutasarrıflara⁶ ve 5 Kasım 1918'de Diyarbekir'e⁷ ve 7 Kasım 1918'de umum vilayet ile mutasarrıflara⁸ ve 9 Kasım 1918'de Ankara'ya⁹ ve 13 Kasım 1918'de Aydın, Eskişehir'le Karahisar'a¹⁰ ve 14 Kasım 1918'de İzmir'de ve Erzurum'a¹¹ ve 15 Kasım 1918'de Konya'ya¹² ve 18 Kasım 1918'de Adana'ya¹³ ve 9 Aralık 1918'de umum vilayet ve mutasarrıflara¹⁴ ve 22 Ocak 1919'da Van ile Bitlis'e ve Mamuretülaziz'e¹⁵ gönde-

1 HR. SYS, 2569/1_3 ve 1_4 ve 1_5, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 397-401.

2 MMZC, 1334/1-11, 4 Teşrinisani 1334 (1918), sf. 114-116.

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 92/270 ve 92/271.

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 92/281.

5 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 93/18 ve 93/19.

6 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 93/26.

7 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 93/60.

8 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 93/79.

9 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 93/119.

10 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 93/146.

11 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 93/153 ve 93/167.

12 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 93/154.

13 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 93/198.

14 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 94/92.

15 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 95/205 ve 95/209.

rilan şifreli telgraflarda, Rum ve Ermeniler hem birlikte hem de tek tek ifade edildikten sonra aşağıdaki emirler sıralandı:

- 1- Bu sürülen insanlar memleketlerine dönebileceklerdir.
- 2- Sevk ve iâşe masrafları seferberlik tahsisatından karşılanacaktır.
- 3- Ayrıca dönenlerin nereli olduklarının bilgisi nezarete verilecektir.

Ve Araplar

Umum vilayet ve mutasarrıflara gönderilen telgraflarda, Ermeniler ve Rumlarla birlikte Arapların da memleketlerine dönebileceği belirtildi.

Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti Umumiyesi, 9 Aralık 1918'de umum vilayet ve mutasarrıflara¹ ve 17 Aralık 1918'de Kütahya'ya² ve 22 Mart 1919'da umum vilayet ve mutasarrıflıklara³ gönderdiği şifreli telgrafta, ortak ifade şudur:

- 1- Rum, Ermeni ve Araplar memleketlerine dönebilecektir.
- 2- Ailelerin sevk ve iâşe masrafları seferberlik tahsisatından karşılanacaktır.

Bir yönüyle bu dönemin gönderilen telgrafları, geçmişte İttihatçı hükümetin sürdürdüğü Ermeni, Rum ve Arap'ın toprağına dönmesinin şifreleridir.

'Masrafları karşılansın'

Dönenlerin masrafının resmen karşılanması istendi. 5 Kasım 1918 tarihli şifrenin 4'üncü maddesinde, yol masraflarının Harbiye Tahsisatından karşılanması belirtilmesine rağmen, Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti Umumiyesi 15 Ocak ve 16 Ocak 1919 tarihlerinde sırasıyla Maraş'a, Mardin'e, Diyarbakir'e, Konya'ya, Bolu'ya, Eskişehir ile İzmir'de ve Aydın'a⁴ gönderdiği şifreli telgraflarda, dönenlerin masraflarının karşılanması emrini tekrarladı.

1918'in Ekim ve Kasım aylarında ve daha sonra sürgün edilenlerin dönmesiyle ilgili telgrafların yerini, 1919 yazında dönenlerle ilgili bilgi verilmesi telgrafları aldı.

Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti Umumiyesi, değişik tarihlerde 29 Temmuz 1919'da Bitlis'e, 30 Temmuz 1919'da Mamuretülaziz'e, 5 Ağustos 1919'da Canik'e ve Karahisar-ı Sahib'e gönderdiği şifrede, Rum ve Ermeni muhacirlerin durumlarıyla ilgili bilgi verilmesini istedi.⁵

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 94/79.

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 94/138.

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 97/245.

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 95/123-125 ve 95/130 ve 95/136-137 ve 95/141.

5 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 101/62 ve 101/72 ve 102/26.

Genel olarak sürgün edilenlerin özel olarak Ermenilerin, Rumların ve Arapların dönmesiyle ilgili şifreler vilayet ve livalara gönderilmesine rağmen, hükümet bir yandan da dönüşü engellemeye yönelik bir arayışta oldu.

Dönüşle ilgili şifreler gönderilirse de Osmanlı'nın yeni çizilen sınırına göre sürülenlerin dönmesini engellemede ilk bakılan 1869 yılında kabul edilen Vatandaşlık Kanunu'dur. Kanunun, bir başka ülkenin vatandaşlığına ancak hükümet izniyle geçileceği (madde 5) ve izin almadan geçen kişinin, vatandaşlıktan çıkarılabileceği ve Osmanlı ülkesine girişinin de yasaklanabileceği (madde 6) hükümleri dikkate alındı. Ayrıca 1918 Kasım ayında çıkartılan Pasaport Kanunu ile sınırdan girmeye çalışanlara hapis cezası verileceği hükmü de eklendi. Böylece dönmek isteyenlerin ülkeye sokulmamasının politikası netleştirildi. Hatta 1919 yılı başında yabancı ülke temsilcilerine yapılan başvuruda Rumların toplu halde dönmelerine yardımcı olmamaları istendi ve hükümet de girişi engelleyecek dört maddelik karara imza attı. Zamanla dışarıdan girişleri sınırlama sadece Rumlarla sınırlı kalmayacak ve Ermenileri de kapsayacak şekilde genişletildi.¹

Anlaşılan o ki, sürgünden dönmeye izin verilmesinin hemen ardından engellemeye yönelik politikalar da aynı anda uygulanacaktır.

4.6.1- Tapu delindi

Sürülenlerin memleketlerine dönebileceği ve bunun için gerekenin yapılması emri verildi. Aralık ayına kadar dönüş emri şifrelerle bildirildi. Yılın sonunda hem dönüş hem de mallarıyla ilgili hükümler bir kararname olarak hazırlandı. Kararnamede genel olarak sürülenler yerine özelinde Ermeni ve Rumlar dikkate alındı. 18 Aralık 1918 tarihli 'Sevk Edilen Ermeni ve Rumların Geri Dönüşlerinde Mal ve Emlâkinin İadesi Kanunnamesi' umum vali ve mutasarrıflara gönderildi. (Bakınız, *Belge 14- Dönen Ermeni ve Rum Malını Geri Alacak Kararnamesi.*)

Kararnamede Ermeni ve Rum'un durumu aynı düzeyde ele alındı; sadece 10'uncu maddede bir ayrıma gidildi. Bazı genel hükümlerle diğer sürülenler de kapsam içinde değerlendirildi.

Kararnamenin getirdiği 15 maddelik² yeni düzenleme şöyledir:

İsteyen döner

Kararnamenin girişinde, Rum ve Ermenilerin memleketlerine dönüşünde ve emlâkle, arazilerinin kendisine tesliminde sorun yaşanmaması amacıyla hazırlanmışlığına dikkat çekildi.

1 T. Akçam-Ü. Kurt, sf. 64-71.

2 BOE, 341055, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 412-417.

Kararname içinde genel ifadeler kullanılmış olsa da, girişte doğrudan ‘Ermeni ve Rum’ kullanılmıştır.

Kararnamenin 1’inci maddesi aynen şöyle:

“1- Sevk ve iadenin ancak tâlib-i avdet olanlara (dönüp talep edenlere) hasrıyla arzusu hilâfında (dönmek arzusunda olmayan) kimse sevk edilmeyecektir.”

İsteyen dönebilecek, ama bunlar zorlanmayacaktır. (madde 1)

Dönecek kişi, köyünde ve kasabasında mesken ve iâşe sorunu yaşamaması için yerel idarecilerle haberleşip gerekli tedbir alındıktan sonra sevk edileceklerdir. (madde 2)

Böylece her şey ‘gerekli tedbir’e bağlı, eğer tedbirler alınamazsa, sevk edilemeyecekleri ifade edilmiş oldu. Bu hükmün, o sıra ne yaşandığını bilmesek de, büyük olasılıkla dönüşü her zaman engelleyen bir imkân yaratmış olması mümkündür.

Muhacire özen

Belirtilen şartlarda memleketine dönen Rum ve Ermenilere hane ve arazileri teslim edilecektir. (madde 3)

Hanelerindeki muhacir ile mültecilerin öncelikle tahliye edilmesi gerekir ve tahliye işlemi sırasında muhacir ile mültecilerin açıkta kalmamalarına gerekli özen gösterilecektir. (madde 4 ve 11)

Hatta Müslüman muhacirlerin açıkta kalmaması için Rum ve Ermenilerin, geçici olarak yerleştirilmesi de tercih edilecektir. (madde 5)

Ayrıca iade edilecek gayrimenkul üzerinde muhacirin yaptığı imar ve ilavelerle ilgili iki tarafın hukukunun da muhafaza edilmesi öngörüldü. (madde 12)

Çocuklar için talep şartı ve ihtida

Kilise, mektep binaları ile ekleri ve gelir getiren mülkleri, ait olduğu cemaate verilecektir. (madde 6)

Yetim çocuklar talep olduğu zaman gerekli incelemeden sonra velilerine ve cemaatlerine teslim edilecektir. (madde 7)

İhtida etmiş bulunanlar (Müslüman olanlar), Kanun-ı Esasi’nin bahşettiği vicedan hürriyetinden yararlanmakta ve başkalarıyla evlenen mühtediyeler (dönmeler) de, eski dinine dönmekte serbest olacaklardır. (madde 8 ve 9)

Bugüne kadar Kanun-i Esasi’nin ilgili maddesi yok hükmünde mi sayıldı?

Kanuni keyfilik buna dense gerek, öyle de böyle de Kanun-i Esasi’ye uygun; hangisinin tercih edileceği, zamana ve konjonktüre bağlı.

Ermeni ve Rum malı iadesi

Kararnamenin 10'uncu maddesinde Rum ve Ermeni emvâli farklı ele alındı ve Ermeni malı da, tapu kaydı değiştirilen ve değiştirilmeyen olarak iki kısma ayrıldı:

“10- Rumlara aid emvâl ve hâne hakkındaki muamelât idari olduğu ve emvâl-i mezkûre el'ân (şimdi) sahiblerinin uhdesinde (üzerinde) bulunduğu cihetle bunların icarı (kiralanması), îdâ'î (emanet olarak verilmesi), işgali fuzulî (fuzuli işgaldır) ve kâbil-i fesh (bu geçersizdir) ve islâhdır (bu durum iyileştirilmelidir). Binâenaleyh sahibleri avdet etdikçe iadesi lazımdır.

Ermeni emvaline gelince:

Bunlar iki kısma tefrik edilebilir:

Birinci kısım: Tapu kuyûdu tashîh (kayıd düzeltilmesi) ve Maliye veya Evkaf namına intikal muamelesi (geçirilmesi işlemi) icra edilmemiş (yapılmamış) olanlardır. Bunların işgali, icarî, keza fuzulî ve kabil-i fesihdir (geçersizdir). Sahibleri avdet edenlerin tahliye ve teslimi lâzımdır.

İkinci kısım: Tapu kaydı tashih ve Hazineteyn uhdesine (üzerine) intikal muamelesi icra edilmiş olanlardır. Bunların iadesi mal memurları muvâfakat ettiği (uygun gördüğü) takdirde caizdir ve bu bâbda bir kanun derdest-i vaz'dır (bir kanun yapılmalıdır). İade edilmese avdet eden (dönen) sahiblerine bedel-i icarlarına tesviyesi (kiralama bedellerinin ödenmesi) ile kanunun tatbikine kadar idare-i maslahat olunması (işlerin idare edilmesi) zarurîdir (gereklidir). Bilumum emvalin sahiblerine tesliminde vaziyet-i hâzırasını ve hasarâtını ve başkaları tarafından ilave olunan zevâidi (fazlalığı) mübeyyin (bildiren, meydana koyan) zabıtnâmeler tanzim olunacaktır.”

Ermeni ve Rumların mülkünün iadesi hükmünün yer aldığı 10'uncu maddenin 1'inci fıkrası tamamen Rum ve devamı da Ermeni malları hakkındadır.

10'uncu maddenin 1'inci fıkrasında Rumların malının 'idari işleme' tabi tutulduğu belirtilerek sahiplerine iade edilmesi ve fuzuli işgalin önlenmesi öngörüldü.

Resmen ifade edildi ki, Rum malları tasfiye işlemine tabi tutulmamış ve mevcudu korunmuştur.

1914'ten itibaren dört yılda harice ve dâhile sürülen hangi Rum'un malı nasıl korundu?

Tasfiye Kanunu gereği sürülen her bir insanın malına Hazine el koydu ve malın idaresini Tasfiye Komisyonu yaptı. Bu komisyonun esas görevi malın kaydının değiştirilmesi de dâhil tasfiye işlemini gerçekleştirmektir.

Rumlar, Tehcir Kanunu ile sürüldüğü halde, malının Tasfiye Kanunu kapsamına alınmadığı ve sadece idare edildiği hükmü, resmî iddia olmasının ötesinde bir anlamı yoktur.

28 Mayıs 1331 (10 Haziran 1915) tarihli 'Ahval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkalâde-i Siyasiye Dolayisiyle Mahall-i Ahire Nakilleri İcra Edilen Ermenilerin İskân ve İlaşesiyle Hususat-i Saireleri Hakkında Talimatname'nin 3'üncü maddesinde, Ermenilerin can ve mal güvenliğinin sağlanarak sürülmesi öngörüldü.¹

1 Birinci Dünya Harbi, Klasör: 361, E. Dosya No: 1030, Y. Dosya No: 1445, Fihrist No: 1-4, aktaran Ge-

Bu hüküm gereği sürülen Ermenilerin 'can ve mal güvenliği' ne kadar sağlandıysa, sürülen Rumların da malları o kadar idare edilmiştir.

Rum malı da, Ermeni malı gibi tasfiye edilmiştir. Özel olarak Rum mallarıyla ilgili ne yapılacağı 21 Şubat 1916 tarihli Talimatname¹ ile belirlendi. Bu halde 1914 baharından 21 Şubat 1916'ya kadar sürülen Rumların malı, esasta Ermeni malına yapılan işleme tabi tutuldu; sonrasında da aynı işleme devam edildi.²

Talimatnamenin eki Tarifname³ gereği, 20 Mart 1918 itibariyle Rum malının 'ne kadarının satıldığını, dağıtıldığını ve neyin kaldığını' belirleme ve defter kaydını yenileme faaliyeti, bir yönüyle 1918 öncesinde ne yapıldığını ortaya çıkarma araştırmasıdır.

Zaten Tasfiye Kanunu ve uygulamalarını ilga eden 8 Ocak 1920 tarihli kararnamede de, kişiler 'sürülen' ve mallarıyla ilgili işlem de 'Hazine'nin el koyması ve tasfiye' olarak tanımlanmıştır.⁴

Bu halde, sürülen Rum'un malının idare edildiği hükmü resmî bir iddia olmanın ötesinde, bir anlamı bulunmamaktadır.

1916'da tapu kaydını yenileme

Zaten tapu kaydında değişikliğe giden kanuni düzenleme 1916 yılı sonunda yapıldı.

Rum mallarıyla ilgili resmî ifadenin, sadece 'idare edilmesi' yönünde olması, devletin tasfiye işlemini yok etmedi. Nitekim tasfiyenin gereği olarak hem tapu kayıtlarında hem de defterlerde yenileme için kanun hazırlanmıştır.

Ermeni ve Rum mallarının yağmalanmasının ardından 11 Aralık 1916'da Mebusan'da görüşülüp kabul edilen 'Balkan harbi ile harb-i umuminin saha-i cereyan-daki emvâl-i gayr-i menkuleye ait senedat-ı hakaniyyeden zayı olanlarının yerine meccanen yenilerinin itasına dair kanun'la, tapu senetlerini yenileme imkânı yaratıldı.⁵

Buna göre, 3 Ağustos 1914'ten itibaren seferberliğin bitiminden iki yıl sonrasına kadar geçen sürede Balkan Harbi ve Birinci Dünya Harbi'nin yaşandığı sahalarda tapu senedi kaybolanların yenileneceği ve bunun da her türlü harçtan muaf olacağı hükmü kabul edildi. (madde 1)

Mebusan'daki görüşmede sadece İzmir Mebusu Simonaki Simanoğlu, 1914'te

nelkurmay ATASE, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918*, cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2005, sf. 132-133, 428, 430-431.

1 BOA, DH.HMŞ, 12/82.

2 Konuyu bu ciltte '4.2.2- Rum mülküne de tasfiye', başlığı altında inceledim. N.O.

3 BOA, DH.HMŞ, 12/82.

4 *Takvim-i Vekayi*, 19 Rebi ul Âhır 1338-12 Kânun-u Sani 1336 (12 Ocak 1920), no: 3747'den aktaran, *DÜSTUR*, Tertib-i Sani (2. Tertip), cilt: 11, İstanbul-1928, sf. 553-561.

5 *MMZC*, 1332-1333/1-11, 28 Teşrinisani 1332, sf. 112; *MMZC*, 1332-1333/1-14, 5 Kanunuevvel 1332 (18 Aralık 1916), sf. 163-164.

Trakya'da ve Ege'de İttihatçı hükümetin baskı politikalarını yaşayan Rumların durumunu gündeme getirmesinin dışında, hiçbir mebus konuşmadı.

İzmir Mebusu Simonaki Simanoğlu, tapu yenileme işleminin Rum mallarını da kapsayacağını Mebusan kürsüsünden anlattı. Böylece sadece sürülen Rumların değil, genel olarak emvâl-i metrûkeden dağıtılana, satılana ve fiilen el koymuş olana tapu senedini yenileme imkânı yaratılmış oldu.

Bu kanun da dâhil ilgili mevzuat gereği, 18 Aralık 1918 tarihli kanunname-nin 10'uncu maddesinde belirtildiği gibi Ermeni mallarının tapu kaydı resmen değiştirildi.

1915'ten 1918'e

26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu¹ gereği sürülen kişilerin malına Hazine adına el kondu ve öngörülen tasfiye işleminin (madde 2, 3 ve 5) gerçekleştirilmesinin ardından Hazine namına kaydedilen mallar ya dağıtıldı ya da satıldı.

Kanun ve ilgili nizamname icra edildikten üç-dört yılın sonunda ortaya çıktı ki, Hazine namına kayıt işlemi gerçekleştirilmesi anlamında el koymayla fiilen tapunun delinmesi resmiyet kazanmıştır.

18 Aralık 1918 tarihli kanunnamenin 10'uncu maddesinde Ermeni emvâliyle ilgili işlem iki kısma ayrıldı.

Birinci kısım: Ermeni mallarından tapu kaydı Maliye veya Evkaf adına intikal işlemi yapılmamış olanlardır. Bu malların işgali geçersiz olup, dönen sahibine iade edilecektir.

İkinci kısım: Tapu kaydı değiştirilen ve Hazine üzerine intikal işlemi yapılan Ermeni emvâlidir. Bunların iadesi ancak, mal memurlarının uygun görmesi halinde yapılabilecek ve ayrıca bu bölüm için yeni bir kanuni düzenleme yapılması gerekmektedir. Dönen sahibine emvâl iade edilmezse, toplam kira bedeli ödenecek ve bir süre mevcut durum idare edilecektir.

Tapu kaydı değiştirilmiş ve kesinlikle Hazine'ye intikal eden malların sahibi Ermenilere iadesi için hazırlanması düşünülen kanun yerine geçecek düzenleme, ancak bir yıl sonrasında hazırlandı. 8 Kanunusani 1336 (8 Ocak 1920) tarihli kararnameyle, Tasfiye Kanunu ilga edildi.

Hazine adına kaydın yapılması, önceki sahibinin kayıt işleminin ilga edilmesi demektir ki bu da tapunun delinmesidir. Sürülenlerden istisnalar dışında kanunnamede yer aldığına göre, kitlesel olarak tapu kaydı ilga edilen Ermenilerdir.

1 *Takvim-i Vekayi*, 14 Eylül 1331, No: 2303'ten aktaran, *DÜSTUR*, Tertib-i Sani (2. Tertip), cilt: 7, Dersaadet-1336, sf. 737-740.

Yine bu kanunnameden bir yıl sonra 8 Ocak 1920 tarihli kararnamede¹ mallarla ilgili düzenleme yapılan kişiler doğrudan ‘nakledilen eşhas’ yani sürülen kişiler (madde 1, 5-7, 9, 15-19, 21, 23, 26 ve 30) olarak tanımlandı ve el konulan malların tapu kaydında değişiklik yapıldığı hükmü de pek çok maddesinde (madde 1, 4, 5, 6, 10 ve 26) yer aldı.

Başvekil İsmet’in 1926’da gayrimenkullerin yüzde 70-80’inin tapu kaydının olmadığını² belirttiği dikkate alınacak olursa, 1915’lerde harp ortamında tapu kaydını değiştirmenin ne denli kolay olduğu anlaşılacaktır.

El konulan mülklerden bir kısmının tapu kaydının değiştirilmesi, sürülen kişinin geride kalan mallarının sadece tasarruf hakkının kullanılmadığının, aynı zamanda yeni sahibi adına kaydın yapıldığının da işlemidir.

Tapu kaydındaki bu tür değişikliğin bilgisini görevi gereği Tasfiye Komisyonu’nun esas ve cari defterinde bulmak mümkündür, oysa bu sürgün defterleri üzerindeki resmî perde kaldırılmış değildir.

Suriye ve Musul’dakiler ‘dönemez’

Dönerlerin sevk ve iâşe masrafı Harbiye Tahsisâtı’ndan ödenecektir. (madde 13)

Bugüne kadar dönerlerin milliyetlerine göre hazırlanan bilgiler, derhal Dâhiliye Nezareti’ne gönderilecek ve bundan sonra bu raporlama 15 günde bir yapılacaktır. (madde 14)

15’inci maddede Osmanlı’nın yeni sınırıyla ilgili belirlemeye gidildi:

“15- Sevkiyat sırf dâhile alınan aşhâsa aid olup hudud-ı Osmanî haricine (Osmanlı sınırı dışına) çıkmış bulunan Rum ve Ermeniler iş’âr-ı ahîre (son yazıya yani karara) değin kabul edilmeyeceklerdir.”

Bu hükümle, geri dönüşün aslında ‘sırf dâhile alınan’ kişiyle sınırlı olduğu ve Osmanlı haricine çıkmış bulunan sürgün nedeniyle veya kalmış olan Rum ve Ermenileri kapsamadığı ifade edildi.

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Antlaşması’na göre, Osmanlı’nın çizilen sınırında Suriye ve tartışılmış olsa da Musul hariçte kaldı.

Osmanlı’nın sürgün anındaki 1915’deki sınırıyla, dönüş kararının alındığı 18 Aralık 1918’deki sınır hayli değişmiştir. Çünkü Osmanlı toprak kaybı yaşamıştır; sürgün bölgesi Deyr-i Zor ile Musul’un İngiliz ve Suriye’nin Fransız işgalinde olduğu hatırlanırsa, dönüşün de olabildiğince sınırlandırılmasını sağlayacak bir düzenlemeye gidilmiş, sınır dışındakilere dönüş kapısı kapatılmış olmaktadır.

Bu tür engelleme hükümlerine ve ilgili kararnameye ve birçok emre göre döner Ermeni, Rum ve diğer sürgün edilenlerin bir kısmı, malını aldıysa da, sonra niye koruyamadı?

1 *Takvim-i Vekayi*, 19 Rebi ul Âhır 1338-12 Kânun-u Sani 1336 (12 Ocak 1920), no: 3747’den aktaran, *DÜSTUR*, Tertib-i Sani (2. tertip), cilt: 11, İstanbul-1928, sf. 553-561.

2 *TBMM ZC*, II/26-1.6.1926, sf. 13, zaptın sonunda 208 no’lu mazbata sf. 50-52.

4.6.2- ‘Malları iade edin’

Tapu kaydında değişiklik yapıldığı ortamda, 18 Aralık 1918 tarihli kararname sonrasında Dâhiliye Nezareti, malların iadesinde yaşanan sorunları dikkate alarak vali ve mutasarrıfları mevcut hükümlerin uygulanması için yeniden uyardı.

İsteyenin memleketine dönebileceğine ve masrafinın karşılanmasına yönelik telgraflarla birlikte, insanların mağduriyetini gidermek için bunlara ait malın ve mülkün iade edilmesini sağlayacak şifreler tekrar gönderildi.

Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umumiyesi, 6 Kasım 1918’de Erzurum’a¹ ve 5 Kasım 1918’de Diyarbekir’e² ve 9 Kasım 1918’de umum vilayet ve mutasarrıflıklara³ ve 18 Kasım 1918’de Adana’ya⁴ ve 28 Kasım 1918’de Hüdavendigâr’a⁵ ve 3 Aralık 1918’de Kastamonu ve Karabük’e⁶ ve 5 Aralık ile 24 Aralık 1918’de Hüdavendigâr’a⁷ ve 24 Aralık 1918’de Adana, Edirne, Konya vilayetleri ile Canik, Bolu ve diğer mutasarrıflıklara⁸ ve 1 Ocak 1919’da Konya, Ankara ve Hüdavendigâr vilayetiyle, İzmid, Eskişehir, Kütahya Karahisar-ı Sahip, Kayseri mutasarrıflarına⁹ ve 20 Ocak 1919’da tekrar Hüdavendigâr’a¹⁰ gönderdiği şifreli telgraflarda, dönenlerle ilgili olarak bazen Rum ve Ermeniler birlikte ve bazen sadece Ermeni denilerek, emvalle ilgili yapılacakları aşağıdaki gibi sıraladı:

- 1- Ermeni ve Rumların avdetlerine müsaade edilsin.
- 2- Vefat edenlerin emvâl-i gayrimenkûlesi murislerine (mirasçılarına) verilsin.
- 3- Mabet, mektep, murahhasahane (Ermeni piskoposu haneleri), rahip ikametgâhları ile bunlara ait emlâk ve akaret tahliye edilsin.
- 4- Avdet edenlere hane ve emlâki iade edilsin.
- 5- Muhacirlerin işgalinde bulunan han ve arazilerin tesliminde, hile ve şikâyeteye meydan verilmesin.
- 6- Bazı memurların ucuza mal aldığı iddiası araştırılsın.
- 7- Avdet edenlerin emvâl-i gayri metrukeleri, tahliye edilerek sahiplerine verilsin.
- 8- Kilise ve mektepler teslim edilsin.
- 9- Avdet edenlerin iskân ve iaşeleri ve iadelerinin lazım geleni yapılsın.
- 10- Malların iade edilmediği bildiriliyor, gerekli tahkikat yapılarak, mal ve araziler iade edilsin.

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 93/66.

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 93/60.

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 93/108.

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 93/198.

5 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 93/301.

6 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 94/20.

7 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 94/59 ve 94/231.

8 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 94/230.

9 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 95/6.

10 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 95/179.

Dâhiliye Nezareti, özel olarak yukarıda belirtilen görevler yerine getirilirken, Müslüman muhacirlerin durumunda mağduriyet yaratılmamasına dikkat edilmesi uyarısında bulundu.

14 vali ve 15 mutasarrıfa gönderilen 26 Ocak 1919 tarihli Dâhiliye Nezareti şifresinde de, 18 Aralık 1918 tarihli kararname hükümlerini uygulayıp mallar iade edilirken, Müslüman mülteci ve muhacirlerin sefalet ve mağduriyetlerine imkân vermeden yapılması istendi.¹

‘Malları iade edin’ emirleri yanı sıra, elbette tapu kaydı değiştirilenler ve bazı el konular gayrimenkullerin iadede istisna tutulmasına yönelik icraat da gündeme getirilmiştir.

Zaten emvâli bu tarihe kadar devlet dâhil kullananların hakkının korunmasının (18 Aralık 1918 tarihli kanunnamede madde 4, 11 ve 12 ile 8 Ocak 1920 tarihli kararnamede madde 2, 6 ve 19) altında yatan böylesi bir istisna amacıdır.

‘Kararnameye uyun’ teli

Emvâlin iadesinde sorun yaşanmış olmalı ki, umum vilayet ve sancaklar yeniden uyarıldı ve ilgili kararnamenin gereğinin yapılmasına dikkat çekildi.

Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umumiyesi, Edirne, Erzurum, Adana, Ankara, Aydın, Bitlis, Hüdavendigâr, Diyarbekir, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Konya, Mamuretülaziz ve Van vilayetleriyle, Eskişehir, Urfa, İçel, İzmir, Bolu, Teke, Canik, Çatalca, Karahisar-ı Sahib, Kale-i Sultaniye, Karesi, Kayseri, Kütahya, Maraş, Menteşe ve Niğde mutasarrıflarına gönderdiği telgrafla, yerel idarecileri uyardı. Müdürlüğün bu 15 Şubat 1919 tarihli şifresinde, Rum ve Ermenilere ait, emvâl-i metrukenin satımı, iade ve verilecek tazminat hususunda [18 Aralık 1918 tarihli] kararnameye uygun hareket edilmesi istendi.²

Ayrıca gayrimenkul dışındaki resmî dairelerde kullanılan menkul emvalin de sahiplerine iade edilmesi için Dâhiliye Nezareti, umum vilayet ve mutasarrıflara 19 Şubat 1919’da bir şifre daha gönderdi.³

1919 bahar uyarısı

6 Kasım 1918 ve 20 Ocak 1919 tarihleri arasında pek çok vilayet ve livaya gönderilen telgraflara rağmen, istenilen sonuç alınamamış olmalı ki, 11 Mart 1919’dan itibaren yine umum vilayet ve mutasarrıflar yeniden uyarıldı.

Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti’nden, 11 Mart 1919’da Mamuretülaziz’e⁴ ve 2

1 BOA, DH. ŞFR, 95/256, aktaran, Osmanlı Belgeleri-1995, sf. 211-212.

2 BOA, DH.ŞFR, 96/195, 15 Şubat 1335 (1919), aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 450.

3 BOA, DH. ŞFR, 96/230, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 453-454.

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 97/112.

Nisan 1919'da umum vilayet ve mutasarrıflara¹ ve 27 Nisan 1919'da Edirne'ye² ve 3 Mayıs 1919'da Bitlis'e³ ve 7 Mayıs 1919'da umum vilayet ve mutasarrıflara⁴ ve 27 Mayıs 1919'da Maraş'a⁵ ve 4 Haziran 1919'da Bitlis'e⁶ gönderilen şifreli telgraflarda, bazen Ermeni ve Rumlar birlikte, bazen tek tek, bazen de gayrimüslimler diyerek, aşağıdaki emirler sıralandı:

- 1- Sürülen şahısların döndüklerinde malları kendilerine teslim edilsin.
- 2- Hazine adına kaydedilen emvâl-i metruk sahiplerine verilsin.
- 3- Satılan gayrimenkul bedelleri ödensin.
- 4- Sürgünden doğan mağduriyet giderilsin.
- 5- Satılmış olan mallar da iade edilsin.
- 6- Dönmeyenlerin malları, varislerine verilsin.

Bitlis'te bir ayrıcalık yaratıldı. Dâhiliye Nezareti'nin Bitlis'e gönderdiği 4 Mayıs 1919 tarihli şifrede, malın gerçek sahibi memleketine dönerse malını alabileceği, bunun dışındaki vasi ve vekillerine verilmeyeceği emredildi.⁷

Böylesi kararnamede yer almayan hükmün gönderilen bir şifreyle kanun haline getirilmesi sonucu, malın iadesinde nelerin yaşanmış olacağını tahmin etmek hiç de güç değil.

6 Kasım 1918'den 4 Haziran 1919'a kadar gerek tek tek gerekse toplu olarak tüm vilayet ve mutasarrıflar uyarıldığı ve mağduriyet giderilemediği için olacak ki, 8 Kanunusani 1336 (8 Ocak 1920) tarihinde yeni bir kararname daha yürürlüğe kondu.

4.6.3- Dönenler niye yaşayamadı?

Osmanlı Hariciye Nezareti'nin İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 7 Haziran 1919'da gönderdiği tahriratta, dört buçuk ayda dönen Ermeni ve Rum muhacirlerin toplamının 276 bin 15'i bulduğuna ve 1 milyon Müslümanın da zorluklar içinde yaşadığına dikkat çekilerek, Müslim ve gayrimüslim mültecilerin demiryolunda parasız sevk edileceği ifade edildi.⁸

Ermeni soykırımı tartışmasının yoğunlaştığı sırada resmî ideolojinin bir çalışması olarak 2004'te okura sunulan çalışmada, 1921'de dönenlerle birlikte Ermeni nüfusu toplamı 644 bin 900 olarak netleştirildi.⁹

Peki, 1920 başında nüfusu birkaç milyonu aşan Ermeni ve Rum nüfusuna ne oldu?

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 98/13.

2 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 618/4.

3 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 99/35.

4 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 99/103.

5 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 623/31.

6 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 100/31.

7 BOA, DH. ŞFR, 99/35, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 481.

8 BOA, HR. MÜ, 5/326, aktaran, Osmanlı Belgeleri-1995, sf. 246-248.

9 Birçok kaynaktan aktaran, Hikmet Özdemir ve 4 yazar, sf. 120-121.

Rumlar mübadeleyle tasfiye edildi...

Peki, Ermeniler niye yok oldu?

Bir yandan Ermenilere hem işe sağlanmasına hem de geri dönenlerin gayrimenkullerinin teslim edilmesine yönelik emirler Mayıs 1919'a kadar sıralanırken,¹ diğer yandan Kayseri'de olduğu gibi Ermenilerin topluca yer değiştirmesinin de yasaklandığı² bildirildi.

Osmanlı hükümeti, yerel yöneticilere 1915'lerden itibaren yaşananlardan sonra dönenlerle ilgili olarak şunu-bunu yapın emri veriyor vermesine de, bunun sonucunda, 'Nereye ne kadar Ermeni ya da Rum'un döndüğü? Nerede ne kadar yardımın yapıldığı? Nerede ne kadar Ermeni ya da Rum malının iade edildiği?' gibi sorulara net yanıt verilemediği sürece, 'yapın, verin' emirlerinin sadece resmen yazılı olmasının ötesinde bir anlamı yoktur.

Sürgündekiler dönsün emrinden sonra dönenler niye yaşayamadı?

Şahid Sarkis Çerkezyan

Her şeye rağmen Anadolu'dan gidip gelenlerden ve sonra da ayrılmayanlardan, 1915 soykırımının bizzat çocuk şahidi Sarkis Çerkezyan, Karamanlı varlıklı banker ailesinin Suriye çöllerine sürüldüğünün, 15 Mayıs 1916'da dünyaya gözlerini açtığı anda, birçok akrabasının dünyaya savrulduğunun ve geri dönen ailesinin yoksulluğunun öyküsünü '*Dünya Hepimize Yeter*'de anlattı.³

Sarkis Çerkezyan her şeye rağmen bu topraklardan ayrılmayanlardan ve 1960-1970'lerde örgütlü mücadelede saf tutanlardan.

612 siyasi Ermeni'ye af

Dâhiliye Nazırı namına, 15 vilayet ve 17 livaya gönderilen 5 Aralık 1918 tarihli şifreye göre, siyasi suçlar nedeniyle idari bir kararla sürülen ve henüz serbest bırakılmamış kişilerden 612 Ermeni'nin tahliyesine karar verildi.⁴

Osmanlı hükümetinin, Ermenilerin toprağına dönmesi kararının yanı sıra, siyasi tutukluların serbest bırakılmasının ardından siyasi kararlılığını ifade edecek adımların atılması gerekirdi, ama bu yönde gayret yetersiz kalacaktır.

1 BOA, DH. ŞFR, 98/59 ve 99/35, aktaran, Osmanlı Belgeleri-1995, sf. 234, 236.

2 BOA, DH. ŞFR, 95/277, aktaran, Osmanlı Belgeleri-1995, sf. 213.

3 Sarkis Çerkezyan, *Dünya Hepimize Yeter*, hazırlayan: Yasemin Gedik, Belge Yayınları, İstanbul-2003, 1. baskı.

4 BOA, DH.ŞFR, 94/61, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 406.

5. BÖLÜM

Kırım ve yağma Mebusan'da

Her savaşın sonunda hesaplaşmanın yapılması kaçınılmazdır; Osmanlı'da da öyle oldu. Hesaplaşmanın ilk adımı Mebusan'da atıldı. Fakat sonu getirilemedi.

İttihatçı Talât Paşa'nın 7 Ekim 1918'de istifasından sonra 14 Ekim 1918'de kurulan Ahmet İzzet Paşa hükümetinin görev süresi bir ayı bile bulmadı. Zaten Sadrazam Ahmet İzzet'in, Ermenilerin sürgün edilmesi ve mallarının yağmalanması konularını işleyenlerle ilgili icraatta kararlı olduğunu göstermek için 21 Ekim 1918 tarihli tezkiresi 24 Ekim 1918'de Mebusan'da okundu. İttihatçı hükümetin 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu ve 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun Mebusan'da öncelikle müzakere edilmesi talep edildi.¹

Soykırımın ve yağmanın bu iki geçici kanunu, üç yılı aşkın süre yürürlükte kaldıktan sonra ancak Mebusan gündemine gelebildi. Tezkire için öncelik verilse de gereğinin yapılması için de bir 10 gün daha geçmesi gerekiyordu.

Bu 10 günlük sürede de, Mondros Mütarekesi imzalanmış, İttihat ve Terakki son kongresini yapmış ve Talât, Enver ve Cemal gibi İttihatçı şefler de düne kadar hâkimi oldukları Osmanlı toprağını terk etmişti. Birinci Paylaşım Savaşı dönemi İttihatçı hükümetin icraatı tartışılır, ama İttihat ve Terakki'nin bilinen liderlerinden ve hükümetin nazırlarından pek azı İstanbul'da kalmış ve önemli bir kısmıysa Almanya kaçmıştı.

'1 milyon Ermeni, 550 bin Rum'

Divaniye Mebusu Fuad'ın Said Halim ve Talât paşaların kabinelerinin Yüce Divan'da yargılanmasını isteyen önergesinin görüşüldüğü 4 Teşrinisani 1334 (4 Kasım 1918) tarihinde, Aydın Mebusu Emanuelidi, Çatalca Mebusu Tokinidis ve

1 MMZC, 1334/1-6, 24 Teşrinievvel 1334 (1918), sf. 46-47.

İzmir Mebusu Vangel'in 2 Teşrinisani 1334 tarihli 8 maddelik sual takriri (soru önergesi) gündeme alındı. Önergede İttihatçı Said Halim ve Talât Paşa kabineleri döneminde yaşanan toplumsal kıyımlar tek tek sıralandı ve yeni hükümetin bu konuda ne yapacağı soruldu. Önerge Mebusan'da okundu ve tartışıldı:

- “1- Ermeni milletine mensup olmaktan başka hiçbir cürümleri bulunmayan bir milyon nüfus, kadınlar ve çocuklar ile istisna edilmeyerek katl ve ıtlaf edilmiştir.
- 2- Laakal (aşağı olmaz) kırk asırdan beri memlekette medeniyetin âmili hakikisi Rum unsurlarından iki yüz elli (250) bin nüfus, hududu Osmaniden tart edilerek malları müsadere edilmiştir.
- 3- Badelharb (harpten sonra) beş yüz elli (550) bin Rum nüfus, Karadeniz, Çanak-kale, Marmara ve Adalar denizleri sevhil ve havalisinde ve sair mahallerde katl ve imha edilmiş ve malları da zabt ve gasp edilmiştir.
- 4- Memlekette anasırı gayrimüslime icrayı ticaretten men edilmiş ve ticaret yalnız erbabı nüfuzun yeddi inhisarına terkedilmiş olmakla bu yüzden bütün efradı millet âdeta soyulmuştur.
- 5- Mebusan'dan Zöhrap ve Varteks efendiler ifna (yok) edilmiştir.
- 6- Arap kavmi necibine karşı reva görülen sui muamelat şimdiki felâketlerin başlıca sebeplerini teşkil etmiştir.
- 7- Seferberlik vesilesi ile teşkil edilen, amele taburu efradından iki yüz elli (250) bin kişinin açlık ve mahrumiyetten müteessiren telef olmalarına sebebiyet verilmiştir.
- 8- Harbi umumiyye bilâ sebep girmiş ve bu şerefi meşuma nailiyet (uğursuz şerefi ele geçirmek) için Bulgarlara memleketin bir cüzü de terk edilmiştir.”¹

Emanuel Emanuelidi (Aydın), geçmiş hükümetin bu sonucu yaratan icra-atıyla ilgili yeni Sadrazam Ahmet İzzet Paşa kabinesinin ne yapacağını sordu. Mebusan'da muhatapsa Dâhiliye Nazırı Fethîdir. Nazır [Ali] Fethi [Okyar]² Türk-lerin aynı koşulları yaşadığı yönündeki konuşmasından sonra Emanuel Emanuel- elidi, tekrar söz aldı ve Türklerin de çok mağdur olduğunu belirterek, Türklerin durumunu önergede belirtmemesinin nedenini “Elvey m hâkimiyet, Türk unsuru namma icra edilmektedir” diye konuştu.³

Sadece Tehcir Kanunu'na red

Mebusan'ın 24 Ekim 1918 tarihli oturumunda, Talât'tan sonra dönemin Sadrazamı Ahmet İzzet'in Mebusan'a yaptığı ‘Vakti Seferde İcraatı Hükümete Karşı Gelenler İçin Ciheti Askeriyyece İttihaz Olunacak Tedabiri Muhtevi Kararname ile Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emvâl Ve Düyun Ve Malubatı Metrûkesi Hakkında Kararnamenin’ müstacelen müzakeresine dair Sadaret Tez-keresi okundu:

1 MMZC, 1334/1-11, 4 Teşrinisani 1334 (1918), sf. 109.

2 TPT/1-3, sf. 502-504.

3 MMZC, 1334/1-11, 4 Teşrinisani 1334, sf. 109-112.

“Meclis-i Mebusan Riyaseti Celilesine,

Vakti seferde icraatı hükümete karşı gelenler için cihati askeriyyece ittihaz olunacak tedabiri muhtevi, 14 Mayıs 1331 tarihli kararname ile işbu kararname mucibince ahar mahallere nakledilen eşhasın emvâl ve düyun ve matlubatı metrûkesi hakkındaki 13 Eylül 1331 tarihli kararnamenin Nizamname-i Dahilinin 92. maddesi mucibince müstacelen (öncelikle) müzakeresi, Dâhiliye Nezareti Celilesinden talep ve işar kılınmış (yazıyla bildirilmiş) olmakla ifayı muktezası (kanuni olarak yerine getirilmesi) mütemennadır (istenilmektedir) efendim.

14 Muharrem 1337 (21 Teşrinievvel 1334)

Sadrazam ve Yaveri Ekrem
Ahmet İzzet¹

Sadrazam Ahmet İzzet, İttihatçı hükümetin yürürlüğe koyduğu geçici 14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) Tehcir Kanunu ile 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli Tasfiye Kanunu’nun Mebusan’da öncelikle görüşülmesini istedi. Tezkereyle ilgili pek söz alan olmadı ve encümene havale edildi.

Mebusan’da 4 Kasım 1918 tarihli oturumda, Matyos Nalbatyan (Kozan), Agop (Maraş), Onnik İhsan (İzmir), Artin (Haleb), Medetyan (Erzurum) ve Dikran Barsamyan (Sivas) 2 Teşrinisani 1334 (2 Kasım 1918) tarihinde sual takriri verdi Mebusan Riyaseti’ne. İttihatçı hükümetin 14 Mayıs 1331 tarihli tehcir ve nakl edilen eşhasın emvâliyle ilgili 13 Eylül 1331 tarihli geçici kanunlarının müzakeresi talep edilen takrirde, bu kanunların Kanun-i Esasî’ye aykırı olduğu, artık facianın bir gün bile olsa devam edemeyeceğine dikkat çekildi. Matyos Nalbatyan, umumi milleti Osmaniye namına takriri verdiğini belirterek, bu kanunlarla ocakların söndürüldüğünü, ama hâlâ dumanın çıktığını, hükümetten icraat beklediklerini ifade etti. Dâhiliye Nazırı Fethi de, hükümetin bu işi tedricen yapacağı sözünü verdi.²

Görüşmenin ardından sadece 14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) tarihli Tehcir Kanunu gündeme alındı, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu gündem dışı kaldı. Dâhiliye Nazırı [Ali] Fethi [Okyar], 13 Mayıs 1331 tarihli geçici kanunun zamanının kanunu olmadığını belirterek, reddedilmesini istedi. Görüşmelerin ardından önergeyle ilgili oylamaya geçildi, ‘ekseriyet yok’ seslerinin ardından Reis, sonucu açıkladı. 14 Mayıs 1331-27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu reddedildi.³

Sürülenin mallının tasfiyesini öngören 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu ise gündeme bile alınmadı, 8 Ocak 1920 tarihli kararnameyle 14 Eylül 1922’ye kadar ilga edilmiş olsa da, 8 Kasım 1988’e kadar yürürlükte kaldı.

Her ne kadar Sadrazam Ahmet İzzet, icraatında kararlı görünse de, hükümetin ömrü bir ay ancak sürdü ve Tefvîk Paşa Kabinesinin programı 18 Kasım 1918’de Mebusan’da okundu.⁴

1 MMZC, 1334/1-6, 24 Teşrinievvel 1334, sf. 46-47.

2 MMZC, 1334/1-11, 4 Teşrinisani 1334, sf. 112-113.

3 MMZC, 1334/1-11, 4 Teşrinisani 1334, sf. 116.

4 MMZC, 1334/1-14, 18 Teşrinisani 1334, sf. 136-166.

Hükümet programı tartışması, geçmiş hükümetlerin icraatıyla ilgili tartışma üzerinde yoğunlaştı.

‘Ermeni çoluk çocuk kestiler’

4 Kasım 1918’deki oturumda söz alan Haleb Mebusu Artin Boşgezenyan, 14 Mayıs 1331 tarihli geçici kanunla zulümler icra edildiğini belirterek, suçluların da cezalandırılmasını istedi. Trabzon Mebusu Hafız Mehmet de, bu kanunla bazı cinayetlerin vukua geldiğini kaydederek, konuşmasını şöyle sürdürdü:

“Evet efendim bizim memurlarımızın birçok Ermeni çoluk ve çocuklarını kestiklerini ben de söylüyorum. Ve malları da yağma edildi. Fakat bunun bir ibtidası var. Şurada bulunan bütün Ermeni rüfeka ile bendeniz Muş’ta bulunduğum esnada da müddei-i umûmilîğim esnasında vakıf olduğum birçok hakayık (gerçekler) dolayısı ile sizi biraz taciz etmek istemiyorum... şu halde katl edilenlerin miktarı ceman bir milyon beş yüz bin kişiye çıkar. Çünkü o bir milyonu yalnız erkekler ile kadınlara hasr ediyor... Şimdi şu kadarki tefazul ne miktar telef edilmiş, katledilmiş ve malları da yağma edilmiş olduğunda şüphe yoktur. Ben de istiyorum ve talep ediyorum ki bunu yapanlar tecziye edilsinler (cezalandırılsınlar).”¹

Trabzon Mebusu Hafız Mehmet, 11 Aralık 1918’deki oturumda da söz aldı ve Ordu’da Ermenilerin nasıl öldürüldüğünü anlattı:

“... Hükümet, bu vazifesini ifa eylerken biraz tecavüzkârane ifayı vazife etti... bir Ermeni vakasını gördüm: Ordu kazasında bir kaymakam vardı. Ermenileri kayığa doldurarak Samsun’a göndermek bahanesi ile denize döktürdü. Vali Cemal Azmi’nin aynı muameleyi yaptığım işittim. Oraya kadar gidemedim. Ordu kazasından dönmeye mecbur oldum. Buraya gelir gelmez meşhudatımı Dâhiliye Nazırına söyledim. O vakit müfettiş gönderdiler ve kaymakamı azl ettiler. Tahtı mahkemeye aldılar. Fakat vali hakkında bir şey yaptırıamadım. Belki üç sene uğraştım, fakat olmadı. Manatıkı harbiye dediler, şöyle dediler, hulasa olmadı.”²

İttihatçı Mebus Hafız Mehmet³ Mebusan kürsüsünde sürülen Ermenilerin ne-ler yaşadığının şahitliğini bu şekilde anlattı.

1 MMZC, 1334/1-11, 4 Teşrinisani 1334, sf. 114-115.

2 MMZC, 1334/1-24, 11 Kanunuevvel 1334, sf. 299-300.

3 Zabıtta karışıklık var: Trabzon Mebusu Mehmet Emin diye yazıyor. Doğrusu Trabzon Mebusu Mehmet ya da Hafız Mehmet olacak. Karışıklık pek çok sayfalarda da tekrar edildi. Zabıtta okuyabildiğim kadarıyla, bir yerde Hafız Mehmet Emin yazıyor; Trabzon Mebusu Yorgi Yuvanidis de Hafız Mehmet olarak hitap etti. Trabzon mebusu Mehmet Emin, müftülük yapan birisi olarak 1. dönemde (1908-1912) mebus seçildi ve 5 Ekim 1918’de vefat etti. Hafız Mehmet, Mebusan’da 2. ve 3. dönemde ve BMM’nin 1. devrede de Trabzon mebusu ve 3-16 Şubat 1921 tarihleri arasında Adliye Vekili’dir. 14 Haziran 1926’da ortaya çıkarılan Atatürk suikast davasında da Hafız Mehmet yargılandı ve 13/14 Temmuz 1926’da idam edildi. TBMM aleni ve gizli celse zabıtlarında ise, Trabzon Mebusu Hafız Mehmet olarak yazıldı. (MMZC, 1334/1-11 ve 24, 4 Teşrinisani ve 11 Kanunuevvel 1334, sf. 104, 114-116, 287, 294-295, 299-300; *Türk Parlamento Tarihi, I. ve II. Meşrutiyet*, 2. cilt, TBMM Vakfı Yayını: 15, sf. 38, 52, 579; *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM 1. Dönem, 1919-1923*, 3. cilt, TBMM Vakfı Yayını: 6, sf. 939-940; Osman Selim Kocahanoğlu, *Atatürk Kurulan Pusu, İzmir Suikastı’nın Perde Arkası*, 1926, Temel Yayınları, İstanbul-2003, sf. 12, 327, 344; TBMM ZC, 1/8-26.2.1337, sf. 452-453; TBMM GCZ, 2-29.10.1337, sf. 406.)

‘Türk hükümeti suçlu’

18 Teşrinisani 1334 (18 Kasım 1918) tarihli Mebusan oturumunda söz alan Haleb Mebusu Artin Boşgezenyan, Ermeni mebusları Zöhrap ve Varteks’in öldürüldüğünü hatırlatarak, “Ermenilerin yaşadığının sorumlusu kim?” diye sordu ve şöyle devam etti:

“Yerleri, gökleri titreten bu cinayeti azime, malumdur ki Ermeni kıtalidir, Ermeni faciasıdır. Türk milletini bundan dolayı müttehim (suçlu) tutuyorlar. Fakat asıl müttehim Türk milleti değil, Türk hükümeti veyahut idarei sabıkasıdır (Bravo sadalar)... Hükümet başka şeydir, millet başka şeydir. Ben diyorum ki: Türk milletini itham ettikleri o cinayati azime, idarei sabıka daha doğrusu, idarei çeteviye tarafından icra edilmiştir... Yalnız bu canileri cezalandırmakla iş bitmez. Bunlara muavemet eden avamdan bir takım edani (alçak) ve esafil (bayağı) de ceza görmelidir. Ve mağdurlara tazminat verilmelidir.”¹

Aslında suçlu olan sadece baştaki İttihatçı hükümet değildir.

İttihatçı hükümetin insanları sürdüğü 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu ve sürülenlerin malını tasfiye ettiği 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu gibi kanunlar altında bulunan bir diğer kişi de Osmanlı devletinin başı ve başkomutanı Padişah Mehmed Reşad’dır. Nitekim Sultan Mehmed Reşad, 1914, 1915, 1916 ve 1917 yılı meclis açış nutkunda belirttiği gibi, içeride ve dışarıda olanın da bir diğer sorumlusudur.²

‘Dâhili harp yaşandı’

18 Kasım 1918’deki oturumda karşılıklı konuşmaların ardından Emanuel Emanuelidi (Aydın), harbe nasıl girildiğinin bilinmediğini belirterek, “Harp etmeyenler ceza gördüler, harp etmeyenler mahv edildiler. Harp arzusunda bulunmayanlar aleyhine bu memleket içinde harbi dâhili ilan olundu. Bununla beraber her ne oldu ise oldu” dedi ve Tevfik Paşa Kabinesi’nin önemli görevler yapacağına güvenini ifade etti.³

Sivas Mebusu Dikran Barsamyan da, Ermeni milletinin namusunun bittiğini ve servetinin de tükendiğini ve yalnız temiz bir kalbinin kaldığını belirterek, Türkler ile Ermenilerin bu memlekette beraber yaşayacağını ve İttihat ve Terakki’nin yaptığı harabelerin imar edileceğini beyan edince, “Sen de o cemiyetin azasından-sın” sadalarıyla karşılık verildi.⁴

Tevfik Paşa Kabinesinin ne yapması gerektiğiyle ilgili tartışmalar, esas olarak yaşanan savaş ve onun sonucu üzerinde yoğunlaştı.

1 MMZC, 1334/1-14, 18 Teşrinisani 1334, sf. 141-142.

2 TPT/Meşrutiyet-1, sf. 659-666.

3 MMZC, 1334/1-14, 18 Teşrinisani 1334, sf. 144-145.

4 MMZC, 1334/1-14, 18 Teşrinisani 1334, sf. 150.

'Mukatele idi'

Aydın Mebusu Emanuel Emanuelidi'den sonra söz alanlardan Muş Mebusu İlyas Sami, Ermeni milliyetçilerin eylemlerini hatırlatarak, yaşananlarla ilgili "Efendiler; bu mesele bir katl mi idi, yoksa bir mukatele (birbirini öldürme) mi idi?.. Bu ahval mebdeinde (başlangıcında) bir mukatele idi" diye konuştu ve Van Mebusu Papasyan'ın Muş'ta öldürülmesinin nasıl gerçekleştiği konusunda bilgi verdikten sonra, hakikatın söylenmediğini ifade etti.¹

Muş Mebusu İlyas Sami, Türk ve Ermeniler arasında yaşanan 'mukatele' dediği halde, bunu İttihat ve Terakki'nin ana davasında Ziya Gökalp'in 17 Mayıs 1335'teki 7. duruşmada söylediği iddia ediliyordu², ama duruşma zaptında Ziya Gökalp'in böyle bir beyanatı³ yoktur. Ziya Gökalp'in önceki duruşmalarda da 'mukatele' içeriğinde bir beyanatı bulunmamaktadır.

Matyos Nalbatyan (Kozan) da, İlyas Sami'ye yanıt verdi ve bir yerde çete varsa bile, memleketin her ülcrasından Edirne'den, İzmir'den ve üç Ermeni'ye varıncaya kadar hepsinin sürülmesi ve malının yağma edilmesi gerektirmediğini açıkladı.⁴

Tevfik Paşa Kabinesi güvenoyunu aldı almasına da, onun ömrü ocak ayında bitti ve önergelerin tartışması da Mebusan zabıtlarında kaldı.

5.1- 'Ermeni kıtalı'

İttihat ve Terakki'nin Said Halim ile Talât paşaların kabine üyeleri hakkında, Almanya ile birlikte savaşa girmekten Ermeni sürgününe kadar tüm icraatıyla ilgili olarak Kasım-Aralık 1918'de Yüce Divan'da yargılanması istemi Mebusan'da tartışıldı.

Divanı Harp'te yargılama ancak 27 Nisan 1919'da başladı.

Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Divaniye Mebusu Fuad'ın 28 Teşrinievvel 1334 (28 Ekim 1918) tarihli önergesi 4 Kasım 1918'de Mebusan'da gündeme alındı ve takrir encümenine havale edildi.⁵

Önergede, 11 Haziran 1913-3 Şubat 1917 dönemi Sadrazamı Said Halim Paşa ile 4 Şubat 1917-8 Ekim 1918 dönemi Sadrazamı Talât Paşa kabinelerinin Divanı Âli'ye (Yüce Divan'a) sevki istenmektedir.

Divaniye Mebusu Fuat'ın 28 Teşrinievvel 1334 tarihli önergesi 10 madde olup, bunun 5'inci ve 10'uncu maddesinde yakın dönemde Ermenilerin ve diğerlerin malı, mülkü ve yaşadığı fecayiatla (acıyla) doğrudan ilgilidir:

1 MMZC, 1334/1-14, 18 Teşrinisani 1334, sf. 156-158.

2 İttihat-Terakkinin *Sorgulanması ve Yargılanması*, 1918-1919, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-1998, sf. 41; Bilâl N. Şimşir-1976, sf. 96.

3 *Takvim-i Vekayi*, 17 Mayıs 1335, no: 3561, sf. 115-126, aktaran, Tehcir ve Taktik, sf. 458-463.

4 MMZC, 1334/1-14, 18 Teşrinisani 1334, sf. 160.

5 MMZC, 1334/1-11, 24 Teşrinisani 1334, sf. 103-106.

“Madde 5- Kavaidi hukukiyye (hukuki kurullara) ve insaniyyeye ve hasseten Kanun-i Esasimizin (Anayasamızın) ruh ve sarahatine (açıkça) külliyyen münafi (aykırı), muvakkat (geçici) kanunlar ve emir ve nizamlar ısdar (çıkarma) ederek memleketi bir sahne-i fecaiye kalb eylemesi.

Madde 10- Dahilî memlekette bir hercümerc-i (karmaşa) idari vücuda getirerek ve hürriyet, can ve mal, ırza musallat birtakım çetelere müzaheret (yardım) ederek ika eyledikleri fecaiye iştirak eylemesi.”¹

Önerge Meclis’in 5’inci Şubesine havale edildi ve Talât Paşa Almanya’ya kaçtığı için sadrazam olarak tek soruşturulan kişi, kaçmayan Said Halim Paşa’dır.

5’inci Şubenin 9 Teşrinisani ve 17 Teşrinisani 1334 (9 Kasım ve 17 Kasım 1918) tarihli oturumda dönemin Sadrazamı Said Halim, Birinci Dünya Savaşı’na girmeye taraftar olmadığını belirterek, Goben ve Breslav gemilerinin Rusya’ya bombalamasından haberdar olmadığını ve savaşa sebepsiz girildiğini açıkladı. Dönemin Sadrazamı Said Halim, kabinesi döneminde Ermenilerin sürgün edilmesi hakkında şu bilgiyi verdi:

“Başkumandan vekili [ve Harbiye Nazırı Enver], ordu kumandanları, Ermenilerin bulunduğu mıntıkada ordu için tehlike mevcut olacağını söylediler ve bunları başka yere nakl edelim dediler. Fakat ‘nakl ediniz’ demekle ‘öldürünüz’ manası çıkmaz ki... Bunun tatbikatı fena olmuş. Şimdi siz bir kanun tanzim etseniz ve bunu memur fena tatbik etse, kanunu yaptığınızdan dolayı mesul olur musunuz?.. Her şeyde olduğu gibi fecayi’i olup bittikten sonra işittim.”²

Eski Sadrazam Said Halim, Ermenilerin tehcirde yaşadığını ‘Ermeni kıtalı’ olarak tanımladı.³

Said Halim, kıtalle ilgili Tahkikat Komisyonu kurulduğunu, ama Talât Paşa’nın Dâhiliye Nazırı olduğu bir dönemde ilerleme sağlamadığını ve Teşkilât-ı Mahsûsa’nın ‘pek fena bir şey’ olduğunu, bu örgütle ilgili Enver Paşa’dan geçiştirilen cevaplar aldığını beyan etti.⁴

Marmara ve Karadeniz’de gerek görülmesi üzerine Rumların da tehcir edildiğini ve çetelerin cana ve mala yönelik teşebbüsatından (uygulamalardan) haberi olmadığını açıkladı.⁵

Sadrazamı olduğu kabine arkadaşlarını suçlayan Said Halim, kendini kurtarma derdindedir!

1 MMZC, 1334/1-11, 24 Teşrinisani 1334, sf. 103.

2 Mebusan 5. Şube Tahkikatı, sf. 75-80, 87.

3 Mebusan 5. Şube Tahkikatı, sf. 88.

4 Mebusan 5. Şube Tahkikatı, sf. 88, 92.

5 Mebusan 5. Şube Tahkikatı, sf. 97-98.

‘Fecai ve yolsuzluk önlenemedi’

Dönemin Adliye Nazırı İbrahim de, 10 Teşrinisani 1918’deki oturumda Enver Paşa’nın her şeyi kendilerinden gizlediğini, askeriye’nin harekâtının devamı olarak Tehcir Kanunu çıkarıldığını ve tehcirde yaşananların bir fecayie olduğunu ve Teşkilât-ı Mahsusa’nın maksadının ne olduğunu bilmediğini ifade etti.¹

Osmanlı’nın adaletinden sorumlu sabık Nazır İbrahim’in Tehcir Kanunu icrasında yapılan istisnai muameleleri hükümetin sonradan işittiğini belirtmesi üzerine Kudüs-ü Şerif Mebusu Ragıp Neşâşibi, “Hükümet işitmemiş, ne demek? Bu mesele bir gün değil bir buçuk sene devam etti” şeklinde çıkışması üzerine, fecai ve yolsuzlukların önlenemediğini beyan etti.²

Nazırlar bihaber

24 Teşrinisani, 25 Teşrinisani ve 26 Teşrinisani 1918’deki oturumlarda dönemin Maliye Nazırı Cavit, Almanya ile ilişkiler üzerinde durarak savaşa nasıl girildiği ve ittifakın nasıl sağlandığı ve nasıl istifa ettiği ve Ermenilerin neler yaşadığı hakkında bilgi verdi.³

“Ne Ermeni tehcirinde ne Suriye ahvali esnasında hükümette bulunmadım ve bunların hiç birine hiçbir zaman taraftar olmadım” diyen Cavit, kapitülasyonun kaldırılması, Osmanlı Bankası’nın denetlenmesi ve Osmanlı’nın borçlanması gibi konularda geniş açıklamada bulunarak, Teşkilât-ı Mahsusa’nın çete faaliyetlerinin olduğunu, ama bunun hükümet kararıyla yapılan icraat olmadığını anlattı.⁴

5. Şube’deki soruşturma sırasında eski nazırlar, savaşa girerken Talât, Enver ve Cemal paşalar dışında hükümet üyelerinin pek de bilgi sahibi olmadığını, tehcirin savaşta ordunun emniyeti açısından gerekliliği üzerinde dururken, yaşananın tam bir fecayie olduğunu ve Teşkilât-ı Mahsusa’nın da çete faaliyetinin bulunduğunu söyledi.⁵

Eski Sadrazam Said Halim, Adliye Nazırı Halil ve Dâhiliye Nazırı İsmail Canbolat, tehcirle ilgili olarak Ermenilere karşı alınan ve uygulanan kararların yanı sıra ayrıca Arap ve Rumların da tehciri hakkında bilgi verdi.⁶

Resmî olarak Ermeni tehcirini yapan kabinenin başı Said Halim, olanı ‘Ermeni kıtali’ olarak tanımladı. Aslında bu, günümüz Türkçesi ve hukuk diliyle Ermenilerin yaşadığı soykırımın, 1918 tanımlandırılmasıdır.

1 Mebusan 5. Şube Tahkikati, sf. 116-117, 121-122.

2 Mebusan 5. Şube Tahkikati, sf. 118, 120.

3 Mebusan 5. Şube Tahkikati, sf. 172-212.

4 Mebusan 5. Şube Tahkikati, sf. 197, 206-208, 211.

5 Mebusan 5. Şube Tahkikati, sf. 86-88, 97, 117-118, 163, 197, 207.

6 Mebusan 5. Şube Tahkikati, sf. 88, 97, 163, 228.

‘Cinayetin sorumlusu İttihatçı hükümet’

Mebusan’da harp döneminde yaşananlara ve o dönemki kabine üyelerinin yargılanmasına yönelik tartışmanın benzeri Âyan’da Ahmet Rıza’nın önergesiyle yapıldı. Mebusan’da ekim ayındaki tartışma Âyan’da ancak kasım sonunda yaşandı.

Ahmet Rıza, 21 Teşrinisani 1334 tarihli, “Malûm olduğu üzere, Divân-ı Âli (Yüce Divan) Harbi Ümumiyye dühul (katılması) yüzünden devletin uğradığı muhatarayı (tehlikeyi) derpiş etmiş, müsebbiplerinin mesuliyeti siyasiyelerini ve tehcir namı altında yapılan mezâlimin servet ve selameti memlekete su-i tesirâtını tetkik ve muhakeme eyleyecektir. Halbuki hatiat (suç) ve mezâlim-i siyasiyye ile beraber katliam, aleni şekavet, masumiyet-i şahsiyyeye envam ve mesakine tecavüz gibi bilcümle Osmanlılar hakkında birçok ef’al ve cinayet dahi irtikab edilmiş ve bil-hassa Arap, Ermeni, Rum vatandaşlarıma şimdiye kadar Tarih-i Osmânî’de emsali görülmedik mezalim icra olunmuştur ki... hukuk-u umumiyye namına ikame-i dava olunarak, cânilerin bir an evvel zahire ihracı ile pençe-i adaletle teslim edilmelerini hükümeti seniyyeden talep eylerim” şeklinde biten önergesini Âyan riya-setine (başkanlığına) sundu.¹

Önerge aynı gün gündeme alınıp tartışıldı. Harpte herkesin Türklerin, Ermenilerin, Rumların, Kürtlerin Arapların, Çingenelerin zarar gördüğünün belirtilmesinin ardından Müşir Osman Paşa, “Zulmedenler, bizim İttihat ve Terakki komitecileridir, Türk milleti değil, Osmanlı milleti de değil, İttihat komitecileri ile diğer milletlerin komitecileri müteakiben milletlere birtakım mezalim icra etmişlerdir” diye konuştu.

Tartışmaya Ahmet Rıza da katıldı, “... ben memlekette cinayâtın faili olarak İttihat ve Teraki’yi veyahut diğer bir unsuru tanımam. Yalnız, Kuvve-i İcraiyye-yi tanırım. Kuvve-i İcraiyyeyide İttihat ve Terakki yoktur. Harpten, cinayattan Hükümet-i İcraiyye mesuldür. Bir cemiyeti hafiye [Teşkilât-ı Mahsusa] veya başkaları bu gibi ef’al-ı cinaıyyeyi teşvik eylemişse, ona müsaade ettiğinden dolayı kabahat yine hükümetindir. Vazifesini ifa etmeyen hükümettir... O hükümet Türk’e de acımamıştır” değerlendirmesinde bulundu.²

Ahmet Rıza, cemiyeti hafiye dediği Teşkilât-ı Mahsusa’nın icraatından doğrudan hükümetin sorumlu olduğuna dikkat çekti.

Âyan’dan İbrahim’in mezalimin hükümet emriyle yapılmış olmasının kabul edilemeyeceğini söylemesi üzerine, Ahmet Rıza hükümet emri verdiğini iddia etmiştir. Damat Ferit de, yapılan mezalimi ne medeniyetin ne de İslamiyet’in kabul edemeyeceğini ifade etti. Görüşme, reisin herhalde tartışmayı hükümetin dikkate alacağını ifade etmesiyle bitti.³

1 MAZC, 1334/1-11, 21 Teşrinisani 1334, sf. 117.

2 MAZC, 1334/1-11, 21 Teşrinisani 1334, sf. 118-119.

3 MAZC, 1334/1-11, 21 Teşrinisani 1334, sf. 120-124.

Ahmet Rıza, 2 Kanunuevvel 1334 (2 Aralık 1918) tarihinde önergesiyle ilgili ne yapıldığını Adliye Nazırından öğrenmek amacıyla yeni bir önerge verdi, ama pek yanıt alamadı.¹

Âyan'daki tartışmada, harpte Osmanlı'nın her bir unsurunun gördüğü zarardan ve harpte yaşanan cinayetten İttihatçı hükümetin sorumlu olduğunda bir görüş birliği ifade edilmiştir.

5.2- 'Suçlular cezalandırılınsın'

Ermeni ve Rum mebusların, Anadolu'da binlerce insanın ölmesi ve yerinden yurdundan, toprağından kopartılmasıyla ilgili soru önergeleri Mebusan'ın en çok tartışılan gündeminin oluşturdu. Böylece Mebusan'ın denetim görevini yapması, sorumlularının cezalandırılması talep edilirken, Türk-Müslüman mebuslar ise memleketin son 4-5 yılda neler yaşadığının hesabının sorulmasına ve sorumlusunun ortaya çıkarılmasına yönelik olarak Mebusan'ı göreve çağırır bir tavır içinde olmayıp, Türklerin de benzer kaderi yaşadığı yönünde değerlendirmede bulundu.

'Ermeni eyaletinde Ermeni kalmadı'

Mebusan'da 9 Kanunuevvel 1334 (9 Aralık 1918) tarihindeki oturumda 5 Teşrinisani 1918 tarihli Keygam (Muş) ve Dikran Barsamyan'ın (Sivas) önergesi okundu:

"Şu cihan harbinde umum memleketimizde ika edilen (yapılan) tahribat ve bilhassa mazlum Ermeni milletine karşı icra olunan (yapılan) mezalim hakkında bundan evvel Türk ve Osmanlı eshabı kalem eşhası (kalem sahibi insanlar) ve münevvere tarafından defaatle beyanı teessüf edilmiş ve edilmektedir... katl edilmiş Ermenilerin de miktarı 1 milyon gösterilmiş ve bu babta cereyan eden müzakerat esnasında diğer muhterem İslam rüfekaımız tarafından maktullerin mecmuu ancak 100 bine karip (tahmini) olduğu iddia edilmiştir... yalnız Canik, Karahisarı Şarki, Trabzon, Giresun ve havalisinde itlaf edilen Ermenilerin adedi 100 bine karip olduğuna emin olabilirler. Evet, tekrar ederim.

Maksad kıtalin adedi değil ve olmamalı; bilakis kanun ve vicdana sığmayan adaletsizliktir. Mesela neden masum ve gayri mesul kişiler katledildi? Asker aileleri kanunen sevk olunmayacakken bütün Ermeni Eyaletinde Ermeni ailesi kalmadı. Nasıl ki Vilayati Şarkıyye'de yani Erzurum, Sivas, Bitlis, Harput, Van ve Diyarbekir vilayetlerinde ve Urfa sancağında mevcut olan bilumum Ermenilerin sevk ve imhası esasında ilan edilen cihad neticesinde 1,5 milyonu mütecaviz nüfuslar katl, darmadağın ve itlaf edilmişlerdir. Hatta bir seneden sonra Zor sancağı ile Resülayn kazasına tehcir edilen bakiyyetisiyuf (kılıçtan kurtulanlar) Ermeniler dahi kezalik telef ve katl edilmişlerdir... Asırlardan beri Ermeni milletine ait olan Osmanlı Hükümdarlarının berat imtiyazları ile tasdik olunan vatani mukaddesleri olan Vilayati Şarkıyye'de emlak ve arazileri üzerine mesumatı ahire üzerine memurunu hükümet tarafından diğer eşhas

1 MAZC, 1334/1-14, 9 Kanunuevvel 1334, sf. 156.

iskân ettirilmekte bulunuyor. Vatanı aslilerinin umumi kıtalden her nasılsa tahlisi nüfus ederek (kurtulan nüfus) elyevm enva (önce çeşitli) sefalet içinde sürüklenen bakiyyetisüyuf (kılıçtan kurtulanlar) Ermeni milletine ve efradına ait emlâk ve arazinin eshabı kadime ve asliyelerinden gasb ve zabta matuf her nevi teşebbüsata karşı bütün kuvvetimle protesto ederim ve hükümetin bu babta ne düşündüğünü sual ederim.”¹

Trabzon Mebusu Yorgi Yuvanidis, kendisinin de bir takririnin olduğunu ve okunması için birkaç kez istirhamda bulunduğunu ve tekrar etmeye utandığını belirterek, takririnin okunmasını istedi. Reisle karşılıklı kısa konuşmadan sonra başka gündem maddesine geçildi.²

‘İnsanlar açlıktan, soğuktan öldü’

Reis, önergenin hükümete gönderildiğini belirterek, tartışmaya açmadı ve gündeme devam edildi. 11 Kanunuevvel 1334 (11 Aralık 1918) tarihli oturumda Di-mistokli Efkalidis (Tekfurdağı) ve Tokididis’in (Çatalca) 23 Teşrinisani 1334 (1918) tarihli Dâhiliye Nazırının yanıtlamasıyla ilgili soru önergesi Mebusan’da okundu:

“Evvela: Çatalca livası ile Edirne vilayetinin simayı aslisini tagyir (değiştirmek) maksadı ile müretteb çeteler tarafından, Rumlardan üç yüz (300) bin kişinin emvâli menkulleri yağma ettirildikten sonra çetelerin tazyikatı ile (baskısıyla) Yunanistan’a muhacerete icbar edildiği...

Saniyen: Bulgaristan ile münakit (kabul edilmiş) ittifak uğrunda Dimetoka ve halvalisinin Bulgarlara teslimi...

Salisen: İdarei Örfiyye dolayısı ile Vilayâtı Şarkıyyede zuhur eden karışıklıklardan Tekfurdağı ve Silivri Ermenileri’nin, velev ki semaan (işiterek) olsun, malumatdar olmaları (bilgilenmeleri) mümkün değil ise, bunların dahi müctemian vacibül idam (toplu bir halde idam edilerek) mücrim addi ile (suçlu sayılmasıyla) emvâl menkulleri zabt edildikten sonra, tağrip ve tehcir edilerek bu meşum usuller ile nakil ve nefyedilen (sürgün edilen) Rum, Ermenilerden ekserisinin açlıktan ve soğuktan ölmeleri ile (metinde: Masakar belan) namı verilen nev icat kansız kıtalin vukua getirildiği kemali teessürle cümlelerin malumudur.”³

Hemen söz alan Dâhiliye Nazırı Mustafa, hükümetin gerekli tahkikat için Adliye ve Mülkiye müfettişlerinden heyetler oluşturup göndermeye karar verdiğini ve Edirne Valisinin kendilerinin ihbarı üzerine görevden alındığını belirtti. Nazır devamında, “Bu mesele kısmen, malumu devletiniz, asayiş ve hayatı memleketle alakadar olduğu için, icabı halinde bu eşhasın Divani Harplere de teslimi mukarrerdir (kararlaştırılmıştır)” diye konuştu.⁴

1 MMZC, 1334/1-23, 9 Kanunuevvel 1334, sf. 257-258.

2 MMZC, 1334/1-23, 9 Kanunuevvel 1334, sf. 258.

3 MMZC, 1334/1-24, 11 Kanunuevvel 1334, sf. 285-286.

4 MMZC, 1334/1-24, 11 Kanunuevvel 1334, sf. 286.

‘Talât ve Enver paşalar, bizi suçladı’

Ardından Tekfurdağı mebusu Dimistokli Efkalidis söz aldı. Venizelos’un siyasi acentaları vasıtasıyla Yunanistan’a gidildiği iddiasının asılsız olduğunu ve köylünün Yunanistan’ın bile nerede olduğunu bilemeyeceğine dikkat çeken Mebus Dimistokli Efkalidis, facianın böylesi bir komediye dönüştürülemeyeceğini, İttihatçı hükümetin çeteler oluşturarak Trakya’da Rumlara baskı yaptığını ve 500 bin Rum’un gitmek zorunda kaldığını belirtti. Oysa Dimistokli Efkalidis, önergesinde 300 bin Rum’un gitmiş olduğunu ifade etmişti. Hristiyan hukukunun gasp edildiğine dikkat çeken Dimistokli Efkalidis, şöyle devam etti:

“Edirne meselesi yeni bir mesele değildir. Balkan muharebesi zailisinin (sona ermesi)... mevkii tatbika kaymak istediği siyaseti dâhiliye, İslamları zenginleştirmek maksadıyla Hristiyanların emvâlini yağma ettirmek olmuştur... Meclis’e dahi Emvâl-i Metrûke ve Eşhası Menkûle Kanunu layihası namı riyakâranesi (ikiyüzlülük) altında bir kanun da gelmiştir. O kanunun dahi Meclisi âliden geçerek tasdiki talep olunmuş. Malumu âliniz Meclisi Âlinin, vicdanının isyan ettiğini biz de gördük ve bu kanun, isyan edilmeyecek bir kanun mahiyetinde de değil idi... Siyasi acenta olmadığı halde, siyasi acenta açtılar ve onu ihdas ettiler ve biz ağzımızı açarak umum namına hukuku magsubemizi (gasp olunmuş hukukumuzu) arayacağımız zaman, milleti lekelemek için vesileler buluyorlar. Halbuki bunlar en mazlum idiler... O büyük Talât Paşa Hazretlerinin yanma gidip müracaat ettiğimizde bize sureti caliyede (yapmacıklı, düzme) Tekfurdağı’ndan kendi vasaiti icraiyyesi vasıtasıyla getirttiği telgrafnameleri gösterdi. Bu tefrafnamelerde: ‘Efendim, biz Türkiye’den kat’iyyen memnun değiliz, biz Venizelos’un fırkasına mensubuz. Yunanistan’a gideceğiz, hürriyet ve meşrutiyet var. Niçin bize müsaade etmiyorsunuz?’ gibi şeyler muharrer. Paşanın maksadı bu telgrafnameleri göstermekle bizi iskat etmek idi... Bendeniz Tekfurdağı Mebusu bulunduğum halde Tekfurdağı’nda serveti mülkiyyem de yağma edilmiş. Bunun için müracaat ettiğimde ne deseler iyi efendim? Oradan muhaceret eden eşhas meyanında bir takım kimseler Yunanistan’a gitmiş. Bunlar için muhtelif bir komisyon tesis edilmiştir. O muhtelif komisyona müracaatla hukukunuzu arayınız dediler. Fakat biz hiçbir suretle müdafaai hukuka muvaffak olamadık... Şimdi bu tehcir edilen Rumları[n] baki kalan yüzde 10’u da aç ve bi ilaç, meyyiti (ölmüş, çok zayıf kimse) müteharrik halinde teseül (dolaşan dilenciler) derecesine gelmiş adamlardır. Gayet acı bir hakikat söyleniyor. Enver Paşa Hazretleri zaten Makamı Temedduhta diyordu ki: ‘Rumlardan zengin olanlara köprü başında limon sattıracağım ve fakir olanları da böyle geberteceğim.’ Bu acı fecayin cereyanı esnasında Üsküp, Samakovacık ve sair yerlerden nakledilen ahalinin eli silah taşıyan erkeklerine bir taraftan vazifei askeriyyeleri ifa ettiriliyordu... Ermeni vatandaşlarımız da unutulmamış Tekfurdağı’nda, namuslu ve sahai siyasiyyattan uzak adamlar kaldırılarak... Enver Paşa, üç (3) milyon evladı vatani seferber etmek sureti ile düşmanı mağlub edemedi ise, 5-10 çete ile vatandaşlarından bir buçuk (1,5) milyon ahaliyi öldürdüğünden dolayı şu dakika ihtifa eylediği (gizlendiği) yerden iftihar edebilir. Şimdi bu fecayi olmuş.”¹

Tekfurdağı Mebusu Dimistokli Efkalidis’in konuşması, açılan yaranın kapanması için Dâhiliye Nazırından gerekli tedbiri alması ricasıyla bitti.

1 MMZC, 1334/1-24, 11 Kanunuevvel 1334, sf. 287-289.

Türk'ün ve Rum'un hakları

11 Aralık 1918 tarihli oturumda Musul Mebusu Mehmet Emin (Yurdakul), tehcir ve Türklerin konumunu, Fatih Sultan Mehmet ve saire geniş tarihi çerçevede değerlendirmesini sürdürdü ve Rumlarla, Ermeniler, Araplar ve Arnavutlar özelinde neler yaşandığını özetledi:

“Efendiler, eğer Türk kanı da gülsuyu değil ise, Cenabı Hakkın verdiği hayata hiç kimsenin ilişmeğe hakkı yok ise... adalet terazisinin gözüne Türkün de konulacak mazlumiyetleri, Türkün de sorulacak hesapları, Türkün de alınacak hakları vardır (alkışlar).”¹

Tartışmaya devam edildi.

Meseleye “bu Rum’dur, Türk’tür” diye bakılmasının yanlışlığını belirterek, Türk’ün Türklüğünü ve Rum’un da Rumluğunu bilmesi gerektiğini söyleyen Trabzon Mebusu Yorgi Yuvanidis sordu:

“Yüz elli (150) bin Rum nüfus –tehcir (sürgün) deyiniz, tebid (kovma) deyiniz- mermaliki Osmaniye’den tart olundu (kovuldu). Bunları kim yaptı? Rumlar mı yaptılar efendim? Rumların malları yağma edildi. Kendileri katledildi. Hatta o kadar ki 5 kuruşa bir inek, 10 kuruşa bir camus satıldı. Acaba kainatta duyulmuş bir vukuat mıdır ki 15 kuruşa bir camus satılsın?.. Ezan cümle son defa efendiler; Samsun, Canik sancağından ve etrafı havzasından yüz elli binden ziyade ahali nefy ve tebid edildi.”²

Bu konuşmasından sonra tekrar söz alan Trabzon Mebusu Yorgi Yuvanidis, Edirne Mebusu Mehmet Faik’le yaptığı tartışma sırasında 200.000 Rum’un buradan çıkarıldığını ifade etti.³

‘3-5 günlük ilanla mallar satıldı’

Devamında Niğde Mebusu Ananyadis, mal ve gayrimenkuldeki yaşananlarla ilgili olarak da söz aldıysa da “Resmî komisyonlarla, Emvâl-i Metrûke Komisyonlarıyla... (gürültüler)” şeklinde ancak bir cümle konuşabildi.⁴

Trabzon Mebusu Yorgi Yuvanidis, konuşmaya devam etti ve çıkarılan insanların nereye gittiğini kimsenin bilmediğine; bu komisyonların 3-5 günlük ilanları sonunda malların satıldığına; İzmir, Edirne, Marmara’da kişilerin mahvedildiğine; en son Canik’te 150 bin ahalinin sürüldüğüne dikkat çekti. Trabzon Mebusu Hafız Mehmet’in neler yaşandığını aslında bildiğini, ama verdiği bilginin yanlışlığı üzerinde duran Mebus Yorgi Yuvanidis, insanların kış gününde sürüldüğünü ifade ederek, “O belayı felâketi izale, yapılan fenalıkların tamir ve gasp olunan emvâl-i iade ile olur. Başka bir şeyle olmaz” diye konuştu.⁵

1 MMZC, 1334/1-24, 11 Kanunuevvel 1334, sf. 289-293.

2 MMZC, 1334/1-24, 11 Kanunuevvel 1334, sf. 293-294.

3 MMZC, 1334/1-24, 11 Kanunuevvel 1334, sf. 297.

4 MMZC, 1334/1-24, 11 Kanunuevvel 1334, sf. 294.

5 MMZC, 1334/1-24, 11 Kanunuevvel 1334, sf. 293-296.

Trabzon Mebusu Yorgi Yuvanidis önerisini, bu durumu yapanların cezalandırılması ve gasp edilen emvâlin de iade edilmesi olarak özetledi.

‘Rumlar sürülmedi, gitti’

Edirne Mebusu Mehmet Faik, tehcir edilenin Rumlar olmadığını, Balkan ve Umumi Harp’te Yunan Ordusu’na gönüllü katılanların gittiğini ve bunların sayısının 28 bin 800 kişiden ibaret olduğunu ve Kırkkilise’den [Kırklareli] de 3 bin kişinin tehcir edildiğini belirterek, aslında memlekete karşı silah kullananların sayısının 65 bin 800 kişiye ulaştığını anlattı.

Bunun üzerine söz alan Trabzon Mebusu Yorgi Yuvanidis, çıkarılanların 200 bin kişi olduğuna dikkat çekse de, Mehmet Faik konuşmasını sürdürdü. Gelibolu ahalisinin emvâli gayrimenkulünü satarak gittiğini ve Edirne’deki toplam tehcir edilen sayısının 82 bini bulduğunu kaydeden Mehmet Faik, Yunanistan’ın Drama’da, Siroz’da 450 bin Müslümanın emvâli ve eşyasını bıraktırarak Selanik’te limana yığdığını ve bunu da İzmir ve Urla halkının bildiğini açıkladı.¹

‘300.000 kadın, çocuk nasıl gider?’

Aydın Mebusu Emanuel Emanuelidi, Musul Mebusu Mehmet Emin’in beyanatında değindiği konulara açıklık getirdiği konuşmasında, Rumlar, Ermeniler ve Türkler genel tanımlamasının doğru olmadığını belirterek, “Emvâli Metrûka Kanunu, hem Ermeni hem Rum meselesini havi (kapsayan) idi” dedi.²

Trabzon Mebusu Hafız Mehmet de, tehcirdeki zulme dikkat çekerek, “Hükümet, bu vazifesini ifa eylerken biraz tecavüzkârane ifayı vazife etti. Bugün herkes, bütün millet umum Mebusanı da Âyam da, matbuatı da o yolda, kanun haricinde ifa edilen ahval müsebbiblerinin, öyle cinayet ve mezalim ika edenlerin cezalarını vermeye hep taraftarız” diye konuştu.³

Mebusan’da bir gün sonra da tartışmaya devam edildi. 12 Aralık 1918’de Tekfurdağı Mebusu Dimistokli Efkalidis ve Çatalca Mebusu Tonikinidis’in Edirne ve Çatalca’da Rumların tehciriyle ilgili sorgu önergesi tartışıldı. Dimistokli Efkalidis, Edirne Mebusu Mehmet Faik’in açıklamaları üzerinde durarak, birçok yerlerin adını sayarak buralarda Rum namına adam bırakılmadığını, silahlı adamların gönüllü gittiğinin söylendiğini belirterek, “300 bin kadın çoluk-çocuk herkesin Yunanistan’a nasıl gidebileceğini” sordu. Bunun isyanla açıklanamayacağını ve emvâlin yağma edildiğini ifade eden Dimistokli Efkalidis, Türklük davasının bu zeminde savunulamayacağını hatırlattı.⁴

1 MMZC, 1334/1-24, 11 Kanunuevvel 1334, sf. 296-298.

2 MMZC, 1334/1-24, 11 Kanunuevvel 1334, sf. 298-299.

3 MMZC, 1334/1-24, 11 Kanunuevvel 1334, sf. 299-301.

4 MMZC, 1334/1-25, 12 Kanunuevvel 1334, sf. 313-314.

‘Wilson prensipleri yeter’

Kozan Mebusu Matyos Nalbantyan, Ermenilerin yaşadıklarının aktarılmasıyla, kimsenin Türklüğe hakaret ve husumet etmediğini belirterek, “Anadolu vilayatinde bulunan Ermeniler, cenuba sevk olunmak bahanesi ile bütün Anadolu güzergâhında o nesimi havayı arz eden vadilerde pırasa gibi doğranıldı. Oraları mezaristana döndü. Evet, efendim anaları, kardeşleri imha edilmiş, kız kardeşleri valideleri aşırılmış, süt yavruları anne diye ağladığı halde Karadeniz açıklarına, Fırat, Dicle akıntılarına dökülerek Neronların efal ve haşyanesini gölgede bırakacak vahşetler irtikab edildi” diye konuştu.

Mezalimin Türklük adına yapıldığını, Türklerin mağduriyetinin de milleti hâkime şeklinde bir mağduriyet olduğunu kaydeden Nalbantyan, bunu yapanların cezalandırılmasını istedi.

Nalbantyan’dan sonra söz alan Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif, kimsenin böyle hallerin yaşanmadığını iddia etmediğini belirterek, anasır arasında uçurum açılmaması konusunda uyardı. Muş Mebusu İlyas Sami de, Ermenilerin yaptıklarını ve yaşananları anlatarak, geçmişe yönelik hatırlatmada bulundu.¹

Aydın Mebusu Emanuel Emanuelidi, ileride benzer sorunların yaşanmaması için, “Programımız şudur. Bu programımız ‘Wilson’ Prensiplerine şu veçhile muvafıktır ve ‘Wilson Prensipleri’ mucibince her millete hakkı verilecektir, desin. Böyle bir cevapta bulunmadığından dolayı biz bu cevabı kâfi görmüyoruz” önerisinde bulundu.²

Reis, müzakerenin yeterli olduğu teklifinde bulundu ve kabul edilmesinin ardından oturum bitti. (Bakınız, *Ek 2- Osmanlı Meclis-i Mebusan’da Harici ve Dâhili Harbin Tartışılması*)

21 Aralık 1918 tarihi itibarıyla Mebusan, padişah iradesiyle fesh edildi.³

Mebusan’ın normal süresi dolmuştu, ama koşullar normal olmayan olağanüstü bir durumun yaşandığını gösteriyordu. Bu halde Mebusan ve Âyan olağanüstü çalışmalarına devam edebilmeliydi; ama olmadı.

Böylece yeni hükümetin söylediğini yapmasıyla ilgili meclis denetimine ve çalışmasına son verilmiş oldu. Ayrıca geçmiş kabine üyeleriyle ilgili 5. Şube’de başlayan soruşturma da yarım kaldı.

1 MMZC, 1334/1-25, 12 Kanunuevvel 1334, sf. 315-322.

2 MMZC, 1334/1-25, 12 Kanunuevvel 1334, sf. 323.

3 MMZC, 1334/1-29, 21 Kanunuevvel 1334, sf. 363-364.

6. BÖLÜM

İttihatçılar katliamı tertipledi

Bu konudaki ilk kitabımda, İttihatçıların yargılanması inceleyemediğim bir konuydu. İttihatçıların yargılandığı dava zabıtları, Vahakn N. Dadrian ve Taner Akçam tarafından ‘*Tehcir ve Taktıl Divan-ı Harb-i Örfi, İttihad ve Terakki’nin Yargılanması, 1919-1922*’ ismiyle hazırlandı.¹ Bu çalışmayla yakın dönem tarihiyle ilgili önemli bilgilenme imkânı sağlanmıştır.

Mahkeme zabıtlarını yayımlayan *Takvim-i Vekayi*’nin sayılarından oluşan kitapta, İttihat ve Terakki’nin ana ve kâtibi mesuller davasının dışında birçok davanın kararma da yer verildi.

Davaların, İttihat ve Terakki’nin hükümeti ve yerel teşkilatlarının icraatı aleyhinde ‘tehcir ve taktıl’ yani ‘sürme ve öldürme’ olarak özetlenen iddianamelerle açılması ve mahkemenin topladığı resmi belgelerle yaşanan muhakeme süreci ve sonunda verilen karar, hukuki ve tarihi açıdan önemli bir kaynak niteliğindedir. Ermenilere karşı yapılanların ‘insanlığa karşı işlenen suç’ olarak nitelendirilmesi, gayrimüslimlere karşı suç işleyen Müslümanların yine Müslümanlar tarafından yargılanması, imha faaliyetinin merkezi düzeyde bir organ denetiminde yapılması gibi açılardan çok önemlidir.²

Mahkeme zabıtlarında sorgu sırasında sunulan belgeler karşısında, dün Osmanlı’yı savaşa sokan ve her istediğini yapabilen iktidarın partisi İttihat ve Terakki’nin merkez yöneticilerinin sanık olarak bulunduğu mahkeme salonunda, hükümetin icraatından bihaber olduğu gibi komik durumu, bizzat sanıkların ifadelerinde veya savunmalarında görmek mümkün oldu.

1 Vahakn N. Dadrian-Taner Akçam, ‘*Tehcir ve Taktıl’ Divan-ı Harb-i Örfi, İttihad ve Terakki’nin Yargılanması, 1919-1922*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Aralık-2008.

2 Vahakn N. Dadrian ve Taner Akçam makaleleri, *Tehcir ve Taktıl*, sf. 5, 59, 86, 196-197, 199.

6.1- Talât'a ve Enver'e gıyabında idam

Divanı Harbi Örfi, İttihat ve Terakki'nin Ana Davası 27 Nisan 1335 (1919) tarihinde başladı. 12 Nisan 1335 (1919) tarihli iddianamede, sanıklara isnat edilen suçlar şöyle sıralandı:

- 1- Taktîl-is nüfus (nüfusu katletmek),
- 2- Nehb-i emvâl ve nukûd (malları ve paraları yağmalamak),
- 3- İhrâk-ı mebani ve ecsâd (binaları, cesetleri yakmak),
- 4- Hetk-i ırz (namusa saldırmak),
- 5- İşkence ve ezâ-i fazâiyhini ika (işkence ve edepsizce alçakça eziyet) etmek.¹

17 Mayıs 1335 (1919) tarihine kadar 7 duruşma yapıldı ve karar 5 Temmuz 1335 (1919) tarihinde açıklandı. Kararda beş nokta üzerinde önemle duruldu ve bunlar tek tek sıralandı.

Bazı maddelerde birkaç konu birden değerlendirildi. Mahkeme kararıyla da sabittir ki, İttihat ve Terakki Fırkası Merkez-i Umumisi, kendi oluşturduğu hükümete bile tahammül edemeyerek, kararlarını hükümet kararı gibi uygulamaya koymuştur. Meclis-i Vükelâ'nın değil, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi kararıyla, Osmanlı savaşa girerken, İttihat ve Terakki yöneticileri Ermeni katliamlarını tertiplemiş ve İstanbul'da İttihat ve Terakki şirketleriyle vurgunculuğu örgütlemiştir. İttihatçıların parti olarak tek başlarına bulunduğu Mebusan'da her istediğini 'kanun yapma' ve 'uygulama' gücü varken Merkez-i Umumi'nin etkinliği tercih edilmiştir.

Bunun için, İttihat ve Terakki Mebusan'ın tek hâkim partisi olduğu halde, Osmanlı'yı idare etmede muvakkat kanun yöntemi tercih edilmiş ve İttihatçı hükümet döneminde 1000'i aşkın muvakkat kanun çıkarılmıştır.²

Bu kanunların altında İttihatçı kabine vekillerinin yanı sıra imzası bulunan bir diğer kişi de Padişah Mehmed Reşad'tır. Daha sonra imza atansa, VI. Mehmed yani Vahideddin'dir. Öldüğü 3 Temmuz 1918 tarihine kadar bu kanunların altına imza atan Mehmed Reşad da, İttihatçı hükümet icraatından sorumludur.

Padişah Mehmed Reşad'ın 1914, 1915, 1916 ve 1917 yıllarındaki Meclis-i Umumi'yi açış nutku sorumluluğunu net ortaya koyan metinlerdir.³ Bu konumundan dolayı Padişah Mehmed Reşad da, Kanun-i Esasi'de Başkomutan (madde 7) olan Padişah icraatından dolayı "gayri mesul" (madde 5) tutulmuş olsa da sorumlu olduğu dikkate alınmalıydı.

Bu halde İttihatçılarla birlikte yargılanması, ama 3 Temmuz 1918'de ölmüş olduğu için dosyasının ayrılması gerekirdi.

1 *Takvim-i Vekayi*, no: 3540, sf. 1-14, aktaran, Tehcir ve Taktîl, sf. 227, 234-235.

2 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, Birinci Kitap, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Mayıs 2003, 2. baskı, Kanun-ı Esasi'nin 100. Yıl Sempozyumu Tartışması, 9-11 Nisan 1976, sf. 170; Tunaya-3, sf. 466.

3 *TPT/Mesrutiyet-1*, sf. 659-666.

Anadolu halklarının toprağından kopartılmasının ve malını gasp etmenin kanunları olan Tehcir Kanunu, Tasfiye Kanunu da birer muvakkat kanundur.

Seferberlikte olduğı gibi savaşı girme de Enver'in isminin öne çıktığı bir karardır; fiilin diğeri orağı da Talât'dır.

5 Temmuz 1919 tarihli mahkeme kararından aktarıyorum:

1-İttihat ve Terakki liderleri tertiplendi: Divanı Harp'te görülen mahkemeler neticesinde Trabzon, Yozgat Boğazlıyan'da 'taktik cinâyâtının' (katliam suçlarının) İttihat ve Terakki önderleri tarafından 'tertiple ve icra' ettirildiği ileri sürüldüğü gibi, öğrenildikten sonra dahi tekrarını engelleme ve yapmaya yönelenler hakkında bir türlü girişimde bulunulmamıştır.

2- Merkez-i Umumi etkindi: İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumi kararlarını devletin politikası gibi uyguladı:

2.1- Harbe iştirak: Dönemin Sadrazamı Said Halim Paşa, seferberliğin başında yalısında İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumi azalarına tarafsızlık hakkında açıklama yaptığı halde, harbe iştirak edilmiştir.

2.2- Harp ilam öncesinde Rusya'ya sızma: İttihat ve Terakki delegelerinden Rıza, mahkemede Trabzon'da oluşturulan çetelerin ilanı harbi beklemeksizin Rusya dâhiline sevk edildiğini itiraf etmiştir.

2.3- Kabinenin harp kararı yok: Harp, Meclis-i Vükelâca (hükümet) 'taht-ı karara alınmaksızın' (karar alınmaksızın) ilân edilmiştir.

3- Ahmed İzzet'in istifası: Ahmed İzzet Paşa'nın ifadesinden anlaşıldığı gibi, İttihat ve Terakki'nin müdahalesi sonucunda [1914 başı] Harbiye Nezareti'nden istifa etmiştir [ve Enver, Harbiye Nazırı olmuştur].

4- İstanbul'da vurgunculuk: İttihat ve Terakki'nin Meclis-i [Merkez-i]¹ Umumi Murahhası [Kara] Kemal'in kurduğu bazı şirketler ve cemiyetler yönetiminde halkın varı yoğun elinden alınmıştır:

4.1- Servet, belirli şahıslar ve şirketler eline geçirilmiştir.

4.2- Birçok Osmanlı'nın eksik beslenmesinden, sakat kalmasından veya vefatından dolayı devletin savunma gücü eksilmiştir.

4.3- Hükümetin işlerine İttihat ve Terakki'nin İstanbul merkezinin müdahale ettiği, İttihat ve Terakki'nin 1332 kongresinde okunup beğeniyle kabul edilen tasarısı, belediyeden gelen evraklardan anlaşılmıştır.

5- Şer'i mahkemelerin kaldırılması: Eski Şeyhülislam Musa Kazım'ın, Âyan'da şer'i mahkemelerin Adliye Nezareti'ne naklinin müzakere edildiği sırada bir soruya verdiği cevapta, "Benim görüşümü sual etmeyiniz. Bunu böyle fırka istiyor böyle olacak" demiş olması, fırkanın devlet işlerine karıştığının bir başka göstergesidir.²

¹ Merkez-i Umumi olmalı (Tunaya-3, sf. 299).

² *Takvim-i Vekayi*, no: 3604, sf. 217-220, aktaran, Tehcir ve Taktik, sf. 592-594.

1. dereceden suçlular

Yukarıdaki beş maddeyi İttihat ve Terakki hükümeti, Osmanlı kanunisinin dayandığı muvâ-yı selâse (yasama, yürütme ve yargı) üstünde dördüncü bir kuvvet haline getirmiş ve sistemin merkezinde yönlendirici bir rol almıştır.

İttihat ve Terakki ana davası sanıklardan İttihat ve Terakki'yi bir nevi şahsında temsil eden Talât, Enver, Cemal ve Doktor Nâzım 1'inci dereceden suçlu bulunarak idam ve Cavid, Mustafa Şerif ile Musa Kazım 15'er yıl kürek cezasına çarptırıldı. Esbak Posta ve Telgraf Nazırı Hüseyin Haşim ile esbak Maliye Nazırı Rifat beraat etti ve esbak Posta ve Telgraf Nazırı Oksan ile esbak Ticaret Nazırı Süleyman El-Bustani'nin dosyalarının ayrılmasına karar verildi.¹

Yargılamanın sonunda idam cezası alan Talât, Cemal, Enver gibi İttihatçılar o sırada Almanya'da kaçak olduklarından, karardan beş ayı aşkın bir zaman sonra, 21 Aralık 1919'da Sadr-ı esbak Talât, esbak Harbiye Nazırı Enver, esbak Bahriye Nazırı Cemal, esbak Maarif Nazırı Dr. Nâzım, Trabzon Vali-i Sabıkı Cemal Azmi, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi azasından Bahaeddin Şakir, Polis Müdürü Bedri, esbak Emniyet-i Umumiye Müdürü Aziz'in Almanya'dan iadesi talep edildi.²

Fakat Almanya, talebe icabet etmedi ve istenenleri göndermedi.

Toplam 62 dava

İttihat ve Terakki aleyhinde görülen dava sayısı 62'dir. Bunun 12'si İttihat ve Terakki'nin ana davası; kâtibi mesuller davası; Yozgat, Trabzon vs, geriye kalan 50 taneden 22 tanesi sonuçlanmış ve 17'sinde beraat, 50'den 20'si hakkında bilgi edilememiştir. Geriye kalan 50 davadan 8'inde soruşturmaya gerek olmadığı kararı, 2 tanesinde sanık Malta'ya sürüldüğü için Musul davası düşmüş ve diğer davada da 1 sanık için beraat, diğer sanıklara da soruşturmanın derinleştirilmesi kararıyla sonuçlanmıştır.

Haklarında *Takvim-i Vekayi*'de bilgi bulunan 62 davadan 12'si şunlardır:

- 1- İttihat ve Terakki Yöneticileri Hakkında Açılan Dava (Ana Dava): İttihat ve Terakki Fırkası ve Teşkilât-ı Mahsusa yöneticileri hakkında açıldı. 27 Nisan-17 Mayıs 1919 döneminde 7 duruşma yapıldı. Karar tarihi: 5 Temmuz 1919.
- 2- Harp Dönemi Üyeleri Hakkında Açılan Dava (Ana Dava'nın devamı): Harp dönemindeki nazırlar için açıldı ve 3 Haziran-26 Haziran 1919 dönemi 7 duruşma yapıldı. Karar, 5 Temmuz 1919'da verildi.
- 3- Kâtibi Mesuller Hakkında Açılan Dava (Kâtibi Mesuller davası): 21 Haziran 1919-10 Mart 1920 döneminde görülen dava 12 sanıklıdır. Üç oturum tutanağı yayımlandı.

1 *Takvim-i Vekayi*, no: 3604, sf. 217-220, aktaran, Tehcir ve Taktik, sf. 594-596.

2 BOA, HR.HMŞ.İŞO, 125/78, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 510-520.

- 4- Bayburt Davası: 15 Mart-20 Temmuz 1920 döneminde görülen davada, Urfa eski mutasarrıfı Nusret yargılandı ve 5 Ağustos 1920'de idam edildi.
- 5- Kuvâyı Milliye'ye katılan Bosnalı İsmail Arkadaşları ve Ahmed Midhat davası.
- 6- Büyükdere ve Boğaziçi Davası (basında Yeniköy ve Tarabya tehcir mahkemesi olarak geçer), 23 Nisan-13 Mayıs 1919 döneminde 8 duruşma yapıldı.
- 7- Cemal Oğuz ve Nureddin Bey Davası: İstanbul'dan Çankırı'ya sürülen Ermenileri katletmekle ilgili dava.
- 8- Erzincan Davası: Karar 28 Temmuz 1920'de verildi ve 29 Temmuz 1920'de Erzincanlı Hafız Abdullah Avni idam edildi.
- 9- Harput (Mamuretülaziz) Davası: Bahaeddin Şakir'in ve Dr. Nâzım'ın da sanığı olduğu ve 28 Temmuz 1919-10 Ocak 1920 döneminde görülen davanın kararı 13 Ocak 1920'de açıklandı.
- 10- Nahiye Müdürleri Davası, 27 Kasım 1919-29 Şubat 1920 döneminde görüldü.
- 11- Trabzon Davası Duruşmaları, 26 Mart-22 Mayıs 1919 yapıldı.
- 12- Yozgat Davası, 5 Şubat-7 Nisan 1919 arasında görüldü ve Boğazlıyan Kaymakamı Kemal'e verilen idam cezası infaz edildi.¹

Üç kişi idam edildi

İstanbul 1 No'lu Divan-ı Harbi Örfi'de 15 kişi hakkında idam cezası verildi ve bunlardan Talât, Enver ve Cemal dâhil 12'si firardaydı.²

Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal 10 Nisan 1919'da ve Erzincan jandarma teşkilatında görevli Hafız Abdullah Avni 29 Temmuz 1920'de ve tehcirde Bayburt kaymakamı Behramzade Nusret 5 Ağustos 1920'de idam edildi.³

Gıyabında 12 kişiye de idam cezası verildi. Bunlar: İstanbul davasından eski Sadrazam ve Dâhiliye Nazırı Talât, eski Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver, eski Bahriye Nazırı Cemal ve İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi azası ve Teşkilât-ı Mahsusa'dan Dr. Nâzım, Trabzon davasından eski Trabzon Valisi Cemal Azmi, İttihat ve Terakki Trabzon Kâtibi Mesulü Yenibahçeli Nail, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi azası ve Teşkilât-ı Mahsusa Reisi Dr. Bahaeddin Şakir, Erzincan davasından Sağırzade Halet, Krımo Yusuf, jandarma çavuşu Aslan, Bayburt davasından teğmen Mehmet Necati ve Deyr-i Zor davasından mutasarrıf Zeki'dir.⁴

1 Taner Akçam, *Divan-ı Harb-i Örfi'de Görülen Davaların Listesi: Ermeni Tehciri ve Öldürmeler ile İlgili Davalar* makalesi, Tehcir ve Taktıl, sf. 149-167.

2 Vahakn N. Dadrian-Taner Akçam makalesi, Tehcir ve Taktıl, sf. 211.

3 Vahakn N. Dadrian-Taner Akçam makalesi, Tehcir ve Taktıl, sf. 212; *Takvim-i Vekayi*, no: 3617, sf. 1-2, aktaran, Tehcir ve Taktıl, sf. 711-714; *Vakit*, 29 Temmuz 1920, sf. 2 ve *Takvim-i Vekayi*, 31 Temmuz 1336, no: 3917, aktaran, Tehcir ve Taktıl, sf. 691-694; *Tercüman-ı Hakikat*, 5 Ağustos 1920, sf. 3 ve *Takvim-i Vekayi*, 8 Ağustos 1336, no: 3923, aktaran, Tehcir ve Taktıl, sf. 665-673; Yrd. Doç. Dr. Bayram Akça, *1915 Ermeni Tehciri ve Urfa Mutasarrıfı Şehit Nusret Bey*, Atatürk KDTYK, Ankara-2007, sf. 87-93; Yozgat Davası, sf. 47-49.

4 Vahakn N. Dadrian-Taner Akçam makalesi, Tehcir ve Taktıl, sf. 212-213; *Takvim-i Vekayi*, no: 3604,

6.2- İttihatçılar tehcirden bihaber(miş)

İttihat ve Terakki Fırkası ana davasında İttihat ve Terakki Fırkası Kâtibi Umumi Midhat Şükrü, 6 Mayıs 1335 (1919) tarihinde yapılan 3'üncü duruşmada, bu kadar da olmaz dedirtecek bir beyanda bulunarak, "Tehcir meselesini bilmiyorum... Fakat taktil (katliam) meselesine Merkez-i Umumi ve kaffe-yi rüfeka'm (bütün arkadaşlarım) tamamiyle muhalif idi (karşıydı)..." dedi. Yine Midhat Şükrü sekiz gün sonra yapılan 14 Mayıs 1335'teki 6'ncı duruşmadaysa, tehcirde emirleri tamamen yerine getirmede için görevden alman Ankara Valisi Mahzar ve Kastamonu Valisi Reşid'le ilgili herhangi bir malumatının da olmadığını söyledi.¹

İttihat ve Terakki Fırkası Merkez-i Umumi azası Ziya Gökalp de, 3'üncü duruşmadaki sorgusundaki ifadesine göre, Midhat Şükrü gibi tehcirden bihaber. "Merkez-i Umumi olanlardan haberdar değildi, benim haberim yokdu..." diyen Ziya Gökalp, Midhat Şükrü'nün olanlarla ilgili haberdar olduğunun hatırlatılması üzerine, geç haber aldıklarını, süratle malumat verilmediğini beyan etti. 12 Mayıs 1335 (1919) tarihindeki 5'inci duruşmada Talât'la Enver'in nazırı olduğu vekilliklere dikkat çeken Ziya Gökalp, "Tehcir meselesi Merkez-i Umumi'de konuşulmadı. Harbe aid kanunlar zaten kararname suretindeydi, harbin icabı üzerine yapıyordu. Bunların fırka programıyla alakası yoktur... Merkez-i Umumi tehcirde vukua gelen olaylardan geç haber alıyordu, Dâhiliye ve Harbiye nazırlarından engellenmesi talep ediliyordu... Resmen hükümete müdahale etme yetkimiz yokdu..." diye konuştu.²

Ayrıca Ziya Gökalp'in 17 Mayıs 1335 (1919) tarihindeki 7'nci duruşmada söylediği iddia edilen "Milletimize iftira ediyorsunuz. Türkiye'de bir Ermeni katliamı değil, bir Türk-Ermeni mukatelesi olmuştur. Bizi arkadan vurdular, biz de vurduk"³, yani Ermeniler ve Türkler birbirini öldürmüştür şeklindeki beyanı da, mahkemenin duruşma tutanağında yer almıyor.⁴

Ziya Gökalp'in diğer duruşma zabıtlarında da 'mukatele' ifadesi bulunmamaktadır.

Böylece tartışmalarda bir tez olarak sunulan ve iddia edilen bir söylem de son bulmuştur.

Mahkeme kayıtlarında olmayan 'mukatele' ifadesi, Mebusan zabıtlarında yer aldı.

18 Kasım 1334 (1918) tarihinde Mebusan'da, İttihatçı hükümetin dâhili siyasetiyle Ermeniler özelinde yaşananlarla ilgili değerlendirmede bulunan Muş mebusu İlyas Sami, yaşananları 'mukatele' olarak nitelendirdi.⁵

sf. 217-220, aktaran, Tehcir ve Taktil, sf. 595-597; *Takvim-i Vekayi*, no: 3771, sf. 3-6, aktaran, Tehcir ve Taktil, sf. 695-699.

1 Tehcir ve Taktil, sf. 301, 404.

2 Tehcir ve Taktil, sf. 306, 383.

3 *İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması*, 1918-1919, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-1998, sf. 41; Bilâl N. Şimşir-1976, sf. 96.

4 *Takvim-i Vekayi*, no: 3561, sf. 115-126, aktaran, Tehcir ve Taktil, sf. 458-463.

5 *MMZC*, 1334/1-14, 18 Teşrinisani 1334, sf. 157.

İttihat ve Terakki'nin ve dolayısıyla Osmanlı iktidarına yön verenlerin, Ermeni özelinde yıllarca süren imha ve sürgünden, ancak aradan bir yılı aşkın zaman geçtikten sonra yaşananları duyduklarını ifade etmesi, resmen kara mizahtı.

6.3- Teşkilât-ı Mahsusa'nın yerel milisleri

Davadaki tanımlamayla 'İttihat ve Terakki Fırkası Merkez-i Umumi Azası ve Teşkilât-ı Mahsusa Memuru' Rıza, 8 Mayıs 1335 (1919) tarihindeki 4'üncü duruşmada, Trabzon'daki faaliyetleri hakkında öyle bir beyanda bulundu ki, inanılacak gibi değil, Bahaeddin Şakir'in 'tehcir işlerine' karıştığına dair bir şey işitmediğini söyledi.¹

Rıza, böylece mensubu olduğu Teşkilât-ı Mahsusa'nın Reisi Bahaeddin Şakir'i bir anlamda tanımadığını da söyleyerek, espiyi yapmış olmalıydı. Düne kadar astığı astık olan İttihatçılar, mahkemede bu kadar şaştı!

12 Mayıs 1919'daki 5'inci duruşmada mahkeme Reisi, İttihat ve Terakki ile Teşkilât-ı Mahsusa arasındaki ilişkiyle ilgili elindeki belgelerle Rıza'yı sorguladı. Rıza, merkezi Teşkilât-ı Mahsusa'nın dışında yereldeki oluşmalara da dikkat çekti ve valilerin konumu üzerinde durdu. Reis ve Rıza konuşması şöyledir:

“RIZA: Bendenizce bir Teşkilât-ı Mahsusa vardır ki, Harbiye Nezareti'nin emri altında te'essüs etmiş (kurulmuş) ve bu cephe-i harbe, düşman mıntıkası dâhilinde iş görüyor. İkinci bir Teşkilât-ı Mahsusa mevcut ki bunlar, yani vilayetlerin, sancakların, kazaların bu tehcir işini idare etmek için jandarma kuvvetinin adem-i kifâyesinden (yetersizliğinden) dolayı mevki'lerinde kendilerinin yaptıkları kuvvetleridir. Bu kuvvetlere Teşkilât-ı Mahsusa'nın ya[p]dığı kuvvetler kâmil (tamamen) ayrı bir meseledir. Mesela köylerde Ermenileri toplayup sevk etmek için jandarma kifâyet etmiyor (yetmiyor). Ma'lûm-u ihsanınızdır ki (biliyorsunuz ki) jandarmayı ordu cebhe-i harbe götürmüştü. İki dâne jandarma gönderiyor. O köyden o mıntıkaya vâkıf (bölgeyi bilen), oldukça eli ayağı tutar veya hatırı sayılır, o memleketin evladından birkaç danesini veriyor. Toplatdırıyorlar, onun da ismi Teşkilât-ı Mahsusa oluyor. Şimdi bu iş, esasen ulvî (yüce) maksad için te'essüs eden (kurulan) Teşkilat-ı Mahsusa'ya karışıyor.

REİS: İşte bu suretle hasıl olmuş (meydana gelmiş) olan teşkilatın idaresi kimde idi; valilerde mi?

RIZA: Bunlar hep mevzi [yerel] idi paşa hazretleri.

REİS: Mevzi olmakla beraber valilerde mi, kâtibi mesullerde mi? Bunu izah ediniz.

RIZA: Bizzat bulunmadığım için yalnız hissen arzedeceğim. Bunlar hangi mevkide icra ediliyorsa o mevkiin mülkiye memuru bu işi idâre etmiştir. Eğer orada kâtibi mesul vazifesinden hariç işe karışmış ise kâtibi mesul de bu işlere karışmıştır, doğrudan doğruya mahalli, mevzi işlerdir paşa hazretleri. Merkez-i Umumi'nin bunlardan haberi bile olmamıştır paşa hazretleri.

1 Tehcir ve Taktik, sf. 346.

REİS: Merkez-i Umumi'nin bazı teshilata (kolaylıklara) bile re'y verdiği, emirler tebliğ ettiği (bildirildiği) vâki olmuş. Vesikaların içinde var. Sizin tarafda vaki olmadı mı?

RIZA: Bendenize hiçbir şey yoktur.”¹

İttihat ve Terakki Merkez-i Umumu ile Teşkilât-ı Mahsusa arasında bir ilişkinin olmadığı iddiasında olan Rıza, öyle bir haldedir ki, teşkilatından da bihaber olduğunu söyleyecek kadar komik durumdadır. Fakat Rıza, bir yönüyle de sürgün sırasında Teşkilât-ı Mahsusa'nın oluşturduğu yerel milisin varlığını itiraf etti.

6.4- 'Yağmadan sorumlu değiliz'

İttihat ve Terakki ana davasında emvâl-i metrûkenin yağmalanması konusu gündeme gelmiş ve bazı duruşmalarda mahkeme başkanı hatırlatmışsa da, İttihatçılarından pek yanıt alamamıştır. Mahkeme reisinin Ermeni mallarını İttihatçıların yağmadığı yönündeki soru ve gösterdiği belgelere karşı, İttihat ve Terakki Fırkası Merkez-i Umumi azası Ziya Gökalp, Küçük Talât ve İttihat ve Terakki Fırkası Kâtibi Umumisi Midhat Şükrü'nün verdiği yanıt, “duyduk” ya da “ama belgesi yok” ifadesinden öteye geçmemiştir.

Ayrıca İttihat ve Terakki'nin Kâtibi Mesulleri Hakkında Açılan Davada da, İttihat ve Terakki Edirne Müfettişi Abdülganî, İttihat ve Terakki Bursa Kâtibi Mesulü Dr. Ahmed Midhat, İttihat ve Terakki Eskişehir Kâtibi Mesulü Dr. Besim Zühdi ise, bu emvâl yağmasından sorumlu tutulamayacaklarını öne sürmüşlerdir.

İttihat ve Terakki'nin lider kadrosunun bihaber olduğu Ermeni emvâlinin yağmalanması, Yozgat Tehcir Davasında müfettiş Nedim tarafından bizzat ortaya kondu.

İttihat ve Terakki'nin ana davası sanığı Ziya Gökalp, 6 Mayıs 1335 (1919) tarihinde yapılan 3'üncü duruşmada sadece Bursa'da İttihat ve Terakki Kâtibi Mesulünün ev aldığını işittiklerini söylemekle yetindi. 17 Mayıs 1335 (1919) tarihinde yapılan 7'nci duruşmada ise, Reis, 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa'nın yazılı ifadesindeki, tehcir edilen Ermenilerin mülklerinden meydana gelen paraların birçoğunun İttihat ve Terakki'ye alındığını hatırlatması üzerine, Ziya Gökalp, “Ashı yoktur, delilleri varsa, gelip burada göstersizler” yanıtı verdi.²

Bir diğer İttihatçı Küçük Talât ise 8 Mayıs 1335 (1919) tarihindeki 4'üncü duruşmada, İttihat ve Terakki Bursa Kâtibi Mesulünü müzayededen ev aldığından dolayı vazifesini suistimal ettiği ve Kayseri sekreterini de ahlaka mugayir davrandığı için ihraç ettiklerini söylemekle yetindi.³

İttihat ve Terakki Fırkası Kâtibi Umumisi Midhat Şükrü de, benzer tavrıdadır. 17 Mayıs 1335'te (1919) yapılan 7'nci duruşmada Midhat Şükrü, Vehip

1 Tehcir ve Taktıl, sf. 397.

2 Tehcir ve Taktıl, sf. 308, 462.

3 Tehcir ve Taktıl, sf. 347.

Paşa'nın yazılı ifadesinde geçen Ermeni emvâlinde biriken paraların İttihat ve Terakki'ye alındığı yönündeki iddiasını tümünden yalanladı ve Vehip Paşa'nın bunları gelip mahkemede söylemesini istedi. Bu açıklamaları gazetelerde gördüğünde şaşırdığını kaydeden Midhat Şükrü, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi'si kasasına "Ermenilerden hibe-i vahidesi (tek bir bağışı)" girmediğini iddia etti.¹

Burada söz konusu olan Ermenilerin İttihat ve Terakki'ye bağış yapıp yapmadığı değil, Ermenilerin malının tasfiyesinde toplanan paranın İttihat ve Terakki'nin kasasına aktarılıp aktarılmadığıdır. Vehip Paşa, aktarıldığını söyledi, İttihat ve Terakki Fırkası Merkez-i Umumi azası Ziya Gökalp ve İttihat ve Terakki Fırkası Kâtibi Umumisi Midhat Şükrü ise reddetti.

İttihat ve Terakki'nin merkez yöneticilerinin sadece 'duyduk' dedikleri emvâl yağmasıyla ilgili olarak Kâtibi Mesuller Hakkında Açılan Dava sanıklarıysa, sorumlu olmadıklarını iddia etmişlerdir. İttihat ve Terakki Edirne Müfettişi Abdülganî, İttihat ve Terakki Bursa Kâtibi Mesulü Dr. Ahmed Midhat, İttihat ve Terakki Eskişehir Kâtibi Mesulü Dr. Besim Zühdi, emvâlin yağmalanmasından ve yolsuzluktan kendilerinin sorumlu olmadığını beyan etti.

Kâtibi Mesuller Hakkında Açılan Davanın 23 Haziran 1335 (1919) tarihindeki 2'nci duruşmasında İttihat ve Terakki Edirne Müfettişi Abdülganî'nin sorgusunda anlattıklarını özetliyorum:

Paşa hazretleri bizim vilayette hiçbir mülk yağma edilmemiştir. Defterdar, reis olmak üzere birtakım adliye memurlarından ve jandarmadan, polisten ve vilayetin diğer memurlarından oluşan komisyon görev yapmışlardır. Tehcir edilen Ermenilerin emlakını mühürlediler ve sonra deftere geçirdiler, götürdüler. Haraç mezat ederek (açık artırmayla) sattılar, namlarına kaydederek Hazine'ye yatırdılar. Bugün dönenler hep paralarını alıyorlar paşa hazretleri. Bizim vilayetimizde böyle suistimalat ve ne de nehb (yağmalama) ve gâret (çapulculuk) vaki olmamıştır (gerçekleşmemiştir). Bendeniz işitmedim. Yalnız ben değil, Edirne vilayetinde kimse işitmemiştir. Zannetmem ki memurin eşya almış olsun. Her sınıfı ahali eşya aldı. Hatta orada kalan Ermeniler de eşya aldı paşa hazretleri; çünkü alenen ve müzayede ile Rüstem Paşa Hanı'nda ve İki Kapulu Han'da satılıyordu.²

Aynı duruşmada İttihat ve Terakki Edirne Müfettişi Abdülganî'den sonra sıra İttihat ve Terakki Bursa Kâtibi Mesulü Dr. Ahmed Midhat'dadır. Tehcir olduğunda Bursa'da olmadığını belirten İttihat ve Terakki Bursa Kâtibi Mesulü Dr. Ahmed Midhat'ın ifadesini özetliyorum:

Emvâl-i metrûkeden bazı paraların alındığını bilmiyorum, bir sene sonra gittim. Bursa'dan evvel Bolu'da kâtibi mesuldüm. Bolu'da tehcir yapılmadı. Emvâl-i metrûkede yolsuzluk yapıldığını işitiyordum, ama tam vakıf değildim. Emvâl-i Metrûke Komisyonu hükümetin resmî memurlarının taht-ı murakebesinde ve

1 Tehcir ve Taktil, sf. 456.

2 Tehcir ve Taktil, sf. 620.

taht-ı idaresinde (kontrolü ve idaresi altında) idi. Bit tabi bir suistimal yapılmışsa memuruna aid olması lazım gelir.¹

28 Haziran 1335'teki (1919) 3'üncü duruşmadaysa Reisin emvâl-i metrûke hakkında soru sorması üzerine, Bursa İttihat ve Terakki Kâtibi Mesulü Dr. Ahmed Midhat'ın yanıtı aynen şöyle oldu:

"Paşa hazretleri Ermenilere aid emvâl-i metrûke emlâk-ı mürîye (devlet emlâkleri) memurlarının taht-ı murâkabe (kontrolü altında) ve idaresinde ve muhafazasında idi, binâ'în-aleyh (dolayısıyla) bunun bize bir ta'alluku (ilgisi) yoktur. Muhacirin de iskân edilmişti, eğer tahribat (yıkımlar) vuku bulmuş (gerçekleşmiş) ise muhacirin tarafından vaki olmuştur (gerçekleşmiştir). Bunun sorumlu memurları, bekçileri ve saireleri vardı... İttihat ve Terakki delegelerinin hiçbir sorumluluğu yoktur."²

Bursa İttihat ve Terakki Kâtibi Mesulü Dr. Ahmed Midhat, ayrıca, 'tehcirde, muhacirin iskânında' bizzat sorumlu memurların bulunduğunu hatırlatarak, buralarda olanlardan kendisinin sorumlu olamayacağını beyan etti.³

Edirne ve Bursa'dan sonra sırada Eskişehir vardır. Kâtibi Mesuller Hakkında Açılan Davada, Ermenilerin emvâline ne olduğu sorusu İttihat ve Terakki Eskişehir Kâtibi Mesulü Dr. Besim Zühdi'ye de soruldu. Davanın 28 Haziran 1335'teki (1919) 3'üncü duruşmasında Reisin malların yağmalanmasını hatırlatması üzerine, Dr. Besim Zühdi'nin ifadesi şöyledir:

"Her tarafta vakidir (meydana gelmiştir) efendim. Orada bir komisyon-ı mahsûs (özel komisyon), şübhesiz aldığı emir üzerine gelen muhacirini (göç edenleri) tehcir olunanların evlerine yerleştirirlerdi. O suretle onlara mukabil (karşılık) bir şey alıyorlar mı idi, bilmiyorum... Şübhesiz gayr-ı muvafık (uygunsuz) gördüm... Bu vesile ile bendenize vuku bulmuş (gelmiş) bir müracaat yoktur... Bendenize tehcirde vazifedarsın demediler."⁴

Haklarında açılan davada, İttihat ve Terakki Edirne Müfettişi Abdülganî, İttihat ve Terakki Bursa Kâtibi Mesulü Dr. Ahmed Midhat, İttihat ve Terakki Eskişehir Kâtibi Mesulü Dr. Besim Zühdi, Ermenilerden kalan hanelere muhacirin yerleştirildiğini ve emvâlinin komisyon denetiminde olduğu için, olacak yağma ve suistimalden kendilerinin sorumlu olmadıklarını beyan ettiler.

İttihatçıların ana ve kâtibi mesuller davası sanıkları olan bir dönemin yetkin İttihatçıları, sürülen insanların emvâlinin yağmalanmasıyla hakkındaki soruları, 'duyduk' ya da 'gazetede okuduk', bazen de 'sorumlu değiliz' şeklinde yanıtladı!

Bu ifadelere bakınca, akla şu soru geliyor:

İttihat ve Terakki, Osmanlı'da değil de Patangonya'da mı hükümet kurmuştu?

1 Tehcir ve Taktik, sf. 625-627.

2 Tehcir ve Taktik, sf. 648.

3 Tehcir ve Taktik, sf. 649-650.

4 Tehcir ve Taktik, sf. 641-642.

6.5- 'Yozgat'ta suistimal yapıldı'

İttihat ve Terakki'nin Kâtibi Mesuller Davasında olduğu gibi, Yozgat Tehcir Davasında yağma ve suistimal de soruşturma konusu oldu.

Boğazlıyan Kaymakamı Kemal'in Yozgat Mutasarrıfı olduğu dönemde, sürgün sırasında 2500 Ermeni'nin katledilmesiyle ilgili davada öne sürülen üç iddia-dan biri de, "Ermeni mallarını gasp ve garet etmektir (el koymak ve yağmalamak)". Diğer iki iddia ise, sürgün sırasında Ermenilerin öldürülmesi ve namuslarına tassa-llut etmektir (sataşmaktır). 1'inci duruşmada, sürgünle ilgili müfettişlerin yapı-tığı denetim gündeme geldi.

Mülkiye Müfettişi Mahmud Nedim'in mahkemeye gönderdiği evrakta, müfet-tişlerin Yozgat'ta katliamlarla ilgili inceleme yapmadığını, "yalnız emvâl-i metrûke sù-i isti'mâlatını tedkike memur edildiklerini" yazdığı belirtildi. Duruşmada söz alan Ankara avukatlarından Leon Remzi, Yozgat'ta ailesinden 115 kişinin katledildiği için şikâyetçi olduğunu belirterek, "Ben katledilen 115 akrabam namına müttehim-lerden (suçlulardan, sanıklardan) 1,5 milyon lira tazminat talep ediyorum" dedi.¹

Hatta Mülkiye Müfettişi Nedim, 11'inci duruşmada şahit olarak dinlendi ve kendisinin 1332 (1916) Mayıs ayında aldığı emir üzerine Boğazlıyan'a gittiğini, orada suistimali tespit ettiğini anlattı. Müfettiş Nedim, "Emvâl-i metrûke tahkika-tında ise Kemal'in yağmaya müsamaha ettiğini, Ermeni evlerine girenleri men et-mediğini haber aldım" diye konuştu. Ardından Boğazlıyan emvâl-i metrûkesinin suistimaline dair raporu da okundu.²

Şahit eski Yozgat Mutasarrıfı Cemal de, 5 Mayıs 1331'de (1915) Tokat'tan Yozgat'a atandığını, 11 Temmuz'a kadar burada kaldığını ve bu aylarda tehcirin şiddetlendiğini, herkesin katliam yapıldığını söylediğini anlattı. Eski mutasar-rıf Cemal, ifadesinin devamında, gelen emir üzerine tehcir sırasında Ermeniler üzerindeki emvâlin Yozgat Emvâl Sandığı'na kaydedildiğini ve Emvâl-i Metrûke Komisyonu'nun kurulduğunu da ifade etti.³

Davanın üç sanığından biri olan Evkaf Memuru Feyyaz, maaş alarak Emvâl-i Metrûke Komisyonu'nda görev yaptığını, yüzüğü Tasfiye Komisyonu'ndan 2600 kuruşa aldığını anlattı.⁴

Müfettiş Nedim, Yozgat'ta Ermenilerin sürgünüyle ilgili yaptıkları inceleme-de suistimal yapıldığını tespit ettiklerini mahkemede şahitliğinde aktardı. Emvâl-i Metrûke Komisyonu ve Tasfiye Komisyonu'nun her ikisi de görev yaptığına göre, bunların kayıtlarının ortaya çıkması halinde suistimalin boyutunu netleştirmek mümkün olacaktır.

1 *Sabah* gazetesi, 6 Şubat 1335 (1919), sf. 1-2, 5 Şubat 1335 (1919) tarihli 1. duruşma haberi, aktaran, Yozgat Davası, sf. 61, 65-67.

2 *Memleket* gazetesi, 6-7 Mart 1335 (1919), sf. 2; *İkdam* gazetesi, 6 Mart 1335 (1919), sf. 1-2, 5 Mart 1335 (1919) tarihli 11'inci duruşma haberi, aktaran, Yozgat Davası, sf. 242-243, 258.

3 *Memleket* gazetesi, 6-7 Mart 1335 (1919), sf. 2, 5 Mart 1335 (1919) tarihli 11'inci duruşma haberi, akta-ran, Yozgat Davası, sf. 236-238, 240-242.

4 *Memleket* gazetesi, 25 Mart 1335 (1919), sf. 2, 24 Mart 1335 (1919) tarihli 13'üncü duruşma, aktaran, Yozgat Davası, sf. 276.

7. BÖLÜM

İttihatçıların evrak imhası

İttihat ve Terakki, öylesine bir çalışma tarzı benimsemiş ki, Osmanlı'nın en eski ve 1908-1918 döneminin tek hâkim partisi olduğu halde, yayımlanmış gazete haberleri ve makaleleri dışında doğru düzgün bir evrakını bulmak mümkün değildir. Çünkü evrak ve vesikalar da imha edilmiştir.

İttihatçılardan anısını ilk kaleme alanlardan Resneli Niyazi'dir. Osmanlı'ya karşı dağa çıkıp isyan ateşini yakan Resneli Niyazi'nin kaleme aldığı anıları İttihat ve Terakki'nin bir komisyonu tarafından 20 Eylül 1908 tarihi itibarıyla incelendi ve uygun bulunması üzerine yayımlandı.¹

O dönemle ilgili anıların devamı gelemedi; çünkü İttihat ve Terakki, anı yazmayı yasakladı. Resneli Niyazi'nin anılarına onay verdikten bir ay sonra 18 Ekim 1908'de başlayan İttihat ve Terakki'nin kongresinde alınan kararların 4'üncü maddesine göre, isim vererek Resneli Niyazi gibi hatırat yazılması yasaklandı ve yazanla ilgili de gereğinin yapılacağına dikkat çekildi.²

Böylece içeriden ve doğrudan bilgilenme imkânı ortadan kaldırıldı.

Enver Paşa'nın hayatını yazan Şevket Süreyya Aydemir de, İttihat ve Terakki'nin evrak durumunu, "1908-1918 arasındaki İttihat ve Terakki devresine ait ve çeşitli kaynaklardan bazı belge derlenebildiği halde, cemiyetin merkez-i umumisinin bu 10 yıl içindeki faaliyetlerine, muhaberelerine, kayıtlarına, hesaplarına dair tek vesika, henüz bulunmuş ve millî arşive intikal etmiş değildir. 1 no'lu dipnot: Genel kanaat bu evrak ve arşivin, Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı yenilip İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri de memleket dışına çıkmaya mecbur kaldıkları

1 Resneli Niyazi, *Resneli Niyazi Hatıratı*, Hazırlayan: Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, 1. basım, İstanbul-2003, sf. 117.

2 Tunaya-1, sf. 96-97.

sırada yakıldığı ve imha edildiği merkezindedir. Buna ait bazı hatıralar da dinlenilmiştir” şeklinde net olarak yazdı.¹

İttihat ve Terakki’nin evrak temizleme operasyonunun bu boyuta ulaşabilmesi için, 1920’lerde de imha devam etmiş olmalıdır. Bu imha, sadece harbin hemen ardından 1918 yılı sonunda yapılmış olmakla izah edilemez, sonrasında da devam etmiş olmalıdır!

‘Evrakı Dr. Nâzım aldı gitti’

İttihat ve Terakki’nin ana davasının 4 Mayıs 1335 (1919) ve 12 Mayıs 1335 (1919) tarihlerinde yapılan 2’nci ve 5’inci duruşmasında İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi’nin evrakıyla ilgili sorguya devam edildi.

İttihat ve Terakki Kâtibi Umumisi Midhat Şükrü, 2’nci ve 5’inci duruşmada evrakla ilgili sorgularında aynen şunu söyledi:

“Dr. Nâzım Bey tarafından alınmıştır. Me’mûrinin (memurların) ifadesinden öyle öğrendim. Ma’a’t-te’ssüf (ne yazık ki) azimetinden (gittikten) sonra haber aldım. Ertesi gün, bir gün sonra buradan gitmişlerdi... Evrakı alsın götürsün! Bu, hiç aklına gelmezdi, efendim... Zaten efendim Teceddüd Fırkası’na devr etmek üzere hepsini tasnif etdik (sınıflandırdık), sandıklara koyduk. Yalnız kendisi [Dr. Nâzım] ile bazı evrakı, Paris’de bulunduğu zaman Ahmed Rıza Bey ile olan muhaberatını almak üzere görüşülmüşdü. Onları aramış... Hepsini alıp gitmiş.”²

Bu ifade tarzı değişmedi. İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi azaları Ziya Gökalp ve Küçük Talât ile İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi azası ve Teşkilât-ı Mahsusa Memurları Âtîf ile Rızâ’nın ifadeleri birbirinin benzeri. İttihatçılar, Dr. Nâzım’ın evrakı isteyip aldığını ve sonra da beraberinde götürdüğünü duyduklarını söyledi.³

14 Mayıs 1335 (1919) tarihinde yapılan 6’ncı duruşmada, İttihat ve Terakki’nin evrakıyla ilgili soruya Ziya Gökalp “Toplantılar muntazam zabt edilirdi” demesine karşın, Midhat Şükrü ve Âtîf, müzakerelerin aynen kayda geçirilmediğini söyledi.⁴

Ziya Gökalp ve Küçük Talât, İttihat ve Terakki’nin evrakının Teceddüd Fırkasına verildiğini beyan ederken, Midhat Şükrü ise devretmek için evrakın toplandığını, ama Dr. Nâzım’ın alıp gittiğini anlattı.⁵

12 Nisan 1335 (1919) tarihli iddianamede, Teşkilât-ı Mahsusa’nın evrakının önemli bir kısmı ile İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi’nin evrak ve defterlerinin yok edildiğine dikkat çekildi.⁶

1 Enver-1, sf. 167.

2 Tehcir ve Taktîl, sf. 269, 369.

3 Tehcir ve Taktîl, sf. 273-275, 280, 288, 382, 394, 397, 400.

4 Tehcir ve Taktîl, sf. 273, 288, 407.

5 Tehcir ve Taktîl, sf. 274, 280, 369.

6 Tehcir ve Taktîl, sf. 236.

Duruşmalardaki beyana göre, 1918 yılı dâhil İttihat ve Terakki'nin bütün evrakını Dr. Nâzım almış ve götürmüş. O günden bugüne neredeyse 100 yıl geçti, hâlâ Dr. Nâzım'ın evrakı nereye götürdüğü ve evrakın ne olduğu sorusuna yanıt bulunamadı.

100 yıllık sır, ne imha operasyonuymuş!

Dr. Nâzım, bir kısım evrakı imha etmiş olmalı, ama anlaşılan o ki evrak imhası devlet faaliyetidir.

Birinci Paylaşım Savaşı'nda 1914-1917 yılları arasında 4. Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın Özel Kâtibi ve 1918'de Bahri Nazırlığı Özel Kalem Müdürlüğü yapan yedek subay Falih Rıfkı (Atay), kendisinde bir kâğıt parçası bile olmadığını belirterek, Cemal Paşa'nın bazı dosyaları Seyfi adında bir adamına bıraktığını ve bu kişinin de korktuğu için yaktığını yazdı.¹

Falih Rıfkı'nın şahit olduğunun benzeri birçok kademede benzer imhanın yaşanmadığı iddia edilemez.

Alman subay da belge götürdü

Osmanlı'nın harp dönemi belgelerini Almanlar bile götürmüş.

Dr. Nâzım dışında, Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Risayeti'nde görevli Alman subaylardan Tümgeneral Hans von Seeckt de bir kısım belgeleri İstanbul'dan aldı ve Berlin'e götürdü.

Bunu da, Talât'ın istifası sonrasında Ekim 1918'de kurulan kabinenin Sadrazamı Ahmet İzzet Paşa ortaya çıkardı. Acaba Talât sadrazamken mi götürüldü? Talât'ın haberi var mıydı? Sorularına yanıt bulma imkânı yok. Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nde bulunan Alman subaylardan Tümgeneral Hans von Seeckt, savaşın sonunda Osmanlı'dan ayrılırken belgelerden bir kısmını Almanya'ya götürmüştü. Talât'tan sonra kabineyi kuran Sadrazam Ahmet İzzet Paşa ve Maarif Nazırı Dr. Rıza Tevfik, durumdan haberdar olur olmaz hemen Almanya'yı kınadı. 6 Kasım 1918'de Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Berlin'e resmî bir protesto göndererek, Seeckt'i tecavüzle, yani "hükümetin mülkiyetindeki" bu malzemeyi dışarı çıkarmama sözü vermiş olmasına karşın, Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne ait dosyaları yanında götürmekle suçladı. Seeckt, 24 Kasım 1918'de sadece temelde Osmanlı ordusunu ilgilendiren dosyaları iade edeceği sözünü verdi.²

Bu belgelerle ilgili hiçbir açıklık yok, iade edilip edilmediği vs bilinmiyor, ortaya çıkarılamadı.³

1 TPT/II-3, sf.143-144; Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Bateş Atatürk Dizisi, İstanbul-1998, sf. 10, 128.

2 AA Türkei 158/21, A48179, dosyalar 158-59, 175 ve Tevfik Çavdar, *Talât Paşa*, Ankara-1984, sf. 435-437, aktaran, Dadrian-3, sf. 411.

3 Dadrian-3, sf. 411-412.

Osmanlı ordusunun yönetim kademesinin Alman generalleri, o kadar hâkim ki, Osmanlı evrakından hangisinin götürüleceğini veya imha edileceğini de biliyor.

7.1- ‘Teli imha edin’ emri

İttihatçılar sadece kendi partileriyle ilgili değil, hükümetin de geride resmî evrak bırakmamasını bir nevi devlet politikası haline getirmişti. Bu imha faaliyeti, hem gönderilen bir şifrenin en son cümlesi ya da bir genelge veya bizzat emri götüren kişinin okutup alması şeklinde icra edildi.

Devlet kurumu hangi gerekçeyle böyle bir gizlilik içinde faaliyet göstermeyi tercih etmiş olabilir?

Dâhiliye Nazırı Talât gönderdiği bazı telgrafların sonuna, ‘telin alınması ve imhası’ notunu yazmayı unutmadı.

Dâhiliye Nazırı Talât imzasıyla Van, Trabzon, Erzurum, Bitlis, Mamuretülaziz, Diyarbakir ve Sivas vilayetiyle, Canik Mutasarrıflığı’na 22 Haziran 1915’te gönderilen telgrafta, “Vilayetiniz ve livanızdan cenuba sevk edilen Ermenilerden münferiden ve müctemian (ayrı ayrı ve topluca) ihtida edenlerin (Müslüman olanların) alıkonulması ve müctemi (toplu) bulunanların vilayet ve liva dâhilinde dağıtılması ve tebligatımızın icab edenlere hususi surette tefhimi (özel olarak bildirilmesi) ile işbu telgrafname kopyasının telgrafhaneden ahz ettirilerek (alınarak) imhası” emri verildi.¹

Yine bir gün sonra da benzer emir tekrar edildi. 23 Haziran 1915’te Dâhiliye Nezareti’nin, Musul vilayeti ve Deyr-Zor mutasarrıflığına gönderdiği şifre, Ermenilerin nasıl iskân edileceğiyle ilgili emri verdikten sonra, “... telgrafın icâb edenlere tebligatından sonra imhası” şeklinde bitti.²

İmha notuyla telgraf gönderilmeye devam edildi. Dâhiliye Nezareti’nin 12 Temmuz 1915 tarihli Adana, Haleb, Diyarbakir, Erzurum, Bitlis, Van, Trabzon, Sivas, Hüdavendigâr, Edirne ve Musul vilayetleriyle İzmid, Canik, Kayseri, Maraş, Zor ve Urfa mutasarrıflarına gönderilen telgraf da, sürgün edilen Ermenilerin geride kalan çocuklarının durumu hakkında yapılacakların bilgisini verdikten sonra, “İşbu şifrenin lazım gelenlere irâesinden (gösterilmesinden) sonra imhası tamamen tebliğ olunur” notuyla bitti.³

İttihatçı hükümetin, evrakın imha edilmesiyle ilgili resmî faaliyeti İttihatçıların yargılandığı davada da gündeme geldi.

İttihat ve Terakki’nin ana davasının devamı olan İttihatçı hükümetin nazırlarıyla ilgili ‘Harp Kabineleri Hakkında Açılan Dava’nın 3 Haziran 1335 (1919) tarihli 2’nci duruşmasında Reis, doğrudan telgrafların yakılması ve imha edilmesini

1 Katalog, BOA, DH.ŞFR, 54/100, 9.Ş.1333 (9 Haziran 1331-22 Haziran 1915).

2 BOA, DH.ŞFR, 54/122, aktaran, Taner Akçam-2008, sf. 25.

3 BOA, DH.ŞFR, 54/41, aktaran, Taner Akçam-2008, sf. 25.

sordu. Bununla ilgili bir genelgenin olduğunu Çatalca memurlarının ifadesinde yer aldığını hatırlatması üzerine, dönemin Posta ve Telgraf Nazırı Haşim'in cevabı netti: "Hatırlamıyorum". Reis, Nazır Haşim'e telgrafların yakılmasıyla ilgili genelgeye dikkat çeken ifadeyi okuttu ve sordu:

"Posta ve Telgraf Nezareti'nde bulunduğunuz zaman muhâberât-ı telgrafiye (telgrafla haberleşme) esâslarının ihrâk edilmesi (yakılması) ve ortadan kaldırılması hakkında bir emr-i umûmî (genelge) ısdâr edilmiş (çıkarılmış) olduğu Çatalca me'mûrunun (memurlarının) esnâ-yı isticvâbında (sorguları sırasında) li-ecl-ilmüdâfa'a (savunma için) der-miyân ettiği (ileri sürdüğü) ifâdâtıdan (ifadelerden) müstebân olmuş (anlaşılmış) olduğundan ne lüzûm bu emrin verildiği hâtırmızda mıdır?"

Eski Nazır Haşim'in verdiği ifade şudur:

"Hiç hâtırlayamıyorum. Fakat esâsen muhâberât-ı askeriyenin (askerî haberleşmelerin) düşman eline geçmemesi için Karargâh-ı Umûmî'nin bir tebligâtı (bildirisi) vardı; onun üzerine yapıyorlardı. Bu da, o cümleden olacak. Hatta bir kısmım, bazı telgrâfnameleri yakmamışlar da parçalamışlar, satmışlar (satma mı?, atma olabilir mi?). Bendeniz, nezarete (bakanlıkta) me'mur (görevli) olmadan iki üç gün evvel idi. Nezaret bunu yapan muhâsebe me'murini (memurlarını) Dîvân-ı Harbe tevdi ediyordu (veriyordu) ve be-heme-hâl (mutlaka) yakılsın, diyorlardı. İhtimal ki o münasebetledir. Bendeniz hâtırlamıyorum."

Reisin yalnız askerî haberleşme konusunu tekrar hatırlatması üzerine Haşim, "Evet efendim, muhâberât-ı askerîyeye mahsusdur, başka yokdur. Askerî muhâberât, hem karargâhlar muhâberâtı (haberleşmeleri)"¹ diye birden hatırladı.

Her ne kadar Nazır Haşim hazırladığı genelgeye zorlukla hatırlıyor olsa da, evrak imha emri Yozgat Davasının da gündemindeydi.

Yozgat'ta evrak imha

Yozgat Tehcir Davası'nın 2'nci duruşması 8 Şubat 1335'te (1919) yapıldı. Gündeme gelen konu da, evrakın imhası, yakılması meselesidir. Mahkeme başkanının sorması üzerine davanın sanığı ve eski Boğazlıyan Kaymakamı Kemal, "Harekât-ı askerîyeye müteallik (ilişkili) olan şeyler yakılmıştır. Esasen harekât-ı askerîyeye dair olan telgrafları yırtınız diye emir almıştık" diye açık olarak beyan etti. Kemal, emri de kumandandan değil, kendi üstünden aldığını söyledi.²

Yozgat davasında evrak konusu 13'üncü duruşmada da (24 Mart 1919) gündeme geldi ve Kemal'in Tetkik-i Seyyiat Komisyonu'na, tehcirle ilgili evrakın yakıldığını ifade ettiğinin hatırlatılması üzerine, Kemal itiraz etti. Kemal, "Hayır, tehcire aid olan emirler hep mevcuddur. Yakılanlar, yalnız harekât-ı askerîyeye ait olan

1 *Takvim-i Vekayi*, nr. 3573, sf. 141-148, aktaran, Tehcir ve Taktik, sf. 510.

2 *Sabah ve Vakit ve Yeni Gazete*, 9 Şubat 1335 (1919) tarihli sayıları, aktaran, Yozgat Davası, sf. 95-96, 105-106, 112.

evrakdır” dedi. Reisin ısrarla tekrarlaması üzerine Kemal, Eskişehir’den 82 kişinin olduğu bir vagonla beş gece uykusuz geldikten sonra sorgulandığını ifade etti.¹

Dâhiliye Nezaretî’nin gönderdiği şifrelerin sonundaki ‘bu teli imha edin’ emri, mahkemeler zabıtlarıyla da sabittir. İttihatçı hükümetin nazırı Haşim, okunan evraka rağmen belge imhasını inkâr ediyorsa da, Yozgat Tehcir Davası sanığı Kemal, 2’nci ve 13’üncü duruşmalarda hem askeri, hem tehcirle ilgili evrakın yakıldığını söyledi.

Osmanlı’nın mevcut İttihatçı hükümeti, öylesine bir faaliyet içindedir ki, resmi olarak icra ettiği hükümet faaliyetinin dahi bilinmemesini istiyor. Bundan dolayı İttihatçı hükümet, geride emirlerini içeren belge bırakmamak gayretindedir. İttihatçı hükümet bu tavrıyla kendisini ele veriyor, iz bırakmamak telaşındadır!

Kendisini ‘meşru’ ve yaptığını hem ‘haklı’ hem de ‘kaidelere uygun’ gören bir kurum veya kişi, neden faaliyetini gizleme veya iz bırakmama gayretinde olsun ki!

7.2- Arşivde belgeler yok

İttihatçılar, evrak yok etmeyi o denli bir devlet politikası haline getirmişler ki, sadece ülke içi faaliyetinde değil, harici ilişkilerde, 1910’larda devletlerarası ikili ilişkilerle ilgili birçok önemli belgeyi de yok etmişler.

Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi* adlı on kitaptan oluşan dört ciltlik çalışmasında, İttihatçı hükümet dönemine ait belgelerin devlet arşivinde yer almadığını yazdı. Bu belgeler arasında en önemlisi Osmanlı-Almanya antlaşmasıdır; çünkü tükenişle atılan imzadır.

Bulgaristan’a toprak hibesi

Mebusan Reisi Halil, Bulgar heyetiyle İstanbul’da görüştü. Bulgaristan, ittifaka girmesi karşılığında Osmanlı’dan toprak istedi ve Osmanlı “tamam” dedi, ama toprak alanıyla ilgili tartışma devam etti. Sonunda 6 Eylül 1915’te antlaşma imzalandı. Osmanlı devleti, Meriç’in batısında 2600 kilometrekare toprak vermeyi kabul etti. Arşivde bu görüşme belgeleri yok.²

Halil Menteşe, bu ikili görüşmeyi o kadar başarılı yapmış olmalı ki, sonunda 24 Ekim 1915’te Hariciye Nazırı oldu.³

İngiltere ile ittifak

Osmanlı’nın İngiltere ile ittifak girişiminden sonuç alınmaz ve temasla sınırlı kalınır. Bundan amaçlanan, Osmanlı gümrük vergisini arttırmaktır. İngiltere ile

1 Vakıf ve Yeni Gazete, 25 Mart 1335 (1919) tarihli sayıları, aktaran, Yozgat Davası, sf. 279, 283-284.

2 Bayur, III/2, sf. 479-480.

3 Halil Menteşe-1986, sf. 223.

ittifak meselesiyle ilgili Osmanlı Evrak Hazinesi'nde pek aydınlatıcı belgeler bulunmuyor. 1913 yılında 26 Nisan, 17 Mayıs ile 21 Mayıs'ta Alman elçiliğinin gönderdiği üç rapor, bu yönü iyice aydınlatır.¹

Osmanlı hükümeti, 24 Nisan 1913'te Anadolu'da, Şark'ta Osmanlı Dâhiliye Nezareti'nde çalışmak üzere İngiliz jandarma getirmek amacıyla İngiltere hükümetine başvurdu. Rusya bu durumdan kuşkulandı. Hükümetin bu işe, jandarma getirme işine nasıl giriştiğiyle ilgili Osmanlı Evrak Hazinesi'nde aydınlatıcı belge yoktur.²

Osmanlı-Alman antlaşması ve askerî daveti

Osmanlı-Alman ittifak görüşmesiyle ilgili Osmanlı Evrak Hazinesi'nde esaslı belge bulunmuyor, imzalama sonrasına ait bazı belgeler var. İşin seyrini öğrenmek için Alman belgelerine dayanarak takip etmek gerekiyor. Osmanlı-Alman antlaşmasını öğrenip onayladığına dair Avusturya elçisiyle bir kâğıt imzalandığı biliniyor, ama bunun belgesi de Osmanlı arşivinde yoktur.³

Şevket Süreyya Aydemir de, Osmanlı-Almanya antlaşmasının aslının Osmanlı arşivinde olmadığını yazdı.⁴

Almanya'dan asker davetinin hikâyesiyle ilgili yeterli belge bulunmamaktadır.

Alman belgesine göre, Kâmil Paşa hükümeti zamanında 1914 Ocak ayında Hariciye Nazırı, Alman elçiyle yaptığı görüşmede Yunan ordusunda hizmet eden Fransız generali Eydu'nun hizmet bakımından nasıl bir mevki işgal ettiğini bir an önce öğrenip kendisine bildirmesini istedi.⁵

Bu, Osmanlı hükümeti açısından sadece öğrenme amacı gütmüyordu, Almanya'dan subay çağırmak düşüncesinin dışavurumuydu. Osmanlı arşivinde bu düşüncüyü sağlamlaştıracak belge bulunmazken, Alman ve Avusturya resmî belge yayınlarında buna dair belgeler bulunmaktadır. Almanya'nın İstanbul büyükelçisi, 5 Ocak 1913'te hükümete gönderdiği yazıda, "Babîâli barışta başkomutan olarak bir Alman generali istiyor, bilhassa orduyu politika dışında tutmak için..." şeklinde yorumlandı.⁶

Osmanlı-Rus demiryolu

İlk görüşmeleri 24 Aralık 1899'a kadar geriye giden Anadolu'da Rus demiryoluyla ilgili 29 Ekim 1913'te Osmanlı-Rus hükümetleri anlaştı. Bunun belgeleri Os-

1 Bayur, II/3, sf. 4-5.

2 Bayur, II/3, sf. 52-53.

3 Bayur, II/4, sf. 632, 646.

4 Enver-2, 519.

5 Al.B.C.38, 15435, 2 Ocak 1913, aktaran Bayur, II/3, sf. 276.

6 Bayur, II/3, sf. 276-277.

manlı Evrak Hazinesi'nde yok. Bu antlaşmaya göre Osmanlı hükümeti, Trabzon-Pekeriç (Erzincan dolayı)-Harput-Diyarbakir çizgisinin doğusunda Rus ve İran sınırlarına doğru 12 yıl zarfında demiryolu yaptırmayacaktır; yapılmasına karar verilirse bunu Rus sermayedarları yapacaktır. Esasen Osmanlı hükümeti anılan çizginin doğusunda demiryolu yapmaya kalkıştığı gün, bütçesini de Ruslara denetletmeyi kabul etmiş oluyordu.¹

Evrak niye yok?

Bazı belgeler, anlaşılması mümkün gerekçelerle yok olabilir. Fakat önemli konularda ve birçok sayıda belge kaydı yoksa buna 'münferit' bir durum gözüyle bakılamaz. Bu halde, İttihatçı hükümet döneminde Almanya-Osmanlı ittifak antlaşması gibi Osmanlı'nın varlığını yakından ilgilendiren bir ve benzer birçok belge, Osmanlı arşivinde hangi gerekçeyle bulunmaz?

İmha edildiği için bulunmuyorsa, İttihatçıların böyle bir faaliyeti icra etme anlayışını sorgulamak gereklidir. Faaliyetini meşru ve haklı görenin ve kaidelere uygun olduğunu bilen davranış tarzı, imha olamaz. Demek ki İttihatçılar, Osmanlı ülkesini yönetme faaliyetinin meşru ve haklı ve kaidelere uygun olmadığını düşünerek, 'iz bırakmama' anlayışında hükümet eylediğine göre, eldeki mevcut evraka bir de bu gözle bakmak gerekmektedir.

Bayur, II/3, sf. 434-436.

SONUÇ

1914'ten 1919'a İttihatçı kırım

Osmanlı ordusunu Alman generaline ve maliyesini Alman markına teslim eden İttihatçı hükümet, katıldığı Birinci Paylaşım Savaşı'nda Osmanlı tabiiyetindeki Hristiyan veya gayri Türk'e karşı uyguladığı sürgün ve yağma politikasıyla 'dâhili savaşın' da bir tarafı olmuştur. Çünkü İttihatçı hükümete göre Osmanlı tebaasındaki tüm Ermeniler "hıyânet"¹ etmiştir.

Balkan Harbi ve ardından yaşanan Müslüman muhacir akını, İttihat ve Terakki'nin kimliğine temel teşkil eden Türk ve Müslüman olmayı, hâkim kimliği haline getirmesini hızlandırdı. Bir yönüyle dünya harp yılları, dâhilde Türkçü kimliğin de egemenlik savaşıydı. Bu anlamda İttihatçılar, harp koşullarını 'ben' Türk ve Müslüman programı için bir fırsat bildi.

İttihatçı hükümetin adem-i merkezîyetçiliğe karşı 'merkezîyetçi' ve Osmanlı'nın çoklu kimliliğine karşı 'Türkçü' politikası, Osmanlı'nın derinleşen krizine çare olamadığı gibi aslında çöküşünü de hızlandırdı.

İttihat ve Terakki'nin sürgünle başlayan Ermenileri imha politikası, Ermeni malının yağmalanmasıyla devam etti. Böyle bir iktidar icraatının sonunda Ermeniler, binlerce yıl var olduğu yurdunda yaşayamaz oldu; soyu kırıma uğratıldı.

Ermenilerden evvel Rumlar, Balkan Harbi'nin sonrasında 1914 baharından itibaren Trakya ve Ege'de ilkin Yunanistan'a ve ardından harp döneminde dâhile sürüldü ve buralara İslam muhaciri iskân edildi.

İttihatçı hükümetin Türk milliyetçiliği, aynı dönemde şarkta Ermenileri imha politikası izlerken, garpta Meriç'in batısında Osmanlı toprağı Dimetoka'yı Bulgaristan'a bağışlamakta bir beis görmedi.²

1 İttihat ve Terakki-1916, sf. 12.

2 Bayur, III/2, sf. 476-480; Enver-3, sf. 368; Halil Menteşe, sf. 220-221; Celâl Bayar-4, sf. 162-166; ABD

Bilinen adıyla 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu'yla, askerî komutana istediği bir köy ya da kasaba halkını 'sorgusuz, sualsiz' sürme yetkisi verildi.¹

Sürgün edileceklerle ilgili etnik bir belirlemenin olmadığı bu kanundan sonra yürürlüğe konulan 10 Haziran 1915 tarihli Talimatnamede, sürgün edileceklerin öznesi net olarak belirlendi.

Mevzuatta yazıldığı biçimiyle 'âher mahallere nakledilecekler' yani sürgün edilecekler, Ermenilerdi.

Sürgün edilecek Ermenilerin kalan mallarıyla ilgili 10 Haziran 1915 tarihli bir başka talimatnameyle de, Ermenilerin mallarına el koymaya başlandı.²

Sürgün Kanunu ve yönetmeliğin icraatı, rakamla ifade etmenin ötesinde Osmanlı tabiiyetindeki tüm Anadolu Ermenileri'nin varlığını tehdit eden fiili bir devlet politikasına dönüştü. Zamanla bu gibi benzer politikalar, Ermenilere uygulandığı kadar olmasa da genelinde tüm Hristiyanları ve gayri Türkleri bazen de Müslimleri hedef aldı.

Osmanlı'nın çoğulcu kimliğini oluşturan Ermeni ve Rumlar dışındaki diğer her unsuru Arap'ı, Süryanisi, Pontoslusu, Ezidisi, Arnavut'u, Kürt'ü ve tüm Anadolu ve Mezopotamya halkları İttihatçı sürgün ve iskân politikasının mağduru oldu.

Dünya Savaşı'nda 'piyasa, harple Türkleşti' demenin en temel politikası, 'öteki'nin ekonomik varlığının tasfiyesiydi, yani mülkün Türkleştirilmesiydi.

Bunun ilk adımı, mülkle sahibi arasındaki illiyet bağını kopartmakla atıldı.

27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu gereği sürülen her bir kişinin taşınır ve taşınmaz malına 'emvâl-i metrûke' yani 'sahipsiz bırakılmış mallar' dendi ve uygulama da bu yönde oldu.

Kim, niye malını ve mülkünü bırakmak zorunda kalmıştı?

Öyle bir hükümet icraatı yapıldı ki, bir bölge veya vilayet değil, neredeyse Anadolu'nun emvâli 'metrûk' hale getirildi. İşte bu emvâl-i metrûke, İttihatçı hükümetin ekonomi politiğinde dağıtmaktan satmaya, devletleştirmeye ve muhacir iskânına kadar 'ekonomiyi Türkleştirmenin' iktisadi kaynağını oluşturdu.

Mülkün 'el değişimi' merkezi bir devlet operasyonu olarak gerçekleştirildi.

Fiilen başlatılan bu faaliyet, 26 Eylül 1915 tarihli geçici Tasfiye Kanunu'yla

Elçisi Morgenthau, sf. 203-204; *Komitacı Fuat Balkan'ın Anıları*, Hazırlayan: Turgut Güler, Güler Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2008, sf. 24; Lozan-1, sf. 29, 33, 43 ve 46. Sofya elçisiyse Ali Fethi (Okyar) (*TPTI*-3, sf. 502-504).

1 24 Nisan 1915 tarihli telgraf (BOA, DH.ŞFR, 52/96, 97 ve 98.); 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu (*Takvim-i Vekayi*, 19 Mayıs 1331 tarih ve no: 2189, aktaran, Doç. Dr. Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniv. Rektörlüğü Yayın No: 5, 1. Baskı, Van-1990, sf. 111, 181); 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükelâ kararı (BOA, MV, 198/24).

2 Her iki talimatname için, Birinci Dünya Harbi, Klasör: 361, E. Dosya No: 1030, Y. Dosya No: 1445, Fihrist No: 1-4, aktaran Genelkurmay ATASE, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918*, cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2005, sf. 132-133, 139-142, 428, 430-431 ve 433-438.

resmiyet kazandı.¹ Bu geçici kanunla mülkün transferi, Osmanlı devletinin resmî politikası haline getirildi ve uygulandı.

Beşeri, kültürel ve ekonomik tasfiye, esas olarak Ermenileri vurdu.²

İttihatçı hükümetin sürgün ve malına el koyma politikası açısından Ermenilerden sonra Rumlar da, ikinci büyük mağdur Anadolu halkıdır.

İttihatçı hükümetin ve Teşkilât-ı Mahsusa'nın organize ettiği plan olarak başlayan, Ege kıyısını Rumlardan temizleme operasyonu, harple kalıcı politikaya dönüştürüldü.

Harice ve dâhile sürülen Rumların metrûkatı da, mevzuatta Ermenilerin mülkünden farklı bir tarzda 'idari işleme' tabi tutuldu, yani 'tasfiye edilmedi' türünden resmî ifade, aslında hem fiili uygulamayla hem de Rum mallarıyla ilgili 21 Şubat 1916 tarihli Talimatname'yle hükümsüz kılınmıştır. Diğer bir deyişle resmî söylemin aksine, Rum malları da tasfiye edilmiştir.³

Hatta talimatname eki 20 Mart 1918 tarihli Tarifname'yle de, bu tarih itibarıyla Rum mallarının ne kadarının satıldığının, dağıtıldığının ve muhacir iskânında kullanıldığının yani tasfiye edildiğinin tespit edilmesi ve kaydının yenilenmesi öngörülmüştür.

Sürülen Rumların menkul ve gayrimenkul malının satılmasını, dağıtılmasını ve muhacir iskânını 'idari işlem' olarak nitelendirmek, tasfiyeyi resmî maskeleme taktiğinden öte bir anlamı yoktur.

Yunanistan'ın İzmir işgalinin ardından İzmir'in kurtarılışına kadar yaşanan sürecin ardından 1920'lerin ilk yarısında Türkiye-Yunanistan arasında gerçekleştirilen mübadeleyle Anadolu Ermenilerden sonra Rumlardan da arındırıldı.⁴

Mübadeleyle, İstanbul hariç Anadolu Hristiyan Ortodoks Rumlardan ve Batı Trakya hariç Yunanistan da Müslüman ve Türklerden temizlendi.

- 1 *Takvim-i Vekayi*, 14 Eylül 1331, No: 2303'ten aktaran, *DÜSTUR*, Tertib-i Sanî (2. tertip), cilt: 7, 1 Teşrin-i Sani 1330-31 Teşrin-i Evvel 1331, Dersaadet-1336, sf. 737-740.
- 2 Dâhiliye Nazırı Talât'ın Diyarbekir vilayetine gönderdiği şifre (BOA, 54/406.); Taner Akçam, 'Ermeni Meselesi Hallolunmuştur', İletişim Yayınları, 3. baskı, İstanbul-2008; Sarkis Çerkezyan, *Dünya Hepimize Yeter*, Hazırlayan: Yasemin Gedik, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2003; Vahakn N. Dadrian, *Ulusal ve Uluslararası Hukuk Sorunu Olarak Jenosid*, Türkçesi, Yavuz Alogan, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-1995; Prof. Dr. Vahakn N. Dadrian, *Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller, Toplu Makaleler*, Kitap-1, çeviren: Attila Tuygan, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2004; Prof. Dr. Vahakn N. Dadrian, *Türk Kaynaklarında Ermeni Soykırımı, Toplu Makaleler-2*, çeviren: Attila Tuygan, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2005; Prof. Dr. Vahakn N. Dadrian, *Ermeni Soykırımı Tarihi, Balkanlardan Anadolu ve Kafkasya'da Etnik Çatışma*, çeviren: Ali Çakıroğlu, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2008; Vahakn N. Dadrian-Taner Akçam, 'Tehcir ve Taktik', *Divan-ı Harb-i Örfi, İttihad ve Terakki'nin Yargılanması, 1919-1922*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul-2008.
- 3 BOA, DH.HMŞ, 12/82, 20 Mart 1334 (1918), *Rum Emvâl-i Metrûkesinin Suret-i İdare ve Mufazasına Dair 8 Şubat 331 Tarihli Talimatname ve Zeyli*, İstanbul, Bab-ı Âli Caddesinde Garoyan Matbaası, 1334.
- 4 Lozan-2, sf. 1-31; *İşkân Tarihçesi*, Hamit Matbaası, İstanbul-1932, sf. 8-11; *Mübadeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza Olunan Mukavelenameler, Muhtelit Mübadele Komisyonu Kararları*, Türkçe-ye çeviren: Mehmed Esad Atuner, Damga Matbaası, 1937, sf. 25-32.

Lozan'da mübadeleyi Türkiye ve Yunanistan imzaladı, ama Hristiyan Ortodoks Rumlar ve Müslüman ve Türkler asırlardır yaşadığı toprağından kopartıldı!

* * *

Harbin insani ve ekonomik maliyeti tam bir felâketti.

İttihatçı hükümetin dışta yayılma ve içte 'temizleme' harbi sonunda 2-2,5 milyon Müslüman, 600-800 bin Ermeni ve 300-500 bin Rum olmak üzere 3,5 milyon insan ¹ yaşamını yitirdi. 3,5 milyon insanın hayatını kaybettiği yani 18,5 milyonluk Osmanlı nüfusunun² yüzde 20'sinin öldürüldüğü bu süreçte İttihatçı hükümet, harp etmek için gerekli paranın tamamını da Almanyadan borç olarak aldı.

1914'lerde 155 milyon lira olan dış borç toplamı, 1918 yılı Şubat ayında 353 milyon lirayı aştı. Harp döneminde 3-3,5 yılda 201,3 milyon liralık yeni borcun sadece 2,2 milyon Avusturya'ya ait olup, kalan Almanyanın İttihatçı hükümete verdiği kredilerden oluştu.³

Osmanlı nüfusunun yüzde 20'sinin öldüğü savaşta, Almanya ve Fransa'nın kayıp oranının yüzde 1 ve 2'de⁴ kalması, İttihatçı hükümetin Osmanlı halklarına yaşattığı vahşeti yeterince izah etmektedir!

İttihatçı hükümetin yaşattığı bu felâketi ve Osmanlı ordusu ile ekonomisini Almanyaya teslim ettiğini görmezden gelen Türk milliyetçileri, insanlıkla alay eder gibi, İttihatçıları aklama yarışına girmekten kaçınmadı.

* * *

'Öteki'ne ait mülkün tasfiyesi ya da transferi, resmî olarak oluşturulan devlet teşkilatıyla gerçekleştirildi.

Kitlesel olarak sürgün edilen Ermenilerin mallarının idaresiyle ilgili olarak 10 Haziran 1915 tarihli yönetmelik gereği ilkin Emvâl-i Metrûke Komisyonu oluşturuldu.

1915'in Haziranından Eylülüne kadar sürgün edilen Ermenilerin mallarının satılması, elden çıkarılması ve muhacirlere verilmesi gibi bir dizi emir, valiliklere ve mutasarrıflara gönderildi.

Eylüldeki Tasfiye Kanunu ile sürülenin geride kalan mülkünün tasfiyesi merkezi bir devlet politikası olarak uygulandı.

Zaten '14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) tarihli Kanunu Muvakkat Mucibince Âher Mahallere Nakledilen Eşhasın Emvâl, Düyun ve Matlubatı Metrûkesi Hakkında Kanunu Muvakkat'ın hem adında ve hem de 1'inci maddesinde belirtildiği

1 Damat Ferit'in açıklaması, MAZC, 1334/1-3, 21 Teşrinievvel 1334, sf. 33; Erik Jan Zürcher-2002, sf. 239; Justin McCarthy'den aktaran, İlhan Tekeli, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2008, sf. 155.

2 *Memalik-i Osmaniyyenin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki*, İstanbul-1919, aktaran, Kemal H. Karpat, age, sf. 226-227.

3 MMZC, 1333-1334/2-54, 21 Şubat 1334, sf. 424, 426; MAZC, 1333-1334/1-32, 2 Mart 1334, sf. 532-533, 540.

4 Erik Jan Zürcher-2002, sf. 239; Justin McCarthy'den aktaran, İlhan Tekeli, age, sf. 155.

gibi, 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu'yla sürülen her bir kişinin ekonomik varlığı mahkeme kararıyla tasfiye edilecektir. Bu işlemi Tasfiye Komisyonu (madde 6) yapacak olup, 8 Kasım 1915 tarihli nizamnameden sonra tüm Anadolu vilayet ve sancaklarında bu tür komisyonlar faaliyet gösterdi.

Erzurum'da, Edirne'de, Mudanya'da, İstanbul'da, Ankara'da, Antakya'da, Adana'da, Samsun'da ve daha pek çok vilayet ve sancakta toplam 42 Tasfiye Komisyonu ve yine bu dönemde 33 Emvâl-i Metrûke Komisyonu kuruldu.

Mevcut mevzuat gereği Tasfiye Komisyonu, sürgün edilen her bir kişinin malını satması ve dağıtması gibi yaptığı tüm işlemlerin kaydını 'esas ve cari' defterine yazdı. 42 komisyonun en azından 84 defterinin olması lazım, ama bu sürgün defterlerinin tek sayfası dahi gün yüzüne çıkmadı ya da çıkartılmadı.

Yine bu dönemde oluşturulan mevzuat gereği sürgün edilen adına Mal Sandıklarına ne kadar para yatırıldığı ve 'malın gerçek yani sürülen sahibine' ne kadar ödeme yapıldığı veya yapılmadığı da bilinmiyor.

Sürgün defterleriyle ilgili nihayet bir tane istisna yaşandı ve umarım devamı gelir.

Adalet Bakanlığı Uluslararası ve Dış İlişkiler Genel Müdürü Hâkim Abdülkadir Kaya'nın yazısında¹, Sivas'ın Hafik kazasında T.C. vatandaşı K.A.'nın 1915'te vefat eden dedesinin babası Ermeni Köşker Agop'un mirasını Tasfiye Komisyonu defterleri kaydına göre alamayacağı değerlendirilmesinde bulundu.

Nüfus ve tapu kayıtları ortaya koysa da, T.C. vatandaşı K.A. resmen dedesinin babasına ait malın mirasçısı, ama oluşturulan İttihatçı mevzuat nedeniyle miras hakkı fiilen engellendi.

Çünkü Köşker Agop'un malı önce fiilen ardından resmen gasp edilmiştir.

Bu şekilde T.C. vatandaşı K.A.'nın yaşadığı tek örnek mi?

T.C. vatandaşı K.A. gibi on binler, hatta yüz binlerin varlığına el kondu. Bu, hangi hukuka, hangi vicdana sığar?

Artık bir asırdır gizli tutulan sürgün defterleri hangi kasadaysa ortaya çıkartılmalı ve bilgilendirme hakkının engellenmesine son verilmelidir.

* * *

İcraatı kanlı olan sürgün ve tasfiye kanunları, İttihatçı hükümet tarafından Osmanlı Meclisi'nde görüşülmemiş, güya hükümetin uyguladığı birer geçici kanundur.

Sürgün Kanunu, nihayet 4 Kasım 1918'de Mebusan'da reddedilerek yürürlükten kaldırıldıysa da, Tasfiye Kanunu, 15 Nisan 1923'te Büyük Millet Meclisi'nde yapılan değişikliğin ardından 8 Kasım 1988'e kadar yürürlükte kalmıştır.²

1 Adalet Bakanlığı Uluslararası ve Dış İlişkiler Genel Müdürü Hâkim Abdülkadir Kaya'nın, Hafik Sulh Hukuk Mahkemesi'ne gönderdiği 25 Haziran 2003 tarih ve B.03.0.UİG.0.00.00.0.3.11.77.2003 sayılı yazısı.

2 DÜSTUR, 3. Tertip, cilt: 4, 8 Mart 1339-29 Temmuz 1339, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 65-67; TBMM ZC, devre: I, içtimai sene: 4, cilt: 29, 14 Nisan ve 15 Nisan 1339, sf. 138-146 ve 159-175; 27 Ekim 1988 tarih ve 3488 no'lu kanun, Resmi Gazete, 8 Kasım 1988, no: 19983.

Sürgün edilenlerin dönmesiyle ilgili, Sadrazam Talât'ın istifasından bir hafta sonra 21 Ekim 1918 tarihli şifre Dâhiliye Nezareti tarafından vilayet ve sancaklara gönderildi.¹

Ardından yayımlanan '18 Kanunuevvel 1334 (18 Aralık 1918) tarihli Sevk Edilen Ermeni ve Rumların Geri Dönüşlerinde Mal ve Emlâkinin İadesi Kanunnamesi' ile de sürgünden dönenlere malının iadesi dâhil gerekli tedbirlerin alınması öngörüldü.² Ayrıca kararnameyle, ilgili malların belli istisnalar getirilse de mirasçıları dâhil iade edilmesi hakkında pek çok şifre yollandı.

Bu arada Osmanlı hükümeti resmen dönüşü engellemeye yönelik hem 1869 tarihli Vatandaşlık Kanunu'nda hem de Pasaport Kanunu'nda değişiklik yaptı.

Kararnameyle, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'yle çizilen Suriye ve Musul'un hariçte kaldığı (madde 15) Osmanlı'nın yeni sınırı içindekilerin memleketlerine dönebileceği şeklinde bir ayırım yapıldı.

1919-1920'li yılların koşullarında sürgünden dönenler yaşamını sürdüremediği ve mağduriyet giderilemediği için olsa gerek, 8 Ocak 1920'de bir başka kararname daha yayımlandı, o da hükümsüz kalmıştır.³

18 Aralık 1918 tarihli kanunnamede (madde 10) Ermenilerden bir kısmının malının tasfiye işleminin tapu kaydının değiştirilmesine kadar yapıldığı vurgulandı. Bu durum 8 Ocak 1920 tarihli kararnamede (madde 1, 4, 5, 6, 10 ve 26), kimlik adı verilmeden sürülen kişilerden bazısının mülkiyetinin intikal işleminin yapıldığı yani tapu kaydının değiştirildiği şeklinde belirtildi.

Değişiklik kolayca yapılmış olmalı, zaten 1916 yılı sonunda tapu kaydının kolayca değiştirilmesinin kanunu yürürlüğe konmuştu.

11 Aralık 1916 tarihli 'Balkan Harbi ile Harb-i Umuminin saha-i cereyandaki emvâl-i gayr-i menkûleye ait senedat-ı hakaniyyeden zayi olanlarının yerine meccanen yenilerinin itasına dair kanun'la⁴ tapu kaydını kolayca yenileme imkânı yaratıldı. Balkan Harbi ve Birinci Paylaşım Savaşı'nın sebep olduğu karışıklığı yaşayan mahallerde tapu senedi kaybolanların yerine verilecek her nevi vesika, o gün itibariyle mevzuat gereği alınan bütün harçlardan istisna tutulacak, yani herhangi bir masraf alınmayacağı (madde 1) hükmüyle tapu kaydının yenilenmesi teşvik edildi.

Bu kanunun da etkisiyle 1915'lerde harp ortamında tapu kaydının değiştirilmesi kolay olmuş olmalı; çünkü Başvekil İsmet'in açıklamasına göre, 1926'da bile gayrimenkullerin yüzde 70-80'inin tapu kaydı yoktu.⁵

1914 baharından itibaren Rum ve 1915 başından itibaren Ermeni mülklerine Hazine adına el koymanın sonunda, 18 Aralık 1918 ve 8 Ocak 1920 tarihli kararnamelerle ortaya çıktı ki bir kısım tapu kaydı değiştirilmiştir.

1 HR. SYS, 2569/1_2, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 395-396.

2 BOE, 341055, 18 Kanunuevvel 1334, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 412-417, 1027-1030.

3 *Takvim-i Vekayi*, 19 Rebi ul Âhır 1338-12 Kânun-u Sani 1336, no: 3747, aktaran, *DÜSTUR*, Tertib-i Sani, cilt: 11, 10 Teşrinievvvel 1334-15 Mart 1336, İstanbul-1928, sf. 553-561.

4 *MMZC*, 1332-1333/1-11, 28 Teşrinisani 1332, sf. 112; *MMZC*, 1332-1333/1-14, 5 Kanunuevvel 1332, sf. 163-164.

5 *TBMM ZC*, II/26-1.6.1926, sf. 13, zaptın sonunda 208 no'lu mazbata sf. 50-52.

Diğer bir deyişle 1920 itibarıyla resmen Osmanlı tapusu delinmiştir.

Bu halde Tasfiye Kanunu gereği, emanet hesabıyla kurulacak illiyet bağı nedeniyle malın ve mülkün sahibinin halen 'sürgün edilen kişi' olduğunu söylemek mümkün mü?

Elbette İttihatçıların imha politikası kurbanı olan sürgün edilenin, Hazine tarafından el konulan malı ve mülkünün tazmini hakkıdır!

* * *

Osmanlı'nın yenilmesinin ve İttihatçı önderlerin Alman gemisiyle kaçmasının ardından, 1913-1918 döneminin İttihatçı hükümet üyelerinin savaş suçlusu olarak yargılanmasıyla ilgili önergeler Osmanlı Meclis-i Mebusan'da gündeme geldi ve tartışıldı; ama bir süre sonra Mebusan kapatıldığı için soruşturma girişimi yarım kaldı.¹

İttihat ve Terakki'nin önderlerinin ve kâtibi mesullerle, yerel partililerin ve askerî-sivil bürokrasiden kişilerin yargılanması için 62 dava açıldı.² Gıyabında yargılanan dönemin Dâhiliye Nazırı ve Sadrazamı Talât, Harbiye Nazırı Enver ve Teşkilât-ı Mahsusa reisi Bahaeddin Şakir'in de dâhil olduğu pek çok kişiye idam cezası verildi.³

Eğer 3 Temmuz 1918'de ölmemiş olsaydı, bunlar gibi cezaya çarptırılacak bir diğer kişi de Padişah Mehmed Reşad'dı. Başkomutan Vekili Enver'e idam cezası verilmiş olması, komutanı Padişah'ın statüsünün dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır.

Kanun-i Esasî'de Başkomutan (madde 7) olan Padişah icraatından dolayı "gayri mesul" (madde 5) tutulmuş olsa da Padişah Mehmed Reşad'ın sorumlu olduğu dikkate alınmalıydı. Nitekim Padişah Mehmed Reşad'ın 1914, 1915, 1916 ve 1917 yıllarında Meclis-i Umumi'yi açış nutku⁴ da, sorumluluğunu net ortaya koyan metindir. Padişah Mehmed Reşad, 3 Temmuz 1918'de öldüğü için yargılama sırasında dosyasının ayrılması gerekirdi.

Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal 10 Nisan 1919'da ve Erzincan jandarma teşkilatında görevli Hafız Abdullah Avni 29 Temmuz 1920'de ve tehcirde Bayburt kaymakamı Behramzade Nusret 5 Ağustos 1920'de idam edildi.⁵

Birinci Paylaşım Savaşı'nda harici ve dâhili harbin iktidar koltuğunda oturan İttihat ve Terakki'ye yönelik soruşturma ve yargılama süreci, o günkü iklimde Osmanlı'da geçmişin imha politikasından arınmaya dönüştürülemedi.

1 Meclis-i Mebusan, Encümen Mazbataları ve Tekalif-i Kanuniyye ile Said Halim ve Mehmet Talât Paşalar Kabineleri Âzalarının Divân-ı Âliye Sevkleri Hakkında 5. Şubece İcrâ Kılınan Tahkikat, devre: III, sene: 1334, içtimai senesi: 5, cilt: 1, no: 503-523, TBMM Basımevi, Ankara.

2 Taner Akçam, *Divan-ı Harb-i Örfî'de Görülen Davaların Listesi: Ermeni Tehciri ve Öldürmeler ile İlgili Davalar* makalesi, Tehcir ve Taktik, sf. 149-167.

3 *Takvim-i Vekayi*, no: 3604 ve no: 3771, aktaran, Tehcir ve Taktik, sf. 594-596 ve sf. 695-699.

4 *TPT/Meşrutiyet-1*, sf. 659-666.

5 Tehcir ve Taktik, sf. 212, 665-673, 691-694, 711-714; Yrd. Doç. Dr. Bayram Akça, age, sf. 87-93; Yozgat Davası, sf. 47-49.

İmhanın var ettiği ‘tek’lik, politik kültürün derinleşmesini tıkadı.

İstanbul’un fiili işgali ile özellikle Yunanistan’ın İzmir işgali atmosferi, İttihat-
cıların yeniden politik ve teşkilat olarak güçlenmesini sağladı.

İttihatçı hükümetin ‘Trk ve merkeziyet’ rotasında 1914-1919 dönemi milliyet ekonomi politiğiyle, Almanya komutasında savaşıldı, Osmanlı’nın ya-
pısal krizi derinleşti, Osmanlı işgal edildi ve parçalandı, halk bir lokma ekmek
bulamazken İttihatçı ete ve uzantısı vurgunla zenginleşti, milyonlar zulüm gr-
d ve öldü, nüfusun demografik yapısı değiştirildi, ‘teki’nin ekonomik varlığının
Türkleştirilmesi süreci yoğunlaştırıldı.

İttihat ve Terakki’nin bu ‘Türkü ve merkeziyet’ ekonomi politiği, 1920’ler-
deki Cumhuriyet yapılanmasının da temelini oluşturdu.

BELGELER

Belge 1- Sürgün Kanunu

13 Receb 1333 ve 14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) tarihli

Vakt-ı Seferde (savaş sırasında) İcraat-ı Hükûmete Karşı Gelenler İçün Cihet-i Askeriyece (askerî yönden) İttihaz Olunacak Tedabir (alınacak olan tedbirler) Hakkında Kanun-ı Muvakkat (hakkında geçici kanun)

Madde 1- Vakt-i seferde (seferberlik vaktinde) ordu ve kolordu ve fırka (tümen) kumandanları ve bunların vekilleri ve müstakil mevki kumandanları, ahâli tarafından herhangi bir suretle evamir-i Hükûmete (hükûmetin emirlerine) ve müdafaa-i memlekete (ülkenin savunmasına) ve muhafaza-i asayişe (güvenliğin korunmasına) müteallik (ilişkin) icraat ve tertibata (düzenlemeye) karşı muhalefet ve silâhla tecavüz mukavemet (direnme) görürlerse, derakap (hemen) kuvve-i askeriye (askerî güçler) ile en şiddetli surette te'dibat yapmağa (akıllarını başlarına getirmeye) ve tecavüz ve mukavemeti (direnmeyi) esasından imha etmeye (yok etmeye) mezon (görevli) ve mecburdurlar.

Madde 1 (Sadeleştirme)- Savaş zamanında ordu, kolordu, tümen komutanları ve bunların vekilleri ve müstakil mevki komutanları, halk tarafından herhangi bir surette Hükûmet emirlerine ve ülke savunması ve asayişin korunmasına ilişkin uygulamalar ve düzenlemelere karşı muhalefet ve silâhlı tecavüz ve direniş görürlerse, derhâl askerî kuvvetler ile en şiddetli surette önlem almaya ve tecavüz ve direnişi tamamen yok etmeye yetkili ve mecburdurlar.

Madde 2- Ordu ve müstakil kolordu ve fırka kumandanları, icabat-ı askeriye-ye (askerliğin gerektirdiği kurallara) mebnî (dayanarak) veya casusluk ve hiyanet-

lerini hissettikleri kurâ (köyler) ve kasabat (kasabalar) ahâlisini münferiden veya müctemi'an (tek veya toplu olarak) diğerk mahallere sevk ve iskân ettirebilirler.

Madde 2 (Sadeleştirme)- Ordu, müstakil kolordu ve tümen komutanları, askerî gereklerden ötürü veya casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri köyler ve bel-deler halkını, tek veya toplu olarak diğerk mahallere sevk ve iskân ettirebilirler.

Madde 3- İşbu kanun tarih-i neşrinden mu'teberdir (yayın tarihinden itibaren yürürlüğe girer).

Madde 4- İşbu kanunun mer'iyet-i ahkâmına (hükümlerini yürütmeye) Baş-kumandan Vekili ve Harbiye Nazırı memurdur.

AÇIKLAMA: Sürgün Kanunu, bilinen adıyla Muvakkat (geçici) Tehcir Kanunu.

KAYNAK: *Takvim-i Vekayi*, 19 Mayıs 1331 tarih ve no: 2189, aktaran, Doç. Dr. Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayın No: 5, 1. Baskı, Van-1990, sf. 111, 181; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkilâbı Tarihi*, Atatürk KDTYH Türk Tarih Kurumu Yayınları, cilt: III, kısım: III, 3. baskı, Ankara-1991, sf. 40; Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü, 1915-1917*, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2005, sf. 45; *Takvim-i Vekayi*, 19 Mayıs 1331 tarih ve no: 2189, aktaran ve sadeleştiren, Salâhaddin Kardeş'in 11 Haziran 2007'deki Tehcir ve Uygulamaları Sunumu, www.maliye.gov.tr/Mayem/new/sx/Etkinlikler/konferans/tehcir/Slaytlar,pps-

Belge 2- Kabineden Dâhiliye Nazırı Talât'ın Sürgün Tezkeresine Onay

MV, 198/24,

Meclis-i Vükelâ

Müzâkerâtına Mahsus Zabıtnâme

Sıra numarası: 163

Tarih: 17 Mayıs 331 (30 Mayıs 1915)

Hulasâ meâli

Menâtık-ı harbiyeye (harp mıntıkası) civar mahallerde sâkin (oturan) Ermeniler-den bir kısmının hudud-ı Osmanîyye'yi âdâ-yı devlete (devlet düşmanına) karşı muhafaza ile meşgul olan Ordu-yı Hümayûn'un harekâtını tas'ib (zorlaştıran) ve erzak ve mühimmât-ı askeriye nakliyâtını işkâl ve düşman ile tevhid -i âmâl (düşmanla işbirliği) ve ef'âl (işler) ve bilhassa sufûf-ı âdâya iltihâk (düşmana birlik halinde katılma) ve memleket dahilinde kuvâ-yı askeriyyeye ve ahali-i masumeye müsellahan taarruz şuhûr

ve kasabat-ı Osmaniyye'ye tasallut ile (Osmanlı şehir ve kasabalarına silahlı saldırıyla) katl ve nehb ü gârete (katliam ve yağmalama) ve düşman kuvvâ-yı bahriyesine (deniz kuvvetlerine) erzak tedarikiyle mevâki'-i müstahkemeyi irâeye (gıda sağlama yerlerini gösterme) cür'etleri bu gibi anâsır-ı ithilâliyenin (ihtilal unsurlarını) sâha-i harekâtıdan uzaklaştırılmasını ve usâta üssü'l-harekât (düşmanın hareket üssü) ve melce' (sığınak) olan köylerin tahliyesini icab ederek bu bâbda bazı gûna (türlü türlü) icraata başlandı ve mine'l-cümle (bu cümleden olarak) Van, Bitlis, Erzurum vilâyâtıyla nefsi-i Adana, nefsi-i Sis ve nefsi-i Mersin müstasna (Adana, Sis ve Mersin'in merkezleri hariç) olmak üzere Adana, Mersin, Kozan, Cebel-i Bereket livâları ve nefsi-i Maraş (Maraş merkezi) müstesna olmak üzere Maraş sancağı ve Haleb vilâyetinin merkez kazaları müstesna olmak üzere İskenderun, Bilan, Cisir-i şugûr ve Antakya kazaları kurâ ve kasabatında sâkin Ermenilerin vilâyât-ı cenûbiyeye (güney vilayetlere) sevkine bi'l-ibtidâr (sevkine hemen başlanılacak), Van vilayetiyle hem-hudud olan kısm-ı şimâlisi (kuzeyi) müstesna olmak üzere Musul vilâyetine ve Zor sancağına ve nefsi-i Urfa (Urfa merkezi) müstesna olmak üzere Urfa sancağının kısm-ı cenûbisine ve Haleb vilayeti-nin şark ve şark-ı cenûbî kısmına ve Suriye vilayeti-nin kısm-ı şarkisinde tayin ve tahsis edilen mahallere nakil ve iskânına mübâşeret ve devam edilmekte (belirlenen ve ayrılan mahallere sevkine ve yerleştirilmesine başlanmış ve devam edilmektedir) bulunduğu beyânıyla menfaat-i esasiye-i devlete (devletin esas yararına) muvâfık telakki edilen bu cereyanın bir usul ve kaide-i muttarideye (düzgün kaideli) rabtı lüzümüne ve bu bâbda bazı ifadata dair Dâhiliye Nezareti'nin 13 Mayıs sene [1]331 tarihli ve 270 numaralı tezkiresi okundu.

Kararı

Fî'l-hakika devletin muhafaza-i mevcudiyet ve emniyeti uğrunda tevâli eden (sürüp giden) icraât ve islâhât-ı fedâkârîsi (fedakârca yapılan düzenlemeler) üzerinde icra-i sî-i te'sire (kötü etki yapmaya) sebep olan bu kabil hareket-ı muzırranın (zararlı hareketlerin) icraatı-ı müessire ile (etkilemekle) imha ve izâlesi kat'îyyen muktezi (yok edilmesi gerektiği) ve nezaret-i müşârunileyhâca (adı geçen nezaret, yûni Dâhiliye Nezareti) bu emirde ibtidâr olunan (hemen başladığı) icraatdaki isabet bedihî olduğundan (uygulamadaki isabet akla geldiğinden) tezkire-i mezkûrede dermiyân kılındığı (adı geçen tezkere ortaya konduğu) üzere muharrerü'l-esâmî (ismi yazılan) kura ve kasabatda sakin Ermenilerden nakli icab edenlerin mahall-i mürettebe-i (belirlenen mahallere) iskâniyelerine müreffehen sevk ve îsâllerile (rahat bir şekilde sevkleri ve ulaştırılması) güzergâhlarında te'min-i istirahat ve muhafaza-i can ve malları ve muvâsalâtlarında (ulaştırılmasında) keyfiyet-i îvâlarıyla (yerleştirmeleri) suret-i kat'îyyede iskânlarına kadar Muhacirin Tahsisatı'ndan iaşeleri ve ahvâl-i sabika-i maliye ve iktisadiyeleri nisbetinde kendilerine emlâk ve arazi tevzi'i ve içlerinden muhtac olanlara taraf-ı hükûmetden mesâkin (mesken) inşası ve zurrâ' (çiftçilere) ve muhtacin-i erbâb-ı sanata (muhtacı olan sanat erbabına) tohumluk ve âlât ve edevât tevzi'i ve terk etdikleri memleketde kalan emvâl ve eşyalarının veyahud kıymetlerinin kendilerine suver-i münasibe ile (uygun halde) iadesi ve tahliye edilen köylere muha-

cir ve aşâyır iskânıyla emlâk ve arazinin kıymeti takdir edilerek kendilerine tevzi'i ve tahliye edilen şuhûr ve kasabatda kain olup (bulunup) nakledilen ahaliye aid emvâl-i gayr-ı menkûlenin tahrir ve tesbit-i cins ve kıymet ve mikdarından sonra muhacirine tevzi'i ve muhacirinin ihtisas ve iştigalleri haricinde kalacak zeytinlik, dutluk, bağ ve portakallıklarla dükkan, han, fabrika ve depo gibi akârâtın bi'l-müzayede bey' (açık artırmayla satılması) veyahud icarı ile bedelât-ı bâliğasının (kirayla bedeli toplamının) kendilerine i'tâ edilmek (verilmek) üzere ashâbı nâmına (sahibi adına) emâneten mal sandıklarına tevdi'i ve muamelat ve icraât-ı mesdürenin (gizli uygulamanın) ifası zımında vuku bulacak sarfiyatın Muhacirin Tahsisatı'ndan tesviyesi zımında (gizli ödenmesi) nezaret-i müşârunileyhâca (adı geçen nezaret) tanzim edilmiş olan talimâtnâmenin bi-tamamihâ tatbik-i ahkamıyla (yönetmenliğin bütün hükümlerinin uygulanması) emvâl-i metrûkenin te'min-i muhafaza ve idaresi ve muamelât-ı umumiye-i iskâniyenin tesri' (hızlandırılması) ve tanzimi ve tedkik ve teftişi ve bu hususda talimatname ahkamı ve nezaret-i müşârunileyhâdan ahz (adı geçen nezaretten almak) ve telakki edilecek evâmîr (alınacak emirler) dairesinde mukarrerât ittihaz (kararlar almak) ve tatbiki ve tali komisyonlar teşkili ile maaşlı memur istihdamı vazife ve salahiyetlerini haiz olmak ve doğrudan doğruya Dâhiliye Nezareti'ne merbût bulunmak ve bir reis ile biri memurîn-i dâhiliyeden ve diğeri memurîn-i maliyeden intihab ve tayin edilecek iki azadan terekkeb etmek (birleşmek) üzere komisyonlar teşkil edilerek mahallerine i'zâmı (yollanması) ve komisyon gönderilmeyen mahallerde mezkur talimatnamenin valiler tarafından icra-yı ahkamı tensib edilmiş olduğundan (uygun bulunduğu) cevaben nezaret-i müşârunileyhâya (adı geçen nezarete) tebliği ve devâir-i müte'allıkaya (ilgili dairelere) malumât-ı i'tâsi tezekkür kılındı (bilgi verilmesi görüşüldü).

17 Mayıs 1331 (30 Mayıs 1915)

(Meclis-i Vükelâ azalarının imzaları)

AÇIKLAMA: Bu belge, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün ilk çalışması 'Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, 1915-1920, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2. Baskı, Ankara-1995, sf. 30-32'de kaydı 'MV, 198/163' olarak gösteriliyor.

Bu halde, MV 198/24 mü, yoksa 198/163 mü, hangisi?

Ayrıca ATASE yayında karar tarihi: 31 Mayıs 1915'tir. (BDH, Kls: 361, E.D: 1030, Y.D: 1445, F: 1-4, aktaran Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2005, sf. 131-132, tıpkı basım sf. 429-430 ve Osmanlıcası, sf. 427).

KAYNAK: BOA, MV, 198/24, aktaran, *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, 1878-1920*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2007, sf. 155-157, 689-690.

Belge 3- Ermeniler Sürülecek Emri

28 Mayıs 1331 (10 Haziran 1915) tarihli*

Ahval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkalâde-i Siyasiye Dolayisiyle Mahall-i Ahire Nakilleri İcra Edilen Ermenilerin İskân ve İaşesiyle Hususat-i Saireleri Hakkında Talimatname

(Savaş ve Olağanüstü Siyasi Zorluklar Dolayısıyla Nakilleri İcra Edilen Ermenilerin Yerleşmesi, Beslenmesi Ve Sair İhtiyaçlarıyla İlgili Yönetmelik)

Madde 1- Nakli gereken halkın [sürülecek Ermenilerin] sevk edilmeleri, o bölgedeki devlet memurlarınca yerine getirilecektir.

Madde 2- Nakledilecek Ermeniler, bütün kıymetli taşınabilecek mallarını ve hayvanlarını birlikte götürebilecektir.

Madde 3- İskân bölgelerine sevk edilen Ermenilerin yolculukları sırasında, can ve mallarının korunması, yiyeceklerinin temini ve istirahatlarının sağlanması, yolları üzerinde bulunan vilâyet görevlilerine aittir. Bu konudaki herhangi bir gecikme ve ihmalden her kademedeki devlet görevlileri sorumludur.

Madde 4- İskân bölgelerine varan Ermeniler, durum ve şartlara göre, ya bireysel olarak mevcut köy ve kasabalara eklenecek evlere ya da hükümet tarafından belirlenecek köylere yerleştirileceklerdir. Yeni kurulacak köyler sağlığa zararlı olmayacak ve ziraat ve bayındırlığa müsait mahallerde kurulmasına dikkat edilecektir.

Madde 5- İskân bölgelerinde köy kurulması için boş veya boşaltılmış devlet arazisi bulunmazsa, devlete ait çiftlik ve köyler bunun için tahsis edilecektir.

Madde 6- Ermenilerin iskân edilecekleri köyler ve kasabalar ile yeniden kurulacak Ermeni köylerin sınırlarının, Bağdat demiryoluna 25 kilometre uzakta bulunması şarttır.

Madde 7- Köy ve kasabalarda yeni yapılacak evlere yerleştirilen Ermeniler ile yeni kurulan köyde iskân edilenlerin nüfus kayıtlarına esas olacak şekilde, her bir ailenin ismi, tanındıkları lakapları, hangi sanata sahip oldukları, iskân bölgesine ne zaman geldikleri, ayırt edilmeksizin bütün bireyleri tek tek kaydedilerek defter haline getirilecektir.

Madde 8- Belirlenen bölgeye ulaşan ahalinin, bağlı bulunduğu komisyonun bilgisi olmaksızın ve yörenin güvenlik kuvvetinden özel belge almaksızın başka yere gitmesi yasaktır.

Madde 9- İskân edileceği yere varan Ermenilerin, kesin yerleşimlerine kadar beslenmesi, muhtaç durumda olanların meskenlerinin dahi yapımı için gerekli harcamayı yerel idareler, Muhacirin Tahsisatından karşılayacaktır.

Madde 10- İlaşesi ve iskânın temini ve ahalinin sağlığının korunması ve refahının sağlanmasıyla ilgili işlerin yapılması, mahallerinin en büyük mülkiye memur-

ları başta olmak üzere Muhacirin Komisyonlarına aittir. Muhacirin Komisyonu bulunmayan mahallerde, Muhacirin Nizamnamesi'ne göre yeniden kurulacaktır.

Madde 11- İaşe ve iskân işlerinin tesri-i ifası (hızla yapılması) için sevk, iaşe ve iskân memurlarının tayini (atanması), [Dâhiliye] nezaretten izin almak şartıyla mutasarrıf ve valilere aittir.

Madde 12- İskânı icra edilen her aileye geçmişteki ekonomik durumu ve şimdiki ihtiyacı dikkate alınarak yeterli miktarda arazi verilecektir.

Madde 13- Arazinin tefrik ve tevzii (ayrılması ve dağıtılması) işleri Muhacirin Komisyonlarına aittir.

Madde 14- Belirlenen arazinin sınır ve dönümü belirlenecek ve sahibine geçici tahsis belgesi ile verilecek, daha sonra tapu ve emlak işlerine esas teşkil edecek şekilde düzenli olarak özel deftere kaydedilecektir.

Madde 15- Ziraat yapan ve sanatkâr olan ihtiyaç sahiplerine, belli miktarda sermaye veyahut âlet ve edevat (araç ve gereç) verilecektir.

AÇIKLAMA: (*) Kitabın birinci baskısında 17 Mayıs 1331 (30 Mayıs 1915) olan tarihi, Genelkurmay ATASE'nin kitabındaki belgenin Osmanlıca aslına göre 28 Mayıs 1331 (10 Haziran 1915) olarak değiştirdim.

KAYNAK: Birinci Dünya Harbi, Klasör: 361, E. Dosya No: 1030, Y. Dosya No: 1445, Fihrist No: 1-4, aktaran Genelkurmay ATASE, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918*, cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2005, sf. 132-133, 428, 430-431; ve ayrıca, ATBD 83 (Mart, 1983), sf. 129-133, Belge no: 1916, aktaran, Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü, 1915-1917*, Atatürk DTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2005, sf. 52-54; Bab-ı Âli Dâhiliye Nezareti İskân-i Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti Umumu Hususi, 17 Mayıs 1331, arşiv no:1/2, dolap no: 109, göz no: 3, klasör no: 361, dosya no: 1030 (1445), fihrist no: 1, aktaran, file://C:\WINDOWS\Desktop\iskân%20ve%20iasenin%20nasıl%20yapılacağına%20d...

Belge 4- 24 Nisan Ermenileri İmha Telgrafı

1. şifre

BOA, DH.ŞFR, 52/96

Bâb-ı Âli

Dâhiliye Nezareti

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalemi

Edirne, Erzurum, Adana, Ankara, Aydın, Bitlis, ~~Basra**~~, ~~Bağdad~~, ~~Beyrut~~, ~~Hicaz~~, Haleb, Hüdavendigâr, Diyarbekir, ~~Suriye~~, Sivas, Trabzon, ~~Kastamonu~~, Konya, Mamuretülaziz, ~~Musul~~, Van, ~~Yemen~~ vilayetine,

Urfa, İzmid, Bolu, Canik, ~~Çatalca~~, ~~Zor~~, ~~Asir~~, Karesi, ~~Kudüs-i Şerif~~, ~~Ka'a-i Sul-taniye~~, ~~Menteşe~~, ~~Teke~~, Kayseri, ~~Kütahya*~~, Niğde*, Eskişehir*, Karahisar-ı Sabih*, Maraş*, İçil (İçel)* mutasarrıflığına,

~~Medine-i Münevvere Muhafızlığı'na;~~

Şifre

müsta'cel, mahrem, bizzat halli

Ermeni komitalarının Memalik-i Osmaniye'deki teşkilat-ı ihtilaliye ve siyasiye-leriyle öteden beri kendilerine muhtariyet-i idare teminine matûf olan (muhtariyet idaresini gerçekleştirmeye yönelmiş) teşebbüsleri ve ilan-ı harbi müteâkib Taşnak Komitası'nın Rusya'da bulunan Ermenilerin derhal aleyhimizde hareketine ve Memalik-i Osmaniye'deki Ermenilerin dahi ordunun dûçar-ı zaaf olmasına (zayıf duruma düşmesini) intizar ederek (bekleyerek) o zaman bütün kuvvetleriyle ihtilâl eylemelerine dâir ittihaz (kabul) etdikleri mukerrerâtları (kararları) ve her fırsattan istifade etmek suretiyle memleketin hayat ve istikbâline tesir edecek harekât-ı hâinaneye cüretleri (hain harekete kalkışmaları) bilhassa devletin hâl-i harbde (devletin harp halinde) olduğu şu sırada da Zeytun ile Bitlis, Sivas ve Van'da vukubulan hâdisât âhire-i isyaniye (son isyan olayları) ile bir kere daha teyid etmiş (doğrulanmış) ve esâsen merkezleri memalik-i ecnebiyede (yabancı memleketlerde) bulunan ve el-yevm (bugünkü) unvanlarında bile ihtilâlcilik sıfatını muhafaza eden bütün bu komitalar mesâisinin (çalışmasının) Hükümet aleyhine olarak her türlü

2. şifre

BOA, DH.ŞFR, 52/97

Bâb-ı Âli

Dâhiliye Nezareti

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalemi

Şifre

Edirne, Erzurum, Adana, Ankara, Aydın, Bitlis, Basra, Bağdad, Beyrut, Hicaz, Haleb, Hüdavendigâr, Diyarbekir, Suriye, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Konya, Mamuretülaziz, Musul, Van, Yemen vilayetine,

Urfa İzmid, Bolu, Canik, Çatalca, Zor, Asir, Karesi, Kudüs-i Şerif, Kal'a-i Sultaniye, Menteşe, Teke, Kayseri mutasarrıflığına,

Medine-i Münevvere Muhafızlığı'na,***

esbâb (nedenler) ve vesaite müracaat (her vasıtaya müracaat) suretiyle nuhbe-i âmâlleri (emellerinin en sonu, ideali) olan muhtariyeti istihsâl maksadı (muhtariyeti gerçekleştirmek amacıyla) etrafında toplandığı ve Kayseri ve Sivas ile mahall-i sâirede meydana çıkarılan bombalarla ve Rus ordusunda gönüllü alayları teşkil ederek Ruslarla birlikte memlekete saldıran ve an-asl (aslında) Osmanlı memleketi ahâlisinden olan Ermeni Komite ruesâsımn (reislerinin) harekâtı ve Orduyu Osmaniye arkadan tehdid etmek (tehlike yaratmak) sûretiyle ve pek büyük bir mikyâsda (ölçüde) alınan tertibât ve neşriyatlarıyla tahakkuk eylemiştir (gerçekleşmiştir).

Bi't-tabi (elbette) hükümet kendisi için bir mesele-i hayatiye teşkil eden bu kabil tertibât ve teşebbüsâtın temadisine (hazırlık ve girişimlerin sürüp gitmesine) hiçbir zaman nazar-ı igmâz (göz yummayla) ve müsamaha ile (hoş görmeyle) bakamayacağı ve menbâ-ı mefsedet (bozgunculuk kaynağı) olan komitaların hâlâ mevcudiyetini meşrû telakki (yasal kabul) edemeyeceği cihetle bi'l-umum teşkilat-ı siyâsiyenin ilgasına (bütün siyasi teşkilatın kaldırılmasını) lüzûm-ı âcil hissetmiştir (acilen gerekli görmüştür).

Binâenaleyh (bundan dolayı) Hınçak, Taşnak ve emsâli komitelerin vilayet dahilindeki şubâtının (şubelerinin) derhal seddleri ile (kapatılmalarıyla) şube merkezlerinde bulunacak evrak ve vesaikin katiyyen (kesinlikle) zıya (kaybolmasına) ve imhasına imkân bırakılmayarak müsaderesi (zorla alınması) ve komitalar rüesa (reisleri) ve erkanından müteşebbis eşhas ile (girişimde bulunan üst yöneticileriyle) hükümetçe tanınan mühim ve muzır (önemli ve zararlı) Ermenilerin hemen tevkifi (tutuklanması) ve bulundukları mahallerde devamı ikametlerinde mahzur (sakınca) görülenlerin vilayet sancak dahilinde münasib görülecek mevakide (yerlerde) toplattırılarak

3. şifre

BOA, DH.ŞFR, 52/98

Bâb-ı Âli

Dâhiliye Nezareti

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalemi

Şifre

Edirne, Erzurum, Adana, Ankara, Aydın, Bitlis, Basra, Bağdad, Beyrut, Hicaz, Haleb, Hüdavendigâr, Diyarbekir, Suriye, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Konya, Mamuretülaziz, Musul, Van, Yemen vilayetine,

Urfa İzmid, Bolu, Canik, Çatalca, Zor, Asir, Karesi, Kudüs-i Şerif, Kal'a-i Sultaniye, Menteşe, Teke, Kayseri mutasarrıflığına,

Medine-i Münevvere Muhafızlığı'na,***

fırlarına imkân bırakılmaması ve icab eden mahallerde silah taharrisine (aratmasına) başlanılarak her türlü hal ve ihtimale karşı kumandanlarla bi'l-muhabere (görüşerek) kuvvetli bulunulması ve icraatın hüsn-i tatbiki (derhal uygulanmasıyla) esbabının (nedenlerinin) temin ve istikmaliyle (tamamlanmasıyla) zuhur edecek (meydana çıkacak) evrak ve vesaikin tetkiki neticesinde (incelenmesi sonucunda) tevkif olunan (tutuklanan) eşhasın divan-ı harblere tevdi (vermek), Ordu-yı Hümayundan (Padişahın Ordusu) Başkumandanlığı Vekaletiyle [Enver için, kabine üyesi Harbiye Nazırı ifadesi değil, Başkumandanlık Vekili tercih edilmiş, N.O.] bi'l-müzakere (görüşerek) takarrür edilmiş (kararlaştırılmış) olmağla icab eden tedabirin bi'l-etraf istikmaliyle (gerekli tedbirin etraflıca alınmasıyla), derhal tatbik ve tevkif olunan eşhas adediyle icraattan (derhal uygulanması ve tutuklanan kişi adediyle sürdürülen faaliyet hakkında) peyderpey malumat itası (bilgisinin verilmesi), "ve şu icraati sırf komitelerin teşebbüsâtına karşı bir hareket mahiyetini haiz olmasına (elinde bulundurmasına) binaen (dayanarak) buna ahali-yi İslamiye ile Ermeni unsuru arasında mukateleyi (karşılıklı öldürmeyi) intaç edeceği (sonuçlanacağı) bir şekil verilmemesi"**** kemâl-i ehemmiyetle tavsiye olunur (önerilir).

Fî 11 Nisan 1331 (24 Nisan 1915)

Nazır [Talât]

AÇIKLAMA: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (*Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, 1878-1920*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2007, sf. 125-126, 647-649) ve Murat Bardakçı'nın (Murat Bardakçı, *Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi*, Everest Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2008, sf. 22-24) kitaplarındaki metinlerini okuduktan sonra telgrafın aslını arşivden aldım. Altından kalkamayacağım bu üç şifrenin yukarıdaki hale getirilmesine emeği geçenlere teşekkür ederim. Üç şifreyi aynen aktarıyorum.

*: Matbu olan listeye eklenen mutasarrıflıklar.

** : Üç şifreden oluşan telgrafın birinci şifredeki üzeri çizilen vilayet ve mutasarrıflıklar. 2'nci ve 3'üncü şifrelerde vilayet ve mutasarrıflıklar üzeri çizili değil.

***: 2'nci ve 3'üncü şifrelerdeki gönderilecek kısım aynen matbu.

Ayrıca, telgrafın aynı tarihte bir sureti de Başkomutanlığa gönderildi (BDH, Kls. 401, E.D. 50, Y.D. 1580, F. 1-3, aktaran Genelkurmay Başkanlığı, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri*, cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2005, sf. 127-128 ve Osmanlıcası, sf. 423-425).

****: Tırnak içinde bulunan ve üstleri çizilen cümle, yalnız Bitlis, Erzurum, Sivas, Adana, Maraş [için] yazılacaktır. (Araya eklenecek bu kısmı, fark edilmesi için italik yaptım. N.O.)

KAYNAK: BOA, DH.ŞFR, 52/96, 97 ve 98, 11 Nisan 1331 (24 Nisan 1915) tarihli şifre.

Belge 5- Asimilasyonun Resmî Belgesi

BOA, DH.ŞFR, 63/142

Bab-1 Âli

Dâhiliye Nezareti

Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti

Umum: 158

Adana, Erzurum, Edirne, Haleb, Hüdavendigâr, Sivas,
Diyarbakir, Mamuretülaziz, Konya, Kastamonu, Trabzon vilayetleriyle,
İzmit, Canik, Eskişehir, Karahisar-ı Sahib, Maraş,
Urfa, Kayseri, Niğde mutasarrıflarına ve
bir sureti de Başkumandan Vekili Enver Paşa Hazretleri'ne,

1- Erkekleri sevkedilip veyahud askerde bulunup da kimsesiz ve velisiz (himayesiz) kalan... (metinde, üç nokta) ve Ermeni bulunmayan kurâ ve kasabatâ müteferrikan tevzî (ayırıp dağıtarak) ve Muhacirin Tahsisâtından iâşeleri... (metinde üç nokta) âdât-ı mahalliye ile istinâslarına (mahalli âdetlerine, kurallarına alışmalarına).

2- Genç ve dul kadınların tezvîclerine (evlendirilmesine).

3- 12 yaşına kadar olan çocukların... (metinde üç nokta) ve öksüz yurdlarına tevzî'ne (dağıtılmasına).

4- Dârüleytâmların (yetiştirme yurdu) mevcudu kifayet etmediği (yetmediği) takdirde... (metinde üç nokta) sahib-i hâl Müslümanlar nezdine (yanına) verilerek âdât-ı mahalliye ile terbiye ve temsillerine (mahalli âdetlerle terbiye ve benzetilmesine).

5- Bunları kabul ve terbiye edecek sahib-i hâl (çocukları alacak) Müslümanlar bulunmadığı takdirde, Muhacirin Tahsisâtı'ndan ayda 30 kuruş iâşe masrafı verilmek suretiyle köylülere tevzî'ine (dağıtılmasına) gayret edilmesi ve suver-i sâbika dahilinde vâki olacak (geçmiş kapsayacak) icraât ve teşebüsâtdan aded ve erkâma müstenid olarak (sayıları esas alarak) peyderpey malumât itası (bilgi verilmesi).

17 Nisan 1332 [30 Nisan 1916]

Dâhiliye Nazırı

Talât

KAYNAK: BOA, DH.ŞFR, 63/142, 17 Nisan 1332 (30 Nisan 1916) tarihli şifre, ak-taran, *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, 1878-1920*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2007, sf. 364-365, 969.

Belge 6- Dikkat, Hüdavendigâr'da Ermenileri Sürün

BOA, DH.EUM.2.Şb, 10/6

Hüdavendigâr vilayetindeki

Ermenilerin sürgünü sırasında valilik tarafından dağıtılan

BEYÂNNÂME

Madde 1- Bazı ailelerin burada kalmak ümüdiyle ötede beride ihtifa (gizlenme) teşebbüsünde bulundukları haber alındığından bu gibileri herhangi millet ve mezhebden olur ise olsun alub saklayanlar ve böyle yerlerde muhtefi (gizlenen) eşhas bulunduğunu haber alub da hükümete malumat vermeyenler Divan-ı Harb-i Örfiye sevk edileceklerdir.

Madde 2- İhraç muamelesinin hitamına kadar mal, can, ırz, namus gibi mukaddesata taarruz ve tecavüz edenler, huzur ve asayiş-i memleketin her ne suretle olur ise olsun ihlaline tasaddi edenler (bozmaya kalkışanlar) dahi birinci maddede gösterildiği vechile şiddetle cezalandırılacaklardır.

Madde 3- Ermenilerden zengin ve fakir her kim olur ise olsun eşya-yı beytesinden (ev eşyasından) diğer kısmını ve ihtiyacat-ı hayatiyesine aid malzemesini ücret-i nakliyesi tamamen kendisine aid olmak üzere beraber götürebileceği gibi arzu edenler eşyasını kâmilan hanesi içinde bırakarak hükümetin yed-i emanet ve muhafazasına terk etmekte muhtardır (serbesttir).

Madde 4- Gidecek olan Ermeniler esas-ı beytiyesinden (ev eşyasından,) istediklerini alenen satabilirler, ancak bu yoldaki bey' (satma) ve şirâya (satın almaya) sınıf-ı memurinden büyük, küçük hiç biri iştirak edemez, bey'ü şirânın (alım ve satımın) selamet cereyanını temin için memurin-i zabıtaya tebligat-ı lazime ifa kılınmıştır (gerekli tebligat verilmiştir).

Madde 5- Emlâk üze(r)ine icar ve rehin ve vefaen (geri satın alma hakkı), ferağ (terk etme) memnu olub (yasaktır), ancak katiyyen vuku bulacak muamelat-ı ferağiyeye (terk etmeye) müsaade edilecektir.

Madde 6- Havayîç-i zaruriye-i (zaruri ihtiyacı) memlekettten olan zahire, un, buğday, pirinç, makaruniye, kahve, şeker, tuz, gaz ve emsali eşya münhasıran belediye tarafından mübayaa edilerek (satın alınarak) bilahare mübayaa (satın alma) fiyatıyla erbab-ı ihtiyaç ve istihkaka fûruht edilecektir (satabilecektir).

Madde 7- Üzüm, meyve, zeytin ve saire hakkında talimat-ı mahsusa ahkamına tevfikana muamele olunacaktır.

Madde 8- Alacaklarını almak ve borçlarını ödemek üzere tayin edilen üç gün müddet, şehr-i hâlin (içinde bulunulan ayın) üçüncü pazartesi günü akşamı hitama ereceğinden [16.08.1915] sah günü ale's-sabah (sabah üzeri) sevkiyata mübaşeret olunacaktır (başlanacaktır).

1 Ağustos 1331

بیاننامہ

مادہ ۱ — بمض غائبہ ترک بورادہ قانق امیدلہ اونہدہ ربدہ اختفا تشددہ بولدقلری خبر آندیلغندن بوکیلری ہر ہائی ملت و مذہب دن اولور ایسہ اولون آلون صافلاپلر و بولہ برلردہ مختفی اشخاص بولدیلغنی خبر آلودہ حکومتہ معلومات و بریالر دیوان حرب عرفیہ سوق ایدیلہ حکمدر .

مادہ ۲ — اخراج معاملہ ملک ختامہ قدر مال ، جان ، عرض ، ناموس کی مقدساتہ تعرض و تجاوز ایدلار ، حضور و آسایش ملکیتک ہر نہ صورتلہ اولور ایسہ اولسون احالاتہ آصدی ایدلر دخی برنجی مادہدہ کونترلدیکی وجہلہ شدتلہ جزالدربلہ حکمدر .

مادہ ۳ — ارمیقردن زنکین و فقیر ہر کیم اولور ایسہ اولسون اشیای بیتہ سندن دیگر قسمی و احتیاجات حیاتیہنہ عائد مالزمہنی اجرت نقاہی تمامہ کدوسہ عائد اوق اوردہ رابر کتورہ صلہ کی کی آرزوق ایدلر اشیای کاملاً ختمی اجمدہ رافہیق حکومتک یدامانت و محافظہ نہ ترک اتمکدہ مختاردر .

مادہ ۴ — کیدہ حک اولان ارمیلر اثاث بیتہ سندن ایستدکلری عانہ صاتہ بایرلر آحق بو بولدہ کی بیع و شراہ صتوف مأموریندن بیوک ، کوچک ہیج ری اشتراک ایدمز بیع و شراہ سلامت جریای تأمین ایچون مأمورین ضابطہ تسلیمات لازمہ ایفا قدمشدر .

مادہ ۵ — املاک اوزبہ ایجاز و رہین و وفاء فراغ ممنوع اولوب آحق قطعاً وقوع و عولہ سی معاملات فراغیہ مساعدہ ایدیلہ حکمدر .

مادہ ۶ — حوالج ضروریہ ملکیتدن اولان ذخیرہ ، اون ، بامور ، بیخ ، مقارونیا ، قہوہ ، شکر ، طور ، غاز ، و امثالی اشیای منحصراً بلدیہ طرفدن مبالغہ ایدیلہ رک بالآخرہ مبالغہ و بتالیلہ ارباب احتیاج و استحقاقہ فروخت ایدیلہ حکمدر .

مادہ ۷ — اوزومبیوہ زیتون و سائرہ حققدہ تعلیمات مخصوصہ حکمتہ توفیقاً معاملہ اولنہ حکمدر .

مادہ ۸ — آلہ جقلری آحق و بورجلری اودہ ملک اوزومہ تعین ایدیلر اوج کون مدت سہر حالک اوجنی بازار ایرتسی کونی آقشامی ختامہ ایرہ حکمندن صالی کونی عی الصلا سوقیانہ مباشرت اولنہ حکمدر . ۱۳۳۱ اغتوس

والی نامہ قومہ بیون زبانی

علی رائف

[14 Ağustos 1915, Cumartesi]

Vali namına Komisyon* Reisi

Ali Raif

AÇIKLAMA (*): Sanıyoruz 'Komisyon'dan kastedilen, Emvâl-i Metrûke Komisyonu'dur. Bu komisyonlar, 10 Haziran 1915 tarihli Talimatname'ye göre kuruldu. Hüdavendigâr'da Ermeni sürgünü olmadan Emvâl-i Metrûke Komisyonu iş başında. Anlaşılan o ki bu komisyonlar, daha önce sürgün edilen Rumların emvâli nedeniyle kurulmuş olmalı.

KAYNAK: BOA, DH.EUM.2.Şb, 10/6, 1 Ağustos 1331 (14 Ağustos 1915).

Belge 7- Ermenilerle İlgili İlk Sürgün Şifreleri

Dâhiliye Nazırı Namına Müsteşar Vekili tarafından Halep vilayetine gönderilen 25 Ağustos 1915 tarihli 486 no'lu genelge, 25 Mayıs-13 Ağustos 1915 arasında Ermenilerin sürülmesine ve malının korunmasına yönelik tüm yazışmaların aşağıda özeti aynen sunuluyor:

Listeler hazırlanacak

1- 25 Mayıs 1915 tarihli şifre: Ermeni köyleri boşaltıldıkça bunların miktarı ve köyün ismiyle, Ermenilerin sevk edildikleri yerler hakkında bilgi gönderilecektir. (ATASE-8, sf. 11)

Muhacirin Tahsisatından ödenek

2- 5 Haziran 1915 tarihli şifre: Köyleri boşaltılan halkın nakliye ücreti ve çeşitli masrafları, sevk edildikleri yerlerdeki Göçmen Ödeneğinden [Muhâcirin Tahsisâtından] karşılanacak ve yeterli ödenek yoksa telgrafla havale istenecektir. Bu husus için ortaya çıkan gider miktarı, her ay sonunda telgrafla bildirilecek ve hesaplar göçmen hesabı gibi uzun uzadıya her üç ayda bir gönderilecektir. (ATASE-8, sf. 11)

Ordu hayvanları alabilir

3- 13 Haziran 1915: Ermenilerin beraberlerinde götüremeyecekleri hayvanlardan ordu için elverişli olanlar, talep halinde senet karşılığında alınacaktır. (ATASE-8, sf. 11)

Ermenilere yeni belge

4- 13 Haziran 1915: Ermenilerle ilgili iskân, iaşe ve diğer hususlar hakkındaki yönetmenliğin 8. maddesindeki belge verilmesi hususu, harbin sonuna kadar yalnız Ermenilerin gittikleri yeni bölgelerdeki geçişlerde geçerli olacaktır. (ATASE-8, sf. 11)

Halk karıştırılmayacak

5- 21 Haziran 1915 tarihli şifre: Yerel halk, terk edilen mallarla (emvâl-i metrûkeyle, N.O.) ilgili işlere karıştırılmayacaktır. (ATASE-8, sf. 11)

Müslüman iskânı

6- 22 Haziran 1915 tarihli şifre: Ermenilerden boşalan kasaba ve köylerde bulunan okullar, binanın şu anki değeriyle, içindeki ders araç gereçlerinin miktarı ve kıymeti defterlere geçirilerek, buralara yerleştirilecek olan Müslüman göçmenlere okul olarak verilecektir. (ATASE-8, sf. 11)

Ermenilere 'parçalı' iskân

7- 23 Haziran 1915 tarihli şifre: Ermeni halkın iskânları sırasında aynı yöre halkının ayrı ayrı bölgelere yerleştirmeleriyle, iskân mahallerinde Ermeni okulu açmalarına izin verilmeyerek, çocuklarının devlet okullarına gitmelerinin mecbur tutulması ve kurulacak köylerin birbirinden 5 saat uzaklıkta olmasına, ayrıca korunaklı ve savunmaya müsait yerlerde bulunmamasına dikkat edilecektir. (ATASE-8, sf. 11)

Muhacirlerin tarım yapmaları sağlanacak

8- 11 Temmuz 1915 tarihli telgraf: Boşaltılan köylere yerleştirilmek üzere gönderilen göçmenlerin o bölgede yapılan tarımı bilmemeleri halinde masrafları Göçmenler Ödeneğinden (Muhâcirin Tahsisâtından) karşılanarak tedarik edilecek ustalar aracılığıyla gittikleri bölgede yapılan tarıma alıştırılacaklardır. Böylelikle bağ ve bahçelerin korunması ve bayındırlaştırılması sağlanacaktır. (ATASE-8, sf. 12)

Yine Zor'a sürgün

9- 12 Temmuz 1915 tarihli şifre: Halep vilayetinin güneyi ve Suriye vilayetinin doğusuyla Kerkük bölgesinde de Ermenilerin iskânı kararlaştırıldığından, dolan ve kapasitesini yüzde 10 aşan Zor sancağına Ermeni sürülecektir. Gönderilecekler, adı geçen vilayetlere sevk edilecekler ve sevkiyat güzergâhı üzerinde bulunan memurlara da bu konuda bilgi verilecektir. (ATASE-8, sf. 12.)

Çocuklar dağıtılacak

10- 12 Temmuz 1915 tarihli şifre: Ermenilerin sevkleri sırasında velisiz kalması muhtemel olan çocuklar, talim ve terbiyelerinin sağlanması amacıyla Ermeni ve yabancı bulunmayan köy ve kasabalardaki ileri gelenlere dağıtılacaktır. Artacak olup da geçim sıkıntısı olanlara verilecek çocuklar için Göçmen Ödeneğinden [Muhacirin Tahsisâtından] aylık 30 kuruş verilmesi uygun görülmüştür. Konu, ilgili kişilere gereğinin yapılması için bildirilmiştir. (ATASE-8, sf. 12)

Komisyonlar iskân da yapacak

11- 23 Haziran (Temmuz olmalı, N.O.) 1915 tarihli telgraf: Terk Edilmiş Mallar Komisyonu [Emvâl-i Metrûke Komisyonu] başkan ve üyeleri, boşaltılan köy ve kasabalara, göçmenlerin ve aşiretlerin yerleştirilmesi işiyle de görevlidirler. Bu nedenle, gerekli incelemelerde bulunularak görüşlerini her 15 günde bir nezarete raporla bildireceklerdir. Bu kişiler, görev bölgelerindeki komisyonlara veya tüzük

gereğince kurulması gerekli Göçmenler [Muhâcirîn] Komisyonlarına üye sıfatıyla devam ederek, alınan kararların ve yapılan işlerin iyi bir şekilde yerine getirilmesini sağlamakla görevlidirler. Aynı zamanda göçmenlerin idarelerini ve işlerini kontrol ederek tarım ve ekonomilerinin doğal haline dönmesine ve gelişmesine yarayacak olan göçmenlerin iskânı işini önemle takip ederek sonucunu düzenli olarak bildireceklerdir. (ATASE-8, sf. 12)

Müslüman ve aşiret iskânı

12- 28 Temmuz 1915 tarihli yazı: Osmanlı topraklarında bulunan Müslümanların oturduğu köylerin çoğunun vaktiyle küçük kurulması nedeniyle, şehir merkezlerine ulaşım imkânları sağlanamadığından, sosyal ihtiyaçların temini hususunda zorluk çekildiği bilinmektedir. Bu durum, Müslüman halkın toplu olarak iskân edilmesi ve Müslümanlar arasındaki ticaret ve sanayinin gelişerek büyümesi amacına hizmet etmediğinden, bu gibi küçük köylerdeki Müslüman halkın, Ermenilerden kalan 100-150 haneli köylerde toplu bir şekilde iskânlarının sağlanması için hemen harekete geçilecektir. Müslümanların iskânından sonra, kalan boş köyler, aşiretlere veya fazla miktarda gelecek göçmenlerin yerleşmesine ayrılacağından olduğu gibi korunacaktır. (ATASE-8, sf. 12)

Zor kullanılmayacak

13- 3 Ağustos 1915 tarihli telgraf: Bilinen bölgelerdeki Ermenilerin sevkleri gibi büyük bir siyasi ve idari külfete katlanmayı gerektiren amaçların iyi sonuçlanması gereklidir. Bunun için Ermenilerin sevk ve iskânları sırasında; insani ihtiyaçlarının karşılanması, ırz ve canlarının korunması, mallarının ve terk ettikleri mülklerinin korunarak daha sonra sahiplerine iadesi, nakillerindeki siyasi zorunluluğun aşırıya kaçmayarak zor kullanılmadan yerine getirilmesi ve meydana gelebilecek yağma, suiistimal ve saldırıların kesin şekilde önlenmesi şarttır. Gerek halktan gerekse memurlardan, hangi rütbe ve makamda olursa olsun, devletin ve milletin selameti ve devamlılığı için gereken bu hareketlerden, gerek bizzat gerekse araçlarla faydalanmaya kalkışanlar, kesin ve şiddetli bir şekilde cezalandırılacak, gasp edilen mallar geri alınarak koruma altına alınacak ve millî onurun ağırbaşlılığını ve haysiyetini koruma hususunda gerekli işlemler yapılarak tedbirler alınacaktır. (ATASE-8, sf. 12-13)

Memurlar emvâl almayacak

14- 4 Ağustos 1915 tarihli şifre: terk edilen mal [emvâl-i metrûkenin] ve eşyanın müzayedesini esnasında, görevlilerden bazılarının birikmiş maaşlarına karşılık veya belirli taksitlerle bu malları satın almak için talip oldukları bazı yerlerden gelen yazılardan anlaşılmaktadır. Devlet memurlarının bu gibi işlere karışmaları güvensizliğe ve yolsuzluklara meydan vereceğinden, terk edilen eşya ve malların satışında bulunmaları kesinlikle uygun görülmemektedir. (ATASE-8, sf. 13)

Erkeni ve mülkünün kaydı

15- 7 Ağustos 1915 tarihli yazı: Belirlenen bölgelere sevklerine başlanan halkın (Ermenilerin, N.O.) sayısı ile terk ettikleri emlak ve arazinin çeşit, miktar ve kıymeti hakkında kesin bilgelere dayanan bir istatistik düzenlenecek, çizelgeler kopyalarıyla birlikte mahallerine gönderilecektir. (ATASE-8, sf. 13)

Alacaklılar listesi

16- 10 Ağustos 1915 tarihli şifre: Ermeni halkın resmî kurumlara ve şahıslara olan borçlarıyla, bunların zimmetindeki alacaklarının affı hakkında kaleme alınan yönetmelik gönderilmiştir. Söz konusu kişiler şimdilik ilgili deftere kaydedilerek alacaklılar belirlenecektir. (ATASE-8, sf. 13)

Muhacirlerin sevk

17- 11 Ağustos 1915 tarihli telgraf: Boşaltılan yerlere iskân edilmek üzere sevk edilecek göçmenler için Ankara ve Konya sevkiyat merkezi seçilmiştir. Konya'dan Adana ve Diyarbakır'a, Ankara'dan Sivas, Kayseri ve Mamuretülazize mürettep (belirlenmiş) göçmenler sevk edileceğinden, orada mevcut olup adı geçen vilayetlere sevkleri uygun görülecek olan göçmenler bu yol ve vasıta ile sevk edileceklerdir. (ATASE-8, sf. 13)

İhtidaların mülkiyeti

18- 11 Ağustos 1915 tarihli şifre: Müslümanlığı kabul edenler [ihtida] veya (Müslümanla, N.O.) evlenenlerle, eğitim ve öğretimleri için güvenilir kişilerin yama bırakılan çocukların şahsi mülkleri verilecek, diğer mirasçılar vefat etmiş ise hisseleri ödenecektir. (ATASE-8, sf. 13)

Kafilelere 'mahsus' görevli

19- 13 Ağustos 1915 tarihli genelge: Sevk edilen Ermeniler, vilayet hududu dışına çıkarılırken, tren istasyonlarında günlerce bekletilmeleri zorunluluğu doğduğundan izdihama, askerî nakliyatın kesilmesine ve çevre illerin zor durumda kalmasına sebep olmaktadır. Bundan sonra sevk edilecek Ermenilerin, kafileler halinde, iskân merkezi olarak belirlenen Halep'e kadar, güzergâhta bulunan vilayet ve sancaklarla haberleşerek nakillerinin yapılması, nakledilen Ermenilerin askerî duraklarda izdihamlarına meydan verilmemesi ve kafilelere özel görevliler (memûrin-i mahsûsa, yani Teşkilât-ı Mahsûsa elemanları mı?, N.O.) gönderilerek erzak vesaire ihtiyaçları sağlanarak bu konudaki gerekli masraflar Göçmenler Ödeneğinden karşılanacaktır. (ATASE-8, sf. 13)

Vurguncular engellenecek

20- 13 Ağustos 1915 tarihli telgraf: Sevk edilen Ermenilerin geride bıraktıkları mallarının elden ucuza çıkarıldığı ve çeşitli yerlerden toplanan vurguncuların tekelinde yok pahasına satılarak, sahiplerinin tamamen zor durumda bırakıldığına haber alınması üzerine, konuyla ilgili olarak aşağıdaki tedbirler alınacaktır:

1- Boşaltılacak bölgelere yabancı ve şüpheli kişiler girmeyecek ve gezmelerine izin verilmeyecektir.

2- Gelenler varsa hemen çıkarılacaktır.

3- Bunlardan ucuz mal alanlar varsa satış feshedilecek, gerçek değerlerine çevrilmesine gayret edilecek ve kesinlikle gayrimeşru kazançlara meydan verilmeyecektir.

4- Ermenilerin istedikleri eşyayı götürbilmelerine izin verilecektir.

5- Götürülemeyecek ve bozulabilecek eşyalar, açık artırma yoluyla satılacaktır.

6- Nakledilmemiş olan eşyadan bozulmayacaklar, sahipleri adına korunacaktır.

7- Taşınmaz malların, kiraya verme, rehin bırakma, tasarruf hakkını devir ve haciz gibi gerçek sahibinin mülkiyet ve tasarrufunu yok etmeyecek sözleşmeler iptal edilecek ve göçün başlangıcından şimdiye kadar yapılan sözleşmeler feshedilmiş sayılacaktır.

8- Sözleşme ve danışıklı anlaşmalara meydan verilmeyecektir. Satma ve devretme gibi işlemlere kesinlikle izin verilmeyecek, yabancıların emlak ve arazi alımı yasaklanacaktır. (ATASE-8, sf. 14)

AÇIKLAMA: Ara başlıklar tarafımdan konmuştur.

KAYNAK: Genelkurmay ATASE, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918*, cilt: 8, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2008, sf. 11-14, 317-319, 460-464.

Belge 8- Ermeni Malına El Koyun Talimatı

27 Recep 1333 ve 28 Mayıs 1331 (10 Haziran 1915) tarihli

Ahvâl-i Harbiyye ve Zarûret-i Siyâsiyye Dolasıyla Mahâll-i Âhere Nakilleri İcrâ Edilen Ermenilere Âid Emvâl ve Emlâk ve Arâzinin Keyfiyet-i İdâresi Hakkında Talimâtname

(Harp ve Olağanüstü Siyasi Durum Sebebiyle Başka Yerlere Gönderilen Ermenilere Ait Mülk ve Arazinin İdare Şekli Hakkında Yönetmelik)

Madde 1- Başka yerlere nakli yapılan Ermenilere ait olup terk edilmiş olan emlak ve arazi ile diğer konuların bu yönetmelik uyarınca idare ve yürütülmesi bu işle ilgili görevliler ve yetkilerinin dereceleri aşağıda maddelerde yazılı olan ve özel olarak teşkil edilen komisyönlara aittir.

Madde 2- Bir köy ve ilçenin boşaltılmasından sonra gönderilen ahaliye ait ve içinde eşya bulunan tüm binalar idare komisyonu tarafından uygun görülecek me-mur veyahut özel kurul tarafından derhal mühürlenerek emniyet altına alınacaktır.

Madde 3- Koruma altına alınan eşyanın cinsi, miktarı değerleri sahiplerinin isimleri uzun uzadıya belirtilerek, deftere yazıldıktan sonra lise, okul, ev gibi de-poya elverişli olabilecek yerlere gönderilecek, sahipleri ayırt edilebilecek şekilde ayrı ayrı konularak korunmasına özen gösterilecek ve eşyanın özelliği, miktarı ile

sahibinin ismi, alındığı yer ve korunduğu yeri bildirir bir tutanak düzenlenerek asli yerel idareye ve onaylı bir sureti Emvâl-i Metrûke Komisyonu'na verilecektir.

Madde 4- Sahipleri belli olmayan taşınabilir eşya, bulunduğu köy adına kaydedilerek saklanacaktır.

Madde 5- Mevcut taşınabilir mallar arasında durmakla bozulabilecek kalan eşya ile hayvanlar, komisyonun uygun bulacağı bir kurul tarafından açık artırmayla satılarak, bedeli, sahibi biliniyorsa onun adına, bilinmiyorsa eşyanın bulunduğu köy veya ilçe adına emanet alınması için Mal Sandıklarına teslim edilecektir. Satılan eşyanın cinsi miktarı, kıymeti ve kime ait olduğu alıcısı ve karşılığı (bedeli) etraflıca özel defterine işlenerek açık artırma suretiyle satan kurul tarafından onaylanacak ve açıklayıcı bir tutanak düzenlenerek asli yerel idareye ve onaylı sureti Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonu'na verilecektir.

Madde 6- Kiliselerde bulunan eşya ve resimlerle kutsal kitaplar iyice belirtilerek deftere yazılacak ve tutanağa bağlanarak yerlerinde saklanmalarına özen gösterilecektir. Sonraları kilisenin bulunduğu köy ahalisinin yerleştirildikleri yerlere yerel hükümetçe (idareciler tarafından) gönderilecektir.

Madde 7- Nakledilen ahaliden her birine ait bırakılan mülk ve arazinin cinsi, çeşitleri, adet ve kıymetleri isimleriyle belirtilerek deftere geçirilerek ve her köy ve ilçeye ait bırakılmış mülk ve arazi cetvelleri düzenlenerek İdare Komisyonu'na verilecektir.

Madde 8- Geride kalan mülk ve araziden alınacak ürün bulunduğu takdirde komisyonu tarafından belirlenecek kişilerden kurulan bir kurumca açık artırma ile satılarak karşılığı paralar sahipleri adına emaneten Mal Sandığı'na teslim edilecek ve bir tutanak düzenlenerek asli yerel idareye ve onaylı bir sureti İdare Komisyonu'na verilecektir.

Madde 9- Mevcut ürünlere alıcı çıkmadığı takdirde kefalet ve sözleşme karşılığında anlaşarak yarıcı usulle isteyenlere verilmesi uygun olup, bu şekilde elde edilen kiralama ve satış parası dahi sahipleri adına Mal Sandığı'na teslim edilecektir.

Madde 10 – Nakledilen ahaliye ait mülk ve taşınmaz malların kullanımına ait hak sahipleri tarafından ayrıldıktan sonra düzenlenen vekâletnameler üzerine hiçbir işlem yapılmayacaktır.

Madde 11- Boşaltılan köylere muhacir yerleştirilecek, mevcut binalar ve arazi, her ailenin ihtiyaç ve yapabileceği tarım işleri dikkate alınarak geçici belgelerle muhacirlere dağıtılacaktır.

Madde 12- Yerleştirilen muhacirlerin nüfus kütüğü esas olabilecek bir surette düzgün ve geniş kapsamlı ve ev itibarıyla isimleri, geldiği yer, iskân tarih ve yer belirtilerek deftere kaydedilecek, kendilerine verilen evler ve arazinin cinsi, türü, adet ve değeri ile bulunduğu yer ayrıca belirtilerek deftere işlenecek ve yetiştirilme suretiyle kendilerine verilen mülk ve arazi miktarını gösterir birer belge kendilerine verilecektir.

Madde 13- Köylerdeki binalar ve bahçelerde dikili ağaçların iyi bakım ve korunmasından o köye yerleştirilen muhacirler sıra ile sorumlu olduklarından yıkılma ve bozulmalar olursa kimin tarafından yapıldığına bakılmayarak değeri köylünün tümüne ödetelecek, bunları yapanlar köyden çıkarılacak ve muhacirlik hakkından yararlanamayacaklardır.

Madde 14- Muhacirlerin yerleştirilmesinden sonra geri kalan köylere o çevredeki aşiretler iskân edilecek, muhacir muamelesi yapılacaktır.

Madde 15- İl ve ilçelerde boşaltılan evlere şehirli ve ilçeli muhacirlerin yerleştirilmesine özen gösterilerek, geçmişteki iktisadi ve mali durumları ile yapıcı güçleri göz önüne alınmak koşulu ile kendilerine yeteri miktarda arazi verilecektir.

Madde 16- Dükkân, han, fabrika ve depo gibi gelir sağlayan mallarla muhacirlerin oturmasına uygun olmayan binaların ve muhacirlere dağıtıldıktan sonra geri kalan veyahut 18'inci maddede gösterildiği gibi, muhacirlerin çalışma ve mesleklerine göre dağıtılanların dışında kalan mülk ve arazinin İdari Komisyonlar veya onların gözetimi altında, o yerin mülkiye başkanı ve mali memurlarından oluşacak bir heyetler aracılığıyla açık artırımla satışa çıkarılması uygundur.

Madde 17- İl ve ilçelere yerleştirilen muhacirlerin nüfusa geçirilmesine esas olabilecek düzgün bir şekilde isimlerinin yazılacağı ve kendilerine verilen arazinin çeşitleri, miktarı ve değerlerini bildirir bir defter tutulacaktır.

Madde 18- İl ve ilçelerde, yörede bulunan bağ, bahçe, portakallık ve zeytinlikler ve buna benzer taşınmaz mal, mülkün bakım ve korunmasını yapabilecek ve kefalet verebilecek muhacirlere, işleme kapasitesine göre dağıtılacak ve bu deftere kaydedilecektir. Ayrıca ayrıntılı bir belge daha düzenlenerek muhacire verilecektir. Muhacirlere dağıtım yapılamayan her türle mülkler, 16'ncı madde gereğince açık artırma yöntemi ile satılacaktır.

Madde 19- İl içinde var olan yerel idarenin izin ve uygun görmesiyle veyahut Dâhiliye Nezareti'nin emri üzerine diğer illerden özel bir yazı ile gönderilen muhacirler ayrı olmak üzere, boşaltılan köy ve ilçelere muhacir olarak gelen ve yerleştirilmesini dilekçe ile isteyen kişilerin muhacir olduklarını taşıyan ve başka bir yere gönderilmedikleri ve yerleştirilmediklerini yahut muhacirliğe uğramış olup da, oralarda yerleştirilmeleri yapılmak üzere özel olarak gönderildiklerini bildiren resmî belge göstermeleri şarttır.

Madde 20- Satın alınmasına istekli bulunmayan emlak ve arazinin bakım ve korunmasına bırakılan yerlerin kusurundan dolayı meydana gelebilecek tahribatın ve yapılan zararların ödenmesini üstlenmek ve bu şekilde kuvvetli bir gereksinme göstermek koşuluyla ve iki seneyi aşmamak üzere isteyenlere kiraya verilebilir.

Madde 21- Gerek satılan ve gerek eksiltme (ucuz olmasını sağlamak amacıyla ihaleyi en az bedeli teklif edenin alması) suretiyle kiraya verilen emlak ve arazinin, cins ve miktarı, yeri, satılması, kiralanması, kiracı ve satın alanı bildirir ayrıntılı cetveller düzenlenecektir.

Madde 22- Satış ve kiradan elde edilen para, sahibi adına emaneten, Mal Sandıklarına verilerek sonradan yapılacak duyuruya göre sahiplerine ödenecektir.

Madde 23- Tahliye edilen köyler ve ilçelerdeki bütün metrûk emlâkin bu yönetmelik hükümlerince idare ve yürütülmesi, Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonlarınca yapılacaktır.

Madde 24- İdare Komisyonları, emvâl-i metrûkenin idaresinde direkt Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olacak ve oradan alacakları emirler çerçevesinde görev yapmak zorunluluğunda olup, bu yönden kabul ve uygulayacakları kararlar ve yapacakları işlerden yerel hükümete de haber vereceklerdir.

Madde 25- Yönetmeliğin uygulama hükümleri, emvâl-i metrûkenin korunması ve idaresi bakımından gereken komisyon ve heyetin teşkili, Dâhiliye Nezareti'nden alınacak izine bağlıdır. Maaşlı memurların görevlendirilmesi Dâhiliye Nezareti'nden alınacak emirler ile bu yönetmelik istekleri çerçevesinde direktif ve açıklamalar düzenlenmesi, Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonlarına aittir. Oluşturulan direktif ve açıklamaların bir sureti vilayet makamına verilecektir.

Madde 26- Tahliye edilen yerlere iskân etmek için muhacir gönderilmesi ve ayrıntılı işlemlerin yapılması Muhacirin Komisyon ve memurlarını ilgilendirir ise de, bu gibi yerlerde yerleştirme işlerinin çabuklaştırılması ve düzenlenmesi, genel yerleştirme işlerinin kontrol ve denetimi bu yolda yerel idare ile anlaşarak karar alınması ve uygulanması Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonlarının görev ve yetkilerindendir.

Madde 27- Komisyon, sonuç olarak görüşlerini, araştırmalarını ayrıntılarıyla birlikte ve yaptığı işleri özet olarak en geç 15 günde bir Bakanlığa ve vilayet makamına bildirmekle yükümlüdür.

Madde 28- Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonlarının malları yönetmesi bu yönetmeliğin istekleri çerçevesinde olacak, yazıların ulaştırılması yerel memurlarca yapılacaktır.

Madde 29- Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonları üyeleri atandıkları bölgedeki metrûk emvâl ve arazinin idare ve korunması ile hesap işlerinden ortaklaşa sorumludurlar.

Madde 30- Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonları, özel olarak atanmış bir başkan ile biri mülki ve diğeri de maliyeden olmak üzere iki üyeden meydana gelmiştir.

Madde 31- Haberleşme ve yazışmalar başkan tarafından yahut başkanın yerine seçtiği üye tarafından başkan namına yapılır.

Madde 32- Emvâl-i Metrûke Komisyonları başkanı, uygun gördüğü üyeyi bu yönetmelikte bulunan bir şeyin araştırma ve denetimine veyahut yapılmasına memur edebilir.

Madde 33- Emvâl-i Metrûke Komisyonları başkanına, Muhacir Tahsisatından günlük 1,5, üyelerine de 1'er lira verilir ve ayrıca görev nedeniyle çevresindeki yerlere gittiklerinde ayrıca yolluk dahi alırlar.

Madde 34- Komisyon atanmayan ve gönderilmeyen illerde bu yönetmelik hükümlerinin uygulanması mahalli hükûmatı merkeziyesine (yerel idareye) aittir.

KAYNAK: Birinci Dünya Harbi, Klasör: 361, E. Dosya No: 1030, Y. Dosya No: 1445, Fihrist No: 1-3, aktaran Genelkurmay ATASE, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918*, cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2005, sf. 139-142, 433-438; ve ayrıca Genelkurmay ATASE Arşivi, nu.1/2, kls.361, dos.1445, fih. 1-3, aktaran Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü-Yayın No: 5, Van-1990, sf. 117-121; Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü, 1915-1917*, Atatürk DTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2005, sf. 57-62; 28 Mayıs 1331 tarih, arşiv no: 1-2, dolap no: 109, göz no: 4, klasör no: 361, dosya no: 1445, fihrist no: 1-3'ten aktaran http://milliulku.com/ermenilere_ait_menkul_ve_gayrime.htm.

Belge 9- Tasfiye Kanunu

17 Zilkâde 1333 ve 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli

14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) Tarihli Kanunu Muvakkat Mucibince Âher (başka) Mahallere Nakledilen Eşhasın Emvâl (malları), Düyun (borçları) ve Matlubatı (alacağı) Metrûkesi Hakkında Kanunu Muvakkat

Madde 1- 14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) tarihli kanunu muvakkat hükmünce âher (başka) mahallere nakledilen eşhası hakikiye ve hükmiyyenin (gerçek ve tüzel kişilerin) terk etmiş oldukları emvâl (malları) ve matlubat (alacağı) ve düyun (borcu), bu husus için müteşekkil (meydana getirilen) komisyonların her şahıs için ayrı ayrı tanzim edecekleri mazbatalar üzerine mahkemelerce tasfiye edilir.

Madde 2- Birinci maddede beyan olunan eşhasın (bildirilen kişilerin) hîn-i nakillerinde (nakil edildiği zaman) mutasarrıf bulundukları (tasarruf ettiği mallarının), icâreteynli musakkafat (hem peşin hem de ileride alınacak kira ile kiralanabilen üzeri damla örtülü binalar) ve müstağalatt-ı (ve gelir getiren bağ, bahçe, han, hamam gibi) vakfiyenin (vakıf mallarının), Hazine-i Evkaf ve emvâl-i gayrimenkûle-i sâirenin (diğer taşınmaz malların) Hazine-i Maliyye namlarına kayıtları icrâ edilerek her iki kısım emvâl-i gayr-i menkûlenin mezkûr Hazine tarafından verilecek bedellerinden badettasfiye (tasfiye edildikten sonra) kalacak miktar eshabına (sahibine) îta olunur (verilir).

(22 Eylül 1332 tarihli kanunla 2'nci madde birinci fıkraya ek ibare hakkında kanun) Şu kadar ki başka mahallere naklolan bahsi geçen kişilerin yerleştirildikleri mahallerde, gecelemeleri ve ikametleriyle geçimlerini temin edebilecek derecede emlâk ve Hazineye intikal eden arazi ve Hazine arazisinden bedelsiz mesken ve arazi verilmek suretiyle yardım yapılabilir.

نومبر ۲۵۱ — آخر محله نقل ایدیلن اشخاصك اموال و دیون و مطلوبات متروكسی حقدیه قانون موقت

۱۳۳۱/۱۳

۱۷ ذی القعدہ ۱۳۳۳ ۱۳ ایدول ۱۳۳۱

[تحریر و قایم ایلدیش نشر و اصلاحی : ۱۸ ذی القعدہ ۱۳۳۳ ۱۴ ایدول ۱۳۳۱ - نومبر ۲۰۲۳]

① ماده : ۱ - ۱۴ مایس ۱۳۳۱ تاریخلی قانون موقت حکمنجه آخر محله نقل ایدیلن اشخاص حقیقه و حکمیه نك ترك ایتس اولدقلری اموال و مطلوبات و دیون بو خصوص ایچون هتشل قومیسیونلرک هر شخص ایچون آیری آیری تنظیم ایدیه جکلری مضطهلر اوزرینه محکمهلرجه تصفیه ایدیلر .

② ماده : ۲ - برنجی مادهده بیان اولان اشخاصك حین نقللرند متصرف بولندقلری اجارینلی مستقات و مستقات و ققیه نك خزینه اوقاف و اموال غیر منقولله ساثرلر نك خزینه مالیه ناملرینه قیدلری اجرا ایدیلرلرک هر ایکی قسم اموال غیر منقولله نك مذکور خزینه لر طرقدن ویریلرلرک بدللرندن بعدالتصفیه قاله حق مقداری اصحابیه اعطا اولنور .

تصحیح : نومبر : ۳۰۰

۱۷ - ۱۸ - ۱۹ - ۲۰ - ۲۱ - ۲۲ - ۲۳ - ۲۴ - ۲۵ - ۲۶ - ۲۷ - ۲۸ - ۲۹ - ۳۰ - ۳۱ - ۳۲ - ۳۳ - ۳۴ - ۳۵ - ۳۶ - ۳۷ - ۳۸ - ۳۹ - ۴۰ - ۴۱ - ۴۲ - ۴۳ - ۴۴ - ۴۵ - ۴۶ - ۴۷ - ۴۸ - ۴۹ - ۵۰ - ۵۱ - ۵۲ - ۵۳ - ۵۴ - ۵۵ - ۵۶ - ۵۷ - ۵۸ - ۵۹ - ۶۰ - ۶۱ - ۶۲ - ۶۳ - ۶۴ - ۶۵ - ۶۶ - ۶۷ - ۶۸ - ۶۹ - ۷۰ - ۷۱ - ۷۲ - ۷۳ - ۷۴ - ۷۵ - ۷۶ - ۷۷ - ۷۸ - ۷۹ - ۸۰ - ۸۱ - ۸۲ - ۸۳ - ۸۴ - ۸۵ - ۸۶ - ۸۷ - ۸۸ - ۸۹ - ۹۰ - ۹۱ - ۹۲ - ۹۳ - ۹۴ - ۹۵ - ۹۶ - ۹۷ - ۹۸ - ۹۹ - ۱۰۰

Emvâl-i mezkûreye (adı geçen mallara) dair tahaddüs edecek (meydana çıkacak) istihkak (hak ediş) ve sair deâvide (sair davalarda) Defter-i Hâkanî (Tapu Sicil) memurları hasım olur ve bu mallarda tasarrufun isbatında muvazaadan ârî olmak şartı ile (danışıklı işlemlerden temizlenmesiyle) senadât-ı Hâkaniyyenin gayrı vesâik (tapu senedinden başka belgeler) dahi muteber tutulur (geçerlidir).

Eşhas-ı mebhûsenin (sözü geçen eşhasın) tarih-i nakillerinden onbeş gün evvelki müddet zarfında icrâ ettikleri muamelât-ı ferağîyye (mülkün tasarruf ve sahipliği olma hakkını başkasına terketme işlemleri) ve muvazaa (danışıklı) veya gâbn-i fâhişin (alışverişte aldatmanın) vücudu (varlığı) bilmuhakeme (mahkemeyle) sabit olduğu takdirde ukud-u (şartlar, akitler) vâkıa fesh ve iptal olunur.

Madde 3- Zikrolunan şahısların nukut (nakitler, paralar) ve emvâl-i menkûleyi metrûkesile mevduat ve matlubatı (alacağı) birinci maddede zikr edilen komisyon reisi veya vekili tarafından cemi (toplanır) ve istirdat (geri alınır) ve tahsil ve dava (tahsil ve dava edilir) ve emvâl-i metrûkeden münâza-ün fih (davalı) olmayanlar bilmüzayede fûruht (satış) ile hasıl olan mebalîğ sahipleri namına emaneten Mal Sandıklarına tevdi olunur (yatırılır).

Madde 4- Emvâl-i metrûkeye istihkak (hakkı olan) veya nakil olunan eşhas zimmetinde matlûbat (alacağı olduğunu) iddia edenlerden Memâlik-i Osmaniyye'de mukîm olanlar işbu kanunun tarih-i mer'iyetinden itibaren iki ve Memâlik-i Ecnebiyede bulunanlar dört ay zarfında Komisyonlara asaleten veya vekâleten bilmüracaa (müracaat ederek) alacaklarını kayıd ve kabul ettirmeye ve her nevi tebligata mahal olmak üzere komisyonun in'ikad ettiği (kurulduğu) beldede bir ikametgâh irae eylemeye (göstermeye) mecburdurlar.

Bu müddetin mürurundan (sürenin geçmesinden) sonra ikame olunacak (açılacak) davâlar hakkında ahkâm-ı umumiye câri (genel hükümler geçerli) olacağı gibi deâvi-i mezkûrede (söz konusu davalarda) haklı çıkanlar işbu kanuna tevfikân (gereğince) tasfiye edilmiş olan emvâl-i metrûkeye müracaat edemezler.

Madde 5- Komisyonlar her nevi matlubat (alacağın) ve düyunun (borcun) beyyinât-ı (delillerinin) lazimesini (gerekçesini) taharri ederek tahkik (doğruluğunu araştırarak) ve bunlardan sahih (gerçek) gördüklerini kabul ile kaydettikten ve emvâl-i metrûkeye müteallik (ilgili) istihkak davalarını badelişare (yazıyla bildirdikten sonra) ahabını mahkeme-i iadesine sevkeyledikten sonra her şahsın muvazenei emvâl ve hesabatını (mal ve hesabının denkliliğini) natik (beyan eden) ayrı ayrı mazbatalar tanzim ederek bunların sureti musaddakalarım (onayını) icab eden mahallere talik (belli bir zaman asmak, göstermek) suretile alakadarana tebliğ ve nûsah-ı asliyelerini evraki müteferriasi ile (hepsiyle) birlikte müdde-i umûmiye (savcıya) isal ederler (ulaştırırlar). Müdde-i umûmi bu mazbataları tes-cil talebi ile medyunun (borçlunun) naklinden evvelki kanuni ikametgâhın men-sup olduğu bidayet (asliye) hukuk mahkemesine tevdi eyler. Ashâb-ı matlup (alacak sahibi) mazbatalara karşı tarihi ilandan itibaren on beş gün zarfında mahkemi iadesi huzurunda itiraz edebilir.

Müddet-i mezkûrenin (belirtilen sürenin) hitamında mahkeme, müddei-i umûmi hazır olduğu halde tedkikat-ı lazimeyi (gerekli incelemeyi) ifa (yapar) ve itiraz vaki olmuş ise mu'terizi (itiraz eden) ve komisyon reisini veya vekilini müstacelen (çabucak) davetle itiraz ve müdafaalarını istima ettikten (dinledikten) ve lüzum göreceği tadilatı yaptıktan sonra her mazbatayı bittescil ilam halinde madde-i atıyyeye (aşağıdaki madde) tevfikân icra olunmak üzere komisyonlara ita eyler (verir). Bu ilamların ihtiva ettiği hükümler kabili itiraz ve iade ve istinaf ve temyiz değildir (itiraz ve iade ve temyiz edilemez ve yeniden başvurulamaz).

Madde 6- İktisabı kat'iyet eden (kesinleşen) ilamat ahkâmına göre medyunların (borçluların) düyunu mümtaza ve gayr-i mümtazesinin (imtiyazlı ve imtiyazsız borçlar) mevcutlarından tamamen ve kifayet etmediği (yetmediği) takdirde düyunu mümtazası (imtiyazlı borçlar) tercih edilmek üzere garâmeten (tasfiye halinde yetmeyen parayı, alacaklılar oranında paylaşırma) tesviyesi (ödenmesi) Tasfiye Komisyonlarına ve bunların hitamı in'ikadında icra dairelerine aittir.

Madde 7- Naklolunan eşhasın emvâl-i metrûkesine işbu kanunun neşrinden mukaddem (önce) mehâkim ve devâir-i resmiyye tarafından vaz edilmiş (konulmuş) olan ihtiyatî ve icrâî hacizler keenlemyekûn (yok sayılmış) olup haczi vaz edenler (koyanlar) işbu kanun ahkâmına tâbi olacaklardır. Eşhâs-ı mezkûre (adı geçen şahıs) aleyhine mahâkimde elyem derdest-i rüyet (devam eden, görülen) davâsı olanlar komisyonlara müracaatta veya ahkâm-ı umumiyeye tevfikân (ge-reğince) takib-i davada muhtardırlar (serbesttirler).

Komisyonlara müracaat etmeyenler hakkında dördüncü maddenin son fıkrası ahkâmı cari olacaktır. Bu şahısların lehine derdest-i rüyet olan dâvâlar komisyon reisi veya vekili tarafından kezalik ahkâm-ı umumiyeye tevfikân takib ve itmam edilir (tamamlanır).

Madde 8- Komisyonların suret-i teşekkülü ile bu kanunun ahkâm-ı sâiresinin suver-i tatbikiye (uygulama tarzı) ve icrâiyyesi bir nizamname ile tâyin edilecektir.

Madde 9- İşbu kanuna tevfikân Evkaf ve Maliye Hazineleleri namlarına kayıtları icrâ kılınan icâreteynli musakkafat ve müstagalât-ı vakfiye ile emvâl-i gayri menkûle-i sâire (diğer taşınmaz mallar) muhacirîn nizamnamesine (Muhacirler Tüzüğüne) tevfikân muhacîrine meccânen (parasız olarak, bedava) tefviz ve tevzi olunabilir (dağıtılır ve bölüştürülür).

Madde 10- Bu kanunun icrasına Evkaf ve Dâhiliye ve Adliye ve Maliye Nazırları memurdur.

Madde 11- İş bu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 2'ye EK: Bu kanunun ikinci maddesine hemen birinci fıkranın devamına bir fıkra eklenir. Bununla ilgili 22 Eylül 1332'de (2 Ekim 1916) tarihli kararname gereği 13 Eylül 1331 Tarihli Tasfiye Kanun-u Muvakkatinin İkinci Maddesinin Birinci fıkrasına İbare-i Atiye İlave Edilmiştir:

“Şu kadar ki mahall-i âhera naklolunan eşhası merkumeye (adı geçen) mahall-i müretteblerinde (sıralanmış, dizilmiş) beytutet (geceleme) ve ikametleri ile maişetlerini (geçinmek için gerekli şey) temin edebilecek derecede emlâk ve arazi-i mahlûle (Hazine’ye geçen mülk) ve emiriyeden meccanen (parasız bedava) mesken ve arazi verilmek sureti ile de muavenet (yardım) olunabilir.” (*Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Tekalif-i Kanuniyye ile Said Halim ve Mehmet Talât Paşalar Kabineleri Azalarının Divan-ı Aliye Sevkleri Hakkında 5. Şubece İcra Kılınan Tahkikat*, 3. devre, içtima senesi: 5, sene:1334, cilt: 1, sf. 71).

AÇIKLAMA: 14 Mayıs 1331 Tarihli Kanunu Muvakkat Mucibince Âher (başka) Mahallere Nakledilen Eşhasın Emvâl (malları), Düyun (borçları) ve Matlubatı (alacağı) Metrûkesi Hakkında Kanunu Muvakkat, bilinen adıyla Tasfiye Kanunu’dur.

KAYNAK: *Takvim-i Vekayi*, 14 Eylül 1331, No: 2303’ten aktaran, *DÜSTUR*, Tertib-i Sanî (2. Tertip), cilt: 7, 1 Teşrin-i Sani 1330-31 Teşrin-i Evvel 1331, Der-saadet-1336, sf. 737-740; ve ayrıca, *Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Tekâlîf-i Kanuniyye ile Said Halim ve Mehmet Talât Paşalar Kabineleri Azalarının Divan-ı Aliye Sevkleri Hakkında 5. Şubece İcra Kılınan Tahkikat*, 3. devre, içtima senesi: 5, sene:1334, cilt: 1, sf. 65-71; *Sicilli Kavanini*, cilt: 16, Hazırlayan Karakoç Sarkis, 10 Temmuz 1324-15 Mart 1336, İstanbul-1936, sf. 678-679.

Belge 10- Rum Emvâlini Tasfiye Talimatnamesi ve Zeyli

İstanbul, Bab-ı Âli Caddesinde Garoyan Matbaası’nda 1334’te basılan broşürün ismi:

Rum Emvâli Metrûkesinin Sureti İdare ve Muhafazasına Dair 8 Şubat 331 Tarihli Talimatname ve Zeyli.

Broşürün birinci kısmında 21 Şubat 1916 tarihli Talimatname ve ikinci kısmında da 20 Mart 1918 tarihli Talimatname Zeyli yer alıyor.

Sadece ‘I- 21 Şubat 1916 Tarihli Talimatname’ ve ‘II- 20 Mart 1918 Tarihli Talimatname Zeyli’ ara başlıkları ben ekledim, bunun dışında Rum emvâliyle ilgili talimatname ve zeyli aynen aşağıdadır:

I- 21 Şubat 1916 Tarihli Talimatname

Rumlardan Metrûk Emvâlin İdare ve Mufazasına Dair 8 Şubat 331 (21 Şubat 1916) Tarihli Talimatname Suretidir

1- Rumlardan metrûk emvâl iki kısımdır. Birincisi kable’l-harp (harpten önce) suret-i katiyede Yunanistan’a firar ve hicret etmiş ve ikincisi de lüzum-ı zaruret-i askeriye ve siyasiyeye mebni (askerî ve siyasi gereklerden dolayı) muvakkaten ahir

روم اموال متروکه سنک صورت اداره و محافظه سند دائر

۸ شباط ۳۳۱ تاریخی

تعلیماتنامه و ذیلی

BAŞKENTLİK
OSMANLI
ARŞIVI

14/82

استانبول

پاپ عالی جاده سنده کاروان مطبعه

۱۶۳۵

mahalle (geçici olarak başka mahallere) nakledilmiş eşhasa (sürülmüş kişiye) aid menkul ve gayr-i menkul emvâldir.

2- Birinci kısmı dâhil olan eşhasa aid emvâl ve emlâkin, Yunanistan'dan hicret eden İslamların emlâkiyle mübadelesi hususu devleteyn beyninde (devletler arasında) mün'akid (iki tarafça resmen kabul edilmiş) Muhtelit Mübadele Komisyonu'nca tezekkür edilmiş (konuşulmuş) ve esas itibariyle kabul edilmiştir.

3- Emvâl-i menkûle meyanında (arasında) bulunacak olan âlet ve edevat-ı ziraiye ve sınaie ve hayvanat sened mukabilinde ve usul-i mahsusası dairesinde muhacirine ve dikiş makineleriyle çıkırık ve destgah (dokuma) ve buna mümasil (benzeyen) el ve ev işleri âlet ve edevatı tercihen muhacirinden dul kadınlar ile bikes (kimsesiz) kızlara tevzi olunacaktır (dağıtılacaktır).

4- Emvâl-i menkûle meyanında (arasında) mevcut ve evvelce mürsel (gönderilmiş) listede dâhil olub, cihet-i askeriyece talep olunacak eşya, senedat-ı mahsusa mukabilinde (özel senet karşılığında) verilecek ve birinci kısma dahil eşhasa aid emvâl-i menkûle-i saire bi'l-müzayede (açık artırmayla) satılarak esmanî (bedeli), ashabı (sahibi) malum olduğu (bilindiği) takdirde ashabı (sahibi) namına, olmadığı takdirde eşyanın bulunduğu köy namına emaneten ve Dâhiliye Nezareti emrine Ziraat Bankalarına tevdi edilecektir (verilecektir). İkinci kısma dâhil eşhasa aid emvâl-i menkûle, mütebakiye (geri kalan) ise aynıyla kiliselerde ve depolarda muhafaza olunacaktır.

5- Emvâli gayri menkûleden kasabat ve kurada (kasaba ve köylerde) mevcut mebanî (binalar, yapılar) ahiren tebliğ edilmiş olan kanun-ı sani sene 330 ve 14498 numarolu tahrirat-ı umumiye (genelge) ahkâmına (hükmüne) tevfikân (uyarak) ve usul-i mahsusası (özel yöntem) dâhilinde muhacirine tevzi olunacaktır (dağıtılacaktır).

6- Muhacirine tevzi olunmayan mebanî (dağıtılmayan bina ve yapılar) ile fabrika, dükkân, değirmen, depo gibi akaret kısa vadelerle icara rabt edilecektir (kiriya verilecektir).

7- Emvâl-i gayr-i menkûlenin muhacirine tevzii (dağıtılması) esnasında muhacirin kabiliyet-i sa'y (çalışma kabiliyeti) ve imarıyla, ahval-i sabika-i (geçmişteki), içtimaiye (sosyal) ve iktisadiyesi (ekonomik) ve ihtisasat-ı ziraiyeleri (tarımsal işi) nazar-ı itibara (dikkate) alınacaktır.

8- Muhacirine tevzi edilecek (dağıtılacak) eşya ile cihet-i askeriyece verilecek emvâlin nev' ve miktar ve kıymetini mübin (açık) muntazam (düzgün) defter tutulacağı gibi, tevzii edilecek gayrimenkul emvâl için dahi ayrıca kayd ve defatir tesis edilecek (kayıt ve defter tutulacak) ve muhacirine tevziyat vaki oldukça (dağıtımlar ve paylaştırmalar yapıldıkça), tevzii olunan mahallin muvakkaten tasarrufunu natik (dağıtımın yapıldığı mahalde, geçici olarak sahip olduğunu beyan eden) muhacirin yedine merbut (adına belirlenmiş) numune vechle vesika tanzim ve ita olunacaktır (örnek vesika düzenlenecek ve verilecektir).

9- Tevzi edilen (dağıtılan) bağ, bağçe ve zeytinlik gibi sanayi-i ziraiyeye muhacirinin adem-i vukufları (muhacirin bilgisinin yetmemesi) halinde maaş ve yevmiyeleri muhacirin tahsisatından verilmek üzere mütehasıs, usta ve ameleler

istihdam olunarak muhacirinin bu şube-i ziraate (ziraat şubesinde) ten'islerine (alıştırılmasına) çalışılacaktır.

10- İkinci kısma dâhil olan eşhasa ait emvâl-i gayri menkûle tevzii edilme-yerek (dağıtılmayarak) muhafaza olunacaktır. Ancak sahilde boş kalan köylerin metrûk bir halde bırakılması gayr-i caiz (kabul edilemez) ve sevhil-i Osmaniyede (Osmanlı kıyılarında) anasır İslamın teksir ve teksifi (İslam ögesinin çoğaltılması ve yoğunlaştırılması) siyaset-i hazıra icabından (iskân siyaseti gereği) olduğu ci-hetle (sebebiyle) buralara şimdiden muhacirin-i İslamiye yerleştirilecektir.

11- Ademi avdetleri takarrür eden (dönmeleri yasaklanan) mahaller ahalisin-den olub da Yunanistan'a hicret etmeyerek Memaliki Osmaniyede kalan Rumların gayr-i menkul emlâki ikinci kısma dahil eşhasa ait emvâl ve emlâkin misillü (ben-zer) muameleye ittiba ettirilecektir (tabi olacaktır).

12- Mevadı salifenin (geçmiş maddelerin) hüsn-i tatbik ve icrası (iyi uygulan-ması ve yerine getirilmesi) ve mebanî ve arazi-i metrûkenin (binalar ve bırakıl-mış arazinin) muhacirine tefrik ve tevziiyle (ayrılması ve dağıtılmasıyla) beraber emvâl-i menkûlenin bey'i muamelatı (menkul eşyanın satılması işlemi) Tasfiye Komisyonu mevcut olan mahallerde Tasfiye Komisyonları ve Tasfiye Komisyon-ları bulunmayan mahallerde mahallin en büyük mülkiye memuru riyasetinde müteşekkil (meydana getirilen) Muhacirin Komisyonları tarafından takib ve icarî kılınacak ve muhacirine ait âlet ve edevat-ı ziraiyenin tedarik ve arazinin tevzii muamelatında muhacirin müdür ve memurları dahi bulundurulacaktır.

13- Hadise-i hicret ve nakl esnasında telef ve ziyaa uğrayan (hicret ve nakil esnasın-da yok olan ve zarar eden) emvâlin tazmini (malın karşılanması) hususunda hüküme-te hiçbir gûna (türülü) mesuliyet-i maliye (mali sorumluluk) terettüp edemeyeceğinden (yüklenemeyeceğinden) eşya-yı zayiaya müteallik (eşyanın zararına bağlı) maddiyat red olunacak ve emvâl-i gayr-i menkûleye ait müddeayat (taşınmaz mala ait iddialar) dahi mübadele keyfiyetinin katiyet takarrür (mübadelelerin kesinlikle gerçekleşmesi kararı) ve icrasına (yerine getirilmesine) kadar tavik edilecektir (geciktirilecektir).

II- 20 Mart 1918 Tarihli Talimatname Zeyli

Rum Emvâl-i Metrûkesinin Suret-i İdare ve Mufazasına Dair 8 Şubat 331 Ta-rihli Talimatname Zeylidir

Yunanistan'a firar ve hicret etmiş ve ahval-i harbiye dolayısıyla cihet-i askeri-yece gösterilen lüzum üzerine mahal-i ahara nakl olunmuş bulunan Rumlardan metrûk emvâl-i menkûle ve gayr-i menkûlenin idare ve muhafazasına müteallik (ilişkin) muamelatın kema-kan (işlemleri eskisi gibi) Dâhiliye Nezareti'nce ifası Meclis-i Vükelâ (hükümet) kararı iktizasından (gereğinden) bulunduğu şeref-va-rid (şerefle gelen) olan 15 Mayıs sene 333 tarihli tezkere-i samiye ile tebliğ bu-yurulmuş olmağla metrûkat-ı mezkûresinin (belirtilen bırakılmış) hüsn-i idare ve muhafazasını ve kuyudat-ı muntazama tesisle merkeze malumat muvazzaha

(açıklanmış) itasını temin edebilmek üzere beş kısma ayrılan hususâtı atıye mevcut talimatnameye tarifname suretinde tezyil kılınmıştır (eklenmiştir).

1'inci kısım: Metrûkatın suret-i idaresi

2'nci kısım: Metrûkatın tarz-ı tesellüm (teslim alma tarzı), tahrir ve muhafazası

3'üncü kısım: Metrûkata ait varidatın suret-i tahakkuk ve tahsili

4'üncü kısım: Metrûkata ait sarfiyatın şekl-i icrası

5'inci kısım: Metrûkata müteallik hesabat ve merkeze verilecek malumat

1'inci kısım: Metrûkatın Suret-i İdaresi

Rumlara ait muamelat ve hesabat-ı Tasfiye Heyeti [Tasfiye Komisyonu] bulunan mahallerde mezkur (belirtilen) komisyonlar marifetiyle tedvir olunacak (yönetilecek) ve buralarda muhacirin müdür veya memuru var ise Rum emvâl-i metrûkesi işlerinde komisyonda aza sıfatıyla hazır bulunacaklardır.

Tasfiye Heyeti bulunmayan mahallerde en büyük mülkiye memurunun riyaseti altında içtima etmekte bulunan Muhacirin Komisyonları marifetiyle idare olunacak ve buralarda tasfiye memuru var ise, komisyonda aza safiyle bulunacaktır. Muhacirin idaresi teşkilatı mevcut olan mahallerde Tasfiye Heyeti olmadığı takdirde muamelat-ı hesabiye muhacirin müdür veya memuru maiyetindeki hesap memuru marifetiyle tedvir olunacak (yönetilecek) ve muhacirin idareleri bulunmayan yerlerde dahi intizam hesabâtı temin için tasfiye veya muhacirin komisyonları maiyetinde birer hesap memuru istihdam edilecektir.

Rumlara ait muamelat ile iştigal etmek üzere içtimai edecek komisyonlarda bulunacak azaya vilayetlerde seksener, elviyede (sancaklarda) altmışar ve kazalar ile nevahide kırkar kuruş yevmiye verilecek ve rüesa için bu miktarın nısfı (yarısı kadar) zam edilecektir. Şehri azami sekiz içtimai için yevmiye verilebilir. Lüzumunda istihdam olunacak memurların yevmiyesi yetmişbeş ve hademe ve sairenin yevmiyeleri yirmi kuruşu tecavüz etmeyecektir.

Ancak evvel emirde bunlar esamisi ile (isimleriyle) memuriyet-i sabıkalarını ve uhdelerine tevdi icab eden hizmetin nevini ve itası münasip görülen yevmiye miktarını mübin (açık) bir cedvel irsaliyle nezaretten mezuniyet istihsali şarttır.

Cevabın vüruduna (gelişine) kadar hidematın (işlerin) tehiri caiz (ertelenmesi uygun) olamayacağından kable'l-istizan (yetki istemeden önce) azami bir mah (ay) muvakkaten istihdam edileceklerdir.

Rumlara müteallik mesailin Tasfiye Komisyonları rüesası (reisleri) tarafından doğrudan doğruya Dâhiliye Nezaretinden istifrası (sorulması) icab edip Rum metrûkatına ait hususât için Maliye Nezaret-i celilesine müracaat edilmeyecektir.

2'nci kısım: Metrûkatın Tarz-ı Tesellüm, Tahrir ve Muhafazası

1- Rum metrûkatını idare edecek heyetin, evvel emirde (işin başlangıcında) vergi ve tapu idarelerinden Rumların emvâl-i metrûke gayr-i menkûlelerinin mu-saddak (tasdik edilmiş) bir defterini talep etmeleri lazımdır.

İş bu defterde emvâli gayr-i menkûlenin sokak veya mevkii ve hane veya tahrir numarası ve kıymet tahririyesi ve hisseli ise miktarı ve heyet-i hazırası ve sahipleri esamiyesi (isimleri) muvazzahan (açıklanmış) muharrir bulunacaktır. Ahalisinin kâmilin (tamamen) nakli hasebiyle hali kalmış (boşalmış) olan kura (köy, kasa-ba) defterlerinin tanziminde vergi, esas defterlerindeki sıra ve tertip ve emlâkin mutasarrıf-ı hakikisini (emlâki gerçekten kullanan) mübin (açık) hulasa ve tahsilat müfredat (ayrıntılı) defterlerindeki kayıt ve meşruhat (açıklamalar) nazarı dikkate alınacak ve civar-ı diğer kura ahalisinden müsinn (yaşlı, ihtiyar) ve mevsûku'l-kelim (sözlerine güvenilir) zevatın malumatlarına da müracaat edilecektir.

İş bu tarifnamenin tarih-i tebliğine (tebliğ tarihine) kadar memurin-i mülkiye veya maliye veya Tasfiye Komisyonları tarafından icara rabt edilmiş metrûkatın (kiraya verilmiş gayri menkûlün), envaiyle icarat-ı şehriye ve seneviye mikdarı ve icara müteallik (kiralamaya ilişkin) müzayede kaimeleriyle (açık artırma resmî kâğıtlarıyla) mukavelenameler ve emvâl-i mezkûreden (belirtilen malın) sinin-i sabika (geçmiş yıllar) ve haliyede eşya fûruhatı (sahipsiz eşya satışı) vesaire suretiyle tahsil edilmiş ne mikdar meblağ var ise mikdar ve tarih ve mahal-i tesellümelerini (teslim almalarını) ve kimlere aid olduğu ve müstecirlerin esamiyesini (kiracıların ismini) mübin (açık) (1) numaralı numune vechile bir kati cetvel ve şimdiye kadar Ziraat Bankası'na veya ahar mahalle Rum metrûkatı hasılatı olarak tevdi kılınmış (ödenmiş) mebalighden vaki olan sarfiyat için dahi (2) numaralı numune vechile bir defter tanzim edilecektir.

(1) numaralı numuneye tevfikân (uygun olarak) tanzim edilecek defter şimdiye kadar tahsil ve Ziraat Bankası'na veya ahar mahalle tevdi kılınmış meblağ miktarı ile cihet-i askeriyeye veya devair-i muhtelifeye (muhtelif dairelere) teslim edilmiş eşya vesaire bedelatı miktarını irae edeceği (göstereceği) cihetle, defterde Ziraat Bankası'na teslim edildiği gösterilen meblağ miktarının kuyuda mutabık (kayda uygun) olup olmadığa dair bankaya ve ahar mahallerdeki meblağ miktarı hakkında da o idareye şerh (açıklama) verdirilerek mutabık görüldüğü (uygun olduğu) halde iş bu miktardan Ziraat Bankası'ndaki mebaligh icmal defterinin birinci ve ikinci kısımlarına ve ahar mahalde bulunacak mebaligh yalnız birinci kısmına kayıt ve bu miktarlar için koçanına merbut (ilişkin) kalmak üzere bir kıta makbuz ilm ü haberi (alındığını gösteren belge) ve yalnız Ziraat Bankası'na mevdu (bırakılmış) mebaligh için bir kıta tahsil müzekkeresi imlâ edilecek (doldurulacak) ve devair-i muhtelifeye (muhtelif dairelere) verilmiş eşya ve saire bedelatı için takibat-ı lazımede bulunulacaktır (gerektiğinde kovuşturma yapılacaktır).

(1) numaralı defterde münderiç (yer alan) sarfiyattan Ziraat Bankası vasıtasıyla vaki olan tediyat yekûnu (toplam ödeme) icmal (genel toplam) defterinin üçüncü ve dördüncü kısımlarına ve ahar mahalden vaki olan sarfiyat dahi yalnız dördüncü kısmına kayd olunacak ve müfredatı hesab-ı cari defterinde ait olduğu hesaplara geçirilecektir. Bu gibi evvelce vaki olmuş sarfiyat mecmuu (toplamı) için dahi bir kıta istihkak (hak kazanma) varakası tanzimi icap ettiği gibi bankadan

Kıymeti üç bin guruşa kadar eşyanın perakende suretiyle fûruhtu caizdir (satışı uygundur). Ancak on beş gün zarfında perakende suretiyle bir mahalde satılacak eşya kıymetinin iki yüz lirayı tecavüz etmemesi şarttır.

Toptan satış yapılacağı zaman keyfiyet-i müzayede vesait-i mevcude ve münasibe ile ahaliye ilan olunarak ve icabında civar mahallere de bildirilerek muayyen zamanlarda çarşı pazar mahallerinde alenen icra edilecektir.

Müzayede neticesinde ihalenin icrası takarrür ettiği takdirde komisyon heyeti tarafından satılan eşyanın nevini, evsafını, ebatını, miktarını, bedel-i ihalesini ve eşyayı alan zatın muvazzah (açıkça) adresini mübin (açık) tanzim edilecek müsel (arka arkaya gelen) numaralı mazbata ile ihale-i katiye muamelesinin icrası ve bu mezabitin (mazbatanın) evrak-ı müsbete makamında komisyonca muntazaman hıfzı lazımdır.

Eşya fûruhtundan hâsıl olacak mebalîğ satış memurları nezdinde üç günden fazla durmayacak ve satış memurları eşya esmanım (bedelini) tevdi ettiklerine dair komisyondan alacakları makbuz ilm ü haberinin numara ve tarihini satış defterine kayıdedecektir. İnde'l müzayede (müzayede yapıldığında) zuhur edecek talibin teklifi muvafık (uygun) görülmediği halde lede-l-icap (gerektiğinde) hasılât ve mezruatın (ekinlerin) emaneten idaresi caizdir. Satılan eşya bedeli hakkında yapılacak muamelat tarifnamenin üçüncü kısmında tafsilat muharrerdir (yazılıdır).

6- İcar muamelesi. Komisyonun teşekkülünden evvel icara rabt olup evrak esasiyesi memurin-i aidesi tarafından komisyona devr ve teslim edilmiş evrak yegân yegân (tek tek) tetkik ve talimatnamenin beşinci kısmında muharir (4) numaralı numuneye tevfikân defterine kayıt edildikten sonra mukavele veya şartname veya mukarrerattaki (karar verildiği) tarihi icarın hitamında emvâl-i mezkura emlâk-i emiriyenin icarı hakkındaki şeraite tevfikân bi'l-müzayede talibine icar edilecek ve henüz icare rabt edilmemişler hakkında dahi bu suretle muamele ifa olunacaktır. İcar mukaveleleri azamı (büyüklüğü) bir senelik akit edilmelidir. Hükümetçe lüzum-ı kati görüldüğü takdirde fesh olabilmek şartıyla lede-l-icap (gerektiğinde) üç senelik icar mukavelesi akdi caizdir.

Mukavelenin esna-yı akdinde kiraya verilen ebniye (binalar, yapılar) veya arazinin hal-i hazır ve derununda (içinde) mevcut demirbaş eşya ve gayr-i kabil-i nakl olmasına bırakılan emvâl-in cinsi ve miktarı hakkında mümkün mertebe fazla malumatın mukaveleye derci ve müddet-i icarı zarfında vaki olacak hasaratın hitam-ı mukavelede kolaylıkla meydana çıkarılması ve müstecire (kiracıya) tazmini ettirilmesi esbabının temini lazımdır.

İcar ve isticara (kiraya verme ve kiralama) müteallik müzayede kaimleri komisyon mahsusunca ihzar (hazır) ve müzayede muamelası ifa edildiğinden sonra ihalesi icra ve tasdik kılınmak üzere mecalis-i idareye tedvii olunacaktır.

İcar bedelatının suret takip ve tahsili tarifnamenin üçüncü ve beşinci kısımlarında muharrerdir.

7- Tamirat muamelesi. Mebani-i metrûkeden tamirinden sarf-ı nazar kabil olmayacağı fen memuru raporu ile tebeyyün edeceklerin (meydana gelecek) hal-i

mukaddime (öncelikle) alınmış meblağ için bir kıta me'huzat (alınan paranın) varakası tanzimiyle koçanlar da hıfzı lazımdır (saklanacaktır).

2- Esmanı (bedeli) bu suretle nakde tahvil edilmiş (çevrilmiş) emvâl-i gayri menkûle icar (kira) vesaire bedelatı ile fûruhat olunmuş (satılmış) eşya-yı menkûle esmanından (taşınır eşyanın bedelinden) maada (başka) mazbata mukabilinde cihet-i askeriye, mekatib-i muhtelifiye (muhtelif mekteplere), muhacirin idarelerine, iâşe komisyonlarına, belediyelere ve sair şuuat-ı idareye-i (idare şubelerine), hükûmete teslim ve ita edilmiş (verilmiş) emlâk ve eşyanın envai ve kıymetini mübin (açık) bir cetvelin vesaiki ile birlikte salif-üz-zıkr (bildirilen) eldeki (2) numaralı deftere rabtı (eklenmesi) ve işbu matlubatın devair-i iadesi (dairelere ait alacağın) tahsisatından (kazançtan) talep ve tahsili iktiza eder (gerekir).

3- Emvâl-i gayri menkûlenin birinci maddede muharrer olduğu vechile tanzim edilecek deftere göre ve eşya-yı menkûlesinin de (3) numaralı numuneye tevfikân (uygun olarak) ihzar edilecek (hazırlanacak) nüshateyn mazbata mukabilinde tesellümü lazımdır (alınması gerekir). Mazbatanın birisi komisyon nezdinde kalmak ve diğer nüshası eşyanın mütesellimine (alana) verilmek icab eder (verilmesi gerekir).

4- Tesellüm edilen (teslim alınan) eşyanın gayri-i muntazam bir halde ötede beride hıfzı (saklanması) caiz olamayacağından manifatura ve tuhafiye eşyaları ile hane eşyalarının ve sair metrûkatın bulunduğu mahaller mahfuz ise bu yerlerde değilse mebanî metrûke arasından eşya muhafazasına elverişli olmak üzere intihab edilecek (seçilecek) binalarda hıfzı icab eder. İnde'l-hace (gerektiği zaman) depo olarak istimal edilecek (kullanılacak) işbu mebanîye emsaline kıyasen temin edilecek bedel-i icarın (kiralama bedeli) masarif meyanında tediyeyle ashab-ı (sahibi) emlâk namına matlup (alacak) kayıd edilmesi muktezidir (gerekir).

Bu gibi depoların pencerelerinin haricinden içeri girilemeyecek surette tahakkümü (sağlamlaştırılması), eşya bulunan oda kapılarının daima komisyon mühürle temhiri (mühürlenmesi) ve komisyon azasından la-ekal (en az) iki zat bulunmadıkça her ne sebeple olursa olsun odaların küşad edilmemesi (açılmaması) ve lüzumu kadar bekçi istihdamıyla anbara ithal edilmiş eşyanın ziyasına katiyen meydan verilmemesi lazımdır.

Mevcut zeytinlikler ile bağların harab olmamasına ve hepsinin sureti muntazamada tımar ve imarına ihtimam ve itina etmek ve bilumum metrûkattan iktisaden azamî menfaat teminine çalışmak Rum metrûkatım idareye memur zevatın akdem (öncelikli) vazifendendir.

5- Satış muamelesi. Hüsn-i muhafazasına (iyi korunması) imkân olmayan eşya ile mütesariü'l-fesad mevadd (çabuk bozulan maddeler) fûruhat edilecek (satılacak) ve satış her halde alenen ve bi'l-müzayede (açık artırmayla) icra kılınacaktır. Müzayede eşya-yı emiriye fûruhtu hakkındaki esasata tabii olacak ve müzayedede dahil olanlar teminat akçası itasına mecbur tutulacaklardır.

aslisini muhafaza etmek üzere tamirleri caizdir. Ancak tamirat için evvel emirde mebani-i emiriye inşaat ve tamirâtı hakkındaki nizamnameye tevfikân keşf-i evvelinin tanzim ettirilmesi ve beher hane için beş bin guruşu tecavüz edecek tamiratın ifasından evvel keşifnamesinin nezarete irsaliyle (gönderilmesiyle) mevzuniyet istihsali (izin alınması) lazımdır.

3'üncü kısım: Metrûkata Aid Varidatın Suret-i Tahakkuk ve Tahsili

8- Rum metrûkatına müteallik varidat eşyanın bi'l-müzayede talibine ihalesi, icara verilmiş mebani ve arazi ve sairenin bedel-i icar vadesinin hulûlü (gelmesinde) zeytinlik, bağ ve emsali mahallerde mahsulün iktitafı (toplanması) suretiyle tahakkuk eder. Bedelat-ı mezkûre ba'de't-tahsil (tahsilattan sonra) beşinci kısımda muharrer tarifata göre icmal ve hesab-ı cari defterlerine kaydolunur.

9- Her ne suretle ve her nereden tahsil edilirse edilsin Rum metrûkatmdan alınarak beşinci kısımdaki tarifata tevfikân icmal defterine kayıd edilecek meblağ için paranın alındığı zat veya idareye numunesine tevfikân bir kıta makbuz ilm ü haberi ita edilecek ve tahsil edilen mebalîğ hesap memuru nezdinde hıfz olunacaktır.

Bu suretle vaki olan tahsilattan teraküm edecek (toplanacak) nakit yekûnu iki yüz liraya baliğ oldukça ashabı namına veya ashabı malum değilse eşyayı bulunduğu köy veya mahalle namına emanete Dâhiliye Nezareti emrine (5) numaralı numune vechle tanzim edilecek tahsil müzekkeresi ile derhal Ziraat Bankasına tevdi olunacaktır.

Tahsilat iki yüz liradan noksan olduğu zamanlarda dahi on beş günde bir mevcut akçe behemehal (mutlaka) bankaya yatırılacaktır. Kasa mevcudu meyanında bulunacak varidat akçe 200 lirayı katiyan tecavüz ettirilmeyecektir. Rum metrûkatı hasılatı her ne kadar hesap memurları tarafından hıfz edilecek ise de Muhacirin veya Tasfiye Komisyonları rüesası tarafından intihap edilecek (seçilecek) bir iki zat marifetiyle sandık mevcudu tadat ve teftiş ettirilecektir (sayılacak ve denetlenecektir). Kayudatın adem-i intizamından (düzensizliğinden) hesap memurları mesul olacaktır.

4'üncü kısım: Metrûkata Aid Sarfiyatın Suret-i İcrası

10- Metrûkattan mevcut mebalîğdan sarfiyat icrası için evvel emirde tahakkuk muamelatından ifası lazımdır. Maaş, harcırah, ücürat için hizmetin ifası, mübayaatte (satın almada) eşyanın numunesine ve şeraitine muvafık surette teslim (teslim alınması), inşaat ve tamiratta ameliyatın mukarrer şeriat-ı fenniye dairesinde icra kılındığına dair fen memuru raporu tahakkuk muamelesini ikmal eder (tamamlar).

11- Rum metrûkatından mevcut mebalîğden para sarf edilebilmesi evvel emirde (6) numaralı numune vechle bir kati istihkak varakasının tanzimine ve işbu varaka zirinin (aşağısı) komisyonca tasdikine mütevakkıftır (bağlıdır). Tanzim ve

tasdik olunan varakaya mukabil sahib-i istihkaktan alel usul (gereğince) pullu bir kati senet alınarak icmal defteri ile masrafın hangi şahsa ait olduğu malum ise o adamın hesab-ı carisine ve değilse ashâbı meçhul olanların hesabına bâde'l-kayd para tediye ve tediye evrak-ı müsbetesi icmal defteri tediye numara ve tarihi sırasıyla muntazaman bir arada hıfz edilecektir.

12- Ziraat Bankası'na mevdu (verilmiş) mebalîğden bankaca müteferrik (ayrılmış) surette tediyeatta bulunamayacağından davalı paranın hesab-ı cariye mahsuben (7) numaralı numuneye tevfikân tanzim olunacak me'huzat (alınan para) varakası mukabilinde bankadan ahzı (alınır) ve sarfiyatın bu paradan ifası icab eder. Bankadan her defasında azami iki yüz liraya kadar para alınıp sarf edildikçe tekrar bu miktar ahz edilebilecektir (alınabilecektir).

5'inci kısım: Mutrukata Müteallik Hesabat ve Merkeze verilecek Malumat

13- Makbuz ilm ü haberi. Rum emvâl-i metrukeleri hasılatından her ne nam ile olursa olsun tahsil olunan mebalîğ mukabilinde ashâb-ı teslimata numunesine tevfikân makbuz ilm ü haberi ita edilecektir (belgesi verilecektir). (8) numaralı numunenin tetkikinden anlaşılacağı vechle makbuz ilm ü haberi alınan mebalîğın miktarını, kimden ahz olunduğunu (alındığını), kime ait ve ne hasılatı olarak alındığını irae edecek (gösterecek) ve müteselsil cilt ve varak numaralarını ihtiva eyleyecektir. Tahsil olunan mebalîğın Ziraat Bankası'na teslimine dair bilahare tanzim olunacak tahsil müzekkeresinin tarih ve numarası makbuzun dip koçanına yazılacaktır.

Mahbuz ilm ü haberlerine alman paranın miktarı nazar-ı itibara alınmayarak alelumum (genel olarak) devair-i resmiye makbuzatına mahsus yirmi paralık pul ilsak olunduktan (yapıştırıldıktan) sonra varaka (Tasfiye Komisyonu bulunan mahallerde komisyon reisi ile hesap memuru) (Muhacirin Komisyonlarından muhacirin müdür veya memuru ve muhacirin teşkilatı olmayan mahallerde komisyon azasından bir zat ile hesap memuru) tarafından imza ve mühr-i resmi ile tahtim edilecektir (mühürlenecektir). Makbuz koçan dipleri kendisinden para alman zata imza ettirilmek lazımdır.

14- Tahsil müzekkeresi. İş bu cildin birinci kısmı mahalleri Ziraat Bank şubelerine ita kılınan mebalîğın tahsili müzekkeresi olup muntazaman cilt ve varak numaraları vaz' edilerek istimali (kullanılması) muktezidir (gereklidir). (5) numaralı numunelerde görüldüğü vechle bankaya tevdi olunan miktar ale'l-müfredat birinci sütuna paranın hangi şahsa aid ve hasılatın neye müteallik olduğu ikinci ve üçüncü sütunlara kayıd olunacaktır. Ashâbı malum olduğu takdirde (2) numaralı sütuna köy veya mahale ismi yazılacaktır. İş bu varaka zirinin (aşağıdaki) makbuz ilm ü haberleri misillü (benzer gibi) imza tahtimi (mühürlenmesi) iktiza eder (gereklidir).

15- İkinci kısımı dip kocanıdır. İş bu kısmın birinci, ikinci, üçüncü sütunları birinci kısmın aynıdır. Dördüncü sütuna bankaya tevdi olunan para kimin hesab-ı carisine ait ise ve eşhasın hesab-ı cari defterindeki sahife numarası vaz' edilecektir.

16- İstihkak varakası. Emvâl-i metrûke hasılatından sarfiyat icrasına lüzum görüldüğü zamanı evvel emirde (6) numaralı numuneye tevfiikan uygun olarak bir kıta istihkak varakası tanzimi lazımdır. Numunesinden anlaşılacağı vechle işbu varaka tediyesi icab eden mebalîğ miktarını sahib-i istihkakın ismini, paranın sebebi itasını (verilmesi sebebinin) irae edecek (gösterecek) makbuz ilm ü haberleri misillü (benzer gibi) imza olunacaktır. İstihkak varakasına Muhacirin veya Tasfiye Komisyon rüesası tarafından (verile) işaretiyle vaz' edilmedikçe katiyen tediyatta bulunulmayacaktır. Evrakı müsbete meyanında bu gibi işaretsiz senedata tesadüf olunduğu takdirde kabul olunmayarak muhteviyatı hesap memurları namına zimmet kayd edilecektir. Varakaya [verile] işareti ve imza vaz' ettirildikten sonra tediyat icra olunacak ve varakanın zirine (aşağısına) verilen miktarı ile icmal defterinin tediyatı sıra numarası ve tediyat tarihi yazılacaktır. Dip koçanı aynı vechle imlâ ve icmal defterinin tediyat sıra numarasıyla tediyat tarihi işaret olunacaktır.

17- Me'huzat (alman para) varakası. Ziraat Bankası'ndan para alabilmek için behemehal (mutlaka) me'huzat varakası tanzimi ve bankaya tevdiî icab eder. Me'huzat varakası ita edilmedikçe para verilmemesi Ziraat Bankası idare umumiyesinden bank şubasına tebliğ edildiği cihetle me'huzat varakası tanzim edilmeksizin para ahzı için bankaya müracaat edilmemelidir. (7) numaralı numunenin tetkikinden anlaşılacağı vechle me'huzat varakası iki kısımdan ibaret olup, birinci kısmı ba'de'l-ımla (doldurduktan, yazdıktan sonra) Ziraat Bankası'na verilecek ve diğeri koçanın dan hıfz olunacaktır. Tahriri icap eden hususat varakada muvazzahan (açıklanmış) münderiç bulunduğu cihetle fazla tafsilat itasına lüzum görülmemiştir. Varakadaki cilt ve varak numaralarının muntazaman yürütülmesine ihtimam lazımdır.

18- İcmal defteri. İşbu defter dört kısımdan mürekkeptir. Birinci kısım Rum metrûkatından vaki olan tahsilatı, ikinci kısım, tahsilat-ı mezkûreden Ziraat Bankası'na tevdiatı, üçüncü kısım, bankaya mevdu mebalîğden sarf olunmak üzere alman miktarı ve dördüncü kısım bankadan alman mebalîğden vaki olan sarfiyatın müfredatı ve işbu tediyatın müteallik (ilişkin) miktarıyla eşhasa ait kısmı irae eder (gösterir).

9 numaralı numuneden anlaşılacağı üzere birinci kısma makbuz ilm ü haberi itası mukabilinde tahsil olunan mebalîğ tarih ve numara sırasıyla kayıd olunacaktır ve makbuzların yekûn-i umumisi ile işbu birinci kısmın yekûn-i umumisi yekdiğerine mutabık olacaktır.

19- İkinci kısım: Tahsilat-ı mezkûreden Ziraat Bankası'na vuku bulan tevdiatı irae eder. Tahsil edilerek müfredatı defterin birinci kısmına kadar olunan mebalîğ yekûnu iki yüz liraya balîğ oldukça işbu ikinci kısma kadar ve tahsil müzekkeresi mukabilinde bankaya tevdi olunarak bankadan alınan makbuz ilm ü haberinin numara ve tarihi sütun-ı mahsusuna işaret edilecektir. İkinci kısımda muharir mebalîğ yekûnu ile tahsil müzekkereleri yekûnu yekdiğerine tekabül edecektir.

20- Üçüncü kısım: İcab eden hususata sarf olunmak üzere mehzat varakası itası suretiyle bankadan alman meblağın kaydına mahsusdur. Birinci sütuna alı-

nan para miktarı. İkinci sütuna mükabilinde verilen mehuzat varakası cild ve varak numerosu kayıd edilecek ve işbu kısmın yekûnu ile mehuzat varakaları yekûnu yek diğerine müsavi (eşit) olacaktır.

21- Dördüncü kısım: Bankadan alınan mebalığden vaki olan sarfiyatın müfredatını ve işbu tediyaatın umuma müteallik miktarıyla eşhasa aid kısmı irae eder. Birinci sütunu tediye olunan para miktarını gösterir; ikinci sütuna gelince, Rumlar için vaki olan sarfiyat ya memur yevmiye ve harcırahı, kırtasiye mahrukat (yakılacak odun, kömür) ve saire masarifatı misillü hiçbir şahsın doğrudan doğruya hesabına taalluk etmeyerek (ait olmadan) Rum emvâlinin idaresine müteallik hidemat-ı umumiye ve müşterekenin (iştirak edenin, ortağın) ifası için tahakkuk eder ki bu halde tediye olunan meblağ miktarı defterin ikinci (umuma müteallik sarfiyat) sütununa ve yahut tamirat vesaire masarifi gibi esamisi malum veya gayr-i malum eşhasa taalluk eder ki bu takdirde defterin üçüncü (eşhasa ait sarfiyat) sütununa kayıd edilir. Dördüncü ve beşinci sütuna tediye sıra numarası ve tarihi, altınca sütuna masrafın kime ait olduğu, yedinci sütuna o şahıs ve alakadarı gayr-i malum bulunduğu takdirde sahibi malum olmayan eşhas namına hesab-ı cari defterinde tahsis edilmiş olan sahi fenin numarası, yedinci ve sekizinci sütunlara da istihkak varakasının numara ve tarihi yazılır.

22- Emvâl-i metrûke hesab-ı cari defteri. İşbu defter nakl olunmuş veya firar etmiş her şahsın metrûkatının fûruht veya icarından (satışından veya kiralanmasından) hasıl olan meblağ ile işbu paradan şahs-ı mezkûra ait emvâl ve emlâkin idare veya muhafaza veya fûruhtu için vaki olan sarfiyatı ve kime ait olduğu anlaşılmayan hasılat ve sarfiyat miktarını gösterir.

(10) numaralı numunesinden anlaşılacağı vechle sağ sahifesinin birinci sütunu alınan para miktarını, ikinci sütunu alınan paradan ne hasılatı olduğunu, üçüncü sütunu paranın icmal defterinin ikinci kısmında mukayyet olduğu vechle Ziraat Bankası'na tevdii için tanzim edilen tahsil müzekkeresi numara ve tarihi ve dördüncü sütunu paranın hin-i tahsilinde ita olunup icmal defterinin birinci kısmına kayıd edilen makbuz ilm ü haberinin numara ve tarihi irae eder.

23- Sol sahifenin birinci sütunu hasbe'l-lüzum (gerektiği için) tediye olunan akçe miktarını, ikinci sütunu paranın kime verildiğini, üçüncü sütun sebep-i itasını, dördüncü sütunu paranın tediyesi hakkındaki istihkak varakasının numara ve tarihini ve beşinci sütunu tediye olunan ve icmal defterinin dördüncü kısmına kayıd edilen mebalığın icmal defterindeki tediye sıra numarasını irae eder. Sağ ve sol sahifelerde mevcut mülâhazat (düşünceler) hanelerine icabına göre tafsilatı lazıma derç edilecektir (yazılacaktır). Tafsilat-ı mesrudeye tevfi kan (ayrıntılı bildirmesine uygun olarak) her şahıs namına vaki olan tahsilat ve sarfiyat ayrı ayrı sahifelere kayıd edilmekle beraber kime ait olduğu anlaşılamayarak eşya ve emvâlin bulunduğu köy veya mahalle namına vaki olan bilumum tahsilat ve sarfiyat defterine açılacak (ashabı gayr-i malum) hesabına kaydedilir.

İşbu defterde birkaç sahife (emanet) ve (sarfiyat-ı muvakkate) hesaplarına tahsis olunarak müzayede veya münakasaya (eksiltin) girenlerden teminat akçesi gibi para ahzında defterinde sağ sahifenin makbuz kısmına kayıd edilmekle beraber işbu deftere açılmış olan (emanet) hesabının sağ sahifesine de kayıd olunur. Bilahare akçenin ashabına ret ve iadesine icmal defterinin me’huzatından (alman paradan) sarfiyat kısmının eşhasa ait sütununa ve hesabı cari defterindeki (emanet) hesabının usul sahifesine kayıd olunacaktır.

24- Sarfiyat muvakkata suretiyle verilen yani inşaat gibi hususat-ı müstacele ve mübreme (vazgeçilmez) için alel-hesab (hesaba sayarak) olarak ita edilen akçe icmal defterinde (me’huzattan sarfiyat) kısmının (eşhasa ait) sütununa kayıd edilmekle beraber hesab-ı cari defterinde küşad olunan işbu [sarfiyat-ı muvakkate] hesabının sağ sahifesine derç edilir.

Bilahare para sarf olunarak getirilen senedat muhteviyatı ve paranın bir kısmı nakden iade edildiği takdirde senedat muhteviyatı ile nakden iade edilen akçe yekûnu –ki evvelce tediye olunan miktara müsavi olacaktır– icmal defterinin makbuzat sütununa ve hesab-ı cari defterinde sarfiyat-ı muvakkate hesabının sol sahifesine kayıd olunduktan sonra senedat-ı mebhûsa tekrar ve ale’l-müfredat icmal ve hesab-ı cari defterlerine tarifat-ı sabıka dairesinde kayıd olunur.

Gerek emanetten reddiyat ve gerek sarfiyat-ı muvakkate suretiyle tediye için istihkak varakası tanzimi lazımdır. İşbu hesabı cari defterinin sağ sahifelerinde muharrer makadir mecmuu (toplam miktar) icmal defterinin birinci kısmını muharrer mikdar yekûnuna ve sol sahifelerinde muharrer mebalîğ miktarı defter mezkûrun dördüncü kısmının eşhasa ait sarfiyat sütunu yekûnuna müsavi olması icap eder.

25- Emlâk ve arazi mukavelat defteri. İşbu tarifnamenin (6) numaralı “icar muamelası” maddesine tevfiikan emlâk-i metrûkeden icara rabt edilmiş ve edilecek bilimum emlâk ve arazinin bedel-i icar ve sairesi hakkında malumat-ı lazıme elde edilebilmek üzere işbu defterin tanzimi lazımdır. (4) numaralı numunenin tetkikinde anlaşılacağı vechle üç kısımdan ibaret olan defter-i mezkûrun birinci kısmı emlâk ve arazinin nevi ile bulunduğu mahalli ve kimin tarafından kime icar edildiğini gösterir.

26- İkinci kısmın sol tarafı icara rabt edilen emlâk ve araziden hangi tarihte kaç guruş tahsil iktiza ettiği, tahakkuk ettirmeğe ve sağ tarafı tahakkukata mukabil hangi tarihte kaç guruşun tahsil olunduğunu ve mukabilinde hangi numara ve tarihli makbuz ilm ü haberinin ita edildiğini iraeyle mahsustur. Üçüncü kısım tahsilat ve takibat hakkında inde’l-icap (gerekince) muhaberatta bulunduğu zaman yapılan muamelenin hulasaten kaydına mahsustur. İşbu sütuna emlâk veya arazinin muvazzah (açıklanmış) ve mufassal (ayrıntılı) hudutlarının tahriri muktezidir.

27- Anbar defteri. 11 numaralı numunenin tetkikinden anlaşılacağı vechle işbu defterin sağ sahifesi anbara ithal olunan sol sahifesi anbardan çıkarılan eşyanın kaydına mahsustur. Sağ sahifenin birinci sütununa sıra numarası, ikinci

sütununa ithal olunan eşyanın cinsi, üçüncü sütununa adedi, dördüncü sütununa evsafı yani ne halde bulunduğu, beşinci sütununa tarih-i ithali, altıncı sütununa emvâlin kime ait olduğu, yedinci ve sekizinci sütunlara müstenit olduğu (dayanan) evrak-ı müsbetenin (delil gösterilen evrakın) numara ve tarihi, dokuzuncu sütuna lede'l-hace (ihtiyaç görüldüğü) meşruhatı (açıklama) lazıme ve onuncu sütuna o eşyanın çıkarıldığı zaman sol sahifede kayıd olunacak sıra numarası yazılır. Bu kısmın evrak müsbetesi işbu tarifnamenin ikinci kısmının (3) numaralı fıkra-sında tanzim olunacağı beyan olunan mazbata ile komisyonun ziri (aşağı) imza ve mühürlü cetveldir.

28- Sol sahifenin birinci sütununa sıra numarası, ikinci sütuna çıkarılan eşyanın cinsi, üçüncü sütununa adedi, dördüncü sütununa evsafı, beşinci sütununa eşyanın kime ait olduğu, altıncı sütununa tarih-i ihracı, yedinci sütununa eşyanın kime verildiği, sekizinci ve dokuzuncu sütununa müstenit olduğu evrak-ı müsbetenin numara tarihi, onuncu sütununa icap eden izahat, on birinci sütuna o eşyanın anbara girdiği zaman kaydının tesadüf ettiği ithalat sıra numarası tahrir olunur.

İşbu sol sahifenin evrak-ı müsbetesi dahi ikinci kısmın 5 numaralı “satış muamelesi” fıkrasında bahs olunan müteselsil numaralı mazbatadır. Anbara ithal olunan her nevi eşyaya birer etiket rabt ve ilsak olunarak üzerine anbar defterinin ithalat sıra numarasının tahriri muktezidir; anbarların taaddi halinde (geçerli halde olması) her anbar için ayrı bir defter tutulur.

29- Huliyyat (altın, yakut, gümüş gibi zînet eşyaları) ve mücevherat nevinden zi-kıymet (takılar) eşya ile senedat ticariye, tahvilat, ve emsalinin anbar defteri şeklinde tesis olunacak “kıymetli eşya” defterine kaydı lazımdır. (12) numaralı numunesine tevfikân işbu deftere eşyanın cinsi, evsafı, ayar ve kıratı ve muhamminler (tahmin edenlerin) marifetiyle takdir edilecek kıymet ve sıklığı kayıt olunacaktır. Devren tesellüm alman veya bilahare ele geçirilen bu gibi eşya komisyon huzurunda sağlam mahfazalar (kutular) veya torbalar derununa (içine) konduktan sonra komisyon mühd-i resmiyle kapaklarının ve ağızlarının temhiri (mühürlenmesi) ve lüzumunda yine komisyon huzurunda mührünün feki (sökülmesi) icab eder. Defterdeki kayıt suretinin mazbata şeklinde tahriri ile komisyon heyeti tarafından imzalanması ve işbu mazbatanın eşyanın mevzu bulunduğu memhur (mühürlü) mahfaza veya torba derununa vaz'ına behemehal (mutlaka) riayet edilecektir.

30- Tahvilat ve senedat-ı ticariyede ashâbı malum ise onlar namına bir zarfa ve malum olmadığı takdirde “sahibi meçhul olanlar” namına bir zarfa vaz' ve her iki kısmı numara sırasıyla deftere kayıt olunacaktır.

31- Zuhur edecek bu gibi kıymettar eşya ve tahvilat fûruht olunmayarak (satılmayarak) memhur (mühürlü) mahfazalar derununda (içinde) Ziraat Bankası'nda veya mal sandıklarında hıfz ettirilecektir (saklanacaktır). Yalnız senedat-ı ticariyenin tahsiliyle ashâbı malum ise hesab-ı carilerine ve malum olmadığı takdirde “ashâbı gayr-i malûm” hesabına kayıt edilmek lazımdır.

32- Kıymettar eşya, tahvilat ve saireye dair tanzim edilecek mezabıtın (mazbataların) birer suretlerinin merkeze gönderilmesi icab eder.

33- Bir ay zarfında cereyan eden muamelatı telhisen irae eden (işlemlerin özeti)ni göstermek üzere (13) numaralı numuneye tevfikân her ay gayesinde bir “şehir-i cedveli” tanzim olunarak nezarete gönderilecektir. İşbu cedvel (muamelat-ı hesabiye) ve muamelat-ı idareye namlarıyla iki kısma tefrik edilmiştir.

34- (Muamelat hesabiye) kısmı icmal defterindeki sıraya göre (makbuzat-borçlu veya satıştan toplanan para) (bankaya tevdiat- bankaya yatırılan para) (bankadan me’huzat-bankadan alınan para) (me’huzattan sarfiyat- bankadan alınan paradan yapılan harcama) namlarıyla dörde tefrik edilip bunlara müteallik olmak üzere (yekûn) (şehir-i hal yekûnu-aylık toplam) (şühûr-i sabika yekûnu-geçmiş aylar toplamı) namlarıyla üç sütuna ayrılmıştır. (Şühûr-i sabika yekûnu) sütunu bir ay evvel tanzim edilen cedvelin yekûn sütunundaki erkamı (şehir-i hal yekûnu) sütunu cetvelin ait olduğu ay zarfındaki muamelat yekûnunu ve yekûn sütunu ise her iki sütunun mecmuunu ihtiva edecektir.

35- Cetvelin sureti tanzimine gelince evvelki ay cetvelinde yekûn sütununda münderiç erkam nevilerinin hizasına aynen geçirildikten sonra icmal defteri açılarak o ay zarfındaki muamelat bir kâğıt üzerinde cetvelde münderiç enva bi’t-tefrik (ayırarak) cetvele kayıt olunur. Her iki sütundaki erkam cem edilerek hasıl (yekûn) sütununa terkim edilir (yazılır). Muamelatın envaa tefrikatın havi kâğıt dahi zayi edilmeyerek cetvelin mahallinde kalan nüshasına rabt ve bu suretle hıfz olunacaktır.

36- Şehriye cetvelinin (makbuzat) (bankaya tevdiatı) (bankadan me’huzat) (me’huzattan sarfiyat) kısımlarının yekûn sütunları mecmularının icmal defterinin o isimlerdeki aksamının (kısımlarının) o ay gayesindeki yekûnlarına müsavi olması lazım gelecek tabidir.

37- (Muamelatı idariye kısmı)- Eşya vesaire esmanından (bedelinden) mütehasıl (meydana gelen) matlubat (alacak) zaten devir muamelesinin hin-i icrasında temin edeceğinden işbu makadir (kısım) (asli) sütununda (şühûr-i sabika tahsilatı- geçmiş aylar geliri) bir ay evvelki cetvelin (yekûn-i tahsilat) hanesinden ve (şehir-i hal zarfındaki tahsilat-aylık tahsilat) dahi icmal defteri kuyudatından bi’l-ihraç (çıkan), şühûr-i sabika (geçmiş aylar) ve şehir-i hal (o ayki) sütunlarına ve bunların yekûnu dahi (yekûn) hanesine yazılarak bu yekûnlar ile (aslı) sütununda münderiç erakam arasındaki fark (bakiye-i matlubat) sütununa derç edilir (kayıt edilir).

38- Emlâk ve arazi icarından vuku bulan tahakkukat emlâk ve arazi mukavelat defterinin adet ve zaman nekasiti irae eden kısımları yekûnunu toplamak suretiyle bulunup hizasına yazılarak icmal defterine nazaran o ay zarfında vuku bulan tahsilat tebeyyün ettirilip (ortaya çıkarılıp) bir ay evvelki cetvelde münderiç tahsilat miktarıyla cem edilerek yekûnu kezalik (aynı biçimde) hizasına yazıldıktan sonra aradaki fark irae edilir (belirlenir).

39- Sarfiyatın umumu ait kısmı ile eşhasa ait kısmı icmal defterinde aynı isimlerdeki sütunların o ay gayesi yekûnları aynen yazılmak suretiyle imla edilir (doldurulur).

40- Şehriye cetveli zirinin (aşağısının) komisyon mühr-i resmisi ile tahtîmi (mühürlenmesi) ve hesap memuru tarafından imza edilmesi lazımdır.

Fi 20 Mart, sene 1334 (20 Mart 1918)

EK

Ekte işlemlerin nasıl yapılacağıнын örnek sayfaları var.

Metin içinde atıf yapılan numunelerle ilgili Tarifname ekinde, “Numune (1) İdare Komisyonu’nun Teşkilinden Evvel Rum Metrûkatından Vaki Olan Tahsilatı Mübin Cetvelidir, Numune (2) İdare Komisyonu’nun Tekilinden Evvel Rum Metrûkatından Vaki Olan Sarfiyatı Mübin Cetvelidir, Numune (3) Eşyai Menkûle Mazbatası, Numune (4) Emlâk ve Arazi Mukavele ve Takibat Defteri... Numune (9) İcmal Defteri, Numune (10) Emvâl-i Metrûke Hesab-ı Cari Defteri, Numune (11) Anbar Defteri, Numune (12) Kıymetli Eşya Defteri, Numune (13) Rum Emvâl-i Metrûke İdare Heyetinin Şehr-i” gibi kaydın nasıl tutulacağıнын sayfa örnekleri de vardır.

KAYNAK: BOA, DH.HMŞ, 12/82, 20 Mart 1334 (20 Mart 1918), *Rum Emvâl-i Metrûkesinin Suret-i İdare ve Mufazasına Dair 8 Şubat 331 Tarihli Talimatname ve Zeyli*, İstanbul, Bab-ı Âli Caddesinde Garoyan Matbaası, 1334 (1918).

Belge 11- Emvâl-i Metrûke Komisyonları

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Katalog taramasında, 33 Emvâl-i Metrûke Komisyonu ismi belirledim ve isimlerin devamına ilgili referansını yazdım ve tarih olarak sadece miladi olanı ekledim. Adana, Eskişehir, Hüdavendigâr gibi birkaç yerde Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonu olarak yazılan da vardı, italik kaydettim.

1- Sivas Emvâl-i Metrûke Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 54/332, 7 Temmuz 1915; BOA, DH.ŞFR, 54-A/385, 11 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 54-A/392, 13 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 55/225, 25 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 488/8, 7 Eylül 1915; BOA, DH.ŞFR, 56/71, 18 Eylül 1915; BOA, DH.ŞFR, 491/62, 29 Eylül 1915; BOA, DH.ŞFR, 492/20, 1 Ekim 1915; BOA, DH.ŞFR, 56/275, 4 Ekim 1915; BOA, DH.ŞFR, 56/347, 10 Ekim 1915; BOA, DH.ŞFR, 493/115, 15 Ekim 1915; BOA, DH.ŞFR, 666/123, 7 Kasım 1915; BOA, DH.ŞFR, 504/38, 5 Ocak 1916; BOA, DH.ŞFR, 504/41 ve 504/42 nolu iki belge, 5 Ocak 1916.

2- Adana Emvâl-i Metrûke Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 54/346, 7 Temmuz 1915; BOA, DH.ŞFR, 54/105, 22 Haziran 1915; BOA, DH.ŞFR, 54-A/392, 13 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 55/289, 28

ğustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 55/330, 29 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 54/316, 5 Temmuz 1915; BOA, DH.ŞFR, 54/346, 7 Temmuz 1915; BOA, DH.ŞFR, 54/442, 3 Temmuz 1915; BOA, DH.ŞFR, 54-A/259, 4 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 54-/380 ve 54-A/382, 11 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 55/184, 24 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 56/32, 15 Eylül 1915.

Adana Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 482/126, 7 Ağustos 1915.

3- Halep Emvâl-i Metrûke Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 54/106, 22 Haziran 1915; BOA, DH.ŞFR, 476/135, 23 Haziran 1915; BOA, DH.ŞFR, 54/314, 29 Haziran 1915; BOA, DH.ŞFR, 54/317, 5 Temmuz 1915; BOA, DH.ŞFR, 54-A/392, 13 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 54-A/259, Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 54-A/308, 8 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 55/289, 7 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 55-A/172, 9 Eylül 1915; BOA, DH.ŞFR, 62/208, Nisan 1916; BOA, DH.ŞFR, 64/126, 25 Mayıs 1916.

4- Diyarbekir Emvâl-i Metrûke Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 477/74, 27 Haziran 1915; BOA, DH.ŞFR, 477/109, 29 Haziran 1915; BOA, DH.ŞFR, 54/331, 5 Temmuz 1915; BOA, DH.ŞFR, 54-A/392, 13 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 54/331, 7 Temmuz 1915; BOA, DH.ŞFR, 55/330, 30 Ağustos 1915.

5- Mamuretülaziz (Elazığ) Emvâl-i Metrûke Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 480/50, 17 Temmuz 1915; BOA, DH.ŞFR, 480/129, 23 Temmuz 1915; BOA, DH.ŞFR, 481/43, 27 Temmuz 1915; BOA, DH.ŞFR, 54-A/392, 13 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 55/330, 29 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 487/54, 4 Eylül 1915.

6- Bitlis Emvâl-i Metrûke Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 54-A/382, 11 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 55/184, 24 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 486/68, 31 Ağustos 1915.

7- Erzurum Emvâl-i Metrûke Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 54/442, 13 Temmuz 1915; BOA, DH.ŞFR, 54-A/259, 4 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 54-A/382, 11 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 54-A/392, 13 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 55/330, 30 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 55/184, 24 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 59/226, 5 Ocak 1916.

8- Ankara Emvâl-i Metrûke Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 54-A/382, 11 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 24 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 55-A/187, 9 Eylül 1915; BOA, DH.ŞFR, 488/79, 10 Eylül 1915; BOA, DH.ŞFR, 495/113, 3 Kasım 1915; BOA, DH.ŞFR, 496/107, 9 Kasım 1915; BOA, DH.ŞFR, 57/221, 4 Kasım 1915; BOA, DH.ŞFR, 57/397, 11 Kasım 1915.

9- Hüdavendigâr (Bursa) Emvâl-i Metrûke Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 54/442, 13 Temmuz 1915; BOA, DH.ŞFR, 490/76, 23 Eylül

1915; BOA, DH.ŞFR, 490/116, 26 Eylül 1915; BOA, DH.ŞFR, 58/37, 14 Kasım 1915; BOA, DH.ŞFR, 58/37, 16 Kasım 1915.

Hüdavendigâr Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonu

BOA, DH. ŞFR, 56/231, 29 Eylül 1915.

10- Canik (Samsun) Emvâl-i Metrûke Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 54/332, 7 Temmuz 1915; BOA, DH.ŞFR, 483/5, 7 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 54-A/392, 13 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 55/184, 24 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 55/330, 29 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 491/61, 29 Eylül 1915.

11- İzmid Emvâl-i Metrûke Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 479/51, 9 Temmuz 1915; BOA, DH.ŞFR, 54/442, 13 Temmuz 1915; BOA, DH.ŞFR, 54-A/392, 13 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 55/109, 19 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 55/146, 21 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 55/184, 24 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 55/312, 29 Ağustos 1915.

12- Maraş Emvâl-i Metrûke Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 54/106, 22 Haziran 1915; BOA, DH.ŞFR, 54/314, 29 Haziran 1915; BOA, DH.ŞFR, 54/317, 5 Temmuz 1915; BOA, DH.ŞFR, 479/72, 10 Temmuz 1915; BOA, DH.ŞFR, 54-A/384, 11 Ağustos 1915.

13- Trabzon Emvâl-i Metrûke Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 54/442, 13 Temmuz 1915; BOA, DH.ŞFR, 55/289, 29 Ağustos 1915.

14- Eskişehir Emvâl-i Metrûke Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 55/184, 24 Ağustos 1915; BEO, 4401/330021, 27 Şubat 1916; BOA, DH.HMŞ, 3/1-146, 7 Haziran 1920.

Eskişehir Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonu

BOA, DH. ŞFR, 57/61, 17 Ekim 1915.

15- Tokat Emvâl-i Metrûke Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 58/253, 12 Aralık 1915.

16- Konya Emvâl-i Metrûke Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 486/137, 2 Eylül 1915; BOA, DH.EUM.5.Şb, 19/60, 17 Aralık 1915.

17- Dersaadet (İstanbul) Emvâl-i Metrûke Komisyonu

BOA, DH.HMŞ, 30/150, 29 Ağustos 1916.

18- Beyoğlu Emvâl-i Metrûke Komisyonu

BOA, DH.EUM.AYŞ, 14/18, 15 Temmuz 1919.

19- Sungurlu Emvâl-i Metrûke Komisyonu

BOA, DH.EUM.AYŞ, 18/64, 13 Ağustos 1919.

20- Malkara Emvâl-i Metrûke Komisyonu

BOA, DH.EUM.AYŞ, 26/10, 9 Kasım 1919.

- 21- Keskin Emvâl-i Metrûke Komisyonu
BOA, DH.EUM.AYŞ, 40/17, 6 Mayıs 1920.
- 22- Edremid Emvâl-i Metrûke Komisyonu
BOA, DH.ŞFR, 54/187, 27 Haziran 1915; BOA, DH.ŞFR, 54/274, 1 Temmuz 1915.
- 23- Kayseri Emvâl-i Metrûke Komisyonu
BOA, DH.ŞFR, 54/442, 13 Temmuz 1915; BOA, DH.ŞFR, 498/103, 25 Kasım 1915; BOA, DH.ŞFR, 499/59, 30 Kasım 1915.
- 24- Develi Emvâl-i Metrûke Komisyonu
BOA, DH.HMŞ, 3/1-008, 30 Nisan 1916; BOA, DH.İ.UM, 84-2/30, 25 Aralık 1916.
- 25- Adapazarı Emvâl-i Metrûke Komisyonu
BOA, DH.İ.UM.EK, 42/4, 7 Kasım 1918.
- 26- Niğde Emvâl-i Metrûke Komisyonu
BOA, DH.SN.THR, 68/56, 6 Mayıs 1916; BOA, DH.ŞFR, 483/68, 10 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 54-A/392, 13 Ağustos 1915.
- 27- Kastamonu Emvâl-i Metrûke Komisyonu
BOA, DH.ŞFR, 105/169, 25 Aralık 1919; BOA, DH.ŞFR, 656/6, 3 Mayıs 1920.
- 28- Karesi (Balıkesir) Emvâl-i Metrûke Komisyonu
BOA, DH.ŞFR, 487/58, 4 Eylül 1915; BOA, DH.ŞFR, 55/330, 29 Ağustos 1915; BOA, DH.ŞFR, 58/201, 24 Kasım 1916.
- 29- Edirne Emvâl-i Metrûke Komisyonu
BOA, DH.ŞFR, 492/116, 10 Ekim 1915.
- 30- Urfa Emvâl-i Metrûke Komisyonu
BOA, DH.ŞFR, 54/442, 13 Temmuz 1915; BOA, DH.ŞFR, 55/184, 24 Ağustos 1915.
- 31- Erzincan Emvâl-i Metrûke Komisyonu
BOA, DH.ŞFR, 63/305, 13 Mayıs 1916.
- 32- Giresun Emvâl-i Metrûke Komisyonu
BOA, DH.ŞFR, 65/117, 29 Haziran 1916.
- 33- Ordu Emvâl-i Metrûke Komisyonu
BOA, DH.ŞFR, 65/117, 29 Haziran 1916.

AÇIKLAMA: Belgelerin tarihi hicri veya rumi olarak verilmişti; bunların Miladi tarihi karşılığını buldum (Yücel Dağlı-Cumhure Üçer, Tarih Çevirme Kılavuzu, cilt: V, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1997 ve AÜSBF Kamu Yönetimi Bölümü, <http://193.255.138.2/takvim.asp> sitesinden) ve tarih karışıklığı yaratmamak için sadece miladi olanı yazdım.

KAYNAK: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü katalog taraması.

Yıllıkların bugünkü adı için kaynak: *Osmanlı Yen Adları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2006.

Belge 12 - Ermeni ve Rum'un Mülkünü Tasfiyenin Komisyonları

Tasfiye Komisyonlarıyla ilgili üç liste:

1'inci liste: Dâhiliye Nazırı Talât'ın 6 Ocak 1916 tarihli şifresinde 32 komisyon ismi sıralandı.

2'nci liste: 18 Şubat 1916 tarihli belgede 35 komisyonun ismi yer aldı.

3'üncü liste: 1915-1920 dönemiyle ilgili Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalog taramasından 37 komisyon ismi buldum.

3'üncü listedeki 37 komisyona, diğer listede olan 5 komisyon ismi de eklendiğinde toplam 42 komisyonun ismi ortaya çıktı:

- 1- Adana Tasfiye Komisyonu
- 2- Edirne Tasfiye Komisyonu
- 3- Erzurum Tasfiye Komisyonu
- 4- İzmid Tasfiye Komisyonu
- 5- Trabzon Tasfiye Komisyonu
- 6- Canik (Samsun) Tasfiye Komisyonu
- 7- Yozgat Tasfiye Komisyonu
- 8- Sivas Tasfiye Komisyonu
- 9- Tokat Tasfiye Komisyonu
- 10- Kayseri Tasfiye Komisyonu
- 11- Develi Tasfiye Komisyonu
- 12- Halep Tasfiye Komisyonu
- 13- Diyarbakir Tasfiye Komisyonu
- 14- Urfa Tasfiye Komisyonu
- 15- Ankara Tasfiye Komisyonu
- 16- Dersaadet (İstanbul) Tasfiye Komisyonu
- 17- Mamuretülaziz (Elazığ) Tasfiye Komisyonu
- 18- Hüdavendigâr (Bursa) Tasfiye Komisyonu
- 19- Orhangazi Tasfiye Komisyonu
- 20- Gemlik Tasfiye Komisyonu
- 21- Karesi (Balıkesir) Tasfiye Komisyonu
- 22- Ordu Tasfiye Komisyonu
- 23- Ayıntab (Gaziantep) Tasfiye Komisyonu
- 24- Bitlis Tasfiye Komisyonu
- 25- Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Tasfiye Komisyonu
- 26- Kastamonu Tasfiye Komisyonu
- 27- Burdur Tasfiye Komisyonu
- 28- Niğde Tasfiye Komisyonu
- 29- Giresun Tasfiye Komisyonu
- 30- Menteşe (Muğla) Tasfiye Komisyonu

- 31- Merzifon Tasfiye Komisyonu
- 32 -Amasya Tasfiye Komisyonu
- 33- Antakya Tasfiye Komisyonu
- 34- Erdek Tasfiye Komisyonu
- 35- Kozan Tasfiye Komisyonu
- 36- Maraş Tasfiye Komisyonu
- 37- Eskişehir Tasfiye Komisyonu
- EK: 1'inci ve 2'nci listede bulunan komisyonlar
- 38- Cebel-i Bereket (Osmaniye) Tasfiye Komisyonu
- 39- Bilecik Tasfiye Komisyonu
- 40- Konya Tasfiye Komisyonu
- 41- Adapazarı Tasfiye Komisyonu
- 42- Sivrihisar Tasfiye Komisyonu

AÇIKLAMA: Tasfiye Komisyonlarıyla ilgili üç listeyi karşılaştırdığımdan çıkan sonuç:

- 3'üncü listede Dersaadet Tasfiye Komisyonu 2'nci listede ise İstanbul Tasfiye Komisyonu, olarak yer aldı.

- 3'üncü listede Edirne Tasfiye Komisyonu ve 1'inci listede Tekfurdağı Tasfiye Komisyonu. 2'nci listede 'Edirne Komisyon Tekfurdağı'ndadır' şeklinde verildiği için Edirne olarak dikkate aldım.

- 3'üncü listede Hüdavendigâr Tasfiye Komisyonu var, ama 2'nci listede Hüdavendigâr vilayeti başlığı altında, üç komisyon ismi verildi: '1- Karacabey Komisyon Burusa'dadır; 2- Kirmasti -Mustafa Kemalpaşa- Komisyon Burusa'dadır; 3- Gemlik, Orhangazi (Komisyon) Gemlik'dedir.' 2'nci listedeki bu üç komisyon ismi 1'inci listede yok. 2'nci listede 'Gemlik, Orhangazi (Komisyon) Gemlik'dedir' şeklinde birlikte gösterilen komisyonlar 3'üncü listede Gemlik ve Orhangazi için ayrı ayrı yer aldı. Bu halde sonuç olarak 2'nci ve 3'üncü listede isimleri farklı üçer tane komisyon var.

- 3'üncü listede olup, diğer 1'inci ve 2'nci listede bulunmayan Tasfiye Komisyonları: Ayrıntab, Kastamonu, Burdur, Giresun, Menteşe, Erdek.

- 1'inci ve 2'nci listede olup, 3'üncü listede olmayan Tasfiye Komisyonları: Cebel-i Bereket, Bilecik, Konya, Adapazarı ve Sivrihisar. Bu komisyonları katalog taraması listesine ekledim

KAYNAK: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Başbakanlık Osmanlı Arşivi katalog taraması; BOA, DH.ŞFR, 59/239, 24 Kanunuevvel 331 (6 Ocak 1916); BOA, DH.EUM.MEM, 73/43, 5 Şubat 1331 (18 Şubat 1916).

Vilayetlerin bugünkü adı için kaynak: *Osmanlı Yen Adları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2006.

Tasfiye Komisyonlarıyla İlgili Üç Liste

1'inci liste: Nazır Talât'ın şifresinde 32 komisyon

Dâhiliye Nazırı Talât'ın gönderdiği 6 Ocak 1916 tarihli şifrede, vilayet ve mu-tasarıfların yanı sıra 32 tane Tasfiye Komisyonu ismi sıralandı:

- 1- Tekfurdağı Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 2- Adana Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 3- Cebel-i Bereket Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 4- Kozan Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 5- Yozgat Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 6- Ankara Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 7- Erzurum Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 8- Bitlis Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 9- Halep Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 10- Maraş Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 11- Antakya Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 12- Hüdavendigâr Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 13- Gemlik Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 14- Bilecik Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 15- Diyarbekir Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 16- Sivas Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 17- Merzifon Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 18- Tokat Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 19- Canik Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 20- Ordu Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 21- Trabzon Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 22- Konya Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 23- Mamuretülaziz Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 24- İzmid Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 25- Adapazarı Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 26- Eskişehir Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 27- Sivrihisar Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 28- Kayseri Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 29- Develi Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 30- Niğde Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 31- Karahisar-ı Sahib Tasfiye Komisyonu Riyaseti
- 32- Urfa Tasfiye Komisyonu Riyaseti

KAYNAK: BOA, DH.ŞFR, 59/239, 24 Kanunuevvel 331 (6 Ocak 1916) tarihli şifre.

2'nci liste: Dâhiliye Nezareti'nin belirlediği 35 komisyon

Dâhiliye Nazırlığı adına gönderilen 18 Şubat 1916 tarihli belgede 35 tasfiye komisyonunun adı yer aldı; belge aynen aşağıdadır:

DH.EUM.MEM, 73/43

Dâhiliye Nezareti

İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdüriyeti

.....2226

Umumî [Numero]: 806

Eylül 1331 tarihli kanûn mücebince teşekkül eden Emvâl-i Metrûke Tasfiye Komisyonlarının bulundukları mahaller husûl-ı malûmât zımında (hakkında toplanan bilgi) ber vech-i zîr (aşağıda olduğu gibi) gösterilmiştir efendim.

14 R 1334 (5 Şubat 1331-18 Şubat 1916)

Dâhiliye Nazırlığı nâmına

Müsteşâr Vekili

1- İstanbul Komisyon merkez-i vilayettedir.

2- Edirne Komisyon Tekfurdağı'ndadır.

ADANA VİLAYETİ

3- Adana, Mersin Komisyon Adana'dadır.

4- Cebel-i Bereket Komisyon liva merkezindedir.

5- Kozan Komisyon liva merkezindedir.

[ve]

6- Erzurum Komisyon merkez-i vilayettedir.

HÜDAVENDİĞÂR VİLAYETİ

7- Karacabey Komisyon Burusa'dadır.

8- Kirmasti (Mustafa Kemalpaşa) Komisyon Burusa'dadır.

9- Gemlik, Orhangazi (Komisyon) Gemlik'dedir.

10- Bu mülhakat-ı Ertuğrul (Komisyon) Bilecik'dedir. (Ertuğrul'a bağlı yerler Bilecik'tedir)

ANKARA VİLAYETİ

11- Yozgat, Kırşehir, Boğazlıyan (Komisyon) Yozgat'tadır.

12- Ankara, Keskin, Çorum (Komisyon) Ankara'dadır.

TRABZON VİLAYETİ

13- Bafra, Terme, Çarşamba (Komisyon) Samsun'dadır.

14- Ünye, Fatsa, Tirebolu (Komisyon) Ordu'dadır.

15- Trabzon (Komisyon) merkez-i vilâyettir.

SİVAS VİLAYETİ

16- Amasya, Gümüşhacıköy (Komisyon) Sivas'tadır.

17- Merzifon, Havza (Komisyon) Merzifon'dadır.

18- Tokat (Komisyon) Tokat'tadır.

İZMİD SANCAĞI

19- İzmid, Karamürsel, Yalova (Komisyon) İzmid'dedir.

20- Adapazarı, Kandıra, Geyve (Komisyon) Adapazarı'ındadır.

ESKİŞEHİR SANCAĞI

21- Sivrihisar, Mihalıççık (Komisyon) Sivrihisar'dadır.

22- Eskişehir (Komisyon) liva merkezindedir.

KAYSERİ SANCAĞI

23- Kayseri (Komisyon) liva merkezindedir.

24- Develi (komisyon) kaza merkezindedir.

HALEB VİLAYETİ

25- Haleb (Komisyon) vilayet-i merkezdedir.

26- Maraş (Komisyon) liva merkezindedir.

27- Antakya (Komisyon) liva merkezindedir.

[ve]

28-Konya,

29- Bitlis,

30- Mamuretülaziz,

31- Diyarbekir vilayet merkezlerindedir.

32- Niğde,

33- Karahisar-ı Sahib,

34- Urfa,

35- Karesi liva merkezindedir.

KAYNAK: BOA, DH.EUM.MEM, 73/43, 5 Şubat 1331 (18 Şubat 1916).

3'üncü liste: Katalog taramasında 37 komisyon

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalog taramasında, 37 Tasfiye Komisyonu ismi belirledim ve isimlerin devamına ilgili referansım yazdım.

1- Adana Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 499/21, 28 Ekim 1915; BOA, DH.ŞFR, 503/30, 29 Aralık 1915; BOA, DH.ŞFR, 603/64, 6 Şubat 1916; BOA, DH.ŞFR, 61/31, 15 Şubat 1916; BOA, DH.ŞFR, 63/260, 9 Mayıs 1916; BOA, DH.ŞFR, 68/49, 19 Eylül 1916.

Adana-Mersin Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 504/29, 5 Ocak 1916; BOA, DH.ŞFR, 511/96, 3 Mart 1916.

2- Edirne Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 499/26, 28 Ekim 1915; BOA, DH.ŞFR, 501/54, 13 Aralık 1915; BOA, DH.ŞFR, 501/97, 16 Aralık 1915.

3- Erzurum Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 667/14, 28 Aralık 1915; BOA, DH.ŞFR, 61/31, 15 Şubat 1916; BOA, DH.ŞFR, 504/66, 8 Ocak 1916; BOA, DH.ŞFR, 516/68, 19 Nisan 1916; BOA, DH.ŞFR, 530/100, 4 Eylül 1916; BOA, DH.ŞFR, 533/53, 26 Eylül 1916; BOA, DH.ŞFR, 539/89, 8 Kasım 1916; BOA, DH.ŞFR, 529/14, 17 Ağustos 1917.

Erzurum Emvâl-i Metrûke Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 59/12, 15 Aralık 1915.

4- İzmir Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 509/105, 17 Şubat 1916; BOA, DH.HMŞ, 3/1-002, 7 Nisan 1916; BOA, MF.MKT, 1218/15, 13 Ağustos 1916; BOA, DH.HMŞ, 6-2/12-12, 31 Temmuz 1916; BOA, DH.HMŞ, 3/1-075, 23 Ekim 1917.

İzmir Emvâl-i Metrûke Tasfiye Komisyonu

BOA, MF.MKT, 12 Kasım 1916.

5- Trabzon Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 501/98, 20 Aralık 1915; BOA, DH.ŞFR, 61/125, 25 Şubat 1916; BOA, DH.ŞFR, 502/46, 22 Aralık 1915; BOA, DH.ŞFR, 547/73, 8 Mart 1917; BOA, DH.ŞFR, 60/129, 26 Ocak 1916; BOA, DH.ŞFR, 60/130, 26 Ocak 1916; BOA, DH.ŞFR, 61/247, 3 Mart 1916; BOA, DH.ŞFR, 64/13, 14 Mayıs 1916.

Trabzon-Canik Emvâl-i Metrûke Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 59/5, 14 Aralık 1915; BOA, DH.ŞFR, 59/43, 20 Aralık 1915; BOA, DH.ŞFR, 59/99, 26 Aralık 1915.

Trabzon Emvâl-i Metrûke Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.EUM.2.Şb, 30/24, 8 Kasım 1916.

6- Canik Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 551/1, 9 Nisan 1917; BOA, DH.ŞFR, 570/65, 18 Kasım 1917; BOA, DH.ŞFR, 503/103, 3 Ocak 1916; BOA, DH.ŞFR, 100/62, 28 Şubat 1916; BOA, DH.ŞFR, 667/46, 2 Mart 1916; BOA, DH.ŞFR, 542/116, 11 Ocak 1917; BOA, DH.ŞFR, 72/229, 13 Şubat 1917; BOA, DH.ŞFR, 74/69, 7 Mart 1917; BOA, DH.ŞFR, 551/1, 9 Nisan 1917; BOA, DH.ŞFR, 566/92, 23 Eylül 1917; BOA, DH.ŞFR, 5370/65, 5 Ekim 1917; BOA, DH.EUM.2.Şb, 52/27, 22 Nisan 1918; BOA, DH.ŞFR, 75/107, 10 Nisan 1921.

Canik Emvâl-i Metrûke Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 56/251, 2 Ekim 1915; BOA, DH.ŞFR, 59/80, 21 Aralık 1915; BOA, DH.ŞFR, 510/25, 20 Şubat 1916.

7- Yozgat Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 511/113, 4 Mart 1916; BOA, DH.ŞFR, 64/16, 14 Mayıs 1916; BOA, DH.ŞFR, 570/86, 19 Kasım 1917; BOA, DH.ŞFR, 81/7, 23 Ekim 1918; BOA, DH.ŞFR, 81/45, 27 Ekim 1918.

8- Sivas Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 504/7, 3 Ocak 1916; BOA, DH.ŞFR, 529/14, 17 Ağustos 1916; BOA, DH.ŞFR, 79/250, 30 Ağustos 1917; BOA, DH.ŞFR, 530/100, 3 Eylül 1916; BOA, DH.ŞFR, 87/338, 29 Mayıs 1918.

Sivas Karahisar-ı Şarki Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 534/13, 2 Ekim 1916.

Sivas Emvâl-i Metrûke Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 58/144, 30 Kasım 1915.

9- Tokat Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 504/7, 3 Ocak 1916; BOA, DH.ŞFR, 504/39, 5 Ocak 1916; BOA, DH.ŞFR, 509/125, 18 Şubat 1916; BOA, DH.ŞFR, 521/55, 30 Mayıs 1916; BOA, DH.ŞFR, 534/26, 20 Eylül 1916; BOA, ŞD, 3145/2, 18 Nisan 1917.

Tokat Emvâl-i Metrûke Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 58/253, 12 Aralık 1915.

10- Kayseri Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 502/97, 26 Aralık 1915; BOA, DH.ŞFR, 59/155, 30 Aralık 1915; BOA, DH.ŞFR, 505/89, 17 Ocak 1916; BOA, DH.ŞFR, 60/95, 23 Ocak 1916; BOA, DH.ŞFR, 60/275, 7 Şubat 1916; BOA, DH.ŞFR, 61/125, 25 Şubat 1916; BOA, DH.ŞFR, 61/224, 8 Mart 1916; BOA, DH.ŞFR, 62/309 ve 62/310, her ikisi de 12 Nisan 1916 tarihli; BOA, DH.ŞFR, 530/15, 27 Ağustos 1916; BOA, DH.ŞFR, 531/74, 10 Eylül 1916; BOA, DH.ŞFR, 532/87, 19 Eylül 1916.

Kayseri Emvâl-i Metrûke Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 58/220, 8 Aralık 1915.

11- Develi Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 62/23, 2 Nisan 1916; mülga Develi Tasfiye Komisyonu, BOA, ŞD, 3143/17, 18 Nisan 1917 ve BOA, ŞD, 481/18, 14 Ağustos 1918.

12- Halep Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 61/31, 15 Şubat 1916; BOA, DH.ŞFR, 61/125, 25 Şubat 1916; BOA, DH.ŞFR, 524/2, 25 Haziran 1916.

13- Diyarbekir Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 61/125, 25 Şubat 1916; BOA, DH.ŞFR, 62/213, 3 Nisan 1916; BOA, DH.ŞFR, 530/31, 28 Ağustos 1916.

14- Urfa Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 522/6, 4 Haziran 1916; BOA, DH.ŞFR, 522/113, 12 Haziran 1916; BOA, DH, ŞFR, 65/61, 21 Haziran 1916; BOA, DH.EUM.6. Şb, 15/26, 8 Mayıs 1917; BOA, DH, ŞFR, 76/110, 13 Mayıs 1917; BOA, DH.ŞFR, 553/50, 18 Mayıs 1917.

15- Ankara Tasfiye Komisyonu

BOA, ŞD, 484/8, 14 Ağustos 1918; BOA, DH.ŞFR, 61/125, 25 Şubat 1916.

Ankara Emvâl-i Metrûke Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.UMVM, 109/11, 11 Nisan 1916.

16- Dersaadet Tasfiye Komisyonu

BOA, HR.İM, 3/10, 3 Kasım 1923.

Dersaadet Emvâl-i Metrûke Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.EUM.2.Şb, 23/27, 2 Temmuz 1916.

17- Mamuretülaziz Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 507/1, 26 Ocak 1916; BOA, DH.HMŞ, 1-1/6-13, 6 Mayıs 1916; BOA, DH.ŞFR, 64/78, 20 Mayıs 1916; BOA, DH.ŞFR, 520/80, 22 Mayıs 1916.

18- Hüdavendigâr Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 667/34, 15 Ocak 1916; BOA, DH.ŞFR, 61/31, 15 Şubat 1916; BOA, DH.ŞFR, 534/61, 5 Ekim 1916; BOA, DH.ŞFR, 540/21, 11 Kasım 1916.

19- Orhangazi Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 535/80, 22 Ekim 1916.

20- Gemlik Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 538/74, 27 Kasım 1916.

21- Karesi Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 552/11, 3 Mayıs 1917; BOA, DH.HMŞ, 1-1/6-17, 18 Mayıs 1916; BOA, DH.HMŞ, 6-2/12-09, 24 Haziran 1916; BOA, DH.ŞFR, 75/5, 31 Mart 1917; BOA, DH.UMVM, 141/27, 10 Eylül 1916; BOA, ŞD, 3183/41, 8 Ocak 1922.

22- Ordu Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 60/277, 7 Şubat 1916; BOA, DH.ŞFR, 507/46, 30 Ocak 1916; BOA, DH.ŞFR, 514/82, 26 Mayıs 1916; BOA, DH.ŞFR, 60/277, 7 Şubat 1916; BOA, DH.MB.HPS, 157/24, 30 Nisan 1916; mülga Ordu Tasfiye Komisyonu BOA, DH.ŞFR, 529/75, 23 Ağustos 1916.

23- Ayıntab Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.HMŞ, 6-2/12-08, 20 Haziran 1916; BOA, MF.MKT, 1219/48, 16 Ekim 1916; BOA, DH.HMŞ, 31/15, 6 Temmuz 1917.

24- Bitlis Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 509/87, 16 Şubat 1916; BOA, DH.ŞFR, 515/17, 29 Mayıs 1916;

BOA, DH.ŞFR, 61/125, 25 Şubat 1916.

25- Karahisar-ı Sahib Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.İ.UM.EK, 100/37, 21 Şubat 1916; BOA, DH.ŞFR, 511/27, 27 Şubat 1916.

Karahisar-ı Sahib Emlâkı (Emvâl-i olmalı, N.O.) Metrûke Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 58/158, 30 Kasım 1915.

26- Kastamonu Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 511/60, 29 Aralık 1915.

27- Burdur Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 520/6, 3 Mayıs 1916.

28- Niğde Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 60/115, 26 Ocak 1916; BOA, DH.ŞFR, 60/224, 3 Şubat 1916; BOA, DH.ŞFR, 520/58, 20 Mayıs 1916; mülga Niğde Tasfiye komisyonu BOA, ŞD, 3143/7, 18 Nisan 1917 ve BOA, ŞD, 1781/6, 19 Haziran 1918.

29- Giresun Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 529/75, 23 Ağustos 1916.

Giresun Emvâl-i Metrûke Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 530/39, 16 Ağustos 1916.

30- Menteşe Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 534/33, 3 Ekim 1916.

31- Merzifon Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.HMŞ, 3/1-014, 14 Mayıs 1916; BOA, DH.HMŞ, 3/1-014, 27 Mayıs 1916; BOA, ŞD, 481/18, 14 Ağustos 1918; BOA, ŞD, 481/18, 25 Ağustos 1917; mülga Merzifon Tasfiye Komisyonu, BOA, ŞD, 1823/28, 25 Şubat 1921.

Merzifon-Havza Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 63/35, 17 Nisan 1916.

32 -Amasya Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 510/25, 20 Şubat 1916.

33- Antakya Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 64/62, 18 Mayıs 1916; BOA, ŞD, 3147/17, 8 Nisan 1918.

34- Erdek Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.HMŞ, 5/5-05, 13 Şubat 1917.

35- Kozan Tasfiye Komisyonu

BOA, ŞD, 2145/51, 22 Kasım 1922.

36- Maraş Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 509/112, 17 Şubat 1916.

Maraş Emvâl-i Metrûke Tasfiye Komisyonu

BOA, MF.MKT, 1218/48, 26 Ağustos 1916.

37- Eskişehir Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.ŞFR, 498/34, 20 Ekim 1915.

Eskişehir Emvâl-i Metrûke Tasfiye Komisyonu

BOA, DH.EUM.MEM, 75/40, 16 Nisan 1916; BOA, DH. EUM.2. Şb, 63/19, 6

Ekim 1918.

AÇIKLAMA: Belgelerin tarihi hicri veya rumi olarak verilmişti; bunların Miladi tarihi karşılığım buldum (Yücel Dağlı-Cumhure Üçer, Tarih Çevirme Kılavuzu, cilt: V, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1997 ve AÜSBF Kamu Yönetimi Bölümü, <http://193.255.138.2/takvim.asp> sitesinden) ve tarih karışıklığı yaratmamak için sadece miladi olanı yazdım.

KAYNAK: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Başbakanlık Osmanlı Arşivi katalog taraması.

T.C.
ADALET BAKANLIĞI
Uluslararası Hukuk ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü

B.03.0.UİG.0.00.00.0.3.11.77.2003

Ankara
.../.../2003

25.06.03*041204

HAFİK SULH HUKUK MAHKEMESİNE

- İLGİ: a) 27.12.2003 tarih ve 2002/... sayılı yazınız.
b) 26.2.2003 tarih ve 3.11.77,2003 sayılı yazımız.
c) 19.3.2003 tarih ve 2002/... sayılı yazınız.
d) 27.5.2003 tarih ve 2002/... sayılı yazınız.

İlgi (a) yazınız ile, Mahkemenizde yargılaması sürmekte olan veraset davası sebebiyle davacının dedesinin babası olan Köşker Agop'un 1915 yılında Hafik ilçesi Çınarlı Köyünde vefat ettiği belirtilerek, Ermeni olan ve nüfusta kaydı bulunmayan murisin vatandaşlık durumunun sorulması ve Türk vatandaşı olmaması halinde, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içindeki taşınmazları yönünden Türk vatandaşı olan mirasçılarının mirasçı olabilmeleri yönünden "karşılıklılık esası"nın olup olmadığı hususunda bilgi istenmesi üzerine; ilgi (b) yazımız ile, Bakanlığımızca yapılacak incelemeye esas olmak üzere, söz konusu dava dosyasındaki dava dilekçesinin, davacılar aیت nüfus kayıt örneğinin, tapu kayıtlarının ve dosyada mevcut olan tüm belgelerin birer örneğinin gönderilmesi istenmiştir.

İlgi (c) yazınız ekinde dosyadaki evrakın birer örneği gönderilerek, ilgili tapu kaydının Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığından istendiği bildirilmiş ve ilgi (d) yazınız ekinde de söz konusu tapu kaydının Türkçe çevirisinin onaylı örneği gönderilmiştir.

Murisin ölüm tarihi itibarıyla o dönemde yürürlükte bulunan Emval-i Metruke Kanunlarının göz önüne alınması gerekmektedir.

17.7.1927 gün ve 5451 sayılı Ahar Mahallere Naklonunan Eşhasın Emvali Metrukelelerinin Tasfiyesine Dair Olan Talimatnamenin Tâdili Hakkında Kararname'nin 1. Maddesine göre,

"13 Eylül 1331 ve 15 Nisan 1339 tarihli Kanunlar mucibince Lozan Muahedesi'nin mevkii meriyete vaz'ından mukaddem emval-i metrukeden addi lâzımgelen emvali gayrimenkule hakkında emvali metruke suretiyle muamele ifasına devam olunur.

Şu kadar ki mezkûr sulh muahedesi'nin mevkii meriyete vaz'ı tarihine kadar, hükûmetçe tasarrufuna iptidar edilmemiş olduğu halde, mahallere avdet eden sâhînleri

Yargıç
[Signature]

T.C.
ADALET BAKANLIĞI
Uluslararası Hukuk ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü

Sayı: B.03.0.UİG.0.00.00.00.0.3.11.588.2004
Konu:

ANKARA
.../.../2004

18.08.04*058699

HAFİK CUMHURİYET BAŞSAVCILIĞINA

Hafik Sulh Hukuk Mahkemesinden alınan 9.6.2004 tarih ve ... sayılı yazı ile, görülmekte olan veraset davası nedeniyle Ermeni olduğu ve 1915'ten sonra olduğu iddia edilen Tomarsa Marziye'nin 13 Eylül 1331 ve 15 Nisan 1339 tarihli Emvali Metruke Kanunları gereğince 1. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında firarı (kaçak) ve mütegayyip (yitik) kişilerden sayılıp sayılmadığına ilişkin alınmış bir karar bulunup bulunmadığı hususunda bilgi verilmesi istenmektedir.

Mürasim ölüm tarihi itibarıyla, o dönemde yürürlükte bulunan Emval-i Metruke Kanunlarının göz önüne alınması gerekmektedir.

Aşağıda Emvali Metruke Kanunların yorum ve uygulanma şekline ilişkin olarak yargı organlarının yaklaşımı açıklanmış ve ayrıca konuyla ilgili idari ve yargı kararları hakkında bilgi verilmiştir.

Danıştay Sekizinci Dairenin, "13 Eylül 1331 tarihli (Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval ve Düyun ve Matlûbatı Metrukesi Hakkındaki) Geçici Kanunla bu kanunun bazı maddelerinin ve 20 Nisan 1338 tarihli Emvali Metruke Kanununu değiştiren 15 Nisan 1339 tarihli ve 333 sayılı Kanunun Anayasa'nın 10., 11. ve 36. maddelerine aykırı olduğu ileri sürülmesi" üzerine, Anayasa Mahkemesi'nin 13 Eylül 1331 (1915) tarihli Geçici 15 Nisan 1339 (1923) tarih ve 339 sayılı Kanunlar Hakkında 22.4.1963 tarih ve 1963/41 Esas ve 64 sayılı Kararında yer alan gerekçe şöyledir: (31.7.1963 tarih ve 11468 sayılı R.G'de yayınlanmıştır).

"1- Önce, itirazın konusu olan 13 Eylül 1331 tarihli geçici Kanunla 15 Nisan 1339 tarihli ve 333 sayılı kanunun bugün için ne gibi durumlarda uygulanmalarının mümkün bulunduğunun araştırılması gereklidir.

Gerçekten Ortodoks dininden olan Türk tebaası Rumların malları hakkında sonradan Yunan Hükûmeti ile yapılan çeşitli andlaşmalarda özel hükümler kabul edilerek bu kanunların dışına çıkartılmış olmaları bakımından haklarında artık anılan kanunların uygulanması söz konusu değildir.

D.
24.08.2004
Hukim

NGC

TE
HAFİK
CUMHURİYET BAŞSAVCILIĞI
SAYI MUH. 2004/1274 mt.
Sulh Hukuk Mahkemesine
24.08.2004
C. Savcısı 42522

J L K

T.C.
ADALET BAKANLIĞI
Uluslararası Hukuk ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü

Sayı: B.03.0.UİG.0.00.00.00.0.3.11.588.2004

Konu:

ANKARA

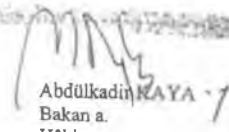
.../.../2004

-13-

"... Firarî ve yitik kişiler 1331 ve bunu takip eden kanunlara göre mütegayyip eşhas olan kimselerdir. Bunlar genel olarak Ermeni milletine mensup olan kimseler olup düşmanla işbirliği yapmışlar yahut askerlik görevlerini yapmayarak firar etmiş olan kimselerdir. Bunlara ait tapulu, tapusuz mallar devlete kalmıştır. Bunun gibi Lozan Muahedesine göre Trakya bölgesinde yahut Batı Anadolu'da yerleşmiş olan Rum Ortodoks kişiler mübadeleye tabî tutulmuşlardır. Bunların yerlerine Batı Trakya'daki Türk soylu kimseler yerleştirilmiştir. Her iki grupta kalan taşınmazlar kural olarak devlete geçmiştir. Bunun dışında Mardin ve yöresinde bulunan Süryani kişiler ne mübadeleye tabîdir ne de firarî ve yitik kişi sayılmazlar. Bunlar Türk vatandaşları olan kimselerdir. Ancak Birinci Dünya Savaşı sırasında firar etmişler ve Türkiye'yi terketmişlerse o takdirde firarî ve yitik kişi sayılmaları mümkündür..."

Bu itibarla, konunun belirtilen kanun hükümleri yönünden değerlendirilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

Bilgilerine rica ederim.

Abdülkadir KAYA
Bakan a.
Hâkim
Genel Müdür

AÇIKLAMA: Belge hakkında bilgilenmemi sağlayanın isteği üzerine, bu ve diğer sayı no'sunu sildim N.O.

KAYNAK: Adalet Bakanlığı Uluslararası ve Dış İlişkiler Genel Müdürü Hâkim Abdülkadir Kaya'nın Hafik Sulh Hukuk Mahkemesi'ne ile Hafik Cumhuriyet Başsavcılığına gönderdiği 25 Haziran 2003 tarih ve B.03.0.UİG.0.00.00.0.3.11.77.2003 sayılı ile 18 Ağustos 2004 tarih ve B.03.0.UİG.0.00.00.00.0.3.11.588.2004 sayılı yazısı.

Belge 14- Dönen Ermeni ve Rum Malını Geri Alacak Kararnamesi

18 Kanunuevvel 1334 (18 Aralık 1918) tarihli Sevk Edilen Ermeni ve Rumların Geri Dönüşlerinde Mal ve Emlâkinin İadesi Kanunnamesi

BOE, 341055

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezareti

Aşâyir ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi

İskân Şubesi

Umumî: 33275

Rum ve Ermenilerin memleketlerine sevklerinde ve emlâk ve arazilerinin kendilerine teslim ve iadesinde hâdis (yeni) olan müşkilâtın izâlesi (sorunların giderilmesi) ve tatbikâtının (uygulamanın) te'mini maksadıyla bir kısmı evvelce de tebliğ edilmiş olan mukarrerât (karar) ve tedâbir ber-vech-i zîr (aşağıda olduğu gibi) telhîs (özet) olunmuştur.

1- Sevk ve iadenin ancak tâlib-i avdet olanlara (dönüp talep edenlere) hasrıyla arzusu hilâfında (dönmek arzusunda olmayan) kimse sevk edilmeyecektir.

2- Mezkûr ahalinin yollarda sefalet ve perişanîye (zavallı) ve memleket-i asliyelerinde mesken ve iâşe itibarıyla zaruret ve müşkilâta dûçâr olmamalarını (uğramamalarını) te'minen kablê's-sevk gidecekleri (önce sevk edilecekleri) mahaller hükûmetleriyle muhabere olunarak iskânları ve vesait-i iâşe (iaşe vasıtaları) ve naklieleri ve selâmet-i (güvenliği) seyr ü seyahatleri te'min edildikten sonra iade ve sevklerine ibtidâr olunacaktır (başlanacaktır).

3- Şerâit-i mezkûre (belirtilen şartlar) dairesinde gelecek Rum ve Ermenilere hâne ve arazileri teslim edilecektir. Şu kadar ki bunda mevâdd-ı âtiyenin (gelecek maddelerin) nazar-ı dikkate alınması şarttır.

4- Memleketlerine avdet etmiş olan Rum ve Ermenilerin hânelerinde meskûn muhacir ve mülteciler, evvel emirde tahliye etdirilmiş olması lazım gelip, yerli ahali ve memurin ve askerin işgali altında bulunan veya henüz ashâbı (sahibi) avdet etmemiş olan mesâkine (meskenlere) naklolunacaklardır.

Buna imkân-ı maddi olmadığı takdirde birkaç ailenin müsaid hânelerde cem'i ve bu suretle de yine açıkda muhacir ve mülteci kalırsa civardaki muhacirîn kurâsında (köylerde) bulunan boş veya metrûk hanelerde ve mebânî-i (binalar, yapılar) umumiyede iskânları ve bu da kifayet etmediği takdirde yerli Müslüman hanelerine yerleştirilmesi suretiyle açıkda bırakılmamalarına itina olunacaktır.

5- İslâm muhacirlerin açıkda kalmamaları te'min olununcaya değin inde'l-hâce (gerektiği zaman) Rum ve Ermenilerin dahi bir müddet-i muvakkate (geçici

bir süre) için ikişer üçer hanesi bir arada olmak üzere muvakkaten yerleştirilmeleri caiz ve zarurîdir.

6- Kilise ve mekteb gibi mebanî ile bunların müştemilât (ekler) ve akârı (gelir getiren mülklerin) aid olduğu cemaatlere derhal teslim olunacaktır.

7- Yetim çocuklar talep olundukça hüviyetleri hakkında tedkikât-ı müşîkâfâne (ince araştırmanın) icrasından sonra velilerine ve cemaatlerine teslim olunmalıdır.

8- İhtida etmiş bulunanlar (Müslümanlığı kabul etmiş olanlar) Kanun-ı Esasî'nin bahşettiği hürriyet-i vicdaniyeden istifade etmekde gayetle serbestdirler.

9- Başkalarının taht-ı izdivâcında bulunan mühtediyeler (dönmeler) mezheb-i kadimine rücû' etmekde (kadim dinine dönmekte) muhtâr (serbest) olup bu takdirde zevc ve zevce beynindeki (koca ve karı arasındaki) akid kendiliğinden müfesiğ olur (ortadan kalkar). Zevcinden iftirâka (eşinden ayrılmaya) razı olmayan ve mezheb-i kadimine adem-i rücû'da (kadim mezhebine göre dönmeye) musır bulunanlara (direnenlere) aid mesailin mehakimce halli zarurîdir.

10- Rumlara aid emvâl ve hâne hakkındaki muamelât idari olduğu ve emvâl-i mezkûre el'ân (şimdi) sahiblerinin uhdesinde (üzerinde) bulunduğu cihetle bunların icarî (kiralanan), idâ'î (emanet olarak verilmesi), işgali fuzulî (fuzuli işgaldır) ve kâbil-i fesh (bu geçersizdir) ve ıslâhdır (bu durum iyileştirilmelidir). Binâenaleyh sahibleri avdet ettikçe iadesi lazımdır.

Ermeni emvâline gelince:

Bunlar iki kısma tefrik edilebilir:

Birinci kısım: Tapu kuyûdu tashih (kayı düzeltilmesi) ve Maliye veya Evkaf namına intikal muamelesi (geçirilmesi işlemi) icra edilmemiş (yapılmamış) olanlardır. Bunların işgali, icarî, keza fuzulî ve kabil-i fesihdir (geçersizdir). Sahipleri avdet edenlerin tahliye ve teslimi lâzımdır.

İkinci kısım: Tapu kaydı tashih ve Hazine-teyn uhdesine (üzerine) intikal muamelesi icra edilmiş olanlardır. Bunların iadesi mal memurları muvâfakat ettiği (uygun gördüğü) takdirde caizdir ve bu bâbda bir kanun derdest-i vaz'dır (eldeki bir kanun yerine konmalıdır). İade edilmezse avdet eden (dönen) sahiblerine bedel-i icarlarına tesviyesi (kiralama bedellerinin ödenmesi) ile kanunun tatbikine kadar idare-i maslahat olunması (işlerin idare edilmesi) zarurîdir (gereklidir). Bilumum emvâlin sahiblerine tesliminde vaziyet-i hâzırasını ve hasarâtım ve başkaları tarafından ilave olunan zevâidi (fazlalığı) mübeyyin (bildiren, meydana koyan) zabıtnâmeler tanzim olunacaktır.

11- Mütemevvilin-i (zengin) muhacirine verilen emlâkin dahi sahipleri vürûd ettikçe (geldikçe) peyderpey teslimi lâzım ve bunlar hakkında da dördüncü madde ahkâmının aynen tatbiki muktezîdir (gereklidir).

12- Sahib-i evveline (önceki sahibine) iadesi lâzım gelen hane ve dükkân gibi emlâk, içinde sâkin olan (oturan) muhacirin tarafından tamirat ve ilavât icra kılın-

dığı veyahud sahib-i evveline iade edilecek arazi ve zeytinlikler muhacir ve mülteciler tarafından zer' (tohum ekme) ve imar edildiği takdirde bu bâbda kanun-ı medenimiz olan Mecelle ahkâmının tatbiki ile beraber örf ve âdet-i belde (örf ve beldenin âdeti) vechile (vasıtasıyla) her iki tarafın hukukunu muhafaza etmek lâzımdır.

13- Rum ve Ermenilerin muhtaç bulunanları için esna-yı avdetde (geldikleri sırada) sevk ve iâşe masrafları Harbiye Tahsisâtı'ndan tesviye olunacaktır (ödenektir).

14- Şimdiye kadar Rum ve Ermenilerden vuku bulan (gelen) sevkîyât miktar-ı umumîsi hakkında milliyetleri ayrı ayrı gösterilmek şartıyla nezarete telgrafla derhal malumât i'tâ (verilmesi) ve bâdemâ (bundan sonra) her ayın 15. ve sonuncu günlerinde dahi 15 gün zarfında nerelere ne miktarlarda Rum ve Ermeni sevki olunduğu vâzihan (açık olarak) telgrafla iş'ar olunacaktır (yazılacaktır).

15- Sevkiyat sırf dahile alınan aşhâsa aid olup hudud-ı Osmanî haricine (Osmanlı sınırı dışına) çıkmış bulunan Rum ve Ermeniler iş'âr-ı ahîre (son yazıya yani karara) değin kabul edilmeyeceklerdir.*

Ber-vech-i bâlâ (yukarıda olduğu gibi) mevâd (maddeler) dairesinde ifa-yı muameleye ihtimâm olunması (özen gösterilmesi) ta'mimen (genelge) tebliğ olunur.

18 Kânûn-ı Evvel 334 (18 Aralık 1918)

Dâhiliye Nazırı

Mustafa Arif

AÇIKLAMA: (*) Bu maddeyle, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Antlaşması'na göre Osmanlı'nın yeni sınırı dışında kalan Suriye ve Musul'a özel bir hüküm getirildi ve kapsam dışı tutuldu. Oysa Suriye ve Musul, Osmanlı'nın özel sürgün bölgesiydi.

KAYNAK: BOE, 341055, 18 Kanunuevvel 1334, aktaran, *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, 1878-1920*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2007, sf. 412-417, 1027-1030.

EKLER

EK - 1

Âyan'da, Ahmet Rıza'nın Tasfiye Kanunu'yla İlgili Teklifinin 13 Aralık 1915 Tarihinde Görüşülmesi

DEVRE: 3

CİLT: 1

İÇTİMAİ SENE: 2

MECLİS-İ ÂYAN ZABIT CERİDESİ

10. inikad
30 Teşrinisani 1331 (1915)
Pazartesi

III. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1- Ahmet Rıza Beyin, ahar mahallere nakledilen eşhasın envai, düyun ve matrubatı metrûkesi hakkındaki kanunun 11 inci maddesinin tadiline dair kanun layihası.

REİS: Layiha Encümeninin 29/1 numaralı mazbatasını okutuyorum.

Aher mahallere nakledilen eşhasın emvâl ve düyun ve matlubatı metrûkesi hakkında, 13 Eylül 1331 tarihli Kanunu Muvakkatin 11 inci maddesinin tadili teklifini havi, azadan Ahmet Rıza Beyefendi Hazretleri tarafından takdim ve Heyeti Umumiyyeden Encümenimize havale buyurulan tahrir mütalaa olunarak şayanı nazar görülmüş ise de, tadili talep olunan Kanunu Muvakkatin Meclis-i Mebusana tevdi edildiği bittahkik anlaşıldığından, kanunu muvakkati mezkûrun Heyeti Âyana vüruduyla hini müzakeresinde işbu tadil teklifinin dermeyan olunması lazım geleceği Heyeti Umumiyye arz olunur.

21 Teşrinisani 1331
Abdülhamit Zehravi, Faik,
Salih, Bohor, Aristidi

AHMET RIZA BEY- Reis Beyefendi Hazretleri, Encümen mazbatasında Kanunu Muvakkat gelinceye kadar, intizardan başka yapılacak bir muamele! kanunıye yoktur diyor. Bendeniz, bu münasebetle bazı maruzatta bulunmak, Heyeti Celileye fikrîmi arz etmek isterim.

Malum olduğu üzere bu Kanun, muvakkaten mevki-i icraya konmuştur ve eylevm tatbik edilmektedir. Bu Kanun buraya gelip müzakere olununcaya kadar ne mal kalacak, ne mülk. Bâd-e harab-il Basra. Biz ne müzâkere edeceğiz?

Sonra, bir mesele daha var: Kanun-u muvakkatların ne suretle yapılabileceği Kanun-u Esâsîde musarrahtır. Kanun-u Muvakkat, ancak Meclis münâkit bulunmadığı zamanda yapılacak. Fakat şimdi Meclis müctemîdir. Bu Kanun ise Meclisin içtimâından üç gün evvel tanzim ve tatbik edilmiştir. O halde Meclis açık olduğu halde hükmü tatbik olunabilir mi? Bu da şâyân-ı tefsir ve tetkik bir meseledir. O Kanun, Bir defa Meclise tevdi edilmiş, binâenaleyh, Meclisin malı olmuştur; Meclis karar vermeden nasıl tatbik olunabilir? Kanunun bahsettiği emvâli de emvâl-i metrûke diye tavsif etmek de kanunî bir şey değil. Çünkü, bu emvâlin sahibi olan Ermeniler, mallarını isteyerek terk etmemişler, onlar yerlerinden teb'îd edilmiş, zorla, cebir ile çıkarılmış. Hükümet, onların mallarını, memurları vasıtasıyla sattırıyor. Bendenizin verdiğim taktiriden maksadım, bu kanunun mevki-i icraya konmamasını temin idi.

Esbabını da arz etmiştim. Bu kanun, mevki-i icraya vaz olunursa bu adamlara bir kat daha gadredilmiş olacak, çünkü mallarına talip bulunmayacak veyahut mal değer fiyatına satılmayacaktır. 100 liralık bir mal belki 10 liraya satılacaktır. Bu da, mucib-i gadirdir. Devletimiz, hiçbir vakit gadr ve zulmü kabul ve arzu etmez. Onun için bâdel-müsâlâha bu Kanunun mevki-i mer'iyete konulmasını temin için bir tâdil teklif etmiştim. Halbuki şimdi ne oluyor? Kanun aynıyle kaldı ve icra ediliyor. Herhalde Heyet'in vereceği karara bendeniz de razı olurum. Lâkin, bu bâbta müzakere cereyan eylesin de, ona göre ben de bir karar verebileyim.

REİS- Encümen ne buyuruluyor?.

ABDÜLHAMÎT ZEHRAVÎ EFENDÎ- Ahmet Rıza Beyefendinin verdikleri tak-

rir hakkındaki beyanatından anlaşıldığına göre, kanunun min-haysül mecmu red edilmesi lâzım gelir. Halbuki, takrirdeki esbab-ı mucibe, yalnız onbirinci maddenin tâdiline dairdir. Fakat şimdi Kanun, Heyet-i Teşriyyeye mal oldu; belki bu devrede Meclis-i Mebusan'da müzakere olunur, buraya gelir, burada müzakeresi icra edilir.

sf.133

Biz bu takririn o zaman tetkikini muvafık görüyoruz. Ahmet Rıza Beyefendi, o zaman mütâlâalarını dermeyen buyurabilirler; içtihadımız bu merkezdedir.

HÜSNÜ PAŞA- Emvâl-i metrûkenin zarardan vikayesi için muhtelif mevakie komisyonlar gönderilmiştir. Bunlar, emvâl-i metrûkenin defterlerini tanzim ediyorlar; gadirden vikayeleri için tedabir-i lâzıma ittihaz olunuyor. Hükümet, zan-netmem ki, böyle bir takım emvâli yağma ettirsin ve esbabını zarardide olmasına müsaade etsin. Bu bâbta tanzim edilen kanun-u mahsus da Meclis-i Mebûsânda mevki-i tezekkürdedir. Geldiği vakit mütâlâa ve tetkik ederiz.

REİS- Başka bir mütâlâa var mı?

OSMAN PAŞA (Müşir)- Kanun-u muvakkat gelmeyince müzakere olmaz ki, buna imkân yok.

REİS- Şu halde Encümenin teklifi kabul buyuruluyor mu?

AHMET RIZA BEY- Bendenizin iddiam, bir kanunun Meclis-i Mebusana tevdiinden sonra, onun mevki - mer'iyetten sakıt olmasıdır. Bu iddiada aldani-yorsam, heyet-i Muhtereme bendenizi ikaz buyursunlar. Bendeniz diyorum ki; bu kanun, şimdi Meclis-i Umûminin malıdır, Hükümetin elinden çıkmıştır.

Binâenaleyh, şimdi mevki-i icrada kalması doğru değildir, ben bu iddiada bulunuyorum. Verdiğim lâyiha-i kanuniyede, bu kanunun mevki-i icraya konmasını temin içindir.

Hükümet tarafından komisyonlar gönderilmiş, bu emvâl bakılıyormuş, felan oluyormuş, bundan bir şey çıkmaz. Ben, malımı satmağa razı olmazsam kimse cebren bana sattıramaz. Kanun-u Esasinin 21 inci maddesi buna manidir. Eğer bu memlekette Kanun-u Esasi ve Meşrûtiyet varsa bu olamaz, bu bir zulümdür. Beni kolumdan tut, köyümden dışarı at, malımı ve mülkümü de sonra sat; bu hiçbir vakit de caiz değildir. Bunu ne Osmanlıların vicdanı kabul eder, ne de kanun.

REİS- Zannedersem, Kanun-u Esaside Kanun-u muvakkatların Meclis-i Mebusana berâ-yı tetkik tevdi edilince, hükümden sakıt olacağına dair bir kayıt ve sarahat yoktur. Kanun-u Esâsî, bu gibi ahvalde, Hükümetin kanun-u muvakkat yaparak mevki-i tatbik koyacağı ve bunları Meclis-i Mebusânın küşâdını müteakip tevdi edeceğini nâtiktir. Bir kanun-u muvakkat Meclis-i Mebusana tevdi edilince, onun mevki-i mer'iyeyten sakıt olması hâli nasıl olabilir?

Sonra, bu kanunların kabiliyet-i tatbikiyesi kalır mı? Kanun-u muvakkatlar, Heyet-i Teşrifiyyece red edilinceye kadar mevki-i tatbikte kalır. Kanun-u Esâsî hükmü böyledir. Kanun-u Esâside, kanun-u muvakkat, Meclis-i Mebusan içtimâ edinceye kadar mer'idir; içtima edince sakıt olur diye bir madde yoktur. Onun

için bu Kanun-u Muvâkkatin hükmü dahi Kuvve-i Teşriyye red edinceye kadar câridir.

AHMET RIZA BEY- Ermenilerin malı, kısmen yağma edildi; Kuvve-i Teşriyye Kanunu red edinceye kadar elde bir şey kalmayacak, yapılacak şeylerin hepsi yapılmış olacak.

REİS- Meclis-i Mebusan milletin vekilleridir; tabî bizim düşündüğümüz şeyi onlar da düşüneceklerdir. Biz de vakıa milletin vekilleriyiz, fakat Kanun-u Esâsî, kanunların ipti'dâen tetkik ve müzakere hakkını evvelâ Meclis-i Mebusana tevdi etmiştir. Bizim hakk-ı tetkikimiz muahhardır.

AHMET RIZA BEY- Kavânînin ihtida Âyana tevdiine kanun müsaittir.

ARİSTİDİ PAŞA- Kavânîn-i muvakkatenin Heyet-i Teşriyyeye tevdi edildikten sonra kabiliyet-i icrâiyyesi kalıp kalmayacağı meselesi câ-yi bahistir. Kanun-u Esâsî yalnız muvazene-i maliyye taalluk eden kanunları istisna ediyor. Kanun-u Esâsîde, umûr-u maliyyeye taalluk eden kavânîn-i muvekkate tasdik olununcaya kadar icra olunur diyor. Bunun âksi mânâsı alınırca, diğerleri icra olunamaz demek çıkar. Çünkü kabiliyet-i icrâiyyesi kalabilmesi suretiyle istisna edilenler yalnız kavânîn-i maliyyedir. Diğerleri hakkında böyle bir kayıt olmadığı için mer'î olmaları lâzım gelir. Mamafih Ahmet Rıza Beyefendinin tâdilini teklif buyurdıkları kanun, Heyet-i Teşriyyeye tevdi edilmiş ve bir kısmı da der-dest-i müzakere bulunmuştur. Bu suretle Heyet-i Teşriyenin bir kısmında mevki-i tezekkürde bulunan bir kanunu, diğer kısmı nasıl tâdil edebilir? Kanunun ne şekilde geleceğini de bilmiyoruz. Belki Ahmet Rıza Beyefendinin mütâlaâtı Meclis-i Mebusanca da düşünölmüştür.

Onlar tâdil ederler. Kanunun şekli henüz taayyün etmemiştir ki, burada tâdili hakkında mübahasa cereyan edebilsin.

OSMAN PAŞA (Müşir)- Eğer Ahmet Rıza Beyefendinin dediği gibi olsa, Hükümet ara yerde geçen zamanda neye istinaden icraatta bulunacak? Kanun-u Muvâkkat sakıt; diğeri henüz musaddak değü. Ara yerde münhal bir zaman kalıyor. Nasıl olur? İsteddiği bir Kanun çıkarsa öbürü münfesiş olur.

AHMET RIZA BEY- Eğer bu kanunlar Kanunu Esâsiye muvafık olsaydı ben dediğimizi kabul ederdim. Fakat yapılan bu Kanun esasen Kanun-u Esâ-

sf.134

siyye münâfidir. Onun için serdedilen azâr, esbab burada makbul olamaz. Ben-deniz Heyet-i Muhteremeye, muhterem arkadaşlarıma bir kanun 'tâdil teklifini arz ettim. Bu kanunun mevki-i icraya konması bir kısım ahali için gadirdir, zulümdür dedim. Onlar da bizim vatandaşımızdır. Niye mağdur, mazlum olsunlar? Bu, ne Milletin, ne de Hükümetin şân ve şerefine, haysiyetine yakışır dedim. Eğer Heyet-i Muhtereme bu ifâdâtıma iştirak buyuruyorlarsa kanunun tâdili lüzumu Hükümete Riyâset-i Celile vasıtasıyla arz olunur. Yok eğer bu kanunun mevki-i icraya konma-

sında Heyetçe bir beis görülmüyorsa, o başka. O zaman yalnız bu kadarla iktifaya tabii mecburum, başka bir şey elimden gelmez. Benim burada bir reyim var.

ARİSTİDİ PAŞA- Zannederim ki, mesele bugün bu suretle mevki-i müzakereye vaz olunamaz ve biz bunu böyle yapmalıyız, diye karar veremeyiz. Çünkü bu müzakereyi icraya selâhiyettar değiliz. Bu Kanun esasen Heyet-i Teşriyyenin diğer kısmında der-dest-i tetkiktir, oradan buraya gelinceye kadar biz onu müzakere edemeyiz. Esasen, kaideten bu böyledir. Meclis-i Mebûsandan bu kanunun buraya ne şekilde geleceği malûm değil ki, belki Rıza Beyefendinin talep buyurdıkları gibi Meclis-i Mebusanda tadilât icra olunur. O cihetle bugün o kanun hakkında burada müzakere cereyan edemez.

AHMET RIZA BEY- Meclis-i Mebusan bu devrede bu kanunu çıkarmayacak olursa o zaman ne yapacaksınız? Mâlûm-u âlînin bir takrir veya bir istida birkaç suretle mütâlâa olunur. Hepiniz Reiskârda, umûr-u idarede bulunmuşsunuz. Biliyorsunuz ki, usûle riâyet eden bir nazır, bir vali bir istidayı veya takriri nereye havale edeceğim der, ait olduğu daireye, muhasebeye veyahut diğer bir kaleme havale eder ve onunla vazifesini yaptım zanneder. Eğer bizim de vazifemiz bundan ibaret ise, Encümenin verdiği rey doğrudur. Fakat usûle taalluk eden bu hal doğru mudur? Bendeniz de itikadımca kanunların bir ruhu ve cihet-i maneviyyesi vardır ki, onu nazar-ı dikkate tutmak icap eyler. Verilen bir lâiyhayı veya takrirleri memlekete faide veya mazarratı olmak itibariyle nazar-ı itibare alacak olan bir nazır, Aristidi Paşa Hazretlerinin mütâlâasında bulunmaz zannederim.

REİS- Encümen mazbatasında: Meclis-i Mebusana tevdi olunan bir kanunun müzakeresine selâhiyettar değiliz. Kanunu burada tâdil etmek, tesri-i müzâkeresini Meclis-i Mebûsâna ihtar etmek gibi olur. Bu ise fikrimizce muvafık değildir, diyor. Bu emvâl-i metrûke hakkında Meclis-i Mebûsânın da elbette bir fikri vardır. Eğer bu kanunun tâdili icap ediyorsa Meclis-i Mebusan tabii onu yapar. Biz ise bir Kanun yapıp Hükûmete tebliğ edemeyiz.

AHMET RIZA BEY- Bir kanun yapıp Hükûmete niçin tebliğ edemiyoruz? Riyâset-i Celile tarafından vuku bulan ifâdât filvaki usûle muvafıktır. Bendeniz bu cihette biraz kanunun ruhuna ait bir muamele yapılmasını istirham eyliyorum, O yolda idare-i kelam etmek işitiyorum. Hükûmete bir kanun tebliğ etmek herhalde hakkımızdır. Bu kanunun bugün tatbikinde Memleketim için bir zarar görüyorum. Heyet-i Celile de bu fikrimi muvafık bulursa keyfiyet bir karara raptolunur, o karar da vasâtet-i devletinize Hükûmete tebliğ olunur, iş de olur, biter.

REİS- Müsaade buyurun, iş başka türlüdür. Hâk-i pâyinin verdiği takrir bir kanunun tâdili hakkındadır. Bir kanunun tâdili için ise Kanun-u Esasinin gösterdiği usûle tevfiğ-i hareket etmek icap eder. O cihetle evvela kanunun tâdilini hâvi teklif Meclis-i Mebûsâna gitmelidir.

AHMET RIZA BEY- Bendeniz Kanunu Esasinin malum olan maddesi metni-ne tatbiken o layihayı Heyeti Celileye takdim ettim. Kanunu Esasi Âyanın, kanunun bir maddesini tadili hakkı vardır diyor. Bu kanun tamamen hükümden sakıt

olsun dersem, o vakit bu, Kanunu Esasiye mugayir diye belki teklifi vakiimi red-deceksiniz. Onun için işte bu mütalaa üzerinedir ki, (Bu kanun tarihi neşrinden itibaren meridir) fıkrasını tadil etmek istedim ve bu tadilden takip ettiğim maksat, Kanunu Mezkûrun mevkii meriyete konmamasını temin etmekten ibaretti.

REİS- Bu babta başka bir mütalaa var mı?

ABDURRAHMAN YUSUF BEY- Kanun geldiği zaman müzakere olunur.

HÜSNÜ PAŞA- Kanun nedir bilmiyoruz.

AHMET RIZA BEY- Kanun takvimi vakayi ile ilan olundu.

ABDURRAHMAN ŞEREF BEY- Kanun noktai nazarından Aristidi Paşa'nın hakkı var. Ahmet Rıza Beyefendi ise meseleyi başka cihetten düşünüyorlar. Yani bu kanunu icra ettirmemek kaabil ise ve bu suretle Rüfekayı Muhtereme de kani iseler, Heyeti Celile böyle karar versin diyorlar. Bunun ciheti kanuniyesi aşıkârdır. Ahmet Rıza Beyefendinin ısrar ettikleri cihet ise başkadır. Bugün rüfekanın ifade-lerine nazaran komisyonlar teşekkül etmiş, işe başlamış.

sf. 135

Şimdi bizim vereceğimiz bir kararla da kanunu tatbikten alıkoymak doğru ve mümkün olmaz. Bunda yapılacak şey, Meclis-i Mebusandan kanunun tesri' müzakeresini iltimas etmektir. Kanun bize gelirse mütalaatımızı beyan ederiz. Şimdi söyleyeceklerimizden bir şey çıkmaz, ne desek boştur. Eğer bu kanunun Meclis-i Mebusanca bir an evvel müzakeresi hususu vasateti devletleriyle temin edilirse, bize geldikten sonra bu hususta müdavelei efkâr ederiz. Aksi halde faidesizdir. Bir de kanunu muvakkatlar hakkında bir bahis geçti. Kavanini muvakkate meselesi büsbütün başkadır. Hali harp dolayısıyla hükümet birçok kanunu muvakkat yaptı. Bu kavanini muvakkatanın ekserisi tahsisata mütealliktir. Onları peyderpey çıkarıyoruz. Diğer meseledeki hattı hareketimiz, Aristidi Paşa Hazretlerinin buyurduklarından başka bir cihette olamaz.

REİS- Şu halde Encümenin teklifi kabul buyuruluyor mu?.. ("Kabul" sesleri) Muhaliften itiraz eden var mı?.. ("Hayır" sesleri) Yalnız Ahmet Rıza Beyefendi Hazretleri tabii muhalif bulunuyorlar.

AHMET RIZA BEY- Hiç olmazsa Abdurrahman Şeref Efendi Hazretlerinin beyan buyurdukları gibi, bu kanunun bir an evvel müzakeresi için Meclis-i Mebusan Riyaseti nezdinde tavassut buyrulsa iyi olur.

REİS- Böyle bir 'tavassut zannederim ki, salahiyetimiz haricinde olur. Encümenin teklifi kabul buyuruluyor, değil mi?.. ("Evet" sesleri)

AHMET RIZA BEY- Söz açılmış iken bir-iki kelime daha söylemeye müsaade buyuruluyor mu? Geçenlerde galayı es'ar hakkında bir layiha arz etmiştim. Heyeti Umumiyece kabul olunan bu layihanın hükümete tebliğine karar verilmişti. O günden beri ne oldu? Hükümetten Tarafı Riyaseti Celileye bunun hakkında bir cevap geldi mi?

REİS- Bir cevap gelmiş olsaydı tabii Heyeti Celilenize arz olunur idi. Fakat verdiğimiz karar tamamiyle hükümetçe muvafık görülmüş olacak ki, bu babta bir takım komisyonlar teşekkül ettiği görülüyor.

AHMET RIZA BEY- Bu babta gazetelerde birçok ilanlar görüldü. Hükümet tarafından neşrettirilen bu ilanların da, Şehremaneti ilanları sırasına geçmesini arzu ederim.

REİS- Komisyon ciddi surette çalışıyor zannederim.

AHMET RIZA BEY- Henüz bir semeresi görülmedi. Mesela meydanda şeker yok. Şeker almak için bakkala müracaat ediyorum, benden vesika istiyor. Vesikayı nereden ve nasıl alacağımı soruyorum, o da çocuk veya hasta olduğundan bahisle doktordan vesika alabilirsiniz, biz de o vesika ile size şeker satarız diyor. Halbuki evde ne çocuğumuz ve ne de hamdolsun hastamız var. Bir okka şeker alabilmek için yalan mı söylemeli? Demek oluyor ki, Şehremaneti bu suretle ahaliyi yalancılığa sevk ediyor.

Bundan başka memlekette gaz mebzülen mevcut imiş. Halbuki bir kıyye gaz tedariki kaabil olamıyor. Salifüzzikr (bildiren) komisyonun ne iş gördüğünü anlamıyorum. Tensip buyrulursa müracaatı mütekaddimenin tekrarı suretiyle bu ci-hetler hakkında istihsalı malumat edilsin.

REİS- Hükümet havayıcı zaruriye meselesinin hüsnü tesviyesini temin zımında teşebbüsâfta bulunuyor ve ittihazına lüzum gördüğü mukarreratı da ilan ediyor. Herkesin ne miktar şeker varsa kayıt ettiriyor. İhtimal birçok kimseler çekerlerini saklıyor.

Fakat ne kadar hane varsa cümlesini taharri ettirmek şüphesiz mümkün değildir. Şehrimizde mevcut şekerin yalnız çocuk ve hastaların ihtiyacatını tatmine kifayet edecek miktarda olduğu anlaşılmış olduğundan, hükümet ve Şehremaneti salifülbeyan usulü vaza lüzum görmüştür. Bununla beraber hariçten şeker celbi için de teşebbüsâtı daimele bulunuluyor. Hükümet gaz ve şeker hariçten celbetmedikçe elyevm mevcut olanları seliemehüsselam sattırarak olursa hasta ve çocukların şekersiz ve gatsız kalması tabii olacağından, hükümet böyle bir usul vazına mecburiyet hissetmiştir. Yoksa birçok hane ve dükkânlarda şeker saklanı-yormuş diyerek evlerini basmak ve saklanılan şekerleri buldurmak, şüphesiz daha usulsüz olur. Heyeti Celilenizin kararı veçhile teşekkül eden komisyonun ciddi bir surette çalıştığına şahsen eminim. Onun için biraz daha bekleyecek olursak, Komisyonca sarfedilen mesainin asar ve semeratını inşallah pek nafi olarak görürüz.

2. — *Mürur tezkiresi ile manifestolarım almayan ve vize muamelesi yaptırmayan Sefaini Osmaniye eshap ve rüesasından cezayı nakdî ahzına dair kanun layihasının irsal kılındığına dair Meclis-i Mebusan Riyaseti tezkiresi.*

sf. 136

KAYNAK: *Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi*, devre: 3, içtimai sene: 2, cilt: 1, 30 Teşrinisani 1331, 10. inikad, sf. 133-136.

EK - 2

Osmanlı Meclis-i Mebusan'da Harici ve Dâhili Harbin Tartışılması

DEVRE: 3

CİLT: 1

İÇTİMAİ SENE: 5

MECLİSİ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ

4 Teşrinisani 1334

11'inci inikad, 3'üncü celse

(sf. 97-98, 103-106)

Reis: Reisvekili Hüseyin Cahit Beyefendi

Kâtipler: Ali Haydar Bey (Saruhan), Halet Bey (Erzincan), Memduh Bey (Bursa), Vehbi Bey (Siverek)

III- EVRAKI VARİDE

3- *Divaniye Mebusu Fuat Beyin, Sait Halim ve Talât Paşa kabinelerinin Divanı Aliye şevklerini mutazammın takriri.*

REİS- Fuat Beyin takririni okutuyorum.

Meclis-i Mebusan Riyaseti Celilesine

Said Halim ve Talât Paşa kabinelerinin zirde muharrer esbattan dolayı Divanı Âliye şevkini teklif eylerim:

- 1- Sebebsiz ve vakitsiz harbe girmeleri.
- 2- İlanı harbin esbab ve avamili hakikiyyesi ile sureti cereyan ve vukuu hakkında Meclis-i Umumiyye hilafı vaki beyanatta bulunmaları.
- 3- Seferberlikten sonra ve ilanı harbten evvel İtilaf Hükümetleri tarafından vuku bulan şerefli ve faydalı teklifleri red eylemesi ve Almanyadan birgüne taahhüd ve zıman almaksızın ve bir faidei gaiye temin etmeksizin harbe sürüklenmesi.
- 4- Harbi dirayetsiz ve istikametsiz ellere tevdi ederek her cephede fünunu harbiyyenin kabul edemeyeceği mecnunane hareketlerin cereyanına ve sırf menafii hasisei şahsiyye uğrunda kuvvei hayatiyyei milletin gasb ve israfına müzaheret eylemesi.
- 5- Kavaidi hukukiyye ve insaniyyeye ve hassaten Kanunu Esasımızın ruh ve sarahatına külliyyen münafi muvakkat kanunlar ve emir ve nizamlar ısdar ederek memleketi bir sahnei fecayie kalb eylemesi.
- 6- Vakayii harbiyyeden sevkülceyşe taalluk etmeyen ve binaenaleyh ketmi lazım gelmeyenleri, mücerred muhafazai mevki daiyesi ile ketm eylemesi ve her gün birer menfi sebeble düşmana çığnettği Vatanı Muazzez aksamının avakibi elimesinden milleti vakti ve zamanı ile haberdar etmemesi.
- 7- Harb seneleri zarfında İtilaf Hükümetleri tarafından mükerreren vuku bulan ve bilhassa Rusya'nın inhilalinden sonra edilen sulh tekliflerini red eylemesi ve binnetice bugünkü akıbeti meş'umeyi davet eylemesi.
- 8- Harbin ihdas eylediği müşkilat karşısında halkın ihtiyacını tehvin edecek tedabire tevessül edecek yerde, bir takım eşhası maddiyye ve hükmiyyenin ihrazi servet eylemesini teminen ihtikâr ve sui isti'mâl yollarına saparak memleketin iktisadiyatını batırması.
- 9- Hiçbir lüzum ve kanuna müstenit olmayan siyasi ve askerî sansürler ihdası ile hürriyeti matbuat ve muhaberatı ihlal eylemesi. Ve Avrupa evrakı havadisini memlekete ithal etmemesi.
- 10- Dahili memlekette bir hercümerci idari vücuda getirerek ve hürriyeti can ve mal ve ırza musallat bir takım çetelere müzaheret ederek ika eyledikleri fecayie iştirak eylemesi.

28 Teşrinievvel 1334
Divaniye Mebusu Fuat

REİS- Efendim, gerek Kanunu Esasi ve gerek Nizamnamei Dâhili mucibince böyle bir takrir verildiği zaman Makamı Riyaset Heyeti Celileyi keyfiyetten haberdar eder ve takriri ait olduğu şubeye gönderir. Kanunu Esasi ve Nizamnamei Dâhilimiz mucibince böyle bir takririn nazarı itibare alınmaması gayrı kaabildir. Binaenaleyh bu babta beyanı mütalaaya salahiyettar olan, ancak takririn gideceği şubedir. Şube, meseleye vaziyed ettikten sonra buraya kararnamesini verecek ve ondan sonra burada ariz ve amik müzakerat icra edilecek ve hatta icab ederse alakâdar olan kimseler davet olunacaktır. Binaenaleyh bu takrir üzerine şimdi yapılacak muamele, takririn, kur'a keşide etmek sureti ile, şubeye göndermekten ibarettir.

EMANUEL EMANUELİDİ EFENDİ (Aydın)- Efendim, bu hususta hükümetin mütalası yok mudur?

REİS- Hayır Efendim.

EMANUEL EMANUELİDİ EFENDİ (Aydın)- Hükümetin mütalaası soruluyor, zannediyorum.

REİS- Belki iktiza eder ve Heyeti Âliyyenin de beyanı mütalaa etmesi.. (“Kanun-i Esasi Sarihtir” sadaları)

EMANUEL EMANUELİDİ EFENDİ (Aydın)- Fakat bu meselede Hükümetin noktai nazarı nedir, bunu anlamak lazımdır ve dünyanın hiçbir köşesinde şimdiye kadar Divanı Âliye sevk edilenler hakkında, Hükümetin beyanı rey etmemiş olmasının emsali yoktur; bunun için bu babta Hükümetin noktai nazarı ne olduğunu soruyorum?

MEHMET FUAT HULUSİ BEY (Antalya)- Hükümet namına Dâhiliye Nazırı Fethi Bey söylediler. Divanı Âliye ait bir takrir vardır ve ağılebi ihtimal bu, gidecektir, diyor.

REİS- Verilen takririn nazarı itibare alınmamasının imkânı yoktur. Binaenaleyh Hükümet de burada hazır. Ve Hükümetin burada noktai nazarını söylemekten meneden yoktur. Fakat bizim burada yapacak vazifemiz, nizamname mucibince, takriri şubeye havale etmektir; bunun için de kur’a çekeceğiz.

(Divaniye Mebusu Fuat Bey Kürsü-i Hitabete gelerek kur’a çeker)

FUAT BEY (Divaniye)- Takrir, Beşinci Şubeye, Muhtar Paşa Kabinesinin gittiği şubeye gidiyor; diğer yuvarlakları kontrol için okuyorum: Birinci şube, dördüncü şube, ikinci şube, üçüncü şube... Demek ki takrir Beşinci Şubeye gönderilecek.

ALİ HAYDAR BEY (Saruhan)- Efendiler, Sait Halim ve Talât Paşa kabinelerinin Divanı Âliye sevkine dair olan takriri yalnız şubeye havale etmek kâfi değildir. Çünkü bunlar Divanı Âliye sevk edilseler bile ithamedilen vükelânın usulü muhakemelerine dair maatteessüf henüz bir kanun mevcut değildir...¹

...²

MEHMET EMİN BEY (Trabzon)*- Usulü Muhakematı Cezaiyye..

FETHİ BEY (Dâhiliye Nazırı-İstanbul)- Vükelânın Divanı Âliye şevkleri sırasında usulü muhakemelerine dair filvaki bir kanun yoktur. Fakat bunun gibi vükelânın ne gibi maddelerden dolayı mesul tutulacağına dair bir Kanunu Ceza da yoktur. Binaenaleyh, bazı yerlerde Divanı Âli, âdeta bir jüri heyeti halini alır ve bu suretle karar vermeleri usul ittihaz olunmuştur. Bazı memleketlerde de vükelânın ne gibi mevad hakkında ve ne gibi cezalarla tecziye olunmasına dair kanunlar tertip edilmiştir. Şimdi Haydar Bey biraderimizin dediği gibi Hükümet, yeni bir kanun ile Meclise gelir ve bu kanunu Meclis kabul edecek olursa, her kanun makabline şamil olamayacağından, binaenaleyh bu kanun, buyurdıkları maksadı hâsıl edemez. Binaenaleyh, Hükümetin noktai nazarı, Divanı Âlinin ifayı vazife etmesine şimdiden razı olmak ve onların verecekleri karara ittiba etmekten başka bir şey yoktur. Çünkü yeni kanun makabline şamil olamaz.

1-2 * Zabıtta kısaltma yaptığım yerlerde ‘...’ şeklinde üç nokta kullandım. N.O.

FUAT BEY (Divaniye)- Efendiler, zannediyorum ki, gerek Haydar Beyefendi Hazretleri ve gerek Dâhiliye Nazırı Beyefendi Hazretleri bu mesele hakkında yanlış bir zehabta bulundular. O meselenin usulü Muhakemei Umumiyye Kanunu ile muhakeme edilmemesini istilzam etmez. İkincisi, Usulü Muhakeme Kanunları, kaidei hukukiy-ye mucibince daima makabline şamil olur. Şimdi evvela bugün bile bir kanun yapılmadığından dolayı eski kabinenin muhakemesine imkân yoktur demek doğru değildir.

FETHİ BEY (Dâhiliye Nazırı-İstanbul)- Efendim, sözlerim Fuat Beyefendi biraderimiz tarafından suitefehhüme uğramıştır. Hükümetin maksadı eski kabine-nin Divanı Âliye sevkini avk ve tehire duçar etmek gibi bir şey değildir.

FUAT BEY (Divaniye)- Hayır efendim, bendeniz öyle bir zehabta bulunmadım.

FETHİ BEY (Devamla)- Hamit Beyefendi biraderimizin buyurduğu gibi, eğer eskiden böyle bir teklif varsa, bunu bendeniz bilmiyorum; bittabi bu cihet daha ziyade Adliye Nezaretî'ne taalluk edeceğinden Meclisin hissiyatını bittabi Adliye Nazırı Beyefendi Hazretlerine de söylerim. Zaten zaptı da okuyacaklar ona göre bu cihet nazarı dikkate alınır.

YUSUF ZİYA MOLLA BEY (Lazistan)- Bendeniz, Usulü Muhakemeye mütedair olan kavaninin makabline şamil olacağına dair maruzatta bulunacaktım. Arkadaşlar söylediler, hacet kalmadı.

MEHMET FUAT HULUSİ BEY (Antalya)- Efendim, bu mesele gayet basittir. Divanı Âli itham dairesinin, divan hükmünün şekli, zaten Kanunu Esaside tayin edilmiş. Yalnız Usulü Muhakeme tatbik edilecek Kanunu Ceza maddesi mevzuu-bahs olabilir...

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Halep)- Mesele, iki nokta üzerindedir. Birisi Usulü Muhakeme, diğeri Vükelânın ef'alinden dolayı haklarında ne gibi bir ceza tertip edileceğidir... Vükelâ üç suretle mesul olur. Birisi mesuliyeti cezaiyye, yani yapmış oldukları fiil Kanunu Ceza mucibince cürüm addolunur, bu, mesuliyeti cezaiyyeyi mucibtir. İkincisi, mesuliyeti maliyye. Bu, Kanunu Cezaya taalluk etmez. Onların fiilinden dolayı bir kimse mutazarrır olursa onun zararının tazmin edilmesi lazım gelir; yahut devletin zararı tazmin edilmek lazımdır. Buna da mesuliyeti maliyye denilir. Üçüncü bir mesuliyet daha vardır ki o da mesuliyeti siyasiyedir. İşte, asıl düşünülecek mesele, bu mesuliyeti siyasiyedir. Ne gibi mesuliyeti siyasiyeden dolayı Vükelâyı mesul tutmak icap eder? Buna dair bizim kanunumuzda bir şey yoktur ve Avrupa devletlerinin çoğunun kanunlarında da böyle bir şey yoktur, işte, asıl tetkik edilecek ve düşünülecek şey budur. Yoksa mesuliyeti cezaiyyeyi mucib ahval için Kanunu Cezamızda ahkam vardır. Mesuliyeti maliyyeyi mucib bir şey için de Kanunu Medeni vardır.

HAMİT BEY (Halep)- Vükelânın tabi olacakları derecatı mesuliyeti Artin Efendi biraderimiz izah ettiklerinden dolayı tekrar etmek istemem...

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Halep)- Onları o zaman düşünürüz.

MEHMET SADIK EFENDİ (Denizli)- Efendim, Kanunu Esasideki şu maddeyi arz ediyorum: 32 nci madde “Vükelâdan itham olunanların usulü muhakemele-ri kanunu mahsus ile tayin edilecektir” deniyor...

FUAT BEY (Divaniye)- Efendim, bendeniz yalnız bir noktayı tasrih etmek istiyorum. Zannediyorum ki; ceraimin mahiyeti siyasiyyesi mevzuu münakaşa oldu ve mahiyeti siyasiyye noktai nazarından ceraime terettüp edecek cezanın mefkudiyetinden bahsedildi. Terettüp edecek cezanın mefkudiyeti zikredildi. Bendeniz zannediyorum ki efali memnuanın mahiyeti siyasiyyesi bunların memnuiyet veya cürmiyeüni tahfif etmez. Mahiyeti siyasiyye; esbabı muhaffefe veya müşeddede ve mazeret gibi harekâtta icrayı tesir eder. Yoksa kanunen memnu bir fiil ika edildi mi o fiil cürümdür. Vükelânın vazifeleri haricindeki cürümleri tadat etmek imkânı yoktur. Çünkü takriben Kanunu Ceza, kâffî efali memnuayı ihtiva etmiştir. Binaenaleyh ayrıca Kanunu Ceza vaz'ına hacet yoktur.

REİS- Zaten Hükümet bu babta icap eden muameleyi nazarı itibare alacağını beyan etti. Takrir, Encümenine gitmiştir. Encümenin müzakeresi neticesinde mesele taayyün eder. Diğer takrirler de var efendim.

4 Teşrinisani 1334 11'inci inikad, 3'üncü celse (sf. 109-116)

3- *Aydın Mebusu Emanuel Emanuelidi Efendinin Hükümeti Sâbıkanın icraatı hakkında Hükümeti Cediden sual takriri.*

REİS- Bir sual takriri daha var efendim, o da Hükümete tebliğ edilmiştir. Okutuyorum efendim:

Meclis-i Mebusan Riyaseti Celilesine

Malumu Âlileri olduğu üzere, memlekette beş seneden beri icraatı Hükümet namı altında tarihte emsaline tesadüf edilemeyen bir çok ahvali elime görülmüştür:

1- *Ermeni milletine mensup olmaktan başka hiçbir cürümleri bulunmayan bir milyon nüfus, kadınlar ve çocuklar ile istisna edilmeyerek katil ve itlaf edilmiştir.*

2- *Laakal kırk asırdan beri memlekette medeniyetin âmili hakikisi olan Rum unsurlarından iki yüz elli bin nüfus, hududu Osmaniden tart edilerek malları müsadere edilmiştir.*

3- *Badelharb beş yüz elli bin Rum nüfus daha, Karadeniz, Çanakkale, Marmara ve Adalar denizleri sevahil ve havalisinde ve sair mahallerde kati ve imha edilmiş ve malları da zabt ve gasb edilmiştir.*

4- *Memlekette anasırı gayrı müslime icrayı ticaretten men edilmiş ve ticaret yalnız erbabı nüfuzun yeddi inhisarına terkedilmiş olmakla bu yüzden bütün efradı millet âdeta soyulmuştur.*

5- Mebusandan Zöhrap ve Varteks efendiler ifna edilmiştir.

6-Arap kavmi necibine karşı reva görülen sui muamelat şimdiki felâketlerin başlıca sebeblerini teşkil etmiştir.

7- Seferberlik vesilesi ile teşkiledilen, amele taburu efradından iki yüz elli bin kişinin açlık ve mahrumiyetten müteessiren telef olmalarına sebebiyet verilmiştir.

8- Harbi Umumiyye bila sebep girmiş ve bu şerefi meşuma nailiyet için Bulgarlara memleketin bir cüzü de terk edilmiştir.

Failler hakkında Hükümeti Cedidenin malumatı neden ibarettir, işin mahiyeti hakkında ne tasavvur etmektedir ve ittihaz edebileceği tedabire ne vakit mübaşeret eyleyecektir?

Bu noktaları Hükümeti Cedideden sual ederiz.

2 Teşrinisani 1334

Aydın Mebusu Emanuelidi, İzmir Mebusu Vangel
Çatalca Mebusu Tokinidis

REİS- Efendim bu takrir de Hükümete gönderilmiştir. Ne gün cevap vereceklerine dair tezkire alınırsa ruznameye ithal edilecektir. Yoksa Hükümet derhal cevap vermek ister mi efendim? Hükümet şimdi cevap vermek isterse o başka.

FETHİ BEY (Dâhiliye Nazırı-İstanbul)- Hay hay, cevap verebilirim efendim. Şimdi kemali teessürle tadat olunan mevaddın neticesinde sahibi takrir diyor ki: Failler hakkında Hükümeti Cedidenin malumatı neden ibarettir? Buna cevap mı istiyorsunuz efendim? İşin mahiyeti hakkında ne tasavvur etmektedir? İttihaz edeceği tedabire ne zaman ibtidar edilecektir?

EMANUEL EMANUELİDİ EFENDİ (Aydın)- Müsaade buyurursanız izah edeyim. Tabiidir ki bu sual takriri Hükümeti Cedideye ne bir hüküm ve ne bir tenkit manasını tazammun etmez. Tabiidir ki bu takrir bir hissi intikam şevki ile tanzim olunmuş bir takrir değildir. Hatta failler hakkında –icrayı adalet edilmesi Hükümetin vazifesi olmakla beraber, şu takrirden maksadı asli- icrayı adalet talebi bile değildir. Biz memleketin ne gibi bir felâkette ve ne gibi bir halde bulunduğunu biliyoruz. Bundan dolayı da müteessiriz. Bu ahvali bugün huzuru Mecliste tekrar etmekten maksadımız yaraları yeniden deşmek değildir. Maksadımız birtakım anasır aleyhine irtikab edilmiş ve irtikab edilmiş olduğunu yalnız bizim değil bütün âlemin ve hatta düne kadar belki müşevvikimiz olan müttefiklerimizin de malumu olan bir takım sui isti'mâlatta tekerrür etmemesi ve bunların izalesi için Hükümeti Cedidenin ciddi surette tasavvurâtı neden ibaret olduğunu anlamaktır, işte asıl sualimiz budur. Yine izah edeyim. Yüz seneden beri anasırı muhtelifenin ıslahı hali ve bütün efradı Osmaniyyenin refahı için teşebbüs edilen ıslahatın Talât Paşa ve Said Halim Paşa kabinelerinin siyasetine müncer olması bu güne kadar olan teşkilat ve bu güne kadar vaz edilen Kavaninin memlekette medeniyeti temin edemediğini isbat etmiştir.

Bendeniz falanı idam ediniz, falanı haps ediniz, filana şunu yapınız diye bir iddiada bulunmuyorum. Bendeniz bize şunu veriniz, şunu veriniz, bunu yapınız, şunu yapınız diye bir talepte bulunmuyorum. Bendeniz diyorum ki; bu işleri yapan, Divanı Âli takririnin gösterdiği üç, dört kişiden ibaret olamaz...

FETHÎ BEY (Dâhiliye Nazırı-İstanbul)- Efendim, Aydın Mebusu Emanuelidi Efendi Hazretlerinin izahatını kemali dikkatle dinledim, izahattan doğrusu memnun oldum... Bundan dolayı Rum unsuru, Ermeni unsuru, Arap unsuru ne kadar mutazarrır olmuş ise, sizi temin ederim ki Türk unsuru da aynı veçhile ve belki de daha fazla derecede mutazarrır olmuştur. Arzu ederdim ki Emanuelidi Efendi Hazretleri bu anasır meyanında, belki hepsinden ziyade, mutazarrır ve mağdur olan Türk unsurunu da ithal etmiş olsunlar. Onların istikbali ve saadeti hakkında Hükümetten istizahatta bulunmuş olsunlar. (Alkışlar)... Binaenaleyh, Hükümetin siyaseti dâhiliyyesi hiçbir unsurun hiçbir unsura faik veya madun olarak telakkisi noktasında değildir. Hükümetin siyaseti dâhiliyyesi, her unsura aynı hukuku, aynı imtiyazatı bahş etmektir...

REİS- Bir takrir var efendim, bu müzakerata tesiri olmak itibari ile okutuyorum. Ondan sonra söz veririm:

Meclis-i Mebusan Riyaseti Celilesine

İzmir Mebusu Emanuelidi Efendi ile rüfekaı tarafından verilmiş olan takrirden Arap Milletine dair bir fıkra mevcuttur. Biz Arap Mebusları tahaddüs eden ahval ve vakayı i müessifenin hal ve faslını vakti münasibine tehire karar verdiğimizden kavmi necibi Arap hakkında mezkûr fıkranın tayyını talep ederiz.

4 Teşrinisani 1334

Asir Mebusu Ali Haydar

EMANUEL EMANUELİDİ EFENDİ (Aydın)- Bu takrir cevaptan müstağnidir. Arap mebusları ister kabul etsin, ister etmesin. Anasırı Osmaniyeden biri hakkında söz söylemek benim hakkımdır ve bir teklifte bulunmak yine benim hakkımdır. Binaenaleyh benim imzam tahtında bulunan bir ibare hakkında tay edilsin, edilmesin gibi teklifat fazladır... Bendeniz Rum unsurunun mağduriyetinden ne kadar müteessir olur isem Türk unsurunun mağduriyetinden de aynı surette müteessir olurum. Türk unsurunu zikr etmemekliğimin sebebi: Çünkü elyevm hâkimiyet, Türk unsuru namına icra edilmektedir, ('inşallah daima' sadaları)... Şimdi biz her ne söylesek kendi hesabımıza söylemiş oluruz. Bendenizin maksadım âlemi tenvir idi. Bu maksadım hâsıl oldu. Bundan dolayı Dâhiliye Nazırına teşekkür ederim...

...

FETHÎ BEY (Dâhiliye Nazırı-İstanbul)- Emanuelidi Efendi Hazretleri takrirleri okunduktan sonra izahatta bulundular...

...

REİS- Kavmi Araba mensup mebuslar, hissiyatlarını gösterdiler. Zabta geçti, kendi hesaplarına bu takrime iştirak etmedikleri anlaşıldı. Ve bu da zabta geçmiştir, başka meseleye geçilmesini arzu edenler lütfen el kaldırsın. Başka meseleye geçilmesi kabul olundu...

4- Kozan Mebusu Matyos Nalbantyan Efendi ve rüfekaşının, vakti seferde icraatı Hükümete karşı gelenler için ciheti askeriyyece ittihaz olunacak tedabir hakkındaki kararname ile işbu kararname mucibince ahar mahallere nakledilen eşhasın emvâl ve emlâk ve matlubatı matrukeleri hakkındaki kararnameye tevfiikan yapılan meزالimin mürettip ve failleri ile duçarî gadr olanlar hakkında Hükümetçe ne düşünlüdüğüne dair sual takriri.

REİS- Sual takririni okutuyorum.

Makamı Riyasetpenahiye

Vakti seferde icraatı Hükümete karşı gelenler için Ciheti Askeriyyece ittihaz olunacak tedabir hakkındaki 14 Mayıs 1331 Tarihli Muvakkat Kararname ile işbu Kararname mucibince ahar mahallere nakl edilen eşhasın emvâl, emlâk ve matlubatı metrükeleri hakkındaki 13 Eylül 1331 Tarihli Muvakkat Kararnamenin, müstacelen müzakeresi ile reddi, Canibi Hükümetten talep olunmaktadır.

Evet şu sevgili vatanımızın böyle en dağdağalı bir hengamında mah-za şevki hamiiyetle mehammı umuru Devleti düş'u kiyaset ve mesuliyetlerine alan Heyeti Hükümeti hazıramız şu talep ve isticalleri ile bu iki muvakkat kararnamelerin çektikçe uzamaya fevkalâde elverişli olan ahkamı acibesinden bilistifade ceharı aktan cihanı beht ve hayretlere, hakiki Osmanlıları hicab ve teessürlere gark edecek bir surette irtikab olunan ceraim ve fecayiın artık velev bir gün bile olsa, devamı tecviz olunamayacağı ifham buyurulmuş oluyor ki şu suretle gösterilen hubbu adalet ve meyli siyaset elhak şayanı şükran ve tebcidir.

Fakat Heyeti Muhteremi Mebusanın dahi nazarı âli-i münsifanelerinden bir suretle kaçamayacağı veçhile, halkın doğrudan Kanunu Esasi ile müemmen hukuku hayatiyei tabiiyye ve tasarrufiyyesini muhil olarak, biri Meclisin kapatılmasından az sonra, diğeri ise içtimai muayyeninden iki üç gün evvel neşr ve ilan olunmak itibariyle ve müstaceliyet ve ne de muhteviyat noktai nazarından Kanunu Esasinin muvakkat kararnameler ittihazi hakkındaki maddesi hükmüne katiyyen tevafuk edemeyen işbu kararnameleri iptinaen başlanılan ve icraatı elime namı tahtında memlekette söndürülen ocakların, tepelenen namus ve muazzezatin velhâsıl Heyeti Âli-i Muhteremeyi arz ve izahından müstağni bulduğum evnai meزالimin mürettip ve failleriyle madum bunca tebaai Osmaniyyenin eytam ve eramili hedr ve gasbolunan servet ve mukaddesatları hakkında tecelliî adalet için acaba Hükümetimiz ne düşünmektedir? Bu babta ittihaz edilmiş ve edilecek tedabirin izahını talep ediyorum. Bu izahat ve onu takip edecek müzakerat ve mukarreratımız ki, âlemi medeniyette bittahsis efkârı Osmaniyyede begayet müntazırdır. İstikbal ve vatan için dahi o nisbette mühim müessir ve kıymetli olacaktır.

2 Teşrinisani 1334

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Halep)- Efendim, bunu bendeniz imzalamışım. Zaten Dâhiliye Nazırı Beyefendi de icraatını Meclise haber verdiler. Yapılacak şey de bundan ibarettir. Hükümete teşekkür ederiz...

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Kozan)- Artin Efendinin hissiyatı hamiyetkâranesine bendeniz de iştirak ederim. Fakat, müstaceliyet vardır, öyle pek basit, buyurdıkları gibi oluverir bir şey değildir. Bendeniz bu takriri umum milleti Osmanıyye namına verdim. Osmanlılık hissiyle mütehasıs olarak o hisle söylüyorum. Bu kanunu muvakkatlar hiçbir veçhile Kanunu Esasi ahkamıyla kaabili telif değildir... Gerçi Hükümetimiz bu hususta var kuvvetiyle çalışmak istiyor. Yalnız bendeniz rica ediyorum. Bu mesele gayet mühim olduğu için ehemmiyetli bir proje ile gelsinler. Ve namı Osmanıyi lekeleyecek olan bu fena vakayiden tarihen, halen ve âtiyen bu memlekette kusuru olmayanların az olmadığı biliyorum. Onları da bu lekeden kurtarsınlar. Temiz nasiyeleri meydana çıkarsınlar... Biz Hükümete saffetle sarılmak isteriz. Ancak icraatını maddeten ve amelen görmek isteriz...

REİS- Bu kadar izahattan sonra mevaddı âtiyyeye geçilmesini kabul edenler el kaldırsın...

Kabul edildi. Bir takrir daha var efendim.

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Devamla)- Bu hususta Nazır Beyefendi izahatını başka bir güne mi talik ediyorlar?

FETHİ BEY (Dâhiliye Nazırı-İstanbul)- Müsaade ederseniz iki kelime ile cevap vereyim. Artin Efendinin beyanatına teşekkür ederim. Nalbantyan Efendinin hissiyatına da teşekkür etmek borcumdur. Katı bir proje ile gelmekliğimizi istiyorlar. Katı bir proje şimdiki halde tehcir edilmiş olanların mahallerine iadesinden başka bir şey değildir. Bunun ciheti icraiyyesi vardır ve ciheti icraiyyesi de zannettiğimiz kadar kolay bir şey değildir. Bu gün tehcir edilmiş olan yerler ahalişi avdet edecekleri mahalde kendilerine bir mesken, bir sıcak çorba bulabilecekler mi? Bunların bir kısmı tehcir olunan yerlerde dükkân açmışlar, iş bulmuşlar, hatta bazıları aldığımız malumata nazaran şimdiki halde yerinden kıvıldamamak niyetinde ve bu kış oralarda geçirmek taraftarıdırlar. Binaenaleyh Hükümet bu işi tedricen yapmak taraftarıdır ve tedricen yapmak lazımdır...

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Kozan)- Bendeniz Hükümetten bu bapta tahkikat yapmayı vazife edinmelerini teklif ediyorum.

FETHİ BEY (Devamla)- Vazife edinilmiştir ve tahkikat ve tetkikata da girilmiştir. Fakat buyurduğunuz birdenbire olamaz. Çünkü her şeyi birden yıkmak kolay ise de yerine getirmek kolay değildir...

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Kozan)- Asarı fiiliyyesine teşekkürle intizar ederiz.

1- Vakti seferde icraatı hükümete karşı gelenler için ciheti askeriyyece ittihaz olunacak tedabir hakkında kararname.

FETHİ BEY (Dâhiliye Nazırı-İstanbul)- Efendim, bu gün ruznamemizde, vakti seferde icraatı Hükümete karşı gelenler için ciheti askeriyyece ittihaz olunacak tedabir hakkında Kanunu Muvakkat vardır...

FUAT BEY (Divaniye)- Efendim, Hükümetin bu kanunu geri almasından dolayı kendilerine bilhassa arzı teşekkür ederim...

FETHİ BEY (Devamla)- Geri almıyoruz. Meclis reddine karar versin, diyorum.

FUAT BEY (Divaniye)- Müsaade buyurunuz...

REİS- Müsaadenizle Heyeti Âliyyeye arz edeyim...

...

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Halep)- Efendim bendeniz bu kanunun müzakere edileceğini bilmiyordum. Rüfekayı Kırımın ellerinde gördüm. Yalnız reddi ile iktifa edilecek bir kanun değildir. Tahsin Beyin buyurdukları gibi, müdellel olarak red etmelidir... Bir kumandana, ki bu, bazen bir yüzbaşı veya bir binbaşı oluyor; bunlar kim olursa olsun, bunları zikr etmek istemiyorum. Ancak şu kadar var ki, onların içerisinde birçok türedileri de bulunuyor. Şimdi düşününüz, Kanunu Esasinin yüz on üçüncü maddesine tecavüz eden kimseler nasıl oluyor da bir madde ile bir zabite koca bir salahiyet veriyorlar. Geçenlerde zannederim ki bu madde, bu kanun geldi de tekrar Meclise mi gitti; yoksa başka bir kanun mu idi? Envâl-i Metrûke Kanunu idi zannederim... Bu, bir bıçaktır, baltadır birçok zulümler icra eylemiştir. Biz bu bıçağı baltayı kör etmekle o zulümleri falanları tedavi etmiş olmayız. Bu, dehşetli bir bıçaktır. Hâlâ bunun üzerinde mazlum kanları bulunuyor. Bu dehşetli bir baltadır. Yıktığı, yaktığı hanelerin haddi hesabı yoktur. Şu üç satırlık bir madde müthiş bir şeydir. Şimdi onu gerek şeklen ve gerek esas itibari ile, mugayir olması hasebi ile müdellel olarak red etmeliyiz...

MEHMET EMİN BEY (Trabzon)*- Efendim, hakikaten bu kanunun mevkii icraya vazı ile memlekette bazı ceraim vukua gelmiş, bundan evvel takrir veren Emanuelidi Efendinin takriri dahi bu maddenin neticesinden ileri gelmiştir. Bu vesile ile demin cevap vermeye yeltendiğim halde bir sual takriri olmak hasebi ile cevaptan men edildiğim, Emanuelidi Efendi ve rüfekasına buradan bir kaç söz söylemek mecburiyetindeyim. Amma Emanuelidi Efendi takririnde sırf Ermeni oldukları için bir milyon çocuk ve kadının öldürüldüğünden ve beş yüz elli bin Rumun itlaf edildiğinden ve iki yüz elli bin bu kadar Rumun tehcir edildiğinden bahsetti... Ben Emanuelidi Efendiyi burada pek mubalağakâr gördüm ve meselenin esasından da biraz inhiraf etmiş bulunduğunu anladım. Evet efendim bizim memurlarımızın bir çok Ermeni çoluk ve çocuklarını kestiklerini ben de söylüyorum. Ve malları da yağma edildi. Fakat bunun bir ibtidası var. Şurada bulunan bütün Ermeni rüfeka ile barebar vakti ile bendeniz Muş'ta bulunduğum esnada da Müddei-i umûmiliğim esnasında vakıf olduğum bir çok hakayık dolayısı ile sizi biraz taciz etmek istiyorum. Fakat me-

sele mühimdir. Bugün bir ithamname karşısında bulunuyoruz... Ben de istiyorum ve talep ediyorum ki bunu yapanlar tecziye edilsinler. Fakat bu, böyle iken sırf Ermeni olduklarından dolayı kesilmişlerdir yolunda Emanuelidi Efendi tarafından vuku bulan beyanatı ben kabul edemediğim gibi, zannederim, Ermeni arkadaşlarım da bunun böyle olduğunu kabul etmezler.

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Halep)- Ne için kesilmişler?

MEHMET EMİN BEY (Devamla)*- İzah edeceğim Artin Efendi. Mesele, Ermeni oldukları için kesilmişlerdir, yolunda değildir.

REİS- Mehmet Beyefendi rica ederim sözlerinizi daha ziyade metni kanuna inhisar ettirelim. Meseleyi yeniden yeniden deşmeyelim...

MEHMET EMİN BEY (Devamla)*- Bendenizin asıl maksadım, Emanuelidi Efendinin meselede mubalağakâr olduğunu söylemektir. Ve bunu yapanları tecziye etmeyi talep etmektir. Emanuelidi Efendi bugün yalnız Rumların tehcirinden bahsetti. Doğrudur, bu da vakidir. Fakat biz Samsun'da gördük ki, efendiler Rus gemileri, Rus torpidoları geldi, limanın önünde durdu. Oradaki eşkıyaya esliha ve mühimmat getirdi.

RIZA BEY (Bursa)- Hangi eşkıyaya, söyle!..

MEHMET EMİN BEY (Devamla)*- Rum eşkıyasına! Bunlar kasabadan Hükümetten görülüyordu. Eşkıya da o civar köylere iltica ediyor. Peki, hangi bir hükümet tasavvur olunur ki düşman Giresun'a kadar gelsin de o hükümet de eşkıyaya böyle eli boş dursun. Fakat şekilde kötülük var. Gerek Ermeni meselesinde ve gerek Rum meselesinde gayet fenalıklar, kötülükler vardır. Sonra Samsun'da vakayiden dolayı Osman Bey ve Kofidi Efendi ile beraber Hükümete müracaatla şikâyet ettik. Hem kumandanı, hem mutasarrıfı azl ettirdik. Yani bunları kimse tecviz etmedi. Fakat bunlara bütün bütün esassız dememeli. Sonra ötede beride ihtilaller de var. Onlar da olmuş...

TEHCİR KANUNA RED (sf. 116)

(Başlığı ben koydum, N.O.)

REİS- Müzakereyi kâfi gördünüz, şimdi kararı muvakkatın red ve kabulü mevzuu bahs olacak. Bu hususta bir red takriri vardır. Ve fakat evvela müspet reye konulur. Binaenaleyh kararı muvakkatın kabulünü reye koyacağım. Kabul edilmediği takdirde red olunacaktır.

Bu kararı muvakkatın heyeti umumiyesini kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın ('Ekseriyet yok' sesleri).

Kabul edilmemiştir.

Binaenaleyn kararı muvakkat [Tehcir Kanunu] ittifakı ârâ ile red edilmiştir ve maddelerin müzakeresini hacet yoktur.

18 Teşrinisani 1334

14'üncü inikad, 1'inci celse

(sf. 136, 141-145)

REİS: Reisvekili Hüseyin Cahid Beyefendi

Kâtipler: Ali Haydar Bey (Saruhan), Halet Bey (Erzincan), Memduh Bey (Bur-
sa), Vehbi Bey (Siverek)

II.- HÜKÜMET PROGRAMI

1- *Tevfik Paşa Kabinesinin programının kıraat ve müzakeresi.*

TEVFİK PAŞA (Sadrazam)- Kabine programı okunacaktır efendim; istima olunmasını temenni ederim.

REİS- Buyurunuz Paşa Hazretleri.

MUSTAFA REŞİT PAŞA (Hâriciye Nazırı)- İzzet Paşa Hazretlerinin tahtı riyase-
tindeki Heyet-i Vükelâ istifa etmesi ile Kanunu Esasi Hükümüne tevfikân şerefi müte-
allik buyurulan İrade-i Seniyyei Hazreti Padişahı mucibince Heyetimiz teşekkül etti...

...

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Halep)- Efendim, bundan üç dört hafta mu-
kaddem burada yine bir program okundu. Bendeniz de o program münasebeti ile bazı
maruzatta bulunmuştum... Bugün ortada Osmanlı Tarihinin en matemli ve en kızıl
saffasını teşkil eden bir cinayeti azime vardır. Yerleri, gökleri titreten bu cinayeti azime,
malumdur ki Ermeni kıtolidir, Ermeni faciasıdır. Türk Milletini bundan dolayı mütte-
him tutuyorlar. Fakat asıl müttehim Türk Milleti değil, Türk Hükümeti veyahut idarei
sabıkasıdır. ('Bravo' sadaları). Amma denilecek ki, Millet ne, Hükümet ne, bunun ikisi
de bir değil mi? Milletle Hükümet birdir sözü, bu Mecliste kaç defa tekrar edilmiştir.
Değil bu Mecliste, hatta Avrupa'da en meşhur adamların ağzından çıkmıştır. Fakat bu
yanlış ve hatalı bir sözdür. Zira: Millet başka, Hükümet başkadır... Ben çok halim, se-
lim, hamiiyetkâr, insaniyetşiar, dindar Türkler bilirim ki o fecayı zamanında benimle
beraber kan ağlamışlardır. Ve bunu yapanlara lanethari olmuşlardır. ('Brova' sadala-
rı)... İşte Erzurum ahalisi, öyle şehirler vardır ki, kendi hemşehrileri olan Ermenileri
himaye ettikten sonra, her taraftan oraya sevk edilen mazlumların bakiyetüssuyufunu
da himaye eylemişlerdir, işte Konya, işte Konya'nın halis, muhlis Türk, öz yavuz Türk
olan dindar mütehasşib Müslümanları!

ALİ HAYRAD BEY (Konya)- Teşekkür ederim Artin Efendi.

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Devamla)- Birader teşekkür edecek bir
şey değil. Hakkı, hakikati söylemek her insanın vazifesidir...

Mademki Dünyada ihtilafı mezheb var, ihtilafı din var, ihtilafı lisan var. Bilmem
daha ne ihtilaflar var... Yine tekrar ediyorum, o cinni teşkilât-ı mahsusa, idare-i çe-
teviye tahrik eylemiş ve Ermeni mezalimi ondan husule gelmiştir. Amma denilecek
ki bu memurların içinde hiç namuslu kimseler yok mudur, hepsi bu mezalime iş-
tirak eylemişler mi? Hayır! Bunların içinde de namuslu kimseler bulunmuştur. Bu
kürsüden isim zikr etmek münasip olmaz. Fakat ben öyle bir Vali bilirim ki bu cina-
yeti irtikab etmekten ise, terki memuriyet eylemiştir. Reşit ve kâmil bir Vali...

HARUN HİLMİ EFENDİ (Tekfurdağı)- Bu da içimizde; Reşit Paşa.

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Devamla)- Ben öyle bir vali bilirim ki, kendi bulunduğu Vilâyetin ahalisini himaye ettikten sonra oraya irtica eylemiş olan biçare Ermenileri de himaye eylemiştir. Sahibi kemal ve celâl bir vali!

MEHMET ALİ FAZİL EFENDİ (Musul)- Haydar Bey, Haydar Bey!..

...

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Devamla)- Efendim... Ben yalnız şurasını bilirim ki aslen Ermeni yurdu ve vatanı, yuvası olduğu halde şimdi değil Ermeni, Hıristiyan namına bir Asuri, bir Geldani bulunmayan birkaç vilayet var...

MEHMET EMİN BEY (Trabzon)*- Tefvîk olunan bir kişidir.

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Devamla)- Tefvîk olunan bir mi iki mi bilmiyorum... Geçende bizim rûfekayı kiramdan üç zatın vermiş olduğu takirde bizim eski refiklerden Zöhrap Efendi ile Varteks'in meselesi zikr edilmiştir. Onlar, 'bunların katilleri kim' diyorlardı. Biz onların katillerinin Çerkez Ahmet ile refiki olup onları da asmış bulunduklarını o vakit işitmiştik, bunu biliyoruz. Fakat o Çerkez Ahmet işittiğime göre burada başka bir cinayete vesile olmuş. Demek mahut çetenin adamlarından olduğuna şüphe yoktur. Bu Çerkez Ahmet ile sair rûfekası buradan 'Urfa' ile 'Diyarbakir' arasına kadar elbette bir yerden sevk edilmiştir. Yoksa İstanbul'da ihtiyarı ikamet etmiş olan Çerkez Ahmet 'Diyarbakir'le 'Urfa'nın arasında ne gezer?.. Yalnız bu canileri cezalandırmakla iş bitmez. Bunlara muavenet eden avamdan bir takım edani ve esafil de ceza görmelidir. Ve mağdurlara tazminat verilmelidir...

...

İLYAS SAMİ EFENDİ (Muş)- Bu hakikatları da söyle...

...

EMANUEL EMANUELİDİ EFENDİ (Aydın)- Efendiler, refiki muhteremim Artin Efendi bu Heyeti Celile huzurunda bendenizin arzını şimdilik arzu etmediği bir takım mesail hakkında birçoğu doğru ve bir kısmı doğru olmayan şekilde beyanı efkâr eylediler. Fakat bugün bunlarla meşgul olmak istemem. Çünkü bugün bizi işgal eden mesele, kabinenin programı meselesidir... Memaliki Osmaniyyeyi, bilhassa bütün anasırı asırlardan beri himaye etmiş olan mil-i mütemeddineye karşı bizi ilam harbe teşrik etmek istediler. Efendiler, biz harb etmek istemedik ve harb etmek istemeyenlerde harb etmediler. Harb etmeyenler ceza gördüler, harb etmeyenler mahv edildiler. Harb arzusunda bulunmayanlar aleyhine bu memleket içinde harbi dahili ilân olundu... Hesap istemiyorum. Onun da sırası değildir. Yalnız malumunuzdur ki, evvelki kabine de bir Hükümeti Osmaniyye idi, ilân etmiş olduğu harbtan dolayı hasıl olan neticelerin cezasını bu memleket çekecektir... Meşrutiyeti ilân etmiş olan Erkân -ki o vakit Kabineyi teşkil etmişlerdi- 10 Temmuz'da İttihatı Anasır Programını ilân etmiş oldukları halde bunun hilafında hareket ediyorlar, bunun hilâfında hareket edecekleri anlaşılıyor. Halbuki eğer bu programa tamami ile riayet edilmezse bu Devlet ve Millet için hiç bir zaman necat yoktur.

18 Teşrinisani 1334
14'üncü inikad, 1'inci celse
(sf. 156-161)

MEHMET EMİN BEY (Musul)- Sarfı nazar ettim.

İLYAS SAMİ EFENDİ (Muş)- Efendiler, her mütefekkir Osmanlının beş altı sene-den beri bir seyli buruşan gibi harp vekitalin sürüklediği beşeriyeti... Efendiler, arzettiğim gibi biz sürüklendik ve beşeriyetin bir seyli huruşanı içinde bu gün buraya geldik. Selamet ve itidal ile bakıyoruz: Burada ne yaptık? Artin Efendi ve onunla hemfikir olan arkadaşlarıma bir iki meselede, her mütefekkir Osmanlı gibi iştirak ediyorum. O da tehcir meselei zailisi ile tafsilat ve müfredatındaki feccatı ve aynı zamanda mütecasirlerinin şiddetle tecziyesini her mütefekkir teslim eder... Efendiler; bu mesele bir katil mi idi, yoksa bir mukatele mi idi? Bunu huzurunuzda tesbit edeceğim. Türkleri tenzih ettiler. Bütün efradı milleti tenzih ettikleri o cinayati azimeyi, resmî bir ağızla ben de tekrar ile tesbitini rica ediyorum. Bu cinayet mi idi, yoksa mukatele mi idi? Bendeniz bütün vicdanımın sadasıyla bütün beşeriyeti hitab ederek diyorum ki, tali mesaili, fu-ruatı, taftilatı acı, elim, feci olmakla beraber, bunun mebadisini, zannederim ki kimse parmak basarak kayıt etmedi. Bu ahval mebdeinde bir mukatele idi. Efendiler, bunları bilmek Meclis ve Hükümeti hazıraya ve bütün beşeriyete lâzım ise müsaadenizle bendeniz de bu hakikatleri bütün açıklığı ile şurada arzedeğim. Yani sinirlenmeyin... Mebus olarak içimizde bulunan Artin Efendi arkadaşımız bazı mebusların isimlerini yad ederken, kendileri itidal sahibi olduğundan, ne için ötekilerini yad etmediler? Hepimizin hakikat olarak bildiği bir şeyi söyleyeceğim. Karakin Efendi, elan müsellaş olarak Rusya içindedir. Seferberliğin bidayetinde Hükümeti Osmanıyyeye karşı çetele-ri ile beraber Van'a hücum etmiştir...

DİKRAN BARSAMYAN EFENDİ (Sivas)- Amali mihiyyeleri ne imiş? Onu söyleyin! (Gürültü)

İLYAS SAMİ EFENDİ (Devamla)- Sözümü kesmeyin, söylüyorum ve söyleyeceğim...

DİKRAN BARSAMYAN EFENDİ (Sivas)- Yani hakkı tabiisini istiyordu, Vilson'un prensiplerini istiyordu. (Şiddetli gürültüler)

İLYAS SAMİ EFENDİ (Devamla)- Efendiler, yalnız yazmakla değil, başına topladığı müsellaş yirmi bin kişilik kuvvetle hiçbir şey olmadan maat teessüf söylüyorum Van'ı işgal etti. Orduyu Osmani, Rus Ordusu ile Van'ı işgal eden Ermeni kuvveti arasında onbeş gün muhaberesiz kaldı... Mukatelenin mebdei böyle başlamıştır efendiler. Evet diyorlar ki: Makasıtı milliye hakkımızdı, bu gün 'Vilson' veriyor, hakkımız var bu kürsü hakikat varken, hürriyeti efkâr ve Kanunu Esası varken, her hak temin edilmiş iken, silâh ile bu hak istenilmezdi... Hükümeti Osmanıyyenin kabi ve canına sapladığı şu silah, kendisi içinde nefret ve istikrah ettiğim feci şekilde neticelenmiş. ('Bravo' sadaları).

...

SADIK EFENDİ (Kütahya)- Hakikati bütün kainat bilsin.

İLYAS SAMİ EFENDİ (Devamla)- Efendiler, mesele bununla da kalmamıştır... Muş Mebusu Keygan Efendi hakikati söylesinler. Üçümüz beraber idik. Van Mebusu Papasyan Efendiye Muş'ta, arkadaş gel gidelim, Meclisin içtima vaktidir, dediğim zaman, başına topladığı müsellah adamlarla gözüm ile gördüm asayiş memleketi ben idare ediyorum. Bizim vazifemiz buradadır. Asayiş memleketi ben tutuyorum dediğinin ikinci günü dağa gitmiş, bizim Muş'un arkasındaki cebelde toplanan ve şimdi maat teessüf söylüyorum, Rusya'ya firar edenlerden madasının tenkili, on tabur askerle ancak kabil olabilmıştır... Emanulidi Efendi dediler ki yüreğimde bir yaradır, onu söyleyeyim Hükümeti Osmaniyye harica ilânı harp ederken dahilde de ilânı harp etti. Efendiler, dünyayı titreten, koca itilafın bütün muazzam efvahu nariyyesine karşı koyan Osmanlı Ordusu dahilde ilânı harp etse bugün emin olduğu Rum vatandaşlarına böyle mi muamele eder idi? Bu gün söz söylemek hakkını bırakır mı idi? Bırakmazdı...

DİKRAN BARSAMYAN EFENDİ (Sivas)- Aman doksanbeş mukatelesini söylemeyiniz.

İLYAS SAMİ EFENDİ (Devamla)- Onu demiyorum.

DİKRAN BARSAMYAN EFENDİ (Sivas)- Yalnız Van ile biter mi zannediyor sunuz? Türkiye yalnız Van değildir. (Gürültüler) Adana kıtalını.. (Gürültüler)

İLYAS SAMİ EFENDİ (Devamla)- Efendiler, hülasa olarak bu ciheti de... (Gürültüler)

DİKRAN BARSAMYAN EFENDİ (Sivas)- Öyle kayıt... (Gürültüler)

RIZA BEY (Bursa)- Aman defterine kayıt et!.. (Gürültüler)

DİKRAN BARSAMYAN EFENDİ (Sivas)- İşte ruhu görünüz. Katliamı yapan böyle ruhtur. (Gürültüler, çekmece takırtıları)

İLYAS SAMİ EFENDİ (Devamla)- Efendiler, bizim için bu gün bu vatanı azizi müşterekin müşterek eller, müşterek fikirler ile yarasını tedavi edecek gündür. Onun için ben metalibimizin ayrı ayrı gayeler takip etmesini Heyeti Umumiyyemizin selameti namına, muzır buluyorum. Onun için uzlaşmak ve meselenin feci olan kısmını ianede yad etmek ve hakikat olanlardan ayrılmayarak ve açık olarak mütecasirlerinin mücazatını talep etmeyi bütün gayrımüslüm vatandaşlarıma teklif ediyorum...

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Halep)- İki söz söyleyeceğim efendim.

REİS- Müsaade ediniz. Sözünü kesmeyiniz efendim.

İLYAS SAMİ EFENDİ (Devamla)- Efendim, hükümeti hazıranın beyanamesine gelince: Arzettiğim gibi hükümet, atıye ait ve selâmlanacak bir beyanname getirmiştir...

HALET BEY (Erzincan)- Müsaade ediniz efendim, söz söyleyeceğiz. ('Kâfi' sadaları)

EMANUEL EMANUELİDİ EFENDİ (Aydın)- İlyas Sami Efendiye cevap vereceğiz. Söz söyleyeceğiz. (Gürültüler 'kâfi' sadaları)

REİS- Müsaade buyurun efendim.

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Kozan)- Müsaade buyurun efendim, söz istiyorum, söyleyeceğim. (Gürültüler)

HALET BEY (Erzincan)- İlyas Sami Efendi hakkıyla söylediler. Artık söyleyecek sözümüz kalmadı, sözümüz yoktur.

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Kozan)- Bendeniz az söylüyeceğim. (Gürültüler)

REİS- Biraz da bana bırakın efendim. (Gürültüler)

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Kozan)- Rica ederim efendim, dört se-nede ikinci defa söyliyeyeceğim. ('Kâfi' sadaları, gürültüler) Efendim, rica ediyorum. Dört beş senedir ikinci defa söz istiyorum. (Gürültü)

REİS- Müsaade buyurun efendim. Söz vermek benim hakkım değildir, Heyeti Umumiyyenin hakkıdır. (Gürültüler)

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Kozan)- Hayır efendim, öyle değil, Mec-lis, esasen söz isteyenlerin hakkı kelimasını tasdik buyuruyor. Zaten az söyliyeyeceğim. Meclisimiz hakkı keliması tasdik buyurdu, ("Öyle, evet" sadaları) Rica ederim, bırakın söyleyeceğim. (Gürültü) Kısa söyliyeyeceğim, müsaade buyurun. Meclis de kabul etti.

EMANUEL EMANUELİDİ EFENDİ (Aydın)- Ben de söz isterim efendim.

REİS- Nalbantyan Efendi kürsüye buyurun. (Gürültüler)

EMANUEL EMANUELİDİ EFENDİ (Aydın)- Neden efendim? Bizi hakkı müdafaadan mahrum mu edeceksiniz, (Gürültüler) edebilecek misiniz? (Gürültü)

HALET BEY (Erzincan)- Afedersiniz, size pekâlâ söyledik ve dinledik. Herkes söyledi.

MEHMET EMİN BEY (Trabzon)*- Müzakere açıldı. Söylesin hakkıdır. Buna karar verdik ve kabul ettik. (Gürültüler)

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Kozan)- Evet, zaten kısa söyleyeceğim. (Gürültüler)

REİS- Rica ederim efendim, biraz sükûnet...

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Kozan)- Müsaade buyurun, Halet Bey sözlerinden sarfı nazar ettiler.

HALET BEY (Erzincan)- Bendeniz hakkı kelimamı muhafaza ediyorum efendim.

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Kozan)- Söz isteyenlerin esamisi Mec-liste okundu ve Meclisçe de kabul olundu. Şimdi söz benimdir.

HALET BEY (Erzincan)- Hayır. Bendenizin sözüm de var. Hakkı kelâmım vardır. Daha evvel söz benimdir.

...

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Kozan)- Efendim, bendeniz vaktimizin kıymetini, ehemmiyetini takdir ediyorum... Burada İlyas Sami Efendi biraderimiz gayet mühim bir mesele hakkında beyanı mütalaa buyurdular. Her zaman muzmerlerini izah etmek için muazzab olduklarını gördüm ve bugün de şu kürsüde fikirlerini izah buyurdular. Bunun için teşekkür ederim. Memleketimizde puyan olduğumuz büyük dertlerimizden birisini ve hatta birincisini teşkil eden ve dahili mesailimiz arasında bulunan, anası Hıristiyanıye meselesi ve bu meyanda da Ermeni meselesidir. Bu mesele, Avrupa'nın pek çok nazarı dikkatini celb etmiş ve bugün hakiki vatandaş olan bütün Osmanlıları meşgul eylemiştir... İlyas Efendi buyurdular ki: Meselenin asıl tahaddüsü, şarki Anadolu'da vaki olmuştur. Yani hudutta olmuştur ve bu da şu suretle tevellüd etmiştir. Şöyle olmuştur; dediler. Bendeniz bunu tarihe bırakıyorum... İlyas Sami Efendiye sorarım; orada bir çete çıksa ve vukuat yapsa o civar sekenesi de bu vukuata iştirak etse ve teferruata müteallik gayrı meşru bir takım hareketlerde bulunsa, acaba böyle bir halin vukuu ta memleketin her noktasında ve en hücre köşesinde bulunanların, meselâ Edirne'de, İzmit'te ve sahilde bulunan üç Ermeniye varıncaya kadar umum Ermenilerin kaldırılıp imza edilmesini, namusunun büsbütün heder edilmesini, emlâkinin müsai dere ve yağma edilmesini icab ettirir mi?.. Milletin, memleketin idaresini düşü mesuliyetine alan bir hükümet efradı meyanında iyi, kötü, hain, sadık her nevi efradı millet olduğunu bilerek meydana çıkar. Bunlar meyanında eğer bir mücrim varsa cezasını ve hizmet eden varsa mükafatını verir. Bu, kaidei umumiyyedir. Şimdi ben söylemiyorum, acaba böyle bir halin vukuunu hükümetin görmesi ile umum Ermenileri mücrim ad ederek bunlar hakkında böyle bir karar ittihaz edilmesi ne dereceye kadar doğru idi? Acaba heyecana mı gelmişler? Eşhas ve aşâir hiddet ve heyecana gelir, fakat hükümetlerin düsturu hareketleri daima adl ve itidalle idarei umurdur.

İLYAS SAMİ EFENDİ (Muş)- Bendeniz doğrudur demedim. ('Evet' doğru olamaz" sadaları)

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Devamla)- Evet, doğru olamaz. Bu bir cürümdür ve bu cürmün sebebi yegânesi Ermeniler olduğunu söylediniz. Fakat yine soruyorum, ben ne yaptım?.. Dini bir takım hissiyat ile söz söylemek hiç bir zaman bir Milletin atisini temin edemez. Betahsis şimdi biz, burada daima siyasi düşüneceğiz, siyasi söyleyeceğiz. Fuat Bey biraderimiz gayet hisli, gayet hararetili sözler söylediler. Bendeniz de alkışladım. Fakat Millet karşısında daima iltizamı lâzım gelen şey, siyasettir. Milletin atisi bununla temin edilir... Benim evladımın cinayetinden dolayı beni hiç bir vakit Hükümet asamaz. Kesemez, mahv edemez... Ben Osmanlıyım ve Ermeniyim, Osmanlılığı ve Ermeniliği severim. Sonra bir Milletin kendi menafiini sevmesi, zannederim ki asar ile isbat olunur. Menafimizi sevdiğimizi göstermek için de siyasi davranmalıyız...

...

MUSTAFA ARÎF BEY (Dâhiliye Nazırı)- Müsaade buyurulur mu Beyefendi? Zannederim ki bu meselenin tehiri, menfaati Memleket ile de kaabili telif değildir. Heyeti Muhteremce müzakerenin devam veya âdemi devamı kendilerine ait olduğu için tabii bu babta bir şey arz edemeyiz. Yalnız, menfaati Memleket namına, bu meseleye şimdi bir netice verilmesini talep ediyoruz.

9 Kânunuevvel 1334 23'ünçü inikad, 1'inci celse (s1. 256-258)

REİS: Reisvekili Hüseyin Cahid Beyefendi

Kâtipler: Ali Haydar Bey (Saruhan), Halet Bey (Erzincan), Memduh Bey (Bursa), Vehbi Bey (Siverek)

II.- EVRAKI VARİDE

1- *Müteaddit evrakı mevrudenin ait oldukları Makamlara havalesi.*

REİS- ...Bir de efendim, müteveffa Keygam Efendi tarafından yazılıp Sivas Mebusu Barsamyan Efendi tarafından kabul edilen bir tahrir var.

...

DİKRAN BARSAMYAN EFENDİ (Sivas)- Okunmasını talip ederim efendim.

REİS- Hulaseten arz ediyorum efendim.

DİKRAN BARSAMYAN EFENDİ (Sivas)- Hayır efendim, âdetimiz öyledir, okunsun.

REİS- Efendim, şimdi arz ettiğim gibi, takarrür etmiş bir âdetimiz yoktur...

DİKRAN BARSAMYAN EFENDİ (Sivas)- Bu fevkalede bir şey. Herhalde okunmalıdır.

REİS- Pekâlâ, okuyunuz efendim.

Meclis-i Mebusan Riyaseti Celilesine,

Şu cihan harbinde umum memlekettimizde ika edilen tahribat ve bilhassa mazlum Ermeni Milletine karşı icra olunan mezalim hakkında bundan evvel Türk ve Osmanlı eshabı kalem ve eşhası münevvere tarafından defaatlı beyanı teessüf edilmiş ve edilmektedir. Ondan sonraki Meclisin içtimalarında rüfekayı muhterem eden bazıları tarafından diüçar olduğumuz şu felâketi azimeden bahis tahrirlerde, katl edilmiş Ermenilerin de miktarı bir milyon gösterilmiş ve bu babta cereyan eden müzakerat esnasında diğer muhterem İslam Rüfekamız tarafından maktullerin mecmuu ancak yüz bine karip olduğu iddia edilmiştir. Bu babta bendenizin maruzatı takdim teşebb-

büsünde iken maatteessüf devam eden hastalığımdan dolayı düçarı teehhur olmuştu. Zannedirim ki herkesin tasdik ettiği gibi iddia olunan asıl mesele maktullerin aleyhinden ziyade masumların hayatına karşı ika edilen cinayettir ve şüphesizdir ki cümle şikâyetler dahi bu haksızlığa karşıdır. Yoksa yalnız Canik, Karahisarı Şarki, Trabzon, Giresun ve havalisinde itlaf edilen Ermenilerin adedi yüz bine karip olduğuna emin olabilirler. Evet tekrar ederim. Maksad kıtal'in adedi değil ve olmamalı, bilakis kanun ve vicdana sığmayan adaletsizliktir.

Mesela neden masum gayri mesul kesianlar katledildi? Asker aileleri kanunen sevk olunmayacakken bütün Ermeni Eyaletinde Ermeni ailesi kalmadı. Nasıl ki Vilayati Şarkıyyede yani Erzurum, Sivas, Bitlis, Harput, Van, Diyarbekir vilayetlerinde ve Urfa sancağında mevcut olan bilumum Ermenilerin sevk ve imhası esnasında ilan edilen cihad neticesinde bir buçuk milyonu mütecaviz nüfuslar katl, darmadağın ve itlaf edilmişlerdir. Hatta bir seneden sonra Zor sancağı ile Resülayn kazasına tehcir edilen bakiyyetisüyuf Ermeniler dahi kezalik telef ve katl edilmişlerdir. Ezcümle dairei intihabbiyyem olan Muş, Bitlis ve merbut sancaklarında tarihin şimdiye kadar emsalini kayıt etmediği sureti vahşiyannede zulümler ika edilmiş, Muş kasabasında gerek kendi ahalisi ve dışarıdan ve havaliden getirilen mazlum Ermeniler ile beraber topa tutulmuş, ihrak ve imha edilmişlerdir ve mütebakisi dahi o civarlarda telef edilmişlerdir. Kasabadan mada ova karyelerininin de çokları kezalik topa tutularak ve hücumlara maruz kalarak alt üst edilmiştir.

Bu katliam neticesinde o civardaki umum Ermenilerin emvâli menkûle ve gayrimenkûleleri ile mukaddesatı milliyeye ve diniyyelerinden madut çanlı manastır ve misillu manastır ve kiliselerde mevcut giranbaha asarı atika mahv ve tahrip, cümle zi kıymet eşyalar gasb ve meskûn bulunan ruhban katl ve imha edilmiştir. Nitekim bu azim mezalimden sonra kalan küsur çoluk çocuk cebren tabdili mezhap ettirilmiş ve öteye beriye dağıtılmış olan mazluların ne derece sefalette bulunduğu malumdur.

Şark mültecileri namına tahsis olunan milyonlardan Ermenilerin hissemend olmadığı gibi bilakis şu iane ile dışarıdan başka muhacirleri Ermenilerin arasında yerleştirmek için sevk eyledikleri işitiliyor. Asırlardan beri Ermeni milletine ait olan ve Osmanlı hükümdarlarının berat imtiyazları ile tasdik olunan vatan mukaddesleri olan Vilayati Şarkıyyede emlâk ve arazileri üzerine mesumatı ahire üzerine memurini hükümet tarafından diğer eşhas iskân ettirilmekte bulunuyor.

Vatanı aslilerinin umumi kıtalden her nasılsa tahlisi nüfus ederek elyevm enva sefalet içinde sürüklenen bakiyyetüssuyuf Ermeni milletine ve efradına ait emlâk ve arazinin eshabı kadime ve asliyelerinden gasb ve zabta matuf her nevi teşebbüsata karşı bütün kuvvetimle protesto ederim ve hükümetin bu babta ne düşündüğünü sual ederim.

5 Teşrinisani 1334
Sivas Mebusu Dikran Barsamyan
Muş Mebusu Keygam

YORGİ YUVAİDİS EFENDİ (Trabzon)- Efendim, birkaç defa Meclisi Âlinizi tasdi ediyorum. Bendenizin bir takririm vardır. Onun okunmasını birkaç defadır istirham ediyorum ve yine tekrar etmeye utanıyorum. Hükümet memuru geldi. Müsaade buyurulursa takririmiz okunsun.

REİS- Efendim, nizamnamemizin sual ve istizah hakkındaki mevaddı...

YORGİ YUVAİDİS EFENDİ (Trabzon)- Efendim... affınıza mağruren arz ediyorum.

MUSTAFA ARİF BEY (Dâhiliye Nazırı)- Rica ederim efendim, zaten hükümet bunlara cevap vereceğini söylemiş ve Yorgi Yuvanidis Efendinin takriri de elimizdedir. Zannederim ki dinledikten sonra söz söylemek lazım gelir.

YORGİ YUVAİDİS EFENDİ (Trabzon)- Müsaade buyurunuz Nazır Beyefendi Hazretleri, bendeniz bunu Makamı şikayette söylemiyorum. Şimdi evrakı varide okundu, bendenizin takririme cevap verileceğine dair bir şey söylenmedi. Onun için arz ediyorum.

Eğer Reis Beyefendi Hazretleri, nezdi âlinizdeki evrak meyanında, Hükümet cevap vermek için geldiğini söylüyorsa zatı âliniz onu tebliğ etmediniz.

11 Kânunuevvel 1334 24'üncü inikad, 1'inci celse (sf. 282, 285-301)

REİS: Halil Beyefendi

Kâtipler: Ali Haydar Bey (Saruhan), Halet Bey (Erzincan), Memduh Bey (Bursa), Vehbi Bey (Siverek)

...

3- *Tekfurdağı Mebusu Dimistokli ve Çatalca Mebusu Tokinidis Efendilerin, Edirne vilayeti ile Çatalca sancağındaki Rumların tehciri hakkındaki sual takriri ve Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Beyin cevabı.*

DİMİSTOKLİ EFKALİDİS EFENDİ (Tekfurdağı)- Bendenizin takdim etmiş olduğum bir sual takriri var. Mümkün ise Nazır Bey burada iken cevap versinler.

REİS- Nazır Beyefendi; cevap vereceğiniz başka bir sual takriri var mı?

MUSTAFA ARİF BEY (Dâhiliye Nazırı)- Efendim, Dimistokli Efendinin bir takriri var. Görüyorum ki okunmasında ısrar ediyorlar. Onun üzerine sonra söylerim.

DİMİSTOKLİ EFKALİDİS EFENDİ (Tekfurdağı)- Takrir okunsun efendim.

REİS- Peki efendim, okuyunuz.

Evvela: Çatalca livası ile Edirne vilayetinin simayı aslisini tagyir maksadı ile müretteb çeteler tarafından, Rumlardan üç yüz bin kişinin emvâli menkûleleri yağma ettirildikten sonra çetelerin tazyikatı ile Yunanistan'a muhacerete icbar edildiği,

Saniyen: Bulgaristan ile münakit ittifak uğrunda Dimetoka ve havalisinin Bulgarlara teslimi akabinde, şu gayrı tabii müttefikin mezalimine mütehammil olmayan havali mezkûre İslamlarının Rumlarla meskûn mamur yerlere temini iskânı için Samakocık, Yenice, Üsküp ve Malumul esami kurayı saire Rum ahalisinin kezalik müretteb çeteler tarafından emvâli menkûleleri yağma ettirildikten sonra nefy ve tağrip edildi ve akiben emvâli gayrı menkûleleri dahi İslam muhacirlerine teslim kılındı.

Salisen: İdarei örfiyye dolayısı ile Vilayati Şarkıyyede zuhur eden karışıklıklardan Tekfurdağı ve Silivri Ermenilerinin, velev ki semaân olsun, malumatdar olmaları mümkün değil ise, bunların dahi müctemian vacibül idam mücrim addi ile emvâli menkûleleri zabt edildikten sonra, tağrip ve tehcir edilerek bu meşum usuller ile nakil ve nefyedilen Rum Ermenilerden ekserisinin açlıktan ve soğuktan ölmeleri ile (Masakar belan) namı verilen nev icat kansız kıtalın vukua getirildiği kemali teessürle cümlelerin malumudur.

Şu ameliyei imhaiyye başında bulunmuş olan Edirne Valisi Hacı Adil Bey akiben Meclis-i Mebusan Riyasetine getirildiği gibi, muntikai memuriyetinde bu mebhasta mahareti fevkalâde göstermiş olan Tekfurdağı mutasarrıfı Zekeriya Bey dahi mükafaten Edirne Valiliğine terfi edilmiştir.

Vatandaşlarımızdan her birinin bu sureti gaddaranede mahv ettirilmesi keyfiyeti ayrı ayrı bir cürüm teşkiline kâfi olmasına nazaran, yüz binlerce ceraimi müştemianın mürettebi resmi demek olan müşarünileyh Zekeriya Beyin icabatı zamanının tebeddülü katisine rağmen elan resi idarei Vilayette bulundurulmasını beyanatı Hükümet ile kaabili telif görmek mümkün olmadığından, erbabı cinayanın, böyle ceraimi müctemia müretteb mesulü bulunan esbak Hükümet adamlarının Valiliklerde devamı istihdam sureti ile kaabili takip ve tecziye olup olamayacakları hakkındaki noktai nazarını Dâhiliye Nazırı Beyefendi Hazretlerinden sual ederiz.

23 Teşrinisani 1334

Tekfurdağı Mebusu Dimistokli Efkalidis

Çatalca Mebusu Tokididis

MUSTAFA ARİF BEY (Dâhiliye Nazırı)- Efendim, söylemeden evvel bu takrir sahiplerine teşekkür edeceğim. Çünkü Hükümeti, Kanunu Esasi tederrüsüne muhtaç görmüşler ve Meclis-i Vükelâya bir hoca göndermeğe mecbur olmuşlar. Evet, bir insan her zaman tederüsse muhtaçtır. Teşekkür ederim. Yalnız teessüf ederim ki buna delil olarak da Meclisi Âlinizde bir tezkire okumuşlar. Ben de kendilerinden rica edeceğim ki tezkireleri dikkatli okusunlar. Adliye Nezareti, kendisine ait ve Dâhiliye Nezareti'nin teşkil ettiği heyette, memuruna ait mesailin tetkiki

için memurlarına evamiri lazime vermiştir ve tahkikatın tesiri sizin kadar Hükümetçe de matlup ve mültezem olduğu için ayrıca Vilayati Şarkıyyenin her birine ve diğer bu mesil ile alakadar olan vilayetlere de mahalli Heyeti Adliyyeleri tahkikat ve tetkikat salahıyyetlerini ifa etmekle beraber tesviyei mesail için birer müdde-i umûmi, birer müstanûk, birer Adliye ve Mülkiye müfettişinden mürekkep heyetler göndermeğe Hükümet karar vermiştir.

Bu mesele kısmen, malumu devletiniz, asayiş ve hayatı memleketle alakadar olduğu için, icabı halinde bu eşhasın Divanı Harplere de teslimi mukarrerdir. Binaenaleyh bu kadar tahkikatın heyeti Hükümetin mevkii iktidara geldiği yirmi beş gün zarfında icra ve itmamı zannederim ki kudreti beşerin fevkindedir. Binaenaleyh tahkikatı turuku kanuniyyesinde ifa etmek lüzumuna binaen, tekml teşebbüsâtı tesri için lazım gelen tedabir ittihaz edilmiştir... Edirne Valisinin de kendilerinin ihbarından evvel azli takarrür etmiştir.

TOKİNİDİS EFENDİ (Çatalca)- Yalnız o değil efendim.

MUSTAFA ARİF BEY (Devamla)- Malumu aliniz, her ferdi Osmani ve milletin mümessili olan Mebusan kendi malumu olan vukuatı müracaat edip ihbar etmekle mükelleftir... Takrire gelince efendim, bu mesailin kaffesi hakkında, Heyeti Muhteremenize zaten arzetmiştim ki, tahkikata başlanılmıştır. Bu tahkikat için İstanbul'da bir Heyeti Tahkikiyye teşkil edilmiştir. Binaenaleyh esasen bu, sureti müphemede çeteler şöyle yapmış, böyle yapmış gibi takrirler, zannederim, Heyeti Muhteremeniz de takdir eder ki bir faide temin etmez... Binaenaleyh Hükümet malumat aldıkça, tahkikatiyle taayyün ettikçe, her kim olursa olsun, hangi mevki-de bulunursa bulunsun, bunlar hakkında tahkikat yaptırmaktadır... Ve gerek her kimin malumatı varsa merciine bildirirse kemali şükranla kabul edilir.

...

EMANUEL EMANUELİDİ EFENDİ (Aydın)- Mebusanın mercii burasıdır. Burasını Meclisi Millî biliyoruz. Eğer burası Meclisi Millî... (Gürültü)

...

HAFİZ MEHMET EMİN BEY (Trabzon)* - Bendeniz de cevap vereceğim.

REİS- Efendim, usulü ihlal etmeyiniz.

DİMİSTOKLİ EFKALİDİS EFENDİ (Tekfurdağı)- Filan saatte gelmeniz lazımdır, deniliyor... Edirne meselesi yeni bir mesele değildir. Balkan Muharebesi zalesinin indifai üzerine –sözümüz eski Hükümetedir, fakat derece derece bu Hükümete geliyor– o büyük diplomatlarımızın el birliğiyle ve her türlü kavaidi tabiiyye ile muhikhane bir usul dairesinde kuvayı memleketi tedrici bir surette her milletin hukukunu tezahür ve inkişaf ettirecek yerde, mevkii tatbike kaymak istediği siyaseti dâhiliyye, İslamları zenginleştirmek maksadıyle Hıristiyanların emvâlini yağma ettirmek olmuştur. Aynı zamanda iki mütalaa siyasiyye bir araya gelmiştir. Yalnız emvâlinin gasp ve yağma edilmesi değil, Rumların en münkat ve en muti oldukları halde yani mucibi ıshad zahiri bir isyan gölgesi bulunmadığı halde, onla-

rın kesafetini izale siyaseti –ve hatta bu tabir tearüf etmiştir– izalei kesafet siyaseti imiş. Yani hiç bir usulü idarede görülmemiş bir sistem idi.

İzalei kesafet siyasetinin tatbiki uğrunda orada edep ve namusuyle terakki etmekte ve memlekete en ziyade müsmir bir vazife ifa eylemekte olan Rumları hudedu vatan haricine atmak için Hükümetin tertibatı mahsusatı vasıtasıyla vücuda getirilmiş fedai çeteler ile evveleminde kasabalarda, sokaklarda alameleinnas ne kadar emlâk ve eşyaları varsa yağma ettirdikten sonra polis efendilerin ve jandarmaların işmazı aynı ve bazan de iştiraki tahtında Yunanistan'a gönderildi. Ahiren dahi baki kalan emvâli gayrı menkûlelerini ve mamelekelerini de yağma etmişlerdir. Şimdi bu hareketi imhaiyye, her ne esbaba mebnî ise, Edirne'den başlamış ve yalnız Edirne'ye münhasır kalmayıp daha vasi bir mahiyette tatbike başlanılmıştı.

Malum olduğu üzere otuz, kırk sene evvelsi Edirne vilayeti numunei ıslahat olmuşken, o ıslahat programının iflas etmesi üzerine, numunei fecaat ıtlak edilecek bir hal almıştır. Şimdi tecviz edilen gayrı muhik sistem neticesi olarak bunlar, memleketimizin vücudunda maddi ve manevi olmak üzere üç yara açmış.

Birincisi, müsmir bir amir olan mesaisiyle memlekete elinden geldiği derecede hizmeti mesbuk olduğu halde Rumların yağmagerlik edildikten sonra memaliki ecnebiyyeye ihraç edilmesi suretiyle memleket beş yüz bin kişinin hidematı müsmiresinden, hidematı medeniyyesinden mahrum bırakılmış.

İkincisi efendim, Hükümetçe mürettep çeteler neticesi olarak yağmagerlik, katli nüfus, hedki ırz, elhasıl Kanunu Cezâda bildiğimiz ne kadar fezayih ve feca-yi varsa kaffesi tecviz edilmiş olduğundan dolayı Medeniyyeti Garbiyye ve daha doğrusu âlemi beşeriyet nazarında Memleketimiz, müşkilatla müdafaa edilecek bir hale getirilmiştir. Bu hareketi imhaiyyede kimler zimethaldir, kimler değildir?..

Üçüncüsü efendim; yine bu ameliyyei imhaiyyenin neticesi olarak bu maksada vusul için, Hükümet tabii bu cinai ahval elverişli olan anasın başına toplamış ve onların delaleti ile bu ceraimi icra ettirmiş olduğu için Memleketin ahalisini mesavii ahlaka, sükutı maneviyye sevketmiş. Malumu âlileri olduğu veçhile Hükümetler her yerde çetelerin tenkiline ve erbabı ceraimin takibiyle, derdestiyle mücazat edilmeleriyle uğraştıkları halde Hükümetin çeteler tertibiyle...

MEHMET EMİN BEY (Trabzon)*- Bulgaristan, Yunanistan'da böyle yapılyordu. (Gürültü)

EMANUEL EMANUELİDİ EFENDİ (Aydın)- Yunanistan'da çete görülmemiştir. (Gürültü)

HASAN RIZA PAŞA (Hudeyde)- Her halde Yunanistan'da bir İslam Mebusu bu sözleri söyleyemez; Meclisten çıkarır, kovarsınız. (Gürültü)

EMANUEL EMANUELİDİ EFENDİ (Aydın)- Söyler. (Gürültü)

REİS- Efendim...

TODORAKİ EFENDİ (Canik)- Cevap veriyoruz efendim, söz söyledikten sonra bırakıp gidiyorlar. Tehcir esnasında siz orada idiniz Rıza Paşa. (Gürültü)

DİMİSTOKLİ EFKALİDİS EFENDİ (Devamla)- Şimdi arzettiğim gibi...

ŞEMSETTİN BEY (Ertuğrul)- Osmanlı Meclis-i Mebusanın da Yunan Hükümeti müdafilerinin bulunduğuna hiç aklım ermiyor. Osmanlı Mebusanında Yunan menafii müdafaa edilemez. (Gürültü)

REİS- Rica ederim, müsaade buyurunuz. (Gürültü)

SÜLEYMAN SUDİ BEY (Lazistan)- Bu Mecliste Yunan amaline hizmet eden Osmanlı Mebusları bulunmasına teessüf ederim. Namuslu iseniz... (Gürültü)

ŞEMSETTİN BEY (Ertuğrul)- Reis Efendi, böyle söz söyleyenleri men etmelisiniz. Meclis-i Mebusanda Yunan müdafilerinin bulunduğuna teessüf ederim. (Gürültü)

TOKİNİDİS EFENDİ (Çatalca)- Öyle ise ilanı harp edelim, namuslu isek... (Gürültü)

REİS- Rica ederim.. (Gürültü)

SÜLEYMAN SUDİ BEY (Lazistan)- Yunan amaline hizmet eden Osmanlı Mebusları, dedim. Rum Mebusları namussuz demedim.

REİS- Rica ederim, sözümü kesmeyiniz.

DİMİSTOKLİ EFKALİDİS EFENDİ (Devamla)- Arzettiğim gibi... Evvela bu muhaceret tehcir namı verilen bu tahrip ve imha siyasetine, güya o zaman da ‘Venizelos’un siyasi acentaları tarafından burada şubeler teşekkül ederek onlar tesvilata kapılmış ve sui idareden gayrı memnun olarak Yunanistan’a gitmek arzuyu ihtiyarisinde bulunmuş gibi gösterilmiş ve bunu müsbit olmak üzere bu arzettiğim safhadan geçirildikten sonra –o zamana göre polis ve jandarmadan daha mühim simalar– o giden, aç, sefil ve biilaç bir halde canını kurtarmak daiyyesinde bulunan adamlardan, bilmediği yerlere kendi rızası ile ve kemali tehalük ile gittiklerine dair bilmediği yerler diyorum çünkü bizim köylü ahali Yunanistan’ın nerede olduğunu da bilmez idi. (Handeler, gürültüler). Evet haritada Yunanistan’ın nerede olduğunu bilmezler (Gürültü) onlardan evrakı ibraiyye de aldılar. Bu facia böyle bir komedi ile neticeleniyor. Malumu âliniz her facia, sahnede nihayet tadili teessür için böyle bir komedi ile neticelenir, işte bu facia da komedyaya çevrilmiş ve bununla da kalmamış. Tabii bunun bizce de aranılacak bir ciheti olduğu için Meclise dahi Emvâl-i Metrûke ve Eşhası Menkûle Kanunu layihası namı riyakaranesi altında bir kanun da gelmiştir. O kanunun dahi Meclisi Aliden geçerek tasdiki talep olunmuş. Malumu âliniz Meclisi Âlinin, vicdanının isyan ettiğini biz de gördük ve bu kanun, isyan edilmeyecek bir kanun mahiyetinde de değil idi... Siyasi acenta olmadığı halde, siyasi acenta açtılar ve onu ihdas ettiler ve biz ağzımızı açarak umum namına hukuku magsubemizi arayacağımız zaman, milleti lekelemek için vesileler buluyorlar idi. Halbuki bunlar en mazlum idiler... İşte bu mütalaata binaen o büyük Talât Paşa Hazretlerinin yanına gidip müracaat ettiğimizde bize sureti caliyde Tekfurdağı’ndan kendi vasaiti icraiyyesi vasıtasıyla getirttiği telgrafnameleri gösterdi. Bu telgrafnamelerde: “Efendim, biz Türkiye’den kat’iyyen mem-

nun değiliz, biz Venizelos'un fırkasına mensubuz. Yunanistan'a gideceğiz, hürriyet ve Meşrutiyet var. Niçin bize müsaade etmiyorsunuz?" gibi şeyler muharrer. Paşa'nın maksadı bu telgraf nameleri bize göstermekle bizi ıskat etmek idi. Efendim, daha garibi var. Tabii bahsimiz gayet mühimdir. Teferruatı umur hakkında sükût etmek, tevakkuf eylemek katiyyen mümkün değildir. Bendeniz Tekfurdağı Mebusu bulunduğum halde Tekfurdağı'nda serveti mülkiyyem de yağma edilmiş. Bunun için müracaat ettiğimde ne deseler iyi efendim? Oradan muhaceret eden aşhas meyanında bir takım kimseler Yunanistan'a gitmiştir. Bunlar için muhtelif bir komisyon tesis edilmiştir. O muhtelif komisyona müracaatla hukukunuzu arayınız; dediler. Fakat biz hiç bir suretle müdafaai hukuka muvaffak olamadık. Burada temsil ettiğimiz Rum Milletinin başına getirilmiş olan felâketleri ve kendi hukukumuzun muhafazasını ağzımıza almağa imkân mefkut olduğu için. Bu güzel bir misaldir. Arzettiğim meseleye dair olan evrakı müsbitelyi, ihvani kiram arzu ettikleri halde arzederim. Şimdi efendim, şu arzettiğim şeyler maatteessüf muharebeden evvel vaki olmuştur... Bulgaristan müttefikimizle akdedilen sureti itilafa göre yine Meclisi Âlinin istihsali reyine hiç lüzum göstermeksizin arazimizden bir kısmı berveçhi peşin olarak onlara verildi. Ve verilen kısım ekseriyyetle İslamlarla meskûn olduğu için ve İslamlar Bulgar mezaliminin ne kadar dehşetli şeyler olduğunu bit tecrübe bildikleri için katiyyen Bulgaristan'a tabi olamayacaklarını söylediler. Hükümet ne yaptı? İki maksat bir araya geldi... Gayet acı bir hakikat söyleniyor. Enver Paşa Hazretleri zaten Makamı Temedduhta diyordu ki: "Rumlardan zengin olanlara köprü başında limon sattıracağım ve fakir olanları da böyle geberteceğim"... Şimdi bu fecaie ikinci bir facia ilave ediyoruz. Haddizatında acı olan bu fecayı devam ettiği esnada Ermeni vatandaşlarımız da unutulmamış. Tekfurdağı'nda, namuslu ve sahai siyasiyyattan uzak adamlar kaldırılarak şu arz eylediğim hal meydana getirilmiştir. Bunlar hep Meşrutiyet namına yapılmıştır. Enver Paşa, üç milyon evladı vatani seferber etmek sureti ile düşmanı mağlub edemedi ise, beş on çete ile vatandaşlarından bir buçuk milyon ahaliyi öldürdüğünden dolayı şu dakikada intifa eylediği yerden iftihar edebilir.

Şimdi bu fecayı olmuş. Çünkü bunlara olmamış desek ve vukuat ile alakadar olanlara birer varakai tahsiniyye versek, zannederim ki bu vadide takip edilecek siyasetin neticesi iflastır. Onun için Hükümet yeni bir program ile, esasatı sabıkanın iflas ettiğini ilan ve yeni 'ümaniter', insani esasata müstenid tedabir ile bu meseleyi hal eylemelidir. Bu yeni programı bihakkın tatbik ederek Hükümet, o vakayı esnasında resi kârda bulunan Kaymakam, Mutasarrıf, Vali gibi büyük memurların, gözlerini kapatarak mücrimiyetine karar vermelidir... Binaenaleyh Dâhiliye Nazırı Beyefendiden naçizane olan ricam: Bir an evvel tedabiri hakimane ve şaibe ile vücudumuzda açılmış olan yaranın vüsati ile ve umku ile mütenasip acil tedaviyi ittihaz buyurmalarıdır. Bunu hasseten rica ederim.

....

REİS- Musul Mebusu Mehmet Emin Beyefendi...

MEHMET EMİN BEY (Musul)- Efendiler, ben tehirci iki kısma ayırıyorum.

Bunların birincisi, esbabı askeriyyeden dolayı uzaklaştırılanlar, ikincisi de bazı ihtirasat saikası ile duçarı teaddi olanlardır. Bunlardan birincisinin tetkiki mahiyet ve keşfi hakikati Divanı Âliye ait olduğundan bunu mevzuu bahs etmeyeceğim, ikincisine ait bazı maruzatta bulunacağım:

Efendiler; itiraf ederim ki, şu son devrin bize meşum bir miras olmak üzere bıraktığı fecayiden birisi de dahili memlekette vuku bulan itisafattır. En ziyade Türkler bu sahada zalimlere lanet ve mazlumlara şefkat izharından geri kalmamış olduğumuz halde, teessüf ederim ki bu fecayii yine Türklüğe izafe etmek isteyenler var. Binaenelayh evvel emirde bunu, gerek asil Milletimden ve gerek saf milliyetinden tecrit ederek asla girişeceğim... O halde binnetice diyorum ki: Türkün seciyesi zulüm ve teaddilere manidir. Yapılan fenalıklar, bu Milletin ruhunun ve bu Milletin kalbinin, bu Milletin vicdanının, bu milletin fikrinin değildir. ('Tek doğru' sadaları)

Türk Milliyetperverliğine gelince: Efendiler; bir çok senelerin karanlık ve meşum gecelerinden beri Rum vatandaşlarımız, eski Manastırların vaizlerinden, mekteplerin muallimlerinden millu ilhamları almışlar, 'İlyadalar' şairi 'Homer'lerin beyitlerini çocuklarına, kızlarına, Marmara Denizi sahillerinde, Akdeniz kıyılarında terennüm ettiriyorlar. Ermeni vatandaşlarımız; Kırimyanları ile, Nersisleri ile, Kamergatiba'ları ile Millî ateşi yakmışlar, Haykin evladlarını Ararat dağlarına hulyah nazarlarla baktırıyorlardı.

Arap kardeşlerimiz cahiliyet devrelerinde Kabe duvarlarına asılan şiirlerdeki Millî hissiyatı kuvvetlendirmişler. Bedeviler; bunları çölden çöle nakl ediyorlardı. Arnavut kardeşlerimiz, Şemsettin Samileri ile, Mahmut Hayretleri ile, Abdüleri ile, Naim Fıraşarileri ile Millî Cemiyetlerini kurmuşlar, Tumur Dağlılarına İskendername 'Epope'lerini teganni ettiriyorlardı. Buna karşı elbette Türk de bigane kalamazdı ve nitekim kalmadı. O da kalbinde bir raşe duydu. Onun da fikrinden bir şimşek geçti. O da mazinin karanlıkları içerisinde, harabelerinden alimlerinin çıkardığı definelerde tarihini aradı, hayatını öğrendi... Efendiler; eğer Türk kanı da gülsuyu değil ise, Cenabı Hakkın verdiği hayata hiç kimsenin ilişmeğe hakkı yok ise, eğer Türkün kadınları kızları da dişi hayvanlar değil ise, eğer dökülen bütün gözyaşlarını, bütün kanlarını hesap edecek bir insaniyyet, bir medeniyyet, bir hakkaniyyet mutlaka varsa, adalet terazisinin gözüne Türkün de konulacak mazlumiyyetleri, Türkün de sorulacak hesapları, Türkün de alınacak hakları vardır. (Alkışlar)...

....

YORGİ YUVANİDİS EFENDİ (Trabzon)- Efendiler; bendeniz edibi meşhur Emin Beyefendinin o süzilişi ve acıklı beyanlarına bir cihetten iştirak edeceğim... Evet efendim; herkes milletini bilmeli. Milletini bilmeyen insanlar, emin olunuz ki insaniyete hizmet edemezler. Milletini bilmeyen insanlar, insan olamazlar. Bu gün sizin yanınızda bir Rum, milletini tahkir ederse sen de onu tahkir et, terzil et; çünkü bu, insan değildir. Bu gün benim yanıma bir Türk gelir ve Türklüğü zem

ederse ben onunla görüşmek tenezzülünde bulunmam. Türk, Türklüğünü ve Rum Rumluğunu bilmeli. ('Bravo' sadaları) Yalnız sureti tatbiki öyle bildiğiniz gibi değil efendiler; ben herkesin hakkını ve herkesin hukukunu takdir etmek suretiyle te-rekkiyat arzu ederim... Efendiler; şu noktaya emin olunuz ki, yüz elli bin Rum nü-fus –tehcir deyiniz, tebit deyiniz– Memaliki Osmaniyyeden tart olundu. Bunları kim yaptı. Rumlar mı yaptılar efendim? Rumların malları yağma edildi. Kendileri katledildi. Hatta o kadar vardı ki beş kuruşa bir inek, on kuruşa bir camus satıldı. Acaba kainatta duyulmuş bir vukuat mıdır ki on beş kuruşa bir camus satılsın?

ANANYADİS EFENDİ (Niğde)- Resmî komisyonlarla, Emvâl-i Metrûke Ko-misyonlarıyla... (Gürültü, 'devam' sesleri)

REİS- Müzakerei Umumiyye küşad ettik. Hepiniz için söz söylemek imkânı vardır efendim.

YORGİ YUVANİDİS EFENDİ (Devamla)- Efendiler, çıkarılan adamların ne-reye gittiğini kimse bilmez. Komisyonlar teşkil olundu, bu komisyonlar tarafından ilanlar yapıldı, üç veya beş gün zarfında müracaat etmeksizin, isbatı vücud etmez-seniz, mallarınız satılacaktır; denildi. Eshabı nereye gönderildi, nereden gelecek, nasıl isbatı vücud edilecek? İzmir sahilinden, Edirne vilayetinden, Marmara'dan o kadar kişiler mahvedildi. Ezan cümle son defa efendiler; Samsun, Canik sancağın-dan ve etrafı havzasından yüz elli binden ziyade ahali nefy ve tebid edildi.

Muhterem bir arkadaşım olan Hafız Mehmet Beyefendi, aflarına mağruren bunu bir tarzı münasipte güya orada bulunan Hristiyanların, Rus Donanmasın-dan silah alarak, dağlara çıktığından bahsederek tehcirlerine, yani tebidlerine se-bebiyyet verildiğini söyledi.

O muhterem arkadaşım benden ziyade Canik havalisini bilir. Esamisi yanın-dadır, okuyayım: Nefy Samsun Kasabasında Mevlüt İsa Gününün Hristiyanlar için ne kadar mukaddes bir gün olduğunu tasdik edersiniz. 25 Kânunuevvel akşa-mında, jandarmalar marifetiyle memleketin mütehayyizan ve eşrafından –kendi-lerini bu hususta işhad ederim– 'Sünnioğlu, Yorgioğlu, Papazoğlu, Andavallıoğlu, Bünyadoğlu, Yelkencioğlu, Çavdaroğlu, Kaplanoğlu, Pavlidis İhtiyaroğlu ve rüfe-kası' Hükümete getirildiler. Oranın kumandanı bunlardan iki bin lira para istedi. Ve o gece aldı. ('Kumandan kimdir' sadaları)

MEHMET EMİN BEY (Trabzon)*- Parayı alan Kumandan kimdir?

YORGİ YUVANİDİS EFENDİ (Devamla)- Yallah bilirsin Hafız Bey Billah bi-lirsin, Kumandanın kim olduğunu bilirsin.

MEHMET EMİN BEY (Trabzon)*- Kumandanı bilirim...

YORGİ YUVANİDİS EFENDİ (Devamla)- Bendeniz söylemem. Bu kürsüden kendini müdafaa edemeyecek bir adam hakkında söz söylemeye teeddüp ederim. Sonra sabaha karşı bu adamları yine arabalarına bindirdi. Çorlu'ya sevketti. Bu sevk olunan adamlar dahi, acaba Rus Donanmasından silah alıp da ilanı isyan mı edecekler ve dağlara mı çıkacaklardı? Yok... Bu hakikati Hafız Mehmet Bey

de tasdik ederler. Bütün faciayı yapanlar kimlerdi? Mademki bu adamlar Rus askerlerinden silah alıp dağlara çıkabilecek adamlar değilmiş, neden tebid olunmuşlar? Bu adamların içerisinde üç bin, on bin, elli bin hatta seksen bin liralık erbabı serveten tüccar adamlar vardı. Bunların içerisinde, yerinden kalkamaz yetmiş, seksen yaşında ihtiyarlar vardı... Eğer Rumlar içerisinde bir fena varsa, ali bir Hükümet, şeref ve haysiyetini bilir bir Hükümetin ne yapması lazım gelir? Mütecasir, gaddar olanını, maznun olanını alır, getirir pençe kanuna teslim eder. Hakkında ahkamı kanuniyye tatbik ve icra edilir. Şimdi farzedelim; bir Nikoli kötülük ederse, beş yüz, altı yüz tane Yorgi ve bir Apostol için bin beş yüz tane de Apostol'u dağlara sevk etmek, mallarını yağma etmek ve öldürmek, boğazlamak, sezaı hak mıdır?.. Diğer taraftan, Rumca gazetelerinin ellerini, kollarını, ağızlarını bağladılar. Bu gazeteler efkârı umumiyeyi tenvir için bir söz söylese, vay sen Yunan fikrindesin; bir tanesi biraz kımıldasa vay sen asker kaçağısın, bir tanesi biraz başka taraftan gitse vay sende başka türlü bir fikir var diye onları tamamiyle idarei örfiyyelere teslim etmek, matbaalarını kapatmak gibi muameleler yaptılar. Diğer taraftan Türkçe gazeteler boykotajın münadisi oldular. Yapılan muamelatin kaffesini ufak ve mubah gösterdiler...

....

MEHMET FAİK BEY (Edirne)- Efendiler, bu techir meselesi hakkında bir müddetten beri gerek matbuatta, gerek bu kürsüde, gerek mahafili siyasiyyede, gerek mualla kürsülerde deveran eden bir çok sözlerin etrafındaki riyakârane perdeyi yırtmak zamanı artık gelmiştir, zannediyorum ve bu hususta Hacı Emin Bey biraderimizin söylediği sözlere fazla bir şey ilave etmek lüzumunu da hissetmiyordum. Ancak müzakerenin esası, kendi dairei intiha-biyyeme ve keridi vilayetime ait olduğu için, bu babta bir kaç söz söylemeğe kendimde bir mecburiyyet ve vicdanen bir hak gördüm... Hiç şüphe yok efendiler, yalandır, iptida şunu söyleyeyim ki Efkalis Efendi'nin dairei intihabiyyesindeki Rumlar hakkında tehcir vuku bulmamıştır. Bu hakikati kendileri de itiraf ederler. Efkalis Efendinin dairei intihabiyyesinden tehcir edilen Rumlar değil, kendileri Balkan ve Harbi Umumi seferberliklerinde Yunan Ordusuna giderek orada hizmet etmek ve bu memlekete karşı silah kullanmak üzere kendi arzularıyla firar eden adamlardır...

...

EMANUEL EMANUELİDİ EFENDİ (Aydın)- Efendim, şairi muhterem Mehmet Emin Beyefendi Hazretlerinin sözlerindeki zuhullerin bazı cihetleri hakkında cevap vermek isterim. Faik Beyefendinin söyledikleri sözlere esasen cevap vermeye lüzum yoktur. Emin olmalısınız ki içlerinde yaşadığımız Türk Kavmine karşı bizim de hürmetimiz vardır. Hürmet etmez isek beraber yaşamak kabil olmaz. Her kavmin, beraber yaşadığı diğer kavime hürmetle mütehassıs olması lazımdır... Türkler öyle ise, Rumlar da böyledir veyahut Ermeniler de şöyledir; demeyi fazla bulurum. O vakit Berlin'den başlamalı, Viyana'ya gitmeli, Paris, Londra, Newyork, Roma'yı dolaşmalı. Ne kadar büyük kütüphaneler var ise hepsini buraya getirmeli ve hepsinde mevcut kitapları okumalı ki o vakit yeryüzündeki milletlerin, Türklerle-

rin, Rum ve Ermenilerin mezayasının neden ibaret olduğu anlaşılın... Efendiler, Osmanlılık siyaseti iflas etti diye ilan yapanlar zuhur ettiyse, emin olunuz ki bunlar; Rumların içinden çıkmamıştır. Daha bundan beş sene evvel gazeteler, risaleler, kitaplar, hatipler, Osmanlı siyaseti iflas etti diye ilan ettiler. Bunu tabii unutmadınız ve bize, siz ne diyorsunuz, diye sual bile etmediniz. Hatta yine bundan beş sene evvel; üç yüz bin Osmanlı Rum, gerek Trakya kıtasından –ki o vakit harp yok idi– gerek İzmir’den çeteler ve sair teşkilat vasıtasıyla hudut haricine çıkarıldı. Hatırladadır ki Heyeti Muhteremeden burada sordum: Bunlar Tebaai Osmaniyye’den değil midirler, avdet etmiyecekler mi ve malları iade edilmeyecek mi? Dedim, Bu suale karşı, o vakit Dâhiliye Nazırı olan Talât Beyefendi: Bunlar gelmeyecektir ve malları da iade edilmeyecektir, buyurdular... Evet, bendeniz de biliyorum ki bu Emvâl-i Metrûke Kanunu, hem Ermeni ve hem Rum meselesini havi idi. Fakat; söylediğim sözler gayet mestur ve muamma kabilinden olduğu halde Hükümetin cevabı şundan ibaret oldu: Bu sözleri nefret ile red ederim...

...

MEHMET EMİN BEY (Trabzon)¹ - Efendim; bu mesele bu suretle umumi olarak bugün Meclise mal edilmekle; epey zamandan beri matbuatı, Mebusanı, Âyanı ve herkesi ve her yeri işgal eden ve her gün Mecliste ikide birde takrirler ile mevzuu bahs olan bu meseleyi açıkça ortaya koyarak herkes derdini, olanı, biteni hakikati ile ortaya dökmek ve artık bunu kapamak zannederim ki iyidir. Fakat; kimse kimsenin sözünü kesmesin. Herkes bildiğini ve hakkını söylesin. Efkalidis Efendi Biraderimizin tehcir hakkındaki takriri ile mesele açıldı. Faik Beyefendi; Edirne tarafına, dairei inühabiyyesine ait olan mesailden dolayı bildiği gibi, lazım gelen cevabı verdi. Bendenizin tabii oraya ait bir malumatım yok idi. Yalnız harbi umumiye girdikten sonra hükümet, millet, hayat ve mematı ile uğraşmaya başladı. Tabii böyle bir zamanda Hükümetin Osmanlılığı teşkil eden bütün anasırdan herhalde sadakat beklemeye hakkı var idi ve sadakat göstermeyi de ona göre yine adilane cezasını vermek icab eder idi...

1 Zabıtta karışıklık var: Trabzon Mebusu Mehmet Emin diye yazıyor. Doğrusu Trabzon Mebusu Mehmet ya da Hafız Mehmet olacak. Bu karışıklık ileri sayfalarda da tekrar edildi. (MMZC, 1334/1-11 ve 24, 4 Teşrinisani ve 11 Kanunuevvel 1334, sf. 104, 114-116, 299-300)

Sadece zabıtta okuyabildiğim kadarıyla, bir yerde Hafız Mehmet Emin yazıyor. (MMZC, 1334/1-24, 11 Kanunuevvel 1334, sf. 287)

Zaten Trabzon Mebusu Yorgi Yuvanidis, konuşması içinde Hafız Mehmet olarak hitap etti. (MMZC, 1334/1-24, 11 Kanunuevvel 1334, sf. 294-295)

Trabzon mebusu Mehmet Emin, müftülük yapan birisi olarak 1. dönemde (1908-1912) mebus seçildi ve 5 Ekim 1918’de vefat etti. Bir diğer Trabzon mebusu Mehmet ise Hafız Mehmet olarak bilinir ve o da Mebusan’da 2. ve 3. dönemde ve BMM 1. devrede mebusdur ve 3-16 Şubat 1921 tarihleri arasında Adliye Vekilidir. 14 Haziran 1926’da ortaya çıkarılan Atatürk’e suikast davasında da Hafız Mehmet yargılandı ve 13/14 Temmuz 1926’da idam edildi. (Türk Parlamento Tarihi, I. ve II. Meşrutiyet, 2. cilt, TBMM Vakfı Yayını: 15, sf. 38, 52, 579; Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM 1. Dönem, 1919-1923, 3. cilt, TBMM Vakfı Yayını: 6, sf. 939-940; Osman Selim Kocahanoglu, Atatürk’e Kurulan Pusu, İzmir Suikastı’nın Perde Arkası, 1926, Temel Yayınları, İstanbul-2003, sf. 12, 327, 344)

TBMM aleni ve gizli celse zabıtlarında ise, Trabzon Mebusu Hafız Mehmet olarak yazıldı. (TBMM ZC, I/8-26.2.1337, sf. 452-453; TBMM GCZ, II-29.10.1337, sf. 406)

Ordu Kazasında bir Kaymakam vardı. Ermenileri kayığa doldurarak Samsun'a göndermek bahanesi ile denize döktürdü. Vali Cemal Azmi aynı muameleyi yaptığını işittim. Oraya kadar gidemedim. Ordu kazasından dönmeye mecbur oldum. Buraya gelir gelmez meşhudatımı Dâhiliye Nazırına söyledim. O vakit müfettiş gönderdiler ve kaymakamı azl ettiler, muhakemeye aldılar. Fakat Vali hakkında bir şey yaptıramadım. Belki üç sene de uğraştım, fakat olmadı... Benim Ermeni vakasında gördüğüm şey Ordu kazası hakkındaki ifadatımdır. Hacı Yorgi Efendi de Samsun'dan bahs ettiler. Dedikleri gibi Samsun'da isimleri tedat olunan zevat arasında Komitecilikle ve Komitecilerle alakadar olacak adamlar yoktur... Emvâle taarruz da vaki oldu ve bunun üzerine Osman Bey, Nihat Bey, bendeniz beraber Talât Paşa'ya gittik, şikâyet ettik, uğraştık. Hem Kumandan Rafet Paşa'yı tart ettiler, hem de mutasarrıfı azl ettiler. Mutasarrıf Emanuelidi Efendi pekiyi tanır ve belki gücenir. Mutasarrıf buraya geldiği zaman ben görüşmeye tenezzül etmedim ve diğer Canık Mebusları da aynı halde tenezzül etmedi. Biz bunu kabul etmiyoruz, lanetle yad ediyoruz... Emanuelidi Efendi Biraderimiz dedi ki: Biz harbi umumiye iştirak etmedik, iştirak etmediğimizden dolayı hükümet bize ilanı harb etti. Şimdi bundan anlıyorum ki Rumların bu harekâtı münferid bir hareket değildir.

12 Kânunuevvel 1334 25'inci inikad, 1'inci celse (sf. 304, 313-323)

REİS: Halil Beyefendi

Kâtipler: Ali Haydar Bey (Saruhan), Halet Bey (Erzincan), Memduh Bey (Bursa), Vehbi Bey (Siverek)

...

1- Tekfurdağı Mebusu Dimistokli Efkalidis ve Çatalca Mebusu Tonikinidis Efendilerin, Edirne vilayeti ve Çatalca sancağındaki Rumların tehciri hakkında istizah Takriri

REİS- *İstizah takririnin müzakeresine devam ediyoruz.*

DİMİSTOKLİ EFKALİDİS EFENDİ (Tekfurdağı)- Efendiler; dünkü celsede vaki olan beyanatı acizanemi tekziben Edirne Mebusu Muhteremim Faik Beyefendi biraderimiz tarafından dermeyan edilen beyanata göre, bizim dairei intihabiyyemizde vukuundan şikâyet ettiğimiz tehcir, fecayi, yağma gibi hiçbir hadise olmamış. Orada memurları birbirinden güzel, birbirinden iyi, birbirinden şayanı tebci, mucibi memduhiyyet ahvalde bulunmuş zevattan olduğu bize temin olundu ve dairei intihabiyyemizden, adam kaldırılmamış denildi. Keşke böyle olsaydı. Bendenizin arzettiğim delaili tarihiyye ve vakayi, keşke yanlış olmuş olsa idi.

Halbuki, dairei intihabıyyemiz dahilinde olmak üzere “Sinekli Kariyesi, Yeniköy, Selciköy, İnce Köy, Çanakçı, Şeydi Köy, Köse İlyas, Hacı Köy, Kürtler Köy, Kalyona, Simit Köy, Doğancı, Elmalı, Karaca Halil, Ereğli, Kumbayır, Işıklar” köylerinin ahalisi kamilen kaldırılarak orada Rum namına pek bir adam bırakılmamış olduğu meydandadır. Refiki Muhteremim Faik Beyefendi ile beraber şayet Nazır Beyefendi Hazretleri de bendenize, böyle bir şey olmamış derlerse, bendeniz de istifayı kusur ederim. Halbuki bu ahali köylerinden kaldırılmış ve envai fecayie uğratılmıştır. Bunun aksini teyid için bura ahalisinden bir kısmının burada bankalarda ‘250.000’ liraya baliğ servetleri olduğunu söylüyorlar... Vakıa böyle bir servet olabilir. Bu servet, kaldırılmamış olduklarına delil olamaz. Bu tazyik tahtında yaptırılan muhacereti istişmam eden mütebassır bir kısım ahaliden İstanbul’a giden yirmi otuz kişi tevdiatı nakdiyye olarak bu meblağı bankaya vermişlerdir. Şimdi bu yirmi otuz kişinin sikkei halisa olarak ‘250.000’ liralık mevduatı nakdiyyesi olursa, oradan kaldırılmış olan ‘300.000’ kişinin serveti mevcudesinin neden ibaret olduğu ve bu servetin neye uğradığını tayin için Heyeti Celilerini tahkim ederim.

Bendeniz ‘500.000’ kişinin envai fecayı ile memleketlerinden kaldırılmış olduğunu arz etmiştim. Bunlar tarihen müsbet olduktan sonra, vakayii münferide üzerine şunu bunu da tatad etmek, zannederim hiç muvafık olmaz. Fakat, tahkikat icra edilirse, cinayatin derecatı adidesi geçmiş emsal gösterilebilir, emvâli yağma edildikten sonra angaryada istihdam edilmiş, angaryada istihdam edildikten sonra ırzına geçilmiş ve ırzına geçildikten sonra imha edilmiş karılar da var. Fakat bunlar, vakayı münferidedir. Şu takip edilen zemini müdafaa noktai nazarından bunları tatad etmeyi muhik görmem.

Faik Beyefendi buyurdular ki: Gidenler zaten kendiliğinden gitmiş, mahza Yunan Ordusuna iltihak için gitmişlerdir. Efendim, Dünyada beşeriyet için kötülük de vardır, iyilik de vardır. Esas itibari ile Rumların evliya olduğunu iddia etmek istemem. Fakat mantıkan bu iddiayı biraz muhakeme etmek isterim. Ebben an ceddin beslediği evlad ve ıyalini bırakıp Yunan Hükümetine gitmek isteyen kısım, tabiidir ki silah taşıyabilen adamlar olacak. Halbuki, ademi mevcudiyetini gördüğümüz bu köyler ahalisinin yalnız eli silah taşıyan adamları değil, çoluk çocukları da meydanda yok. Bunlar nasıl kaçabilirdi? Hükümetin müsaadei mahsusası olmaksızın böyle ‘300.000’ kişi nasıl olur da Yunanistan’a gidebilirdi? Bunu sual ederim...

...

REİS- Müsaade buyurunuz, takririn alt tarafında da yine Ermeni Meselesinden bahis var. Fakat, Tekfurdağı’nda bulunan Ermenilerden bahs ediliyor...

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Devamla)- Efendim, bendeniz de matteessüf ilcaatı maslahatla bu silsilei cinayatin bazı safahatından bahs edeceğim. Fakat mümkün olduğu kadar muhtasar bahs edeceğim. Vakta ki bu yapılan kanun ile –Tehcir Kanunu mu, Kıtıl Kanunu mu?– o icraatı elimeye ibtidar olundu. Buradan Ermeni Milletinin bilumum mütefekkeri toplanarak Anadolu’nun içerlerine

götürüldü ve oralarda imha edildi. Öyle, şahısları rencide edecek surette söylemek istemem. Muhtasar söylüyorum. Anadolu Vilayatinde bulunan Ermeniler, cenuba sevk olunmak bahanesi ile bütün Anadolu güzergâhlarında o nesimi havayı arz eden vadilerde pırasa gibi doğranıldı. Oraları Mezaristan'a döndü. Evet efendim; anaları, kardeşleri imha edilmiş, kız kardeşleri valideleri aşırılmış, süt yavruları anne diye ağladığı halde Karadeniz açıklarına Fırat, Dicle akıntılarına dökülerek Neronların efal ve haşıyanesini gölgede bırakacak vahşetler irtikâb edildi... Hulasa efendim, Memleketin her köşesinde, bir Milleti imha edecek surette bu cinayet irtikap edildi. Bunu yapanlar ne kadardır? Az mıdır, çok mudur? Bunu Meclis ve vakayii uzaktan gören efkârı umumiyeye nasıl takdir eder? Bendeniz bunlar için bir adet ve tahdid koymayacağım... Doğru yanlış icrayı ahkâm ederler. Bunlar milletlerin namına hareket ederler, işte bu cümleden olarak bu memlekette öteden beri şaşaapaş olan hâkimiyet, Türk hâkimiyetidir. Gerçi Türkler mükerreren yapılan mezalimin, icraatın aleyhinde olabilirler. Fakat yapılan mezalim Türklüğün namına yapılmıştır.

...

MEHMET EMİN BEY (Musul)- Haşa, haşa zulüm namına yapılmıştır. Zalimleri telin ediyoruz.

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Devamla)- Emin Beyefendi, müsaade buyurun. Bunu yapan üç beş kişi deniliyor; buna aklım ermez ve bunu üç beş kişi de yapamaz...

MEHMET EMİN BEY (Musul)- Bunu, Hükümeti Adileden bekliyoruz.

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Devamla)- Arz edeyim efendim. Biz mağduruz, Türkler de mağdur; diyorlar. Fakat Türklerin mağduriyeti, milleti hâkime şeklinde bir mağduriyettir...

MEHMET FAİK BEY (Edirne)- Acaba?

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Devamla)- Bir takım insanlar, Ermeniler hayvan sürüleri gibi öldürüldü. Elbette Türklerin de mağduriyetini kabul ederim. Yalnız şekil itibari ile bir ulviyet, bir de mezellet var. Bunu herhalde kabul edelim. Türkler serhatlerde kahramanca öldüler, Ermeniler de mezelletle öldürüldüler...

İLYAS SAMİ EFENDİ (Muş)- Arkadaşlarıma söylüyorum, evet sizin kanlı cenazeleriniz, itlaf edilen nüfuslarınız arasında, sizinle sekiz asır beraber yaşamış, sadık, hiçbir fena muamele göstermemiş, göstermediği bütün aşarı ile sabit olmuş bulunan Osmanlıların da milyonlarca şehitleri var. Onlardan sarfı nazar, onu tekabül ettirebilsek bile bugün mecruh, inleyen, elim bir halde bulunan bir vatan var. Bunu tedavi etmek kaziyesi zannederim ilk vazifemizdir.... Efendiler, biz harbe sürüklendik. Milyonlarla mahvettiğimiz nüfusları bırak, vatanın mevcudiyeti, her şeyi gözümün önündeki hale geldi, evet biz harbe sürüklenmişiz. Bu neticeyi aklımızla, elimizle bilerek yapmışız, biz, bu neticeye sürüklendiğimiz gibi bu uğurda maddi manevi, pek büyük zararlara uğradık... Muhterem vatandaşlar, evet, Ermeni masumunun gömüldüğü mezara, vilayati şarkiiyenin altı milyon,

hatta asgari beş milyon nüfusunun iki milyonu da aynı mezara gömülmüş; bunu maddeten isbat edeceğim...

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Kozan)- İlyas Sami Efendi, tabii bir insan ölümüne sevk edilirken çırpınır.

İLYAS SAMİ EFENDİ (Devamla)- Hayır, öyle değil, hakikat budur. Bu, inkâr olunamaz. Ben daha fazla söylemek istemezdim. Çünkü iki günden beri söyledik, Nazır Beyefendi de bizi dinledi. Fakat kendilerinin vakitleri pek kıymettar olduğunu bilmekle beraber beyanatıma bir iki söz daha ilave eylemek isterim...

...

EMANUEL EMANUELİDİ EFENDİ (Aydın)- Ben İslamiyetten bahs etmedim, İslamiyete hürmet ederim.

İLYAS SAMİ EFENDİ (Devamla)- Müşrik dediniz, Husumet ondandır.

EMANUEL EMANUELİDİ EFENDİ (Aydın)- İslamiyetten bahs etmeye lüzum yoktur dedim. Ben İslamiyete hürmet ederim. Binaenaleyh sizin bu sözleri söylemeniz fazladır.

İLYAS SAMİ EFENDİ (Devamla)- Sözümü kesmeyiniz, sonra söylersiniz...

MUSTAFA ARİF BEY (Dâhiliye Nazırı)- Heyeti Muhteremenizin müzakeresine müdahale maksadı ile değil, fakat zannederim ki hakikat olarak bir iki kelime söylemeye mecbur oluyorum. Zannediyorum ki Beyefendiler; bu cereyan eden müzakere, sırf mazide şu olmuş bu olmuştan ibaret kalıyor. Ve gayet umumi hatlar üzerinde gidiyoruz. Bunda hiç bir menfaat göremiyorum. Eğer şu meselede falan veya filan şöyle yapmış, tecziye edilmemiş, hakkında tahkikat icra edilmemiş gibi bir vadi cereyan edecek olsa idi, ihtimal ki yapılması lazım gelen tahkikatı tes-hil edecek bir hal olurdu. Gerek Heyeti Muhteremeniz, gerek Hükümet, bu hususta müttefik olarak bazı ahvalin cereyan ettiğini tasdik ediyor. Kimse demiyor ki, böyle hal olmamıştır. Zannederim ki milyonlarla tatad edilen Türkler arasında adedini, hatta yüz binlerce kabul etsek mahdud eşhasın yaptığı bir fiilden dolayı bütün bütün o ırkı mesul etmek ve o ırkı teşni edecek surette söz söylemek, muvafık hal ve maslahat olmadığını cümleleriniz tasdik edersiniz. ('Şüphe yok' sadaları)... Ancak beş sene evvel sekiz sene evvel, hatta bu hükümet hiç mevkide olmadığı bir zamandaki vukuat hakkında cereyan eden bu müzakere, zannederim efendiler, anasıra iyilik değildir. Belki anasır arasında uçurumlar açmaktır, zannediyorum. Yine hâkim sizsiniz. ('Müzakere kâfi' sadaları)

HARALAMBİDİS EFENDİ (İstanbul)- Kâfi değil efendim. Herhalde bendenizin dünden beri istediğim sözü vermenizi rica ederim.

REİS- Efendim, size gelinceye kadar sizden evvel söz almış birçok arkadaşlarımız var...

EMANUEL EMANUELİDİ EFENDİ (Aydın)- Bu nokta hakkında söz isterim efendim.

REİS- Buyurun efendim, buyurun. (Handeler)

EMANUEL EMANUELİDİ EFENDİ (Aydın)- Efendim, yalnız bendeniz değil, o takriri imza etmiş olan arkadaşlarımın hepsi, intizar ediyorlardı ki, bu müzakerat üzerine Hükümet, evet bizim de tetkikatımız bundan ibarettir. Neticesi de budur ve atide bunun tekerrürü ihtimali kalmaması için programımız şudur. Bu programımız 'Wilson' Prensiplerine şu veçhile muvafıktır ve 'Wilson' Prensipleri mucibince her millete hakkı verilecektir, desin. Böyle bir cevapta bulunmadığından dolayı biz bu cevabı kâfi görmüyoruz ve Rum Mebusları ademi itimad verilmesini teklif ediyorlar. Bunu verip vermemek size aittir. Bu teklifi biz yapıyoruz. Herkes reyinde hürdür.

REİS- Müzakerenin kifayeti ile ruznameye geçilmesine dair olan takriri kabul edenler lütfen el kaldırsın. (Eller kalkar) Ruznameye geçildi efendim.

KAYNAK: *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 3. devre, içtimai sene: 5, cilt 1, 1 Teşrinievvel-21 Kânunuevvel 1334, 4 ve 18 Teşrinisani 1334, 9 Kânunuevvel, 11 ve 12 Kânunuevvel 1334, sf. 97-98, 103-106, 136, 141-145, 156-161, 256-258, 282, 283, 285-301, 304, 313-323.

KAYNAKÇA

ARŞİV VE BELGELER

- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi1
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi
- T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları
- Osmanlı Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi
- Osmanlı Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
- Genelkurmay ve ATASE Yayınları
- İzmir Ticaret Odası 1922-1930 kaydı
- Cumhuriyet Gazetesi Arşivi
- AGOS Gazetesi Arşivi
- Diğer rapor ve resmi kayıtlar
- Bazı gazete ve dergiler

BAŞBAKANLIK OSMANLI VE CUMHURİYET ARŞİVİ

BOA, DH.ŞFR, Dosya No/Gömlek No, tarih*

- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Belgeleri Katalog, BOA, DH.ŞFR, Dosya No/Gömlek No, tarih*
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Kataloğu
- ‘Katalog’ kelimesi, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü katalog taramasında bulduğum belgenin asıl vesikasını incelemeyen, yer alan özet bilgiyi aynen değerlendirdiğini göstermektedir.
- Osmanlı Belgeleri-2007*
- Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, 1878-1920, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2007
- Osmanlı Belgeleri-1995*
- Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, 1915-1920, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2. Baskı, Ankara-1995

* Değerlendirilen kaynağın kısaltmasıdır.

SMANLI MECLİSİ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ (MMZC)

MMZC, 1330/cilt-inikat, tarih*

- MMZC, (İçtima-ı fevkalâde), devre: III, içtimai senesi: 1, cilt: 1 ve 2, 1 Mayıs-23 Haziran 1330 ve 24 Haziran-20 Temmuz 1330, inikat: 1-26 ve 27-47, TBMM Basımevi, Ankara-1991.

MMZC, 1330-1331/cilt-inikat, tarih*

- MMZC, devre: III, içtimai senesi: 1, cilt: 1, 1 Kânunuevvel 1330-31 Teşrinievvel 1331, inikat: 1-48, TBMM Basımevi, Ankara-1991.

MMZC, 1331-1332/cilt-inikat, tarih*

- MMZC, devre: III, içtimai senesi: 2, cilt: 1 ve 2, 1 Teşrinisani-30 Kanunusani 1331 ve 1-29 Şubat 1331, inikat: 1-27 ve 28-44, TBMM Basımevi, Ankara-1991.

MMZC, 1332-1333/cilt-inikat, tarih*

- MMZC, devre: III, içtimai senesi: 3, cilt: 1 ve 2 ve 3, 1 Teşrinisani-9 Kanunusani 1332 ve 13 Kanunusani 1332-3 Mart 1333 ve 4 Mart-31 Mart 1333, inikat: 1-28 ve 29-47 ve 48-63, TBMM Basımevi, Ankara-1991.

MMZC, 1333-1334/cilt-inikat, tarih*

- MMZC, devre: III, içtimai senesi: 4, cilt: 1 ve 2 ve 3, 1 Teşrinisani 1333-15 Kanunusani 1334 ve 17 Kanunusani-5 Mart 1334 ve 7 Mart-31 Mart 1334, inikat: 1-34 ve 35-63 ve 64-79, TBMM Basımevi, Ankara-1992 ve 1991.

MMZC, 1334/cilt-inikat, tarih*

- MMZC, devre: III, içtimai senesi: 5, cilt: 1, 1 Teşrinievvel 1334-21 Kanunuevvel 1334, TBMM Basımevi, Ankara-1992.

MMZC, 1336/cilt-inikat, tarih*

- MMZC, devre: IV, içtimai senesi: 1, cilt: 1, 12 Kanunusani 1336-18 Mart 1336, TBMM Basımevi, Ankara-1992.

Mebusan 5. Şube Tahkikatı*

- Meclis-i Mebusan, Encümen Mazbataları ve Tekalif-i Kanuniyye ile Said Halim ve Mehmet Talat Paşalar Kabineleri Âzalarının Divân-ı Âliye Sevkleri Hakkında 5. Şubece İcrâ Kılınan Tahkikat, devre: III, sene: 1334, içtimai senesi: 5, cilt: 1, no: 503-523, TBMM Basımevi, Ankara.

SMANLI MECLİSİ ÂYAN ZABIT CERİDESİ (MAZC)

MAZC, 1330/cilt-inikat, tarih*

- MAZC, (İçtima-ı fevkalâde), devre: III, içtimai senesi: 1, cilt: 1, 1 Mayıs-20 Temmuz 1330, inikat: 1-30 TBMM Basımevi, Ankara-1993.

MAZC, 1330-1331/cilt-inikat, tarih*

- MAZC, devre: III, içtimai senesi: 1, cilt: 1, 1 Kanunuevvel 1330-31 Teşrinievvel 1331, inikat: 1-33, TBMM Basımevi, Ankara-1990.

MAZC, 1331-1332/cilt-inikat, tarih*

- MAZC, devre: III, içtimai senesi: 2, cilt: 2, 23 Kanunusani-29 Şubat 1331, inikat: 26-42 TBMM Basımevi, Ankara-1990.

MAZC, 1332-1333/cilt-inikat, tarih*

- MAZC, devre: III, içtimai senesi: 3, cilt: 1 ve 2, 1 Teşrinisani-13 Şubat 1332 ve 14 Şubat 1332-31 Mart 1333, inikat: 1-34 ve 35-54, TBMM Basımevi, Ankara-1990.

MAZC, 1333-1334/cilt-inikat, tarih*

- MAZC, devre: III, içtimai senesi: 4, cilt: 1 ve 2, 1 Teşrinisani 1333-2 Mart 1334 ve 5 Mart-31 Mart 1334, inikat: 1-32 ve 33-46, TBMM Basımevi, Ankara-1990 ve 1991.

MAZC, 1334/cilt-inikat, tarih*

- MAZC, devre: III, içtimai senesi: 5, cilt: 1, 10 Teşrinievvel-19 Kanunuevvel 1334, inikat: 1-16, TBMM Basımevi, Ankara-1990.

MAZC, 1336/cilt-inikat, tarih*

- MAZC, devre: IV, içtimai senesi: 1, cilt: 1, 13 Kanunusani-5 Nisan 1336, inikat: 1-24 TBMM Basımevi, Ankara-1991.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ ZABIT CERİDESİ (TBMM ZC)

TBMM ZC, devre/cilt-tarih*

- TBMM ZC, devre: I, içtimai sene: 1, cilt: 1, 23.4.1336-19.5.1336, TBMM Matbaası, Ankara-1959.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi I. devre (1920-1923), II. devre (1923-1927), III. devre (1927-1931), IV. devre (1931-1935) ve V. devre (1935-1939) zabıt ciltleri.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ GİZLİ CELSE ZABITLARI (TBMM GCZ)

TBMM GCZ, cilt-tarih*

- TBMM GCZ, cilt: 1, 24 Nisan 1336-21 Şubat 1337, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-1985.
- TBMM GCZ, cilt: 2, 17 Mart 1337-25 Şubat 1338, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-1985.
- TBMM GCZ., cilt: 3, 6 Mart 1338-27 Şubat 1339, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-1985.
- TBMM GCZ., cilt: 4, 2 Mart 1339-25 Teşrinievvel 1340, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-1985.

TÜRK PARLAMENTO TARİHİ (TPT)

TPT/Meşrutiyet-cilt*

- Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet, cilt: 1, TBMM Vakfı Yayınları:14, Ankara-1997.
- Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet, cilt: 2, TBMM Vakfı Yayınları: 15, Ankara-1998,

TPT/dönem-cilt*

- Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem, 1919-1923, cilt: 1, TBMM Meclis Vakfı Yayınları: 4, Ankara-1994.
 - Türk Parlamento Tarihi, TBMM-II. dönem (1923-1927), cilt: 1, TBMM Vakfı Yayınları: 1, Ankara-1995.
 - Türk Parlamento Tarihi, TBMM-III. dönem (1927-1931), cilt: 3, TBMM Vakfı Yayınları: 10, Ankara-1995.
 - Türk Parlamento Tarihi, TBMM-IV. dönem (1931-1935), cilt: 2, TBMM Vakfı Yayınları: 12, Ankara-1996.
 - Türk Parlamento Tarihi, TBMM-V. dönem (1935-1939), cilt: 2, TBMM Vakfı Yayınları: 26, Ankara-2001.
- Türk Parlamento Tarihi'ne ait diğer ciltler.

GENELKURMAY BAŞKANLIĞI YAYINLARI

ATASE-cilt*

- Genelkurmay ATASE, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918, cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2005.

- Genelkurmay ATASE, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918, cilt: 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2005.
- Genelkurmay ATASE, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918, cilt: 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2006.
- Genelkurmay ATASE, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918, cilt: 4, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2006.
- Genelkurmay ATASE, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918, cilt: 5, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2006.
- Genelkurmay ATASE, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918, cilt: 6, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2006.
- Genelkurmay ATASE, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918, cilt: 7, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2007.
- Genelkurmay ATASE, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918, cilt: 8, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2008.

Kafkas Cephesi-cilt*

- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı, cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1993.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı, cilt: 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1993.

Genelkurmay-Osmanlı Lojistik*

- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, cilt: X, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1985.

Genelkurmay-1914 Yılı*

- General Fahri Belen, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1964.

Batı Cephesi-2*

- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, cilt: 2, kısım: 1, Harb Tarihi Dairesi Resmî Yayınları Seri No: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1963.
- İç ayaklanmalar hakkında
- Reşat Hallı, Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1972.
- Genelkurmay Harp Dairesi Başkanlığı, Türk İstiklâl Harbi, cilt: VI, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara-1974.

LOZAN KONFERANSI TUTANAKLARI

Lozan-cilt*

- Lozan Barış Konferansı, tutanaklar-belgeler, Çeviren: Seha. L. Meray, cilt: 1, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2001.
- Lozan Barış Konferansı, tutanaklar-belgeler, Çeviren: Seha. L. Meray, cilt: 2, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2001.
- Lozan Barış Konferansı, tutanaklar-belgeler, Çeviren: Seha. L. Meray, cilt: 3, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2001.
- Lozan Barış Konferansı, tutanaklar-belgeler, Çeviren: Seha. L. Meray, cilt: 4, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2001.
- Lozan Barış Konferansı, tutanaklar-belgeler, Çeviren: Seha. L. Meray, cilt: 5, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2001.

- Lozan Barış Konferansı, tutanaklar-belgeler, Çeviren: Seha. L. Meray, cilt: 6, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2001.
- Lozan Barış Konferansı, tutanaklar-belgeler, Çeviren: Seha. L. Meray, cilt: 7, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2001.
- Lozan Barış Konferansı, tutanaklar-belgeler, Çeviren: Seha. L. Meray, cilt: 8, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2001.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ'NÜN 'ERMENİLERİN YAPTIĞI MEZALİM VE KATLİAM' YAYINI

MEZALİM-cilt*

- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi, 1906-1918, cilt: 1, Ankara-1995.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi, 1919, cilt: 2, Ankara-1995.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi, 1919-1920, cilt: 3, Ankara-1997.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi, 1920-1922, cilt: 4, Ankara-1998.

KATLİAM-cilt*

- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri, 1914-1919, cilt: 1, Ankara-2001.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri, 1919-1921, cilt: 1, Ankara-2001.

İZMİR TİCARET ODASI'NIN 1922-1930 KAYDI

İZTO, Karar-cilt*

- İzmir Ticaret Odası, Meclis Karar Defteri I-II, 1922-1930, Hazırlayan: Dr. Fikret Yılmaz, İzmir Ticaret Odası, Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları-5, İzmir-2008.

İZTO, Zabıt-cilt*

- İzmir Ticaret Odası, Meclis Zabıt Defterleri I-II, 1926-1930, Hazırlayan: Dr. Fikret Yılmaz, İzmir Ticaret Odası, Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları-6, İzmir-2008.

İZTO, İdare-cilt*

- İzmir Ticaret Odası, İdare Heyeti Defteri I-II, 1926-1930, Hazırlayan: Dr. Fikret Yılmaz, İzmir Ticaret Odası, Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları-7, İzmir-2008.

İZTO, Komisyon*

- İzmir Ticaret Odası, Komisyon Defteri, 1925-1929, Hazırlayan: Dr. Fikret Yılmaz, İzmir Ticaret Odası, Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları-8, İzmir-2008.

DİĞER, RAPOR VE RESMİ KAYITLAR

Tehcir ve Taktıl*

- Vahakn N. Dadrian-Taner Akçam, 'Tehcir ve Taktıl', Divan-ı Harb-i Örfi, İttihat ve Terakki'nin Yargılanması, 1919-1922, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul-2008.
- Şark Planı-1925*
- Mehmet Bayrak, Kürtlere Vurulan Kelepçe Şark Islahat Planı, Öz-Ge Yayınları, Ankara-2009.

İttihat ve Terakki-1916*

- Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, İ'lân-ı Meşrutîyyet'den Evvel ve Sonra, Matbaa-i Orhahîyye, İstanbul-1332 (1916), Hazırlayan: H. Erdoğan Cengiz, Başbakanlık Basımevi, Ankara-1983.

Ayrıca, Talat Paşa, Ermeni Vahşeti, Hazırlayan: Nurer Uğurlu Örgün Yayınevi, 1. bası, İstanbul-2005, kitabı içinde, Osmanlı Devleti Raporu Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi 1916.

Pontus Meselesi*

- Pontus Meselesi, TBMM Hükümeti Matbuat Müdüriyeti-1922, Yayına hazırlayan: Dr. Yılmaz Kurt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 68, TBMM Basımevi, Ankara-1995

Umumi Müfettişler-1936*

- Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936, Yayına Hazırlayan: M. Bülent Varlık, Dipnot Yayınları, Ankara-2010.

Ayrıca;

- Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara-2003

- A. Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir, AÜSBF Yayınları, 2. Basılış, Ankara-1971.

- Kemal H. Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Çeviri: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2003

KİTAPLAR

İTSO-50 yıl*

Hakkı Nezihi, Oda Tetkikat Şubesi Müdürü, 50 Yıllık Oda Hayatı, 1882-1932, Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul-1932.

İTSO-1924 Raporu*

Ticaret ve Sanayi Odasında Müteşekkil İstanbul Komisyonu Tarafından Tanzim Edilen rapor

29 Kanunusani-26 Teşrinisani 1340, Osmanlıcadan çeviren: Aynur Karayılmazlar, Sadeleştirilen: Doç. Dr. Ekrem Karayılmazlar, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul-2006

İş Bankası*

Türkiye İş Bankası tarihi, Hazırlayan: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. basım, İstanbul-2001.

İTSO Mecmuası, yıl-ay, sayı*

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası (İTSO) Mecmuası

Fuat Dünder-2008*

Fuat Dünder, Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği, İletişim Yayınları, İstanbul-2008.

T. Akçam-Ü. Kurt-2012*

Taner Akçam-Ümit Kurt, Kanunların Ruhu, Emval-i Metruke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek, İletişim Yayınları, İstanbul-2012

Rauf Orbay-cilt, sf.*

- Rauf Orbay, Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım, cilt: 1, Emre Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2000.

- Rauf Orbay, Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım, cilt: 2, Emre Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2000.

Mete Tunçay-1999*

Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Basım, İstanbul-1999

Ergün Aybars-1997*

Ergün Aybars, İstiklal Mahkemeleri, 1. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul-1997

Alman Belgeleri*

Wolfgang Gust, Alman Belgeleri Ermeni Soykırımı 1915-1916, Çeviren: Zekiye Hasançebi&A. Takcan, Belge Yayınları, İstanbul-2012.

Alptekin Müderrisoğlu-1990*

Alptekin Müderrisoğlu, Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları, Atatürk KDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara-1990.

İsmet Görgülü-1993*

İsmet Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Harbi, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1993.

Bayur, cilt/kısım *

- Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, cilt: I, kısım: 1, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara-1991.

- Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, cilt: I, kısım: 2, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara-1991.

- Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, cilt: II, kısım: 1, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara-1991.

- Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, cilt: II, kısım: 2, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara-1991.

- Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, cilt: II, kısım: 3, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara-1991.

- Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, cilt: II, kısım: 4, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara-1991.

- Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, cilt: III, kısım: 1, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara-1991.

- Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, cilt: III, kısım: 2, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara-1991.

- Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, cilt: III, kısım: 3, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara-1991.

- Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, cilt: III, kısım: 4, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara-1991.

Kâmuran Gürün-1985*

Kâmuran Gürün, Ermeni Dosyası, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. baskı, Ankara-1985.

Taner Akçam-2008*

Taner Akçam, 'Ermeni Meselesi Hallolunmuştur', İletişim Yayınları, 3. baskı, İstanbul-2008.

Zeki Sarıhan-cilt*

- Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, cilt: 1, Atatürk KDTYK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1993.
- Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, cilt: 2, Atatürk KDTYK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1994.
- Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, cilt: 3, Atatürk KDTYK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1995.
- Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, cilt: 4, Atatürk KDTYK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1994.

Hikmet Özdemir ve 4 yazar*

Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu, Ermeniler: Sürgün ve Göç, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2004.

Cemil Bilsel-cilt*

M. Cemil Bilsel, Lozan cilt: 1 ve 2, Sosyal Yayınlar, İstanbul-1998.

Erik Jan Zürcher-2002*

Erik Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, 13. baskı, Ankara-2002.

Murat Bardakçı-2008*

Murat Bardakçı, Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi, Everest Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2008.

Fuat Balkan*

Komitacı Fuat Balkan'ın Anıları, Hazırlayan: Turgut Gürer, Gürer Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2008.

Arif Cemil*

Arif Cemil, Birinci Dünya Savaşında Teşkilât-ı Mahsusa, Hazırlayan: Metin Martı, Arma Yayınları, 2. baskı, İstanbul.

Hüsamettin Ertürk-1969*

Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası, Anlatan: Emekli Suvari Albay Hüsamettin Ertürk, Ararat Yayınevi, 3. baskı, İstanbul-1969.

Celâl Bayar-cilt*

- Celâl Bayar, Ben De Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş, cilt: 4, Sabah Gazetesi Kitapları, İstanbul-1997.
- Celâl Bayar, Ben De Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş, cilt: 5, Sabah Gazetesi Kitapları, İstanbul-1997.
- Celâl Bayar, Ben De Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş, cilt: 6, Sabah Gazetesi Kitapları, İstanbul-1997.
- Celâl Bayar, Ben De Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş, cilt: 7, Sabah Gazetesi Kitapları, İstanbul-1997.

ABD Elçisi Morgenthau*

Henry Morgenthau, Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü, Çeviren: Attila Tuygan Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2005.

Mete Tunçay, Cihat ve Tehcir*

Mete Tunçay, Cihat ve Tehcir, 1915-1916 Yazıları, Salyangoz Yayınları, 1. basım, İstanbul-2008.

Philip H. Stoddard-2003*

Philip H. Stoddard, Teşkilât-ı Mahsusa, çeviren: Tansel Demirel, Arma Yayınları, 3. baskı, İstanbul-2003.

Halil Menteşe-1986*

Halil Menteşe'nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul-1986.

Galip Vardar-1960*

Galip Vardar, İttihad ve Terakki İçinde Dönerler, Yazan: Samih Nafiz Tansu, İnkılap Kitabevi, İstanbul-1960.

Yozgat Davası*

Yozgat Ermeni Tehciri Davası, Hazırlayan: Nejdett Bilgi, Kitabevi, İstanbul-Nisan 2006.

Bilâl N. Şimşir-1976*

Bilâl N. Şimşir, Malta Sürgünleri, Milliyet Yayınları, 1. baskı, İstanbul-1976.

İnönü Hatıraları*

İsmet İnönü Hatıraları, Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, 1. Basım, Ankara-2006.

İnönü Defterleri-1*

İsmet İnönü, Defterler (1919-1973), Yayına Hazırlayan: Ahmet Demirel, cilt: 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2001.

Fevzi Çakmak-1*

Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri, Yayına Hazırlayan: Nilüfer Hatemi, cilt: 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2002.

Kâzım Özalp-1*

Kâzım Özalp, Milli Mücadele (1919-1922), cilt: 1, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. baskı, Ankara-1998.

Levi-Yahudiler*

Avner Levi, Türkiye Cumhuriyeti'inde Yahudiler, İletişim Yayınları, 2. baskı, İstanbul-1998.

Şerif Köprülü*

Emekli Kurmay Yarbay Şerif Köprülü, Birinci Dünya Harbi Başlangıcında 3. Ordu Sarıkamış, Hazırlayan: Dr. Mustafa Görürılmaz, Işık Eğitim Kültür Hizmetleri, Ankara-2007.

Ziya Yergök*

Tuğgeneral Ziya Yergök, Sarıkamış'tan Esarete (1915-1920), Hazırlayan: Sami Önal Remzi Kitabevi, 8. Baskı, İstanbul-2007.

Liman Von Sanders*

Liman Von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, Hazırlayan: Resul Bozyel, Kesit Yayınları, İstanbul-2006.

Mehmet Hacısalihoğlu-2008*

Mehmet Hacısalihoğlu, Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918), çeviren: İhsan Cevat, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2008.

Dadrian-1*

Prof. Dr. Vahakn N. Dadrian, Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller, Toplu Makaleler, Kitap-1, çeviren: Attila Tuygan, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2004.

Dadrian-2*

Prof. Dr. Vahakn N. Dadrian, Türk Kaynaklarında Ermeni Soykırımı, Toplu Makaleler-2, çeviren: Attila Tuygan, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2005.

Dadrian-3*

Prof. Dr. Vahakn N. Dadrian, Ermeni Soykırımı Tarihi, Balkanlar'dan Anadolu ve Kafkasya'da Etnik Çatışma, çeviren: Ali Çakıroğlu, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2008.

Malta Belgeleri*

Varteks Yeghiayan, Malta Belgeleri, İngiltere Dışişleri Bakanlığı 'Türk Savaş Suçluları' Dosyası, çeviren: Julide Değirmenciler, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2007.

Hans-Lukas Kieser-2005*

Hans-Lukas Kieser, Iskanlanmış Barış, Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet (1839-1938), Çeviren: Atilla Dirim, İletişim Yayınları, 1. basım, İstanbul-2005.

Mavi Kitap-cilt*

- James Bryce-Arnold Toynbee, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele, 1915-1916, Çeviren: Ahmet Güner, cilt: 1, Pencere Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2005
- James Bryce-Arnold Toynbee, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele, 1915-1916, Çeviren: Attila Tuygan-Jülide Değirmenciler, cilt: 2, Pencere Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2006

Tunaya-cilt*

- Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi, 1908-1918, cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul-1998.
- Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi, cilt: 3, İletişim Yayınları, İstanbul-2000.
- Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938), Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi, Birinci Kitap, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Mayıs 2003, 2. baskı
- Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938), Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk, İkinci Kitap, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Temmuz 2003, 2. baskı

Nutuk/baskı yılı-cilt*

- Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, cilt: I, Devlet Matbaası, İstanbul-1934.
- Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1989
- Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, cilt: 1, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1986, Nutuk, cilt: 2, Ankara-1987 ve Nutuk, Belgeler, cilt: 3, Ankara-1989.
- Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, Ankara-1938,

Türkiye'de Etnik Çatışma-Yazar adı, soyadı*

- İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma, Derleyen: Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul-2005.

1- Fikret Adanır, Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye Üçgeninde Ulus İnşası ve Nüfus Değişimi

2- Hilmar Kaiser, 1915-1916 Ermeni Soykırımı Sırasında Ermeni Mülkleri, Osmanlı Huku-ku ve Milliyet Politikaları

Sina Akşin-2001*

Sina Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İmge Kitabevi, 3. basım, İstanbul-2001.

Muhittin Birgen-cilt*

Muhittin Birgen, İttihat ve Terakki'de On Sene, Hazırlayan: Zeki Arıkan, cilt: 1 ve 2, Kitap Yayınevi, İstanbul-2006.

Süleyman Kâni İrtem-2004*

Süleyman Kâni İrtem, Meşrutiyetten Mütarekeye (1908-1918), Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, 1. basım, İstanbul-2004.

Karabekir, Paşaların Hesaplaşması*

Kâzım Karabekir, Paşaların Hesaplaşması, Hazırlayan: Prof. Faruk Özerengin, Emre Yayın-ları, 5. baskı, İstanbul-2000.

Karabekir, Harp-cilt*

- Kâzım Karabekir, Birinci Cihan Harbine Neden Girdik-1, Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Öze-rengin, Emre Yayınları, 5. basım, İstanbul-2000.

- Kâzım Karabekir, Birinci Cihan Harbine Neden Girdik-2, Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Öze-rengin, Emre Yayınları, 5. basım, İstanbul-2000.

- Kâzım Karabekir, Birinci Cihan Harbine Neden Girdik-3, Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Öze-rengin, Emre Yayınları, 5. basım, İstanbul-2000.

- Kâzım Karabekir, Birinci Cihan Harbine Neden Girdik-4, Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Öze-rengin, Emre Yayınları, 5. basım, İstanbul-2000.

Zafer Toprak-1982*

Zafer Toprak, Türkiye'de 'Millî İktisat' (1908-1918), Yurt Yayınları, 1. baskı, Ankara-1982.

İlber Ortaylı-2006*

İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, Alkım Yayınevi, 9. baskı, İstanbul-Mart 2006.

Talat Paşa*

Talat Paşa'nın Anıları, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2003.

Cemal Paşa*

Cemal Paşa, Hâtırat (1913-1922), Hazırlayan: Dr. Ahmet Zeki İzgöer, Nehir Yayınları, İs-tanbul-2006.

Enver-cilt*

- Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, cilt: 1, 1860-1908, Remzi Kitabevi, 2. baskı, İs-tanbul-1972.

- Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, cilt: 2, 1908-1914, Remzi Kitabevi, 2. baskı, İs-tanbul-1976.

- Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, cilt: 3, 1914-1922, Remzi Kitabevi, 2. baskı, İs-tanbul-1978.

İşkân Tarihçesi*

İşkân Tarihçesi, Hamit Matbaası, İstanbul-1932.

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi*

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Göç, Rumlar'ın Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923), Derleyen: Herkül Milas, Çeviren: Damla Demiröz, İletişim Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2001.

Alptekin Müderrisoğlu-cilt*

- Alptekin Müderrisoğlu, Sarıkamış Dramı, cilt: 1, 2. baskı, Kastaş Yayınları, İstanbul.
- Alptekin Müderrisoğlu, Sarıkamış Dramı, cilt: 2, 2. baskı, Kastaş Yayınları, İstanbul-1997.

Feroz Ahmad-2004*

Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki, 1908-1914, Kaynak Yayınları, 6. Basım, İstanbul-2004.

Feroz Ahmad-1999*

Feroz Ahmad, İttihatçılıktan Kemalizme, Kaynak Yayınları, 4. Basım, İstanbul-1999.

- Aram Andonyan, Gomidas Vartabed ile Çankırı Yollarında, Çeviren: Ali Çakıroğlu-Armand Baron, Belge Yayınları, İstanbul-2012.
- Naşit Uluğ, Tunceli Medeniyete Açılıyor, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul-1939.
- Naşit Hakkı, Derebeyi ve Dersim, 1931.
- Hikmet Bil, Kıbrıs Olayı ve İçyüzü, Belde Yayınları, İstanbul.
- Turhan Feyizoğlu, Nurhak Dağları'ndan Sonsuzluğa Sinan, Ozan Yayıncılık, İstanbul-2000.
- Hikmet Akgül, Şoför İdris, Anılar, Yar Yayınları, İstanbul-2004.
- Asım Bezirci, Sabahattin Ali, Evrensel Basım Yayın, 5. basım, İstanbul-1997.
- Asım Bezirci, Nâzım Hikmet, Evrensel Basım Yayın, 4. basım, İstanbul-1996.
- Sevim Belli, Boşuna Mı Çiğnedik? Anılar, Belge Yayınları, İstanbul-1994.
- İbrahim Kaypakaya, Seçme Yazılar, Umut Yayıncılık, İstanbul-2004.
- THKO Davası, Akyüz Yayınları, İstanbul-1991.
- A. Tuncer Sümer, Devrim Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'nun Kuruluşu ve Kısa Mücadele Öyküsü, Evrim Yayınevi, İstanbul-2012.
- Mahir Çayan, Bütün Yazılar, Boran Yayınevi, İstanbul-2004.
- Emin Karaca, Sosyalizm Yolunda İnadin ve Direncin Adı Kıvılcımlı, Gelenek Yayınları, İstanbul-2001.
- Halit Çelenk, İdam Gecesi Anıları, 14. basım, Tekin Yayınevi, İstanbul-2002.
- Nihat Behram, Ser Verip Sır Vermeyen Bir Yiğit, 12. basım, Everest Yayınları, İstanbul-2008.
- Nihat Behram, Darağacında Üç Fidan Gendaş, 5. basım, İstanbul-1998.
- Turhan Feyizoğlu, Mahir, On'ların Öyküsü, Ozan Yayıncılık, İstanbul-2002.
- Feridun Kandemir, Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul-1965.
- Bilal Çetin, Soygun, 'Hayali İhracatın Boyutları', Bilgi Yayınevi, 3. basım, Ankara-1989.
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun yayınları: Yıllık Rapor, 2000; Gelişme Raporu-1, 2001; Gelişme Raporu-VI, 2003; Gelişme Raporu-VII, 2003.
- Yıldırım Koç, 100 Soruda Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi, Gerçek Yayınevi, 1. baskı, İstanbul-1998.
- Doç. Dr. Alpaslan Işıklı, Sendikacılık ve Siyaset, Odak Yayınları, 2. baskı, Ankara-1974.
- Yalçın Doğan, IMF Kışkacında Türkiye, 1946-1980, 3. basım, Tekin Yayınevi, İstanbul-1987.

- Ahmet Şık, OOkıtap, 'Dokunan Yantar', Postacı Yayınevi, İstanbul-2011.
- Yüksek Adalet Divanı Kararları, I ve II. Bölüm, Yassıada 1960-1961.
- Vahakn N. Dadrian, Ulusal ve Uluslararası Hukuk Sorunu Olarak Jenosid, Türkçesi, Yavuz Alogan, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-1995.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Yer Adları, Ankara-2006.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897, Tarihi İstatistikler Dizisi, cilt: 5, Ankara-1997.
- Vedat Türkali, Güven, Birinci cilt, 2. Baskı, Gendaş Kültür, İstanbul-1999.
- İhsan Sabri Çağlayangil, Anılarım, 2. baskı, Yılmaz Yayınları, İstanbul-1990
- Prof. Dr. Suna Kili, Prof. Dr. A. Şeref Gözübüyük, Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Birinci Türk Tarih Kongresi, Ankara: 2-11 Temmuz 1932, Türk Tarih Kurumu, Ankara-2010.
- İkinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul: 20-25 Eylül 1937, Türk Tarih Kurumu, Ankara-2010.
- Yrd. Doç. Dr. Bayram Akça, 1915 Ermeni Tehciri ve Urfa Mutasarrıfı Şehit Nusret Bey, Atatürk KDTYK, Ankara-2007.
- Biz İttihatçılar, kitabı içinde, Ahmet Rıza Hatıralar, Hazırlayan: Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul-2009.
- Yrd. Doç. Dr. Mustafa Balcıoğlu, Birinci Dünya Savaşı'na Girişimizle İlgili Tartışmalar ve Yeni Belgeler, Tarih ve Toplum, Haziran 1993, sayı: 114.
- İçişleri Bakanlığı, Köylerimiz, Ankara-1968.
- Taha Parla, Atatürk'ün Nutuk'u, Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul-1994.
- Ali Fuat Cebesoy, Bilinmeyen Hatıralar, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-2001.
- Lev Troçki, Balkan Savaşları, çeviren: Tansel Güney, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-2012.
- Gazi Mustafa Kemal, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, Atatürk KDTYK-AAM, Ankara-1989.
- Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2003
- Mustafa Kemal, Eskişehir-İzmit Konuşmaları 1923, 3. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul-1999
- İ. Hakkı Yeniyay, Yeni Osmanlı Borçları Tarihi, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No: 1074, İstanbul-1964.
- Büşra Ersanlı, İktidar ve Tarih, Türkiye'de 'Resmi Tarih' Tezinin Oluşumu (1929-1937), İletişim Yayınları, İstanbul-2003.
- Erik Jan Zürcher, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925), İletişim Yayınları, İstanbul-2003.
- Anadolu Ajansı Genel Müdürlüğü, Türkiye Cumhuriyeti 80. Yıl Kronolojisi, Anadolu Ajansı Yayınları, Ankara-2003
- Erdoğan Aydın, Osmanlı'nın Son Savaşı Turan Hayalinden Sevr'e, Kırmızı Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2012.
- Prof. Dr. Salâhi R. Sonyel, Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara-1995
- Bestami S. Bilgiç, Doğu Karadeniz Rumları: İsyan ve Göç (1919-1923), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2011
- İlhan Tekeli, Göç ve Ötesi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2008.
- Avukat Hovhannes Şahnazar, Sanasaryan Vasiyeti Davası Hukuki Araştırma, Gutenberg Matbaası-G. N. Makascıyan, 1939, Ermeniceden çeviren: Şake Büyüksimkesyan

- Murat Koraltürk, Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi, İletişim Yayınları, İstanbul-2011.
- Yorgo Andreadis, Tamama Pontus'un Yitik Kızı, Türkçesi: Ragıp Zarakolu, Belge Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul-1997.
- Fuat Dündar, İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918), İletişim Yayınları, 1. basım, İstanbul-2001.
- Mihail Rodas, Almanya Türkiye'deki Rumları Nasıl Mahvetti, Türkçesi: Evdokia Veriopulu, Belge Yayınları, İstanbul-2011.
- Martin Gilbert, Churchill Bir Yaşam, Çeviren: Süha Sertabiboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul-2011.
- Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, derleyen: Hulûsi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul-2005.
- Falih Rıfkı Atay, Çankaya, Bates Atatürk Dizisi, İstanbul-1998.
- Falih Rıfkı Atay, Mustafa Kemal'in Ağzından Vahidettin, Pozitif Yayınları, İstanbul-2005.
- Ali Fuat Cebesoy, Millî Mücadele Hatıraları, Temel Yayınları, İstanbul-2000.
- Ali Fuat Cebesoy, Kuva-yı Milliye'nin İçyüzü, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-2002.
- Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar Lozan'dan Cumhuriyete, cilt: 2, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-2002.
- Mahmut Goloğlu, Milli Mücadele Tarihi Birinci Kitap Erzurum Kongresi.
- Mahmut Goloğlu, Milli Mücadele Tarihi İkinci Kitap Sivas Kongresi.
- Mahmut Goloğlu, Milli Mücadele Tarihi Üçüncü Kitap Üçüncü Meşrutiyet 1920, Ankara-1970.
- Mahmut Goloğlu, Milli Mücadele Tarihi Beşinci Kitap Türkiye Cumhuriyeti 1923, Ankara-1971.
- İttihat-Terakkinin Sorgulanması ve Yargılanması, 1918-1919, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-1998,
- Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Belge Yayınları, İstanbul-1976.
- Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Ermeni Tehciri, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul-2004.
- Kemal Çiçek, Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917), Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2005.
- Doç. Dr. Azmi Süslü, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü-Yanıt No: 5, Van-1990.
- Bülent Bakar, Ermeni Tehciri, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2009.
- Bilge Umar, İzmir'de Yunanlıların Son Günleri, Bilgi Yayınevi, 1. baskı, Ankara-1974.
- Dora Sakayan, Bir Ermeni Doktorun Yaşadıkları Garabet Haçeryan'ın İzmir Güncesi, Çeviren: Atilla Tuygan, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2005.
- Av. Yuda Reyna, Av. Ester Morena Zonana, Son Yasal Düzenlemelere Göre Cemaat Vakıfları, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ, 1. baskı, İstanbul-2003.
- Osmanlı Bankası Armen Garo'nun Anıları, Çeviren: Atilla Tuygan, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2009.
- Ahmet Refik, Kafkas Yollarında İki Komite, İki Kıtıl, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-1998.
- Nezih Uzel, İngiliz İstihbarat Subayı Yüzbaşı Bennett Anlatıyor Atatürk'e Nasıl Vize Verdim, Selis Kitaplar, 1. baskı, İstanbul-2008.
- Sadi Borak, Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919), Kaynak Yayınları, 2. baskı, İstanbul-1998.
- Şükrü Kaya, Sözleri-Yazıları, 1927-1937, Birinci Kitap, Toplayan: Ekrem Ergüven, Dahiliye Hukuk Müşaviri, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul-1937.

- Doç. Dr. Ahmet Eyicil, Doktor Nâzım Bey, Gün Yayıncılık, 1. basım, Ankara-2004.
- Resneli Niyazi, Resneli Niyazi Hatıratı, Hazırlayan: Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, 1. basım, İstanbul-2003.
- Kâzım Karabekir, İstiklal Harbimizin Esasları, Hazırlayan: Prof. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul-1995
- Ali Fuad Erden, Suriye Hatıraları, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. basım, İstanbul-2003.
- Vedat Eldem, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. baskı Ankara-1994.
- Kemal Arı, Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. baskı, İstanbul-2003.
- Nedim İpek, Mübadele ve Samsun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2000.
- Takuhi Tovmasyan, Yemek-Anı, Sofranız Şen olsun, Ninelerimin Mutfağından Damağım-da, Aklımda Kalanlar, Aras Yayıncılık, 5. baskı, İstanbul-2008.
- Samim Akgönül, Türkiye Rumları Ulus-Devlet Çağında Küreselleşme Çağma Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci, Çeviren: Ceylan Gürman, İletişim Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul-2007.
- Hülya Demir, Rıdvan Akar, İstanbul'un Son Sürgünleri, Belge Yayınları, 4. baskı, İstanbul-1999.
- Rıfat N. Bali, Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945), İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul-2001.
- Dr. Georgios Nakracas, Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni, 1922 Emperyalist Yunan Politikası ve Anadolu Felaketi, Çeviren: İbrahim Onsunoglu, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2003.
- Prof. Dr. Bingür Sönmez-Reyhan Yıldız, Ateşle Dönen Dünya: Sarıkamış, İkarus Yayınları, 4. Baskı, İstanbul-2008.
- Ayhan Aktar, Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları, İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul-2001.
- Ayhan Aktar, Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm, İletişim Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2006.
- Ali Sait Çetinoğlu, Varlık Vergisi (1942-1944), Ekonomik ve Kültürel Jenosid, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2009.
- Faik Ökte, Eski İstanbul Defterdarı, Varlık Vergisi Faciası, 1. baskı, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul.
- Sarkis Çerkezyan, Dünya Hepimize Yeter, Hazırlayan: Yasemin Gedik, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2003.
- Yves TERNON, Ermeni Tabusu, Çeviren: Emirhan Oğuz, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-1993.
- Vehbi Koç, Hayat Hikayem, Çeltüt Matbaacılık San. Ve Tic. AŞ, 4. basım, İstanbul-1983.
- Aram Andonyan, Balkan Savaşı, Ermenice'den çeviren: Zaven Biberyan, Aras Yayıncılık, 2. basım, İstanbul-2002.
- Yrd. Doç Dr. Ahmet Halaçoğlu, Balkan Harbi Sırasında Rumeli'nden Türk Göçleri (1912-1913), Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. basım, Ankara-1995.
- Elçin Macar, Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi, İletişim Yayınları, İstanbul-2003.
- Ebubekir Hazım Tepeyran, Belgelerle Kurtuluş Savaşı, Güner Yayınları, İstanbul-2009.
- Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, Ermeniler ve İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya, Çeviren: Mutlucan Şahan, Aras Yayıncılık, 1. baskı, İstanbul-2005.
- Mithat Şükrü Bleda, İmparatorluğun Çöküşü, Hazırlayan: Turgut Bleda, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul-1979.
- Hıfzı Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, Remzi Kitabevi, 2. Basım, İstanbul-2003.

A

- Abdülganî 413, 414, 415
 Abdülhamid 17, 18, 21, 26, 42, 43, 46, 66, 97, 134, 158, 164, 165, 248, 252
 Abdülhamid Zöhravi 18
 Abdülkadir Kaya 348, 349, 350, 351, 352, 353, 429, 489
 Adalet Bakanlığı 10, 11, 347, 348, 352, 429, 487, 489
 Adana 37, 60, 61, 100, 128, 129, 148, 152, 157, 161, 162, 165, 169, 170, 173, 174, 175, 183, 186, 187, 191, 192, 194, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 221, 234, 241, 243, 257, 266, 267, 275, 276, 277, 278, 289, 290, 293, 294, 339, 342, 343, 353, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 368, 378, 379, 387, 388, 420, 429, 435, 439, 441, 442, 443, 449, 473, 474, 477, 479, 480, 481, 482, 515
 Adem-i merkeziyet 27, 36
 Ahmet İzzet Paşa 47, 155, 391, 392, 419
 Ahmet Refik 18, 99, 179, 244, 267, 353, 548
 Ahmet Rıza 11, 40, 45, 51, 103, 116, 117, 140, 141, 142, 143, 167, 168, 237, 271, 286, 287, 288, 289, 291, 329, 399, 400, 494, 495, 496, 497, 499, 547
 Akçadağ 215, 372
 Ali Fethi 19, 75, 426
 Ali Fuad 99, 100, 195, 549
 Ali Galip 133, 265
 Ali İhsan 120, 125, 181
 Ali Müfit 152, 272
 Almanya 7, 19, 25, 27, 41, 42, 45, 48, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 80, 82, 83, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 96, 99, 111, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 146, 147, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 166, 167, 174, 182, 204, 206, 208, 230, 231, 236, 238, 246, 247, 248, 253, 255, 259, 260, 263, 264, 266, 275, 285, 289, 290, 292, 294, 304, 310, 377, 391, 396, 397, 398, 409, 419, 422, 423, 424, 428, 432, 502, 548
 Anadolu 2, 8, 18, 19, 27, 34, 35, 36, 37, 40, 42, 43, 50, 51, 53, 56, 57, 59, 60, 66, 85, 93, 100, 115, 116, 131, 133, 144, 145, 147, 157, 158, 161, 162, 163, 166, 167, 171, 176, 184, 186, 188, 189, 193, 194, 198, 201, 204, 207, 208, 209, 211, 212, 220, 221, 228, 229, 232, 234, 235, 238, 239, 240, 246, 251, 252, 253, 258, 259, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 278, 285, 290, 294, 296, 310, 313, 320, 321, 329, 336, 338, 340, 347, 353, 356, 357, 379, 390, 400, 405, 408, 423, 426, 427, 429, 517, 531, 532, 539, 544, 546, 547, 549
 Anadolu Pamuk Şirketi 356
 Anadolu Ticaret Şirketi 290
 Ankara 14, 17, 22, 26, 31, 36, 44, 46, 50, 51, 57, 61, 64, 68, 70, 75, 76, 77, 78, 81, 83, 93, 98, 120, 131, 132, 133, 136, 139, 145, 148, 153, 155, 161, 165, 166, 167, 183, 184, 185, 187, 196, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 214, 218, 221, 232, 233, 240, 242, 253, 254, 257, 272, 276, 278, 279, 293, 294, 298, 305, 315, 329, 335, 336, 338, 339, 343, 344, 345, 348, 351, 353, 357, 361, 362, 366, 368, 369, 377, 378, 379, 384, 387, 388, 410, 411, 416, 419, 426, 429, 431, 434, 436, 437, 438, 439, 441, 442, 444, 449, 450, 454, 474, 476, 477, 479, 480, 484, 486, 494, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549

Antakya 148, 293, 344, 429, 435, 478, 479, 481, 485

18 Aralık 1918 tarihli Kanunname 81, 103, 156, 163, 206, 232, 236, 237, 282, 288, 296, 300, 315, 323, 353, 364, 374, 379, 380, 381, 385, 386, 387, 388, 390, 394, 396, 400, 401, 403, 404, 405, 430, 490, 492

Aram Andonyan 22, 23, 24, 35, 52, 64, 186, 377, 546, 549

Arif Cemil 93, 94, 95, 97, 98, 101, 144, 542

Arnavutluk 32, 37, 41, 94

Artin Boşgezenyan 123, 179, 237, 394, 395

ATASE 16, 56, 57, 84, 86, 89, 93, 98, 101, 128, 129, 148, 151, 157, 166, 169, 170, 171, 172, 173, 177, 178, 186, 190, 194, 199, 220, 257, 270, 272, 298, 305, 315, 329, 335, 336, 345, 351, 365, 368, 371, 372, 374, 384, 426, 436, 438, 446, 447, 448, 449, 450, 454, 535, 537, 538

Âtîf 93, 94, 106, 418

Avusturya 27, 32, 34, 42, 43, 63, 66, 67, 70, 72, 75, 86, 87, 88, 113, 117, 118, 119, 120, 134, 135, 263, 264, 290, 423, 428

Âyan 8, 11, 15, 18, 44, 45, 51, 55, 56, 67, 69, 82, 103, 104, 117, 118, 129, 130, 131, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 154, 167, 168, 235, 237, 271, 286, 287, 288, 291, 329, 399, 400, 405, 408, 494, 500, 535

Aydın 36, 51, 58, 63, 71, 73, 81, 125, 165, 166, 183, 187, 201, 221, 222, 225, 226, 228, 231, 232, 233, 234, 236, 256, 257, 258, 276, 295, 297, 298, 301, 302, 304, 305, 310, 314, 328, 356, 358, 361, 362, 366, 378, 379, 380, 388, 391, 392, 395, 396, 404, 405, 439, 441, 442, 502, 503, 505, 506, 507, 513, 516, 522, 523, 528, 533, 534, 547

Ayvalık 58, 221, 222, 295, 299, 301, 303

B

Bağdat 66, 69, 122, 124, 152, 167, 191, 437

Bahaeddin Şakir 40, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 105, 106, 156, 215, 409, 410, 412, 431

Balkan Savaşı 22, 23, 549

Basra 58, 69, 113, 122, 184, 226, 227, 286, 439, 441, 442, 495

Battal Ağa 9, 212, 213, 214, 218

Batum 59, 61, 74, 359

Bayburt 95, 159, 160, 241, 243, 410, 431

Berlin 70, 81, 84, 87, 88, 100, 116, 157, 419, 528

Birinci Paylaşım Savaşı 17, 18, 19, 32, 46, 63, 78, 93, 104, 124, 144, 162, 165, 234, 235, 245, 251, 262, 291, 292, 304, 310, 313, 318, 322, 325, 384, 391, 419, 425, 430, 431

Bitlis 9, 60, 61, 145, 146, 148, 160, 165, 175, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 189, 192, 200, 201, 203, 204, 234, 239, 240, 241, 243, 267, 278, 293, 339, 344, 357, 358, 360, 361, 362, 368, 369, 370, 375, 378, 379, 380, 388, 389, 400, 420, 435, 439, 441, 442, 474, 477, 479, 481, 484, 519

Bogos Nubar Paşa 293

Boğazlıyan 196, 197, 375, 376, 408, 410, 416, 421, 431, 480

Boykot 227, 304

Bronzart von Chellendraffe 68, 74, 124

Bulgaristan 7, 8, 23, 24, 32, 37, 39, 40, 42, 50, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 85, 117, 118, 121, 125, 220, 234, 255, 276, 310, 401, 422, 425, 521, 523, 525, 545

Büyük Millet Meclisi 13, 16, 64, 77, 104, 121, 162, 279, 289, 297, 429, 535, 537

C

Canik 10, 61, 145, 161, 162, 165, 183, 187, 192, 200, 201, 203, 204, 206,

221, 225, 257, 276, 278, 279, 308,
309, 310, 311, 324, 338, 339, 343,
355, 357, 358, 360, 361, 362, 363,
368, 370, 373, 374, 378, 379, 380,
387, 388, 400, 403, 420, 439, 441,
442, 443, 475, 477, 479, 482, 483,
519, 523, 527, 530

Cavit 7, 47, 65, 68, 69, 70, 71, 82, 83, 85,
91, 120, 129, 130, 131, 132, 133,
135, 136, 137, 138, 139, 140, 248,
262, 265, 266, 325, 342, 398

Cebel-i Bereket 37, 148, 169, 293, 343,
344, 435, 478, 479, 480

Celâl 19, 24, 25, 32, 58, 73, 74, 75, 79,
80, 94, 98, 105, 106, 144, 231, 238,
300, 301, 302, 303, 425, 542

Celâleddin Ârif 93

Cemal 19, 24, 41, 71, 73, 74, 79, 80, 85,
87, 88, 91, 92, 94, 95, 99, 100, 109,
110, 123, 155, 156, 157, 158, 162,
167, 170, 173, 174, 190, 194, 195,
196, 230, 237, 238, 290, 300, 377,
391, 394, 398, 409, 410, 416, 419,
530, 545

Cemal Azmi 94, 95, 237, 394, 409, 410,
530

Cevâd 93

Cevdet 95, 146, 148, 175, 176, 180, 181,
182, 186, 189

Cihat 28, 33, 76, 80, 90, 113, 120, 127,
146, 199, 543

Çanakkale 34, 71, 86, 87, 89, 90, 91, 113,
115, 117, 118, 126, 174, 184, 202,
222, 229, 230, 234, 299, 301, 303,
307, 374, 392, 505

Çatalca 24, 59, 81, 184, 222, 223, 232,
233, 236, 314, 328, 363, 388, 391,
401, 404, 421, 439, 441, 442, 506,
520, 521, 522, 524, 530

Çerkez Ahmet 18, 99, 100, 179, 513

Çürüksulu Mahmut 70, 82, 120

D

dâhili harp 395

Dâhiliye Nezareti'nin 270 269

Damat Ferit 235, 399, 428

Dersaadet Divanı Harbi Örfi 364, 374

Dersaadet Ticaret Odası 250, 251, 263,
264

Dersim 33, 55, 194, 209, 214, 546

Deutsche Bank 66, 290

Deyr-i Zor 9, 157, 190, 191, 193, 235,
386, 410

Dikran Barsamyan 236, 393, 395, 400,
509, 519

Dimetoka 7, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 401,
425, 521

Dimistokli Efkalidis 81, 232, 236, 288,
300, 314, 401, 402, 404, 521, 530

Diyarbakir 18, 60, 61, 99, 100, 145, 146,
152, 153, 154, 155, 165, 179, 182,
183, 187, 189, 192, 193, 200, 201,
203, 204, 221, 243, 260, 263, 267,
276, 278, 293, 338, 339, 343, 357,
358, 360, 362, 368, 369, 370, 375,
378, 379, 380, 387, 388, 400, 420,
424, 427, 439, 441, 442, 443, 449,
474, 477, 479, 481, 483, 513, 519

Diyarbakir Divanı Harbi 99

Dörtöyl 8, 165, 169, 170, 183, 191, 266,
271, 275

Dr. Ahmed Midhat 359, 413, 414, 415

Dr. Besim Zühdi 359, 413, 414, 415

Dr. Nâzım 24, 27, 28, 34, 35, 36, 37, 40,
43, 85, 101, 107, 108, 109, 260,
409, 410, 418, 419

Düyun-ı Umumiye 46, 64, 134, 200

E

Eczaçıbaşı Ferit 303

Edirne 22, 24, 25, 51, 52, 77, 78, 79, 80,
153, 161, 162, 165, 183, 187, 204,
221, 226, 227, 229, 230, 231, 257,
276, 292, 304, 306, 318, 328, 329,
339, 340, 343, 357, 360, 363, 364,
365, 373, 374, 378, 379, 387, 388,
389, 396, 401, 402, 403, 404, 413,
414, 415, 420, 429, 439, 441, 442,
443, 476, 477, 478, 480, 482, 517,
520, 521, 522, 523, 527, 528, 529,
530, 532

Ekmekçiler Şirketi 246

- Elen Ticaret Akademisi 253
Emauel Emanuelidi 58, 222
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 15, 48, 145, 153, 174, 175, 184, 185, 233, 307, 364, 372, 373, 374, 439, 441
Rum 305, 308, 309, 310, 311, 328
Emvâl-i metruk 270, 289, 344, 346, 358, 359, 416, 468, 469
Emvâl-i Metruk Komisyonu 56, 60, 61, 152, 202, 203, 207, 256, 257, 269, 272, 273, 275, 277, 278, 279, 305, 306, 307, 331, 337, 338, 339, 340, 341, 343, 345, 359, 363, 364, 365, 371, 372, 414, 416, 428, 429, 446, 447, 451, 473, 474, 475, 476
Enver 7, 8, 9, 11, 19, 21, 24, 25, 26, 29, 41, 46, 47, 48, 64, 66, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 100, 105, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 138, 139, 147, 156, 157, 158, 162, 167, 175, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 189, 190, 193, 204, 205, 220, 230, 231, 235, 236, 237, 243, 253, 256, 301, 302, 303, 353, 377, 391, 397, 398, 402, 407, 408, 409, 410, 411, 417, 418, 423, 425, 431, 442, 443, 525, 545
Ermeni emvâli 202, 308, 309, 383
Ermeniler 8, 9, 11, 19, 27, 56, 57, 59, 60, 104, 144, 147, 148, 150, 151, 152, 153, 154, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 181, 183, 184, 185, 186, 189, 190, 191, 193, 194, 195, 196, 199, 200, 202, 205, 208, 210, 216, 220, 221, 232, 235, 239, 240, 242, 243, 244, 251, 252, 257, 260, 267, 270, 271, 273, 286, 293, 310, 320, 340, 342, 367, 370, 378, 379, 380, 386, 387, 390, 396, 400, 403, 404, 405, 411, 414, 416, 425, 426, 434, 436, 437, 444, 449, 454, 492, 495, 517, 519, 528, 532, 539, 542, 548, 549
Ermeni Patrikhanesi 156
Ermenistan 97, 174, 232, 293
Erzincan 95, 117, 159, 160, 167, 235, 244, 340, 378, 410, 424, 431, 476, 501, 512, 515, 516, 518, 520, 530
Erzurum 18, 60, 61, 83, 94, 95, 97, 98, 99, 105, 106, 110, 112, 114, 115, 122, 148, 156, 158, 159, 160, 161, 165, 167, 175, 177, 179, 180, 181, 183, 187, 192, 197, 200, 201, 203, 204, 208, 215, 235, 240, 241, 243, 244, 267, 272, 276, 277, 278, 293, 295, 339, 342, 343, 353, 357, 358, 360, 362, 363, 367, 368, 369, 370, 378, 379, 387, 388, 393, 400, 420, 429, 435, 439, 441, 442, 443, 474, 477, 479, 480, 482, 509, 512, 519, 548
Erzurum Divanı Harbi 160
Esas ve cari defter 212, 298, 344, 345, 346, 347, 348, 350, 386, 429
Eskişehir 100, 145, 161, 183, 184, 187, 200, 201, 203, 221, 244, 267, 276, 278, 339, 344, 353, 357, 359, 362, 365, 368, 369, 370, 371, 378, 379, 380, 387, 388, 413, 414, 415, 422, 439, 443, 473, 475, 478, 479, 481, 486, 547
Eşref Kuşçubaşı 58, 70, 80, 93, 96, 105, 120, 140, 300, 301, 302, 303
13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli Tasfiye Kanunu 113, 116, 117, 169, 199, 267, 268, 279, 280, 285, 286, 289, 297, 298, 306, 320, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 341, 344, 346, 349, 351, 356, 362, 363, 368, 370, 385, 393, 427, 454, 457, 458, 480, 495, 508
F
Fahri Rıfkı 101, 419, 548
Fevzi Çakmak 84, 543
Fındıklı Tiyatrosu 23
Filistin 234
Fransa 45, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 73, 74, 118, 119, 134, 236, 247, 248, 428

Fransa-Dostluk Cemiyeti 74

Fuad 100, 195, 391, 396, 549

G

Galiçya 113, 124, 127, 139, 234

Galip Vardar 24, 25, 31, 47, 87, 93, 94,
97, 98, 543

Garbi Trakya 75, 77, 78, 79, 80

Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi
79, 80

Gâvur İzmir 302, 303

Giresun 221, 309, 339, 340, 344, 374, 400,
476, 477, 478, 485, 511, 519

Goben ve Breslav 71, 75, 86, 87, 88, 90,
91, 117, 118, 119, 397

Goulkevitch 164

H

Hafız Abdullah Avni 410, 431

Hafız Mehmet 237, 288, 291, 394, 403,
404, 527, 529

Hafik 348, 349, 429, 489

Hafik Sulh Hukuk Mahkemesi 348, 349,
429, 489

Haleb 18, 50, 59, 60, 61, 99, 100, 123, 128,
129, 145, 148, 152, 157, 163, 165,
166, 167, 171, 172, 175, 179, 183,
187, 191, 192, 193, 194, 200, 201,
202, 203, 204, 205, 214, 221, 237,
257, 265, 266, 267, 269, 275, 278,
294, 339, 343, 358, 360, 361, 362,
363, 365, 368, 378, 393, 394, 395,
420, 435, 439, 441, 442, 443, 474,
477, 479, 481, 483

Halil 18, 33, 42, 47, 70, 71, 75, 88, 91, 97,
100, 113, 114, 153, 158, 180, 181,
196, 199, 230, 231, 261, 295, 314,
398, 422, 425, 520, 530, 531, 543

Hans von Seeckt 419

Harput 160, 201, 214, 293, 400, 410, 424,
519

Hasan Fehmi 289, 296, 297, 298

Hekimhan 210, 212, 213, 215

Henry Morgenthau 42, 288, 542

Hey'et-i Tahkikiye 368, 369

Hınçak 49, 163, 164, 171, 184, 185, 198,
199, 441

Hitler 303, 304

Hüdavendigâr 9, 10, 11, 51, 52, 59, 60, 61,
145, 161, 165, 183, 187, 200, 201,
203, 207, 208, 221, 257, 258, 278,
304, 305, 306, 307, 314, 324, 328,
329, 339, 343, 357, 358, 360, 362,
363, 365, 368, 369, 378, 387, 388,
420, 439, 441, 442, 443, 444, 446,
473, 474, 475, 477, 478, 479, 484

Hüdavendigâr Divanı Harbi Örfi 207

Hüsamettin Ertürk 24, 93, 94, 97, 100,
111, 144, 542

Hüseyin Cahit 162, 167, 262, 264, 501

I

İç düşman 8, 144, 165, 538

İlyas Sami 237, 396, 405, 411, 516, 517,
533

İngiltere 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 73, 74,
75, 88, 91, 118, 119, 120, 134, 214,
247, 248, 252, 367, 422, 423, 544

İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti
15, 55, 58, 59, 60, 61, 191, 192, 204,
233, 257, 267, 277, 278, 279, 305,
338, 339, 355, 357, 359, 360, 361,
362, 363, 365, 372

İsmail Canbolat 353, 398

İsmet 19, 64, 70, 76, 77, 78, 80, 96, 97, 99,
111, 120, 121, 125, 126, 158, 218,
229, 261, 282, 296, 297, 298, 386,
430, 541, 543

İstanbul 4, 8, 14, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24,
25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 36,
38, 40, 41, 42, 43, 46, 49, 50, 58, 59,
63, 65, 66, 67, 70, 71, 73, 74, 75, 79,
80, 81, 84, 86, 87, 88, 90, 91, 93, 99,
100, 101, 109, 111, 112, 113, 114,
115, 116, 120, 123, 125, 129, 134,
135, 136, 145, 146, 147, 156, 158,
161, 162, 163, 164, 165, 166, 167,
179, 181, 185, 186, 188, 193, 194,
196, 198, 208, 209, 213, 214, 216,
217, 218, 220, 223, 225, 228, 232,
235, 236, 238, 242, 246, 250, 251,

252, 253, 258, 262, 263, 264, 265,
275, 276, 281, 282, 289, 290, 294,
295, 298, 301, 303, 304, 311, 315,
329, 340, 342, 343, 367, 368, 374,
377, 378, 384, 386, 390, 391, 394,
396, 406, 407, 408, 410, 411, 417,
419, 422, 423, 426, 427, 428, 429,
430, 432, 442, 458, 473, 475, 477,
478, 480, 503, 504, 506, 507, 508,
509, 510, 513, 522, 529, 531, 533,
537, 538, 539, 540, 541, 542, 543,
544, 545, 546, 547, 548, 549

İttihatçı hükümet 9, 18, 29, 31, 48, 49,
53, 56, 58, 61, 63, 65, 68, 73, 75,
78, 80, 81, 82, 118, 120, 121, 122,
135, 140, 144, 145, 148, 150, 154,
156, 163, 164, 169, 174, 183, 185,
188, 189, 191, 194, 199, 200, 204,
206, 220, 221, 234, 236, 237, 254,
255, 256, 264, 279, 290, 291, 292,
307, 310, 311, 314, 316, 317, 322,
323, 329, 354, 364, 365, 366, 378,
395, 399, 407, 422, 424, 425, 428,
429, 431

İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi 31,
47, 93, 155, 156, 161, 407, 410,
414, 418

İzmid 24, 58, 61, 161, 165, 183, 187, 194,
200, 201, 203, 204, 233, 257, 276,
277, 278, 338, 339, 343, 353, 357,
360, 361, 362, 363, 368, 369, 373,
375, 378, 379, 380, 387, 388, 396,
420, 439, 441, 442, 475, 477, 479,
481, 482

İzmir 20, 27, 52, 79, 105, 109, 137, 145,
221, 222, 223, 224, 225, 226, 228,
229, 230, 231, 232, 236, 256, 257,
258, 260, 291, 292, 294, 295, 300,
301, 302, 303, 310, 314, 318, 368,
370, 372, 374, 384, 385, 392, 393,
394, 403, 404, 427, 432, 506, 507,
509, 527, 529, 535, 539, 540, 548

K

Kâmil Paşa 24, 25, 26, 47, 99, 159, 161,
423

Kangal 211, 213, 214, 216

Kanun-i Esasi 21, 29, 39, 46, 48, 51, 56,
113, 123, 125, 271, 286, 287, 382,
393, 407, 431, 503

Karadağ 23, 39, 50

Kara Kemal 24, 94, 100, 246, 247

Karakin Pastırmacıyan 294

Karesi 51, 58, 59, 60, 161, 165, 183, 187,
200, 201, 203, 221, 225, 231, 257,
265, 276, 278, 306, 328, 340, 343,
357, 360, 362, 368, 369, 378, 388,
439, 441, 442, 476, 477, 481, 484

Kars 239, 240, 241, 242, 243, 293

Kastamonu 161, 184, 185, 187, 221, 257,
276, 340, 344, 364, 374, 378, 387,
388, 411, 439, 441, 442, 443, 476,
477, 478, 485

Kaymakamı Kemal 197, 375, 410, 416,
421

Kayseri 9, 60, 61, 161, 165, 183, 196, 198,
199, 200, 201, 202, 203, 204, 221,
276, 340, 343, 353, 355, 356, 357,
364, 368, 369, 373, 378, 387, 388,
390, 413, 420, 439, 441, 442, 443,
449, 476, 477, 479, 481, 483

Kâzım 19, 32, 47, 92, 97, 119, 124, 125,
543, 545, 549

Kâzım Karabekir 32, 92, 119, 545, 549

Kerkük 152, 191, 193, 447

Keygam 236, 400, 518, 519

Kirkor Zöhrap 18, 99, 179

Konya 51, 100, 137, 161, 162, 163, 170,
171, 183, 187, 191, 200, 201, 203,
221, 266, 276, 278, 296, 338, 340,
343, 344, 357, 365, 371, 378, 379,
380, 387, 388, 439, 441, 442, 443,
449, 475, 478, 479, 481, 512

Köşker Agop 348, 349, 350, 351, 352, 429

Küçük Talât 86, 93, 106, 413, 418

Kürtler 55, 59, 61, 168, 192, 217, 369, 531

L

Liman von Sanders 65, 84, 111, 115, 116,
122, 123, 124, 126, 127, 128, 299

Lozan 10, 18, 64, 73, 75, 76, 77, 78, 81, 90,
121, 134, 228, 229, 232, 233, 248,

293, 294, 313, 349, 350, 352, 426,
427, 428, 538, 539, 542, 548

Lozan Konferansı 294

M

Madiros Sarıyan 372

Mahmut Paşa 103, 167

Mahmut Şevket Paşa 25, 26, 47, 48, 65,
69, 123

Makedonya 7, 21, 22, 23, 28, 33, 34, 35,
36, 37, 38, 39, 40, 41, 50, 52, 53,
57, 58, 127, 222, 228, 231, 234,
252, 544

Malatya 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215,
216, 217, 218, 219, 355, 372

Malazgird 241

Mal Sandıkları 272

Malta 91, 120, 212, 214, 215, 409, 543,
544

Mamuretülaziz 60, 61, 145, 146, 165, 175,
183, 187, 192, 200, 201, 203, 204,
205, 214, 215, 221, 277, 278, 338,
339, 343, 355, 357, 362, 368, 369,
370, 372, 373, 375, 378, 379, 380,
388, 410, 420, 439, 441, 442, 443,
449, 474, 477, 479, 481, 484

Manastır 21, 22, 24, 32, 38, 50, 109, 178

Maraş 33, 59, 60, 61, 148, 157, 161, 169,
170, 171, 172, 173, 183, 184, 187,
190, 192, 200, 201, 202, 204, 221,
243, 276, 278, 293, 339, 342, 344,
357, 361, 362, 368, 378, 380, 388,
389, 393, 420, 435, 439, 442, 443,
475, 478, 479, 481, 485, 486, 509

Maraş Divanı Harbi Örfi 171, 172, 173

Maroka 203

Matyos Nalbatyan 289, 290, 393, 396

14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) tarihli
Tehcir Kanunu 59, 147, 148, 150,
151, 191, 192, 233, 266, 268, 269,
272, 277, 279, 280, 297, 298, 305,
315, 330, 345, 379, 383, 393, 394,
416, 426, 428, 433, 434, 436, 437,
438, 450, 454, 458, 508

Mebusan 8, 10, 11, 15, 18, 19, 21, 23, 26,
29, 35, 36, 37, 39, 44, 45, 48, 50, 51,

55, 58, 67, 68, 70, 71, 81, 82, 83, 85,
88, 91, 92, 96, 98, 99, 101, 102, 104,
113, 114, 116, 117, 118, 122, 123,
129, 130, 131, 136, 137, 138, 139,
140, 141, 142, 162, 164, 166, 168,
176, 178, 179, 190, 195, 222, 223,
225, 226, 228, 229, 230, 231, 236,
237, 248, 262, 263, 264, 265, 266,
271, 279, 286, 287, 288, 290, 291,
292, 294, 295, 298, 304, 314, 317,
369, 370, 379, 384, 385, 391, 392,
393, 394, 395, 396, 397, 398, 399,
400, 401, 404, 405, 407, 411, 422,
429, 431, 458, 496, 497, 498, 499,
500, 501, 502, 505, 507, 518, 521,
522, 529, 534, 535, 536

Meclis-i Vükelâ 15, 43, 59, 82, 85, 92, 96,
148, 149, 176, 222, 233, 269, 368,
372, 374, 407, 426, 434, 436, 461

Mehmet Emin 394, 403, 404, 525, 528,
529

Mehmet Faik 403, 404

Metrukât 326

Midhat Şükrü 85, 86, 93, 106, 107, 108,
411, 413, 414, 418

Mihaliççık 370, 371, 481

Mondros Mütarekesi 19, 104, 293, 377,
391, 430

Muhacir 51, 54, 150, 274, 338, 453

Muharrem Kararnamesi 134

Muhittin Birgen 32, 42, 264, 545

Mustafa Abdülhalik 146, 148, 177, 181,
186, 189

Mustafa Ağa 212, 213

Mustafa Kemal 19, 80, 100, 238, 540, 544,
547, 548

Mustafa Necip 24

Musul 120, 145, 148, 166, 184, 191, 193,
201, 203, 221, 386, 403, 404, 409,
420, 430, 435, 439, 441, 442, 492,
513, 514, 525, 532

Muş 18, 99, 160, 177, 178, 179, 181, 182,
186, 236, 237, 240, 241, 243, 288,
339, 343, 394, 396, 400, 405, 411,
510, 513, 514, 515, 517, 519, 532

Mutasarrıf Cemal 195, 196

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti 96, 126
Müfettiş Nedim 375, 376, 416
Müslüman-Türk 10, 31, 51, 57, 229, 254,
258, 260, 262, 264, 265, 353, 354,
355, 357, 358, 359

N

Nâzım Paşa 24, 26
Necati 155, 156, 196, 410
Niğde 59, 145, 146, 161, 183, 184, 187,
194, 200, 201, 203, 204, 221, 225,
257, 276, 278, 340, 344, 355, 357,
368, 369, 378, 379, 388, 403, 439,
443, 476, 477, 479, 481, 485, 527
11 Nisan 1331 (24 Nisan 1915) tarihli tel-
graf 59, 129, 148, 158, 170, 171,
183, 187, 188, 442
15 Nisan 1339 (1923) tarih ve 333 no lu
kanun 289, 334, 349, 429

O

8 Ocak 1336 (1920) tarihli kararname 281
Ocak 1913 darbesi 21, 47
Ohannesler 9, 209, 210, 211, 212, 214,
218, 219, 220
Ohannes Varteks 99, 179
Osmanlı Bankası 134, 159, 200, 201, 208,
295, 367, 398, 548
Ömer Naci 24, 94

P

Pallavicini 70
Paris 10, 36, 73, 80, 293, 329, 418, 528
Pomak 22, 42
Prens Sabahattin 27, 28

R

Rahmi (İzmir Valisi) 105, 231, 302, 303
Ramgavar 49
Rauf 19, 238, 540, 541
Resne 24
Resneli Niyazi 21, 417, 549
Reşadiye 88, 373
Reşit Akif Paşa 154, 155, 156

Rıza 11, 40, 45, 51, 85, 93, 94, 95, 103,
105, 106, 116, 117, 126, 140, 141,
142, 143, 167, 168, 237, 271, 286,
287, 288, 289, 291, 329, 336, 399,
400, 408, 412, 413, 418, 419, 494,
495, 496, 497, 498, 499, 523, 547

Romanya 50, 76, 127, 139, 234

Rum bakkalları 302

Rum emvâli 305, 308, 309, 310, 311, 328

Rumlar 9, 19, 27, 38, 39, 56, 58, 59, 162,
163, 189, 207, 220, 221, 222, 223,
226, 227, 228, 229, 230, 231, 232,
234, 258, 259, 261, 293, 296, 298,
300, 305, 307, 312, 313, 317, 320,
321, 323, 328, 373, 377, 379, 381,
383, 389, 390, 403, 404, 425, 426,
427, 428, 469, 527, 528, 546

Rusya 8, 41, 51, 63, 64, 65, 67, 68, 71, 72,
73, 74, 75, 82, 85, 89, 90, 91, 92, 95,
110, 117, 118, 119, 120, 121, 122,
125, 126, 134, 163, 165, 174, 175,
176, 180, 182, 219, 235, 252, 255,
293, 310, 322, 342, 397, 408, 423,
439, 502, 514, 515

S

Said Halim 18, 24, 25, 65, 69, 70, 71, 72,
73, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 96,
120, 122, 129, 162, 164, 165, 167,
190, 223, 228, 236, 237, 253, 272,
369, 370, 377, 391, 392, 396, 397,
398, 408, 431, 458, 502, 506, 536

Sarıkamış 8, 19, 70, 74, 83, 92, 95, 96, 97,
110, 111, 112, 113, 114, 115, 116,
117, 118, 122, 127, 128, 158, 167,
175, 176, 179, 181, 183, 235, 240,
241, 243, 256, 543, 546, 549

Sarkis Çerkezyan 294, 390, 427, 549

Sason 181

Selanik 22, 24, 26, 50, 109, 223, 262, 404

Seyfi (Düzgören) 125

Sırbistan 22, 23, 39, 50, 68, 72, 119

Simonaki Simonoğlu 225, 229, 230, 291

Sis 148, 170, 186, 435

Sivas 33, 51, 52, 61, 145, 161, 165, 175,
183, 184, 187, 192, 200, 201, 202,

203, 204, 209, 211, 213, 214, 215,
216, 218, 221, 235, 236, 238, 257,
276, 278, 293, 338, 339, 342, 343,
348, 357, 360, 362, 363, 366, 368,
369, 370, 372, 373, 375, 378, 388,
393, 395, 400, 420, 429, 439, 441,
442, 443, 449, 473, 477, 479, 481,
483, 509, 514, 515, 518, 519

Stange 8, 96, 99, 111, 156, 158, 161

Suriye 32, 50, 60, 69, 74, 100, 145, 149,
167, 171, 184, 186, 190, 193, 201,
221, 365, 368, 372, 386, 390, 398,
430, 435, 439, 441, 442, 447, 492,
549

Süleyman Askeri 80, 94, 108, 109

Süleyman El-Bustani 85, 409

Süleyman Kâni İrtem 23, 25, 26, 34, 36,
37, 39, 109, 116, 123, 545

sürgün defteri 10, 344, 347

Ş

Şam 100, 129, 365

Şam Divanı Harbi 100

Şerif 47, 83, 97, 111, 115, 126, 184, 201,
398, 409, 439, 441, 442, 543

8 Şubat 1331(21 Şubat 1916) tarihli Tali-
matname 44, 45, 48, 49, 55, 141,
142, 203, 299, 312, 342, 360, 478,
480, 481, 536

Şuşon 88, 89, 91, 92

Şükrü Kaya 548

T

Tahkikat Komisyonu 397

Takvim-i Vekayi 44, 82, 85, 136, 147, 164,
187, 188, 197, 247, 268, 271, 279,
281, 282, 285, 297, 298, 315, 320,
329, 330, 341, 351, 359, 384, 385,
386, 396, 406, 407, 408, 409, 410,
411, 421, 426, 427, 430, 431, 434,
458

Talât 7, 8, 9, 11, 18, 19, 24, 25, 26, 30, 33,
41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52,
58, 65, 69, 70, 71, 74, 78, 79, 82, 83,
85, 86, 87, 88, 91, 92, 93, 99, 100,

101, 102, 103, 104, 105, 106, 109,
110, 113, 118, 120, 125, 126, 129,
130, 140, 141, 142, 143, 145, 147,
148, 149, 152, 153, 154, 155, 156,
157, 158, 161, 162, 163, 165, 166,
167, 168, 169, 170, 176, 177, 181,
183, 184, 185, 186, 187, 188, 189,
190, 191, 192, 193, 194, 196, 198,
200, 201, 202, 203, 204, 205, 206,
215, 220, 222, 223, 224, 225, 226,
227, 228, 229, 230, 231, 233, 236,
244, 246, 253, 259, 262, 263, 265,
266, 267, 276, 277, 278, 288, 289,
295, 296, 298, 301, 304, 306, 313,
314, 322, 323, 325, 328, 329, 342,
353, 354, 355, 356, 365, 368, 369,
370, 373, 375, 377, 391, 392, 396,
397, 398, 402, 407, 408, 409, 410,
411, 413, 418, 419, 420, 427, 430,
431, 434, 442, 443, 458, 477, 479,
501, 502, 503, 506, 524, 529, 530,
542

Tapu 10, 212, 282, 292, 293, 318, 349,
371, 381, 383, 385, 386, 387, 456,
491

Tarifname 299, 300, 312, 319, 322, 323,
324, 325, 326, 327, 347, 384, 427,
473

Tasfiye Komisyonu 203, 212, 269, 281,
284, 287, 297, 298, 299, 307, 308,
309, 310, 320, 321, 322, 323, 325,
326, 330, 331, 332, 334, 335, 336,
338, 340, 341, 342, 343, 344, 345,
346, 347, 348, 349, 350, 351, 352,
354, 355, 356, 357, 360, 361, 366,
368, 373, 374, 375, 383, 386, 416,
429, 461, 462, 467, 477, 478, 479,
481, 482, 483, 484, 485, 486

Taşnak 163, 164, 177, 178, 184, 185, 199,
439, 441

Teceddüd Fırkası 418

Tehcir 18, 19, 25, 28, 33, 57, 76, 80, 85,
86, 90, 93, 94, 95, 96, 101, 106, 107,
108, 113, 127, 145, 146, 147, 150,
155, 161, 186, 192, 195, 196, 197,
199, 202, 206, 207, 211, 213, 237,

- 239, 247, 257, 269, 271, 276, 280, 286, 298, 320, 330, 331, 359, 375, 379, 383, 391, 392, 393, 395, 396, 398, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 418, 421, 422, 426, 427, 429, 431, 434, 454, 511, 524, 531, 539, 543, 548
- Tehcir ve Taktik 25, 85, 86, 93, 94, 95, 96, 106, 107, 108, 145, 197, 247, 359, 396, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 418, 421, 427, 431, 539
- Tekâlif-i Harbiye 131, 132, 133, 135, 137
- Tekfurdağı 81, 225, 232, 236, 288, 300, 314, 401, 402, 404, 478, 479, 480, 513, 520, 521, 522, 524, 525, 530, 531
- Temsil 36
- Teşkilât-ı Mahsusa 11, 18, 30, 32, 58, 64, 70, 85, 87, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 120, 140, 142, 143, 156, 158, 161, 175, 179, 180, 188, 211, 215, 230, 237, 296, 310, 398, 399, 409, 410, 412, 413, 418, 427, 431, 542, 543
- Tokididis 81, 232, 314, 401, 521
- Tomarsa Marziye 348, 349, 350, 351, 352
- Trablusgarp 32, 73
- Trabzon 61, 85, 94, 95, 97, 101, 104, 105, 106, 159, 160, 165, 167, 175, 183, 187, 192, 200, 201, 203, 204, 225, 232, 235, 237, 244, 257, 278, 288, 291, 293, 307, 309, 311, 314, 339, 341, 343, 353, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 368, 370, 378, 388, 394, 400, 401, 403, 404, 408, 409, 410, 412, 420, 424, 439, 441, 442, 443, 475, 477, 479, 481, 482, 503, 510, 513, 516, 519, 520, 522, 523, 526, 527, 529
- Türkler 19, 22, 25, 27, 31, 32, 40, 43, 56, 57, 78, 81, 84, 94, 146, 164, 221, 233, 239, 246, 249, 250, 252, 253, 264, 395, 404, 411, 428, 512, 526, 528, 532, 533, 544, 545
- Türk Tarih Kurumu 17, 22, 40, 51, 57, 70, 81, 98, 185, 232, 238, 239, 254, 257, 280, 293, 336, 340, 434, 438, 454, 541, 542, 543, 544, 547, 548, 549
- ## U
- Urfa 60, 61, 145, 148, 160, 165, 171, 179, 181, 183, 187, 189, 191, 192, 193, 200, 201, 203, 221, 275, 278, 339, 340, 343, 357, 359, 360, 361, 362, 368, 373, 375, 378, 388, 400, 410, 420, 435, 439, 441, 442, 443, 476, 477, 479, 481, 484, 513, 519, 547
- Üsküdar 58, 226, 227
- ## V
- Vahan Papasyan 18, 99, 178, 179
- Van 9, 18, 57, 60, 95, 97, 99, 101, 105, 106, 146, 147, 148, 160, 162, 165, 167, 169, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 189, 192, 197, 200, 201, 203, 204, 235, 239, 240, 241, 243, 257, 267, 276, 293, 339, 343, 353, 378, 379, 388, 396, 400, 420, 426, 434, 435, 439, 441, 442, 454, 514, 515, 519, 548
- Vehbi Koç 263, 549
- Venizelos 9, 77, 80, 228, 229, 232, 233, 313, 402, 524, 525
- Vilayati Şarkıyye 400
- Vramyan Onnik 99, 179
- ## W
- Wangenheim 41, 70, 72, 73, 88, 99, 147, 166
- Wilson prensipleri 405
- Wolff-Metternich 163, 290
- ## Y
- Yakup Cemil 24, 26, 96, 97, 98, 156
- Yorgi Yuvanidis 232, 314, 394, 401, 403, 404, 520, 529

Yozgat 9, 11, 101, 155, 156, 195, 196, 197,
198, 201, 202, 206, 214, 235, 343,
375, 376, 377, 408, 409, 410, 413,
416, 421, 422, 431, 477, 479, 480,
483, 543

Yunanistan 19, 22, 23, 32, 39, 42, 50, 58,
59, 77, 78, 80, 81, 105, 121, 162,
220, 221, 222, 223, 228, 229, 230,
231, 232, 233, 255, 258, 261, 268,
276, 288, 295, 296, 297, 298, 303,
304, 310, 312, 313, 314, 317, 318,
319, 320, 322, 328, 329, 352, 401,
402, 404, 425, 427, 428, 432, 458,
460, 461, 521, 523, 524, 525, 531,
545

Yunus Nadi 145, 146

Yusuf Halaçoğlu 194, 238, 239, 336, 340,
542, 548

Z

Zeytun 8, 9, 59, 169, 170, 171, 172, 173,
177, 184, 186, 189, 191, 266, 271,
365, 439

Ziraat Bankası 256, 276, 311, 319, 320,
322, 324, 326, 327, 463, 467, 468,
469, 471

Ziya Gökalp 24, 25, 86, 93, 106, 110, 396,
411, 413, 414, 418

Zor 9, 148, 149, 157, 162, 171, 181, 184,
190, 191, 193, 201, 203, 204, 208,
221, 235, 270, 368, 379, 386, 400,
410, 420, 435, 439, 441, 442, 447,
448, 519

* Dizinde bazı ülke adıyla birlikte Osmanlı'da bazı bölge ve vilayet ile kasaba adı dikkate alınmıştır. Ayrıca dizindeki isimler, kişi soyadına göre değil ilk adına göre düzenlenmiştir; çünkü araştırılan dönemde soyadı kullanılmamaktaydı.

Nevzat Onaran, 1957'de Malatya-Hasançelebi'de doğdu. İlk ve orta öğretiminden sonra İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde lisans ve İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Para-Banka Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimini tamamlayan Onaran, bir süre muhasebecilik yaptı ve ardından çalışma hayatını ekonomi muhabiri ve editörü olarak sürdürdü. Özgürlük Dünyası, Özgür Gündem, Evrensel, Gerçek, Para ve Dünya gibi birçok dergi ve gazetede çalışan Onaran, yakın dönemle ilgili çalışmasına devam etmektedir.

Gazeteci Nevzat Onaran kitabında, Cumhuriyet'e miras kalan İttihat ve Terakki'nin 'merkeziyetçi ve Türkçü' ekonomi politliğini analiz etti.

Abdülhamid'in istibdat rejimini alaşağı eden 1908 Devrimi, krizi çözümleyecek programa dönüştürülemedi.

Krizin derinleştiği 1878-1918 döneminde 40 yılda tam 32 hükümet kuruldu; biri gitti biri geldi. Hiçbir hükümet Osmanlı'nın sosyal ve millî sorununu çözecek program uygulamadı.

Cephelerde ölen, ağır vergi yükü altında ezilen ve sömürülen yoksul köylülerle işçilerin derdine çare olacak ve Osmanlı'nın millî meselesini çözecek politikalar temellendirilemedi.

Dönemin etkin ve öncü partisi İttihat ve Terakki, 1908 Devrimi öncesinde iyi başladı, ama kötü bitirdi.

İttihat ve Terakki hükümeti, özellikle 1913 Ocak darbesi sonrasında adem-i merkeziyetçiliğe karşı 'merkeziyetçi' ve Osmanlı'nın çoklu kimliğine karşı 'Türkçü' politikasını, 'ötekî'ni imha ve tasfiye temelinde biçimlendirdi.

Osmanlı ordusunu Alman generaline ve maliyesini Alman markına teslim eden İttihat ve Terakki hükümeti, emperyalist paylaşım savaşında Osmanlı tabiiyetindeki Hristiyan veya gayri Türk'e karşı uyguladığı sürgün ve yağma politikasıyla 'dâhili savaşın' bir tarafıydı.

Balkan Savaşı sonrasında 1914 baharında Rumlarla başlayan sürgün politikası, Harbiye Nazırı Enver komutasındaki Osmanlı ordusunun Rus ordusuna Sarıkamış'ta yenilmesi ve şarkın Rusya işgaline açık hale gelmesi sonrasında Anadolu'nun kadim halkı Ermenilerde yoğunlaştırıldı.

Aynı Enver, garpta Bulgaristan'ın Almanya-Osmanlı safında savaşa girmesi için Garbi Trakya'yı rüşvet olarak Bulgaristan'a vermekte bir sakınca görmeyecek ve savaşın sonunda Garbi Trakya'yı Yunanistan işgal edecektir.

Sarıkamış yenilgisi ardından 1915 başından itibaren Ermenilerin sürülmesi, 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu ile tüm Anadolu'da kiteselleştirildi ve 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu ile de malî ve mülkî resmî gaspın ardından yağmalandı.

Bu politikalar sonucunda Ermeniler, binlerce yıl var olduğu toprağında yaşatılmaz oldu, soyu kırma uğratıldı.

Bu, İttihat ve Terakki'nin Türk milliyetçiliği, 1920'lerde Cumhuriyet yapılanmasının temelini oluşturdu.

E V R E N S E L B A S I M Y A Y I N

TK 978-605-4834-41-9
ISBN 978-605-4834-42-6

